This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

1284

Per. 3977 e. 184
1762(2)

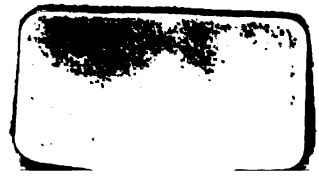

MENGELWERK.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk.

Vierde Deels, Tweede Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXXXII.

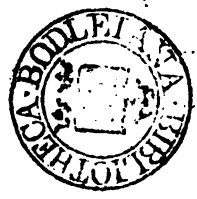
BODLEIANA
BIBLIOTHECA

INHOUD

VAN HET

MENGELWERK.

Tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen betrekkelyk, in het Vierde Deels, Tweede Stuk.

De waare en valſche Godsdienst. 1

Waarneeming wegens de heilzaame uitwerking van de *Dulcamara*, in Rheumatique pynen. Door den Heer CARRERE. 6

Natuurlyke Historie van den *Plakker*, of *Groote Kool-mees*, van de *Kleine Kool-mees*, of *Zwartkop*, en van de *Moeras-mees*. Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeſchryver van den Heer DE BUFFON. 7

Tafereel van *Minorca*, of algemeene en byzondere Beſchryving dien Eilands, met een berigt van de Zeden en Gebruiken der Inwoonderen, van den aart des Gronds, van de Voortbrengzelen, van den Koophandel, de Oudheden, de Burgerlyke en Natuurlyke Historie, benevens een breedvoerig verſlag van de Stad en Haven *Mahon*, het Kasteel *St. Philippe*, enz. 13

Vertoog over de Dichterlyke Characters. Door JAMES BEATTIE. 21

Aanwyzing der hoogstwaarſchynlyke reden, waarom de *Catholyken* zich meer aan het misbruik van GODS Naam ſchuldig maaken, dan andere *Christenen*. 28

Merkwaardige Voorbeelden van het Aanbelang en den Invloed der Vrouwen, in het Oosten: met eenige byzonderheeden, haare Kleeding, Character en Zeden betreffende. Door RICHARDSON. 34

Misfive, aan de Heeren Schryveren der *Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen*, wegens eenige Handſchriften. 40

Het teder Meisje. *Dichtſtukje.* 44

INHOUD.

Redenvoering over de onvermydelykheid des Doods, en deszelfs niet min onvermydelyke Gevolgen. Door THOMAS BLACKLOCK, D. D. 45

Opmerking by de Bereiding van den Violen-Syroop. 54

Natuurlyke Historie van de *Pimpel-mees* en het *Baard-mannetje*. Volgens den Heer DE MONTBEILLARD. 56

Tafereel van *Minorca*, enz. (*Vervolg en slot van bl.* 21.) 60

Vertoog over de Dichterlyke Characters. Door JAMES BEATTIE. (*Vervolg van bl.* 28.) 66

Aanmerkingen van den Invloed des Koophandels op den Godsdienst. 71

Rondgaande Brief van wegen den Groot Hertog van *Toscaanen*, aan de Hoofden der Edelen, in de Steden zyner Staaten, over de Klederpragt. 80

De vermeende Kunst-regter in Dichtstukken, ontdekt. *Eene waare Geschiedenis.* 84

Raad aan een Nydigen. *Dichtstukje.* 83

Lugtsgesteldheid te *Amsterdam*, in *January*, 1782. 84

De Dank- Vast- en Biddagvierende Nederlander. 85

Brief van PETRUS CAMPER, aan den Heere BS. HUSSEM, over het mankgaan der Kinderen. 96

Berigt van de vroegtydige vrugtbaarheid eens Pissangs. 102

Natuurlyke Historie van het *Europisch Hangnestje* en het *Hangertje*. Volgens den Heer DE MONTBEILLARD. 103

PETRARCHA, als Minnaar en Dichter beschouwd. 108

Over het geeven van Airs. 115

De Misdaadige. 122

De kragt der Liefde. 124

Zedelyke Bedenkingen. 125

Lugtsgesteldheid te *Amsterdam*, in *February*. 128

Redenvoering over de onvermydelykheid des Doods, en deszelfs niet min onvermydelyke Gevolgen. Door THOMAS BLACKLOCK. (*Vervolg en slot van bl.* 54.) 129

Aanmerkingen over het schadelyk gebruik van Keunslyven, en over den krommen Ruggraad of Bogchels. Door JACOB VAN DER HAAR. 140

De voornaamste Leevensgevallen, en het Character van den beroemden Geneesheer THEODORE TRONCHIN. 148

Proeve over het Vermaak en de Leering, ontstaande uit het be-

INHOUD.

beoefenen van de Werken der Natuur, by het aankomend Voorjaar. 154
Berigt van de *Termites*, of *Witte Mieren*, in *Africa*, en andere heete Gewesten, In eenen Brieve van Mr. HENRY SMEATHMAN van Clements-inn, aan den Heer JOSEPH BANKS, B. P. R. S. 159
Beſpiegeling van KLITANDER, by de Geboorte van een' Zoon. 171
Palemon. Naar 't Hoogduitsch van den Heere S. GESSNER. 173
De Zielverhuizing. *Dichtſtukje.* 175
Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *Maart.* 176
De Deugd behoort als eene aangenaame zaak geleerd te worden. 177
Waarneeming wegens de goede uitwerking der Abſorbeerende middelen, in gevallen waar een ſcherp en vergiftig Zuur is ingenomen. Door SCHUELER. 183
Scheikundige aanmerkingen, omtrent gemeen Regenwater, met Loodſtof bezwangerd. Door W. v. BARNEVELD. 185
Natuurlyke Historie van de *Langſtaartige en Gekuifde Meezen.* Volgens den Heer DE MONTBEILLARD. 191
Vertoog over de Dichterlyke Schikking. Door JAMES BEATTIE. 195
Verſlag van de voornaamſte Leevensgevallen en Werken van Madame DU BOCCAGE. 204
Brief aan een der Schryveren in de *Letteroefeningen.* 212
Zedelyke Bedenkingen. 214
Eene Chineeſche Vertelling. 215
Klinkdicht op de Vryverklaaring der XIII Staaten van *Noord-America*, door de Zeven Vereenigde Staaten van *Nederland.* 216
Bedenkingen over de vroegtydige Wereld-kennis, welke men de Jeugd zoekt te doen verkrygen. Naar 't Engelsch van den Heer VICESIMUS KNOX. A. M. 217
Aanmerkingen van PETRUS CAMPER, over het ſchynbaar groot getal geſtorvenen, binnen *Harlingen*, in den Jaare 1779, en eenige andere byzonderheden daar toe betrekkelyk. 222
Natuurlyke Historie van den *Blaauw-ſpecht.* Volgens den Heer DE MONTBEILLARD. 234

INHOUD.

Berigt van het *Feest der Rooze* te *Salency*, in *Picardye*. Door de Gravinne DE GENLIS. 237
Vertoog over de Dichterlyke Schikking. Door JAMES BEATTIE. (*Vervolg en ſlot van bl.* 204.) 242
Aandoenlyke Geſchiedenis van den Eerw. LA ROCHE; ſtrekkende tot eer van den Godsdienst, en van het Menschlyk Hart. 249
De Vertaaler en Dichter. *Dichtſtukje.* 259
Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *April.* 260
Verhandeling over den weerzin, dien de meeste Menſchen betoonen, om ernſtig aan den dood te gedenken, en de bronnen, waar uit dit voortvloeit. 261
Waarneeming, wegens de Afgaande Koortzen. Medegedeeld door den Heer *... M. Dr. 267
Misſive aan de Schryveren der *Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.* 268
Nadere Beproeving van des Heeren BINDHEIM's opmerking, by de Bereiding van den Violen-Syroop. Door P. J. KASTELEIN. 269
Berigt van de *Termites*, of *Witte Mieren*. Door den Heer H. SMEATHMAN. (*Vervolg en ſlot van bl.* 171.) 275
De oorſprong der Monniken, en van het Kloosterleeven. Door EDWARD GIBBON. 286
Aan de Schryvers der *Letteroefeningen.* 289
Carthago, en haare Volkplantingen. 290
De Ryke Man. *Eene Oosterſche Vertelling.* 292
De Doorn en de Roos. 294
De te leurgeſtelde Hoogmoed. 295
Naberigt. *ald.*
Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *Mai.* 296
Aanmerkingen over het Gebed. 297
Waarneeming wegens de goede uitwerking van den *Spiritus Æthereus Vitriolicus*. Door F. HOME. 303
Aanmerkingen over het beste Voedzel voor eerstgeboren Kinderen. Door JACOB VAN DER HAAR. 304
Natuurlyke Historie der *Boom-kruipertjes* en *Muur-kruipertjes*. Volgens den Heer DE MONTBEILLARD. 308
Proeve, wegens de uitwerkingen en nuttigheden van Lugt en Water, op den groei der Planten. 313
Verſlag wegens den onlangs overleden Italiaanſchen Dichter METASTASIO. 319

Aan-

INHOUD.

Aanpryzing der Spaarzaamheid en Huishoudelykheid. 322

Naſpooring der Afkomſte van den Heere ANTONIE PERRENOT, *Cardinaal van Granvelle.* 329

Brief van een Vaderlander, aan zynen Broeder, by deszelfs aanſtelling tot Luitenant ter Zee. 333

Brief aan de Schryvers der *Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen*, wegens een verbeterd Kerkmuzyk voor onze Pſalmen. 335

Zedelyke Bedenkingen. 336

Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *Juny*. 340

Over de waare Nederigheid. 341

Waarneeming wegens eene *Diabetes*, door gebruik van de Kina met de Tinctuur der Spaanſche Vliegen geneezen. Door *... M. D. 347

Brief, van Dr. C. PEREBOOM, aan den Wel Ed. Hoogberoemden Heere P. CAMPER, over het Mankgaan. 349

Natuurlyke Historie der *Vliegen-Vogeltjes*. Volgens den Heer DE BUFFON. 354

Het vliegend Schip van den Heer BLANCHARD. 358

Brief van den Heer DE LA LANDE, over de onmogelykheid van vliegen voor den Mensch. 359

Proeve, over de Naavolging, en het vermaak daar uit ontſtaande. Door den Heer J. BEATTIE. 362

Voorſlag om de Leden van den Staat te weegen. Door den Graave CHESTERFIELD. 366

Proeve over de Huwlyks-genegenheid. Door Mejuffrouw GRIFFITH. 371

De ongelukkige Bruid. *Eene Zedelyke Vertelling.* 375

Nieuwe Aanpryzing van eene oude zaak. 380

De omkoopbaarheid der Dienstboden. 382

Naberigt. 383

Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *July*. 384

Gedagten over den Nyd, en die Ondeugd in 't byzonder met den Toorn vergeleeken, ter aantooninge van haare grootere Boosheid. 385

Aanmerkingen over de *Zinking-Koorts*, welke voornamelyk in de Maand Juny, des Jaars 1782, te Amſterdam geheerscht heeft. Door J. P. MICHELL. M. D. 389

Vertoog, over den ſchynbaaren Weg, welken de in het voorleden Jaar ontdekte Planeet, van den 1 October deezes Jaars, tot den 1 April van het volgende Jaar, zal

zal beſchryven. Door J. F. HENNERT, *Hoogleeraar in de Wiskunde te Utrecht.* 406
Natuurlyke Historie der *Colibrietjes.* Volgens den Heer DE BUFFON. 416
De recht aangemoedigde Goedhartigheid van de Jonge *Louiſa.* Door den Heer BERQUIR. 419
Mirtil en *Daphne.* 423
Phillis en *Chloë.* 424
De zwakheid der Deugd zonder Godsdienst, geſchetst in 't geval van ELENORA. 426
De Deïst of het Character van NICANDER. 428
Zedelyke Bedenkingen. 429
Nadere opheldering der Nieuwe Aanpryzing van eene oude zaak, voorgeſteld, bl. 380—382. 431
Het goed Vertrouwen. *Dichtſtukje.* 432
Bedenkingen over de Zielsverhuizing. 433
Aanmerkingen over den aart der Uitwaasſemingen van bedorven Water. Door A. YPEY, *Lector Anatomes, enz. te Franeker.* 438
Natuurlyke Historie der *Pappegaayen.* Volgens den Heer DE BUFFON. 450
Proeve over de Paatzugt of Snappery. 462
De Wensch. Naar 't Hoogduitsch van S. GESSNER. 467
De Beeldhouwer door de Inquiſitie gedoemd, of het uiteinde van *Torrigiano.* 472
De Stervende Wysgeer. 473
Het Voorſchrift van MOHOMETH. 474
Affcheidsgroet aan myn Vaderland. *Dichtſtukje.* 475
Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *Augustus.* 476
Aanpryzing der Milddaadigheid, *Hand.* XX. 35. 477
Waarneeming, wegens eene langduurige *Lienterie*, door het gebruik van de Arabiſche Gom, Opium, en Aluin geneezen. Door *... M. D. 483
Natuurlyke Historie der *Kakatoës.* Volgens den Heer DE BUFFON. 485
Berigt van den *Harmattan*, een zonderlingen Wind in Africa. Door M. DOBSON, M. D. F. R. S. 487
Het Vraagſtuk, waarom zyn wy de nuttigſte Uitvindingen aan de Eeuwen van Onkunde verſchuldigd? Beantwoord door den Heere LE PRINCE *le Jeune.* 488

Re-

INHOUD.

Redenvoering over de Latynſche Hekeldichters, *Horatius*, *Perſius* en *Juvenalis*. Door den Heer DUSAULX. 492
Verhandeling over 't Zelfbehaagen. 503
Bedenkingen, over het bidden voor de Wapenen van den Staat. 509
Anecdote van Czaar *Peter de Groote*. Ontleend van M. LEVESQUE. 512
Aanſpraak aan de Nederlanders, die de Lezer een Voorberigt noemen kan. 512
Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *September*. 516
Verhandeling over het gebrek van eens anders Fouten te zien, en zyn eigen te bedekken. 517
Brief van J. P. MICHELL, M. D. aan den Hoogleeraar A. YPEY, bevattende een Onderzoek, over de vermeende ſchadelykheid der Dampen van Rottend Water. 524
Wysgeerige Twyfelingen aan de Geleerden voorgeſteld. Door den Heer DE LA COUDRENIERE. 545
De Vraag, wat is een *Americaan?* Door een *Americaan* beantwoord. 548
Berigten wegens den Generaal *Elliot*. 553
Moran. Eene Vertelling voor het Gemeen. 557
De Vergelding. *Dichtſtukje*. 559
Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *October*. 560
De Stervende Christen. 561
Genees- en Heelkundige gevallen en aanmerkingen, over het zwellen, vergroten en uitzakken van de Tong. Door J. VAN DER HAAR. 564
Natuurlyke Historie van den *Grauwen Pappegaay*. Volgens den Heer DE BUFFON. 573
Berigt wegens den *Mammouth*, een Groenlandsch Dier, van 't welk men groote Beenderen en Tanden vindt in *Europa*, *Aſia* en *Africa*. Door den Heer DE LA COUDRENIERE. 581
Reize na Salency in Picardye. Door ***. In eenen Brieve van 8 Juny 1781, aan den Graaf DE CASSINI. 586
XIX Berigt wegens een *Prentwerk*. Volgens de nieuwe Uitvinding van den Heere C. PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORNZ. 592
Hagar in de Woestyne. Eene Tooneel-Zamenſpraak. Door de Gravinne DE GENLIS. 597

INHOUD.

Eene zeer aandoenlyke Ontmoeting. 605
Damon en *Cloë*. 607
De Oorſprong der Nieuwejaars giften, kortlyk uit de Oudheid toegelicht. 609
De Vlieg en het Paard. *Een Fabel.* *ald.*
De Mieren en de Mierenleeuw. *Een Fabel.* 610
Anecdote. 611
Denken, Spreeken, Doen. *ald.*
Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *November*. 612
De Eer. Aan mynen Vriend ***. *Dichtſtukje.* 613
Gedagten over een aangenaamen Morgenſtond. 618
Lugtsgeſteldheid te *Amſterdam*, in *December*. 620

MEN-

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE WAARE EN VALSCHE GODSDIENST.

Van alle de vertroostingen, door den grooten Schepper den Menschdomme geſchonken, is eene vroegtydige Hoogagting voor, en Liefde tot, zyne aanbiddelyke Volmaaktheden, *Godsdienst* geheeten, een der kragtdaadigſte en genoeglykſte: want, wat kan 't leeven meer vervrolyken, dan het beſtendig aanwenden onzer redelyke vermogens, tot het beſchouwen van de Eigenſchappen eens Weezens, welks oneindige Magt beſtuurd wordt door onbeperkte Goedheid? Niets op aarde kan hemelſcher zyn, dan een Eerdienst van deeze ſoort, waar Dankbaarheid ons voor 't altaar brengt, waar Hoop en Vrede ons beſchermen. Zulk een Godsdienst beſtaat niet in uitwendige Plegtigheden, en huichelende Gebaaren, maar in zuivere Gehoorzaamheid des harten aan den Wil van Hem, die alle dingen voortbragt, om mede te werken tot de algemeene zamenſtemming der Natuure. Dusdanige gedagten doen ons vroeg de ſtriktſte regels van Zedelyke Schoonheid aankleeven, en openen het Hart om de Liefde met haaren ganſchen hemelſchen ſtoet te ontvangen. Hier zit Vergenoegen op den throon, onderſchraagd door Rede en Onſchuld; en Gelukzaligheid verſpreidt haaren Godlyken invloed rondsomme. Deeze zyn de onaffcheidelyke Gezellinnen van den waaren Godsdienst.

Maar wat maakt den trein uit des Bygeloofs? Geheel andere beelden komen ons voor oogen. Onrust, Vrees, Kwaadaartigheid, Knaaging. Aan deezen helſchen Geest mogen wy de ontelbaare wreedheden, die de jaarboeken aller Eeuwen bevlekken, toeſchryven: want niets is zo barbaarsch, niets zo onnatuurlyk, of Bygeloof weet het in een Pligt te hervormen. De Heilige Bladeren onderrigten ons, dat de Priesters van den Afgod MOLOCH, als eene Godsdienst-Plegtigheid, de Kinderen daar aan opofferden: en onopnoembaar zyn de plaatzen in ongewyde Schryvers, die gewaagen van de bloedige uitwerkzelen der Heidenſche Afgodery, om niet te ſpreeken van de huislyke rampen en ze-

deloosheden in het burgerlyk leeven, ontſtaande uit de verkeerde begrippen, welke de berokkeners en pleegers koesterden van de Godheid. Want, daar het eigenaartig is, dat wy de voorwerpen onzer hoogagtinge en verwonderinge navolgen, is het niet te bevreemden, dat de Dienaars van een Weezen, 't welk door de Priesters werd afgeſchilderd als Wraakzugtig, Wellustig, en Kwaadaartig, in 't einde het toppunt van boosheid beklommen. Van deezen aart was de *Heidenſche* JUPITER, die zyne Regeering aanving met het ontthroonen van zynen Vader, en vervolgens in hoererry, bloedſchande, en alle ſnoodheden, leefde. —— Een wonder geſchikt voorwerp van Aanbidding! PLATO, dat groote licht der *Heidenſche Wereld*, voert, in de zamenſpraak, *Eutryphon* getyteld, een Man in, die zyn Vader vervolgde, en door SOCRATES, over dit gedrag, beſtraft, antwoordde. „ JUPITER, door alle Menſchen voor den regt„ vaardigſten der Goden gehouden, klonk zynen Vader, „ om misdryf, in ketenen." Waar uit hy afleidde dat zyn bedryf, ten opzigte van zynen Vader, wettig en goed was. TERENTIUS beſtraft van ter zyde, in eene zyner Blyſpelen, den dwaalenden eerdienst zyner Landsgenooten, daar hy een jongen Ligtmis zyn gedrag, door het voorbeeld van JUPITER, doet billyken (*). Dit was, in de daad, eene zeer troostlyke wyze van redenkavelen voor allen, die gaarne aan hunne lusten en ontſtooke driften den losſen teugel vierden.

Groot zyn deeze miskwamen; dan nog grooter, die ontſtonden uit verkeerde afbeeldingen van GOD zelve. Deeze gaven grond aan de woeste Geestdryvery der *Arabieren*, die Vervolging tot een werktuig van den Godsdienst bezigden, en den weg na het Paradys met het bloed van millioenen bevlekten. Hun groote Propheet heiligde roof en moord; hy leeraarde zyne naavolgeren, dat het zekerst middel, om de gunst van ALLACH te winnen, beſtondt in te zegepraalen over den dood van Ongeloovigen. De Moorddolk heette by hem

(*) —— Animus gaudebat mihi,
Deum ſeſe in hominem convertiſe, atque per alienas tegulas
Venisſe clanculum per impluvium ——
At quem Deum? qui templa cæli ſonitu concutit
Ego homuncio hoc non facerem?

hun het Zwaard des Hemels, en derwyze verhitte hy de harsſens van een wellustig Volk, door de hoop op een Paradys, waar zinnelyke lust de belooning zyn zou voor misdryven, van welke anderzins de menschlyke natuur gruwt, dat zy uit hunne woestenyen als een ſtroom voortrukten, en de Koningryken der Aarde, door de verwoestendſte Geestdryvery, verdelgden.

Ik wenschte wel hier niet by te kunnen voegen, dat de zuiverſte Godsdienst, ooit der Wereld aangekundigd, de onſchuldige oorzaak geworden is van bykans even aanſtootlyke wreed- en onmenschlykheden; en dat de oogmerken van booze Menſchen maar al te veel de overhand gekreegen hebben, door verkeerde begrippen van de Godlyke Inzettingen. Iemand zou zich veelligt verbeelden, dat de zodanigen hun best deeden om letterlyk waar te maaken, 't geen de Godlyke Inſteller, zinnebeeldig, voorſpeld hadt. „ Meent niet dat ik gekomen ben om Vrede op Aarde te „ brengen: ik ben niet gekomen om Vrede te brengen; „ maar het Zwaard," daar mede aanduidende, dat elke nieuwe Leer op de Wereld tegenkanting zou ontmoeten. Maar het woeste Bygeloof van ontmenschte Geloovigen heeft, als 't ware, dit zeggen, met de daad bewaarheid, en den Tempel des Vredes in een Spelonk van Verwoesting veranderd. Hoe ſtrydig, hoe rechtdraads ſtrydig is zulks met de hemelſche Inſtellingen, die het ſchoonſte ſtelzel van Zedeleere vormen, immer het Menschdom voorgedraagen, 't welk Maatigheid, Verdraagzaamheid, Goedgunſtigheid, en de alle deugden bevattende Liefde predikt.

De toetzen, derhalven, van Godsdienst zyn Goedertierenheid en Rede. Alles, wat ſtrekt om de eene voort te brengen, en met de andere zamenſtemt, is ongetwyfeld waar: wat tegen een van beide is aangekant volzeker valsch. Wanneer ons Geloof, volgens deeze beginzels geregeld wordt, is het hier op aarde eene vervroeging der Onſterflykheid. Het verzagt de ſmerten van drukkend en anders overmeesterend Onheil; het maatigt de genietingen van anders bedwelmenden Voorſpoed. Want, door ons te onderhouden en te bemoedigen met de hoope van zuiverder en beſtendiger geneugten, dan wy hier kunnen ſmaaken, worden wy, zo verre onze menschlyke natuur gehengt, onverſchillig omtrent ons lot in deezen ras voorbyvliegenden ſtaat, en wy ontvangen hier beneden eene voorproeve van de genietingen des toekomenden.

Ik bleef op dit onderwerp peinzen, tot ik te bedde ging,

en hadt, omtrent den morgenſtond, den volgenden Droom, ontſtaande, zo ik veronderſtel, uit de ſtrydige denkbeelden, met welke vervuld, ik my ter ruste begaf: want de Droomen, gelyk ARISTOTELES aanmerkt, zyn afbeeldingen of ſchaduwen van onze waakende gedagten en bedryven. „ Ik ſtond, zo ik my verbeeldde, op eene plaats, met ee„ ne zigtbaare duisternis, om my van MILTONS uitdruk„ king te bedienen, vervuld: 'er was even zo veel lichts, „ dat ik de ſchriklykheid van den chaos rondsom my kon „ zien: op één oogenblik, hieldt de ſtryd der hoofdſtoffen „ op, elk nam, als door betovering, zyne eigene plaats, „ en alles kreeg de ſchoonſte gedaante. Terwyl ik my ten „ hoogſten verwonderde, en verrukt was over de magt „ en goedheid van den onzigtbaaren Werkmeester deezer „ veranderinge; niet weetende tot welk een einde ik hier „ gebragt was, dagt my dat een Weezen, van die geſtalte „ als wy ons doorgaans een denkbeeld van eenen Engel „ vormen, na my toekwam, en aanboodt my te geleiden door „ de onbekende Gewesten, en te onderrigten van 't geen „ ik zag. 't Zelve was in donkere ſtof gekleed, het gelaad „ ſtondt ſtuurs en peinzende, een trek van valſchen roem „ ſpeelde daar ſterk onder. Een groot aantal Schepzels, „ met my van dezelfde natuure, kwam opeengepakt agter „ haar, allen om ſtryd zich yverig betoonende, om haar „ te gehoorzaamen: 't was, egter, duidelyk te ontdekken, „ dat deeze voorgewende yver uit Vreeze voortkwam, die „ zelden, zo immer, met Liefde gepaard gaat. Op myn „ twyfelend marren, of ik my by de hoop zou vervoegen, nam „ zy oogenbliklyk zulk een verſchrikkend gelaad aan, dat „ het bloed in myne aderen, van killen angst, vertraagde: „ de ſlaaven in haar trein, ſchoon heimlyk afkeerig van „ haare dwinglandy, zagen my desgelyks dreigende aan, „ tot de vrees van alleen en ongelukkig gelaaten te worden, „ my bewoog om het onzalig tal te vermeerderen. ——— „ Weinig ſchreeden gevorderd zynde, vertoonde zich een „ andere Engel, met een ontfronst en vrolyk gelaad, met „ een zuiver wit kleed omhangen. Onmiddelyk ſloegen wy „ 't oog op dat beminnelyk voorwerp, en de vreugde „ doortintelde onze harten. Zo ras de eerſte Geleidgeest „ deeze Dienaaresſe des Geluks zag, vervulde dezelve de „ lugt met een nevel, die ons gezigt belemmerde, en wy „ konden het troostryk beeld niet meer aanſchouwen: doch „ daar moedig beſluit en kloekberaadenheid ons tot Waarheid „ brengt, verliet ik, en eenige weinigen, deeze Toveresſe,

„ en

„ en wy ſmeekten, met luider ſtemme, om den byſtand
„ van het ander Hemelsch Weezen. Onze gebeden wer-
„ den verhoord, en de lugt, rondsom ons, klaarde op:
„ ſchoon de overigen, die, uit vrees, hunne dwaalingen
„ niet durfden verlaaten, in de mist der betoveringe blee-
„ ven onzwerven. De Engel des lichts verſcheen weder
„ voor ons, en voerde de volgende reden:"

Gelukkig zyt gy, o Stervelingen, dat gy die Bedriegſter ontkomen zyt, die myne gedaante aanneemt, en de onbedagtzaamen misleidt. Ik ben GODSDIENST, *het ſchoonſte Weezen, naast den Almagtigen, die de Goeden geleidt tot het genot van onveranderlyk genoegen. Zy is* BYGELOOF, *die de Menſchen op 't pad der dwaaling en des verderfs brengt. Ik heersch in het Hart: zy in de Daaden; en daar is geen één haarer afhangelingen zo verdwaasd, of hy zou, indien hy durfde, zich verklaaren tegen haare Godlooze overheerſching. Langen tyd is zy vergezeld geweest door eene Dienaaresſe* GEWOONTE *geheeten, de bedrieglykheid van wier eerwaardig gelaad het Menschdom tot het volgen van den trein haarer Meestresſe wegrukte, waarop vaste Verbeelding hun vast houdt, en het heenen gaan belet. Laat haar deeze elendig verdoolden, eene wyl, ophouden met haare oude beleezingen: ik zal voortreeden om u het verblyf van onveranderlyk Genoegen te laaten beſchouwen.* ——

„ Zo ras zy hadt uitgeſprooken, vertoonde zich een
„ glansryk licht, 't geen zich uitſtrekte tot de verſte dee-
„ len der Aarde, en onze harten met een hemelſche ver-
„ rukking vervulde. Op een afſtand, kwamen duizenden
„ van Hemelbewoonders aan- en nederwaards vliegen;
„ ontelbaare zegeningen ſtortten zy over ons uit, daar
„ wy opgetoogen ſtonden. Zy ſcheenen geduurig na en
„ van dien eeuwigen oorſprong des lichts te gaan. Terwyl
„ wy, vol verrukking, dit verbaazend tooneel beſchouwden,
„ ging een dier Hemelbooden, die onze misleide Broeders
„ vertroost hadt, te midden van ontelbaare elenden, waar
„ in de Bedriegſter hun gedompeld hadt, tot den Throon
„ des Allerhoogſten. Deeze werd op aarde BEROUW ge-
„ heeten, en hadt eene ſchoone gedaante, ondanks de
„ traanen, welke de wangen bedekten. Niet lang daar na
„ daalde een ander neder; uit haare ooge ſtraalde minzaam-
„ heid, en zy ſcheen verheugd over den last des Hemels
„ haar opgelegd, den last om goed te doen. Haare naam
„ was VERGEEFLYKHEID. GENADE ging voor haar heen,
„ en WAARHEID beſtuurde haare vlugt. In haare hand hadt

„ zy den balzem der Vertroostinge, en hoe meer zy den-
„ zelven toereikte, hoe meer hoe overvloediger de voorraad
„ dier gave wierd. —— Op één ooganblik ſcheurden de nevels,
„ die tot dus lang de rest onzer Medemenſchen bedekten;
„ en de heerlykheid des Opperſten beſcheen hun: op dit
„ vertoon week de Toveresſe, die hun misleid hadt, na
„ haar ryk der duisternisſe, en verſcheen niet meer." ——
Toen wy allen onze dankzeggingen uitboezemden over onze verlosſinge, werd ik, op 't gewoone uur, gewekt door myn Knegt: doch myn Droom verſchafte my ſtoffe van nadenken voor den ganſchen dag.

WAARNEEMING WEGENS DE HEILZAAME UITWERKING VAN DE *DULCAMARA*, IN RHEUMATIQUE PYNEN, DOOR DEN HEER CARRERE.

(*Memoire ſur les vertus l'uſage & les effets de la douce-amere. Paris* 1780.)

Eene Dame, vyf-en-twintig Jaaren oud, die zeer aandoenlyk van geſtel was, en, uit dien hoofde, dikwils aan Catharale toevallen onderhevig was, kreeg, in het jaar 1772, een Rheumatismus, die zig voornamentlyk in de ſpieren van den hals, ſchouders en ruggegraad bepaalde. De Lyderesſe had, eenige dagen te vooren, de Menſes gehad, die, echter, niet zo ſterk als gewoonlyk geweest waren. Zy gevoelde hevige pynen, de pynlyke plaats was zeer rood, en het ſcheen als of 't eene ſoort van Ereſipelas zoude worden. Het aangezicht van de Lyderesſe was zeer rood, en de bloedvaten waren ſterk opgezet, de huid en de tong zeer droog, en de pols hard en geſpannen. Daarby klaagde zy over eene algemeene ongedurigheid in het geheele Ligchaam: zy had eenen hevigen dorst, en konde ſlegts op de eene zyde liggen; dog by dit alles beſpeurde ik geen de minſte Koorts. Ik zogt, door twee herhaalde aderlaatingen op den arm, de hevigheid der toevallen te verminderen, en gaf haar nog daarenboven eenige zagte pynſtillende middelen, waarby ik haar veel Huy liet drinken. Na den derden dag, begonnen de toevallen merkelyk te verminderen, zo dat 'er, op den vyfden dag, niets dan de bovengenoemde pynen te rug bleeven.

Dit merkende, ging ik over tot het gebruik van de *Dulcamara*, waarvan ik haar dagelyks eene halve once liet gebrui-

bruiken, en waarby zy een pint Huy moest drinken. Den vierden dag, na dat ik dit middel had laten gebruiken, kwam 'er eene zagte uitwaasseming ten voorschyn, die, echter, geduurende twee dagen, niet sterk vermeerderde. Ik vergrootte vervolgens de gifte van de *Dulcamara*, tot zes Dragmas des daags, waarop terstond den volgenden een sweet ten voorschyn kwam, dat vyf dagen agter een aanhield, en waardoor de Lydersse te eenemaal van de pyn bevryd wierd. — Zonderling is het, dat, na deeze ziekte, de Lydersse, die te vooren zo sterk aan zinkingen onderheevig was, volkomen daarvan bevryd is gebleeven; en, ten minsten langer dan een Jaar, op welken tyd ik de plaats, waar zy woonde, verliet, niets van dien aart bespeurd heeft. — Of dit aan het gebruik van de *Dulcamara* toe te schryven zy, durve ik niet beslissen.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN PLAKKER, OF GROOTE KOOL-MEES. — VAN DE KLEINE KOOL-MEES, OF ZWARTKOP — EN VAN DE MOERAS-MEES.

(Volgens den Heer de MONTBEILLARD, Medeschryver van den Heer DE BUFFON.)

De *Plakker* wordt in 't Grieksch Αἰγιθαλὸς, in 't Latyn *Parus major*, in 't Italiaansch *Parisolo domestico*, in 't Hoogduitsch *Spiegel-meise* of *Brand-meise*, in 't Engelsch, *the great tit-Mouse*, of *the great Oxei*, in het Fransch *Charbonniere*, in 't Portugeesch *Tintitalum*, in 't Turksch *Ala* geheeten.

Ik weet niet waarom BELON zich verzekerd houdt, dat deeze soort zo niet aan de takken hangt als de andere; want ik heb gelegenheid gehad om waar te neemen, dat een *Plakker* gestadig ging hangen aan de stokjes boven in de vlugt, en, ziek geworden, met den kop om laag in die hangende gestalte zich vertoonende, zo bleef, tot dat hy stierf, en na zyn dood.

Door eigen ondervinding ben ik desgelyks verzekerd, dat de *Plakker*, in een vlugt, zomtyds den kop open pikt van kleine vogeltjes, hem aangeboden, en zich op de harssens vergast. De Heer HERBERT heeft het zelfde bykans waargenomen: als hy een *Roodborstje* met acht of tien *Plakkers* in een zelfde vlugt plaatste: de proeve begon 's morgens ten negen uuren, op den middag was de kop van 't *Rood-*

borstje doorgebeeten, en de *Plakkers* hadden al de harsſens opgeëeten. — Van den anderen kant heb ik gezien, dat een vry goed getal *Plakkers*, en andere Vogeltjes, een geruimen tyd, zonder vyandlykheden te pleegen, in een en dezelfde vlugt, leefden: en op het oogenblik, dat ik dit ſchryf, heb ik een *Plakker*, die, zints zes maanden in goede verſtandhouding leeft met *Vinken* en *Syſjes*, ſchoon een der laatstgemelden, in dien tusſchentyd ziek geweest, en, in dien zwakken ſtaat, den *Plakker* meermaalen gelegenheid gegeeven hebbe, om zyne verdervenden en verwoestenden aart te voldoen.

De *Plakkers* onthouden zich op 't gebergte en in de vlakten, in kreupel- en hakhout, als mede in groote bosſchen. De Heer LOTTINGER verzekert my, ondertusſchen, dat zy liefst op 't gebergte zyn. De gewoonlyke zang van het Mannetje, dien het een gansch jaar door zingt, en doorgaans laat hooren in den morgen van regenagtige dagen, gelykt zeer na het geknars van een vyl, uit welken hoofde hy zomtyds den naam van *Slotemaaker* draagt; doch, in den Voortyd, ſlaat hy een anderen toon, die zo aangenaam en vol verſcheidenheids is, dat men niet zou gelooven denzelfden Vogel te hooren. FRISCH, GUIS, en veele anderen, vergelyken dien zang met den zang der *Vinken*; en van hier wordt deeze ſoort by eenigen de *Vink-Mees* geheeten. Men houdt, volgens ALDROVANDUS, den *Plakker*, in zommige landen, in kouwtjes, om den aangenaamen wildzang, dien hy bykans het geheele jaar doet hooren. TURNER, integendeel, zegt, dat de zang der *Plakkers*, in den voortyd, weinig aangenaams heeft, en hy het overige gedeelte van 't jaar zich ſtil houdt. In 't algemeen maaken de Schryvers van hunne byzondere en plaatslyke waarneemingen, zo veele algemeene ſtelregels; dikwyls doen zy niets meer dan enkel herhaalen 't geen zy van onkundigen en onbevoegde waarneemers gehoord hebben: van hier die tegenzeggelykheden. OLINA geeft den *Plakker* den voorrang boven alle anderen in 't zingen, en om tot lokvogels te dienen: hy laat zich ligt temmen, en zo volkomen dat hy uit de hand komt eeten, kunstjes leert, en, om alles met één woord te zeggen, in den gevangen ſtaat zelfs eitjes legt.

Wanneer deeze Vogeltjes in hunnen natuurſtaat of vry zyn, beginnen zy de eerſte dagen van February te paaren: zy maaken hun nest in een hollen boom of een muurgat; doch zy zyn reeds lang gepaard eer zy dit werk aanvangen, en zy ſtellen het zamen van het zagtſte, 't geen zy kunnen vinden,

den. Elk broedzel beſtaat doorgaans uit acht, tien, of twaalf witte eitjes, met roode vlekjes, bovenal na het dikſte einde. Het broeden duurt niet langer dan twaalf dagen; de jongen blyven verſcheiden dagen met geſloote oogen; ſchielyk krygen zy een zeer fyn dons, dat het opperſte der pluimen uitmaakt, en afvalt als deeze groeijen: met de veertien dagen gaan ze vliegen, en men heeft waargenomen dat zy by regenagtig weêr 't ſchielykst groeijen: éens uit het nest gevloogen, komen zy 'er nooit weder in; maar houden zich op, op het naast bygelegene geboomte, zonder ophouden, elkander roepende; dit is misſchien de oorzaak, dat de *Plakkers*, zo ſchielyk komen toevliegen, als zy het geluid van andere *Plakkers* hooren: zy blyven dus by één ſchoolen, tot dat, in een ander jaargetyde, de ſtond verſchynt, wanneer zy zich twee aan twee ſchikken om nieuwe gezinnen te vormen.

Men vindt Jongen in 't nest, tot het einde der maand Juny, 't geen ten blyke ſtrekt, dat de *Plakkers* verſcheide keeren broeden: zommigen beweeren dat zy het driemaal doen; doch zou zulks niet zyn, wanneer ze in het eerſte broeden geſtoord zyn, een tweede enz. aanvangen? —— Voor het eerſte ruijen onderſcheidt zich reeds het Mannetje, door zyne grootte en fieren aart. In min dan zes maanden hebben zy allen hun vollen groei, en vier maanden, na het eerſte ruijen, zyn ze in ſtaat om voort te teelen. Volgens OLINA leeven deeze Vogeltjes niet langer dan vyf jaaren: volgens anderen beginnen zy dan ongemak aan de oogen, en de jicht, te krygen; dan zy verliezen hunne werkzaamheid, zonder 't wreed Character af te leggen, 't geen met het lyden eer toeneemt. LINNÆUS ſchryft dat zy in *Zweeden* zich op de Elzenboomen onthouden, en des Zomers zeer gemeen zyn in *Spanje*.

De *Plakker* heeft op den kop eene ſoort van kapzel, ſchitterend zwart van kleur, voor- en agterwaards daalt hetzelve ter halver weg van den hals, ter wederzyden ziet men een groote witte bykans driehoekige vlek: beneden het kapzel, voorwaards, vertoont zich een zwarte ſtreep, die midden over de borst en den buik heen loopt, en zich uitſtrekt tot het uiterſte der beneden dekveeren van den ſtaart, deeze zyn wit, gelyk ook de Onderbuik: het overige des Lyfs, beneden, is geelagtig tot aan het zwart van den Hals: de kleur van 't Bovenlyf is groenagtig; maar wordt geel, en zelfs wit aan den beneden rand des kapzels: doch verdonkert aan den tegenoverkant, en verandert in aschgrauw

den Stuit, en de boven Dekveeren van den Staart. De twee eerſte vleugelpennen zyn donker aschgraauw en niet geboord; de overige groote pennen hebben een blauwagtigen rand: de middelſte een olyfkleurigen, welke op de vier laatſte iet geelagtigs aanneemt; op de Vlerken is een helder geele dwarsſtreep: alles wat men van de Staartpennen ziet is blauwagtig, aschgrauw, behalven 't buitenſte die met wit geboord zyn. Dit Vogeltje weegt omtrent een Once, haalt in de langte zes duimen, en heeft een vlucht van acht en een halve duim. De Tong is niet vast en onbeweegelyk, gelyk eenigen geloofd hebben. De *Plakker* ſteekt dezelve voorwaards, en beweegt ze ter regter en ſlinker zyde. De Heer FRISCH gelooft, dat hy 'er zich van bedient om de ſpyzen te proeven, eer hy ze eet.

De KLEINE KOOLMEES, ook ZWARTKOP geheeten, in 't Grieksch Μελαγκεφαλος, in 't Latyn *Atricapilla:* ſchoon de naam van *Zwartkop* gevoerd wordt door meer Vogelen, is de Vogel door ARISTOTELES met dien naam betyteld, blykbaar een *Mees:* want, volgens dien Wysgeer, legt dezelve een groot getal Eitjes tot zeventien, ja één en twintig, toe; daarenboven heeft hy alle de andere eigenſchappen der *Meezen*, als het nestelen in 't geboomte, het eeten van Inſecten, ook de geknotte tong, 't geen 'er die zelfde Schryver byvoegt, naar een vry los hooren zeggen, en door PLINIUS met al te veel vertrouwen herhaald, te weeten, dat het getal van de Eitjes des *Zwartkops* altoos oneven is, heeft zeer veel van een vertelzelkje, en dat van wysgeerig bygeloof, 't welk, ten allen tyde, zekere kragt ſtelde in de getallen, en bovenal in de onevene, en daar aan, ik weet niet welk een invloed op de verſchynzelen der Natuure toeſchreef.

De *Kleine Koolmees* verſchilt van de *Groote*, niet alleen in geſtalte en zwaarte, welke laatſte drie of viermaal minder is, terwyl de langte niet meer dan vier duimen haalt, maar ook in Pluimadie. Hy heeft eene ſoort van zwarte kap, die agter op den Kop in wit eindigt, onder de oogen zyn vlekken van dezelfde kleur, het Bovenlyf is aschgrauw, het Benedenlyf vuil wit: twee witte dwarsvlekken loopen over de vleugelen, de Staart en Vleugelpennen zyn donker aschkleurig, met grauw geboord: de Bek is zwart, en de Pooten zyn loodverwig.

FRISCH zegt, dat ze in *Duitschland* zich in de Sparreboom-hoſchen onthouden; doch in *Zweeden* geeven zy, volgens LINNÆUS, de voorkeus aan het Elzenhout. Zy zyn

de

de minst wantrouwende van alle *Meezen*: want niet alleen komen de Jongen, op het gezang van een anderen *Mees*, toevliegen, niet alleen laaten zy zich door een fluitje bedriegen; maar ook de Ouden, die meermaals gevangen geweest en het ontkomen zyn, laaten zich gemaklyk in den zelfden valstrik lokken, en op dezelfde wyze bedriegen. Ondertusschen betoonen deeze Vogeltjes zo veel of meer verstands, dan andere, in verscheide verrigtingen, die betrekking hebben op zelfbehoud of de behoudenis van hun Broedzel; en daar zy, voor 't overige, zeer moedig zyn, schynt het dat de moed by hun het wantrouwen zo wel als de vreeze verbant: indien zy onthouden hebben dat ze gevangen geweest zyn, heugt het hun ook dat zy het ontkwamen, en zy hoopen andermaal op dat geluk.

Deeze *Mees* woont in bosschen, bovenal in Sparrebosschen, en van andere slaags groene boomen. Voorts is hunne Leevenswyze dezelfde als die der *Groote Koolmeezen*.

De *Grauwe Moeras-Mees*, in 't Latyn *Parus Palustris*, in 't Hoogduitsch *Mar-* of *Riet-Meise*, in 't Engelsch *Marsh-tit-mouse*, in 't Italiaansch *Paronzino*, in 't Fransch *Nonnette cendrée* en *Mesange de Marais*, hebben veele Natuurkundigen aangemerkt als eene soort van de voorgaande, door een aantal verschillendheden onderscheiden. Willughby zegt, dat hy veel grooter is, een veel langer Staart, minder zwart aan den Hals, het wit aan 't Onderlyf veel zuivender, en niets van die laatstgemelde kleur aan 't agterhoofd of op de Vlerken heeft; maar wanneer wy in aanmerking neemen, dat het meerendeel dier onderscheidenheden, niets minder dan beslendig zyn, inzonderheid de zwarte plek aan 't agterhoofd, schoon deeze onder de kenmerktekenende onderscheidingen van den *Kleinen Kool-Mees* geteld worde; indien wy in aanmerking neemen, dat dezelfde naam van *Kool-Mees*, die hun beide even zeer toekomt, ook aan beiden gegeven wordt; en den naam van *Moeras-Mees* desgelyks op de voorgaande soort kan passen; dewyl dezelve zich gaarne onthoudt op Elzenboomen, die, gelyk men weet, in wateragtige en moerasige gronden tieren; eindelyk, indien wy in aanmerking neemen, de veelvuldige trekken van overeenkomst, die zich tusschen deeze twee soorten opdoen, daar zy het zelfde verblyf houden, dezelfde gestalte, bykans dezelfde kleurschikking in de Pluimadie hebben, zullen wy bewoogen worden om de *Grauwe Moeras-Mees* aan te zien voor eene verscheidenheid, van den

den Kleinen *Koolmees*; dit hebben de Schryvers van de *Zoologie Brittanique*, met grond van reden, gedaan, en ik volg hun voetſpoor.

Zy woonen meer in de bosſchen dan in de tuinen, leeven van kleine Zaaden, voeren kryg tegen Wespen, Byen, en Rupſen, leggen een voorraad van Hennipzaad op, als zy 'er gelegenheid toe hebben, verſcheide korrels teffens in den bek neemende, om ze in hunne voorraadverzamelplaats te brengen, en, vervolgens, op hun gemak, te nuttigen. Buiten twyfel is het de wyze van eeten, welke hun tot het neemen van deeze voorzorge verpligt. Zy hebben tyd, en een gemaklyke en veilige plaats, noodig, om elk graankorreltje met den bek ſtukken te ſlaan; hadden zy geen voorraad, zy zouden menigmaal van honger ſterven.

Deeze *Mees* vindt men in *Zweeden* en zelfs in *Noorwegen*, in de bosſchen aan den *Donau*; in *Lotharingen*, in *Italie*, enz. De Heer SALERNE vermeldt dat de *Moeras-Mees* niet bekend is in *Orleans*, noch omſtreeks *Parys*, noch in *Normandye*. Zy onthouden zich liefſt op Elzen- en Wilgen-boomen, en, bygevolge, op wateragtige en moerasſige plaatzen: zy zyn eenzaamheid minnende Vogels, blyven het geheele jaar over, en laaten zich bezwaarlyk in een kooitje opgeſlooten houden. Men heeft 'er my het Nest van gebragt, gevonden in 't midden van een klein boschje, op een heuveltje, digt by een rivier, in een hollen boom gemaakt: het beſtond uit een weinig mosch op den grond van 't gat gelegd: de Jongen, die reeds konden vliegen, waren wat bruinder dan de ouden. Deeze *Mees* is wat grooter en zwaarder dan de *Kleine Koolmees*. Het verſchil der Pluimadie kan uit de voorheen opgegeevene beſchryvingen genoegzaam worden opgemaakt.

TA-

TAFEREEL VAN MINORCA, OF ALGEMEENE EN BYZONDERE BESCHRYVING DIENS EILANDS, MET EEN BERIGT VAN DE ZEDEN EN GEBRUIKEN DER INWOONDEREN, VAN DEN AART DES GRONDS, VAN DE VOORTBRENGZELEN, VAN DEN KOOPHANDEL, DE OUDHEDEN, DE BURGERLYKE EN NATUURLYKE HISTORIE, BENEVENS EEN BREEDVOERIG VERSLAG VAN DE STAD EN HAVEN MAHON, HET KASTEEL ST. PHILIPPE, ENZ.

„ Naardemaal wy 'er altoos op uit zyn, om onze Lee-
„ zers, zo veel mogelyk, te onthaalen op Stukjes,
„ die, door de byzondere tydsgelegenheid, hun niet wel
„ anders dan kunnen ſmaaken, hebben wy het volgend
„ verſlag van *Minorca*, zo ras het ons in handen kwam,
„ en wy het der Vertaalinge dubbelwaardig vonden, voor
„ hun gereed gemaakt, en deelen het, zo ſpoedig ons
„ mogelyk is, mede. Het oorſpronglyke is in 't *Fransch*
„ geſchreeven, en in 't laatst des voorleden Jaars te *Pa-*
„ *rys* uitgekomen. Het bevat al het weezenlyke, te vin-
„ den in Capt. ARMSTRONG's *History of Minorca*, welke
„ wy daar mede vergeleeken hebben. Een Kaartje, uit
„ een *Engelsch Werk* genomen, zullen wy, wanneer het
„ gereed is, geeven, om het by deeze keurlyke Beſchry-
„ ving te voegen."

✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣ ✣

Het Eiland *Minorca* ligt in de *Middellandſche Zee*, veertig mylen van de *Spaanſche Kust*, en twee-en-tachtig mylen zuid-zuid-west van de Haven van *Toulon*: op twee en twintig graaden lengte, en negen en dertig graaden, veertig minuuten, breedte.

't Is een der Eilanden, den Ouden bekend, onder den naam van *Baleares*. Een ander *Majorca*, als grooter, heette *Balearis Major*: en *Minorca* in tegenſtelling *Balearis Minor*. Deeze Eilanden waren in 't bezit der *Pheniciers* en *Carthagers*, voor dat de *Romeinen* dezelve vermeesterden, toen zy aangevoerd werden door METELLUS, daarom BALEARICUS bygenaamd. Met den val des *Romeinſchen Ryks* maakten de *Alanen*, *Vandalen* en *Sueven* zich meester van dezelve: en hielden ze in bezit van den Jaare CCCXXI tot DCCXC.

DCCXC. De *Mooren*, of *Saraceenen*, bragten ze, na lang oorlogen, onder, en verjaagden ze op hunne beurt. De *Pisaanen* kreegen 'er eenigzins voet; doch moesten welhaast het gewonnene weder verliezen. CAREL DE GROOTE, een magtig Vorst, onderwierp in den Jaare DCCCI deeze Eilanden aan zyne Heerschappy. De *Mooren* ontweldigden ze hem weder omtrent het jaar DCCCVIII. Ongelukkig in *Spanje*, en genoodzaakt dat Ryk te ruimen, door de vereenigde Magten der Huizen van *Castilie* en *Aragon*, viel het veel bezwaarlyker hun op de *Balearische Eilanden* aan te tasten: zy vertrokken derwaards uit de *Spaansche Landschappen*, welke zy moesten verlaaten. Zich haatlyk gemaakt hebbende, door hunne aanhoudende Zeerooveryen, beraamde JACOB, de Oorlogzugtige, Koning van *Aragon*, het plan om hun te bedwingen: en landde, met een Legermagt van 20,000 man, op hunne Eilanden. *Majorca* bukte, en de overgave van *Minorca* volgde kort daar op. Don JACOB, Zoon van Jacob den *Oorlogzugtigen*, verwierf van zyn Vader de Oppermogenheid over *Majorca*, *Minorca* en *Ivica*; hy maakte 'er een klein Koningryk van, onder den tytel van 't *Koningryk van Majorca*. Maar Don PEDRO, zyn Broeder, jalours over deeze afscheiding van het Vaderlyk erfgoed, verzamelde eene groote Krygsmagt, ving de vermeestering dier Eilanden aan, welke zyne Opvolgers voltooiden. Toen werden de *Mooren*, die ze meer dan vyf honderd jaaren bezeten hadden, van daar verdreeven. Omtrent het Jaar MCCCXLIII nam het Koningryk van *Minorca* een einde, onder de regeering van PETRUS den III, Koning van *Aragon*, die 't zelve aan zyne Heerschappy hegtte. De Staaten van *Castilie* en *Aragon*, vervolgens één enkele Monarchy geworden zynde, welker Vorsten den titel van *Koningen van Spanje* voerden, maakten deeze Eilanden een gedeelte van hunne Heerschappy uit.

Dit zyn kortlyk de Lotgevallen van *Minorca*, tot het Tydperk, dat het een gedeelte uitmaakte van de *Spaansche Monarchy*. De veranderingen van Opperheeren, die het naderhand ondergaan heeft, zyn bekender en gewigtiger. In den Jaare MDCCVIII bemagtigden de *Engelschen* 't zelve, aangevoerd door Lord STANHOPE, voor het Huis van *Oostenryk*; doch zy vestigden 'er zich zo wel, dat het hun, by den Vrede van *Utrecht*, werd afgestaan. Zy versterkten het, en maakten het tot eene beschermplaats hunns handels in de *Middellandsche Zee*. De *Franschen* ontweldigden het hun in den Jaare MDCCLVI, dan 't werd, by den Vrede van MDCCLXIII

MDCCLXIII den, *Engelſchen* weder gegeeven. Een *Spaanſch Leger*, onder bevel van den Heerog DE CRILLON, heeft thans den voet op dit Eiland gezet, en deeze Krygsheid, die, door zyne dapperheid, wakkerheid en gemeenzaamheid, het vertrouwen en de liefde der Krygsknegten heeft, is, op dit oogenblik, bezig met zyne vermeestering te volmoijen, door het beleg van het Fort *St. Philippe*.

Het Eiland *Minorca* is omtrent twaalf mylen lang, en haalt in de grootſte breedte vier mylen. De Noordkust wordt ſteeds bebookt door noorde winden, die met een ongelooflyk geweld op dezelve woeden. Door den geduurigen aanloop der geweldig gedreevene zeebaaren, vertoont deeze kust niet anders dan een reeks inhammen, bogten, uitkolkingen, gemaakt door het wegneemen des afgeknaagden gronds. De Zuidkust is veel effener en geregelder, een bedaarder, ſtiller en min opgeruide zee ſtroomt 'er langs. De diepte der zee vermindert aan den oever, en vormt 'er droogten, waar men tuinen aanlegt.

De Grond op *Minorca* is niet vrugtbaar, het Water ſchaars en rauw: geen Rivier bevogtigt het zelve: de Inwoonders moeten zich met Regenwater, Putwater en eenige Fonteinen behelpen: weinig Koorns wordt 'er ingeoogst, voor het overige is het kweeken des Wynſtoks daar op een goeden voet, en eenige ſtreeken leveren uitſteekenden Wyn. Op dit Eiland valt Wol, Honig, Wasch en Gerst. De Inwoonders maaken eene ſoort van Kaas, die in *Italie* voor een hoogen prys verkogt wordt. De Kappers groeijen 'er aan de muuren; men moest zich meer op het aankweeken daar van toeleggen, als mede op dat van Olyf- en Katoenboomen, dat 'er, nogthans, bezwaarlyk zou gelukken. — Het Eiland is vol Konynen, de kusten zyn Vischryk, de Thonynen komen 'er in menigte: de Trekvogels, die dikwyls door derzelver menigte de lugt verdonkeren, verſchaffen den Inwoonderen een leevensonderhoud; met voor een weinig moeite, en voor nog minder kosten, krygen zy het noodige Zout. Zy vullen de holligheden der rotzen aan den oever met zeewater. 't zelve laat door de zon, uitgedampt op den grond, meer of min zouts over, 't geen de Vrouwen en Kinderen 's avonds gaan inzamelen. — Zy teelen ook Tabak, doch minder dan zy gebruiken. De Honig der Byen is alleraangenaamst, uit oorzaake der groote menigte van geurige kruiden, die, het geheele Eiland over, groeijen. Daarenboven zyn 'er Yzer- en Lood-mynen, en ryke Steengroeven van ſchoon Marmer: ook vindt men 'er

'er roode en witte *Granit*, met zwart, wit en geel gevlekt, anderen Steen, Ley, enz. Hier groeijen desgelyks geneeskragtige Kruiden, en Palmboomen, doch die, door gebrek in 't aankweeken, geene vrugten draagen: de Muskaat- en Water-Meloenen zyn 'er uitmuntend; de witte Moerbezieboom ſlaagt hier niet, en de Eikenboomen blyven klein: een groote overvloed van Koornſtekken levert voedzel op aan 't gemeene volk. De Noordewinden beletten het groeijen der Sparreboomen op 't gebergte, en doen veel kwaads aan de Olyfboomen: door het geweld deezer wind hangen ze alle na het zuiden over, gelyk in *Turkye* alle de Minarets, uit eerbied voor MAHOMETH, na *Mecca* hellen.

Doch waarom wordt dit Eiland zo zeer geteisterd door ſel woedende Noorde winden, waar van het Eiland *Majorca* geheel vry is? ——— *Majorca*, meer Westwaards gelegen, vindt zich daar voor beſchut door de groote keten van het *Pyreneeſche* Gebergte, en de Bergen in *Catalonie*, die dezelve breeken. *Minorca*, integendeel, ligt aan de Noordzyde tegen over ongedekte landſtreeken, en is blootgeſteld aan de woede der winden, die tusſchen de *Alpen* en de *Cevennes*, heen waaijen. Van hier ook het gevaarlyk vaaren in dat gedeelte der *Middellandſche Zee*, 't welk de *Golf van Lion* genaamd word.

De *Minorcaanen* zyn groote liefhebbers van danſen. Des Zomers danſen zy 's nagts by lamplicht, en 's winters in hunne huizen: de Vrouwen, ſchoon zeer op minnaaryen verſlingerd, danſen, als nergens oplettende, en met neergeſlaage oogen. De Cyther is het geliefde Speeltuig der *Minorcaanen*, Mannen en Vrouwen handteeren denzelven. De heerſchende kleur der Inwoonderen is bruin, zy hebben zwarte oogen, witte tanden en geregelde gelaatstrekken. De Vrouwen prangen het lichaam niet in ſtyve Keurslyven; zy zyn alle recht, men vindt 'er geen mismaakte: zy trouwen zeer vroeg, 't is niet zeldzaam Moeders te zien van dertien of veertien jaaren; zy zoogen haare Kinderen zomtyds tot twee jaaren; doorgaans houden ze reeds met de dertig Jaaren op, Kinderen ter wereld te brengen. Even als in *Spanje*, gaan de Minnaars, 's nagts, aan de venſters hunner Vrysters hunne minneklagten uitboezemen. In den Vastenavondtyd beſteeden zy den dag in Godsdienſtverrigtingen, en het doen van Ommegangen; de nagt wordt doorgebragt in danſen, maskerades en minneranken. De Speelen op dit Eiland be-

paa-

paalen zich tot wedloopen van Paarden, Ezels en Muilezels, die op de ſtraaten geſchieden. —— De *Minorcaanen* zyn ſterk, op 't zeevaaren afgerigt, en uitſteekende zwemmers. De Landlieden weeten zich, met zeer groote behendigheid, van den ſlinger te bedienen: de byzonder uitſteekende bekwaamheid hunner Voorvaderen en der *Majorcaanen* in het behandelen der Slingers, gaf aan de Eilanden, welke zy bewoonen, den naam van *Baleares* van het Grieksch Βαλλειν, *werpen*. De rauwheid der wateren, welke zy drinken, maakt de kwaal der Steen zeer gemeen onder hun. Op *Minorca* ſpreekt men de *Spaanſche Taal*.

Te jammerlyk hebben deeze Eilanders de dapperheid hunner Voorvaderen geheel verlooren, of voor bygeloof en luiheid verwiſſeld. Moed en Vryheid is hun teffens ontnomen. Men agt hun twist- en wraakzugtig van aart. De armoede, eene onafſcheidelyke gezellinne van werkloosheid, doet hun waarſchynlyk maatig leeven; Roggenbrood en eenige moeskruiden maaken een maaltyd uit. Dikwyls beſtaat het geheele middag-eeten van een Huisgezin in ſoup met olie, peper, look en uijen. Zy bewaaren voor zich den ſlegten wyn, en verkoopen den goeden aan de *Engelſchen:* eene maar al te waare ſchets van 't geen wy zien gebeuren in Landen door de Natuur bevoorregt, waar men de geſchenken, die de Hemel, in zyne gunſte, den Inwoonderen geſchonken heeft, aan Nabuurvolken afſtaat.

By deeze Eilanderen worden de Weetenſchappen geheel niet gekweekt. Op geheel *Minorca* is geen Mensch, die eenige kennis heeft in de Wiskunde. De Priesters zyn by uitſteekenheid dom. Eene Vrouw, die leezen kan en ſchryven, is een wonder. De wereldlyke Priesters en de Monniken hebben een grooten invloed op 's Volks geest. Een *Minorcaan* zou gelooven dat hy niet zalig kon worden, als hy niet begraaven werd in het kleed van eenen Geestlyken. 't Is een raar verſchynzel eene Vrouwe in een *Capucyner-rok* na 't graf te zien draagen.

De Kunſten, Handwerken en Koophandel hebben op *Minorca* geen beter lot dan de Weetenſchappen. De Edelen agten den Koophandel voor zich te laag; en de mindere lieden hebben geen vermogen om denzelven te dryven: andere natuurlyke en zedelyke oorzaaken, waar van wy vervolgens zullen moeten ſpreeken, werken mede, om te beletten dat men hier in nooit vorderingen maakt.

Het Eiland *Minorca* beſtaat uit Vlakten en Gebergten.

De vrugtbaare grond op de bergen en heuvelen is ligt, met zand gemengd en gemaklyk te bearbeiden. Met weinig diepte heeft men 'er vry goede oogſten: in de laagte is de grond kleiagtig en koud, en brengt weinig voort. De Graanen geeven doorgaans niet meer dan zesvoudig: de Oogsttyd valt in 't midden van Juny. De Inwooners ſcheiden 't ſtroo van 't graan, door het van Dieren te laaten treeden. Over 't algemeen, is dit Eiland noch zo vrugtbaar, noch zo bevolkt, noch zo ryk als *Majorca*. De Leem of potaarde dient den Inwoonderen tot het vervaardigen van verſcheide grove vaten en keukengereedſchappen, welke zy niet verglazen. In de ſteengroeven en de opperſte ſteenbeddingen, ontdekt men veele overblyfzels der Zee, en andere vreemde lichaamen.

De Muilezels op dit Eiland zyn van eene meer dan gemeene grootte en ſterkte. Van de Ezels en Muilezels bedient men zich hier om op te ryden. Een Edelman op een' ryk uitgedoschten Ezel, die men hier dikwyls ziet, zou by ons een vry belachlyk vertoon maaken. De Paarden zyn klein: het ras verbasterd in een land, waar het aan weiden ontbreekt: ze krygen gehakt ſtroo, ſchaars met garst gemengd. 't Is ongetwyfeld uit dezelfde oorzaake, dat de Koeijen hier zo mager zyn, en weinig Melks geeven, waar van men Boter maakt, die een ſlegten reuk en onaangenaamen ſmaak heeft. De Schaapen weegen 'er doorgaans maar vyftien ponden: de Geiten en Varkens tieren beter, de laatstgemelde vinden hier ruim voedzel in den overvloed van eikels.

Men kent op dit Eiland geen wilde Dieren, geen Haazen, Wolven, of Vosſen: daar zyn ryklyk roode Patryzen, Kwartels, Spreeuwen, Leuwerikken, dubbelde Lysters, wilde Duiven, wilde Endvogels, Teelingen, Hout- en Water-ſneppen. Het vleesch der Patryzen is ſlegt van ſmaak, van wegen het voedzel 't welk zy nuttigen. —— 'Er zyn Arenden, die hunne nesten in de ontoeganglykſte gedeelten van 't gebergte maaken: de witte, welke 'er voorkomen, houdt men voor eene ſoort van Gieren: Valken en Nagtuilen zyn 'er in menigte. *Minorca* teelt ook Scorpioenen, die in de houtſchuuren en huizen komen, en nu en dan de Menſchen wonden: zy vatten hun prooi in de klauwen, buigen den ſtaart na den kop, en ſteeken op dat oogenblik met den angel waar mede deeze gewapend is.

Op de kusten vangt men Zeebraaſem, Schol, Tong, Lamprei, Aal, Tarboth, Anchovies, Sardynen, Spiering en Zeekreef-

heeften: men treft 'er ook den Visch aan by de Natuurkundigen bekend onder den naam van *Bernard l'Heremite*, de Zee-egel, verſcheide Schulpviſſchen, Koraal- en Sponsgewaſſen, als mede eene ſoort van Mosſelen in 't midden van groote ſteenen, die in ſtukken geſlaagen worden om ze te krygen. Aan de ſteenen, waar in deeze Mosſelen verborgen zitten, kan men van buiten geene opening altoos zien. Dit is zeer zonderling, doch egter geloofwaardig, 'er zyn verſcheide verſchynzels van deeze natuur in 't algemeen erkend en toegeſtemd. Men heeft leevende Padden gevonden in ſtukken marmer, als mede in de ſtammen van zeer gaave Olmenboomen: en 't is niet onmogelyk, op eene zeer aanneemelyke wyze, deeze buitengewoone verſchynzels te verklaaren.

's Jaarlyks maakt men, op dit Eiland dertien duizend Oxhoofden Wyn, waar van 'er tien verkogt worden aan de *Engelſchen*, en 16000 Ponden Sterlings opbrengen. Van de Wolle krygen zy 900 P. St. Van de Kaas 800 P. St. Van de Honig, Wasch en Zout te zamen 400 P. St. De uitvoer deezer Waaren brengt dus 's jaarlyks, aan dit Eiland, omtrent 18100 P. St. op.

Maar de Inwoonders zyn verpligt van buiten zich het meerendeel hunner behoeften te bezorgen. Zy ontbieden van de Vreemdelingen meer dan twee derde gedeelte van het Koorn, 't welk zy noodig hebben, al hun Olie, Oſſen en Schapen, Ryst, Zuiker, Brandewyn, Tabak, Linnen, Laken en Katoen, gouden en zilveren Galonnen. De Vreemden bezorgen hun Yzerwerk, Gereedſchap van allerlei zoort, Chokolade, Kakau, Seep, Hoeden, Mutzen, Aardwerk, Timmerhout, Touwwerk, Teer, Molenſteenen, Vuurwapenen, Kruid, Lood, Kaarten, Schilderyen, Boeken, Papier, Muzyk-Inſtrumenten, Uurwerken, en verſcheide andere Koopmanſchappen, als mede Reliquien, *Agnus Dei*, enz.

De Graanen, welke zy van de Vreemdelingen ontvangen, bedraagen 15750 Ponden Sterling; de Olie 10000 P. St., 1640 Oxhoofden Brandewyn kosten hun, in een gemeen jaar, 8250 P. St.; de Tabak 1200 P. St. en men rekent voorts 20000 P. St. voor de andere weezenlyke behoeften, of die tot de weelde behooren, dit bedraagt eene ſom van 71,200 P. St. of 1.637,600 *l iv. Fransch geld*: hier van 416300 *Liv.* voor de uitgevoerde Waaren afgetrokken, ontſtaat 'er een verſchil ten hunnen nadeele, van 1.223,600 *Livres*. Het geld, 't welk de *Engelſche Krygs-*

magt op het Eiland brengt en verſpreidt, komt dit eenigzins te gemoete.

Met een weinig vlyts en werkzaamheids zouden de Inwoonders, die anderzins door de Regeering niet bezwaard worden, het evenwigt herſtellen tuſſchen den In- en Uitvoer. De grond huns Eilands ontzegt het hun niet, deeze ſchynt, in tegendeel, hun daar toe uit te noodigen. Veel zouden zy kunnen trekken uit hunne Yzer-mynen, die zy onbewerkt laaten. Zy verwaarloozen het aankweeken van Tabak, van Saffraan; hunne Palmboomen draagen niet om dat zy ze niet oppaſſen. Het Eiland geeft Lynzaad, Hennip en Katoen: waarom teelen zy niet meerder? De Olyfboomen groeijen 'er: maar de Inwoonders geeven zich de moeite niet om de Olie te verkrygen, en de Olyven in te leggen. Hunne Landen, een weinig dieper omgewerkt, zouden meer voortbrengen. Zy zouden veel Tonynen op hunne kusten kunnen vangen, en 't zou 'er dus alleen op aankomen, om van dezelve al het voordeel te trekken 't geen 'er anderen van weeten te haalen. Zy zouden Citroenen, Limoenen, Oranje-appelen, Vygen, Amandelen, Granaaten en Rozynen kunnen uitvoeren; zy hebben Havens, ze doen hun geen nut: zy zouden Handel kunnen dryven en zy doen het niet!

Maar moet deeze bedryfloosheid der *Minorcaanen* hun tot ſchuld toegerekend, en zo te eenemaale ten laste gelegd worden? Ik geloof het niet. Het oog op hun Eiland ſlaande, zie ik eene kleine Maatſchappy, zonder eenige beſtendigheid, en die 'er niet wel eene kan verkrygen; eene Maatſchappy te zwak om tot onafhanglykheid te geraaken, te zwak om ze te bewaaren, te zeer blootgeſteld aan invallen om ze te verlangen: ik zie een Land, 't welk zonder ophouden van Meester verandert, waar de een den ander verdryft: ik zie een klein Volk, welks Perſoonen en Bezittingen dagelyks afhangen van de genade des eerstkomenden aanvallers; Menſchen, eindelyk, die altoos in ongeruſtheid hunne dagen doorbrengen, en ſteeds een wisſelvalligen eigendom bezitten. Zouden zy zich bepaalen tot eenen winstgeevenden handel, welks voordeelen in andere handen zou komen? Zou de Landbouw hunne landen met ryke oogſten bedekken, ten einde anderen die maayden? Zouden zy poogingen aanwenden om eene Vryheid te verkrygen, welke zy niet in ſtaat zyn tegen den van buiten aankomenden Vyand te verdeedigen? Komt het met de omſtandigheden van zulk een Volk niet be-

beter overeen zich aan te merken als gelegerd, onbekommerd voor het toekomende, van de hand in de tand leevende? Meer te doen is onnatuurlyk. Die Staat heeft denzelfden invloed op de bevlytiging en den Landbouw, als eene volſtrekt eigendunklyke Heerſchappy: doch heeft geenen gelyken invloed op de Zeden: dewyl de zielen niet gekrenkt worden door ſlaverny.

(Het Vervolg in een volgend Stukje.)

VERTOOG OVER DE DICHTERLYKE CHARACTERS.

(Ontleend uit de *Eſſays on Poetry and Muſic as they affect the mind*, by JAMES BEATTIE, L. L. D. *Profeſſor of Moral Philoſophy and Logic, in the Marechal College and Univerſity of Aberdeen.*)

HORATIUS ſchynt van gedagten, dat eene behoorelyke maate van kundigheid in de Zedelyke Wysbegeerte een Schryver in ſtaat zal ſtellen om voeglyke hoedanigheden en pligten aan ieder Dichterlyk Perſoonadie toe te kennen (*). Die grondregel moge doorgaan zo verre als de Zedekunde alleen het oogmerk des Dichters is; doch kan niet begreepen worden tot de beſchryving van Dichterlyke Characters in 't algemeen te behooren: want eene doorgrondige kennis der Zedelyke Wysbegeerte zou BLACKMORE niet in ſtaat geſteld hebben om zulk een Perſoon als den ACHILLES van HOMERUS te ſchilderen, noch SHAKESPEARE om zyn OTHELLO, noch MILTON om den Satan af te beelden. By eene genoegzaame kennis der Zedekunde, moet eene uitgeſtrekte kunde van het Menſchlyk hart komen, als mede eene verheevene verbeeldingskragt, en een gevoelig hart, eer een vernuft in ſtaat kan weezen om zulk eene mocilyke taak op te neemen. HORATIUS vreest zo zeer voor 't gevaar van een nieuw character ter Dichtkunst in te voeren, dat hy het onderneemen daar van afraadt, en den Dichter aanmaant liever zyne Perſoonen uit de oude Schryvers of uit de Overlevering te ontleenen (†).

Het denkbeeld van een braaf Man te vormen en een groot Dichterlyk character op eene voeglyke wyze door te hou-

(*) HORAT. *Ar. Poet.* vs. 309—316.
(†) ——————— 119—130.

houden, zyn twee zeer verſchillende dingen, hoe zeer eenige Schryvers ze mogen vermengd hebben. Het eerſte valt gemaklyk voor iemand in de Pligten des leevens genoegzaam onderweezen; het laatſte is misſchien van alle poogingen des menschlyken Vernufts, de verheevenſte en beswaarlykſte: ja zo bezwaarlyk, dat, ſchoon veelen het beſtonden, HOMERUS, SHAKESPEAR en MILTON bykans de eenigen waren die 'er gelukkig in ſlaagden.

Dan volmaakte deugdzaame characters ſchynen de geſchiktſte niet voor de Dichtkunde. Men ſchynt in 't algemeen te erkennen, dat de Godheid niet moet ingevoerd worden in een Dichterlyk vercierzel. Haar woorden en daaden van onze eigene uitvinding toe te ſchryven, is, myns bedunkens, zeer ongepast; en kan geene Dichterlyke beſchryving, welke men weet dat zeer veel te kort ſchiet, en noodwendig te kort moet ſchieten, ooit het menschlyk gemoed voldoen. —— De Dichtkunst is, naar 't oordeel der verſtandigſten, eene navolging van 't menschlyk bedryf, en, derhalven, moeten alle Dichterlyke characters, hoe verheeven ook, deelen in de driften en zwakheden des Menschdoms. Zonder de ondeugden van zommige voornaame Perſoonaadien, zou de *Iliade* zo inneemend zo leerzaam niet weezen, —— de beweeglykſte en gewigtigſte gedeelten van de *Eneis* zyn, die de uitwerkzels eener wetteloze liefdedrift beſchryven. —— Het leerzaamſte Treurſpel, ooit ten Tooneele gevoerd, ik meen MACBETH, ſteunt op daaden van eene gedrogtlyke ſnoodheid; en hadt MILTON den Val onzer eerſte Ouderen niet in zyn plan begreepen, zo wel als den ſtaat hunner Onſchuld, zyn Godlyk Dichtſtuk zou veel verlooren hebben, van dat verheevene, en kon nimmer, (gelyk het nu is) zulk een ſchat van gewigtige kundigheden hebben opgeleverd, als nooit eenig door den Geest niet bezielden Schryver, in zo weinig bladen, bevat heeft. Deugd is, even als Waarheid, eenpaarig en onveranderlyk. Wy mogen, by voorraad, opmaaken, hoe een deugdzaam Man zal handelen in zekere gegeevene omſtandigheden, en dus, moeten de uitkomſten, van zulk een Man afhangende, min verraſſend zyn, dan die uit drift hervoortkomen: de lotwisſelingen, daar uit ontſtaande, kunnen menigwerf niet voorzien worden. Uit den geweldigen aart van ACHILLES, in de *Iliade*, ontſtaan veele groote gebeurtenisſen, die geen plaats zouden gegreepen hebben, hadt hy de bedaard- en voorzigtigheid van ULYSSES, of de Godsvrugt en Vaderlandliefde van ENEAS, bezeten. Zyne verwerping

ging van AGAMEMNON's aanbiedingen ontſtaat uit de heftigheid zyner wraake — zyn toegeeven op verzoek van PATROCLUS, uit de kragt zyner Vriendſchap, die, mag ik zo ſpreeken, zyne wraaklust opweegt, —— en zyn wedergeeven van HECTORS lyk aan PRIAMUS, uit zyne ſterke genegenheid voor zynen ouden Vader, —— terwyl zyn agtlaan op 't bevel van JUPITER, eeniger maate, zyne ſmert over zyn Vriend en zyn tocht na wraake tegenwerkt. —— Daarenboven kwelt het ons te zeer elende te zien, waar geene zekere maat van ondeugd is: overzulks, zou de Dichtkunst ophouden eenen aangenaamen invloed te hebben op onze tedere aandoeningen, indien dezelve alleen deugdzaame Characters voorſtelde. En, even als in 't leeven, het kwaad noodzaaklyk is tot onze zedelyke beproeving, en de mogelykheid van dwaaling tot onze verſtandlyke vordering, zo zyn ſlegte of gemengelde Characters in de Dichtkunst nuttig, om aan de goede zulk eene tegenwerking te geeven, als hun in de gelegenheid brengt tot het betoonen en beoefenen van Deugd.

Alle deeze Perſoonen, nogthans, in wier lot de Dichter wil dat wy deel neemen, moeten aangenaame en aantrekkelyke hoedanigheden bezitten, die ze by ons aanpryzen. Misſchien ligt de grootſte kunst in het ſchakeeren dier ondeugden, welke de Dichter goedvindt zynen Held toe te ſchryven, met zulke zedelyke, verſtandige of lichaams volkomenheden, als onze agting, medelyden of verwondering verwekken, zonder onzen haat tegen de ondeugd, of onze liefde tot de Deugd, te verzwakken. In de meeste onzer Romans en veele onzer Spelen, is de Held van het ſtuk meestentyds zo innemend, dat wy toegeeflyk worden ten opzigte van elk deel zyns Characters, het kwaade zo wel als het goede. Maar een groot Meester weet de voegelyke rigting te geeven aan de menschlyke gevoeligheid, en, zonder eenig bederf onzer vermogens of eenige verwarring van regt en onregt, denzelfden Perſoon het voorwerp te maaken van zeer verſchillende gemoedsbeweegingen, van medelyden en haat, van bewondering en afſchrik. Wie verwondert zich niet over, en draagt geene hoogagting toe aan, MACBETH's dappere edelmoedigheid? Wie heeft geen medelyden met hem, als hy hem beſchouwt ten prooy van eene verwilderde verbeelding, van bygeloof, en een ontwaakt geweeten? Wie ſchrikt niet voor hem als een monſter van wreedheid, verraadery en ondankbaarheid? Zyne goede hoedanigheden, die ons tot hem trekken, doen ons,

als 't ware, ooggetuigen worden van zyn misdryf, en in de knaaging zyns geweetens deelen: zyn voorbeeld moet, derhalven, eene kragtdaadige uitwerking hebben om onze liefde tot de Deugd op te wekken, en onze zielen tegen misdaad te verſterken. Hadden hem deeze goede hoedanigheden ontbrooken, wy hadden ons zyns niet aangetrokken, of hem beſchouwd met een vlugtig oog, in welk geval zyn voorbeeld weinig meer gewigts zou gehad hebben, dan dat van een Roover, van wien wy niets meer weeten, dan dat hy regterlyk onderzogt, veroordeeld en geſtraft is. — De *Satan*, *in* MILTON's *Paradys verlooren*, is een Character, met het beklonkenſte oordeel getroffen en doorgehouden. De oude Furien en Helſche Geesten, HECATE, TISIPHONE, ALECTO en MEGERA, zyn voorwerpen van onvermengden en onverzagten afſchrik: TITYUS, ENCELADUS, en hunne Broederen, zyn alleen opmerkenswaardig van wegen hunne Godloosheid, wanſchapenheid en grootte: PLUTO is, ten beste genomen, een Perſoonadie die weinig beduidt: MARS een volſtrekte Dolleman: TASSO's onderaardſche Dwingeland, een leelyk en vervaarlyk gedrocht: maar in MILTON's Satan, vinden wy ons genoodzaakt de Majeſteit van een afgevallen Aardsengel te bewonderen, terwyl wy teffens de overgegeeven boosheid diens vyands verfoeijen. Maar van alle Dichterlyke Characters ſchynt de ACHILLES van HOMERUS (*), keurigst uitgevonden, en volkomenst opgemaakt. De nuttigheid van dit Character, uit een zedekundig gezigtpunt beſchouwd, is openbaar: want het mag aangemerkt worden als de bron van alle zedelykheid in de *Iliade*. Hadt de edelmoedige en geweldige aart van ACHILLES hem niet bepaald om den Wichelaar CALCHAS, ten ſpyt van AGAMEMNON, voor te ſpreeken, en vervolgens, gehoond zynde

(*) Ik zeg de ACHILLES van HOMERUS. Laatere Schryvers hebben het Character van dien Held verlaagd, door elk deel zyns lichaams, zyne hiel alleen uitgenomen, als onkwetsbaar te beſchryven. Ik weet niet hoe menigmaal ik dit heb hooren aanvoeren, als eene der ongerymdheden van HOMERUS, en, in de daad, op deeze veronderſtelling is de geheele *Iliade* een ongerymd ſtuk. Maar HOMERUS maakt zyn Held even zeer aan wonden en dood blootgeſteld als andere Menſchen, ja, om alle misvatting daar omtrent te voorkomen, laat hy hem in den regter arm wonden, door de lans van ASTEROPEUS, in den ſlag by de rivier SCAMANDER. *Iliad.* XXI. vs. 161——168.

de door dien wraakzugtigen Bevelhebber, voor een tyd, de gemeene zaak van *Griekenland* te laaten vaaren, de heilooze uitwerkzels van verdeeldheid onder Bondgenooten, van een willekeurig en dwingelandisch gedrag in een' Vorst, zou de heerschende Zedeleer van HOMERUS Dichtwerk niet geweest zyn; noch konden HECTOR, SARPEDON, ULYSSES, en andere beminnenswaardige Helden, te voorschyn gebragt weezen, om hunne Deugden te toonen, en zich der agtinge en navolginge van het Menschdom aan te pryzen.

Zy die hun oordeel over ACHILLES stryken, naar de onvolmaakte schets van hem, door HORATIUS gegeeven (*), en hem alleen aanmerken als een haatlyk zamenmengzel van toorn, wraakzugt, fierheid, hardnekkigheid en trotsheid, kunnen nimmer tot de oogmerken van HOMERUS doordringen, of van hem naar eisch getrolfen worden. Alle deeze ondeugden hadden, ongetwyfeld, in zekere maate plaats in ACHILLES; doch ze zyn gemaatigd door hoedanigheden van eene andere soort, die zyn Character van aangelegenheid, en dus de *Iliade* een allerheerlykst Dichtstuk, maaken. Elk Leezer heeft eenen afschrik van de misslagen deezes Helds, en, nogthans, moet, voor een aandagtig Leezer van HOMERUS, die Held een voorwerp van agting, bewondering en medelyden weezen: want hy heeft zo wel veele goede als veele slegte hoedanigheden, en is in alle even dezelfde driftige Man. Hy bezit geene Deugd en ook geene Ondeugd, of de Dichter heeft 'er zich met eene wondere kunst van weeten te bedienen, tot het oogmerk van zyn Dichtstuk en de ontknooping van 't geheele bedryf: weshalven de Held van de *Iliade*, als een Dichterlyk Persoonadie aangemerkt, juist is zo als hy moet weezen, niet te groot, noch te klein, niet te slegt, niet te goed. Allerwegen munt hy uit door een afkeer van onderdrukking, door een verheeven ziel, door zugt tot roem, door liefde tot waarheid, vryheid en opregtheid. Doorgaande past hy op de voorschriften van den Godsdienst, en is, behalven omtrent de zodanigen, die hem hoonden, beleefd en verpligtend omtrent allen. Hy is teder, ten opzigte van zyn Voogd PHENIX, niet alleen beklaagt hy de ongelukken van zynen Vyand PRIAMUS, maar schenkt hem de beste vertroostingen, welke de bekrompe Godgeleerdheid van HOMERUS hem in den mond kon leggen. Schoon geen voorstander van de zaak, waar

(*) HOR. *Ar. Poet.* vs. 121, 122.

waar toe zyn ongelukkig noodlot hem verpligt, betoont hy zich een ernſtig verdeediger zyns Vaderlands; en zo vuurig hy is in zyne wraak, zo vuurig is hy mede in zyne liefde tot zyn ouden Vader PELEUS, en zynen Vriend PATROCLUS. Hy is niet weeldrig gelyk PARIS, niet lomp gelyk AJAX, zyne begaafdheden zyn Vorſtlyk, en zyne vermaaken eenen Held waardig. Voegt hier nevens, als eene verſchooning voor de geweldigheid zyner gramſchap, dat de beledigiug, hem aangedaan, (volgens de Denk- en handelwyze der Eeuwe) van den haatlykſten aart was, niet alleen ongetergd, maar van zulk een aart, dat ze, aan den kant van AGAMEMNON, eene verregaande gevoeloosheid, omtrent de verdienſten, zo wel als eene ſtoute, zelfzoekende, ondankbaare en dwingelandiſche geaartheid vertoonde. En, ſchoon hy zomtyds onverſchoonelyk woedende is, moeten wy, om hem regt te laaten wedervaaren, aanmerken, dat hy natuurlyk niet wreeder was, dan andere Krygshelden van dien tyd (*); dat zyne verregaandſte buitenſpoorigheden zodanig waren, als men in die onbeſchaafde tyden mogt wagten, van een geweldig Man, die onverwinnelyke ſterkte en dapperheid bezat, als hy verbitterd was door beledigiug en woedende van ſpyt. De eisch van onzen Held, op de bewondering des Menſchdoms, is onbetwistbaar: elk deel van zyn character is verheven en verbaazend. Wat zyn Perſoon betreft, is hy de ſterkſte, de vlugſte en ſchoonſte Man: deeze laatſte byzonderheid komt, egter, by hem zelve niet op, als te beuzelagtig om de kennisneeming van zo groot eene ziel te trekken. De ſchikgodinnen hadden het in zyne magt geſteld, voor het voleindigen des Krygs na huis te keeren, of voor *Troje* te blyven. Verkoos hy het eerſte, hy zou, in zyn eigen land, tot een hoogen ouderdom, rust en geluk genieten, —— verkoos hy het laatſte, hy zou in den bloei zyner Jaaren ſneeven —— Zyn genegenheid tot zynen Vader en Vaderland, en zyn haat tegen AGAMEMNON, zetten hem ſterk tot het eerſte aan; doch de begeerte om den dood zyns Vriends te wreeken, bepaalt hem tot het laatſte, met alle de gevolgen daar aan vast. Dit vertoont éénsſlags de grootte zyner Dapperheid, de vuurigheid van zyne vriendſchap, en 't geweld zyner ontſtooke drift. Dit maakt hem het voor-

(*) *Iliad.* XXI. vs. 100. en XXIV. 458——673. Ter eerstgemelde plaatſe verklaart ACHILLES zelve, dat hy, door den dood van PATROCLUS, dikwyls het leeven zyner vyanden geſpaard hadt, en 'er vermaak in vondt.

voorwerp van het medelyden, en de bewondering der opmerkende Leezeren. Maar de grootmoedigheid van deezen Held is niet alleen verheeven, boven de vreeze des doods, maar ook van voortekenen, en wel van de ſchrikbaarendſte ſoort. Ik oog hier op het ſpreeken van zyn Paard *Xanthus*, en zyn gedrag te dier gelegenheid. Ik zal de vryheid neemen, hier over eenigzins uit te weiden, zo wel om HOMERUS te verdeedigen, als om het character van ACHILLES op te helderen.

Dit voorval is, buiten twyfel, wonderbaar, en wordt in 't algemeen gewraakt, zelfs by de hoogagters van HOMERUS; het ſchynt my, nogthans, ſchoon ik geenzins in de onfeilbaarheid van dien grooten Dichter geloof, niet alleen van dien aart dat het door den beugel kan; maar nuttig en van gewigt. Dat dit Wonder waarſchynlykheids genoeg hebbe om plaats te vinden in het Dichtſtuk van HOMERUS, heeft Mejuffrouw DACIER, ten vollen beweezen. 't Is het uitwerkzel van JUNO's magt: wanneer wy deeze in de andere gedeelten van het Dichtſtuk erkennen, behooren wy ze in dit niet te verwerpen; in de Dichterlyke Geſchiedenis van *Griekenland*, en zelfs in de Burgerlyke Geſchiedenis van *Rome*, ontmoeten wy dergelyke Vertelzeltjes, die ten eenigen tyde niet weinig geloofs vonden. Dan noch Mejuffrouw DACIER, noch iemand der Uitleggeren, (zo ver my voorſtaat) heeft in aanmerking genomen, de voegelykheid om dit Wonder hier te plaatzen, noch de nutheid daar van, om ons denkbeeld van den Held te verheffen. ——— PATROCLUS was nu verſlaagen, en ACHILLES, de belediging, hem, door AGAMEMNON, aangedaan, vergeetende, ſtond alleen, door wraak en ſpyt gedreeven, gereed ten ſtryd te trekken, en zyne woede tegen HECTOR en de *Trojaanen* te koelen. Dit was het hachlyk tydsgewricht, waar van zyn toekomend Lot afhing. 't Stond nog in zyne magt te rug te trekken in vrede, in zyn' geliefden vader, het Land zyner geboorte, te gaan, met het zeker vooruitzigt van een lang gelukkig, doch roemloos, leven. Indien hy ten ſtryd tooge, zou hy zyns Vriends dood op den vyand wreeken; doch zyn eigen moest onvermydelyk daar op kort volgen. Dit was in 't Noodlot over hem beſchooren, en hy hier van ten vollen bewust. Dan het was geen wonder, dat een geest, zo vuurig als die van ACHILLES, dit alles vergat, geduurende deeze vlaag van ſmert en woede. Zyn Paard, derhalven, ten dien einde door JUNO

NO wonderdadig begaafd, opende, na de grootſte verlegenheid voor zyn Meester betoond te hebben, den mond, en ſpelde hem, met een menſchen ſtem, zyn naderend lot. De vrees des doods en de vrees voor Voortekenen zyn zeer verſchillende zaaken in een dapper Man; ſchoon beſtand tegen de eene, zal hy veelligt voor de andere bezwyken. „ Ik heb", ſchryft ADDISON, „ een ſoldaat „ gekend, die een bres beklommen hadt, en voor zyn ei„ gen ſchaduw ſchrikte; en die daags te vooren tegen een „ battery bulderend geſchut indrong, maar bleek wierd „ als men aan de deur van zyn vertrek zagtlyk klopte" (*). Doch ACHILLES, dien wy gezien hebben dat niets menschlyks vreesde, toont nu, waar van wy nog geen berigt hadden, en 't geen derhalven ons denkbeeld van 's Helds Dapperheid moet verheffen, dat hy niet bewoogen noch verſchrikt worde, door 't vooruitzigt van een gewisſen dood, of zelfs door de vervaardmaakendſte Voortekens.

(*) *Spect.* N. 10.

(*Het Vervolg by de eerſte gelegenheid.*)

AANWYZING DER HOOGSTWAARSCHYNLYKE REDEN, WAAROM DE KATHOLYKEN ZIG MEER AAN HET MISBRUIK VAN GODS NAAM SCHULDIG MAAKEN, DAN ANDERE CHRISTENEN.

Deeze *Aanwyzing* geeve ik ook niet hooger op, dan eene *Proeve*, zo wel als de Schryver, die het *veelvuldig misbruik van 's Heeren Naam onder de Katholyken*, het eerst, heeft aangetoond, zyne aanmerkingen, op die wyze, voordraagt (*). Men ziet uit dezelve, dat hy zig niet voldoen kan, ten opzigte van de naſpooring der eigentlyke oorzaak deezes kwaads, en gaarne uit andere eene waarſchynlyke Reden van dit verſchynſel zou willen verneemen.

Ik moet dien Heer voor eerst zeggen, dat zyne opmerkingen, wegens deeze zaak, door meerder getuigen bevestigd worden, dan hy heeft bygebragt. Zo ras ik het opſchrift van zyn Stukje zag, dagt ik aanſtonds: „ dit is een be„ kend ding"; en, om hier niet te veinzen, verwagtte ik, in dat

(*) *Alg. Vad. Letteroef.* III D. bladz. 616.

dat geſchrift, eigentlyk de reden van dat euvel, en niet zo zeer het euvel zelfs aangeweezen, juist om dat het my zo bekend toeſcheen. —— Ik herinnerde my, op dat zelfde oogenblik, dat ik, in myne vroege jeugd, nog by myne ouders inwoonende, hen al had hooren klaagen over het vloeken, zo algemeen by de Roomschgezinden in gebruik. En naderhand heb ik zelve dat opgemerkt, by veele leden der Latynſche Kerk, dienstbaare en vrye, van beide Sexe; en, voor 't overige, gelyk de Schryver aanmerkt, van een onbeſprooken wandel, en yverig in hunnen Godsdienst. Dan ik moet 'er by melden, dat ik van dat ſlag van Menſchen, zo dikwils zy vloekten, niet anders hoorde, dan de misbruikte naamen; *God*, *Jezus*, *Christus*, *Heilige*, enz. —— *Deeze* ſchynt myn *Voorganger* mede inzonderheid op 't oog te hebben.

Onwaarſchynlyk, zeer onwaarſchynlyk, is het zeker, dat het misbruik van de *Biegt*, en het daaropvolgend *ontſlag* van alle hunne zonden, de oorzaak zoude weezen, waarom de *Katholyken*, ſteunende op de zekere kwytſchelding van alle hunne onagtzaamheden, dikwyler en onbeſchroomder, dan andere Christenen, de even genoemde Naamen oneerbiedig en tot ſtopwoorden bezigen. —— Maar zo veel waarſchynlyker is het, dat het geſtadig en zeer ontydig gebruiken dier woorden, door de Godsdienſtigſte *Roomſchen* zelfs geſchiedende, zynen oorſprong neemt uit hunne Godsdienſtige gebruiken, of de voorſchriften, die zy hebben omtrent hunne *veelvuldige Kerk- en Huisgebeden*. Die zyn verſtand wel gebruikt, weet, dat ik niet zeggen wil, dat deeze voorſchriften dit misbruik van *Gods Naam* gebieden; maar alleen, dat ze aanleiding en gelegenheid geeven, zo als de beste voorſchriften vaak verkeerd worden toegepast, tot dit Misbruik. Ik moet my nader verklaaren. —— Een Godsdienſtig Roomschgezinde, die zig wel van zynen pligt kwyt (en van zulk eenen ſpreeken wy) heeft de Naamen, *God*, *Jezus*, *Christus*, in zynen mond beſtorven liggen. Weet men niet, welk eene menigte van Gebeden hy moet uitſtorten, door den dag, en dat hy by elk gebed de Naamen *God*, *Jezus*, *Christus*, *Heilige Geest* noemt, of by zig zelven verzugt? Dit doen de vroomſte en yverigſte *Katholyken*, als zy wakker worden, als zy opſtaan, als zy opgeſtaan zyn, als zy van huis vertrekken, als zy 't een of ander werk verrigten; of zig in de minſte zwarigheid en verlegenheid bevinden. (*) De Lyst der Gebeden, welke zy op Zondag, op

(*) Ziet het *Paradyske des Hemels*, een Huis- en Kerkboek der *Roomſchen* hier te lande.

op hunne Heilige Dagen, en by elke plegtige gelegenheid, opzeggen, is verbaazend groot, en van voren en agteren beſchreeven. Duizendmaalen moeten zy de evengenoemde *woorden* in hun mond neemen: en wy willen niet ontkennen, dat zommige *Roomſchen* dat met grooten eerbied doen, al verdubbelen zy dat getal in hunne Godsdienſtige afzonderingen. Maar is het uit dien hoofde niet natuurlyk (dat is, ontdekken wy hier geene oorzaak, geen waarſchynlyke oorzaak voor het uitwerkſel?) dat een ieverig *Roomſchgezinde*, die, by de minst voorkomende omſtandigheid, verlegenheid en zwaarigheid, *God*, *Jezus*, *Chriſtus*, en de *Heiligen* aanroept, ook, in 't byzyn van anderen, zo dikwils eene ſterke aandoening in zynen geest ontſpringt (want dan gebruikt men tog meest die Naamen) 't zy hy verlegen, 't zy hy verwonderd is, 't zy hy ſchrikt, die *woorden* bezigt om zyne aandoeningen uit te drukken, die *woorden*, waar mede hy zo zeer gemeenzaam is? — Vraagt men: „Waarom misbruikt een vroom *Roomſchgezinde* dan ook niet „den naam van *Maria*, en de naamen der andere groote „*Heiligen?* Aan deeze is hy immers even zeer gewoon, „als aan de andere." ——— Maar weeten wy, wat een *Katholyke*, in ons afweezen, by eenen *Katholyken* doet? Daar is eene voldoende reden, waarom hy dat laat in de tegenwoordigheid van een *Proteſtant*. 't Is hem bekend, dat deeze in *Maria*, en in haar *Naam*, lang zo veel kragts niet ſtelt, als hy; en evenwel heb ik het zomtyds by een eenvoudigen en vroomen *Roomſchen* aangetroffen, dat de een of ander *Heilige* uit zyn mond rolde, om dat hy verbaasd en verlegen was (*).

Een *Proteſtant*, even deftig en vroom als de beſchreeven *Katholyke*, en even getrouw de voorſchriften zyner Kerke in agtneemende als een yverig *Roomſch* Christen, roept minder de Naamen van *God*, *Jezus*, *Chriſtus*, en *Heer* aan, en daarom behandelt hy dezelve met meerder plegtigheids. *Minder*, om dat zyne Kerk hem lang zo veel gebeden niet voorſchryft, ſchoon ze hem tevens zo wel door den dag in huis, als in de Kerk, vermaant te bidden. En met *meerdere plegtigheid*, om dat Alles, waar aan wy zeer gewoon worden, zelfs het *Heiligſte*, minder indruk op ons maakt, en wy;

[(*) Men merke, ter nadere bevestiginge van de gedagten des Schryvers deezer Aanwyzinge, in dit geval, aan, dat de uitroeping van *Jezus! Maria!* althans zeer gebruikelyk is in de *Katholyken Nederlanden.*]

wy, door dien weg, gevaar loopen *dat* of geheel te verwaarloozen, of te misbruiken. Zulks is eigen aan der Menschen geſteltenisſe. —— In den tyd van twee uuren hoort de *Proteſtant*, des Zondags, den Leeraar ſlegts tweemaalen bidden; hy volgt hem in dat gebed, waar toe de Leeraar met veel voorbereiding en eerbied nadert. Afzonderlyk bidt hy niet, dan gemeenlyk met eene korte verzugting, by zyne komst in de Kerk. In veel minder tydſtippen heeft de *Katholyke* wel twintig gebeden uitgeſtort, en wel honderdmaalen, en nog meerder reizen, de Naamen, *God*, *Jezus*, *Christus*, enz. geſproken. —— Nog eens; geen wonder, dat die *woorden* in der *Katholyken* mond beſtorven liggen! En om dat de Menſchen gaarne zekere ſtopwoorden gebruiken, om of kragtiger, hunnes oordeels, te ſpreeken, of om de aandoeningen hunner ziele ſterk uittedrukken, en daar toe die gezegden bezigen, welke hun het meest eigen zyn, bedienen zig de *Roomschgezinden* van deeze *Heilige Naamen*, uit het zelfde beginzel. —— Byzonder, mag men wel zeggen, is dit vry duidelyk te beſpeuren in Overysſel, en de daaraan grenzende oorden, in welke het misbruik van Gods Naam, onder de *Katholyken*, boven al in zwang gaat; zynde zulks in die ſtreeken zelfs zo merkbaar, dat men hier uit aanſtonds den *Roomſchen* van den *Onroomſchen* onderkennen kunne, zo ras men zig met die luiden in een geſprek inwikkelt. Geeft eenen Armen een aalmoes; is hy van de *Proteſtantſche* Kerk, hy zal aan uwe gifte beantwoorden, door eene dankbetuiging. Behoort hy onder de *Katholyken*; hy zal 'er byvoegen, *God loone u!* en zo de gifte van belang is, zal de arme bloed u met zo veele zegeningen overlaaden, en zo verkwistend weezen met de uitdeeling van Gods Naamen, als of hy, in de ryke gewesten des Hemels, daar van de uitdeeler ware. Tot beveſtiging hunner gezegden, roepen de *Roomschgezinden*, in deeze *Provincie*, ook de *Heiligen* aan. Zy ſpreeken niet alleen by *Jezus*, gelyk de *Katholyken* in *Holland* doen, maar ook by *Maria*. 't Is daar *Jezus! Maria!* te zamen genomen; en zo, wanneer hunne aandoeningen ſterk aan den gang geraakt zyn, wordt *Joſeph* ook niet vergeeten. 't Is dan *Jezus! Maria! Joſeph!* Een allerduidelykst bewys, myns oordeels, dat het *Misbruik dier Namen*, zo wel daar, als hier te lande, onder de *Katholyken*, eigentlyk een *Misbruik hunner openbaare en byzondere Godsdienſt-verrigtingen zy*. Ik kan niet nalaaten aantemerken, dat de aanwyzing deezer oorzaak eenen vroomen *Katholyken*, in het misbrui-

bruiken van Gods Heiligen Naam, wel niet regtvaardigt, (want hy zal zig zelven hier in moeten beſchuldigen, indien hy anders met zyn hart opregt te werk gaat,) maar tog eenigzints verontſchuldigt, ten minſten meer verontſchuldigt, dan een ander Christen. De eerſte heeft hier toe grootere aanleiding, dan de laatſte. Een *Proteſtant* moet geheel andere, en ſlegter' wegen inſlaan, om het zo verre te brengen, dat die *Naamen* als in zyn mond geſlaagen zyn, en hy zig aan derzelver misbruik geſtadig ſchuldig maake. En ik moet die Perſoonen der Oudheid, welke der Roomſche Kerk zo veel zwaare lasten van gebeden opgelegd hebben, en hun, die deeze lasten, nog ten huidigen dage, helpen onderſteunen, regt doen, met te zeggen, dat zy een even ſterken afkeer hadden van het Misbruik van Gods Naam, als eenig *Proteſtant* hebben kunne.

Om het een en ander, welk ik gezegd heb, nog waarſchynlyker te doen voorkomen, kan ik melden, dat de *Lutherſchen* in Duitschland (dit is my by eigene ondervinding gebleeken) in hunne daaglykſche verkeering, zeer veel de Naamen *God*, *Heer*, *Jezus*, in den mond hebben, en op de losſte en onagtzaamſte wyze gebruiken. Ik meene wederom geene andere, dan yverige en vroome *Belyders van de Augsburgſche Geloofsleere*. Maar hunne openbaare en byzondere Godsdienstoefeningen hebben, aldaar, ook zeer veel overeenkomst met die der *Roomschgezinden*; ten minſten, meer dan met de *Kerk*- en *Huis*-gebruiken der *Proteſtanten* in ons Land. Zy ſtorten, in 't openbaar en in het verborgen, veele gebeden uit. De Naam *Heer*, *Jezus*, enz. is dierbaar, en als een kostelyke ſchat, in hunnen mond. *Dien* leezen en zingen zy menigvuldig, op den gewoonen Kerktyd, en, door den dag, uit hunne Gezangboeken. — Zelfs heb ik aldaar, het misbruik van 's Heeren Naam niet ongewoon gevonden onder de *zogenaamde Vroomen*, welke en tot de Lutherſchen, en tot andere Gezindheden, behoorden. Wat daaromtrent hier te Lande onder de zodanigen plaats hebbe, is my minder bekend; nademaal ik in dit Land weinig verkeering met de *Fynen* gehad hebbe. Deeze, die in de Kerk, of in hun eigen wooning, alleen, of met meerdere vergaderd, ſtemmelyk of over ſtil veele Gebeden uitſtorten, zyn, daar door, ook aller gemeenzaamst met de uitroepingen: *Myn God! Lieve Jezus. Myn Heiland!* enz. En ik beſpeurde, dat zommige van dat ſoort van Menſchen, anders van een teder gewiſſe, by verraſſing, verwondering en verſchrikking, niet alleen die

Naa-

Naamen misbruikten, maar dat misbruik bezwaarlyk konden laaten, ſchoon zy de verkeerdheid hunnes gedrags beleeden, en daar over, door andere, niet weinig beſtraft werden. —— De *Jooden*, de deftige en vroome Jooden, maaken zig ook veel ſchuldig aan het onagtzaam gebruik van den *Naam hunnes* GODS, hoe uitdruklyk het hun verboden is. En het ſchynt, dat zy de andere *Naamen* van het Opperst Weezen zo veel ſterker verkwisten, naar maate de Naam *Jehovah* door hen met de alleruiterſte omzigtigheid behandeld wordt. Dan wy weeten, dat dit volk, indien zy yverig hunnen openbaaren en huislyken eerdienst waarneemen (en wie der Jooden doet dat niet?) een zeer groot getal van gebeden des daags afdoen, en in de geringſte zwaarigheid, ja, ik durf zeggen, om de kleinſte beuzelingen, den *God van Abraham* aanroepen (*).

't Gevolg van myne Aanmerkingen is niet, (gelyk my, misſchien, of wel waarſchynlyk, een ſpotter met een glimplag zal toewerpen) dat hy, die in 't geheel niet bidt, en nooit des *Heeren Naam* aanroept, dan het minſte gevaar loopt van denzelven te misbruiken. Want men ziet, dat de allerlosſte zielen, die genoegzaam nooit bidden, en daarom nimmer, met eerbied, *God* en zynen *Zoon* aanroepen, nogthans met die hoogwaardige Naamen hunne redenen aanvullen, of het niets betekenende woorden waren. Uit eene andere oorzaak ontſpringt dit kwaad by booswigten en geheel verdoolde Menſchen; uit eene andere oorzaak by perſoonen van een bedagtzaamer leeven, en zelfs van een teder gewisſe. De laatſte bron hebben wy aangeweezen, en de eerſte is gelegen in die dwaasheid hunnes harte, om aan anderen te toonen, dat zy iets zeggen en doen durven, waar van een ander zwaarigheids maakt. Langs dien weg verbeelden zy zig eene meerderheid boven de rest hunner landgenooten te verkrygen, en vermits die verbeelding zulk eenen ſterken indruk op de ziel der Jeugd maakt, hoort men deeze losheid van ſpreeken zo ſchielyk door haar navolgen. —— 't Gevolg myner opmerkingen beſtaat eigentlyk hier in. —— „ Een vroom Christen, die „ weinig, maar altoos plegtig, en nooit, dan na eene kor„ te voorbereiding, bidt, zal daar van het ſterkſt gevoel „ hebben, en geen gevaar loopen van *Gods Naam te Mis„ bruiken*, vermits hy *dien*, in zyne gewoone verzugtin„ gen, altoos met den grootſten Eerbied, en het diepſt „ ontzag, uitſpreekt." G.

(*) Men zie, onder anderen, BUXTORF, *Schoole der Jooden*.

MERKWAARDIGE VOORBEELDEN VAN HET AANBELANG EN DEN INVLOED DER VROUWEN, IN HET OOSTEN: MET EENIGE BYZONDERHEDEN, HAARE KLEEDING, CHARACTER, EN ZEDEN BETREFFENDE.

(Ontleend uit RICHARDSON, *on the Language, &c. of Eaſtern Nations.*)

Over 't algemeen, ſchynen de Reizigers geen recht denkbeeld gehad te hebben van den Staat der Vrouwen in veele Oosterſche Landſchappen. Doorgaans worden ze van hun beſchreeven als van weinig invloeds in Staatzaaken, en voorgeſteld als enkele ſlaavinnen van de lusten der ſterker Sexe: en, dewyl de Grooten veele *Circaſſiſche* Schoonheden opgeſlooten houden, ſchynt men altoos de noodige onderſcheiding niet gemaakt te hebben tuſſchen deezen en de vrygeboorene Vrouwen. Doch wanneer wy de Taal en Zeden in *Aſia* wat van nader by, en met meer aandagts, beſchouwen, zullen wy grond vinden om te beſluiten; dat deeze algemeen aangenome waarneemingen, partydig, oppervlakkig en van geen beſliſſend gezag zyn.

In *Arabie* vinden wy, zeer vroeg, de Vrouwen in hooge agting, en in het bezit van voorregten, weinig minder dan zy genieten in de beſchaafdſte Landen van *Europa*. Volgens de Wetten, hadden zy regt op het bezit van onafhanglyken eigendom, door erfenisſe, door gifte, door huwelyksgaven, en op andere wyzen. De Vrouw hadt een beſtemd Weduwengeld, waar over zy, na haaren Mans dood, volkome beſtelling maakte; en ook eene zoort van Speldegeld, waar over zy mogt beſchikken by haar leeven, of naa haar dood, zonder kennis of toeſtemming van haaren Egtgenoot.

Aan dit gewigt, 't welk eigendom, volgens de Wetten en Gewoonten der *Arabieren*, aan de Vrouwlyke Sexe gaf, zullen wy misſchien den opgang, indien niet den oorſprong, mogen toeſchryven van een Godsdienst, die, ter oorzaak van de wyduitgeſtrektheid zyner werkinge, voor een der grootſte gebeurtenisſen in de geſchiedenisſe des Menschdoms moet worden aangemerkt. „Armoede," gelyk de Kardinaal DE RETZ zeer wel ſchreef, „is het graf van „menig groot ontwerp." — MAHOMMED bevondt zich, in den eerſten tyd zyns leevens, in zulke bekrompene omſtan-

ſtandigheden, dat zyn Geestdryvery, misſchien met hem begonnen en ten grave gedaald zou zyn, indien hy, door het Huwelyk met eene ryke Weduwe, geene magt gekreegen hadt. Zyn Vader, ABDALLAH liet MAHOMMED en diens Moeder niets meer na, dan vyf Kameelen en één *Ethiopiſche Slaaf*. Toen hy de jaaren eens Jongelings bereikte, werd hy als *Factor* aangeprezen by eene Weduwe, KADIJDAH geheeten, die eenen zeer wyduitgeſtrekten Koophandel dreef. Deeze, van eene edele Familie afſtammende, was tweemaalen getrouwd geweest, beide haare Egtgenooten hadden haar ryklyk begiftigd, en zy dien ſchat door den handel vermeerderd. Haar jonge *Factor* werd gehouden voor een der ſchoonſte Jongelingen; zyn vernuft was groot, zyn voorkomen inneemend. Zy nam hem tot haaren derden Man, en, met haar hand, gaf zy hem de beſchikking over haare groote middelen. MAHOMMED, een Man van geboorte zynde, kwam hier door, uit een bekrompen ſtaat, in gelyken rang met den voornaamſten Adel in *Arabie*: dit zette hem aanzien en onafhanglykheid by, hier door kreeg hy tydruimte om de plans zyner volgende grootheid te ontwerpen. 't Was vyftien jaaren naa zyn Huwelyk, toen hy openbaar het Character van Propheet aannam: hy ontmoette zulk een heftigen tegenſtand, inzonderheid van de voornaamſten zyner eigene ſtamme, dat hy waarſchynlyk 'er onder zou hebben moeten bezwyken, hadden zyne rykdommen, zyne magt, zyn invloed, en aanhangers niet vermeerderd, en hem middelen verſchaft om zwaarigheden te boven te komen, die anderzints alle de vonden van zyn ryk vernuft zouden verydeld hebben.

De Propheet liet, by zyn ſterven, verſcheide Weduwen na. Vier deezer hadden, zo lang zy leefden, veel te zeggen in de Staatzaaken der *Arabieren*. Maar de invloed van AYESHA, met den tytel van *Moeder der Gelooviger* verwaardigd, was bykans onbeperkt. ALI werd, als Schoonzoon en Neef van MAHOMMED doorgaans als den Opvolger diens Propheets aangemerkt: doch hy hadt zich het misnoegen van AYESHA op den halze gelaaden, door haar één van onmaatigheid te beſchuldigen, 't geen zy hem nimmer vergaf. Haar Vader ABUBEKAR was zyne verheffing tot Chalif, voornaamlyk aan haare bekwaamheid, verſchuldigd. Naa zyn dood ondersteunde zy OMAR, en was het hoofd der zamenzweering tegen OTHMAN, den Opvolger van OMAR. En, toen ALI, eindelyk tot de waardigheid van Chalif opklom,

klom, verwekte zy een heftigen opſtand tegen hem. Zy vermeesterde *Basrah*, en leverde hem, niet verre van die plaats, ſlag. Deeze ſtryd ſtaat bekend, onder den naam van *Yumu l'jamal*, of den *Dag des Kameels*, van wegen een grooten witten, waar op AYESHA gezeten was. Zy reedt door de gelederen, en begaf zich, om haar krygsvolk aan te moedigen, in het heetst van 't gevegt. Zeventig handen, zegt men, zyn afgekapt van de zodanigen, die na den breidel haars kameels greepen. Het Beest raakte in 't einde de beenen kwyt, en de zetel, op welken zy zat, geleek een Egelvarken, door de menigte van werpſpietzen en pylen, waar mede dezelve doorboord was. ALI's krygskunde kreeg de overhand; haar Leger, ſchoon veel talryker, werd op de vlugt geſlaagen, en zy viel in handen des Overwinnaars. Voor hem gebragt, vroeg hy, „ wat denkt gy van het werk van God aan „ u?" Zy antwoordde, „ gy hebt overwonnen, ô ALI, „ wees genadig!" De edelmoedige ALI bewees haar genade. Hy zondt haar na *Medina*, vergezeld door zeventig Vrouwen in manne kleeding: zy kreeg bevel zich in huis te houden, en haar niet meer met zaaken van Staat te bemoeijen. Naa den dood van ALI, kreeg zy haaren ouden invloed weder; en veele jaaren laater, wanneer MOYAWIJAH het Chalifaat, in zyne Familie, erfelyk wilde maaken, oordeelde hy noodig haar op zyne zyde te trekken, door een geſchenk van Braceletten, op 150,000 *Dinars*, dat is bykans 70,000 Ponden Sterling geſchat.

De *Arabiſche Vrouwen* van Rang hebben alzoos daadlyk veel deels genomen in Staat- en Krygszaaken. In den ſlag by *Ohod*, waar MAHOMMED de nederlaag kreeg van de *Heidenſche Meccanen*, werd de achterhoede aangevoerd, door HENDA, de Vrouw van ABU SOSIAN, een Man van den eerſten rang. Zy werd vergezeld door vyftien andere Vrouwen van rang, die door Muzyk en andere middelen de Krygsbende aanmoedigden: en wanneer zy voor de magt van MAHOMMED bezweeken, hun den ſtryd deeden hervatten. De Overwinning was voornaamlyk aan haar toe te ſchryven.

Een der heftigſte tegenſtreevers van den Propheet was eene adelyke Vrouwe, FORKA geheeten. Haar ſtaat ſchynt zeer veel overeenkomsts gehad te hebben, met die der Leengoedhoudſters in de Middeleeuwen in *Europa*. Zy bezat een Landgoed, een Kasteel, en groote middelen. Haare Krygsbenden hadden de ſtrooperyen van MAHOMMEDS

MEDS volk geſtuit: en ZEÏD, een zyner voornaamſte Veldheeren, werd gezonden om haar tot gehoorzaamheid te brengen. Zy verdeedigde haar Kasteel dapper; doch 't werd, in 't einde, ſtormenderhand ingenomen: te welker gelegenheid zy met een gedeelte der Bezetting ſneuvelde. Met één woord, het gedrag door de *Arabiſche Vrouwen* gehouden, lang voor en na MAHOMMED, wyst klaarblyklyk uit, dat zy ten vollen overtuigd zyn van haare aangelegenheid, welk denkbeeld eene hebbelyke ſlaaverny haar nooit zou hebben kunnen inſtorten.

TURKAN KHATUN, eene *Tartaarſche Vrouwe*, Moeder van MAHOMMED, Sultan van *Kharezmé*, was een Vorſtin van ongemeene bekwaamheden, en hadt zulk een invloed op haaren Zoon, dat zy, voor een groot gedeelte, het Ryk beſtuurde, 't welk, vóór den inval van JENGIZ KHAN, voor een der magtigſte in 't Oosten gehouden werd, en het Hof voor het luisterrykſte en beſchaafdſte. De Dames van den eerſten rang rekenden het, egter, niet onbeſtaanbaar met de kieschheid haarer Sexe, tegen de *Mogollen* te veld te trekken. Zy deeden ook veele uitvallen, geduurende het beleg van de Hoofdſtad, die het omtrent twaalf maanden uithieldt, tegen een zeer talryk Leger, aangevoerd door drie Zoonen van JENGIZ KHAN. En wanneer dezelve eindelyk ſtormenderhand veroverd werd, weeken de Inwoonders, Mannen en Vrouwen, vegtende van ſtraat tot ſtraat, van huis tot huis, tot dat 'er, volgens de minſte begrooting, meer dan honderd duizend ſneuvelden. De moed en dapperheid der *Kharezmeenſche Vrouwen* heeft zommige Schryvers bewoogen, om ze aan te merken als afſtammelingen van de oude *Amazonen*.

De Vizir NEZAM levert verſcheide voorbeelden op, van den invloed der Vrouwen op Staat-zaaken, in de Oosterſche Hoven, en geeft zich veel moeite om zyn Zoon te raaden, dat hy daar op zorgvuldig lette. Hy verdeelt het Hof in vier rangen; en ſtelt de Vrouwen boven aan, en merkt op, dat zyn voorſpoedig ſlaagen veel zal afhangen van de wyze waar op hy zich omtrent haar gedraagt. ALTUN TASH, verhaalt de Vizir, was de eerſte *Omra* van den *Divan*, onder de Regeering van Sultan MAHMOUD van *Ghezna*. Het Landbeſtuur van *Kharezmé* openvallende, verzogt hy daar mede bekleed te mogen worden. Dewyl men hem voor een eerſten Steunpylaar van den Throon hieldt, ſtondt het Hof verbaasd, dat hy het aannam; en een Vriend hem vraagende, wat hem kon beweegen, om de

magt, welke hy over een zo wydſtrekkend Ryk hadt, af te ſtaan, en zich tot het beſtuuren van een klein hoeksken te bepaalen? gaf hy dit antwoord: „ 't Was de vyandſchap van JEMILA KANDAHARI, en die alleen, welke my „ bewoogen heeft, om deezen ſtap te doen. Veele jaaren „ is het bewind deezes grooten Ryks in myne handen geweest: in dien tyd heeft zy alles, wat ik bond, los gemaakt, en, wat ik los maakte, bondt zy. Tegen niets, „ wat zy beſloot, vermogt ik iets: en waar zy zich tegen „ aankantte, was my onmogelyk uit te voeren. Verdrietig over alle deeze te leurſtellingen, en niet magtig dezelve te verhelpen, werd alles, rondsom my, dik en duister, „ en ik begaf my vrywillig in deezen afgelegen oord, waar „ ik, met Gods hulpe, vry hoop te weezen van haare „ wraak." ——— Wy moeten ons niet verbeelden, dat deeze Vrouwlyke invloed zo ſterk was, ten Hove van een zwak en verwyfd Vorst; want MAHMOUD was een der grootſte Monarchen, die immer heerschte: het grootſte gedeelte zyns Ryks hadt hy zelve gewonnen, en het werd onder zyn eigen opzigt beſtuurd. JEMILA KANDAHARI was de eerſte Kamerdienaresſe van MAHMOUDS Sultana; en haare haat tegen ALTUN TASH ontſtondt, uit zyne tegenkanting tegen den Vizir AHMEN HASSAN, dien zy begunſtigde.

Huwelyksgaven en ſchatten, aan Dogters of Zusters gegeeven, ſchynen van eene hooge oudheid in *Arabie*: want, langen tyd vóór MAHOMMED, hadden de *Arabieren* 'er dat loopje op gevonden, dat, wanneer twee Mannen verpligt waren, groote middelen aan Vrouwlyke Bloedverwanten mede te geeven, zy de betaaling ontdooken, door een dubbel Huwelyk te treffen; de een de Dogter, of Zuster, van den ander trouwende, of zyne Dogter, of Zuster, ter vergoeding ſchenkende. MAHOMMED heeft, in den *Koran*, dit onwettig gekeurd, waarſchynlyk met oogmerk, om de verbintenisſen, tusſchen verſcheide Stammen, aan te moedigen, of het ophoopen van te veel gelds, in byzondere Familien, te voorkomen.

De afzonderlyke eigendom der Vrouwe ſcheen herkomſtig van de geſchenken, welke de Bruid ontving, van haare Vrienden, of van haaren Bruidegom, vóór het Huwelyk. De gaven des Bruidegoms hadden geene bepaaling. Zy waren geëvenredigd aan zyne genegenheid, middelen, of aan zyne grootsheid; want men was gewoon deeze geſchenken, één of twee dagen, vóór de voltrekking des Huwelyks,

lyks, met veel ſtaatſy van het huis des Bruidegoms, na dat der Bruid te brengen.

In het Oosten, ſchynen de Huwelyksplegtigheden altoos met veel feestgebaar en vertoonings volvoerd te zyn. Alle de Vrienden van wederzyden kwamen byéén; en werden, indien de middelen of de trotschheid des Bruidegoms of des Vaders van de Bruid, groot waren, heerlyk onthaald. De Bruiloften van aanzienlyke Perſoonen kostten veel gelds. Het Huwelyk van den Chalif ALMAMOUN, met de Dogter van HASSAN SAHAL, Landvoogd van *Babylon Irak*, ging met bykans ongelooflyke kosten vergezeld. De Landvoogd zondt, aan elken Grooten, Slaaven van beiderlei Sexen, met andere ryke geſchenken. Hy bekostigde de geheele Hofhouding en Lyfwagt des Chalifs, zo lang deeze zich te *Fommalſalah*, de plaats des doorgaanden verblyfs van HASSAN SAHAL, onthieldt. ——— By gemeene Huwelyksverbintenisſen, was het de gewoonte, geld, zuiker-gebak, en dergelyke, onder het volk te werpen, als de ſtaatſy langs den weg voortging, 't welk de menigte ving. De Bruid wordt, op den trouwdag, met veel ſtaatlykheids, door haare Vrienden, na 't huis haars Egtgenoots geleid: en, onmiddelyk naa haare aankomst, doet zy hem verſcheide geſchenken, inzonderheid van Huisraad, met een Speer en een Tent.

Een Man mag, zonder tusſchenkomst der Wet, van zyne Vrouw ſcheiden, mits hy haar betaale het Weduwe geld, haar by 't aangaan des Huwelyks beloofd; of hy moest, tot genoegen van haare byéén gekomen Vrienden, kunnen aantoonen, dat haar gedrag wettige reden tot ſcheiding gegeeven hadt: in welk geval, alles, wat haar anderzins toekwam, verbeurd is. ——— De Vrouw heeft, van haaren kant, het zelfde regt om van haaren Man te ſcheiden: doch dan verlaat zy alle haare bezittingen, en moet hem alle geſchenken, vóór en ſtaande het Huwelyk van hem ontvangen, wedergeeven. Een Man mag de Vrouw, van welke hy ſcheidde, weder trouwen, zelfs tot de derde keer; doch verder is het ongeoorlofd.

Ik zal hier eenige weinige byzonderheden, den opſchik der Oosterſche Vrouwen betreffende, byvoegen. In alle Landen, waar de Kleeding eene zekere maate van keurigheid gekreegen heeft, zal alles, wat men voor ſchoon houdt, door de Kunst worden naagevolgd, wanneer de Natuur het weigert. Aan deeze algemeene neiging, zullen wy den oorſprong moeten toeſchryven van blanketten, van

pleistertjes, van vederen tot hoofdcieraad te bezigen: dit alles heeft, zeer vroeg, in 't Oosten plaats gegreepen. Uit de beschryving van JEZEBEL, en verscheide andere stukken, in 't Oude Verbond, blykt dat blanketten toen de gewoonte was onder de Vrouwen van aanzien. —— Onder andere Modes, misschien uit *Asia* ontleend, zyn de Pleistertjes, Zwarte Vlekjes, op 't gelaad, heeft men, in 't Oosten, voor lang, als eene zonderlinge schoonheid aangezien. De *Arabische* en *Perzaansche* Dichters leveren ons een aantal van plaatzen op, waar in zy deeze vermeende fraayheid hoogst ophemelen. Dat de Vrouwen, in gevolge hier van, allerlei kunstenaaryen te werk stelden, om eene zo hooggeroemde schoonheid na te bootzen, is zeer natuurlyk: en hier van daan mogelyk de Mode, om pleistertjes van zwarte zyde op 't aangezigt te leggen.

MISSIVE aan de Heeren Schryveren der *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen.*

WEGENS EENIGE HANDSCHRIFTEN.

MYNE HEEREN!

Lang heb ik gedagt, of het niet best ware, myn Voorneemen in de Nieuwspapieren te plaatzen; doch bedenkende, dat ik het, op deze wyze, uitvoeriger en met meer vrugt aan het *Publiek* kon voorstellen, heb ik de vryheid genomen om het aan u te zenden. Weet dan, myn Heren, dat ik bezitter ben van eenige Handschriften, deels, door myn' Over-oud-grootvader Zaliger, deels, door andere groote mannen, van dien tyd, opgesteld. Nu was het myn plan, om de voornaamste dezer Handschriften, door den druk, gemeen te maken, zoo ik eenige aanmoedigingе kan verkrygen. Ik zal u den inhoud van eenigen opnoemen.

1.

Eene Verhandeling over het gewigt van den Eed, en de noodzaaklykheid om zyn woord te houden.

Dit is eene uitvoerige Verhandeling, zullende omtrent 200 bladzyden in 8vo. beslaan. De styl is manlyk, en de dorheid van het onderwerp word verlevendigd, door verscheidene voorbeelden van groote Nederlanderen, die liever sterven wilden dan hun' Eed en woord verbreken. Voorts wordt de betragtinge hier-

hiervan als de grootſte ſteun der Maatſchappy beſchouwd. Een myner Vrienden, die het gelezen hadt, gaf het my weder, en zeide: „ met de tyden veränderen de zeden; zoo dit ſtuk een eeuw vroeger het licht gezien hadt, zou het mogelyk lezers gevonden hebben; maar nu vrees ik dat het papier niet zal betaald worden. Verſcheiden groote mannen, van dezen tyd, hebben, met woorden en daden, duidelyk bewezen, dat het houden van woord en eed, indien het tegen ons belang aanloopt, een *Harsſchimſchim* is. —— De ſpeelpop van bekrompene zielen." Deze aanmerking bedroefde my, om dat ik de Verhandeling waarlyk ſchoon vinde. Ik wil 'er ook uwe gedagten wel eens over hooren.——

2.

Bewys dat de Eerbaarheid der Vrouwen ſieraad, en der Jonge Dochteren ſchoonheid, is.

Dit is een fraai Stukje; doch, om dat 'er, volgens de aanmerkinge van den zoo even genoemden vriend, eenige uitdrukkingen in zyn, die thans onverſtaanbaar en belagchelyk zyn, zal ik dit niet laaten drukken. Op de vier-en-twintigſte bladzyde zegt de ſchryver: „ al waren de bekoorlykheden eener „ jonge dochter zoo veele, dat zy de harten van alle Mannen „ buigen konde, en zy en beminde de deugd niet, zy zoude „ een ſchandvlek zyn, in de oogen eenes verſtandigen mans." —— Agter dit Stukje volgen vier of vyf bladen, die den pligt der mannen omtrent de Vrouwen behelzen. Hier toont de ſchryver dat de deugd der Vrouwen veel afhangt van het gedrag der mannen; en hy noemt zulken, die altoos vuile dubbelzinnigheden, in de vrouwelyke gezelſchappen, ſpreken, de Duivels der Vrouwen. Vooräl ſchynt hy het gemunt te hebben op zulke mannen, die, door hunne hooge jaaren, aanſpraak hebben op onzen eerbied; doch die de Jeugd, als 't ware, voorgaan in het ſpreken van ongebondene redenen. —— Op den tytel ſtaat, *in Multiloquio non deeſt peccatum.*

3.

Gradus ad Parnaſſum,

dat is:

Aanwyzinge, hoe men, zonder eenige natuurlyke bekwaamheden, in korten tyd, een Dichter kan worden.

Eene beknopte, maar duidelyke Verhandeling, leerende de kunſt van Vaatzen maken en rymen, zonder dat men eenig ver-

nuft

nuft behoeve. Schoon ik wete dat het uitgeven van deze verhandelinge thans noodloos zy, geef ik 'er egter een berigt van, om aantewyzen, hoe men, in die tyden, over dit Stuk, dagt. — Ik weet niet, dat 'er, behalven het werk van SWIFT, *de kunst van te kruipen in dicht*, eenig Leerboek over dit onderwerp geſchreven is; des niet tegenſtaande is die kunst, in onze dagen, tot eene ongelooflyke hoogte geſtegen: zommige hedendaagſche voortbrengzels, die, als bekend genoeg, niet genaamd behoeven te worden, leeren, dat onze Landgenooten SWIFT beſtudeerd hebben: vooral heeft men in het *Kinderagtige* reeds meesterſtukken geleverd. — Agter deze Verhandelinge volgt eene andere, doch die is niet geheel afgewerkt. Zy behelst de zelfde leerwyze, met betrekkinge tot de *Muzyk*. 't Is met deze kunst als met de Poëzy. Zy hangt van den gunſtigen invloed der Natuur genoegzaam geheel af: de kunst geeft ſlegts eene hebbelykheid om de vermogens te bezigen. Om nu zulken, die zonder eenige talenten voor de *Muzyk* geboren worden, en zich evenwel gaarne in deze kunst zouden oefenen, te gemoet te komen, geeft de ſchryver eenige regels aan de hand. — Eer hy een' aanvang maakt met het geven van voorſchriften, maalt hy eene afbeeldinge van eenen, door de Natuur gevormden Muzykant. „ Deze" zegt hy „ heeft, even als de „ Dichter, een' verheven geest; — eene vrugtbaare „ verbeeldinge, die hem eene ſteeds opwellende bron van „ grootſche, tedere, ſtoute en ſombere gedagten is. Zomtyds „ verheft hy zich, en vermengt zyne toonen met de Hallels der „ Engelen; dan weêr roert hy de tederſte ſnaaren der Menſche„ lykheid, en vervult de zielen met de zagtſte weemoedig„ heid." enz. — Ik zal hem niet verder uitſchryven. — Dewyl het, om Philoſophiſche redenen, dwaasheid zoude zyn, om van de Natuur te vergen, dat zy het grootſte getal der menſchen met zulke zielen beſchenken wilde, moet men de zodanigen, die dit geſchenk misſen, wat te hulpe komen. Aan deze ſoort van hulpe zyn wy in onze dagen een ſtoet van Muzykanten, in ons Vaderland, verſchuldigd. — De regels zyn kortelyk deze: men moet ſlegts het Speeltuig, dat men handteeren wil, op eene gevoeglyke wyze vasthouden: vervolgens de, op het papier gekenſchetſte, klanken leeren voortbrengen; eindelyk eenige kunstwoorden van buiten leeren, derzelver zin behoeft men niet eens te verſtaan. Dit is genoeg, om, in weêrwil der Natuur, een muzykant te worden. — Mogelyk, dat ik dit *Fragment* over de muzyk, met nog eenige opheldérende aantekeningen, zal uitgeven.

On-

4.

Onderzoek, of men, uit de ondervindinge, bewyzen kan, dat het woord Vriendſchap eene wezenlyke beteekenisſe hebbe.

Dit is een zeer geleerd Werkje, en de Schryver moet met zyn eigen hart, en dat zyner Natuurgenooten, zeer gemeenzaam geweest zyn. Hy doorloopt alle oude en latere Geſchiedenisſen, en beſluit, dat het moeilyk te bepalen is, in hoeverre het woord Vriendſchap iets *wezenlyks* beteekene. —— Dit Stukje wilde ik gaarn gemeen maken.

5.

W. B. B. D.

Over het Huwelyk.

Dit zal wel een Werk van drie Deelen in kwarto zyn. —— Het is tot deze groote aangewaſſen, door de menigvuldige aantekeningen van geleerde mannen, welken ik het ter lezinge gegeven had. Het Werk op zich zelve zou niet meer dan één Deel zyn. Ik houde my verzekerd, dat 'er nog nimmer zulk een volledig werk over het Huwelyk het licht gezien heeft. Na alles, wat het Huwelyk zelf betreft, afgehandeld te hebben, onderzoekt de ſchryver, in hoeverre het gezag der Ouderen en de onderwerpinge der Kinderen, in dit ſtuk, gaan mag, en moet. —— Een myner geleerde vrienden heeft op zich genomen, om, zoo ik het Werk uitgeve, hetzelve met eene aanpryzende Voorrede te vergrooten. Deze zal ruim honderd bladzyden beſlaan, ſchoon zy niet anders zal te kennen geven, dan dat het Werk over het Huwelyk handelt.

By nadere gelegenheid zal ik van dit Werk een uitvoerig berigt, als ook nog eenige andere berigten van, my toebehoorende, handſchriften, aan u zonden. Gy zult my grootelyks verpligten, myn Heeren! zoo gy my uwe gedagten, nopens myn voorneemen, eens ſchryven wilt. Indien gy dezen Brief in uw *Mengelwerk* een plaats vergunt, zal het mogelyk den weg banen om myne handſchriften gunſtig te doen ontvangen worden.

MYNE HEEREN!

Uw Gedienſtige dienaar,
Onder de Spreuk:
NOSCE TE IPSUM.

HET

HET TEDER MEISJE.

Ik min een zoet, een teder meisje,
Maar 't noodlot doemt myn min;
Ik mag, — ik kan niet met haar paaren;
Ô Min, wat zyt gy wreed!

Ze is vriendlyk. — Als een lentemorgen,
Zoo vriendlyk lacht zy ook.
Gezondheid heeft de ſchoonſte rozen
Op heur gelaat gemaald.

Laast ging ik met haar door het lommer
Van 't digtgetakt geboomt;
Een Vogeltje zat by zyn gade,
En zong zyn avondlied.

„ Hoe zalig is dat lieve beestje!
„ Dat niets zyn rust verſtoor'!
„ Myn dieſje, kent gy ook de liefde?"
" Ô Ja! — gy word bemind!"

Dus ſprak zy. En ik zag een traantje
Van loutre tederheid.
Myn Meisje, riep ik: zulk een traantje,
Is meer dan ſchatten waard!

Ô Hemel! zoo ik ooit moet paaren,
Geef my dan zulk een maagd,
Wier hart, het fynst vermaak der liefde,
Naar eisch, gevoelen kan!

BEKENDMAAKINGEN.

Behoorende agter de Algemeene Letteroefeningen, IV Deel, N°. 1.

By A. VAN DER KROE en F. DE KRUFF, worden afgegeeven:

Een Nieuw Stel *Planten* en *Portraiten* zynde de Vyfde Verzameling, om te plaatſen in de *Vaderl. Hiſtorie* en *Beſchryving van Amſterdam* van JAN WAGENAAR, *als* I. Het *Karthuizers Klooſter*. II. *Noodmunten*, in den Jaare 1578 geſlagen van het Zilveren *St. Nicolaas Beeld*, uit de Oude Kerk te Amſterdam. III. Het *Minderbroeders Klooſter*. IV. Mr. *Pieter de Ryke*, Eerſte Edele van Zeeland &c. V. 't *Slot Loeveſtein*, benevens het vervoeren van *Hugo de Groot*. VI. Mr. *Anthony Oetgens van Waveren*, Burgem. en Raad der Stad Amſterdam. VII. Mr. *Frans Banning Kok*, Burgem. en Raad te Amſterdam. VIII. *Jan Jacob Hartſinck*, Charter- en Requeſtmeeſter by het Edelm. Collegie ter Admiralitydt te Amſterdam.

Ook zyn de IV voorige Verzamelingen nog Compleet by gemelden te bekoomen, als mede:

Het Portrait van *René de Chalon*, Graaf van Naſſau, Prins van Oranje, Stadhouder van Holland, Zeeland enz., en Mr. *Egbert de Vry Temminck*, Burgemeeſter en Raad der Stad Amſterdam.

By eenigen A. VAN DER KROE, is ook van de Pers gekomen:

Het VIde Deels Iſte Stukje van het ZEDELYK TOONEEL, zynde DE MALABAARSCHE WEDUW, *naar het Franſch van den Heer* LE MIERRE, met een keurlyke Tytelplaat van de Heeren *Buis* en *Pinkel*.

Door het herdrukken van het VIde Deels 2de Stukje, zynde FREDRIK DE RECHTVAARDIGE, is dit Werk weder *Compleet* te bekoomen, beſtaande in de volgende Tooneelſpellen:

EERSTE DEEL.

JOACHIM, OF DE ZEGEPRAAL DER OUDERLIEFDE, *naar het Franſch van den Heer* KLIN DE SAINMORE.

DE AZYNKOPER, *naar het Franſch van den Heer* MERCIER.

HET SCHOOL DER ZEDEN, OF DE GEVOLGEN VAN EEN LOSBANDIG LEVEN, *naar het Franſch van den Heer* DE FALBAIRE.

TWEEDE DEEL.

DE VALSCHE VRIEND, OF DE ZEGEPRAAL DER HUWELYKS LIEFDE, *naar het Franſch van den Heer* MERCIER.

HENRIËTTE VAN BLUMENAU, OF DE LIEFDE UIT DANKBAARHEID, *naar het Hoogduitſch.*

CLEMENTINA, OF HET TESTAMENT, *naar het Hoogduitſche.*

BEKENDMAAKINGEN.

DERDE DEEL.

HENRIK DE VIERDE, of DE SLAG VAN IVRY, *naar het Franſch van den Heer* DE ROZOY, *met* HISTORISCHE AANTEKENINGEN van den Vertaaler.

GUSTAAF ADOLF, of DE EDELMOEDIGE KONING, *naar het Hoogduitſch van den Heer* DE DALBERG.

DE WELDADIGE KNORREPOT, *naar het Franſch van den Heer* GOLDONI.

VIERDE DEEL.

DE HELDENDEUGD IN HET BELEG VAN ST. JEAN DE LONE, *naar het Franſch van den Heer* D'USSIEUX.

BOUSARD, of DE MENSCHLIEVENDE LOOTSMAN, *door* JAN VAN PANDERS.

ZAMOR EN ZORAIDE, *naar het Hoogduitſch van den* VRYHEER VAN NESSELRODE.

VYFDE DEEL.

IRENE, *naar het Franſch van den Heer* A. DE VOLTAIRE.

MYN HEER VAN ST. CHARLES, of DE ZELDZAME MAAR, *naar het Franſch van den Heer* GERNEVALDE.

FREDRIK DE RECHTVAARDIGE, *door* JAN VAN PANDERS.

ZESDE DEEL.

DE HEERSCHAPPY DER GEWOONTE, of DE MALABAARSCHE WEDUWE, *naar het Franſch van den Heer* LE MIERRE.

Dit Tooneelſtukje is zeer geſchikt om ten Tooneele gevoerd te worden. Het byzonder oogmerk daar van is, den *Koning van Frankryk*, als een *allermenſchlievend Vorſt* te doen kennen. Het laatſte Tooneel eindigd dus:

GENERAAL.

Verdeel, myne waarde Lanaſſa! na zoo veel verdriets, twe tederheid tuſſchen uwen broeder en my. (*Tegen de andere, op het Tooneel zynde, Perſoonen.*) en gy, myne vrienden! leeft gelukkig in 't genot der gunſten en der vriendſchap myns Konings. —— Ontvangt als een eerſteling dier gunſten de vernietiging van een onmenſchelyk gebruik. —— LODEWYK zoo menſchlievend als regtvaardig, heeft zig van myne hand bedient om deeze verfoeilyke heerſchappy der gewoonten te verdelgen —— deeze daad vermeerdert den luiſter en roem zyner regeering. ——

Een ander Vorst doe 't Volk, ſlaafs, voor zyn Wapens bukken,
Als hy zyn zegepraal door moord en roof verſpreidt,
Myn Vorst zal u de vrugt van vreede en ruſt doen plukken;
Waer Lodewyk *verwint, daar heerſcht menſchlievendheid.*

MENGELWERK.

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

REDENVOERING OVER DE ONVERMYDELYKHEID DES DOODS, EN DESZELFS NIET MIN ONVERMYDELYKE GEVOLGEN.

Door THOMAS BLACKLOCK, D. D.

In die dagen werd HIZKIA *krank tot ſtervens toe, en de Propheet* JESAIA, *de Zoon van* AMOS, *kwam tot hem, en zeide tot hem, zo zeidt de Heere; Geef bevel aan uwen Huize; want gy zult ſterven, en niet leeven.*

2 KONINGEN XX. 1.

Indien het Menſchdom trots en dwaas genoeg moge weezen om zigzelven te vleijen met de gedagten, dat de duur van hunnen tegenwoordigen ſtaat eeuwig zou zyn, hebben de Natuur en Voorzienigheid zorg gedraagen, om dit zelfbedrog zo kragtdaadig voor te komen als het aanbelang der zaake vordert. Nauwlyks loopt 'er een dag ten einde, zonder voorbeelden, ſpreekende voorbeelden, om Sterflykheid onder 't oog te brengen. Gelyk nevel en damp, opgeheeven, in regendruppels nedervallen; gelyk de fonteinen en rivieren zich in den Oceaan ontlasten, en daar in onondersheidbaar vermengd worden; gelyk elken morgen de Zon opklimt om 's avonds weder onder te gaan, even noodzaaklyk, door dezelfde wet der Natuure, wordt elk Mensch gebooren om te ſterven. Wanneer de Heilige Schryvers van 't Menschlyk leeven ſpreeken, merken zy ons beſtaan hier op aarde aan als een ligte *Damp*, die, door het lugtruim zweevende, in 't einde opgetrokken wordt, en geen het minſte ſpoor naſaat. Zy ſtellen het voor als een *Bloem des Velds*, die, zich voor het verrukt oog openende, de ſchoonſte kleuren van 't onnavolgbaar penceel der Natuure ten toon ſpreidt; maar, ſchielyk door nypende koude of doodende winden aangegreepen, alle ſchoonheid en bevalligheid verliest, zo dat 'er niets overblyft dan verwelkte bladeren en een hangende ſteel: zo dat de aanſchouwer het deerlyk overſchot betreurt, en by vergelyking zyn eigen lot opmaakt.

Dan de Natuur heeft het niet gelaaten by deeze zydelingſche en twyfelagtige aankondigingen. Hoe luide, hoe ſterk, hoe verſtaanbaar, hoe onophoudelyk, hoe ontrustend is haar Stem! Onder allerlei gedaanten wekt zy onze aandagt, dringt ter ziele in by elke gedagten, ſpreekt tot ieder leevensperk, tot ieder zintuig. Men voelt het als de banden van Bloedverwant- en Boezemvriendſchap verbrooken worden, men ziet het in de traanen der Weduwen, men hoort het in het ſnikken der weezen. Het Graf, het onverzaadbaar Graf, ſtaat altoos open om zyne prooi in te zwelgen: terwyl menigte van beiderlei Sexe, van allerlei ouderdom, ſteeds de duistere en ſtille woonplaatzen des Doods vervullen.

Is het derhalven niet vreemd, niet onoplosbaar vreemd, dat de Voorzienigheid, en haare hulpe, de Natuur, al deeze moeite met weinig of geene vrugt zouden genomen hebben? Wanneer de Lykſtatie van een onbekend Perſoon voorby gaat, agten wy het genoeg eene zugt te loozen, meer door welvoeglykheid, dan door menschlykheid, voortgebragt, of wy zeggen dat het ons ſmert; doch met zo weinig deelneeming, dat het bezwaarlyk valle voor den toehoorder onzen ernſt niet te verdenken. Maar hoewel onze verſchooning, dat wy in geene byzondere betrekking tot den Overledenen ſtonden, als voldoende doorgaa: wat zullen wy bybrengen als die verwoester ontzaglyker en onmiddelyker is in zyn aannaderingen. Onze Buuren, onze Vrienden, onze Bloedverwanten zyn geſtorven, wat dan? — Mogelyk kleeden wy ons in rouwgewaad, ſtorten eenige traanen op hunne nagedagtenis, buigen ons hoofd, ſpreeken ſtil, en zien ſtaatig, tot de tyd van welvoegelyke Rouwe voorby is: dan, even zeer ons verlies als ons zelven vergeetende, keeren wy weder met al onze voorgaande vrolykheid tot de oude tooneelen van vermaak, of het waarneemen onzer bezigheden. 't Is een der goeddaadigſte gaven der Natuur, dat de tyd balzem verſchaft aan elk gewond hart.

Geenzins wraak ik, dat men het hoofd uit den druk opbeure, en ik zou de kaak, van welke de traanen zo even zyn afgewischt, niet gaarne doen bloozen. Dat wy wederkeeren om de bezigheden des leevens te volvoeren, en de vermaaken, welke het zelve verſchaft, met welvoegelyke vrolykheid, te neemen; maar nimmer zo leeven, dat wy vergeeten dat anderen vóór ons geſtorven zyn, en dat wy ook moeten ſterven. — Het is om u uit die ongevoeligheid en gerustheid op te wekken, en, waar 't mogelyk, u eenen indruk

te

te geeven van uwen wankelen ſtaat, dat ik thans het woord voere: mogt ik zo veel aandagts verwerven, als elk zou wenſchen toegebragt te hebben, wanneer het uur der duisternisſe, met de doodsangſten, komt; wanneer tyd, aarde, daglicht, en vermaak ons ontvallen, en niets overblyft dan eene paallooze onzekere Eeuwigheid. — De Dood, Myne Broederen, hoe naar en ſchrikbaarend, gaat gepaard met de ernſtigſte betragtingen: want, ſchoon wy, gelyk HIZKIA, geene byzondere Boodſchap van den Hemel ontfangen hebben, om ons te waarſchouwen van die naderende Staatsverwisſeling; zyn wy nogtans door de Stem der Natuur en der Ondervinding, die, hoewel min onmiddelyk en hoorbaar, de Stem van GOD zelve is, zeker onderrigt dat wy ſterven zullen.

Ik heb geenzints ten oogmerke eene zo ryke ſtoffe uit te putten; vergunt my alleen eenige weinige ſtukken aan te roeren, die natuurlyk voortvloeijen uit de woorden; *Geef bevel aan uwen Huize; want gy zult ſterven, en niet leeven.*

Deeze taal werd, op byzonderen last des Heeren van Hemel en Aarde, aan HIZKIA te gemoet gevoerd, toen hy, te midden van de zegepraal eener korts behaalde Overwinning, juichte over de bevryding van eenen ontzaglyken vyand, en aangetast werd door eene ziekte, doodlyk in haaren eigen aard, indien de kwaadaardigheid daar van niet verbrooken en geſtuit was, door den Almagtigen, die Leeven en Dood in zyne hand heeft.

Deeze taal mag, zonder agt te geeven op de byzondere omſtandigheid waarin zy geſprooken werd, zeer eigenaartig aangemerkt worden, als een algemeen Bevel: en, dus beſchouwd, is dezelve op allen toepaſſelyk.

Laat ik derhalven dit woord elk toeſpreeken. En gave GOD dat myne Reden kragts en klems genoeg bezate, om vrugt te doen: terwyl ik, in zynen naam, u allen toeroep, om *beſchikking te maaken* op alle uwe zaaken van de meeste aangelegenheid: *want gy zult ſterven, en niet leeven;* gy zult afgerukt worden van alle de vermaaken, voordeelen, en genietingen van uwen tegenwoordigen ſtaat. — Gy zult overgevoerd worden na de verblyfplaatzen van eindeloos geluk, of eindeloos wee; naar maate uw gedrag geweest hebbe; het onveranderlyk onderſcheid tuſſchen goed en kwaad, en de geopenbaarde regelen van Gods eeuwig beſtuur, baakenen uwen weg af.

Voor eerst, mogen wy den Dood beſchouwen als zeker in zyne komst; doch onzeker wanneer.

Ten tweeden, mogen wy denzelven aanzien als onze Verhuizing uit den tegenwoordigen ſtaat.
Ten derden, dien overweegen, in deszelfs uitwerkingen op Ziel en Lichaam, en eindelyk,
Ten vierden, uit alles de noodige leeringen trekken.

Voor eerst, mogen wy den Dood beſchouwen als zeker in zyné komst; doch onzeker wanneer.

Ieder een moet, op de minſte bedenking, overtuigd zyn, dat hy van 't algemeene lot der Sterflykheid niet zal uitgeſlooten weezen: dat alle opeenvolgende Geſlachten der Menſchen, van het eerst af tot het tegenwoordig Tydperk, de onvoorbyganglyke tol der Natuur betaald hebben: en dat hy zelve dat onbekend land, van welks grenzen geen reiziger te rug keert, zal moeten bezoeken. Doch de groote misſlag is deeze, dat wy verdwaasd door onze liefde tot de weereld, vertrouwende op de gezondheid onzer geſteltenisſe, of verſchrikt op de gedagten onzer vastnaderende Ontbindinge, gaarne die kwade dag zo ver mogelyk is ſtellen, en ons vleijen met de gedagten, dat wy de uiterſte eindpaal, aan den deur des Menschlyken Leevens gezet, zullen bereiken. 'Er doet zich geene natuurlyke onbeſtaanbaarheid op in die veronderſtelling, en wy zyn hier, gelyk in veele andere gevallen, maar al te geſteed om het mogelyke den graad van zeker te geeven. — Doch Waarneeming en Ondervinding behoorden ons te leeren, met welk een ydel zelfbedrog wy ons paaijen. Hoe veele Kinderen zien even het licht des hemels, en ſluiten de oogen voor altoos? Hoe veelen verlaaten dit tooneel, eer zy den jeugdigen leeftyd bereiken? Hoe veelen hebben wy 'er gekend, die uit het woeligſte en werkzaamſte leeven, of te midden van de vermaaken, door de koude hand des Doods aangegreepen, en van onze zyde weggevoerd werden? — En zyn deeze Voorbeelden, hoe talryk en treffend ook, de eenige beginzels niet, waar uit wy de onzekerheid deezes leevens mogen opmaaken? Duizend en duizend wegen ſtaan 'er voor den Dood open, zelfs in den gewoonen loop der dingen. Wy behoeven niet te komen tot Oorlogen, Peſtilentien, Watervloeden, of Aardbeevingen. De pylkoker des Doods is altoos voorzien van ſchigten, zeker in 't treffen, en vaardig in 't volvoeren van 's Meesters wil.

Een maakzel, zo zamengeſteld als het menschlyk lichaam, waar zo veele oorzaaken, weezenlyk tot het leeven noodig, zamenloopen tot deszelfs behoudenis, kunnen wy geen grond vinden om te vermoeden dat wy lang hier op aarde zullen ver-

verkeeren. Weeten wy niet, dat een ſtaat, welke afhangt van een behoorelyk mengzel en gepaste evenredigheid van vogten, of een geſchikt zamenweefzel van aderen en vezelen, zeer wisſelvallig is? Kunnen wy onkundig weezen, dat elk Stoflyk zamenſtel eerlang verſleeten is? Kan het ons onbekend weezen, dat onze geesten vervliegen, dat onze vaste deelen verſtyven, dat de werking der ſpysverteering en omloop des bloeds in 't einde de werktuigen zelve verderft? Is het niet openbaar, dat het voedzel, 't geen wy nuttigen, by lange na niet alles even zeer met onze natuur overeenkomt, en, ſchoon de ſterkte onzer geſteltenisſe voor een tyd, de kwaade uitwerkzels van onheilzaame ſpyzen moge wederſtaan, zullen zy, nogthans, wanneer toeval, of ouderdom, ons verzwakt, met verdubbeld vermogen werken. Maar, eens geſteld, dat het menschlyk lichaam beveiligd ware voor allen gevaar van binnen, hoe zal het beſtand weezen tegen alle de wisſelingen van weer, en de ſtryd tusſchen de Hoofdſtoffen welke ons omringen? Ieder wyd verſchillende maat van Hitte en Koude, elke inademing van bedorve lugt, elke Storm, die opſteekt, kan doodlyke kragt baaren op de menschlyke geſteltenisſe.

Is het, na dit verſlag van onzen toeſtand, nog noodig, dat wy den ſchriklyken trein des Doods te voorſchyn roepen, en de ongenadige Dienaresſen, die denzelven meer onmiddelyk omringen, aan te voeren? Moeten wy u vertoonen de Teering, bleek en hygende na den adem; of de Koortzen, die, in derzelver krankhoofdigheid aanbrengende woede, tegen de Natuur kampen, tot ze, in 't einde, in den ſtryd bezwyken? Moeten wy reppen van Jicht, Graveel, Kolyk met derzelver misvormde gelaadstrekken, en jammerlyk geſchreeuw? Moeten wy, de Weduw, die haar Egtgenoot, de Weduwnaar die zyne Gade, de Ouders die hunne Kinderen, en Kinderen, die hunne Ouders beweenen, door hun gejammer, de waarheid, van 't geen wy zeggen, doen bevestigen?

Is het niet genoeg, om onze aandagt op te wekken, aan te merken, dat het tegenwoordig voorbyſnellende oogenblik alleen ons eigen is? de vlugt van den ſnelſten Vogel na zyn aas vliegende, de ſchittering des blixems aan het uitſpanzel, en de ſchielykheid eener enkele gedagte, zyn niet ſneller dan de aannadering onzer ontbindinge. Waarom zullen wy dan met eene verkeerde verknogtheid, of onmanlyke vrees, marren aan een vreemd ſtrand, terwyl het ſchip, 't welk ons na ons eenwig verblyf zal voeren, reeds de zeilen los gemaakt

heeft, en elke wind, elk ty', ons roept om tot ons vertrek gereed te zyn? —— Maar, veronderſtel eens, dat het met de zaak anders gelegen ware, veronderſtel, het ſtond aan ons het leeven van dag tot dag te rekken, tot den hoogſten ouderdom toe, welke den Stervelingen ten deele valt, zou dit eene genoegzaame reden zyn om onze voorbereiding uit te ſtellen? Verre van daar.

Wanneer Verbeelding en Lust wyd en zyd omgezworven, en hebbelykheden van ongebondenheid verkreegen hebben; zullen zy bedwang verſmaaden, en de heilzaame hand der tugt van zich verwyderen.

Er zyn, in de daad, zekere Neigingen in onze geſtelteniſſen, die door ouderdom en zwakheid verminderen; maar indien dit het werk der Natuur, en niet van onze Deugd is, zyn wy geen zier beter, om dat wy derzelver aanprikkelingen niet langer voelen en opvolgen. Zy maaken dikwyls plaats voor andere nog erger. Bedrog, dat kind der Helle; Eerzugt, die 't eerst de zalige eenſtemmigheid in Gods ſchepping ſtoorde; Gierigheid, die wel verre van verzaadigd te worden, door voedzel meer hongert; en zelfverteerende Nyd volgen, als de jeugdige Neigingen geweeken zyn, en maaken de zwakheden des Ouderdoms ondraagelyk. Deeze neemen ſteeds toe in aantal en kwaadaardigheid. In ſpyt van alle uitvlugten handhaaft de Sterflykheid haar algemeen bewind: al de toverkragt van zelfbedriegende Hoope kan onzen ſtaat voor ons niet verbergen, of onze aandagt afwenden van de voorhanden zynde ſtaatsverwisſeling. Dan komt de Dood, met alle zyne verſchrikkingen, opdaagen: bleek en naar, wandelt hy ſteeds voor ons oog: en houdt, by elken ſtap, zyn onvermydelyken ſchigt nader aan onzen boezem. —— Is dit een tyd van denken en bedaard overleg? is dit een geſchikt ſaifoen tot zedebetering, daar pyn ons afmat en boezemkwelling ons foltert: daar de herdenking onzer zondige vermaaken ons ſteeds voor den geest zweeft, met de droeve herinnering dat wy ze niet meer zullen genieten; daar het gordyn des eeuwigen nagts word opengeſchooven; daar Dood en Hel, als om ſtryd, de naarſte eislykheden vertoonen?

Laaten wy een Mensch, in dien ſtaat, wat byzonderder beſchouwen, en voor eenigen tyd het oog vestigen op zyn elendig afbeeldzel. Hy poogt vergeefsch te gaan; zyne geraakte leden weigeren dienst te doen; hy zoekt rust, en legt zich neder; maar geen ſluimering bevangt zyn oog; leevenswarmte verlaat, pyn prangt hem, nergens vindt hy gemak.

Hy

Hy ziet verwilderd om, ſlaat op zyn borst, heft de oogen ten hemel, ſlaat ze verſchrikt weder op den grond: in traanen ſmeltende, roept hy uit. „ Ach my! wat is 'er van „ my geworden! Is het in my zelve of in de wereld rondsom my, dat ik deeze onoplosbaare verandering voel? „ waar is het warm bloed, met die vlugge geesten, welke „ voorheen zo vrolyk door myn aderen dartelden? Waarom hebben myne zenuwen de gewoone veerkragt verloren? Waarom weigeren zy de gemeene dienſten des leevens te volvoeren? Wat heeft de gedaante der dingen zo zeer doen veranderen? Waarom ſchynen my de middernagt vermaaklykheden, voorheen met zulk een onuitſpreekelyk genoegen geſmaakt, niet anders toe dan niets beduidend geraas en verwildering? Wat beneemt den Wyn zynen verkwikkenden ſmaak? Wat verdonkert de luister der ſchoonheid? Wat verſtompt het gevoel van wellust? „ Wat neemt alle vreugd der gezelligheid weg? Wat doet „ den roem op vermogen en bezitting verzwinden? Waarom vervullen zy myn hart niet langer met verrukking, en „ wekken myne bezwykende kragten niet meer tot werkzaamheid op? Helaas! die genietingen, die najaagingen, zyn niet meer? Dan deeze ſtaat van kwyning en luſtloosheid zou draaglyk weezen: ook zou ik de folteringen der „ pynen, die als genalooze furien my plaagen, kunnen „ dulden; dan ach! waar is myn agting? Waar de byſtand „ en troost myner hulpvaardige Vrienden? Waar de genoeglyke herdenking van een welbeſtierd leeven? Waar „ zyn de onwaardeerlyke vertroostingen van een hart vol „ zelfgoedkeuring? en, ô myne ziel, waar is uwe hoop „ op eene eeuwige Gelukzaligheid? —— Elendige die ik „ ben! elk verzwakt vermogen, ieder bezwykende zintuig „ myns geſtels, herinnert my eenig misdaadig genot. Myn „ geheugen ſtaat my niet ten dienſte, dan om myne eigene „ ſnoodheid en ſchande my voor den geest te brengen? „ Myn hart is het voorwerp van zyn eigen zelfverfoeijing. „ Myn geweeten doet niets dan verwyten; elk lid van dit „ ontſloopte lichaam zegt my, in eene taal al te verſtaanbaar „ om in twyfel getrokken te kunnen worden, dat ik moet „ ſterven! —— Moet ſterven! —— ô Hemel! wat ſtaat „ 'er te wagten? Schrik, angſt, wanhoop! de bittere kelk „ der verdoemenisſe! Waar is hier redding of uitkomst? „ Schoon GOD zelve zyn misnoegen niet deedt gevoelen; „ ik draag de hel in myn boezem om, deeze is van my on„ afſcheidelyk: geen baat dan in vernietiging! Zullen myne

„ traanen die onuitbluschbaare vlam blusſen? Zullen myne „ jammerklagten de booze geesten, die over myne pynen „ zegepraalen, tot mededoogen beweegen?"

Dit is de ſchildery van een misdaadig leeven, tot hoogen ouderdom gebragt: voor de egtheid daar van, durf ik my op de natuur en de ondervinding beroepen. Is het dan wys, is het veilig, is het voorzigtig de groote taak, de bereiding tot de Eeuwigheid uit te ſtellen, tot dat de natuur niet meer in ſtaat is om dat werk te volvoeren? Is het beſtaanbaar met den eisch dien wy maaken op het voorregt van redelyke ſchepzelen te weezen, de groote weetenſchap des leevens aan te vangen op dien tyd, wanneer wy het leeven zullen verlaaten?

II. Doch dit brengt my tot myne tweede Hoofdzaak, om naamlyk den Dood aan te zien als onze verhuizing uit deeze Wereld.

't Is onze groote bedoeling, in deeze aanmerkingen, den aart des Leevens en des Doods te overweegen, ten einde wy ieder op den rechten prys mogen ſchatten, en in ſtaat zyn om te oordeelen, wat wy by deeze ſtaatsverwisſeling verliezen of winnen.

Maar, terwyl de dood de noodzaaklykſte en onvermydelykſte van alle gebeurtenisſen, en de tyd van dit opontbod onzeker is, voegt het ieder redelyk weezen gereed te ſtaan, om zyne post te bewaaren, of te verlaaten, naar het den Opperheer behaagt: want daar geene bevelen ſtaatlyker en verpligtender zyn kunnen, dan de bevelen van GOD en de Natuur, zo moet, indien wy ze willen gehoorzaamen, onze gehoorzaamheid vry en bereidvaardig weezen, zonder wederſtreeven, morren, of wederzin. Dan de groote zaak, welke wy thans te verhandelen hebben, hier in beſtaande, dat wy een gunſtig denkbeeld vormen van onze Lotverwisſeling, zal het noodig zyn te bedenken, wat wy verlaaten by ons ſcheiden van dit leeven.

In de eerſte plaats, moeten wy noodwendig alle perſoonlyke voordeelen opgeeven. De Man, die roemt op zyne Lichaamsſterkte, zal den Dood voor overwinnaar erkennen, en onder diens drukkenden hand met morrend misnoegen bukken. Op het aannaderen des Doods, zal het ſchitterend Oog, welks glans de ziel van elk aanſchouwer treft, worden uitgedoofd; en de bloozende Kaaken, hoe zeer prykende met den friſten bloem der ſchoonheid, verbleeken, en verſlensſen, even als 't gebloemte door de vorst verwelkt. Nog eene kleine wyl en het hoogst opſteekendst

Hoofd,

Hoofd, de kloekſte geſtalte, ooit door de Natuur gevormd of bezield, zal vernederd, en met het ſtof gelyk gemaakt, worden. Nog eene kleine wyl, en het uitmuntendst vernuft, immer omgedraagen, zal zyne groote ontwerpen ſtaaken, en vaarwel zeggen aan alle aardſche verbintenisſen. Nog eene kleine wyl, en het hart, 't welk de wydſtrekkendſte hoope koesterde, en de hoogſte verwagtingen kweekte, zal kouder en ongevoeliger zyn, dan Ys. ——— Hebt gy, ô Zoon der Aarde! in de Wereld groote en kostbaare bezittingen verkreegen? Zeide gy wel te vrede by u zelven, ik heb genoeg, en ſchatten opgelegd om veele Jaaren ryk en weeldrig van te leeven? Zie voorwaards, en beſchouw het onverwagte lot, 't welk u boven 't hoofd hangt. Te vergeefsch hebt gy al dien ſchat opgelegd, te vergeefsch langs alle wegen van regt, en door alle middelen van menschlyke voorzigtigheid, verzekerd: want wat vermogen deeze, tegen den Dood? Uwe beſtemming is in den Hemel beſloten: en, indien gy niet gewillig aan 's Hemels last gehoorzaamt, eene magt ſterker dan de uwe, en onwederſtaanbaar, zal u noodzaaken. — Maar, misſchien zyn myne vermoedens te ongunſtig, misſchien zult gy, bedaard en grootmoedig, alle deeze genoegten en aangenaamheden, die uit ſchoonheid, ſterkte en rykdom hervoortkomen, laaten vaaren. — Dan, 'er zyn andere verbintenisſen van een tederder en aandoenlyker natuur, die uw heenengaan vertraagen, en, door de ſterkſte aantrekkingskragt, uw hart, met alle deszelfs wenſchen, aan deeze veranderlyke en voorbygaande wereld, hegten. Gy hebt menigmaal de bloeiendſte ſchoonheid zien verwelken, en de uitgeſtrektſte bezittingen in de handen van anderen overgaan: 't was natuurlyk voor u te denken, dat uwe ſchoonheid niet onſterflyk, en het regt op uwe goederen vervreemdbaar was: doch droeg uw hart dezelfde voorzorgen in het ſtreeven na Eer of het najaagen van Beroemdheid? Zyt gy gereed om beroofd te worden van alle Tytels, van alle Magt, van allen luister der Wereldlyke Grootheid eigen? Kunnen uwe begeerten zich beſluiten, binnen een donkeren en nauwen grafkelder? Zyt gy dier ſtilte en vergetelnisſe getroost, welke eerlang het deel zal zyn uwer naagedagtenisſe? —— Hier, hier zelfs moge uw hart overwinnaar en boven alle deeze verbintenisſen verheeven weezen; doch hoe met de tedere banden van Vriendſchap? Schoonheid is ligt verganglyk: ſterkte moet worſtelen tegen een grooter kragt, en bezwyken; de Rykdom maakt zich vleugelen, en vliegt heenen: Beroemdheid is even als

Muzyk voor een' dooven, en wordt niet verkreegen voor dat wy 'er niets van hooren: Eerzugt zweeft bovenmaatig hoog, en vermeerdert de zwaarte van haar eigen val. —— Doch, goede GOD! moeten wy vaarwel zeggen, voor altoos vaarwel zeggen, aan onze dierbaarſte Vrienden, aan hun, die, door gelykheid van gevoelens en neigingen, door eene lange verkeering, als 't ware een gedeelte van onszelven geworden zyn? Moet die overeenſtemming des harten verbrooken worden, door de onverbiddelyke hand des Doods? Moeten wy die heilige eenſtemmigheid der ziele niet meer voelen? Moeten wy, voor eeuwig, de lach die ons opbeurde, de hand die ons ſteunde, de wysheid en tederhartigheid, die ons door de wisſelbeurtigheden deezes leevens heen geleidden, voor altoos misſen? Moeten wy het laatst vaarwel uitſtamelen by een braaven Vader, by eene tederhartige Moeder, by alle onze Huisgenooten, by onze Vrouw en Kinderen? —— Zieltreffende gedagte! moeten wy hun overlaaten aan het koel en ſchaars onderhoud, 't welk veelal het lot is van Weduwen en Weezen? Verdeedig en hulploos als zy zyn, hoe ſchielyk zullen zy ten gereeden prooy ſtrekken aan onderdrukkend geweld! Onſchuldig en geens kwaads vermoedende, zullen zy ras in de ſtrikken vallen eener verraadelyke wereld? —— Deeze zyn menigvoud de onaangenaame vooruitzigten op het doodbedde: en men vindt 'er weinigen onder het Menschdom, die, by hunnen uitgang uit dit leeven, niet eenige deezer voordeelen, of ze alle, verliezen. 't Is, over zulks, van een oneindig belang voor onze rust in deeze, en ons geluk in eene andere Wereld, dat wy op onzen aanſtaanden lotwisſel, met alle de gevolgen daar aan verbonden, bedagt zyn: naardemaal ze hier door alleen kunnen verzagt en verholpen worden.

(*Het Vervolg in 't eerstkomend Stukje.*)

OPMERKING BY DE BEREIDING VAN DEN VIOLEN-SYROOP.

(Zie L. CRELLS *Chemiſches Journal. Theil VI, pag.* 53.)

Veele Apothekers zoeken een byzondere verdienſte daarin, om eenen regt blaauwen *Violen-Syroop* te vervaardigen; doch de Kunstgreepen, waarvan men zig daartoe bedient, zyn ten deele ſchadelyk, ten deele komen ze niet

niet overeen met de Theorie die men van blaauwe Sappen heeft. Men bedient zig van Tinnen Gereedſchap, en boven dien worden 'er nog vegetabile en mynſtoffelyke Zuuren bygedaan, met geen ander oogmerk dan om de infulie eenen fraaijen blaauwen kleur te geeven. Onderzoekt men, ondertusſchen, de oorzaak van deeze fraaiheid, dan zal men vinden dat deeze alleen gelegen is in het verf-weezen van het Tin, of in het ontbonden Tin zelve. De vraag, derhalven, is, of men zulk een Sap veilig kan gebruiken, indien het, namentlyk, zeker is, dat Tin arſenik bevat? Dit is eene zaak, voor den Geneesheer om te beoordeelen, en door de ondervinding te beſlisſen.

De proeven, welke te gelyk aanleiding geeven, hoe men, op eene zekere en onſchadelyke wyze, den *Violen-Syroop* volkomen blaauw kan verkrygen, en welke de aanwezigheid van een zuur, in den zuiveren Violen-ſap, bewyzen, zyn de volgende.

1. Zuiver afgeplukte Violen-bladen, met overgehaald water, eenige uuren in glas digereerd, gaven, na dat ze uitgeperst waren, eene uit het roode in 't blaauwe ſpeelende Sap; dit Sap, op eene gelyke hoeveelheid nieuwe Violen gegooten, behield dezelfde kleur. Het zelve bezit een zuur 't welk uit den te zamen trekkenden ſmaak blykt; blaauw Lakmus-papier verft het rood, en eene ontbinding van yzer zwartagtig.

2. Zuiver afgeplukte Violen, met overgehaald water, in een Tinnen Gereedſchap, eenige uuren digereerd, geeft een zeer fraaije blaauwe kleur, waaraan men niets van eenige roodagtigheid ontdekt; een weinig zuur, daar by gedaan, vermeerdert de fraayheid van kleur; dit met Tin bezwangerd Sap maakt, met een ſolutie van Goud, het purper minerale.

3. Violen-ſap, niet in Tin digereerd, met een ſolutie van Goud vermengd, wierd roodagtig; na dat het een nagt geſtaan had, was de oppervlakte van het vogt met een Goudſchyn overdekt.

4. Verdunde, en, door de konst, blaauw-geverfde Violen-ſap, met phlogistiſeerd alkali vermengd, gaf een wit Tin præcipitaat.

5. Verdunde natuurlyke Violen-ſap, met een weinig phlogistiſeerd alkali vermengd, gaf een overheerlyk blaauw, en geen præcipitaat.

6. Verdund natuurlyk Violen-ſap, met een weinig *Oleum Tar-*

Tartari per deliquid. vermengd, gaf, gelyk het phlogistiſeerd alkali zeer fraay blaauw.

7. Tot een bewys dat het bydoen van vegetabil-, of mideraal zuur, niets tot het blaauw worden van het Sap doet, digereerde ik zuiver Violen-bladen met overgehaald water, en een weinig zuur; doch geen donker-blaauw, maar een roodagtig Sap, was het reſultaat.

Hieruit kan ik, myns bedunkens, het zeker gevolg trekken, dat de donker-blaauwe kleur aan het Violen-ſap niet eigenaartig is, maar alleen van de bymenging afhangt. Ik ben van gedagten, dat het best was, den Violen-Syroop, zonder Konſtenaaryen, te vervaardigen. ——— Dan, vermits men eens gewoon is den Violen-Syroop regt blaauw te hebben, zo is het beter by het uitgeperſte Violen-ſap, zo veel *Ol. Tart. per deliq.* te doen, als genoegzaam is het bevatte zuur te verzadigen, en vervolgens, op de gewoone wyze, met Zuiker tot een Syroop te maaken.

BINDHEIM.
Apotheker in Berlyn.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE PIMPELMEES EN HET BAARDMANNETJE.

(Volgens den Heer de MONTBEILLARD, Medeſchryver van den Heer DE BUFFON.)

Weinige Vogeltjes zyn zo bekend als de *Pimpelmees*, (in 't Latyn *Parus Cæruleus*, in 't Italiaansch *Spernuzzola*, in 't Fransch *Meſange Bleue*, in 't Hoogduitsch *Blawmeiſ*, *Pimpelmeiſ*, en *Meelmeiſ*, in 't Engelsch *Blew tit mouſe* of *Nun*, in 't Portugeesch en Spaansch *Chamaris* en *Milheiro*, in 't Poolsch *Sicora modra*, geheeten) dewyl 'er weinig zo algemeen, zo gemaklyk te vangen, en door de kleuren der Pluimadie zo opmerkelyk, zyn. Het Blauw heerscht op het bovenſte gedeelte, het Geel beneden, het zwart en wit ſchynt met kunst verdeeld, om die kleuren te ſcheiden en op te luisteren, die zich nog vermeerderen, door verſcheide kleurmengingen te ondergaan. Eene andere omſtandigheid, welke het haare heeft kunnen toebrengen om de *Pimpelmees* bekend te maaken, en geenzins zo gunſtig luidt, is de ſchade, welke dit Vogeltje toebrengt in onze tuinen, door het pikken van de knoppen der Vrugtboomen: het bedient zich met eene wondere behendigheid van zyne klauwtjes,

tjes, om de reeds gevormde vrugt van de takken te haalen, die het vervolgens in de voorraad-verzamelplaats brengt. Doch dit maakt zyn eenig voedzel niet uit. Het *Pimpeltje* heeft denzelfden ſmaak in vleesch, als de andere *Meezen*, en knaagt dat der kleine Vogeltjes, welke het kan magtig worden zo keurig af, dat KLEIN voorſtelde zich van *Pimpelmeezen* te bedienen, om ons geraamten van Vogeltjes te leveren: doch hy wil dat men eerst het grootſte gedeelte van 't vleesch wegſneedt, en de harsſens wegnam. Boven alle andere, ſteekt hy uit in zyne bitterheid tegen den *Steen-uil*. De Heer Burggraaf DE QUERHOËNT heeft opgemerkt, dat de *Pimpelmees* niet akoos, gelyk de andere *Meezen*, het Hennipzaad doorſlikt, maar zomtyds met den bek breekt, gelyk de *Zysjes* en *Vinken*. Hy voegt 'er by, dat dit Vogeltje meer bezorgdheids toont, dan andere zyner geſlachtgenooten, met, in den Winter het warmſte verblyf te kiezen, en waar by men bezwaarlyk kan komen: die verblyfplaats is doorgaans een holle boom, of een gat in de muur; doch onder deeze valt veel keuze.

Het Wyfje vervaardigt haar nest in die zelfde gaten, en ſpaart in het maaken geen pluimen. In de maand April legt het een groot getal kleine witte Eitjes. Ik heb ze geteld, van acht tot zeventien, in een en 't zelfde nest: andere hebben 'er tot twee- en twintig gevonden, en dus gaat dit Vogeltje voor een der vrugtbaarſte. Men heeft my verzekerd, dat het maar ééns broedt, althans wanneer men het niet ſtoort, en noodzaakt de Eitjes te verlaaten eer ze uitgebroed zyn: zy verlaat ze ligtlyk, wanneer men 'er een breekt of een aanraakt; maar zyn ze uitgebroed, dan verdeedigt zy het broedzel moedig, en toont zich alzins weerbaar; een dreigend geblaas maakende als men ze in een kouwtje ontrust. Het Mannetje ſchynt min oploopend van aart, en houdt zich meest aan 't bovenſte van 't kouwtje vast. Behalven het onaangenaam geknars, heeft de *Pimpelmees* een zagten wildzang, met eenige verſcheidenheid, waar in men eenige gelykheid met dat der *Vinken* heeft willen vinden.

De Heer FRISCH beweert, dat de *Pimpeltjes* ſterven zo ras men ze in een kouwtje opſluit, en ze dus niet tot lokvogeltjes kunnen gehouden worden. Ik heb ze, egter, eenige maanden in den gevangen ſtaat gezien, en dat zy niet ſtierven dan door te groote vetheid.

SCHWENKFELD leert ons, dat 'men deze Vogeltjes, in *Sileſie* in alle jaargetyden op 't gebergte vindt, by ons onthouden

zy

zy zich, bovenal des Zomers, in de bosſchen, en voor 't overige in de tuinen. De Heer LOTTINGER vermeldt, dat zy reizen met de *Kool-meezen;* doch dat deeze maatſchappy van dien aart is, als men dezelve natuurlyk moet verwagten, onder tergenden en wreeden, dat is noch vreedzaam noch beſtendig. Men wil, ondertusſchen, dat zy zich langer by deeze dan by andere ſoorten onthouden.

De *Pimpelmees* is klein, en haalt niet meer dan vier en een half duim in de langte, doch BELLON, KLEIN en KOLBE dwaalen, wanneer zy deeze voor de kleinſte der *Meezen* opgeeven. Het Wyfje is een weinig kleinder dan het Mannetje; heeft minder wit op den Kop, en het geel en blauw is ook minder ſterk, 't geen wit is by de een en de ander, is geelagtig by de Jongen als zy beginnen te vliegen; en het blauwe in de Ouden, is bruin by de Jongen.

Het BAARDMANNETJE, in 't Latyn *Paſſer barbatus Indicus*, in het Hoogduitsch *Indianiſche bart-ſpirling*, in 't Engelsch *Bearded tit-mouſe* of *Beard-manico from Jutland*, in 't Fransch *Mouſtache*, in 't Spaansch *Paroſolino barbato delle paludi.* —— Ik weet niet, of deeze Mees met de daad in *Indië* gevonden wordt, gelyk de *Latynſche* naam, door FRISCH aangenomen, ſchynt te veronderſtellen: doch het blykt, dat de *Baardmannetjes* zeer gemeen zyn in *Deenemarken*, en zich beginnen te vertoonen in *Engeland.* De Heer EDWARDS gewaagt van veele deezer Vogeltjes, Mannetjes en Wyfjes, omſtreeks *Londen* gedood; doch die 'er zo weinig bekend waren, dat ze daar te lande nog geen naam hadden. Dewyl Mevrouw de Gravinne van ALBEMARLE, eene groote kouw vol, uit *Deenemarken* hadt mede gebragt, zyn dit, buiten twyfel, eenige dier gevangenen geweest, die, uitgebrooken, zich verſpreid, vermenigvuldigd en eene nieuwe Volkplanting in *Engeland* opgerigt hebben. Doch van waar komen dan de *Pimpelmeezen*, welke ALBIN gehoord had, dat men in de landſchappen *Eſſex* en *Lincoln* vindt, en altoos op moerasſige plaatzen?

't Was zeer te wenſchen, dat men meer wist van de leevenswyze en zeden dezer Vogeltjes; hunne Natuurlyke Historie zou zeer aartig kunnen weezen, althans wanneer wy des mogen oordeelen uit het weinige, 't geen men 'er van weet. Men wil, naamlyk; dat, wanneer zy zitten, het Mannetje zorgvuldig het Wyfje met zyne vleugelen bedekt: deeze zorgvuldigheid, is het anders een welbevestigde waarneeming, zou verſcheide anderen veronderſtellen, en veele keurige byzonderheden opleveren ten aanzien van alle verrigtingen, die betrekking hebben tot het broeden. Het

Het zonderlingſte, 't welk dit Vogeltje onderſcheidt, is, dat het Mannetje een bykans driehoekige plek heeft aan elke zyde van den Kop; het grondſtuk deezes omgekeerden driehoeks verheft zich een weinig boven de oogen, en de top, na beneden loopende, valt op den Hals negen of tien linien van het grondſtuk: men heeft in deeze twee zwarte plekken, welker veertjes vry lang zyn, eenige overeenkomst met een *Baard* gevonden, en van daar de naamen, die dit Vogeltje allerwegen gekreegen heeft.

De Heer FRISCH denkt, dat de *Baardmannetjes* vry veel overeenkomst hebben met de *Kanarievogeltjes*, en dat zy wel met elkander zouden paaren; doch, voegt hy 'er nevens, de *Baardmannetjes* zyn te zeldzaam om 'er genoegzaame proeven mede te neemen. Dit gevoelen van FRISCH kan niet ſtrooken, met dat van de Heeren EDWARDS en LINNÆUS, die veel overeenkomst vinden, tuſſchen de Baardmannetjes en *Klaauwieren*: dan deeze beide begrippen, hoe ſtrydig ook, komen uit een en dezelfde oorzaak voort, te weeten dat deeze drie Waarneemers, bevindende, dat, de Bek der *Baardmannetjes* veel grooter zynde, dan die der Meezen in 't algemeen, dit Vogeltje, by gevolge, tot een ander Geſlacht moest gebragt worden. Dan de Heer LOTTINGER verzekert my, dat ze in boomgaten neſtelen, en dikwyls de *Langſtaartige Meezen* vergezellen: dit, gevoegd by andere overeenkomſten, doet ze ons onder de *Meezen* laaten.

Het Mannetje heeft den Kop parelkleur, de keel en de hals van vooren, zilver wit; de Borst min zuiver wit, by eenigen met grys gemengd; met roozekleur by anderen; het overige des benedenlyfs is roodagtig; de beneden dekveeren van den ſtaart zwart; die der Vleugelen geelagtig wit; het bovenlyf helder rood; de voorkant der Vleugelen wit; de kleine boven dekveeren zwart, de groote geboord met rood; de middelpennen desgelyks, doch van binnen met een helderder rood geboord, en de groote pennen van buiten met wit; die van den ſtaart geheel ros, uitgenomen de buitenſte, die zwart is aan 't lyf, en aan 't einde aschverwig rood; de iris is oranjeverwig, de Bek geel, en de Pooten zyn bruin.

Het Wyfje heeft niets roods aan 't lyf, geen zwarte plekken aan de zyden van den Kop, deeze is bruin, gelyk ook de beneden dekveeren van den Staart, welks zydpennen zwart zyn, met witte tippen. Het Wyfje is ook wat kleinder dan het Mannetje, 't welk zes en een vierde duim in de langte haalt.

TA-

TAFEREEL VAN MINORCA, OF ALGEMEENE EN BYZONDERE BESCHRYVING DIENS EILANDS, MET EEN BERIGT VAN DE ZEDEN EN GEBRUIKEN DER INWOONDEREN, VAN DEN AART DES GRONDS, VAN DE VOORTBRENGZELEN, VAN DEN KOOPHANDEL, DE OUDHEDEN, DE BURGERLYKE EN NATUURLYKE HISTORIE, BENEVENS EEN BREEDVOERIG VERSLAG VAN DE STAD EN HAVEN MAHON, HET KASTEEL ST. PHILIPPE, ENZ.

(*Vervolg en Slot van bladz.* 21.)

Dit Eiland betoonde meer moeds onder de Mooren, deezen voerden, verſcheide eeuwen, bloedige Oorlogen tegen de Prinſen van *Caſtilie* en *Aragon*, die hun, van tyd tot tyd, *Spanje* hadden doen ruimen. Toen betoonde zich de opgewekte geest nog in al zyn kragt.

Voor 't overige, verliezen de *Minorcaanen* niet veel by deezen ſtaat? Ik geloof dat zy 'er by winnen. Wy zyn gewoon het tegenwoordige te laaten vaaren, om ons geheel met het nog aanſtaande bezig te houden. De leeftyd der driften en des vermaaks, die kostlyke tyd, welken de Natuur tot genot geſchikt heeft, gaat voorby in beſpiegeling en kwelling; het hart weigert het geen het verlangt, en verwyt zich over 't veroorlofde; even zeer geplaagd door 't gemis, als door 't gebruik der genietingen, welke 't zelve ſtreelen. De Eilanders, van welken wy ſpreeken, veel nader dan wy aan de natuur, erlangen, in elk tydperk des leevens, de vermaaken en goederen, welke ieder medebrengt: zy offeren niets op, aan een bykans altoos harsſenſchimmig toekomend. Wie onzer, zy of wy, hebben de grootſte maate van geluk?

Op het Eiland *Minorca*, ontdekt men Oudheden. Men vindt op eenige plaatzen Altaaren, die tot het doen van offeranden dienden. Op eenige hoogten, ziet men Pyramiden, van ſteenen toegeſteld, uitloopende in eene meer of min breede vlakte; men klimt 'er op, langs een rondsom geſlingerd voetpad. Eenigen oordeelen, dat deeze Pyramiden de Begraafplaatzen zyn van Perſoonen, oudtyds op dit Eiland beroemd. Anderen houden ze, en dit is veel waarſchynlyker, voor plaatzen, geſchikt om den vyand van verre te ontdekken, en tekens van onraad te geeven op deszelfs aan-

nadering. Behalven deeze komen op *Minorca* voor, Romeinſche Opſchriften, veel Lykbuſſen, Graflampen, Traanvlesjes, zilveren en koperen Romeinſche Penningen. Onder de Oudheden van *Minorca* mag men ook tellen, de Grotten, en ontelbaare groote Spelonken, in lang verloopene eeuwen gegraaven, op tyden die men met geene mogelykheid kan bepaalen; en die, op dit Eiland, blootgeſteld aan invallen, verwoestingen, en plunderingen, dienden om de Vrouwen, Kinderen, en Goederen der Eilanderen eenigzins in veiligheid te ſtellen.

Onder de *Engelſchen* heeft dit Eiland zyne Wetten en Godsdienst behouden. Er was een Oppergeregtshof uit weinig Perſoonen beſtaande: te weeten de Bevelhebber, die niet gehouden was in 't zelve te zitten, dan in lyfſtraffyke gevallen, de Byzitter, en de Advocaat-Fiscaal, die niet oordeelde in burgerlyke. De Bevelhebber hadt de magt, een ander Regter aan den Byzitter toe te voegen, indien hy tot de Bloedverwanten van een der Partyen behoorde, of 'er zich eenig vermoeden opdeedt, dat liefde of haat eenigen invloed zou hebben op zyne oordeelvelling. De Belastingen beſtaan in het opbrengen van de Tienden, welke, onder de *Engelſche Regeering*, in Waaren ontvangen wordt. De Inwoonders hebben dezelve altoos zonder wederzin betaald: dewyl zy in den Vorst eer een Beſchermer dan Meester vonden. De lasten op de ſterke dranken worden beſteed aan het onderhoud der Wegen, en de Werken des Eilands. Elk Landſchap heeft zyne Overheden genomen uit het lichaam des Adels, uit de Burgers, de Kooplieden en Handwerkers. Allen worden ze door het Volk verkooren, en hun Ampt duurt één jaar. De voornaamſte Overheids perſoonen beroepen', met toeſtemming des Bevelhebbers, zomtyds de vier Landſchappen tot het houden eener algemeene Raadsvergadering, om te raadpleegen over gewigtige zaaken, het doen van zwaare kosten, het wegneemen van volksbezwaaren, en het maaken van nieuwe ſchikkingen. Elk Landſchap heeft, daarenboven, het regt, om, in zynen naam, een Afgevaardigden aan den Koning toe te ſchikken, als het noodig gekeurd wordt. De *Engelſchen* hebben eenen grooten weg aangelegd, die het gantſche Eiland in de langte overloopt, en zich van het Fort *St Philippe* en *Mahon* uitſtrekt tot *Citadella*. Op het geheele Eiland telt men 140 Monniken; 88 Nonnen, 75 wereldlyke Priesters, en 27000 Inwoonders.

Het Eiland *Minorca* is verdeeld in vier kleine Landſchappen, *Mahon*, *Major*, en *Mercadal*; met 't welke vereenigd zyn, de Landſchappen *Fererias* en *Citadella*.

Het Landſchap *Mahon* ontleent den naam van de Stad *Mahon*, thans de Hoofdſtad des geheelen Eilands. De *Engelſchen* hebben dezelve vereerd met dat voorregt, eertyds toekomende aan de Stad *Citadella*, op den tegenovergeſtelden uithoek des Eilands gelegen. De nabyheid van eene uitſteekende Haven en het Fort *St. Philippe*, deedt de *Engelſchen* beſluiten den zetel des Bewinds, en der Regtzaaken, na *Mahon* over te brengen. Deeze Stad is gelegen op eene hoogte aan 't einde van een diepe en enge Baai, die de Haven vormt, onder den naam van *Port-Mahon*, bekend: zy werd aangelegd door de *Carthagers*, en ontleent den naam van MAGON, broeder van HANNIBAL, die aan het Gemeenebest van *Carthago* de treffelykſte dienſten bewees. De huizen ſtaan langs regtloopende ſtraaten: de meesten zyn van ſteen, eenige loopen toorenswyze op. Verwelfzels dienen doorgaans voor zolderingen; dit geeft koelheid aan de vertrekken, en zekerheid tegen brand; dan boven al wint het kosten uit: dewyl het timmerhout hier zeer duur is. De muuren van binnen zyn gewit, en niet met tapytwerk, of geſchilderd doek, behangen. De ſtraaten zyn eng, en niet geplaveid. Doorgaans betreedt men de rots, en dus een hobbelig oneffen pad. De huizen des gemeenen volks zyn niet veel meer dan twaalf voeten hoog.

De Hoofdkerk te *Mahon* is een groot ſomber Gothisch gebouw, en dus zyn alle Kerken des Eilands. Eene menigte van kleine lampen verſpreidt 'er een flauw licht ter vervulling van 't gebrek des daglichts, 't welke 'er niet dan door een of twee venſters inkomt. De begeerte om eene koele Kerk te hebben, of de zugt om 'er in diepe afgetrokkenheid te zitten, wrogten, misſchien, zamen, om alle de Kerkglazen digt te metzelen. —— Te *Mahon* vindt men *Franciscaaner* en *Augustyner Monniken* en *Nonnen van St. Clara*. Het huis des Bevelhebbers is eene verzameling van woonvertrekken, zonder orde zamengevoegd. Aan den voet der hoogte, op welke de Stad gebouwd is, vindt men eene zeer ſchoone Kai, deels bebouwd met pakhuizen, deels met woonhuizen voor de Kooplieden. Het Hospitaal der Soldaaten, op een Eilandje in de Haven gebouwd, heeft aan de *Engelſchen* 2200000 Livres gekost. Op de Kusten van *Mahon* heeft de Hertog DE CRILLON, met de Spaanſche Krygsmagt, thans de landing gedaan.

De

De haven van *Mahon* is eene der beste en veiligſte in de *Middelandſche Zee*. By den ingang is dezelve niet wyder dan een halve ſnaphaanſchoot, in langte haalt ze meer dan ééne myl. Het inzeilen der Haven vordert veel omzigtigheids. De Schepen moeten aanhouden op den Berg *Toro*, die zich door den mond der Haven in 't midden opdoet. Zy moeten het *Fort Philippe* niet te digt naderen, of zouden ſtooten op een rots van gelyke hoogte met het water. De kom der haven behelst verſcheide Eilandjes: tot het Eilandje, het *Bloed Eilandje*, genaderd, laat men 't zelve aan de rechte hand leggen, en van daar heeft men tot de Stad toe genoeg diepte, deeze legt drie vierde myls van den ingang af. Op de Kaap *Mola* is de Seintooren opgerigt, van daar krygt de Bezetting berigt, van de aannadering der Schepen. De Beſchryving door den Cardinaal DE RETZ, van *Port-Mahon* gegeeven, *Memoires Tom.* I. is geheel romaneſk.

By den ingang der Haven, aan de zuid zyde, is het vermaarde Fort *St. Philippe*, een der grootſte ſterkten van *Europa*. Het ligt op eene rots: in de jongst verloopene eeuw deeden de Koningen van *Spanje* het aanleggen tot verdeediging der Haven. De wykplaatzen en gewelfzelfs, in de rots gehouwen, beveiligen de bezetting voor 't geweld van bomben en kogels. De Glacis en de bedekte Weg zyn desgelyks uit de rots gemaakt; Paliſaden, Mynen, Tegenmynen, voorzien van geſchut, weeren den aanval. Lunetten en kleine ſchanſen, van plaats tot plaats aangelegd, en met geſchut beplant, dekken de ſchuinte en den bedekten weg. Ieder dezer werken is omringd door eene gragt, twintig voeten diep, in de rots uitgehouwen: met eene gedekte gaandery vol ſchietgaten, veilig voor de daar in gelegerden. Alle deeze buitenwerken hebben onderaardſche gemeenſchap met elkander en het Hoofdkasteel, met eene ontelbaare menigte van wykplaatzen voor de Soldaaten, alle in de rots gemaakt. In deeze onderaardſche wegen, waar de gemeenſchappen een doolhof vormen, zyn putten gegraven met wippen, om den vyand, indien hy zo verre doordrong, op te houden; daar zyn ook dwarsbalken, op een ſpil draaijende, met ſchietgeweer bezet, 't welk men op één oogenblik kan doen losbranden. De geheele plaats is omringd door een bedekten weg; tegengemynd en verdeedigd door halve Lunetten: de Muuren, zestig voeten hoog, hebben een gragt van zes en dertig voeten, en zyn uit rots

gebouwen: hier langs is een gaandery voor de Soldaten. De Tooren is vierkant met Bastionnen, wier muuren bykans tachtig voeten hoog zyn, en de gragt is veertig voeten diep, het een zo wel als 't ander is uit rots vervaardigd, en voorzien met bedekte verblyfplaatzen voor het krygsvolk. Het binnenſte van den Tooren maakt een wapenplaats uit van achttien roeden in 't vierkant: hier zyn Caſernen en Magazynen, mede van rots, beſtand tegen het geweld der bomben: daar boven is een Muur, die alle de buitenwerken, en het land, beſtrykt.

In den Jaare MDCCLVI vermeesterde de Hertog DE RICHELIEU, ſtormenderhand, deeze beroemde Sterkte. Hy was van *Toulon* met vyf en twintig Bataillons vertrokken, en kreeg welhaast eene verbaazende krygstoerusting, zo dat hy zich op dit Eiland aan 't hoofd bevondt eens legers van 22000 man, overgevoerd op 120 Transportſchepen, begeleid door 12 Schepen van Linie, en 5 Fregatten, onder bevel des Heeren DE LA GALISSONNIERE. De Admiraal BYNG, die zich daar in zee onthieldt, met 13 Schepen van Linie, en 5 Fregatten, vondt zich genoodzaakt na *Gibraltar* te wyken, na eene nederlaage bekomen te hebben, welke hem daarna deed ter dood veroordeelen. De Hertog DE RICHELIEU, die den 18 van April op *Minorca* geland was, bemagtigde, op den 27 Juny, eene maand naa het openen der loopgraaven, ſtormenderhand, *St. Philippe*, welks bezetting beſtondt uit 2863 man.

By den Vrede des Jaars MDCCLXIII werd *Minorca* den *Engelſchen* weder gegeeven. Zints dien tyd hebben zy de Vestingwerken van het Fort *St. Philippe* zeer vermeerderd, en daar aan vyf en dertig millioen Livres beſteedt. De *Glacis*, of Veld-borstweering, welke zich uitſtrekte tot de muuren van de kleine Stad *St. Philippe*, kon de aannaderingen des vyands gemaklyker maaken, zyne Werken dekken, en het opregten van Batteryen begunſtigen, hierom beſlooten zy een groot gedeelte der nabyſtaande huizen af te breeken, en ze elders op te bouwen. Een groote ruime Plaats, aan alle kanten vry, ſcheidt tegenwoordig de Stad van het Kasteel. De Officieren hebben, en houden, hun verblyf te *St. Philippe*, eene kleine Stad, zeer geregeld gebouwd.

Het gewest *Major* heeft eene Hoofdſtad van dien zelfden naam; in grootte en ſchoonheid, de derde op het Eiland. Zy volgt onmiddelyk op *Mahon* en *Citadella*: de ſtraaten zyn 'er nauw; de oneffe rots, waar op de Stad gebouwd is,

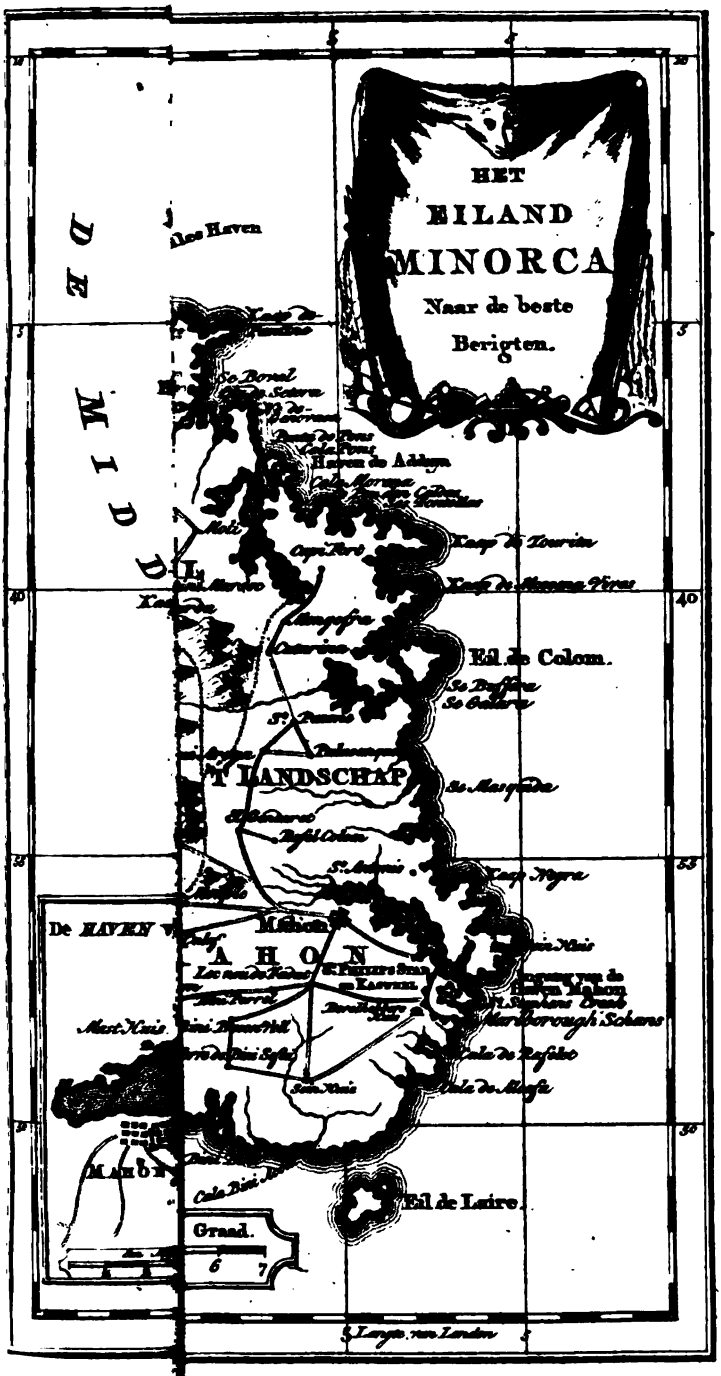
HET
EILAND
MINORCA
Naar de beste
Berigten.
DE MIDD
Haven de Addaya
Eil. de Colom.
T LANDSCHAP
Mahon
A H O N
De HAVEN
Eil de Laire.
Graad.
6
7

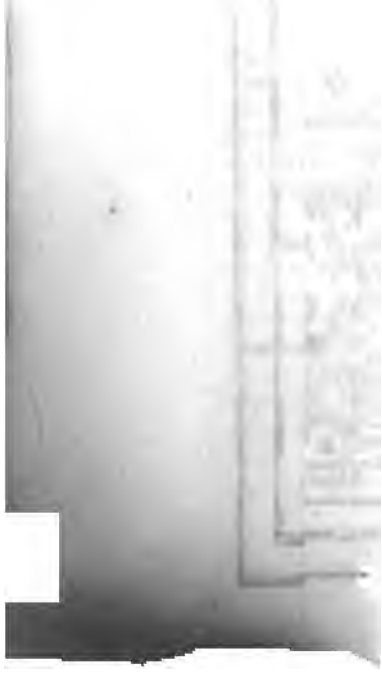

is, dient ten voetweg. De Kerken zyn verciert met Schilderſtukken en Beeldwerken. Mannen en Vrouwen hebben 'er hunne afgezonderde zitplaatzen: 'er is een Klooster van *Franciscaanen*.

Het gewest *Mercadal*, aan 't welk dat van *Fererias* is toegevoegd, behelst niets dan de twee arme en vervalle Steden, welke dezelfde naamen als die gewesten voeren, benevens de Haven en het Kaſteel *Fornella*. *Mercadal* is gelegen aan den voet des Bergs *Toro*, waar boven op een *Augustyner* Klooster gevonden wordt.

De Stad *Citadella*, in 't Spaansch *Ciudadela*, de Hoofdſtad eens Gewests van dien naam, is zeer vervallen, naa dat ze niet langer de Zetel des Bewinds, en de Hoofdſtad des Eilands geweest is. Egter woont 'er nog het meerendeel des Adels van het Eiland. Men telt, te *Citadella*, zeven honderd huizen, dan een honderſte gedeelte van dezelve is onbewoond. De Zeden zyn hier zagter en beſchaafder dan op alle andere plaatzen des Eilands. De Stad heeft eenige Vestingwerken; doch de Bezetting last, om, by vyandlyken aanval, zich terſtond na de Sterkte *St. Philippe* te begeeven. De Haven kan geene dan kleine Schepen bergen. De Beurs, is het voornaamſte gebouw: de Hoofdkerk, vercierd met een hoogen ſteenen tooren, is vry groot, en, gelyk de Beurs, in den *Gothiſchen ſmaak* gebouwd. Deeze Stad is van *Carthaagſchen* oorſprong, *Jamnon* was haare oude naam. Men vindt 'er *Augustynen*, *Antonynen*, *Franciscaanen* en Nonnen van *St. Clara*. De *Franciscaanen* hebben 'er een School: onder 't beſtuur van een enkelen Meester. In 't geestlyke is 'er voor den Biſchop van *Minorca* een Bezorger. Eertyds was het een Bisdom, de vry groote inkomſten des Biſchops en der Capittels zyn aan den Bevelhebber des Eilands vervallen, die alle de openvallende plaatzen benoemt. Twee mylen ten zuiden van *Citadella*, is een onderaardsch hol, zeer opmerkelyk, ter oorzaake van de Verſteeningen.

De Inkomſten van *Minorca* worden, voor 't grootſte gedeelte, beſteed, aan het onderhoud der Amptenaaren; en 't bezit deezes Eilands heeft, uit dien hoofde, niets aanlokkelyks voor de *Engelſchen*. Maar 't is hun dierbaar, en van veel aangelegenheids voor hun Handel, in de *Middelandſche zee*, even als het Eiland *St. Helena*, voor hunnen *Oost-Indiſchen* Scheepvaart, en de *Kaap de Goede Hoop*, voor de *Hollanderen*.

VERTOOG OVER DE DICHTERLYKE CHARACTERS.

(Ontleend uit de *Eſſays on Poetry and Muſic as they affect the mind*, by JAMES BEATTIE, L. L. D. *Profeſſor of Moral Philoſophy and Logic, in the Marechal College and Univerſity of Aberdeen.*)

(*Vervolg en Slot van bladz.* 28.)

Het ſtrekt even zeer ten blyke van het vindingryk vernuft en 't keurig Oordeel van HOMERUS, dat hy eenige goede hoedanigheden mengt in alle zyne ſlegte Characters, en eene zekere maate van onvolmaaktheid aan zyne beste geeft. —— AGAMEMNON is, niet tegenſtaande zyne trotsheid, een bekwaam Veldheer, en een dapper Man, en als zodanig hoog geagt by 't grootſte gedeelte des Legers. —— PARIS, ſchoon verwyfd, en ydeltuitig geſteld op fraaiheid van kleeding en perſoonlyke bevalligheid, is, nogthans, goedaartig; geduldig in 't hooren van beſtraffingen, niet ontbloot van moed, uitſteekend bedreeven in muzyk, en andere ſchoone kunſten. —— AJAX is een forſe reus, eer uit ongevoeligheid voor gevaar en vertrouwen op zyne ſterke wapenrusting, dan uit een edeler beginzel, onbevreesd: pochende en onbeſchaafd, weinig acht ſlaande op de Goden, hoewel niet volſtrekt godloos; egter beſpeurt men in zyne wyze van doen zekere openhartigheid en oprégtheid, die hem in onze agting doen deelen: altoos betoont hy zich gereed om zyne landsgenooten by te ſtaan, en hy bewyst hun goede dienſten in verſcheide gevaarlyke omſtandigheden. HOMERUS heeft raad geweeten, om HELENA, ondanks haare misſlagen, en de veelvuldige rampen van welke zy de berokkende oorzaak is, ons medelyden aan te pryzen, en bykans onzer liefde waardig te maaken: en dit doet hy, zonder het misdryf van PARIS te verkleinen, van 't welk de agtbaarſte Perſonadien in het Dichtſtuk, met behoorelyken afkeer, ſpreeken. Zy is zo vol van berouw, zo gereed, om, by elke gelegenheid, haar voorgaand gedrag te wraaken, zo genegen tot haare vrienden, zo gereed om regt te doen over elks verdienſten, en by dat alles zo ſchoon zo bekwaam, dat zy onze verwondering verwekke zo wel als die der oude Raadsheeren van *Troije*. —— MENELAUS, ſchoon gevoelig genoeg voor het ongelyk hem aangedaan, is, nogthans, een gemaatigd Man, zagtzinnig, goed-

goedaartig, een dapper Held, een teder beminnend Broeder. Dan 'er loopt vry veel verwaandheid in zyn character, en hy koestert te hoog een gevoelen van zyne eigene bekwaamheden, egter ziet hy de verdienſten van anderen niet over 't hoofd, noch verkleint dezelve. — PRIAMUS zou eene algemeene hoogagting wegdraagen, en een voorwerp van aller medelyden zyn, buiten zyne onverſchoonelyke zwakheid, in het voldoen aan de neiging en het verzagten der misdaaden van de verdienſtloosten zyner Kinderen, tot volllagen bederf van zyn Huisgezin, Volk en Koningryk. — Mejuffrouw DACIER veronderſtelt, dat hy zyn gezag verlooren hadt, en genoodzaakt was zich naar den loop der Staatkunde zyns tyds te ſchikken: doch hier van vind ik geen blyk: integendeel, hy en zyn onwaardige lieveling PARIS ſchynen de eenige Perſoonen van rang in *Tróije* geweest te zyn, die HELENA niet wilden weder geeven. Het zwak van PRIAMUS, (indien het dien zagten naam verdient,) hoe verkeerd ook, is niet ongemeen, en heeft in Huisgezinnen, als mede in Burgerſtaaten, veel ramps gebrouwen. De heilige Bladeren geeven 'er ons een opmerkenswaardig voorbeeld van, in de geſchiedenis van den flappen ELI. — SARPEDON komt nader aan een volmaakt character dan eenige andere Held van HOMERUS; doch zyne rol is kort. Een Character, 't welk men bykans niet zou verwagten in deeze onbeſchaafde tyden. Een Oppervorst die zichzelven aanmerkt als een Overheidsperſoon, door het volk aangeſteld ter bewerking van het algemeene best, en dus eers- en dankbaarheidshalven verpligt hun ten voorbeeld te ſtrekken, en zo zeer in Deugd als in Rang en gezag uit te munten. — HECTOR is de begunſtigde Held van elk Leezer, en met regt; by de volklonkenſte Dapperheid voegt hy de edelmoedigſte Vaderlandliefde. Hy verfoeit het misdryf van PARIS; doch, niet in ſtaat den Oorlog te voorkomen, oordeelt hy zich verpligt, zyn Land, zyn Vader en Vorst, tot het uiterſte te verdeedigen. Hy voorziet, zo wel als ACHILLES, zyn eigen dood: dit vermeerdert ons medelyden, en verheft ons denkbeeld van zyne grootmoedigheid. In alle betrekkingen des huislyken en burgerlyken leevens, als Zoon, Egtgenoot, Vader, en Broeder, is hy hoogstbeminnelyk: en munt boven alle de Helden uit in tederheid van hart, zagtheid van zeden, en eene ſtipte waarneeming der Godsdienſtpligten. Eene byzonderheid van zyn character, ſtrekkende om de kieschheid van zyn hart aan te duiden, ontdekt zich in de klag-

ten van HELENA over zyn Lyk, te weeten dat hy bykans de eenige Man in *Troije* was, die haar altoos met zagtheid en vriendlykheid bejegende, en zich nooit een verwytend ſmertbaarend woord liet ontvallen, en nimmer hoorde dat anderen haar verwyt deeden, zonder zulks in hun te laaken. Een zweemzel van trotsheid (die in een Opperbevelhebber nogthans verſchoonlyk mag ſchynen) en voorbygaande vlaagen van vreesagtigheid zyn de eenige vlekken, welken zich opdoen in dien Held, wiens beeldtenis HOMERUS met eene byzondere oplettenheid ſchynt geſchilderd te hebben.

Het moet ons een gunſtig denkbeeld inboezemen van dien ouden Dichter, zo wel als van de menschlyke Natuur, wanneer wy opmerken, dat dezelfde Perſoon, die, drie duizend jaaren geleden, agtenswaardig en beminnelyk was, als een voorbeeld van Heldhaftigheid en manlyke Deugd, nog het voorwerp blyft van de agting en liefde der verlichtſte volken. Dit levert een treffend bewys op, dat, niet tegenſtaande de eindlooze verſcheidenheid van lotverwisſelingen, waar aan de menschlyke zaaken onderhevig zyn, het Verſtand en de zedelyke Gevoelens der Menſchen, door alle eeuwen heen, bykans dezelfde gebleeven zyn; als mede, dat de bekwaamheden, door welker behulp wy Waarheid en Deugd onderſcheiden, zo weezenlyke gedeelten onzer oorſpronglyke Natuure uitmaaken, en zo weinig onderworpen zyn aan de grilligheden der Mode, als onze liefde tot het leeven, als onze zintuigen om te hooren en te zien, als onze aandoeningen van honger en dorst. Rechtheid van zedelyk beginzel, een geest van goedaartigheid en menschlievenheid ſtraalen zeer door in dien uitmuntenden Dichter: wiens werken, in welk een licht wy dezelve beſchouwen, als een ſchildery der voorgaande Eeuwen, als een ſchat van zedelyke regtheid, als een proeve van de kragt des Menschlyken vernufts, of als een aandoenlyke en leerzaame vertooning van 't Menschlyk Hart, waarlyk onze hoogagting verdienen.

Door HECTOR zo veele waarlyk beminnenswaardige trekken toe te voegen, en de gunſtige beſchryving van eenige andere *Troijaanen*, doet de Dichter ons deel neemen in het lot van dat Volk, niet tegenſtaande hy ons geduurig voor oogen houdt, dat zy de beledigende party zyn. En door dus goed en kwaad, deugd en zwakheid, in het zamenſtellen zyner characters te mengelen, maakt hy dezelve te overeenkomſtiger met de weezenlyke verſchynzelen, die

zich

zich in de menschlyke natuur opdoen, en te nuttiger als voorbeelden te onzer leering. Teffens geeft hy, zonder de waarschynlykheid te kwetzen, alle noodige verfraaijing aan de byzondere gedeelten van zyn Dichtstuk, verscheidenheid, zamenhang, en leeven aan 't geheel. Wy mogen ook aanmerken, dat, schoon verscheide zyner Characters zamengesteld zyn, geen derzelven uit onzamenvoegbaare gedeelten bestaat: ze zyn alle natuurlyk en zodanig als wy denken te zullen aantreffen in de menschlyke zamenleeving.

Uit hoofde van dit zelfde diep inzigt van goed en kwaad, in al derzelver gedaanten en zamenvoegingen, is HOMERUS in staat geweest, om zyne Characters elk op zichzelven onderscheiden, en verschillende van alle de overigen te maaken: in zo verre, dat wy, eer we de *Iliade* hebben uitgeleezen, zo wel bekend zyn met zyne Helden, als met de gelaadstrekken en geaartheden onzer gemeenzaamste Vrienden. —— VIRGILIUS, zichzelven bepaalende tot eenige weinige algemeene denkbeelden van Trouwe en Dapperheid, heeft van zyne mindere Helden een vry goed soort van Volk gevormd; doch zy gelyken allen op elkanderen, en wy hebben geen klaar onderscheiden denkbeeld van één hunner. ACHATES is getrouw, GYAS is braaf, CLOANTHUS is braaf: en dat is bykans alles wat wy 'er van kunnen zeggen. Wy zien deeze Helden op eenen afstand, en hebben eenig begrip van hunne gedaante en grootte; doch komen ze niet nagenoeg om hunne weezenstrekken te onderscheiden, en elk gelaad schynt dezelfde kleur en gedaante te hebben. Maar van de Helden van HOMERUS weeten wy elke byzonderheid, die geweeten kan worden, wy eeten, wy drinken, wy spreeken, en vegten met hun: wy zien hun op een woelig tooneel in rust, op het slagveld, in hunne tenten, in hunne huizen. —— De gesteltenis der landstreeke rondsom *Troije* is ons zo leevendig voor den geest als of wy 'er geweest waren. Op elkander gelykende Characters zyn 'er onder deze Helden, even als 'er zich naar elkander zweevende aangezigten in de Maatschappye opdoen; doch wy neemen nooit den een voor den ander. NESTOR en ULYSSES zyn beiden wys, beiden welspreekend: doch de wysheid van den eersten is het uitwerkzel van ondervinding, die van den laatsten een gevolg van verstand. De welspreekenheid van den eenen is vloeiende en ryk, doch niet altoos ter zaak, en helt over tot het vertellende: die van den ander is bondig,

kragtig, overreedend, en gepaard met eene zonderlinge zedigheid. Alle de Helden van HOMERUS zyn dapper: nogthans heeft ieder eene dapperheid hem byzonder eigen. Deeze is dapper uit een beredeneerd beginzel, geene uit geaartheid; deeze is roekloos, een ander voorzigtig; deeze is vuurig en halſtarrig, geene vuurig, doch onhandelbaar: deeze is wreed, geene goedaartig; deeze is onbeſchoft en pochende, geene beleefd en nederig; deeze is grootsch op zyn perſoonlyke bevalligheid, geene op zyne ſterkte, en een derde op zyn geſlacht. 't Zou vervelen een langer optelling te geaven. Men vindt, met één woord, in HOMERUS, bykans alle ſoorten van Helden-characters.

MILTON's *Paradys verlooren*, ſchoon op een rechten helden-toon gezongen, kan niet wel een *Helden-dicht* heeten: dewyl de Perſoonen in 't zelve geen Helden, maar Weezens van een hooger Rang, zyn. 's Dichters plan liet niet toe 'er veelen in te voeren: doch de meesten, van die verſchynen, zyn wel gecharacteriſeerd. Van zyn SATAN heb ik reeds geſprooken, deeze is het duivelaartigſte character, 't welk de verbeeldingskragt kan vormen. In de mindere ſoorten doet zich eene voeglyke wel aangeduidde verſcheidenheid op: de een is lui, de ander gierig, de derde twistziek, een vierde woedende, en ſchoon ze allen godloos zyn, ſteekt de een in godlasterlykheid boven de ander uit. ——— ADAM en EVA, in den Staat der Onſchuld, zyn overheerlyk geſchetst, de onderſcheide denkbeelden en gevoelens, voortkomende uit het verſchil van Sexe, zyn met eene onnavolglyke kieschheid, en Wysgeerig, geſchilderd. Naa den Val laat hy hun dezelfde characters behouden, zonder eenige verandering, dan die men moet veronderſtellen te ontſtaan uit den overgang van onſchuld tot misdryf. ADAM behoudt die uitmuntendheid in waardigheid, en EVA in beminnelykheid; welke wy natuurlyk in den Vader en Moeder des Menschdoms verwagten. —— Van de zalige geesten, zyn RAPHAËL en MICHAËL wel onderſcheiden: de een door zyne gemeenzaamheid en byzondere goedwilligheid, tegens het Menschlyk Geſlacht: de ander door zyne Majeſteit; doch zulk eene, die eer meer Eerbieds inboezemt, dan Vreeze verwekt. ——— Het ſpyt ons hier te moeten byvoegen, dat MILTON's pooging, om nog hooger te zweeven, alleen toont, dat hy reeds zo hoog gezweefd hadt, als het mogelyk is voor het menschlyk

lyk vernuft te klimmen, zonder, door te grooter glans getroffen, te duizelen.

Ik heb my dieper ingelaaten tot de ontvouwing der Dichterlyke Characters, dan ik gedagt hadt, of volſtrekt noodig was in myne tegenwoordige naſpeuring. Want ik verbeeld my reeds lang beweezen te hebben, — dat het doel der Dichtkunst is te behaagen, en, dat, derhalven, de volmaaktſte Dichtkunst de behaagelykſte moet weezen, dat alles, 't geen onnatuurlyk is, geen vermaak kan verſchaffen, en de Dichtkunst, over zulks, met de Natuur moet zamenſtemmen, dat is, overeenkomen met de Natuur zo als dezelve is, of met de Natuur eenigzins verſchillende van zo als dezelve daadlyk beſtaat, — dat zy, met de Natuur, zo als dezelve is, overeenſtemmende, geen meer Vermaaks zou opleveren dan de Geſchiedenis, een Tafereel der daadlyke Natuure — dat men er, nogthans, een grooter vermaak van kan verwagten: dewyl de Dichtkunst meer vryheids heeft, in het vercieren, en de keus der woorden; —— en, gevolglyk, dat de Dichtkunst niet volgens de weezenlyke Natuur moet weezen, maar naar de Natuur verbeterd tot dien trap, welke beſtaan kan met de waarſchynlykheid, en met 's Dichters oogmerk zamenſtemt (*). —— Van hier is het dat wy de Dichtkunst EENE NAVOLGING DER NATUURE noemen: want, het geen eigenlyk eene *Navolging* geheeten wordt, heeft altoos iets in zich, 't welk niet in het Oorſprongelyke is. Indien het Voorſchrift en het Affchrift volmaakt gelyken; indien 'er in 't een niets is, of het wordt ook in het ander gevonden, mogen wy het laatſte, eene Afbeelding, eene Copy, eene Tekening, of een Schildery van het eerſte, noemen; doch wy heeten het nimmer eene *Navolging*.

(*) Zeer keurig beſchryft BACON dit onderſcheid. *De Aug. Scient.* p. 168. *Lugd. Bat.* 1645.

AANMERKINGEN OVER DEN INVLOED VAN DEN KOOPHANDEL, OP DEN GODSDIENST.

Tot *deeze Aanmerkingen*, gaf my eigentlyk aanleiding de Heer MOORE, die kundige en geestige Reiziger, welke zo juist de verſchillende Karakters der Menſchen, in onderſcheiden' Gewesten, weet te treffen. —— Wy zullen

ten dien Heer eerst laaten spreeken, en daarna onze Aanmerkingen nederstellen. Men houde ze eer als eene voortzetting en opheldering, dan als eene wederlegging van MOORE's gedagten, en ik zou verbaazend misgetast hebben, indien men oordeelde, dat myne Landgenooten, die zig met den Koophandel bezig houden, en daarom niet minder den Godsdienst willen behartigen, by deeze Bedenkingen over den *Invloed des Koophandels op den Godsdienst*, geen belang hadden.

In het *Vde Deeltje van* MOORE's *Brieven, op Bladz.* 49. hooren wy den Reiziger zeggen; „ In handeldryvende ste„ den, waar elk bezigheid vindt, en als overkropt is met „ eene menigte van zaaken, loopen de gemoederen der In„ woonderen gevaar om dermaate ingenomen te worden „ met de dingen deezer wereld, dat zy bykans om de an„ dere geheel niet denken; en noch de waare Godsdienst, „ noch de valsche, heeft zulk een vermogen op hunnen „ geest, als in plaatzen, waar men meer armoede, en min„ der tydlyke bezigheid vindt. Zy merken de vermaanin„ gen van Leeraars, Priesters en Biechtvaders aan, als „ stoorenisen in hunne bezigheden; en zal de bezige Koop„ man, daar hy de openbaare Godsdienst verrigtingen niet „ durft veragteloozen, als een Twyfelaar en Ongeloovige, „ dezelve, zo spoedig als hem mooglyk is, afdoen, ten „ einde hy moge wederkeeren tot bezigheden, meer stroo„ kende met zyne hebbelyke geaartheid. De Leeraars en „ Geestlyken mogen met luider stemme roepen, en niet ag„ terhouden; zy mogen, uit al hunne magt, prediken over „ de nietigheid deezer wereld, en alles, wat de wereld „ geeft, of geeven kan; het is vergeefsch: Menschen, die, „ van hunne Kindsheid af, opgevoed zyn, om goud na te „ jaagen; die ongelooflyk veel moeite besteed hebben, om „ het te verkrygen, en al hun waarde van het zelve ont„ leenen, moeten, natuurlyk, eene sterk overhellende ge„ neigdheid hebben tot deeze wereld, waar de Rykdom„ men zo veele streelende onderscheidingen bezorgen, en „ een voproordeel opvatten tegen die, waar in de schatten „ geen voorrang altoos geeven, —— Doch, in Steden, „ waar weinig handel gedreeven wordt, en veele armen „ zyn, waar zy veel ledigen tyd, en weinig genot van „ deeze wereld hebben, heeft de Geestlykheid een gemak„ lyker taak, en kan de aandagt der Inwoonderen gereeder „ op de andere wereld wenden. In *Roomsch-Catholyke* ste„ den van de laatstgemelde soort, loopt het volk geduurig

„ de

„ de ſtraaten op en neder, met waschkaarſen in de hand;
„ het luistert met onafgebrooke opmerking na alles, wat
„ de Priester zegt wegens dat beloofde land, werwaards
„ hunne hoop zich uitſtrekt;" enz. —— Dus ver MOORE.

Niemand zal de voordeelen ontkennen, welke de Koophandel der Maatſchappy aanbrengt. Indien hy, gelyk elk weet, en de kundige reiziger ons, in 't voorby gaan, aanwyst, zo veel handen aan 't werk helpt, indien hy zo veel ſchatten in een land aanbrengt, en daar door den Staat, en deszelfs ingezetenen, onderſteunt en wel doet, moet geen beroep hooger geſchat worden, dan dit, en de Maatſchappy dient daar op den duurſten prys te zetten. Maar het is niet min zeker, dat eene goede beſtiering des Handels zeer veel aandagt, overpeinzing en tyd vereischt; en daar de Koopman, die zyne zaak wel behartigt, minder ledige oogenblikken heeft, dan een ander, kan hy tot leezen, bidden en Kerk gaan, zo veel tyds niet beſteeden, als die man, welke genoegzaam niets te verrigten heeft; of als hy, die, daaglyks, zynen vastgeſtelden en eenzelvigen taak afdoet, zonder eenige hoofdbreeking, nopens den goeden of kwaaden kans, welken zyne onderneemingen kunnen vergezellen. —— Ondertuſschen zyn de nagedagten niet aangenaam; te weeten, dat de Koophandel, en een bezig leeven, iemand meer aftrekken van den Godsdienst en den Hemel, dan een ander beroep, of een werkeloozer ſtand. En, by aldien het waar zy, dat *noch de waare Godsdienst, noch de valſche, zulk een vermogen op 's menſchen geest hebbe, in die ſteden, daar Koophandel gedreeven worde, als in plaatzen, alwaar men meer armoede en minder tydelyke bezigheid vindt*, diende elk waar Christen *die plaatzen* wel te vlieden. 't Was dan zyn pligt, om den Koophandel, en het werkzaame leeven, vaarwel te zeggen. Want, waarom zal hy, die, zo wel na dit leeven, als in zynen tegenwoordigen ſtaat, wenscht gelukkig te leeven, zig zelven, door vlytigheid, en een beſlommerend beroep, den weg ſluiten tot de gewesten der Eeuwige heerlykheid? —— De Koophandel, en andere werkzaame bedryven, zyn voor den Staat voordeelig, en maaken deszelfs Ingezetenen, door onderſteuning en weldaadigheid, welke deeze dingen aanbrengen, gelukkig. Dan in deeze Maatſchappy, alwaar zulke Zegeningen geſmaakt worden, heeft de *Godsdienst* veel minder indruk, dan in eene andere, welke meerder gebrek, en minder werkzaamheid, heeft. Ziet daar

daar den Godsdienst onbeſtaanbaar, met allen tydelyken welvaard!

Men valt dikwils in het wanbegrip, (en zou het vreemd zyn, dat MOORE, een Geneesheer, ook door dit denkbeeld ware weggevoerd?) dat de Godzaligheid en de Godsdienst in plegtigheden, en zekere vroome verrigtingen gelegen zyn? en ondertusſchen is niets onwaaragtiger dan dit. Godsdienst en deugd (want dit moeten by alle verligte verſtanden, woorden van dezelfde betekenis zyn) zyn juist gelegen in een beoeffenend leeven, in de waarneeming van verſcheiden pligten omtrent onze Natuur- Land- en Stadgenooten, of die door nog nauwer banden aan ons geſtrengeld zyn. Die ooit, met aandagt, en zonder hardnekkige vooroordeelen, der openbaaringe raadpleegde, heeft die bepaaling kunnen opmaaken. ——— De devoote verrigtingen der *Roomſchgezinden* in Italien, het bidden, leezen, en Kerk gaan *der Proteſtanten*, in ons land, hebben voor die beide Gezindheden de grootſte nuttigheid. Een Godvrugtig Christen veragt, noch verwaarloost ze geheel; maar het is niet min zeker, dat men alle die dingen kan in agt nemen, zonder een greintje Godsdienst in zyn hart te bezitten, en zonder *weldaadigheid*, *maatigheid*, *regtvaardigheid*, en *edelmoedigheid* te betoonen, zonder *weduwen, en weezen wel te doen*. De beoeffening deezer deugden doet iemand, eigentlyk, den naam van een Godsdienſtig Mensch verdienen, en ziet daar dan, of de Koophandel iemand niet eigenaartig tot de waarneeming dier pligten aanleiding geeve; vaſtgeſteld zynde, dat de Koopman zo veel kennis bezit, gelyk die kennis gemaklyk te verkrygen is, dat hy weete zyne verpligting, welke God hem opgelegd heeft, om die deugden te behartigen. Op die vooronderſtelling kan de Handelaar den beſchreeven Godsdienst niet alleen zeer wel waarneemen, maar zelfs beter, dan zy, die zo veele bezittingen met hun beroep niet kunnen overwinnen. Indien hy meer tyds aan zyn beroep beſteeden moet, of door winzugt, welke hem natuurlyk alle die gunſtige gelegenheden, die hem daaglyks ontmoeten, inboezemen, ſterker gedreeven wordt, dan andere, is zulks geen bewys van zyn ongodsdienſtige geaartheid. Hy is, in andere opzigten, b. v. een verſtandig Vader, een braaf Egtgenoot, een getrouw Vriend, en een goed Burger. Zyne ruime omſtandigheden geeven hem gelegenheid, om nog andere pligten van den Godsdienst in agt te neemen. Uit zyne overvloedige ſchatten, en uit

be-

beſef van pligt (want ik wilde wel eens weeten, waarom een welgeſteld Koopman dien minder zou weeten, dan iemand, die minder bezit, en meer ledig is?) bewyst hy, met daaden, zyne goedwilligheid aan den armen. En zy, die niet zo werkzaam zyn in hun beroep, en die minder goeds bezitten, kunnen wel meerder de openbaare Godsdienst-oeffeningen, en andere vroome verrigtingen, bywoonen; maar ook minder de laatstgenoemde deugd te werk ſtellen.

De Koopman kan alle dagen op de Beurs, of in zyn Comptoir, zyn, zyne ſchatten vermeerderen, den ſtaat, en deszelfs ingezetenen, door den handel, dienst doen, ſlegts des Zondags te Kerk gaan, en egter het Godsdienſtigſte Mensch weezen, die niet meer het *één noodige* uit het oog verlieſt, dan zy, welke, alle de dagen hunnes leevens, Gods huis bezoeken, om Hem te looven, en te danken. —— De Koopman, ik beken het, zit vaak op heete koolen, onder de openbaare Godsdienst-oeffeningen, en, terwyl de Leeraar zyne keel afſchreeuwt, om de nietigheid der ondermaanſche dingen te ſchetzen, en zyne Toehoorders de wereld, en derzelver ſchatten, te leeren veragten, peinst dikwils op ontwerpen, om zyne tydelyke goederen nog meer te doen aangroejen, en verlangt na het einde des geſpreks, om het gevormd plan met pen en inkt nader te ontwerpen te berekenen. Maar is de Geeſtelykheid zelve daar van niet de oorzaak? waarom tekenen de Leeraars de aardſche ſchatten met zulke ſterke en afzigtige verwen? wie heeft hun last gegeeven, dat zy dat doen zouden, in gewoone tyden, in dagen als wy beleeven? Voor eenige eeuwen, toen de Christelyke Godsdienst onderdrukt werdt, en niet was aangenomen door die perſoonen, welke land en volk beſchermen, moest men, juist om de vervolging, en nog andere oogmerken, afzien van tydelyke voordeelen en aardſche ſchatten. Maar, indien die reden ophoudt, indien men, door de verwerping van Eer, Rykdom, en Aanzien, die gewigtige einden, in onze dagen, niet kan bereiken, welke zommige, by de eerſte grondlegging van het Euangelie, langs dien weg, bereikten; indien wy vreedzaamer en gelukkiger tyden beleeven, gelyk wy beleeven, waarom zullen wy niet het genot, het overvloedig genot van de wereld neemen. Of zyn de aarde, en derzelver Rykdommen, geene geſchenken des Hemels? dan is het ook niet waar, dat *de Aarde is des Heeren, en de volheid derzelve.* —— Van waar zou de Geeſtelykheid haare ſchoo-

ſchoone Pastoryën bekoomen, die, in vergelyking van de laage hutten hunner arme leeken, wel Paleizen gelyken; van waar zou men hun zo veele Jaarlykſche inkomſten bezorgen; wie zou hun eene bevallige wederhelft, door eenige *duizenden* nog bevalliger gemaakt, geeven; hoe zou, in een klein land, een Gemeenebest, en deszelfs Ingezetenen, in ſtand blyven, en ondersteund worden, indien andere menſchen de winzugt, en de begeerte na aardſche ſchatten, zodanig in hunnen boezem moesten ſmooren als wel de lesſen des Predikers luiden? — Een verſtandig en braaf Koopman, alle deeze dingen nagaande, moet wel verlangen van uit het Gehoor te zyn eenes Mans, die zo onbeſtaanbaar met zig zelven, en het belang van den Staat, en deszelfs Ingezetenen, ſpreekt. En wie is verwonderd, dat hy zig verpynigt, om zulke redenen aan te hooren, en in de Kerk te blyven, op dat zyn argwaanende buurman hem niet voor een *Twyfelaar*, en *Ongeloovige*, houde.

Indien de Priesters en Leeraars beweerden, dat men zyne ſchatten moest ondergeſchikt maaken aan onze zedelyke volmaaktheid, dat is te zeggen, om het hart edeler en deugdzaamer te maaken, om onze kinderen en huisgenooten eene braave en Godsdienſtige opvoeding te geeven, en hen in alle takken van nuttige weetenſchap te doen onderwyzen; indien zy aantoonden, dat men den overvloed behoorde te beſteeden, om de deugden van Edelmoedigheid, Vaderlandsliefde, Regtvaardigheid en Barmhartigheid te verſpreiden, die rykgezegende luiden het best kunnen betoonen; —— of om allerlei nuttige inrigtingen in de zamenleeving vast te ſtellen, voort te zetten, en uit te breiden; —— Indien zy aan den eenen kant beweezen, dat de Rykdom, eerlyk vergaderd, een zegen des Hemels is, afdaalende van den opperſten Bezorger: dog aan de andere zyde met leevendige trekken afmaalden, dat ſtandvaste ondervinding, zo veel eeuwen, geleerd hebbe, dat het overvloedig goed, noch den Mensch beveiligen kunne tegen ziekten en den dood, noch bewaaren tegen, zo veel ongenoegens en verdrietelykheden, als dit ondermaanſche oplevert: dat de deugd alleen, het zy iemand ryk, het zy hy arm is, by aanhoudenheid gelukkig doet leeven; indien, zeg ik, dat op, en van, den Kanſel, door de Priesters, en Leeraars gedaan wierd, de Kooplieden, des houde ik my verzekerd, zouden de *Geestelyken* beſchouwen als medewerkers van hunnen welvaard, en niet als *ſtoorders* van hun geluk, en *hunner bezigheden*.

In

In Steden, daar weinig handel gedreeven wordt, heeft de Geestelykheid wel een gemaklyker taak, en kan misschien beter de aandagt zyner Toehoorders op eene andere wereld wenden. Dan, laat men tog wel in het oog houden, dat de zugt na een beter leeven alleen maar een drangmiddel is tot deugd, en niet de deugd zelve. En dat 'er zeer weinig Godsdienst in de begeerte tot gelukzaligheid steeke, indien dezelve (gelyk het met veele Armen gaat) ons vervult, enkel om eene vergoeding te genieten voor het gebrek, dat wy op aarde hadden, en om, in die zalige gewesten, uittemunten boven die Menschen, welke ons, in deeze weereld, overtroffen, en, na hun welgevallen, behandelden. —— Ook is de vraag, of in die plaatzen, daar veel Armoede en weinig Koophandel en bezigheid is, niet zeer weinig beandwoord wordt aan de groote oogmerken van den Godsdienst, welke zyn, *liefde* en *goedwilligheid* jegens andere? In Steden, welke geen handel dryven, en weinige handen aan 't werk kunnen helpen, beschouwt men zeer nauwkeurig (juist om dat men niet ledig wil zyn) elkanders doen en laaten: en het is dikwils opgemerkt, dat Kwaadspreekendheid en laster, twee vyandinnen van het Gebod der *liefde*, aldaar meer in zwang gaan dan op volkryke plaatzen, waar men doorgaands van den Koophandel bestaat. In Steden, daar veel armoede, en weinig bezigheid wordt aangetroffen, alwaar eene akelige stilheid en somberheid den reiziger ontmoeten, zo tas hy binnen derzelver muuren getreeden is, vindt men de loflyke zuinigheid in gierigheid ontaard, en de spooren deezer ondeugd ook by luiden, die het anders wel doen kunnen, zelfs in de huizen, in de kleeding, in de gesprekken, in het gedrag, ja in het gelaat deezer Menschen. Men ziet daar den arbeidsman in zyn loon beknibbelen, en hem, wanneer hy buiten staat geworden is, om, voor eenen geringen prys, zyne handen ten dienste van andere uit te steeken, verlaaten; dikwils verlaaten in den dringendsten nood. En hy wordt nauwlyks geholpen van den Rentenier, welke maar al te veel, in weerwil van den grootsten overvloed, bekrompen van hart is, en zulke afgelegen en werkelooze oorden eerder schynt uitgekoozen te hebben, om zyne schatten in stilheid en rust te berekenen, dan te verteeren. Zo doende voldoet men niet alleen, niet aan de voorschriften der barmhartigheid, de voornaamste pligt des Christendoms, maar, langs dien weg, worden alle teedere, alle edele hoedanigheden, zo noodzaaklyk, om godsdienstig te leeven, en zynen

naasten, in alle opzigten, wel te behandelen, uit het hart gerukt.

Nog eens. In Steden, daar weinig handel gedreeven wordt, en minder werks is, ſchynt het volk wel Godsdienſtiger, maar het blyft daar veel by den ſchyn. Ik wil niet zeggen, dat de Menſchen, in die ſtille en eenzaame plaatzen, ſchynheiliger, en zedenloozer zyn, dan in die oorden, waar men ſterken handel dryft, en veel gewoel aantreft. Neen; maar hun Godsdienst beſtaat, doorgaans, in uitwendigheden, die de ziel laaten gelyk ze is, zonder dat ze eenen trap vordert in zedelyke volmaaktheid, welke nogthans het hoofdbedoelde is des Euangeliums, en de weg, om na dit leeven tot de grootſte volkoomenheid in de deugd te geraaken. In *Roomsch Catholyke* landen loopt het Godsdienſtig, of liever het bygeloovig, volk, met waschkaarſen in de hand, de ſtraaten op en neder. En in die plaatzen, daar het licht der Hervorming is opgegaan, dog weinige aardſche bezigheden zyn, gaat men getrouw te Kerk, men bidt en leest vlytig, men houdt byeenkomſten en oeffeningen. En goed waren deeze dingen, byaldien men, naar evenredigheid, uitmuntte in liefde, en goedwilligheid; by aldien men, naar ontvangen vermogen, het welzyn van den elendigen, en bekommerden naasten behartigde; dat het weezen van den Godsdienst uitmaakt. — De hand des Koopmans, integendeel, ſchoon hy minder den openbaaren Eerdienst waarneemt, en dien nooit zo yverig waarneemen kan, als de evengenoemde, al bezat hy het Godsdienſtigſte gemoed, ſtrooit uit zynen overvloed meerder uit. En al ſtaat hy maar gelyk in braafheid en deugd met een ander, die dat beroep niet heeft, dog geen minder tydelyke middelen bezit, dan hy, zal de Koopman natuurlyk eerder van een deel zyner bezittingen kunnen afſtappen, en zyne weldaadigheid tot hooger trap van Edelmoedigheid brengen, dan de ander, om dat hy, door *de gewoonte van duizenden by duizenden* te behandelen, minder ſtelt in eenige ducaaten, en losſer en onverſchilliger is omtrent zynen ſchat, dan de bezitters van groote goederen. De Koopman leent den armen, en om dat hy geduurig zyn geld uitzet, om meerder winst, en dat voordeel dikwerf afhangt van omſtandigheden, waar in hy lydelyk is, kan hy dat te regt doen, met de toepaſſing der belofte; *werpt uw brood uit op het water, en Gy zult het wedervinden na veele dagen.*

En waarmede beſteden die luiden, welke geen Koophandel

del dryven, en veel ledigen tyd hebben, in het algemeen, hun tyd? wat doen zy dikwils, als hunne bede-uuren en andere devoote verrigtingen zyn afgeloopen? Men kan niet altoos bidden, veel minder geheel ledig zyn. Daar van heeft de Mensch eenen afkeer. In die plaatzen van ons land, daar geen Koophandel gedreeven wordt, daar de Menschen jaar in jaar uit doorbrengen, zonder dat ze iets wezenlyks by de hand neemen, (ik zou de naamen der Steden kunnen noemen; maar wat behoef ik aanstoot te geeven?) ziet men veele luiden van den deftigsten Burgerstand, en van hooger rang, zig, op eene verregaande wyze, overgeeven aan den drank, en het spel. Tot diep in den nagt houdt men zig met die ongebondenheden bezig. En waarom zouden die liefhebbers zo vroeg van den andere scheiden, daar geene dingen van gewigt hen den anderen dag vroeg oproepen, en zy tot laat in den morgen de schade herstellen kunnen, welke hunne vereischte rust by dit nagtbraaken geleeden heeft? De Koopman slyt ook wel zynen avond met het spel, en onder een vriendelyken dronk. Dog zyne omstandigheden beletten hem die dingen zo ver te misbruiken, als menschen, die minder werks hebben. En zo men zig daaromtrent beschermt tegen misbruik, veroorzaaken deeze uitspanningen geen kwaad, noch zyn voor de belangen van den Godsdienst nadeelig. ——— 't Schynt, dat de beschaafdheid, welke aan den Koophandel verbonden is, en zyne bezigheden van den volgenden dag, den geenen, wiens ziel doordrongen is van den Koophandel, en vervuld met overleggingen en berekeningen op meerder voordeel, te rug houdt van die ongebondenheden, aan welke zig luiden, in stille plaatzen, welke hun weinig bezigheids verschaffen, in het algemeen, overgeeven.

Alle deeze byzonderheden tegens elkanderen gewoogen, en den Godsdienst, dat is, de beoeffening van deugd en Godsvrugt, waar de Mensch zelve, en de Maatschappy, het grootst belang by hebben, wel afgezonderd zynde van vroome en devoote verrigtingen, welke goed geregeld, nogthans, nuttig kunnen weezen, zou ik, in de daad, meenen, dat de Koophandel, en een bezig leeven, den allergewenschten invloed op deezen Godsdienst, en onze voorbereiding tot een gelukkiger stand, hadde; ja meerder invloeds, dan een min werkelyk beroep, welk ons, of in bekrompener omstandigheden doet blyven, of, zelfs met grooter middelen, uit andere reeds gemelde oorzaaken, onze harten en handen doet sluiten omtrent hen, die hulp en on-

derſteuning behoeven. En de Koophandel zou dien gewenschten invloed nimmer miſſen; hy zou nog meerder goeds aanbrengen, en de betoonde deugden van regtvaardigheid, weldaadigheid en edelmoedigheid eene grootere zedelyke waardy geeven, indien men wel bedagt (en daaraan is waarlyk zo veel werks niet vast) dat de betooning dier beminlyke hoedanigheden niet ſlegts behoort te ontſpringen uit het beſef, dat wy daar toe het vermogen hebben, of om daarmede onder de Menſchen eer en goedkeuring te bejaagen; maar tevens uit dankbaarheid aan onzen Zaligmaaker, en uit de leevendigſte overtuiging, dat zulks Gods welbehaaglyke wil zy.

G.

RONDGAANDE BRIEF VAN WEGEN DEN GROOT-HERTOG VAN TOSCAANEN, AAN DE HOOFDEN DER EDELEN, IN DE STEDEN ZYNER STAATEN, OVER DE KLEDERPRAGT.

(*Uit het Italiaansch.*)

Met gevoelige ſmerte ziet de Groot-Hertog de verregaande Weelde in de Kleeding, boven al die der Vrouwen, en hy doorziet teffens de verderflyke gevolgen.

Vrouwen, door eigene middelen, of door de gunſtige inſchiklykheid van haare Egtgenooten, in ſtaat, om, naar welgevallen, eene vry goede ſomme te beſteeden, hebben de zwakheid om dezelve in eenen belachlyken opſchik te verkwisten, in ſtede van ze tot andere en veel edeler en nutter einden aan te wenden. —— Vrouwen van gelyken Rang; maar minder ryk, oordeelen zich, door een dwaas punt van eer, verpligt, in alles de eerſtgemelde te evenaaren; —— en Vrouwen, van een minder Rang, ſtellen, in gevolge van de eerzugt haarer Sexe eigen, verderflyke poogingen te werk, om die van eenen hooger Rang te evenaaren. ——— Deeze verkwistende dwaasheden, door de Weelde in de Hoofdſtad ingevoerd, gaan voort in de mindere, en ſlaan over tot het platte land; waar zy nog beſchreienswaardiger onheilen naa zich ſleepen.

Van hier, eene grooter bezwaarlykheid, om in den Egtenſtaat te treeden voor lieden van allerleien Rang; van hier, mangel aan geld tot de behoorelyke Opvoeding der Kinderen, een zo gewigtigen pligt; van hier, gebrek aan Huwelyksgoed; de onevenredigheid tuſſchen Uitgaaven en Inkomſten, ſchulden, ontrouw ten opzigte van de Schuldeiſcheren; de vermindering der middelen tot het dryven van den Handel, tot den aanleg en het voortzetten van Handwerken, nadeelen voor den Landbouw,

bouw, 't verderf der Familien, Huislyke Onëenigheden, en bederf van Zeden.

Deeze bovenmaatige Pronkery, welke in eenige Vrouwen enkel eene veragtlyke Zwakheid is, wordt by de meesten, die haar naavolgen, een weezenlyk Misdryf; vermids zy deeze ydeltuitery niet kunnen voldoen dan ten koste van anderer bezittingen, of van 't geen beſpaard en beſteed behoorde te worden tot volbrenging van de weezenlyke pligten, door Vader en Moeder aan hun Huisgezin verſchuldigd.

Ondertusſchen heeft zyne K. H., overeenkomſtig met het Stelzel, door hem aangenomen, om de Vryheid zyner Onderdaanen niet te prangen, geene Wet ter beteugeling van de Weelde willen geeven; daarenboven weet hy hoe bezwaarlyk het zou vallen, een Stuk, ſteeds van gedaante veranderende, aan Wetten te onderwerpen; en waarin, voornaamlyk wat de Kleeding der Vrouwen betreft, het kwaad min ontſtaat uit de duurte der dingen, waar mede men zich optooit, dan uit derzelver menigte en het misbruik daar van gemaakt.

's Groot-Hertogs Goedertierenheid jegens zyne Onderdaanen, laat hem niet toe ooit Wetten te maaken, die gemaklyk kunnen verydeld worden, en tot een voorwendzel dienen van kneveltaryen; dan hy vertrouwt genoeg op hunne Liefde om zich verzekerd te houden, dat zy alle naarſtigheid wel zullen willen toebrengen om zyne Vaderlyke zorgen te onderſchraagen, en zyne goedkeuring te verdienen.

Naardemaal het de Adel is van welke de Hervorming moet beginnen; en deeze een voorbeeld aan de andere Burgerrangen behoort te geeven, doet de Groot-Hertog hier mede zyn welgevallen aan alle Lieden van den Adelſtand verſtaan.

Haare Koninglyke Hoogheden zullen, met vermaak, zien, dat de Adel van beide Sexen, op Gala-dagen, en by andere Openbaare Gelegenheden, ten Hove verſchynen met Kleederen van één kleur, of zelfs in 't zwart; en met die eenvoudigheid in den opſchik, welke meer overeenkomt met de waare grootheid, en voegelyke bevalligheden, dan een gezogte optooi, voor het Tooneel geſchikt.

De Onderdaanen van haare Hoogheden behooren te denken, dat zy de Leden van den Adel moeten ſchatten, niet naar de pragt en opſchik der Kleederen; maar naar de verheevenheid hunner gevoelens, de eerlykheid van hun gedrag, het goed gebruik hunner inkomſten, en hunne welverlichte weldaadigheid.

Ook zal de Groot-Hertog, in het oordeel, 't welk hy zal ſtryken over elks verdienſten, in aanmerking neemen, de gemaatigdheid of buitenſpoorigheid in den opſchik, zo voor hem zelven als voor zyne Vrouwe en Dogters, als een ſterk vermoeden opleverende van de bondigheid of de beuzelagtigheid van zyn geest, van de wysheid of dwaasheid van zyn Character; en dit vermoeden zal invloed hebben op de uitdeeling zyner Gunstbe-

tooningen, en bovenal van de openbaare Ampten; welke niet behooren gegeeven te worden dan aan Lieden van een bondig Oordeel, en die, door eene verſtandige ſchikking op hunne eigene zaaken, verdienen dat de Openbaare aan hun worden toevertrouwd.

DE VERMEENDE KUNST-REGTER IN DICHTSTUKKEN, ONTDEKT.

Eene waare Geſchiedenis.

Lord HALLIFAX, die zelve eertyds de Dichtkunst beoefend hadt, en vervolgens een Beſchermheer der Dichteren bleef, klom, als 't ware, tot de waardigheid van Kunstregter op, en hoorde gaarne, dat hem Dichtwerken, vóór derzelver uitgaave, werden voorgeleezen. De beroemde POPE hadt met hem 't volgende geval, 't geen wy, met zyne eigene woorden, zullen verhaalen.

De beroemde Lord HALLIFAX was eer een Man die aanſpraak maakte op den tytel van een Man van ſmaak, dan daar mede weezenlyk bedeeld. Toen ik de twee of drie eerſte Boeken myner Overzettinge van de *Iliade* voltooid hadt, verzogt die Heer het genoegen te mogen hebben, dat ik ze hem ten zynen huize voorlas. —— ADDISON, CONGREVE en GARTH waren 'er by tegenwoordig. Op vier of vyf plaatzen, begeerde Lord HALLIFAX, op eene verpligtende en heuſche wyze, dat ik eens zou ophouden: zeggende telkens, bykans met dezelfde woorden. „ Verſchoon my Mr. POPE, 'er is iets op deeze plaats, 't welk „ my niet geheel voldoet. Heb de goedheid van het aan te „ tekenen, en ze, op uw gemak, nader te overweegen. Ik „ hou my verzekerd, gy zult 'er een beter draay aan weeten „ te geeven."

In 't na huis gaan, zat ik by Dr. GARTH in zyn koets, en verklaarde onder den weg dien Doctor, dat Lord HALLIFAX's algemeene aanmerkingen my vry veel zwaarigheids baarden: dat ik zints de aangetekende plaatzen overdagt hadt, en niet kon giſſen wat zyne Lordſchap, in een derzelven, kon ſtooten. Dr. GARTH lachte hartlyk over myne verlegenheid: verklaarende, dat ik Lord HALLIFAX nog niet genoeg kende om zyne wyze van doen te weeten, dat ik my het hooſd niet behoefde te breeken, met t'huiskomende de gemerkte plaatzen over en weder over te zien. „ Al wat gy te doen hebt," zeide hy, „ beſtaat hier in, dat gy ze laat zo als ze zyn, over twee of „ drie maanden, uwe opwagting by dien Lord maakt, hem „ bedankt voor zyne vriendlyke aanmerkingen over de gemelde plaatzen, en ze hem, als veranderd, voorleest. Ik heb „ hem langer gekend dan gy, ik ſtaa in voor de uitkomst."

Den

Den raad des Doctors heb ik gevolgd, en ging, eenigen tyd daar naa, zyne Lordſchap bezoeken: betuigende te hoopen, dat de zwaarigheden, voorheen op eenige plaatzen gemaakt, zouden uit den weg geruimd weezen: ik las ze hem voor, woordlyk, gelyk ze by de eerſte leezing geweest waren. Zyne Lordſchap was 'er zeer over voldaan, en riep uit: „ Nu, „ nu zyn ze volmaakt, onverbeterlyk volmaakt!"

RAAD AAN EEN NYDIGEN.

Hoor eens, Heer Invidus, op uw vermagerd wezen,
En uit uw oogen, kan men ſteeds op 't duidlykst lezen
Dat dag op dag uw' Ziel en Lighaam word gequeld:
Kom zeg het my, zoo word ge mooglyk ras herſteld.
— My deert niets, dan een quaal, die'k juist niet wel kan noemen,
Dog 'k wil, voor u, haar werking in my niet verbloemen.
Weet dan: 't grieft my de Ziel, wanneer het hem, dien 'k haat,
In alles wat hy doet, naar wensch, voorſpoedig gaat.
Ik heb tot hier toe niets in 't licht ooit kunnen geeven,
'k Hoor daaglyks: deez' of geen heeft dit of dat geſchreeven.
Dit kan 'k niet draagen, — neen; 'k droeg liever aller ſpot;
'k Noem des elk Schryver, en vooral nog jong, een zot.
Als ik een ander zie, wen hy een' Vrouw gaat trouwen,
Die wyzer, ſchooner en ook ryker word gehouên
Dan wel de myne.... Zagt, — u deert niets dan de Nyd;
Wees nydig op U zelf, om dat Ge nydig zyt.

J. D. K. PM. Z.

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, JANUARI, 1782.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	29. 2-0	19½	O	8	helder
	— 2-4	22½	ZO tO	7	wat betr.
	— 1-6	28	ZZO	6	donker
2	28. 10-5	39	ZZW	2	natte mist
	— 10-0	49	ZW	6	z. betr.
	— 9-2	48	———	8	———
3	— 8-7	43	W	7	wolkig
	— 9-5	47	WNW	8 W 10	donk. iets R.
	29. 0-1	44	W	8	betr. ((
4	28. 11-8	47½	———	12	R. donker
	— 11-1	49½	WZW	12	R. ———
	— 10-5	49	W	13	donker
5	— 8-6	47	W tN	4	veel R.
	— 8-9	47½	WNW	8	wolk. o. h.
	— 9-3	43½	———	8	———
6	— 9-7	46	NNW	4	z. b. iets R.
	29. 1-3	43	NNO	4	helder
	— 2-9	31	NO	2	———
7	28. 10-9	41	Z tW	8	donk. zw. R.
	— 7-3	42	ZW 14	W 10	zw. R.
	— 6-7	42½	WZW	6	z. betr.
8	— 7-8	43½	WNW	8	R. z. betr.
	— 10-0	46	———	4	z. betr.
	— 10-3	44	ZW	6	———
9	— 7-0	43	———	12	R. donk.
	— 3-2	47½	———	13	donk. zw. R.
	0-4 1-0	42½	— 14	W 6	———
10	— 5-5	37½	W	4	zw. w. R. H.
	— 8-2	44	NW	2.8	z. b. iets R.
	29. 2-0	34½	N	2	o. helder
11	— 5-4	31½	NNO	0	H. wolk.
	— 6-0	39	O o Z	0	wolkig
	— 6-2	29½	———	1	o. helder
12	— 5-8	31	ZW tZ	4	——— donk.
	— 5-9	36½	WZW	4	stofr. zw. nev.
	— 7-1	29½	Z	0	donker
13	— 7-0	35½	ZW	1	——— o. h.
	— 6-6	41	W tZ	1	z. b. iets mist.
	— 6-5	37½	Z W	4	donker
14	— 6-6	37½	Z	0	——— mistig
	— 6-3	38	———	0	———
	— 5-4	33	ZZO	1	———
15	— 4-0	30	Z	2	———
	— 2-8	34	ZW tZ	3	———
	— 2-0	31½	ZW	2	——— vogt
16	28. 11-2	35½	———	4	———
	— 6-5	39	———	10	zw. R. H.
	— 3-8	39½	W	6	wolkig

	Bar:	Th:	Wind.		
17	28. 3-4	37	NW	2	donk. wolk.
	— 3-7	43	NW tN	4 8	wolk. R. H.
	— 4-2	35	———	4 8	fn. wolk.
18	— 6-6	32	———	2 4	H. fn. ———
	— 8-3	40	———	4	wein. wolk.
	— 10-6	33	———	2	held. z. b.
19	— 10-5	35	Z W	5	donk. mist.
	— 10-3	39	———	4	——— vogt
	— 11-3	41	WZW	2	———
20	— 11-0	43	ZZW	6	R. donker
	— 10-3	48	Z W	7	donker
	— 7-0	46½	———	12	zw. R.
21	— 9-6	39	W tN	3	helder
	— 11-3	44½	———	1	wolkig
	29. 1-1	37	W	2	z. betr. o. h.
22	— 1-6	37	WZW	6	betr.
	— 0-5	44½	———	10	R.
	28. 11-8	47½	———	10	donker
23	29. 0-7	46	———	8	zw. R.
	— 1-2	50	———	8	z. betr.
	— 1-1	49	———	12	donker
24	— 0-3	50½	Z W	14	———
	28. 11-4	50	———	12	——— iets R.
	— 9-4	48	———	11	———
25	— 8-4	44	———	5	——— R.
	— 7-5	42	W tZ	12	R. zw. w. R. H.
	— 9-2	39½	WNW	8 à 14	zw. w. R. H.
26	— 6-0	39	Z	2	zw. R. fn.
	— 5-5	40½	N	1	zw. w. o. h.
	— 9-4	36½	NNW	2	betr. ((
27	— 5-4	36	Z	8	zw. R. donk.
	— 2-8	38	WZW	6 à 10	z. betr. R. H.
	— 2-4	36	WNW	4	wolkig
28	— 1-0	40	W	6 à 10	zw. R.
	— 0-7	43½	W tN	10	zw. wolk. R.
	— 3-5	35	NW	2	o. helder
29	— 1-0	33	ZZO	8	sneeu
	— 1-5	40	W	6	zw. wolken
	— 3-1	34½	———	4	z. betr. R.
30	— 4-5	34	O tN	2	donker
	— 6-5	39	NO	2	wolkig
	— 9-3	32½	NNO	2	o. helder
31	— 11-0	33½	N	0	———
	— 11-9	42½	— 2 NNO	2	wolkig H.
	29. 0-7	33	———	1	fn. o. helder

28. 10 10/30 | 39 60/90 | 5 1 6

Th. den 1 nam. 3½ u. 21.
11 's mo. 7 u. 29.
28 —— 9 u. 38.
31 nam. 3 u. 38.

Th. behalven den 1-40 19/30

MENGELWERK.

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE DANK- VAST- EN BIDDAG-VIERENDE NEDERLANDER.

Wel moeten ze vaaren die u, (ô Vaderland!) beminnen!
— DAVID.

Vaderlandliefde, Pligt, Belang, en Godsdienst roepen my tot het vieren van deezen ſtaatlyken Dag. Deeze is den Vaderlande geheiligd, en moet het zelve geheiligd worden van elk braaf Ingezeten deezer Gewesten!

Ik zie my omringd van Medegenoten, gereed tot dit plegtig Godsdienſtig bedryf. Alle bezigheden, die eenigen uitſtel dulden, ſtaan ſtil. Geen gewoel op ſtraat, dan der menigte, die zich Tempelwaards ſpoedt: en hoe groot is dezelve! De Godsdienſtigheid der *Nederlanderen* ſchynt, op de Verbodsdagen, te herleeven. Ongodsdienſtigheid was ook nimmer het eigen Volkscharacter myner Landsgenooten: en hoe zeer 't zelve verbasterd moge weezen, door den bedervenden invloed van vreemde Zeden, tot Losbandigheid en Godvergeetenheid overhellende: de zaaden van Godsvrugt zyn niet geheel verſtikt, of uit het harte gerooid. Thans vereenigen zich Ryk en Arm, Oud en Jong, de Aanzienlykſten des Lands, de geringſte Burger ſtellen zich even Godsdienſtig aan.

Wie ziet deezen yver zonder te denken: *Neêrlands Volk* is een Godsdienſtig Volk? Het erkent de weldoende hand des Opperbeſtuurders van 't Heelal! Het is gereed om Hem lof- en dank te zeggen voor de weldaaden den Vaderlande nog bygebleeven, te midden van zo veele verdrukkingen! Het wil zich zondtrouwig vernederen om de knellende onheilen af te bidden, en door Boetvaardigheid de dreigende te voorkomen; *Het valt* GOD *in de roede! Hard ſlaapende worden wakker!*

Maar zal die Godsdienst-yver zich bepaalen tot deezen Vierdag? of zal die zelfde Kerk, welke thans opgepropt met Volk is, den naastkomenden Zondag, door de ledige plaatzen, daar tegen getuigen? Moet hy, die de ondervinding raadpleegt, het ergſte niet vreezen? — wondere ver-

keerdheid! —— ſtorten de Leeraars, by de gewoone Godsdienstvergaderingen, geene Dankzeggingen voor 's Lands heil, gene gebeden ten beste van dit vrygevogten Erf uit? Zyn deeze min waardig met Godvrugtige aandagt gevolgd, en mede voor den Throon der Oppermajeſteit neder gelegd te worden? —— ô Hoe groot is het aantal, *die hunne ziel eenen enkelen dag kwellen*! En, indien zy geen Godhaatlyke huichelaars zyn, duidelyk toonen, het Regt huns GODS niet te weeten. Blinde Volglust —— verſtandlooze Yver —— ydele Nieuwsgierigheid dryven veelen Tempelwaards. Beredeneerde Godsdienst, welverlichte Vaderland-liefde, heeft 'er geen deel aan.

Zagt — vel ik geen te ſtreng vonnis? — ſtaat het aan my mynen Landsgenoot te oordeelen? — Neen: ik ſpreek de taal der onlochenbaare Ondervinding. — Hun gedrag veroordeelt hun. — Dat het hart dier verkeerden getuige: te hunner beſchaaminge getuige!

Zie toe voor u zelve myne Ziel! *dat gy, andere oordeelende, u zelve niet veroordeelt.* Hoe zult gy deezen Dag beſteeden? Gy vind u reeds in den drom der Kerkgangeren, wier gedrag u ſchynt toe te roepen, *des Heeren Tempel is heilig*! *des Heeren Tempel is heilig*!

In de daad, deeze is *heilig*, altyd —— en nu alleen niet —— heilig. *Myn voet ſtaat in uwe Voorhoven ô Heere!* Daar hoor ik het zielverrukkend Maatgezang; een Pſalm van den Vaderlandlievenden Koning DAVID wordt opgeheeven. Wel gekoozen —— op onzen Staat toepaſelyk, —— myn Stem en Hart veréénigen zich met de Godverheerlykende menigte. Het wekt myn' reeds ontſtooken Godsdienst-yver, en dient ter Voorbereiding van nog ſtaatlyker verrigtingen.

Welk eene diepe ſtilte! —— Welk eene aandagt! —— Alleen afgebrooken door — geheel gevestigd op — den Leeraar: wien ernst en Godsvrugt ten ooge uitzien. Hoe welgepast, hoe eenvoudig, maar opwekkend teffens, is zyne Vooraffpraak. —— Hy bidt —— Myne overdenkingen volgen hem, —— GODS afgeſmeekte zegen, over zyne verrigtingen en die zyner Gemeente, zal ons niet ontſtaan: hebben wy anders reine handen, zuivere, of waare boetvaardige, harten tot den Allerhoogſten opgeheeven. —— Zyn Text —— zyn Onderwerp —— zyn even gepast op 's Lands tegenwoordigen Staat. In zyne geheele Redenvoering hoort men den opregt welmeenenden Vaderlander; geen ydel gezwets, geen algemeene en heftige over 't hoofd heen rollende beſtraffing, geene vervloeking — geene bitterheid — geene par-

partyſchap. Hy ſchetst een waar Tafereel van onzen Staat, met eigen kleuren. Hy wekt de Liefde tot het Vaderland op; verſterkt hun, die het goede des Lands, elk in zyn byzonderen kring, zoeken: beſchaamt de Ondeugd, *de ſchandvlek der Natie*, door aan te wyzen, waar het in 't algemeen en byzonder onder de zyne hapere. Traanen worden 'er geſtort —— maar hoe verſchillende traanen! De getrouwe de Godsdienſtige Vaderlander herkent zich zelven in de Schets, welke de Leeraar van hem geeft —— zyn zelfbewust en vertederd hart dringt een ſpringvloed van traanen opwaards. ——— De verzuimer van zyn Pligt beeft —— Vrees —— Berouw —— grypen hem aan. —— Mogt zyne droefheid eene onberouwlyke bekeering, tot 's Lands heil, bewerken! ——— De kortheid en bondigheid der Redenvoering heeft de aandagt niet afgemat, maar diende veeleer om dezelve te vestigen, en op te leiden tot het groote werk van deezen Dag: het Gebed. ——— Hoe vuurig was 't zelve! gemengd met Dankzegginge, met Schuldbekentenisſe, met Berouwbetuiging: hoe ernſtig ſmeekte de Eerwaarde Boetgezant voor 't heil van Overheden en Onderdaanen. 's Lands welzyn roerde zyn Hart: —— en dat Hart badt. ——— Menschliefde paarde zich met liefde tot het Vaderland; —— hy bad als een *Christen*, —— en elk *Christen* ſtortte zyn boezem nevens hem uit. Welk een ſtaatlyk bedryf! Zich een geheel Volk te verbeelden, als één eenig Man, voor den God des Hemels en der Aarde nedergeboogen! ——— Een Gezang, niet min toepaſſelyk en pligtherinnerend, dan het Lied, waar mede de Godsdienstoefening begon, beſloot dit Werk.

Zo geſticht —— zo opgewekt —— herhaal ik dit bedryf. —— Soortgelyke voldoening, in 't namiddag uur —— Welbeſteedde Dag! —— Den Avond wil ik mede afzonderen. —— Deezen Dag geheel aan 't Vaderland toewyen. Genoeg heb ik ter zelfsoverdenking opgedaan. In myn Binnenkamer zal ik my voor een groot uur afzonderen; myne Overdenkingen op 't papier brengen; myne Huisgenooten vervolgens daar mede onderhouden. De Ongodsdienſtige, die misſchien deezen Dag het gewaad van Godsdienſtigheid, welſtaanshalven, omhing, moge dit myn doen belachen, en te deezer uure reeds dezelfde Man weezen, die hy gisteren was; of zo veel erger, dewyl hy den ſpot ſtak met de ernſtigſte bezigheid; in zyn verdwaasd hart zeggende, *lach ik 'er niet mede!* Ik ben een Vader: *ik zal den* HEERE *dienen, myn Huis zal hem dienen* zo veel in my is.

Stil afgeſcheiden Uur! *Myne Ziel, hebt gy den* HEERE *deezen dag eenigzins gevast!* —— Ja gy moogt hier vrymoedig-ja-zeggen. Geen van 't oogmerk deezes Dags vervreemde beweegreden dreef u Tempelwaards. —— De uuren daar beſteed waren GODE en den Vaderlande geheiligd. —— Dank zy den Hemel voor die gelegenheden — voor het geſchenk van zulke Leeraaren, als my op denzelven waarlyk geſticht, opgebouwd, en verbeterd hebben. Voorgangers des Volks! zegen hunnen arbeid, neem hunne Dankzeggingen aan, verhoor hunne gebeden, ô GOD, wees *Nederland*, in deeze benaauwde omſtandigheden, genadig!

Op welk een ſtuk, in deeze uure van Afzondering, myne beſpiegelende aandagt best gevestigd! De Dag zelve bepaalt natuurlyk myne keuze. Myn Vaderland —— myn dierbaar Vaderland —— zou ik myne gedagten van u kunnen aftrekken? neen: *eer vergeete myn regterhand zich zelve, eer vergeete eene Moeder haar zuigeling, eer ik uwer vergeete!*

Iets nuts voor myn Huisgezin wil ik, in deeze oogenblikken, verrigten. Myne Vrouw, myne Kinderen, myne Huisgenooten moeten weeten wat het Vaderland is, waar in het beſtaat 't zelve Lief te hebben. Veel is 'er over geſchreeven. Zy zyn 'er niet te eenemaal onkundig van. Ik zou een ſlegt Huisvader moeten weezen, indien ik de veelvuldige gelegenheden, welke zich aanbieden, om over die onderwerpen te ſpreeken, onaangeroerd liet; dan eenige korte bedenkingen zullen misſchien tegenwoordig een dieper indruk dan anders maaken. Zy hebben de openbaare Godsdienſtoefeningen heden bygewoond. Hunne zielen zyn op denzelfden toon als de myne geſpannen. Ik vier bot aan myne Overdenkingen: derzelver welmeenenheid moge het gebrekkige daar in vergoeden. Behelzen zy niets nieuws, vreemds of vergezogts, geen nood, zo zy ſtuttig zyn, kunnen ze niet te veel herhaald, niet te diep ingeſcherpt worden.

Het woord *Vaderland* ſchynt eene verrukkende betekenis te hebben by alle Volken: 't zelve hoorende, wordt de ziel opgewekt. En 'er is geen Inwooner der Aarde of hy heeft het zyne. Elks geboortegrond moet, in den ſtriktſten zin, den naam van *Vaderland* draagen.

Maar is elk gehouden zyn *Geboorte-grond* te beminnen, is de Liefde tot dit eigenlyk gezegde *Vaderland*, om zo te ſpreeken, een ingeſchaape zugt, die met ons gebooren en door opvoeding verſterkt wordt? Gaat de Regel van VONDEL door:

De Liefde tot zyn Land is ieder aangeboren.

Steunt

Steunt het zeggen van OVIDIUS, „ Daar is ik weet niet „ welk eene aangenaamheid in den Vaderlandſchen Grond, „ die alle Menſchen bezielt en hun aan 't zelve doet denken" (*), op rede? — Die ingebooren trek is, myns bedunkens, een *Ik weet niet wat;* een kind des vooroordeels; een enkele harsſenſchim. Hy, die, in zyn vroegſte jeugd, van zyn Geboortegrond af, en elders heen gevoerd wordt, zal, wanneer men hem zulks niet voorhoudt, nooit aan zyn Geboorteland, als zyn Vaderland, denken of eenige geneigdheid voor 't zelve voelen. 't Is de Opvoeding, 't Genoegen der jeugdige jaaren, 't zyn de Ouders, de Vrienden, de Medemakkers, die ons den Geboortegrond dierbaar maaken, en met een trek tot denzelven vervullen.

Waare rechtſchaape Vaderlandliefde beſtaat in eene Genegenheid tot het zelve als een begeerenswaardig Voorwerp voor een verſtandig Man, die de voordeelen van het Land zyner Inwooninge kent en waardeert, —— zy gaat gepaard met eene begeerte tot deszelfs behoud — en wordt betoond door werkzaam te weezen tot deszelfs Geluk.

Gezegend zyn zy, wier Geboortelot hun plaatſte in een Land, 't welk die zugt, door Opvoeding en verdere omſtandigheden aangekweekt, vereenigt met eene welberedeneerde Liefde.

Gelukkig gy, myne Vrouw, myne Kinderen, myne Huisgenooten, dat gy allen met my *Nederlanders* zyt —— gebooren *Nederlanders.*

In Ligging, Lugts- en Grondsgeſteltenisſe, in Gezond- Vrugtbaar- en Aangenaamheid, mogen eenige Landen het van uw Vaderland winnen: veele moeten het, in die opzigten, gewonnen geeven. En wat de Natuur 'er aan weigerde, heeft de Kunst, de Dienstmaagd der vlytigen, daar aan vergoed, en dit Gewest tot een wonder gemaakt in 't oog des Vreemdelings, als hy een grond betreedt, deels door Zeeën omgeeven, met Rivieren, Meiren, en ontelbaare binnen Wateren doorſneeden; laag liggende, door kostbaare dyken, dammen, ſluizen en andere waterwerken boven gehouden, en behoed voor 't geweld des waters, —— een grond, die wel ryk in de Gewasſen daar geteeld, ryk in Zuivel, hy lange het derde gedeelte der Inwoonderen niet kan voeden: en 't niet zou kunnen doen, alſchoon de Land- en Akkerbouw de nog verwaarloosde deelen ten nutte maak-

(*) *Nescio qua natali ſolum dulcedine cunctos*
Ducit & immemores haud ſinet eſſe ſui.

maakte. —— Uw Land, myne Huisgenooten, is, egter, langen tyd de Voorraadſchuur van *Europa* geweest, en als de Koopmarkt der Wereld aangemerkt, het noodige, het nutte, het aangenaame, overvloedig uitleverende. Koophandel, Zeevaard, en Visſcheryen verſchaffen die voordeelen, die onſchatbaare voordeelen.

Kunnen wy hier aan, op deezen Dag, denken zonder treuren? Daar de verdrukte Koophandel, zints eene trouwlooze Vredebreuk van het koopgeluk benydend *Engeland*, zugt; daar de Zeevaard, door wetlooze Zee-Heerſchappy, met Verbonden lachende, en die naar goedvinden verklaarende, eerst geplaagd en mishandeld, thans ten eenemaale gekluisterd ligt; daar de Groote en Kleine Visſcheryen voor het tweede jaar, tot onboetbaare ſchade veeler Ingezetenen, ſtil ſtaan; daar buitenlandſche Volkplanteryen van den Staat, ſtapelplaatzen eens uitgebreiden Handels, weggenomen zyn, of gedreigd worden, voor geweld te zullen moeten bukken, en dus de middelen, door welke ons Land is groot geworden en ſtaande gebleeven, grootendeels ten onbruike zyn. En wie weet hoe lange! Misſchien, GOD verhoede het! *voelen wy eerst de beginzelen der ſmerte*! ô Koopvorstinne van *Europa*, den lande dierbaare *Amſtelſtad*, hoe veel veranderings in zo klein een tydbeſtek! 't Valt niet gemaklyk den Handel te verleggen: doch, éénſ verlegd zynde, ſchynt een zelfde lot, als het eertyds bloeiend *Antwerpen*, u te dreigen. Mogten uwe poogingen, tot afwending van dit onheil, mogten de poogingen van andere Vaderlandlievende Steden, en Ingezetenen, die met u een zelfde belang —— wat zeg ik? die geen ander belang dan het heil des Lands hebben, met een' gezegenden uitſlag bekroond worden. Dat deeze geknotte takken van 's Lands welvaard, op nieuw, weelig uitſpruiten! en overvloedige vrugt geeven!

Uw Geboortegrond, myne Huisgenooten! draagt roem op Onafhanglykheid! Een dierbaar pand; een pand te kostlyker, daar het uwen Voorvaderen op zo veel ſchats, zorgs, en bloeds te ſtaan kwam, en niet dan na een tachtigjaarigen kryg, gelyk gy weet, verworven werd: toen het de kluisters van ſlaaverny verbrak, en afſchudde, en de onvervreemdbaare regten des Menſchdoms handhaafde tegen bezwoorene voorregten, verkragtende overheerſching. Denkt, denkt, nooit dan met eerbied aan de Grondleggers van deezen Staat; de werktuigen in de hand der hemelſche Voorzienigheid, om u een voorregt te bezorgen, zo lang gewenscht, zo lang gezogt, zo lang, met heete traanen, ge-

gebeden, en de grondſlag van een ander Volksvoorregt, zo dierbaar als het leeven.

Vryheid — Burgerlyke en Godsdienſtige Vryheid! welk een geluk, een land te bewoonen, waar elk Ingezeten zynen GOD, volgens de inſpraaken van zyn geweeten, mag dienen: en blinde Geloofsdwang, met haare Gezellinne de bloedgierige vervolging, verbannen zyn: waar de natuurlyke Vryheid niet verder bepaald wordt dan noodig is om alles bedervende Regeeringloosheid te weeren: waar elk zyne Eer, zyne Goederen, zyn Leeven, als wettige eigendommen, bezit, en de vrugten van zynen arbeid inoogst; zonder vreeze, voor wegroovend geweld, leevende onder het waakzaam oog eener Overheid, die de Wetten en Voorregten des Volks eerbiedt, en 't Heil der Ingezetenen voor de Opperſte wet erkent. —— Lang, altoos, blyven die Voorregten ons by, onder eene Regeering, die voorzigtig, dat Heil ſteeds in 't oog houdende, alles vermydt, 't welk tot beſchadiging zou kunnen ſtrekken; de dreigende gevaaren en onheilen tragt te voorkomen; de drukkende af te weeren: en geene gunſtige gelegenheden, ter bevordering van 't zelve, laat voorby glippen, —— onder eene Regeering, die, zonder aanzien des Perſoons, de ſchuldigen verdiende ſtraffe doet draagen, de onſchuldigen vryſpreekt en beſchermt; verdienſten op den rechten prys ſtelt, en braave daaden met ryke geſchenken beloont, —— onder eene Regeering, die de Grondwetten van dit Gemeenebest in agt neemt, en, door getrouwheid aan Verbonden met vreemde Mogendheden, derzelver agting, liefde en hulpe beſtendig verdient, —— onder eene Regeering, die, ſteeds gedagtig aan 's Lands welgekooze Zinſpreuk, *Eendragt maakt magt*, de handen zamengevoegt, om den band, die den bondel der Zeven Pylen ſtrikt, te bewaaren, tegen alle ſchennis te beveiligen, en alle de voordeelen, uit die verbintenis ontſtaande, doet ſtand houden, en overbrengt tot het laatſte Naageſlacht. —— Verkeerde argwaan, ongegronde verdenking, en daar uit voortvloeiende agterhoudenheid, die niets dan vertraaging, in het bewaaren en bevorderen van 't algemeen Belang, kunnen te wege brengen, wyken, in dit hachlyk tydperk, waar in misſchien elk oogenblik dierbaar is, en het te lang marren, op 't verlies van Onafhanglykheid en Vryheid, zou kunnen te ſtaan komen. Om het afwenden hier van, hebben wy deezen Dag gebeden. De Hemel verhoore zulks! de Hemel handhaave onze regtvaardige zaak! en doe een licht van

Vertroostinge opgaan in deeze dagen vol kommerlyke en duistere uitzigten!

Hebt gy, myne Huisgenooten, uw Vaderland lief, met eene welberedeneerde Liefde: deeze zal niet bestaan in een ydelen klank: uwe daaden zullen van deeze uwe Liefde blyk en bewys draagen. Elk uwer kan, zal, en moet, in zynen kring, het beste des Lands zoeken. 't Zou weinig betekenen, wanneer ik, als Huisvader, u de pligten, de veelvuldige pligten, welke hier zamenloopen en medewerken, op deezen Dag alleen voorhieldt: vermaaningen en opwekkingen ten deezen einde dienen dagelyks medegedeeld, en, by voorkomende gelegenheden, ingeſcherpt te worden. —— Gy zyt myne getuigen, hoe ik my hier kwyte! —— Hoort, thans, daar ik my tot geene byzonderheden kan inlaaten, eenige algemeene lesſen: ontvangt myne Vaderlyke onderrigtingen.

Uwe Godsdienſtigheid bepaale zich niet, gelyk die van zulk eene menigte uwer Landsgenooten, tot het onderhouden van Vier- en Verbodsdagen: zy behoort in u een ſteeds werkend beginzel te weezen: en de hoofdregel van alle uwe bedryven. De *Christelyke Godsdienst*, die heilzaame troostryke Bedeeling, onder welke gy leeft, heeft dit voorregt, dat dezelve, terwyl ze ons tot *Hemelburgers* vormt, teffens de beste *Burgers op Aarde* maakt: wie geen goed *Burger* is, kan geen goed *Christen* zyn: de beginzels des *Christendoms* veredelen de daaden eens braaven *Burgers:* Daar hy zyn waare Vaderland in den Hemel heeft, zoekt hy, in zyn aardſche Vaderland, door het beantwoorden aan alle zyne betrekkingen, zich voor te bereiden, om, in een toekomend Vaderland, geſchikt te zyn tot het volbrengen van verheevener verbintenisſen, gepaard met het genot van beter en beſtendiger goederen, dan het ryksgezegendst en bestbeſtuurdst Gewest in dit ondermaanſche kan opleveren.

Ik gewaagde van het beantwoorden, aan uwe betrekkingen in uw Aardſche Vaderland: hoe groot, hoe veelvuldig, hoe uitgeſtrekt, zyn dezelve? Myn uur, tot deeze overdenkingen geſchikt, zou veel te kort ſchieten, wilde ik my inlaaten om ze alle voor te ſtellen, ik laat ſtaan uit te werken.

Gehoorzaamt uwe Wettige Overheden, die den last des Staatsbeſtuurs draagen, wier overleggingen, zorgen, maatregels en poogingen ſtrekken, om de Landzaaten by hunne Voorregten te handhaaven, en hun gelukkig te maaken, Altoos gewigtige, en, by hunne eerbiedenswaardi-

dige, doch by uitſtek, zwaare post in een tyd als de tegenwoordige: niet te vergelden dan door getrouwheid en wakkerheid in het nakomen en volvoeren hunner bevelen; door bereidvaardigheid in het draagen der Lasten, die dezelve ter bewaaringe en verdeediginge des Vaderlands noodig oordeelen. Hier in hebben uwe Voorvaders ten allen tyde, van de oprigting deezes Gemeenebest af, uitgemunt, —— hier in ſteeken die *Vaderlanders* nog uit. Ten voldingenden bewyze hier van ſtrekt, dat zy meer doen dan den opgelegden last torſchen, en vrywillig bezwaaren op zich neemen, ten beste des Lands. Getuig hier van, ô Liefdegaaven, met zo veel hartlykheids geſchonken, toen, in den voorleden jaare, de getergde en ontwaakte *Nederlandſche* dapperheid, op den vyfden van Oogstmaand, den trouwloozen Brit affloeg, en de zee deedt ruimen. —— Liefdegaaven beſtemd om de Weduwen der Geſneuvelden te troosten, —— en waar uit vervolgens eene Maatſchappy gebooren is, die den Vaderlande tot eer ſtrekt, geſchikt om op den duur in de grootſte uitgeſtrektheid te werken, tot het aankweeken van Helden. —— Eene beklaagenswaardige partyſchap en verdeeldheid, in ons Land heerſchende, maakt het punt, ten opzigte van de Overheid, teder: het vordert eene groote maate van Voorzigtigheid in woorden en daaden. Dan zo zeer ik u raade, welbeweezene waarheden die de Vryheid gelden, met voegelyken ernst, voor te ſtaan en te verdeedigen, zo zeer wil ik u waarſchuwen tegen alle haatlykheden ten opzigte van Overheidsperſoonen, in welk een rang en post ook geplaatst. Schelden, ſchimpen, doet niets af. By de veelvuldige dagelyks uitkomende Stukjes, met de vreemdſte tytels, die ook zomtyds het geheele aartige uitmaaken, indien 'er anders eenige geestigheid in is, gedenk ik menigmaal aan 't zeggen van onzen Vaderlandſchen Geſchiedſchryver HOOFT, „ Schotſchriften en Faamroovende Gedichten zyn een wa„ pen, dat, zonder voordeel op zynen vyand te behaalen „ (gemerkt het eenen iegelyken even na is,) niet dan kwaad „ bloed en verbittering maakt."

Bemint uwe Medevaderlanders boven Vreemdelingen: geeft de voorkeus aan hunnen arbeid. Geen vreemde Mode, die zo zeer de heerſchappy voert, onttrekke den Vaderlandſchen nyveren arbeider werk, en ontneeme hem het brood zyns beſcheiden deels. Gy ziet myn voorbeeld in het draagen van Inlandſche Stoffen: wat u hier omringt, is, zo verre de natuur der zaake het gehengt, *Vader-*

landsch, — *ouderwets*, — mogelyk — ja zeker — in zommige opzigten; doch laat dit toverwoord der Mode, waar mede zy meent alles in éénś te zeggen, en onwederleggelyk te bewyzen, op u geene kragt oefenen, en aanzetten, om alles, wat tot geryf en cieraad dient, uit vreemde Landen te ontbieden. Kweekt naarſtigheid onder uwe Stad- Plaats- en Landsgenooten aan: deeze is eene beſtendige bron der Welvaard.

Maar bovenal, betoont u voorbeeldlyk naarſtig in het leeren en voortzetten van een eerlyk en nuttig Beroep. Dit is myne dagelykſche les; en ik verheug my over derzelver gelukkige uitwerking op uwe harten. Met genoegen, bemerk ik uwe veragting van den ryken Ledigganger, die eenen weg betreedt, op armoede en gebrek uitloopende, door zyne ongeregeldheden veel goeds bederft, en een allerſchadelykſt voorbeeld geeft. Houdt u vast aan de Huishoudelyke Spreuk van SALOMO. *Door wysheid wordt een Huis gebouwd, en door verſtandigheid bevestigt; door weetenſchap worden de Binnenkameren gevuld met allen lieflyk goed.* —— Ik prys uwe oefenzugt in fraaije Weetenſchappen, die geen regtſtreekſche betrekking tot uwe groote hoofdzaak hebben; zy veraangenaamen het leeven, en verſchaffen de beste uitſpanning, als ze in eene behoorelyke ondergeſchiktheid aan uw bedoeld of reeds verkregen Beroep blyven. Zy houden u te rugge van dien geest der Losbandigheid en ſpoorlooze Verkwisting, het zo gemeen gebrek van veelen uwer Jaargenooten. —— Bedenkt, myne Kinderen, dat Spaarzaamheid een der zuilen was waarop men deezen Staat vestigde. Wil men deeze Gierigheid noemen, om 'er een haatlyken naam aan te geeven; weet dat naamen de zaaken nooit veranderen; en dat Spaarzaamheid eene Deugd blyft, in dit Land hoogstnoodzaaklyk. Naar uw Staat te leeven is daar mede beſtaanbaar. Zy verbiedt alleen de onbezonne Verkwisting, die één enkel voordeelig jaar ten maatregel der Verteeringe ſtelt; en zich bykans onvermydelyk bedroogen vindt. De voorbeelden dier ſlachtofferen van hunne eigene Dwaasheid omringen u; en, ſchoon met geene wel dubbel verdiende ſchande gebrandmerkt, verdienen zy de veragting van alle Verſtandigen en Braaven. —— Het wel te raade houden zyner bezittingen ſtelt den Burger in ſtaat, om Liefdegaven aan waarlyk ongelukkige en behoeftige Landsgenooten uit te reiken; en de Deugd van Milddaadigheid, die

die Vaderlandſche Deugd, welke nog leeft, te oefenen; om de kosten te helpen draagen, die het lieve Vaderland misſchien noodig zal hebben tot het voortzetten van eenen Oorlog, ons met een ten hemel ſchreeuwend onregt aangedaan; en waar door zo veelen reeds, buiten hun ſchuld, uit den ſchoot der weelde geſchopt, eene harde Standwisſeling ondergaan hebben. —— Voor 't Vaderland, dat waarlyk dien naam en uwe Liefde verdient, moet de rechtſchaape Minnaar zyne Goederen en Leeven veil hebben; want, gaat dit ten gronde, dan is hy omtrent beide onzeker.

Het uur myner Overdenkingen is verſtreeken, — nog eenige oogenblikken. ——— De Liefde tot uw Vaderland, myne Huisgenooten, waarvan ik dus verre ſprak, moet nooit aanloopen tegen de algemeene Goedwilligheid; de hoofddeugd van een *Chriſten;* en is 'er volkomen mede beſtaanbaar; de Liefde des Naasten heeft haare trappen, en wordt geregeld naar de byzondere betrekkingen. Het uitgebreidſte hart kan een Vaderlandlievend hart zyn, —— welberedeneerde Deugden zyn altoos met elkander beſtaanbaar. Deezen dag hebt gy zelfs voor uwe Vyanden gebeeden. ——— Mogten de Smeekingen, om eenen eerlyken en den Lande heilzaamen Vrede, verhooringe erlangen; en onze Vyanden, door trotſchen waan verblind, door toomlooze heerschzugt vervoerd, de oogen geopend, en in hunne drift en loop geſtuit worden. ——— Is daar toe de noodweer der wapenen noodig; de Hemel zegene die van ons Vaderland, hy verwekke Helden van de dappere Voorvaderen niet ontaart; getrouwe Beſchermers en Verdeedigers onzer Regten, Vrydommen en Bezittingen; Herſtellers van eenen verdrukten Handel en geknelde Zeevaard. Gods zege doe ons een blyden dag van dankerkentenis vieren; wanneer de duistere wolken, die thans over ons hangen, zyn opgeklaard; en 't heuglyk licht van Heil den Vaderlandſchen Grond beſtraale. Ik ſluit myne overdenkingen met de Afbeelding der *Vaderlandliefde* eens Zedeſchryvers, deezer dage geleezen. „ De degelyke *Liefde des* „ *Vaderlands* kan niet ledig zitten, zy heeft handen om „ 't gemeene welzyn daar mede uit te werken; om met „ de eene af te keeren wat ſchadelyk, met de andere aan „ te haalen wat nut en dienſtig is. Zy heeft ooren vol „ Oplettenheid, oogen vol Toezigt, en een hart vol Men„ ſchenliefde. Zy is gewapend met Spies en Schild om

„ de

„ de Vrienden te dekken en de Vyanden te verdelgen. „ Op haar borst ſtaat eene Zon, om alle Inwoonders met „ gelyke goedheid te beſtraalen; op haar helm ſtaat een „ Oog om het toekomende te bezorgen; aan haar voeten „ een Roer om het tegenwoordige te beſtuuren (*)."

(*) *Hamburger Patriot*, I. D. bl. 568.

BRIEF
VAN
PETRUS CAMPER,
AAN DEN ZEER ERVAREN, EN BEROEMDEN HEERE
B^s. HUSSEM.

Heelmeester van het Edel M: Collegie ter Admiraliteit te Amſterdam, Lid van het Vliſſingsch Genootſchap der Wetenſchappen, enz. enz. enz.

OVER HET MANKGAAN DER KINDEREN.

Myn Heer!

Verſcheidene maalen heb ik de eere gehad met U over het mankgaan der Kinderen te raadpleegen; ter dier gelegenheid is het geſprek, in onze byzondere byeenkomſten, dikwyls gevallen op de oorzaak van dat gebrek; te meer, dewyl ik in het Iſte Stuk des VIIde Deels der *Haarlemſche Verhandelingen*, p. 452, enz. eenige aanmerkingen gemaakt hadde, geſprooten uit verſcheidene Waarneemingen, op de ders zelve genoomen, en gegrondvest op de menigvuldige beenderen, welke ik van mankgaande in myne Verzaameling bezitte, en gewoon was in myne openbaare Lesſen over de Ziekten der Beenderen, in den Jaare 1756, te vertoonen in het Amphitheater van het Gilde der Heelkonſtenaars te Amſterdam.

Het gevoelen van den beroemden *Ruysch*, aan wiens groote kundigheden in de Ontleed-, en Heelkonst, de geheele Weereld eene wezenlyke verplichtinge heeft, gebouwd op het gezag van den Heelmeester *Borst*, als of het mankgaan meest altoos van eene breuk in den hals van het Dyebeen afhing, is door my getoond, daarom niet aanneemelyk te zyn, om dat uit de menigvuldige beenderen van manken, die ik bezitte, en thans in de uitmuntende Verzaameling van zieke beenderen op Uwe Gildekamer gevonden wor-

worden, overvloedig blykt, dat het hoofd van het Dyebeen zeer dikwerf ontwrigt; en zelfs in bejaarden ontwrigten kan; en derhalven het mankgaan niet noodwendig behoeft af te hangen van de breuk van het Dyebeen, ofſchoon ook die in deszelfs hals zomwylen plaats heeft.

My heugt nog zeer wel, hoe veel moeite ik voor 27 Jaaren had, om de reets grysgewordene Heelmeesters van Amſterdam, in wiens geheugen de Lesſen van den beroemden *Ruysch*, den waardigen Leermeester van hunne eerſte jeugd, een te diepen indruk gemaakt hadden, te overreeden; dat het mankgaan van kindsbeen af beginnende, in de daad, alleenlyk afhing van het ontwrigte hoofd des Dyebeens, welke langzaamerhand uit zyne Pan, door de inzypeling van Lidwater geſtooten, zig meestal tegens de buitenzyde van het darmbeen aanzet; en daar dikwyls door de goedgunſtige Natuur eene nieuwe Pan gedeeltelyk, of geheel, verkrygt. Zomwylen verettert het geheele hoofd met den hals des Dyebeens, waarnaa eene groote zwakheid in den gang moet volgen, die nimmer geneest, en door een kruk, of andere onderſteuning, geholpen dient te worden. De meeste verwondering, onder alle deeze op elkander volgende toevallen, verdient de geheele opſlorping van zoo veel beenſtoffe, zonder eenig beenbederf agter zig naa te laaten; offchoon die uit de opſlorpende vaten, welke natuurlyk binnen in deeze holligheid plaats hebben, ligtelyk afgeleid kan worden: en ligter, dan die der beenſtoffe der vernietigde wervelen in de agterwaardſche boggels, offchoon dezelve zoo menigmaal voorvalt.

Hippocrates is zeer oplettend en breedvoerig omtrent de beſchryving der toevallen, en der algemeene, zelfs der geringſte omſtandigheden van het mank zyn. Ook heeft 'er *Galenus* eene allerklaarſte en voldoenendſte uitlegging over gegeeven. *Galenus* heeft echter, ſchoon hy deeze kwaale van naby kende, verkeerdelyk beſlooten omtrent de verbreeking des Rondenbands, die altoos deeze ontheuping verzelt. Hy waant immers, dat het lid, ſchoon herſteld, weder uit zyne Pan ſchiet, om dat de Rondeband gebrooken is; daar indedaad het tegendeel gebeurt, en de Rondeband altoos ſcheurt, om dat het Dyebeens hoofd, uit zynen zetel gedwongen wordende, eindelyk deeze ſcheuring te wege brengt.

Ook hebben wy reeds in *de Verhandeling over den Orang-Outang* Bladz. 83. § 1. aangetoond, dat de *Orang* geen Rondenband heeft aan het Dyebeens hoofd; en dat nog-

nogthans daarom de ontwrigting en het mankgaan in dat zonderlinge dier niet gevonden worden, zoo als, volgens *Galenus* oordeel, noodwendig zou moeten geſchieden.

Het mankgaan wordt in onze kinderen, van één en een half jaar oud, of liever van het oogenblik, dat zy beginnen te gaan, reets beſpeurd, en neemt langzaamerhand toe, om dat het lidwater, of het vogt door *Clopton Havers* eerst allerduidelykst beſchreeven, den beursband allengsjes opvult, en eindelyk het geheele hoofd uit de Pan dryft: 't welk eerst op den rand van de Pan ſtaat, en eindelyk, de verſlapping der banden grooter wordende, agterwaarts opſchiet: waardoor het aangedaane been korter wordt, niet om deszelfs waare verkleining, maar om dat het hoofd hooger opſchiet, dan den bovenrand zyner holte. 2. Draait de knie naar binnen. 3. Raakt de hiel nooit den grond. 4. Vermagert het geheele been, omdat het zoo wel niet gevoed wordt, als het gezonde. Alle deeze omſtandigheden zyn, uitwendig, zeer zigtbaar, en vereiſchen daarom geene volmaakte kennis van het Ontleed-kundig geſtel onzes Lighaams.

Dan uit de ontleding der manken, die ik te Amſterdam, openlyk, en in het Ampſitheater van het Gilde in April van den Jaare 1759, en voor de kundigſte Genees-, en Heelmeesters, in het theater van het Gasthuis, in Maart 1761 gedaan hebbe, is gebleeken, dat de Bilſpieren, de *Pyriformis*, en de trekkers van de *Obturatores* opwaarts ryzen, in plaats van nederwaarts te loopen, zoo als die van den voorkant van het bovenſte des Dyebeens; de *Iliacus internus*, de *pſoas*, de *pectineus*, en *quadratus femoris*; 2. Dat het hoofd van het Dyebeen, onder den krom omloopenden trekker van de rechte ſpier des Dyebeens, naar buiten opwaarts ſchiet: waar door niet ſlegts de trekkers van den *Iliacus internus*, en *pſoas* gerekt, en krom getrokken worden, maar ook de Dyezenuwen: waar uyt de reeds aangehaalde vermagering uitdrukkelyk volgt. 3. De in- en uitwendige ſtopſpieren of *obturatores* trekken het *os iſchion* inmiddels allengsjes naar buiten, en vergrooten hiermede in allen den hoek der ſchaambeenderen, en verminderen de diepte van het bekken; waardoor in de Vrouwen toevallig het voorrecht van gemakkelyk te kraamen verkreegen wordt; en wel te grooter, wanneer het euvel aan beide de zyden te gelyk plaats grypt.

De naukeurige aftekeningen, die ik gemaakt hebbe van mankgaande lighaamen, en van verſcheidene zonderlinge been-

beenderen, onder anderen van het fraaije bekken en Dyebeenderen, aan de rechter zyde met een geheel groot, en nieuw, en aan de ſlinker met het begin van een nieuw *acetabulum* voorzien, die thans in de ryke Verzaameling van Uwe Gildekamer berustende zyn, met de uitleggingen gereed ter Uitgaave; indien het mogelyk ware, dat men zig vleijen konde, liefhebbers genoeg te zullen vinden, om zig zulke kostbaare werken, om der Plaaten wille, te verſchaffen. In de meeste kinderen vermeerdert het ongemak langzaamerhand, en ongevoelig, zelfs zonder merkelyke pynelykheid van het geheele been. Het heugt U, dat de dogter van Mevr. de Wed. ***** dus geſteld ware, en het kind van den Heere **, en anderen, die wy te zaamen gezien, en door uiterlyke middelen ongeneesſelyk verklaard hebben; en waar van eenige gezegd worden herſteld te zyn; offchoon zulks ons geheel ongeloofelyk voorkoomt.

Onderwylen is dit ongemak zeer algemeen, vooral by onze jonge dochters; zoo dat te *Franeker*, van 28 Menſchen, één mank gaat; en 'er dus in die kleine Stad 125 gevonden worden; niet ſlegts onder de geringere burgerlieden, maar verſcheidene onder de eerſte huisgezinnen van die Akademieſtad; ten bewyze, dat dit gebrek nog aan mangel van zorg, nog van middelen, kan toegeſchreeven worden.

Het branden van *Hippocrates*, de drop van warm water door *Rhazes*, en de *Douches* van Aaken, welker kracht *Trioen* verheft, hebben, even weinig als de waasſem van azyn, geholpen. *Hildanus* was van gevoelen dat dit gebrek volſtrekt niet herſteld konde worden, en *Du Verney* ſchynt zoo overtuigd van die waarheid, dat hy den Lyder alleenlyk gemak, en krukken aanbevolen wil hebben. Dezelfde wanhoopige gedagten, heb ik van gelyken altoos gekoesterd, ter tyd toe, dat wy te zaamen die ongelukkige kinderen gezien hebben, en ik andere nog aanmerkelyker gevallen onder myne zorge bekwam.

Myne gedagten zyn zedert onophoudenlyk bezig geweest, om middelen uit te vinden, ter volkoomene geneezing van dit afzienelyk en lastig gebrek.

Ik vleide my eenen zekeren weg te zullen konnen vinden om den Beursband te openen, en het overvloedige lidwater veilig te ontlasten; even als men de *Hydrarthros* der knie doet, of aan eenige andere uitſtorting van water in eene andere natuurlyke holligheid.

Ter

Ter voldoening derhalven van myne brandende begeerte, om langs een veiligen weg den Beursband te openen, heb ik aan een jong verſtorven Vrouwenlighaam, de bovenzyde van de Dye naukeurig ontleed, met behoud der bloedvaten en zenuwen: en gevonden, dat men onmiddelyk, zonder kwetzing van eenig aanzienelyk deel, eene behoorelyke inſnede konde doen tot in den Beursband, welke van rondsomme het *acetabulum*, of Pan, afkomſtig, niet alleen het hoofd, maar den geheelen hals des Dyebeens, omvat, en ingehegd wordt aan deszelfs oorſprong uit het Dyebeen.

Om dit bewaarheid te vinden, behoeft men ſlegts die zelfde toebereiding te maaken, en het vet weg te neemen tuſſchen de *Sartorius*, en *Tenſor vaginæ femoris*; en, een weinig dieper, den trekker van den *Rectus Cruris* te ontblooten: zoo zal men eene tuſſchenruimte ontdekken, ter lengte van 2 Rhynl. of Amſterd. duimen, en ter breedte van ½ duim in de bejaarden, die eene inſnede toelaat van 1 ½ duim, en dus grooter dan nodig is, om dit vogt te ontlasten.

Is 'er reets een begin van mankgaan, en is die Beursband opgezet, zoo zal de breedte grooter zyn, en de inſnede zal nog gemakkelyker gedaan worden.

Den 29 van Louwmaand van dit jaar, heb ik dit geheele deel eerst naukeurig ontleed, levensgrootte afgetekend, en den 8 van Sprokkelmaand 'er een naa-getrokkene ſchetſe van gezonden aan U, die volgens uwen Brief van den 15 dier maand U wel ſchynt bevallen te zyn, 't gene my aangenaamer was, om dat Gy verlangend ſcheen, om Proeven te neemen van deeze geheel nieuwe, en veel belooyende, manier, om de mankheid in jonge kinderen voor te koomen.

Ik zal, om alle twyffelagtigheid te vermyden, het geval nader bepaalen, en u eene nette, dog korte, Beſchryving, van de te doene handbewerking mededeelen.

De Lyder of Lyderesſe, want het geſlacht doet niets tot het ongemak, een Kind zynde, moet alleenlyk rooijende gaan, en het Been niet merkelyk verkort hebben, ook moet de Bilplooi der aangedaane zyde niet zeer zigtbaar opwaarts loopen; veel min moet de Rug-graad onder den gang ſchuins inbuigen.

Het ongemak behoort derhalven nog ſlegts in den beginne te zyn; en als dan zal men den kleinen Lyder op den Rug regt uitgeſtrekt leggen, en het aangedaane Been door een kundigen Medehelper, met de teenen een weinig bin-

binnenwaarts gedraaid, om den *Sartorius* te ſpannen, ſtevig doen houden.

Vervolgens zal men, I. met een ſtevig puntmes een vinger breed onder den voorpunt van het Darmbeen, het vel regt nederwaarts openen, ter lengte van 1½ duim, tuſſchen den *Sartorius* en *Tenſor vaginae femoris* in.

II. Zal men met den voorſten vinger der ſlinkerhand in de wond voelen naar den gezwollenen Beursband, en den trekker van de regte Dye-ſpier, welken men als dan zeer ligt tuſſchen de twee aangehaalde ſpieren gewaar wordt.

III. Daarnaa zal men met het zelfde mes in den Beursband, van boven nederwaarts, ſnyden; alleenlyk behoort men verdagt te zyn, dat deeze Beursband, daar ter plaatze, zeer dik en taai is. Het uitloopend vogt zal den Heelmeester ſchielyk, van wél geſneden te hebben, verwittigen; die de inſnede onderwyles zoo lang behoort te maaken, als het been des Lyders zal dulden, ten weinigſten van ½ of ¾ van een duim, indien zulks mogelyk is.

IV. Naa den geheelen Beursband geledigd te hebben, zal men eindelyk een ſteekwiek brengen tot binnen in deszelfs holligheid, om haar dagelyks twee maalen, of geduurig, van het aanwasſend vogt te konnen ontlasten, en de wonde met eene platte wiek verbinden, beſmeerd met een weinig verzagtenden balſem; alles te zamen mèt een kleefpleaster dekken, en het geheele toeſtel met het gewoone korenair verband, tot de lasch geſchikt, bevestigen.

Andere Manier. Men zoude, wanneer de uitzetting te groot was, eene *Dril-naald* (*) konnen gebruiken, alhoewel my eene inſnede beter voorkomt, om dat de geheele punt van de Dril-naald door de dikte van den Beurs-band vry verre heenen geſtooken moet worden, zal 'er de pyp behoorlyk diep inſchieten. Waardoor men den hals of het kraakbeen van dat deel des Dyebeens, in jonge Kinderen, zou kunnen kwetzen; al het welke door het puntmes geheel vermyd kan worden.

Deeze gedagten zullen, bekenne ik, om haare nieuwheid, vreemd ſchynen; dan ik meene, dat myne voorſtelling op zulke goede, en teffens op zulke zekere, gronden ſteunt, dat zy niet alleen van U, maar van alle kundige en beoeffende Mannen in de Ontleed- en Heelkonst, zeer gretig zal aangenoomen worden.

Behaagt het u, myn Heer! deezen in de zoo veel gelee-

(*) *Trocar.*

leezen wordende *Letteroefeningen* te plaatzen, ten einde ook anderen nut zouden konnen trekken van onze Onderhandelingen? ik geeve 'er geredelyk myne toeſtemminge aan; ook zal zulks gelegenheid geeven, dat ſchrandere Lieden van onze konst deeze voorgeſtelde konstbewerking door hun vernuftig oordeel en diepere inzigten, verbeteren, en tot grooter volmaaktheid brengen. Hoe het ook zy, hunne oordeelkundige Aanmerkingen zullen ons voorzeker te ſtade komen, en ook anderen in ſtaat ſtellen om de geneezing van deeze ontcierende kwaale, met nog meerder gemak, en minder ſmert, voor de kleine Lyders, te bewerken.

Het is immers onverſchillig, wie het Menschdom dienst doet, als het ſlegts verligt wordt van de menigvuldige ongemakken, kwaalen, en gebreken, waaronder het byna ſchynt te bezwyken.

Gaa onderwylen voort, Myn Heer! het menschdom, en de ongelukkige Lyders, gelyk Gy gewoon zyt, by te ſtaan, te helpen, en te geneezen. Draag 'er den roem van weg, dien Gy zoo wettig verdiend hebt, en alle braaven met my U toekennen.

Ik ben, met hooge achting, en met ongeveinsde vriendſchap,

MYN HEER!

Uwe Gehoorzaame Dienaar,
PETRUS CAMPER.

Leeuwaarden
den 3den van Lentemaand, 1782.

BERICHT VAN DE VROEGTYDIGE VRUGTBAARHEID EENS PISANGS.

Toen de *Muſa*- of *Piſangplant*, in den jare 1736, voor de eerſtemaal, in Holland, bloeide en vrugten voortbragt, was dit verſchynzel, op de beroemde Lustplaats *de Hartekamp*, een algemeen voorwerp van nieuwsgierigheid, dat bovenal het opmerkzaam oog van de Liefhebberen der Natuurlyke Historie tot zig trok. Maar, zints dien tyd, heeft men zo menigwerf in de Nieuwspapieren aangekondigd, dat deze fraije werking der Natuur zig, by herhaling, nu in dezen dan in genen openbaren Kruidtuin, en op verſcheiden Lustplaatſen, vertoonde; en dezelve is daar door al zo veelvuldig waargenomen, dat het thans

thans de aandagt der Liefhebberen weinig of niet tot zig trekke, te melden, dat hier of daar eene *Muſa-plant* bloeit en vrugten draagt. Uit dien hoofde zouden we het ook der moeite niet waardig agten, den Liefhebberen openlyk te berigten, dat 'er tegenwoordig, op de Hofſtede *Plantlust*, een halfuur van *Rotterdam* onder *Hilgersberg* gelegen, zodanig eene Plant, en waarſchynlyk van die ſoort, welke de beroemde *Linnaus*, onder den naam van *Muſa Sapientia*, voorſtelt, in bloei en vrugtdraagend te zien is. Dan eene byzonderheid daaromtrent, welker melding opmerking verdient, noopt ons om 'er uitdrukkelyk gewag van te maaken. Wy hebben naamlyk, betreffende deze Plant, aldaar ter plaatſe, den Liefhebberen wel byzonder het volgende te berigten. Dezelve heeft tegenwoordig nog geen twee jaren ouderdoms bereikt, en is reeds ter hoogte van twee en twintig voeten, (van den grond tot den top der bladeren gemeeten zynde,) opgeſchoten. Haar Stam heeft in den omtrek de dikte van twintig a twee-entwintig duimen; en de bladen zyn genoegzaam van dezelfde breedte. Omtrent half November des voorgaanden jaars begon deze Plant te bloeijen; en ze heeft, in 't begin van February, reeds meer dan veertig vrugten vertoond.

Het is zekerlyk, als een gansch byzonder geval, wel opmerkenswaardig, dat men een Plantgewas van die ſoort, in ons koud Gewest, binnen zo korten tyd, vrugt ziet dragen. Vermoedelyk heeft 'er de plaatſing zeer veel aan toegebragt. Te weten; ze ſtaat niet in eene Tobbe, maar is in den Runbak ingeplant: 't is niet vreemd te denken, dat zulks medegewerkt zal hebben, tot haren ſterken wasdom, en hare zo verbazend ſnelle vrugtvoortbrenging, 't welk den Liefhebberen veelligt aanleiding kan geven, om zulks met deze en ſoortgelyke gewaſſen verder te beproeven.

NATUURLYKE HISTORIE VAN HET EUROPISCH HANGNESTJE, EN HET HANGERTJE.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeſchryver van den Heer DE BUFFON.)

Het *Europiſch Hangnestje*, in 't Latyn *Parus nidum ſuſpendens*, in 't Italiaansch *Pendolina*, in 't Engelſch

the Mountain Tite, in 't Fransch *Remiz*, in 't Poolsch *Remez*, in 't Rusfisch *Remesfof*.

Het zeldzaamfte, 't welk, in de Natuurlyke Historie van deeze Vogeltjes, voorkomt, is de verregaande kunst in 't zamenftellen van derzelver nest gebruikt. Zy bezigen daar toe het zagte dons 't welk aan de Wilge-Boomen en de Populieren groeit, en andere donsagtige zelfftandigheden uit het groeiend Ryk; zy weeten met hun bek deeze draadagtige ftoffe te verwerken, en 'er een dik vast weefzel, bykans gelyk een laken, van te vormen; van buiten verfterken zy 't zelve met vezeltjes en hairworteltjes, die tot in het weefzel doorgaan, en eenigermaate het timmerhout van het nest uitmaaken; van binnen voorzien zy het met die zelfde zagte ftoffe, onbewerkt, ten einde de Jongen zagt liggen, en, om hun warmte te bezorgen, fluiten zy het van boven digt; zy doen nog meer, zy hangen het aan een draad van hennip of ander fterk gewas, aan een vorkswyze zamengroeijing van een dun beweegbaar takje, zich uitftrekkende over het water, ten einde zy zagt gewiegd worden door de buigzaamheid van het takje; ook vinden zy, meest van Water-Infecten leevende, daar overvloed van voedzel; deeze plaatzing dient teffens tot beveiliging tegen Ratten, Haagedisfen, Slangen, en andere vyanden uit het kruipende geflacht altoos de gevaarlykfte. En, 't geen ten bewyze fchynt te dienen, dat deeze oogmerken aan de Vogeltjes niet alleen bepaald ingeboezemd zyn, is, dat zy uit den aart flim zyn, en wel zo flim, dat ze, volgens het berigt der Heeren MONTI en TITIUS, nooit op de gewoone wyze zich laaten vangen; zomtyds worden ze in 't nest verrast, als de zon onder is, of op een nevelagtigen en ongeftuimen dag. Dit zelfde heeft men opgemerkt ten aanziene van de Vogels in de Nieuwe Wereld, de *Dikbekken* in *Abyfinie*, en andere Vogels, die desgelyks hunne Nesten aan Boomtakken hangen.

Het Nest van 't *Europisch Hangnestje* is van geene bepaalde gedaante, nu eens gelykt het naar een zak, dan eens naar een geflooten Beurs, dan weder na een platte zakpyp, enz. De Ingang is aan de zyde, bykans altoos na den waterkant gekeerd, nu eens wat hooger dan eens wat laager; het is eene kleine bykans ronde opening, van een en een half duim over kruis, en daarenboven; de rand verheft zich buitenwaards met een meer of min uitfteekend omboordzel, zomtyds geheel zonder 't zelve. —— Het Wyfje legt vier of vyf Eitjes; hier door zyn de *Europifche Hang-*

nest-

nestjes zeer onderſcheiden van de algemeene vrugtbaarheid der Meezen, van welk Geſlacht zy anders het voorkomen, den bek, het geluid, en de voornaamſte eigenſchappen hebben. Deeze Eitjes zyn ſneeuwwit, zeer dun van ſchaal, en bykans doorzigtbaar. De *Europiſche Hangnestjes* broeden doorgaans twee maalen 's jaars, de eerſte keer in April of May, de tweede in Augustus; 't is zeer twyfelagtig of zy het driemaal doen.

Men ziet de Nestjes deezer Vogeltjes in de moerasſen rondsom *Bologne*, in die van *Toscaanen*, by het Meir *Trazymene*; en ze zyn volkomen even vervaardigd als die in *Lithauwe*, *Volnie*, *Poolen* en *Duitschland*; de eenvoudige Landlieden hebben 'er een bygeloovigen eerbied voor; by elke hut ziet men aan den ingang een deezer Nestjes hangen; de Eigenaars zien ze aan als geſchikt om den Blixem af te weeren, en houden den kleinen Kunſtenaar voor een Heiligen Vogel. Men zou, dit ziende, bykans in verzoeking komen om de Natuur te beſchuldigen, dat zy niet ſchaarſer geweest hebbe met haare wonderen; dewyl ieder wonder, om zo te ſpreeken, ten bron van nieuwe dwaalingen ſtrekt.

Dit Geſlacht der *Meezen* treft men ook aan in *Boheme*, *Silefie*, *Ukranie*, *Rusland*, *Siberie*, over al; met één woord, waar de Boomen en Planten groeijen, die de donsagtige ſtoffe tot het vervaardigen der Nesten opleveren. Volgens GMELIN, zyn ze zeldzaam in *Siberie*, en omſtreeks *Bologne* moeten ze niet ryklyk vallen: dewyl ALDROVANDUS ze niet kent. Ondertuſſchen houdt de Heer TITIUS *Italie* voor het egte Vaderland, van waar zy door *Venetie*, *Charintie* en *Oostenryk*, in *Boheme*, *Hongarye*, *Poolen*, en andere nog Noordlyker Gewesten, gekomen zyn.

Overal, of bykans overal, onthouden zy zich in wateragtige gronden, en weeten zich wonder te verbergen in het kreupelhout, en de gewasſen daar groeiende. Men verzekert, dat zy, met het aannaderen van den Winter, niet van Lugtſtreek veranderen. Dit laat zich zeer wel begrypen, van Landen, waar de Inſecten een geheel jaar door voor handen zyn; doch, in Noordlyker Gewesten, geloof ik, dat de *Hangnestjes*, geduurende de felſte koude, even gelyk andere *Meezen*, de barſte ſtreeken verlaaten, en zagter opzoeken. De Heer KRAMER onderregt ons ook, dat zy in den Winter meer, dan in eenig ander ſaiſoen, gezien worden omſtreeks de Stad *Pruck*, op de grenzen

zen van *Oostenryk* en *Duitschland* gelegen, en zich meest in Biezen en Riet onthouden.

Men zegt, dat zy een wildzang hebben; doch weet 'er weinig van. Ondertusschen heeft men ze opgekweekt, en jonge *Hangnestjes*, uit het nest genomen, eenige jaaren gehouden, ze alleen Mieren-eieren tot voedzel geevende. Zy moeten dan in den opgeslooten staat niet zingen.

De Pluimadie van dit Vogeltje is zeer gemeen. Het bovenste van den kop is witagtig, het agterhoofd en het bovenste van den Hals aschgraauw: het geheele Bovenlyf grauw, doch vooraan rosagtig: de Keel en 't ganssche Benedenlyf wit, van vooren na het aschgraauwe, en van agteren na het rosse trekkende: een zwarte streep op het voorhoofd strekt zich horizontaal uit over de Oogen en verre daar over heen: de bovenste Dekveeren der Vleugelen zyn bruin, met rood geboord, 't welk na de uiteinden toe afneemt. De Staart en Vleugel-pennen zyn desgelyks bruin, maar met witte randen; de Bek is aschverwig, de Pooten desgelyks, maar rosser.

Het blykt, uit de beschryving van den Heer MONTI, dat deeze Vogeltjes in *Italie*, meer roods in hunne Pluimadie hebben, en iets groens op de bovenste Dekveeren der Vleugelen: volgens die van GMELIN, hebben zy, in *Siberie*, een bruinen Rug, een witten Kop, en eene roodagtige Borst: maar dit zyn verscheidenheden, die van de Lugtstreek afhangen, of misschien alleen van de beschryving: want men heeft ze maar van naderby, of in een ander licht, te beschouwen, om kleurverschillendheden te ontdekken.

Naar de beschryving van KRAMER, heeft het Wyfje dien zwarten streep niet, gelyk het Mannetje. GMELIN eigent dien aan beide toe, en wil dat het Wyfje alleen den Kop grauwer heeft, dan het Mannetje, en den Rug min bruiner: by beide is de Iris geel, en de Oogappel zwart; in grootte evenaaren zy den *Pimpelmees*, haalende in de geheele langte vier en een halve duim.

De Heer MONTI geloofde, dat het *Hangnestje* het eenig Vogeltje was, onder de *Europiesche Vogelen*, 't welk zyn nest aan een boomtak ophing; doch, om thans niet te spreeken van de *Wielewaal*, die, gelyk bekend is, een hangend nest maakt tusschen twee takken van boomen, is 'er een Vogeltje zeer bekend in *Languedoc*, schoon geheel onbekend by de Vogelbeschryvers, 't welk zyn nest met zo veel kunst vervaardigt als het straks beschreeve *Hangnestje*, en

en 'er zelfs nog meer overlegs by ſchynt te gebruiken. Het verdient te meer onze aandagt: dewyl het met dezelfde bekwaamheden verſtooken is van dezelfde beroemdheid. Men mag het aanmerken, als veel overeenkomsts hebbende met het *Europisch Hangnestje*; doch niet als eene enkele verſcheidenheid onder dit geſlacht: de trekken van verſchil in de Geſtalte, in de evenredigheid der Deelen, in de kleuren der Pluimadie, in de gedaante van het Nest, enz. zyn meer dan genoeg om een ſoortlyk onderſcheid vast te ſtellen.

Ik heb 'er den naam van het *Hangertje* (*Penduline*) aan gegeeven, welken het zonderling maakzel van het Nest voor den geest doet opkomen. Dit nest is zeer groot naar evenredigheid van het Vogeltje, van boven digt geſlooten, bykans van grootte en gedaante als een *Struis-ey*: de langſte diameter is zes duimen, de kortſte drie en een halve duim. Dit Vogeltje hangt het op aan een vorkswyzen buigzaamen tak van een Populier, welken het, tot te meerder vastigheid, ter lengte van zeven of acht duimen, met eene wollige ſtoffe omwoelt: behalven deeze, bedient het zich, even als het *Hangnestje*, van het dons der Populieren en Wilge-boomen, tot het maaken van het Nest. Dit Nest heeft den ingang ter zyde, digt aan den bovenkant, en deeze ingang is bedekt met eene ſoort van luiſſel aan 't Nest vast gemaakt, welke 'er meer dan achttien lynen uitſteekt. Door deeze voorzorgen zyn de Jongen nog meer bedekt voor de ongenade van het weêr, beter verborgen, en, by gevolge, veiliger dan die van het *Europisch Hangnestje*.

Dit Vogeltje heeft de Keel en 't geheele Benedenlyf ros wit, het Bovenlyf ros grauw en donkerder dan het Benedenlyf, het bovenſte van den Kop grauw, de boven Dekvederen der vleugelen zwartagtig met rood geboord, gelyk ook de middelpennen; maar het rood neemt na de tippen in helderheid toe: de groote Pennen zyn zwartagtig, met wit gerand, de Staartpennen zwartagtig met helder rood geboord: de Bek zwart, de Pooten loodverwig. De geheele lengte is iets minder dan vier duimen.

PETRARCHA, ALS MINNAAR EN DICHTER BESCHOUWD.

(*Uit het Fransch.*)

Men geeft de eer der uitvindinge van Kunſten aan de Liefde, ten minſten heeft men aan dezelve die ſteeds toegewyd. Doch 't is bovenal in de Dichtkunst, dat ze heerscht. Wanneer de Dichtkunst eerst te voorſchyn tradt, en de nog eenvoudige Menſchen alles aan de leslen der Natuure verſchuldigd waren, wanneer zy niets ſchilderden dan de voorwerpen, welke deeze den oogen biedt; de bloemryke Lente, de zwoegende Zomer, de vrugtdraagende Herfst, en de vermaaken des Winters, voegde de Liefde eene nieuwe bekoorelykheid aan hunne Tafereelen, en zette leeven aan dezelve by. De Liefde, welke in het hart van SAPHO brandde, gloeit nog in haare verzen; de Liefde heeft ze BION en MOSCHUS ingeſtort; TIBULLUS en PROPERTIUS werden door dienzelfden geest gedreeven. De Dichtkunst, hooger toon dan het Minnedicht en Treurlied ſlaande, verſchafte de Liefde aan het Treurſpel de vertederendſte Tooneelen; het Heldendicht zelve ſtondt onder den invloed dier Schoone; en toen, naa verloop van veele eeuwen, de Dichtkunst herbooren werd, ontving de Liefde haare eerſtelingen.

Ongetwyfeld is *Italie* aan PETRARCHA den zo ſchielyken voortgang, in de Kunſten, verſchuldigd, welke dit Gewest langen tyd den voorrang daarin deedt behouden boven andere Volken van *Europa*. 't Is waar, dit Gewest hadt vóór hem eenige beroemde Dichters uitgeleverd. DANTE verſcheen vier- en veertig jaaren vroeger. Doch de werken van dien *Florentyner* werden niet zeer verſpreid; men hadt Uitleggers noodig om de duisterheden en zinſpeelingen op te klaaren; terwyl het genoeg was de Taal van PETRARCHA te verſtaan, om ſmaak te vinden in Werken, die altoos de wellust zullen weezen van elk Leezer, die een aandoenlyk hart in den boezem draagt.

Verbeeldt u een Mensch met groote talenten begaafd, en een hart door ongeluk tot tederheid gevormd; geeft hem ten verblyve een bekoorelyke eenzaamheid, en tot Minnaresſe eene Maagd, ryk voorzien van lichaamsſchoon en zielsbevalligheden; deeze zal PETRARCHA-zyn, en, gy zult zeggen, uit de hand van zulk een Man kunnen niet dan meesterſtukken komen.

Pe-

PETRARCHA is een dier Schryveren, die best de kunst verſtaan heeft, om de Leezers over te brengen, in de plaatzen door hem beſchreeven, en hem de gevoelens in te ſtorten, welke hem vervulden. Eene zoete vervoering doet hun omzwerven in de kronkelpaden van een eenzaam bosch? Zy hooren hem de rotzen zyne Liefde vermelden, en over de ſtrengheid van LAURA klaagen? Ik verneem zyne zugten, ik zie zyne traanen, ik lees in 't diepſte van zyn boezem. Het bekoorelyke der eenzaamheid, waar in hy my leidt, doet my eene zagte treurigheid gevoelen, duizendmaal verrukkender en waardiger, dan de luidrugtige vermaaken der woelige gezelſchappen.

Zyne zinſpeelingen op den Laurierboom, zo dikmaals door hem gebezigd, om zyne LAURA ter eere te zingen, dunken my vernuftig, ſchoon hy ze zomtyds te verre trekke. Deeze Boom, welks altoosduurend groen den blixem braveert, en welks takken geſchikt zyn, om de eerekroon, de Dichteren op 't hoofd gedrukt, te vormen, was het ſchoonſte zinnebeeld, 't welk hy kon kiezen.

Men mag den naam van Lofzangen geeven aan alle Verzen, waarin PETRARCHA den naam zyner Minnareſſe der ſterflykheid onttoogen heeft. Voor hem is LAURA de eenige ſchoonheid in de geheele natuur; pryken de Bloemen met friſſen gloor, 't is om dat LAURA den grond betreeden heeft, uit welken zy ſpruiten. De Lugt, door LAURA geademd, wordt veel zagter en helderder; de Hemel zelve is alleen fraay om haaren wil: geen Sterveling kan haare Schoonheid en Deugden naar waarde verheffen. Met welk eene verrukkende aandoening, wordt het hart des Dichters doordrongen, als hy het oogenblik en de plaats, op welke hy LAURA de eerſte keer aanſchouwde, verheerlykt? Hoe treffend luidt zyne klagte over het benydenswaardig masker, 't welk de oogen dekt, welker aanſchouwen zyn hoogst geluk uitmaakt? Hoe zagt, hoe teder is zyn affcheid van de Fontein te *Vaucluſe?*

PETRARCHA wordt beſchuldigd, dat hy koel en ſtyf is: doch ik zou bykans denken, dat zy, die zulks hem ten laste leggen, zyne Schriften niet hebben geleezen. Ik beweer niet, dat men alles, by deezen Dichter, even verrukkelyk en ſchoon vindt, welk Mensch is volmaakt? Maar moet een Dichter naar het ſlegtſte zyner werken geſchat worden? Wie der Dichteren heeft geene eerſte gebrekkige kunſtproeven opgeleverd? Dat 'er, in den Vader der Italiaanſche Dichtkunst, eenige laagheden, eenige te ver getrokkene

leenſpreuken, eenige valſche ſchitterende gedagten gevonden worden, erken ik; maar, kunnen deeze gebreken, welke te wyten zyn aan den ſmaak zyner Eeuwe, die edele eenvoudigheid, dat natuurlyk ſchoon, 't geen in zyn werken heerscht, doen verdwynen? Zyne Verzen zyn niet vervuld met wellustige denkbeelden, gebezigd door Dichters in verdorvene Eeuwen, om eene gevaarlyke drift op te wekken, in harten door wellust bedorven. 't Was voor zagte en teer gevoelige zielen, voor den liefhebber der eenzaamheid, dat PETRARCHA ſchreef; hy kon niet behaagen, aan lieden van de groote Wereld: dit dient hem tot lof, hun tot ſchande. Een altoos ongelukkig, altoos getrouw, eerlyk, ſchroomagtig en kiesch Minnaar, zyn zyne Verzen zo zuiver als zy die ze hem inboezemde; het bedaarde vuur, 't welk 'er in heerscht, veroorzaakt geene hevige beweegenis; alle tafereelen, door hem geſchilderd, vertoonen de zagtſte kleuren: de onſchuld ſlaat 'er gaarne het oog op, en zy behoeft uit ſchaamte het oog nooit neder te ſlaan. Voegt by deeze ſchoonheden, die fraayheid van ſtyl! Welk eene zuiverheid! Welk eene vloeibaarheid! De bevalligheden zouden geene andere taal ſpreeken; het geblaas van den Westen wind, als deeze het gebloemte ſtreelt; het geruis van een Beekje, door een veld zagt ſtroomende, is niet zagter, niet lieflyker.

Dan PETRARCHA bepaalde zich niet alleen, om LAURA ter eere en van liefde te zingen; andere onderwerpen hielden desgelyks deezen Dichter bezig. Nu' maant hy een Vriend aan, om de ydele vooroordeelen met voeten te treeden, en de Kunſten te beoefenen, welke het gemeen veragt, om de voorſchriften der Wysbegeerte te paaren, met de ſchoonheden der Dichtkunde. —— Dan betaalt hy de ſchatting zyner erkentenisſe, voor de weldaaden eener doorlugtige, maar in ongeluk gedompelde, Familie. Op een anderen tyd, behelzen zyne Verzen, de uitboezemingen van het tederhartigst medelyden: hy geeft de treffendſte gedagten over de vlugtigheid des tyds, en de broosheid van het ondermaanſche; gedrukt door den last der zondeſchuld, ſchreidt hy de Godlyke Genade aan; hy hoort eene Hemelſtem, die hem troost, en tot den weg des Heils te rug roept; hy verlangt vleugelen te hebben, om na 't verblyf des Vredes te vliegen: overal, met één woord, ontdekt men een vreedzaamen en deugdminnenden inborst; laat hy zomtyds eenige ſcherpe woorden, zyne pen ontvloeijen tegen het Hof van *Rome*, men moet dit ver-

verſchoonen in een Man, met verontwaardiging vervuld, om dat hy het misdryf zag heerſchen, waar de Deugd moest ten zetel zitten.

Niets ſchooner dan de Lierzang, toegeëigend aan IMOLAS RIEUZI, *een Romein*, die, omtrent den Jaare 1348, het ontwerp beraamde om zynen Vaderlande dezelfde Regeeringsvorm te geeven, welke ſtand greep in de luisterryke dagen van het opkomend Gemeenebest. Hoe manlyk, hoe klemmend is de toon, die in dit ſtuk heerscht. Dus drukt hy zich uit:

„ Edelmoedige ziel, overal zyn de vonken der Deugd „ uitgedoofd; overal wandelt de Ondeugd met ongedekten „ aangezigte. Tot u vervoeg ik my, derhalven, tot u, „ die, met een eerwaardig gezag bekleed, in *Rome* de hel„ dere dagen der eerſte Eeuwe weder wilt doen gebooren „ worden.

„ Wat vertoeft Gy? *Italie*, in eene diepe ſlaapziekte ver„ vallen, heeft het gevoel zyns jammerſtaats verlooren. „ En is 'er niemand die het opwekke? Voor u, voor u al„ leen, heeft het lot de eere bewaard, om de duisternis„ ſen, welke uw Vaderland omringen, te verdryven. Gy, „ gy alleen, kunt de traanen, welke ik over deszelfs druk „ ſtort, afwiſſchen. En, indien immer de Nakomeling„ ſchap van *Mars*, die edele eerzugt weder gevoelt, welke „ in den boezem hunner Voorvaderen blaakte, deeze zal „ zulks aan U verſchuldigd weezen. Uw hand, uw hand „ alleen, kan den ouden roem ſchenken, aan die Wallen, „ welker ruïnen zelve de geheele Wereld ſchrik inboeze„ men; aan die Graſſteden, waar de asch rust van zo veel „ Helden, wier Naamen de Onſterflykheid verdiend en ver„ worven hebben. Getrouwe BRUTUS, en gy doorlugtige „ SCIPIOS, welk eene vreugd doortintelt uwe ziele, indien „ de oogmerken van myn Held bekend zyn, in de verblyf„ plaatzen waar gy u ophoudt! Reeds deelt FABRICIUS in „ uwe gevoelens, en roept uit: Myn *Rome* zal dan nog „ weder bloeijen! Welk eene vreugd in den Hemel, wan„ neer de zalige Bewoonders zich nog de gebeurtenis„ ſen deezer Wereld aantrekken! Zy bezweeren u een ein„ de te maaken aan die onlusten, welke hun oude Vader„ land verderven; waar de Tempels, te hunner Eere op„ gericht, wykplaatzen geworden zyn van Roovers, en „ hunne Altaaren met bloed bevlekt.

„ Hoor het geſchrei van een ongelukkig Volk; zie die „ Grysaarts, die Vrouwen, die Kinderen, tot u de bid„ den-

„ dende handen opheffen. De toeſtand, waar in zy gedom-
„ peld zyn, zou de traanen perſen, uit het oog der bit-
„ terſte vyanden van *Rome*. Haast u, om dien brand,
„ welke alles verſlindt, uit te blusſchen. Doe *Italie* de
„ aangenaamheden des Vredes ſmaaken, en uw naam zal
„ in de boeken des Hemels worden opgeſchreven.

„ Welk een hoop ſpant 'er zamen, om den Kolom (*),
„ die het Vaderland onderſchraagt, te doen vallen! Welke
„ vergiftige Kruiden bedekken de Landen, waar voorheen
„ de heilzaamſte Planten groeiden! Zints lang heeft *Rome*
„ de braave Mannen verlooren, die het ten hoogſten top-
„ punte van grootheid hebben opgevoerd. Het heeft gee-
„ ne andere, dan ondankbaare Kinderen, die heiligſchen-
„ dende wapens hunne Moeder op 't hart zetten. Gy, gy
„ alleen kunt haar verdeedigen: Gy, gy alleen haar ten
„ Redder dienen.

„ De Fortuin, dikwyls bezig om de edelſte oogmerken
„ te dwarsboomen, baant voor u den weg. Welk een roem
„ voor u, te hooren zeggen; anderen hebben 't gelukkig
„ *Rome* bewaard; doch deeze 't zieltoogend *Rome* behou-
„ den (†)!"

LAURA is niet meer: een ſchriklyke ſlag heeft het rechtmaatig voorgevoel van haaren Minnaar bewaarheid. PETRARCHA zal die Oogen, welker vuur zyn Vernuft deedt gloeijen, niet meer aanſchouwen; Hy zal niet meer de Stem hooren, wier betoverende klank hem den Hemel ſcheen te openen. —— LAURA ſterft. —— Deugden, onſchuldige Aantrekkelykheden, zuivere Vermaaken; ſtreelende Verwagtingen, — alle zyn in één Graf begraaven. —— De Man, die eertyds beurteling geroerd werd, door Droefheid en Vreugde, Vrees of Hoop, kent nu geen andere aandoening dan die van Rouwe.

Helaas! hy naderde tot dat tydperk des Leevens, waar in

(*) Hier zinſpeelt PETRARCHA op de Familie der COLONNAS, zo zeer door die der URSINS vervolgd.

(†) Het bovenſtaande is geene woordlyke Vertaaling van PETRARCHA's Lierzang, noch dezelve in 't geheel; maar eene navolging van de ſchoone en treffende denkbeelden in denzelven heerſchende. — Een geval, door MACHIAVEL gebockt, bchelst de volkomenſte loſſpraak van dit Dichtſtuk: hy vermeldt, dat, in den Jaare 1452, een ander *Romein*, STEVEN PORCARI geheeten, denkende zyn afbeeldzel te vinden in de ſchets van RIENZY, juist hetzelfde oogmerk als deeze vormde.

in 't hart, ſchoon altoos aandoenlyk, min geſlingerd wordt door driften: hy vleidde zich, dat hy, by zyne LAURA leevende, tot haare geſprekken toegelaaten, bevestigd door het voorbeeld haarer Deugden, in den ſchoot der Vriendſchap, alle de ſmerten der Liefde zou vergeeten. De éénige ſtar, welker glans zyn pad verlichtte, is met dikke duisternisſen omgeéven: de Wereld is, voor hem, niets waardig. Wat raakt het hem langer, of de lieve Lente ſchoone dagen aanbrengt? Die dagen zyn voor hem geen ſchoone dagen meer. Het gezigt dier Plaatzen, welke de tegenwoordigheid van LAURA hem zo aanvallig maakte, heeft alle aantrekkelykheid verlooren. ——— Gaat hy in eenzaamheid wandelen, elk voorwerp herinnert hem, den onwaardeerlyken ſchat, door den dood weggeroofd. Hier ſteekt een Boom, wiens lommer eertyds zyne LAURA voor de brandende middagzonne beſchutte, den kruin om hoog: daar pryken de Bloempjes, met welke zy zich wilde vercieren, en die zy verfraayde: ginder de grashoogte, waarop zy dikwyls zat. Overal draagt hy de pyl, die hem 't hart doorwondde, mede. Met den klaagtoon van een vogeltje, van zyne gade beroofd, paart hy zyne klagten, hy eischt LAURA weder van de bosſchen, van de heuvelen, van de valeien, en de eerwaardige plaats die haare asſche bevat.

Hoe vindingryk is zyne Rouwe! welke treffende zinnebeelden boezemt deeze hem in, om de ſtervende LAURA af te beelden. Hy vergelykt haar by een Schip, 't welk, naa langen tyd, op eene bedaarde zee gevaaren te hebben, overvallen wordt door een vreeslyken Storm, en in de baaren verzwolgen; ——— by eene Fontein, die, met haare zuivere wateren, de bloemryke ſtrecken bevogtigde, ——— by een Laurier, op welks takken, de Nagtegaal zyne minnedeuntjes zong, en door een rukwind ontworteld. Onder de gedaante van een ſterflyk Mensch was LAURA een Engel: deeze Aarde was haarer onwaardig: zy is in den Hemel: en wat doet haar Minnaar zo verre van haar verwyderd? Hy zugt — hy ſchreidt. Met welk eene klaagſtemme ſmeekt hy, om de aannadering des Doods? Hoe traag ſleepen de leevensuuren, en rekken zyn verlangen, na het oogenblik, wanneer zyne asſche vermengd zal worden met de asch van haar, die zyner ziele zo dierbaar was? Hoe haatlyk is de Dag in zyne oogen geworden! De Nagt alleen brengt zomwylen eenige verlichting toe aan zyne rampen. Gelukkig, indien de ſlaap zyne droeve oogleden ſluite, ô behaagelyke droom! ô zoet bedrog! PETRARCHA ziet zyne

LAU-

LAURA weder: hy ziet haar ten Hemel afdaalen, met heerlykheid omſchenen, met den palm der overwinning in haare hand: zy nadert hem van een bed, bevogtigd met de traanen over den ongelukkigen: zy ſpreekt, de overtuiging is op haare lippen: zy leent een aandagtig oor aan 't verhaal, 't welk hy geeft van zyne ſmerten: zy droogt zyne traanen af, en wyst hem den weg tot waar Geluk. ——— Maar hoe kort duurt deeze begogeling. De dageraad ontrukt aan zyne oogen zyne Beminde, en zyne wonde bloedt op nieuw.

Maar, terwyl hy zich aan de droefheid overgeeft, vereert hy, door zyne rouwklagten, de gedagtenis zyner geſtorvene Vriendinne: terwyl hy, in zyne Verzen, haar doet herleeven, ſpoedt de tyd, en de dood nadert. Zyne gryze hairen herinneren hem, dat nieuwe gevoelens zyn hart moeten vervullen; zints dien tyd is zyne Rouwe niets anders dan eene zagte aandoening, vol verrukking voor die dezelve gevoelt: zyne verlangens zyn alleen Hemelwaards uitgeſtrekt; en zyne ziel wordt hoe langs hoe meer vervuld door het troostryk denkbeeld van zyne LAURA weder te zien in de verblyfplaats van eeuwigduurenden Vrede.

In de vertedering, welke het doorleezen der werken van PETRARCHA my veroorzaakte, heb ik geſchreeven. Alle de voorwerpen, welke hy beſchryft, zyn my als onder 't ooge; ik zwerf in de plaatzen, waar hy zyne zugten loosde: ik zie LAURA, ik zie haare aangebede oogen; ik hoor de Stem, die de rotzen kon doen luisteren; ik ſchrei op haar Graf; ik zeg met haaren Minnaar

Beati gli occhi che la veder viva!

Verrukkende Voorwerpen! Gelukkig, indien ik my in eenzaamheid daar mede mogt bezig houden! Duizend nog onbekende bekoorelykheden zou ik 'er in ontdekken. Keert weder, keert weder gelukkige dagen myner Jeugd; brengt mede de Vryheid en de zagte Blydſchap die traanen van tederheid ſtort, ——— traanen zo behaaglyk! ——— Aangenaam Denkbeeld, vervul myn hart tot den hoogſten ouderdom; moet ik deezen bereiken; fluit een draayboom voor alle ontrustende Driften; laat myne ziel nooit geplaagd worden door Gelddorst, noch verſcheurd door Eerzugt: dat de Vriendſchap alleen alle myne gevoelens inneeme: deeze zal my ten grootſten ſchat verſtrekken.

OVER HET GEEVEN VAN AIRS.

De goede ſmaak, of de ſmaak van 't ſchoone, wordt niet ten onregte verdeeld in eenen verlichten en eenen ingewikkelden ſmaak, of eenen ſmaak by navolging. „ De „ verlichte ſmaak, zegt een Schryver (*), is zulk een, „ van den welken men reden weet te geeven. Zodanig „ is die van zulke menſchen, die, door de beoeffening van „ het verſtand, hunnen ſmaak verkreegen hebben; zy weeten te zeggen, waarom zy eene zaak fraai of lelyk vinden. Dit is de verlichte ſmaak. De ſmaak by navolging, of de ingewikkelde ſmaak, wordt alleen verkregen „ door het gedurig zien van fraaije dingen. Een mensch, „ hoe weinig ſmaaks hy ook hebbe, welke daaglyks ſchoone voorwerpen ziet, die hoort pryzen en bewonderen, „ gewent zig aan zodanige voorwerpen, en hegt aan het „ denkbeeld van dezelven dat van ſchoonheid. Wanneer „ hy dan diergelyke voorwerpen ontmoet, erkent hy die „ voor ſchoon, en ſchikt zig in zyne keuze naar dat oordeel. Andere voorwerpen, welken afwyken van dat „ blindlings verkregen denkbeeld van ſchoonheid, komen „ hem lelyk voor. Zyn oordeel of zyn ſmaak rust dan op „ het gezag van anderen, even als het geloof van 't gemeen „ op het gezag zyner geestlyken rust. Hy bezit dan eenen „ blinden, eenen ingewikkelden ſmaak, eenen ſmaak by „ navolging. Dit nu is het geval van het grootſte gedeelte „ der menſchen van de groote Wereld. Van de jeugd af „ aan opgebragt in het midden der pragt en weelde, hebben zy genoegzaam niets gezien, dan het geen kostbaar „ en uitgezogt is. Konſtenaars van den besten ſmaak hebben tot hunnen dienst alle hunne vermogens aangewend, „ en hunne gewrogten hebben in derzelver bezitters eenen „ blinden ingewikkelden ſmaak geformeerd. Geen wonder „ dan, dat zulke lieden eenen zekeren ſmaak bezitten, en, „ in de verkiezing van hunne kleederen, huisraad, rytuigen, in 't toerusten hunner maaltyden, 't inrigten hunner huishoudingen, toonen ſmaak te bezitten."

Byna op dezelfde wyze, hebben de lieden van de groote wereld eenen zekeren ſmaak, omtrent het waare ſchoone in de weetenſchappen, en in het zeedlyke, verkreegen. Men vindt

(*) Zie den OPMERKER, I. D. bl. 398.

vindt aan de hoven, en in de kringen van den eerſten rang, juist niet veel eene ſchoolſche en diepzinnige geleerdheid; men vindt 'er egter zekere oppervlakkige kundigheden, die, door den daaglykſchen omgang, volmaakt, verfynd, opgeſcherpt, zelfs nu en dan door de verkeering met dezen en geenen geleerden, die, van tyd tot tyd, door zynen ſtaat, uit de eenzaamheid zyner boekery, aan het hof of in de groote wereld geroepen wordt, uitgebreid en verder volmaakt, het oordeel zelf volmaaken, verfynen, opſcherpen. „ Onderwezen," zegt DE ONDERZOEKER (*), ſpreekende van den verwarden of ingewikkelden ſmaak van de lieden der groote Wereld: „ Onderwezen in eenige weetenſchappen, hebben zy van hunne meesters de fraaiſte werken „ te leezen gekregen; en door die dikwyls te leezen, hebben zy zig de denkbeelden, de wyze van uitdrukken, „ alle de fraaiheden van die Schryvers, eigen gemaakt." Waarlyk, men vindt in de groote Wereld juist geene grootere natuurlyke vermogens dan onder de burgers; maar de verſtanden zyn daar meer beſchaafd, meer verfynd, en hebben zig meer verrykt met de gedagten van fraaije geesten, die hunne denkbeelden daar, of in perſoon hebben medege„ deeld, of die, in hunne ſchriften, aan dit ſoort van men„ ſchen, te leezen aangeboden."

Het valt gemaklyk, den Man of de Vrouw van de Wereld, den Hoveling of de Staatjuffer, van andere menſchen te onderkennen. In hunne kleeding ſtraalt iets deftigs, iets bevalligs, door, het welk den middelweg houdt tusſchen den buitenſpoorigen opſchik van den *petit-maitre* of de *coquette*, en de al te ſtyve puntigheid des kostbaaren borgers. In hunne houding ontdekt men eene edele deftigheid, die te gelyk met eene ongedwongene losheid gepaard gaat. *Inceſſu patuit Dea*, is een fyn gezegde van VIRGILIUS, ten opzigte van *Venus*. *Men kon uit haaren gang zien, dat zy eene Godin was.* Men kan uit zynen of haaren gang zien, dat deze Man of deze Vrouw tot de groote Wereld behoort. In den omgang blinkt het nog meer uit. Het geen men *wereld en manieren* noemt, is het eigenlyk, wat den man van de Wereld, byzonder den hoveling, karakterizeert. Hy drukt zig juist, bevallig, verpligtend, uit: en zonder dikwyls in de daad meer verſtands, meer kundigheids, meer geests, te bezitten, dan een ander, heeft hy egter geleerd, zo te ſpreeken, dat men zeg-

(*) III. D. bl. 200.

zeggen zoude, dat hy van dat alles meer bezat dan anderen.

De waare beſchaafdheid, beſtaande in de konst van op de bevalligſte wyze verpligtend te wezen, wordt niet ligt elders anders dan in de groote wereld, maar inzonderheid aan de hoven, geleerd. De Burger kan beleefd, en door zyn goed hert, 't welk met reden by hem vermoed mag worden, opregter dan aan het hof of in de eerſte kringen te wezen, op het ſterkst verpligtend zyn; maar, in weerwil van alles wat de goede man doet, ontbreekt 'er aan zyne beleefdheid iets, 't welk 'er de bevalligheid van vergrooten zoude: zyne beleefdheid wordt dikwyls door haare al te groote dringendheid lastig.

Wereld en manieren te hebben is zekerlyk geen vereischte om een eerlyk man te zyn; maar het is een vereischte om een beſchaafd man te weezen: en, hoe zeer wy het afkeuren, wanneer men deze volmaaktheid als het voornaamſte doelwit eener goede opvoeding beſchouwt, is het egter in ons oog zeker, dat de opvoeding van lieden van rang niet volkomen is, wanneer men verzuimd heeft, hun wereld en manieren te geeven.

Maar, is de omgang in de groote Wereld zo kiesch, zo fyn; de taal, welke daar geſproken wordt, moet ook kiesch en fyn zyn; en, niet alleen de denkbeelden duidlyk, kragtig en juist uitdrukken, maar ook die *nuances*, om zo te ſpreeken, die overgangen van het eene denkbeeld tot het andere, die tusſchendenkbeelden, welken een ongeoeffend, ongeſcherpt, ſchoon anders misſchien natuurlyk goed verſtand, zo ligt ontſnappen, weeten aan te wyzen en te doen gevoelen. Ook is dit aan de taale der groote Wereld eigen. Niet alleen is zy in haare uitſpraak kiesch, het meest overeenkomſtig met de regels, waar naar de beste vernuften de taal ſchryven; en, om het in 't voorbygaan aan te merken, die lieden welken in hunne uitſpraak de plaats hunner geboorte wat ſterk doen kennen, toonen, dat zy meer met het gemeen, dan met beſchaafde lieden, verkeerd hebben. Niet alleen, zeggen wy, is de taal der groote Wereld kiesch in haare uitſpraak, zy is ook ryk in woorden en ſpreekwyzen, welken de fyne gevoelens van het hart, de fyne overgangen der denkbeelden, te kennen geeven; gevoelens en overgangen, die door zo fyn niet opgebragte lieden, naauwlyks of geheel niet, beſpeurd worden.

Dit is de oorzaak, dat onze Nederduitſche taal, die zekerlyk niet dan van onkundigen veragt wordt, nogthans

zo veele oorſpronglyke woorden mist, die in eene fyne en hoofſche verkeering, na het zo zeer verfynen der gevoelens en denkbeelden aldaar, onontbeerlyk zyn; en dat wel byzonderlyk ten opzigte van alle de fyne aandoeningen in de liefde en haare trappen. Om die reden hebben wy daar toe woorden en ſpreekwyzen van de Franſchen ontleend; die wy niet volkomen zonder omſchryvingen in onze taal overbrengen kunnen.

Het Fransch is, zo als men weet, de taal van alle de hoven van Europa; het is ook de taal, waar in de meeste vreemden met malkanderen verkeeren, en die, vooral in ons land, onder lieden van de groote Wereld, en op onze beſchaafdſte gezelſchappen, het meest geſproken wordt. Het is dan natuurlyk, dat die taal byzondere uitdrukkingen voor denkbeelden heeft, welken men buiten dien kring in 't geheel niet, of niet dan zeer duister en verward, ontfangt; en dat die uitdrukkingen, of in geene andere taal zonder omſchryving overgebragt kunnen worden, of, zo lang tot dat men aan haare vertaaling gewend ware, onverſtaanbaar zyn zouden.

Het Franſche zeggen, *Se donner des airs*, behoort onder die uitdrukkingen, welken niet in onze taal over te brengen zyn, en nogthans dikwyls in de groote Wereld voorkomen. Onze taalkundigen, onze opvolgers van KILIAAN, TEN KATE, HUIDECOPER, zullen my een groot vermaak doen, indien zy my die ſpreekwyze, zonder omſchryving, verduitſchen. Voor my, ik zie 'er geen' kans toe; want een ieder gevoelt, zo wel als ik, dat *zig airs te geeven* geene vertaaling is. De vraag blyft altyd, wat wil het woordtje *airs* zeggen? Niemand, denk ik, zal het *lugtjes* of *lugten* vertaalen; en deed hy het, zo mogt hy 'er wel byvoegen, *dat wil zeggen*, *airs*. Ondertuſſchen verſtaan onze *elegante* Heeren en Dames dit zeggen zeer wel; het menigvuldige klaagen over dezen en geenen, die *zig airs geeft*, moet hun den zin dezer uitdrukking volmaakt hebben leeren begrypen. Eigenlyk is, want ik denk, dat 'er misſchien, onder myne leezers, de een of de ander wezen zal, die niet tot de kringen, waar men zig airs geeft, behoort, en dus deeze uitdrukking niet verſtaat, waarom het dienſtig zal zyn, hun dezelve verſtaanbaar te maaken; eigenlyk dan, is *zig airs te geeven* in zyne houding, in zyne woorden, in zekere daaden, of zelfs in zyn gantſche gedrag, te toonen, dat men zig verbeeldt, zekere voordeelen te bezitten boven anderen, waarom men zig ook in zeker

ker opzigt boven anderen agt. Dit kan op zo veelerhande wyzen geſchieden, dat 'er geen einde aan zou wezen, indien wy die allen wilden opnoemen. Een voorbeeld of twee dient egter tot opheldering der zaak bygebragt te worden. Daar zyn menſchen, die, in gezelſchap van lieden, wien het niet veel gebeurd is, aan Hoven, of met Prinſen en Ambasſadeurs, te verkeeren, geduurig ſpreeken van het geen zy al aan het hof gezien, of van zulk' en zulk' een' Ambasſadeur gehoord hebben. Wanneer dit nu meer dan eens en zonder noodzaaklykheid geſchiedt, maakt men 'er uit op, dat zulke menſchen zeer veel ophebben met de genotene eer; dat het hun ſtreelt daar aan te denken, en anderen te doen weeten, dat zy zo aanzienlyke Perſonadiën zyn, en met de Grooten verkeeren. Onder lieden, welken die zelfde eer genooten hebben, is dit zeer geoorloofd; omdat men dan niet veronderſteld kan worden, met zulke vertellingen te bedoelen, zig boven de anderen te verheffen; maar in een gezelſchap, waar van weinigen ooit de eer gehad hebben van gemeenzaam met Gezanten en Vorſten te hebben verkeerd, alle oogenblik, te paſſe of te onpaſſe, te praaten, van by Ambasſadeurs, met Prinſen, Generaals, Ministers *te dineeren*, te *ſoupeeren*, *party te maaken*, *te danſen*, beklapt zeer duidlyk, dat men zig, om die genotene eer, als iets grooters dan het gezelſchap wil doen beſchouwen, en zig in zynen geest boven de anderen verheft. Zo is het ook, als men geduurig praat van zyne *Equipages*, *Domestiques*, zynen *Kok*, zyne *Repas*, en dergelyken, in byzyn van menſchen, die dat alles zo niet hebben. Zo kan men zig ook in zyne houding airs geeven, wanneer men, 't zy in 't ſpreeken, 't zy in 't groeten, in het draayen der oogen, de trekken van 't aangezigt enz., zig als eene zekere meerderheid aanmatigt; en zelfs kan het airs geeven in de verpligtendſte uitdrukkingen, zelfs in wezenlyke weldaaden; inſluipen, door die te vergezellen met eene houding, welke zo veel te kennen geeft, als *ik beloof u myne beſcherming*. In hun gedrag geeven zig veelen airs, door zig op gezelſchappen te laaten wagten; niemant, dan alleen zekere menſchen, aan te ſpreeken; ſommige gezelſchappen in 't geheel niet te willen bezoeken, alleen maar om te ſchynen van eenen byzonderen of zeer kieſchen ſmaak te zyn. Ik ken 'er zelfs, die voorbedagtlyk vergeeten, zig op gezelſchappen, waar zy hun woord gegeeven hebben, te laaten vinden, alleen maar om te doen denken, dat zy zo veele gezelſchappen hebben, van 'er in te verwarren; of dat een

gezelſchap eene zo geringe kleinigheid is, dat het hunne aandagt niet eens vestigen kan. Ik ken 'er, die *étourdi* willen ſchynen, alleen om zig airs te geeven: en *étourdi* is, op eene beſchaafde manier, gezegd, *wild*, *woest*, *onbedagt*.

Het geeven van airs gaat gemeenlyk met eene uiterlyke beleefdheid, zomtyds zelfs met beſchaafdheid, gepaard; indien het dat niet doet, wordt het meer dan louter airs geeven, het wordt eene eigenlyk gezegde onbeleefdheid. Zo lang nog die kleine voortrekkingen, welken men zigzelven op eene behendige wyze weet te geeven, vergezeld gaan van die oplettendheid, welke anderen lieden van rang toekomt, worden zy nog al door de vingeren gezien, ten minſten, zo zy al dezen en geenen aanſtoot geeven, gelyk natuurlyker wyze moet geſchieden, kan men 'er zo ligt geene gelegenheid uit neemen, van zig openlyk over zulke menſchen te beklaagen. Maar wordt die oplettendheid verwaarloosd, verzuimt men anderen te geeven, het geen zy denken dat hun toekomt, zo wordt men openlyk voor onbeleefd en hoogmoedig verklaard.

Het geeven van airs is een onmiddelyk gevolg van den hoogmoed, en een duidlyk blyk van een verwaand hart. Gemeenlyk is het de uitwerking van eenen hoogmoed, die zig op kleinigheden grondt; men verhovaardigt zig, om dat men iets meent te hebben, dat veele anderen misſen, al is het nog zo gering.

Jonge lieden, die eerst in de Wereld verſchynen, en het geluk hebben, van daar in eenigen opgang te maaken, zyn het meest genegen, zig airs te geeven. Geen wonder, de overgang van den ſtaat van Kind tot dien van Heer, of Juffrouw, heeft iets zo treffends, vertoont zulk een onderſcheid, dat het niet wel misſen kan, van jonge hersſenen merklyk te bedwelmen.

De kennis der Wereld, een ervaren oordeel, dat geleerd heeft, hoe ydel de meeste dingen, en hoe klein de meest in 't oog ſchitterende grootheden zyn, verſtrekt tot het beste en veiligſte behoedmiddel tegen de verbeeldingen der eigenliefde, wanneer die niet dan kleinigheden ten voorwerp hebben. Maar ydele ſlegthoofden, die geene wezenlyke verdienſten kennen of bezitten, wenſchen, omdat zy menſchen zyn, en gevolglyk moeten begeeren iets groots te wezen, dat het geen zy zyn, en hebben, iets groots zy, en daar voor gehouden moet worden. Zy willen dan hunne kinderagtige verdienſten en voordeelen ten toon ſpreiden,

den, de oogen der menſchen op zig vestigen, en hen doen gelooven, dat zy weezenlyk iets groots zyn.

Veelen geeven zig airs alleen maar om de zulken, met de welken zy eerst beginnen te verkeeren, te doen gelooven, dat zy gewend zyn, met eene byzondere oplettendheid behandeld te worden, en hen dus in de gedagte te brengen, dat zy wezenlyk menſchen van eenen zeer onderſcheidenen rang zyn. Dit gaat dikwyls zeer wel op plaatſen, waar men onbekend is. En ik heb opgemerkt, dat, hoe belachlyk ik het geeven van airs ook moge vinden, men onder ſommige menſchen, in zekere omſtandigheden, zig meer aanmaatigen moet, dan men zelf begeeren zou; dewyl men anders met veragting wordt aangezien. Wanneer men al te nederig, al te inſchiklyk, al te dienſtvaardig is, wordt dat dikwyls aan gebrek van wereldkennis toegeſchreeven, als ware men zo vereerd met het gezelſchap, waar in men is, dat men niet weete, hoe men perſoonen van zulk eenen rang zyne onderdaanigheid genoeg betoonen zal. Maar dit bewaaren van onze eigene agtbaarheid moet ook niet te ver gedreeven worden: men moet noch de beleefdheid in vleijery en laagheid, noch het bewaaren van onze agtbaarheid in trotsheid, doen ontaarten.

Het gewoone uitwerkſel van zig hoogmoedig te betoonen, is ook dat van zig airs te geeven, en zig daardoor belachlyk en gehaat te maaken. Zelfs maakt men zig gemeenlyk nog belachlyker door het geeven van airs, dan door den hoogmoed zelven, wanneer zig de hoogmoed ten minſten op zulke dingen grondt, die, 't zy dan met, 't zy zonder, reden, in de oogen der menſchen voor iets groots gehouden worden, als Geboorte, Rykdommen, Ampten, Schoonheid, Geleerdheid. In zulke gevallen beſpeurt men ten minſten eenige overeenkomst tuſſchen de verbeelding der menſchen omtrent zig zelven en hunnen wezenlyken ſtaat. Hunne verbeelding heeft dan dat belachlyke niet, het geen men meent te beſpeuren in het gedrag van menſchen, die wezenlyk niets groots hebben, maar zig airs geeven op kleinigheden, welken dikwyls zelven niet eens voordeelen zyn. Een *nufje*, pas der poppenkast onttrokken, dat zig airs geeft, om dat zy tot een zeker gezelſchap toegelaaten, en uit den ſtaat van *kleuter* tot dien van *Juffrouw* overgegaan is, maakt zig belachlyk; om dat het geen, waar op zy zig verheft, iets is, dat allen meisjes van haaren rang, even zo wel als haar, te wagten ſtaat of gebeurd is, gevolglyk niets byzonders. Zo is het ook, wanneer zy zig veel in-

beeldt op het overgaan van een gezelſchap in een ander, dat in haar oog van eenige hoogere waardigheid is; een onderſcheid dikwyls zo gering, dat 'er naauwlyks eenige overeenkomst te beſpeuren is tuſſchen haare verbeelding en de verandering, waar op zig die verbeelding grondt.

Maar, behalven dat men zig belachlyk maakt door zig airs te geeven, haalt men 'er zig ook, gelyk we aangeduid hebben, den haat der menſchen door op den hals. Niemant kan dulden, dat een ander zig boven hem wil verheffen; wanneer hy zelf niet overtuigd is, dat, uit hoofde van Ouderdom, of Verdienſte, of Geboorte, of Vermogen, of Ampten en Aanzien, zulk een perſoon in de rangen der Maatſchappy hooger moet geplaatst worden. Wat dan eindelyk, wanneer menſchen, die, ſchoon misſchien vol van het geen de Franſchen *prétention* noemen, inderdaad niets wezenlyks, om zig op te verheffen, bezitten, in hun ſpreeken, doen, en hunne houding, toonen, dat zy met veragting op anderen nederzien!

O. O.

DE MISDAADIGE.

„ De dag, de dag van uwen dood breekt aan; de dag „ uwer ſchande; de dag uwer ſmarte:" Dus ſchynt de eerſte zonneſtraal, die het gezicht van den ſtraffchuldigen moordenaar op zynen doemdag in den kerker flaauwlyk beſchynt, den ongelukkigen toe te roepen. —— Ruwe zielen hebben weinig gevoel van het toekomende, doch juist daarom ook treft het tegenswoordige haar des te ſterker. —— De Godsdienſtige begrippen, hoe verward ook, —— het Geweeten, —— de liefde tot het leeven, — ontwaaken eensklaps in zyn hart. —— 'Er heerscht eene onafgebroken ſtilte in de kamer zyner bewaarenisſe. —— De Klok ſlaat. —— „ Nog maar zes keeren zal „ ik u hooren," dus denkt de veroordeelde, „ en ik zal „ weggerukt zyn door den dood, den ſchandelyken ſtraf„ dood. —— Ik kan de oogenblikken van myn leeven „ tellen — hoe best die te beſteeden, — zal ik God bid„ den — bidden om vergiffenis: maar de handen, die ik „ ten Hemel hef, zyn bezoedeld met het bloed van my„ nen evenmensch; maar de tong, waarmede ik bidden „ zal, heeft den ſtervenden, den door my gevelden, ver„ vloekt. Hoe klopt, hoe ſiddert, my het hart. Ik kan

„ niet

„ niet bidden, en geen Leeraar kan zich zodanig my-
„ nen ſtaat verbeelden, dat hy zo boetvaardig, zo oot-
„ moedig, zo als een doemeling bidden kan. —— Ge-
„ doemd ben ik, en ik ben het met regt door den waereld-
„ lyken Regter, — en verdoemd zal ik misſchien zyn..."
—— Hier grypt de wanhoop het elendig ſchepzel aan. — Oogen vol vertwyfeling, half bedekt door het overhangend hair — een weinig geöpende mond, die even de beweeging van de op elkander knarſende tanden laat aanſchouwen. —— Nu ſchynt de onderlip te verdwynen, en de bovenſte ry tanden byt verwoede wonden, terwyl de kleur van zyn gelaad, nu rood dan bleek, geene vaste plaats houdt. —— Arme Lyder! hoe ſluit gy uwe vuisten toe — gy kunt u zelven niet verwinnen. Al wringt gy uwe handen, — gy kunt uw hart de beſchuldigende doemenisſen van een ontwaakt geweeten niet ontwringen. —— Nog eens vervalt hy, in de eislykſte woede; maar een traanenvloed, een vertroostende traanenvloed, barst uit zyne oogen; zo gaat een zwaare regen de nog zwaardere donderbui vooruit. —— Laaten wy dit houden voor traanen van berouw, ſchoon veelligt het uitwerkzel van onmagtige woede. —— Volgt niet uwe verbeelding den misdaadigen op de ſtrafplaatze! Wy allen zyn zondaars. —— Wy allen hebben, meer of min, de Goddelyke wetten geſchonden, en waardoor, myne Vrienden! waardoor: meestentyds door onbezonnenheid, door onbedagte overyling. Ziet hier uw Medeſchepzel, uwen Medemensch, uwen Broeder. Hy heeft gezondigd — hy heeft door overyling gezondigd — en dit zal hem het leeven kosten! —— Hebben wy, misſchien, in ons hart, den zetel toch der zedelykheid van onze daaden, hebben wy misſchien niet erger, ten minſten zo zwaar, gezondigd, veelligt in een ander ſoort; en hy moet ſterven op een ſchavot. —— Zouden wy, in zyne omſtandigheden, zo veel beter, zo veel anders, gedaan hebben? —— Wy, in zyne betrekkingen, zouden ook eenen moord gepleegd hebben! —— Beeft myne Vrienden! De dood gaapt voor uwen ſchuldigen Broeder. —— Ziet het ſlagtoffer knielen voor den troon der Regtvaardigheid, — ziet dien angst, dat bleek gelaat. —— De Regtvaardigheid reikt het zwaard den Regter, en de Regter thans hetzelve zynen dienaar toe. Deeze blinddoek dekt hem de oogen, en deeze ſchemering voorſpelt hem den naderenden nacht des doods. Hy vouwt zyne handen te zamen, en heft ze trillende ten hoogen Hemel. Eene doodelyke ſtilte — ſlechts afgebro-

ken door de afgebroken verzugtingen van den Lyder. De dienaar des Geregts, wien een hart van yzer ſchynt ten deel gevallen, neemt het zwaard op. De Regter wenkt. ——— ô Doodelyke wenk! —— ô Straffchuldige medebroeder! Uw lot! —— Hy is niet meer. —— Zyn hoofd, geſcheiden van het lichaam, rolde daar heenen, en de bleeke lippen zyn half geſlooten, in het uitſtamelen van de laatſte en verwarde bede.

Hoe is het mogelyk, myne Vrienden! dat 'er zielen laag genoeg gevonden worden, die vermaak ſcheppen in zulk een tooneel te zien. Een tooneel, waarop Vorſten zelfs, en naar billykheid, hun rol afgeſpeeld hebben, — een tooneel, zo eisſelyk, dat de menschlykheid zelfs gruwt voor den uitvoerder van de ſtrenge eiſchen der Regtvaardigheid. Laaten wy, zo wy de oogen niet afwenden van dit ſchouwſpel, ons hart nederig ten Hemel heffen, en verzugten: ô God! wat komt 'er van den mensch, dat redelyk weezen! ——— Ik ben een mensch, bewaar myne ſchreden, op dat ik, gevallen zynde, als deezen mynen medebroeder, dit aardsch tooneel niet verlaate, overdekt met ſtraf en ſchande.

L.

DE KRAGT DER LIEFDE.

Hoe wonder ſterkwerkend is de Liefde! Die gelukkige zamenſtemming van twee voor elkander geſchikte Harten! Die aangenaame vereeniging, zo verre verwyderd van de wilde vervoeringen der misdaadige Drift, menigvoud met dien heiligen naam beſtempeld. —— ANCONIUS was een Jongeling van de beminnelykſte geaartheid, en, buiten zyn weeten, de Zoon van een Prins, uit een der eerſte Familien in *Palermo*, die, een geheime minnehandeling gehad hebbende met eene Dame van hooger rang, haar naderhand trouwde. Twee maanden, naa de voltrekking des Huwelyks, beviel zy van een Zoon. De ſchaamte, en de vrees voor de ſmaad des Hofs, bewoog hem en de Dame, dit Kind, voor altoos, te verbergen, en de Opvoeding van 't zelve toe te vertrouwen aan een Boer en een Boerin, op een wydafgeleegen Landgoed.

Hier leerde ANCONIUS, groot geworden, de deugden van zynen getrouwen Oppaſſer; hy overtrof alle Landjongens in manlyke oefeningen, en ſmaakte de zuivere geneugten van

van het leeven. Zyne ziel was niet ongevoelig voor de zagte aandoeningen der Liefde. Onder de Land-meisjes was 'er een die hem boven alle andere behaagde, door lichaams- en zielsbevalligheden. Voor haar ſcheen hy te leeven, en de beminnelyke MARINA was niet ongevoelig voor zyne Liefde; 't geheele Dorp verwagtte dat zy welhaast een Paar zouden worden. ——— Omtrent deezen tyd werd zyne Moeder, die naderhand verſcheide Kinderen ter waereld gebragt hadt, aangetast, door eene kwaal, welk een einde aan haar leeven dreigde te maaken. Zy voelde de knaagingen van 't beſchuldigend geweeten, en, in het ontzaglyk oogenblik haarer ontbindinge, ontdekte zy een tot dus lang diep verborgen geheim. Terſtond werd ANCONIUS opontbooden. „ Gelukkige ANCONIUS!" riepen de Dorpelingen uit, „ hy zal nu zo wel Groot als Goed zyn!" Dan ANCONIUS gevoelde meer verbaasdheid dan vreugde, over deeze ſchielyke Staatsverwisſeling en onverwagte verheffing. „ Neen," ſprak hy, „ nooit zal ik dit verblyf van On„ ſchuld en Vrede verlaaten zonder myne MARINA. Dat zy „ in de eere van myn Huis deele, dan, dan moge de luister „ van het Hofleeven aangenaamheden hebben!" — Deeze voorwaarde kon niet worden ingewilligd. De edelmoedige ANCONIUS deed daar op afſtand van alle zyne eiſchen aan zyn oudſten Broeder: en keerde weder na zyn Boerenſtulp; lang, wel te vrede, en gelukkig, leevende met zyne MARINA, onder het genot van de aardſche zaligheden, die het Land, aan welgevormde harten, ſchenkt. ——— Welk een heerlyk onderwerp voor een Tooneelſtuk!

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Men behoort altoos wel in opmerking te nemen, of iemands feilen, die hy begaat, uit onwetenheid voortkomen, of uit opzet. Hy die onwetend misdoet, zondigt, zonder dat zyn hart 'er deel aan heeft, en is dus verſchoonbaar. Dan Hy, die met opzet zondigt, heeft een boos hart, en verdient geene verſchooning.

De grootſte laagheid van geest beſtaat in vuile lastertaal, in iemands goeden naam en eer, in het heimelyke, te belagen. Zy, die zich daar van eene gewoonte maken, zyn te lafhartig om voor het licht te verſchynen: en ze bedryven gewonelyk de misdaden, die ze anderen te laste leggen.

Wy ſtervelingen, die aan geſtadige wisſelvalligheden, aan geduurige onbeſtendigheden en ongevallen, onderhevig zyn; die ie-

ieder ogenblik bloot ſtaan aan wederwaardigheden en ongelukken; wy behooren even daarom altoos ons gedrag, naar de regelen van voorzigtigheid en oplettendheid, in te rigten. Nimmer moeten wy onopmerkzaam omtrent ons zelven zyn, ook nooit onagtzaam omtrent anderen en de dingen buiten ons beſtaande. —— Een ongeval komt vaak ſchielyk, en word dikwils door eene geringe omſtandigheid veroorzaakt, die men, door oplettendheid, had kunnen voorkomen: —— en wat is dan het gevolg? Het eene ongeval is veeltyds de oorzaak van het ander. Het eene ongeluk word door een ander vervangen; en weldra word men de ongelukkigſte der ſterfelingen; veragt onder de menſchen; van ieder verſtooten; een ballast der Maatſchappy.

Altoos te leven in een vooruitzigt van geſtadig in verdrietiger omſtandigheden te geraken; altoos in geſtadige vrees te moeten leven, van telkens nieuwe en zwaardere onheilen te zullen ondergaan, is het ongelukkigſte, en beklagenswaardigſte leven, dat ons ſterfelingen, treffen kan. —— Wat tog zou 'er ongelukkiger zyn, dan geſtadig in de grootſte vrees te leven, om van het een verdriet in het andere te geraken; zo dat het een ongeluk het andere vervange.

Als Menſchen, en nog meer als Kristenen, zyn wy verpligt den Vrede te beminnen; ten minſten in zo ver de billykheid, onze eer en goede naam, het dulden; want deze vorderen onze beſcherming.

Onze driften brengen ons vaak tot uiterſten, en ſtorten ons in ongevallen, waar uit wy ons daarna bezwarelyk of nooit redden kunnen. Hoe ſtrak behooren wy dezelve dan niet in teugel te houden! Al wie verſtandig handelt regelt dezelve naar de voorſchriften van de Rede, en naar de regels der Voorzigtigheid.

Wanneer men anderen raad geven wil, dan dient men hen te kunnen overtuigen, dat de genegenheid voor hun, en derzelver heil en geluk, de eenige regels zyn, naar welke wy onzen raad inrigten; en de wezenlyke dryfveeren, die 'er ons toe bewegen; anders zullen onze beste raadgeevingen dikwils weinig ingang vinden, van de meesten verworpen, en veracht worden.

Het gebeurt niet zelden dat groote verdienſte en ware deugd aangerand worden. —— De nyd dryft maar al te vaak zommigen aan, om hen, die in verdienſten uitmunten, daarze ver beneden zyn, aan te randen.

Groote en edelmoedige zielen, trekken zich den laster het minst aan; ze houden denzelven voor een prikkel tot de Deugd; die zy, hoe felder gelasterd, des te ſchooner laten uitſchitteren.

Geduld en Lydzaamheid heeft zeer vele moeijelyke zaken weten te boven te komen. Het is niet te zeggen, wat men door

door geduld en lydzaamheid vermag. —— Beide zyn ze de voortbrengſters van de ſchoonſte en nuttigſte kunſten; en reiken den verzagtendſten balzem, voor de grievendſte en ſmartelykſte wonden.

Men verſchoont doorgaans de eerſte feilen ligter dan de volgende; en gebruikt omtrent de eerſte eene inſchikkelykheid, die men den volgenden weigert. Intusſchen zyn de eerſte feilen de grond van de volgende. Als men minder inſchikkelykheid omtrent de eerſten gebruikte, zouden de laatsten zo ligt niet bedreven worden, en men 'er zomtyds geheel geen gevaar van loopen.

Vele menſchen zyn gewoon, en ſcheppen groot vermaak in de wanbedryven van hunnen naasten uit te trompetten: de kleine te vergrooten, en de grootere onvergeeflyk voor te ſtellen. Dan men deed ongelyk veel beter, met, buiten noodzaaklykheid van melding, de allerſnoodſte bedryven te verzwygen, en de geringere vooral niet uit te meten. De mensch betoont zich ongelyk beminnelyker met een liefderyk, dan met een wreed, karakter.

Wie de Deugd, beminnelyke verdienſten en prysswaardige hoedanigheden, tot het voorwerp zyner ſchimpende ſpotternye ſtelt, is van een zeer bedorven aart; zich niet ontziende de allerheiligſte zaken te ontheiligen, en aan zyne ſpotzugt ten doel te ſtellen.

Wie is niet overtuigd, dat, in de meeste menſchen, de ongemeene hooge jaren iemand minder of meer kindsch maken. Wanneer men dan iemands verſtand, kundigheden en wetenſchappen zeer hoog wil roemen, en als onvergelykelyk voorſtellen, moet men nooit tot een al te hogen ouderdom opklimmen; of het denkbeeld van kindschheid komt ons terſtond voor den geest. Een man van honderd jaren is zeldzaam; dan hoe weinig vermogens heeft hy gemeenlyk behouden!

Wanneer de mensch den breidel zyner driften uit de hand verliest, en hy, zonder zich ergens meer aan te kreunen, de ſpoorlooze neigingen van zyn bedorven hart opvolgt, dan kan hy onmogelyk zyn goeden naam bewaren, en zyne eer behouden.

Men vind in de zamenleving, een onnoemlyk getal Wyshoofden, die geheel van hersſenen beroofd zyn. Dusdanige menſchen beſtisſen doorgaans de allergewigtigſte zaken, ſtaan voor niets ſtil, en weten op alle bedryven wat te zeggen en te vitten. —— Dan het zyn van die Wyshoofden, welke de ſcherpzinnige *Æſopus* in zynen tyd beſpotte, met de woorden.

O Quale caput, at cerebrum non habet!

C. V. D. G.

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, FEBRUARI, 1782.

	Bar:	Th:	Wind.			Bar:	Th:	Wind.		
1	29. 1-4	38	N	1	held. damp	29. 2-8	23	O	6.3	wolk. held.
	— 2-0	42	—	1	—	15 — 3-8	18½	O t N	8	helder o. h.
	— 2-0	32½	—	1	—	— 4-9	16	—	6	—
2	— 1-1	32½	Z t W	3	betr. o. h.	— 5-4	14	O	2	— betr.
	— 0-2	37	—	4	—	16 — 5-0	24	ZZO	2	betr. fn.
	28. 11-0	34	ZZW	8	donker	— 4-5	18	—	2	donker
3	— 9-7	34	Z t W	6	fn. donker	— 5-1	*10½	Z	2	helder
	— 9-7	37	Z	4	donker	17 * 5-8	21	Z t W	1	—
	— 9-1	33	—	4	—	— 5-7	19½	—	1	—11 u. donk.
4	— 8-0	31	ZZO	4	—	— 4-9	27	W	0	donk. fn. nev.
	— 8-0	35	Z O	3	z. betr.	18 — 4-5	41½	N	0	damp. z. betr.
	— 7-5	28½	O t Z	5	—	— 4-0	33½	—	0	fn. damp donk
5	— 6-1	30½	—	5	donk. fn.	— 4-3	31	O	0	nevelig
	* 5-8	35½	O	4	wolkig	19 — 4-8	38	ZW 1 NW 1		donker
	— 6-5	31½	—	4	—	— 5-3	34	N	0	—
6	— 8-0	29½	NNO	2	o. h.	— 5-6	33	ZZW	1	wolkig
	— 9-0	36½	—	2	—	20 — 5-4	39½	WZW	3	—
	— 10-5	28½	N	0	o. helder	— 4-8	32	ZZW	2	z. b. held.
7	— 11-0	25½	W t N	0	damp —	— 3-5	26	Z	1	helder
	— 11-6	37	NNO	0	o. helder	21 — 1-8	36½	—	2	—
	29. 0-1	31	—	0	— z. b.	— 0-9	31	—	3	—
8	28. 11-9	30	N O	2	fneeu	28. 9-0	37	Z t W	6	wolkig
	29. 0-0	35	—	4	— donker	22 — 7-9	41	ZZW	10.8	R. wolk.
	— 0-0	31½	—	2	—	— 9-1	36	Z t W	6	o. helder
9	28. 11-0	31	—	2	—	— 8-5	36½	—	6	donker R.
	— 11-4	32	O t N	4	donk. iets fn.	23 — 7-8	*50½	Z	7	o. h. z. betr.
	— 11-9	28	—	3	betr.	— 6-1	47	Z t W	10.12	z. betr.
10	29. 0-5	22½	O	5	o. helder	— 8-8	39	—	6	o. helder
	— 1-2	35	— 3	NO 2	wolk. iets fn.	24 — 11-0	46	Z W	8	— wolk.
	— 1-6	26	NO	3	— o. h.	29. 1-1	37	WZW	6	—
11	— 0-7	28	N	2	z. b. fn. wolk.	— 0-4	38	Z W	8	donker R.
	28. 11-6	39	NNW 2	O 2	Hag. donk.	25 — 1-2	44	W	11	z. betr.
	29. 0-5	25	O	4	o. helder	— 3-8	40	—	4	o. h. betr. NL.
12	— 1-5	22½	—	5	betr. —	— 2-6	43	ZZW	10	donker R.
	— 1-6	27	—	4	wolkig	26 — 2-5	40½	Z W	14	zw. R.
	— 1-8	22½	—	2	—	— 2-9	45	—	10	zw. R.
13	— 0-5	19½	Z W	0.4	— fn.	— 2-8	45	W	8	iets R. donk.
	28. 11-4	35	W t N	6	fneeu	27 — 2-5	*50½	Z W	4	donk. 3 u held.
	29. 0-2	31	Stil.		nevelig	— 0-9	42½	Z t W	2	helder
14	— 1-0	30	O	4	donker	— 2-5	40	W	2	betr. o. held.
	— 1-4	32	ZO 3	ZW 2	—	28 — 3-8	45	N W	3	o. helder
	— 1-6	24	Z	1	—	— 4-7	35½	—	2	helder

28. $0\frac{70}{100}$ | $32\frac{62}{100}$ | $31\frac{7}{8}$

NB. den 15 Th. mo. 7 u. 25. 7½ u. 23. 8 u. 19. 9 u. 17
— — 10 en 11 u. moet geweest zyn 16
— — nam. 3½ u. 19½ av. 7 u. 17½
— 17 — 's av. 8 à 9 u. denk 14 à 15.. 10½ u. 19½
— 18 — 's mo. 7 u. 27.. 8½ u. 35. nam. 8½ u. 37½

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

REDENVOERING OVER DE ONVERMYDELYKHEID DES DOODS, EN DESZELFS NIET MIN ONVERMYDELYKE GEVOLGEN.

Door THOMAS BLACKLOCK.

In die dagen werd HIZKIA *krank tot ſtervens toe, en de Propheet* JESAIA, *de Zoon van* AMOS, *kwam tot hem, en zeide tot hem, zo zeidt de Heere; Geef bevel aan uwen Huize, want gy zult ſterven, en niet leeven.*

2 Koningen XX. 1.

(*Vervolg en Slot van bladz.* 54.)

Wy zyn gevorderd, om, in de *derde plaats*, den Dood aan te merken, en deszelfs uitwerkingen op Ziel en Lichaam. Doch, dewyl wy, in 't voorgaande, de veelvuldige geryflykheden en vermaaken, welke wy moeten agterlaaten by onzen uitgang uit deezen tegenwoordigen ſtaat, vermeld hebben, bragt die optelling ons, om veele der uitwerkzelen, welke hier anders zouden te paſſe komen, toen reeds op te haalen: eenige, nogthans, zyn 'er die nog niet onder onze opmerking vielen, en, middelende GODS genade, kunnen ſtrekken om ons het vooruitzigt des Doods, met een ernſt het gewigt der zaake waardig, te doen beſchouwen.

Hoe voeglyk, hoe beminnelyk, hoe wonderbaar is het maakzel van den levenden Mensch! hoe verheeven zyne geſtalte! hoe vorſtlyk zyne houding! hoe keurig en net de evenredigheid zyner leden! hoe edel, hoe nadruklyk zyn gelaad! hoe verſcheiden, hoe wel even gepast, zyne vermogens! hoe talryk en verbaazend zyne verrigtingen! hoe vaardig en treffend zyne werkzaamheden! —— Zulk een maakzel vertoont zich heden aan ons oog, maar —— morgen —— Groote GOD! hoe vreeslyk hoe onbegrypelyk is de verandering! In ſtede van die veelvuldige en bevallige beweegingen, voorheen met zo veel verrukkings beſchouwd, is zyn geheele geſtel thans geketend in volſtrekte en altoosduurende werkloosheid! In ſtede van dien opgerigten ſtand

die vorſtlyke en veelbeteekenende houding, ligt hy uitgeſtrekt. In ſtede van de aangenaame leevenswarmte eertyds door de geheele geſteltenisſe verſpreid, heeft een kille koude alle zyne leden vermeesterd, zo dat, op het aanraaken, de ziel eene onuitſpreeklyke huivering vat. In ſtede van die ſchoone kleuren, die juiste evenredigheid van deelen, die kragt van uitdrukking in 't gelaad, zyn de oogen geſlooten, en derzelver leevendig vuur is geheel uitgedoofd, eene eenpaarige bleekheid dekt zyne lippen en wangen, zyn gelaadstrekken zyn lang, ſcherp en afzigtig. Laat hier de opzichzelven verſlingerde ſchoonheid, de aangebeden afgod van eere, de hovaardige op zyn afkomst en tytels, de ryke gunſteling der fortuin, de weezenlyke beeldtenis opmerken, van hunnen roem en grootheid.

Ik zal deeze onbevallige beſchryving niet verder voortzetten, noch dit beſchreiënswaardig voorwerp vergezellen in den voortgang tot het ſtof, waar uit het genomen is. Wilde ik my hier inlaaten tot noodlooze grootſpraak, ik zou de akeligheid van het graf kunnen ſchetzen, en de ontſlooping van 's Menſchen geſtalte in de volgende tydkringen afbeelden. Maar laaten anderen dit duister en akelig verblyf, waar de ſterflykheid haare zegepraal voltooit, intreeden; laaten anderen het afzigtig gelaad des Doods nog ſchriklyker maaken door bygevoegde akeligheden welke 'er niet eigenlyk toe behooren. Ik kan my niets goeds ſpellen van het opwekken en vergrooten der vooroordeelen van gevoel en verbeelding. De Natuur voor te ſtellen, geheel ontkleed, en haare bedekte werkzaamheden aan den dag te brengen, mogo het zwak en bygeloovig hart met niets beduidende vreeze vervullen; in 't oog eens Wyageers zyn alle de gedaanten, welke de Natuur aanneemt, alle de werkingen van haare hand, even eerwaardig: en de onbedorve Rede bewondert haar niet minder als zy bezig is in haare werken te ontbinden, dan wanneer zy haare vrugtbaare en voortbrengende kragt oefent in het vormen van nieuwe weezens, en het bevolken van de oppervlakte der aarde. —— Laat dit, nogthans, de opwellingen van 's Menſchen hoogmoed dempen, (en wat kan ons vernederen, indien dit ons niet vernedert?) dat de Mensch, in een eigenlyken zin, moge zeggen tot het Gewormte, „ gy zyt myn „ Zuster, en tot het Verderf, gy zyt myn Vader en Moe„ der." Dat hier het gordyn nedervalle: de Leevensrol des Menſchen, ten minſten met betrekking tot deeze Aarde, is volſpeeld!

Dan

Dan 'er is een ander gezigtpunt niet min aandoenlyk voor 't gevoelig hart, dan het gemelde, waar uit wy dit voorwerp kunnen beſchouwen. 't Is niet genoeg dat Gedaante en Beweeging door deezen genaloozen Vermeesteraar veroverd worden. Op zyne aannadering gaat de vlam des leevens uit, en alle de vermogens der gewaarwording zyn niet meer. Waarlyk het licht is den oogen zoet, en het is aangenaam de zonne te aanſchouwen: hoe ſchoon, hoe betoverend ſchoon is het gelaad der Natuure; waar vrugtbaare valeien, met bosſchen begroeide bergen, en heldere rivieren het gezigt met verſcheidenheid ſtreelen! Hoe lieflyk ademt het zagte voorjaars windje, terwyl het duizend geuren aanvoert! Hoe welluidend, hoe verrukkend zyn de toonen, die het oor gevangen houden! Doch vaart wel, oogenbliklyke ſchoonheden; vervolgens beſtaat gy voor andere zinnen, niet voor de onze. 't Beſlisſend oogenblik van doodsangst en traanen is gekomen; onze rol, op dit tydlyk tooneel, heeft een einde, en wy moeten plaats maaken voor anderen, die wagten, om, op ons verſcheiden, te voorſchyn te treeden.

Wel te regt vermaant ons de Pſalmdichter, „ niet op „ Prinſen te vertrouwen, noch op 's Menſchenkind, by „ welke geen heil is, wier geest wordt afgeſneeden, wier „ aardſche verbintenisſen en ontwerpen, in een oogenblik, „ afloopen en in vergetelnisſe geraaken". Maar wat is, te midden van deeze ontzagvolle omwenteling, terwyl het gevoelig en beweegend maakzel, 't welk ons verbindt aan de omringende voorwerpen, van zyne voorige waardigheid ontzet, en met de onbezielde ſtoffe, waar uit het genomen is, vermengd wordt, —— wat is het lot van die onverſleete kragt welke in ons huisvest, van dat beginzel, 't welk voelt, opmerkt, en beſluit? Is de Ziel, dat uitvloeizel der Godheid, den ſtraal van Hemelsch verſtand, welke GOD zelve den Mensch inblies, onderhevig aan dezelfde ontbinding als het ſtoflyk Lichaam, 't welk zy bewoonde? Waarom zou dezelve, indien dit zo ware, (behalven in eenige byzondere kwaalen,) het vol bezit van haare vermogens en haare onafhanglykheid blyven behouden, tot den laatſten ſnik, en de jongſte kloppingen van het hart? Ja, waarom verheft deeze zich boven pyn en zwakheid? Waarom ontleent dezelve volkomenheid en verbetering, niet alleen van de zwakheden en 't verval zyns eigen lichaams, maar ook uit de eindelyke ontſlooping van alles wat ſterflyk is? Langen tyd voor de tegen-

woordige ontbinding, beſchouwde zy, dat ſtoflyk geſtel, waar mede zy vereenigd is, in deszelfs groei, rypheid, en verval; terwyl het zelfbewust en verſtandig beginzel ſteeds zynen voortgang opmerkte, en, door alle lichaamsveranderingen heen, de toeneemende ſterkte, uitbreiding en volmaaking der onvermoeide vermogens gade ſloeg. Zeker een zo treffend onderſcheid verdient onze opmerkzaamſte aandagt: en wat moeten wy daar uit beſluiten! dan dat 'er een Geest in den Mensch woont, en de Inblaazing des ALMAGTIGEN hem bezielt? Het Lichaam ſterft, groei en leeven verlaaten 't zelve: doch deeze blyven, voor altoos, in de Ziel, onbeperkt in haare vooruitzigten en onophoudelyk in haare werkingen. Ziet! het tooneel der Onſterflykheid gaat open, de dageraad van een eeuwigduurenden dag ſtraalt met vertroostenden glans in 't oog des verſtands.

En wordt dit vooruitzicht niet alleen ontleend uit de inwendige geſteltenis der Ziele, de onderſcheide ſchikkingen van 't geen ons omringt, ſpreeken niet min duidelyk van haare Eeuwigheid. De ongelyke en onverantwoordelyke verdeelingen van goed en kwaad, klaar voor 't gezigt van elk waarneemer der Natuure en der Voorzienigheid, toonen onwederſpreekelyk, dat 'er, in de billyke Regeering der Godheid, een tydperk —— een roemryk en heerlyk tydperk, moet weezen, wanneer Deugd en Geluk, Ondeugd en Onheil, naauw en onſcheidbaar vereenigd zullen worden.

Is dit dan de ſtaat der dingen, is het tegenwoordige tydperk onzer natuure alleen een tyd van voorbereiding? Zyn onze onſterflyke Geesten nu eerst in derzelver eerſte ontwikkeling? Is de Dood, in de daad, niets anders dan eene Geboorte tot een eeuwigduurend Beſtaan? Zyn wy, daarenboven, door de ſtem der Natuure en het Woord van GOD onderrigt, dat deeze eeuwigduurende Staat, gelukkig of ongelukkig, zal zyn, naar de verſchillende bedryven, in dit leeven volvoerd, en de geſchikte hebbelykheden in 't zelve verkreegen? Zal de Deugd dan in de tegenwoordigheid van GOD bekroond, en een deelgenoot worden van al dat geluk, 't welk de vatbaarheden onzer verſtandige Natuure gehengen, en de Hemelſche vreugde dezelve kan inboezemen? —— Zal de Ziel des ſnoodaarts, in de helle vernederd, de inwendige knaagingen van zelfsbeſchuldiging voor altoos lyden? Zal dezelve de tegenwoordigheid van GOD alleen door ſtraffe kennen? Zullen de verſchriklykheden

den des wanhoops altoos om haar heenen waaren? en de verdoemenis verdubbelen? Hoe zeer moeten deeze ontzaglyke en gewigtige overtuigingen werken op het gedrag van een verſtandig en onſterflyk weezen! ——— Dit brengt my ongemerkt, om, ten beſluite, in de

IV de plaats, eenige gewigtige Leeringen, uit al het verhandelde, af te leiden.

Het blykt dan, dat de Dood het noodzaaklyk en onvermydbaar einde is van onzen tegenwoordigen Staat: dat geen tydperk des levens verzekerd is tegen Doods geweld: dat dezelve ons berooft van alle lichaams voordeelen, en alle aardſche verbintenisſen los maakt; en dat hier door ons een weg geopend wordt tot alle gedagten overklimmend Geluk of onuitſpreekelyke Elende, naar gelange ons gedrag op deeze Wereld geweest hebbe. Uit deeze vier beginzels kunnen wy ontelbaare Leeringen trekken. Wy zullen alleen ſtilſtaan op die ons het natuurlykst voor den geest komen, en de grootſte nuttigheid belooven.

Is het buiten alle tegenſpraak zeker, dat wy moeten ſterven? Wat is 'er dan eenvoudiger en duidelyker, dan dat wy ons gedrag regelen, en onze zaaken beſchikken, overeenkomſtig met dat vooruitzigt? Dit was 's Propheeten boodſchap by den Koning HIZKIA, *Geef bevel aan uwen Huize: want gy zult ſterven en niet leeven*, of maak beſchikking op uwe zaaken, daar u de ſlag des Doods dreigt. Zeker Schryver (*) heeft zich veel moeite gegeeven, om te bewyzen, dat alle de ſtaavingen der *Joodſche Bedeeling* louter tydlyk waren; en dat de Onſterflykheid der Ziele in de geheimenisſen van GOD lag opgeſlooten tot de verkondiging des *Christlyken Godsdiensts:* doch wie de Schriften des Ouden Verbonds, met behoorelyke aandagt, leest, zal duidelyk ontdekken, dat de Onſterflykheid, ſchoon duisterder en meer omzwagteld vermeld, nogthans, in veele plaatzen vastgeſteld wordt, als, by voorbeeld, in die, waar op onze Zaligmaaker zinſpeelt, in zyn antwoord aan de *Sadduceen* (†), en dat de verklaaringen, die gemelde vernuftige Schryver aan dezelven geeft, gedwongen zyn en onnatuurlyk. Dit toegeſtaan zynde, zal volgen, dat het *Beſchikking maaken op zyn Huis*, door den Propheet Koning HIZKIA bevolen, niet alleen in zich behelst het beſtel op

(*) WARBURTON in *Zyne Godlyke Zending van Mozes.*

(†) MATTH. XXII. 32.

op zyne tydlyke zaaken; hy wil niet enkel dat de Vorst deeze bezorge, en op het benoemen van eenen Opvolger bedagt zy; maar het bevel ſtrekt zich uit tot de Eeuwigheid en alle de gewigtige belangen in dezelve. Het eerſte hebbe men geenzins te verwaarloozen, doch het laatſte betreft ons voornaamlyk.

Zeker voegt het een ieder, vóór zyne verhuizing uit deeze Wereld, zodanig eene beſchikking te maaken op zyne goederen en eigendommen, als billykheid, noodzaaklykheid, dankbaarheid en andere natuurlyke verpligtingen eiſchen: en allen twist tuſſchen de nablyvenden, zo veel mogelyk, te voorkomen. Deeze regel, wel waargenomen wordende, zou geheel weeren, of althans grooten deels beletten, die wreede en onnatuurlyke geetigheid, welke Erfgenaamen betoonen, door in de kamers hunner geſtorvene Bloedverwanten in te dringen, eer nog het lichaam koud is: niet om bot te vieren aan de natuurlyke beweegingen van menſchlykheid en droefenisſe, niet om den overledenen te beweenen, maar om zyne nagelaaten eigendom aan te taſten en te verdeelen. Eene onaangenaame omſtandigheid, van welke men niet kan ſpreeken dan met ſchaamte en verontwaardiging; het denken daar aan doet elk edelmoedige bloozen over de menſchlyke natuur. Doch, terwyl wy het ſtuk verfoeijen, moeten wy het daadlyk beſtaan van 't zelve erkennen: —— erkennen dat Weduwe en Weezen dikmaals beroofd en uitgeſchud zyn, door de inhaaligheid der zodanigen, die eiſchen maakten, alleen ſteunende op het verzuim van den voorgaanden Bezitter. Wy moeten toeſtemmen, dat de dierſte verpligtingen, door Natuur, Rede, en de wetten der Zamenleeving, geheiligd, wreed en heiligſchendend aangetast zyn, door het betwisten van bezittingen, door lange en verdrietige regtsgedingen, die niet zelden meer kosten baarden dan het betwiste erfdeel waardig was.

Om dusdanige miskwaamen te voorkomen, is het zeer voegelyk, dat een ieder, die goederen naalaat, over derzelver toekomenden eigendom beſchikking maakt, en deeze bekragtige door alle verzekeringen, welke de Wetten en Regten zyns Lands hem aan de hand geeven. Maar zyn deeze voorzorgen noodig ten opzigte van onze uitwendige omſtandigheden: hoe veel meer zorgs zyn wy niet verſchuldigd omtrent onze Ziel —— omtrent dat geen 't welk ons *Ik* uitmaakt —— ons *Ik*, welks belangen oneindig uitgeſtrekter en duurzaamer zyn, dan alle ondermaanſche

ſche belangen zamengenomen? Moet ik dan ſterven? Bedenk, ô myn Ziel, bedenk, wat die gewigtige en onherroepelyke wet niet al inhebbe. Ontſlaa u zelve en alle uwe wenſchen van alle ſterflyke verbintenisſen. Zyt gy een redelyk Schepzel, en bewust van deezen ontzaglyken ommekeer? Zeg my; in den naam der Rede, in den naam der Onderwinding, in den naam van God zelve, waarom mort gy over uw lot? Tot wat einde mart gy, en ziet agter u om? Hoe ontdekt gy vol ſchaamte uwe onmagt; door het leeven te willen verlangen, en, op den kant eenet onvermydelyke ſteilte, elk ſtrootje aan te vatten, om u vast te houden? De noodzaaklykheid van ſterven, waar in gy u bevindt, is volſtrekt, onveranderlyk, bepaald door het beſluit van God, hebt gy eenigen elsch, om eene uitzondering in uw geval te wagten? Zal de Schepper en Beſtuurder alder dingen, het wys en eenpaarig plan zyner Voorzienigheid, om uwen wil, verbreeken? Kom dan te voorſchyn, maar met die voegelykheid, welke uwe redelyke en onſterflyke Natuure voegt. Laat u niet als een ſnoodaart, en laghartige ſtraffchuldige, ſleepen op dat toneel, waar op gy kunt treeden als een mededinger na eindeloos geluk en genoegen.

't Is niet genoeg eene algemeene overtuiging van onze ſterflykheid om te draagen: want het geen mogelyk is, in eenig verafgelegen tydperk van uw beſtaan, is heden — heden zelve, even mogelyk. Hebt gy zo ontelbaare ſpreekende bewyzen en blyken gezien van de onzekerheid des Leevens, en kunt gy onopmerkzaam weezen op uw eigen? Zult gy de toebereidzelen tot morgen uitſtellen. Wat — waar — is dat Morgen? In de eeuwigheid alleen. — Morgen kan de Zon opgaan, doch niet voor u. Mogelyk zullen de ſchaduwen der duisternisſen, die zich heden avond over de natuur verſpreiden, u in eenen eeuwigdurenden nagt dompelen! Toef, derhalven, niet. De prys is eeuwig en oneindig: de tyd, tot het verkrygen geſchikt, een enkel oogenblik.

Beef gy op het denken aan de Doodsangſten: aan de ſmert van ſterven? Die ſmert is gemeen aan alle gevoelige weezens, en gevolglyk voor u niet ondraagelyk. Wees getroost. Is de Dood langzaam in zyne aannaderingen, de ſtryd zal gemaklyk en niet geweldig weezen. Valt hy met geweld op u aan, hy kan den laatſten ſlag niet doen, en de ſmert teffens langduurig maaken: geen pyn kan heftig en lang teffens zyn.

Grieft het u, in den tiloei uws leevens, te worden afgeſneeden, zulks is even vrugtloos als onredelyk. Waarom zoudt gy langer omzwerven in het dal der ſterflykheid? Waarom zugten en klaagen onder den aardſchen laſt, tot het uiterſte perk des menſchlyken duurs? Dan komen de dagen van wanſmaak, verdriet en zwakheid; dan heeft de begeerte haare voorige ſterkte, terwijl alle bekwaamheid tot genot, of grootlyks verzwakt, of geheel verloopen is. Zou het niet veel edeler, veel manlyker weezen, het opontbod der Natuure te hooren met bedaardheid, onderwerping, en moed, en in ééns over te ſtappen in het gewest der Onſterflykheid; van welks grenzen, ouderdom, pyn, ſmerte, zorg en dood, voor altoos zyn afgeweerd?

Maar de Dood is een ſchrikbaarend Lotwisſel! —— Ongetwyfeld; doch is het leeven, bid ik u, een verkieslyke ſtaat? Zie te rugge op het voorledene, raadpleeg uwe ondervinding van voorige dagen, kunt gy het dulden dezelfde niets beduidende omwentelingen, en ongemaklyke droomen, te herhaalen? dezelfde ſmaakklooze gezelſchappen by te woonen, het oude betreede pad te bewandelen, te geeuwen onder dezelfde verveelende vermaaken, te lachen over lang verſleete geestigheden, of het zelfde onveranderd vooruitzigt in 't oog te hebben? met één woord, in dien zelfden afwisſelenden kring van verdriet en vermaak, rond te loopen? De nieuwsgierigheid is voldaan; de blooheid zelve walcht op dit te ruggezien. Leg uwe ydele vrees, en nog ydeler hoope, wegens de u over 't hoofd hangende Staatsverwisſeling, af. Nagt is het natuurlyk einde van den Dag, Rust volgt op Vermoeienis, en Dood op 't Leeven. Hoe de Natuur wil, dat wy eene gift zo vlot en verganglyk zullen ſchatten, mogen wy leeren uit de geringe toevalligheden, welke dezelve kunnen verlangen of verkorten.

Maar ryk in 't maaken van ontwerpen, en afgerigt op zelfplaagery, oordeelt gy niet over het toekomende, uit het voorledene. Nieuwe verbintenisſen, en denkbeeldige ſchatten van harsſenſchimmig vermaak, doen zich op, aan 't oog der verbeeldinge, en ontſteeken voorheen nooit gevoelde begeerten. Gelyk nog ongeproefde vrugten den wandelaar bekooren, dooch wanneer ze geſmaakt zyn, bevonden worden, het zelfde zuur en zoet te hebben, als dat voorheen de ſmaakdeelen prikkelde. ——— Laat ons dit ſtuk wat breeder ontvouwen. ——— Rykdom maakt ons onafhangelyker, en breidt onze vermogens, om goed te kunnen doen,

moen, uit: maar, in evenredigheid met den aanwas onzer bezittingen, of den omméslag onzer huishouding, worden wy de speelballen der Fortuin, en de prooy der slegten. ——— Vermaardheid stelt ons ten wisser doel van de vergiftigde pylen des Lasters, en der verroovende Kwaadsprekenheid. —— Magt is wisselvallig en vol gevaars, een slang die onze vuist ontspringt, enkel om ons te steeken. — Jeugd is onvermoeid in sterkte, hoogvliegend in vooruitzigten, vuurig in wenschen, leevendig in aandoeningen: dan de natuurlyke gevolgen van dit character zyn overhaasting, misdryf en knaaging. —— 't Gezellig Leeven zal misschien een gunstiger gelaad vertoonen? Dat wy 't zelve met bedaardheid en onbevooroordeeld beschouwen. Hebt gy de Menschen strikt regtvaardig, weldaadig en vriendelyk, omtrent hunne Medemenschen, gevonden? Moeten de betuigingen en beleefdheden, in de dagelykſche verkeering, verklaard worden in derzelve volle uitgestrektheid? Is 'er geen nydige mededinging en strydigheid van belangen in den Handel? Zyn Deugd en Verdiensten de eenige wegen, tot Ampten en onderscheidende waardigheden? Hebt gy altoos een geest van bloedverwantschaplyke tederheid gezien, of de betrekkelyke Pligten onschendbaar volbragt? Hadden Bloedverwanten en Vrienden steeds dezelfde oogmerken, belangen en neigingen? Is de loop der openbaare zaaken bestendig geregeld door nooit dwaalende Rede, of voortgezet met edelmoedige en onbaatzugtige inzigten? —— Laat ik de onheilen der Zamenleevinge niet meer op een stapelen: maar my alleen beroepen op uwe Waarneeming, op uwe Ondervinding. „ Druk alleen deeze voorzorge diep in uw ge„ moed, hoop nimmer op genietingen, die u tot nog toe „ niet ten deele vielen. Verbeeld u niet dat uw lot vry „ zal weezen van de ongelegenheden, die natuurlyk en „ doorgaande dezelfde omstandigheden vergezellen." Zulk een droom zou te veel beloovend zyn voor de Dwaasheid zelve, in haare hevigste vervoeringen. Geef aan alle voorwerpen de eigen kleuren, en de eigene grootte: laat de Verbeelding 'er geen beschouwen, dan door de middenstoffe van Rede en Ondervinding.

Dan gy gruwt op 't bedenken van den staat uws Lichaams naa den Dood. De denkbeelden van koudheid, ongevoeligheid en verrotting zyn voor u akelig. Nog ééns, bedrieg u niet. De Dood is de afweezigheid niet van bemerkende aandoening: want dat gevoel zou zelve aandoening weezen. Dezelve is een geheele ophouding, een lange, diepe, en

ongeſtoorde rust: een gunſtig ontſlag van verbinteniſſe tot arbeid en moeite, een ſabbath voor de afgeſloofde Natuur. Hy, die geſtorven is, mag, wat het Lichaam betreft, te regt vergeleeken worden by een die nooit beſtondt: zo, gelyk gy u geene aandoeningen van pyn of elende vóór uwe Geboorte kunt herinneren, zo hebt gy ook geen reden om die in 't Graf te vreezen. Wat betekenen voor u alle de veranderingen, welke u lichaamlyk Werktuig, in het Graf, ondergaat? Niets meer dan die eenige andere klomp aarde overkomen. 't Is niet langer een gedeelte van u, de betrekking is verbrooken; de vereeniging ontbonden. —— Laat het Geloof u onderregten, dat, wanneer gy overeenkomſtig met den Wil uws Scheppers geleefd hebt, „ het geen gezaaid werd „ in zwakheid, opgewekt zal worden in kragt, dat het „ verderflyke de onverderflykheid, en het ſterflyke de on„ ſterflykheid zal aandoen."

Maar GOD is Regtvaardig, en gy zyt een Zondaar. Dit, in de daad, is eene rede van ſchrik; doch laat ze u niet tot wanhoop vervoeren. Gy weet dat JESUS van den Hemel nederdaalde, om onze Natuur aan te neemen, onze ongeregtigheden te draagen, onze vergiffenis te verzekeren, onze medelydende Regter te worden. Leer, uit zyn voorbeeld, uit zyne geboden, leeven en ſterven: dan zal uw Leeven bedaard, en uw Dood een altoosduurende zegepraal zyn. Neem hem aan in alle zyne hoedanigheden en betrekkingen, houd u aan hem vast, door het onderhouden zyner Voorſchriften, en zyne beloften zullen voor eenwig uw deel weezen.

Deeze gevoelens, deeze indrukken, ondersteunen den Deugdzaamen in alle lotgevallen des Leevens, en verlaaten hem niet in het nypen van den jongſten nood onzer ſterflyke Natuure.

In onze eerſte Afdeeling, ſchetſten wy u, met welke zielbedrievende doodsangſten, en voorgevoelens van naderende verdoemenis, de Zondaar ſterft. Laaten wy tegen over dat ſchriklyk voorwerp (want ſchriklyker kan Gods Schepping ons niet voor oogen ſchilderen,) de beeldenis plaatzen van een *Christen*, die zyn leeven heeft doorgebragt in den dienst van GOD en Menſchen; laat ons zien met welk een zegepraal, met welk eene blydſchap hy zyne zuivere Ziel in de handen van zynen Schepper aanbeveelt. Op zyn gelaad is de bewustheid van inwendigen vrede geſchilderd: zyn oog, ſchoon gereed om te breeken, wordt beſtraald door het gelukkig vooruitzigt van die eeuwigduurende vreugde, welke

de

de Ziel wagt. Luister na zyne zwakke, doch klemmende taal, hoe vol, hemel vol, hoe zeer na die der Engelen gelykende. Schreidt niet om my, luidt zyn woord, myne weenende Vrienden, ſchreidt niet om my: de leevenden, niet de dooden, verdienen van u beweend te worden. Helaas! hoe veel heeft het pas gebooren Kind te lyden van de toevallen der Natuure, van de grilligheid en wreedheid der Fortuine, van de onverſchilligheid, ſmaad of verraading zyner Natuurgenooten, van het verlies der zodanigen, die hem dierbaar geworden zyn door Bloedverwantſchap of Boezemvriendſchap, en van de kwellende terug ziening op zyne eigene dwaalingen en misdryven. Genadige GOD! hoe ontelbaare erkentenisſen, welk een oneindigen dank ben ik niet aan u verſchuldigd; dewyl gy my dus verre gebragt hebt door de onweeren en ſtormen deezes leevens, tot de haven van altoosduurende rust en gelukzaligheid! Met welk eene onuitſpreeklyke verrukking zie ik, te midden van de zwakheid der natuure, en de worſtelingen van het ten einde ſnellend leeven, myne aannadering tot die onſterflyke heerlykheid, en dat geluk, waar toe gy my geſchikt hebt; tot die allerkieschſte en onbegryplyke genietingen, welke geen oog gezien, geen oor gehoord heeft, en nooit in de gedagten van den meest bevattenden Mensch zyn opgeklommen! ô Dierbaare Genade! ô verlosſende Liefde! hoe onbegrensd, hoe onuitputtelyk, hoe onſchatbaar zyn de ſchatten van de opperſte en eeuwigduurende gelukzaligheid, welke gy bereid en weggelegd heht voor allen, wier leeven beſtondt, in eene ernſtige pooging om GOD lief te hebben, te gehoorzaamen, den Naasten regt te doen, en te beminnen! De zandkorrels aan den oever, de druppels der wyduitgeſtrekte Zee, de ſtraalen des lichts, die, van den beginne, de Natuur beſcheenen hebben, mogen geteld kunnen worden; maar wie zal de hoeveelheid of den duur berekenen van die zielſtreelende en onophoudelyke wellusten, welke voor altoos voortvloeijen van u, ô Eeuwige Bron van allen weezen, van allen genot! wiens aanſchyn ik welhaast zal aanſchouwen, zonder het ooit te derven. ——— Daar, daar ook zal ik myne Boezemvrienden aantreffen, wier weggaan uit deeze wereld ik zo lang overleefd zo zeer betreurd heb. Zy werden niet vernietigd; maar opgenomen door den Vriend en Vader des Heelals, om hem voor eeuwig te dienen, in zynen Tempel hier boven. Daar zal ik in derzelver natuurlyken glans aanſchouwen, de oorſprongly-

lyke Schoonheid, Waarheid en Goedheid, onaffcheidelyk vereenigd met haaren Oorſprong. —— Weent niet over my, myne Vrienden, doch wensch my geluk met het heil 't welk my wagt, indien gy 't my niet benydt. —— Vaart wel! Wy ſcheiden ſlegts voor een oogenblik, om hier naamaals eene eeuwige en onafgebrooke verkeering aan te vangen. —— Vaart wel Hemellichten! —— Vaar wel Aarde, met alle uwe verſcheidenheden. — Vaar wel elk ondermaansch voorwerp! —— Heilryk Paradys! —— Zalige Engelenſtoet! —— Gelukkige Geesten der gezaligde Vroomen! — Welkom aan myne ziel. ô Schepper, Verlosſer en Zaligmaaker. Wanneer de gedaante van alles wat nu beſtaat zal voorbygegaan weezen, wanneer 'er een nieuwe Natuur zal voortkomen, wanneer andere Dwaalſtarren, om andere Zonnen draaijende, in derzelver omwentelinge ontelbaare opeenvolgingen van eeuwen zullen hebben afgeloopen, zal de vreugd des Hemels nog nieuw weezen voor myne Ziel, en zo verre van het einde of ophouding, als op het oogenblik dat zy eerst een aanvang nam.

AANMERKINGEN OVER HET SCHADELYK GEBRUIK VAN KEURSLYVEN, EN OVER DEN KROMMEN RUGGRAAT OF BOGCHELS.

Door JACOB VAN DER HAAR.

De ondervinding toont, dat de Bulten of Bogchels op den rug van Menſchen, een vry gemeen gebrek zyn. De groote CAMPER vondt voor eenige Jaren, te *Franeker*, onder 2671 Menſchen, 16 bejaarde Mannen, en 42 Vrouwen, met ſcheeve lichamen (*). Dit getal door 58 verdeeld, ſtaan de gebogchelde aldaar, 1 tegen 46; zonder dat daar by van Kinderen geſprooken word. En ſchoon men van de andere Steden in ons Land, zo veel ik weet, geene aantekening vind, ziet men nogthans, dat de gebogchelden, hoe zeer zy zig bedekken, alomme maar al te menigvuldig zyn.

De oorzaak daarvan ſchynt niet gelegen in het Land, nog in de Lucht; want de beroemde WAGENAAR getuigt en bewyst, in zyne en onze *Vaderlandſche Historie*, dat de eerſte bewoners gezond, klock en welgemaakt waren. En bei-

(*) *Hollandſche Maatſch.* VII. D. 2de St. bladz. 451.

beide, Land en Lucht, ſchynen ſedert dien tyd, zo niet verbeterd, ten minſten niet verſlimmerd.

Dit gebrek moet dan aan andere vremde, niet natuurlyke, maar nieuwe oorzaken worden toegeſchreven; en deze kan men, naar myne gedagten vinden, in de geduurige veranderde *Leefwys* en *Kleeding*, waardoor de lichamen, ja ook de geest der Menſchen, zodanig eene verandering ondergaan, datze voor nieuwe en geheel andere ziekten en gebreken, vatbaar worden. Dit is thans by de Geleerden bekend, en behoeft, in dit klein Berigt, niet breedvoerig bewezen te worden.

De oorzaken der Bogchels, uit de *Leefwyze* voortkomende, zyn eene algemeene weekheid of Engelſche-ziekagtige voosheid der beenderen, door veelvuldig gebruik van warme Thee- en Koffy-dranken, vette en zoete ſpyzen, enz. te weeg gebragt. Inwendige zinkingachtige vloeijingen, ontſtekingen, en daar op volgende verzweeringen in de Borst, en in den omtrek van de Wervelbeenderen en Ribben, enz. Laat ik, om kort en verſtaanbaar te zyn, onder vele andere minbekende, hier nog een uitwendig geweld, op het welk ligtelyk eene inwendige verzweering volgt, als eene dubbele of gemengde oorzaak by doen: deze te zamen, maken, naar myne gedagten, by Mannen, Vrouwen en Kinderen, naauwlyks de helft der Bogchels: de overige zyn oorſpronglyk door de *Kleeding*.

De eerſte doen zig op, zo wel in den Hals, Lenden, als Rug-wervelen; en de lichamen van agteren beſchouwd, zo wel naar binnen als naar buiten; alsmede, zo wel aan de linke als regte zyde.

Dan van alle deze verſchillende oorzaken, zitplaats en byzondere ſoorten van Bogchels, is het geenzins myn oogmerk hier te ſpreken. Verſcheide voortreffelyke Mannen, hebben dit Stuk naar genoegen betoogd, en, voor den gemeenen Man, misſchien, al te geleerd verhandeld: ook is het te beklagen, dat de Genees- en Heelkunde tegen de Bogchels, uit inwendige oorzaken, tot nog toe, zo weinig hulpmiddelen hebben uitgedagt, terwyl de veelvermogende natuur, zo als in de meeste inwendige ziekten, het groote werk der geneezing, naar wetten, door den grooten Schepper bepaald, uitvoert.

Myn oogmerk is dan, om alleen te ſpreken van de Bulten of Bogchelen, uit de tegenswoordige *kleedy* der Kinderen voortkomende. En ik wensch, dat myne medeburgeren, uit overtuiging, dit myn eenvouwig voorſtel, ontbloot

van

van alle ſieraad, zeer genegen zullen gelieven aan te neemen, en het voor hunne Kinderen ten nutte maken.

Indien de Satan, die hoogmoedige Verleider, ooit een uitvinder van ſchadelyke kleederen genaamd mag worden, dan heeft hy nooit beter geſlaagd, als in het uitvinden van de Ryg- of Keurslyven, zo algemeen in dragt, by zyne hoogmoedige Slaven en Slavinnen, aangenomen.

Dit moet en dit zal ik uit de Reden en Natuurkunde, maar voornamelyk uit de onbetwistbare bevinding, welke daar op alleen gegrond is, zo kort en zo klaar mogelyk, bewyzen.

Wanneer men de twaalf Wervelbeenderen, nevens de vieren twintig Ribben, welke, met het Borstbeen, alleen de Borst der Menſchen vormen, van een welgemaakt geraamte, beſchouwd, dan gelykt de Borst, dog vooral by de inademing, naar een omgekeerde ſtompe tregter, of liever naar een ſuikerbrood, waar van het ſpitze is afgeknot, en waar van het breede deel naar beneden ſtaat. Vergelykt men hier by een Hedendaagsch Keurslyf, dan bevind men een omgekeerde, of vlak tegen over geſtelde, Figuur. Rygt dit Keurslyf om de Borst van het geraamte, en gy zult aanſtonds zien, welk een geweld de onſchuldige Natuur, of de beenderen van de Borst, moeten ondergaan, zullen zy aan de Mode dienstbaar zyn. Het gezigt hiervan is alleen in ſtaat, om iemand, zelfs van een gering oordeel, tot mededogen te brengen, en deze handelwyze, welke alle dagen ons geliefd Kroost ondergaat, met verontwaardiging te doen beſchouwen.

Het afgryzen hier van zal nog veel ſterker worden, wanneer men dan de losſe Schouderbladen, die niet dan door het vleesch der ſpieren, van agteren aan de Ribben vereenigd zyn, als mede de Sleutel- en Armbeenderen, aan het bovenſte van de Borst, vastmaakt, en de Keurs, onder de Oxelen, zo als de fraaije Mode is, zo hoog doet komen, dat de Hals van de Schouderbladen, en de Hoofden der Opperarmbeenderen, daar op komen te rusten, en, door de minſte vrye en natuurlyke beweging der Armen en Oxelen, niet weinig gedrukt en gewreven worden.

Doet, brave ouders! doet hier nog by, dat men uwe Kinderen al vroeg leert, om hunne meeste bewegingen, als van eeten, drinken, ſchryven, naaijen, enz. *quaſi* met hunne mooije of regtehand te doen, waar door deze Oxel veel, ja oneindig meer dan de linke tegen de Keurs gewreven word, zelf zo, dat ik meermalen, met afgryzen, Kinde-

deren gezien heb, die daar door zulk naauwe plooi, en diepte, gekregen hadden, dat men 'er eenen pink of pypesteel in kon verbergen.

Om nu de wryving en pyn van deze regten Oxel eenigzins te ontgaan, worden deze ongelukkige Kinderen genoodzaakt, den regten Schouder en Arm een weinig naar om hoog te ligten en te houden, en by gevolg hun lichaam en Borst, min of meer, naar de linke zyde te buigen, te krommen, en derwaards te gewennen.

Hier door worden de vry dikke Voêrkragtige Kraakbeenderen, tusschen de wervelen der Borst, aan de linke zyde noodzakelyk gedrukt, en eerlang geheel of ten deele vernietigd, zo zelfs, dat de weeke sponswyze lichamen der Wervelbeenderen, aan die zelfde zyde, niet alleen mede ingebogen, maar ook zodanig verlaund worden, dat ze genoegzaam hare geheele dikte verliezen. En zie daar dan, de eerste oorsprong en den geheelen voortgang der Bogchelwording, *door de kleedy*, en wol daar door alleen, veroorzaakt.

Zo ras nu deze Wervelbeenderen naar de linke zyde maar eenigzins beginnen over te hellen, wyken de Ribben, ten minsten de bovenste, aan de tegenoverstaande of regte zyde, eenigermate in de hoogte, en van elkander, terwyl die aan de lage of linke zyde, tot elkander naderen, en naar beneeden wyken; hier door ryst het regte Schouderblad mede naar buiten, en in de hoogte. —— En zie daar wederom de reden, hoe eene kleine kromming van de Ruggraat, een grooten Bult of Bogchel vertoont.

Wyders, hoe weinig der wervelen van den Rug ook buiten het lood of de lyn van zwaarte wyken, moet het gewigt van het hoofd dit gebrek eenigzins pogen te vergoeden; en hier van daan ook buigen deze Kinderen altoos het hoofd naar de hooge of gebulte zyde; en vooral, zo by de bejaarde het hoofd met een Toorenmuts, van eenig gewigt, gedekt is. En zie daar dan wederom de reden, door de ondervinding bevestigd, waarom deze Menschen meest altoos, min of meer, tevens eenen scheeven Hals hebben.

Dit soort van Bogchels, door Keurslyven veroorzaakt, begint doorgaans, na dat dezelve sterk worden aangereegen, na het vierde, vyfde, en vóór het zesde Jaar. Het opryzen van den regte Schouder, en het scheef houden van het Hoofd naar dezelfde zyde, zyn 'er de eerste kentekenen van, en deze moesten dienen, om de Moeders, zo zy 'er vatbaar voor waren, hare dwaasheid te verwyten.

Hier

Hier voor heb ik gezegd, dat de ondervinding toont, dat genoegzaam van 47 Menſchen, 'er één een Bogchel heeft; en dat meer dan de helft van deze Bogchels door het misbruiken van Keurslyven word veroorzaakt. Nu zou men konnen vraagen; daar het gebruik van Keurslyven zo algemeen is, van waar het dan komt, dat 'er onder zulk een getal van 47 ſlegts maar één Bogchel gevonden word?

Ik antwoord: *voor eerst;* dat de Vrouwen van den gemeenen Man, die altoos den grootſten hoop uitmaken, in het algemeen, door Gods goedheid, minder zorgvuldig zyn, om hare Kinderen in het harnas te rygen; en hier van daan is het ook, dat 'er onder hen, en ten platte lande, oneindig minder gebulte, dan onder de ryken, en in de Steden, gevonden worden. *Ten tweeden;* worden de Kinderen van den gemeenen Man en ten platten lande, *quaſi*, meer verwaarloosd; waar door hunne Lichamen ſterker, en hunne Beenderen vroeger vast worden. *Ten derden;* zo ſterke, welgemaakte Kinderen, van ryken of armen, over dag, door de keurs, al eenige drukking en kromming in de Veêrkragtige Kraakbeenderen der wervelen ondergaan, herſtelt hunne goede Natuur dit wederom by den Nagt, wanneer zy het vrye gebruik hunner leden hebben: het tegendeel gebeurt by zwakke, en vooral zo zy des nagts wel gedekt, en tot zweetens toe gekoesterd worden. *Ten vierden.* Schoon het waar is, dat 'er, onder zulk een groot getal Keurslyf-dragers, maar weinige een Bogchel krygen; is het nogthans niet minder waarachtig, dat de meeste daar door, min of meer, ſcheef worden. CAMPER, de groote CAMPER, zegt te regt, *dat 'er, onder duizend Vrouwen, naauwlyks tien eenen regten Ruggraat hebben* (*).

Dan niet tegenſtaande alle deze Natuur- en Proefkundige bewyzen, zullen ſommige misſchien nog twyffelen, of waarlyk de meeste Bogchels wel door het dragen van Keurslyven worden veroorzaakt?

Laat het my gegund zyn, deze twyffelaren ter oplosſing eenvouwig te mogen vragen:

Voor eerst. Waar van daan het dan komt, dat de Bogchels, het allermeest, juist aan de regte zyde gevonden worden? *Ten tweeden.* Waarom 'er genoegzaam drie Bogchels by Meisjes, tegen één by Jongens worden gezien? en zulks wel, in weerwil van geweldige uitwendige oorzaken, waar aan de Jongens, boven de Meisjes, doorgaans deel

(*) Op de aangehaalde plaats, bladz. 388.

deel hebben. *Ten derden.* Waarom 'er zo vele Dogters, van vermogende lieden, Bogchels aan den regten Schouder hebben, terwyl derzelver Jongens, meest al, ten ware zy mede lang een keurs gedragen hadden, daar van bevryd zyn? —— Ik heb huizen gekend, en wie kentze niet? met 3, 4 of 5 welgemaakte Zoons, terwyl een gelyk getal Dogters, naar de mode gekleed, alle min of meer gebult waren.

Ik meen dan eenigzins klaar en eenvouwig, betoogd te hebben, dat het grootſte gedeelte der Bogchelen, door het misbruik van Keurslyven, word veroorzaakt; en hier in heb ik het genoegen, dat alle kunstkundigen met my in het zelfde gevoelen zyn: ook zal de eenvouwige, niets kostende behoed- en geneeswyze, welk ik daar tegen zal voorſtellen, dit nog te klaarder bewyzen, en, zo ik hoop, ten minſte eenige weinigen overtuigen.

De ondervinding heeft geleerd, en leert nog, dat de meeste konst- en druktuigen, tegen de Bogchel-wording ingerigt, hoe fraai, hoe keurig ook uitgedagt, en hoe hoog in prys, nimmer eenig goed, maar wel kwaad, gedaan hebben. Was dit zo niet, wy zouden thans, daar zo vele Vermogenden zo gewillig zyn, om 'er hun geld aan te beſteeden, weinig Bogchels, onder hun, meer zien: het tegendeel blyft waarachtig; en dit kan ook niet anders zyn, zo lang de behandeling van dit gebrek aan onwetende en ſchadelyke Keurslyf-makers, die zelfs, door hunne verkeerde werktuigen, de eerſte oorzaak der Bogchel-wording waren, vertrouwd word.

Men vertelt, dat by de oude *Romeinen* de Genees- en Heelmeesters, om hunne wreedheid, uit *Rome* zouden gebannen zyn. Gelukkig volk, daar dit lot aan de Keurslyf-makers te beurt viel!

Geenzins zal ik hier ſpreken van zo vele andere kwalen, door het gebruik der verderflyke Keurslyven, als, het bederf der Borſten en Tepelen, onbekwaamheid om de Kinderen te konnen zogen, Kort-ademigheid, Bloedſpouwen, Teering, enz. maar alleen en bepaald van dat ſoort van Bogchels, het welk, door Keurslyven, aan den regten Schouder, van zo vele onſchuldige Kinderen, word te weeg gebragt, en ook daar tegen alleen was myn zuiver oogmerk eenige aanwyzing te doen, om dezelve voor te komen, of, reeds begonnen zynde, in deszelfs voortgang te beletten, of, door het in het werk ſtellen van eene tegengeſtelde oorzaak, volkomen te geneezen.

In de Geneeskunde is het eene oude en bekende ſpreuk; *eene ziekte en hare oorzaak wel gekend, is reeds half geneezen*: dit heeft by de eerſte beginzelen der Bogchel-wording, waar van ik hier ſpreek, plaats; maar by zulke Bogchels, alwaar de Kraakbeenderen tuſſchen de wervelen reeds zyn vernietigd; de Wervelbeenderen zelf merkelyk verdund of in ééngegroeid; de Ribben onder den regten Schouder verlangd, en onder den linken verkort, word 'er, om dit kwaad te regt te brengen, geene menſchelyke, maar eene bovennatuurlyke of ſcheppende magt vereischt.

Hier boven heb ik gezegd, en ik moet het, om voor myne Medeburgeren, die het lezen mogten, verſtaanbaar te zyn, nogmaals herhalen: —— dat de Bogchels aan den regten Schouder meest-al voortkomen, door dat de beide Schouders, evenredig door het Keurslyf wordende opgeligt, de regte arm, door eeten, drinken, ſchryven, naaijen, enz. geduurig op de Keurs gewreeven, en gepynigd word. ——— Dat daar door onder dezen Oxel, doorgaans, altoos min of meer eene diepe plooi of vouw ontſtaat: —— dat de Kinderen, om deze wryving en pyn te ontgaan, dezen Schouder in de hoogte ligten, en den geheelen Ruggraat, naar de linke zyde overbuigen.

Wil men dan nu, des niettegenſtaande evenwel het gelieſde Keurslyf, al was het zelve ook van touwtjes vervaardigt, gebruiken, dan is, tot de meeste voorzorg tegen dit kwaad, niets met de Natuur meer overeenſtemmende en minkostbarer, dan dat men de Opening in de Keurs en onder den regten Oxel, hoe ſlap en gemaklyk de Keurs ook zyn mogt, een pink of vingerbreed lager of dieper maakt: hier door zakt deze Schouder zo veel lager dan de andere; en dit is van een uitmuntend nut. Het meerder gebruik van dezen arm doet hem toch altoos iets meer, dan de linke Schouder, naar boven ryzen. Men ziet zulks by Jongelingen en by Mannen, die nooit een Keurs gedragen hebben, maar beroeps-halven verpligt zyn, veel te moeten ſchryven, enz.

Dezelfde eenvouwige handelwyze heeft, insgelyks, by Kinderen plaats, alwaar de Bogchel-wording reeds begonnen is. Hier dient men aan den linken Oxel, die zelfde ongemaklyke of pynlyke handelwyze te houden, waar door de Bogchel aan de regte zyde is te weeg gebragt. Zo ergens, hier geld de bekende ſpreuk; *dat een kwaad, door een tegenovergeſtelt kwaad, behoort overwonnen te worden.* En het is ook hier door, ja, hier door alleen, dat ik,

met

met behulp van gezeglyke en eenigzins oordeelkundige Moeders, verſcheide Bogchels, die door ſterke drukking van yzere platen, en ſtaale veêren reeds verſlimmerd waren, ſomwylen, in één of twee Jaren, heb te regt gebragt.

Men zal, hoop ik, ligt begrypen, dat myn oogmerk, met het zelfde Keurslyf, (waar door de Bogchel aan den regten Schouder is gemaakt) op deze wyze te gebruiken, ten doel heeft, om dezen Schouder te doen zakken, en in tegendeel de linke eenigzins, van langzamerhand, ja, als met een zagt geweld, te doen ryzen. —— Deze Keurs dienen de Kinderen, welke reeds eenigzins krom zyn, dag en nagt aan te houden.

Zo men hier by, zo veel als mogelyk is, of ten minſten van tyd tot tyd, deze Kinderen eenig gewigt, overeénkomſtig hunne kragt, en alleen met hunne regte hand, doet dragen, zo, datze naar de regte zyde eenigzins overhellen, dan wykt natuurlyk het hoofd naar den overſtaanden of linken Schouder; en ook hier door word de kleine krompne Rug en Hals mede eenigzins te regt gebragt.

De Keurs dient onder den regten Oxel zo ruim te zyn, datze aan het dragen van het gewigt niet hindere. —— Wandelende, behoren deze Kinderen, om den linken Schouder en de Ribben van die zelfde zyde in de hoogte te gewennen, met eenen langen ſtok in hunne linke hand te gaan.

Maar zo men het gewoone Keurslyf in het bovengemelde geval, of ook by een verouderden dog niet al te grooten Bogchel, op een ongelyke of ſcheeve wyze aanrygt, dan ontſtaat daar uit het zelfde of liever een tweeledig gebruik; het eene van *nut*, en het ander tot *Sieraad*.

By voorbeeld: zo men by deze Kinderen of ook by Bejaarden, by welke de Bogchel aan de regte zyde plaats heeft, van agteren op den rug en van onderen naar boven, het Keurslyf toerygt, dan moet men met het ryg-ſnoer, aan de regte zyde door het 2de, 3de of 4de gat te ſteken, eerst beginnen, maar aan de overſtaande linke zyde, begint men met het eerſte of onderſte gat, klimmende aldus op naar boven en naar het einde; waar door, daar te plaats, de linke zyde der Keurs, 2, 3 of 4 gaatjes hoger of boven de regte uitſteekt. —— Zo de linke Schouder, gelyk ſomwylen gebeurt, hoger dan de regte was, dan dient de Keurs zo veel gaatjes hoger onder den regten arm, en dus op een tegen overgeſtelde wyze te komen.

Door deze ongelyke ryging zakt natuurlyk de opening der

Keurs onder den regten Schouder 2, 3 of 4 gaatjes, en ryst even zo hoog onder den linken; waar door, gelyk het oogmerk moet zyn, de regte Schouder naar beneeden en de linke in de hoogte, gehouden word. —— Hier door word, zo als een ieder ligt begrypen kan, *voor eerst*; niet alleen de nog meerder kromming van de linke zyde der Ruggraat verhoed, maar ook, zo zy niet verouderd is, merkelyk verbeterd. *Ten tweeden*; zo men dan over de meer uitſtekende punt der Keurs op den linken Schouder (die men niet moet wegnemen) enkel de gewoone halsdoeken ſlaat, dan ſchynen de beide ongelyke Schouderen even hoog of vry gelyk; en ik ben verzekerd, dat nog losze wyde zakken, rugwaardsch afhangende kappen, nog eenige andere kleedy, uitgedagt om de Bogchels te vermommen, hier by halen kunnen.

Zy, die hier van de Proef gelieven te neemen, zullen 'er oogenbliklyk van overtuigd worden; en ik zelfs heb op deze allereenvouwigſte wyze door een aanhoudend gebruik der ſcheef gereegen Keurs, niet alleen verſcheiden jonge Kinderen van hunne beginnende Bogchels geneezen; maar ook andere, voor het grooter worden van dezelve, volmaakt bevryd, en zelfs merkelyk verbeterd. —— *In de grootſte eenvouwigheid heerscht dog de grootſte wysheid.*

Mogten zy alle, die eenig beſtuur over Kinderen hebben, deze geringe Aanmerkingen, zonder eigen eer of voordeel, in hun belang eeniglyk geſchreeven, tot een voorſchrift laten welgevallen; dan was, by de opvolging, myn Wensch voldaan, van hier door aan hun een kleinen dienst gedaan te hebben!

's Hertogenbosch,
den 28. *Maart*, 1782.

DE VOORNAAMSTE LEEVENSGEVALLEN EN HET CHARACTER VAN DEN BEROEMDEN GENEESHEER THEODORE TRONCHIN.

(Uit eenen Brieve aan de Schryvers van het *Journal de Paris*; gedagtekend *Parys*, 8. Dec. 1781.)

MYNE HEEREN!

Onder het getal der menigvuldige ſlachtoffers, zints eenigen tyd voor den Dood gebukt, betreuren wy veele be-

beminnenswaardige Vrouwen, veele beroemde Letterhelden, en veele groote Perſoonadiën: wy hebben veel verlooren; wy beweenen allen, of onze Bloedverwanten, of onze Vrienden, of eenig Menſchenvriend.

Ik zal u, myne Heeren, in deezen onderhouden over een Vriend, die niet meer is; die door zyne onbeperkte weldaadigheid, door zyne groote en algemeen nutte bekwaamheden, door de hoedanigheden van zyn verſtand en hart, overal Vrienden, overal Bewonderaars vondt. —— THEODORE TRONCHIN werd, in den Jaare 1709, te *Geneve*, gebooren, uit een edel Geſlacht, oorſpronglyk van *Avignon*, eerwaardig door deszelfs oudheid, en aanzienlyk door de waardigheden, welke 't zelve, in 't Gemeenebest, bekleedde. Zyn Vader was ryk; doch hy hadt zyne middelen bykans geheel belegd in *Engeland* en *Frankryk*, en leedt groote ſchade by de verandering in het Staatkundig ſtelzel. De Zoon moest die ſchade herſtellen. De Natuur hadt hem met eene fraaije Lichaamsgeſtalte, en een uitſteekend Vernuft begiftigd. De gronden van Letteroefening waren door hem wel gelegd, en hy vertoonde reeds vroeg, welk een Man hy, ten eenigen dage, zou worden.

Op zyn negentiende Jaar verliet hy zyn Vaderland om na *Engeland* over te ſteeken, waar wylen Lord BOLINGBROKE, zyn Bloedverwant, hem heen lokte, en meende te houden. Deeze vermaarde Man, ſchoon van 't beſtuur der zaaken verwyderd, behieldt 'er een ſterken invloed. Hy zogt zyn jongen Bloedverwant in de Theſaurie te plaatzen, die, langs deezen weg, tot eenen aanzienlyken ſtand zou kunnen geraaken; maar 't was onder de Regeering van GEORGE den I. *Engeland* werd, als 't ware, overſtroomd door *Duitſchers*, die den nieuwen Koning gevolgd waren; het Parlement maakte een veel ſtrenger wet dan de voorgaande, by welke de Vreemdelingen volſtrekt van de Ampten werden uitgeſlooten. In gevolge hier van beoogde BOLINGBROKE zyn jongen Vriend langs eenen anderen weg te bevorderen. Meermaalen bevondt hy zich met zynen Beſchermer in 't gezelſchap van SWIFT, ADDISON en POPE; drie Mannen die Menſchenkennis bezaten en Menſchen beoordeelden. POPE raadde TRONCHIN na *Cambridge* te gaan, en, onder het voortzetten zyner Studiën, af te wagten, waar toe hy meest overhelde. Op deeze Hoogeſchool moest zyn ſmaak zich ontdekken, en met een vermeesterenden invloed tot zyn hart ſpreeken. Een der werken van BOLINGBROKE viel hem in handen, hy las en herlas het, hy at het, als 't wa-

re op, een geestdrift beving hem, hy verliet *Cambridge* en *Engeland* ſchielyk, zag af van den hoogen ſtaat, waartoe Lord BOLINGBROKE hem ſchikte, en trok na *Holland*, om het groot getal der Toehoorderen van den *Leydſchen Hoog Leeraar* te vermeerderen. Dus heeft de Leering der *Verhandeling over den Mensch* van DESCARTES den geest van MALLEBRANCHE tot denken aangezet. De Heer TRONCHIN ontmoette, op zyne reis, een Geneesheer der *Engelſche* vloot, die, getroffen door zyne bekwaamheden en welſpreekenheid, van het oogmerk zyner reize onderrigt, hem verklaarde, dat hy voor de Geneeskunde geboren was en zyn beſluit bepaalde.

Men weet wie BOERHAAVE was. Zyn roem in de Geneeskunde was een wonder. Men kwam hem uit alle oorden der Wereld raadpleegen: en ſchreef een Brief uit *China*, met dit opſchrift, *aan* BOERHAAVE *in Europa*. Zyne werken worden aangehaald even als die van HIPPOCRATES. Welhaast onderſcheidde BOERHAAVE, onder zyne Leerlingen, TRONCHIN. Vier maanden onder hem geweest zynde, liet hy een gedeelte zyns arbeids op hem ſtaan. Ik behoef niet te melden, myne Heeren, hoe zeer hy zich moet bevlytigd hebben, om, in vier maanden oefenings, het vertrouwen van BOERHAAVE te verdienen. De Heer TRONCHIN bleef eenige jaaren by zyn Leermeester. Deeze beminde zyn Leerling op het tederst, en deelde zich zelven, om zo te ſpreeken, aan hem mede, terwyl hy zich aan anderen alleen vertoonde. Hy ſchikte hem om zyn Opvolger te weezen in *Europa*, en wilde hem, onder zyn oog, een gedeelte van dat heerlyk Erfgoed zien inzamelen. Toen hy zich gereed maakte om na *Engeland* te keeren, wederhieldt hem BOERHAAVE, en bewoog hem zich te *Amſterdam* neder te zetten. Van dit oogenblik af verzondt hy de Inwoonders der Hoofdſtad na zynen Kweekeling. *Gy kunt*, was zyn woord, *my raadplegen, zonder uit Amſterdam te gaan, als gy met hem ſpreekt.*

De Heer TRONCHIN trouwde, in *Holland*, de Kleindochter van den beroemden Penſionaris JOAN DE WIT. Hier behandelde hy reeds de Kinder-ziekte op die wyze, welke hem altoos gelukte, en ons naderhand zo nieuw en zeldzaam is voorgekomen. Naa negentien jaaren in *Holland* gewoond te hebben, gaf hy gehoor aan het dringend verzoek zyner Medeburgeren, die hem wenschten by zich te hebben. Hy kwam te *Geneve*, werwaards zyn roem reeds was vooruit gevloogen. Dit was zyn Vaderland, en onder-

dertusſchen ontving men hem als een Beſcherm-god! Hy werd tot Hoogleeraar in de Medicynen aangeſteld: hy hieldt openbaare leſſen. Groot was de toevloed der Vreemdelingen na *Geneve*: nog heugt het den Inwoonderen, welk eene ongelooflyk groote menigte hy derwaards lokte: De Vorſten van *Europa* zogten hem aan; de Keizerin van *Rusland* ſchreef hem door haaren Staatsdienaar eenen Brief met de ſterkſte aanzoeken, hem ſmeekende dat hy ten minſten twee Jaaren te *Petersburg* zou komen. Dit alles verleidde hem niet. Hy kwam zynen Vaderlande of *Frankryk* toe. In den Jaare 1755, reisde hy na *Parys*, om den Hertog DE CHARTRES en *Mlle* D'ORLEANS in te enten. Zyn deur hadt geen rust. Hy verwierf eene algemeene toejuiching: hy zag daar de zeer aandoenlyke geaartheid onzes volks, 't welk hy beminde, en als een verſtandig Man agtte. *Parys* ſcheen hem een groot Tooneel, geſchikt om 'er zyn Verſtand en Weldaadigheid te vertoonen. Hy ging toen eene verbintenis aan met den Hertog van ORLEANS, die, na den dood van den Heer PETIT, hem tot zyn eerſten Arts aanſtelde. Deeze Prins hadt hem, door zyne gemeenzaamheid en alles wat hem zo beminnelyk maakte, weeten te winnen. Hy verkreeg hem voor ons, en verkreeg daar door een eisch te meer op de erkentenis van 't algemeen.

Wy zyn aan den ondernemenden moed en het verſtand van dien Heer den voortgang verſchuldigd, welke de Inënting, ondanks alle hinderniſſen dezelve in den weg gelegd, onder ons gemaakt heeft; die Kunst, van welke men zegt, dat ons een *Duizendſte* doet betaalen, daar de Natuur een *Tiende* neemt. Aan hem hebben wy dank te weeten de heilzaame veranderingen, welke in de Geneeskunde gemaakt zyn. De Geneesmiddelen moeten de Menſchen herſtellen: en de meeste Geneesheeren denken zelfs niet om ze te behouden: wanneer zy de kwaal wegneemen, dooden zy door het Geneesmiddel. De Heer TRONCHIN onthief hunne weetenſchap van al die gevaarlyke Kwakzalvery, door Onkunde en Geldzugt daar ingevoerd. Hy hadt tot zyn Spreuk die van zynen Leermeester BOERHAAVE, *Simplex ſigillum veri*: ook was hy langen tyd een Vriend geweest van den grooten Wysgeer zyn Medeburger, die ten zinſpreuk voerde *Vitam impendere vero:* en hy deedt hem groote dienſten.

De Heer TRONCHIN was eenvoudig en opregt in de Geneeskunde, gelyk ook in zyne Zeden en Daden. Van daar, buiten twyfel, nog meer dan van zyne wonderbaare Genee-

zingen, de algemeene agting van *Europa*, het vertrouwen, 't welk hy ieder inboezemde, en 't belang 't geen men in hem ſtelde. Van zynen Leermeester hadt hy den geest der waarneeming; hy volgde de Natuur, hy hielp haar op den weg, welken zy koos, en dwong haar nimmer eenen anderen te neemen. *'Er is*, zeide hy menigmaal, *maar één Geneeskunde; deeze is de waarneemende en wagtende.* Die Geneeskunde beoefende hy: zelden bediende hy zich van Geneesmiddelen, die de Kranken afmatten en de kragten ontnamen: van deeze bediende hy zich alleen in ziekten, die door verzwakking moeten geneezen worden. De geest van waarneeming, welke hem vergezelde, deedt hem, op 't oogenblik, zonderlinge Geneesmiddelen te werk ſtellen; deeze waren de vrugten van diep en teffens, vlug denken: zy gelukten. Nooit behandelde hy, op dezelfde wyze, twee Perſoonen, door dezelfde ziekte aangegreepen; zo zeer was hy een vyand van het bewandelen eens platgetreeden pads: hy wist, welk een onvermydelyken invloed, alles wat ons omringt, onze leevenswyze, of onze Zielsgeſteltenis, op ons hebbe. Hier om heeft hy ook, *Genève* voor *Amſterdam* verwiſſelende, zyne Geneeswyze verzagt, en, van *Genève* na *Parys* gaande, dezelve nog zagter gemaakt; zeggende, dat ze in de laatſtgemelde Stad niet te zeer verzagt kon worden. De ondervinding hadt hem geleerd, dat verdriet en hartzeer aan de meeſte ziekten der Menſchen veel deels hebben; en misſchien ontſtaan alle de Zenuwkwaalen, zo gemeen te *Parys*, en boven al onder de zwakke Kunne, en bykans alle langduurige ziekten, uit zielsaandoeningen. Hy hieldt zich verzekerd, dat de prikkelende ontlastmiddelen daar tegen ſtreeden. Dus genas hy bykans alle zieken door eene zagte behandeling en opbeurende troostredenen. Men aanbadt een Man, die, geneezende en bovenal de Ziekten voorkomende, geene Geneesmiddelen ſcheen te gebruiken.

In 't eerſte kantten veelen zich geweldig aan tegen eene zo nieuwe Geneeswyze: dan hy verdroeg, met gelykmoedigheid, de aanvallen van den Nyd. Deezen zag hy aan als een boosaartig en hardnekkig kind, 't welk men niet kan ſtillen, dan met geen agt te ſlaan op zyn geſchreeuw. Tegenſpraak en Laſter zelfs, die hem bejegenden, ſtooten af op zyne groote en edelmoedige Ziel. Altoos was zyne aandoenlykheid ſterk: en misſchien hebben oude verdrietlykheden, de onluſten in zyn Vaderland, het verlies van eenige hem waarde Lyders, en de verregaande deelneeming

in

in de ſmerten zyner Vrienden, het einde zyns leevens verhaast.

Een agtenswaardig Geneesheer, (de Heer LORRY,) een der geenen, die hem in zyne laatſte oogenblikken byſtondt, ziende dat het geweld der Koortze zyn Verſtand bedwelmde, riep uit, *Ach! indien deeze groote Man ons kon verſtaan en met ons ſpreeken, hy zou zich zelven nog geneezen!* In de bedaarde oogenblikken onderhieldt hy hun met zyne geſprekken. Op den elfden dag zyner ziekte, naa alle tekenen van een kort aanſtaanden dood, ſcheen hy eensſlags te beteren, zyn kleur, zyn gelaad veranderde; hy ſprak bedaard; men oordeelde hem herſteld.... helaas! deeze flikkering des leevens was een voorboode des doods. ——— Hy ſtierf. ——— Zyn Gezin, zyne Vrienden, de Weetenſchappen, al het Menſchdom, verloor hem in den nagt tuſſchen den dertigſten November en den eerſten December, in een ouderdom van ontrent drie en zeventig Jaaren.

Verſcheide Academiën hadden hem tot Lid aangenomen. In den jaare 1778 koos die der Weetenſchappen hem tot een der acht Buitenlandſche Leden: deeze gunst kon niet beweezen worden dan aan een Vreemdeling, een Leerling van BOERHAAVE, eenen zo grooten Meester waardig.

Men beklaagt zich, dat TRONCHIN weinig Kweekelingen heeft naagelaaten: hier en daar vindt men eenige van zyne beginzelen verſpreid; doch waar dezelve te zamen.... waar dat juist ziend oog, door eene zestig jaarige ondervinding, gefleepen? Hy betuigde, dat hy nog leerde zien, wie ondertuſſchen zag beter dan hy? niemand was opletender: dit zette misſchien aan zyn ſchoon gelaad die bedaardheid, en, mag ik my dus uitdrukken, die zagte weltevredenheid, by.

Men heeft weinig van zyne Werken; doch de verzameling zyner Raadgeevingen, zou een ſchoon Boek in de Natuur- Genees- en zelfs in de Zede-kunde, uitmaaken: dus oefent een Krygsman zich in de onderrigtingen der groote Veldheeren, om alles, wat tot de Krygskunst behoort, te leeren.

Alle avonden wagtte hy aan zyn huis arme zieken op, dit noemde hy zyn *Bureau der Menſchlievenheid.* Hoe veelen hadden geene andere kwaal dan dat zy elendig waren! Hy genas ze, of ten minſte hy troostte ze altoos: en zyne beste dagen waren, op welke hy de meeste geneezingen van dien aart verrigt hadt. Hoe dikwyls heeft hy, nog dit Jaar, in den ouderdom van drie en zeventig jaaren,

de vyfde verdiepingen beklommen, om de Zieken en Ongelukkigen op te zoeken en te troosten! Wanneer iemand hem onlangs, met veel ernsts, verzogt een Zieken te gaan zien, buiten ſtaat om hem te betaalen, was zyn woord, *Ik zou een zeer ſlegt denkbeeld van my zelven moeten hebben, indien men my, ze hoog bejaard, nog moest aanmaanen, myn Pligt te doen!* De arme Lyders behandelde hy met de uiterſte zagtheid, vriendelykheid, en inneemendheid. Hy zou in de ſchitterendſte Gezelſchappen hebben kunnen verkeeren, men verlangde ſteeds hem in dezelve te zien; maar hy gaf zyn Gezin de voorkeus boven die alle. Hy leefde deftig, maar zonder pragt. Deeze leevenswyze was een gevolg van zyne Gemeenebestgezinde eenvoudigheid, in hem gepaard met leevendigheid van aandoening en juistheid van geest. Zyne Bloedverwanten, zyne Vrienden, zyne Zieken (en alle die Zieken waren zyne Vrienden,) zyne Huisgenooten, zyn ontroostlyk over zyn verſcheijen, en geheel de Wereld moet zynen dood beweenen.

Ik heb de eer van te zyn, enz.

DE HR* * *.

PROEVE OVER HET VERMAAK EN DE LEERING, ONTSTAANDE UIT HET BEOEFENEN VAN DE WERKEN DER NATUUR, BY HET AANKOMEND VOORJAAR.

De oneindige verſcheidenheid en ſchoonheid van de Werken der Natuur, hebben aan alle Volken, door alle Eeuwen, voorwerpen van aangenaame beſpiegeling opgeleverd; zy zyn, door de Wysgeeren, met de zorgvuldigſte nauwkeurigheid waargenomen, en tot de minſte byzonderheden beſchreeven; terwyl de Dichters 'er ruime en ryke ſtoffe uit ontleenden.

Bovenal is de Lente door de Dichters bezongen, en in al haare ſchoonheid met de uitgezogtſte verwen van het Dichtpenceel geſchilderd. Weinige, zeer weinige Menſchen zyn 'er, die deeze aangenaame verandering der Natuure kunnen beſchouwen, zonder die bezielende warmte te gevoelen, welke ſchoonheid, kragt en leeven ſchenkt, aan de geheele zigtbaare Schepping.

De Natuur vertoont zich, in deeze haare jaarlykſche kindsheid, elk oogenblik tot volmaaktheid naderende. Ieder morgen ontrolt een bloesſem. De Velden, die, korts

ge-

geleden, niets dan zene naare dorheid vertoonden, worden met lachend groen bekleed, en met duizend Bloemen vercierd. De nieuwgebladerde Boomen worden geſtreeld door zagte weste-windjes; de Bergen met ſchoonheid bekleed, en de Daalen juichen. Voor 't gevederd Geſlacht is de zangtyd gekomen. Een algemeene vreugd hoort men in de wouden; de verrukkendſte toontjes treffen allerwegen het oor. Alle Weezens voelen dien ſtreelenden invloed, en ſchynen des met blydſchap vervuld. De koesterende warmte der Zonne geeft nieuw leeven, nieuwe ſchoonheid, aan elk voortbrengzel. De ontelbaare Inwoonders der Aarde, der Lugt, en der Wateren; de Inſecten van duizenderleie gedaanten en kleuren, die in het ſchynzel der middagzonne dartelen, genieten allen het hun toegeſchreeven leevensperk en beſcheiden deel des geluks. In den grooten Tempel des Heelals heeft elk Geſlacht, elke Rang, elke Soort, zyne beſtemming, en van allen klimt de onophoudelyke ſtem van lof en dankzegging tot den Godlyken Oorſprong van aller aanweezen.

En zou, in dit algemeene choor, de Mensch alleen de ſchatting zyner verwonderinge niet betaalen? de Mensch, geplaatst aan het hoofd der zigtbaare Scheppinge, en begaafd met vermogens, vatbaar voor altoosduurenden aanwas en genot; —— zal hy, —— hy alleen, in gebreke blyven, in die dankerkentenisſe, welke hy in 't byzonder verſchuldigd is aan de Oorzaak van zyn beſtaan?

De Gewesten der ſtoffe, van welke wy ons omringd vinden, openen een heerlyk veld van beſpiegeling en onderzoek. En zeker, daar is niets, 't welk de Godlyke Wysheid goedvindt voort te brengen, 't geen beneden de aandagt van den Mensch is. Deeze bedenking moeten zy in agt neemen, die verſcheide deelen van de Werken des Scheppers ſchynen te veragten; dewyl zy geen genoegzaamen ſmaak of bekwaamheden hebben, om derzelver ſchoonheid of nuttigheden te ontdekken.

Elk deel der Stoffe, elk Grasſcheutje, elke Bloem, elk Inſect, verſchaffen een duidelyk bewys van het beſtaan eener Eerſte Oorzaak, en ſchenken vermaak aan de Ziel des verſtandigen. Wanneer wy het wonderbaar maakzel van Planten en Dieren beſpiegelen; het bykans oneindig getal van peezen en vaten; de voeglyke ſchikking van de eene tot de andere, en de onderſcheide veranderingen, welke zy ondergaan, tot volkomenheid en rypheid naderende, ſtaan wy verſteld over de orde, zamenvoeging en ſchoonheid,

heid, zo zigtbaar in derzelver maakzel. Zelfs die leevende en bezintuigde Ondeeltjes, (mag ik deeze benaaming gebruiken,) welke het Microscoop onder 't oog gebragt heeft, zyn oneindig kunstiger, en verbaazender in derzelver maakzel, dan de fynste kunststukken van menschen vinding en handen werk.

Ieder Insect, dat in het schynzel der middagzonne dartelt, ieder kruipend diertje dat op de aarde kruipt, of in de wateren woont, is gelukkig in zyn kring, en brengt het zyne toe aan 't geluk en de volmaaktheid van 't geheel.

Wanneer wy nederdaalen tot het groeiend Ryk en dat der Delfstoffen, blykt dezelfde Godlyke Wysheid in derzelver vorm en maakzel. Zelfs die Planten en Steenen, welke wy dagelyks met voeten treeden, en veragtlyk geoordeeld worden, door menschlyke onkunde en trotsheid, behelzen eigenschappen, onbekend aan den schrandersten Wysgeer. Het is eene soort van mode geworden, by onweetgierige en ongeoefende geesten, alle soorten van bezielde en onbezielde schepzelen, van welke zy geen onmiddelyk voordeel of vermaak ontvangen, smaadelyk te behandelen. Te deezer oorzaake moet de Natuurkundige en de vlytige Naspeurder van de werken der Godheid, dikwyls den smaad der Onkunde en de beschimping der Dwaasheid ondergaan. Maar deeze komen doorgaans van Menschen, die enkel zinnelyk zyn, of geene Godheid dan het goud dienen, of wier bekwaamheden binnen eenen zeer nauwen kring omschreeven zyn. Maar, dewyl een verstandig Man weinig agts slaat op algemeen heerschende vooroordeelen, zal hy zich, door algemeene berispingen, niet laaten afschrikken van zyne navorschingen. Hy zal voortvaaren in zyne naspeuringen van de Werken der Natuure, en in dezelve eene maate van voldoening vinden, welke zyne berispers nooit kunnen erlangen.

Hoe nauwkeuriger wy de onderscheide Rangen der Weezens rondsom ons onderzoeken, hoe meer wy derzelver ondergeschiktheid en dienstbaarheid tot de algemeene schoonheid, orde, en geluk van het geheel, ontdekken. Indien wy ze beschouwen met een wysgeerig oog, zullen wy derzelver bekwaamheden en genietingen, derzelver standen en behoeften, net aan elkander geëvenredigd vinden. En, wanneer wy de bykans onbemerkbaare opklimmingen, by welke zy de een boven den ander ryzen, waarneemen, van logge werklooze stoffe tot den Mensch, zullen wy een on-

afmeetlyk veld van vermaak vinden. De juiste grensſcheiding, die het Dierlyk- en Groeijend Ryk van elkander afdeelt, is mogelyk nog niet bepaald.

Maar, om niet langer ſtil te ſtaan op dusdanige naſpeuringen, de meeſte Menſchen hebben het vermogen en de gelegenheid, om de Werken der Natuure te onderzoeken tot vermeerdering van hun eigen genoegen, en op te leiden tot het denken aan derzelver Godlyken Oorſprong. Over het geheel zullen zy de grootſte ryklykheid gepaard vinden met de oplettendſte ſpaarzaamheid. Niets is onvolkomen, niets overtollig. Alles blykt in getal, gewigt en maate, geſchapen te zyn, en levert de treffendſte bewyzen op van ondoorgrondelyke Wysheid en onbepaalde Magt.

Heffen wy ons op tot de hoogſte en grootſte deelen der Natuure, beſchouwen wy de Zon, Maan en Starren, volgens de beginzelen der waare Wysbegeerte, wy verliezen ons zelven in verwondering. De onmeetelyke grootheid deezer Lichaamen, de gereedheid en ſnelheid van derzelver beweegingen, en de onbegryplyke uitgeſtrektheid der ruimte, welke zy doorloopen, zyn onderwerpen, te groot voor onze bevatting. Wy verſtommen op de onafmeetelykheid, en al onze hoogmoed wordt vernederd.

Voor Zielen, gelukkig ontſlaagen van den invloed der laagere begeerlykheden, heeft de beoefening der Natuure en de overdenking van den grooten Bouwheer des Heelals, eene aangenaame en leerzaame bezigheid. Geen bot laat los, geen bloempje verſpreid zynen geur, of vertoont zyne ſchoonheid, of het verſchaft hem leering en vermaak.

Boven algemeene Volksvooroordeelen verheeven, niet bedwelmd door den nevel van zinnelyken lust, bewoont de verſtandige en braave Man een zuiverder gewest, en vindt zich met ſterker licht omſcheenen. De Mensch, die, naar eisch, vernederd is door het bezef zyner zwakheid, en geduurige afhangelykheid van de Voorzienigheid, zal zomtyds zich zelven aanmerken als beneden de kennisneeming van een oneindig en volmaakt Weezen. Op zichzelven aangemerkt en afgeſcheiden van de groote verzameling van ſchepzelen, rondsom hem, is hy, in zyn eigen oog ten minſten, nauwlyks te onderſcheiden in de onafmeetelyke uitgeſtrektheid der werken van GOD. Maar de overweeging van ontelbaare Weezens, alle onder de onmiddelyke zorg en beſcherming der Godlyke Almagt, ſtrekt om alle kleinmoedige en mismoedigmaakende gedagten te verbannen, en zyne ziel

te

te vervullen met de troostrykſte en ſtreelendſte gedagten. —— Hy merkt op, dat 'er geen geſlacht van gevoelige weezens uitgeſlooten is van de kennisneeming des Algemeenen Vaders; en agt ſlaande op de waardigheid zyner verſtandige Natuure, en verbintenis, welke eeuwig moet zyn tusſchen een Onſterflyken Geest en deszelfs Voortbrenger, vindt hy zich bemoedigd, om, met een nederig vertrouwen, op te zien tot den Oorſprong van zyn beſtaan.

Deezerwyze van de ſchepzelen op te klimmen tot den Schepper, is het groot zedelyk einde, 't welk ik wenschte te bevorderen, door het beſchouwen van de werken der Natuure aan te pryzen; dat zy als zo veele ſporten zyn van den ladder, op welken wy, in beſpiegeling, van de Aarde ten Hemel opklimmen. Wy zien alle weezens, rondsom ons, allengskens, de volkomenheid hunner natuure bereiken, dan vervallen en vergaan. Onzekerheid en Verval draagen zy alle ten merkteken. Eene geduurige omwenteling grypt 'er ſtand, volgens de vastgeſtelde orde der dingen. Dus is het, buiten twyfel, geſteld met de Planeetgeſtellen en Werelden, zo wel als met de voortbrengzelen en Bewoonderen deezer Aarde. De fraayſte Bloemen verwelken ras, vallen af, en ſterven. Dit is ook het geval, van den mensch, zyne dagen zyn als een voorbygaande ſchaduwe. Heden ziet men hem in al den bloei van gezondheid en ſchoonheid, morgen is hy geheel veranderd als een leevenlooze klomp. De ontſlooping van dit ſterflyk deel nadert met rasſe ſchreeden, en een onvermydelyke zekerheid. Het tydſtip is naby, waarin alles, wat nu vermaakt, niet meer zal verlustigen. Hy moet vaarwel zeggen aan deeze wereld, en voor altoos van zyne dierbaarſte panden hier op aarde afgeſcheurd worden; de akelige valei des doods intreeden, zonder iemand, die hem op dien onbeproefden tocht vergezelt. Alleen verſchynen in de wereld der geesten, waar geen der vermaaken deezes tyds, of der zinnen, de vervaarlyke ledigheid van eene ongeoefende Ziel aanvullen. Hoe verheevener en verfynder zyne begrippen en neigingen geweest zyn op aarde, hoe beter toegerust hy zal weezen voor die hooger genieting, het deel van de Geesten der volmaakte Regtvaardigen.

Het dunkt my niet onwysgeerig gedagt, te veronderſtellen, dat de Ziel, by haare ſcheiding van het Lichaam, na dien nieuwen ſtaat van beſtaan, dezelfde geaart- en geneigdheden medeneemt, welke haar hier voornaamlyk beheerschten. Waar uit volgt dat zy in de Eeuwigheid geene vreug-

de

de kan ſmaaken, dan die zy in den Tyd reeds eenigermaate beproefd hebbe. Waren haare Neigingen gansch en al gevestigd op voorwerpen dezer Wereld, en haare Vermogens niet geoefend in dingen, voegende aan de natuur van een verſtandig weezen, zy zal, in het toekomend leeven, geene voorwerpen aantreffen. Maar heeft zy, in deezen ſtaat van Voorbereiding, haare bekwaamheden en geneigdheden voornaamlyk gevestigd op het hemelſche, dan zal zy een onuitputbaare en in eeuwigheid ſpringende bron van vertroosting en blydſchap vinden; en, door een uitgebreider bevatting van de Godlyke Eigenſchappen, op een veel verheevener toon dan in dit leeven, aanheffen: „ Hoe groot „ zyn uwe Werken, ô HEERE! gy hebt ze alle met Wys„ heid gemaakt!"

BERIGT VAN DE TERMITES, OF WITTE MIERN, IN AFRICA EN ANDERE HEETE GEWESTEN.

In eenen Brieve van Mr. HENRY SMEATHMAN *van* Clements-Inn, *aan den Heer* JOSEPH BANKS, Bar. P. R. S.

(Overgenomen uit *the Philoſophical Tranſactions, Vol. LXXI. Part. I. for.* 1781.)

Onder de veelvuldige, zonderlinge en opmerkenswaardige deelen der Scheppinge, welke ik in *Guinea* ontmoette, ſcheenen de *Termites*, of *Witte Mieren*, my bovenal eene nauwkeuriger en gezetter waarneeming te verdienen.

De grootte en gedaante hunner Wooningen hebben de aandagt veeler Reizigeren getrokken, en nogthans heeft de Wereld geene eenigzins voldoende beſchryving deezer Inſecten ontvangen, ſchoon zy eene eerſte plaats onder de wonderen der Scheppinge bekleeden, wanneer wy derzelver leevenswyze, en onderaardſche Steden, in opmerking neemen.

Verſcheide naamen voeren deeze Inſecten. By LINNÆUS en andere ſtelzelvaste Natuurbeſchryvers, behooren ze tot de *Termes*. De *Engelſchen* in de Windwaardſche deelen van *Africa* noemen ze *Bugga Buggs*; in de *West-indien*, *Wood Lice*, *Wood Ants* of *White Ants*. De *Franſchen* te *Senegal* heeten ze *Vague-Vagues*; in de *West-indien*, *Poux de Bois*, of *Fourmis Blanches*. De *Portugeezen* in *Brazil* geeven ze den naam van *Coupés*; om dat zy alle dingen in ſtuk-

ſtukken ſnyden. By deeze laatſte benaaming, en die van *Doorboorders*, *Eeters*, en dergelyke, zyn ze bekend in verſcheide gedeelten van de Gewesten tuſſchen de Keerkringen.

De *Termites* worden door LINNÆUS beſchreeven als de grootſte plaag in beide de *Indien*; en, in de daad, beſchouwt men ze tuſſchen de Keerkringen allerwegen in dat ongunſtig licht, ter oorzaake van de groote nadeelen, welke zy toebrengen, met het doorknaagen en doorvreeten der houten huizen, huiscieraaden, gereedſchappen, en alle ſoorten van koopwaaren, welke zy geheel vernielen, wanneer men het niet tydig voorkomt; want niets, of het moet zo hard zyn als metaal of ſteen, ontkomt hunne vernielende kaaken.

Deeze Inſecten hebben, in 't algemeen, den naam van *Mieren* gekreegen, uit hoofde van de gelykvormigheid welke zich in hunne leevenswyze opdoet, daar zy in groote maatſchappyen leeven, die zeer zeldzaame Nesten vervaardigen, voor 't grootſte gedeelte boven de oppervlakte der aarde, van waar zy hunne uittochten doen door onderaardſche gangen, of overdekte gaanderyen, als de nood het eischt, of de plunderinge hun aanzet om boven den grond te loopen; en, op een grooten afſtand van hunne wooningen, rigten zy roof en plundering aan, op eene wyze, nauwlyks te gelooven dan voor hun die het bedryf gezien hebben. Maar, niettegenſtaande zy in gemeenſchappen leeven, en, gelyk de Mieren, allesverſlindend zyn; ſchoon zy, gelyk deezen, op zeker tydperk, vier vleugels hebben, wanneer zy uittrekken en volkplantingen aanleggen, zyn ze, nogthans, in geenen deele, dezelfde ſoort van Inſecten, noch komt hunne gedaante met die der Mieren overeen in eenigen ſtaat van hun beſtaan, welke, even als die der meest andere Inſecten, verſcheide keeren verwisſelt. Zy gelyken ook aan de Mieren in voorzorg draagenden arbeid; doch gaan dezelven, zo wel als de Byen, Wespen en Bevers, in de Bouwkunst en Staatsbeſtuur, zo veel te boven als de *Europeaanen* de minstbeſchaafde Wilden.

In alle ſoorten van de *Termites* zyn drie rangen; de eerſte de Werkende Inſecten, die ik *Arbeiders* zal noemen; de tweede de Vegtende, of *Soldaaten*, die geenerleien arbeid verrigten; en de derde, de gevleugelde of volmaakte Inſecten, Mannetje en Wyfje, bekwaam ter voortteelinge; men zou ze den *Adel* kunnen heeten; want zy werken

noch

noch vegten, zynde tot beide onbekwaam, en bykans niet in ſtaat tot zelfverdeediging. De laatstgemelde alleen, kunnen tot Koningen of Koninginnen gekoozen worden: en de Natuur heeft het dus verordend, dat zy, binnen weinig weeken, naa dat zy tot dien ſtaat verheven zyn, uittrekken, en of een nieuw Koningryk oprigten, of naa 't verloop van een of twee dagen omkomen.

De *Termes Bellicoſus* of *Oorlogvoerende Termes*, is de 1, of grootſte ſoort (*), en best bekend aan de Kusten van *Africa*. Deeze *Termites* vervaardigen zeer groote gebouwen, van wel gemengde klei of aarde, met zo veel kunsts zamengeſteld, dat wy niet kunnen zeggen of zy meer verdienen bewonderd te worden uit hoofde van de grootheid, dan ter oorzaake van de vastheid. Zy bouwen niet alleen grooter en keuriger Nesten maar zyn ook talryker, en doen oneindig meer kwaads aan het Menschdom, dan de andere ſoorten. Wanneer deeze Inſecten op zulke dingen aanvallen, welke wy onbeſchadigd wenſchen te houden, zyn ze allerverderflykst: doch wanneer zy bezig zyn omgevallen boomen en andere ſtukken, die tot hinder en overlast verſtrekken, te vernielen, mag men ze zeer nuttig agten. In dit opzigt hebben zy zeer veel gelykheids met de gemeene Vliegen, die doorgaans voor ſchadelyke, en ten minſten voor nutlooze ſchepzels aangezien worden; doch dit is zeker uit gebrek aan opmerking. 'Er zyn waarſchynlyk in de geheele natuur geen dieren van meer aangelegenheids, en het zou niet zwaar vallen te bewyzen, dat wy het gemis van een of twee groote ſoorten van Viervoetige Dieren, veel min zouden gevoelen, dan van een of twee ſoorten deezer veragtlyk voorkomende Inſecten. 't Is blykbaar voor allen, die waarneemingen doen, dat zy meer dan iets anders toebrengen, tot de ſpoedige ontbinding van rottende ſtoffe. Zy zyn zo noodzaaklyk in heete Gewesten, dat, zelfs in de open lugt, een dood dier of eenig ander rottend lichaam, geen twee minuuten op den grond kan leggen, of het is vervuld met Vliegen en derzelver Eitjes, die terſtond een gedeelte opeeten, en de rest in verſcheide rigtingen doorbooren, 't welk het geheel blootſtelt aan een ſchielyker ontbinding. Even zo is het geſteld met de *Termites*. De ſchielyke groei in hee-

(*) De andere ſoorten van dit Inſect zyn, gelyk Dr. SOLANDER optelt, 2. *Termes Mordax*. 3. *Termes Atrox*. 4. *Termes Deſtructor*. 5. *Termes Arborum*.

heete Lugtſtreeken (*) waar van men zich geen denkbeeld kan vormen, uit iets in 't groeiend ryk onder kouder Lugtſtreeken, wordt geëvenaard door eene even groote maate van verderf uit natuurlyke zo wel als toevallige oorzaaken. Het ſchynt duidelyk, dat, wanneer eenig ding tot 'zyn hoogſten trap van volmaaktheid gekomen is, de Schepper gewild heeft, dat het zo ſchielyk mogelyk geheel verdelgd worde, ten einde het gelaat der natuure, ras vercierd worde met nieuwe voortbrengzelen in den bloei der Lente, of de ſchoonheid des Zomers. Indien boomen, en zelfs bosſchen voor een gedeelte vernield zyn door ſtormen of vuur, is het wonder op te merken, hoe veele Schepzels bezig zyn om de geheele ontſlooping van het overgebleevene te verhaasten; doch, in de heete Lugtſtreeken, zyn 'er geene zo bekwaam, of verrigten hunnen arbeid zo vaardig en volkomen, als deeze Inſecten, die, in weinig weeken, groote boomen vernielen en wegvoeren, zonder 'er iets van over te laaten; dus de plaats zuiverende dat 'er andere gewasſen kunnen groeijen, die welhaast alle openingen vullen: en op plaatzen, waar, twee of drie jaaren geleden, een volkryke Stad ſtondt, zal, indien de Inwoonders, gelyk dit dikwerf gebeurt, verkoozen hebben dezelve te verlaaten, een digt bosch gezien worden, en geen overblyfzel van een ſtaak, of het hout moest geweest zyn van die ſoort, welke, ter oorzaake van de hardheid, Yzer-hout genaamd wordt.

De Nesten van de *Termites Bellicoſi* zyn zo talryk op het *Banana* Eiland, en de naby gelege vaste kust van *Africa*, dat men nauwlyks op eene opene plaats kan ſtaan, of men ziet een deezer gebouwen binnen de vyftig ſchreeden: en dikwyls twee of drie digt by elkander. In zommige ſtreeken by *Senegal*, geeft derzelver getal, grootte, en nabygelegenheid, daar aan het voorkomen van de gehugten der Inwoonderen, gelyk de Heer *Adanſon* vermeldt. Deeze Gebouwen worden doorgaans Heuvels geheeten, naar derzelver uitwendig voorkomen, 't welk even eens is als dat van kleine Heuveltjes min of meer kegelvormig, en omtrent tien of twaalf voeten boven den grond verheeven: Zie nevensgaande *Plaat. Fig.* 1.

Geheel dor blyven deeze Heuvels, tot zy zes of acht voeten

(*) Het *Guineſche Gras*, zo wel bekend onder en zo hoog geagt by onze Planters in de *West-Indiën*, groeit in *Africa*, binnen vyf of zes maanden, dertien voeten hoog; en de groei van veele andere Planten is even ſchielyk.

ten hoog zyn; doch, met der tyd, begroeit de klei, waar uit zy beſtaan, in deeze vrugtbaare lugtſtreek. In het tweede en derde jaar is de Heuvel, als geen boom dezelve beſchaduwt, met gras of andere planten bezet, en vertoont zich, in het drooge ſaiſoen, wanneer de brandende Zonneſtraalen het groen verdorren, als een groote Hooirook.

Elk deezer Gebouwen beſtaat uit twee onderſcheide deelen, het Uitwendige en het Inwendige. Het uitwendige is een groot overtrekzel op de wyze van een koepel, dik en ſterk genoeg om het inwendige te dekken voor de veranderingen van het weer, en de Bewoonders te beſchermen tegen de aanvallen van hunne natuurlyke of toevallige vyanden. Het is, daarom, altoos veel ſterker dan het inwendig gebouw, of het bewoonde gedeelte, wonder geregeld, verdeeld in een verbaazend aantal vertrekken, tot het verblyf voor den Koning en de Koningin, tot kweekplaatzen voor het talryke broedzel, of tot voorraadverzamel-plaatzen, die altoos wel voorzien zyn.

Deeze Heuvels vertoonen zich eerst boven den grond, door eene kleine verhevenheid of twee, in de gedaante van Zuikerbrooden, één voet of iets meer hoog. Kort daar naa, op een' kleinen afſtand, en terwyl de eerſte in hoogte en grootte aanneemen, werpen zy andere op, en gaan hier mede voort; het getal vermeerderende, en ze aan het voetſtuk verbreidende, tot hunne werken beneden bedekt zyn, met deeze toorentjes, welke zy ſteeds hooger op trekken, het hoogſte en grootſte in 't midden: door de tuſſchenruimten te vullen, maaken zy 'er als 't ware één koepel van. Ze zyn zeer vast en ſterk gewerkt, en, wanneer, door derzelver zamenvoeging, het dak voltrokken is, waar toe de toorentjes als ſteigeringen dienen, neemen zy de tuſſchenſtaande geheel weg, uitgenomen de toppen, (die te zamen het bovenſte des koepels vormen,) en gebruiken de klei tot het vervaardigen van het binnenwerk, of tot het opregten van nieuwe toorentjes, om het werk nog hooger op te trekken; derwyze, dat, ongetwyfeld, een gedeelte der klei verſcheide maalen gebezigd wordt, even als de paalen en planken, waar mede de metzelaars ſteigeren.

Wanneer deeze Heuvels de volkomene hoogte bereikt hebben, kunnen ze zeer goed tot uitkykplaatzen dienen. Ik ben 'er met drie man te gelyk op een derzelver geweest: Zie *Fig.* 2. Wanneer wy tyding kregen, dat 'er een ſchip in 't gezigt was, liepen wy terſtond na de eene of de andere *Bugga* of *Bug-heuvel*, gelyk men ze noemt, en klommen 'er op tot

beter gezigt; want, op den vlakken grond, kan men, ter oorzaake van het hoogſtaande gewas, zelden ver zien.

De inwendige geſteltenis deezer Heuvelen is deezer: Zie *Fig.* 3. Het Koninglyk vertrek, 't geen ik zo noem, dewyl de *Koning* en *Koningin* 'er in woonen: het is omtrent op gelyke hoogte met 's aardryks oppervlakte, en op even grooten afſtand van alle zyden des gebouws, en recht onder den top des Heuvels: Zie *Fig.* 3. A. 't Zelve is aan alle kanten, boven en beneden, omringd, door andere Vertrekken, welke ik de Koninglyke Kamers zal noemen: in deeze vindt men alleen *Arbeiders* en *Soldaaten*, en kunnen tot geen ander einde dienen, dan om de *Termites* te huisvesten, die hun gemeenen *Vader* en *Moeder* oppaſſen: van deezer behoudenis hangt het geluk, en, volgens het berigt der Negeren, het beſtaan zelfs der gehecle Maatſchappye af. Deeze Kamers vormen een kronkeligen doolhof, 't welk, één voet of meer over 't kruis, zich te weder zyde van het Koninglyk Vertrek uitſtrekt. Hier beginnen de Kweek- en Voorraadverzamel-plaatzen, en, van elkanderen afgeſcheiden door kleine ledige vertrekjes en gaanderyen, die 'er rondſom loopen, of gemeenſchap met elkander hebben, aan alle kanten tot het buitenſte bekleedzel voortgaan, tot twee derde of drie vierde van de hoogte; laatende eene opene plaats in 't midden onder het verwelfzel: deeze heeft veel gelykheid met het geen in oude kerken het ſchip genoemd wordt: het is omringd door drie of vier groote boogen, zweemende na die van de Gothiſche bouw-orde, zomtyds twee of drie vooten hoog, voor aan de open plaats; doch vry ſchielyk afneemende na achteren, even als boogen in 't perſpectief getekend, en ze verdwynen welhaast geheel in de ontelbaare kamertjes en kweekplaatzen.

Alle deeze Kamertjes en Doorgangen, gewelfd zynde, onderſteunen elkander; en terwyl de binnenſte breede boogen beletten, dat zy in 't middelpunt ſtorten, en het plein open houden, ſteunt het buitenſte gebouw ze aan den buiten kant. Naar evenredigheid zyn 'er weinig openingen in het groote plein: en ze ſchynen meerendeels alleen geſchikt, om de koesterende warmte, welke het gewelfzel ontvangt, in de kweekplaatzen in te laaten.

Het inwendig gebouw, of de verzameling van Kweekplaatzen en Vertrekken, enz. heeft een platagtig dak, zonder eenige opening: dit houdt de Vertrekken beneden droog, in gevalle door eenig ongeluk de Koepel beſchadigd wierd en doorlekte: het is nooit volkomen vlak en gelyk; dewyl de In-

Inſecten altoos bezig zyn om 'er meer Kamertjes by te voegen: zo dat de afdeelingen of kolommen, tusſchen de aanſtaande gewelfde Vertrekken, zeer gelyken naar de uitſtekken op de voorgevels van eenige oude Gebouwen, en onze byzondere opmerking verdienen, als een bewys opleverende, dat de Inſecten doorgaans de boogen voortwerkende maaken, en niet, gelyk ik lang gedagt had, uithoolende: Zie *Fig.* 3. B.

Het plein heeft ook een vlakken vloer, welke over het Koninglyk Vertrek heen ligt, doch zomtyds vry hoog daar boven, met Kweek- en Voorraad-verzamelplaatzen tusſchen beiden: Zie *Fig.* 3. C. Deeze is waterdigt, en geſchikt, voor zo verre ik kan giſſen, om het water af te leiden, indien het in 't Gebouw kwam, na de onderaardſche doortochten, die, onder de laagſte vertrekken des Heuvels, in verſcheide rigtingen loopen, en van eene verbaazende grootte zyn. Ik heb 'er een gemeeten, volkomen rolrond van gedaante, en dertien duimen over 't kruis wyd: Zie *Fig.* 3. D.

Deeze onderaardſche Doorgangen, of Gaanderyen, zyn zeer dik beſtreeken met dezelfde ſoort van klei, als de Heuvel uit beſtaat, en gaan aan den binnen kant van het buitenſte bekleedzel kringswyze op; zich rondsom het geheele Gebouw tot in den top ſlingerende, ſnyden zy elkander op onderſcheide hoogten, onmiddelyk op verſcheide plaatzen in 't gewelf uitkomende, en in het binnenſte van het Gebouw, of daar mede, als ook met de andere toorentjes, gemeenſchap hebbende, door andere gaanderyen van onderſcheide wydte, of rond, of ovaal. Allerwegen in deeze groote gaanderyen vindt men kleinder, na de onderſcheide deelen des Gebouws ſtrekkende. Onder den grond zyn 'er veele, die na beneden daalen, met een langzaam afhellende ſchuinte, drie of vier voet diep in het ſteengruis, waar van de *Werk-Termites* de fynſte deeltjes uitkiezen, die, met hun bek tot een kalk gemaakt, vaste klei of ſteen wordt, waar uit hunne hoogten en alle hunne gebouwen, uitgenomen de Kweekplaatzen, beſtaan. Andere gaanderyen loopen op- en zydwaarts allerwegen heen, en tot op een groote afſtand onder den grond: want, indien gy alle de Nesten, drie honderd voeten van uwe wooning af, uitrooit, zullen de bewoonders van die verder af ongemoeid gelaaten worden zich van hunne onderaardſche gangen bedienen, om uwe goederen te beſchadigen, indien gy geene groote voorzorge daar tegen aanwendt.

Het ſchynt noodig, dat deeze gaanderyen onder de Heuvels zo groot zyn: dewyl zy voor alle de Arbeiders en Sol-

daaten ten weg ſtrekken, als zy gaan en keeren om eenig werk te verrigten, klei, hout, water of voorraad aan te brengen: zy zyn wonder wel geſchikt tot de bedoelde einden, door de kringswyze ſchuinte aan dezelve gegeeven: want, waren zy rechtſtandig, de *Arbeiders* zouden niet in ſtaat zyn, om hunnen arbeid met zo veel gemaks te verrigten: vermids zy zeer bezwaarlyk rechtſtandig opklimmen, en de Soldaaten het bykans geheel niet kunnen doen. 't Is, te deezer oorzaake, dat 'er zomtyds een weg, als een rand, gemaakt is aan de rechtſtandige zyde van eenig gedeelte des Gebouws binnen den Heuvel, plat aan de oppervlakte, en een half duim wyd, langzaam als een trap opklimmende, of gelyk die wegen, welke uitgehouwen worden aan den kant van anders onbeklimbaare bergen: door dit middel, en andere dergelyke ſchikkingen, gaan zy, met groot gemak, na elk binnenſte gedeelte.

Dit is waarſchynlyk de rede, dat zy eene ſoort van brug vervaardigen met éene groote boog, welke beantwoordt aan het zelfde einde als een reeks van trappen van de vloer des pleins, na eenige opening aan de zyde van een der kolommen, die de groote boogen onderſchraagen: dit verkort zeer veel den afſtand, voor de *Arbeiders*, die eitjes moeten brengen uit het Koninglyk Vertrek, na een der bovenſte Kweekplaatzen, die, in zommige Heuvels, vier of vyf, ja meer voeten, in een rechte lyn gerekend, zouden moeten gedraagen worden, was het noodig door alle de kronkelende paden te gaan, die na de binnenſte kamers en vertrekken loopen. Ik heb een ſtuk van zulk een brug, een half duim breed, een vierde van een duim dik, en tien duimen lang, maakende de zyde van een elliptiſche welgeëvenredigde boog; weshalven het te verwonderen is, dat dezelve niet viel of brak door eige zwaarte, eer ze die gehegt kreegen aan de boven zyde des koloms: beneden was deeze boog onderſtut door eene kleine: de boven kant was in de geheele langte hol: 't zy zulks voorbedagtlyk gemaakt was, ten einde de *Termites* te veiliger daar over konden trekken, 't zy, 't geen niet onwaarſchynlyk is, het veelvuldig gebruik deeze holligheid veroorzaakt hadt: Zie *Fig.* 3. E.

Mr. SMEATHMAN beſchryft, vervolgens, eenige mindere Gebouwen, door andere ſoorten van *Termites* vervaardigd; dan niets byzonder opmerkenswaardigs ontmoeten wy, eer hy komt tot de *Termites Arborum* of *Boom-Termites*. De Nesten van deeze zyn doorgaans klootrond of langwerpig rond,

fond, op boomen gebouwd, rondſom een tak op de hoogte van zeventig of tachtig voeten: Zie *Fig.* 4.

De kleur deezer Nesten is zwart, van hier, en ter oorzaake van de gedaante, worden ze door onze vroegſte Schryvers over de *Caribdiſche Eilanden* (*) *Neger-hoofden*, en by de *Franſchen*, *Tetéts des Negres* geheeten. Zy beſtaan uit kleine ſtukjes hout, en verſcheide gommen en boomſappen, door deeze vlytige Diertjes tot een pap gemaakt. In dezelve zyn ontelbaare kleine huisjes van zeer verſchillende en onregelmaatige gedaanten, die niets zeldzaams opleveren dan de ontelbaare menigte van Inwoonderen, jong en oud, waar van zy, ten allen tyde, krielen: men zoekt ze, om tot voedzel te verſtrekken aan jong gevogelte, en byzonder aan jonge Kalkoenen. Deeze Nesten zyn zeer vast van zamenſtelling, en zo hegt aan de takken vastgemaakt, dat ze 'er niet van af kunnen gekreegen worden, dan met ze in ſtukken te ſlaan, of den tak af te zaagen: en zy kunnen, zo lang de boom zelve, een ſtorm verduuren.

Niet zelden maaken deeze *Boom-Termites* hun nest, binnen de daken of andere deelen der Huizen, waar aan zy groote ſchade toebrengen, als zy niet geheel en al uitgerooid worden. —— De groote ſoort, egter, is niet alleen vernielender, doch men kan 'er bezwaarlyker tegen op de hoede weezen: dewyl zy voornaamlyk onder den grond van daan komen, gaande beneden de grondſlagen der gebouwen, verſcheide voeten onder de oppervlakte; weder boven komende by de vloeren, of indringende in de posten, die de zyden der huizen uitmaaken, booren 'er geheel door heen, den draad van 't hout volgende, tot den top, of hier en daar zydgaten maakende, onder het voortwerken. Terwyl eenigen de ſtylen doorknaagen, klimmen anderen hooger op, en bereiken een ſpant van het dak. Indien zy by het riet komen, 't welk hun een geliefd voedzel ſchynt te weezen, brengen zy ſchielyk natte klei aan, en vervaardigen hunne gaanderyen door het dak, in verſcheide rigtingen, zo lang het hun onderhoud verſchaft: zomtyds eeten zy de palmboom-bladerentakken, van welke het zamengeſteld is, als mede de koorden van planten gemaakt, ſtrekkende om de onderſcheide deelen van het dak vast te binden, en aan de ſtylen, welke het onderſchraagen, te hegten. Dus weeten zy, binnen kort, een huis te bederven door de zamenhegtende deelen te

(*) Zie HUNTER's *Evelyn's Sylva*, p. 17.

te verzwakken, en aan verrotting bloot te ſtellen. De doorgeknaagde ſtylen zyn zo vol gaten als de dubbeling aan de ſcheepshuid door de wormen geknaagd, de vezel- en kwastagtige deelen, worden, als de hardſte, langst overgelaaten (*).

Zomtyds vinden zy, in het voortzetten van hun arbeid, dat de ſtyl iets te draagen heeft, en dan, indien dezelve een gevoeglyken weg tot het dak baant, of zelfs een hout, is hun aangenaam, brengen zy hun kalk aan, en vullen alle of de meeste holligheden, laatende de noodzaaklyke wegen open, en zo ras zy het hout wegknaagen, vullen zy de ledige plaats met die ſtoffe: dit werken zy vaster dan menſchen handen zouden kunnen doen. Wanneer een Huis afgebrooken wordt, om te zien of eenige der ſtylen weder gebruikt kunnen worden, vindt men die van 't zagtſte ſoort van hout, dikwyls bykans tot op het buitenſte gedeelte na doorgeknaagd, en geheel, of voor een groot gedeelte, van hout in klei hervormd, zo vast en hard als verſcheide ſoorten

(*) De *Zee-wormen*, zo nadeelig voor de Schepen, ſchynen in 't water denzelfden dienst te doen als de *Termites* op het land. Op een weinig overdenkings blyken zy van groot nut te zyn in de groote keten der Scheppinge, en handtaſtlyke blyken van die oneindig wyze en goede Magt, die het Heelal in zulk eene wondere orde en ſchoonheid vormde, en nog onderhoudt: want, waren deeze Dieren zo verſlindend niet, de rivieren in de brandende Lugtſtreek, en de Oceaan zelve zou op eene allerhinderlykſte wyze vervuld zyn met boomen, 's jaarlyks door de hevig nederſtortende watervallen geveld; dewyl veele, eeuwen lang, zouden duuren, en waarſchynlyk rampen veroorzaaken, van welke wy ons, in den tegenwoordig zamenſtemmenden ſtaat der dingen, gelukkig geen denkbeeld kunnen vormen: thans door deeze Dieren gedeeltlyk weg geknaagd, worden zy door de golven gemaklyker aan ſtukken gebrooken: de overgebleevene doorgevreete deelen worden ligter, en dus te gereeder op 't ſtrand geworpen, waar de Zon, de Wind, en verſcheide andere oorzaaken medewerken, om ze te ſpoediger geheel te verbryſelen. —— Dat Hout in 't water een verbaazend aantal eeuwen kan duuren, blykt uit de Eiken-paalen in het bedde van de rivier de *Theems*, geſlaagen ten tyde, dat JULIUS CESAR een inval deedt op dit Eiland: een van deeze kan gezien worden in Sir ASTON LEVER'S *Muſeum*, als mede uit de boomſtammen, dagelyks voorkomende in de moerasſen van *Groot-Brittanje* en *Ierland*, die naa het verloop, de eerſte van achttien honderd, de laatſte van meer dan twee duizend jaaren, gaaf en ongeſchonden gebleeven zyn.

ten van ſteen, tot bouwen in *Engeland* gebezigd. Even eens gaan de *Termites Bellicoſi* te werk, als zy in kisten of kasten komen, waar in kleederen of andere goederen zyn opgeſlooten, indien de zwaarte boven groot is, of zy voor onraad dugten, en tyd hebben, maaken zy 'er gaanderyen toe, en vullen een groot gedeelte met klei. De *Boom-Termites*, in een kas geraakende, vervaardigen 'er menigmaal een nest, en vernielen, eens in 't bezit zynde, alles op hun gemak. Dit lot onderging het kasje van myn zamengeſteld Microscoop. Het was van mahognie hout, ik had het gelaaten in het pakhuis van den Gouverneur CAMPBELL van *Tabago*, voor eenige maanden, dat ik een reisje deedt na de *Eilanden beneden den Wind*. By myne wederkomst vond ik, dat deeze Inſecten veel kwaads gedaan hadden in het pakhuis, en onder anderen bezit genomen van het Microscoop, en alles daar van opgevreeten, uitgenomen het Glas, het Metaal en het plankje, waar op de ſtanderd is vastgemaakt met de laadjes daar onder, en 't geen 'er ingeſlooten was. De celletjes waren gebouwd rondſom de buis en den ſtanderd, en aan alle zyden vastgemaakt. Alle de glaazen, die overdekt waren met de houten zelfſtandigheid hunner nesten, behielden eene ſmeerigheid van eenen gomagtigen aart, welke 'er niet gemaklyk afging: het bruineerzel van het koperwerk, was geheel bedorven. Eene andere party van *Termites* was gevallen op de duigen van een vat *Madera-Wyn*, en hadt het zo doorknaagd dat het bykans was leedig geloopen. Indien de *Termites Bellicoſi* zo lang een tyd in het ongeſtoord bezit van dit pakhuis geweest waren, zy zouden geen twintig ponden gewigts van hout des geheelen gebouws, en het houtwerk in 't zelve overgelaaten hebben.

Deeze Inſecten zyn niet min vaardig in het vernielen van de planken, beſchotten en ander houtwerk, eens Gebouws, dan van het huis zelve. Zy booren altoos voort in allerlei rigtingen, en gaan zomtyds van den eenen ſtyl in den naastbyſtaanden over, doch altoos vernielen zy de zagtſte deelen eerst, en vinden byzonder ſmaak in dennen en vuuren planken, welke zy uithoolen, en met zonderlinge vaardigheid en list wegvoeren: want, uitgenomen dat 'er op een plank een boek of iets anders ſtaat, 't welk deeze Inſecten behaagt, zullen zy de oppervlakte niet doorvreeten, maar kunſtig geheel houden, en alles van binnen wegneemen, behalven eenige weinige vezels, die de twee zyden even aan elkander houden, zodanig dat een ſtuk houts van een duim

dik, 't welk volkomen en vast aan 't oog voorkomt, niet veel zwaarder zal wegen dan twee ſtukken bordpapier, van dezelfde grootte, indien deeze Inſecten eenigen tyd daar in gehuisvest hebben.

Met één woord, de *Termites* zyn zo listig in hunne aanvallen, dat men 'er niet te zeer tegen op de hoede kan weezen. Zomtyds zullen zy hun werk, byzonder in nieuwe huizen, by de vloer aanvangen, en als gy dat ſtoort, en vuur op de plaats aanſteekt, het, den volgenden nagt, op eene andere plaats, hervatten: en booren zy vroeg in den avond door, in een kist, zy hebben 's morgens alles vernield. Te deezer oorzaake, zetten wy onze kisten en koffers op ſteenen, zo dat de bodems eenige duimen boven den grond verheven zyn.

Wanneer de *Termites* Boomen en Takken, in de open lugt ſtaande, aantasten, veranderen zy, by wylen, hunne handelwyze. Indien een boomſtaak, aan een heining geplaatst, geen wortel heeft noch groeit, is het hun werk deezen te vernielen. Is de bast rondsom gezond, zy kruipen van onderen in, en eeten alles, behalven de bast, op; maar kunnen zy op deeze niet vertrouwen, dan overdekken zy den geheelen ſtaak met hun kalk, welke 'er dan uitziet, als of hy in dikken modder geſtooken heeft, die 'er aan gedroogd is. Onder dit bekleedzel werken zy voort, laatende niets meer van den ſtaak en de bast over dan even genoeg is, om dien overeinde te houden, en dikwyls niets in 't allerminſte, zo dat, op een klein tikje, met een wandelſtok, de geheele ſtaak, ſchoon ſchynbaar zo dik als een arm, en vyf of zes voeten lang, zyne gedaante verliest, en aan gruis voor de voeten nedervalt. —— Een grooten boom, die door ouderdom omgevallen, of anders nedergeveld is, beginnen zy doorgaans aan de zyde naast den grond, en eeten op hun gemak alles van binnen weg, zonder de moeite te neemen, het aan den buitenkant te overdekken, of de opening, in het hout gemaakt, aan te vullen, als bewust dat dit overtollige arbeid zou weezen. Deeze uitgeholde boomen hebben my twee of drie keeren bedroogen, ik meende 'er op te ſtappen, doch viel, daar zy te eenemaal inſtorten, voor over. —— Zomtyds, doch zelden, tasten zy nog leevende Boomen aan, doch niet, naar ik het begryp, eer 'er teekenen van verſterving zich aan den wortel opdoen, dewyl het blykbaar is, dat deeze Inſecten in den rang der weezens, door de Natuur, beſtemd zyn, om de ontbinding van zul-

zulke boomen en gewasſen, die hunne rypheid gekreegen hebben, te verhaasten: dewyl zy anderzins, door een langzaam verval, alleen zouden dienen om nutloos de aarde te bezwaaren. Aan dit oogmerk voldoen zy zo volkomen, dat niets vergangliyks hun ontkomt, en 't is bykans onmogelyk, iets doorboorbaar op den grond te laaten, en het eenigen tyd te behouden: want het vreemdſte is, werp het heen waar gy wilt, zy zullen het vóór den volgenden morgen vinden, en de vernieling is kort óp handen.

(*Het Vervolg hier na.*)

BESPIEGELING VAN KLITANDER, BY DE GEBOORTE VAN EEN' ZOON.

De gunſtryke Hemel heeft dan de banden, die de vrucht myner tedergeliefde Echtgenoote omzwachtelden, gelukkig en voorſpoedig geſlaekt, en my een mannelyken Spruit geſchonken! Met de genoeglykſte aendoening beſchouw ik dit teder Wicht; doch tevens met medelydende ontroering, als ik my voor oogen ſtel de wisſelvalligheden, die het, in dit zo vaek door rampſpoeds-ſtormen ontroerde leven, zou kunnen ondergaen! De kindſche Jaeren ſomtyds van veele ſukkelingen verzeld! De Jongelingſchap, hoewel menigmael het aengenaemſte levensperk, misſchien aen verdervelyke hartstochten ten prooi gegeeven! De manbaerheid moogelyk, door veelerleie ter leurſtellingen in haer verbeid geluk, van Zielskwellaedjen geknaegd, en door een' drom van rustſtoorende zorgen gefolterd! De afgeleefde dagen ligtlyk door ſmarten ondermynd, en naer de ontbinding reikhalzende! Och! dat ik, in dit donker vooruitgezicht, door de treurige ondervinding, helaes! maer al te veel geſterkt, my bedriege! Mogte de Aerdsgoedheid den levensweg van dezen mynen Zoon met de ſchoonſte bloemen van heil beſtrooien!

Nadien de Ouders, door eene verſtandige opvoeding, zo veel tot den welſtand hunner kinderen kunnen toebrengen; en veele hinderpaelen, die den zelven anderzins belemmeren, uit den weg ruimen; welk eene gewigtige en zorgelyke taek is my dan niet opgelegd! Ik wil my de gewigtigſte trekken daervan levendig voor den Geest brengen; terwyl ik God bid, dat hy my onderſteune, om 'er myn gedrag naer in te richten!

Geene averechtſche en verblinde leiding behoort my immer te beguichelen.

Ik ben gehouden, in alles, zyne vermogens en natuurlyke nei-

neigingen raed te pleegen; en nooit het dwaes beſluit te neemen, van hem tot een' levensſtand voor te bereiden, die, niet naer zyne bekwaemheden geſchikt, en zynen trek wederſtreevende, hem zyn leven in verdriet en onlust zou doen ſlyten, en der Maetſchappy' van gering nut weezen.

Myn pligt vordert, dat ik hem zyne bedoelingen, als ze op zulke bezigheden, die hem ſteeds in de hoogſte afhanglykheid van anderen zouden ſtellen, of zyn geluk, door 't minſte windje van tegenſpoed, doen verdwynen, door een' gepasten en zachten raed, elders heen doe wenden, zonder zyne begeerten echter ten eenemael tegen te gaen.

't Is myne zaek, hem, naer myne geringe ondervinding in de Waereldſche zaeken, te onderrichten, hoe zyn gedrag best mooglyk te regelen. ——— Hem vooral vroegtydig in te boezemen, dat deugd en braefheid, ſchoon niet altoos den weg tot fortuin baenende, nogthans zulke wezenlyke vereischten voor een redelyk Schepſel zyn, dat 'er nimmer, zonder de zelve, in den grootſten voorſpoed, een waer genoegen kan geſmaekt worden. ——— Hem wel inzonderheid te overreeden, om zich aen geene laege of kruipende believingen, die den vryen mensch zo zeer onteeren, over te geeven; ſchoon hy zien mogte, dat zulke verachtelyke hoedanigheden dikwerf den meesten toegang by veelen vinden, en iemands bevordering verhaesten. Als mede hem ontuitwischlyk in te drukken, dat een onwankelbaer grootmoedig karakter het grootſte ſieraed is van een Mensch, en dat het zelve by alle weldenkenden in de hoogſte achting ſtaet.

Hier benevens heb ik hem te waerſchuwen, om aen den uitterlyken ſchyn van perſoonen en zaeken niet te blyven hangen; maer altoos op zyn hoede te weezen. En hem te doen zien, dat de waere vriendſchap, die edelſte deugd, die grootſte geneugte in 't leven, zo zelden gevonden word; dat de ſchoone en gulhartige betuigingen van ſchynvrienden ſlechts bedrieglyke lokaeſen zyn, waer door ze hun voordeel bejaegen; die voor koelzinnigheid, en dikwerf voor verachting plaets maeken, zodra 't genot van zulke laege zielen ophoud.

Ten aenzien zyner hartstochten, zal 't hoognoodig zyn, een' haet en afkeer voor drank en ſpel in hem te doen ontſtaen; en hem gelegenheid te geeven, om, ter verpoozinge van gewigtiger bezigheden, ſlechts naer zulke edele en zielbetoverende uitſpanningen te haeken, als Kunſten en Weetenſchappen alleen aenbieden. Hem daertoe te noopen, hoewel derzelver beminnaers veelmaels blootſtaen voor de beſpotting en verguizing van hun, die eene verveelende ledigheid, of eene kostbaere verkeering boven die hemelſche geneugtens ſtellen; waer door zulke Kunst- en Weetenſchapminnenden dikwerf, hoe gezellig ook, tot hunne grievende ſmart, eens Kluizenaers leven moeten leiden.

Niet

Niet minder raedzaem is het, hem een' indruk te geeven van nimmer op zyne Welvaert, hoe zeer die ten toppunt klimme, te ſteunen, of, van die hoogte, andere zyner ſukkelende natuurgenooten met verachting te beſchouwen; dewyl 's Menſchen gelukzon, zo vaek, in één' oogenblik, door de akeligſte Wolken van rampſpoed verduisterd, en, hy, op zyne beurt, een voorwerp van vernedering kan worden. ——— Ik zal, zyn waer welweezen bedoelende, hem by die gelegenheid onder 't oog moeten brengen, dat de Mensch, behalven de onvermydelyke natuurlyke rampen, véelal zelf de bewerker van zyne eigen onheilen is; en dat hy dikwyls ten gronde gaet, door buitenſpoorige verkwistingen, die zyne inkomſten verre overtreffen; waer door hy, terwyl hy zynen medeburger berooft, allerleie beledigingen moet ondergaen, en zich ten laetſten aen de verregaendſte onbeſchaemdheid overgeeft. Dat hy zich des niet ſtoore, wanneer hy, naer zyne omſtandigheden, eene verſtandige ſpaerzaemheid betrachtende, door zulke kwistaerts als een' ellendeling, of een' gierigaert, word beſchouwd en beſpot, maer ſlechts hun jammerlyk uiteinde in 't oog houde.

Bovenal, eindelyk, zal het my betaemen, hem aen te zetten, om den Kristelyken Godsdienst hoog te ſchatten, en deszelfs leer te beleeven; nademael 's Menſchen eeuwig welzyn daeraen verknocht is. Ik zal hem des moeten wapenen, zo tegens het ongeloof, als tegen de ſchadelyke dwaling van zommigen, door uiterlyke achtbaerheid geſterkt, die de betrachting der Zedeleere, het eenig kenmerk van een' waer geloovig Kristen, by veelen doet verzuimen; terwyl ze de godsvrucht alleen in zekere gelaetstrekken, in eene ſoort van ſpraek, in gebaerden, verzuchtingen, betuigingen, plegtigheden, en ſpeening van geoorloofde vermaeken, doen beſtaen; en 'er intuſſchen by hen geene ſpooren van de uitwendige deugd des harten, het grootſte uiteinde der Euangelieleere, gevonden worden.

NEOMAGUS BATAVUS.

PALEMON.

(*Naar het Hoogduitsch van den Heer* S. GESSNER.)

Welk een' aangenamen glans verſpreid de Dageraad, door de Hazelaar en de wilde Roozen, in myn Venſter! Hoe vrolyk zingt de Zwaluw', op den balk onder myn dak, en de kleene Leeuwrik in de heldere lucht! Alles, alles is blyde, en ieder plant is door den dauw als verjongt. Ja zelfs ik, ik ſchyne verjongt te zyn, myn' Staf zal myn wankelenden voet voor den drempel myner hutte leiden, daar zal ik my tegen over de opgaande Zon plaatſen, om met een beſpiegelend Oog, de

de groene Beemden te beſchouwen. ô Hoe verrukkend, hoe zielſtreelend is alles rondöm my! Al wat ik hoore, zyn ſtemmen der vreugde en der dankbaarheid. De vogels in de lucht, en de Herders op het veld, zingen, in aangename toonen, hunne verrukking. Zelfs de kudden loeijen, van de grasryke heuvelen, en de doorwaterde dalen, hunne blydſchap uit. ô Hoe lang, hoe lang ô Goden! zal ik nog een getuige uwer gadelooze goedheid zyn? Negentigmalen heb ik nu de wiſſeling der Jaargetyden mogen zien, en, wanneer ik thans met eene ſtille aandacht, tot op myne teedere Jeugd, terug denke, ô dan ontdek ik zo veele blyken van uwe onverdiende gunst en liefde, dat myn geest zich in denzelver beſchouwinge verliest; welk eene onuitſpreekelyke vreugde bezielt my dan! Is de ſtille blydſchap, welke myn tong niet kan uiten; zyn myne vreugdetranen, ô Goden! niet te geringe bewyzen myner dankbaarheid? Ach! vliet, vliet ô tranen! vloei neder van myne gerimpelde wangen! ô, wanneer ik rugwaarts zie, dan is het even, als had ik ſlechts éene Lente geleefd; en de droeve uren komen my voor als een ras voorbygaand onweder, dat de velden verfriſcht, en den planten op nieuw het leeven ſchenkt. Nimmer heeft eene aanſteekende ziekte onze kudden geteisterd; nooit heeft eenig bederf onze boomen getroffen; en nooit heeft het ongeluk lang by deeze hut vertoeft. Met welk een genoegen zag ik naar het toekomende, wanneer myne kinderen lagchend op myne armen ſpeelden; of wanneer myne hand den wankelenden tred van 't kleene knappertje ondersteunden! ja met een oog, waaruit de vreugdetranen bjggelden, zag ik den wasdom deezer ſpruiten. —— Ik zal ze voor gevaren beſchermen; ik zal geene moeite of zorgen voor hunne opvoeding ſparen; zo was dan vaak myne taal, en de Goden zullen gewis deeze myne pogingen zegenen; zy zullen opwasſen en heerlyke vruchten dragen; ja zy zullen boomen worden onder wier ſchaduwe myn zwakke ouderdom eene aangename rust zal ſmaken. ——— Zo ſprak ik, en druktte hen teder aan mynen boezem; en thans, thans zyn ze opgewasſen, en ſchenken myn' gryzen ouderdom eene verkwikkende rust. Zo wiesſen de Appel-, Peeren- en de hoge Noten-boomen, welke ik in myne Jongkheid om myne hut plantte, opwaarts; zy ſpreidden hunne takken wyd uit, en gaven myne kleene hut eene verkwikkende Schaduwe. Dat ô Mirta! dat was het grievenst ongeluk, dat my immer getroffen heeft, dat gy aan myn' zuchtenden boezem en in myne armen ſtierf. Twaalf malen heeft reeds de Lente uw graf met bloemen geſierd; doch het tydſtip, het voor my zo aangenaam tydſtip, nadert, op 't welke myne beenderen by de uwe zullen gelegt worden; veelligt voert het de komende nacht reeds aan! ——— ô Ik zie, met een innig vergenoegen, hoe myn ſneeuwwitte baart over myne borst golft. Ja ſpeelt vry,

gy

gy zoele windjes, ſpeelt vry met zyne golvende hairen; hy is het even zo wel waard, als de blonde hairen des vrolyken jongelings, of de bruine lokken, op den hagelwitten hals, van het beminlyk meisje. ô Deeze dag zal voor my een dag van vreugde zyn! Ik zal myne kinderen te ſamen roepen, tot op het kleenſte toe; want ik zal den Goden offeren; hier voor myne hut moet het altaar zyn; ik zal een krans om myn kalen kruin vlechten, myne zwakke en bevende hand zal de lier ſpeelen, en dan zullen wy, ik en myne kinderen, om het altaar, lofliederen zingen; dan zal ik bloemen over myne tafel ſtrooijen, en onder minzame geſprekken het offervleesch eeten.

Zo ſprak Palemon, en richtte zich, bevende, aan zynen Staf op, hy riep zyne kinders te ſamen, en vierden den Goden een vrolyk Feest.

B.....

DE ZIELVERHUIZING.

Zoo, volgens 't oude ſtelſel
Der Griekſche Philoſophen,
De zielen van de Menſchen
Verhuizen in die Dieren,
Die 't meest van hun geliefd zyn;
Dan zal myn Ziel, ô Fillis!
Wanneer de bleeke Dood haar
Van 't lichaam zal ontbinden,
In 't kleene graauwe Katje,
Dat zoete Katje, vaaren.
ô! Hoe zal dan het Katje
Met U, myn Fillis, ſpelen!

J....

1781.

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, MAART, 1782.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	29. 3-5	32	ZZW 2	helder	
	— 1-8	43½	—— 2	——	
	— 0-5	33½	—— 2	——	
2	28. 11-0	33	—— 2	omr. helder	
	— 10-9	45½	ZW 3	z. betr.	
	— 11-1	36	—— 2	——	
3	— 11-0	34½	—— 2	o. helder	
	— 11-9	45	NNW 3	wolkig	
	29. 1-0	35	—— 2	o. helder	
4	— 2-4	32	W 3	——	
	— 2-4	45	WtZ 6	——	
	— 1-1	38	WZW 10	z. betr.	
5	28. 10-0	42½	—— 15	donk. zw R.	
	— 9-4	45	WtZ 13	——	
	— 10-3	42½	—— 6	—— wolk.	
6	— 10-4	39	W 3	o. helder	
	— 9-5	45½	—— 4	wolk. z. b.	
	— 9-0	40½	—— 8	—— ——	
7	8:1-8-5	38½	WNW 6	——	
	— 8-7	44	W 4	——	
	— 7-7	35	—— 3	o. helder	
8	— 5-0	38	—— 7	z. b. sn. Hag.	
	— 5-1	44	—— 7	— R. zw. sn.	
	— 2 0	34½	ZW 4.12	zw. R.	
9	27. 10-0	37½	NWtN 16	R. s. zw. w. H.	
	28. 5-4	43	NW 14.8	zw. wolk. R.	
	— 7-0	40½	WNW 8	——	
10	— 9-0	41	—— 6	wolkig	
	— 11-2	46	—— 4	——	
	— 11:6-4	40½	WZW 2	donk. R.	
11	— 9-5	46	W 9	——	
	— 9-2	50½	ZW 16	w. r. betr.	
	— 7-8	49	WZW 8.10	donker	
12	— 4-0	47½	—— 15	donker R.	
	— 3-8	47	W 15. 16	zw. w. R.	
	— 6-8	37½	NW 14.12	donker	
13	— 11-1	35½	—— 12	zw. w. sn. H.	
	29. 1-0	39	NWtN 12.14	—— ——	
	— 0-4	38½	WNW 6	—— ——	
14	28. 11-2	33½	NW 8à10	—— ——	
	— 11-3	38	NNW 8à10	—— ——	
	29. 0-5	32	N 6	—— ——	
15	— 1-8	32	NNO 3	sn. z. betr.	
	— 2-5	39½	—— 4	z. betr.	
	— 2-4	34	NW 2	sneeu.	
16	— 0-2	32	NNW 2 N 2	sn. H. zw. w.	
	— 0-5	39	N 3	—— ——	
	— 0-6	33	—— 2	—— ——	
17	28. 11-8	30	N 1	o. h. sn. Hag.	
	29. 0-0	38	—— 2	zw. w. ——	
	— 0-1	32	—— 2	—— ——	
18	— 1-0	31	NtO 1	wolk. o. held.	
	— 1-4	42	NW 1	iets sn. wolk.	
	— 0-4	35	WtZ 7	donk. sn. R.	
19	— 10-0	41½	WZW 8	R.	
	— 8-6	45	WtZ 10	R.	
	— 7-8	38½	NW 6	R. wolk.	
20	— 8-0	36	—— 2.8	zw. w. sn. H.	
	— 8-5	41	—— 10	sn. zw. w. H.	
	— 9-4	37	WNW 8à10	wolk. sn. H.	
21	— 9-4	36	WtN 4	—— ——	
	— 9-0	43	—— 4	—— ——	
	— 7-5	36	NW 4	betr. ((	
22	— 4-0	34½	O 8	sneeu	
	— 2-0	38	—— 8.10	——	
	— 0-5	33	ONO 6	donk. sn.	
23	— 0-8	32	NO 6	sneeu	
	— 1-5	34	NOtN 7.8	z. betr. sn.	
	— 4-0	27½	NNO 6	wolkig sn.	
24	— 6-5	27	NO 3 NW 4	—— sn.	
	— 6-7	41½	W 4à6	z. betr. sn.	
	— 6-4:8	34½	NW 4	—— sn. Hag.	
25	— 8-0	30	NNO 3	o. helder	
	— 9-6	38½	—— 3	wolkig	
	— 11-2	29½	NO 1	o. helder	
26	29. 0-6	28	— 1 ZO 1	helder	
	— 1-9	41	ZZW 1 Z 1	o. helder	
	— 2-5	82	ZZO 4	helder betr.	
27	— 2-1	34	ZtO 5	donker ——	
	— 1-5	50½	Z 6	z. betr.	
	— 0-4	42½	—— 8	donker betr.	
28	28. 10-1	44	—— 12	R.	
	— 8-4	49	ZZW 15	zw. R.	
	— 8-6	52½	ZtW 10	——	
29	— 6-4	52½	—— 12	R. donker	
	— 6-5	56	ZW 8	z. h. o. held.	
	— 7-6	46	—— 6	o. helder	
30	— 7-8	44½	—— 3	——	
	— 8-5	54	WZW 4	betr.	
	— 8-0	45	ZW 6	o. helder	
31	— 6-0	45½	—— 10	R.	
	— 3-8	49	—— 11	R. z. betr.	
	— 4-2	46	—— 4.6	wolkig	
	28. 9 26/30	39 29/30	6 21/30		

Den 9 's mo. 6 u. Bar. 27. 8 5/10 Th. 40½ Den 23 Th. nam 3½ u. 32. 6½ u. 27.
—— 12 nam. 3½ u. Th. 43. av. 6 a 8 u. zeer zw. ſtorm. —— 24 - 's mo. 6 u. 23 in 't NO 21
—— 13 —— 3 u. —— 41 —— 25 —— 6 u. 29.
—— 26 —— 6 u. 25½

In Februari ſtaat de Th. den 1 's morg. 38. moet zyn 32.
de gemid. Barom. 28. 0 6/8 —— 29. 0 7/8

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE DEUGD BEHOORT ALS EEN AANGENAAME ZAAK GELEERD TE WORDEN.

Ieder, die ooit met de minſte aandagt het menschdom en deszelfs handelingen heeft beſchouwd, houdt het voor eene uitgemaakte en onbetwistbaare waarheid, dat wy in ons doen en laaten altyd eenig goed, het zy dan een waar of een ſchynbaar goed, bedoelen. Om iets te doen, moeten wy eerst dat willen doen; en om iets te willen doen, moeten wy eerst iets hebben, dat onzen wil daar toe bepaale. Maar de wil bepaalt zig nooit dan op 't gezigt van eenig goed, om dat te verkrygen, of van eenig kwaad, om dat te ontgaan, het zy dan dat dat goed of dat kwaad ons zelven onmiddelyk aangaat, of dat het anderen raakt, welker welzyn wy als een goed voor ons beſchouwen. Men toont dan, dat men de menschlyke natuur niet kent, wanneer men zig het menschdom als zo bedorven voorſtelt, dat het geneigd is kwaad te doen, alleen om kwaad te doen. Indien het kwaad geene bekoorlykheid had, indien het zig niet aan ons voordeed onder den ſchyn van een goed, zouden wy het niet bedryven. De verkeerdheid van den mensch beſtaat niet in zyne liefde tot het kwaad als kwaad, maar daar in, dat hy zig te ligt door de voorſtelling van het zinlyke vermaak, of van een valsch, een bedrieglyk goed, laat verblinden, zo dat hy geene aandagt geeft, op het geen waarlyk tot zyn beſtendig algemeen welzyn, en het daar mede verbonden geluk van anderen, ſtrekt. De gulzigaard, die zig in onmaatigheid verloopt, en zig door overdaad in ſpys en drank ongezond en onbekwaam maakt, zou maatig wezen, indien de ſpyzen en de dranken zyne lusten niet opwekten. De heerschzugtige, die landen en ſteden verwoest, en volken in hun bloed ſmoort, ſtelt de wereld niet in vlam en bloed, om het vermaak te hebben van te dooden en te vernielen, maar omdat de naam van held, van overwinnaar, hem kittelt. Het is dan alleen, omdat de ondeugd zekere vermaaken aanbrengt, dat de menſchen ondeugend zyn:

zagen zy in de betragting der deugd dezelfde vermaaken, zy zouden even zo gereed zyn om deugdzaam te wezen, als zy nu tot de ondeugd geneigd zyn.

Hier uit leiden wy eene gewigtige waarheid af. Het is, naamlyk, de betragting der deugd te bevorderen. Wanneer men 'er een denkbeeld van vermaak aan weet te hegten; wanneer men vermaak vindt in de deugd, is het ligt deugdzaam te wezen. Dit gewigtige ſtuk verdient wel onze aandagt eenige oogenblikken bezig te houden.

Het is eene deugdzaame daad, eene aangedaane beleediging te vergeeven. Maar deze daad is veeltyds moeilyk. Het kwaad, ons aangedaan, geeft ons eenen afkeer van den beleediger; wy haaken naar wraak, en het zou ons aller aangenaamſt zyn, hem te doen gevoelen, wat de gevolgen zyn wanneer men ons beleedigt. Het aangenaame, dat wy in de wraak zien, zet ons aan om ons te wreeken. Maar, indien wy het geluk hebben, van ons eenig vermaak te kunnen belooven van eene edelmoedige vergiffenis, valt het ons niet moeilyk te vergeeven. Het vermaak van het vergeeven weegt dan het vermaak van de wraakoeffening op; wy blyven in werkloosheid; en wanneer wy zo ver zyn, haalt de deugd welhaast de ſchaal over. De betragting der deugd valt ons dan ligt, wanneer zy van een vermaak vergezeld gaat, dat het vermaak der ondeugd of opweegt of overwint.

Niemant zal deze ſtelling ligtlyk in twyffel trekken: maar door wat middel maakt men de betragting der deugd zo vermaaklyk? Het is zeker der moeite wel waardig, dit Vraagſtuk wat nader te overweegen.

'Er zyn deugdzaame daaden, die ons een onmiddelyk vermaak aanbrengen. De denkbeelden der dingen maaken, door middel van de verbeeldingskragt, op ons byna denzelfden indruk als de dingen zelven. Wanneer ik my een mensch verbeelde, op een rad uitgeſtrekt, wien een ontmenschte beul het eene lid voor, het andere na, aan ſtukken ſlaat; eene tederhartige moeder, uit welker armen men haar teder wigt wegrukt; een ſchipbreukling die, op een plank dryvende, in elke baar, die over hem henen breekt, den dood te gemoet ziet; dan gevoel ik in myne ziel eene ſmart, eene droefheid, eenen ſchrik, gelyk, ſchoon iets minder in trap van aandoening, aan het geen die ongelukkigen lyden. Myne ziel, ſterk ingeſpannen omtrent hun lot, wordt 'er onaangenaam van getroffen; ik lyde met hun. Integendeel, ſtelt zig de geest het vermaak van anderen klaar

voor,

voor, hy neemt 'er deel in, hy heeft vermaak. Wanneer ik eenen anderen, die van honger, van koude, van elende verging, beſchouwe als gevoed, gekleed, verkwikt; gevoele ik die zelfde vreugde, zo niet in trap, ten minſten in wezen, die hem moet hebben verrukt, toen eene milde hand hem die weldaaden toereikte. En wanneer ik dan my zelven als dien weldoender beſchouwe, wanneer ik het denkbeeld van my zelven onmiddelyk met het denkbeeld van de vreugde des geholpenen elendigen verbinde, wanneer ik myne geheele aandagt aan alle die voorſtellingen geeve, dan ondervinde ik een gevoel, dat geene tong uitdrukken, geene pen beſchryven kan, ik gevoele de waarheid van deze ſpreuk, *zalig zyn de weldaadigen.*

Maar de deugd heeft altyd zulk een onmiddelyk voorwerp niet. Wanneer ik eenen hongerigen voede, eenen naakten kleede, heb ik dien ongelukkigen voor myne oogen; ik zie traanen van blydſchap langs zyne wangen rollen; ik hoor hem zyne dankbaarheid in afgebrokene woorden uitſtamelen; ſomtyds in eene ſtilzwygendheid uitdrukken, die welſprekender is dan de langst overdagte redenvoering. Maar wanneer het goed, dat ik aanbrenge, eene ver afgelegene betrekking heeft; wanneer ik der maatſchappye eenen geringen dienſt bewyze, waar van het nut zig niet dan in 't vervolg zal openbaaren, en dan nog door weinigen, of veelligt door niemant, opgemerkt worden; kan ik my de vreugde, het genoegen van anderen niet zo leevendig voorſtellen, dat het in my eene aangenaame aandoening voortbrenge. Een jongeling, die zig in de armen eener zig ter verleiding aanbiedende ſchoonheid een zinlyk vermaak kan verzorgen, waar van hy zig, noch voor hem, noch voor anderen, noch voor de maatſchappy, eenige kwaade gevolgen verbeelden kan, en die evenwel, uit een beſef van deugd, liever zyn vleesch wil kruisſigen, en der zoetſte aller driften wederſtand bieden, wat vermaak kan die jongeling in de betragting der deugd vinden? Hy kan wel zig een zo gemaklyk te krygen genot ontzeggen, uit vrees voor de ſtraf, die hy uit het bedryven van het zeedlyke kwaad te gemoet ziet, en dus door de vrees terug gehouden worden; maar wat vermaak zal hy tegens het zoete van 't verbodene vermaak ſtellen? Hy zal eene moeilyke deugd betragten, hy zal eene bittere offerande aan de deugd doen.

In zulke gevallen levert, wy bekennen het, de goede daad, die ons dan alleen een zeedlyk goed voorſtelt, zulk vermaak niet op. Evenwel heeft, zelfs in dat geval, de

betragting der deugd, als betragting der deugd, voor den waarlyk deugdzaamen mensch eene zeer groote zoetheid; wel minder dan wanneer het voorwerp meer onmiddelyk voor ons is, maar die egter het zoete der ondeugd, zo niet altyd en volkomenlyk, ten minſten ſomtyds en gedeeltelyk, opweegt.

Een waarlyk deugdzaam mensch ſtelt het zig als eenen onſchendbaaren regel voor, altyd deugdzaam te willen wezen. Het grootſte oogmerk in alle zyne handelingen is, zynen pligt te betragten, en het algemeene welzyn der maatſchappye, als het zyne, te bevorderen. Hy ziet alles wat de maatſchappy benadeelt, alles wat haar ontrust, aan, als een waar kwaad, dat hem in 't byzonder overkomt, en al het goede, als geſchiedde het hem. Wanneer hy iets tot het algemeene welzyn kan toebrengen, bevlytigt hy zig even zo ſterk, als wanneer hy voor zig zelven, voor zyn huisgezin, een groot voordeel kon verwerven, en hy ſtelt zyn grootſte genoegen daar in, dat hy nuttig moge wezen.

Maar, hoedanig ook onze oogmerken zyn, het is ons altyd aangenaam, wanneer wy iets doen kunnen om die oogmerken te bevorderen. Hoe verblydt zig de zeeman, wanneer hem de winden gunſtig zyn, alleen daarom, dat hy zig hier door nader agt aan 't bereiken van zyn oogmerk, dat naar zekere haven gerigt is; en hoe ſmert het hem, wanneer verdrietige kalmten zyne reis vertraagen, en het oogenblik van de vervulling zyner wenſchen verwylen! Zo moet de man, wiens oogmerk is, deugdzaam te zyn, zig ook verheugen, wanneer hy eene deugdzaame daad verrigt, en dus wederom eene ſchrede naar boven op den ladder zyner zeedlyke volmaaktheid gedaan heeft.

Om de betragting der deugd zig aangenaam te maaken, moet men zig, dan, in de eerſte plaats, gewennen, aandagtig te zyn op het geen anderen aandoet, op het geen zy gevoelen. Men moet zig bevlytigen om een teder gevoelend hert te verkrygen. Met anderen te genieten, met anderen te lyden, is het regte middel om in de deugd vermaak, in de ondeugd ſmert, te leeren vinden: en wanneer men dan niet loslyk heen te werk gaat, maar bedenkt wat men doet, zal men veeltyds het aangenaame, dat men zig van eene kwaade daad belooft, opgewogen, en overwonnen vinden, door het gewigt van het onaangenaame gevoel, dat ons het ongenoegen, 't welk die daad anderen zoude aanbrengen, ver-

veroorzaakt; en het aangenaame gevoel van anderen, hun door eene goede daad van ons aangebragt, zal tot eene ryke vergoeding ſtrekken van 't onaangenaame der offerande, die wy der deugd doen.

In de tweede plaats, moeten wy onze zeedlyke volmaaktheid voor het hoofdeinde van ons beſtaan houden. Wy moeten ons overtuigen, en allerleevendigst overtuigen, dat van de betragting der deugd ons geluk afhangt; en dat, wat natuurlyk kwaad ons ook overkomen moge, wat verlies wy ook mogen lyden, wat ſmerten wy ook te draagen hebben, het natuurlyke kwaad altyd een minder kwaad is dan het zeedlyke; en dat 'er geen zo groot ongeluk is als misdaadig te zyn. Indien men ooit het regt ſchenden zal, zei *Cæſar*, moet men het ſchenden om te regeeren. Dit was de taal van eenen heerschzugtigen; een waarlyk deugdzaam mensch zou zeggen, noch vermaaken, noch rykdommen, noch grootschheden, geene wellusten, geene ſchatten, geene toejuichingen, ja zelfs niet de heerſchappy van de geheele wereld zelfs, moeten my doen wankelen in 't betragten myner pligten.

Om tot zulk eene liefde voor de deugd te komen, en zulk eene onwankelbaare gezetheid te verkrygen, is het noodig, dat men zyne zeedlyke volmaaktheid beſchouwe als een noodzaaklyk vereischte om gelukkig te zyn. Men moet leevendig overtuigd wezen, en zig daaglyks die overtuiging voor oogen houden, dat men niet gelukkig zyn kan zonder deugdzaam te wezen; en dat, naar maate men deugdzaamer is, men des te grooter geluk geniet. En, waarlyk, de mensch kan niet gelukkig wezen, ten zy dat alle zyne vermogens overeenſtemmen; en in die overeenſtemming beſtaat ook de volmaaktheid van den mensch. Hoe kan men gelukkig zyn, wanneer men in zynen boezem eenen onophoudlyken ſtryd gevoelt, wanneer dan de lusten boven de reden, nu weder de reden boven de lusten, de overhand hebben; wanneer men afkeurt, verfoeit, het geen men een oogenblik van te vooren gedaan heeft? Indien men eenig beſef heeft van zeedlyke verpligting, hoe bitter zyn dan de verwytingen niet daaglyks, die wy van een knaagend gewisſen hebben te wagten; en hoe zoet, integendeel, de ſtreelende gerustheid, die uit de bewustheid van welgedaan te hebben ontſtaat! Een mensch, die gelooft dat 'er een Opperwezen is, 't welk de wereld, zo wel in 't zeedlyke als in 't natuurlyke, regeert, en dat, zo niet reeds in dit leeven, voorzeker in eene toekomen-

de bedeeling, de zonde ſtraffen, en de deugd beloonen zal: een mensch, die overtuigd is, dat 'er eene eeuwigheid te wagten ſtaat, waar in men gelukkig of rampzalig zyn zal, naar dat men deugdzaam of godloos geweest is; dat de goeden een alles overweegend geluk, de kwaaden eene alles overweegende rampzaligheid te wagten hebben; dat dat geluk of die rampzaligheid van niets anders zal afhangen, dan van onze zeedlyke volmaaktheid, en dat, naar de maat van die volmaaktheid, ons geluk grooter of kleiner wezen zal: een mensch, leevendig overtuigd van deze gewigtige waarheden, kan niet anders dan zyne zeedlyke volmaaktheid als zyn grootſte doelwit beſchouwen; hy moet zyne zeedlyke volmaaktheid boven alles behartigen. Alle voordeelen, hoe zeer zy ook zyne natuurlyke volmaaktheid bevorderen, hoe zeer zy ook zyne begeerten trekken, zyn in zyn oog niets waardig; zyn in zyn oog wezenlyke nadeelen, wanneer zy zyne zeedlyke volmaaktheid hinderen zouden. *Wat baat het den menſche de geheele wereld te winnen, indien hy ſchade aan zyne ziel lyden zoude?* Wat baat het hem, ſchatten op ſchatten te hoopen, van den eenen wellust tot den anderen te mogen vliegen, vry te zyn van alle ſmerten en verdriet, geëerd, ontzien, bemind te worden, ryksſtaven te zwaaijen, volken te overwinnen; wat baat het hem zelfs de wysheid van alle de wysgeeren te zamen te bezitten, met een engelagtig verſtand, met meer dan menschlyke vermogens, begaafd te zyn; indien hy zyne zeedlyke volmaaktheid verzuimd heeft? Schatten, genotene wellusten, voorſpoed, eer, grootschheid, heirlegers, zegenkranſen, kroonen, aardſche wysheid, alles, alles zal verdwynen; de innerlyke mensch alleen zal overblyven: en is die geſchikt voor de verkeering met zeedlyk volmaakte wezens, hy zal in hun gezelſchap overgaan, en in alle eeuwigheid gelukkig worden door het ongeſtoorde genot van zeedlyke vermaaken. En deze zeedlyke volmaaktheid brengt te gelyk 's menſchen natuurlyke volmaaktheid voort. Integendeel, de zeedlyke onvolmaaktheid maakt den mensch ook natuurlyk onvolmaakt. 't Is volſtrekt onmooglyk, dat, zelfs reeds hier op aarde, een boos mensch gelukkig zy. Hy kan wel veele vermaaken genieten, hy kan zig zelven wel, in 't midden van zynen bedrieglyken voorſpoed, gelukkig agten; maar in die oogenblikken, wanneer de begoocheling ophoudt, wanneer hy een vlugtig oog op het toekomende werpt, en den dood te gemoet ziet, moet hy, indien hy eenen toekomenden ſtaat gelooft, voor zyn lot beeven; en gelooft hy geenen toekomen-

menden ſtaat, wat een akelig niet heeft hy dan voor zig! Behalven dat, hoe wordt de ondeugende niet geſlingerd door zyne eigene driften! Wat eenen kryg voeren die niet in zynen boezem! Nu beſtrydt de eerzugt den wellust, dan wederom de gierigheid. Nu pynigt hem eene om bloed, om voldoening, roepende wraakzugt, terwyl de vrees voor de gevolgen zynen arm niet dan al beevende wapent. Dan knaagt een flaauw overblyffel van verwaarloosde medelydzaamheid zynen boezem, door hem een gedeelte van die verongelykingen te doen gevoelen, welken zyne lusten anderen hebben aangedaan. Nu wederom vreest hy voor de veragting en den haat zyner medeburgers. Dus is zyn hart als een ſlagveld van ſtrydige aandoeningen. De deugdzaame, integendeel, geniet eene innerlyke en ſtreelende kalmte. Hy doet wel aan anderen, en geniet zyne eigene weldaaden. Hy heeft niets te vreezen, noch den haat, noch de wraak, zyner medeborgeren. Hy kan op hunne liefde en op hunne agting hoopen. En, dat meer is, hy weet dat hy een byzonder voorwerp is van de liefde der Godheid, die hem eens tot de hoogſte gelukzaligheid zal verheffen. Hy beſchouwt den naderenden dood met gelatenheid, als welke hem den ingang openen moet in 't verblyf der eindelooze volmaaktheid. ô Godsdienſt, ô waarlyk hemelsch Geſchenk, wat gronden voor de deugd levert gy niet op! Wat deugdzaam mensch zou u niet beminnen? Gy, voorzeker, gy zyt de ſterkſte ſteunpilaar der menschlyke maatſchappy! O. O.

WAARNEEMING WEGENS DE GOEDE UITWERKING DER ABSORBEERENDE MIDDELEN, IN GEVALLEN WAAR EEN SCHERP EN VERGIFTIG ZUUR IS INGENOMEN.

Door SCHUELER, *Medicin de la Faculté de Montpellier.*

(*l'Eſprit des Journaux, Octobre*, 1781.)

Een Bakker in deeze Stad, die, kort geleden, van een Rotkoortze geneezen, en daarby ſterk aan den drank was, gevoelde, op zekeren morgen, terwyl hy in zyn Bakkery werkte, eenen onlydelyken dorst. ——— Hy verzogt aan de Meid om hem een groot glas warm water, met een weinig Zuiker te brengen; de Meid hem dit niet ſchielyk genoeg brengende, riep hy haar toe, dat zy zig moest haas-

ten, doordien hy den dorst niet langer konde weerſtaan. Het Meisje, ontſteld door de haast van haar Meester, nam, in plaats van een ſtuk Zuiker, een ſtuk wit Vitriool, het welk zy in het glas met water wierp.

De Bakker, gekweld door een hevigen dorst, die nog door het lange wagten vermeerderd was, dronk, in eene teug, agt tot tien oncen van dit Vitriool-water, zonder den misſlag te ontdekken. Eenige minuten daarnaa, gevoelde de Man pynen in den omtrek van de Maag, en vervolgens in den geheelen Onderbuik, welke terſtond met braakingen en geduurige afgangen agtervolgd wierden. —— Hy dronk, beurtelings, Boter en Oly, met Hui, gehoord hebbende dat dit een zeer goed middel in zoortgelyke gevallen was. Doch alle deeze olyagtige dingen, die hy, naar maate dat hy daarvan gebruikte, ook weder uitbraakte, gaven geene verligting.

Hy had reeds byna een uur dit vergift in zyn Maag gehad, toen ik by hem geroepen wierd. By hem komende, vond ik nog een gedeelte van het Vitriool, 't welk niet ontbonden was, op den bodem van het glas leggen, en dus van het geval verzekerd zynde, liet ik hem, op ſtaanden voet, zo veel gepræpareerde Kreefts-oogen inneemen, als maar eenigzins doenlyk was, en wel by tusſchenpooziug telkens een goede eyer-lepel vol, zo dat hy byna een once daarvan gebruikte.

De eerſte gifte van dit middel verwekte terſtond eene opbruizing, die de pyn in de Maag veranderde in eene brandende hette, vergezeld met oprispingen, waarvan de Lyder den ſmaak niet wist te beſchryven, blyvende ondertusſchen zuuragtig. Dit ſymptoma duurde echter maar een oogenblik, en in minder dan een uur tyds verdweenen alle de Toevallen, die zig, van den beginne, geopenbaard hadden.

Ondertusſchen beſpeurde de Lyder nog eenige onaangename oprispingen uit de Maag, en deed, van tyd tot tyd, kleine poogingen tot braaken; vervolgens openbaarde zig op nieuws wederom de dorst.

Eenige droppelen *Spiritus Nitri Dulcis*, die ik hem in water liet gebruiken, met oogmerk, om de Kreefts-oogen, waarvan hy, buiten twyfel, meer ingenomen had, als noodig was tot abſorbeering van het Vitriool-zuur, te verzadigen, verminderden daadelyk deeze oprispingen.

De eetlust ſtelde zig weder in, en de Lyder, naa dat hy eenig voedſel gebruikt hadt, ging om vier uuren des avonds, volkomen gezond, wederom in zyne Bakkery,

SCHEI-

SCHEIKUNDIGE AANMERKINGEN, OMTRENT GEMEEN REGENWATER, MET LOODSTOF BEZWANGERD.

Door

W. VAN BARNEVELD, *Lid van het Provintiaal Utrechts Genootſchap, en Apotheker te Amſterdam.*

Dat Regenwater met Loodſtoffen kan bezwangerd worden, en dat zulk water ſchadelyk is aan de gezondheid, weeten byna alle menſchen. De Looden Regenbakken, zo als wy die in Amſterdam menigvuldig op de zolders en onder de ſtoepen hebben, zyn daarom by den gemeenen Man zelfs in een algemeen mistrouwen, en zy, die 'er maar enigzins buiten kunnen, bezigen het niet dan tot uitwendig gebruik. Ook gelooye ik, dat 'er maar weinig of in het geheel geen Huisgezinnen meer zyn, die het water van een looden plat, het zy dat het dadelyk afloopt, of, het zy, om het Looden plat te bewaaren, dat het een zekeren tyd ſtil ſtaa, in hunnen Regenbak verzamelen. Het is dan niet om gemelde redenen, dat ik deze aanmerkingen aan het licht brenge; maar ik ben 'er toe bewoogen, om eenig wantrouwen te verwekken, omtrent het Water, dat in Steenen bakken verzameld word, en nimmer op eenig Looden plat geweest is; want zodanig Water word niet verdagt, en men gebruikt het zelve met gerustheid.

Ik heb verſcheiden zoorten van Water, uit Steenen-Regenbakken, beproefd, met het gewoone ſcheivogt *Liquor Probatorius* genaamd, in veele Apotheken te bekoomen. En indien my het zelve twyffelagtig voorkwam, heb ik het ſlegts, door uitwaſeming, in hoeveelheid doen verminderen, waar door de proef duidelyk wierd. Ik kan 'er in het algemeen van zeggen, dat, van vyftien Regenbakken, 'er twee beſmet zyn, met Loodſtof; en in het byzonder, dat 'er die Regenbakken het meest, of, doorgaans, van aangedaan zyn, welke tuinen agter hunne huizen hebben, of welker huizen met de Looden gooten zeer open aan de zonneſtraalen, des zomers zyn bloot geſteld. Van het eene en andere zyn natuurkundige redenen te geeven, en ik heb eenige Scheikundige Proeven genomen, om de oorzaaken der bezwangering van zulk Water naar te ſpooren.

Om den aart van het Lood tot *ons oogmerk* te doen kennen, zal ik 'er alleen van zeggen:

1. Dat het van alle Metaalen, het ligtſt, door hitte

ſmelt, en zich onder eene vloeibaare gedaante vertoont, zo dat het, ſlegts een hitte van 216 graden hebbende, 't welk iets meer is dan van kookend water, wegvloeit.

2. Dat het met een weinig meer hitte terſtond verkalkt, en 'er dadelyk een vlies op deszelfs geſmolten oppervlakte word waargenomen, het welk in de Apotheek *Plumbum ustum* genaamd word.

3. Dat het met een vermeerderd vuur gemakkelyk verkalkt; en tot *Goudglit* en *Menie* gebrand word.

4. Dat het in Azyn, of Zuuren uit andere plantgewaſſen, kan ontbonden en opgenomen worden.

5. Dat het, aan den waaſem van die zuuren bloot geſteld, allengskens verbeeten en tot kalk word, *Loodwit* genaamt.

Van wegen de kennis van deeze Eigenſchappen van het Lood, kunnen wy aanſtonds de oorzaaken opmaaken, waardoor de water-beſmetting ontſtaat: de digtbebouwde Koopmans- en Burger Huizen in de oude Stad, zyn 'er minder van aangetast, dan de aanzienelykſte Huizen op de Heere- of Keizersgragten, en dat wel om deeze twee redenen.

I. Om dat de looden gooten van deeze Huizen beſmet worden met de afgewaaide bloezems en bladen der hooge Castanje-, Ypen-, Linden-, of andere Boomen, zo wel in het Voorjaar, met de Bloemen, als in het Najaar, met de Bladen; wy weeten toch, dat deeze Huizen van vooren doorgaans hooge Boomen hebben, en van agteren, door derzelver Tuinen, daar meest van voorzien zyn. De Bladen op de looden gooten, vooral die geen goeden afloop hebben, waardoor ze niet alleen voor dien dag, dat het regent, maar voor eenige dagen, nat blyven, beginnen wel dra te verzuuren, en vervolgens te rotten; zy mengen zich onder de opgewaaide ſtof, vuilnis, en wat 'er meer op zodanige gooten zyn mag, in ganſche menigte (*); zodat, al loopt de

(*) Het zoude onze aandagt verdienen, of de kalkbrokjes van het dak in de looden gooten gevallen, en aan de modder, in die gooten ondergemengd, geen byting aan het lood konden oeffenen; dan een proef, my van een ervaren Geneesheer medegedeeld, wegens het inwendig gebruik van de *Oculi Cancri*, in dit zoort van Colyken, om daar door het zuur van de loodzuiker te verſtompen, en regenwater, met *Saturnina* bezwangerd zynde, door byvoeging van *Oculi Cancri* of *Creta*, daar van te bevryden, het welk binnen weinig uuren te weeg gebragt word, bragt my te binnen, dat de kalk dezelfden dienst moest ver-

de goot goed af, 'er nogtans, door deeze vermenging, een modderige zelfſtandigheid nablyft, die, naarmate de trap van verzuuring ſterker is, (want de Bladen kunnen niet rotten, of moeten eerst dien trap der *fermentatie* paſſeeren,) ook meer, in het lood doorbyt, en welke verzuuring de verrotting ten gevolge heeft, waardoor de ganſche zelfſtandigheid der Bladen vernietigd word, en 'er nablyft een aardagtig deel, dat de modderigheid in de goot vermeerdert, tevens met het wezentlyke Plantenzout, dat de doorbyting en ontbinding van het lood ſterk bevordert. De goot word, na langduurige droogten, vervolgens weder door de regen bevogtigd; dit zout ſmelt, en voert, door middel van het water zelve, de ontbondene Loodſtoffe met zich tot in den Regenbak. De loodengoot, nu reeds door het bytende zuur en zout eenmaal getroffen, ſtaat voor een volgend Saiſoen veel meer bloot, dan te vooren; door de ingevreetene *Pori* is de oppervlakte van het lood niet alleen grooter geworden, maar ook ſponſieuſer, waardoor de gelegenheid, om verteerd te worden, vermenigvuldigd is.

II. Om dat de Huizen, op de Heeren- en Keizers-gragten, enz. doorgaans dubbelde, ten minſten, groote Huizen, en van boven minder betimmerd zyn, dan de Huizen in het winkeldoend gedeelte der Stad, waardoor de Zon de gooten vryer kan beſchynen; daarenboven zyn de houten platte Lysten der Voorgevels, met lood gedekt, en van agteren voorzien van Platgooten, zomtyds 5 a 6 voeten breed; de daken hebben groote dakvenſters, omtrent welke men in het algemeen te weinig agt ſlaat, hoewel men anders het water van een looden plat laat wegloopen. De hitte der Zon is, in den Zomer, van die kragt, dat dezelve zeer gemakkelyk het oude lood, dat is, zulk lood, als door het weezentlyke zuur en zout der planten verbeeten is, kan *calcineeren*, en tot *loodwit* branden, gemerkt de Metaalen door de aangebragte hitte, meer doorwarmen, dan andere Lichaamen; en deeze *calcinatie* heeft dadelyk de ſmelting van het Lood-zuiker ten gevolge.

Is

verrigten, in zulk bezwangerd water; alzo de *alkalina terrestria* meer verwandſchap hebben met het zuur, door 't welk het Metaal verbonden is, en opgehouden word, als het Metaal zelve, en by welker verlies, het Metaal, onder de gedaante van een kalk, neergeploft word. Dus de kalk, indien ze van wegens deszelfs kleine hoeveelheid in de gooten aanweezig, zo geen goed, ten minſten ook geen kwaad, kan doen.

Is dit nu inderdaad zo in de Stad, dan kan men ligt afleiden, hoe veel erger het geſteld moet zyn, op de Buitenplaatzen, alwaar de Boomen aan alle zyden van het Huis geplaatst zyn, en waar de Zon, ten minſten op drie zyden, het lood, dat aan het zelve behoort, kan beſchynen; heeft een Huis aldaar een dubbeld dak, en kan de Zon tusſchen de twee daken de goot beſchynen, zo veel te erger, want de opgewaaide bladen zullen daar niet ligt weer afwaaijen, en de hitte is 'er grooter, door de wederkaatzing. Om deeze myne ſtellingen te bewyzen, ſtelde ik de volgende proeven in 't werk.

1. Ik nam Spinagie, als de gemeenſte groente die ik thans in dit ſchraale Voorjaar konde bekoomen, goot 'er een quantiteit water op, ſtak 'er een ſtuk nieuw lood in, en ſtelde dit te zamen in de Zon. Na dat het genoegzaam zuur was geworden, was het zelve ook reeds zo door het lood beſmet, dat het water, met het gewoone ſcheivogt beproefd, kentekens gaf van lood-bezwangering.

2. Ik had, van het voorleden Voorjaar af, tot zeker einde, bewaard, een hoeveelheid bloezem van Ypen-boomen, waar van onze Stads-gragten in menigte voorzien zyn, en uit welke ik, om het bederf der Lucht te beproeven, dat, na het afvallen, daar uit voortkwam, het Phlogistike deel had doen uitgaan, en het overige, niet anders dan een verrotte zelfſtandigheid gebleeven zynde, gedroogd, nogtans met het Eſſentieele Zout voorzien was. Deeze vergaane bloezem nam ik, en ſtelde daar een ſtuk oud lood in, aangevuld met een genoegzaam deel water. Na agt dagen was het gefiltreerde water van die plantaartige zelfſtandigheid, door het oude ſtuk lood met loodſtof bezwangerd, toen ik het met voornoemde *Liquor* beproefde.

3. Ik nam een ſtuk nieuw lood, beſproeide het met water, waarin eenig wezentlyk zout van Plantgewasſen ontbonden was, leide dit in een Boerhaviſche ſtoof den tyd van een uur, met eene hitte van 120 graaden, (want zodanig eene hitte heeft de Zon dikwils op het midden des daags, in den Zomer;) ik beſproeide het andermaal, en bragt het zelve weer in de ſtoof; dit eenige reizen herhaald zynde, ſtelde ik het lood in een hoeveelheid zuiver water, en het zelve wierd, na dat het een tyd lang uitgetrokken was, ſterk met loodſtof bezwangerd. Ik zoude het in de Zon beproefd hebben, maar de grootſte warmte, die ik in April, in de Zon, met myn Thermometer heb waargenomen, was 82 graden, en de gemiddelde warmte is zeer gering geweest.

Uit

Uit deeze eenvoudige Proeven ziet men de uitwerking van zeer gering-bytende middelen op het lood, zo onheilzaam voor de gezondheid, dat 'er zeer veele perſoonen door aangetast worden, van het ſmertelyke Colyk van *Poitou*, dat, na deszelfs geneezing, nog zomtyds de rampzaligſte ſtaat van pynelyke en verlamde Ledemaaten ten gevolge heeft, en van welke ik, zedert één Jaar, het genoegen gehad heb, eenigen door de Electriciteit te geneezen, terwyl anderen, nog werkelyk onder handen zynde, aanmerkelyk vorderen (*).

Intuſſchen is het der overweeginge waardig, waarom, verſcheiden Perſoonen, van het zelfde water drinkende, niet algemeen, maar ſlegts zommigen, van het Colyk en Verlamming aangetast worden. Ik heb gezien, dat één Perſoon van tien, die van het zelfde water dronken, aangetast wierd; dat twee van negen, vyf van agt, en ook één van drie Perſoonen, de uitwerkzelen van de Loodſtoffe ondervonden: de reden van dit verſchynzel kan veelerlei zyn.

De eene Mensch drinkt meer Coffy en Thee, en dus meer water, ja tweemaal zo veel dan een ander. Een ander weer minder Coffy of Thee en meer Bier, het welk van vlietend en dus zuiver water gebrouwen is. De Temperamenten der Menſchen kunnen ook verſchillen: de ontbondene Loodſtof zal in een verzuurende Maag veel heviger werken; ſommige Menſchen drinken veel, anderen weinig of in het geheel geen, Wyn, en gebruiken ſpaarzaam Azyn, zulken ſtaan minder bloot voor de uitwerking. Deeze weer gebruiken meer vet, olie of melk, waardoor de vergiftige Loodſtof verzagt word, en zo kunnen 'er meer omſtandigheden weezen, die voor- of nadeel, door hunne tuſſchenkomst, te weeg brengen.

Ik zal hier eenige behoed-middelen, die eenvoudig en min kost-

(*) Welke uitkomſten onze oude Geneesheeren toch wel gehad hebben, van het inwendig gebruik der *Saccharum Saturni* in de ongelukkig uitgedagte *Tza antiphthiſica*; en welke uitkomſten, in andere vermengingen, van welke de meeste oude *Medici* over de Veneriſche ziekten gewaagen?; is het *Antihecticon Poterii* daarom ook niet te verwerpen? want alſchoon in deze zamenſtelling Tin gebezigd word, zo kan men nogthans zelden verzekerd zyn, Tin, zonder inmenging van Lood, aan te treffen.

kostbaar zyn, voor het onheil, dat dit met lood bezwangerd water te weeg brengt, aan de hand geeven. Het ſpreekt van zelf, dat niemand ooit water uit een looden Bak, of van een looden plat, tot inwendig gebruik moet bezigen. Voorts, indien het lood zo wel van de vorst van het Huis als van de Gooten, al te oud, dat is, broos en doorbeeten is, moet men 'er vooral niet op vertrouwen. Men zou de Gooten met planken kunnen bedekken, waar door dezelve van de inwaajende bladen, en de hitte der zonneſtraalen, bevryd blyven, of kon de vorst des winters niet ſchaden, de loode Gooten met halve verglaesde witte ſteentjes, in Ciment gelegt, kunnen bekleeden. Men moet de loode Gooten tweemaal in het Jaar, ten minſten éénſ, en dan wel voor den winter, na het afvallen der Bladen, reinigen; de Gooten met vlakke naaden zoudeeren, op dat al het water wel afloope. ——— Het water des Regenbaks tweemaal in het Jaar, met het *Liquor Probatorius* beproeven, om zeker te zyn. ——— Des morgens, de eerſte Emmer met water, die men vol pompt, tot geen inwendig gebruik bezigen, om dat het in de looden Bak der pomp en deszelfs pyp vernagt heeft. Het lood van de pompbak en pyp, die tot in de Regenbak daalt, moet mede niet oud zyn; want het Oranjewater dat men ons uit *Italiën* toezend in vertinde potten, en hier debiteert, neemt zelf zo veel aan van het vertinzel, ('t welk egter van een ſlegt zoort is,) dat het zelve meest altoos met Loodſtof bezwangerd word (*). Waar uit wy leeren, dat het eenvoudige water, zonder eenig byvoegzel, door het lood kan beſmet worden.

Amſterdam,
28. *April*, 1782.

(*) Hoewel het pas vyf Jaaren geleeden is, dat men het vreemde Oranjewater vergiftigd vond, met Loodſtoffen; zo ſchynt het thans reeds in het vergeetbock geraakt. Ik kan niet wel voorby dit hier aan te merken; want in de Parfumeurs Winkels verkoopt men nu, gelyk voorheen, niet anders als beſmet Oranjewater. Ik wenschte, dat men by de *Parfumeurs* wist, dat men dit Oranjewater, door byvoeging van kryt, kon herſtellen.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DE LANGSTAARTIGE EN GEKUIFDE MEEZEN.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeſchryver van den Heer DE BUFFON.)

De *Langſtaartige Mees*, in 't Grieksch Αιγιθαλος ουρικος, in 't Latyn *Parus Caudatus*, in 't Italiaansch *Paronſino*, in 't Fransch *Meſange à longue Queue*, in 't Engelsch *Long-tailed Tit-mouſe*, in 't Hoogduitsch *Zahl-meiſe*, kan niet wel beter onderſcheiden worden dan door zyn zeer langen Staart, waar van dit kleine Vogeltje ook veelal den bynaam ontleent. Deeze is, met de daad, langer dan het overige van 't geheele Vogeltje, en maakt alleen meer dan de helft van de langte uit. En dewyl deeze *Mees* voor 't overige een dun lichaam en ſnelle vlugt heeft, zou men haar, als zy vliegt, voor een ſchicht neemen, die de lugt klieft. 't Is, ongetwyfeld, ter oorzaake deezer merkbaare trek van ongelykheid, waar door dit Vogeltje van de *Meezen* verſchilt, dat RAY geoordeeld hebbe, 't zelve geheel van dat Gezin te moeten afzonderen: maar, vermids het, in verſcheide andere veel weezenlyker eigenſchappen, 't zelve zeer naby komt, zal ik het, met het meerendeel der Vogelbeſchryveren, in 't zelve laaten. —— Welk een andere Geſlacht-naam zou paſſen aan een klein Vogeltje met een korten en anderzins ſterken Bek, 't welk voornaamlyk zyn verblyf houdt in bosſchen, van eenen zeer leevendigen aart, en geen oogenblik in rust is: onophoudelyk bosch in bosch uit, van boom op boom, vliegt, langs de takken loopt, zig aan de pooten hangen gaat, in eene maatſchappy leeft; op 't geſchreeuw van zyns gelyken ſchielyk toevliegt, Rupſen, Vliegen en andere Inſecten, en zomtyds Graanen eet, de knoppen van de boomen afbyt, een groot getal eyeren legt; en, eindelyk, volgens de nauwkeurigſte waarneemingen, de voornaamſte uitwendige characters der *Meezen*, en, 't geen beſlisſender is, derzelver eigenſchappen en zeden heeft? Voorts is dit Vogeltje niet volſtrekt van alle de *Meezen* afgezonderd, door zyn langen Staart, maardemaal het *Baardmannetje*, en het *Europiſch Hangnestje*, dezelfde gedaante hebben, en alleen in meer of min verſchillen.

Wat het vervaardigen van het Nest aanbelangt, maaken de *Langſtaartige Meezen* eenen tusſchenfoort, tusſchen de

de *Kool-meezen* en het *Europisch-hangnestje*. Zy verbergen zich niet in het hol eens booms, zulk eene verblyfplaats zou lastig weezen voor den langen Staart: zy hangen niet, of ten minſten zeer zelden, het Nest aan een draad op; maar maaken 't vast op de boom-takken, drie of vier voeten boven den grond: de gedaante van het Nest is langwerpig en bykans rol-rond, van boven geſlooten, met een ingang van omtrent een duim over 't kruis aan de zyde, zomtyds met twee openingen, tegen over elkander, om dus het ongemak, van zich te moeten omkeeren, te ontgaan: eene voorzorg, te noodiger, om dat de Staart-pennen zeer ligt, en op de minſte ſchuuring uitvallen, van waar dit Vogeltje in 't *Fransch* ook *Perd ſa Queue* genaamd word. Zyn Nest verſchilt ook van het *Europisch Hangnestje* hier in, dat het veel grooter is, en veel nader aan het rol-ronde komt; het maakzel heeft ook die vastheid niet, en de omtrek is doorgaans niet voorzien met een vooruitſteekenden rand; het buitenſte gedeelte is uit kruiden en mosch en ruwe ſtoffen zamengeſteld, en van binnen voorzien met eene menigte vederen, en niet met de wollige ſtoffe van de willige boomen en andere planten, die het *Europisch Hangnestje* gebruikt (*).

De *Langſtaartige Meezen* leggen tien, veertien, ja twintig Eitjes, alle bykans verborgen onder de pluimen, in 't Nest zamengebragt. Deeze Eitjes hebben de grootte van een Hazelnoot; eene roodagtige band loopt over een graauwen grond, die, na het dikke einde, helderder wordt.

De Jongen blyven den geheelen Winter by den Vader en Moeder, dit maakt, dat men ze, in dat Jaar-ſaiſoen, by benden van twaalf- of vyftien zamen ziet vliegen, een zwak ſchoon helder geluid ſlaande, enkel om elkander te roepen: maar, met den Voortyd, neemt die zang een nieuwen en veel aangenaamer toonval aan.

ARISTOTELES verzekert, dat deeze Vogeltjes zich in 't Gebergte onthouden; BELON zegt ons, dat hy ze in alle Landen waargenomen hebbe, en BELON hadt gereisd; hy voegt 'er by, dat ze zeldzaam de Boſchen verlaaten, om in de Tuinen te komen; WILLUGHBY leert ons, dat ze, in *Engeland* meer de Tuinen, dan het Gebergte bezoeken: HEBERT is van 't zelfde gevoelen als WILLUGHBY, zyne ver-

(*) Zie de Natuurlyke Hist. van dit Vogeltje, in ons *Mengelwerk*. bl. 103.

verzekering alleen tot den Wintertyd bepaalende: volgens GESNER vertoonen zy zich niet dan in koud weer, en onthouden zich op moerasſige plaatzen en onder het riet, van hier worden ze ook *Riet-meezen* geheeten. De Heer DAUBENTON, *de Jonge*, heeft op't einde van December geheele vlugten gezien in's Konings tuin, en my verklaard, dat men ze vry algemeen in de Bosſchen van *Boulogne* aantreft: eindelyk zeggen eenigen dat zy 's Winters overblyven: anderen dat zy tot de Trekvogelen behooren; noch anderen, dat ze veel laater komen dan de andere *Meezen*, van waar ze ook den naam van *Sneeuw-meezen* draagen.

Alle deeze berigten, alle deeze tegenſtrydige waarneemingen, kunnen, myns bedunkens, waar zyn: ten dien einde hebbe men alleen te veronderſtellen, 't geen zeer waarſchynlyk is, dat deeze Vogeltjes van leevenswyze veranderen naar de omſtandigheden van plaats en tyd, dat zy blyven waar zy 't goed hebben, en reizen om een beter plek te vinden, dat zy zich op 't Gebergte, of in de Vlakte, op drooge en moerasſige Plaatzen, in Bosſchen of Tuinen, onthouden; met één woord, overal waar zy een eigenaartig voedzel en de gemakken des leevens aantreffen. Wat hier ook van zyn moge, zelden laaten zy zich in een Vogelknip vangen, en het vleesch is niet goed tot ſpyze.

De Pluimadie der *Langſtaartige Meezen* is los, en gelykt naar zeer lang dons. Zy hebben eene ſoort van zwarte wenkbrauwen, en de bovenſte oogleden oranje geel: dan deeze kleur ziet men niet in de opgezette Vogeltjes: het bovenſte van den Kop, de Gorgel, en 't geheele Onderlyf, is wit, met zwart geſchaduwd op de Borst, en zomtyds met rood geverfd op den Buik, op de zyden, en onder den Staart; het achterſte gedeelte van den Hals zwart, van denzelven loopt een ſtreep van dezelfde kleur over het geheele Bovenlyf, tuſſchen twee breede roodagtige ſtreepen; de Staart is zwart, met wit geboord; het voorſte der Vleugelen zwart en wit; de groote Vleugelpennen zyn zwart, de middelſte desgelyks, maar met wit gerand, uitgezonderd die 't digtst aan 't Lyf zyn, en dezelfde roode kleur als de Rug hebben; de grondkleur der Pluimadie is donker aschgraauw; de Bek zwart, maar graauw aan 't einde; de Pooten zwartagtig.

De witte ſtreep van den Kop verbreedt zich min of meer, en neemt zomtyds zo veel weg van de zwarte zydſtreepen, dat de Kop geheel wit ſchyne: in eenige is het beneden Lyf

geheel wit. By de Wyfjes zyn de zydſtreepen van den Kop alleen zwartagtig, of wit en zwart gemengeld, en de kleuren der Pluimadie doen zich zo onderſcheiden niet op als in de Mannetjes. In zwaarte gaat dit Vogeltje het *Goudhaantje* niet te boven: de bykans altoos overeind en wild ſtaande Pluimadie doet de *Langſtaartige Mees* grooter ſchynen dan ze met de daad is. De geheele langte is ruim vyf duimen.

De GEKUIFDE MEES, in 't Latyn *Parus Criſtatus*, in 't Hoogduitsch *Kobel- Heubel- Heiden- en Struſ-Meiss*, in 't Engelsch *Creſted Titmouſe*, in 't Fransch *Meſange huppée*, in 't Poolsch *Sikora czubata*, in 't Deensch *Top-meiſe*, heeft dien naam van een aartig wit en zwart Kuifje, 't welk zich, ter hoogte van acht of tien lynen, op den Kop verheft, de Pluimpjes zyn met eene fraaije geregeldheid opgezet: niet alleen heeft dit Vogeltje dit onderſcheidend cieraad ontvangen, het geeft een aangenaamen reuk van zich, die het krygt van de Jenever- en andere harstagtige boomen, waar op het zich doorgaans onthoudt. En deeze voordeelen, welke ſchynen te behooren aan de weelde der zamenleevinge, en zo bezwaarlyk zonder getuigen ſchynen genooten te worden, weet het alleen, en in de wildſte eenzaamheid, te genieten, min volkomen misſchien, maar zeker veel geruſter. De Bosſchen, bovenal waar in veel Jenever- en Sparreboomen zyn, ſtrekken deeze Vogeltjes tot de geliefdſte verblyfplaatzen. Zy leeven 'er eenzaam, ſchuwende het gezelſchap van andere Vogeltjes, en zelfs dat van hunne eigene ſoort; het gezelſchap van den Mensch heeft, gelyk men ligt zal gelooven, niet veel aantreklyks voor hun, en zy zyn 'er te gelukkiger om. Het afgezonderd leeven en het wantrouwen beſchermen hun voor de listen der Vogelaaren, en zelden worden zy in knippen gevangen: vangt men 'er een, men heeft 'er ſlegts een dood Vogeltje aan. Het weigert beſtendig eenig voedzel te nuttigen, en welke kunſtenaaryen men gebruikt om zyn ſlaaverny te verzagten, en zyn ſmaak voor vryheid te bedriegen, men heeft het nog zo verre niet kunnen brengen, dat het in den opgeſlooten ſtaat is blyven leeven. Te deezer oorzaake zyn de *Gekuifde Meezen* weinig bekend; men weet alleen, dat zy, in de zo zeer geliefde eenzaamheid, zich voeden met Inſecten, welken zy op de boomen vinden of in de vlugt vangen, en dat zy het uitſteekend kenmerk der *Meezen* hebben, te weeten, dat van eene groote vrugtbaarheid.

Van alle Landſchappen in *Frankryk* is *Normandye* het Ge-

west,

west, waar de *Gekuifde Meezen* menigvúldigst voorkomen. SALERNE zegt, dat men ze in *Orleans* noch omſtreeks *Parys* kent. BELON heeft 'er niet van geſprooken, even min doet het OLINA, en het blykt dat ALDROVANDUS ze nooit gezien hebbe. *Zweeden* aan den eenen, en het Noorden van *Frankryk* aan den anderen kant, ſchynen de grenspaalen van de omzwervingen deezer Vogeltjes uit te maaken.

Zy hebben een zwarte Gorgel, den Kop, vooraan en op de zyden, wit. Dit wit der zyden loopt in eene vry breeden zwarten halsband, die komt van de twee kanten der zwarte plek aan de Gorgel, en zich krommende na het achterhoofd loopt; achter het oog is een zwarte rechtopgaande ſtreep: het Onderlyf is witagtig, de zyden helder rood; het Bovenlyf ros grys; de grondkleur der Pluimadie zwart; de Staartpennen zyn graauw; die der Vleugelen bruin, alle met ros grys geboord, uitgenomen de groote Slagpennen, die, voor een gedeelte, vuil wit zyn; de Bek is zwart, en zy hebben loodverwige Pooten. In grootte en zwaarte komen de *Gekuifde Mees* en de *Langſtaartige* bykans volmaakt overeen.

VERTOOG OVER DE DICHTERLYKE SCHIKKING.

(Ontleend uit de *Eſſays on Poetry and Muſic as they affect the mind, by* JAMES BEATTIE, L. L. D. *Profeſſor of Moral Philoſophy and Logic, in the Marechal College and Univerſity of Aberdeen.*)

Eene aanmerking, voorheen door ons in 't midden gebragt, „ dat de Gebeurtenisſen en Dichtwerken, „ korter moeten zyn, in duidelyker verbonden met de oor„ zaaken en gevolgen, als mede voorgeſteld worden in ee„ ne ſchikking ſtreelender voor de Verbeelding en roeren„ der voor de Hartstochten, dan wy ze doorgaans in de „ Geſchiedboeken ontmoeten," verdient eene nadere opheldering, en hier toe heb ik dit Vertoog geſchikt.

I. Eenige deelen der Geſchiedenisſe zyn voor ons van veel aanbelangs; maar andere van zo weinig, dat wy ze geheel over 't hoofd zouden zien, ware het niet om derzelver verband met andere gevallen. Doch alle de gedeelten van een Dichtſtuk moeten van aangelegenheid weezen: —— *Groot*, om verwondering en ſchrik te verwekken — *onverwagt*, om te verraſſen — *aandoenlyk*, om onze ge-

moedsbeweegingen gaande te maaken —— *gewigtig*, door derzelver ſtrekking om het Groot Onderwerp toe te lichten, of het menschlyk Character te ontwikkelen —— *vermaaklyk*, door de aangenaame ſchilderyen der Natuure, daar in gemaald; of van eene byzondere kragt tot zedelyke Leering. Te deezer oorzaake moet een Dichter in het ontwerpen van een Heldendicht of Tooneelſtuk, uit de Geſchiedenis of Overlevering ontleend, alles achterwege laaten, 't welk zich niet tot het een of ander deezer oogmerken ſchikt.

II. Zommige gevallen ſtaan in de Geſchiedboeken opgetekend, enkel om dat ze waar zyn; ſchoon ze geene gewigtige Gevolgen hebben, en men onkundig is van derzelver Oorzaaken. Maar van alle Dichterlyke gevallen, moeten de Oorzaaken openbaar weezen, waarſchynlykheidshalve; en de Uitwerkzels gewigtig, om 'er klem aan by te zetten.

III. Eene Geſchiedenis moge zo lang weezen als het u behaagt: want waar en leerzaam zynde, is het eene goede Geſchiedenis. Maar een Dichtſtuk moet niet te lang weezen. —— *Voor eerst:* om dat goede Poëzy te ſchryven een zeer bezwaarlyk werk is: weshalven een zeer lang Dichtſtuk een al te uitgeſtrekte arbeid zou zyn voor 't menschlyk leeven, en al te bewerklyk voor 's Menſchen bekwaamheid. —— *Ten tweeden*, dewyl men, om naar eisch getroffen te worden door een Dichtſtuk, zich het geheele beloop der opgezongene Gebeurtenisſen duidelyk voor den geest moet kunnen ſtellen, 't geen onmogelyk is, in gevalle het overmaatig lang worde (*). —— *Ten derden;* om dat de Dichtkunst zich vervoegt tot de Verbeelding en de Driften, welke niet lang in eene heftige werking kunnen gehouden worden, zonder de ziel af te matten, en zelfs de gezondheid des Lichaams te benadeelen. —— Dat, door het in agtneemen deezer drie byzonderheden in de Dichtkunst, haar vermogen om te behaagen vergroot, en zy, gevolglyk, haar doeleinde bereikt, is te klaar om eenig bewys te behoeven.

IV. De ſterkte van een Drift hangt voor een gedeelte af van de leevendigheid des indruks, door het voorwerp van dezelve gemaakt. Ramp, welken wy zien, doet ons ſterker aan, dan die ons enkel ter oore komt, en van verſcheide beſchryvingen eens aandoenlyken Voorwerps, worden wy

(*) ARISTOT. *Poet.* §. 7.

wy meest getroffen door de leevendigſte. Alles in de Dichtkunst geſchikt zynde, om op de Driften te werken, moet zy de leevendigſte kleuren gebruiken, en als 't ware de voorwerpen maalen. Hier om hebbe de Dichter te letten op veele kleine, doch ſchilderagtige, omſtandigheden, die een Geſchiedſchryver mag en misſchien moet overſlaan. HOMERUS beſchryft ACHILLES, daar hy zyne wapenrusting aantrekt, met vermelding van kleinigheden, die, ware het alleen het werk eens Dichters 't *gebeurde* te verhaalen, verveelend en onvoegelyk zouden voorkomen; dan hy bereikt 'er weezenlyk een goed oogmerk mede, te weeten ons een onderſcheiden denkbeeld te geeven van dien ontzaglyken Krygsheld: het doel der Dichterlyke Beſchryving is niet enkel gebeurtenisſen te *verhaalen*, maar dezelve te *ſchilderen*; niet enkel het Oordeel te verlichten, en het geheugen te verryken; maar de Driften op te wekken, en de Verbeeldingskragt gevangen te neemen. Men verſtaa dit niet indeezervoege, dat alles in een Dichtſtuk ten breedſte moet beſchreeven worden, of dat ieder beſchryving van kleine byzonderheden noodzaaklyk lang moet weezen. Niets doet ſlegter uitwerking dan beſchryvingen, die te lang, te veelvuldig zyn, of te veel kleinigheden vervatten. De Leezer wordt nooit meer met een onderwerp ingenomen, dan wanneer hy, door middel van eenige weinige omſtandigheden, wel uitgekoozen, zich in ſtaat geſteld vindt, om eene groote menigte andere te bevatten. De *Pulcherrima Dido* van VIRGILIUS, en de Lach van DIANA onder haare Nymphen (*), maakt dat onze verbeelding zelve zich eene ſchildery vormt; van Vrouwlyke Schoonheid en Agtbaarheid, veel volkomener dan OVIDIUS ons verſchaft, in zyne uitgewerktſte beſchryvingen. Ja, de ſchranderſte Oordeelkundigen (†) hebben, te recht, opgemerkt, dat, in de beſchryving van groote voorwerpen, eene zekere maate van duisterheid, niet in de taal, maar in de ſchildery of het denkbeeld aan den geest voorgeſteld, zomtyds eene gelukkige uitwerking heeft, om verwondering, ſchrik, en andere gemoedsbeweegingen, met het verheevene gepaard, te verwekken. Maar 't is de groote Kunſtenaar alleen, die weet, wanneer hy kort, wanneer hy breedſpraakig moet weezen, in zyne beſchryvingen.

Om

(*) VIRGIL. *Æneid.* Lib. I. vs. 500.

(†) DEMET. PHALER. §. 266. BURKE *on the Sublime and Beautiful.*

Om in ſtaat te zyn van dit te doen, zonder het verhaal in den voortgang te laaten kwynen, of tot eene overmaatige lengte uit te rekken; zonder ons te verwyderen van treffende voorwerpen, eer onze driften tyd hebben om te werken, of onze aandagt te lang op dezelve te vestigen — moet de Dichter het bedryf zyns Dichtſtuks tot een kort tydperk bepaalen. Maar de Geſchiedenis is aan geene bepaalingen, dan die der Waarheid, onderworpen, en mag, zonder eenigzins gewraakt te worden, een duur, daar aan geëvenredigd, hebben.

V. De oorſprongen der Volken, de beginzels van groote gebeurtenisſen, zyn weinig bekend, en zelden van veel aangelegenheids: waar uit ontſtaat, dat het eerſte gedeelte eens Voorvals, met het vervolg vergeleeken, wat droog is en verveelend. Maar een Dichter moet, zelfs met den ophef van zyn Werk, de Leezers innemen, hunne verwagting opwekken en gaande maaken: niet door een zwellenden ſtyl, veel min door grootſche beloften en ſtoute betuigingen: maar door hun terſtond een geval voor te ſtellen, treffend genoeg om de weetgierigheid op te wekken, zo ten opzigte van de oorzaken als van de gevolgen. Hy moet, daarom zyne Geſchiedenis aanvangen niet van het begin maar in 't midden, of liever, om het ſtuk niet te lang te maaken, zo naby het einde als mogelyk is: en vervolgens eene voegelyke gelegenheid waarneemen, om ons te onderrigten van de voorgaande Gebeurtenisſen, by wyze van verhaal, of zamenſpraak tusſchen de ingevoerde Perſoonen, of door korte en natuurlyke uitweidingen.

In de *Iliade* en *Odyſſea* begint het bedryf omtrent zes weeken voor het einde, ſchoon de voornaamſte gebeurtenisſen van den *Trojaanſchen* Oorlog in het eerſte werk gevonden worden, en de lotgevallen eener tienjaarige reize, gevolgd door de onderdrukking van een gevaarlyken huislyken vyand, in het laatſte. Een van de eerſte ſtukken door HOMERUS, in de *Iliade* vermeld, is een Peſt, die APOLLO het *Griekſche Leger*, geboden door AGAMEMNON, en voor *Troije* liggende, in zynen toorn toezendt. Wie deeze AGAMEMNON was, en wie de *Grieken* waren, wat hun derwaards deedt komen; hoe lang de Oorlog geduurd, en welke gedenkwaardige daaden men reeds uitgevoerd hadt, en in welk een toeſtand beide de partyen zich thans bevonden; — dit alles leeren wy uit toevallige aanduidingen en geſprekken, in het Dichtſtuk ingevlogten.

VIRGILIUS opent zyn Heldendicht, ſchoon het de verrig-

tin-

tingen van zeven jaaren beſchryft, weinig maanden voor de Slotgebeurtenis. Eerst zien wy de *Trojaanſche* vloot in Zee verſchynen, en geen minder Perſoonadie dan JUNO verwekt een ſtorm ten verderve van dezelve. Dit wekt de nieuwsgierigheid om er iets meer van te weeten wie deeze *Trojaanen* waren, uit welk een oord herkomſtig, werwaards beſtemd, te welker oorzaake zy hun eigen land verlaaten hadden, en wat hun zints overkwam. Omtrent alle deeze ſtukken geeft de Dichter, zonder den loop zyns verhaals af te breeken, welhaast de volkomenſte voldoening. De Storm ontſtaat, de *Trojaanen* worden na de *Africaanſche kust* gedreeven, en gastvry ontvangen door de Koningin des Lands: op wier verzoek de Vlootvoogd zyne lotgevallen verhaalt.

Het bedryf van MILTON's *Paradys verlooren*, neemt een aanvang, maar weinig dagen voor dat ADAM en EVA ten Paradyſe worden uitgedreeven, en dus kort voor 't Slotbedryf. Dit Dichtwerk, welks plan onvergelyklyk verheevener en gewigtiger is, dan de *Iliade*, of de *Eneis*, vangt aan met een veel treffender tooneel. Eene menigte van Engelen en Aartsengelen in een gewest van pyniging en duiſternis opgeſlooten, zwemmende in een meir van onuitblusſlyk vuur. Wie deeze Engels zyn, en wat hun in deezen jammerſtaat dompelde, verlangen wy eigenaartig te weeten: en de Dichter berigt het ons ten gepasten tyde, deels door de geſprekken dier afgevallenen zelve; deels en wel voornaamlyk door den mond van een zaligen Geest, uit den Hooge gezonden, om den Vader en Moeder des Menschdoms te waarſchuwen tegen verzoeking, en dit Paar te verſterken in zyne goede voorneemens, door de ſchriklyke uitwerkzelen van Godloosheid en Ongehoorzaamheid te ontvouwen.

Deeze Dichterlyke Schikking der Gebeurtenisſen, zo verſchillend van de Geſchiedkundige, heeft behalven de voordeelen, uit kortheid en in eengedrongenheid des verſlags ontſtaande, nog andere. Zy doet blykbaar de verbeelding ſterker aan, en werkt meer op de Driften. Daar en boven komt ze meer overeen met de orde en wyze waar op de daaden van anderen onze zinnen aandoen, en is dus eene nauwkeuriger navolging der menschlyke bedryven. Ik hoor onverwagt een geraas op ſtraat, en loop om te zien wat 'er van de zaak is. Een opſtand heeft eene groote menigte zamen doen rotten, 'er zal wat gewigtigs gebeuren. Het tooneel voor myn oog trekt eerst myne aandagt, en is, op

zich zelven, van zo veel aangelegenheids, dat ik het, voor eenige oogenblikken, met ſtilzwygen en verwondering, beſchouw. Allengskens, als ik tyd tot bedenken kryg, begin ik onderzoek te doen na de oorzaak van dien Opſtand, en wat het Volk wil: iemand, beter dan ik onderrigt, ontvouwt my de zaak van den grond af; of misſchien maak ik deeze voor my zelven op uit de woorden en daaden der voornaamſte Perſoonen, in dat geval betrokken. ——— Dit is eene ſoort van ſchildery der Dichterlyke Schikking (*), zo in Heldendicht als in Tooneelſtukken, en heeft men ook oudtyds en hedendaags dit plan gevolgd in Verhaalen en Lierzangen, enz. ——— De Geſchiedſchryver houdt eenen gansch anderen voet. Hy maakt misſchien een aanvang met het verſlag der Zeden van zekere Eeuw, en de Staatsgeſtaltenis van zeker Land: dan voert hy een byzonder Perſoon in, geeft een verhaal van diens geboorte, maagſchap, byzonder character, bedryven, te leurſtellingen, en van de gebeurtenisſen, die zyne oogmerken bevorderden, en hem bekend maakten met andere onrustige Geesten hem gelyk, en gaat zo voort met, naar tydorde, de oorzaaken, de beginzels en voortgangen te ontvouwen van de zamenzweering, —— indien deeze het onderwerp is, 't welk hy tragt op te helderen. Men kan niet ontkennen, dat deeze laatſte Schryfwyze met bedaarde onderrigting beter overeen komt: doch de eerſte, daar mede vergelykende, zullen wy bevinden, dat alle de reeds gemelde voordeelen heeft, en kragtdaadiger geſchikt is om dat zielsvermaak te verwekken, 't welk van Verbeelding en Driften afhangt.

VI. Indien een Werk geen bepaald einde hebbe, heeft het geene beduidenis; en, indien het verſcheide einden hebbe, zal het door de veelvuldigheid verwarring veroorzaaken. Eénheid van oogmerk behoort, derhalven, eenigermaate tot alle Opſtellen, 't zy in dicht, 't zy in ondicht: doch het is deeze eigener dan geene, maar geen eigener dan in dichtſtukken van de verheevenſte ſoort. In eenige Geſchiedenisſen is de eenheid genoeg, indien alle de verhaalde voorvallen t'huis gebragt worden tot één Perſoon; in andere tot één tydperk, of tot één Volk, of zelfs tot de Inwoonders van één en dezelfde Planeet. Maar het is niet genoeg, dat het onderwerp van eens Dichters fabel de verrig-

(*) Deeze opheldering, of iets dergelyks, ſtaat my voor, geleezen te hebben in BATTEUX's *Commentary on Horaces Art of Poetry.*

rigtingen zyn van één Perſoon: want deeze mogen van verſcheidenerleien en zelfs van tegenovergeſtelden aart zyn, en zelfs langer tyd eiſchen, dan de natuur van een Dichtſtuk kan toelaaten, —— veel min kan een geregeld Dichtwerk de zaaken van *één Tydperk* of van *één Volk* bevatten, —— het moet bepaald zyn tot eenig *groot Bedryf*, of *gewigtige Gebeurtenisſe*, tot welks opheldering alle de ondergeſchikte gevallen moeten medewerken: ook behooren deeze derwyze met elkander verbonden, en aan 's Dichters algemeen oogmerk onderworpen te worden, dat men 'er geen kan veranderen, verſchikken of wegneemen, zonder het geheel te verzwakken en te ſchenden (*). —— Een geval kan op zichzelven aangelegen, een Character uitneemend geſchetst, en eene Beſchryving ſchoon zyn; indien, nogthans, een deezer het algemeene plan misvormt, het hoofdbedryf belet en dwarsboomt, in ſtede van voortzet, zal een nauwkeurig Kunstbeoordeelaar zulks aanmerken als een zwierig byhangzel, of een in 't oogloopende wangeſtalte: gelyk een ſcharlaken roode lap op een kleed van eene andere kleur (†). Niet dat alle de deelen van de Fabel even weezenlyk zyn of kunnen zyn. Verſcheide beſchryvingen en gedagten van weinig aanbelangs, ten opzigte van de groote hoofdzaak, mogen 'er, verſcheidenheidshalve, plaats hebben: en het ſtaat den Dichter, zo wel als den Geſchiedſchryver en Wysgeer, vry, zyn onderwerp voor eene wyl te laaten vaaren, om eene aandoenlyke of leerzaame uitweiding te maaken.

Breed, zeer breed, hebben de Oordeelkundigen gehandeld, over de Dichterlyke Uitweidingen en Tusſchenredenen. Ik zal ſlegts aanmerken, dat men, om over derzelver eigenaartigheid en voegelykheid te oordeelen, op drie zaaken te letten hebbe. —— *Voor eerst*, derzelver verband met de Fabel of het Onderwerp. —— *Ten tweeden*, derzelver eigene byzondere voortreflykheid, —— en *ten derden*, derzelver medewerking tot het oogmerk des Dichters.

Voor eerst. De Uitweidingen, die uit het Onderwerp voortkomen en daar in uitloopen, gelyk de Tusſchenreden van den Engel RAPHAEL in 't *Paradys verlooren*, en de Overgang tot den Dood van CESAR, en de Burgeroorlogen in

(*) ARISTOT. *Poet.* §. 8.

(†) HOR. *Ar. Poet.* vs. 15, &c.

in het Eerſte Boek der *Landgedichten* van VIRGILIUS, zyn allerkunſtigst, en verdienen wel uitgevoerd den hoogſten lof. —— Uitweidingen, ontſtaande uit, doch niet eindigende, in het Onderwerp, verdienen misſchien in den tweeden rang geplaatst te worden: gelyk de Geſchiedenis van DIDO in de *Eneis*, en de lof des Landleevens in de *Landgedichten*; —— naast deeze komen de Uitweidingen die in de Fabel eindigen, doch 'er niet uit ontſtaan; van deezen aart vindt men 'er verſcheide in het derde Boek van de *Eneis* en in de *Odyſſea*. —— Uitweidingen, welke noch in de Fabel eindigen, noch 'er uit voortkomen, zyn minst kunſtig; en, indien ze lang zyn, zullen ze de berisping niet ontgaan kunnen, of derzelver ſchoonheid moest verrukkend weezen.

Ten tweeden. Zyn wy geneegen eene ſchoone Tusſchenreden te veroorlooven, hoe zeer ze ten koste van het Onderwerp worden ingevoerd. Zy die VIRGILIUS kunnen berispen, wegens de ſchoone Vertelling van ORPHEUS en EURIDICE, in het vierde Boek der *Landgedichten*, of MILTON over zyne ſpraakwending tot het Licht, in het begin zyns derden Boeks, behoorden allen regt op het leezen van goede Dichtwerken te verliezen: want iemand zou liever de Maaker weezen van zulke uitneemende Dichtregelen, dan van alle de Dichtbeoordeelende Boeken in de Wereld. Nogthans blyft het beter, dat eene Tusſchenrede, behalven haare eigene inwendige fraaiheid, het ſchoon des zamenhangs bezit, dan deeze alleen.

Daarenboven, is het, in de *derde plaats*, om over de eigenaartigheid der Tusſchenredenen en andere dusdanige Dichterlyke Uitweidingen, wel te oordeelen, noodig te letten op het oogmerk des Dichters, in zo verre het onderſcheiden is van de Fabel, of het Onderwerp des Dichtſtuks. Het groot doel van VIRGILIUS, by voorbeeld, was zyne Landsgenooten deel te doen neemen in een Dichtſtuk, geſchreeven, om hun met den Perſoon en het Ryksbeſtuur van AUGUSTUS te bevredigen. Wat, derhalven, in het Dichtſtuk ſtrekt, ter bereikinge van dit oogmerk, is, ſchoon het zelfs eenigermaate hinder mogt doen aan den zamenhang der Fabel, in de daad een bewys van 's Dichters oordeel, en moet niet alleen voor geoorlofd gerekend, maar gepreezen worden. —— Het moge ſchynen, dat de voortgangs des Bedryfs in de *Eneis* al te zeer vertraagt, op eene plaats, door de Geſchiedenis van DIDO, die, ſchoon

ze

ze ontſtaat uit het voorgaande gedeelte des Dichtſtuks, geenen invloed op het vervolg heeft; en op eene andere, door de Tuſſchenrede van CACUS, die, zonder eenig nadeel van de Fabel, geheel kon agterwege blyven. Dan deeze brokken, van hoe veel belangs zy mogen weezen voor ons en heel het Menschdom, uit hoofde van de alles overtreffende Dichterlyke verdienſten, moeten van nog veel meer aangelegenheids geweest zyn voor de *Romeinen:* van wegen derzelver betrekking tot de zaaken diens Volks. Want de eene geeft dichterlyk de redenen op van hunne Oorlogen met de *Carthagers*; en de ander verklaart niet alleen eenige hunner Godsdienſtige gebruiken, maar geeft ook de bekoorelykſte Landſchapsſchildery van de Bergen en Valeien omſtreeks den *Tyber*, op welke, in laater tyden, het Wereld beheerſchend *Rome* ſtondt. —— En, wanneer wy in opmerking neemen, dat HOMERUS, in zyne *Iliade*, niet alleen ten oogmerke hadt de heillooze uitwerkzels van tweedragt onder Bondgenooten te ſchetzen: maar ook zyn Land een onverdorbaaren Lauwerkrans te vlegten, en den lof te vermelden van de beroemdſte Vaderlandſche Geſlachten; zullen wy gunſtiger denken dan de Oordeelkundigen doorgaans doen, over eenige zyner lange Geſprekken en Uitweidingen; die, ſchoon zy ons gemeen voorkomen, gewigtig moeten geweest zyn voor zyne Landsgenooten, om de Geſlachten, en de byzondere Geſchiedenis, daar in vermeld. —— SHAKESPEARE's Geſchiedkundige ſpelen, als *Dramas* aangemerkt, en aan de Wetten van het Treur- of Blyſpel getoetst, ſchynen zeer ruwe opſtellen. Maar, als wy letten op 's Dichters oogmerk; (gelyk een fraai oordeelkundig Schryver met zo veel waarheid als ſchoonheid het ontvouwd heeft,) zullen wy des Opſtellers oordeel, in 't algemeen beloop deezer ſtukken, moeten bewonderen, zo wel als het gadeloos gelukkig ſlaagen in de uitvoering der byzondere deelen.

'Er is nog een ander gezigtpunt, waar uit, (gelyk ik voorheen aanſtipte;) deeze Uitweidingen kunnen beſchouwd worden. Wanneer zy ſtrekken om een gewigtig Character op te helderen, of een gebeurtenis van aangelegenheid, welke anders niet in 't beſtek des Dichtſtuks valt, 'er in te voeren, of eene bevallige ſchets te geeven van eene byzondere Deugd, verdienen zy niet alleen onze verſchooning, maar ook onze goedkeuring, hoe weinig ze ook met de Fabel zamenhangen. Alle deeze drie einden worden bereikt

reikt door die allerſchoonſte Tuſſchenreden van HECTOR *en* ANDROMACHE, in het zesde Boek der *Iliade*: en de twee laatſte in de niet min fraaije van EURYALUS en NISUS, in het negende Boek der *Eneis*.

(*Het Vervolg by de eerſte gelegenheid.*)

VERSLAG VAN DE VOORNAAMSTE LEEVENSGEVALLEN EN WERKEN VAN MADAME DU BOCCAGE.

't Is eene onbetwistbaare waarheid, dat de Juffrouwen niet bedenken hoe zeer zy zichzelven vernederen, wanneer zy na geen hooger verdienſten dingen, dan de vlugtig voorbygaande ſchoonheid haar kan verſchaffen. Oneindig meer wordt 'er vereischt om ons die vermaaken op te leveren, welke wy natuurlyk van hunne verkeering verhoopen, en om ons aan haare Perſoonen te verbinden, wanneer de aantrekkelykheden der ſchoonheid voorby zyn. ——— Onder verſtandelyke weezens behoort het geſprek, in de gezelſchappen, zich niet te bepaalen tot laffe niets beduidende vleitaal; of, 't geen nog erger is, een zedebedervend onderhoud: wanneer Vrouwen een bondig verſtand, welaangelegde geleerdheid, en aangeboorene goedhartigheid vereenigen met Lichaams-ſchoon, en de bevalligheden der Sexe eigen, worden zy de uitmuntendſte cieraaden der Gezelſchappen, en de zagtſte vertroostingen des leevens. In de verkeering met zulke Vrouwen is alles belangvol, alles ontvangt die kieſche toetzen, welke zy — zy alleen daar aan kunnen geeven. Zulke Leevensgezellinnen openen ons verſtand, breiden het uit, weeren alle boerſche plompheid, en leeren ons een zeker fraai, 't welk niet in de verkeering met Mannen alleen of op het Studeervertrek kan bekomen worden.

Geen Land bykans, in deeze beſchaafde Eeuwen, is zonder eenige helſchynende voorbeelden van Vrouwlyke Uitmuntenheid ten deezen opzigte: dan onder alle Landen ſpant *Frankryk* hier de kroon. In den wyden en talryken kring van uitſteekende Vrouwen telt zy Madame DU BOCCAGE, wier voornaamſte Leevensgevallen en Werken het onderwerp van dit ſtukje zullen uitmaaken.

Deeze beroemde Dame, wier eigen naam was MARIE ANNE LE PAGE, werdt, omtrent den jaare MDCCXX te *Rouaan* in *Normandye*, geboooren. Haare ſchoonheid en bemin-

minnelyk Character trokken welhaast een aantal Bewonderaars. Doch de Man haarer keuze was de Heer JOSEPH DU BOCCAGE, geboortig uit het zelfde Landſchap, waar hy een zeer voordeelig Ampt bekleedde. Gelyk zy, op Letteroefeningen geſteld, was hun Huwelyksleeven gezegend met al het geluk, 't welk ontſtaan kan uit eene volmaakte eenſtemmigheid in neiging en ſmaak, gepaard met een ruim inkomen en algemeene agting. Zy onthielden zich veeltyds te *Parys*, en daar bezig in hunne geliefde Letteroefeningen.

Madame DU BOCCAGE verſtondt volmaakt het *Latyn*, het *Engelsch* en *Italiaansch*. Deze Taalkunde ſtelde haar in ſtaat, om, behalven de vrugten van haare eigene ryke en gelukkige verbeeldingskragt, haar Landsgenooten te verryken met Vertaalingen van meer dan gemeene verdienſten. Haar voornaame werk was *la Columbiade, ou la Foi portée au nouveau Monde*. Een Heldendicht in Tien Boeken, waar van de groote COLUMBUS de Held was. Voor het Tooneel heeft zy eene *Opera*, en een Treurſpel *les Amazones*, vervaardigd. Onder haar kleinder ſtukjes werden zommige met den prys bekroond door de Academie te *Rouaan*. Haare voornaamſte Vertaalingen waren, *le Paradis Terrestre*; eene navolging van MILTON, in Zes Boeken; en de *Tempel der Faame*, van POPE. Die verſcheide poogingen deezer Dichteresſe deeden haar eene algemeene agting verwerven.

Niet te vrede, met een zuiverder Ziel, de SAPPHO van *Frankryk* te weezen, zogt onze Dichteres, die gezegd mogt worden *Forma Venus*, *Arte Minerva* te zyn, haar Land eere aan te doen, als een beminnelyk en verſtandig Reizigſter andere Volken bezoekende. Haare keurige waarneemingen en leerzaame opmerkingen over de Zeden der verſchillende Landaarten door haar bezogt, heeft zy medegedeeld in een reeks van Brieven, naderhand in 't *Fransch* uitgegeeven, en in 't *Engelsch* vertaald. Zy hadt ze geſchreeven aan haare Zuster Madame DU PERRON, de Weduwe eens Raadsheers in het Parlement van *Rouaan*. Zy behelzen een keurig en verlustigend berigt van elk voorwerp, 't geen een oplettend en verſtandig oog trok in *Engeland*, *Holland* en *Italie*; Landen, welke zy agter een doorreisde.

Haare eerſte reis was na *Engeland*, met den aanvang des jaars MDCCL. Zy werd vergezeld van haaren Egtgenoot; die zich zo gelukkig als zy zichzelven rekende

in

in de gunſtige wyze waar op zy ontvangen werd door Lieden in Rang en Vernuft uitſteekend. Lord CHESTERFIELD bewees dit Paar veelvuldige beleefdheden, geduurende hun verblyf in *Engeland*: zyn voorbeeld werd gevolgd door den Hertog en de Hertoginne van RICHMOND, Lord en Lady HOLDERNES, Lady HERVEY, Lady ALLEN, Mrs. CLELAND, Mrs. MONTAGUE, en veele anderen. De overleden Prins van WALLES kwam, op een morgen, onbekend ten huize van Lady SCHAUB, om met Madame DU BOCCAGE te ontbyten. Hy vondt zeer veel genoegen in haar onderhoud; en zy werd, op zyn uitdruklyk verzoek, ſtaatlyk aan zyne Koninglyke Gemalinne aangebooden.

Wanneer onze Dichteres in den Zomer des jaars MDCCL na *Holland* vertrok, kreeg zy Brieven van voorſchryving van Lord CHESTERFIELD aan verſcheide Perſoonen van aanzien, en byzonder aan den Heer VAN KRUININGEN. Deeze Heer, zeer onlangs overleden, bezat ongemeene kunde en bekwaamheden; doch was van een zonderlingen aart. Madame DU BOCCAGE beſchryft haare ontmoeting by hem op deezen geestigen trant. „ De Heer VAN KRUININGEN is, in de „ daad, eene zeldzaamheid. Negentien jaaren heeft hy „ zich niet anders dan in zyn Japon vertoond. De vrees „ van vergeeven te zullen worden, maakt hem ſchuw van „ Menſchen: dan, op voorſchryving van Lord CHESTER„ FIELD, die hem verzekerde dat ik, in geenerlei opzigt, „ na de Markgravinne DE BRINVILLIERS (*) geleek, ſtondt „ hy my toe, by hem te komen. Ik kwam aan zyn ſchoon „ Buitenverblyf, cierlyk opgeſchikt; de *Hanoverſche* Mi„ nister, die my geleidde, twyfelde wel zeer of de Heer „ VAN KRUININGEN te voorſchyn zou komen. Doch hy „ verſcheen met een woest gelaad, 't geen, nogthans, ver„ zagtte als hy my naderde. 't Scheen, dat myn minzaam „ voorkomen hem heuschheid inboezemde. *Zanggodin*, „ ſprak hy, *het denkbeeld 't geen ik my gevormd had van* „ *uwe weezenstrekken komt met uw gelaad niet overéén.* — „ *Hoe! hebben de Boekoefeningen uwe bekoorelykheden u niet* „ *ontroofd? Welk een aangenaame verraſſing!* Hy ſloot „ deeze zyne Galantery met een goed deel van myn Treur„ ſpel

(*) De Markgravinne DE BRINVILLIERS, eene ſnoode, die, zamenſpannende met een ſlegt Man, haar werk maakte van vergiftigen, en te *Paryſ*, in den jaare 1679, geregt werd: naa men haar overtuigd hadt van het ombrengen van haar Vader, twee Broeders en ééne Zuster.

„ ſpel *les Amazones* voor de vuist op te zeggen: 'er by voe-
„ gende, *Uw Treurſpel in den Griekſchen ſmaak, Me-*
„ *vrouw, verrukt my, door de eenvoudigheid van het Onder-*
„ *werp.*" ——— Gy kunt ligt bevroeden dat ik deeze zyne gunſtige beoordeeling van myn Stuk toeſchreef aan de goede gevoelens, door Lord CHESTERFIELD hem van my ingeboezemd. ——— Hier op verzogt hy my te gaan zitten, en, op een afſtand ſtaande, verbaasde hy my, door zyn geheugen, zyne vaardigheid in 't ſpreeken, zyn uitgeſtrekte kennis van oude en hedendaagſche Letterkunde in meest allerlei Taalen, en zyne volkomen weetenſchap van onze veelvuldige en dikwyls beuzelagtige ſchriften. Ik was omtrent één uur by hem, en nam afſcheid.

Madame DU BOCCAGE, in *Frankryk* wedergekeerd, vondt, dat Lord CHESTERFIELD zyne gedaane Vriendſchapsbetuigingen niet by woorden liet berusten. Deeze Heer zondt haar de Borstbeelden der vier groote *Engelſche* Dichteren, SHAKESPEARE, MILTON, DRYDEN en POPE; zyne Lordſchap zondt, by dit geſchenk, deezen Brief vooruit: waar in hy onder anderen ſchryft. „Hoe Mevrouw, kan ik u ooit
„ vergelding doen voor 't vermaak, 't geen gy my verſchaf-
„ te, niet alleen door de Boeken my gezonden, maar nog
„ veel meer door de Brieven, met welke gy my vereerde.
„ ——— Eindelyk heb ik, dunkt my, een middel gevon-
„ den om my van deezen pligt te kwyten: naamlyk, om
„ vier Afgezanten tot u af te vaardigen, die, in mynen
„ naam, zullen ſpreeken, ſchoon hun eigen naam vry meer
„ betekent dan de myne. 't Zyn SHAKESPEARE, MILTON,
„ DRYDEN en POPE, de cieraaden onzes Volks, dat, in-
„ dien het u kende, het eene eere zou rekenen ze in uw
„ huis geplaatst te zien. Gy zult ze, op uwe wederkomst
„ in *Normandye* vinden. Zy gaan in de volgende week
„ na *Dieppe*. Ik verzoek u eenige heuschheid te betoonen
„ aan DRYDEN, die nayverig is over de voorkeuze door u
„ aan MILTON en POPE gegeeven. SHAKESPEARE kunt gy
„ ontvangen zo 't u behaagt, dewyl hy zomtyds het beste
„ zomtyds het ſlegtſte onthaal verdient."

Toen Madame DU BOCCAGE de Borstbeelden te *Dieppe* vondt, vaardigde zy een antwoord af aan zyne Lordſchap, waar in zy zich uitdrukte: „Ik wagtte, Mylord, tot my-
„ ne wederkomst te deezer plaatze, om u te bedanken
„ voor het onſchatbaare geſchenk, waar van gy my ge-
„ ſchreven hebt, toen ik my nog in *Holland* onthieldt.
„ ——— Ik hoopte, dat uwe groote Mannen my zullen

„ lee-

„ leeren hoe ik u zal beantwoorden, die beter weet dan „ iemand op welk een prys zy elk moeten geſteld worden, „ en by hunne Letterverdienſten die van een Staatsman en „ Wereld-burger voegt. In dit denkbeeld, heb ik de „ Borstbeelden dier beroemde Mannen ſtreng berispt, dat „ zy het gewaagd hebben de zee over te ſteeken, niet van „ u vergezeld. Wereldwyd vermaarde Dooden, zeide ik, „ boven uwe Borstbeelden zou ik de Afbeelding ſtellen „ van dien nog leevenden Man, die u gezonden heeft. „ Zyne gelaadstrekken zouden ſteeds in myne geheugenis „ verleevendigen de grootte van zyne goedheid; met de hoo- „ pe, dat ik nog eens het geluk zal genieten, om nogmaals „ de aangenaamheden van zynen Ommegang te ſmaaken."

——— Lord CHESTERFIELD hieldt de Briefwisſeling aan met Madame DU BOCCAGE, en verſcheide zyner Brieven, aan haar geſchreeven, zyn voor handen in zyn *Miscellaneous Works*, uitgegeeven door wylen Dr. MATY. Aan deeze Dame beval hy, te *Parys*, op 't ernſtigst, dien geliefden Zoon, wiens geringe vorderingen in die bekwaamheden, welke zyne Lordſchap als de eenige weezenlyke voorwerpen van aankweeking keurde, gepaard met zyn ſchielyken dood, de dwaasheid en verkeerdheid toonen van alle Opvoeding, die de verbetering van het Hart niet ten hoofdvoorwerpe heeft, als mede de verkryging van dat Geluk, 't welk Onſchuld en Opregtheid alleen duurzaam kunnen maaken.

Met den aanvang des jaars MDCCLVII, trok Madame DU BOCCAGE na *Italie*. Geduurende deeze reize wekten het *Alpiſche* en het *Appenynſche Gebergte*, *Veſuvius*, en eene menigte andere voorwerpen, geſchikt om den Dichtgeest te ontvonken, haare Zangnimph op. In deezen Zetel der oude Wapenen en Kunſten, werd zy met niet min onderſcheidings behandeld dan in *Engeland*. Te *Rome*, waar zy zich eenige maanden onthieldt, genoot zy veel vriendſchap van Paus LAMBERTINI (*), en dienswaardigen Vriend, den Cardinaal PASSIONEI. De Academien van *Bologna*, *Florence*, *Cortona* en de *Arcadiers* verhieven zich op de eere, dat zy eene Vrouw, die zulk een uitſteekend vertoon in 't Gemeenebest der Letteren maakte, onder haare Leden mogten aanſchryven. By haare aanneeming in de laatſte, waren veele Prinſeſſen, Cardi-

naa-

(*) BENEDICTUS *de* XIV. aan wien zy haar *Columbiade* opdroeg.

naaleh, en Geleerde Mannen tegenwoordig. In haare Brieven ſpreekt zy van deeze eere met de bekoorelyke bewustheid van weezenlyke, en zich geene te veel aanmaatigende verdienſten. „ Beevende," ſchryft zy, „ poogde ik myne „ Dankbaarheid in Verzen uit te drukken. Ik was de Heilig van dien dag. De Gehiemſchryver der Academie, „ de Abbé MOREI, en veele anderen, preezen my om „ ſtryd, met al de vergrooting welke de Zanggodinnen „ gehengen. De Jonge Prins DES URSINS zeide, zeer „ vloeijend, eenige *Latynſche* Verzen op, waar van „ ik het voorwerp was. Zyne Zuster, de Hertogin „ D'ARCÉ, bragt eenige *Italiaanſche* Verzen voort, die „ het Onderwerp verre overtroffen, en zy maakte my een „ zeer geestig compliment voor eene Dame van zestien „ jaaren. Toen ik haar Vader zeide, *dat zyne Dogter de* „ *Zanggodin van Rome was*; antwoordde de jonge Schoon- „ heid, die myn zeggen hoorde: *Neen, Mevrouw, de Ro-* „ *meinen namen alhoos hunne Goden en Godinnen van Vreem-* „ *den.* Ik ſtond verlegen om deezen geestigen ſlag te „ rug te kaatzen. Vleyery is een ſterk voedzel; het wordt „ my hier ryklyk voorgezet, en ik vaar 'er wel by."

Madame DU BOCCAGE eindigde deeze reis met een bezoek af te leggen by VOLTAIRE op *Ferney*. Deeze groote Dichter nam haar in beſcherming; dewyl FONTENELLE, de eenige Schryver van naam met wien hy geen verſchil gehad hadt, gewoon geweest was, haar zyne Dogter te noemen; en, onder dien naam, haar, toen zy zich in *Londen* onthieldt, aanprees, aan Mr. FOLKES, toen Preſident van de Koninglyke Societeit. VOLTAIRE zondt haar zyn Treurſpel SEMIRAMIS, met de volgende regelen:

J'avois fait un vœu temeraire
De chanter un jour à la fois
Les graces, l'eſprit, l'art de plaire
Le talent d'unir ſous les loix
Les dieux de Pinde & de Cythere
Sur cet objet fixant mon choix
Je cherchois ce rare aſſemblage
Nul autere ne put me toucher
Mais je vis hier DU BOCCAGE
Et je n'ai plus rien a chercher.

Toen Madame DU BOCCAGE op den weg na *Italie* te *Lyons* was, ſchreef zy aan VOLTAIRE in 't *Italiaansch*,

dat zy hem, in zyn aangenaam verblyf, niet kon bezoeken; dewyl zy verzogt was de plegtigheid van het trouwen der *Doge* aan de *Adriatiſche Zee* by te woonen; hier op liet hy haar deeze Dichtregelen toekomen.

Vous qui regner ſur le Parnaſſe
Aller au Capitole, aller rapporter nous
Les myrthes de Petrarche & les lauriers de Taſſe:
Si tous deux revivoient, ils chanteroient pour vous
Et voyant vos beaux yeux & votre poëſie
Tous deux mouroient a vos genoux
Ou d'amour ou de jalouſie.

Vergezeld van eenen *Italiaanſchen* Brieve van deezen inhoud: „ Gy zult dan, Mevrouw, naa den hoorendraagen„ den Egtgenoot der *Adriatiſche Zee* gezien te hebben, „ den Vader der Kerke bezoeken, en op het Capitool ge„ kroond worden door de handen van den goeden BENE„ DICTUS. Wanneer gy den Dichterlyken Lauwer ontvan„ gen hebt van de Heilige *Catholyken*, zult gy uwen te„ rugweg neemen over *Geneve*, om onder de Ketters te ze„ gepraalen. Dan, ſchoon uwe reis enkel een loopbaane „ des roems zy, zult gy, in uwe wyduitgeſtrekte vlugt, „ niet vergeeten neder te ſtryken op onze gelukkige, maar „ nederige, wooning. De Oom en de Nigt (*) kuſſen met „ hartlyke genegenheid de hand, die zo veele ſchoone din„ gen geſchreeven heeft, en beveelen zichzelven aan uwe „ goedheid met alle mogelyke verkleefdheid. —— Goede „ reis *Milton's* Dogter. —— Goede reis CAMOEN's Zuster. „ —— Wees verzekerd dat wy het u nooit zullen vergee„ ven, dat gy uwen weg niet over *Geneve* genomen „ hebt."

Van deezen aart waren de eerbetooningen, welke deeze beroemde Dame ontving, zoodanig was het geluk, 't welk zy genoot, tot het Jaar MDCCLXVII, wanneer zy, in Oogstmaand, haaren waardigen Egtgenoot verloor. Deeze Heer, die, gelyk wy boven aanmerkten, mede de Zanggodinnen beminde, heeft veel eers ingelegd door eenige voortreflyke vertaalingen uit het *Engelsch*. Zints dien tyd heeft *Madame* DU BOCCAGE zich meestal te *Parys* onthouden, en ons wordt verzekerd dat zy nog leeft.

Nog

(*) Madame DENNIS.

Nog iets moeten wy zeggen van haare Vertaalingen. Lord CHESTERFIELD's gevoelen, daar over, zal niet van vleiery verdagt gehouden worden, dewyl hy aan eene andere Dame ſchreef. Spreekende van VOLTAIRE's afweezigheid van *Parys*, drukt hy zich in deezervoege uit: „ Gy „ hebt zo veele eerſte Vernuften te *Parys*, dat gy Hem „ niet zult miſſen. De Dames zelve vergoeden dit „ gebrek. Madame DE GRAFFIGNY's (*) harttreffend „ Spel is uitmuntend in zyne ſoort; en, ik verzeker u, „ Madame DU BOCCAGE's naavolging van MILTON heeft „ groote verdienſten. Zy heeft dit ſtuk zeer veel opgekort, maar het met oordeel gedaan, en haare Overzetting van POPE's *Tempel der Faam* is wonder nauwkeurig."

Doch, dewyl eene Verkorting van MILTON's *Paradys Verlooren* veelen der bewonderaaren van dit ſcheppend Vernuft, tegen de borst zal ſtooten, zullen wy, 't geen onze beroemdſte Schryfſter zelve, te haarer verdedeginge, inbrengt, hier plaats geeven. „ Begeerig na de goedkeuring myner Landsgenooten, door my naar hunnen ſmaak „ te ſchikken, heb ik niet geſchroomd voor de verwyten „ der *Engelſchen*, wegens de veranderingen, die ik waagde te maaken in een Dichtſtuk, by hun in hooge waarde gehouden. Niettegenſtaande de bewonderende hoogagting, door alle eeuwen heen, de *Iliade* toegedraagen, „ hebben de Oordeelkundigen herhaalingen, en al te langwylige beſchryvingen, in dat Godlyk Dichtſtuk gevonden. De *Franſchen* verbeelden zich dezelfde gebreken „ aan te treffen in MILTON's *Paradys Verlooren*; en Mr. „ POPE, ſchoon een bekend hoogſchatter der treffelyke „ ſchoonheden van dat Werk, gebruikte de vryheid van „ te zingen."

Milton's ſtrong pinion now not Heaven' can bound
Now, ſerpent-like, in proſe he ſweeps the ground;
In quibbles Angel and Archangel join,
And God the Father turns a ſchool divine.

Imit. of HORACE. *Epiſt.* I.

„ Op dat gezag afgaande, heb ik de Beſchryving van den
„ *Stryd*

(*) Zy ſchreef de *Lettres d'une Péruvienne*, en ſtierf, in den jaare 1758.

„ *Stryd der Engelen*, die my te ſterk gekleurd voorkwam, „ om door een vrouwlyk penceel gemaald te worden, het „ noodig gekeurd, de vergelykingen ontleend van de Hei„ denſche Beeldenſpraak, het tydverdryf der Onderaardſche „ Geesten, en verſcheide andere ſtukken, als vreemd van „ het onderwerp, agterwege te laaten. Een groot en ver„ heeven Schilderſtuk heb ik getragt, in 't klein, na te „ maaken. Door het verkleinen der trekken, en het bren„ gen der beelden in een kleiner beſtek, zyn ze zomtyds „ zeer verzwakt, en met de verandering der evenredighe„ den is de gelykheid ook al te dikwyls verlooren geraakt. „ Indien het my gelukt is de bekoorelykheid waar mede „ MILTON het geluk van ADAM en EVA in 't *Paradys*, en „ het treffende licht, in 't welk hy hunnen Val geplaatst „ heeft, wel te ſchetsen, heb ik myn doelwit juist getrof„ fen. Ik vermeet my, in geenen deele, een volkomen „ denkbeeld gegeeven te hebben, van MILTON's verbaa„ zend Vernuft. Die geen *Engelsch* verſtaan, zullen zich „ daarvan een vollediger begrip kunnen vormen door het „ leezen der fraaije Overzettinge des Heeren DUPRÉ van „ *St. Maur*."

De Naavolging van Madame DU BOCCAGE is, buiten tegenſpraak, ſchoon: zy heeft aan het Onderwerp zo veel kragts en leevens bygezet als een Naavolging toelaat. Doch zy blyft, met dit alles, beneden de grootheid van het oorſpronglyke; en men mag, met reden, vraagen, of zelfs eene Naavolging, hoe fraay ook, volkomen regt kan doen aan zulk een oorſpronglyk Schryver, of ons een volkomen denkbeeld geeven van 't geen ALGAROTTI, met zo veel nadruks, *la gigantesca ſublimità*, — *het reuseagtig verheevene van Milton* noemt?

BRIEF AAN EEN DER SCHRYVEREN IN DE LETTEROEFENINGEN.

MYN HEER!

Ik ſpreek in 't enkelvouwige, om dat ik my liefst wil adreſſeeren aan dien, welke de opſteller is, van de door my bedoelde Verhandeling, te weten die over *het zich geven van zirs* (*), handelt. Gy zegt, Myn Heer! wel gaarne dit woord vertaald te willen zien; maar zou men dit niet gevoeglyk kunnen

(*) Zie *Alg. Vaderl. Letteroef.* IV. D. bl. 115.

nen overzetten door *trotsch*? Immers zich veel airs te geven, en zich trotsch aan te ſtellen, heeft veel overeenkomst met elkander, indien het niet het zelfde betekent. Wanneer tog kan één van beide gepaard gaan, met eene nederige houding? en nog veel minder zal 't vergezeld kunnen gaan van een nedrig gemoed. Ik weet wel, dat 'er lieden gevonden worden, die, onder eene nederige vertooning, een hoogmoedig hart tragten te verbergen: doch dit zal hun niet altoos, en vooral niet by hunne Huisgenooten, die dagelyks met hen verkeeren, kunnen gelukken.

Het geen my te meer aanleiding gaf, om UE. deeze myne gedagten mede te deelen, was uw gezegde; „ 'er zyn lie„ den, die niet tot den kring, waar in het geven van airs te „ pas komt, behooren." Neem het my niet ten kwaade; ik denk 'er anders over; het heeft in alle ſtanden plaats. Zonder twyfel, kan ik my onder dien kring rekenen, welken UE. op 't oog heeft; dewyl ik op het Land geboren, opgevoed, en nog woonde ben. Doch, daar ik dus gelegendheid heb, om de Landlieden beter te leeren kennen, en beter in ſtaat ben over hen te oordeelen, dan over Hovelingen; dunkt my dat de Landlieden dikwils niet regt beſchouwd worden. Nu eens onthoud men hun hoedanigheden, die zy zo wel als de Stedelingen bezitten, en hun geenzints tot eer verſtrekken; en dan wederom beſchouwt men hen maar alleen van hunne ſlegtſte zyde, en men oordeelt hen tot alles onbekwaam; zy miſſen zekerlyk alle de voordeelen, die eene beſchaafde verkeering den Stedelingen kan geven; en hun toeſtand, als mede hun geſtadige arbeid, belet hen het koesteren van deeze en geene driften; doch zy bezitten egter daarom niet minder dezelfde natuurlyke vermogens en neigingen als de Stedelingen. Men vind inderdaad ook by hen zo veel onderſcheiden Caracters, als men menſchen aantreft, en zy ſpeelen op het Land dezelfde rollen, als hunne Natuurgenooten in de Steden. Wel byzonder geeft zich een trotſche Boer niet minder airs, dan een hoogmoedige Hoveling: het geringſte onderſcheid is maar daar in gelegen; dat het by den eerſten natuurlyker en lomper is, dan by den anderen. Men noemt zulk eenen op het platte Land *een grootsch gekje*; en in de Steden *iemand die zich airs geeft*; de laatere benaaming is wat beſchaafder, maar ze zegt in de zaak het zelfde; ze, zyn beiden *trotsch*, en hunne manieren wyzen het uit.

Zie daar, Myn Heer! myne bedenkingen door uwe Verhandeling voortgebragt; verdienen dezelve by de uwen overweeging, gy kunt ze in het *Mengelwerk* plaatzen, en zo niet, dezelven verſcheuren, hoffende ik egter niet nalaten te zyn

Uwe vlytige Leezeresſe.

W.

8. April, 1782.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Het is 'er zeer ver van daan; dat men altoos raadpleegt met dat geen, 't welk het meest met zyne belangen overeenstemt, wel met dat geen, dat men zich verbeeld, dat 'er het meest mee instemt: maar meerendeels is des menschen redeneering verkeerd; en men pleegt raad met dat geen, 't welk geheel strydig is met zyne belangen. Het komt daar van daan, dat de meesten zich meer door hunne driften laten regeeren, dan door de rede bestieren.

Kan men niet wel al te streng omtrent zich zelven handelen, en zyne verdiensten te kort doen? Als men zo omtrent anderen handelt, is het misdadig: maar wat naam verdient zulk eene behandeling omtrent zichzelven? Zedigheid is eene beminnelyke deugd; dog men kan ze te ver trekken.

Het is in alle gevallen, en by alle Persoonen niet het zelfde, de Fortuin te beproeven. Het is ontwyfelbaar zeker, men moet de gunstige omstandigheden waarnemen, en dan kan men met eenigen grond vertrouwen in zyn opzet te zullen slagen. —— Dan men vindt menschen, die in alle hunne ondernemingen slagen; en zelfs heb ik het wel gezien in zulken, die eer het werk van een dolleman, dan van een voorzigtig en verstandig Mensch schenen te zyn.

Hy die zich als Schryver opwerpt, moet wel weten eer hy begint, dat niet hy, maar het algemeen, rechter over zyne werken moet wezen. Zo is het met de meeste zaken, daar het publyk over oordeelen moet. Zal men zich dan moejelyk maken, als zyn werk niet algemeen behaagt. Hy, die dat doet, is een zot: maar een wys man geeft acht op de verstandige aanmerkingen, en verbetert zyne fouten.

Onder alle de bloemen, kan elk de schoonste niet zyn; onder alle de planten, ieder niet de voortreffelykste; en, onder alle de boomen, kan elke boom de verhevenste niet zyn; 't is genoeg, dat ieder in zyne zoort voldoet. Zo kan ook elk onder de Menschen de uitmuntendste niet wezen; ieder niet de verhevenste; elk niet de eerste plaats en rang bekleeden, zo in verstand, als in hoogheid. Het is genoeg, als elk in dien rang, waar in hy geplaatst is, maar poogt te voldoen aan het eind en oogmerk, waarom hy 'er in geplaatst geworden. ——

Het is niet mogelyk, dat alle Man op [illegible]lde wyze denkt. 't Zou ook niet goed zyn, als dat gesch[illegible]. —— Zo lang 'er menschen gevonden worden, zullen [illegible]erschillende denkbeelden heerschen; de smaken zullen verschillende zyn, en het geen van den eenen geprezen word, zal een ander laken.

De deugd betoont zich nergers beminnelyker dan in de Dankbaarheid. Laat het al wezen zo het wil, de boosie, de

ver-

ondeugendſte mensch zal in anderen het ſchoone van de Dankbaarheid zien; hy zal ze ook op zynen tyd beijveren. In het tegenovergeſtelde toont de Ondeugd zich nergens wanſtaltiger, noch in een ongunſtiger licht, dan in de Ondankbaarheid; daar in ſtraalt ze elk in het oog, wanneer men ze in anderen ontdekt. Dit neemt echter niet weg, dat 'er zeer vele ondankbare Menſchen zyn. Als men zyne eigen gebreken zo wel zag als die van anderen; daar benevens meer toegevend omtrent anderen, en meer ſtreng op zich zelven was, 'er zouden, ongetwyfeld, over 't algemeen, meer dankbare, en minder ondankbare, Menſchen in de Waereld gevonden worden.

EENE CHINEESCHE VERTELLING.

In *China* heeft, van onheuchlyke tyden her, eene Geſchiedkundige Regtbank beſtaan, ingeſteld om de Deugden en Ondeugden der regeerende Vorſten te vereeuwigen. Op zekeren dag, beval de Keizer TAIT-SONG deezen Regtbank, de Geſchiedenis zyner Regeering te vertoonen. „ Gy weet," antwoordde de Voorzitter, „ dat wy een naauwkeurig verſlag te boek ſtel„ len van de Deugden en Gebreken onzer Vorſten; en wy „ zouden niet langer de vryheid bezitten om de waarheid te „ vermelden, indien ons Dagverhaal u onder de oogen „ kwam." ——— *Hoe!* riep de Keizer uit, *Gy levert myne Geſchiedenis aan de Naakomelingſchap over, en neemt gy de vryheid om dezelve van myne gebreken en misſlagen te onderrigten?* ——— „ 't Is," hervatte de Voorzitter, „ onbeſtaanbaar met myn „ Character; en de post, welke ik bekleed, de waarheid im„ mer te vermommen. Ik ben verpligt alles ten vollen te ver„ haalen. En, indien gy ſchuldig zyt zelfs aan den geringſten misſlag zal het my zeer ſmerten: maar ik moet myn „ pligt betragten. Ik kan, ik mag niet zwygen. En zo verre „ gaat de naauwkeurigheid en ſtiptheid der wet, welke my „ de regels als Geſchiedſchryver oplegt, dat ik zelfs ons te„ genwoordig geſprek niet mag overſlaan." ——— TAIT-SONG droeg eene edele Ziel om. *Voort*, ſprak hy tot den Voorzitter, *de Waarheid onbedwongen te boek te ſtellen. Mogten myne Deugden en Gebreken ten algemeenen beſte ſtrekken, en nutte leſſen aan myne Opvolgers opleveren! Uw Regtbank is vry. Ik zal, alzoo, dezelve beſchermen; en ik vergun myne Geſchiedenis, met alle onzydigheid, te beſchryven.*

Welk eene treffelyke les voor alle Vorſten der Aarde! Gelukkige Onderdaanen, bedagten de Vorſten, ten allen tyde, dat de getrouwe hand der Geſchiedknnde niet in gebreke zal blyven, om hunne gedagtenis by volgende Geſlachten, gevloekt, of gezegend te maaken!

KLINK-

KLINKDICHT.

OP DE VRYVERKLAARING VAN DE XIII. STAATEN VAN

NOORD-AMERICA;

DOOR DE ZEVEN VEREENIGDE STAATEN VAN

NEDERLAND.

Ons laag en kleen gewest, ſchoon zonder wedergaê,
Wiens vryheid Romes magt, reeds vroeg, met nyd begluurde,
Dat tachtig jaaren ſtryds uit vryheidsmin verduurde,
Het handelminnend land, 't beroemd Batavia;

Dat Land, zo blootgeſteld aan Dwinglandſche ongenaê,
't Geen Englands haat en wrok zo menigwerf bezuurde,
Siedt, daar dat Ryk met vreugd op 's Handels kwyning tuurde,
Zyn gunst den nieuwen Staat van Noord-America;

En vindt zyn evenbeeld in dat Gemeenebeste,
't Geen ook zyn vryen ſtaat in bloed en traanen veſtte;
Ons Land verklaart het vry, erkennend zyn Gezant.

Dat Albion, hoe trotsch vóór deeze erkenning, beeve!
Dat Neêrlands Handelbloei door deezen ſtap herleeve!
Dank voor dat heil uw GOD, ô Volk van Nederland!

A. L.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

BEDENKINGEN OVER DE VROEGTYDIGE WERELD-KENNIS, WELKE MEN DE JEUGD ZOEKT TE DOEN VERKRYGEN.

(*Naar 't Engelsch van den Heere* VICESIMUS KOX. A. M.)

Dingen, die u te zwaar zyn, onderzoekt ze niet onbedagtlyk; en, die u te ſterk zyn, onderzoekt ze niet uit dwaasheid. Wat u bevolen is, overlegt het heiliglyk: want het is u niet noodig verborgene dingen met oogen te zien. —— Veelen heeft hun ydel vermoeden bedroogen, en boos agterdenken heeft hun gemoed doen wankelen: als gy geen oog-appelen hebt, zult gy des lichts gebrek hebben: en als het u aan kenniſſe ontbreekt, zo verkondigt die niet: een hard harte zal op 't laatſte kwaalyk vaaren, en die het gevaar lief heeft zal in 't zelve vergaan. Een hard harte zal bezwaard worden met moeite; en de Zondaar zal zonden op zonden hoopen.

JESUS SIRACH.

De Wereld-kennis, in den uitgeſtrektſten zin diens woords, is ten hoogſten begeerlyk. Het menschlyk Hart te doorgronden, de Zeden, Wetten, Inſtellingen van allerlei aart, by de onderſcheide Volken des Aardbodems te verſtaan, en bekwaamheid te bezitten om op dit alles te letten met een ſtaat- en zedekundig oog, voegt den grootſten Staatsman en verſtandigſten Wysgeer.

Maar 'er is een Wereld-kennis van eene laager ſoort, op welke veele Ouders een veel hooger prys ſchynen te ſtellen. De *Griekſche* en *Latynſche Taalkunde* wordt, in vergelyking daar mede, veragt, ter zyde geſchooven. Om zich naar de gewoonte te voegen, en veel meer nog om van de last des oppaſſens ontſlaagen te weezen, wordt een Jongeling ter Schoole beſteld: doch de kundigheden, welke hy daar opdoet, zyn kinderſpel by lieden van de groote Wereld. Menſchen en Zaaken, geen Woorden, houdt men hun voor als de eigenlyke ſtukken, op welke zy zich moeten bevlytigen: dit is de ſnorkende taal der zodanigen, die noch Menſchen, noch Zaaken, noch

Woorden kennen. Geen kundigheden uit Boeken opgezameld, maar Wereld-kennis, by ondervinding opgedaan, voegt de Jeugd. —— Onbedagtzaamen! die niet opmerken, hoe de kundigheden, in het ſtille Boekvertrek verkreegen, de gronden zyn om rechte Wereld-kennis op te vestigen.

De Ouders, die dusdanige onderrigtingen aan hunne Kinderen geeven, zyn zelven lieden van de groote Wereld, gelyk men ze noemt; voor het meerder gedeelte zeer middelbaar van verſtand, en die nooit eenige weezenlyke vorderingen in Geleerdheid gemaakt, en gevolglyk nimmer de voordeelen daar van gekend of de zoetigheden geproefd hebben. —— Misſchien zyn zy zelven tot aanzien en waardigheid opgeklommen, door laag kruipende inſchiklykheid, vleijen, veinzen, en dergelyke kunſtenaaryen. Zy juichen zich toe over dit uitwerkzel der uitwendige bevalligheden van kleeding, houding, voorkomen, en, geheel onkundig van waare en weezenlyke verdienſten, worden zy natuurlyk opgeleid om hunne Kinderen de nuttigſte en bevorderlykſte Opvoeding te geeven, en deeze is, volgens hunne begrippen, Wereld-kennis.

Doch waar in beſtaat die Wereld-kennis? —— In eene kennis van derzelver Dwaasheden en Ondeugden: in eene kennis daar van in een tydperk des leevens, wanneer deeze zich niet vertoonen in derzelver waare licht, als veragtlyk en de bronnen van elenden; maar zich voordoen als begeerenswaardig, beminnelyk en oorzaaken van genoegen. Die Dwaasheden en Ondeugden te zien in de eerst ontluikende jeugd, eer de ziel behoorelyk toegerust is, zal geen affchrik verwekken; doch de zugt tot naavolging, ons zo diep ingeſchaapen, gaande maaken. Jongelingen te brengen op de tooneelen, waar Onbetaamelykheid en Zedeloosheid de hoofdrollen ſpeelen, is niets anders dan hun by de Ondeugd ter ſchoole laaten gaan, en het jeugdig gemoed eene ſmette geeven, welke het bezwaarlyk, zo ooit, zal kunnen afwisſchen.

Wie kent geen Ouders, die hunne Zoonen, nauwlyks veertien of vyftien jaaren bereikt hebbende, laaten omzwerven naar welgevallen, zonder toevoorziend oog, op plaatzen van openbaar Vermaak verkeeren, laat in den nagt t'huis komen, en dit alles met een welvoorziene goudbeurs, terwyl zy hun geen rekenſchap afvorderen hoe zy tyd en geld beſteed hebben? —— Ouders, zo wel in hun ſchik met de vorderingen hunner Zoonen in Wereld-

reld-kennis, als de Zoonen over het genot der Vryheid of liever der Ongebondenheid. Voor eene korte wyle gaat dit alles tot onderling genoegen. Doch, naa 't verloop van weinig jaaren doet zich veelal een jammerlyke omwenteling op. De vroeg Wereld-kundige Jongeling wordt een Doorbrenger, een Ligtmis: de ſchulden door hem gemaakt vervreemden 's Vaders genegenheid, en zyn eigen Lichaamsgeſteltenis is geknakt door de gepleegde buitenſpoorigheden. ——— Wat blyft 'er over, als 't geld verſpild en de gezondheid volſtrekt ondermynd is? Geen kundigheden, geen ſmaak in 't Verſtand verlichtende en 't Hart vormende Letteroefeningen. De vroegſte Leevenslente, waar in de zaaden dier kundigheden hadden moeten gezaayd worden, is tot geheel andere en daar tegen ſtrydende zaaken beſteed. ——— Het overige Leevensperk der Manbaarheid, en zelfs der Grysheid, (brengt hy zyne dagen meer dan ter helfte,) is geſchikt voor de Kaart, den Dobbelſteen, en, zo verre de middelen en kragten toelaaten, voor ongebonden lugtrugtig gezelſchap.

't Is zeer gebruiklyk, in het aanleeren deezer Wereldkennis, geene moeite te ſpaaren om den Kweekeling de ſtreeken en kunſtenaaryen des Menschdoms te doen kennen. Reeds op zyn veertiende of vyftiende jaar heeft hy de ziel vol denkbeelden van veinsaarts, bedriegers en inhaalige ſchurken. Men leert hem de Menſchen beſchouwen als gemaskerd op de wereld omwandelende, en te gelooven, dat allen, met welken hy iets te doen heeft, een toeleg hebben om hem te bedriegen. Hy wapent zich, derhalven, met kunſtſtreeken, om de aanvallen zyner beſpringeren af te weeren. ——— 't Is waar, hy wordt ook onderrigt den ſchyn van goede hoedanigheden te vertoonen; doch niet om den wil dier goede hoedanigheden zelve: maar enkel om te gemaklyker te kunnen bedriegen. — In den verderen voortgang deezer leerwyze ontwortelt men alle zaaden van Waarheid, Eer en Deugd. En, eens veronderſteld zynde dat de bedriegende Kunſten, door deeze Opvoeding verkreegen, ter bereiking van baatzoekende oogmerken ſtrekken, is, nogthans, de bereiking van dit einde, dier moeite niet waardig. Geen rykdom, geen aanzien, geen volksgunst kan het bederf van het Hart, en de Zelfverlaaging van een Mensch, opweegen. Characters, welke niets hebben te hunner aanpryzinge dan uitwendige bekwaamheden worden grootlyks bewonderd en goedgekeurd door ſlegthoofden en kleinverſtandigen, die niet die-

per dan tot het oppervlak der zaaken indringen; doch veragt door allen, die denken, en met medelyden aangezien door de waarlyk Braaven.

Ik ſtaa toe, Jongelingen, vroegtyds ter Wereld-kennis ingewyd, hebben doorgaans eene vrypostigheid in 't voorkomen, en eene maate van ſnapagtigheid, welke behaagt aan weinig verziende lieden. Hy, die dagelyks in zyne Boekoefeningen zit, en denkbeelden opzamelt, welke hem, ten eenigen tyde, een zege en eer zullen maaken voor allen, die tot hem betrekking hebben, heeft een dom, ſtug en oninneemend voorkomen by veelen, in vergelyking met den vaardigen ſnapper, in de ondeugd en 't verderf gedompeld, eer hy de meening der woorden verſtaat. De wyze, op welke de laatstgemelde in gezelſchap ontvangen wordt, ſtookt het vuur van zynen moedigen geest, en de arme Ouders zegepraalen doorgaans, voor eene poos, op de goede keuze in de Opvoeding huns Zoons. Doch, binnen vier of vyf jaaren zien en voelen zy doorgaans de uitwerkzels hunner dwaasheid. —— Hun gedrag, daar het dikwyls uit onkunde ontſtaat, verdient medelyden: doch indien het hervoortkomt uit zugt om zonderling te weezen, uit hoogmoed, bedorvene beginzelen of zorgloosheid ten opzigte van hun Kroost, is het hoogst beſtraffens waardig.

Men heeft de oogen ſlegts te openen, om eene menigte van baardlooze Knaapen te zien, die zich het air van Mannen geeven, en manlyke ondeugden pleegen om Mannen te heeten. Zy zyn de ongelukkigen, die oordeellooze Ouders, van onder hunne beſchermende vleugelen, in de wyde wereld hebben laaten gaan, eer zy op eigen wieken konden dryven. Hunne vermagerde aangezigten kondigen elk een aan, dat een heimlyke kanker den bloezem hunner Jeugd knaagt. Hunne woorden, hunne daaden, hunne kleeding, ſtrekken alle, om te toonen dat zy verre gevorderd zyn op de wegen der Ondeugd, en gemeenzaam geworden met de elenden daar aan vast. De jaaren, die op een ydeltuitige, booze en bedorve Jeugd volgen, worden veel al beſteed in, met een verzwakt zieklyk lichaam, het bekrompen overſchot van een bedorven boedel te verteeren.

Veele Ouders van allerlei rang vervallen, heden ten dage, tot een droevig misbegrip. Niet weinigen hunner ſchynen te denken dat ondeugd en ongeregeldheid de kenmerken zyn van geest en verſtand in een Jongeling: en dat onſchuld, zedigheid, onderwerping aan Ouders en Leermeesters, bevlytiging op fraaije Letteren en het leeren van een

Be-

Beroep, ter onbetwistbaare blyken ſtrekken van domheid en gebrek aan geest. Dikwyls lachen zy om de treeken van een jongen ſchurk, en ſchynen zelfs vermaakt met de ondeugd van den Knaap. Dit is menigmaal oorzaak dat hun eigen Kroost hun ten geeſſel ſtrekt, en dat zy dien angel voelen, die, om my van SHAKESPEARS uitdrukking te bedienen, ſcherper is dan de tand eens Adders: den ſteekenden angel van een ondankbaar, zedeloos, buitenſpoorig en Godloos Kind. Jammerzalige vrugt van vroegtydige Wereldkennis!

Voorzigtigheid, Rede en Godsdienst vorderen met eenpaarige ſtemmen, dat Ouders alles aanwenden om hunne Kinderen, zo zuiver als mogelyk is, aan de Maatſchappy te leveren. Laaten zy, ten dien einde, de Wereld van de ſchoonſte zyde aan hun vertoonen. De Ondeugd voor hun verbergen. Van Oneerlykheid, waar onder ik begryp alle de kunſtenaaryen en ſtreeken, onbeſtaanbaar met waarheid, opregtheid en eenvoudigheid van zeden, nooit ſpreeken dan met verfoeijing.

Hoe, werpt men, misſchien, tegen, wilt gy dan de Jongelingen onbereid, ontoegerust, aan een liſtige en booze wereld bloot geeven? — Neen, ik wilde hun, op de beste wyze, daar tegen wapenen, door de beginzels van Godsvrugt en Zedelykheid diep het gemoed in te drukken. Zy blyven, zo lang en beſtendig als mogelyk is, onder 't oog eens waakzaamen Vaders of nauwlettenden Leermeesters: en laaten deezen, als zy eindelyk ter wyde wereld in moeten treeden, hun waarſchuwen, welke kwaalen en ellenden onvermydelyk volgen op zedeloosheid en losbandigheid. Dus voorbereid, zal 'er, onder den zegen der Voorzienigheid, die, naar alle reden, dit werk zal bekroonen, weinig gevaars weezen, of zulke Jongelingen zullen groote vorderingen maaken, in Deugd, in Geleerdheid, in het bekleeden van aanzienlyke Posten, en het waarneemen van een eerlyk Beroep, en de belooningen, daar op geſteld, ontvangen.

AANMERKINGEN

VAN

PETRUS CAMPER,

OVER HET SCHYNBAAR GROOT GETAL GESTORVENEN BINNEN HARLINGEN, IN DEN JAARE 1779, EN EENIGE ANDERE BYZONDERHEDEN DAARTOE BETREKKELYK.

Wanneer 'er in den Jaare 1779, binnen de Stad *Harlingen*, inzonderheid in de maanden Augustus, September en October, een buitengewoon getal Menſchen ſtierf aan hevige koortzen, die met Dyſenterie gepaard gingen, wierdt myne oplettenheid gaande gemaakt, om een naauwkeurig onderzoek te doen omtrent het waare getal Inwooners van die Stad, met betrekking tot het getal der gene, die 'er jaarlyks ſterven, en geboren worden.

Of ſchoon de Stad zelve niet groot, nog volkryk is, deed 'er zig echter voor my eene onoverkomelyke zwaarigheid op, om het waare getal der Inwooners met zekerheid te bepaalen, overmits de telling niet wel mogelyk was, en ik nergens daaromtrent eenige zekere onderrigting konde verkrygen. 'Er waren derhalven geene andere middelen over, dan het getal der geſtorvene tegens de geborene, en deeze wederom onderling te vergelyken met het getal der gene, die geheel, en half hoofdgeld betaalen. Waaromtrent ik de volgende omſtandigheden ontdekte, welker mededeeling, naar myn oordeel, aan Friesland in het algemeen, en aan Harlingen in het byzonder, niet onaangenaam zyn zoude; vooral, wanneer ik 'er de gronden, waarop myne uitrekeningen gebouwd waren, 'er teffens by open lag.

Volgens de opgaaven, die my van wegens de Magiſtraat ter hand geſteld zyn, maakte ik een begin met de voorafgegaane 10 Jaaren; dog naderhand gebleek, dat in dezelve zoo veele maatige jaaren van ſterfte geweest waren, van tot geen regel te konnen dienen.

De Wel Ed. Heer *Conradi*, Gehelmſchryver dier Stad, hadt vervolgens de goedheid my eene lyst, van den Jaare 1728 tot 1779 ingeſlooten, te verſchaffen, welke was als volgt.

In

In de jaaren.	geſtorv.	in de jaar.	geſtorv.	in de jaar.	geſtorv.	in de jaar.	geſtorv.
1728	902	1741	302	1754	239	1767	208
29	305	42	373	55	235	68	274
30	329	43	358	56	227	69	313
31	422	44	208	57	255	70	374
32	285	45	347	58	252	71	283
33	315	46	201	59	334	72	309
34	308	47	303	60	350	73	283
35	278	48	260	61	355	74	252
36	245	49	303	62	440	75	257
37	296	50	428	63	330	76	268
38	426	51	279	64	217	77	258
39	325	52	355	65	259	78	270
40	260	53	331	66	309	1779	782
In 13 jaaren.	4741	— 13 jaar.	4048	— 13 jaar.	3802	— 13 jaar.	4122

4741
4048
3802
4122
16.713

In 52 Jaar. zyn'er 16.713 Menſchen geſtorven.

Dat is $\frac{16.713}{52}$ Jaarlyks $321\frac{21}{52}$ Menſchen, welk getal om de ronde rekening wel mag geſteld worden op 322.

Het is zeer aanmerkelyk, dat het getal der geſtorvene van den Jaare 1728, zoo buitengemeen groot is geweest en wel van 902 Menſchen, en derhalven 120 meerder dan in den Jaare 1779. Uit het gering getal geſtorvene van de Jaaren 1740 en 1741, blykt nogthans, dat de koude Winter op deeze gebeurtenisſe geen invloed gehad heeft.

Om het ongeluk van den Jaare 1779 wel te waarderen, behoort men de voorgaande Jaaren mede in vergelyk te brengen.

In den Jaare	ſtierven.	te veel.	te min.
1770	374	52	0
71	283	0	39
72	300	0	22
73	283	0	39
74	252	0	70
75	257	0	65
76	268	0	54
77	258	0	64
78	270	0	52
79	782	460	0
Dus in 10 Jaaren	3327	te veel 512	te min 405

Waar uit blykt, dat 'er in 10 Jaaren te veel geſtorven zyn 512 min 405 = dat is 107 Menſchen.

§. 2. Indien men derhalven het middelgetal geſtorvene, Jaarlyks op 322 geſteld, vermenigvuldigde met 35, als het getal der Levendige, tot 1 Dooden, door den Heere *Kerſeboom* voor onze Provintiën in 't algemeen opgegeeven, zoude het getal Inwooners te Harlingen zyn, als 322 X 35 = 11,270, het welke zeer verre te boven gaat het wezenlyk getal haarer Inwooners.

Want, volgens de Specie-Cohieren zyn 'er aangegeeven:

Ao. 1772	geheele hoofden 1015	halve hoofd. 2497	Dus 3512
74	1207	2564	3771
76	1201	2521	3722
78	1178	2460	3638

Dus in 4 Jaaren te zaamen. 14.643

waarvan het middelgetal, $\frac{14.643}{4}$ = 3660, behoort te worden gedubbeld, en dus zouden 'er te Harlingen in het geheel, 7320 Inwooners zyn; om dat doorgaans de helft wegens minderjaarigheid, en behoeftigheid, in het geheel geen hoofdgeld betaalt. Eenige zullen 'er nog wel overgeſlaagen zyn, deeze geſteld op $\frac{1}{11}$, zoo zal men het getal der Inwooners mogen brengen tot 8000. Van de 8000, ſterven 'er derhalven 's Jaars 322, dat is $\frac{8000}{322}$ = 24 $\frac{272}{322}$ of om en by 25, zoo dat men behoort te ſtellen, dat 'er te Harlingen Jaarlyks 1 Mensch ſterft van de 25.

Uit de overgegeevene maandelykſche Lysten is mede gebleeken, dat 'er, over het geheel genoomen, meerder Menſchen te Harlingen ſterven in de Winter- dan in de Zoomermaanden.

§. 3.

§. 3. In de Stad *Leeuwaarden*, zyn van den Jaare 1760 tot 1779 ingeſlooten, en derhalven in 20 Jaaren geſtorven 6253 Menſchen, dat is alle Jaaren 312$\frac{1}{2}$ of 313, en dus een aanmerkelyk getal minder dan te Harlingen, daar het Jaarlyks getal beloopt op 322.

De Inwooners van Leeuwaarden konnen onderwylen óp dezelfde wyze, als die van Harlingen, berekend worden uit de hoofdgelden. Om die rede heb ik uit de Cohieren der vyf Speciën, van dezelfde Jaaren de hoofdgelden getrokken; naamelyk men betaalde

In den Jaare 1772 geheele hoofd.	2826	halve	2297 te zamen 5123
74	3088	..	2539 .. 5627
76	3203	..	2658 .. 5861
78	3178	..	2757 .. 5935
Dus in 4 Jaaren te zaamen.			22.546

waarvan het middelgetal $\frac{22.546}{4}$ = 5.636$\frac{1}{2}$ X 2 = 11.273,

zoo dat men nog te ruim ſtelt, als men de Inwooners te Leeuwaarden begroot op 12.000 Menſchen. Het verſchil van $\frac{1}{18}$ overgeſlaagene is in de daad niet te veel, omdat de omſchryving moeijelyker wordt, naar maate van de veelheid Inwooners.

Onderwylen ſterven 'er Jaarlyks te Leeuwaarden ſlegts 313 Menſchen, van de 12.000, daar 'er 322 ſterven, van de 8,000 te Harlingen. 'Er ſterft derhalven te Leeuwaarden van 38$\frac{1}{2}$, Jaarlyks ſlegts 1, daar 'er te Harlingen van 25, Jaarlyks 1 ſterft.

§. 4. Te Franeker betaalde men in de overeenkoomſtige

Jaaren 1772. geh. hoofd.	585	halve	1053 te zaamen 1638
74	727	..	1082 ... 1809
76	728	..	1187 ... 1915
78	732	..	1199 ... 1931
Dus in deeze vier Jaaren te zaamen.			7293

waarvan het middelgetal $\frac{7293}{4}$ = 1,823$\frac{1}{4}$ X 2 = 3,646$\frac{1}{2}$.

In vorige Jaaren is meer dan eens, door gedaane telling, het getal Inwooners bevonden te zyn 3,500, waarvan Jaarlyks 100 ſterven, en even veele geboren wierden, zoo dat 'er van de 35 zou ſterven één te Franeker: gelyk *Kerſeboom* in zyne *Poli*. *Rekenk. Eerſte Verh. p.* 40, over ons Land te algemeen ſchynt te ſtellen.

Het is immers gebleeken,
dat te *Harlingen* 1 ſterft van 25.
— *Franeker* . 1 . . . 35.
— *Leeuwaarden* 1 . . . 38½.

§. 5. Aangemerkt nu de hoofdgelden te Harlingen, van den Jaare 1762 de geh. 1061 de halve 2366 en te zaam. 3427

64	1029	2371	3400
66	1042	2409	3451
68	1032	2465	3497
70	1011	2647	3658
72	1015	2497	3512
74	1207	2564	3771
76	1201	2521	3722
78	1178	2460	3638

bedroegen deeze 9 Jaaren derhalven. . . . 31.976

en het middelgetal 3553 toont, dat het getal der Inwooners in deeze 16 Jaaren niet noemenswaardig verandert, maar ſtandvastig het zelfde is gebleeven, in weerwil van de Jaarlykſche vermindering, door de aangetoonde ſterfte van 1 uit de 25, deedt my myne verwondering hier over denken, dat de oorzaak daarvan, waarſchynelyk, in het grooter getal geborenen zou moeten gevonden worden. De vermaarde Heelmeester *J. de Reus*, Stads Vroedmeester te Harlingen, myn zeer geachte Vriend, hadt de goedheid, my de Lyst ter hand te ſtellen der Kinderen, die, maandelyks door de Vroedvrouwen gehaald, aan hem, op bevel der Magiſtraat, moet opgegeeven worden.

	Zoons		Dogters		
In den jaare	Levendig	Dood	Levendig	Dood	Kinderen
1774	157	. . .	164	. 9 .	330
75	164	. . .	166	. 9 .	339
76	157	. 5 .	147	. 3 .	312
77	183	. 1 .	172	. 2 .	358
78	185	. 3 .	164	. 6 .	358
79	161	. 4 .	166	. 5 .	336
80	201	. . .	174	. . .	375
81	180	. 7 .	156	. 6 .	349
in 8 jaar	1388	20	1309	40	2757

Dus 1408 Zoons en 1349 Dogters.

Zoo

Zoo dat 'er 's Jaars 344½ Kinderen geboren worden, tegens 322 Menſchen, die volgens §. 2 te Harlingen ſterven. Waar uit blykt, dat de populatie of Volkvermeerdering, en derhalven de vruchtbaarheid aldaar in evenredigheid nog grooter is dan de ſterfte.

Ten tweeden blykt uit deeze lyst, dat het getal der Zoonen tot de Dogters, in die Jaaren geweest is, als 1,408: 1349, dat is :: 14 : 13 naagenoeg; = 't welke met de Aanmerkingen van *Derham*, in zyne *Godgeleerde Nat.* wel overeenkoomt; echter meent de Heer *Price* ib. p. 435, dat men over geheel Europa de Jongens tot de Meisjes mag ſtellen :: 20: 19.

§. 6. Niet weinig ben ik onderwylen verwonderd, dat 'er zoo veele Kinderen dood geboren worden, en wel zoo, dat het getal der Meisjes eens zoo groot is, als dat der Jongens, als 40: 20. Daar wy anders het tegendeel gewaar worden, omdat de Jongens, doorgaans grooter, zwaarer, en dikker van hoofd zynde, meerder tegenſtand ontmoeten by de geboorte, en dus meerder ſterven eer zy ter wereld koomen. De Heer *Price* heeft van gelyken, in *de Philoſ. Tranſ. Vol.* 65. §. *XLIII. p.* 436 aangetekend, dat het getal der dood geborene Jongens in *Stokholm* is tot dat der Meisjes :: 10: 7, en over geheel *Zweden* als 4: 3, het welke myne verwondering over Harlingen volkomen bevestigt; en doet zien, dat de *phyſique*, of natuurlyke, oorzaak daar van behoorde naageſpoord te worden.

§. 7. Het getal der tweelingen is mede zeer verſchillend geweest, want 'er wierden geboren

Ao. 1775.	2 maal Tweel.	Dogters.
76.	4 . .	dito.
77.	0.	
78.	1 . .	dito.
79.	2 . .	dito.
80.	2 . .	dito.
81.	8 naam.	4 dito. 2 maal Zoons. 2 Zoon en Dogter.

Het is aanmerkelyk, dat byna overal de tweelingen meest beide Meisjes zyn, zeldzaam Jongens, en nog zeldzaamer Jongen en Meisje; onderwylen heeft deeze toevalligheid geene betrekking op de vruchtbaarheid van een van beide, ik heb één Vrouwe gekend, eene tweeling, welk 9 levendige, welgemaakte Kinderen voortgebragt heeft, of ſchoon zy met een broeder te gelyk geboren was.

§. 8. Het is onderwylen, noodzaakelyk, dat wy de proportie der geſtorvene te *Harlingen*, als eene Stad genoeg-

zaam

zaam, voor ½ in Zee gelegen, vergelyken met *Franeker*, en *Leeuwaarden*, beide midden in een vrugtbaar, en hoog Land gelegen. Wy hebben gezien §. 2, dat zy te Harlingen zyn, als 25:1, te Leeuw. volgens §. 3, als 38½:1, en te Franeker, §. 4, als 35:1, welk verſchil op zoo klein eenen afſtand zeer groot is; en ons te meerder verwonderen zou, indien dergelyk een verſchil in andere Landen van gelyken niet beſpeurd wierdt.

De Graaf *de Buffon* ſtelt in het *Supplem. van zyne Nat. Historie*; *Tom. IV. p.* 281 *en p.* 302. mede gelyk *Kersſeboom*, het getal der levendige in Frankryk als 35 tot 1 dooden, zelfs voor *Parys*, dog geenzints voor *Londen*. Ook berekende de Heer *Petty* die proportie als 30: 1. Dog de Graaf *de Buffon* meent, dat 'er te *Londen* uit 31, één ſterft jaarlyks, maar op het land in Engeland uit de 33, één.

Misſchien hangt dit groot verſchil, tusſchen die beide Ryken geheel af van de grootere zuiverheid der lucht, in Frankryk.

De Heer *Price* is zeer omſtandig hier omtrent, in de aangehaalde verhandeling over het verſchil omtrent de duurzaamheid van het menſchelyk leven in de ſteden en dorpen, of gehugten op het land. p: 424. ibid. Daar zouden

In *Stokholm* by voorb. ſterven jaarlyks van 19 ——— 1.
Romen. . . . . . 21½ ——— 1.
Het Ryk van *Zweden* . . . . 25 ——— 1.
Te Madera . . . . . 50 ——— 1.
Le Pais de Vaud . . . . 45 ——— 1.
Achworth in *Yorkſhire* . . . 47 ——— 1.

Die beroemde Man beſluit met rede p. 426. dat de proportie der ſtervende Menſchen jaarlyks grooter is in de groote Steden, naamelyk: als 1 : 19, of : 22. en 23.
in de middelmaatige : : 1 : 24 : : 28.
op het Land . . . : : 1 : 40 : : 50.

Hy ſchryft de oorzaak van dat groot verſchil toe aan de weelde, en ten tweede aan de vuile en bedorvene lucht der groote Steden. Het welke door den Heere *Percival* mede bevestigd wordt, *Phil. Tranſ. vol.* 64, *part. I.* §. *V. p.* 59. die 'er opzettelyk byvoegt, dat, of ſchoon de ſterfte in de Stad *Manchester* is :: 1 : 28¼, en 'er de geboortens zyn :: 1 : 25. Echter te *Mouton* niet verre van *Manchester*, uit een getal van 68 ſlegts 1 jaarlyks zou ſterven, en dat 'er 138 Kinderen geboren worden, tegens 57. die 'er ſterven, p 64. 't welk nog die van Harlingen verre overtreft, zynde als 344 : 322.

Hy

Hy voegt 'er by, dat de Inwooners van *Mouton* meest alle Boeren, en beroemd zyn wegens naarſtigheid en ſober leven.

Dr. Percival bedient zig daar en boven nog van het gezag van den Heere *Muret*, om te bevestigen; dat de Dronkenſchap jaarlyks meerder Menſchen wegſleept, dan alle de pleurisſen, koortſen en kwaardaartige ziektens met malkander. p. 66.

Hoe zeer ik overtuigd ben, dat maatigheid het gunſtigst is om lang en gelukkig te leeven, kan ik dit evenwel op alle Steden niet toepasſen. Te Harlingen leeft men voorzeker niet onmaatiger dan te Franeker, of te Leeuwaarden; en echter is de ſterfte daar jaarlyks zoo veel grooter, en wel als 38: 35 en 25. Dit is te klaarer te zien uit de vrugtbaarheid, die, niet minder dan het lang leven, aan de gemaatigdheid geëvenredigd is: wy hebben immers getoond §. 5. dat het jaarlyks getal geborene te Harlingen is :: 344. tot de ſtervende 322. en te Franeker als 100: 100.

Het moet derhalven gezogd worden in de ongeſteldheid der lucht, en wel in die der Zeelucht, althans die ſchynt te *Stokholm* even ongunſtig ja nog ongunſtiger te zyn dan te Harlingen, om dat de ſterfte aldaar, tot die van Harlingen is :: 25: 19.

§. 9. Uit het gene aangetoond is, blykt, 1°. dat de gronden waarop de Negotiatiën van Lyfrenten, van Tontines, van Weduwe Fondſen en dergelyken gebouwd zyn, eerst onderzogt moeten worden, in yder gewest afzonderlyk, zal men de kanſen met eenige zekerheid berekenen, zoo wel voor de beleggers, als voor die beleggen willen.

2°. Dat het van veel gewigt is voor de Regeering van yder Stad, en derhalven van ydere Grietenye, en dus voor de geheele Provintie, nauwkeurig te weeten, niet alleen het getal der jaarlyks geſtorvenen, maar teffens, op welk een ouderdom de ſterfgevallen gebeurd zyn.

3°. Welk eene evenredigheid 'er plaats heeft omtrent de geboortens van beide geſlachten: want of ſchoon 'er over het geheel meerder jongens dan meisjes geboren worden, vindt men nogthans byzondere vlekken, en gewesten, die, volgens de Waarneemingen van den Heere *Percival*, ib. p. 62. 63. en *de Buffon*, p. 296. veel meerder meisjes dan jongens opleveren. Ook waren, volgens de Waarneemingen van *D. Haygarth. Phil. Tranſ. Vol.* 64. *N°. VI. p.* 77. te *Chester* de geboortens der jongens tot die der meisjes :: 192: 229.

§. 10.

§. 10. Om de populatie, of volkvermeerdering derhalven zoo veel mogelyk te bevorderen, behoort 'er gelet te worden op den phyſiquen invloed der Luchtsgeſteldheid van het weder, koude, en byzonderen aart der lucht; omdat, volgens de Waarneemingen hier omtrent in andere gewesten genoomen, dit alles op de volkvermeerdering zoo groot een invloed heeft: niet tegenſtaande het daarom overal nog waar blyft, dat moeijelykheid van beſtaan, de duurte naamelyk van levensmiddelen, en andere noodwendigheden, als mede gebrek aan verſchooning, altoos ſchade doet aan dezelve; gelyk blykt uit de vondelinghuizen in Frankryk, daar $\frac{7}{8}$ van de kinderen, of 90 van de 100 ſterven eer ze één jaar oud zyn.

Zwaare winters hebben mede invloed gehad op de vruchtbaarheid, hoewel minder in ons land, dan wel elders, althans het is my uit de ſterflysten niet gebleken.

§. 11. By deeze gelegenheid is het niet ondienſtig iets te zeggen omtrent de populatie van de Provintie van Friesland in het algemeen.

De wydberoemde Hoogleeraar *N. Ypey*, merkt op in zyne prysverhandeling *over den uitvoer van het Hooy*, p. 27, dat 'er in den jaare 1744. in deeze Provintie geteld zyn 135, 133. Inwooners, verdeeld over 36, 947. Huisgezinnen; zoo dat in yder Huisgezin zig bevonden $3\frac{1}{2}$ menſchen. Waar uit volgt, dat de vruchtbaarheid, of liever de populatie over de geheele Provintie zeer klein is, in vergelyk van andere landen, zelfs van Harlingen.

Misſchien ſterven 'er de kinderen te jong, en boven de gewoone proportie? want of ſchoon men wel over het algemeen ſtelt; dat de $\frac{1}{2}$ van de kinderen ſterft onder de 5 jaar, zoo verſchilt ook dit getal aanmerkelyk op veele plaatzen

want de $\frac{1}{2}$ ſterft *te Londen* onder de $2\frac{1}{4}$ jaar.
te Weenen . . 2.
te Northhampton 10.
te Chester . . 20.

volgens de nette aantekeningen van den Heere *Haygarth*. ib. p. 69.

Eene goede en warme luchtgeſteldheid brengt van gelyken veel toe tot de vruchtbaarheid en volkvermeerdering. Friesland is voor een groot gedeelte waterachtig, koud, laag, en voor nog grooter gedeelte omringd van de Zee, en blootgeſteld aan de W. ZW., NW. en N. winden, die al meest in een jaar alhier waaijen, en alle uit zee koomen: het is de O. en Z.O. alleen die over land koomt, vooral de Z.O. die waarſchynelyk ook daarom de aangenaamſte is.

Bin-

Binnen in de Provintie, vooral aan de Z. en ZW. zyde, zyn zeer veele meiren, zoo dat 'er de lucht over het geheel zoo gunſtig niet ſchynt, als wel in andere Landen.

In Frankryk rekent men yder Huwelyk op 6. kinderen op het land, en ſlegts op 4. in Parys. Dog op het Land zelve en in de Landſteden is het niet even eens gelegen, gelyk men uit de uitmuntende waarneemingen, van den Graave *de Buffon*, ib. p. 285. 290. kan opmaaken.

Over het geheel hebben de Burgerlieden overal de meeste kinders.

In Manchester zyn 'er volgens *Dr. Percival*, ib. p. 54. 6416. Huisgezinnen, en 27.246. Inwooners; zoo dat 'er in een Huisgezin 4¼ zielen gevonden worden; te Bolton vindt men 'er 4¼, in Bury 4½. ib. p. 60, en 61.

§. 12. Het is daar en boven zeer aanmerkelyk, dat, ofſchoon 'er in Friesland zoo wel als op de meeste andere plaatzen van Europa meerder jongens, dan meisjes, geboo-ren worden, echter op meest alle plaatzen het getal der Weduwen dat der Weduwnaars verre overtreft. *Dr. Percival* ib. p. 55. merkt op, dat het getal Weduwen te Manchester dubbeld is aan dat der Weduwnaars. De Heer *King* ſtelde, volgens *Kersſeboom*, *Proeve van Politique Rekenkunde*. p. 11. §. XV. in 100,000 Zielen.

1500 Weduwnaars.
4500 Weduwen.

Dat is als 1 : 3. Dog in Londen 2000: 7000, :: 2: 7. p. 14. §. 3. Te *Amſterdam* 4218 Weduwnaars: 13.858. Weduwen, dat is als 1:3¼. ib. p. 29. §. X. En in *Gouda*, :: 300: 900 :: 1 : 3. ib. p. 41.

Op het platte land vindt men van gelyken wel meerder Weduwen, maar niet in zoo groot eene proportie: de Heer *Price ib. p.* 434. ſtelt het getal der Weduwen in de ſteden, tot dat op het Land. : : 16 : 11., enz.

Deeze aanmerkingen zoude ik veel verder konnen uitbreiden, en aantoonen, hoe eene langduurige oplettenheid te Parys geleerd heeft, dat getrouwde lieden langer leeven dan ongetrouwde, en dat de kloosterlingen, van beider geſlacht, merkelyk korter leeven dan de ongetrouwden, die hunne vryheid hebben. Dan, alleen voorgenoomen hebbende eenige byzonderheden van Harlingen met betrekking tot Friesland onder het oog van myne Landgenooten te brengen, ten einde te doen zien, dat het tot het goed beſtier van een Land behoort, om op alle deeze gebeurtenisſen te letten; zoo ſluite ik deeze, in hoope, dat andere hier door aangeſpoord, dit weezenlyk ſtuk verder, tot algemeen nut deezer Provintie, zullen uitwerken.

AAN-

AANHANGZEL,

tot de berekening van het ſchynbaar getal geſtorvenen te Harlingen, in den Jaare 1779.

Als ik in de §. 3, het getal Inwooners van *Leeuwaarden*, op 12000 berekende, oordeelde men, dat ik, waarſchynelyk, het getal te gering geſteld hadde; omdat men in *de Geographiſche beſchryving des Aardkloots*, door den Heere *L. F. Krayenſchot*, in den Jaare 1772 uitgegeeven, het getal derzelve, op bladz. 391, tot 14.270 geſteld vondt.

Het was derhalven der moeite waard, dat ik het getal Inwooners van geheel Friesland op nieuws overzag, en met de Cohieren der Specien van verſcheidene Jaaren vergeleek.

	Volgens *Krayenſchot*, waren 'er in den Jaare.		Volgens de Specie Cohieren zyn 'er aangegeeven.			
Ao. 1748. te	Inwooners.	Ao. 1762.	Geheele Hoofd.	Halv. Hoofd.	te zaamen.	Gebubbeld.
Leeuwaarden.	14.270	. . .	2.786	2 585	5.371	10.742
Harlingen.	7.404	. . .	1.061	2.366	3.427	6.854
Sneek.	3.958	. . .	788	1.414	2.202	4.404
Franeker.	3.671	. . .	676	960	1.636	3.272
Workum.	3.063	. . .	562	1.144	1.706	3.412
Bolswerd.	2.878	. . .	510	1.074	1.584	3.168
Dokkum.	2.676	. . .	674	1.043	1.717	3.434
Hindelopen.	1.915	. . .	192	539	731	1.462
Staveren.	1.390	. . .	200	593	793	1.586
Tst.	989	. . .	209	335	544	1.088
Slooten.	436	. . .	52	192	244	488
In de 11 *Steden.*	42.650		7710	12.245	19.955	39.910
Ao. 1748. waren in *Friesland.*	135.195.	A. 1762.	26.903	45.135	72.038	144.076
	Ao. 1778. in					
	Oostergo.		9826	14210	24.036	48.072
	Westergo.		9886	10167	20.053	40.106
	Z. Wouden.		5250	11457	16.701	33.402
	Steden.		8723	12748	21.471	42.942
			33.685	48.576	82.261	164.522
	Ao. 1779.					
Volg. den Heere YPEY, *in Friesland.* bl. 25.			33.480	48.619	82.099	164.198

Vol-

Volgens dé Lyst van den Jaare 1748, was het getal Inwooners van het Quartier der Steden, 42.650
Volgens myne rekening in 1778 42.942
Dog in den Jaare 1762 ſlegts 39.910

welke te zaamen geeven 125.502

Door elkander 3 41.834 Inwooners.

Onderwylen blykt, uit het gecumuleerd getal geheele en halve hoofden, verdubbeld, dat het meer dan het waare getal Inwooners uitlevert; en derhalven ik te voren niet kwalyk gerekend hebbe.

Het zy de Inwooners in Friesland, zedert den Jaare 1748, dat is, in 30 Jaaren, zoo merkelyk vermeerderd waren als van 135.195, tot 164.522. En, derhalven, met 29.327 Menſchen; welk getal waarſchynelyk te groot is.

De Hoog Gel. Heer N. YPEY, die zyne rekening omſtandiger, dat is, uit de vergelyking der Huisgezinnen en Hoofdgelden tot elkanderen, heeft opgemaakt, telt het getal der vermeerderde Ingezetenen in 28 Jaaren, tot Ao. 1779, op 16.888. En aldus het getal der Inwooners, te zamen van 135.195, vermeerderd tot 152.021. Zie bladz. 28 zyner *Prysverh. over den Uitvoer van Hooi.*

Het is zeer waarſchynelyk, dat de rede van het vermeerderde getal Hoofden, in deeze laatſte jaaren, toegeſchreeven moet worden aan den grooteren Rykdom der Inwooners, oſſchoon het waar zy, dat, zedert weinige jaaren, alle de arme Staaten, inzonderheid die van Leeuwaarden, meerder onderſtand dan te voren hebben nodig gehad. En, vermits de armoede altoos grooter is in de Steden, dan op het Land, is dat mogelyk de rede, waarom, volgens myne rekening, de Hoofden gedubbeld, in den Jaare 1762, voor alle de Steden, ſlegts uitmaakten een getal van 39.910 Menſchen; en voor Leeuwaarden 10.742. Onderwylen is dit zeker, en het éénige 't welk ik aantoonen wilde, dat men, om eene gemakkelyke Rekening, oſſchoon die van den Heere N. YPEY netter zy, het getal der Hoofdgeld-betaalende Inwooners verdubbelende, naa genoeg, de ſom der Inwooners kan berekenen; en, dat ik, derhalven, door *Leeuwaarden* op 12000 Zielen te ſchatten, vooral als men 'er de jaarlyks ſterfende by vergelykt, het getal groot genoeg geſteld hebbe. Het is

immers, boven alle waarſchynelykheid, dat 'er, 's jaars, van de 45 Menſchen, te Leeuwaarden, ſlegts 1 ſterven zoude.

Het is even weinig waarſchynelyk, dat $\frac{1}{3}$ der Inwooners by de opſchryving der hoofden en ſpecien zig verſchoolen zoude hebben. Te minder, om dat wy teffens aangetoond hebben, dat het getal Hoofden evenredig opgeklommen is; zoo dat het getal van den Jaare 1762, van 5371, in den Jaare 1778 vermeerderd is tot 5935, het welk, volgens onze rekening, eene vermeerdering van 1128 Zielen zou uitmaaken, voor 16 jaaren.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN BLAAUW-SPECHT.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeſchryver van den Heer DE BUFFON.)

De *Blaauw-ſpecht*, in 't Grieksch Σιττα, in 't Latyn *Sitta*, in 't Italiaansch *Picchio*, in 't Fransch *Torche-pot*, in 't Engelsch *Nuthatch*, in 't Hoogduitsch *Blaw-ſpechtle*, in 't Poolsch *Dzieciot-modrawy*, in 't Turksch *Agascacan*, geheeten, gaat zeer weinig van het eene in het andere Land; Winter en Zomer onthoudt hy zich in die ſtreeken, waar hy gebooren werd; alleen zoekt hy, in het koude Saiſoen, gunſtige plaatzen, nadert de wooningen der Menſchen, en komt zomtyds in de Velden en Tuinen; anderzins vindt hy zyn ſchuil in dezelfde gaten, waar hy broedt, zyn kleine Voorraadſchuur maakt, en waarſchynlyk alle nagten doorbrengt. Schoon hy zomtyds ſlaapt op de ſtokjes van zyn kouwtje in den gevangen ſtaat, zoekt hy meest gaten om 'er de nagtrust in te neemen, en, by gebrek daar van, kromt hy zich in het eetensbakje; men heeft desgelyks opgemerkt, dat hy, in het kouwtje zich ophangende, het zeldzaam doet in dien ſtand, welke hem 't natuurlykst ſchynt; dat is, met den Kop omhoog, doch doorgaans op zyde, of zelfs na beneden; en, 't is op deeze wyze, dat hy de nooten kraakt, naa dezelve wel vast in een ſpleet gezet te hebben.

De *Blaauw-ſpechten* loopen op de Boomen in allerlei richtingen, om jagt te maaken op Inſecten. ARISTOTELES tekent op, dat zy gewoon zyn de Eijeren der *Arenden* te breeken, en 't is mogelyk dat zy kruipende de hoogte bereiken, waar der Vogelen Koning zyn nest gebouwd heeft; 't is mogelyk,

lyk, dat zy de Eijeren, die minder hard dan Nooten zyn, gebrooken en geëeten hebben; doch men voegt 'er al te los by, dat dit eene der oorzaaken is, van den kryg, dien de *Zwarten* tegen de *Blaauw-ſpechten* voeren; even of een Roofvogel een beweegreden van wraak noodig hadt om een vyand te zyn van veel zwakker Vogelen, en die te verſlinden.

Schoon de *Blaauw-ſpechten* een groot gedeelte van den tyd beſteeden met op de Boomen te kruipen, maaken zy, des niettegenſtaande, zeer aartige beweegingen, en deeze vaardiger dan de *Mosſchen*, zy zyn ook eenpaariger en zagter; want zy maaken, in 't vliegen, veel minder gerugts. Doorgaans onthouden zy zich in de Bosſchen, een zeer eenzaam leeven leidende; doch wanneer zy met andere Vogelen in een vlugt zyn opgeſlooten, als *Mosſchen*, *Vinken*, enz., leeven zy met dezelve in goede verſtandhouding.

In den Voortyd ſlaat het Mannetje een minnetoon, *Guiric*, *Guiric*, welken het dikwerf herhaalt. Met deezen roept hy zyn Wyfje; dit laat zich, zegt men, langen tyd roepen eer het komt; doch geeft zich eindelyk over aan de begeerte van het Mannetje, en zy werken beiden aan het Nest, 't welk zy vervaardigen in een hollen Boom; vinden zy 'er geen, die hun aanſtaat, zy maaken met den bek, in een vermolzemden ſtam, de noodige holligheid. Is de buitenſte opening van dit gat te wyd, zy vernauwen dezelve met aarde, en zomtyds met drek, deeze ſtoffe verwerkende als een Pottebakker.

Het Nest, dus vervaardigd zynde, zou niemand, die het van buiten ziet, 't zelve voor een Vogel-nest houden. Het Wyfje ligt 'er vyf, zes, of zeven Eitjes in, van de gewoone gedaante, vuil wit, en rood geſtipt. Deeze leggen op vermolzemd hout, mosch, enz. Het Wyfje broedt onafgebrooken, en is dermaate op haare eitjes geſteld, dat het zich eer de vederen zou laaten uittrekken, dan 'er van afhaalen; ſtoot men met een ſtok in het gat, het toont zich vergramd, en ſchuiffelt als een Slang, of liever gelyk een *Mees*, in dergelyk een geval, zou doen; om voedzel te haalen, verlaat het de Eitjes niet, en wagt tot het Mannetje eeten brengt; en ſchynt dit Mannetje deezen pligt met veel toegenegenheids te volbrengen; zy leeven, behalven van Nooten, van Inſecten; en het vleesch der Jongen, wanneer ze vet zyn, is een lekker beetje.

De Jongen komen uit op 't einde van de maand May. Wanneer de opvoeding volbragt is, beginnen zy zelden een tweede broedzel; maar ſcheiden van elkander, om, geduu-

rende den Winter, alleen te leeven. BELON ſchryft, de Boeren hebben waargenomen, dat het Mannetje het Wyfje ſlaat, wanneer hy het, naa dat het is weggegaan, wedervindt; dan ik geloof veeleer, dat het, wel verre van het Wyfje te ſlaan, 't welk hem, voor het broeden, zo lang deedt verlangen, by het weder ontmoeten, naa eenigen tyd afweezens, met zeer vuurige minnekoozeryen bejegent, die vlugtige waarneemers voor eene harde behandeling hebben aangezien.

De *Blaauw-ſpechten* zwygen het grootſte gedeelte van het Jaar, hun gewoon geroep is, *ti*, *ti*, *ti*, *ti*, *ti*, *ti*, dit herhaalen zy ſteeds rondsom de Boom-ſtammen kruipende, en hoe langer hoe raſer. LINNÆUS berigt ons, volgens den Heer SROM, dat zy behooren tot de Vogelen die by nagt zingen. Behalven den bovengemelden minnetoon, en dit gewoon geſchreeuw, als mede het kloppen op de Boom-ſchors, maaken de *Blaauw-ſpechten* nog een zeer zonderling geluid op drooge en geſpleete Boomen, 't geen men zich zou verbeelden dat van een twintigmaal grooter Vogel kwam, en op een zeer verren afſtand hoorbaar, 't is even of zy den Boom opſplyten.

Men heeft opgemerkt dat zy huppelende voortgaan, met den kop onder de vlerken ſlaapen, op den grond van het kouwtje liever dan op de ſtokjes rusten. By het Mannetje is het bovenſte gedeelte van den Kop, en van het Lyf, als mede de twee tusſchen-pennen van den Staart, blaauw asch-kleurig, de Gorgel en de zyden van den Kop, witagtig, de Borst en Buik, oranje-verwig; de Zyden, de Schenkels, en de Aars, zyn bruinder, na het kastanje-verwige trekkende; de Beneden-dekveeren van den Staart zyn witagtig, met rood geboord, zich tot vyf linien van het einde des Staarts uitſtrekkende; een zwarte ſtreep, die van de Neusgaten begint, loopt over de oogen heen, en ſtrekt zich achterwaards verder dan de Ooren uit; de groote Boven-dekveeren en Vleugel-pennen zyn bruin, met min of meer donker-graauwe randen; de Zyd-pennen van den Staart zwart asch-graauw aan 't einde; de buitenſte met wit geboord, ter helft van de langte, en by het einde met een ſtreep van dezelfde kleur; en de drie volgende op den binnenkant met een witte vlek getekend; boven op is de Bek asch-verwig, beneden ligter van kleur. ——— Het Wyfje heeft dezelfde kleuren, doch veel zwakker; op den derden van May kreeg ik 'er één in handen, die alle de Veeren uit het Onderlyf, van den Aars tot de Borst, had uitgeplukt. De geheele langte is zes duimen.

BE-

BERIGT VAN HET FEEST DER ROOZE TE SALENCY IN PICARDYE.

(*Uit het Fransch van de Gravinne* DE GENLIS.)

Nog is 'er een hoekje werelds waar eenvoudige opregte Deugd openbaare Eere ontvangt en wegdraagt. 't Is een Dorp van *Picardye*, eene plaats ver afgelegen van de Beſchaafdheid en Weelde der groote Steden. Hier heeft eene aandoenlyke Plegtigheid plaats, die de traanen uit de oogen der aanſchouweren trekt; eene Plegtigheid, eerwaardig om derzelver hooge oudheid en heilzaamen invloed, die de omwenteling van twaalf Eeuwen heeft doorgeſtaan: daar is de enkele luister van een Bloemkrans, waar mede de Onſchuld, 's jaarlyks, gekroond wordt, teffens de belooning, de aanmoediging en het zinnebeeld. Hier, in de daad, prikkelt de Eerzugt het jeugdig hart; maar 't is eene edele Eerzugt. De Prys is een Hoed, vercierd met Roozen.

De voorbereidzels tot eene openbaare toewyzing, de Feestpragt, de zamenloop des Volks, het aandagtig oog gevestigd op de Zedigheid, die door bloozen zich zelve eere aandoet, de eenvoudigheid der belooninge, een zinnebeeld van de deugden door welke zy verworven wordt; de tedere vriendſchap der Mededingſters, die, de zegepraal der Koninginne vergrootende, in 't diepst van haare harten, de bezorgde hoope koesteren, om op haare beurt dezelfde eere weg te draagen: alle deeze omſtandigheden zamengenomen, zetten een welgevallige en aandoenlyke pragt by aan deeze zonderlinge Plegtigheid, die elk hart doet kloppen, elk oog met traanen van genoegen vervullen, en de driften opwekt by de bezadigdſten en verſtandigſten.

Zelve onberispelyk te weezen is niet genoegzaam, 'er is eene ſoort van adel, van welke men blyk en beſcheid vordert; een adel niet van rang en waardigheid: maar van waarde en onſchuld. De bewyzen moeten verſcheide Geſlachten bevatten: zo van 's Vaders als van 's Moeders zyde: derwyze dat een geheel Geſlacht gekroond worde op het hoofd van ééne: de zegepraal van één is de roem van allen: en de oude Grysaart, die traanen van aandoenlykheid en tederhartigheid ſtort van wegen de Overwinning door de Dogter zyns Zoons behaald, ontvangt, aan haare

zyde gezeten, in de daad, het loon van zestig jaaren deúgdzaam leevens.

Door dit middel wordt de naijver algemeen: elk is op de eer van zyn geheel Geſlacht geſteld; ieder vreest door eene onkieſche daad zyne Zuster of Dogter te ontthroonen. De Roozen Kroon, aan de Voorzigtigſte beloofd, wordt met ongerustheid verwagt, met regtvaardigheid toegereikt, en vestigt Goedheid, Braafheid, en Zedigheid in elk Huisgezin: deeze houdt het beste Volk in de vreedzaamſte verblyfplaats.

Voorbeeld, kragtigwerkend Voorbeeld, betoont zyn kragt zelfs op eenigen afſtand: daar wordt het raadbeginzel van waardige bedryven ontwikkeld, en de reiziger, dit Grondgebied naderende, ontdekt, eer hy 't zelve betreedt, dat hy niet verre van *Salency* is. In de omwenteling van zo veele eeuwen, is alles daar rondsomme veranderd: zy alleen leveren hunnen Kinderen de onbevlekte Erfenis over, welke zy van hunne Voorouderen ontvangen hebben. Eene Inſtelling, waarlyk groot door derzelver eenvoudigheid, kragtig onder het ſchynbaar vertoon van zwakheid: zo ſterk is de meestal onbekende invloed der Eere: zo vermogend die dryfveer, waar dòor het ligt valt alle Menſchen te dryven. Zaay Eer, en gy zult Deugd maaijen.

Indien wy het oog vestigen op den tyd, dat de *Salencyers* dit Feest gevierd hebben, is het de oudſte Plegtigheid, van dien aart, nog in weezen. Slaan wy 't zelve op 't Voorwerp, is het mogelyk de eenigſte, aan den dienst der Deugd gewyd. Indien Deugd voor het nuttigst en waardigst voordeel der Maatſchappye te houden zy, is deeze Inſtelling, die dezelve bekroont, een openbaar Volks voordeel, en behoort aan *Frankryk*.

Volgens eene Overlevering, van eeuw tot eeuw overgereikt, was de H. MEDARD, te *Salency* gebooren, eer de Eigenaar dan Heer van *Salency*, (want men hadt toen geene Leengoederen,) de Inſteller van dit bekoorelyk Feest, 't geen de Deugd zo veele Eeuwen lang heeft doen bloeijen. Hy zelve hadt het troostryk genoegen van de vrugt zyner wyze Inſtelling in te oogſten: zyn Geſlacht werd met den Prys vereerd: zyne Zuster droeg de Roozen Kroon weg.

Van de vyfde Eeuw af, tot deezen dag toe, heeft deeze Feestdag ſtand gehouden. Aan deeze Rooze is eene zuiverheid van Zeden verknogt, die, van onheuglyke tyden her, nooit de minſte ſmette gekreegen heeft; aan deeze

Roo-

Rooze is het geluk, de vrede, en de roem der *Salencyers* verbonden.

Deeze Roos is het Huwelyksgoed, dikwyls het eenig Huwelyksgoed 't geen de Deugd met zich brengt, en ſtrekt ten bevalligen cieraad by eene gelukkige Egtverbintenis. Welbemiddelden zelve ſtaan 'er na om de Roos te verkrygen, en komen met eerbiedenis om ze uit de hand der eerlyke Armoede te ontvangen. Een bezit van twaalf honderd jaaren, en zulke heerlyke voordeelen, maaken den ſchoonſten tytel uit, die in de wyde wereld beſtaat.

Een gewigtig Tydperk voor deezen Feestdag der Rooze was, toen LODEWYK de XIII den Marquis DE GORDES, Kapitein zyner Lyfwagt, van het Kasteel van *Varennes* na *Salency* zondt, met een blaauw Lint en een zilveren Ring, om, van zynen wege, aan de Koninginne der Rooze te worden aangeboden. Van dit loflyk tydſtip af, heeft een blaauw afhangend Lint de Rooze-kroon verciert, en is de zilveren Ring daar aan vast gemaakt; en de jonge Dogters, haare Speelgenooten, draagen over haare witte kleederen een blaauw Lint, by wyze van een Sierp.

In den jaare MDCCLXVI heeft de Heer MORFONTAINE, een jaarlyks inkomen van honderd en twintig Livres gemaakt aan de jonge Dogter, die toen tot Koningin verkooren werd. Dit inkomen is aan haar gemaakt zo lang zy leeft, en, naa haar dood, zal elke jonge Dogter, die tot haar Opvolgſter gekooren wordt, op den dag haarer Krooning, één jaar deezer inkomſten ontvangen. Deeze edelmoedigheid kan alleen beloond worden door openbaare eerbetooning, en eer is alleen beloonenswaardig.

Eenige dagen voor den Feestdag van *St. Medard* vergaderen de Inwoonders in tegenwoordigheid der Geregtsdienaaren, en dit waardig gezelſchap raadpleegt over de gewigtige zaak om eene keuze te doen: in welke verrigting zy niets anders op 't oog hebben dan billykheid. Zy weeten alle de verdienſten, die regt geeven op de Kroon, en zyn kundig van alle de Huislyke zaaken in hun vreedzaam Vlek: zy hebben geen ander oogmerk, en zy kunnen geen ander hebben, dan om regt te doen. Ingenomenheid met, en eerbied voor, de gedagtenis van den Heiligen Inſteller, en de uitmuntenheid der Inſtellinge zelve, zyn nog by hun in volle kragt. Zy benoemen drie jonge Dogters, drie deugdzaame *Salencyers* van de geagtſte en eerwaardigſte Familien.

Dit Drietal wordt terſtond tot den Heer van *Salency* ge-

bragt, of den Perſoon benoemd om dien te verbeelden: het ſtaat geheel aan hem wie deezer drie hy wil verkiezen: doch ééne derzelven moet gekoozen, en voor Koningin van dat Jaar uitgeroepen worden.

Acht dagen voor de Plegtigheid, wordt de naam der gekoozene Maagd in de Kerk afgekondigd.

Wanneer de groote Feestdag gekomen is, die den achtſten van Juny invalt, mag de Heer van *Salency* de eer neemen om de Koningin ter krooninge te geleiden. Op dien ſtaatlyken dag is zy grooter dan alle die haar omringen, en die grootheid is van zulk eene natuur, dat zy niets gemeens heeft met de gewoone onderſcheidingen van rang en aanzien.

De Heer van *Salency* heeft het voorregt om de Deugd uit haare hutte te voorſchyn te brengen, en in zegepraal te leiden. Leunende op zyn arm, of den arm des geenen, die zyne plaats bekleedt, komt de Koningin uit haare eenvoudige wooning, vergezeld van twaalf jonge Dogters, in 't wit gekleed, met blauwe Sjerpen, en twaalf Jongelingen, die het cieraad der Koninginne draagen; voor haar heen gaat Muzyk, welke het begin des ommegangs aankondigt; zy trekt door de ſtraaten van *Salency*, tuſſchen de geſchaarde ryen van aanſchouwers, van rondsomme derwaards toegevloeid. De menigte bewondert haar, en juicht haar toe: de Moeders ſtorten vreugde-traanen; de oude lieden herzamelen hunne kragten om de geliefde Koningin te volgen, en haar te vergelyken met die zy in hunne jeugd zagen kroonen. De *Salencyers* zyn grootsch op de verdienſten van haar aan wien zy de kroon geeven: zy is een hunner, zy behoort tot hun, zy heerscht door hunne verkiezing, zy regeert alleen, en is het éénig voorwerp van aandagt.

De Koningin aan de Kerk genaderd zynde, is de plaats voor haar beſtemd altoos in 't midden des Volks; de eenige plaats die haar eere kan aandoen: waar zy zich bevindt houdt alle onderſcheid van rang op, deeze verdwynt in de tegenwoordigheid der Deugd. Te midden van het choor in 't gezigt van al het volk, is een geſtoelte gezet om haar te ontvangen: haar ſtoet ſchaart zich in twee ryen aan wederzyden: zy is het eenig voorwerp van dien dag: alle oogen blyven op haar gevestigd, en haar zegepraal is beſtendig.

Na het zingen van de Vesper begint de ommegang op nieuw, de Geestlykheid gaat voor, de Heer van *Salency* neemt

neemt haar hand, haar trein volgt, het volk ſchaart zich in de ſtraaten, terwyl eenige der Inwoonderen gewapend de twee gelederen ſluiten, en door de luidrugtigſte toejuichingen haar hulde bewyzen, tot zy in de Kapél van *t. Medard* komt, welks deuren open ſtaan. De goede *Salenryers* verlaaten haare Koningin niet op het oogenblik, wanneer de belooning der Deugd ſtaat overgereikt te worden: dan is het byzonder aangenaam haar te zien, en loflyk van haar gezien te worden.

De Kerklyke, die den dienst doet, zegent den Roozenhoed en de andere cieraaden; hier op wendt hy zich tot de Vergadering, en doet eene Redenvoering over het onderwerp des Feestdags. Welk eene aandoenlyken en diepen indruk maakt de taal des Priesters, die dan in den Lof der Deugd uitweidt, op de gemoederen zyner Toehoorderen! Hy houdt de Kroon in zyne hand, terwyl de Deugd gekniéld aan zyne voeten dezelve wagt: alle de aanſchouwers zyn ontroerd, traanen ſtaan in aller oog, overtuiging heerscht in elk hart, en laat onuitwischbaare indrukzels naa. De Koningin ontvangt de Kroon. Het *Te Deum* wordt aangeheeven, en de Ommegang hervat. De gekroonde Koningin keert, op dezelfde wyze als zy heen ging, te rugge: haar zegepraal neemt toe terwyl zy voort treedt, weder in de kerk komt, en op dezelfde plaats in 't choor gaat zitten, tot het voleinden van den Dienst.

Nieuwe eere ſtaat haar nog te ontvangen. Voortgaande tot zekere plek gronds, vindt de gekroonde Onſchuld Onderdaanen gereed om haar Geſchenken aan te bieden: deeze zyn eenvoudig; doch derzelver eenvoudigheid ſtrekt ten blyke van de oudheid der gewoonte: een Bloemruiker, een Spies, twee Ballen, enz.

Van hier wordt zy, met dezelfde Staatſy, na haare Bloedverwanten te'rug gebragt, en geeft, indien zy het goed vindt, aan haar eigen huis een eenvoudig Landonthaal, aan haaren Geleider en aan haaren ſtoet.

Dit Feest is van eene zonderlinge natuur, en heeft nergens zyn gelyk. Het dient, om Deugd, door openbaar eerbetoon, aan te moedigen: en ten zulken einde moet het onbepaald weezen. Waar Deugd heerscht kent zy geen Mededingſter; en wie, in haare tegenwoordigheid, na onderſcheiding dingt, kan niet genoegzaam gevoelig weezen voor 't geen men verſchuldigd is aan haare zegepraal.

Het onderſcheidende kenmerk van dit Feest beſtaat hier in, dat alles op de Koningin t'huis komt, en alles in haare

tegenwoordigheid voor haar wykt: haar luister is haar eigen, en niet ontleend: haar roem ontvangt niets van rangonderſcheiding: zy heeft niemand nóodig om haar groot en eerwaardig te maaken: met één woord, het is het Beeld der Deugd 't welk praalt, en alles voor zich doet verdwynen.

De Herder is zo eerwaardig als zyne Kudde zuiver. Door zich een Beſchermer te betoonen van een Feest, 't welk de Zeden des volks voor de algemeene beſmetting bewaart, verrigt hy 't geen hem voegt. Aangenaam is het te regeeren over Menſchen, die opregt, eenvoudig, en arbeidzaam zyn; gelukkig in hun middelbaaren ſtaat, vreedzaam in hunne onderlinge verkeering, waar men geen voorbeeld kent van één enkel Perſoon, voor de Wereldlyke Overheid te regt geſteld; Menſchen, wier zuiverheid door geen misdryf bezoedeld, door geene laage daad beſmet, of door eene veroordeeling onteerd werd; Menſchen, wier nederige wooningen, te midden van werkzaame behoefte, de Deugden der beide Sexen vertoonen, ter voortbrenging van 't algemeen geluk verëénigd.

VERTOOG OVER DE DICHTERLYKE SCHIKKING.

(Ontleend uit de *Eſſays on Poetry and Muſic as they affect the mind*, by JAMES BEATTIE, L. L. D. *Profeſſor of Moral Philoſophy and Logic, in the Marechal Coll ge and U niverſity of Aberdeen.*)

(*Vervolg en Slot van bladz.* 204.)

De Schoonheden der Dichtkunde kan men onderſcheiden in plaatslyke en algemeene. De eerstgemelden mogen den Dichter groote eere geeven; doch de laatstgenoemde zyn in zichzelve uitſteekender, en deeze möeten wy verondersteld worden, voornaamlyk, op 't oog te hebben, wanneer wy ſpreeken van de weezenlyke characters der Kunſte. —— Eene weluitgevonde Fabel moet, zo wel als zy een der moeilykſte werken is van het menschlyk Vernuft, ook voor een der grootſte ſchoonheden der Dichtkunſte gehouden worden. Het *Oogmerk*, voor zo verre het onderſcheiden is van de Fabel, moge Verklaarders noodig hebben om het op te helderen; doch eene weluitgewerkte Fabel wordt algemeen begreepen, en behaagt doorgaande. En, indien 'er ooit een Dichter opſtaat, die by de kunst van SOPHOCLES

CLES en HOMERUS, de nauwkeurigheid en kieschheid van VIRGILIUS voegt, en daar mede paart de kragt, verſcheidenheid en natuurlyke verwen van SHAKESPEARE, zou de Wereld in de Dichtkunde iet voortreflykers zien, dan wy thans kunnen bevatten.

Uit de Stelling, voorheen beweerd en beweezen, dat het einde deezer Godlyke Kunst beſtaat in *Vermaak te ſchenken*, heb ik getragt af te leiden, dat het oogmerk des Dichters, 't zy hy voorhebbe de Verſchynzels en Gedaanten des Heelals te beſchryven, of de werkingen van 's Menſchen Ziel na te gaan, en de verſcheidenheden der Characters te ſchetzen, of in een groot Werk veele ſtukken van verſchillenden aart zamenvoegt, —— zich moet voorſtellen de Natuur af te beelden, niet zo als dezelve is, maar in dien ſtaat van volmaaktheid, in welken zy, beſtaanbaar met den aart des werks, en de wetten der waarſchynlykheid, veronderſteld mag worden zich te vertoonen.

Zodanig is, over 't algemeen, de aart dier Dichtſtukken, welke verwondering, medelyden, en andere *ernſtige* aandoeningen zoeken op te wekken. Maar, in deeze Kunst worden, gelyk in alle andere, verſchillende maaten van voortreflykheid gevonden; en wy hebben, tot dus verre, ons meest tot de hoogſte bepaald. Alle ernſtige Dichters betoonen zich niet even bezorgd om de Natuur te verſraaijen. EURIPIDES wordt gezegd de Menſchen verbeeld te hebben zo als zy zyn; SOPHOCLES dichterlyker, zo als zy zouden kunnen weezen (*). THEOCRITUS voert (in zyne Herderszangen) eene taal, en bedient zich van denkbeelden, die nader aan het *Onbeſchaafde Land* (*) komen, dan VIRGILIUS. In een *Geſchiedkundig Tooneelſtel*, moeten de Characters en de Gevallen met de Geſchiedkundige Waarheid overeenſtemmen; of althans 'er zo verre niet van afwyken, dat men tot eene verregaande misvatting van het gebeurde vervoerd worde. In een *Geſchiedkundig Heldendicht*, als de *Pharſalia* van LUCANUS, wordt de Geſchiedkundige Schikking boven de Dichterlyke geſteld; als der waarheid nader komende. Nogthans wordt ze, zelfs in deeze Dichtſtukken, eenigzins verbeterd. De Perſoonen in SHAKESPEARE's *Geſchiedkundige Spelen*, en de Helden in de *Pharſalia*, ſpreeken in Verſen, overeenkomſtig met hunne Characters, met eene vaardigheid, ſchoonheid, en kenſ

(*) ARIST. *Poet.*

(*) MARTIAL. *Rus verum et barbarum.*

keur van taal, die men in het daadlyk leeven, ja zelfs in de Geſchiedenis, niet aantreft. Aanſpraaken worden 'er bedagt, en, om de Beſchryving te verfraaijen, Omſtandigheden, in menigte, 'er bygevoegd; weezenlyke Gebeurtenisſen ſtelt men beknopter en ſchielyker op een volgende voor; vercierde voegt men 'er in, om de Characters op te helderen, en het Verhaal verandering by te zetten.

Hoe meer de Dichtkunst de Natuur verbetert, door te ſchilderen naar algemeene denkbeelden, opgemaakt uit veelvuldige en uitgeſtrekte waarneeming, hoe dezelve, (volgens ARISTOTELES) meer van de Wysbegeerte hebbe; hoe grooter kragt van verbeelding en waarneeming dezelve in den Kunſtenaar vordert, en hoe meer kans hy heeft om algemeen te behaagen. Een gemeen Schilder kan de afbeelding geeven van een ſchoon Gelaad; maar uit een aantal zulke weezens een algemeen denkbeeld van Schoonheid te verzamelen, volmaakter dan men by een éénig in 't byzonder aantreft, en dan beſtaan te geeven aan dat denkbeeld, door het op doek te brengen, (gelyk men wil dat ZEUXIS gedaan hebbe, toen hy het heerlyk meesterſtuk, de Schildery van HELENA, vervaardigde,) is een werk waar toe iemand Vinding en Oordeel, zo wel als bekwaamheid in het uitvoeren, moet bezitten. Want zodanig eene Schildery wordt niet gemaakt, door de Oogen van de eene Dame, de Neus van een tweede en de Lippen van eene derde te neemen —— eene zamenvoegzel van deezen aart zou waarſchynlyk belachlyk weezen: dewyl een zekere gelaadstrek aan 't eene gelaad voegt, welke aan een ander niet zou paſſen; —— maar het is, door verſcheide ſchoone Monden, (by voorbeeld) met elkander te vergelyken, en het byzonder bekoorelyke van elken mond op te merken, en dan een denkbeeld daar van te vormen, misſchien verſchillend van alle, en volmaakter dan eenig opzichzelven: dus voortgaande tot alle gelaadstrekken, met oogmerk, niet alleen, om de kleur, de gedaante, en evenredigheid van elk deel te krygen; maar ook de zamenſtemming van 't geheel. 't Gebeurt zeldzaam, dat één enkel voorwerp zo volmaakt is in alle hoedanigheden, als wy verlangen; en ſchoon het zo ware naar zommiger gevoelen, zouden allen 'er het zegel niet aan hangen. Een Minnaar moge zyn Beminde als een voorbeeld van volmaaktheid aanzien; zy moge vlekken, rimpels in 't aangezigt en een ongevalligen opſlag van 't oog hebben, hy zal het alles fraay vinden; doch een ander beſchouwt haar in een geheel verſchil-

ſchillend licht, ontdekt misſchien veele gebreken, en weinige bevalligheden, keurt haar te vet of te mager, te kort of te lang. Wat nu zou het gevolg weezen, indien het Portrait van deeze Juffrouw, onder het Character van VENUS of HELENA in Schildery kwam? De Minnaar zou het bewonderen; doch de rest der wereld verſtelq ſtaan over den ſmaak des Schilders. Groote Kunſtenaars zyn, nogthans, tot deeze dwaaling vervallen. RUBENS ſchynt, terwyl hy eenige zyner ſtukken ſchilderde, maar twee denkbeelden van Vrouwlyke Schoonheid gehad te hebben: en deeze twee waren ontleend van zyne twee Vrouwen: al de Wereld keurt het in hem goed, dat hy zo partydig omtrent zyne Egtgenooten dagt: doch allen gevalt zyn ſmaak in vrouwlyke Schoonheid niet.

Byzondere Voorwerpen zyn 'er, ongetwyfeld, in de Natuur, die aller bewondering verdienen. 'Er zyn veele Vrouwen in *Engeland*, wier Schoonheid al de Wereld zal erkennen: ja, misſchien zyn 'er zodanige onder alle Volken: want hoe grillig onze ſmaak voor Schoonheid ook moge voorkomen aan zommige hedendaagſche Wysgeeren, men heeft my verzekerd, dat, in de *Weſt-Indiën*, een Zwartin zelden onder de Zwarten voor eene Schoonheid gaat, of zy is die ook naar 't denkbeeld der Blanken. 'Er zyn, in 't daadlyk leeven, Characters, die, met weinig of geen byvoeging, in een Heldendicht zouden paſſen: men vindt Landſchappen zo fraay, dat men ze niet fraaijer kan wenſchen. Maar dit is niet gemeen: en het mag, derhalven, ſchoon de Regel niet zonder uitzonderingen zy, nogthans als een Regel worden aangenomen, dat de Dichter of Schilder, die ten oogmerke heeft zich naar den *algemeenen* Smaak te voegen, zyne ſchetzen moet maaken naar algemeene denkbeelden, uit eene veel bevattende waarneeming der natuur gevormd. Doorgaande zyn de byzonderheden van enkele perſoonen alleen aangenaam voor eenige weinigen, de Zeden der *Franſchen* behaagen aan de *Franſchen*, de Kleeding van de Mode aan Heeren en Juffrouwen van de groote Wereld, de denkbeelden en de taal van Roskammers aan Liefhebbers der Harddraaverye. Maar Zeden en Gevoelens, Kleedingen, en Gelaadstrekken, kan men zich verbeelden, welke aangenaam zullen weezen voor allen die waardig zyn voldaan te worden; deeze uit te vinden, deeze te vertoonen, is het werk van een Kunſtenaar.

Enkele Portraiten zyn nuttig en aangenaam in de Dichtkunst, zelfs wanneer zy te kort ſchiet, ten opzigte van de Wys-

Wysgeerige Volmaaktheid, kunnen zy groote verdienſten hebben als een middel om onderwys en vermaak te verſchaffen. Eenige Zielen bezitten geene geſchiktheid tot afgetrokke beſpiegeling, en vinden meer ſmaaks in het *begrip* van een enkel byzonder weezen, dan in het *denkbeeld* van eene ſoort; zy ſcheppen meer genoegen met in een Geſchiedkundig Tafereel of een Heldendicht, de Afbeeldingen of Characters te zien van hunne bekenden, dan het zelfde gelaad of geaartheid tot een algemeen denkbeeld gebragt (*). By de meeste Menſchen is de eenvoudige en onopgepronkte natuur, op zekere tyden, en in zekere opſtellen, aangenaamer, dan de uitgewerktſte kunst; even gelyk eene eenvoudige korte tusſchenrede, zonder ſtemverheffing voorgebragt, eene aangenaame verſcheidenheid aan eene Redenvoering byzet. Veele zodanige Afbeeldingen van de eenvoudige natuur vindt men in de mindere gedeelten der Dichtwerken van HOMERUS en VIRGILIUS; en zy hebben eene allerheerlykſte uitwerking en waarſchynlykheid aan de Verciering by te zetten, zo wèl als om 's Leezers verbeelding te ſtreelen met onderſcheide leevendige en ligtbevatbaare Beelden. De Geſchiedkundige Spelen van SHAKESPEARE voeren ons medelyden of onzen ſchrik niet op tot zulk eene hoogte als LEAR, MACBETH of OTHELLO; dan zy houden ons, egter, gaande, en ſchenken ons onderwys. De ruwſte Herderskouten van THEOCRITUS zyn, door eenige Schryvers, boven die van VIRGILIUS verheeven; dewyl zy meer hebben van het daadlyk Leeven. Men weet dat CORNEILLE de *Pharſalia* boven de *Eneis* ſtelde, misſchien om dat dezelve der Waarheid nader kwam; of mogelyk uit hoofde van de verheevene gevoelens der *Stoicynſche Zedekunde*, daar in zo kragtig en opgeſmukt ten toon geſpreid.

De Dichters kunnen de natuur zo wel te veel als te weinig verfynen; want gemaaktheid en boersheid zyn beide even verre van het waare fraaije verwyderd. De ſtyl en de gevoe-

(*) Een Geſchiedkundige Afbeelding, gelyk WEST's *Dood van Wolfe*, waar in de Weezens alle Portraiten zyn van byzondere Helden, en de Kleedingen naar den hedendaagſchen trant, moge thans meer treffen, dan of ze ſchilderagtiger geweest ware, en het heldhaftige op meer wyzen uitdrukte. Doch is 'er geen rede om te vreezen, dat, in eene volgende eeuw, wanneer de Kleeding uit de mode geraakt is, en de Weezens niet langer bekend zyn als Portraiten, dit heerlyk ſtuk zyne uitwerking zal verliezen?

voelens, in een Tooneelſpel, behooren, buiten twyfel, zuiverder en treffender te weezen dan men hoort in de beſchaafdſte verkeering; maar elken Knegt tot een vernuftigen Knaap, en ieder Heer of Juffrouw geestig te maaken, gelyk zommigen gedaan hebben, is te verre verfynd. MENANDER en TERENTIUS wisten dit midden te treffen, gelyk ook SHAKESPEARE in zyne gelukkigst uitgevalle ſtukken. — De Lieſde met zo weinig kieschheids te beſchryven, als zommigen, is onverſchoonelyk; maar dezelve in eene louter Platoniſche aanbidding te veranderen, is in een ander uiterſten loopen, min misdaadig in de daad, maar al te zeer afwykende van de waarheid in 't algemeen, om doorgaande te behaagen. OVIDIUS maakt zich aan 't een, PETRARCHA aan 't ander ſchuldig; VIRGILIUS heeft beide de uiterſten gelukkig vermyd; maar MILTON heeft deeze drift, zo onderſcheiden van alle anderen, geſchilderd, met zo veel waarheids en ſchoonheids omkleed, dat VOLTAIRE's loſſpraak niet te hoog klinkt, als hy zegt, dat Liefde by alle andere Dichters eene zwakheid ſchynt, maar in het *Paradys Verlooren* eene Deugd is. THEOCRITUS is, in zyne Herderskouten, dikwyls, tot volſtrekte aanſtootlykheden vervallen. De *Italiaanſche* Herders-dichten van TASSO en GUARINI, en de *Franſche* van FONTENELLE, daarentegen, ſchilderen, (ſchoon zommige plaatzen allerſchoonst eenvoudig zyn,) de zeden der Landlieden zo teder, zo gemaakt, dat ze tegen alle waarſchynlykheid aanloopen. Ik zou my tegen het oordeel veeler Mannen van naam in de Dichterlyke Oordeelkunde verzetten, indien ik beweerde, dat VIRGILIUS ons de volmaaktſte Herders-kouten geleverd hebbe; en, nogthans kan ik niet nalaaten, dit te denken. Dan 't is hier de plaats niet om 'er myne redenen voor op te geeven.

In de daad, ſchoon het Middelmaatige in de Uitvoering van Dichtſtukken de veroordeeling verdient, door HORATIUS daar over uitgeſprooken (*), zal men, nogthans, bekennen moeten, dat, in deeze Kunst, zo wel als in veele andere zaaken, het punt van Uitmuntenheid tuſschen twee Uiterſten gelegen, en alleen bereikt is door de zodanigen, die de Natuur zogten te verbeteren, zo ver de aart huns werks gehengde: op een even grooten afſtand blyvende van boersheid aan den eenen, en gemaaktheid aan den anderen, kant.

Indien men vroeg, welke uitwerkzels eene beſchouwing der

(*) HOR. *Ar. Poet.* vs. 375.

der vernederde Natuur, of der Natuur min volmaakt dan ze met de daad is, in de Dichtkunst zou voortbrengen? zou ik ten antwoord geeven: Dezelfde, welke het geen men *Caricatura* noemt in de Schilderkunst —— het ſtuk zou 'er belachlyk door worden. In meest elk gelaad zyn 'er eenige berispelyke trekken: met de wanſtaltigheid derzelven te vergrooten, kan men gereed eene belachlyke afbeelding geeven van een goed aangezigt. By de meeste Menſchen kan men redelyke, verſtandlyke of lichaamlyke gebreken vinden: door deeze *tot zekere maat* te vergrooten, vormt men het *Comicq Character*: gelyk men, door de deugden, bekwaamheden en perſoonlyke hoedanigheden te verheffen, Characters voor 't Heldendicht of Treurtooneel vervaardigt. Ik zeg tot *zekere maat*: want, indien zy, door hunne ondeugden, mangel aan verſtand, of lichaams gebreken, weerzin, medelyden of eenige andere geweldige gemoedsbeweeging verwekken, zyn ze niet langer de voorwerpen van het belachlyk Comicque; en 't is een groote misſlag in een Schryver, zyn best te doen om ze zo te maaken. 't Is een misſlag, dewyl hy daar door eene verkeerdheid van oordeel betoont, en zyn arbeid ſtrekt om de aandoeningen te verkeeren, en de zeden des Menschdoms te bederven.

Doch wordt de Natuur altoos vernederd in 't Comicque? Ik zeg, neen. Dit heeft zo min plaats, als dat zy altoos, gelyk wy reeds aanmerkten, verheeven wordt in ernſtige ſtukken. Eenige menschlyke Characters zyn zo waarlyk heldhaftig, dat zy bewondering verwekken, zonder dat de Dichtkunst ze ophemelt: andere zyn uit den aart zo belachlyk, dat de Comicque Schryver niets te doen hebbe dan ze af te beelden gelyk ze waarlyk zyn. Daarenboven is het verwekken van gelach niet altoos het bedoelde van het Blyſpel of *Drama*: zomtyds worden 'er verheevene gemoedsbeweegingen, en grootſche Characters ingevoerd: deeze mag de Dichter tot zulk eene hoogte brengen als hy tot zyn oogmerk dienſtig vindt, mits hy zyn ſtyl tot geen heldentoon doe zwellen: en het bedryf zyner Perſoonen zodanig zy, als men waarſchynlyk in het Leeven zou aantreffen. Wat de Fabel betreft, en de orde der gevallen, eischt alle Tooneelſpel zo groot eene volmaaktheid als het Heldendicht zelve, of is 'er althans voor vatbaar.

AANDOENLYKE GESCHIEDENIS VAN DEN EERW. LA ROCHE; STREKKENDE TOT EER VAN DEN GODSDIENST, EN VAN HET MENSCHLYK HART.

Meer dan veertig jaaren geleden, hadt een *Engelsch Wysgeer* zich nedergezet in eene kleine Stad van *Frankryk*. Eenige te leurſtellingen in zyn eigen Vaderland hadden hem bewoogen om een buitenlands reisje te gaan doen, en hy voelde zich bewoogen om daar te blyven: het geheel afgezonderd leeven ſtrookte best met zyne neiging, en begunſtigde zyne bovendryvende zugt tot diepe naſpeuringen.

In de ziel van zulk eene geſteltenisſe als die van den Heer —— vinden de fynſte en kieschſte aandoeningen zelden plaats, of, ze zyn, indien 'er oorſpronglyk waren, grootendeels verſtompt door diep peinzen en afgetrokken denken. Van hier heeft men het denkbeeld van Wysbegeerte en Ongevoeligheid vereenigd, en zyn deeze woorden als wisſelwoorden geworden. ——— Onze Wysgeer werd door zommigen gehouden voor iemand wien het aan gevoeligheid van Hart ontbrak, doch voor heusch en minzaam ſtondt hy by allen bekend; en 't is zeker, dat, ſchoon zyn Medelyden niet ſchielyk gaande wierd, het niet bezwaarlyk viel zyne Goeddaadigheid op te wekken.

Wanneer hy, op zekeren morgen, in 't diepst zyner beſpiegelingen zat, bragt een oude Meid hem de tyding, dat een eerwaardige Grysaart met zyne Dogter, den voorgaanden avond, in de plaats gekomen waren, op reis uit een afgelegen Land: dat de Vader 's nagts ſchielyk was aangetast door eene gevaarlyke ziekte, die het Volk in de Herberg voor doodlyk aanzag: dat 'er om hem gezonden was, dewyl hy iets van de Geneeskunst wist, en de Chirurgyn van huis was; zy vermelde voorts hoe het droevig was den ouden Man te zien, die niet zo zeer aangedaan ſcheen over zyn eigen ongemak, als wel over de ongelegenheid waar in hy zyne Dogter liet. —— De Wysgeer lag zyn Boek weg; ſtaakte zyne beſpiegelingen; kleedde zich aan, en volgde zyne Huishoudſter na het Huis van den Zieken.

Zy vonden hem in 't beste vertrek van de Herberg, waar deeze Reizigers hun intrek genomen hadden; doch het was een jammerhartig verblyf. De Heer —— ſtondt verſteld als hy 'er inkwam, alles zag 'er even arm en ongehavend uit. Op een zeer gemeene bedſtede aan 't eene einde lag de oude Man, dien hy kwam bezoeken, en by 't zelve zat deszelfs Dogter. Zy hadt een zuiver wit nagtkleed aan; haare zwarte hairlokken hingen 'er op zo als zy voorwaards overgeboogen zat, ſtaaroogende op het kwynend aangezigt haars Vaders. De Heer —— en zyne Huishoudſter waren reeds eenigen tyd in

het vertrek geweest, eer de jonge Juffrouw hun bemerkte. „ Mejuffrouw," zeide de Huishoudſter eindelyk op een zagten toon. Zy zag op, en met een vertoonde zich een der ſchoonſte weezens. Droefheid ſtondt 'er op gedrukt. Als zy den vreemden Heer bemerkte, door de oude Dienstmaagd mede gebragt, verfde eerst een blos dat aanminnig gelaad, zy ſprak hem aan met tederheid en eene aangeboore beleefdheid. Onze Wysgeer voelde zich getroffen. 't Was geen tyd om veele woorden te gebruiken; hy boodt zynen dienst aan met weinige. „ De Heer," zeide de Huishoudſter, „ ligt hier zeer ongemak„ lyk om opgepast te worden, indien het mogelyk ware dat „ hy elders gebragt wierd." ——— „ Indien hy aan ons huis „ kon gebragt worden," hervatte de Heer. Hy hadt een bed om een Vriend te leggen, en 'er was nog een klein kamertje ledig, naast dat van de Huishoudſter. Men beſloot hier toe. De zwaarigheden, die de Vreemdeling aanduidde, doch niet kon uiten, werden weggenomen; en de beſchaamdheid der Dogter, over zulk eene verregaande beleefdheid, week voor het denkbeeld dat het haaren Vader dienst zou doen. Men bezorgde den Zieken in lakens en dekens, en droeg hem uit de Herberg over na het huis van den Heer. ——— De Huishoudſter hielp de Dogter in het oppaſſen van den Kranken. De Chirurgyn, die kort daar op t' huis kwam, ſchreef een weinig voor, de Natuur hielp veel: en in een week tyds was hy in ſtaat zynen Weldoender te bedanken.

Intuſſchen hadt de Herbergzaame Heer ——— den naam en het character van zynen Gast vernomen, en verſtaan dat deeze een *Proteſtantsch Predikant* uit *Zwitzerland* was, LA ROCHE geheeten, een Weduwnaar, die onlangs zyne Vrouw verlooren hadt, naa eene kwynende ziekte, tot welker herſtel, het doen van een reisje was voorgeſchreeven: hy keerde thans te rug van die droeve en vrugtlooze reis, met zyn eenig Kind: de voorbeſchreeve Dogter.

Hy was een Godsdienſtig Man, en leefde zyner Bedieninge waardig. Zyne Godsvrugt was vuurig, maar vry van geſtrengheid, ik meen die geſtrengheid in welke zommige, die men Godsdienſtig noemt, zich zo verre toegeeven. Schoon de Heer —— zelve geen aandoening van Godsdienſtigheid hadt, nam hy ze in anderen nooit kwaalyk. ——— Zyne Huishoudſter vereenigde zich, met den ouden Man en de Dogter, in de Gebeden om herſtelling, en de Dankzeggingen voor beterſchap: want zy was *Proteſtantsch*. De Wysgeer ging wandelen, en liet hun bidden en danken. „ Myn Meester," zeide de oude Meid, „ is, helaas! geen *Christen*: maar de beste van alle „ Ongeloovigen." ——— „ Geen *Christen*," riep Mejuffrouw LA ROCHE uit, „ en nogthans redde hy myn Vader! de He„ mel zegene hem hier voor, ik wenschte dat hy een *Christen* „ ware." Haar Vader vatte hier op het woord. „ Daar is

„ eene

„ eene trotsheid, myn Kind, in Menschlyke Kennis, die dik-
„ wyls de Menschen dermaate verblindt, dat zy de verheevene
„ waarheden der Openbaaringe niet zien: van hier treft men
„ Vyanden des *Christendoms* aan, zo wel by Menschen van een-
„ Deugdzaam leeven, als by lieden van een los ongebonden
„ Zedeloos character. Ja, ik heb zomtyds waargenomen, dat
„ de laatstgemelden gemaklyker tot het Geloove overgehaald
„ worden, dan de eerstgenoemden: dewyl de rook der Drif-
„ ten ligter valt te verdryven, dan de mist van valsche be-
„ spiegeling." ——— „ Maar de Heer" —— zeide de Dog-
ter, „ zal een *Christen* worden eer hy sterft. ——— Het bin-
nen treeden van den Gastheer belette haar verder voort te
spreeken. Hy vatte haar hand met tederheid. —— Zy ontrok
dien zagtlyk; sloeg haar oogen op den grond, en ging de ka-
mer uit.

„ Ik heb God gedankt voor myne Herstelling," zeide LA ROCHE, ——— „ Dat 's regt," antwoordde de Heer. ———
„ Ik wenschte niet," vervolgde de oude Man, „ anders over
„ dit stuk te denken. Zag ik niet met dankbaarheid opwaards
„ tot dat Weezen, ik zou nauwlyks eenige voldoening vinden
„ in myne herstelling, als de verlanging van een Leeven, 't
„ welk, op zichzelven beschouwd, geen weezenlyk goed is.
„ ——— Ik zou kunnen wenschen dat ik mogt gestorven
„ weezen, dat gy my, in stede van my zo vriendlyk te helpen,
„ hadt laaten liggen; (hier greep hy de hand van den Heer
„ ——) maar wanneer ik dit vernieuwde leeven aanzie, als
„ de gave van den Almagtigen, gevoel ik eene geheel andere
„ aandoening, —— myn Hart verwydert zich in liefde en dank-
„ baarheid te Hemwaards, en is bereid om zynen wil te
„ doen; niet als een moeilyke pligt; maar een vermaaklyke
„ betragting; en ik zie elke schennis daar van niet alleen met
„ afkeuring aan, maar met schrik." ——— „ Gy spreekt wel,
„ myn Heer," zeide de Heer ——, „ maar gy zyt nog niet
„ ver genoeg hersteld om zo veel te spreeken: gy moet zorg
„ draagen voor uwe gezondheid; en in eenigen tyd niet stu-
„ deeren noch preeken. Ik heb een plan bedagt, 't welk my
„ te binnen schoot toen gy van uw aanstaande vertrek ge-
„ waagde. Ik ben nooit in *Zwitzerland* geweest; en verlang
„ zeer u en uwe Dogter derwaards te vergezellen. Ik zal
„ onder den weg u helpen oppasfen: want daar ik uw eerste
„ Doctor geweest ben, agt ik my verantwoordelyk voor uwe
„ herstelling." ——— LA ROCHE's oogen glinsterden van blyd-
schap over dien voorslag; zyne Dogter werd binnen geroepen,
en het ontwerp haar medegedeeld. Zy schiep 'er zo wel ge-
noegen in als haar Vader, want zy hadden beiden genegen-
heid voor haaren Gastheer, en misschien te meer van wegen
zyn Ongeloof: ten minsten, die omstandigheid deedt het me-
delyden ten zynen opzigte gaande worden: hunne zielen wa-

ren niet gevormd voor harder aandoeningen: haar woonde 'er nooit in.

Zy reisden langzaam: want de Wysgeer hieldt zyn woord, in zorg te draagen dat de oude Heer zich niet zou vermoeijen. Zy hadden tyd om elkander te leeren kennen, en hunne Vriendſchap groeide met de naderende kennis aan. LA ROCHE vondt eene maate van eenvoudigheid en beleefdheid in zynen Reisgenoot, die altoos niet gepaard gaat met het character van een geleerd en verſtandig man. Mejuffrouw LA ROCHE, die eenigzins beſchroomd voor hem geweest was, begon dien ſchroom af te leggen. Zy vondt in hem niets van die zelfverheffing, zo gemeen aan lieden van meer dan gemeene bekwaamheden, of die hunne talenten door beoefening zeer uitgebreid hebben. Hy ſprak over alle onderwerpen, behalven die de Wysbegeerte of den Godsdienst betroffen; ſcheen genoegen te raapen uit alle, zelfs de gemeenſte, voorvallen des leevens, en deelde in de geſprekken over de geringſte ſtukken: kwam zyne Kunde of Geleerdheid zomtyds voor den dag, het was met de grootſte eenvoudigheid, zonder de minſte ſchaduw van den geleerden te willen ſpeelen.

Van zyn kant, was hy vermaakt door 't gezelſchap van den braaven Geestlyken, en diens beminnenswaardige Dogter. Hy vondt in hun de onſchuldige zeden der vroegſte tyden, gepaard met beſchaafdheid van verſynder Eeuwen; alle goede aandoeningen des harten leevendig en ſterk, elke kwaade onderdrukt of overwonnen. Hy hadt geene Ziel voor de Min gevormd; doch oordeelde zich gelukkig in de Vriend te weezen van Mejuffrouw LA ROCHE; zomtyds kon hy niet nalaaten haaren Vader het bezit van zulk een Kind als te benyden.

Na eene reis van elf dagen kwamen zy aan de Standplaats van LA ROCHE. Deeze lag in een der valeien van het Canton *Bern*, waar de Natuur in rust ſchynt, en haar wykplaats met onoverklimbaare bergen heeft afgeſcheiden. Een ſtroom, die zyn geweld hooger op geſpild hadt, liep zagtlyk voor het huis heen; een waterval vertoonde zich door het bosch ter zyde; en het water liep rondsom een begroeide vlakte, vormde een klein Meir voor het Dorp; aan 't einde deedt zich de tooren op van LA ROCHE's Kerk.

De Heer —— ſmaakte al het genoegen, 't welk de ſchoonheid van dit tooneel opleverde: doch het herinnerde zyne Reisgenooten, de gedagtenis van eene verloorene Vrouw en geſtorve Moeder. ——— De rouwe des Grysaarts was ſtil, zyne Dogter ſnikte en zwom in traanen. Haar Vader nam haar hand, kuschte die tweemaal, drukte ze aan zyn boezem, en floeg de oogen ten Hemel, en een traan, uit elk rollende, afgewischt hebbende, ging hy voort om zyn' Gast eenige der treffendſte voorwerpen, welke het gezigt opleverde, aan te wyzen.

Niet lang na hunne aankomst vertoonden zich eenigen van de Le-

Leden der Gemeente van LA ROCHE, die zyn t' huiskomst vernomen hadden, om hem te zien en welkom te heeten. De eenvoudige Lieden hadden een ſtyf maar opregt uitzigt. Zy deeden eenige poogingen om hun rouwbeklag af te leggen; en hoe gebrekkig dit ook ware; LA ROCHE nam het ten beste, en ſprak, „ het heeft GODE behaagd!" en zy zagen dat hy bedaard was. De Wysbegeerte kon met een grooter omhaal van woorden niet meer zeggen.

't Was tegen het vallen van den avond, en de goede Lieden ſtonden gereed om te vertrekken, de klok ſloeg zeven uuren, en begon te luijen. De Landlieden, die hunnen Leeraar welkom waren komen wenſchen, bleeven op dit gelui; hy verklaarde de meening van 't zelve aan zynen Gast. „ Dit is het „ teken van onze Avondoefening; 't is thans een der avonden „ in de week, waar op zommigen myner Gemeente gewoon „ zyn, zich daar in met my te verëénigen: een kleine boerſche „ zaal dient ons tot eene Familie Kapél, en voor de zodanigen „ die nevens ons den Huisgodsdienst willen waarneemen. —— „ Indien gy liever verkiest te wandelen, zal ik u iémand mede „ geeven; of anders liggen hier eenige Boeken, waar in gy u „ kunt bezig houden." —— „ Geenzins," antwoordde de Wysgeer, „ Ik wil Mejuffrouw in haare Godsdienstoefeningen „ vergezellen." —— „ Zy ſpeelt," zeide LA ROCHE, „ op „ ons Orgel; hier omſtreeks worden veel ſpeeltuigen gemaakt; „ en ik heb een klein Orgeltje laaten vervaardigen, om ons ge„ zang in de Huisgodsdienst te ondersteunen. —— „ Dat „ is," hervatte de ander, „ eene nieuwe beweegreden voor „ my;" en zy gingen in de zaal. Aan 't einde ſtondt het Orgel door LA ROCHE gemeld, voor 't zelve hing een Gordyn, 't welk zyne Dogter weg ſchoof; en gezeten zynde haalde zy het weder digt, als bewust dat zy het ſlegt zou uitvoeren: zy ſpeelde iet zeer ſtaatigs, en zeer ſchoon. De Heer —— was geen Muzikant, doch niet geheel gevoelloos voor het treffende dier edele kunſte, en hy voelde 'er zich te meer door geraakt; dewyl het zo onverwagt was. Dit was een voorſpel tot een Lofzang, waar op zy der Vergaderinge, die zingen konden, de ſtem mede verhieven. De woorden waren meest uit de Heilige Schrift ontleend; dezelve vermeldden den Lof van GOD, zyne zorg over de Vroomen: 'er kwam iets in van den dood der Regtvaardigen, en der geenen die in den Heere ſterven. —— Hier op roerde een min vaste hand het Orgel —— het haperde —— het zweeg; —— en men hoorde het ſnikken van Mejuffrouw LA ROCHE, in ſtede van het Orgel. Haar Vader gaf een teken dat men 't Naagezang zou ſtaaken, en rees overeinde om te bidden. Hy was in 't eerst ontſteld, zyn ſtem wilde hem niet dienen: doch zyn hart was in zyne woorden, en zyn yver overwon de beteuterdheid. Hy ſprak tot een Weezen, 't welk hy beminde, en badt voor die hy lief hadt. De Leden

zyner Gemeente deelden in de drift des braaven Mans; de Wysgeer zelve was bewoogen, en vergat, voor een oogenblik, te denken, waarom hy niet aangedaan zou weezen.

De Godsdienst van LA ROCHE was die van het Hart, en beſtondt niet in dorre beſpiegeling. Zyn Gast was vreemd van alle geſchilvoering; hunne geſprekken liepen gevolglyk niet over Geloofspunten. Nogthans wilde de oude Man, zomtyds, uit volheid zyns harten, van zyn Geloof ſpreeken, om een ander in de genoegens van 't zelve te doen deelen. De denkbeelden van zyn GOD en Zaligmaaker, waren zo leevendig en zo diep zyner ziele ingedrukt, dat ze by alle gelegenheden boven kwamen. Een *Philoſooph* mogt hem een *Enthuſiast* noemen; hy had niets van het bygeloof der *Enthuſiasten*. *Onze Vader, die in de hemelen zyt*, mogt de braave Man zegge, want hy voelde het —— en alle Menſchen hieldt hy voor zyne Broeders.

„ Het moeit u, myn Vriend," ſprak hy tot den Heer ——, „ wanneer ik en myne Dogter ſpreeken van het uitgeleezen „ vermaak, en de verrukking, welke de Muzyk ons verſchaft „ —— het moeit u geen Muzyk te verſtaan, en geen Muzicaa„ le aandoeningen te hebben: dit is een gaave der ziele, wel„ ke, zo gy zegt, de Natuur u bykans geheel onthouden „ heeft, en gy beſluit, uit het geen gy in anderen ziet, dat „ dit gevoel hoogst aangenaam moet weezen. Waarom zou „ men 't zelfde van den Godsdienst niet kunnen zeggen? „ Geloof my, ik gevoele, ten dien opzigte, eene kragt, eene „ werking, welke ik niet zou willen misſen voor alle zinlyke „ aandoeningen, of genietingen, welke deeze wereld oplevert; „ en 't is 'er zo verre af dat zulks de genietingen van de „ aardſche genoegens vermindert, dat ze, myns bedunkens, „ alle 'er door vermeerderen. De gedagten, dat ik ze van GOD „ ontvang, voegt den zegen van hartlyke aandoening, by het „ gevoel van al het goede 't welk my ten deele valt. —— „ Wanneer my rampen treffen, —— en ik heb 'er myn deel „ aan gehad —— ſtuurt en ſteunt het my in 't midden van den „ druk —— het verheft my boven de Wereld. De Mensch, „ weet ik, is maar een Worm —— nogthans is hy na verwant „ aan GOD!" —— Het zou onmenschlyk in onzen Wysgeer geweest zyn, met eenige wolk van twyfeling den zonneſchyn van dit Geloof te verdonkeren.

Zyn geſprek was verre van Bovennatuurkundige uitpluizing, of Godsdienst-geloofsverſchillen. Van alle Menſchen, die ik ooit hoorde, hadt zyne wyze van voorſtellen 't minst van ſchoolvosſery of redentwisten. Met LA ROCHE en diens Dogter ſprak hy altoos zeer gemeenzaam. Het omgelegen land, de zeden en gewoonten der Dorpelingen, de vergelyking deezer beide met *Engeland*; aanmerkingen over de Werken van eenige Schryvers, over de gevoelens daar in voorgeſteld, over de driften wel-

welke zy gaande maakten, en verſcheide andere ſtukken, die eenige gemeenſchap hadden of vergeleeken konden worden, maakten de ſtoffe des onderhouds uit. In wandelen en ryden ſleeten zy veele aangenaame uuren. Men toonde den Heer —— als een Vreemdeling, de wonder fraaije gezigten en zeldzaamheden van *Zwitzerland*. Nu en dan deeden zy een klein reisje, om de verbaazende Bergen, wier toppen met altoosduurende ſneeuw bedekt zyn, uit verſcheide gezigtpunten te beſchouwen, en de vrugtbaare valeien, tuſſchen dezelve gelegen, te bezien. Verrukkende Gezigten, waar in *Zwitzerland* geene wedergade heeft. —— Onze Wysgeer deedt veel vraagen, betreffende de Natuurlyke Historie, en de voortbrengzels des Lands. LA ROCHE merkte op, welke verheevene denkbeelden het gezigt dier hoogverheevene bergtoppen, ontoeganglyk voor 's Menſchen voet, eigenaartig inboezemden, deeze leiden ons natuurlyk op tot dat Weezen, 't welk derzelver grondſlagen gelegd heeft. —— „Zy vertoonen zich niet in dat gedeelte van „*Frankryk*, waar wy myn Heer —— aantroffen!" zeide Mejuffrouw LA ROCHE. „Dat is eene zonderlinge aanmerking, „Mejuffrouw;" antwoordde de Heer —— lachende. Zy bloosde, en hy onderzogt niet verder.

Met leedweezen verliet hy een gezelſchap, waar in hy zo veel genoegen vondt: dan hy beraamde met LA ROCHE, en diens Dogter, een plan van Briefwisſeling; en zy vatten hem by zyn woord, toen hy beloofde, dat hy, immer op den afſtand van vyftig mylen van LA ROCHE's Standplaats komende, deeze zou voortreizen, om by hun een bezoek af te leggen.

Omtrent drie jaaren daar na, deedt onze Wysgeer een reisje na *Geneve*; de belofte, aan LA ROCHE en de jonge Juffrouw gedaan, ſchoot hem te binnen op het gezigt van een gedeelte der *Zwitſerſche* bergtoppen. Hy kon niet nalaaten zichzelven te beſchuldigen, dat hy eenige maanden verzuimd hadt hun te ſchryven. Traagheid was hem zeer eigen, en de eiſchen van briefwisſeling konden 'er hem bezwaarlyk uit opwekken. Terwyl hy in twyfel hing, of hy een bezoek by LA ROCHE zou gaan afleggen, dan niet; ontving hy een brief van den ouden Heer, hem uit *Parys*, waar hy zich voor een tyd ophield, toegezonden. Deeze behelsde eene vriendlyke klagte over zyne traagheid in 't ſchryven; doch teffens een dankbetuiging voor alle vroegere vriendſchapsblyken; ook berigtte de Schryver hem als een Vriend, die zeker belang ſtelde in 't geluk zyns Gezins, dat Mejuffrouw LA ROCHE zou trouwen met een Jong Heer van haare Familie, voorheen een Pupil haars Vaders, van een braaf character, en den beminnelykſten aart. Van de vroegſte jeugd hadden zy elkander bemind; doch hy was eenige jaaren uitlandig geweest, in een Regiment van het Canton, onder een buitenlandſche Mogendheid dienende. In deeze post hadt hy zich doen kennen als een kundig en dapper

Krygsman. De tyd van zyn dienst was nu verſtreeken, en zy wagtte hem; binnen weinig weeken, t'huis, wanneer de oude Heer, gelyk hy zich uitdrukte, hoopte hunne handen zamen te voegen, en dit Paar gelukkig te zien eer hy ſtierf.

Onze Wysgeer deelde zeer in deeze gebeurtenisſe; doch hy was misſchien zo gelukkig niet over de tydihg van Mejuffrouw LA ROCHE's Huwelyk, als haar Vader veronderſtelde. —— Niet dat hy ooit de Minnaar was van de Juffrouw; doch hy hieldt haar voor een der beminnenswaardigſte Vrouwen, welke hy immer gezien hadt, en 'er was iets in het denkbeeld, dat zy voor altoos eens anders zou weezen, 't welk hem, hy wist niet hoe, als eene te leurſtelling voorkwam. —— Na eenig bedenken, nogthans, oordeelde hy het voegzaam, indien niet geheel en al vermaaklyk, zyn ouden Vriend, en diens Dogter, gelukkig te zien.

Op zyne reis was hy door verſcheide toevallen opgehouden: en de avond overviel hem, eer hy de Standplaats van den Eerw. LA ROCHE bereikte. Zyn Gids was des wegs genoegzaam kundig, en hy zag eerlang zelve het te vooren beſchreeven Meir, niet verre van LA ROCHE's wooning. Een licht ſchitterde op het water, en ſcheen uit het huis te komen; het ging langzaam voort, eindelyk zag hy het door 't Geboomte, en ſtondt ſtil op eenigen afſtand van de plaats, waar de Heer —— zich bevondt. Hy dagt, dat het tot de Bruiloftsvreugd behoorde, en gaf zyn paard de ſpooren, om een deelgenoot van die vreugde te zyn: dan hoe groot was zyne ontroering, als hy, naderende, vondt, dat dit een toortslicht was, gedraagen door een Man, in 't gewaad eens Lykbezorgers gekleed, vergezeld van verſcheide anderen, die, even als hy, eene Lykſtatie ſcheenen bygewoond te hebben.

Als de Heer —— vroeg wie 'er begraaven was, ſprak een hunner, op een toon, veel droeviger dan men doorgaans hoort uit den mond der Begraafnis bezorgeren. „ Dan, kent gy „ myn Heer, Mejuffrouw —— dan hebt gy nooit de beminne„ lyke —— LA ROCHE gezien!" —— „ Helaas!" riep hy uit, „ was zy het!" De blykbaare verbaasdheid en ſmert, welke op zyn gelaad zich onmiddelyk vertoonde, trok de aandagt van den Landman, tegen wien hy ſprak: hy kwam nader by den Heer —— zeggende, „ Ik bemerk dat gy Mejuffrouw LA ROCHE „ kende." —— „ Kende!" hervatte hy; „ goede Hemel! „ wanneer — waar — hoe ſtierf zy? Waar is haar Vader?" —— Hy kreeg tot berigt, „ Zy ſtierf, zo ik denk, van hart„ zeer: de Jonge Heer, met wien zy ſtondt te trouwen, werd „ gedood in een tweegevegt, door een *Fransch* Officier, zyn „ geweeze Boezemvriend, aan hem voor veele gunstbewyzen „ hoogst verpligt. Haar eerwaardige Vader draagt haar verlies, „ gelyk hy ons menigvoud gezegd heeft, als een *Christen* be„ taamt: zelfs is hy zo bedaard, dat hy zich thans op den Pre-

„ dik-

„ dikſtoel bevindt, gereed om zyne Gemeente, volgens een „ gebruik, dat hier by begraafniſſen plaats heeft, eenige ver- „ maaningen voor te houden. —— Volg my, myn Heer, en „ gy zult hem hooren." De Heer —— ging met dien Man mede, zonder een woord te ſpreeken.

De Kerk was flauw verlicht, uitgenomen by den Predikſtoel, waar in de Eerw. LA ROCHE zat. De Gemeente hief een Pſalm aan tot dat Weezen, 't welk hun Leeraar hun geleerd hadt altoos te eerbieden en te looven. LA ROCHE zat een weinig voor over geboogen, met half geſloote oogen, die hy zomtyds in ſtille aandagt ten Hemel ſloeg. Een licht digt by hem geplaatst, deedt de diepe vooren des ouderdoms zigtbaar afſteeken by de bleekheid van zyn gelaad en gryzen kruin.

Het gezang zweeg. —— LA ROCHE bleef nog een oogenblik zitten. Natuur perſte eenige traanen uit zyne oogen. —— De Gemeente ſchreide hard op. De Heer —— was zeer ontroerd. —— LA ROCHE rees over einde, en ving aan in deezer voege. —— „ Vader der Genade! verſchoon deeze traanen; „ ſtaa uwen Dienſtknegt by, om zyne Ziel, en de Zielen „ uws Volks, tot u op te heffen! —— Myne Vrienden, 't is „ goed dit te doen, —— 't is altoos goed dit te doen; maar „ welk een voorregt is het, het te mogen doen in dagen van „ tegenheid. Te recht vermaant ons GODS woord: *Vertrouwt op „ den* HEERE; *vertrouwt op den* HEERE *ten allen tyde!* Wanneer „ alle andere ſteunzels ons ontvallen, wanneer de wateren van „ wereldlyke vertroostinge zyn uitgedroogd, is hy onze Sterkte „ en een altoosſpringende Bron van overvloedige vertroostinge. „ Het Geloof in de Wysheid en Goedheid van het OPPERWEE- „ ZEN kan alleen ons de rampen deezes leevens doen verdraa- „ gen, met dien moed, welke eenen Man betaamt. Menschly- „ ke Wysheid verſchaft hier weinig baat: want, naar maate zy „ vertroosting ſchenkt, vermindert zy onze Gevoeligheid —— „ zonder welke wy mogen ophouden getroffen te worden door „ ramp —— maar zonder deeze zullen wy ook het ſmaaken „ van genoegen miſſen. —— Ik wil niet dat gy ongevoelig „ zyt, myne Vrienden! Ik kan niet — Ik kan niet, indien ik „ wilde; — (hier biggelden hem de traanen over de wangen.) „ —— Ik voel het zelve al te zeer — en ik ſchaam my „ geenzins over myne aandoeningen: doch daarom zult gy my „ te liever hooren: daarom heb ik GOD gebeden, om tot u te „ mogen ſpreeken, om u tot Hem te wyzen; niet met een „ omhaal van woorden; maar met deeze traanen: — niet „ door bloote beſpiegeling; maar door ervaarenisſe; — ten „ einde gy, myn lyden weetende, ook myne vertroosting kent. „ Gy ziet den Betreurder van zyn éénigst Kind! de laatſte „ aardſche ſtut van myne hooge jaaren! en zulk een Kind! „ —— Het voegt my niet van haare Deugden te ſpreeken: „ doch het is dankbaarheid 'er melding van te maaken: dewyl

„ zy

„ zy ze jegens my betoonde. ——— Nog maar weinig dagen „ geleden, zaagt gy haar jong, ſchoon, deugdzaam en geluk- „ kig. ——— Gy Ouders, gy kunt over myn toenmaalig geluk „ oordeelen, — en myn tegenwoordig leed eenigzins bezef- „ fen. ——— Maar ik zie opwaards tot Hem, die my bezogt „ heeft. Ik zie de hand van een' Vader te midden der kasty- „ dingen van myn GOD! ——— Och! kon ik u doen gevoelen „ wat het is het hart uit te ſtorten, wanneer het vol is van „ zorgen en bekommernisſen — met vertrouwen — uit te „ ſtorten, voor Hem, in wiens hand Leeven en Dood zyn, „ op wien alle de oogen der leevenden wagten, en die alleen „ alles, wat de Dood ſchriklyks heeft, kan doen verdwynen! „ Want wy zyn niet als die zonder hoope ſterven. ——— Wy „ weeten dat onze Verlosſer leeft, — dat wy zullen leeven „ met Hem, met onze Vrienden zyne getrouwe Dienaaren, in „ het gezegend Gewest, waar rouw en droefenis onbekend „ voor altoos verbannen zyn, en het Geluk zo eindeloos als „ volkomen is. ——— Gaat dan heenen: weent niet over my. „ ——— Ik heb myn Kind niet verlooren: nog ſlegts eene „ korte wyl, en wy zullen elkander weder ontmoeten om nooit „ te ſcheiden. ——— Maar gy zyt ook myne Kinderen. Wilt „ gy dat ik geen rouwe draag zonder opbeuring. ——— Leeft „ dan gelyk zy leefde, op dat, wanneer de dag uws doods „ kome, gy *den dood des Regtvaardigen moogt ſterven, en een* „ *einde hebben, gelyk het zyne.*"

Zo kort maar treffend was LA ROCHE'S aanſpraak: zyne Gemeente beantwoordde dezelve met traanen. De Eerwaardige Grysaart hadtze opgedroogd voor het Altaar des HEEREN: de treurigheid vlood van zyn gelaad, 't zelve blonk van Geloof en Hoope. ——— De Heer —— volgde hem na zyne wooning. Op 't gezigt van hem, beving de droefheid LA ROCHE weder, hy omhelsde de Heer —— en ſtortte een vloed van traanen. De Heer —— ſtondt verſtomd, zy gingen voort tot in het vertrek waar men gewoon was den Avond-dienst te houden. —— De Gordynen van het Orgel waren opengeſchooven, dit trof LA ROCHE. „ Och! myn Vriend!" borst hy uit, en zyne traanen vloeiden op nieuw. De Heer —— was nu eenigzins tot zichzelven gekomen: hy ſchoof de Gordynen digt, — de Oude Man droogde zyne traanen af, vatte de hand zyns Vriends, zeggende, „ Gy ziet myne zwakheid, — 't is de zwakheid der „ Menschlyke Natuure; maar myne Vertroosting heb ik daarom „ niet verlooren." ——— „ Ik hoorde u op den Predikſtoel," hervatte de Heer —— „ en ik verheug my, dat gy zulk eene „ Vertroosting hebt." ——— „ Ik bezit die, myn Vriend," voer LA ROCHE voort, „ en ik vertrouw dat ik ze zal behouden. „ Indien 'er zyn, die aan ons Geloof twyfelen, dat zy bedenken van welk een aanbelang de Godsdienst is, in rouw en „ druk, en zich onthouden de kragt daar van te verzwakken:

„ kun-

„ kunnen zy ons verlies niet boeten, dat zy de vertroosting
„ onzes onheils ons niet ontneemen.

Het hart van den Heer —— was geraakt; en ik hoorde hem, langen tyd daar na, betuigen, dat 'er oogenblikken waren, dat de herinnering hier van hem dikwyls trof, dat hy te midden van alle de vermaaken des Wysgeerigen Onderzoeks en het ſtreeven na den roem van Geleerdheid, zich menigmaal den Godsdienſtigen LA ROCHE voor den geest bragt, en wenschte *nooit getwyfeld te hebben.*

DE VERTAALER EN DICHTER.

Een Man, die al zyn kunde en vlyt,
Byna den gantſchen tyd
Zyn's levens, hadt beſteed in boëken te vertaalen,
Zag onlangs, door een jong Poëet,
Zig op het vriendelykst onthaalen.
Waar op? —— Die dit nu nog niet weet,
Heeft met Apollo's zoonen
Gewis niet veel verkeerd.
Wie is zo dwaas, dat hy van hun iets meer begeert
Dan vinding, geest en zwier, verheven taal en toonen?
Nu, vat gy 't? Op een Vers wierdt dan de Man onthaald.
En 't wierdt van hem tot den gewoonen prys betaald;
Dat is, om 't nader te verklaaren,
Met deez' of ſoortgelyken lof;
„ Uw Vers is ſchoon; zeer ſchoon! 't geeft luister aan de Stof.
„ Maar,"—hoe men't maaken moog' het hapert nooit aan maaren,
„ Maar 't is beklagenswaard dat gy,
„ Zo kundig in de Poëzy,
„ Gants onbedreven zyt in buitenlandſche taalen."
, Dit,' zei de Dichter, , is in zeker opzigt waar;
, Dan 'k ben nu ook niet in gevaar
, Om ſteeds op vreemd vernuft myn landgenoot te onthaalen.'

W. H.

LUCHTS-

vendiger overtuigd wezen, om dat 'er zyn geluk zo nauw aan verbonden is; en dit moest te dieper indruk by hem hebben, daar zo menig voorwerp hem ten duidelykſte toeroept. Yder Grafzerk, dien wy beſchouwen, herinnert ons, dat derzelver Inwoonders ons gelyk geweest zyn, en dat wy hun gelyk zullen worden. Wy kunnen geen doodbed naderen, zonder te overwegen, dat dit ook eerlang ons onvermydelyk lot zyn zal; en men kan geene Lykſtatie volgen, zonder te bedenken, dat men ook ons, ten eenigen tyde, onder deze treurige vertooning, naar de plaatze des verderfs zal brengen; en dat wy, van oogenblik tot oogenblik, met ſteeds vorderende ſchreden naderen, tot dat onvermydelyk tydſtip, dat ons, de uiterſte grenzen onzes levens bereikt hebbende, zal doen overſtappen in de alleszins ontzagverwekkende Eeuwigheid.

Men heeft, zekerlyk, daar de natuur met zulke overtuigende reden ſpreekt, geene bewyzen onzer ſterfelykheid van elders noodig: men zou des natuurlyk moeten denken, elk mensch zo wel overtuigd van deze waarheid te zullen vinden, dat hem de herinnering des doods door anderen overtollig ware: en evenwel is het niet zeldzaam, menſchen van een tegenovergeſteld gedrag te ontmoeten.

Een groot aantal van Menſchen toch is, ten dezen opzigte, van de grootſte onoplettendheid en onbedagtzaamheid te beſchuldigen; gemerkt zy, tegens de overtuiging van hun geweten, tegens de ſtem der dagelykſche bevinding, en tegens menigvuldige vermaningen aan, deze onveranderlyke waarheid ſchynen te loochenen, of althans als geene waarheid van belang te agten. Het is als of ze meenden dat deze waarheid wel algemeen; doch niet in het byzonder plaats had; en elk ſchynt zich heimelyk te vleijen, dat dezelve hem in perſoon niet raakt. —— Belaggelyke, over dwaze bedenkingen! —— Onverſchoonelyke Onbedagtzaamheid!

De onbezonnenheid van dit gedrag moet ieder, die maar eenigzins bedagtzaam is, natuurlyk ſterk in 't oog loopen; en 't zal derhalven der moeite wel waardig zyn, eens na te ſpeuren, welke waarſchynlyk de reden zyn, die den mensch van de bedaarde overdenking des doods veelal te rug houden, en hem op de wegen van onopmerkzaamheid, van onvergevelyke zorgeloosheid, afleiden.

De mensch bevind zich in een kring van duizend duizend voorwerpen, welke zyne aandagt op den duur geſtadig tot zich trekken: hier onder zyn 'er oneindig vele, die hem al-

alle ernſtige gedagten ontrukken; die de zinnelyke aandoeningen ſtreelen; die hem vermaken, en hem van alle verdrietige overdenkingen afleiden. Wie kan het denkbeeld des doods, zulk een akelig denkbeeld, zo redeneert men by zichzelven, geſtadig voor zyn geest houden? Wie kan geduurig zulke verdrietige gedagten vormen; gedagten zo ſomber, dat zy ons het leven tot eenen last maken? Verdrietige gedagten komen, tegen wil en dank, nog genoeg in den geest op, en vergiftigen onze vermaken maar al te dikwils, dan dat men opzettelyk nog zyn werk zou maaken, om ze zich voorbedagtelyk voor te ſtellen; en ons dwaasſelyk te gaan verbeelden, als of wy ons reeds in dat allerysſelykst tydſtip, de jongſte oogenblikken onzes levens, bevonden. Op deze of ſoortgelyke wyze redeneert men veelal, 't zy openlyk, of wel heimelyk, in zyn hart: en zelfs, wat meer is, men vind menſchen by welken men van den dood niet mag reppen, die van eene doodkist yzen, en gruwen van een ſtervend mensch te zien.

De tweede reden, welke vele menſchen van de overdenkingen des doods afkeerig maakt, is, dat ze al hun geluk in 't genot van tydlyke goederen ſtellen, terwyl ze van de Eeuwigheid, en eenen Staat na dit leven, de allerdwaasſte, de allerongerymdſte begrippen vormen; die den Menſch in het minst niet aanzetten, om 'er met verlangen naar uit te zien, en het denkbeeld des doods dragelyk te maken. —— Hierdoor worden ze genoopt, om hunne aandagt te bepalen op onderwerpen, by hun veel vermakelyker, dan de overdenkingen des doods. —— Zouden zulke menſchen opzettelyk over iets gaan denken, waarvan de natuur een afkeer heeft, waarvan zy zelfs gruwen? —— Zouden zulke menſchen over den dood kunnen gaan denken, wier eenig geluk in dit leven beſtaat? dit was zyn geluk moedwillig vergiftigen. Nog eens: zouden zulke menſchen bedaard over den dood kunnen denken, daar zelfs zy, welke een aangenaam vooruitzigt op hunnen ſtaat na dit leven hebben, den dood nog veelal als een geweldenaar van de natuur beſchouwen?

By deze opgemelde komt nog eene derde oorzaak, die vele menſchen met zulk een weerzin aan den dood doet gedenken; te weten, 'er heerscht by velen een denkbeeld, als of de dood een einde maakte aan 's menſchen beſtaan; als of de mensch, met het afleggen zynes tydlyken levens, in den grondeloozen poel van vernietiging ſtortte. Menſchen, die dusdanige denkbeelden vormen, die moeten

zich, gewislyk, het jongſte levensſtip, met eenen vertwyfelde angstvalligheid, voor oogen ſtellen. Het denkbeeld van éénmaal te zullen ophouden, te beſtaan, van te moeten neerſtorten in de kolk van vernietiging. Zulk een denkbeeld drukt niet ſlegts de Ziel geheel ter neder: maar dit allerysſelykst denkbeeld moet den boezem verſcheuren, en den mensch tot den uiterſten trap van wanhoop vervoeren. —— Geen ſtraf kan drukkender, geene elende jammerlyker, geene ysſelykheid verſchrikkelyker bedagt worden, dan dat een wezen, met bewustheid begaafd, moet aangrypen, op iedere gedagte, die het zich vormt van ſterven!

Daar nu de ziel beſmet is met dusdanige ſchadelyke begrippen, met zulke verderfelyke denkbeelden, is het dan wel te verwonderen, dat men alle gedagten des doods zoekt te verbannen? Kan men van zodanige menſchen wel iets anders verwachten, dan dat ze alle vermaken dezes levens gretig zullen aangrypen; deels om van dit leven alles te hebben, wat men 'er van hebben kan; deels om hunne denkbeelden geduurig bezig te houden, en zich geen tyd te gunnen, om zich by het tydſtip van ſterven te bepalen? —— En dit is niet enkel denkbeeldig; neen, het is maar al te zeker, dat men menſchen vind, welke den dood in dat jammerlyk gezigtpunt plaatzen. Menſchen, die, uit eene verregaande onkunde, geen ander denkbeeld aan het ſterven hegten, dan dat van eene volkomen vernietiging; of wel menſchen, die zich, door eenen geest van verwaandheid gedreven, van de beste begrippen willen verwyderen; en zich moedwillig overgeven aan gevoelens, die aanlopen tegens de gezonde Rede, en regelregt ſtrydig zyn met de Godlyke Openbaring; gevoelens, die de Ziel nimmer met eenigen troost vervullen kunnen: maar integendeel den benaauwden boezem, zo al niet geduurende den voortgang van dit leven, ten minſten by deszelfs afloop, ysſelyk pynigen, en folterende als van één ſcheuren.

Zie, wanneer men den dood nu in zulk eenen oogſtand plaatst, moet hy dan niet voorkomen als een ysſelyk monſter, als een wangedrogt in de natuur. Dan zekerlyk is 't niet geheel buiten den haak, zyne gedagten van denzelven af te wenden: ten minſten, zyne aandagt 'er geduurig by te bepalen, was zo veel als zyn leven ieder oogenblik te ontrusten, ieder oogenblik tot den uiterſten trap van verdriet en jammer te brengen.

Dan hoe verſchrikkelyk de dood ook ſchynen moge, beſchouwd als een uitwerker van 's menſchen vernietiging;

'er is nog een ander gezichtspunt, waar in de dood geplaatst kan worden, in 't welke dezelve nog veel yſelyker aan de Ziel moet voorkomen; in zo ver zelfs, dat men de vernietiging nog voor eene zonderlinge gunst zou aanmerken. En hier in, vrees ik, is de voornaamſte en laatſte bron te zoeken, waar uit het ontſtaat, dat de mensch veelal geen oogenblik by de gedagten des doods wil ſtil houden, of zich daar toe bepalen.

Zy, welke geen vooruitzigt hebben op eenen gelukkigen ſtaat na dit leven, yzen, en moeten yzen, op het denkbeeld van ſterven. By zulk eenen, als hy ſterft, zegt Salomo, vergaat zyne verwagting: —— zyn allerſterkſte hoop zelfs vergaat. ——— En zeker, het is niet anders, en kan niet anders wezen; om dat hunne verwagting zich alleen bepaalt tot het tydelyke dat haast vergaat. Alle zyne pogingen, alle zyne vuurige bejagingen ſtrekken zich niet verder uit dan tot een onbeſtendig geluk; beſloten binnen den engen kring van aardſche, van vergankelyke, van nietige dingen. ——— Alſchoon hy zich een denkbeeld van geluk wil vormen, 't is een verward denkbeeld, en hy bepaalt zich tot zulke zaken, die al zyn geluk verwoesten. ——— Wanneer zodanig een mensch dan de uiterſte grenspaal zynes levens bereikt, vergaat eensklaps alle zyne hoop; want de dood ontzegt hem op eenmaal alles, waar mede hy zich in zyne verwagting geſtreeld had. ——— Alles verdwynt op eenmaal: Voorſpoed, Rykdom, Aanzien, Pragt, Eer, Vrede en Rust: —— alle vooruitzigten van een gemakkelyk, van een vermakelyk leven: —— alle wellust, alle dartelheid, alle wydluſtige vermaken; alle vooruitzigten van winst en voordeel; alle voornemens en bepalingen; alle ondernemingen; alle vleijingen der losſe Fortuin; alle hoogheid; alle agting en aanzien; met één woord, zyn geheele hoop omtrent gevleide voorwerpen, die hem, daar hy waande alle derzelver gevolgen voorzien te hebben, onmogelyk ſchenen te kunnen misſen. Deze hoop, deze wenſchende hoop op dit alles, welke hem de Ziel zo ſtreelde, zyn verlangen zo vleide, en zyn vooruitzigt op geluk zo verſterkte, zie daar, zy vergaat; het geheele Gebouw zyner verwagting, op te losſe fondamenten rustende, ſtort op het onverwagtst in; en te gelyk zinkt hy plotslings weg in den poel van eeuwige rampzaligheden.

Wat dunkt u, moet het denkbeeld eener ontbinding van die natuur niet allerverſchrikkelykst, niet allerjammerlykst, voorkomen? ——— Mag men dit niet te regt aanmerken,

als een der voornaamſte bronnen, waar uit het ontſtaat, dat vele menſchen hunne aandagt niet ernſtig vestigen op den tyd van hun ſterven? Het denkbeeld van ſterven is voor zulke menſchen te verſchrikkelyk, om 'er een enkel oogenblik by te vertoeven. Een ſtaat van eindelooze rampzaligheid is nog oneindig jammerlyker, dan eene geheele vernietiging, ——— Velen tog zouden, in de jongſte tydſtippen hunnes levens, wenſchen, dat ze nimmer het aanzyn ontvangen hadden, of dat hun beſtaan veranderde in eene ganſche vernietiging, ——— Menſchen, die geene gelukkige verwagting altoos; noch eenig vooruitzigt op eenen ſtaat van eindeloos geluk na dit leven hebben, mogen hier omtrent bedenkeloos zyn; maar de zodanigen, die weten, dat hun, na dit leven, een eeuwig geluk of eene eeuwige rampzaligheid beſchooren is, dienden, zou men zeggen, uit aanmerking van hunne eigen behoudenis, gedreven door den prikkel van eigenliefde, alles in het werk te ſtellen, om het eerſte te bereiken, en het laatſte te ontvlieden. Van dezulken mogt men natuurlyk wagten, dat zy geſtadig aan hun ſterfuur zouden denken, en overwegen, hoe onverwagt zy door den dood overvallen, en dan in een eeuwigen rampſpoed gedompeld kunnen worden. Zy zouden, moest men hier uit afleiden, by tyds maatregelen leeren nemen, en, in de uiterſte bekommernisſe, ſteeds rusteloos bezig zyn, om dat zeker aanſtaande, dat allergedugtſte gevaar te ontvlieden, en 'er zich in tyds uit te redden. Dog niets minder, dan dit, ziet men gebeuren. Hoe gedugter de gevaren zyn, hoe roekeloozer de menſchen dikwils te werk gaan. Zo is het ook hier. Ze zyn, ſchoon overtuigd van de onvermydelyke noodzakelykheid, ongenegen, om hun naderend ſterfuur gade te ſlaan; en ze ſchynen, terwyl zy zidderen om 'er aan te denken, zichzelven te beſchouwen, als of zy onſterfelyk waren.

Dus verre heb ik kortlyk gewag gemaakt van de verkeerde handelwys veler menſchen, in een ſtuk van zo veel aanbelang, als het ſterven is; en tevens getoond uit welke bronnen zulk een gedrag veelal voortvloeit, of hoe het bykome, dat zy weerhouden worden van eene allernoodzakelykſte zelfbeſpiegeling, welke zy onmogelyk, dan ten koste van hun eeuwig welzyn, kunnen verzuimen. Denkelyk zal ik, by eene nadere gelegenheid, indien my gezondheid en lust geſchonken word, nog nader aantoonen, hoe noodzaaklyk het zy, geſtadig ernſtig aan den dood te gedenken, en te gelyk doen zien, in welk eenen oogſtand die overdenking zelfs aangenaam voor de ziel kan wezen.

WAARNEEMING, WEGENS DE AFGAANDE KOORTZEN. MEDEGEDEELD DOOR DEN HEER *... M. Dr:

Dat de naaste oorzaak der afgaande Koortſen, in de vaste deelen van ons Lighaam; en wel voornamentlyk in eene Krampachtige aandoening (*cauſa ſpaſtica*) haaren grond heeft, is eene Stelling, die niet alleen op de nauwkeurigſte ondervinding berust, en diensvolgens door de beroemdſte Geneesheeren van onzen tyd is aangenomen; maar die ook, op de behandeling deezer Ziekten, een daadelyken en zeer nuttigen invloed heeft. ——— Wy behoeven, om ons hiervan te overtuigen, ſlegts het oog te vestigen op de veelvuldige recidiven, die aan deeze Ziekte, boven veele andere, zo byzonder eigen is; en op de zo zeer verſchillende, en zomwylen zeer geringe oorzaaken, welke daartoe aanleiding geeven. —— Ik weet zeer wel, dat 'er nog Geneesheeren gevonden worden, die uit eene te groote zugt voor hunne oude en geliefkoosde Leerſtellingen, deeze recidiven toeſchryven, aan eene zekere Koortsſtoffe, die in het Lighaam te rug gebleeven, en die, door het zogenaamde Opſtoppen der Koortſen, door middel van de Kina, niet heeft kunnen uitgedreeven worden. ——— Dan niet alleen de Waarneemingen der grootſte Mannen, in onze Kunst, toonen ten klaarſten aan, dat, hoe ſpoediger de koude Koortſen, naa voorafgaande Buik-zuiveringe, door middel van de Kina of eenig ander middel, zyn weg genoomen; hoe minder zodanige Lyders aan recidiven zyn bloot geſteld. Maar het is daarenboven niet zeer moejelyk om aan te toonen, dat het in zommige gevallen zeer nadeelig zoude zyn, indien men deeze recidiven wilde toeſchryven aan eene terug gebleeven Koortsſtoffe, die op eene of andere wyze wederom gaande gemaakt zoude zyn.

Ik zal, om tot myn oogmerk te komen, onder de menigvuldige gevallen, ſlegts een voorbeeld bybrengen; namentlyk, de *fluxus menſtrualis*. —— De dagelykſche ondervinding leert, en ik twyfele niet, of veele myner Konstgenooten zullen het waargenomen hebben; dat Lyderesſen, die afgaande Koortſen gehad hebben, zomwylen op het tydſtip van de *Menſtrua*, of kort te vooren, zonder eenige andere oorzaak, een aanval van koude Koortſen krygen, die, wanneer men dezelve niet door gepaste middelen tegen gaat, zig zelden by één aanval bepaald, maar door andere agtervolgd

word. ——— Het is byna volkoomen zeker, dat de meerdere graad van aandoenlykheid, welke op dat tydſtip in het Lighaam plaats heeft, de aanleidende oorzaake is, van het wederkomen der Koortſe; maar het is ook niet minder zeker, dat Geneesmiddelen, die op eene te rug gebleeven Koortsſtoffe werken, in dit geval zeer ſchadelyk zouden zyn. ——— Ik hebbe dierhalven, zo dikwils my deeze gevallen zyn voorgekomen, myne toevlugt genoomen, tot die middelen welke de aandoenlykheid van het Lighaam verminderen, en de Koorts, die in deeze gevallen zeer naadeelig en gevaarlyk kan zyn, tegengaan; en ik hebbe by herhaalde reizen waargenomen, dat de Kina, met een geringe Doſis Opium, het best aan dit oogmerk voldeed. ——— Zeer zelden hebbe ik den tweeden aanval zien wederkeeren, en nimmer hebbe ik ontdekt, dat deeze Geneeswyze eenige naadeelige uitwerking gehad hebbe.

Misſive aan de Schryveren der Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen.

Wel Edele zeer Geleerde Heeren!

Ik las onlangs in uw geächt Maandwerk, de geplaatſte OPMERKING BY DE BEREIDING VAN DEN VIOLEN-SYROOP, van den Heer BINDHEIM; en achtte niet ondienſtig u myne NADERE BEPROEVING daarover mede te deelen; met verzoek van dezelve eene plaats in uw nuttig *Mengelwerk* te willen geeven.

Ik kan van u, als van bevorderaars der nutte Kunſten en Weetenſchappen, niet anders verwachten, dan dat gy aan dit verzoek wel zult gelieven te beantwoorden; want hoewel myne *Beproeving* de geplaatſte *Opmerking* in zommige opzigten wederſpreekt; en, ingevolge de waarheid, wederſpreeken moete; kan zy, zoo min voor u, als voor eenig waarheidlievenden, geen de minſte onaangenaamheid behelzen. De eere der kunst en derzelver wezenlyk belang vereiſchen, dat men des Heeren BINDHEIMS genoemde *Opmerking* eenigermaate wederlegge; en, gelyk zyn Ed. wegens deszelfs *Opmerking* verantwoordelyk blyft, ben ik zulks, ten allen tyde, voor myne *nadere Beproeving*.

Onder anderen zult gy uit myne *nadere Beproeving* zien, dat, indien men de opgegeevene manier des Heeren BINDHEIMS, in het bereiden van den *Syroop van Violen* volgde, men

men dit Geneesmiddel gantsch onvolmaakt zoude te voorſchyn brengen. —— En wie kan 'er voor inſtaan, dat zy geene navolgers zal vinden?

Deeze bedenking alleen, Myne Heeren! zal u met my doen oordeelen, dat zy eene *nadere Beproeving* nuttig, en derzelver plaatzing in uw *Mengelwerk* eenigzins noodzaakelyk, maakt. Ik vertrouwe, dat gy myne bedoeling, uit dat oogpunt, als het waare zynde, zult gelieven te beſchouwen, en heb de eer met hoogachting te verblyven.

Wel Edele zeer Geleerde Heeren!

Uw E. Ond. Dienaar,

P. J. KASTELEYN.

Amſteldam,
15 *April*, 1782.

NADERE BEPROEVING VAN DES HEEREN BINDHEIMS OPMERKING, BY DE BEREIDING VAN DEN VIOLEN-SYROOP (*).

(*Door* P. J. KASTELEYN, *Apotheker en Chymist te Amſteldam.*)

Dat veele Apothekers eene byzondere verdienſte ſtellen, om een' regt blaauwen Violen-Syroop te vervaardigen, kan waarheid zyn; doch het is zeker dat deszelfs bereiding, voor een' kundigen Apotheker, eene nietsbeduidende verdienſte uitmaakt; en zy, die zich, van zoodanige Kunstgreepen, welken eene opzettelyke of toevallige bymenging van eene vreemde ſtoffe moeten veroorzaaken, bedienen, ten einde den Violen-Syroop eene ſchoone blaauwe koleur te geeven, moeten hunne verdienſte zoeken in de eere van vervalſchers te zyn.

Dat zich zommigen, tot het bereiden van den Violen-Syroop, van tinnen vaten bedienen, is niet te ontkennen, en behoorde niet te geſchieden; om die reden, welke ook de Heer *Bindheim* daar van geeft, dat namenlyk het verfwezen van het tin, (dat ongetwyfeld ſchadelyk is,) de blaauwe koleur bevordert. Het is zeker dat dit, in een' meer of minderen graad, zoude kunnen plaats hebben, naar de evenredigheid van tyd, warmte, en hoedanigheid der Bloemen, welken men tot de bewerking bezigt; doch het is niet minder eene waarheid, dat men, op de allereenvouwigſte wyze, zonder eenige de minſte vreemde bymenging, of be-

(*) *Algem. Vad. Lett.* IV. Deel, Bladz. 54, *in 't Mengelw.*

kundige Schryveren neemen juist den Syroop van Violen tot het gewoone proefmiddel, om te ontdekken, of eenig ligchaam een ontbloot zuur, of een *Alcali*, bevatte; terwyl zy allen, en met het hoogſte recht, beweeren, dat de *Violen-Syroop* door een zuur rood, en door een *Alcali* groen, wordt.

En moet ik nu niet beſluiten, dat het een onvoegſaam middel zy, om door de *Oleum Tartari per deliquium*, of door een *gephlogistiſeerd Alcali* een versch uittrekſel van Violen-bloemen te willen blaauwer maaken, uit deezen grond, dat het *Alcali* het bevattend eigen zuur der Violen zoude verzadigen? ——— Men beproeve het, en men zal daardoor het vogt, in plaats van blaauwer, groen maaken; en dit bewyst genoegſaam dat het eigenaartig zuur der Violen-bloemen, niet zoo ontbloot in dezelven aanwezig is. ——— Doch men veronderſtelle al eens, dat het zuur zoo los in de Violen-bloemen ware, dat het zelve, door byvoeging van een *Alcali*, konde verzadigd worden; geeft dan nog de Heer *Bindheim*, terwyl hy, en met recht, ſchadelyke kunstgreepen beſtryd, ten ſlot niet zelf eene ſchadelyke kunstgreep aan de hand? ——— My dunkt ja; want in het veronderſtelde geval behoort dat zuur tot het waare wezen van den *Violen-Syroop*; en niet alleen dat dan, door deeze handgreep, dit geneesmiddel van een zyner eigenaartige deelen beroofd wordt, maar daarenboven wordt dat zuur, door byvoeging van een *Alcali*, tot een Middenzout, dat volſtrekt als eene vreemde ſtoffe in den *Violen-Syroop* moet beſchouwd worden.

Ik heb gezegd, dat men, zonder buitengewoone kunstgreepen, altyd een' goeden, blaauwen *Violen-Syroop* kan bereiden, en dit leeraart de ondervinding. Dan het is geen' Kunstbeoefenaar onbekend, dat men het eene jaar beter Violen-bloemen ontvangt, dan het andere; en hieruit volgt, dat, naar die verſchillendheid, de bereidde Syroop meer of minder blaauw moet uitvallen. Doch zal men nu daarom de gewoonte, van dus bepaald op de uiterlyke hooge koleur te zien, koesteren, ten koste van het waare vereischte des Geneesmiddels?

Ik behoeve nu eigenlyk over de beste wyze der bereiding van den *Violen-Syroop* niet breedvoerig te zyn. Het is één van die geringe bewerkingen der *Pharmacie*, welke door ieder welwillenden verricht kan worden. Men behoeft alleen te erinneren, dat men hoofdzakelyk zorge, dat de bloemen, zoo versch als mogelyk is, worden uitge-

getrokken, in een niet meer dan warm waterbad; dat men, daartoe geen' tinnen, maar een glazen of porceleinen vat gebruike; dat men de bloemen, voor, noch geduurende, de uittrekking, niet te veel kneuze; en dat men zich van de witste en zuiverste zuiker bediene. Op deze wyze te werk gaande, zal men altoos, naar evenredigheid van de deugdzaamheid der bloemen, een' schoonen blaauwen *Violen-Syroop* verkrygen; indien maar de zuinigheid, dat is, om uit weinige bloemen veel Syroop te willen maaken, dit alles niet verydele.

Dit zoude nu genoeg zyn, ter *nadere beschouwinge* van des Heeren *Bindheims* gedachten over deeze stoffe; maar op dat het niet schyne, dat myne *beschouwing* enkel op *Theorie* steune, deel ik den Leezer nog mede de volgende door my genomene

PROEVEN,

die myne opgegeevene gedachten bevestigen, en dus toonen,

1. Dat men, zonder eenig bymengsel, en op eene zekere en eenvouwige wyze, den *Violen-Syroop* volkoomen blaauw kan bereiden.

2. Dat 'er geen openbaar zuur in de Violen-bloemen, noch in het zuiver aftreksel van dezelven, aanwezig is.

3. Dat het eenvouwig gebruik maaken van een tinnen vat, tot de bereiding van den *Violen-Syroop*, niets ter vermeerdering der blaauwe koleur toebrengt.

4. Dat de gezegde aanbrenging van eene blaauwer koleur door het tinnen vat, alleen plaats heeft, als men dezelve door byvoeging van zuuren poogt te bevorderen, op een gekoleurd ligchaam.

5. Dat, hoewel de zuuren het tin sterk aangrypen, de door hen ontbondene Tinstoffe op zichzelve, zonder bykomste van eenig gekoleurd ligchaam, geen blaauwe, maar eene witachtige koleur heeft.

6. Dat geen versch Violen-sap, door bydoening van *gephlogistiseerd Alcali*, overheerlyk blaauw, maar, naar evenredigheid, van de hoeveelheid van 't *Alcali*, meer en meer groen wordt.

7. Dat het zelfde [6.] plaats heeft in de byvoeging van *Oleum Tartari per deliquium.*

De proeven, ter staavinge hiervan, zyn deezen.

1. Den 11den April, 1782. nam ik ℥xxxij, afgeplukte bla-

bladen van verſche Violen-bloemen; deed dezelven in een porceleinen vat; goot 'er zestig oncen heet water op, en plaatſte het vat, wel gedekt zynde, in een waterbad. Aldus liet ik het ſtaan, in eene matige warmte, geduurende zes uuren. Vervolgens perste ik het vogt uit, deed het weder in een porceleinen vat, en bragt het uittrekſel, met byvoeging van één honderd en twaalf oncen zeer witte zuiker, by eene zagte warmte, tot een Syroop; die zulk eene ſchoone blaauwe koleur hadt, als men van een zeer goeden en versch bereidden *Violen-Syroop* kan begeeren.

2. Nam ik een half once afgeplukte bladen van verſche Violen-bloemen; deed dezelven in een porceleinen vat; goot 'er één once heet water op, en liet ze op voorgemelde wyze (1) trekken. Het uitgeperste vogt had een zoetachtigen ſmaak, gelyk aan dien, welken de bloemen afgeeven. Blaauw lakmus-papier wierd daarvan, in 't allerminst, niet rood geverfd; ten ware men daarvoor den rooden wederſchyn wilde neemen, dien dit papier, vooral als het nat is, vertoont. De ſchynbaare verandering, die myn Violen-ſap aan dat papier gaf, ſtond gelyk met die welke zuiver water aan het zelve te wege bragt; dan, gedroogd zynde, was 'er geen onderſcheid tusſchen het beproefde en gewoone lakmus-papier. Eene ontbinding van yzer wierdt, door myn afttrekſel, niet zwart.

3. Dezelfde hoeveelheid bloemen wierden in een tinnen vat, op dezelfde zoo even (2) gemelde wyze, uitgetrokken. Het vogt was in alles aan het voorgaande gelyk.

4. By het voorgaande vogt (3) 20 druppen zoutzuur gedaan zynde, wierdt het terſtond zeer rood; doch, na dat het zelve eenige minuuten heet gehouden was, wierdt het tinnen vat, vooral aan den bovenſten rand des vogts, aangegreepen; van tyd tot tyd wierdt de roode koleur in eene blaauwe herſteld; welke blaauwe koleur allengs ſterk toenam, en eenen gloed vertoonde, die nooit aan een zuiver Violen-ſap eigen is. Dezelfde beproevingen, met de overige Mynſtoffelyke- en Plantenzuuren, gaven, naar evenredigheid hunner ſterkte, dezelfde uitkomſten: het Zoutzuur ſchynt onder de Mynſtoffelyke-, en het Citroenzuur, onder de Planten-zuuren, de meeste werking op het tin te oefenen.

5. Deed ik, in een' tinnen lepel, een weinig zoutzuur, het tin wierdt terſtond ſterk aangegreepen, en de ontbondene ſtoffe was witachtig. De overige Mynſtoffelyke- en Planten-zuuren deeden dezelfde werking op het tin. Een wei-

weinig van deeze ſtoffe by zuiver Violen-ſap gedaan zynde, verhoogde deszelfs blaauwe koleur merkelyk.

6. By een zuiver aftrekſel van Violen-bloemen, een weinig *gephlogistiſeerd Alcali* gedaan zynde, verkreeg het vogt eene groene koleur.

7. Het zelfde hadt plaats by eene vermenging van een weinig *Oleum Tartari per deliquium*, by een zuiver aftrekſel van Violen-bloemen.

BERIGT VAN DE TERMITES, OF WITTE MIEREN, IN AFRICA, EN ANDERE HEETE GEWESTEN.

In eenen Brieve van Mr. HENRY SMEATHMAN *van* Clemens-Inn, *aan den Heer* JOSEPH BANKS, Bar. P. R. S.

(Overgenomen uit *the Philoſophical Tranſactions, Vol. LXXI. Part. I. for.* 1781.)

(*Vervolg en Slot van bladz.* 171.)

Mr. SMEATHMAN ons een denkbeeld gegeeven hebbende van de Nesten der wondervreemde *Termites*, derzelver dienst in de Schepping, en van het nadeel, 't welk zy den menſchen kunnen toebrengen, gaat voort met die Inſecten zelve te beſchryven. Deeze beſchryving dient ter Inleiding van zyn weetenswaardig en vermaakend berigt, hunner Huishouding, Leevenswyze, manier van bouwen, vegten en optrekken.

Ik heb te vooren opgemerkt, dat 'er van alle ſoorten van *Termites* drie Rangen zyn. Van deezen zyn de *Arbeiders* altoos de talrykſte. Onder de *Termites Bellicoſi* ſchynen 'er ten minſten honderd *Arbeiders* tegen één *Soldaat* te weezen. De *Arbeiders* zyn omtrent een vierde van een duim lang, en vyf-en twintig van deezen weegen omtrent een grein; weshalven zy zo groot niet zyn als eenige onzer Mieren. Zie *Fig.* 8. Naar het uiterlyk vertoon 't welk zy maaken, en hunne grootigheid na hout, heeft men ze zeer eigen *Hout-luizen* geheeten. Op een afſtand gelyken zy 'er veel na, doch zy loopen veel raſſer dan eenige andere Inſecten van die grootte, en zyn onophoudelyk bezig in het voortzetten van hunnen arbeid.

De tweede rang, of de *Soldaaten*, verſchillen, in geſtalte, veel van de *Arbeiders*, en zyn, door eenige Schryvers, voor

voor de Mannetjes gehouden, terwyl ze de anderen voor van geenerlei kunne hielden; doch zy zyn, in de daad, dezelfde Insecten als de voorgaande, alleen hebben zy eene gedaante-verandering ondergaan, en zyn een ſtap nader tot den volkomen ſtaat gevorderd; zy zyn veel grooter, een half duim lang, en in zwaarte gelyk aan vyftien *Arbeiders*. Zie *Fig.* 7. —— De gedaante van den Kop en van den Bek, is desgelyks zeer opmerkenswaardig; in den voorgaanden ſtaat is de Bek blykbaar geſchikt om te knaagen en lichaamen uit te hoolen; maar, in deezen ſtaat, zyn de kaakebeenen juist gevormd als twee zeer ſcherpe elſen, en weinig getand, onbekwaam tot eenig ding dan om te ſteeken en te wonden, en hier toe wonder geſchikt, zo hard als de ſchaar van een Kreeft, en geplaatst in een ſterken hoornagtigen kop, kastanje-verwig van kleur, en grooter dan de rest des lichaams zamengenomen, 't welk veel moeite ſchynt te hebben aan het torſchen van deezen Kop; te deezer oorzaake is het Diertje onbekwaam om by rechtſtandige oppervlakten op te klimmen.

De derde rang, of het Inſect in zyn volmaaktſten ſtaat, is grootlyks van de voorgaande verſchillende, de Kop, het Borſtſtuk, en 't Achterlyf, gelyken bykans niet naar dezelfde deelen in de *Arbeiders* en *Soldaaten*; daarenboven is het Diertje nu voorzien met vier breede bruine doorſchynende vleugelen, waar mede het, op den tyd des uittochts, wegſpoedt, om eene nieuwe verblyfplaats op te zoeken. Zie *Fig.* 6. Met één woord, het verſchilt dermaate in geſtalte en voorkomen, in de twee andere ſtaaten, dat niemand het voor 't zelfde Diertje hieldt, of hy moest ze in dezelfde nesten gezien hebben; en eenigen, die het zagen, wantrouwden hun eigen oog. Voor dat ik ze zelve in 't zelfde nest vond, twyfelde ik zeer aan het berigt der Inboorelingen, dat zy tot het zelfde Gezin behoorden. En men kan twintig nesten openen, zonder één gevleugelde *Termites* aan te treffen; want deezen doen zich alleen voor by 't begin van den regentyd, als zy de laatſte gedaante-verwiſſeling ondergaan, die ter voorbereiding ſtrekt van den aanleg der nieuwe Volkplantingen.

In den gevleugelden ſtaat is hunne grootte zo wel als hunne gedaante veranderd. Hunne Lichaamen haalen nu tusſchen zes- en zeventiende gedeelten van een duim, en de vleugels, van top tot top gemeeten, meer dan twee duimen en een half. Ook hebben zy thans twee groote zeer zigtbaare Oogen te wederzyde van den Kop. Indien zy in

de

de voorgaande ſtaaten oogen in 't geheel hebben, kan men ze niet wel ontdekken; misſchien zyn ze, naar evenredigheid, zo klein als die der Mollen; want daar zy, even als deeze Dieren, meest altoos onder den grond leeven, hebben zy dit zintuig weinig van nooden, en 't is geenzins te bevreemden dat wy 't zelve niet ontdekken; doch het geval is geheel veranderd, wanneer zy, tot den gevleugelden ſtaat gekomen, al is het ſlegts voor eenige weinige uuren, in de ruime lugt moeten zweeven, om nieuwe en afgelegene verblyfplaatzen op te zoeken.

In deeze gedaante komt het Diertje buiten, geduurende of kort naa den eerſten ſtorm, die, op 't einde van het drooge Saiſoen, den op handen zynde regentyd aankundigt; zelden wagt het tot de tweede of derde vlaag, indien de eerſte, gelyk doorgaans gebeurt, by nagt voorvalt, en veel vogtigheids medebrengt. De menigte, die men, den volgenden morgen, over den grond, dooh bovenal op 't water, verſpreid vindt, is verbaazend groot; want hunne vleugels zyn alleen verordend om hun eenige weinige uuren te dienen; naa het opgaan der zonne vindt men onder de duizend nauwlyks één met vier vleugelen, of de morgenſtond moet regenagtig blyven; wanneer hier en daar een enkelde van plaats tot plaats vliegt, als 't ware alleen bezorgd om de talryke vyanden te ontwyken, bovenal verſcheide ſoorten van Mieren, die overal zwerven om dit ongelukkige geſlacht na te zetten, van 't welk waarſchynlyk, onder veele millioenen, geen paar behouden blyft, de wet der Natuure volbrengen, en den grondſlag eener nieuwe Volkplantinge leggen.

Niet alleen alle ſoorten van Mieren, Vogelen en vleeschvreetende Kruipende Dieren, maaken jagt op hun; maar ook de Inwoonders van veele Gewesten, en byzonder van dat gedeelte van *Africa*, waar ik my bevond, eeten ze. Op den tyd van 't zwermen, of des uittochts, vallen zy in de nabuurige wateren, wanneer de *Africaanen* ze opſcheppen, en groote ketels vol na huis brengen; daar braaden zy dezelve in yzeren potten, over een zagt vuur, ze geduurig rond roerende, even als men Koffy brandt. Dus gebraaden, gebruiken zy de *Termites*, zonder 'er iets by te doen, als eene lekkernay, en ſteeken ze, by handen vol, in den mond. Ik heb ze, zo gereed gemaakt, verſcheide keeren geëeten, lekker, voedzaam en gezond gevonden; zy zyn iets zoeter, doch zo vet niet als de Inſecten van den *Palmboom*, *Snout-beetle*, *Curculio Palmarum*, die op alle de ryke tafels der *West-Indiſche Epicuristen*, inzonderheid der

Franſchen, als de grootſte lekkerny in de *West-Indien*, wordt opgedischt.

Op den volgenden morgen, gelyk ik begon op te merken, ziet men ze, op den grond achter elkander loopen; zomtyds met één of twee vleugelen aan 't lichaam hangende, die hun niet alleen nutloos maar tot overlast ſchynen. Het meerder gedeelte is reeds ontvleugeld, doch zy loopen zeer ſnel; de Mannetjes achter de Wyfjes. Zomtyds heb ik opgemerkt dat 'er twee Mannetjes één Wyfje nazetten, met groote heftigheid dingende, niet lettende op de ontelbaare gevaaren die hun omringden.

In deezen ſtaat zyn ze van een der werkzaamſte, der vlytigſte en roofzugtigſte, van een der woeſtſte en onverzoenlykſte kleine Diertjes in de geheele wereld, een der onbeſchadigendſte, hulploosſte en bloohartigſte geworden: nooit den geringſten wederſtand biedende, zelfs niet aan de kleinſte Mier. De Mieren ziet men ook van alle kanten, in ontelbaaren getale, van verſcheide ſoort en grootte; ſleepende deeze jaarlykſche ſlachtoffers van de wet der Natuure na hunne onderſcheide nesten.

Te verwonderen is het, dat één Paar zo veele gevaaren ontworſtelt, en eene veilige plaats vindt. Eenige, nogthans, zyn zo gelukkig; en, gevonden door eenige der *Arbeiders*, die gedurig, in hunne overdekte gaanderyen, digt aan 's aardryks oppervlakte wandelen, worden ze tot Koningen en Koninginnen van nieuwe Staaten verkozen. De wyze op welke deeze *Arbeiders* het gelukkig Paar beſchermen tegen de ontelbaare vyanden, niet alleen op den dag der ſlachtinge van bykans 't geheele geſlacht; maar ook langen tyd daar naa, zal, hoop ik, myn gebruikte woord van *verkiezen* wettigen. De kleine arbeidzaame Diertjes ſluiten het Paar terſtond in een klein kamertje van klei, geëvenredigd aan de grootte van den Koning en de Koningin: zy laaten ſlegts eene kleine opening; doch groot genoeg voor hun en de *Soldaaten* om in en uit te gaan; maar veel te klein dan dat een van 't Vorſtlyk Paar 'er dit gebruik van konne maaken: en, wanneer de noodzaaklykheid hun verpligt meer toegangen te vervaardigen, zyn ze nooit ruimer: zo dat de vrywillige Onderdaanen de taak op zich neemen om voor 't naakroost der Vorſten te zorgen, zo wel als om voor hun te werken en te vegten, tot dat zy, ten laatſte, een Geſlacht voortgebragt hebben, om hun in 't een en ander behulpzaam te weezen.

Waarſchynlyk voltrekken zy het Huwelyk eerst, in deezen

zen opgeſlooten ſtaat, dewyl ik ze nooit zag paaren. De Voortteeling volgt, egter, kort hier op: en de *Arbeiders* een kleine houten Kweekplaats, hier boven beſchreeven, gereed gemaakt hebbende, draagen de eitjes derwaards, zo ras zy dezelve van de Koningin kunnen krygen.

Omtrent deezen tyd beſpeurt men eene wonderbaare verandering by de Koninginne; eene verandering van welke ik geen wedergade weet dan by den *Pulex Penetrans* van LINNÆUS, de *Jigger* der *West-Indiën*, en verſcheide ſoorten van *Coccus*, of *Cochinielje*. De Buik van het Wyfje begint zich allengskens uit te ſtrekken, en tot zulk eene grootte te verbreeden, dat het by eene oude Koningin wel vyftien honderd of twee duizend maalen de grootte van de reſt des Lichaams overtreft: en twintig of dertig duizend maal de grootte van eenen *Arbeider*, gelyk ik bevonden heb door ze te weegen. Zie *Fig.* 5.— De huid, tuſſchen de afdeelingen of kringen des Achterlyfs, ſtrekt zig uit in allerlei rigtingen, in 't einde ſtaan ze een half duim van elkander af, ſchoon, in den beginne, het geheele Achterlyf geen half duim haale. Zy behouden de donker bruine kleur: en het bovenſte gedeelte des Achterlyfs is met een geregelde ry van zwarte ſtippen getekend, die, van het Borſtſtuk af, tot 't uiterſte des Achterlyfs, loopen: terwyl de ruimten tuſſchen beiden bedekt zyn met een dunne, tedere en doorſchynende huid van eene ſchoone roomkleur: een weinig geſchaduwd door de donkere kleur der ingewanden, en iet wateragtigs, 't welk zich, hier en daar, beneden vertoont. Ik gis dat het Diertje twee jaaren oud is, wanneer het Achterlyf de lengte van drie duimen gekreegen heeft: ik heb 'er gevonden, die bykans twee maalen deeze maat haalden. Dit Achterlyf is van een ongeregelde langwerpige gedaante, en een groote Baarmoeder vol eitjes, die in lange omwendingen liggen, welke, ſlangswyze, van binnen opklimmen; de ontleeding hier van zou een keurlyk werk zyn voor een handig Ontleedkundigen. Deeze zonderlinge Baarmoeder is niet alleen opmerkenswaardig, van wegen de verbaazende uitgeſtrektheid en grootte, maar ook uit hoofde van de beweeging, die naar het golven des waters gelykt, en ſteeds volduurt zonder eenige ſchynbaare pooging van het Dier: derwyze dat het eene gedeelte of het ander beurtlings ryze en daale, en de Baarmoeder nooit in ruſt ſchynt; doch altoos eitjes voortbrengt, ten getale, (gelyk ik dikwyls geteld heb by oude Koninginnen,) van zestig in een minuut, of tachtig duizend en meer in een etmaal.

Deeze Eitjes worden oogenbliklyk haar van 't lyf genomen door de Oppasſers, (die altoos in grooten aantale op de wagt ſtaan) en in de Kweekplaatzen gebragt, die, in een uitgeſtrekt nest, zomtyds vier of vyf voet, in een rechte lyn gemeeten, van 't Vertrek der Koninginne af zyn, en nog veel verder, als zy de omloopende gaanderyen moeten gebruiken. Hier worden de jongen, zoo ras zy uit de eitjes komen, van al het noodige verzorgd, tot zy in ſtaat zyn dit voor zich zelven te doen, en deel te neemen in den arbeid der Maatſchappye.

In deezer voege Mr. SMEATHMAN's beſchryving der onderſcheiden Staaten van de *Termites Bellicoſi* opgegeeven hebbende, zullen wy dit weetenswaardig ſtuk beſluiten, met een keurig berigt wegens hunne wyze van Bouwen, van Vegten, van Optrekken, enz.

Het eerſte voorwerp van verwondering, 't welk iemand treft, wanneer hy de Hoogten of Nesten der *Termites* opent, is het gedrag der *Soldaaten*. Indien gy ſchielyk eene kleine opening maakt in 't gebouw, komt, binnen weinig ſeconden, een Soldaat buiten, als om te zien of de vyand reeds vertrokken, en wat de oorzaak des aanvals is. Zomtyds gaat hy na binnen, om alarm te ſlaan: doch doorgaans wordt hy, in 't kort, gevolgd, door twee of drie andere, die zo ras loopen als zy kunnen, allen achter den anderen; en welhaast van een geheele hoop, die uit al hun magt loopen: dit gaat voort, het getal neemt toe zo lang als men op het Gebouw blyft tikken. De bitterheid en woede welke zy betoonen, valt niet gemaklyk te beſchryven. In hunne vaart misſen zy dikwyls het ſpoor; en vallen aan de zyden des heuvels neder: doch herſtellen zich zo ſpoedig als zy kunnen: blind zynde byten zy alles waar zy tegen aan loopen; dus maaken zy een kraakend geraas, terwyl eenigen hunner, by herhaaling, met hunne ſchaaren op 't Gebouw ſlaan, en een geluid verwekken, iets ſcherper en ſchielyker dan het tikken van een Horologie. Ik kon dit geluid, op drie of vier voeten afſtands onderſcheiden, en het duurde, met korte tusſchenpoozen, één minuut. Terwyl de aanval volduurt, zyn ze in de hevigſte beweeging. Indien zy iemand vatten, zullen zy terſtond zo veel bloets ſtortten als de zwaarte van hun lichaam kan opweegen: en het been wondende, zal het gezwel zich een duim in de breedte uitſtrekken. Met hun haakige kaakbeenen ſlaan zy eerst toe, en laaten nooit los: zy laaten zich zonder de minſte pooging tot ontkomen aan te wen-

wenden, van lid tot lid, aan ſtukken ſcheuren. —— Wanneer men, weg gaat, en geen verder ſtoorenis aanbrengt, keeren zy, binnen minder dan een half'uur, in hun nest, als of zy veronderſtelden dat het verbaazend Monſter, 't welk hun kasteel beſtormde, buiten hun bereik geraakt was.

Eer zy allen binnen geraakt zyn, ziet gy de *Arbeiders* in beweeging, langs verſcheide wegen, zich haastende na de bres, elk met een zekere voorraad reeds toebereidde kalk in den mond. Deeze hegten zy, zo ras zy komen, aan de bres, dit verrigten zy zo ſchielyk en gemaklyk, dat, ſchoon 'er duizenden, ja ik mag wel zeggen, millioenen van Arbeiders zyn, deeze elkander niet in den weg loopen of belemmeren. En men vindt zich aartig bedroogen, als, naa dit ſchynbaar tooneel van oploop en verwarring, zich een geregelde wal vertoont, die allengskens de gemaakte opening aanvult. Terwyl zy dus onvermoeid werken, zyn meest alle de *Soldaaten* geheel uit het oog geweeken, uitgenomen dat 'er zich hier en daar een vertoont, heen en weder gaande onder zes honderd of duizend *Arbeiders*: dan zy roeren nooit kalk aan. Eén in 't byzonder plaatst zig digt op den wal, welken zy bouwen. Deeze *Soldaat* wendt zich, op zyn gemak, na alle kanten, nu en dan, met tusſchenpoozen van een minuut of twee, den kop opligtende, en ſlaande met zyne nypers op 't gebouw, 't welk het voorbeſchreevene geraas veroorzaakt; hier op volgt onmiddelyk een luid geruis, 't welk verwekt ſchynt te worden door alle de *Arbeiders*, 't zelve doorloopt alle de onderaardſche holen en doortochten. Dat de Arbeiders 't zelve maaken is zeer blykbaar; want men ziet dat zy allen, op zulk een teken, zich haasten; en, als met vernieuwden yver, den arbeid voort zetten.

Dewyl de aangelegenſte proeven, door 't herhaalen, laf worden, zo is men, door de eenpaarigheid, waar mede dit werk, hoe wonderbaar ook, voortgezet wordt, wel ras voldaan. Eene vernieuwing van den aanval doet, egter, onmiddelyk het tooneel veranderen, en voldoet onze nieuwsgierigheid meerder. By elken ſlag hoort men een luid geraas, in 't eerſte loopen alle de *Arbeiders* in de veelvuldige gaten en gaanderyen, met welke het Gebouw als doorboord is, dit doen zy zo ſchielyk, dat zy ſchynen te verdwynen: want, binnen weinig ſeconden, zyn ze alle weg, en de *Soldaaten* komen even talryk en wraakzugtig uit als te vooren. Geen vyand vindende keeren zy, op

hun gemak, weder na den heuvel, en, welhaast verſchynen de *Arbeiders* even zeer belaaden als de eerſte, even arbeidzaam en yverig, met *Soldaaten*, hier en daar, onder zich verſpreid, die juist op dezelfde wyze te werk gaan; de een of de ander hunner hun het teken geevende om den arbeid voort te zetten.

In het onderzoeken van de binnenſte gedeelten deezer Hoogten, ontmoet men verſcheide hinderpaalen. In de eerſte plaats, zyn de werken, de kamertjes die het Koninglyk Vertrek, en de Kweekplaatzen, omringen, vogtig; en gevolglyk is de klei zeer bros: zy hangen ook zo nauw zamen, dat ze alleen ſtukswys gezien kunnen worden: want, op eene wiskundige wyze zamengeſteld zynde, neemt het breeken van één boog een ſtuk twee drie mede. By deeze hindernisſen komt nog de hardnekkigheid der Soldaaten, die tot het laatſte toe vegten, en elken duim gronds betwisten; doende dikwyls de *Negers*, die zonder ſchoenen gaan, de wyk neemen: terwyl zy de beenen der *Blanken*, door de kousſen heen, aan 't bloeden ſteeken. —— Ook kan men geen Gebouw in diervoege ſtaan laaten, dat men een onafgebrooken gezigt hebbe van de inwendige deelen: want, ten zelfden tyde dat de *Soldaaten* de buitenwerken verdeedigen, houden de *Arbeiders* alle de wegen geſlooten, vervullende de onderſcheide doortochten en gaanderyen, die na verſcheide Vertrekken, en wel inzonderheid na dat des Konings, loopen. Alle de toegangen derwaards vullen zy zo kunſtig op, dat het niet te onderkennen is zo lang alles vogtig blyve: en uitwendig heeft het geen ander vertoon dan dat van een ongevormde kleihoop. Dit Vertrek is, nogthans, gemaklyk te vinden, uit hoofde van deszelfs plaatzing, met opzigt tot de andere deelen des Gebouws: door de menigte van *Arbeiders* en *Soldaaten*, die 't zelve omringen, en hunne verknogtheid en trouwe toonen, door onder de wallen te ſneuvelen. De Koninglyke Kamer, in een groot Nest, is ruim genoeg om eenige honderden van Oppasſers te bevatten, behalven het Koninglyk Paar; en gy vindt het altoos zo vol als het kan weezen. Deeze getrouwe Onderdaanen verlaaten hun post niet, zelfs niet in den uiterſten nood: want wanneer ik het Koninglyk Vertrek nam, en, gelyk ik dikwyls deed, in een groote vles bewaarde, bleeven alle de Oppasſers in een en dezelfde rigting, met de uiterſte bekommerdheid, rondsom den Koning en de Koningin loopen; eenige bleeven, by elken omgang, eene kleine wyl by den kop der Ko-

Koninginne ſtaan, even of zy haar iets gaven. Als zy aan het uiterst des achterlyfs kwamen, namen zy de Eitjes van haar af, voerden ze weg, ſtapelden ze zorgvuldig by een in eenig gedeelte van het vertrek, of onder in de vles, of achter eenige ſtukjes gebrooke klei, die tot dit oogmerk best geſchikt ſcheenen.

Eenigen van deeze kleine ongelukkige ſchepzeltjes wilden uit de kamer gaan, als om de oorzaak te onderzoeken van zulk een ſchriklyk verderf huns verbaazenden Geſtichts; want zodanig moet dit Nest hun voorkomen: naa vrugtloos aangewende poogingen, om over de zyde van de vles heen te komen, keerden zy weder, en mengden zich onder de menigte, die, tot het laatſte toe, rondsom den Koning en de Koningin liep. Anderen plaatſten zich aan de zyde der Koninginne, hielden de groote Lyfmoeder vast met hunne kaaken, en oefenden al hun kragt, blykbaar om het gedeelte, waar aan zy zich gezet hadden, op te ligten: maar, dewyl ik nimmer eenig uitwerkzel van deeze pooging beſchouwde, kon ik nooit bepaalen of dit geſchiedde met oogmerk om het Lichaam der Koninginne te beweegen, of haar aan te zetten dat zy zelve het bewooge, of tot eenig ander einde: doch, naa veelvuldige niets beduidende poogingen, zagen zy 'er van af, en vervoegden zich in den rondloopenden kring, of booden hulpe aan de zodanigen die bezig waren met de klei van de buitenſte deelen des Vertreks, of eenige andere brokken, af te breeken, deeze met vogt uit hunne lichaamen nat te maaken, en een dun verwelfzel te vervaardigen over de Koninginne, ten einde haar voor de lugt te beſchermen, of voor 't oog eens vyands te bedekken. Wanneer men ze, ongeſtoord, tot den volgenden morgen laat werken, bedekken zy haar volkomen, plaats genoeg over laatende voor een groot aantal om rondsom haar te loopen.

Ik ſprak, in dit geval van den Koning niet: dewyl hy zeer klein is in vergelyking van de Koningin, niet dikker zynde dan dertig der Arbeideren, zo dat hy zich doorgaans verſchuilt onder eene zyde van het Achterlyf, uitgezonderd, wanneer hy zich aan den Kop der Koninginne vervoege, 't geen hy nu en dan doet, doch zo veelvuldig niet als de rest.

Indien gy, de hoogſte aanvallende, het Koninglyk Vertrek ongemoeid laat, en omtrent de helft van het Gebouw verdelgt, en dus eenige duizenden van Vertrekjes en Gaanderyen open laat, zullen zy, vóór den eerst volgenden mor-

gen, alle met een dunne laag klei geſlooten zyn. ——— Indien men 't alles om verre werpt, en de onderſcheide Gebouwen in ruïnen ſtort, mits de Koning en de Koninginne niet verdelgd of weg genomen worden, zal elke ruimte tuſſchen de ruïnen, waar koude of water zou kunnen inkomen, zodanig geſlooten worden, dat ze beide uitgeſlooten blyven; en laat men de *Termites* één jaar ongemoeid, zy zullen, in dien tyd, het Gevaarte tot omtrent dezelfde groote en hoogte opbouwen.

De *Optrekkende Termites* zyn, voor zo verre ik gelegenheid gehad heb om ze na te gaan, niet min zeldzaam in hun optochten dan de voorbeſchreevene. Deeze ſoort ſchynt veel ſchaarſcher dan de *Termites Bellicoſi*. Ik kon geen berigt, deezen betreffende, opdoen by de Blanken: waar uit ik opmaak, dat ze by hun weinig bekend zyn. Zeer toevallig nam ik ze waar. Toen ik, op zekeren dag, met myn ſnaphaan, langs de rivier *Camerankoes* ging, hoorde ik, op myne terugreize, door een digt bosch, zeer ſtilletjes op en neder wandelende, in hoope van eenig Wild te vinden, ſchielyk een luid gezis, 't geen, uit hoofde van de veelvuldige Slangen, in deeze ſtreeken, een ontrustend geluid is. De volgende ſtap veroorzaakte eene herhaaling van dit gezis, wel ras maakte het myne oplettenheid gaande, en ik ſtond verſteld; geen bedekte wegen of hoogten beſpeurende. 't Geluid bewoog my eenige ſchreeden van den weg af te wyken, waar ik, tot myn groote verbaasdheid en genoegen, een Leger *Termites zag*, te voorſchyn komende uit een hol in den grond, 't welk niet meer dan vyf of zes duimen wyd was. In grooten getale traden zy uit, zo ras voortgaande als het hun mogelyk ſcheen. In minder dan [illegible] voeten afſtands van het hol verdeelden zy zich in twee kolommen, meerendeels beſtaande uit den eerſten rang, die ik *Arbeiders* noem, twaalf of vyftien in een gelid, en zo op elkander gedrongen als ſchaapen in een drift recht voortgaande zonder te rechter of te ſlinker hand af te wyken. Onder deezen zag ik, hier en daar, een *Soldaat*, in dezelfde wyze met hun voorttrekkende, noch ſtil ſtaande noch omkeerende: en daar by zyn verbaazend grooten, met eene oogſchynlyke moeilykheid droeg, geleek by een groote Os in 't midden eener kudde ſchaapen. Tusſchen deezen wegſpoedden, ontdekte ik eene groote menigte *Soldaaten* zich aan wederzyden van de twee kolommen, eenigen op den afſtand van één voet of twee, verſpreidende: zy ſtonden ſtil of zwierven rondsom, als op den uitkyk, om

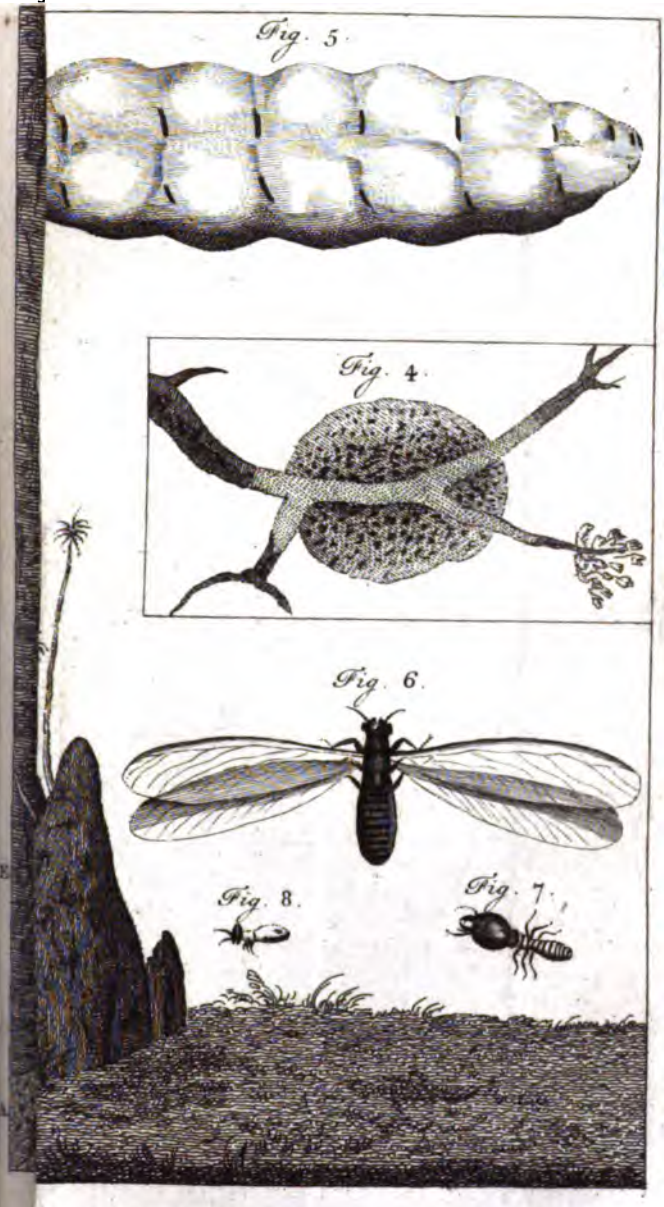

N AFRICA.

te ontdekken of ook eenig vyand de *Arbeiders* onverwagt dreigde te overvallen.

Doch het zeldzaamst in deezen Optocht was het gedrag van eenige andere *Soldaaten*, die, geklommen op de Planten, welke hier en daar in de digte ſchaduwe groeijen, zich op de punten der bladeren plaatſten, tien of twaalf duimen boven den grond; hangende dus boven het beneden voorbytrekkend Leger. Nu en dan klopte de een of ander hunner met zyne nypers op het blad, en maakte 't zelfde tikkende geluid, zo menigmaal door my waargenomen, by de *Termites Bellicoſi*, als een *Soldaat*, de post van Opziender over de *Arbeiders* bekleedende, hun aanzette om de gemaakte bres te herſtellen. Dit teken, onder de *Optrekkende Termites*, deedt dezelfde uitwerking: want, wanneer het gemaakt werd, gaf het geheele Leger een zisſenden wederklank, en gehoorzaamde het teken, door met meer verhaastings voort te ſpoeden. De *Soldaaten* in de hoogte geklommen, die hunne ſeinen gaven, zaten, geduurende deeze tusſchenpoozen, ſtil, (uitgezonderd dat zy nu en dan den kop eenigzins boogen) en ſcheenen zeer bezorgd om hunne post te houden als geregelde wagten in hunne wagthuisjes. De twee kolommen des voorttrekkenden Legers kwamen, op omtrent twaalf of vyftien ſchreeden van derzelver ſcheiding, by één, nooit verder dan negen voeten van elkander verwyderd geweest zynde, waar op zy door twee of drie gaten in den grond nederdaalden. Meer dan een uur, dat ik ze ſtond waar te neemen, voeren zy voort met optrekken, en ſcheenen in getal te vermeerderen noch te verminderen, de *Soldaaten* alleen uitgezonderd, die de linie des optochts verlieten, en zich, op verſcheide afſtanden, te weder zyden van elken kolom, plaatſten: want zy ſcheenen veel talryker toen ik heenen ging. Schoon niet verwagtende, dat ik veel veranderings in hun optocht zou zien, en in myn tyd bepaald zynde door het wasſend water, verliet ik deeze plaats, eenigzins met ſpyt, dewyl eene nadere en langere waarneeming my misſchien gelegenheid zou verſchaft hebben, om de reden en de noodzaaklykheid van een zo ſchielyken Optocht na te ſpeuren, als mede om hunne Hoofdverblyfplaats te ontdekken, die waarſchynlyk aangelegd is als de voorheen beſchreevene groote heuvels.

Wonder vertoont zich de huishouding der Natuure by de vergelykende waarneeming van de verſchillende ſoorten, beſtemd om onder den grond te leeven tot zy vleugels hebben,

ben, en deeze ſoort, welke, op vollen dag, Legerswyze, voorttrekt. De eerstgemelden hebben, in de twee eerſte Staaten van *Arbeiders* en *Soldaaten*, zo verre ik heb kunnen ontdekken, geen oogen: doch, wanneer zy in den gevleugelden of volmaakten ſtaat komen, in welken zy buiten verſchynen, ſchoon het maar weinig uuren duure, en nog voor een goed gedeelte by nagt, hebben zy twee zeer zigtbaare Oogen: dan de Optrekkende *Termites*, gevormd om in de open lugt en by dag te wandelen, zyn, zelfs in hunnen eerſtenſtaat, voorzien met Oogen zo goed als de anderen in den volkomenſten ſtaat.

DE OORSPRONG DER MONNIKEN, EN VAN HET KLOOSTERLEEVEN.

(Overgenomen uit EDWARD GIBBONS, *History of the Decline and Fall of the Roman Empire. Vol. III.*)

„ Het laatſte gedeelte der Eeuwe, welke wy beleeven, zal in de Kerkgeſchiedenisſen uitmunten, door de verbaazende Verandering, in de Uitwendige Gedaante der *Roomſche Kerke*; boven al veroorzaakt door de Afſchaffing van veele Kloosters. JOSEPHUS DE II praalt hier aan 't hoofd der Hervormeren. — Dan, terwyl veelen in de Nieuwspapieren dagelyks bykans van vorderingen in dit aangevangen werk leezen, zyn 'er onder hun maar weinigen kundig van den oorſprong der Monniken en van het Kloosterleeven, 't welk zo veele Eeuwen in de Kerk heeft ſtand gehouden, en, tot ſchande van ons verlichte Tydperk, voortgeduurd. — Het Derde Deel van des in 't hoofd gemelden werks van den geleerden GIBBON doorleezende, vonden wy de herkomst dier twee nauwverwante Stukken daar in zo beknopt en klaar voorgedragen, dat wy 't zelve onzen Leezeren niet wilden onthouden."

De voorſpoed en de vrede der Kerke voerde de Onderſcheiding in tusſchen de *Gemeene Christenen*, en de *Asketen*. Eene, met veel ruimte vergezelde en onvolkomene betragting van den Godsdienst, voldeedt aan 't Geweeten der grootſte meniigte. De Vorst, of de Overheidsperſoon, de Krygsman en de Koopman, paarden hun Geloof en Godsdienstyver met de waarneeming van hun Beroep, met de zugt tot het behartigen van hunne tydlyke Belangen,

en

en het verſlaafd opvolgen hunner Driften. Maar de *Asketen*, die de voorſchriften van het Euangelie, welke zy verkeerd verſtonden en veel te verre uitſtrekten, lieten zich vervoeren door eene woeste geestdrift, welke den Mensch voorſtelt als een misdaadigen, en GOD als een Dwingeland. Zy lieten, met de daad, de tydlyke Bezigheden vaaren, en gaven een Scheidbrief aan de Vermaaken deezer Wereld. Zich zelven, het drinken van Wyn, het eeten van Vleesch, en de geneugten des Gehuwden Leevens ontzeggende: zy kastydden hunne Lichaamen, doodden hunne Driften, en omhelsden een Leeven van jammer, als eene afbeelding van het eeuwig Geluk.

Ten tyde van CONSTANTINUS, ontvlooden de *Asketen* een godlooze en verbasterde Wereld, om zich in eene altoosduurende eenzaamheid of Godsdienſtig Genootſchap te begeeven. Even als de eerſte *Christenen* te *Jeruſalem*, ontzeiden zy zich zelven het vrugtgebruik en den eigendom hunner tydlyke bezittingen; zy rechtten geregelde Genootſchappen op, beſtaande uit Lieden van dezelfde Sexe, en dezelfde neiging: zy voerden de Naamen van *Hermiten*, *Monniken*, en *Anachoreten*; naamen die hun eenzaam verblyf aanduidden in eene natuurlyke of door kunst gemaakte woestyne.

Welhaast verwierven zy de agting der Wereld, welke zy verſmaadden, en men vereerde, met de hoogstklinkendſte lofredenen, de Godlyke Wysbegeerte; die, zonder behulp van Weetenſchappen of Redesoefening, de zo veel moeite kostende Deugden der Schoolen in *Griekenland* overtrof. De Monniken konden, 't is waar, tegen de *Stoicynen* op, in 't verſmaaden van de geluksgoederen der wereld, van lyden en dood: de ſtilzwygenheid en dienstbaarheid der *Pythagoriſten* vertoonde zich in hunne ſtrenge Tugtoefening, en zy verſmaadden, zo fier als de *Chymiſche Philoſophen* zelve, alle pligtpleegingen en welvoegelykheden van het gezellige leeven. Dan zy bedoelden een veel zuiverder en volmaakter voorbeeld te volgen. Zy drukten de voetſtappen der Propheeten, die zich in eenzaame plaatzen hadden begeeven; zy voerden het Godvrugtig en beſpiegelend leeven weder in, door de *Eſſeen* in *Paleſtina* en *Egypte* geleid. Met verwondering zou het Wysgeerig oog van PLINIUS gezien hebben, hoe een eenzaam Volk leefde onder de Palmboomen, aan den oever der *Doode zee*, beſtondt zonder geld, en zich vermenigvuldigde zonder Vrouwen; een Volk, 't welk dagelyks nieuwen toevoer kreeg van Vrywilligen, door we-

wederzin tegen de Wereld, en berouw, derwaards heen gedreeven.

Deeze ongelukkige ontwyking van het gezellige Leeven was het noodwendig gevolg van den zwartgalligen en ſtuurſchen aart des Bygeloofs. Hun onderling beſluit werd ondersteund door het voorbeeld van duizenden van Perſoonen, van beiderlei Sexen, van allerlei Ouderdom en Leevensrang. Ieder Aankomeling, die ten Klooster intradt, hielde zich verzekerd, dat hy langs een weg, met doornen bezet, en zeer moeilyk te betreeden, ter eeuwige Gelukzaligheid heenen ſtreefde.

Maar de werking deezer Godsdienſtige beweegredenen werd onderſcheiden gewyzigd, door den aart en neiging der Menſchen. De rede kon derzelver invloed ſtremmen, of de drift dien doen ophouden: dan zy betoonden de meeste kragt op den zwakken geest van Kinderen en Vrouwen: zy ontleenden nieuwe kragt uit heimlyke knaagingen, of toevallige rampſpoeden; ja zomwylen werden zy verſterkt, door zugt na aardſche Grootheid, en trek tot tydlyk belang. Verre van onnatuurlyk was de veronderſtelling, dat de Godvrugtige en nederige Monniken, die de wereld verlaaten hadden om het werk hunner Heiligmaakinge te voltooijen, de bekwaamſten waren om deel te hebben aan het Geestlyk beſtuur der Christenen. De Hermiet werd uit zyne Cel gehaald, en, te midden van 's Volkstoejuichingen, op den Bisſchoplyken Zetel geplaatst. De Kloosters van *Egypte*, van *Gaule* en het *Oosten* leverden eene volgreeks op van Heiligen en Bisſchoppen: en de Eerzugt ontdekte welhaast den heimelyken weg, op rykdom en aanzien uitloopende.

Deeze wereldsgezinde Monniken, wier agting verknogt was aan den roem en opgang hunner Orde, arbeidden onvermoeid aan het vergrooten van 't getal der Medegenooten hunner gevangeniſſe. Zy maakten 'er hun werk van om in te dringen in edele en ryke Gezinnen, en ſtelden ſchoonſchynende kunſtenaaryen van vleitaal en verleiding te werk, om Aankomelingen te krygen, die rykdom of waardigheid konden byzetten aan hunne verbintenisſe tot het Monnikenleeven. De Vader beſchreide menigmaal, met traanen van verontwaardiging, het verlies van een éénigen Zoon: een ligtgeloovige Jonge Dogter liet zich, door ydelen waan, vervoeren, om de wetten der Natuure te ſchenden; de Vrouw, haakende na eene ingebeelde volmaaktheid, verzaakte de Deugden des Huislyken Leevens. Pau-

LA,

LA, eene zeer aanzienlyke *Romeinſche* Vrouw, liet zich door de dringende welſpreekenheid van HIERONYMUS, en den lasterlyken tytel van *Schoonmoeder Gods* overhaalen, om *Rome* en haare Kinderen te verlaaten, naa *Bethlehem* te trekken, daar een Klooster te ſtichten, en verwierf door dit bedryf een roemryken naam in de *Roomſche Kerk*.

Zodanige zeldzaame en edele Boetelingen werden geprezen als den luister en het voorbeeld haarer eeuwe; maar de Kloosters zag men welhaast opgevuld met eene menigte uit de heffe des Volks, die in dezelve meer wonnen, dan zy, met de wereld te verlaaten, verlooren hadden. Boeren, Slaaven, en Handwerkslieden, konden de armoede en de veragting ontwyken, door het omhelzen van een Staat, aan welken onderhoud en eer verknogt was, welke ſchynbaare moeilykheden verzagt werden door de gewoonte, door de hoogagting des Volks, en eene heimlyke toegeevenheid der ſtrenge Kloostertugt. ——— De Onderdaanen van *Rome*, wier middelen zich blootgeſteld vonden aan den drukkenden last van ongelyke en verbaazend hoogloopende ſchattingen, onttrokken zich aan 't Keizerlyk Bewind: kleinmoedige Jongelingen gaven, aan de moeilykheden van het kloosterleeven, de voorkeus boven de gevaaren van den Kryg. ——— De bewoonders der Wingewesten, voor de Barbaaren vlugtende, vonden 'er een ſchuilplaats en leevensonderhoud. Geheele Legioenen, om zo te ſpreeken, begroeven zich in deeze Godsdienſtige Heiligdommen, en dezelfde oorzaak, die de rampen van byzondere Perſoonen verligting toebragt, verzwakte de magt des Ryks.

Aan de Schryvers der Letteroefeningen.

Myn Heeren!

De *Muiſen* en *Mieren* zyn dikwerf een plaag voor den landman: voorzigtige boeren der oudheid moesten dan, volgens een les by Columella, in het maaken hunner dorschvloeren —— plaatſen, daar zy ook hun koren ſchynen bewaard te hebben, plaatſen, gelyk onze boerenſchuuren, —— kaf, met droeſem van olie; *quæ ſalem non acceſſit*, vermengd in den dorschvloer laaten beſtampen: *nam ea res a populatione murium formicarumque frumenta defendit.*

De

De plaats van Columella vind ik by *Herm. Cannegieter* in deszelfs *Obſerv. Jur. Rom. Lib. IV. C. I. pag.* 350. Misſchien is dit middel by de oudheid zelf van weinig uitwerkſel geweest; ook weeten wy misſchien niet genoeg van der ouden olie-droeſem, *quæ ſalem non accepit*; en al wisten wy dit, ware dit middel misſchien nog niet in onze boerenſchuuren in 't werk te ſtellen: dan ook onze tuinboomen worden van de verwoesting der Mieren, zomwylen, deerlyk gehavend; en hierdoor verliezen wy niet zelden een rykelyk deel onzer ſmaakelykſte en beste boomvrugten; kunnen wy dan ook een proef neemen, om deezen te beveiligen, door om den ſtam heen den grond te beleggen, of te vermengen, met kaf en droeſem van olie, *quæ ſalem non accepit?*

Misſchien lacht gy, myn Heeren! om myn geſchryf: en toch, myn Heeren, ſtraalt 'er misſchien iets van dien goeden wil in door, die ons tegen het gelach eigentlyk behoorde te beveiligen, maar niet altyd beveiligt. Op 't ergst zult gy de moeite gehad hebben van dit te leezen en te verbranden. Valete!

CARTHAGO, EN HAARE VOLKPLANTINGEN.

Carthago had, op de Hesperiſche eilanden, Volkplantingen geſticht, welken met der tyd in bloei geraakten. Carthago wilde gaarn deeze gelukkige eilanden belasten. Maar deeze gelukkige eilanden wilden niet gaarn belast worden.

Het zaakelyke van hunne onderhandelingen kan, in deeze korte tweeſpraak, byéén getrokken worden.

CARTHAGO.

Wy wenschten wel, Heeren! dat gy u gewillig en met geduld onderwierpt aan eenige weinige lasten, welke het Moederland wel de moeite wil neemen u op te leggen, als tyd en gelegenheid zulks medebrengen.

HESPERIDES.

Wy moeten u verzoeken ons toe te ſtaan, dat wy ons zelven mogen belasten, gelyk het volk van uw eigen land gewoon is te doen. Wy zyn 'er zeer op geſteld ulieden in alles na te volgen, en u, by alle gelegenheden, onze Vrienden en Broeders te heeten.

CARTH.

U zelven te belasten, dit zou aan ons oogmerk niet be-

ant-

antwoorden. Want hoe kunt gylieden oordeelen, hoe veel wy nodig hebben?

HESP.

Ten minſten even goed, als gylieden kunt oordeelen; hoe veel wy betaalen kunnen.

CARTH.

Maar zo gy ons niet meer geeft, dan u behaagt, dat zal waarſchynelyk te weinig zyn.

HESP.

En zo gy van ons neemt, wat u behaagt, dat zal waarſchynelyk te veel zyn.

CARTH.

Wy hebben ons zelven, tot ulieder voordeel, in diepe ſchulden geſtoken. Dankbaarheid moest u beweegen onze eisſchen in te volgen.

HESP.

Weest opregt, myn Heeren! hebt gy dit gedaan om *onzent* wil, of om *uwent* wil? maar laat het om *onzent* wille zyn: wy willen dit uw volk rykelyk vergoeden; wy willen met al onze magt voor hun werken. Het grootſte deel van al den winst van onzen arbeid viel altoos aan u te beurt. Laat dit op dien voet blyven. Brengt al onzen handel in uwe havens over, gelyk gy gewoon zyt. Zet al de Waaren, die gy ons opdringt om te koopen, op dien prys, welken het u behaagt: maar berooft ons niet van een voorrecht, waarby uw volk, als de grootſte waarborg voor haare vryheid, met recht zoo hoog opziet: laat ons ons eigen geld geeven en inwilligen.

CARTH.

Wat het voordeel van uwen handel betreft: dit moge voor onze Ingezetenen in 't algemeen van eenig belang weezen. Maar wat helpt dat tot de behoeften van den ſtaat? Wy zoeken een voordeel, welk beſtendig en onverminderd in den ſchatkist vloeit. Wy bekennen ons niet te verſtaan op de kunst van uw geld, by wyze van circulatie, door het ganſche lichaam des volks, in den ſchatkist te brengen.

HESP.

Dit ſchynt zo; anders zoudt gy zeker wel te vrede zyn, om het zo te ontvangen, gelyk gy het ontvangt, op de best mogelyke wyze, tot het welweezen van het algemeen.

CARTH.

CARTH.

't Geen wy *reeds hebben*, behoeven wy niet meer te eischen. ——— Meer, myne Heeren! meer moet 'er zyn; —— en dat regtstreeks!

HESP.

Hierin kunnen wy niet bewilligen.

CARTH.

Dan zullen wy u by G——d, dragonders op 't lyf zenden, tot dat gy bewilligt.

HESP.

Ei Heeren bedenkt. ——— Hoort ons toch wat wy te zeggen hebben. ——— Hoort toch om ons beider wil.

CARTH.

Volstrekte gehoorzaamheid —— onderwerping zonder voorwaarden —— en uw geld —— dit moeten en willen wy hebben.

HESP.

Koomt dan, en haalt het.

En dus zond Carthago Vlooten en Legers uit, en verspilde, in vyf jaaren, zoo veel van haar eigen geld, als zy verwagt had, in honderd jaaren, van hunne Volkplantingen te trekken.

Uit het Engelsch.

DE RYKE MAN.

Oosterſche Vertelling.

(*Naar het Fransch van Madame de* LA FITE.)

Een ryk Man, welke den naam van ZUTA-ZARAK (*) droeg, en deezen naam verdiende te draagen, was, door erfopvolging, bezitter van tien mylen gronds in den omtrek; elk noemde hem den ryken Man, en hy bezat alles, wat zyn hart verlangen konde. Het Kasteel, waarin hy zich ter woon nederzette, was op eene verheven rots gebouwd; en de tooren, dien zyne voorvaderen hadden doen oprigten, reikte tot aan de Wolken. In 't middelpunt zyner bezittingen geplaatst, konde hy, met een opslag van 't oog, 'er de helft van overzien. Geen dag

(*) Dat is, „ *die den geeſtel voert.*"

dag ging 'er voorby, of hy beklom zynen tooren, en van daar liet hy zyn oog gaan over zyne kudden en zyne Slaaven. Deezen arbeid beſpiedde hy; en, wen een hunner ſlegts één oogenblik van zyn werk uitruſtte, geraakte hy als van zichzelven, en zyne gramſchap kende geene paalen meer.

Vyftig geesſelſlagen, door eene woedende hand toegebragt, was de ſtraf der geringſte mispas, en hy zelf! hy zelf! ſchorte vermaak in ze toe te deelen. Welk een gedrogt was zulk een Sterveling! ——— Maar gy, ô myn God! zyt regtvaardig! ——— ZUTA-ZARAK, die op een zacht dons van zyne vermoeidheid kon uitrusten; die uit Uwe handen tien mylen gronds ontvangen hadt, en een aantal van menſchen welken hem voor hunnen Meester erkenden, en wien hy weigerde een Vader te zyn; ——— ZUTA-ZARAK wierd eensſlags van zyn gezigt beroofd. Ondertusſchen beklom hy noch al zynen tooren, en voerde daar met zich, behalven de kwelling zyner blindheid, nog den ſpyt van niet langer zyner Slaaven beul te kunnen zyn. O God! gy zyt regtvaardig: geduurende eene reeks van twintig jaaren kon geene vreugde zich eenigen toegang tot zyn hart baanen. Alle bronnen van vermaak verleenden hem geen enkelen droppel; ze waren voor hem toegeſtopt. Alle de dagen die hy leefde, indien zulk een beſtaan den naam van leven verdiene, kende hy noch gezondheid, noch vrede in zyn binnenſte. Hy dronk ſteeds uit zyne goudene Schaalen de vrugt des zweets, dat van zyner Slaaven aanzicht afdroop; dan, knaagende Smerten verſcheurden zyn ingewand. Nimmer weêrgalmde, of zyne wooning, of zyn tooren, van gewyde liederen, die zyne onſchuldige en Godvrugtige Slaaven tot uwen troon, ô Schepper! deeden opryzen; en hy genoot den zoeten ſlaap niet, die den arbeid des Slaafs, nu van zyn tirannisch toezicht bevryd, vergoedde. O! myn God! gy zyt regtvaardig; ik wil het aan alle Uwe Schepſelen verkondigen; want ZUTA-ZARAK, terwyl hy zich alléén op den hoogſten top des toorens bevond, wierd door een Blikſem, die van Uwe hand uitging, getroffen, en eensklaps voor de voeten zyner Slaaven neêrgeſtort. Zy ſchieten in menigte toe, omringen, beklaagen hem, en zenden tot U dit gebed op: „ Ach! dat de Blikſem, regtvaardig God! zyne ziel geraakt, „ en in eene betere ziel hervormd hadde." Zoo luidde hun gebed. O! mensch, 't is beter in deeze wereld, door God geſchaapen, een Slaaf te zyn, als deeze waren, dan met de ziel van eenen ZUTA-ZARAK meester van duizend Slaaven te weezen. O! mensch, zo uwe ziel ryk in deugden is, en gy gezondheid geniet, benyd dan eenen ZUTA-ZARAK zyn lot niet; daar hy een gedrogt onder de menſchen was.

N.

DE

DE DOORN EN DE ROOS.

(*Uit het Engelsch.*)

Het Menschlyk Leeven mag aangemerkt worden als een Hof waar in *Roozen* en *Doornen* groeijen, en wy zo dikmaals het ſteeken van de laatstgemelden, als de verkwikkende geur der eerstgenoemden, ondervinden. Die uitlokkende overſchaduwde wandeldreeven, die laantjes, onder welker lommer wy de heete middagzon ontſchuilen, zyn niet zelden de ſchuil- en verblyfplaatzen van haatlyke en ſchadelyke Dieren, welke ons byten en kwetzen, als wy 'er minst op verdagt zyn, en te midden van 't vermaak wonden. —— Gelyk het Jaar zyne Getyden heeft, gelyk Winter en Zomer elkander ſteeds opvolgen, zo veranderlyk is de Staat der Stervelingen: gelyk de hoofdſtoffen dikwyls, door ſtormen, en onweeren, ontſteld en in heevige beweging gebragt worden, zo is 's Menſchen ziel menigwerf in groote ontroereniſſe, tot dat de Zonneſchyn der Rede en Wysbegeerte aanbreekt, en die akeligheden doet opklaaren. —— Ruiſchende beekjes, kronkelende ſtroomen, bevallige lustprieelen, en wat ook de verbeelding der Dichteren heeft uitgevonden, om een aangenaam verblyf te maalen, zyn niet altoos de woonſteden van onvermengd vermaak, of ongeſtoord geluk.

De hooplooze FLORIO kwynde, eenige maanden lang, op de lustryke oevers van de *Severn*; hy klaagde over de wreedheid en het onvermurwbaar hart van de ſchoone ANNABELLA: hy klaagde zyn leed aan de wateren diens ſtrooms, die, ongevoelig voor zyne jammerklagten, voortvloeide: hy verzamelde de Lelien des velds; doch zy waren zo wit niet als ANNABELLA: de reuk van de bloeijende Roos haalde niet by haar adem: de Lammeren waren zo ſchuldloos niet als het hart van zyne Beminde; en haare Stem won het in welluidenheid van het ſchoonſte veldmuzyk. —— Met der tyd, nogthans, werd FLORIO aan ANNABELLA door den Egtenband verëénigd, —— de klagten des Minnaars houden op. Het bedrog der betoveringe is verdweenen: en het voorwerp, 't geen hy onlangs beſchouwde, als het eenig zoekens- en beminnenswaardige onder de Zonne, ziet hy thans aan, met koelheid, onverſchilligheid, en wederzin: 't Genot heeft de *Roos* in een *Doorn* veranderd.

ERNESTUS trouwde, meer om den zin zyner Ouderen, dan zyne eigene neiging, te voldoen, de beminnelyke CLARA, wier verſtand, goedaartigheid en deugd, welhaast het hart van den koelen ERNESTUS wonnen: 't geen hem, in den aanvange last, moeite en kwelling baarde, is hem allengskens een lust, genoegen en vermaak geworden. De *Doorn* veranderde hier in een *Roos*.

De

De rondsom zwervende Ligtmis, die de *Roos* zoekt langs de wegen van wetlooze liefde, die elke tedere plant, welke binnen zyn bereik komt, met voeten trapt, en van bloem tot bloem gaat om 'er het zoet uit te trekken, zal in 't einde droevig verdwaalen, en op een bed van ſteekende *Doornen* vrugtloos rust zoeken.

In de ſtreeken der Eer- en Staatzugt, waar dikke wolken ſteeds het ſchynen der koesterende Zon beletten, en geene zagte windjes ſpeelen, groeit de *Roos* niet, daar komen alleen *Distelen* en *Doornen* voort: wier zaad de wind van Tweedragt, herwaards en derwaards, verſpreidt.

De *Roos* wordt best gekweekt in den Hof der Naarſtigheid, waar de grond niet te weelderig, en niet te zeer uitgeput is. Maatigheid ademt 'er de mildſte geuren; daar woonen Gezondheid en Vergenoegen. De *Doorn* vertoont 'er zich niet, of het altoos waakzaam oog der voorzigtigheid ontdekt de plant; en, ſchoon het niet mogelyk zy alle *Doornen* te eenemaal uit te rooijen, worden ze belet den vollen groei te krygen.

Naardemaal 's Menſchen leeven een Hof is, in 't welke Onkruiden en Bloemen door een vermengd opſchieten en groeijen, zo is het onze pligt de *Roos* aan te kweeken, en op onze hoede te zyn tegen de vermenigvuldiging der *Doornen*. En hoe dor ook de grond moge weezen, welke ons ten deele valt, zal, nogthans, eene zorgvuldige en vlytige oppaſſing niet weinig toebrengen, om den Hof aangenaam, ten minſten bewoonbaar, te maaken.

DE TE LEURGESTELDE HOOGMOED.

LODEWYK DE XIV vroeg, op een allerernſtigſten toon, aan een zyner Hovelingen, wiens onbegrensde Hoogmoed hy kende, *Verſtaat gy Spaansch?* —— Hy antwoordde, *Neen Sire.* —— *'t Is jammer*, hervatte de Koning. —— De waan boezemde hem in, dat hy, deeze taal ſchielyk leerende, welhaast Afgezant aan *'t Spaanſche Hof* zou worden. Hy lag 'er zich, met allen ernst, op toe, en maakte zich dier Taale meester. Hier op weder ten Hove verſchynende, verhaalde hy den Koning dat hy het *Spaansch* geleerd had. —— *Kent gy het*, vroeg de Vorst, *volkomen, zo dat gy het met een Spanjaard zoudt kunnen ſpreeken?* —— *Ja Sire!* gaf hy te houden. *Goed!* zei de Koning, *ik wensch 'er u geluk mede: dan kunt gy nu* DON QUICHOT *in 't oorſprongelyke leezen.*

NABERIGT.

Den Heere..... zy kennelyk, dat beide de door hem gezonden Stukjes ons ter hand gekomen zyn: het eene zal vermoedelyk by gelegenheid geplaatst worden; maar 't andere, dat de *Dwaalingen* betreft, is ons wat te oppervlakkig voorgekomen,

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, MAI, 1782.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	29. 0-7	39½	N t W	2a4	wolk. H.z.b.
	— 0-4	45½	———	2	H. donker
	— 0-2	40½	———	2	donker
2	28. 11-8	41	NNO	2	o. h.wolk.H.
	29. 0-5	46	N	3	H. z. betr.
	— 0-5	38½*	———	2	wolkig
3	28. 11-7	39	O	2	o. helder
	— 11-2	51½	O t N	4	———
	— 10-5	43	N O	6	———
4	— 9-1	47	ONO	2	betr.
	— 8-8	60.	N	0.4	o. helder
	— 8-5	46½	NO	2	——— NL.
5	— 7-4	49	———	2	betr.
	— 6-4	58	N t O	6	———
	— 6-3	49½	NO	7	donker
6	— 7-0	42½	———	4	R.
	— 7-5	42½	NO t O	7	zw. R.
	— 7-7	39½	O t N	9	zeer zw. R.
7	— 7-5	38½*	———	6	R.
	— 9-6	42	N O	4	vogt, donker
	— 11-2	42	N	2	donker
8	— 11-7	43	N o WZW	o	wolkig
	— 11-9	58	Stil NO	o	donk. iets R.
	— 11-5	44½	W	o	donker
9	— 10-2	43	ZZO	o	o. h. betr.
	— 9-6	59	Z	o	z. betr.
	— 8-5	47	O	2	o.h.bank.NL
10	— 8-2	53	O t Z	1	o. helder
	— 9-0	66	ONO	2	betr.
	— 9-7	52½	NNO	1	o. helder
11	— 10-4	49½	WZW	4	donk. iets R.
	— 9-8	62	Z t W	2	zw. wolken
	— 7-2	56	———	8.12	zw. R.
12	— 8-3	53½	ZZW	8	wolkig
	— 8-8	59	WZW	6a8	z. b. R. H.
	— 8-8	52	Z W	4	wolkig
13	— 9-7	52½	———	6	——— iets R.
	— 10-5	63	WZW	5	o. helder
	— 11-0	50	W	2	betr.
14	— 10-6	55½	4ZO	2	———
	— 9-3	71	———	4	donk. iets R.
	— 7-9	59½	Z t O	4.8	DBR. donk.
	— 8-4	58	Z W	6	wolkig
15	— 8-8	69	ZZW 2	Z 4	z. betr.
	— 7-9	59	ZZW	4	zw. wolk. R.
16	— 7-5	57½	Z W	8	———
	— 7-7	59½	W	8a12	zw.R. wolk.
	— 7-6	54	Z W	12	zw. wolken.

	Bar:	Th:	Wind.		
17	28. 7-6	53	Z t W	10	zw. wolk. R.
	— 4-8	58½	Z	11	zw. R.
	— 3-1	53	Z t W	12	zeer zw. R.
18	1-9	52	Z W	15	zeer zw. R.
	— 4-8	59½	W	10	zw. wolk. R.
	— 5-6	51	W t Z	12	——— R.
19	— 5-9	49	W	10	——— R.
	— 8-0	55	NW	8a12	——— R.
	— 9-6	43	NNW	6	——— R.
20	— 11-0	46	N W	6a8	———
	— 11-8	54	———	6	wolkig
	— 11-2	45	N O	2	o. helder
21	— 9-4	49	Z O	4	z. betr.
	— 9-0	59	O t Z	6	———
	— 8-6	49½	ONO	4	——— iets R.
22	— 8-5	49	Z W	4	R. z. betr.
	— 8-4	59½	W	8	wolkig
	— 8-8	45	W t Z	4	o. helder
23	— 8-7	51	Z t W	4	betr. R buiën
	— 8-8	63½	Z W	7	donk. R. D.
	— 8-8	51	Z t O	4	———
24	— 7-9	52	Z	2	——— R.
	— 7-5	61½	Z W	8	zw. wolk. R.
	— 9-2	49½	W t N	10.6	——— R.
25	29. 0-5	50½	———	6	wolkig
	* 1-8	60	W	8	——— betr.
	— 0-5	47	Z	4	R. wolkig
26	28. 9-7	49	W t Z	8.14	zw. R buiën
	— 11-8	57	W t N	10	wolkig
	29. 0-5	50	W	10	donker
27	— 0-2	49½	Z W	2	R.
	28. 11-8	59½	———	2	donker
	— 11-7	53½	———	2	———
28	— 11-7	60	———	2	——— R.
	— 11-9	71	W	2	zw. wolken
	— 11-4	61½	O	o	donker
29	— 9-8	65½	Z a W	2	iets R. z. b.
	— 9-3	82*	ZW a Z	6	zw.w.DBRH
	— 11-4	56	Z W	12	o. helder
30	— 11-7	56	———	8	— zw. w.
	— 11-1	67½	———	8	iets R. z. b.
	— 11-8	57	———	4	donker R.
31	— 8-9	58½	W	3	———
	— 9-0	65½	— 4 Z W	2	——— zw. R.
	— 9-2	55	N W	2	——— R.

28. 9 4/24 | 53 4/24 | 5—

Den 1 Therm. nam. 3 u. 47.
3 —— 's mo. 6 u. 36*
7 —— nam. 3½ u. 45½
11 —— —— 3½ u 66

Den 15 Th. nam 2 en 3 u. in 't N 69. in 't Z. 67 NB
16 —— —— 3½ u. 63
28 —— —— 3 u. 72½
29 —— —— 3½ u. nog 79.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

AANMERKINGEN OVER HET GEBED.

De beste dienst, welken men den Godsdienst doen konne, is zulke bedenkingen weg te neemen, die het eene gedeelte, om zo te ſpreeken, van den Godsdienst met het andere doen ſtryden, die de eene grondſtelling van het geloof doen voorkomen als tegen eene andere aanloopende, en den eenen pligt als den anderen om verre werpende. Met dit inzigt maakten wy voorheen ons werk (*) van te toonen, hoe het kwaad in de wereld beſtaanbaar is met de goedheid en wysheid van den Schepper: thans is ons voorneemen wederom, de Bedenkinge, tegens eenen hoofdpligt van den Godsdienst ingebragt, uit den weg te ruimen.

Daar is geen Godsdienst in de wereld, welke het *Gebed* niet beveele. De Heiden, de Jood, de Mahomethaan, zy allen ſtellen in het bidden het hoofdwerk van den eerdienst, welken zy het Opperwezen bewyzen; en de Christen vindt, op elke bladzyde van het Euangelium, het Gebed hem op het ernſtigst bevolen, en met de heerlykſte toezegging van verhooring aangedrongen; *Bidt, en u zal gegeeven worden*, was herhaald de taal van Christus en zyne Apostelen.

Maar, van wat nut is het Gebed, daar 't zeker is, dat God alles in de wereld, van derzelver grondlegging, ja van eeuwigheid af, voorgeſchikt, en in die order, die aaneenſchakeling, gebragt heeft, waar in wy den loop der dingen onafgebroken zien voortgaan; en dat de Opperſte wysheid daar in de eenige voorſchriften van het beste gevolgd heeft. Wat baat dan het bidden? zal het Opperwezen, op het verzoek van een zó gering Schepzel, als zelfs de volmaakteſte mensch is, zyn werk veranderen, en afwyken van die maatregelen, welken alleen goed, alleen zynen volmaaktheden paſſend zyn? Is zelfs het beſtaan, om God onze begeer-

(*) *Algem. Vad. Lett.* III. Deel, *Mengelw.* Bladz. 266.

geerte door het Gebed bekend te maaken, niet onteerend aan het Opperwezen, als kende het onze behoeften niet, als ware het niet van zelf bereid ons wel te doen, en als wagtende het, even gelyk een trotſe dwaas, die zig op eene kinderagtige wyze verheft in andere voor hem ter neder gebogen te zien, alleen op die uiterlyke hulde van onzen dienst, ons aanzoek en onze onderwerping? Nog meer: blykt de nutloosheid van het Gebed niet ten allerduidlykſten daaruit, dat zelfs de treffendſte, opregtſte, en yverigſte Gebeden zo dikmaalen onverhoord blyven; dat het bidden der beste menſchen in den dringendſten nood den meesten tyd hen daar niet uit trekt, en dat wel in de grootſte gevaaren, wanneer het, indien het Gebed eenig vermogen had, van het grootſte nut wezen, en 't meest te pas komen zoude; daar, integendeel, wanneer de Gebeden al gevolgd worden van het geene waarom men gebeden heeft, het duidelyk blykt, dat het Gebed daarin geen het minſte deel gehad heeft; dewyl de middelen, geheel vreemd van het Gebed, waar door het afgebedene verkregen is, een iegelyk bekend zyn.

Deze bedenkingen verdienen wel eene oplosſing, daar in dezelve veel waarheids is. 't Is, immers, zeker, dat God alles van eeuwigheid naar de onveranderlyke regels van 't beste, volgens de voorſchriften zyner Volmaakte wysheid, heeft ingerigt; dat ingevolge dier eerſte ſchikking, dier eens vastgeſtelde order, dier eens ingedrukte beweeging in het geſchapene, gedurende alle de omwentelingen der eeuwen, alles voortgaat; dat, bygevolg, het bidden der menſchen geene verandering te wege kan brengen in den loop der dingen; en dat door verre de meeste Gebeden geene verbetering ten opzigte des bidders voortgebragt wordt; zo dat, om met het gros der menſchen te ſpreeken, de meeste Gebeden onverhoord blyven.

Dit alles is ontwyffelbaar zeker; doch beneemt niets van de verpligting tot bidden en het nut van 't Gebed.

In de eerſte plaats, is het Gebed eene natuurlyke aandoening van de ziel op het gezigt van Gods goedheid tot ons. Even gelyk het beſchouwen van die wonderen van grootheid, almagt en wysheid, welken de aandagtige geest des Wysgeers in de wereld ontdekt, in hem eene zoete, ja verruklyke, aandoening van bewondering verwekt; zo moet hy die in de werken des Scheppers alomme de duidlykſte blyken beſpeurt van goedheid en zorg voor de Schepſelen; die de aarde beſchouwt als de werkplaats, waar de Opperſte wel-

weldaadigheid aan het geluk haarer gewrogten arbeidt; die in de gantſche wereld niets ontdekt, of het ſtrekt, zo niet regelregt, en openlyk, ten minſten langs verborgene wegen, tot welzyn van het geſchapene; die zig dus aanmerkt als een voorwerp van de goedheid en zorg des Allerhoogſten; eene kragtige vreugde, eene verrukkelyke aandoening van liefde en bewondering omtrent het weldaadige Opperwezen gevoelen; en deze aandoening is de waare aanbidding, is het regte en eigenlyke Gebed.

Het was, ongetwyffeld, op deze wyze, dat onze eerſte Vooronders de Godheid hebben aangebeden, toen zy, in 't Paradys geplaatst, alomme de blyken van Gods goedheid aanſchouwden; toen hun de geheele Schepping toelachte, en elk wezen hun des Scheppers goedheid verkondigde, wat zeg ik? deed gevoelen. Louter aandoening, louter verrukking, hebben hunne zielen zig tot God verheft. Onuitſpreeklyk zoete traanen van dankbaarheid rolden uit hunne oogen, en alles ademde, by hun, lofzegging en dankbaarheid.

's Menſchen ziel, ſterk aangedaan van eenig aangenaam voorwerp, brengt het lichaam in zekere beweegingen, welken beantwoorden aan de aandoeningen der ziele; zo ſpringen de leden op van blydſchap; zo lacht de mond; zo ſlaat de tong blyde klanken. Adam en Eva ſpraken dan van Gods goedheid, en zongen zynen lof, op toonen, welke de nog niet beſchaafde maar ook onbedorvene natuur hun inblies.

„ Maar is God goed, oneindig goed, genegen om allen „ zynen Schepſelen al het heil te ſchenken, dat beſtaan„ baar is met het algemeene belang der ſchepping? —— „ is God de beſtierder van alles? —— hangt alles af van „ zyne ſchikking en regeering? —— Ach! ware het dan „ zyn wil, my ook dit of dat bepaalde goed te ſchenken, „ of my van dit of dat kwaad te verloſſen!" —— Dit is het onmiddelyke gevolg van de eerſte aandoening, die louter bewondering, liefde en aanbidding is, en tot eenen grondſlag verſtrekt, om te wenſchen, dat het Opperwezen ons ook zekere bepaalde zegeningen wilde ſchenken, maar altyd onder deze voorwaarde, indien het mooglyk is. Zulk een Gebed is niet anders dan de natuurlyke uitdrukking eener getroffene ziel, die 't goede wenscht, die voor 't kwaade beeft; eene uitdrukking, die dan ook zelfs plaats heeft, wanneer men weet, dat het begeerde goed niet verkregen, of het gevreesde kwaad niet omgaan, worden kan.

„ Ach! ware het mooglyk, wilde God, dat ik dit of dat „ goed, verkreege! Ach! ware het mooglyk, wilde God, „ dat ik dit of dat kwaad ontginge!" ——— Zo bad zelfs de volmaaktſte der menſchen, de alleen Volmaakte Sterveling: *Myn Vader! indien 't mogelyk is, laat dezen drinkbeker van my voorbygaan: doch niet gelyk ik wil, maar gelyk gy wilt.* ——— *Myn Vader! indien deze drinkbeker van my niet voorby kan gaan, 't en zy ik hem drinke, uw wil geſchiede!* De Zaligmaaker wist, wat onvermydlyk over hem beſchoren was; hy wist, dat die drinkbeker van hem niet kon voorby gaan; nogthans zyne ziel, tot den dood bedroefd, reeds de ſmerten der nagelen gevoelende, die zyne leden aan 't kruis hegten zouden; reeds verzonken in de doodsangſten en de folteringen der, onder de geweldige verwoesting, bezwykende natuur, wenscht bevryd te zyn van dat lyden, roept tot God om verlosting; maar tevens weetende, dat hy die ſmerten ondergaan moest, dat het de wil was van zynen Vader, en dat hy *alle dingen lyden zoude, en alzo in zyne heerlykheid ingaan*, bewyst hy Gode de verhevenſte hulde, door zynen wil aan Gods wil te onderwerpen; *Myn Vader, indien deze drinkbeker van my niet kan voorby gaan, zonder dat ik dien drinke, uw wil geſchiede! Gelyk gy wilt, en niet gelyk ik wil!*

Zo is het gebed eene zugt door eene natuurlyke aandoening der ziel, veeltyds zonder dat 'er de wil deel in heeft, een Godvrugtig gemoed van zelf afgedrongen; en dan zelfs plaats hebbende, wanneer men volkomen zeker is, dat het geen men wenscht niet kan verkregen worden.

In de tweede plaats: Het gebed, ſchoon het den loop der dingen niet veranderen zal, is nogthans uit zynen aart wel degelyk geſchikt, om, als *een middel*, te dienen ter verkryging van het geene waarom men bidt. Dit heeft byzonderlyk plaats, wanneer men bidt om die goederen, welken, volgens het zeggen van den wyzen JUVENALIS, wy van den Hemel moeten afſmeeken, *eene gezonde ziel in een gezond lichaam*; de verbetering naamlyk van onze zeedlyke volmaaktheid, om de welke de Apostelen, onder den naam van *geestlyke gaaven*, *den Heiligen Geest*, en diergelyken, ons beveelen, bovenal te bidden. Wanneer wy bidden om de verbetering onzer zeeden, onze bekeering, de bevordering onzer zeedlyke volmaaktheid, onzen geestlyken welſtand; moeten wy, zal ons Gebed dien eernaam verdienen, overtuigd zyn van de alles te bovengaande nuttigheid dier verbetering; wy moeten die opregtlyk en met allen yver begeeren.

ren. Deze begeerte nu moet natuurlyk eene pooging voortbrengen om die te verkrygen; en deze begeerte door een leevendig voorſtel, dat de ziel is van een yverig gebed, onder het bidden op nieuw opgewekt, op nieuw verleevendigd, moet natuurlyk agtervolgd worden van vernieuwde en verdubbelde poogingen. En hier is het, dat men zig ten vollen kan verzekerd houden van de vervulling van deze toezegging des Heilands: *Bidt, en u zal gegeeven worden; zoekt, en gy zult vinden; klopt, en u zal open gedaan worden.*

In de derde plaats: Het gebed is, gelyk wy reeds boven zagen, de natuurlyke uitdrukking van eene Godvrugtige ziel. Het is dan de verhevenſte hulde, die den mensch zynen Schepper bewyzen kan. Wat kan 'er gaan boven het gevoel en de erkentenis, dat al wat wy zyn en hebben van God is; dat ons gantſche lot in zyne handen, en hy bereid zy dat zo gelukkig te maaken als mogelyk is. Dit is het wezen van allen Godsdienst; dit is de waare aanbidding.

Indien wy nu verpligt zyn God te beminnen boven alles, en Gode de diepſte hulde te bewyzen, zyn wy tot het Gebed verpligt, en dat zelfs in zulke zaaken, welken wy niet weeten, of het in den weg zyner Voorzienigheid zyn zal ons te ſchenken. Al wat wy wenſchen, moeten wy van God wenſchen, hy alleen kan het ons geeven, en, zullen wy het ontvangen, van hem alleen zal het ons geſchonken worden.

Dus zyn wy verpligt in alles God te bidden; om 't goede te wenſchen zonder aan God te willen gedenken, is een ſoort van Godverloochening, eene twyffeling aan zyn beſtaan of aan zyne goedheid, zo geen volſlagene ontkenning daar van.

In de vierde plaats: Hoe meer wy aan God gedenken als den Almagtigen en Algoeden Schepper, als de eenige Bronwel van alle heil, des te meer gewennen wy onze ziel tot Godvrugt, des te leevendiger worden by ons de Godsdienſtige denkbeelden; des te grooter wordt onze liefde tot God; des te meer wordt onze zeedlyke volmaaktheid bevorderd.

Ten vyfden: Het Gebed heeft eene natuurlyke kragt tot vertroosting in lyden, tot verligting in nooden, bemoediging in gevaaren. De ziel, die zig in lyden tot God wendt, als tot hem, die magtig en bereid is tot redding, vleit zig met de zoete hoop van de mooglykheid haarer bevryding; zy beſchouwt de Godheid als weldaadig, en haar alleen bezoekende ten haaren eigenen beste. Deze aan-

genaame voorſtellingen verkwikken de gefolterde ziel, verligten haar lyden; en de gedagte, van eene Godvrugtige daad in het bidden te verrigten, ſtrekt haar tot eenen troost, door haar te doen uitzien, naar de belooning der Godzaligheid; een uitzien, dat ten minſten het tegenwoordige lyden vermindert, zo door de aandagt van het zelve af te trekken; als door een vleijend denkbeeld tegens een ſmertlyk over te ſtellen. Op dezelfde wyze, doet het Gebed eenen dringenden nood en verſchriklyk gevaar kleiner ſchynen, door de mooglykheid der redding, en der bewaaring, aan de ziel levendig te vertoonen. Wanneer de Held geroepen wordt om zyn bloed voor 't Vaderland te ſpillen, en hy, in zo veele vyanden als 'er tegen hem over ſtaan, zo veele werktuigen ziet, gereed om hem te vellen, is het natuurlyk, dat het hart beklemd wordt, (de Held toch blyft een mensch, door kragtige banden aan het leeven verknogt;) en dat alleen het beſef van pligt hem doet ſtand houden: maar, wanneer hy zig dan tot God keert, zyne ziel ten Hemel opheft, zig met eene leevendige aandoening in de handen van zynen Schepper beveelt, en met vertrouwen eene gunſtryke bewaaring afſmeekt, wordt het gemoed verſterkt, het hart wordt verwyderd, en de Held rukt, bemoedigd en getroost, den vyand, en in hem den dood, of den zegen, te gemoet.

Eindelyk: Het Gebed, gedaan ten behoeven des naasten, het welk ſchynen moest het minst van alle gebeden eenige vrugt te hebben, ſchoon het ten allerkragtigſten in het Euangelium wordt aanbevolen, heeft eenen zeer ſterken en heilzaamen invloed ter opwekking en verſterking der broederlyke liefde. Wanneer men om het welzyn en de behoudenis des naasten bidt, wenscht men, dat die voordeelen hem geworden, welken 't voorwerp van ons Gebed zyn; en dit kan niet geſchieden, ten zy men hem reeds lief hebbe. Hoe meer die voorſtellingen van liefde in onzen geest plaats hebben; hoe meer zy herhaald en daar door verleevendigd worden, des te ſterker en te gemeenzaamer worden zy. Het is des onmooglyk, of hy, die daaglyks bidt, gelyk het betaamt, ten behoeven van zynen naasten, moet zynen naasten hoe langer hoe meerder lief krygen.

Zo is dan het Gebed, ſchoon het geene Natuurkundige kragt hebbe om den loop der dingen te veranderen, of 't Opperwezen van zyne beſluiten af te brengen, nogthans een zeer heilryk middel tot 's Menſchen vertroosting, bemoediging, verbetering en volmaaking. Zo is het dan een voor-

voornaam deel van den Godsdienst, en als zodanig te regt in de gewyde Schriften aanbevolen, en door alle de Heiligen in alle eeuwen en Landen gebruikt.

Maar, als wy het Gebed zulk eene zeedlyke kragt toeſchryven, ſpreekt hét van zelf, dat wy een waar Gebed bedoelen; een Gebed, daar in de ziel, en niet ſlegts de mond, ſpreekt; een Gebed voortvloeijende uit eene leevendige overtuiging en waare aandoening. Een Gebed, waar in het hart geen aandeel heeft, een louter Formulier, ydele woorden en klanken ſlegts voor 't oor, hebben geenen invloed, zyn ontbloot van alle kragt.

Even het zelfde zeggen wy van zulke Gebeden, als, helaas! maar al te gemeen zyn, en die men bygeloovige Gebeden zoude kunnen noemen, by de welken men zig verbeeld, verpligt te zyn, God om deze en geene Zegeningen aan te roepen, zonder zig te benaarſtigen om van onzen kant daar aan toe te brengen wat in ons vermogen is; Gebeden, waar by men God *met de lippen genaakt, terwyl het Hart verre is.* Zo ziet men menſchen, Godsdienſtig in de beſchouwing, doch Godloos in de beöeffening, God daaglyks bidden, dat hy hun zynen Heiligen Geest geeve, dat hy hun trekke uit hunnen Natuurſtaat, en overbrenge tot Christus, denkende, dat een zo regtzinnig Gebed genoeg is, terwyl zy van hunnen kant met alle magt arbeiden, om den Heiligen Geest uit te blusſchen, met hun Geweeten door de zonden te verſchroeijen, zig van dag tot dag meer en meer aan boosheden over te geeven, en zig tot dienaars der ongeregtigheid te maaken. 't Is geen wonder, dat zulke menſchen bidden en niet verwerven, om dat zy kwaalyk bidden; en dat zulk een Gebed, dat eerder een ſpotten met God dan een waar bidden is, dat ten minſten een louter zelfbedrog moet genaamd worden, onverhoord blyft, dewyl Reden en Openbaaring beiden ons leeren, dat *het Gebed des Godloozen den Heere een gruwel is.* o o.

WAARNEEMING WEGENS DE GORDE UITWERKING VAN DE SPIRITUS ÆTHEREUS VITRIOLICUS.

(*Clinical experiments and Histories, by* FR. HOME.)

Johanna Stor, oud 12 Jaaren, kwam den 12 December, 1776, by my. Ze was zedert vier Jaaren aan Epileptika toevallen onderhevig geweest. Deeze toevallen kwa-

men telkens met duizeligheid, en groote koude in handen en voeten.

In den aanval was ze zonder gevoel, en had veele en verſcheide Convulſive beweegingen. De aanvallen duurden omtrent een kwartier uurs, en kwamen dikwils op een dag; ze klaagde over hoofdpynen; ze had eenige Wormen geloosd, en had ook nog werkelyk tekenen van Wormen. Ik ſchreef haar diensvolgens wormdryvende middelen voor; dog ziende, dat deeze niet aan de verwagting voldeeden, liet ik den 21 December een begin maaken, met het gebruik van den *Æther*, ten einde door dit middel, waarvan ze telkens een theelepel vol gebruikte, de Convulſive beweegingen tegen te gaan.

Omtrent drie minuuten na ieder gifte, begon haar Buik op te zwellen, en hard te worden, welk toeval echter binnen vyf minuuten wederom verdween. Den 27 December loosde ze een Worm, en den dag daarna nog een. Men beſpeurde vervolgens geene toevallen meer; en liet haar, geneezen zynde, heenen gaan. Eenige dagen daarna, kreeg ze zwaare pynen in den Onderbuik, en hevige Convulſien in beide armen. Ze kwam hierop weder by my, gebruikte den *Æther*; de toevallen bedaarden, en ze loosde, in twee reizen, nog een Worm. Ik beſchouwde nu de Convulſive toevallen, als voortkomende van Wormen, die door den *Æther* gedood waren. Ik hebbe vervolgens in drie andere gevallen den *Æther* beproefd, waar de toevallen ſcheenen door Wormen veroorzaakt te worden, en echter de *Æther* geene uitwerking had. Dit heeft my zedert doen denken, dat het geval Epileptik geweest, en dat zig de Wormen ontlastten, wanneer de ziekte verminderde, zo als wy dit dikmaalen in andere gevallen zien.

AANMERKINGEN OVER HET BESTE VOEDZEL VOOR EERSTGEBOREN KINDEREN.

DOOR

JACOB VAN DER HAAR.

In het Jaar 1778 ſtelde de Koninglyke Academie der fraaije Letteren, Wetenſchappen en Konſten te *Bourdeaux*, eene Vraag voor, betreffende *het beste voedzel voor eerstgeboren* (Kinderen) *Vondelingen*, te beantwoorden voor den 25 Augustus 1781, onder eene prysbelofte van 2000 Livres; dan de antwoorden niet voldaan hebbende, beſloot dat Illus-

ter

ter Genootſchap, uit menſchenliefde, om dezen prys andermaal voor het Jaar 1785 op te hangen.

De Vraag is in de daad van een onwaardeerbaar nut, en dubbel waardig, om by allen, die eenig beſtuur over eerstgeboren Kinderen hebben, verſtaan en begrepen te worden.

Ieder weet, dat, helaas! niet zelden, by onze Vrouwen, het zog of de melk, om haare Zuigelingen te voeden, ontbreekt. Ieder weet ook, dat dit zog, ſchoon een allerlederſt, fyn, dun vogt, waar in maar weinig Kaas en Boter gevonden word, evenwel het allernatuurlykſte en eenvouwigſte voedzel is. —— De zogende Dieren leeren en bewyzen het zelfde. Ieder weet ook, dat deze Schepzelen in hunnen eerſten ouderdom, volſtrekt geen ander voedzel gebruiken nog verdragen kunnen. Een Veulen, Kalf, Speenverken, Lam, Kat nog Hond, kunnen, nog willen de gewoone broodpappen, welke aan jonge Kinderen doorgaans gegeven word, gebruiken; zy kunnen ze ook niet, dan met gevaar, verdragen. Dan helaas! het elendig menſchen kind, de arme Zuigeling! ſchynt alleen, door den honger geperst, veroordeeld een voedzel te gebruiken waar van de geheele Natuur een afkeer heeft, en waar aan het onnozel Wicht, niet dan met gevaar des levens, gewoon word.

Ieder weet ook, dat onze gewoone kinder-pappen uit meel, kruim van tarwenbrood of beſchuit, met water en koeijenmelk gemengd of gekookt, min of meer dik en gebonden zyn. Dan deze pap, voor eerstgeboren kinderen en hunne tedere ingewanden onverteerbaar zynde, raakt, door de natuurlyke warmte van hun lichaam, ras aan het gisten, ryzen en verzuuren. Hier uit alle die elendige toevallen, waar over men zo dikwils hoort klagen, en aan welke zo vele onſchuldige Kinders, haastig, of, zo zy ſterk zyn, langzaam uitteerende, met eenen dikken windzuchtigen Buik, ſterven. Dan het is hier nog de plaats, nog myn oogmerk, om van de ziektens der Kinderen te ſpreken, maar alleen, om een klein en allereenvouwigst berigt mede te deelen *over het beste voedzel voor eerstgeboren Kinderen.*

Daar geheel of wel ten deele de zogmakende kragt by Vrouwen, ontbreekt; daar behoort de altoos gebrekkige kunst der menſchen, de Natuur, zo veel immer mogelyk, eenigzins na te ademen. Ik zeg, *eenigzins na te ademen*, want, om, buiten de vermogende medewerking der Natuur, zog of melk te maken, is onmooglyk.

Aldus dienen onze pogingen gerigt te zyn, om een fyn, teder vogt en voedzel uit te vinden, het welk, hoe gebrek-

kig ook, nogthans het naast naar de Moedermelk gelykt. Geiten- en Schaapen-melk zouden 'er, wegens hunne dunte, het naast by komen; maar alzo deze Dieren alleen by groente en gewasſen leven, word deze melk, in de maag der Kindertjes, ras zuur, en verwekt, zo als genoeg bekend is, oproerigheden, waar aan de melk van Vrouwen, die eenig Vleesch en Eijeren gebruiken, niet zo zeer onderworpen is. Koeije melk, als te veel Boter en Kaas bevattende, is mede voor jonge en tedere Kinderen te zwaar, en met garstewater verdund, van een ſcherp zuur wordenden aart.

Het beste voedzel voor eerstgeboren Kinderen, en het naaste naar de Moedermelk gelykende, beſtaat, naar myne gedagten en ondervinding, eenvouwig hier in:

Men neemt één drooge Friesſche beſchuit, of even zo veel hard gebakken korst van Fransch brood, en dit fyn gewreven hebbende, doet men het zelve, in 24 Oncen regenwater, een kwartieruurs kooken; daar na giet men het vogt door een zeef, teems of een lap van neteldoek, in eenen ſteenen pot. Wanneer men dit vogt in den Winter, of op eene koele plaats of kelder, bewaart, ſtolt het eenigzins tot eene dunne gelei, maar laauw wordende, is het in dunte aan water en melk gelyk, en kan, zelfs in den Zomer, zonder eenig bederf, vele dagen, en in eene aangenamen ſmaak, bewaard worden.

Twee of drie volle ſpyslepelen van dit beſchuit of broodwater, met eene lepel zoete melk en een weinig losſe ſuiker gemengd, levert een aangenaam, wel voedend en ligt verteerbaar voedzel voor eerstgeboren kinderen, en komt, naar myne gedagten, het naast by Vrouwen melk; kunnende alle 2 of 3 uuren, tot de bovenſtaande hoeveelheid of een weinig meer, dog niet te veel tevens, uit een Tuit-kan of met een kleine lepel, gegeven worden.

Naar mate eerstgeboren Kinderen groeijen en ouder worden, kan men de hoeveelheid van dit vogt, of ook de melk, vermeerderen. En zo, niettegenſtaande het gebruik van dit, zonder eenig ander voedzel, teere en gevoelige Kinderen evenwel met eenig zuur, en met eenen groenen afgang, gekweld worden, dan moet men ze alle 24 uuren eenen doijer van een raauw hoender-ei, met een weinig losſe ſuiker geklopt, by kleine beetjes, en van tyd tot tyd, wanneer zy het meest ſchreijen, ingeven. Dit willen zy doorgaans gaarne gebruiken; het ſtilt hun gejammer, verzagt en voedt hen; en is, zo veel ik naar vele ondervinding heb opgemerkt,

merkt, eene Natuur- en dierelyke-Zeep, welke, by het zuur der Kinderen onder hunne pap vermengd, boven alle door konst gemaakte Zeepen, te verkiezen is.

Ik zou over het nut van dit eenvouwig voedzel voor eerstgeboren Kinderen, zeer konnen uitweiden, en eene menigte ſterk doorſtekende voorbeelden te berde brengen; maar een enkel geval zal, om de kortheid, misſchien genoeg zyn, om deze of geene moeder, welke het lezen mogt, daar van te overtuigen.

Eenige Jaren geleden, deed ik, buiten deze Stad, by een Predikant, een Vriend van my, toevallig een bezoek. Ik vond zyne Vrouw, welke voor eenige weken van twee kloeke Kinderen bevallen was, zeer vermagerd, zukkelende tevens aan eene groote verzweering in de eene borst. In de andere had zy een weinig kwalyk geſteld zog, en aldus voor hare hongerige zuigelingen, die met een ſterk zuur gekweld waren nauwlyks iets te zogen. De voorheen kloeke en wel gevormde aangezigten van deze twee kinderen geleken thans naar Aapen. De Oogen en de Wangen waren ingezonken, terwyl het Voorhoofd, de Koonen, de Neus, dog vooral de Kin, geweldig uitſtaken; ſchreijende byna altoos, wanneer zy geene dikke pap of deszelfs lepel in den mond hadden. De hals van deze Kinderen was lang, en zo mager dat men de Krop-ſlag-aderen zag kloppen. De Ademhaling was ſchielyk, en de Buik zo dik, dat hy verre boven de borst uitpuilde. De Armen, Beenen, dog vooral de lange Vingeren geleken naar dikke en dunne Zwavelſtokken. Door het geweld, het welk de Ingewanden van de Borst en Buik moesten inſpannen, om de zwaarte en menigte van dikke Brood- en Melkpap maar half te verteeren, hygden deze Kinderen ongemeen; en zo ras zy eene groote menigte half verteerd Brood en gehotte Melk door den afgang geloosd hadden, ſchreeuwde de mond wederom om nieuw voedzel. Zo dat laden en losſen een geduurig werk bleef. —— Ja, ik ben zeer overtuigd, indien deze handelwyze by zwakke kinderen gebeurd ware, zy het tot dien ouderdom niet zouden gebragt hebben, en dat zo men hier, by deze Kinderen, aldus had blyven voortgaan, de dood ras gevolgd zou zyn.

Myn eerſte raad was, de Pappot weg te doen, en aanſtonds een paar doijeren van eijeren met eenen vollen lepel gemeene of boeren Stroop te mengen, en daar van geduurig een weinig in den huilenden mond van deze kinderen te doen,

doen, het welk zy greetig alleen, of met Beſchuitwater gemengd, gebruikten. Hier na loosden zy, voor eenige weinige dagen, eene verbazende meenigte dikke vuiligheid, waar na de Buik ſlonk, het zuur, de groote honger, de raſſe Pols en Ademhaling enz: verminderden. Kortóm, alles liep met dit tedere voedzel zo wel af, dat de oude Baker en de Vrouwen van het Dorp, die over het zogenaamde kragteloze voedzel voor zulke hongerige Kinderen, zeer te onvreden waren, 'er over begonnen verſteld te ſtaan. Geen wónder! deze Kinderen groeiden zo wel, dat ze als nog vry gezond en ſterk zyn.

Ik kan en moet dit kleine Berigt, veelal geſchikt om anderen aan te ſpooren naar den prys te dingen, niet eindigen zonder te zeggen: *Dat 'er door te veel en verkeerd Voedzel oneindig meer Kinderen omkomen dan door de groote ſlagting der kinderziekte.* En dit is, ontwyffelbaar, ook de reden geweest, waarom de beroemde *Bourdeauxſche Akademisten* zyn aangeſpoord, hunne Mensch-lievende vraag, in het hoofd van dit berigt gemeld, tot zulk eenen aanzienlyken prys, en voor het Oog van geheel Europa, by herhaling, tot het Jaar van 1785, uit te ſchryven.

's Hertogenbosch,
den 1 *Juny* 1782.

NATUURLYKE HISTORIE DER BOOMKRUIPERTJES, EN MUURKRUIPERTJES.

(Volgens den Heer DE MONTBEILLARD, Medeſchryver van den Heer DE BUFFON.)

Reeds meer dan éénſ hebben wy van Vogelen geſproken, die kruipende voortgaan, en zullen ze vervolgens meermaalen ontmoeten. Ondertuſſchen is 'er een Geſlacht, 't welk, by uitſtek, den naam van *Kruipertjes* draagt. Zy kruipen, met de daad, zeer vlug op de takken, 't zy op 't zy nederklimmende; dit doen zy ook langs balken, de kanten met hunne kleine pootjes vasthoudende. In Bek en Tong verſchillen zy van de *Spechten:* van de *Blaauwſpechten* en *Meezen* alleen in de gedaante van den Bek, die veel langer en dunner, en veel meer geboogen is dan die der *Blaauwſpechten*: ook bedienen zy 'er zich niet van om op

den

den ſchors der boomen te kloppen, gelyk de andere gemelde Vogels.

Verſcheide vreemde ſoorten, die tot het Geſlacht der *Boomkruipertjes* behooren, hebben veel overéénkomst met de *Colibritjes*; en gelyken 'er na door de kleinheid van Geſtalte, door de ſchoone kleur der Pluimadie, door den dunnen en krommen Bek; maar die ſynder en puntiger uitgerekt is, en een veel ſcherper hoek maakt: terwyl die der *Colibritjes* bykans even dik is in de geheele langte, en zelfs een weinig verheven na het einde; daarenboven hebben de *Boomkruipertjes*, in 't algemeen veel korter Pooten, veel langer Vleugels en twaalf Staartpennen, terwyl men by de *Colibritjes* 'er ſlegts tien telt. —— Eindelyk hebben de *Boomkruipertjes* niet gelyk de *Colibritjes* een Tong zamengeſteld uit twee halve cylindriſche buisjes, die, op elkander gevoegd, één geheele buis uitmaaken, een eigenlyk werktuig van ademhaaling, meer overeenkomende met den tromp der Inſecten, dan met de Tong der Vogelen.

Ten opzigte van de plaats, die de *Boomkruipertjes* en de *Colibritjes* op aarde bewoonen, doet zich desgelyks een groot verſchil op. De *Colibritjes* ſchynen bepaald te behooren tot het vaste Land van *America*: men heeft ze, egter, niet gevonden verder dan de zuidelyke Landſchappen van *Canada*, en op deeze hoogte is de ruimte der Zee te groot om overgevloogen te worden door een Vogeltje zo klein, ja kleinder dan verſcheide Inſecten; maar het *Kruipertje* van *Europa*, doorgedrongen zynde tot in *Deenemarken*, en misſchien veel verder, is het waarſchynlyk dat die van *Aſie* en *America* noordwaards getoogen zyn, en by gevolge, veel gemaklyker de gemeenſchap van 't eene en andere vaste Land gevonden hebben.

Dewyl de Kruipertjes van dezelfde Inſecten leeven als de *Spechten* en de *Meezen*, en, gelyk wy reeds aanmerkten, het middel niet hebben om dezelve door 't kloppen met den Bek op de Schors te doen uitkomen, hebben zy het inſtinct om die Boompikkers te volgen, en deezen om zo te ſpreeken tot hunne Jagthonden te gebruiken, eetende behendig het kleine wild 't geen deeze voor zich zelven meenen op te jaagen. Dewyl deeze *Kruipertjes* alleen van Inſecten leeven, valt het ligt te bevroeden, dat de ſoorten vrugtbaarder en veelvuldiger moeten weezen in warme lugtſtreeken, waar dit voedzel in overvloed valt, dan in gematigde of koude, min ryk in 't voortbrengen van Inſecten. Deeze aan-

aanmerking is van den Heer SONNERAT, en wordt door de ondervinding gestaafd.

Men weet, over 't algemeen, dat de kleuren der jonge Vogelen min sterk en min onderscheiden zyn dan die der ouden; doch dit is allermerkbaarst in de schitterende Familien der *Kruipertjes*, *Colibritjes*, en andere kleine Vogeltjes, die de groote Bosschen van *America* bewoonen. De Heer BAJON onderrigt ons, dat de Pluimadie deezer kleine *Amerikaansche Vogeltjes* zich zeer langzaam vormt, en niet in vollen luister praalt, dan na dat zy eenige keeren geruid hebben. Hy voegt 'er by, dat de Wyfjes min schoon en kleinder zyn dan de Mannetjes.

Welk eene overeenkomst men wil zien of veronderstellen, tusschen de *Amerikaansche Kruipertjes* en die van het oude Vaste-land, moet men toestemmen, dat men tusschen deeze twee takken van dezelfde Familie genoegzaame verschillendheden bespeurt om ze van elkander af te zonderen, en ik twyffel niet of de tyd zal ons nog veel grooter ontdekken, 't zy in de uitwendige hoedanigheden, 't zy in de natuurlyke hebbelykheden.

Het *Boomkruipertje*, wordt, in 't Grieksch, Καλιδρις, in 't Latyn *Scandulaca Arborum*, in 't Fransch *Grimpereau*, in 't Hoogduitsch *Baum Kletterlin*, in 't Engelsch *Smal Tree-creeper*, in 't Zweedsch *Krypare*, in 't Deensch *Tra-pikke*, in 't Italiaansch, *Rampichino* geheeten.

Vaardigheid in beweeginge is doorgaans het deel der zeer kleine Diertjes. Het Boomkruipertje is bykans zo klein als het *Winterkoningje*, en, gelyk 't zelve, byna altoos in beweeging: maar al zyn beweeging en bedryf strekt, om zo te spreeken, tot het zelfde einde. Het blyft een geheel jaar in 't Land waar het gebooren word: het gat eens hollen booms is zyn gewoon verblyf: van daar gaat 't op de Jagt, om op den bast en in het mosch Insecten te zoeken: te deezer plaatse ligt het Wyfje Eitjes, en broedt. BELON heeft gezegd, en meest alle Vogelbeschryvers hebben 't herhaald, dat het *Boomkruipertje* twintig eitjes of daar omtrent legt. BELON moet zeker dit Vogeltje met een ander klein op Boomen kruipend Vogeltje, als de *Meezen*, verward hebben: wat my betreft, ik durf, volgens myne eigene waarneemingen, en die van verscheide Natuurkundigen, als de Heeren SALERNE, LOTTINGER en den Graaf GINANNI, verzekeren dat het Wyfje van 't Boomkruipertje doorgaans vyf eitjes legt, en bykans nooit meer dan zeven: deeze eitjes zyn aschkleurig, met stippen en stree-

ſtreepen van een donkerder verf, en hard van ſchaal. Men heeft opgemerkt, dat dit Wyfje zeer vroeg in het Voorjaar begint met eitjes te leggen; 't geen zeer wel te gelooven is: dewyl het geen reis te doen heeft, noch een nest te maaken.

De Heer FRISCH beweert, dat deeze Vogeltjes ook de Inſecten op de muuren zoeken; maar, dewyl hy het egte *Muurkruipertje* niet ſchynt gekend, noch, uit de genoegzaam onderſcheidende beſchryving van GESNER, geleerd te hebben, is het waarſchynlyk, dat hy de twee ſoorten onder een mengt: te meer nog, daar het *Boomkruipertje* zeer wild is, en zich voornaamlyk in de bosſchen onthoudt. In den Jaare MDCCLXXIII, bragt men 'er my een, in January, op een Acacia, in 's Konings tuin geſchooten: men bragt het my als eene zeldzaamheid, en lieden, die een geheel jaar in deeze tuin arbeiden, verzekerden my, dat zy deeze ſoort van Vogeltjes zeer zelden zien: ze komen in *Bourgonje* en in *Italie* niet veelvuldiger voor: doch wel in *Engeland*; men vind ze in *Duitſchland*, en tot in *Deenemarken*; zy ſlaan geen ander dan een ſcherp en zeer gemeen geluid.

Het *Boomkruipertje* weegt doorgaans niet meer dan vyf Dragma's: het ſchynt veel grooter dan het met de daad is: dewyl de veeren meestal, in ſtede van vlak op elkander te leggen, overeinde en verwilderd ſtaan: en deeze vry lang zyn.

De Gorgel van het *Boomkruipertje* is zuiver wit, doch trekt veeltyds naar 't roſſe, altoos donkerder wordende na de zyden en de deelen van den Gorgel verwyderd, (zomtyds is het geheele Onderlyf wit) het Bovenlyf is rood-, wit- en zwartagtig: deeze verſchillende kleuren zyn min of meer zuiver, min of meer ſterk: de Kop is bruinder van kleur; rondsom de oogen en oogleden wit, de Stuit ros, de Vleugelpennen bruin, de drie eerſte met grys geboord, de vier volgende met een witte vlek gemerkt, waar uit een dwarsſtreep van die kleur over de vleugel ontſtaat; de drie laatſte zyn na 't einde toe getekend met een zwarte vlek tuſſchen twee witte; de Bek is boven bruin, beneden witagtig, de Pooten graauw, de grond der Pluimadie donker aschkleurig. De geheele lengte haalt vyf duimen. De nagels aan de Vingers zyn zeer lang, gekromd, en zeer geſchikt om te kruipen: zy hebben omtrent zeven duimen vlugts: de vleugels hebben zeventien pennen: de Staartpennen zyn aan 't einde gepunt.

Het

Het *Muurkruipertje*, in 't Latyn *Picus Muralis*, in 't Italiaansch *Pico*, in 't Fransch *Grimpereau de Muraille*, in 't Engelsch *Wall-creeper*, in 't Hoogduitsch *Murſpecht*, in 't Poolsch *Dziecot murowy*, in 't Deensch *Scopoli*, doet alles op de Muuren wat het *Boomkruipertje* op de Boomen verrigt: kruipt, jaagt, en broedt daar. Onder den naam van Muuren verſtaan ik niet alleen de gemetzelde Muuren, maar ook Rotzen en Bergen. De Heer KRAMER heeft opgemerkt, dat deeze Vogeltjes zich gaarne op Kerkhoven onthouden, en de eitjes in Menſchen bekkeneelen leggen. Zy vliegen met de Vleugelen ſlaande, en, ſchoon ze wat grooter zyn dan de *Boomkruipertjes*, betoonen zy dezelfde leevendigheid en vlugheid: de Vliegen, de Mieren, en boven al de Spinnekoppen, ſtrekken hun ten gewoonen voedzel: de Engelſchen geeven 'er daarom ook den naam aan van *Spiedertatcher*.

BELON geloofde, dat deeze ſoort byzonder eigen was aan *Auvergne*: ondertuſſchen vindt men ze in *Oostenryk*, in *Silefie*, in *Zwitzerland*, in *Poolen*, en in *Lotharingen*, en volgens zommigen in *Engeland*; dan eenigen agten dat ze daar zeer zeldzaam zyn. Zeer veelvuldig komen ze voor in *Italie*, omſtreeks *Bologne* en *Florence*; doch veel minder in *Piemont*.

Bovenal is het in den Winter, dat deeze Vogeltjes zich in bewoonde plaatzen vertoonen; en, mogen wy op BELON afgaan, zo hoort men ze van verre in de lugt ſnorrende aanvliegen, van 't Gebergte komende om zich aan de toorens der Steden te onthouden. Zy trekken alleen, of twee aan twee, gelyk de meeste Vogeltjes, die op Inſecten aazen; dan, hoewel zy de eenzaamheid beminnen, zyn ze niet droef- of naargeestig. Zo waar is het, dat de vrolykheid min afhangt van buiten aankomende oorzaaken, dán van de inwendige geſteltenis!

Het Mannetje heeft onder den Gorgel een zwarte plek, die zich over den Hals uitſtrekt, dit is een onderſcheidend merkteken van het Mannetje. Het bovenſte van den Kop en des Lyfs is ligt aschkleurig, het benedenſte donkerder; de kleine Bovendekveeren der Vleugelen zyn roosverwig, de groote zwartagtig met roozekleur geboord, de Pennen loopen wit uit, en zyn, van het grondſtuk af tot de helft der langte, roosverwig geboord, welke kleur afneemt, en zich bykans geheel verliest op de pennen digt by 't Lyf: de vyf eerſte zyn, aan den binnenkant, met twee min of meer zuiver witte vlekken gemerkt, en de negen vol-

volgende met één geelagtige: de kleine beneden dekveeren, digtst aan den kant rooskleurig, de andere zwartagtig: deeze kleur hebben ook de Staartpennen: de Bek en de Pooten zyn zwart, de Klauwen lang, dun en gekromd, aan drie voor- en één achtervingers. —— Het Wyfje heeft een witagtige Gorgel. De geheele lengte is iets meer dan zes duimen: zy hebben tien duimen vlugts: de Staart beſtaat uit twaalf pennen, elkander byna gelyk, en ſteekt even buiten de Vleugels uit.

BELON zegt met zeer veel verzekerings, dat dit Vogeltje twee vingeren voor- en twee achterwaards heeft; van het *Boomkruipertje* hadt hy geſchreven dat het een korten ſtaart hadt: de oorzaak van deeze dubbele dwaaling is dezelfde. BELON hieldt deeze twee Vogeltjes voor grenzende aan het Geſlacht der *Spechten*; en heeft de eigenſchappen derzelven daar aan toegeſchreeven: zonder ze van naby te beſchouwen. Zomtyds zag hy door de oogen der Overeenkomst; dan het is bekend, dat het licht der Overeenkomst, 't welk zo dikmaals den geest opklaart, en zelfs tot groote ontdekkingen brengt, nu en dan de oogen, in het doen van waarneemingen, doet ſchemeren.

PROEVE, WEGENS DE UITWERKINGEN EN NUTTIGHEDEN VAN LUGT EN WATER OP DEN GROEI DER PLANTEN.

(Uit het Engelsch.)

Dat de Lugt zeer veel toebrengt tot den Groei is een algemeen aangenomen beginzel. De Natuurkundigen hebben, zints lang, en dikwyls, waargenomen, dat geen Zaaden uitſchieten, geen Planten wasſen, op plaatzen van de buiten Lugt beroofd. 't Gaat ook even vast, dat ieder Plant zekere hoeveelheid van inwendige Lugt bevat.

De Lugt, op zichzelve beſchouwd, bevordert den Groei, door haare Veerkragt; en BOERHAVE is van gevoelen, dat zuivere Lugt alleen werkt in zo verre zy veerkragtig is: dewyl zy van zichzelve geene zwaarte heeft: het gewigt alleen afhangende van de hoeveelheid der dampen daar in opgetoogen. Hy bevestigt dit denkbeeld, met by te brengen, „dat de Ademhaaling gemaklyker valle op de toppen „der hoogſte bergen dan in gewoone lugt, door kunst „even ligt gemaakt: want de Dieren ſterven meest al on„der de Lugtpomp, wanneer een derde gedeelte des ge„wigts

„ wigts is weggenomen; en nogthans leeven de Dieren op „ de bergtoppen, waar de lugt een derde ligter is, zeer „ wel." Hier uit belluit hy, „ dat de vermindering van „ het gewigt in de Lugt omhoog vergoed worde door der„ zelver veerkragt: want dat anderzins de Longen niet ge„ noegzaam zouden worden uitgezet; dit verſterkt zyn „ denkbeeld, dat de zwaarte der Lugt uit de dampen ont„ ſtaat; maar dat de veerkragt in de Lugt huisvest."

Men zou hier kunnen aanmerken, dat Planten, groeijende op de toppen der Bergen, kleinder zyn dan die van dezelfde ſoort, welke in vlakten of valeien voortkomen: dan dit is, misſchien, niet zo zeer toe te ſchryven aan de meerdere veerkragtigheid der Lugt op de bergen, of de grootere zwaarte in de valeien, dan aan gebrek van hette en ſchaarsheid van dampen op zulk eene hoogte.

In de volgende bedenkingen zullen wy de Lugt aanmerken, als eene vloeiſtoffe des Dampkrings, vervuld met verſcheide deeltjes, of uit Aardſche zelfſtandigheden uitgewaasſemd, of in de Lugt gebooren, die alle mogelyke veranderingen van hette en koude ondergaat.

De zuiverſte Lugt des Dampkrings is nooit zonder eenig inmengzel. Dezelve behelst altoos eene hoeveelheid van uitwaasſemingen, geëvenredigd aan derzelver daadlyke hette, en eene zamenwerking van oorzaaken, welker kragt het onmogelyk valt te bepaalen. Deeze dampen zyn een mengzel van water, brandbaare en zoute uitwaasſemingen: en daar zy geduurig van de Aarde zelve, of van zelfſtandigheden op aarde, opryzen, kunnen zy geene andere weezen dan die ligter zyn dan de Aarde. Die beweeren, dat Salpeter, Zwavel, of andere vaste zout- of zwavelagtige deeltjes in de lugt huisvesten, tasten zeker mis: dewyl die lichaamen in zelfſtandigheid niet opwaasſemen. Desgelyks kunnen geene loutere aarddeeltjes, hoe fyn ook, in de lugt opgeheeven en daar vast gehouden worden: want, ſchoon door de hette of door brandbaare ſtoffe opgevoerd, vallen zy welhaast weder nederwaards. Het is ligt te begrypen, dat deeze uitwaasſemingen zullen beneden komen, wanneer de Lugt, welke ze bevat, ze niet langer door derzelver zwaarte kan ophouden, of eene verandering in haare maate van hette ondergaat. Hier uit worden mist, regen, ſneeuw en hagel gebooren. Het hoofdbeginzel deezer verſchynzelen is water, door de onderſcheide maate van hette, door de hoeveelheid en hoedanigheid der dampen, in deeze verſchillende gedaanten gevormd.

De

De ontleedkundige beſchouwing der Planten, en de herhaalde Proeven met de lugtpomp op dezelve genomen, bewyzen ten vollen, dat alle Planten zekere maat van inwendige Lugt in zich behelzen: die, door welk middel ook ontvangen, ſteeds werkt, en de veranderlyke drukking des Dampkrings opweegt. Hier uit ontſtaat eene beurtlingſche werking en wederwerking tuſſchen de vaste en vloeibaare deelen der Planten, welke niet min noodzaaklyk is tot de beweeging en bereiding der ſappen, dan tot het uitdryven der verderflyke en nutlooze deelen.

Deeze hoeveelheid van inwendige Lugt kan, egter, van de Planten geſcheiden worden, zonder derzelver deelen te ſloopen, als door de lugtpomp; maar behalven deeze is 'er een vloeiſtof van een dikker natuur, onveerkragtig, ſchynbaar vast, die 'er niet van afgeſcheiden kan worden, dan met de geheele verdelging van de Plant en het behulp der gisting. Wanneer de gisting tot die hoogte gekomen is, dat ze de deeltjes der vaste Lugt afſcheide, vereenigen zy zich weder, en dampen uit in de gedaante van eene veerkragtige vloeiſtoffe, in welken nieuwen ſtaat, de ruimte, die deeze zelfſtandigheid vervult, tot de voorgaande is als 48 tot 1.

In hoe verre deeze vaste, onveerkragtige zelfſtandigheid daadlyk den Groei bevordere, kan niet bepaald worden: dewyl het nog onbeſlist is, of de Lugt, deezerwyze uit de Planten getrokken, niet veel eer moet aangemerkt worden als een nieuw voortbrengzel of een veerkragtige damp, dan een uitgehaalde Lugt. ——— Uit de groote uitgebreidheid deezer zelfſtandigheid, naa de gisting, mogen wy beſluiten, dat de kragt dier deeltjes vóór derzelver ontbinding, of wederhouden of vernietigd was; en dat de daaropvolgende veerkragtigheid niet natuurlyk is; by gevolge, (indien deeze zelfſtandigheid vaste Lugt zy,) dat de veerkragt van de Lugt eene toevallige hoedanigheid is, welke dezelve bezit terwyl ze op een gehoopt blyft, maar verliest wanneer ze verſpreid of verzwolgen wordt. Een beſluit geenzins overeen te brengen met het aangenomen ſtelzel over de Lugt.

Eene ſoort van Lugt kan men haalen uit verſcheide Lichaamen, als rype vrugten, gistende en opbruiſchende vogten, uit de verrotting van dierlyke en groeiende zelfſtandigheden: deeze, nogthans, verſchilt van de gewoone Lugt: dewyl zy terſtond eene vlam uitdooft, en dieren, welke dezelve inademen, doet ſterven. Of deeze vloei-

ſtoffe dezelfde is met de bovengemelde, en een weezenlyk deel der Planten uitmaake, of in welk opzigt zy verſchillen, moeten volgende Proefneemingen uitwyzen.

De voorgaande aanmerkingen geeven ons grond, om te beſluiten, dat de Lugt, als eene zamengeſtelde zelfſtandigheid, den groei der Planten en *ſtoflyk* en *werklyk* bevordert. ——— *Stoflyk*, door daar aan de voedende deeltjes, 'er in opgedampt of gebooren, mede te deelen: dezelve zo verdunnende, verdeelende en zamenvoegende als ze bekwaam maaken, tot een geſchikt voedzel des groeijenden leevens. ——— *Werklyk*, door de onderſcheide en onophoudelyke veranderingen, welke nu den omloop der ſappen bevordert, dan weder vertraagt: de voedende ſtoffe wordt gezuiverd en in de vaten gedreeven, en het ſchadelyke voor de Plant uitgeworpen. De hette verdunt de vogten in de vaten der bladeren, welke zich, naar evenredigheid, niet kunnen uitbreiden: de vogten, dus uit de vaten gedreeven, worden in zekere verzamelplaatzen, van welke ieder Plant een zeker getal heeft, gevoed: deeze ſappen, naderhand, door de koude verdikt, beſlaan minder plaats: dit wordt aangevuld door andere vogten, door de geduurige drukking des Dampkrings in de porien der bladeren gedrongen. Die nieuwe vloeiſtoffe vereenigt zich met de oude: zy breiden zich uit, dryven het ſap na de takken en wortels, en herſtellen de kragt der Planten, uitgeput door de doorwaaſeming. De koelte des nagts herſtelt het verlies door de hette des daags veroorzaakt. ——— En dus beſtaat het groeijend leeven der Planten, niet in een omloop van vloeiſtoffen, gelyk aan die in de dierlyke Lichaamen, maar in eene beurtlingſche in- en doorwaaſeming, te wege gebragt door de onderſcheide Lugtsgeſteltenisſen.

Wy moeten, nogthans, niet denken, dat de Lugt, ten allen tyde, en op alle plaatzen, even zeer vervuld is met deeze voedende deelen: want deeze veranderen naar de Lugtgeſteltenis heet, koud, of gemaatigd is: —— naar de hoogte der plaatzen boven de oppervlakte der zee: —— naar den afſtand der plaatzen van de zee of andere groote waterplaſen, of van boſchen en onbebouwde landen —— en den aart des gronds beneden.

Met één woord, het blykt, uit al het voorgaande, dat de hoofdſtoffen, waar uit de Planten zyn zamengeſteld, in den Dampkring beſtaan; en dat alle Planten te beter

tier

tieren naar gelange de Lugt een vryer toegang hebbe tot alle derzelver deelen, de wortels niet uitgezonderd.

Water behoort niet min weezenlyk dan Lugt tot den Groei der Planten; en wy bevinden derzelver aanwas doorgaande geëvenredigd aan de hoeveelheid des Regenwaters, welke zy ontvangen: en hier uit hebben zommige Natuurkundigen beflooten, dat Water alleen den Planten tot voedzel diende.

Men houdt VAN HELMONT voor den eerften, die, door een merkwaardige en nu welbekende proeve, poogde te bewyzen, dat de Aarde niets tot het voedzel der Planten toebragt. Naa hem, deedt BOYLE eene dergelyke proeve met denzelfden uitflag (*).

Andere Wysgeeren floegen eenen anderen weg in, en bevonden, dat de Planten groeiden zonder aarde, mits zy overvloed van Water en geen gebrek aan Lugt hadden (†). Herhaalde waarneemingen toonden hun dat Planten in Mosch, in Spons of op Glazen gezet, en van Water voorzien, wel tierden en bloeiden. DU HAMEL nam bykans dezelfde Proeven: eene nauwkeurige opmerking en fcheikundige ontbinding der Planten, in water gegroeid, weezen uit, dat zy beftonden uit dezelfde deelen als andere Planten van dezelfde foort, in de aarde groot geworden: 't geen hem, met regt, deedt befluiten, dat deeze deelen door 't Water 'er in gebragt waren.

Deeze en andere Proefneemingen, met de grootfte zorgvuldigheid gedaan, door bekwaame Mannen, met alle omzigtigheid herhaald, en altoos van denzelfden uitflag gevolgd, wyzen uit, dat 'er genoegzaame grond is om te befluiten, dat de Aarde, op zichzelve, geen weezenlyk voedzel aan de

(*) Dr. WOODWARD, die een gevoelen, eenigzins van dat diens grooten Mans verfchillende, omhelst, heeft aangemerkt, dat, fchoon, in VAN HELMONT's *Proeven*, de Aarde, op geenerlei wyze, tot den groei der Plant iets kon toebrengen, de gevolgtrekkingen, uit die Proeven, niet kunnen toegeftaan worden: of het Water, ten dien einde gebruikt, moest geheel zuiver en van alle vreemde deelen ontbloot weezen, 't welk geenzins het geval is. ——— Men mag hier by voegen, dat zodanige Planten, als geheel in Water gegroeid zyn, doorgaans zwakker gevonden worden dan andere.

(†) Men zie hier de Proeven van den Heer BONNET. *Uitgezogte Verh. by Houttuin.* IIde D. bl. 36, enz.

de Planten verſchaft: doch dat zy alle voedende vogten van het Water en den Dampkring krygen.

Water bevordert den Groei werktuiglyk door langzaam in de Aarde in te dringen, zonder de tusſchenruimten, noodig tot het doorlaaten van de Lugt, te ſluiten; ontbindende de voedende deeltjes, voorheen uit den Dampkring getrokken, of daar gebragt door nederdaalende Dampen: dus een geſchikt voedzel voor de Planten bereidende: en ſtaat den Groei daadlyk by, door het verleenen van een volſtrekt noodzaaklyk voedzel, door middel van iets uit de Lugt daar aan toegevoegd.

Ten einde het Water zyne voedende en werkzaame kragt oefene in den Groei, is het noodig, dat het eene zeer dunne damp worde: anderzins kan het niet in de opſlurpende vaten indringen. —— Dat het eene geſchikte maate van warmte hebbe, op dat de warmte de indrinkende vaten verwyde, en de lymerige dikke zelfſtandigheden verdund worden: want die vaten worden geſlooten door koud water en koude dampen (*) —— en, eindelyk, dat het geëvenredigd zy aan de benoodigdheid van ieder Plant: dewyl ſchaarsheid en overmaat even nadeelig bevonden worden.

Water, op den grond blyvende, belet de Planten het einde der groeijing te bereiken: te weeten het volkoomen maaken der Zaaden: want het geen zy dan voortbrengen, is, gedroogd zynde, ledig; en de koude bederft de Plant ligt. ——— Daarenboven ontſtaat, uit een overmaat van Water, een dun bedorven voedzel, 't welk rot of zuur wordt, door de hette der zon, gelyk wy zien in ſtilſtaande wateren: hier om zyn zulke plaatzen ſchaars van Planten. Deels mag hier aan worden toegeſchreeven, dat Planten, groeijende in een al te vogtig oord, bloot ſtaan voor eene kwaal, zeer gelykende naar het koudvuur in dierlyke lichaamen: dit veroorzaakt, waarſchynlyk, de hobbeligheid en kronkeling van ſtam en bladeren.

Zwaare Stortregens zyn nadeelig, door het verminderen van de warmte des Aardryks en in de vaten der Planten: natte jaarſaiſoenen brengen doorgaans ſchraale oogſten voort; en

(*) 't Is, geloof ik, op dit beginzel, om de maate van warmte naar de hoedanigheden der Planten te ſchikken, dat de Tuinlieden nooit koud water gieten op Planten, die gaarne warmte hebben; en nooit in de zon gewarmd water op Planten, die op koude plaatzen groeijen.

en de Planten worden, in ſtede van dat leevend groen te vertoonen, 't welk derzelver gezondheid uitwyst, bleek van kleur, en zyn kleinder: boven al wanneer koude den Regen vergezelt.

Gebrek aan Water is ſchadelyk: vermids de grond te droog en te brandende wordt. Warmte verdryft de vogtigheid des Aardryks; door de zonneſtraalen ſterk beſcheenen, worden de wortels der Planten geſchroeid. Landen ſterk gemest, of met niet genoeg gerotte mest geſtrooid, ſtaan hier voor 't meest bloot.

Dit zyn de Uitwerkzels, dit de Nuttigheden dier twee Hoofdſtoffen, in het bevorderen van den Groei. Wy moeten, ten ſlot, nogthans, aanmerken, dat de vier Hoofdſtoffen, die de Scheikunst ons als enkelvoudig leert beſchouwen, zeker nooit zuiver en onvermengd gevonden worden. De Lugt, gelyk wy reeds te kennen gaven, is vol vreemde deeltjes; het zuiverſte Water, 't welk wy kunnen bekomen, is vervuld met vreemde ſtoffe, door menigvuldig overhaalen daar van niet te zuiveren. Uit alle Planten, ſcheikundig onderzogt, haalt men aarddeeltjes: en, ſchoon de Aarde op zichzelve daadlyk den Groei niet bevordert, behelst ze, ongetwyffeld, zekere zelfſtandigheden, die, door water ontbonden, los gemaakt, en, ingezwolgen, in het gemengde voedzel der Planten komen.

VERSLAG WEGENS DEN ONLANGS OVERLEDEN ITALIAANSCHEN DICHTER METASTASIO.

De beroemde Abbé, PIERRE TRAPASSI, beter bekend onder den naam van METASTASIO, overleedt den twaalfden van Grasmaand deezes Jaars MDCCLXXXII, te *Weenen*, in den Ouderdom van vier en tachtig jaaren. Hy zag het eerſte leevenslicht, op den derden van Louwmaand des Jaars MDCXCVIII, te *Asſiſe*, eene Stad in den Kerkelyken Staat. In Grasmaand des Jaars MDCCXXIX kwam hy te *Weenen*, en ſleet 'er drie en vyftig jaar, als Dichter, nauw verbonden aan 't Keizerlyk Hof. Bewonderd en bemind niet alleen door het Huis van *Oostenryk*, maar ook door andere Vorſten, en het geheele Gemeenebest der Letteren. Paus PIUS DE VI, die zich laatst te *Weenen* bevondt, en nooit het genoegen geſmaakt hadt om deezen beroemden Man, zyn' gebooren Onderdaan, te zien, liet hem, op 't doodbedde, de *Abſolutie* geeven door

zynen Nuncius GARAMPI. Op den veertienden van Grasmaand, werd hy, in de Kerk der *Barnabiten van St. Michiel*, met alle eere aan zyne verdienſten verſchuldigd, begraaven: en men hieldt den volgenden dag, in die Kerk, over hem den Lykdienst. Men zegt, dat hy, aan gereed geld heeft nagelaaten, veertig duizend Guldens, behalven veele Kostbaarheden, hem door Vorſten en Prinſen ten geſchenke gezonden. De Abbé MARTINEZ heeft hy tot zynen Erfgenaam benoemd, en aan diens Broeders en Zusters Legaaten gemaakt. Men moet toeſtemmen, dat weinig Dichters zo veel ſchats nalaaten. Onze Leezers zullen misſchien met genoegen hier aantreffen, het oordeel, 't welk de *Engelſche* Heer SHERLOCK, in zyne Brieven, over dien *Italiaanſchen* Dichter velt.

„Men moet *Weenen* niet verlaaten zonder METASTASIO te zien. Hy is een vrolyk en gezellig Grysaart, de grootſte Dichter, dien *Italie*, zints TASSO, heeft voortgebragt. Ik zou geſchreeven hebben, den grootſten Dichter, dien *Italie* ooit hadt, indien hy niet nog in 't leeven ware: eene reden om niet te hoog te pryzen. Lees zyne *Canſonnetti*, boven al die begint *Grazie agl' inganni tuoi &c.* en zeg my, wie der *Italiaanſche Dichteren*, zo zuiver, zo fraai, zo bevallig geſchreeven hebbe? Hy verfraait alles wat hy onder handen neemt. Ik tel hem onder de eerſten en voornaamſten, die de rechte beginzels van goeden Smaak in *Italie* heeft ingevoerd en vastgeſteld. In zyne kleine ſtukjes is iet natuurlyks, ſchilderagtigs, eenvoudigs; eene kieschheid van gedagten en gevoelens, die 'er eene verrukkende bekoorelykheid aan byzet."

METASTASIO heeft alle hoedanigheden en vereischten die eenen grooten Dichter uitmaaken. Met een teergevoelig hart, ſchrander vernuft, eene leevendige en vrugtbaare verbeelding begaafd, bezat hy alles wat de Natuur, ten dien einde, kon ſchenken. Twaalf jaaren oud zynde, kwam hy in 't huis van GRAVINA: deeze het klaatergoud, de ſchitterende zotternyen en den dorren overvloed der *Italiaanſche Dichteren* kennende, toonde METASTASIO, dat de waare bron van zuiveren ſmaak gezogt moest worden by de *Griekſche Schryvers*. De jonge Leerling nam dit denkbeeld aan, en lag zich toe op het doorgronden van de beginzelen dier Dichteren; en, op hun voorbeeld, heeft hy altoos zyn Dichtarbeid voortgezet. *Italie* is nog weinig geſchikt om verheevene denkbeelden in te boezemen. Hier ſchreef hy zyn *Demetrius*, zyne *Olympiade* en zyn *Demo-*

phon.

phon. Vyf en twintig jaaren bereikt hebbende (*), trok hy na *Duitschland*: zyn verblyf te *Weenen*, en het leezen van CORNEILLE deeden zynen geest een hooger vlugt neemen. Hy vervaardigde zyn *Regulus* en *Titus*. Geen Schryver heeft HORATIUS beter verſtaan: weinige Dichters hebben zo goed diens denkbeelden gevat.

„ Scribendi recte ſapere est et principium & fons."

Hy beoefende de Wysbegeerte, en zette zich nooit aan eenig werk, zonder geheel doordrongen te zyn van het Onderwerp.

„ Omne ſupervacuum pleno de pectore manat".

is eene waarneeming, waar van hy de juistheid gevoelde; hy ſchreef, en vaardig en nauwkeurig.

Hy kende zo wel de waarde van BOILEAU als van HORATIUS, en week nooit af van deeze groote grondregelen.

„ . . . . . Tout doit rendre du bon-ſens;
Rien n'est beau que le vrai; le vrai ſeul est aimable."

Zy, die de Muzyk gemaakt hebben op zyne verzen (†), zy, die ze zingen en opzeggen, zyn beter dan iemand anders in ſtaat, om te oordeelen over de welluidendheid zyner Poëzy. Hier over ſpreekt men, van *Napels* af tot *Petersburg* toe, uit éénen monde.

Geen *Italiaan* heeft de driften zo wel geſchilderd, zo zeer uitgemunt in den Leezer te treffen en gaande te houden. METASTASIO heft zich in de hoogte: hy verſtaat het tedere, en men mag zeggen, zonder eenig Volk te verongelyken, dat weinige Dichters de tedere driften beter getroffen, en zich meesterlyker verſtaan hebben, op het roeren van het hart.

METASTASIO ſchynt my toe meer natuurlyke bekwaamhe-

(*) Wy twyfelen of hy wel zo vroeg te *Weenen* gekomen is. Volgens het bygebragte uit de *Notizi del mondo* kwam hy daar eerst in den jaare 1729, en dus meer dan dertig jaaren bereikt hebbende.

(†) „ De *Italiaanen*," ſchryft MOORE, „ oordeelen niet altoos „ nieuwe woorden noodig, tot het geen zy eene nieuwe Opera noemen; dikwyls vergenoegen zy zich met nieuw Muzyk „ by de aandoenlyke Spelen van METASTASIO."

heden bezeten te hebben dan TASSO: hy hadt alle de ſchoonheden van dien Dichter, en veele andere, zonder in zyne gebreken te deelen. Hy behaagt aan het Verſtand, hy ſtreelt het Oor, hy bekoort de Verbeelding, hy vermeesterd het Hart: en, om alle deeze oorzaaken, zal hy altoos de Dichter der Mannen van Verſtand, de Dichter der Vrouwen, en de Dichter aller Perſoonen van ſmaak blyven.

AANPRYZING DER SPAARZAAMHEID EN HUISHOUDELYKHEID.

Niets bykans is algemeener, door alle tyden heen, en by alle Volken, dan Menſchen aan te treffen, die luide ſchreeuwen tegen de heerſchende Zeden des tegenwoordigen tyds, en uit dezelve droeve voorſpellingen opmaaken ten aanziene van den volgenden, indien men op deezen voet blyve voortgaan en geen beterſchap betoone. ——— Ik zal 'er geen voorbeelden van ophaalen. ——— Dan, misſchien, zal ik zelve onder de zodanigen gerekend worden, ter oorzaake van de volgende bedenkingen: gegrond op de waarneeming, dat een der boosſte en meeste rampdreigende kwaalen, thans myne Land- en Tydgenooten aantastende, hier in beſtaa, dat Spaarzaamheid en Huishoudelykheid in het burgerlyk leeven geheel uit de Mode geraakt is.

Hoe veele myner Landsgenooten ſchroomen niet, en ſchrikken op de enkele gedagten, dat anderen hun zullen aanzien als Menſchen, die 'er op bedagt zyn, om het maaken van Onkosten te vermyden. ——— De reden, welke ik van deezen hunnen ſchroom en ſchrik opgeeve, zal men misſchien belachen; doch ik kan 'er geen beter vinden dan deeze, dat het vermyden van Onkosten te maaken Gierigheid is, en de Menſchen vreeslyk bang zyn voor Gierigaarts aangezien te worden: weshalven zy ook *den ſchyn* deezes *wortels van alle kwaad* zoeken te vermyden. Eene gevolgtrekkking even redelyk, even goed doorgaande en ſluitende, als of ik vaſtſtelde nooit in eenige Kerk den voet te zetten, en deel te neemen aan de openbaare Godsdienſtverrigtingen, om dat 'er een Kerk is, en 'er openbaare Godsdienſtoefeningen zyn, die elk verſtandig Mensch als redeloos en onverſtandig moet wraaken en afkeuren.

Dan, zonder my verder op te houden, met dit belachlyk vooroordeel, zal ik het thans waagen de zaak te be-

plei-

pleiten van die, als 't ware, verouderde Deugden, Spaarzaamheid en Huishoudelykheid: en eenige redenen ophaalen, welke mogelyk zullen kunnen dienen, om Menſchen, die oogen hebben en dezelve willen openen, te doen zien, dat ze waardye, en zeer groote waardye bezitten, en geenzins verdienen, met opgeſchorten neuze beſchouwd, of van hun, die dartelen op den rand des verderfs, beſpot te worden.

Spaarzaamheid is bevorderlyk tot lichaams-gezondheid en werkzaamheid: want, daar zy altoos bedoelt noodelooze Uitgaven te vermyden, is zy, by gevolge, eene geſlaagene Vyandinne van Overdaad, en houdt zich ten vollen verzekerd, dat geen Geld ſlegter beſteed worde, dan 't geen ſtrekt om enkel zinnelyken lust te voldoen. Waar nu de Overdaad is uitgeſlooten, vindt zich de Gezondheid verlost van haaren gevaarlykſten en doodelykſten vyand. Een ieder, die de Gezondheid op den rechten prys, en, gevolglyk, hoog ſchat, zo ten opzigte van elk, hoofd voor hoofd, als van de geheele Maatſchappye, zal gereedlyk erkennen, hoe veel die beide, uit dien hoofde, verſchuldigd zyn aan eene Deugd, die bykans nimmer mist om ons van dien ſchat te verzekeren.

Spaarzaamheid ſtrekt om der Ziele welberaadenheid en bedagtzaamheid te ſchenken. Elk Mensch verpligtende, om een recht denkbeeld te vormen van 't menschlyk leeven, en de onderſcheide waarde van de bejaagingen in 't zelve, Zy brengt eene hebbelykheid van denken voort —— van denken op de nuttigſte en aangelegenſte Onderwerpen. —— Want ik moet u, myne Leezers, waarſchuwen, dat ik het doen van winst, of het beſpaaren van geld, geenszins voor de nuttigſte en aangelegenſte Onderwerpen aanzie, waar mede een Mensch zyne gedagten kan bezig houden: de zedelyke braafheid van iemands character, en het recht gebruik, 't welk hy van zyne middelen maakt, zyn van oneindig veel meer aanbelangs: en 't is, ter bereiking van deeze verhevener einden, dat Spaarzaamheid zich des gelds, het winnen en bewaaren daar van bekreune.

Een ander zeer heilzaam uitwerkzel deezer nederige Deugd is eene edele hoogmoed en onafhanglykheid van geest. Een Man, die zyne begeerten onſchryft binnen de paalen van zyn vermogen, en dit doet de ſpaarzaame Man, is, in zeker opzigt, boven de nukken der wisſelvallige Fortuin verheeven, en bezit die zelfgenoegzaamheid, waar op de *Stoïcynen* zich zo veel lieten voorſtaan. Althans

hy

hy is beſchut tegen duizend zwakheden en verzoekingen, waar aan de verwaarloozer van Huishoudelykheid alle oogenblikken blootſtaat. De Spaarzaamen hebben alleen met zich zelven te raade te gaan: geen zogenaamde ſchulden van eer te betaalen: geen Winkelier, geen Handwerksman, geen Geldſchieter, ſchroomen zy ſtoorenis te geeven, en daar door tot het eiſchen van de nog openſtaande ſchuldbrieven op te wekken. Zy zyn hun eigen meesters; en onafhangelyk. Lieden van hooger Rang kunnen reden hebben om hun na de oogen te zien, zy niet, om, op hunne beurt, die ſchroomvalligheid te betoonen.

De algemeene Vrede en 't Geluk der Huisgezinnen worden door Spaarzaamheid bevorderd en verzekerd. Welk een tooneel van jammer, 't geen zich niemand, dan die 'er ooggetuigen van was, kan verbeelden, wanneer de Vader of Moeder des Huisgezins, of die beiden, door ſpoorlooze verkwisting en weidſche Overdaad, in armoede, behoefte en elende dompelt, Kinders uit den ſchoot der Weelde, waar in zy gekoesterd en getroeteld waren, ſchopt; en die dus tot leevende, altoos voor 't oog zweevende, getuigen maakt van ſlegtberaadenheid en dwaaze ſpilzugt: in allen te laaken; doch hoogſt te doemen by jeugdige Egtgenooten, noch onzeker welk een opgang hun bedryf in de wereld zal maaken; noch onzeker, wegens de talrykheid, en daaruit voortvloeijende behoefte van hun mogelyk Gezin. ——— Huislyk Geluk is een der grootſte aardſche zaligheden; Huislyk Verdriet, een der zwaarſte en ondraagelykſte kwellingen, wat ſtrekken kan om ons van het eerſte te verzekeren en het laatſte buiten te ſluiten, moet, ongetwyfeld, een allerheilzaamst middel weezen. Zulk een middel biedt Spaarzaam- en Huishoudelykheid aan; dewyl zy, zo veel de onvolmaaktheid van dit aardſche gehengt, ſchreiende behoefte afweeren, de bezittingen verzekeren, de Huwelyksliefde verſterken, de Ouderlyke tederheid kweeken, en de eensgezindheid onder Broederen en Zusteren bevorderen. ———. Vergun my hier de woorden te gebruiken, van den recht vaderlandſchen Leeraar VAN DEN DOORSLAG, in een zyner korts uitgegeeven twee Dank- Vast- en Biddags-Leerredenen. Wat zyn de natuurlyke gevolgen van buitenſpoorige Weelde, Overdaad en Verkwistinge? „ Verbree-
„ kinge van goede trouwe, koelheid en onverſchilligheid
„ omtrent de heiligſte banden van den Egt en van Bloed-
„ verwantſchap —— verwaarloozing van zyne affairen, ver-
„ foeilyke Wellust en Ontugt, die men nog opprunkt met

„ den

„ den naam van welleevenheid, wereldkennis, ſmaak en
„ dergelyke valſche tytels,— verminderinge van Credit, zo
„ noodzaaklyk voor een Volk van Koophandel, gelyk wy,
„ — luiheid en ledigheid: — onregtvaardigheid, be-
„ drog en valſche ſtreeken, om maar zyn ſtaat te kunnen
„ houden, wanneer de uitgaven de inkomſten te boven
„ gaan. — Ziet daar de droeve gevolgen van een
„ heerſchend kwaad dat zo veel goeds bederft! gevolgen,
„ die den vlytigen Burger, den eerlyken Arbeidsman, het
„ brood uit den mond neemen, of hem, met verdriet, doen
„ verſlappen in zyn werk. — Gevolgen, die, door
„ het kwaade voorbeeld van lieden van rang en aanzien,
„ haar vergift verſpreiden, tot den middelbaaren, den bur-
„ gerſtaat, ja zelfs tot de laagſte clasſe van Dienstboden,
„ by welke de brooddronkenheid, de verkwistinge, de yde-
„ le optooizels, de aanlokzelen der ontugt, maar al te veel
„ plaats hebben."

Spaarzaamheid ſchenkt ons de middelen om Weldaadigheid te betoonen. Een Man, wien het in zyne zaaken, ondanks zyn vlytbetoon, kwaalyk gaat; een Huisgezin door werkloosheid, ziekte, of den dood des Kostwinners, van ſteun en ſtut beroofd, kan by den Verkwister geen byſtand vinden. De Armen en Godshuizen, die de dagelykſche onderſteuning der Milddaadigheid altoos, en, in zommige gevallen, by uitſtek, noodig hebben, kloppen te vergeefsch aan by hem, die zyne zaaken niet behoorelyk beſchikt. Ja, zo verre van, op den duur, iets te kunnen toebrengen, tot redding der bedrukten, zal hy mogelyk zelve eerlang een voorwerp worden, 't geen de nu onbedagtzaam verkwistende hand uitſtrekt, om van den voorheen veragtten Spaarzaamen eene liefdegave te ontvangen. Welk een zelfsverwyt moet zyne ziel vervullen! Welk een blos van ſchaamte zyn aangezigt bedekken! indien hy de gevoeligheid niet afgelegd, en de ſchaamte niet uitgeſchud hebbe.

Ondanks deeze blyk- en tastbaare perſoonlyke, huishoudelyke en gezellige voordeelen aan de Spaarzaamheid en Huishoudelykheid gehegt, welke niemand kan ontkennen, dan die het ſchynen der zonne op een helderen middag lochent; vindt men 'er, die dwaas of liever verkeerd genoeg zyn, om te beweeren, dat Spaarzaamheid de bekrompenſte en onheilzaamſte geſteltenis is voor de Maatſchappy. „ Men overwee-
„ ge", luidt hunne taal ter vergoelyking van eigen wangedrag, of ter misleiding van anderen ingerigt, „ men overweege
„ waar in de voorſpoed van een' Staat gelegen zy. Nergens

„ meer

„ meer in, dan in een ſchielyk Geldvertier. Door 't zelve
„ worden de Burgers, de Leden van een Staatslichaam,
„ werkzaam en leevendig gehouden: en het meerendeel des
„ tegenwoordigen omloops van Geld ontſtaat uit het koopen
„ en verkoopen van zaaken, die de Spaarzaam-, en Huis-
„ houdelykheid op de lyst haarer behoeften nooit zouden
„ plaatzen, of, by een nader overzien, gewisſelyk door-
„ ſchrappen. Indien men alleen moet nagaan wat de Na-
„ tuur, die met weinig te vrede is, vordert, en dit is een
„ der grondregelen van Bezuiniging, zonder iets in te wil-
„ ligen, 't welk de verbeelding en ſmaak eiſchen, wat,
„ wat zou 'er dan worden van veele Handwerken, en dat
„ onnoemelyke Geldvertier, 't geen alleen afhangt van Ta-
„ felhouding, Kleeding, Huiscieraad, en 't genot van ver-
„ lustigende Uitſpanningen?"

Deeze tegenwerping, zo dikmaals voorgeſteld, en nog, met eene ſchaamtlooze zegepraalende houding, herhaald, ſteunt op geen of eenen zeer ſlegten grond. —— Voor eerst is het valsch, dat Spaarzaamheid en Huishoudelykheid niets meer toelaaten, dan de enkele onontbeerelyk noodwendige behoeften der Natuure: zy wraaken, in geenen deele het genot van alle gemakken en aangenaamheden des leevens, welke niet vergezeld gaan van eenige kwaade en aan dat genot ongeëvenredigde gevolgen. —— Ten tweeden, beweert men zonder reden, dat het meerendeel des Geldvertiers afhangt van zulke inwilligingen en genietigingen als Spaarzaamheid en Huishoudelykheid wraaken. Zy veroordeelen ze alleen in byzondere en onbevoegde omſtandigheden. Dank, duizendwerf dank zy den Hemel, dat, ſchoon dwaaze ſchitter- en praalzugt zeker meer bot gevierd en opgevolgd worde dan 't behoorde, nogthans, de omloop des Gelds voor een onvergelyklyk veel grooter gedeelte afhangt van zodanige weezenlykheden als noodig, nuttig of ten minſten onſchuldig, zyn! Het kleinder gedeelte des Geldhandels, gaande door de handen der dienstvaardige verſchafferen van Weelde en dartele Losbandigheid, is zo verre van goedkeuring of aanmoediging te verdienen, dat het zeker ſtrekt tot benadeeling der Maatſchappye. Want deeze veragtlyke dienaars doen altoos hulde aan den boozen Geest, die hun beſtaan verſchaft: en misſen nimmer een goed gedeelte der ontvangene gaven weder op te offeren. Vreemde Koks, Muzyk- en Dansmeesters, Kleermaakers, Friſeurs en wie al verder tot den ſtoet der Vaderlandſche Zedenbedervers behooren, verkwisten doorgaans de ſchatten, welke zy winnen,

nen, — ſchatten, zeg ik, in vergelyking van den arbeid dien zy daar voor verrigten, langs die laagere wegen van weelde, welke zy inſlaan: en dus verſpreiden zy, door de geheele Natie, zo ver hun ſchadelyke invloed zich uitſtrekt, verzwakte lichaamen, verwyfde zielen: ten bederve van den Landzaad, eigene rustige Lyfs- en dappere Zielsgeſteltenis.

't Is eene dwaaling, doch eene zeer algemeen heerſchende dwaaling, dat de Voorſpoed van een Burgerſtaat alleen gelegen is in den omloop des Gelds. — Die omloop is in zo verre nuttig, als dezelve de Burgers aanzet om bezig te zyn, en de rampzalige gevolgen der ledigheid, logheid en werkloosheid voorkomt: dezelve wordt een geluk en heilbevorderend, wanneer de deugd 'er aanmoediging door vindt, wanneer zulke Kunſten en Weetenſchappen als de ſterkſte grootmoedigheid en roem van een Volk aankweeken en voedzel krygen: maar, indien de eigendom ſchielyk van hand tot hand overgaat, alleen om de ras voorbygaande vlaagen van ongeregelde lustopvolging te voldoen, en veele banden bezig houdt in de bearbeidzaame ſtukken daar toe te vervaardigen, wordt die omloop een Staatkundig kwaad. Want, terwyl het rondgaande Geld, of het Credit, 't welk daar mede gepaard gaat, in 't bezit van iemand is, maakt het hem, in een door weelde verdartelden Staat, bekwaam, om nieuwe verfynihgen van deugdverwoestend vermaak te bedenken, en, by gevolge, het ongeluk zyns Lands te vermeerderen; daar, zonder zulk een ſchielyken omloop, byzondere perſoonen, allengskens, als genoodzaakt worden, om hun ſmaak, naar de maatſtok der eenvoudige Natuure, te regelen. — Deugd is het hoogst geluk van elk Volk, even als van ieder Mensch, hoofd voor hoofd: en alle de ondergeſchikte gemakken, geryflykheden, en geneugten des leevens zyn goed of kwaad, naar gelange zy de Deugd bevorderen dan niet. Doch, om weder te keeren tot de Deugden waar over wy in deezen bepaaldlyk handelen.

Spaarzaamheid en Huishoudelykheid pryzen zich kragtdaadig aan, vermids zy Eerlykheid en Sterkte in een' Staat te wege brengen. Een ſpaarzaam Man is, ten opzigte van middelen, onafhangelyk, en vry voor alle bekooringen tot omkooping. De Geſchiedenis, die groote en hardopſpreekende Leermeesteresſe des Leevens, draagt overvloedige getuigenis, dat Eeuwen van weelde altoos Eeuwen van vuige veilheid en gereedheid ter Omkoopinge ge-

geweest zyn: en teffens doorgaans de laatſte tydperken van den Roem en Vryheid eens Burgerſtaats. Getuigen het oude *Sparta*, waar de overwinningen van LYSANDER en AGESILAUS een ſpringvloed van weelde ter Stad injoegen, die alle de dyken, tot het afkeeren van denzelven gelegd, door den ſchranderen Wetgeever LYCURGUS, overſtroomden, en doorbraken. ——— Getuigen het oud *Athene*, waar de heerſchappye ter Zee, en de beheerſching der Eilanden, een onbedwinglyken trots, met verkwisting gepaard, verwekte, die de ſterkte van geen Volk onder den Hemel kon ſtaande houden, of goed maaken. ——— Getuigen het oude *Rome*, waar CRASSUS en CESAR de voornaamſte Inwoonders kogten door middel van de ſchriklyke noodzaaklykheid, in welke hunne ongebondene vermaakneemingen hun gebragt hadden. Getuigen het hedendaagsch ——— ——— ———

Even als Spaarzaamheid en Huishoudelykheid openbaare Eerlykheid bevorderen, zo dienen zy mede om de ſterkte van den Staat te ſtyven. Deeze is gelegen in de vereende magt van alle deszelfs leden, en dier gereedheid, om dezelve ten algemeenen dienſte aan te wenden. Dat die magt, zo ten aanziene van middelen, als van lichaamsvermogens, door de thans aangepreezene Deugden, toeneemt, behoeft naa het boven bygebragte, niet in 't breede, getoond te worden. Dat zy hun aanzetten, om, ten algemeenen dienſte, werkzaam te weezen, blykt uit de enkele bedenking, dat niets hun daar van wendiger maakt, dan hebbelyke weelde, en ingekankerde trek tot zelfvoldoening. De Spaarzaame, de Huishoudelyke, Man, vry van zulke zielsgebreken, weet en bezeft hoe zeer zyn eigen geluk afhangt van het geluk des algemeens, en vindt geen beter weg om 't zelve te doen toeneemen, dan door het welzyn te helpen bevorderen, van dien Staat, in welke hy alleen zich kan voorſtellen, de vrugt van zynen arbeid en zorgen te kunnen plukken.

NASPOORING DER AFKOMSTE VAN DEN HEER ANTONIE PERRENOT, KARDINAAL VAN GRANVELLE.

Den Schryveren der *Alg. Vad. Letteroefeningen*, briefswyze medegedeeld.

Myn Heeren!

Met oplettendheid en genoegen U.Lieder beoordeeling der uitkomende Schriften gewoonlyk nagaande, werd ik, onlangs, by het aanhaalen eener paſſage uit het *Tafereel der Algemeene Geſchiedenisſe van de Vereenigde Nederlanden, gevolgd naar het Fransch van den Heere* A. M. CERISIER (*), te meer opgehouden, om dat ik, juist even te vooren, herleezen had, de leerzaame aantekening van den opmerkzaamen Hoogleeraar te Middelburg, den Heer J. W. TE WATER, nopens de afkomst van den Kardinaal van GRANVELLE (†). Zyn Ed. naamlyk, verzet zich in dezelve, tegen het aloude vooroordeel, nopens de laage afkomst van dien Kardinaal, welke, door zynen invloed ten Hove, zo veel gerugts gemaakt heeft in onze Nederlandſche Historie. De daarin voorgeſtelde bedenkingen, gevoegd by die geenen, welken my overgebleeven waren uit het doorwrogte Collegie van den grooten HEMSTERHUIS te Leiden, over de Vaderlandſche Historie, gaven my aanleiding, om, der waarheid, der zuivere waarheid alleen, hulde willende doen, met ter zyde ſtellinge van alle gevoeligheid, over het groot nadeel, door dien beſtryden Staatsdienaar, tot zynen dood toe, (voorgevallen in 't jaar 1586,) aan de Stigteren onzer Vryheid toegebragt, na te ſpooren, wat 'er van deszelfs *Afkomst* zy.

GRANVELLE toch, in hoe haatelyk een licht hy ons door zyne verfoeilyke Staatkunde moge voorkomen, was een Man van meer dan gemeene bekwaamheid en verdienſte, en teffens een begunſtiger van Weetenſchappen; welk laatſte inzonderheid blykbaar is, uit het ſtigten der Hooge Schoole te *Douay*, en uit deszelfs poogingen om eene dergelyke te *Haarlem* op te rigten. Zodanig een Man

(*) *Alg. Vad. Letteroef.* boven bl. 261.

(†) *Historie van 't Verbond der Nederl. Edelen.* 1. D. bl. 16——19.

Man nu behoorde men, buiten het geen hy door zyne wanbedryven verdiend heeft, niet ſmaadlyk te behandelen, of hem nog veragtelyker te willen maaken, door hem als iemand van eene laage afkomst te doen voorkomen, zonder daarvoor bondige bewyzen te hebben. Dit wraakt de Edelmoedigheid, zelfs omtrent een Vyand: en 't is onder de laagſte ſtreeken zyner jaloerſche vyanden te tellen, hem in een des te onguniſtiger licht te plaatzen, door hem zyne *wezenlyke Afkomst* te betwisten, en aan zyn Geſlacht eenen *verdichten laagen Geboortenſtand* toe te ſchryven. ——— Het geen my lang wederhouden heeft, het gezegde van mynen hooggeachten Leidſchen Leeraar volkomen aan te neemen, is het gezag, niet alleen van STRADA, maar van een THUANUS, een GROTIUS, en zedert nog van den naauwkeurigen WAGENAAR; want alle andere verzamelaars, en uitſchryvers, vooral van Woordenboeken, behooren hier niet geteld te worden. Dan eene nadere overweeging van laater verkreegen kundigheden heeft my dat gezag ter zyde doen ſtellen; terwyl ik vast vertrouw, dat die aanzienlyke Schryvers, zo zy beter onderrigt waren geworden, gaarne erkend zouden hebben, dat ze, hieromtrent, door algemeene gerugten en partydige berigten misleid geweest zyn; in welk geval ook de Heer CERISIER zich ſchynt bevonden te hebben.

In de boven aangeduide pasſage, waarop ik in deezen het oog hebbe, leezen wy het volgende. „ Schoon bewysſtukken, heden uitgegeeven, ſchynen te toonen, dat de Canſelier GRANVELLE, zyn Vader, gebooren was in het „ *Franſche Comté* (*), uit een edel Geſlacht van *Gènes* afkomſtig; liep toen het gerugt, en het is tot onze dagen „ voortgezet (†), dat deeze de Zoon ware van een Smit. „ *Mem. pour l'Hiſt. de Granvelle, par Dom.* PROSP. L'EVRQUE." ——— Het doet my leed, dat ik, niet tegenſtaande myne regtmaatige hoogachting voor den Heer CERISIER, zeggen moet, dat dit berigt zeer verre van naauwkeurig is. Byaldien de Heer CERISIER de *bewysſtukken uitgegeeven* in die aangehaalde *Memoires* nagezien had, zou zyn Ed. terſtond begreepen hebben, dat *de afkomst uit een edel Geſlacht van Gènes*, even zo weinig gronds heeft, als *de*

(*) Lees *Franche-Comté.*

(†) In de oorſpronglyke Franſche Uitgave leest men wat bepaalder *presque perpetue*, (*genoegzaam voortgezet, of bykans beſtendig aangenomen.*)

de afkomst van een Smit te Nozerois in Bourgondie; wiens Zoon, van Klerk, tot Prokureur in 't Parlement van Dole, en zo allengskens tot Canselier van 't Ryk zoude zyn opgeklommen. De Heer WAGENAAR had deeze laatste Historie ter goeder trouwe overgenomen; en 'er gebruik van gemaakt in het VIde Deel zyner *Vaderlandsche Historie*, bl. 90; doch toen hy de Voorrede voor dat zelfde Deel schreef, had hy eenigermaate, uit de *Hist. Litter. de l'Europe*, T. 1. p. 472 aanleiding gekreegen, om op de bovengemelde *Genueesche afkomst* te denken. Zyn Ed. bragt, in die *Voorrede*, bl. XII. ten deezen opzigte te berde, hoe de Abt BOIZOT, (in eenen Brief aan M. PELLISON, wegens een *Projet d'Histoire du Cardinal de* GRANVELLE,) tegen het gemeen gevoelen, verzekerde, dat de Kardinaal niet *van eenen Smit van Nozerois* afkomstig; maar dat zyn Grootvader *een ryke en edele Genueesch*, met naame PIETER PERENOT, geweest is. ——— Hieruit, vermoede ik, zal eenige verwarring ontstaan zyn; die ik uit den weg hoop te ruimen, door, met weinige woorden, duidelyk en overtuigend te melden, wat 'er van de zaak zy.

't Zal niet noodig weezen, hier gebruik te maaken van de fraaije Verhandeling, of *Eloge du Chancelier de Granvelle*, onlangs door de Academie van *Besancon* met den prys der welspreekendheid gekroond: Lofspraaken mogen; zo min als Schimpschriften, tot getuigenis der waarheid aangehaald worden! ——— Ik verzoek alleenlyk ten grondslage van myn verder gezegde te mogen neemen, de bovengemelde aantekening van den Heer en Historieschryver TE WATER: ten einde dezelve hier niet uit te schryven. En voorts zal de melding van twee Boeken, in dit geval, genoeg afdoen, voor hun, wier gelegenheid het niet is, de als nog in weezen zynde Grafschriften en andere Gedenkstukken, alomme in *Franche-Comté* en in *Braband* te bezigtigen; en vooral de aanzienlyke verzameling van Handschriften, (waarvan straks nader,) in de openbaare Boekery van *Besancon* te raadpleegen.

Het eene Boek, dat hier te stade komt, is gedrukt te Parys, in 't jaar 1753, onder den tytel *Memoires pour servir a l'Histoire du Cardinal de Granvelle par Dom.* PROSPER L'EVESQUE, *Religieux Benedictin.* Het tweede is insgelyks te Parys uitgegeeven, in het jaar 1761, en voert ten tytel, *Histoire du Cardinal de Granvelle, Vice-roi de Naples etc*, waarvan, zo my berigt is, Schryver was M. COURCHETUR, *Censeur Royal.* Onder andere echte Stukken, als Testa-

menten en verdere bewyzen, om onder de Adelyke Kanunniken te *Luik* toegelaaten te worden, vindt men, (om geene anderen te melden,) in die Geſchriften uitgeſchreeven het Graffchrift, nu nog in de Kerk van *Ornans*, (een Stadje drie uuren van *Beſancon* gelegen,) dagelyks te zien; in 't welke de zogenaamde *Hoeſſmit van Nozerois*, de eigen Grootvader van den Kardinaal, genoemd wordt, PIERRE PERRENOT, *Chevalier, Seigneur de Cromary, Chatelain d' Ornans, Lieutenant des Sauneries, etc.* —— By dit bewysſtuk behoeven geene aanmerkingen noch gevolgtrekkingen. Edoch, om onzydig te blyven, dient men teffens te bekennen, dat deeze zelfde Man, die, nevens zyne Voorouders, aanzienlyke ampten bekleed had, (waarom ze ook meest allen met Adelyke Vrouwen getrouwd zyn geweest,) eerst in den jaare 1524, door Keizer KAREL den Vden met adeldomsbrieven begiftigd is geworden. Als mede, dat zyn Zoon NICOLAAS, weinige jaaren te vooren, in 't Parlement van Dole als Raadsheer zitting verkreegen hebbende, en daardoor veradeld zynde, voor eene groote ſomme de Heerlykheid *Granvelle*, in *Franche-Comté* gelegen, gekogt, en zints dien naam aangenomen had; gelyk deszelfs Zoonen naderhand de naamen van *de Chantonnay*, en de *Champaigney* aannamen. Het moet derhalven in den Kardinaal voor eene onverſchoonelyke laagheid van geest gehouden worden, dat hy beweerd heeft, zo wel *van 's Vaders als van 's Moeders zyde, van* OUDEN ADEL *te zyn*. Dit alleen was diestyds genoeg, om zyne vyanden in 't harnas te jaagen; doch het verſchoont hen egter niet, ten aanzien van hunne onbezonne drift, en onwaaragtige uitſtrooizels raakende zyne afkomst.

De beide hier aangehaalde Werken verdienen allezins door de Liefhebbers onzer Geſchiedenisſen geraadpleegd te worden; en 'er zou, daarbenevens, ter opheldering van de bedryven des Kardinaals, en die zyner Tydgenooten, hier te Lande, vooral veel te haalen zyn, uit de opgemelde aanzienlyke verzameling van Handſchriften, welken in de Boekery van de St. Vincents-Abtdy te *Beſanson* bewaard worden. Volgens de opgave van den Boekbewaarder aldaar, den Benedictyner Dom BERTHOD, (te vinden in de *Memoires de l' Academie de Bruxelles*. T. II. pagg. 44 et ſuiv.) beſlaan ze ruim tagtig deelen in folio; en ze behelzen de merkwaardigſte en geheimſte handelingen, onder het Ministerie, zoo van den Canſelier als van den Kardinaal van GRANVELLE. Deeze Handſchriften zyn afkom-

ſtig

ſtig van den Stigter dier Boekerye; te weeten, van denzelfden Abt BOIZOT, van wien onze Hiſtorieſchryver WAGENAAR, in de bovenaangehaalde *Voorrede*, gewag maakte. Men vindt 'er in een aantal eigenhandige Brieven van KAREL den Vden, FERDINAND, MAXIMILIAAN den II, PHILIPPUS den II, MARIA, Koningin van Hungarye, ELEONORA, Koningin van Frankryk; MARIA STUART, en de beide MARGARETAS VAN OOSTENRYK. Bovenal munten in deeze Verzameling uit, de Stukken, betrekkelyk tot de Nederlandſche beroerten; en onder dezelven eenige Brieven en Memorien, op welker randen, met de kennelyke hand van den Kardinaal, het woord *Uratur* geſteld is, tot een kenmerk, dat hy dezelven, om Staatkundige redenen, ten vuure hadde veroordeeld.

Ik heb de eer met byzondere agting te zyn

N. N.

In eenen nevensgaanden Brief, geeft ons de hooggeagte Opſteller deezes te kennen, dat hy niet vreemd is van dit Stuk eens wat breeder uit te werken, om alles in het volkomenſte daglicht te ſtellen; doch dat hem tegenwoordig de daartoe vereischte ledige tyd ontbreekt. Ons in zyne verdere gunſtige Correſpondentie, 't zy in dit of in andere gevallen, aanbeveelende, blyven wy hoopen, dat hy eerlang, van overmaat van bezigheden ontſlaagen zynde, tyd overig zal hebben, om zyn verder bedoelde te voltrekken.

BRIEF VAN EEN VADERLANDER, AAN ZYNEN BROEDER, BY DEZELFS AANSTELLING TOT LUITENANT TER ZEE.

Uwe genoegens zyn de mynen; ik kan dus niet afzyn u hartgrondig geluk te wenſchen, met den eerſten trap uwer bevordering. Zie daar, myn broeder! den grond van uw' fortuin gelegd. Zie daar u in een post geſteld, waar door gy niet alleen u zelven, uwe aanverwanten, maar ook den Vaderlande, nuttig zult kunnen worden! —— Geniet dan in dien ſtand al wat uwe genoegens bevorderen, en uw geluk volmaaken kan. —— Tracht, door eene onafgebrokene oeffening, de kundigheden van Zee- en Krygsdienst u grondig eigen te maaken: deeze zyn de zuilen, waar door uw welvaart beſtendig zyn, en waar van het lieve Vaderland de ſchoonſte vruchten verwagten kan. —— Een gegaloneerd kleed maakt den krygsman niet; de man van verdienſten weet zich door andere middelen te doen onderſcheiden. —— Wat nuttigheid kan het den Staat geeven, een aantal van Salet Jonkertjes te tellen, in

den kring van hen, die de rechten van Vryheid en Godsdienst, met den degen in de vuist, moeten beſchermen?

Rampſalige verdeedigers! wier handen beter geſchikt zyn, de ſnuifdoos op eene *galante* wyze te hanteeren; dan het wreekend krygszwaard te voeren! —— Neen, myn Broeder! tracht nooit tot laffe tot verwyfde laagheden te vervallen, die den verſtandigen altoos beſpotlyk zyn, en den krygsman inzonderheid oneer aandoen. Toon, dit is genoeg, eene beſchaafde opvoeding genooten te hebben; voor het overige, gedraag u als een Nederlander; geef liever blyken, dat uwe denkbeelden werkzaam zyn, om na te gaan, hoe ge uw Vaderland ten nutte zoudt kunnen weezen! —— Eene manlyke ernsthaftigheid is een der kenmerken die den Held tekenen; — het gefronſte voorhoofd van eenen krygsman verwekt, by weldenkenden, eene hooger achting, dan het glad geblankette aangezicht van den ſlaaf der weelde! —— Wat u voor moge koomen; in welk een oogſchynelyk gevaar gy u moogt bevinden, betoon altoos eene bedaarde kloekmoedigheid! —— Doldriftige poogingen gelukken zelden! —— Een wikkend krygsbeleid, gepaard met onverſchrokke moed, zal meer te weeg brengen; grootſcher zegen ſchenken, dan een onbedagt voorneemen, dat enkel door het vuur der driften ontvonkt, en niet door het verſtand gereegeld is.

Wanneer het tydſtip daar zal zyn, dat Neêrlands vloot, en gy met dezelve in Zee zult zyn; — wanneer wy toonen, dat wy ons, op den roofzugtigen Brit, door vuur en ſtaal wreeken kunnen; dat wy in onzen boezem nog Helden kweeken, toon gy dan ook, myn Broeder! een Batavier te zyn! —— Hoe ſchoon klinkt die naam! —— en nog veel ſchooner blinkt de lauwer voor hen, die overwinnen! —— Stry dan voor 't lieve Vaderland; welk een ſpoorſlag voor een' edlen moed! — wreek het bloed der geſneuvelden in den jongſten zoo roemruchtigen Zeeſlag, — wreek den dappren *Bentinck*! —— Spreek nooit, al was het zinkende, van laf de vlag te ſtryken. —— Hoe brand myn hart, myn Vaderlandsch hart, om u met lauweren bekroond nog eens weder te aanſchouwen! —— God, door wiens arm onze Helden zo menigwerf de overwinning bevogten hebben, doe weder onze Vlootelingen triumpheeren! —— Keer, myn Broeder! met eer en glorie bekranst, in de Vaderlandſche haven! —— En moest gy, (dat echter God verhoede!) het doodlyk offer uwer dapperheid zyn; trof u een gonzend lood! hoe treffend zulks voor de natuur vallen zoude, ik zou my in dat ſtrenge noodlot trachten te getroosten. —— Het beledigd Vaderland eischt mede uwen arm ter wraake! —— Niets is grootſcher dan voor het zelve te ſterven of te overwinnen! —— Moet gy ſneeven, ſneef dan, niet als een bloohartige, maar als een Held! zorg dan, dat uw bloed met Britsch bloed betaald zy! ſterf ſtrydende, en uwe gedagtenisſe zal vereeuwigd zyn, in de harten van waare Vaderlanders. —— Welk een triumph zelfs in den dood! Ik ben, enz.

L. . . .

BRIEF AAN DE SCHRYVERS DER *Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen*, WEGENS EEN VERBETERD KERKMUZYK VOOR ONZE PSALMEN.

Myn Heeren!

ULieder onlangs gegeeven verſlag van de redenkaveling der Heeren *Niemeijer* en *Klopſtock*, raakende de Heilige Dichtkunde, wel byzonder met betrekking tot de Duitſche Kerkmuzyk (*), heeft my aanleiding gegeeven tot de volgende aanmerking; die ik goedgevonden heb ULieden mede te deelen, om dezelven, zo ze ULieden niet mishaagen, gemeen te maaken: of zulks ook in dit geval van eenige nuttigheid konde weezen.

Wat mag toch wel de reden zyn, dat 'er, daar meer dan twintig jaaren, voor dat de Kerk van Nederland eene nieuwe Pſalmberyming algemeen heeft aangenomen, verſcheide van die berymingen voorhanden waren, dat 'er, zeg ik, niet één eenig verbeterd Kerkmuzyk voor onze Pſalmen tot hier toe, (zo verre my bekend is,) het licht ziet; daar nochtans een ieder overtuigd is, dat de thans in gebruik zynde Muzyk van *Claude van Gaudimel* niet hooger te ſchatten zy, dan de dichtkunde van *Datheen*.

Dit toeteſchryven aan onkunde, als of ons Vaderland bekwaamer dichters dan Componisten opleverde, of dat de eerſte meerder prys op den Godsdienst ſtelden, dan de laatſte, zou dwaasheid zyn, als van 't tegendeel te wel verzekerd zynde. Maar denkelyk heeft men niet kunnen goedvinden, voor dat 'er eene Nieuwe beryming algemeen was aangenomen, op de Rym-pſalmen van *Datheen*, een verbeterd muzyk te maken; oordeelende het de moeite en kosten niet waardig. Het tydſtip om zulks te doen was zekerlyk het best geſchikt geweest, toen men bezig was de Rym-pſalmen te veranderen; maar dit zou mogelyk toen nog meerder beweeging gemaakt hebben, dan de verkorte manier van zingen gemaakt heeft. Men ziet in dit, gelyk in veele andere gevallen, dat, wanneer men eene algemeene verandering begeert, men de ſprongen niet te groot teffens moet neemen. En die verandering nu gemaakt zynde, acht men 't veelligt noodeloos verdere poogingen te doen; vermits men te vergeefs op eene tweede verandering zou hoopen. Desniettegenſtaande konde het nochtans voor een byzonder gebruik zyne nuttigheid hebben; want de meeste Pſalmen worden nu byna nooit uit lust, maar alleen pligtshalve, gezongen; om dat derzelver zangwyzen niet zoetvloeijende genoeg zyn. En als een verbeterd muzyk eens in den ſmaak gebragt ware, zou eene tweede verandering nog eens mogelyk worden; daar dezelve volſtrekt onmogelyk blyft, indien 'er nooit iets van die natuur het

(*) Zie *Alg. Vad. Leet.* II. D. bl. 225.

het licht zie. Men zou des thans, waarſchynlyk met een goed gevolg, indien des kundigen 'er de hand aan geliefden te ſlaan, een Pſalmboek met verbeterde muzyk in 't licht kunnen geeven; mits men zich bepaalde tot het eenvoudige; gebruikende daar toe niet dan heele en halve nooten; dat minst zou afſchrikken en het werk min kostbaar maaken. De drúknooten, die thans voorhanden zyn, konden daar toe gebruikt worden; en ſchoon derzelver ruitswyze gedaante buiten den hedendaagſchen ſmaak zy, zou zulks nochtans in dit geval niet zeer ſtuiten; vermits het, als de muzyk maar goed is, niets ter zaake doet. De eenige verandering, die voor den drukker noodig zou zyn, zou alleen beſtaan, in den ſleutel en twee of drie maattekens met de maatſtreepen; de kruis- en mol-tekens voor het Quarto formaat zyn toch voorhanden, en dus zou het werk maar weinig kostbaarder worden, dan een hedendaagsch Pſalmboek. —— Ik onderwerpe deeze myne bedenking verder aan het beſcheiden oordeel en de beproeving van kundige Liefhebbers van het Godsdienſtige Gezang.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

De wegen des vermaaks zyn niet altyd de wegen der ſlegten, de paden der verkeerdheid. Men vind vermaken die wezentlyk zyn, waar van de vrugten het gemoed der Menſchen, als met een heilzaam voedzel, verzadigen kunnen. Zodanige vermaken treft men aan op den weg der Deugd, welken de verſtandige bewandelen. Dan men vind ook vermaken, welker genieting den boezem der ſtervelingen ledig laten; dezen treft men aan op den weg, welke door den verſtandeloozen bewandeld word; wiens einde nederdaalt in het verderf; en over wiens uiterſte, de rampzaligheid haaren aanvang neemt.

Wanneer men zyne verkeerdheid ziet, is het eene onvergeevelyke dwaasheid, of eene onverſchoonelyke halſtarrigheid, te weigeren om dezelve te beteren. Dit is het beſtaan van verharde menſchen, die opzettelyk willen zondigen. —— Aan den anderen kant word 'er veel verkeerdheid bedreven van lieden, wier harten zo verkeerd, zo boos niet zyn, die, of door het kwaad als overrompeld, en door den uitwendigen ſchyn misleid worden; of die ongevoelig zyn weggeſleept door het kwaad, en in het midden van de Wereld leven, terwyl zy zich geenen tyd gunnen, om bedaard op zich zelven, en hun levenstrein agt te geeven. Zulke menſchen kunnen goede harten bezitten, hoewel zy groote zondaars zyn.

Het is een bewys van een verſtandig man de voorkomende gelegenheid aan te grypen; maar het werk der zotten, de gepaste gelegenheden te laten voorby gaan.

Hoe

Hoe groot is het verschil tusschen den ommegang van een kregel en twistziek mensch, en zulk een, die den Vrede lief heeft, en allen twist vermyd! by den eersten zyn gestadige krakeeling, gemor en gekyf; daar by den laatsten vrede en stille vergenoegdheid woont.

Men vind in de Zamenleeving zeer veele menschen, die enkel geboren schynen te zyn, om kwaade gerugten voort te brengen; wier tongen zich rusteloos bewegen; dog alleen ten nadeele van den Evenmensch.

Een opgeblazen trotsaart is een lastig en onhebbelyk Schepsel: hy ziet elk met een oog van verontwaardiging aan; dog is zelve een spot en veragting by al de Wereld.

De verstandigste Wysgeeren hebben, van alle tyden af, bepaald, en als eenen onfeilbaren grondregel vastgesteld, dat 'er, om zo te spreken, bykans nimmer eenig ongeluk gebeure, (indien het niet onmiddelyk van de eerste oorzaak afdaale, maar zich in den kring der tweede oorzaken bevinde,) 't welk niet door een voorzigtig gedrag, of eene wyze en verstandige bestiering, had kunnen voorgekomen worden. Hier uit mag men veilig afleiden, dat het nauwkeurig nagaan der oorzaken en gewrogten, het geschiktste middel zy, om zich te beveiligen tegens den aanval van nieuwe ongelukken, waarmede men gedreigd word; het geschiktste middel, om, zo veel mogelyk zy, een aanhoudenden voorspoed te genieten, en gelukkig te leven.

Een Land is allerongelukkigst te agten, in 't welke brave burgers zich alomme vyanden op den halze halen; de wetten vertreden worden, en zy, die het bestier in handen hebben, eene willekeurige bestiering voeren.

Zy die in hoogheid gesteld zyn, bevinden zich veeltyds in een kring, waar in zy alomme door de valsheid omringd worden; onder de bedriegelyke gedaante, welke de vleiery aanneemt. Het is doorgaans zeer bezwaarlyk voor de waarheid, de zulken te naderen; om dat ze alleen de toegangen voor haar wel bezet en gesloten vind. Het baat niet, of de zodanigen beminnaars van de waarheid zyn; zy krygen geene, of te weinig gelegenheid, om 'er hunne liefde en toegenegenheid aan te kunnen bewyzen.

Een mensch van nadenken, van goede beginzels, kan niet onverschillig zyn, wanneer de nyd, haat, en valsheid zamenspannen, om hunne woedende kragten op hem te beproeven: dan 'er kan een tyd komen, dat zulk een zich het woelen dier gedrogten weinig meêr bekreunt, maar het zelve met een oog van verontwaardiging beschouwd. Die tyd is, wanneer hy zich meer met het toekomende, dan het tegenwoordige, ophoud.

Beiden, en de natuurlyke Rechtvaardigheid en de Kristelyke Godsdienst vorderen, dat de onderdrukkingen belet, en he-

het geweten eene volle vryheid vergund worden. Is het dan geene Wreedheid, ſtrydig met de gronden van onze verplichting, anderen te willen dwingen, dat zy even denken als wy?

Het is het werk van eenen voorzigtigen Geneesheer, niet aanſtonds, in alle gevallen, tot geweldige hulpmiddelen zyne toevlugt te neemen; als men zo wreed te werk gaat, ſtorten de hulpmiddels den Lyder dikwils, hem geweldige pynen veroorzakende, in verſchrikkelyke ſtuiptrekkingen. Dan de kwalen kunnen zo boos zyn, dat zy geweldige middels vorderen. —— Een kundig Geneesheer weet zich hier omtrent, naar eisch der omſtandigheden, te gedragen. Vordert de natuurlyke geſteldheid van elk mensch zulke behandelingen? Wie zal 'er aan kunnen twyfelen, of de gebreken van onzen geest moeten op een ſoortgelyke wyze behandeld worden?

Men vind in de Wereld ontwyfelbaar veel te weinig erkentenisſe. Zy die weldaden ontvangen, vergeten dezelve zeer ſchielyk, of nemen wel, onder het ontvangen van weldaden, eene houding aan, waardoor zy ten klaarſten toonen, hoe zy eene verbeelding hebben, dat zy op al het goed, 't geen men hun bewyst, een zeker regt hebben; en dierhalven, dat men hun geene weldaden ſchenkt, maar ſlegts zyn pligt aan hun betoont.

Hy, die ligtvaardig van opzet en beſluit verandert, toont dat hy van geen doordringend oordeel voorzien is. Hy verraad zyne eigen onbezonnen onſtandvastigheid, en laagheid van Geest. Men moet daarom de zaken wel wikken en wegen voor men beſluit; maar, eenmaal een welberaden beſluit genomen hebbende, moet men 'er volſtandig in volharden.

De ſtilzwygenheid is in vele gevallen ten uiterſten prysſelyk, en voor den mensch noodzakelyk. Met veel te praten verraad menig een zich zelven, die men voor een verſtandig man had gehouden, indien hy de kunst van zwygen had verſtaan. Hoe veel kwaads is 'er niet voorgekomen door de gaaf van ſtilzwygenheid te oefenen; en hoe veel kwaads heeft integendeel de ſnapagtigheid niet te weeg gebragt. Die in de ſchole van *Pythagoras* geleerd waren, bezaten de kunst van zwygen. Deeze Wysgeer zelve, op zynen tyd wetende te ſpreken, had anderen geleerd te zwygen: hebbende op deze wyze het gepaste middel gevonden, om rust en vrede te bewaren.

Indien het waar is, gelyk zommigen beweren, dat 'er op vrienden raad weinig te vertrouwen zy, om dat ze veelal omtrent ons niet onzydig genoeg, en al te blind zyn. Indien deze ſtelling doorgaat, dan weet ik niet tot wien een verlegen mensch zich keeren zal, om een goeden raad voor zich te verkrygen. Hoedanig een raad zal men krygen van hun, die onze belangens weinig of geheel niet ter harte neemen? of zullen onze vyanden ons met den besten raad bedienen?

of

of moet men zich vervoegen tot menſchen, welke ons in 't geheel niet kennen? Noch van de eerſten, noch van de laatſten, kunnen wy den regten raad verwagten, om dat 'er geene reden altoos is, dat ze zich onze zaak grootlyks zouden aantrekken; en wie zal van zyne vyanden iets goeds hoopen kunnen? dierhalven kunnen wy ons alleen op den raad onzer vrienden verlaten.

Na Regen komt Zonneſchyn, zegt het bekende ſpreekwoord. Na eenen hevigen Orkaan komt dikwils eene zeer groote Stilte, en op eenen bloedigen Oorlog volgt de zoete en zagte Vrede. De mensch geniet dikwils de onafgebrokenſte Gezondheid na eene hevige en felle Ziekte. Van achter de dikke Wolken van tegenſpoeden, ziet men meermaals zyne heldere Gelukzon dagen. Op den barren Winter, volgt de verkwikkelyke Lente; de blyde Morgenſtond op den donkeren Nagt; en zo volgen vele aangenaame voorvallen op onaangenaame omſtandigheden; ja worden uit dezelven geboren. Dit alles is zeer geſchikt, om den mensch door de eenzelvigheid niet te vervelen; maar hem door geduurige verandering levendig te houden.

Van de allerheilzaamſte zaken, kan een zeer kwaad, en nadeelig gebruik gemaakt worden, indien ze in de handen van een boos, en bedorven mensch vallen. De allerheiligſte dingen zyn hier niet van uit te zonderen. ——— Voor de Maatſchappy is 'er niets nuttiger, noch heilzamer, dan de Godsdienst. Een mensch zonder Godsdienst heeft geheel geene zedelyke beginzels, en is in de Maatſchappy ten uiterſten te dugten; dewyl 'er geen band is om hem te verbinden, dan alleen de burgerlyke Wetten, welke hy op duizende wyzen geduurig kan overtreden. Dan de Godsdienst is een gevreesd werktuig, in de handen van eenen Veinzaard, of Dweeper; om dat die, onder eene Godsdienſtige vertooning, de allerbaldadigſte boosheden, en wreedheid durft plegen. Een maar al te groot aantal van vroege en latere voorbeelden, getuigt zulks ten overvloede.

C. V. D. G.

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, JUNI, 1782.

	Bar:	Th:	Wind.			Bar:	Th:	Wind.		
1	28. 9-0	51½	W	2	zw. R. z. b.	29. 4-2	76	Stil.		helder
	— 9-5	61½	NW	2	iets R. donk.	16 — 4-4	88	O	1	
	— 10-2	50½	NtW	3	donker	— 4-1	68½	ONO	3	omt.
2	— 10-7	52	NNW	4	z. betr. R.	— 3-8	67	O	4	
	— 11-7	56	NWtN	7	— R.	17 — 3-3	81	OtN	6	
	29. 0-2	49*	NW	6	zw. wolk. Rb.	— 2-5	67½	ONO	6	
3	— 0-2	49	—	6	—	— 2-2	68½	O	4.2	
	— 1-2	57	—	4	R. H. zw. w.	18 — 2-1	81½	—	5.1	
	— 2-0	45	—	4	zw. wolken	— 2-0	71	—	3	
4	— 1-8	47	—	4	R. z. betr.	— 2-3	71½	—	0	
	— 1-8	59	—	4	z. betr.	19 — 3-5	84	—	0 NtO 0	
	— 1-6	48	—	2	—	— 3-7	72	N	0	
5	— 1-9	58½	WtN	2	donker	— 4-1	71½	NOtN	1	o. held. nagtR.
	— 1-7	60	—	4	z. betr.	20 — 4-5	79½	NtO	4	betr.
	— 2-1	47	NW	4	o. helder	— 4-2	65	NO	4	—
6	— 1-9	51	ZW	4	R. z. betr.	— 4-7	63½	—	3	z. betr.
	— 2-1	61	NWtN	3	z. betr.	21 — 5-5	73½	NtO	4	o. helder
	— 2-6	47½	NtW	2	o. helder	— 6-1	60	—	5	helder
	— 2-8	50	—	2	— wolk.	— 6-4	63½	—	2	—
7	— 2-9	61	—	4	—	22 — 6-5	73½	—	3	—
	— 2-9	49	N	3	—	* — 6-6	61	N 2 NNW	1	—
	— 2-5	49	ZO	2	—	— 6-5	64½	NtO	2	wolkig
8	— 2-1	65	OtZ	3	— betr.	23 — 6-5	73½	—	2	—
	— 1-6	57½	O	2	—	— 6-1	64	NO	2	o. held. z. b.
	— 0-4	57	—	2	z. b. donker	— 5-5	66	—	2	wolkig
9	28. 11-5	62	ZO	2	donker R.	24 — 5-1	75	NOtO	3	o. helder
	— 10-6	61½	ZZO	0	—	— 4-5	65	ONO	2	helder
	— 9-4	67	—	2	betr. R.	— 4-0	66½	O	4	—
10	— 9-0	75	ZtO	3	DBR. zw. w.	25 — 3-1	81	—	4	—
	— 9-0	61½	W	8	zw. wolken	— 2-2	71	—	2	—
	— 9-1	60	ZW	4	—	— 0-8	71	ZO	1	—
11	* 8-9	63-59	—	6½12	DBH. zw. Rb.	26 — 0-0	88*	Z 2 NW	0.4	—
	— 9-8	55½	WtZ	11	wolkig	28. 11-5	70	WNW	2	wat betr. Wk.
	— 10-8	55	—	10	zw. wolken	29. 0-0	65½	NW	4	gsb. nagt R.
12	— 11-2	69½	—	6	z. betr.	27 — 1-1	69½	NNW	4	Bolkig
	— 9-9	60	OtZ	3	—	— 1-3	58	NtW	3	—
	— 10-2	60	W	10	—	— 1-3	59½	NNW	2	o. helder
13	— 11-8	65	WtZ	13	wolkig	28 — 1-5	68	—	2	wolkig
	29. 1-1	56	WZW	13	—	— 1-8	55½	NW	2	o. helder
	— 2-1	58	—	10	z. b. iets R.	— 1-7	62	ZWtZ	6	donker
14	— 2-8	71	—	8	wolkig	29 — 1-5	72½	ZW	7	—
	— 3-0	62	ZWtZ	4	o. helder	— 1-3	62½	W	6	z. betr.
	— 3-1	66	—	4	helder	— 1-0	61	ZW	7	iets R. donk.
15	— 3-8	77	W	4	—	30 — 0-7	72	WZW	8	z. betr. —
	— 4-1	64	—	1	—	— 0-4	62	W	4	—

Den 2 nam. 3½ u. Th. 51.
7 's mo. 5 u. — 44½ alle velden buiten wit gevroren.
11 's mo. 10 à 11 u. — denk 72
19 's mo. 5½ u. 69 — 8½ u. 76½. av. 9 u. 75. 12 u. 70
26 's mo. 5½ u. 65½-8½ u. 79-nam. 3½ u. 86.
28. nam. 3 u. 69 —

29. $1\frac{76}{90}$ | $63\frac{40}{90}$ | $3\frac{8}{10}$

van 1 tot 8 - $52\frac{22}{24}$
9 — 30 - $67\frac{18}{60}$

Verschil 45 gr. zynde kouder en heeter geweest dan ooit hieromtrent in Juny getekend is.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

OVER DE WAARE NEDERIGHEID.

Rara avis in terris nigroque ſimillima cygno.

Niets wordt hooger geſchat dan een regt Nederig Mensch. Zo gehaat, zo veragt, ja zo vervloekt, en, is hy niet boven de vervólging door zyne plaatſing in de wereld, zo vervolgd zelfs als de hoogmoedige is, zo bemind, zo gezegend is de nederige. En, geen wonder! daar de hoogmoedige, door de onmaatige verheffing van zig zelven boven anderen, geoordeeld wordt anderen te kort te doen; daar vertoont zich de nederige, zig niets boven de waarheid, ten koste zyner medeburgeren aanmatigende, integendeel als iemand, die genegen is, een ieder te geeven het geen hem toekomt.

Maar hoe beminlyk ook het character des waaren nederigen zyn moge, zeker is het, dat de waare Nederigheid eene zeer zeldzaame deugd zy; regt nederige menſchen tog komen zo ſchaarsch voor, dat zy naauwlyks te vinden zyn; des men, zonder zig aan grootſpraak ſchuldig te maaken, wel zoude mogen zeggen, *onder duizend zal men 'er naauwlyks éénen vinden.*

Dit zal veelen mooglyk vreemd toeſchynen; doch eene nadere beſchouwing der zaake zal, denk ik, een ieder daarvan overtuigen.

Men veſtige ten dezen einde het oog ſlegts op de natuur zelve der Nederigheid. Deze deugd is vlak overgeſteld tegens de met haar ſtrydende ondeugd, de Hoogmoed, welke niet anders is dan eene onmatige gedagte van onze eigene waardigheid; eene inbeelding van onze verdienſte boven de waarheid. Dat dit het regte denkbeeld is, 't welk wy van de Hoogmoed hebben te vormen, blykt hier uit; dat wy gewoon zyn den hoogmoedigen te beſchouwen als iemand, die zig ten onregte boven anderen verheft. Zien wy den trotſen daar met eene houding henen treeden, als agtte hy zig verre verheven boven het gros zyner geringe medeburgeren; en als zag hy met kleinagting op die gerin-

ge ſchepſelen neder, welken hem omringen; zien wy hem in zyne kleeding, in zyne huishouding, in zynen ſtoet, boven zynen rang zweeven: wy zyn gereed te zeggen, wat beeldt hy zig wel in? Wat grond heeft hy om zig meerder te agten dan zyns gelyken? Kennen wy niet zyne afkomst, zyne goederen? Op deze wyze redeneerende, toonen wy, dat wy aan eene bovenmaatige agting van iemant omtrent zig zelven het denkbeeld van Hoogmoed hegten.

Maar is nu de Nederigheid juist het tegengeſtelde van de Hoogmoed, dan moet zy noodwendig in eene der waarheid overeenkomſtige agting van ons zelven beſtaan; zy moet juist daar in gelegen zyn, dat die trap van verdienſte, welken wy ons toeſchryven, volkomen der waarheid gepast zy.

Dit nu alleen zoude genoeg wezen, om ons handtastlyk te doen gevoelen, dat de waare Nederigheid zeer zeldzaam, en een regt nederig mensch een zeer ongemeen verſchynſel is.

Daar is geene ondeugd, geene dwaasheid, algemeener dan de Hoogmoed. Naauwlyks leeft 'er eenig mensch die 'er geheel vry van is, en zig niet in 't een of ander ſtuk boven waarheid ſchat.

De begeerte naar de volmaaktheid, of liever, de begeerte om ons zelven als volmaakt te beſchouwen, is allen menſchen eigen, en in onze natuur gevestigd. Dit is de groote dryfveer onzer ziele, het beginſel onzer handelingen. *ô Gelukzaligheid!* roept de groote Dichter POPE uit: *ô! gelukzaligheid! einde en doelwit van ons wezen!* En de gelukzaligheid is niet anders dan het gevoel van ons welzyn, van onze volmaaktheid. Om onzen ſtaat te verbeteren, ploegen en zwoegen wy; en hoe dikwyls wy ons ook in de voorwerpen, naar de welken wy jaagen, bedriegen, het is nogthans altyd de innerlyke aandrift onzer ziele tot de volmaaktheid, welke ons in beweeging brengt.

Wy begeeren dan onze eigene volmaaktheid; het gevoel van dezelve maakt ons geluk uit. Geen wonder dan, dat wy niets liever beſchouwen dan onze eigene verdienſten; en dat de geringſte voortreflykheid, zy zy uiterlyk of innerlyk, waar of ingebeeld, onze aandagt tot zig lokt, op zig vestigt, en dat zulks, gelyk dit in de natuur onzer ziele ligt, door de geduurige herhaaling dezer aangenaame beſchouwing, eene levendigheid in onzen geest verkrygt, welke ons inzonderheid tot ons zelven bepaalt, en van alle andere voorwerpen, vooral van dezulken, welken eene tegen overgeſtelde onaangenaamheid hebben, aftrekt.

Dus

Dus leidt ons onze natuur tot eene al te hooge verbeelding van ons zelven, dat is tot de Hoogmoed; en daar moet eene byzondere kragt van ziel wezen, eene ongemeene-ſcherpzinnigheid, en eene, niet dan door zeer weinigen te verkrygene, omzigtigheid tegens zelfbedrog, om niet in verre de meeste opzigten ons zelven te bedriegen.

Maar, zo waaragtig als dit zy, even zo zeker is het intusſchen, dat wy ons zelven niet alleen misleiden, in gevolge onzer aangeborene neiging tot volmaaktheid, en onzer begeerte om groot te wezen; het gebeurt ook ſomwylen, doch oneindig zeldzaamer, dat wy ons ten onzen nadeele bedriegen, door te laag van ons te denken. Sommige beſchroomde herten hebben dit gebrek, het welk zo wel een gebrek is als de tegengeſtelde Hoogmoed. Alleen de waarheid is regt, en niets dan dezelve te zoeken en te beminnen. Die al te laag van zig zelven denkt is bevryd, zekerlyk, van het kwaad, dat de Hoogmoed vergezelt, en 't welk de Hoogmoed aanbrengt; maar hy is het niet van dat, 't welk uit de laagheid voortkomt. Menigvuldig, ongetwyffeld, zyn de verderflyke gevolgen en uitwerkſelen van de Hoogmoed; doch de laagheid van geest, welke een natuurlyk en noodzaaklyk gevolg is van de al te laage gedagte, welken wy van ons zelven hebben, heeft ook haare ſchadelyke uitwerkzelen. De al te laag gevoelende is onbekwaam tot eenige groote en moeilyke poogingen; de kruipende geest van hem, die zig te klein, te zwak, agt voor groote en moeilyke bedryven, zal nooit onderneemen iets groots en moeilyks uit te voeren. De ſlaaf is en blyft een ſlaaf; hy mag bedriegen, liegen, ſteelen, vergiftigen, moorden; maar nooit zal hy edele en moeilyke poogingen doen; nooit zal hy een Held worden: en die weinigen, welke zig uit den kring der ſlaavernye, door verdienſten, wisten te verheffen, droegen reeds in zig het edelmoedige zaad der vryheid, 't welk door hunne ongelukkige plaatſing in de wereld langen tyd verſtikt, doch, door gelukkigere omſtandigheden, tot ontwikkeling gebragt, hen boven hunne lotgenooten verhief, in gevolge hunner ingelegde uitmuntendere vermogens. Zy gevoelden dat zy niet tot ſlaaven geboren waren, dat, had het noodlot hen met ketenen belaaden, een beter ſtaat hen wagtte; en dat zy daartoe alleenlyk die kragten hadden aan te wenden, die de natuur in hun gelegd had.

Alle deugden beſtaan in de middelmaat; te veel en te weinig is beiden een gebrek. Zo is het ook met de waare Nederigheid. Zy is gelegen juist in het midden van twee

uiterſten; eene al te hooge gedagte van ons zelven, en een al te laag gevoel van onze verdienſten.

Gelyk het nu moeilyk valt de waare middelmaat te treffen, zo moet het moeilyk vallen, juist regt aan onze eigene waardigheid te doen, en noch te hoog noch te laag van ons te gevoelen. Het is des klaar, dat de waare Nederigheid eene zeer zeldzaame deugd moet weezen.

De vertooning eener uiterlyke Nederigheid, welke men veeltyds en gemeenlyk voor de waare Nederigheid neemt, en die, daar zy zo gemeen is als de waare Nederigheid zeldzaam zy, ligtlyk tot een bewys tegen onze ſtelling zoude kunnen worden aangevoerd, ſtrekt, wel beſchouwd zynde, geenzins tot omverwerping onzer meening. Want, in de eerſte plaats, kan zulk een voorkomen eene vertooning zyn niet van eene waare en loflyke Nederigheid, maar van eene veragtlyke laagheid. De man, die zig den omgang van eerlyke lieden, onwaardig agt, zal menſchen van rang en verdienſten ſchuuwen; hy zal in de laage rangen zweeven; hy zal uit zynen kring tot eenen veel laageren afdaalen. Zyne oogen zullen die der aanzienlyke vermyden; hy zal, op derzelver gezigt, mistroostige blikken ter aarde werpen. Dit mag de onkundige gemeente voor Nederigheid opneemen; de menſchenkenner bedriegt zig 'er niet in; hy ontdekt, onder den ſchyn en 't uiterlyke der Nederigheid, den laaghartigen; en, in plaats van hem te eeren, veragt hy hem in zyne ziel.

In de tweede plaats; en dit is veel gemeener; eene uiterlyke vertooning van Nederigheid komt veeltyds voort uit wezenlyke Hoogmoed. Onder den dekmantel der Nederigheid verbergt zig ſomtyds het laatdunkendſte en opgeblaazenſte gemoed.

De Hoogmoed is veeltyds een beweeggrond om nederig te ſchynen, ten einde daar door agting en gezag te verwerven. Wanneer de hedendaagſche Farizeër, die zig heiliger agt dan zynen broeder, en in zyn hart God dankt, dat hy niet is als andere menſchen, daar henen ſluipt, met een bemorst en veronagtzaamd gewaad, een nederhangend hoofd en ter aarde geſlagene blikken; wanneer zyne teemende ſpraak, als kwame zy voort uit een hart, dat vreest roekloosly oordeel te vellen, en zig niet durft uiten dan met de beſchroomdſte omzigtigheid, niets anders gewaagt dan van zyne onwaardigheid, zyne verdoemlykheid, ontdekt het doordringend oog van de menschkundigen in dien Man niets anders dan geestlyke hoogmoed, of loutere eerzugt;

wel-

welke daar op uit is, dat zy van de menſchen gezien, hooggeagt, bewonderd, met onderwerping en gehoorzaamheid aan haare bevelen vereerd en agtervolgd worde; en dus moge dienen ten grondſlage van aanzien, gezag en invloed op de maatſchappy.

Wanneer ik een mensch ontmoet, die zig in zyne kleeding, houding, leevenswyze, verkeering beneden den rang ſtelt, in den welken hem de Voorzienigheid geplaatst heeft, hel ik altyd over, om dien mensch of van laagheid of van hoogmoed te verdenken. Waarom houdt hy zig niet in zynen kring? 't Is, zeer waarſchynlyk, of om dat hy zig zelven dien onwaardig agt en onbekwaam gevoelt, om die waardigheid op te houden, welke in dien kring van hem gevergd worden zou: of, louter uit hoogmoed, als wilde hy toonen, dat hy eene veel te verhevene ziel bezit, om zig met zulke kleinigheden op te houden; dat hy boven de gemeene denkbeelden van 't gros des menschdoms zweeft, en zig, als ware het, niet voedt dan met het merg en de waare zelfſtandigheid der dingen. 't Is, mooglyk ook wel om aanzien en gezag te verwerven, door in 't oog der bedrogene gemeente, de nederige, ootmoedige mensch, de voorbeeldige Christen, te zyn.

De regte nederigheid beſtaat, gelyk wy reeds gezegd hebben, in de waare agting van ons zelven; zy ligt juist in het midden tusſchen het voeden van al te hooge of al te laage gedagten van ons zelven. En, daar het zeer moeilyk, zo niet onmooglyk is, in een voorwerp, waaromtrent wy zo genegen zyn ons te bedriegen, als wy ons zelven zyn; daar 't zo bezwaarlyk valt, het eenige ſtip der waarheid te treffen, is het tastbaar, dat de waare Nederigheid zeer zeldzaam, ja byna nergens, te vinden is.

Maar mag men dan niemand voor waarlyk nederig houden. Is de eertitel van een nederig man te zyn, boven de verdienſten van een ieder? Is 'er, kort om, geene Nederigheid? En zyn zy allen, die den naam van nederig te zyn draagen, of huichelaars of lafhartigen?

De Menschlyke natuur is voor geene volmaaktheid, ten minſten in dit leeven, vatbaar; alle onze deugden zyn gebreklyk, en de deugdzaamſte is hy, die de minſte ondeugden heeft. Hy is een deugdzaam mensch, niet die nimmer van 't rigtſnoer der deugd afwykt, maar die 'er zelden van afwykt: onze zwakheid duldt niet, dat wy in dit ſtuk meer

zyn dan *byna* deugdzaam. Zonder deze inſchiklykheid was geene deugd onder 't menschdom te vinden.

Alle menſchen byna hebben te hooge gedagten van zig zelven. Stiptlyk geſproken, zouden zy dan allen hoogmoedigen zyn. Doch zo geſtreng oordeelt de wereld niet. Hy, die alleen een weinig te gunſtig van zig zelven denkt, wordt niet voor een hoogmoedigen genomen; men eischt meer; men vordert eenen merklyken trap van Hoogmoed, een openlyke vertooning van verwaandheid. Zo omtrent gaat het ook met de Nederigheid. De eernaam van nederig te zyn wordt mildlyk, hoe ongunſtig anders de eene mensch genegen is van den anderen te denken, gegeeven aan allen, die niet voor hoogmoedig gehouden worden; ſchoon 'er veelen zyn, van de welken men in dit opzigt geen oordeel durft vellen, en die men noch van Hoogmoed beſchuldigen, noch den lof van Nederigheid toezwaaijen wil.

Hoe nader de mensch komt aan dit eenige ondeelbaar ſtip der waarheid, waar hy noch te hoog noch te laag van zigzelven gevoelt, te meer verdient hy den eernaam van nederig te zyn. De waare Nederigheid is niet anders dan de waare wysheid; en het geen de beroemde BOILEAU van de wyzen zegt, mogen wy wel op de nederigen overbrengen, en daar mede, als wordende het karakter des nederigen volkomen in die woorden geſchetst, dit Vertoog beſluiten:

Le plus ſage est celui qui ne penſe point l'être:
Qui, toujours pour un autre enclin vers la douceur,
Se regarde ſoi même en ſevère cenſeur,
Rend à tous ſes défauts une exacte juſtice,
Et fait, ſans ſe flatter, le procès à ſon vice.

Dat is.

„ Hy is de wysſte, die het niet denkt te zyn; die, altyd
„ omtrent een' ander' tot inſchiklykheid geneigd, zig zel-
„ ven met het oog eens geſtrengen Zedenmeesters be-
„ ſchouwt; alle zyne gebreken naar waarheid erkent, en
„ zyne ondeugden, zonder zig te vleijen, geſtrenglyk be-
„ oordeelt."

WAARNEEMING WEGENS EENE DIABETES, DOOR GEBRUIK VAN DE KINA MET DE TINCTUUR DER SPAANSCHE VLIEGEN GENEEZEN. Door *... M. Dr.

De *Diabetes* behoort met regt onder die Ziekten, welker Oorzaaken, Kentekenen, Toevallen en Geneezing tot nog toe niet genoegzaam onderzogt en bepaald is.

Men heeft de reden hiervan toegeschreven aan de zeldzaamheid der Ziekte; dan ik geloof, dat men zig hierin bedriegt, en dat deeze Ziekte, in der daad, meer aanwezig is, dan men zig zoude kunnen verbeelden, maar dat dezelve veeltyds de oplettendheid van den Geneesheer ontſnapt, en dus zeer zeldzaam waargenomen word. ——— De reden hiervan is zeer natuurlyk; wanneer men overweegt, dat de Lyders meer gewoon zyn te klaagen over pyn in het Wateren, en over verſtoppingen in het zelve, dan dat zy over eene te groote ontlasting zouden klaagen; te meer, wanneer de overige omſtandigheden daar by niet beter worden, ——— voeg daar by, dat de Geneesheeren zelden gewoon zyn, om naar de hoeveelheid van het water te vraagen. ——— Ik hebbe, geduurende eenige Jaaren agteréén, in myne practyk, deeze Ziekte niet gezien, en wil ook zeer gaarne bekennen, dat, vermits ik deeze Ziekte voor zeer zeldzaam gehouden hebbe, myne aandagt ook minder op dezelve gevallen is. ——— Dan zedert ruim een Jaar, dat ik naauwkeuriger daarop gelet hebbe en, in gevallen waar ik eenige verdenking op dezelve had, de hoeveelheid water hebbe laaten bewaaren, is my de Ziekte driemaal voorgekoomen. ——— Ik wenschte dat ik in ſtaat was deeze drie Gevallen te gelyk te beſchryven, ten einde zo veel te overtuigender te doen zien, welk een aanmerkelyk verſchil 'er plaats heeft, omtrent de Oorzaaken, Toevallen en Geneeswyze deezer Ziekte. ——— Dan doordien de eerſte Lyder buiten deeze Stad woont, en ik dus maar zeer weinig gelegenheid gehad hebbe hem te zien, ben ik niet genoegzaam van alles onderregt, om eene Beſchryving daarvan te geeven. ——— Het tweede Geval nog niet afgeloopen zynde, zal ik my, voor het tegenwoordige, alleen tot het derde geval bepaalen.

Een Man van ruim dertig Jaaren, die eertyds ſterk aan den drank was geweest, klaagde my, dat hy, zedert bynaa een Jaar, aan eene ſterke verzwakking laboreerde; zon-

der eene voorafgaande Ziekte gehad te hebben. Ik vond hem inderdaad zeer bleek en vermagerd, zyn pols was zwak, en eenigzints koortzig; hy was zeer dorstig: zyn tong was droog; daarby klaagde hy over een verlooren Eetlust. Verſcheide Geneesmiddelen waren hem reeds van zynen voorgaanden Geneesheer toegediend, dan hy had geene beterſchap daarvan beſpeurd. —— Ik zogt de oorzaak van deezen toeſtand in zyne voorgaande Leevenswyze, en in het misbruik der ſterke Dranken, en, terwyl hy my verhaalde, dat hy zedert twee Jaaren niets meer daarvan gebruikt had, zo viel ik op de gedagten, of, misſchien, deeze ongewoonte eenigen Invloed op zyne Ziekte mogt hebben; ik ſchreef hem diensvolgens eenige geestige Geneesmiddelen voor, dan nog deeze, nog eenige andere, ſoorten van Geneesmiddelen, die ik hem tot verſterking en verbetering van zyne Vogten voorſchreef, hadden eene voordeelige uitwerking. By gelegenheid, dat hy my verhaalde, dat hy eenen onweerſtaanbaaren dorst had, en dat hy eenige Mengelen vogt den dag over gebruikte, gaf ik hem myne verwondering te kennen, dat hy, door zo veel drinken, niet meerder opgezet van buik wierd; waarop hy my tot antwoord gaf, dat hy door de waterloozing nog veel meer vogts kwyt raakte, dan hy dronk. —— Dit gezegde was voor my genoeg, om hier eene gantsch andere ziekte te vermoeden, als ik tot hier toe vermoed had; naamentlyk, eene *Diabetes*. Ik verzogt hem, de hoeveelheid water, die hy in 24 uuren loosde, te bewaaren; en vond, tot myne verwondering, dat het byna 8 Mengelen bedroeg; hebbende hy in dien zelfden tyd niet meer dan 6 Mengelen gedronken. Het water was weinig gekleurd, had geen ſediment, maar was eenigzints kleverig; ik liet hetzelve, volgens de manier van DOBSON, uitdampen, en tot cristalſchieting op een koude plaats zetten: ik verkreeg eene zoutagtige zelfſtandigheid, die den zuiker, in ſmaak, zeer naby kwam. —— Thans van den waaren aart der ziekte nader onderregt zynde, was ik niet alleen op middelen bedagt, die de algemeene zwakte des Lichaams, en het bederf der vogten, konden verbeteren, maar die ook eene byzondere uitwerking op de paralitike geſteldheid der Nieren en der Blaas konden hebben. Ik ſchreef, ten dien einde, den Lyder een ſterk afkookſel van de Kina voor, waar van ik hem, alle 2 uuren, een Theekopje vol liet gebruiken. —— Hier by voegde ik het gebruik van de *Tinctura Cantharidum*, en liet hem daarvan, in den beginne, driemaal des daags, telkens

kens 5 droppels van inneemen. Naa dat de Lyder veertien dagen met deeze Geneesmiddelen aangehouden, en ik van tyd tot tyd de hoeveelheid van de *Tinct. Canth.* tot 10 droppels telkens had laaten vermeerderen, begon de Zieke merkelyk beter te worden; de dorst was veel verminderd: de hoeveelheid water, die hy in 24 uuren loosde, was op verre naa niet zo veel: en de pols was ook minder koortzig. Ik liet de genoemde Geneesmiddelen, op die zelfde wyze, voort gebruiken, tot dat de Lyder volkoomen herfteld was; 't welk van dat tydſtip, dat hy de Spaanſche vliegen Tinctuur heeft beginnen te gebruiken, afgerekend, niet langer dan ruim zes weeken is. —— De Lyder bevindt zig thans zeer wel, en heeft niets uit de Ziekte te rug gehouden, dan een ligte pyn in de waterloozing, welke ik aan de Spaanſche vliegen toeſchryve; en waarvoor ik heur, zedert eenigen tyd, den Arabiſchen Gom, in poejer, met een goed gevolg, hebbe laaten gebruiken.

BRIEF, van Dr. CORNELIUS PEREBOOM, aan den Wel Edelen Hoogberoemden Heere PETRUS CAMPER, OVER HET MANKGAAN.

Wel Edele Hooggeleerde Heer!

Het is geen laatdunkendheid om UWEd. te willen verbeteren; geen ſchryflust om vertooning te maaken; geen verlangen om als kampvechter met de penne in 't publiek te verſchynen; ook geen geneigdheid om de gedachten van anderen na de myne te ſchoeijen; geen byzondere gemeenzaamheid eindelyk met UWEd. noopt my tot het ontwerpen van deezen Brief: maar UEds. uitnodiging aan een ieder, om deszelfs Aanmerkingen te berde te brengen, *daar het immers onverſchillig is, wie het Menſchdom dienst doet* (*), geeven my genoegzaam recht, een korte ſchets aan UWEd. toe te eigenen, van denkbeelden, waarin myn Geest, betreklyk het onderwerp, jaaren achteréén, berust heeft; en die ik meermaalen gewenscht heb, om, by bekwaame gelegenheid, waereldkundig te maaken.

Wy willen niet ontkennen, dat de oorzaaken van Mankgaan zomtyds zyn, een breuk in den hals van het Dyebeen, of deszelfs ontwrichting, zoo wel door geweldige uitwendi-

(*) Zie boven, bl. 102.

dige belediging, als doordien het gemelde hoofd langzaamerhand uit zyne Pan, door de inzypeling van Lidwater, na buiten geſtoten word, welke uitſtooting ook door een etterzak geſchieden kan; gelyk dan ook de verëttering van het hoofd en den hals des Dyebeens eene ontwrichting kan te wege brengen, door dien de zamenhang tusſchen de Heupkom en het Dyebeen word weggenomen: het welk ook door verbreking of verrekking van den ronden Band geſchieden kan; maar de vraage is hier eigentlyk, na de gemeene of doorgaande oorzaak van het mankgaan der Kinderen; en waarin ligt opgeſloten, de reden, waarom de Kinderen in ons Vaderland meer voor het mankgaan blootſtaan, dan wel in andere gewesten?

De Kinderen zyn in hun eerſte jaar noch zeer week van geſtel; het Heupbeen beſtaat alsdan uit drie onderſcheiden beenderen (*), ſlegts door Kraakbeenderen vereenigd, die derhalven van elkanderen kunnen wyken, wanneer dezelven door 't hoofd van het Dyebeen gedrukt worden. Maar, dezelfde weekheid is ook aanmerkelyk in den ronden Band van het Dyebeen, zo wel als in de Spieren van de billen; — en deeze natuurlyke weekheid achte ik te zyn, de algemeene voorbereidende oorzaak van het mank worden. Deeze dispoſitie is wel overal door de geheele waereld, maar inzonderheid by ons meer, dan alwaar de Kinderen van ſterkere geſteldheid zyn.

Zoo draa nu hier by komt eene gelegenheid geevende oorzaak, genoegzaam, om het Dyebeenshoofd uit de Heupkom te wringen, zullen de Kinderen, om zo te ſpreeken, vermankt worden, als daar zyn geweldige uitrekking van het Dyebeen, en deszelfs ronden Band; onmaatige drukking van de Heupkom door het hoofd van het Dyebeen; uit Lidwringing van beide genoemde beenderen door uitwendige kracht; en het blykt van zelven, dat al wat de reeds aangeweezen voorbereidende oorzaak kan vermeerderen, ook meer gelegenheid tot mankgaan geeft, weshalven zwakke Kindertjes boven anderen daar voor blootſtaan. Het valt gemakkelyk, om deeze algemeene aanwyzingen, op onzen Landaart, Leevenswyze en Opvoeding toe te paſſen.

1. Door het onmaatig knellend zwagtelen, kan het Dyebeen te zeer worden uitgerekt, en de Bilſpieren buiten ſtaat geſteld, om het zelve met de Heupkom natuurlyk te doen zamenhangen: hier door word de ronde Band allengs veer-

(*) B. S. ALBINUS, *Osteogen.* p. 100.

veerkragteloos, of te ſterk geſpannen, en de voeding deezer deelen, zo zeer nodig tot den vorm en ſteun van het lichaam, beledigd.

2. Door de Kindertjes te vroegtydig te leeren ſtaan en loopen, word de Heupkom te zeer gedrukt, en van deszelfs ronde gedaante in een ovaale veranderd, terwyl ik ook niet ontkenne, dat het Heupkomvocht daardoor te zeer gelokt word, om zich in overtollige hoeveelheid uit te ſtorten.

3. Maar de gemeenſte oorzaak van het mankgaan is, het zwikken. Door de gewoonte van de Kindertjes op den arm te draagen, ſtaan zy zeer bloot, om door onvoorzichtigheid, of by ongeluk, eenige kneuzing of verwringing der heupe te bekomen. Hierdoor word inzonderheid de ronde Band verrekt, waardoor natuurlyk het hoofd van het Dyebeen uit de Heupkom valt, en dus onder het gaan niet langer midden in de Heupkom draait, maar op derzelver rand begint te ſteunen; en, waardoor de natuur allengskens een nieuwe kom of ſleuf poogt te maaken.

De reden van het Mankgaan is dus niet alleen, dat het eene been korter is dan het andere, maar ook dat het hoofd van het Dyebeen meerdere ſpeelinge hebbe, als in een gezonden ſtaat.

De Beursbanden der Heupkom, minder ſteunzel hebbende in evenredigheid van de uitlidting van het Dyebeen, daarentegen ook meer geprikkeld wordende door het moeijelyke gaan, zullen meer Lidwater afſcheiden dan in een gezonden Staat; en dus beſchouwe ik de opvulling van den Beursband door het Lidwater als een toeval van het mankgaan, een toeval, zegge ik, welk het mankgaan kan vermeerderen.

Thans herinnere ik UWEd. de bekende ſpreuke, *Sapienti ſat dicti*; om myzelven te verſchoonen van UWEd. gevoelen te wederleggen, of liever op te helderen en te verbeteren of het myne met langdraadige redenen en ſluitredenen te ſtaaven; ik ſchryf een Brief, en heb geen lust om eene Verhandeling op het papier te brengen; ik zal daarom op eenmaal een grooten ſprong doen, en van deeze Theorie tot de Practyk overgaan, om met weinige woorden UWEd. iets te melden, van het geene ik daar uit nuttig oordeele, ter bevordering van de geneezing van het Mankgaan der Kinderen.

UWEd. zal wel kunnen merken uit myne denkwyze, dat ik juist niet zeer gereed kan zyn, om de voorgeſtelde Ope-

ra-

ratie van de opening der Beursband toe te ſtemmen, ten zy ſlegts mogelyk in die gevallen, waarin het overtollige Lidwater de eigentlyke oorzaak van het mankgaan is, en niet het gevolg van eenige andere oorzaak; welke gevallen my inderdaad gantsch particulier en zeldzaam voorkomen. Dan zie hier, wat ik achte van dienst te kunnen zyn; te weeten, de gelegenheid gevende oorzaaken te vermyden, en het gebrek, daaruit voortgekomen, te vervullen.

Zodra men gewaar word, dat een kind mank gaat, moet men, in plaats van het door knellend zwagtelen te verzwakken, poogen, de Bilſpieren, door gepaste wryvingen, by voorbeeld met *Spiritus Matricariæ*, te verſterken. Ik noem geen andere wryf-middelen, gedachtig aan de zo ſtraks gemelde ſpreuke 2. Men moet terſtond uitſtellen, om de Kindertjes te laaten ſtaan en loopen, tot dat de heup meer kracht heeft gekregen om het gewigt van 't lichaam te draagen. 3. Men moet de Kinderen niet meer op den arm laaten draagen, maar het Heupbeen volkomen rust geeven, en beſchermen voor alle uitwendige belediging.

Om nu de opkrimping van den verrekten band te bevorderen, en het hoofd van het Dyebeen weder op deszelfs regte plaats te gewennen, moet men de Kinderen langen tyd in een leggende of kruipende houding laaten. Men moet ze, zegge ik, alleenlyk onthouden van ſtaan en gaan, om, zo veel mogelyk is, de geneezing van het mankgaan te bereiken, en hun, in plaats van met het eerſte, met het tweede jaar, leeren loopen, of, loopen zy reeds, hun weder tot den wiegſtaat doèn te rug keeren.

Dan het geval geſteld zynde, dat het manke kind reeds te verre in leeftyd gevorderd ware, om het zoo bepaald aan den wieg te verbinden, met een woord, aangaande het mankgaan der Bejaarden, geeve UWEd. ernſtig in bedenking, en niet geheel zonder ondervindinge, of men door bekwaame zwagtelinge het mankgaan ook zoude vermogen tegen te gaan en te gemoet te komen? Niet ſlegts die Dyeſpieren, welken het Dyehoofd onder de lichaamsbeweeging na boven optrekken, kunnen daardoor in hunne werking gematigd worden; maar daarenboven zommige Scheenſpieren, by voorbeeld, de *Faſcia lata*, werken mede om het hoofd van het Dyebeen in de Heupkom te houden; en deeze medewerking kan bevorderd worden door konſtige Windzels.

Ten dien einde geeve ik UWEd. in beſchouwing, zonder

der van geringere hulpmiddelen te gewaagen, het door my zo genoemde *Broekwindzel*, zullende beſtaan uit eene bekwaame zwagteling van een der Dyen, beginnende van boven de Knie af tot aan den Heup, alwaar de zwagtel zich eenige maalen overkruizende voortloopt langs de andere Dye, en by deszelfs Knieſchyf eindigt. Zodanig windzel ſchynt my aan den gebrekkigen gang eenig ſteunzel te zullen geeven, om het uitſchieten van het Dyebeenshoefd uit de Heupkom te beletten.

Wat wyders aangaat het gewoone toeval van het mankgaan, ik meene het overtollig Heuplidwater, is het bekend, dat men de opſlorping deezer zondigende ſtoffe kan bevorderen door Pappen en Stoovingen. Ik heb wel eens by manke Bejaarden, die voor Vloeijingen hier ter plaatze blootſtaan, gewenschte geneezing zien volgen, door het aanleggen van ſterkwerkende Spaanſche-Vliegenzalf op de Heup. De Gemberpleister van FULLER zoude men in dit geval ook wel eens mogen beproeven.

UWEds. doorzichtig oordeel zal de overige maatregelen eener gepaste levenswyze, die in deezen genomen moeten worden, wel doorzien.

Ik voege hier ſlegts by, groote hoope te hebben opgevat, dat, door deeze Geneeswyze, aan het overtollige Lidwater, gelegenheid gegeeven word, om opgeſlorpt te worden. Want hetzelve is hier immers niet ontaard, maar ſlegts te overvloedig; en de toevoer van alle affcheidingen word verminderd, alleen door de natuur rust te geeven. De opmerking leert, ten beſluite, dat, al wat in ſtaat is, om de Bilſpieren te verſterken, waartoe behoort om veel rust aan het lichaam te geeven, by bejaarder lieden, het mankgaan te gemoet komt.

My dunkt, dat ik geen voorſtel gedaan heb, deszelfs beproevinge onwaardig. Ik eindige derhalven met betuiging van diepe hoogachtinge; my noemende,

Wel Edele Hooggeleerde Heer!

UWE. Ond. en Gehoorzaame Dienaar.

CORNELIUS PEREBOOM.

Amſterdam,
den 15. *July*, 1782.

NATUURLYKE HISTORIE DER VLIEGEN-VOGELTJES.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

Het *Vliegen-vogeltje* vertoont aan ons oog, onder alle bezielde weezens, de ſchoonſte gedaante en de ſchitterendſte kleuren. De Edelgeſteenten en Metaalen, door menſchen kunst geſleepen en gepolyst, komen in geene vergelyking by dit kleinood der Natuure: deeze heeft het zelve in den rang der Vogelen op den laagſten trap van grootheid geplaatst. Zy is hoogst te bewonderen in haare kleinſte voortbrengzelen: en het kleine *Vliegen-vogeltje* haar meesterſtuk: alle gaaven, gedeeltlyk toegereikt aan andere Vogelen, ligtheid, ſnelheid, houding, bevalligheid, en ryken optooi, bezit deeze kleine gunſteling alleen. De Esmaraud, de Robyn, de Topaats, ſchitteren in zyne pluimadie, welke het nooit beſmet met het ſtof der aarde. In zyn lugtgewestisch leeven, ziet men 't nauwlyks, voor eenige oogenblikken, den grond aanraaken: het onthoudt zich ſteeds in de lugt, vliegende van bloem op bloem; den nektar daar uit zuigende, en geene gewesten bewoonende, dan daar deeze onophoudelyk vernieuwd worden: het heeft derzelver frisheid en gloeiende kleuren.

In de heetſte Gewesten der Nieuwe Wereld bevinden zich alle ſoorten van *Vliegen-vogeltjes*; zy zyn zeer talryk, en ſchynen tusſchen de twee Keerkringen bepaald: want die, geduurende den Zomer, in gemaatigde Lugtſtreeken komen, blyven 'er ſlegts een korten tyd: zy ſchynen de zon te volgen, met dat Hemellicht te komen en te vertrekken, en op de vleugelen der zagte windjes na eene altoosduurende Lente te vliegen.

De *Indiaanen*, getroffen door den glans en gloed der kleuren deezer ſchitterende Vogeltjes, hebben ze *Ourisſia*, of *Zonneſtraal* geheeten. De *Spanjaarden* gaven 'er den naam van *Tomineos* aan, om 'er de kleinheid door aan te duiden; de *Tomine* is een gewigt van twaalf *Grein*: ik heb, ſchryft NIEREMBERG, een deezer Vogeltjes met het nest zien weegen, en beide haalden zy maar twee *Tomines*. De Engelſchen noemenze *Humming-Birch*, de Franſchen *Oiſeau-mouche*. BUFFON geeft 'er den naam van *Melliſuga* aan, en by LINNÆUS ſtaat het bekend, onder dien van *Trochilus*.

De Bek is als een fyne naald en de Tong gelykt eene dunne draad: de kleine zwarte Oogen vertoonen zich niet anders

ders dan als twee ſchitterende ſtippen: de vederen der Vleugelen zyn zo fyn dat ze zich doorſchynend vertoonen: nauwlyks ontdekt men de Pooten van wegen derzelver kort- en dunheid: zy maaken 'er weinig gebruiks van, zich niet nederzettende dan des nagts, den geheelen dag zweeven ze in de lugt, hun vlugt is aanhoudend, brommend, en ſnel. MARCGRAVE vergelykt het geluid hunner kleine vleugeltjes by dat van een Spinnewiel, en drukt het uit met de woorden *hour*, *hour*, *hour*: zy ſlaan dezelve met zulk een ſnelheid, dat het Vogeltje, zich in de lugt ophoudende, niet alleen ſchynt te vliegen, maar zonder eenige beweeging in 't geheel te weezen. Zy verblyven eenige oogenblikken voor een bloem, en vliegen 'er ſchielyk af na een ander: in alle ſteekt het den bek, ſlaat 'er op met zyne vleugeltjes, zonder 'er ooit op te gaan zitten, of ze geheel te verlaaten: deeze Bloemliefhebber leeft ten koste der bloemen, zonder ze te beſchadigen: en haalt 'er alleen de honig uit: tot dit bedryf ſchynt de Tong geheel en al geſchikt: dezelve beſtaat uit twee holle vezeltjes, welke een klein kanaal maaken, aan 't einde in tweën verdeeld, van gedaante als een ſnuit, welks werkzaamheden ze ook verrigt. Het *Vliegen-vogeltje* ſteekt die, uit den bek, tot in 't diepſt van den kelk der bloemen, om 'er de ſappen uit te zuigen. Dit is de leevenswyze deezer Vogeltjes volgens alle Schryvers, die 'er de pen over op 't papier gezet hebben. 't Is de Heer BADIER alleen, die, eenige overblyfzels van kleine Inſecten in een *Vliegen-vogeltje* gevonden hebbende, daar uit opmaakt dat zy van Inſecten en niet van 't vogt der Bloemen leeven. Maar wy agten ons niet verpligt, eene menigte van egte getuigeniſſen te moeten doen wyken voor eene enkele verzekering, die zelfs voorbaarig ſchynt: want volgt het, dat het *Vliegen-vogeltje*, eenige Inſecten ingekreegen hebbende, daar van leeve, en altoos 'er zich mede voede? Is het, daarenboven, niet bykans onvermydelyk, dat dit Vogeltje, de honig uit de bloemen zuigende, en de ſtofdeeltjes der bloemen beweegende, te gelyk eenige kleine Inſecten, die 'er op zitten, binnen haalt? SLOANE, wiens waarneemingen hier meer gewigts hebben, zegt dat hy de maag der *Vliegen-vogeltjes* geheel opgevuld vondt met ſtof en honig van bloemen.

Niets evenaart de leevendigheid deezer kleine Vogeltjes, of 't moest derzelver moed of liever ſtoutheid weezen: zy ver-

vervolgen met vuurige drift, Vogels twintigmaal grooter dan zy, hangen ze aan 't lyf, laaten zich mede voeren, en pikken, by herhaaling, tot dat ze hunnen haat gekoeld hebben. ——— Zomtyds vallen 'er hevige gevegten onder de *Vliegen-vogeltjes* zelve voor. Onverduldigheid ſchynt hun aangeboren. Wanneer zy een verſlenſten bloem naderen, trekken zy 'er 't hart uit op eene wyze, die hun ongenoegen te kennen geeft. Zy ſlaan geen ander geluid dan een zagt geſchreeuw *ſcrep*, *ſcrep*, 't geen zy dikwyls herhaalen: met het aanbreeken des dageraads hoort men het in de bosſchen: doch zo ras de zon boven de kim ryst, neemen ze alle de vlugt, en verſpreiden zich over de velden.

Zy minnen de eenzaamheid: en 't is bezwaarlyk te begrypen, hoe zy, onophoudelyk in de lugt omzwervende, elkander kennen en paaren: dan de Liefde, die alles overwint en dwingt, weet de verſtrooide weezens te vereénigen: men ziet de *Vliegen-vogeltjes*, in den Broeityd, gepaard. Het Nest, 't welk zy vervaardigen, beantwoordt aan de tederheid hunner lichaamen, 't zelve beſtaat uit fyn katoen of een zydagtig plukzel van de bloemen verzameld, 't is vastgewerkt als zagt en digt leer, het Wyfje verrigt den arbeid terwyl het Mannetje de bouwſtoffen aanvoert: het Wyfje volbrengt dit geliefde werk met allen vlyt, zoekt, ſchikt en plooit de aangebragte vezeltjes om de zagte wieg voor 't aanſtaande kroost te bereiden: wryft met den hals de kanten glad en het benedenſte met den ſtaart: bekleedt het buitenſte gedeelte met kleine ſtukjes bast van gomagtige boomen, daar rondsom aangeplakt, zo om de buitenlugt af te weeren als om alles te vaster te maaken: het Nest hangt aan twee bladeren of een enkel takje van een Oranje of Citroenboom, of zomtyds aan een ſtroohalm van het dak eens huts. Dit Nestje is niet grooter dan de helft van een Abricoos: men vindt 'er twee Eitjes in, geheel wit en van grootte als kleine erten. Het Mannetje en Wyfje broeden, beurtlings, twaalf dagen lang: de jongen komen op den dertienden dag uit, en zyn dan niet grooter dan Vliegen. Ik heb, ſchryft Vader DUTERTRE nooit kunnen ontdekken wat de moeder ze tot voedzel geeft, dan alleen, dat zy hun aan de tong, geheel met vogt uit bloemen bevogtigt, laat zuigen.

Men begrypt ligt dat het eene bykans ondoenlyke zaak is deeze kleine Vogeltjes op te voeden: men heeft het bezogt met ſyroopen; doch zy ſtierven binnen kort: dit voedzel, hoe ligt ook, verſchilde te veel van den keurigen nektar uit de Bloe-

Bloemen in vrye lugt gehaald, misschien zou het met Honig beter gelukt hebben.

Men vangt ze door met Zand te schieten, of met een Vogelspat. Zy zyn zo weinig wantrouwend dat men ze tot zes of zeven schreden kan naderen. Ook kunnen ze gekreegen worden, wanneer men zich in een bloemryk boschje plaatst, voorzien van een roede met kleeverige gom bestreeken: met deeze tikt men zagt op het Vogeltje, terwyl het voor een bloem brommende vliegt; het sterft, gevangen zynde, terstond. Zy dienen tot opschik der *Indinaansche* Schoonheden, die oorpendanten van deeze fraaije Vogeltjes maaken. De *Peruviaanen* bezaten de kunst om van de vederen schilderyen te vervaardigen, welker schoonheid de oude verhaalen hoog verheffen. MARCGRAVE, die deeze werkstukjes gezien hadt, bewonderde de kleur en keurigheid.

By het schoon en de kleur der Bloemen, heeft men ook deeze aartige Vogeltjes een lieflyken geur willen toekennen. Verscheide Schryvers gewaagen van een Muskus-lugt daar aan eigen: dan dit is eene dwaaling, waarschynlyk herkomstig uit den naam door OVIEDO aan de *Vliegen-vogeltjes* gegeeven, dien van *Pasfer Mosquitus*, ligt veranderd in dien van *Pasfer Moscatus*. Dan dit is het eenige wonderbaare niet, 't geen de Verbeelding by derzelver Natuurlyke Historie heeft willen voegen: zommigen hebben beweerd, dat zy half Vlieg half Vogel waren, en van een Vlieg hervoort kwamen. Een *Jesuit*, by CLUSIUS, verzekert op 't sterkste, getuigen van die Gedaantverwisseling geweest te zyn: ook heeft men verdicht, dat zy met de Bloemen stierven, om met dezelve te herleeven; dat zy in een staat van slaap en bedwelming den geheelen Wintertyd doorbragten, met den Bek aan een boomstam hangende; doch deeze zotternyen zyn door verstandige Natuurbeschryvers verworpen. CATESBY verklaart, op *St. Domingo* en in *Mexico*, 't geheele jaar door, deeze Vogeltjes gezien te hebben: ook is daar geen jaargetyde geheel van bloemen verstooken. SLOANE betuigt het zelfde van *Jamaica*; alleen 'er byvoegende, dat zy zich, naa den Regentyd, in grooter getale vertoonden; en MARCGRAVE hadt reeds geschreeven, dat zy, het geheele jaar door, veelvuldig, in de bosschen van *Brasil*, voorkomen.

HET VLIEGEND SCHIP VAN DEN HEER BLANCHARD.

„ Zommige onzer Nieuwspapieren hebben uit de *Fran-*
„ *ſche* overgenomen, een berigt van een *Vliegend Schip*
„ te *Parys* vervaardigd, door den Heer BLANCHARD.
„ 't Geen wy daar van vonden in de *Gazette d' Agricul-*
„ *ture, Commerce, Arts & Finances*, zullen wy hier plaats
„ geeven tot een voorlooper van den volgenden Brief des
„ Heeren DE LA LANDE."

De Heer BLANCHARD, Werktuigkundige, ſchynt, in goeden ernst, bezig, om zyn Vliegend Schip, waar van reeds in verſcheide Nieuwspapieren geſprooken is, te vervaardigen, in hoope van zyne onderneeming met een gewenschten uitſlag bekroond te zullen zien. Een Perſoon, die zich uitgeeft voor een Natuur- en Werktuigkundige, verklaart, dat de Heer BLANCHARD hem zyne werkplaats ontſlooten, en een klein Schip vertoond heeft, van gedaante als een groot Zeeſchip, en waar in twee of drie perſoonen zouden kunnen zitten.

„ Ik kon," zegt deeze Waarneemer, „ my niet verzadi-
„ gen met het nagaan van de vastheid, behendigheid, en
„ keurigheid der zamenſtelling, en de ongelooflyke ligt-
„ heid. Maar 't geen my 't meeste van alles verwonder-
„ de, is de vaardigheid der beweegingen, welke verſchei-
„ de vleugels op verſchillende wyze maaken, op het enkel
„ ſlooten met den voet. Vier groote vleugels dienen om
„ het Schip met den Stuurman op te heffen, en in de lugt
„ die *Zwaarte* op te houden door eene enkele ſlingering,
„ voortgebragt door de middelpuntſchuwende kragt der
„ beweeging. Twee andere Vleugels, niet min vernuftig
„ uitgedagt, dienen om de vaart te verſnellen of te ver-
„ traagen, naar welgevallen van den Stuurman, die een
„ roer, aan den agterſteven hangende, ter beſtuuringe in de
„ hand houdt. My dunkt," voegt hy 'er nevens, „ dat ik
„ den Heer BLANCHARD reeds zie in de lugt, zittende in
„ zyn Schip, met het vermogen, om, ondanks het geweld
„ der winden, min of meer ſnel te vaaren, werwaards het
„ hem geluste: want deeze Kunſtenaar heeft zorge gedraa-
„ gen tegen alle ongelegenheden, en 'er is geen hinderpaal
„ of hy heeft ze weggenomen: hy heeft een bekleedzel ver-
„ vaardigd om zich te beſchutten tegen het geweld der lugt,
„ zo dat hy daar in zitte als in een koets met glazen en

„ blin-

, blinden voorzien: Kleppen, kunſtig gemaakt, dienen om , hem friſſe lugt te geeven; en dus zal hy zich tot het , *derde Lugtgewest* kunnen verheffen, zonder voor de fyn- , heid der Lugt te ſchroomen.'

Wy merken op, dat de Waarneemer hadt behooren te verklaaren, wat hy, en de Heer BLANCHARD, door het *derde Lugtgewest* verſtaan. Wat hier van ook zyn moge, de onderneeming is van dien aart, dat de uitſlag ze moet beſliſſen. Alleen moeten wy onze Leezers, te deezer gelegenheid, verwittigen, dat de Heer BLANCHARD zich reeds door verſcheide zeer vernuftige uitvindingen heeft bekend gemaakt, en dat zyne jaaren (hy bereikt 'er acht en twintig) zyn yver, en onvermoeide werkzaamheid, ons groote hoope van deezen Kunſtenaar doen opvatten.

BRIEF VAN DEN HEER DE LA LANDE, OVER DE ONMOGELYKHEID VAN VLIEGEN VOOR DEN MENSCH.

Aan de Heeren Schryveren van het *Journal des Sçavans.*

MYNE HEEREN.

Ik zou niet gedagt hebben, dat het noodig ware, u te onderhouden over de zotte poogingen door de Menſchen aangewend, om zich in de lugt op te heffen en te vliegen: indien, zints een jaar, geheel *Parys* niet was uitgeloopen, om in de Straat *Taranne* een Schip te zien, waar mede de Heer BLANCHARD belooft te zullen vliegen; en indien het *Journal de Paris*, anders op zo redelyk en verſtandig eene wyze geſchreeven, niet zeven of acht keeren van dit voorwendzel geſprooken hadt, zonder de ongerymdheid daar van aan te toonen.

De Heer MERCIER Abbé van de Koninglyke Abdye van *St. Jeger de Soiſſons*, een Man van bekende kundigheid, ſchynt zelfs zyn oordeel op te ſchorten, in een Geſchrift den 4 April 1782 uitgegeeven. Hy brengt, ten aanzien van dit onderwerp, eenige geleerde aanmerkingen in 't midden, waar mede ik myne bedenkingen over de kunst van vliegen zal aanvangen.

ROGER BACON hadt reeds het denkbeeld gevormd van een vliegend voertuig, dat misſchien den Kanunnik *d'Estampes*, den Heer DES MAZURES, tot het begrip bragt van

zyn vliegenden Wagen, waar van men vervolgens niet meer heeft hooren ſpreeken. Vader FABRI ondernam het, een vliegend Schip te maaken, gelyk verſcheide andere Natuurkundigen dit beſtonden, wier naamen en werken ons worden opgegeeven door G. PASCHIUS, in zyne *Inventa nova antiqua*. Cap. VII. p. 636. Ed. 1700. in 4to. In dit werk vindt men aartige aanmerkingen over de kunst om in de lugt te vliegen; over hun die dit beſtaan hebben; over verſcheide vliegende zelfbewegende kunsttuigen: als de houten Duif van ARCHYTAS van *Tarente*, die van Vader KIRCHERUS: den Vlieg en den Arend, aan den beroemden REGIOMONTANUS toegeſchreeven. Deeze yzeren Vlieg vloog, zo men verhaalt, op verſcheide perſoonen te *Neurenburg*; en de Arend, naa Keizer CAREL den Vden op eenen vry verren afſtand van die Stad te gemoete gevloogen te zyn, keerde met dien Vorst weder.

Vader LAMA, die zich zeer op het werktuiglyke beylytigde, beſteedt het geheele vierde Hoofdſtuk van zyn *Prodromo all'arte Maeſtra*, om de mogelykheid aan te toonen, dat een Schip in de Lugt zou zeilen, gelyk het vaart in het water. Dit Schip moest met mast en zeilen voorzien weezen. De Schryver geeft 'er eene afbeelding van aan 't einde zyns werks: het hadt op den Voor- en Achter-ſteven twee houten uitſtekken, ieder een koperen kloot draagende, die geheel van lugt ontledigd moest worden. ——— De gevolgen, afgeleid uit de zwaarte der lugt en de ligtheid, welke een vat krygt, daar van ontledigd, overtuigden vader LAMA, dat de vier koperen klooten, waar mede hy zyn Schip voorzag, door derzelver ligtheid genoegzaam zouden weezen om 't gewigt van dit Werktuig, en de Menſchen daar in zittende, op te weegen, zo dat het noodwendig in de lugt zou opvliegen, wanneer men de touwen los maakte, dat het daar in zou opgehouden worden, en zo gemaklyk door de lugt vaaren als de Vaartuigen door het water. De Schryver voegt 'er by, dat de Theorie, waarop hy de mogelykheid van zyn Schip grondde, nauwkeurig naagegaan zynde door lieden des kundig, zy geen misſlag in zyne rekening gevonden hadden.

Deeze *Prodromo* van Vader LAMA te *Parys* zeer bezwaarlyk te bekomen zynde, onderrigt ons de Heer de ST. LEGER, dat J. C. STURMIUS, het geheele Hoofdſtuk over het Vliegend Schip overgezet heeft: deeze overzetting door de Heer de ST. LEGER met het oorſpronglyk *Italiaansch* ver-

ge-

geleeken, kwam hem zeer nauwkeurig voor, en is dezelve herdrukt in het Werk van PASCHIUS (*).

Ondertusſchen heeft men niet veel berekenens noodig, om de denkbeelden van Vader LANA om verre te ſtooten. De Lugt is acht honderd maal ligter dan het Water, dus moest een ſchuit, die in 't water dryft, niet alleen ontledigd zyn van Lugt, maar acht honderd maal meer uitgebreidheid hebben voor dezelfde klomp. Een Mensch heeft omtrent twee cubiq voeten in het water noodig om 'er zich in op te houden; nu eens geſteld zynde dat het Vaartuig niet meer weegt dan een Mensch, zal het vier cubiq voeten in 't Water moeten hebben, en drie duizend twee honderd in de Lugt: gevolglyk zou 'er eene kamer noodig zyn die aan alle zyden vyftien voeten haalde, lugtledig was, en niet meer dan een Mensch woog, 't welk menschlyker wyze onmogelyk is.

Men heeft de uitgebreidheid tragten te vergoeden door vliegen, op de wyze der Vogelen: doch dit is even onmogelyk, uit hoofde van de zwakheid der Spieren in den Mensch, met betrekking tot de zwaarte welke moet opgeheeven, de veelheid der Lugt die weggeſtooten moet worden, en de ſnelheid, welke men zou moeten geeven aan de beweeging der Vleugelen.

De Heer COULOMB, een bekwaam Ingenieur, Lid van de Academie der Weetenſchappen, heeft in den jaare 1780 een geſchrift voorgeleezen: waar in hy onderzoekt de grootst mogelyke uitwerking, die de Menſchen zouden kunnen voortbrengen, geduurende eenige ſeconden, de ſnelheid, de tyd, en het gewigt in aanmerking genomen zynde: dit beproevende, bevondt hy, dat een Mensch, die honderd en veertig ponden weegt, eene drukking gelyk aan honderd veertig ponden, niet kan oefenen, dan met eene ſnelheid van drie voeten in een ſeconde: en dat, om hem in de lugt op te houden, de oppervlakte der vleugelen met die ſnelheid bewoogen, zou moeten zyn van twaalf duizend voeten: hy zou nooit, zonder zyne ſnelheid te verminderen, de drukking kunnen vermeerderen; ook is 'er geen hefboom, noch eenig werktuig, 't welk die werking kan vermeerderen. Maar, dewyl hy noodzaaklyk tyd zou behoeven en kragt ſpil-

(*) Men vindt ook de Afbeelding van zulk een Schip, agter de *Principiæ Philoſophiæ Naturalis* van J. ODE, en de Bedenkingen diens *Utrechtſchen Hoogleeraars* daar over, in het tweede Deel diens werks. p. 149.

ſpillen, om de vleugels op te heffen, en verſcheide andere dingen hier van zouden moeten worden afgetrokken, ware het misſchien noodig de Vleugels twee of drie maal te vergrooten. Nu is het blykbaar onmogelyk, dat een Mensch, zonder eenig ander ſteunpunt dan zichzelven te hebben, vlakten van honderd tachtig voeten lang, en even zo veel voeten breed, dat is, veel uitgeſtrekter dan de zeilen van een Schip, kan draagen en bewerken. Zulks alleen is genoeg om te verzekeren, dat geene pooging van dien aart ooit zal gelukken. De Spieren van de vleugelen der Vogelen zyn veel ſterker naar evenredigheid van de zwaarte hunner Lichaamen; en zy kunnen, gelyk de ondervinding leeraart, aan hunne Vleugelen eene veel grooter ſnelheid geeven, dan de Mensch in ſtaat is, daar aan by te zetten. Derhalven is de onmogelykheid om zich in de Lugt op te houden om te vliegen, zo zeker, als de onmogelykheid om zich op te heffen, door de ſoortlyke zwaarte van lichaamen, van lugt ontledigd.

PROEVE, OVER DE NAAVOLGING, EN HET VERMAAK DAAR UIT ONTSTAANDE.

(*Naar het Engelsch van den Hoogleeraar* JAMES BEATTIE.)

De Mensch is, van zyne geboorte af, genegen tot Naavolging, en ſchept 'er groot genoegen in. Op een Leeftyd, wanneer hy nog te jong is, om regels te verſtaan of in agt te neemen, leert hy, door anderen naa te volgen, ſpreeken, gaan, en veele andere dingen verrigten, tot het leeven en geluk noodzaaklyk. De meeste Kinderſpelen zyn Naavolgingen, en veele Tooneelagtig. Naaäaping verwekt lachen: en een juiste naavolging van het Menschlyk Leeven, op het Tooneel, is hoogst vermaaklyk voor lieden van allerlei rang, ſtaat en vatbaarheid.

Onze natuurlyke geneigdheid tot Naavolging kan, voor een gedeelte, reden geeven voor het Vermaak daar in opgeſlooten: want het geen genoegen ſchenkt aan eene natuurlyke neiging, is altoos aangenaam. Nogthans ſchynt het byzonder behaaglyke der Naavolginge ook op andere beginzelen te rusten. — Het Afbeeldzel met het Oorſpronglyke te vergelyken, en de byzonderheden, waar in zy verſchillen of overeenkomen, uit te vinden, is, op zichzelve, eene aangenaame oefening voor den geest: en, wanneer

neer dit vergezeld gaat van eene bewondering des naagevolgden Voorwerps en van het vernuft des Naavolgers, ſchenkt het een nog hooger genoegen: en zal dit nog verleevendigd en verſterkt worden door de aangenaame hoedanigheden van het Werktuig der Naavolginge zelve, — als door de ſchoonheid der Kleuren in eene Schildery, door de maatklank, in een Dichtſtuk, door de hooge en laage en ſmeltende toonen in de Muzyk. ——— En voegt men hier by, de verdienſten van een zedelyk oogmerk, dan zal de Naavolging zich in haare bevalligſte gedaante vertoonen, en het verrukte hart erkennen, dat haar vermogen om te behaagen, onwederſtaanlyk is.

Zoo groot is het genoegen, 't welk wy in Naavolging ſcheppen, dat iets, 't geen, op zichzelven, noch vermaak noch ſmert zou verwekken, aangenaam wordt, wanneer het wel is naagevolgd. Wy zien, zonder aandoening, verſcheide aangezigten en andere voorwerpen, welke ons dagelyks ontmoeten: doch eene welgetroffen Schildery van een Steen of gemeene Plant, aanſchouwen wy niet onverſchillig. Geen wonder, derhalven, dat iets, aangenaam in zichzelven, door de middelſtoffe van kunſtige naavolging beſchouwd, hoogst aangenaam wordt. Een goed Schildery van een gemeen aangezigt behaagt; maar het Portrait van eene Schoonheid, even goed gemaald, behaagt nog meer. Ja, ſchoon een Mensch in eene geweldige vlaag van woede, een gedrogtlyk wild Beest, of een Lichaam door pynen gefolterd, een zeer onaangenaam vertoon opleveren, zal nogthans, eene Schildery of Dichterlyke Beſchryving met genoegen beſchouwd en geleezen worden (*): 't vermaak, 't geen wy ſcheppen in 't vernuft des Kunſtenaars, gepaard met onze bewustheid, dat het Voorwerp, waar mede wy te doen hebben, niet weezenlyk is, kunnen de onaangenaame gewaarwording, door de afſchuwelykheid der Figuur veroorzaakt, ryklyk opweegen (†). Der Menſchen ondeugden, zwak-

(*) ARISTOT. *Poet. Sect.* 4. GERARD, *on Taste*, p. 1. Sect. 4.

(†) Schilderyen, nogthans, van veel verdienſten, als naavolgingen, en van gewigt door de zedelykheid van het oogmerk, kunnen al te verſchriklyk weezen om met genoegen beſchouwd te worden. Een Dief, in een grafkelder ingebrooken, om een Lyk van de kostbaarheden te berooven, zegt men, dat, by het openen van de kist, dermaate getroffen wierd door het afſchuwelyk beeld des doods, dat hy beevende en

zwakheden, en ongelukken, op het Tooneel naar eisch vertoond, leveren een allergenoeglykſte uitſpanning op. Zo groot is de toverkragt der Naavolging.

Men heeft het voor een vreemd Vermaak gehouden, dat wy neemen in 't beſchouwen van treurige Naavolgingen der Menſchlyke bedryven, die ons zelfs tot medelyden aanzetten en droefheid baaren. Dan verſcheide oorzaaken ſchynen zamen te werken om dit Vermaak te wege te brengen.

Voor eerst. Het geeft eene aangenaame beweeging aan de Ziel, deel te neemen in eene gebeurtenis, welke niet gepaard gaat met eenig weezenlyk nadeel voor ons zelven of anderen. Ja zekere gebeurtenisſen, vergezeld van weezenlyken ramp, ſchynen een ſomber genoegen aan eenige gemoederen te verſchaffen: waarom zouden veelen anders zo zeer loopen om Schipbreuken, Strafoefeningen, Opſtanden, Veldſlagen, en Slagvelden te zien? Maar de Tooneeljammeren zyn niet weezenlyk, noch worden daar voor gehouden; overzulks zyn ze geſchikt om den geest op eene aangenaame wyze bezig te houden, niet verhinderd door eenige ſmertlyke gedagte: en vergroot door het bezef dat alles verbeelding is. Zy die het voor weezenlyk opneemen, gelyk men zegt dat Kinderen zomtyds doen, hebben 'er Smert, geen Vermaak.

Ten tweeden. Bewonderen wy, onder het hooren uitvoeren, het vernuft des Dichters, 't geen zich vertoont in taal, in gevoelens, in 't beleid van 't gantſche ſtuk, in de verſcheidenheid en het doorhouden der characters; als mede in het verzinnen en ſchikken van voorvallen, aangelegen op zich zelve, en medewerkende tot het groot oogmerk,

Ten

ſchreiende heenen ging, niet in ſtaat om zyn oogmerk te volvoeren. Ik heb een keurlyke Prentverbeelding van dit geval gezien; doch kon dezelve geen half minuut lang bekyken. Al te veel voorwerpen van dien aart ziet men in HOGARTHS *Progreſs of Cruelty.* ——— 'Er is eene andere ſoort van aanſtootlyke denkbeelden, welke de Dichters niet altoos zorgvuldig genoeg vermyd hebben. JUVENALIS, SWIFT en POPE zelfs, leveren ons zomtyds walchlyke beſchryvingen. En ik moet erkennen, dat ik, ondanks het gezag van ATTERBURY en ADDISON, en de algemeene verdienſten aan die plaats toegekend, nóoit genoegen heb kunnen ſcheppen in zommige afſchrik verwekkende denkbeelden, door MILTON, tot onbeſchryflyk genoegen van VOLTAIRE, te onbedagtzaam gevoegd in zyne uitgewerkte Allegorie van de Zonde en den Dood.

Ten derden. Moet de bekwaamheid der Acteurs en Actrices gehouden worden, voor een hoofdoorzaak des genoegens, waar mede wy een Treur- of Blyſpel hooren. Een ſlegt Spel, goed geſpeeld, kan behaagen, ---- en het behaagt menigmaal: terwyl een goed Spel, ſlegt geſpeeld, ondraagelyk is.

Ten vierden. Neemen wy deel in de aandoeningen onzer Medeaanſchouweren, en deeze vermeerderen onze aandoening. Ik geloof dat niemand zou verkiezen alleen de aanſchouwer te zyn van een Spel, als hy het even goed kon zien in een talryk gezelſchap. Wanneer wy, alleen zynde, een aangenaam verhaal geleezen hebben, tot het alle bevalligheid verlooren heeft, 't welk de nieuwheid 'er aan kan byzetten, kunnen wy het genoegen vernieuwen, door het in gezelſchap te herleezen, en zullen 'er misſchien meer over voldaan weezen, dan over de eerſte leezing.

Ten vyfden. De Cieraaden van het Tooneel, de Muzyk, de Vertooning, de luister van 't Gezelſchap, ja de Kleeding der Speelderen zelve, brengen alle iets toe tot ons vermaak: waarom zou anderzints zo veel gelds aan dien toeſtel en verfraaijing beſteed worden?

Eindelyk moeten wy aanmerken, dat 'er iets zeer zonderlings is in het Medelyden. De Smert, welke deeze aandoening vergezelt, is van dien aart, dat een edele ziel zich 'er niet van zou ontſlaan, ſchoon 't in haar vermogen ware. De *wellust van wee*, waar van de Dichters zingen, is geene enkele Spraakkunſtige figuur, maar eene weezenlyke aandoening, die elk gevoelig hart by ondervinding kent. Medelyden verwekt eene tederheid van hart, zeer geſchikt voor deugdzaame indrukzels. Het zet ons aan tot omzigtigheid en nederigheid, doet ons de wisſelbeurtigheid der Menschlyke zaaken opmerken, en onze afhanglykheid van den grooten Oorſprong onzes beſtaans; terwyl geſtaage vreugd, en onafgebrooke voorſpoed, den Mensch onoplettend, trots, en ongodsdienſtig maaken. SALOMO heeft te recht opgemerkt; *Het treuren is beter dan het lachen, want door de droefheid des aangezigts wordt het hart verbeterd* (*). Het betoon van Medelyden, zelfs ten opzigte van ingebeeld lyden, kan misſen genoegen te ſchenken, wanneer het vergezeld gaat, gelyk het gemeenlyk doet, met de goedkeuring van Rede en Geweeten, die het eene deugdzaame aandoening noemen, van eenen heilzaamen invloed op de Zamen-

lee-

(*) PREDIK. VII. 3.

leeving, wonder geſchikt naar onzen ſtaat, lieflyk voor onze natuur, en beminnelyk in het oog onzer Medemenſchen.

Dewyl dan de Naavolging eene zo ryke bron is van Vermaak, behoeven wy ons, in geenen deele, te verwonderen, dat de nabootzende Kunſten, Schilder- en Dichtkunst, door alle verlichte eeuwen heen, hoog geagt zyn. De Naavolging zelve, het werk van den Kunſtenaar, is aangenaam, —— het naagevolgd Voorwerp der Natuur is aangenaam, —— en mogen wy 't zelfde niet verzekeren van het werktuig der Naavolginge? Of twyfelt iemand, of eene welluidende vloeibaare Woordvoeging het oor ſtreelt, en of zekere ſchikking van Kleuren het oog bekoort?

VOORSLAG OM DE LEDEN VAN DEN STAAT TE WEEGEN.

(Uit *the Miscellaneous Works* des Graaven van CHESTERFIELD.)

BERNIER gewaagt van eene zeer zonderlinge gewoonte, tot deezen dag toe, ſtand houdende in het Ryk van den grooten Mogol. Zyne Keizerlyke Majeſteit wordt 's jaarlyks op den dag zyner Geboorte gewoogen; en, indien het blyke, dat hy, zints de laatſte weeging, merkelyk toegenomen is in zwaarte, ontſtaat 'er eene algemeene blydſchap door alle de landen zyner Heerſchappye. Ten dien zelfden dage zyn de Onderdaanen verpligt, hem geſchenken te brengen, die zelden minder dan dertig millioen bedraagen.

Dit ſchynt eene gewoonte te zyn, die, gelyk veele gebruiken in andere Gewesten, enkel aangehouden wordt om de oudheid, en welſtaanshalven: dan het oorſpronglyk oogmerk, waar toe dezelve eerst wyslyk werd ingeſteld, is of verwaarloosd, of geheel vergeeten: nu kan men zich niet wel verbeelden, dat de goede en welverknogte Onderdaanen zyner Mogolſche Majeſteit zo veel vreugds zouden raapen uit den letterlyken aangroei der zwaarte huns Vorſten, die hem minder bekwaam moet doen worden, tot het waarneemen der pligten, aan zynen hoogen Staat verbonden: veel redelyker is het te veronderſtellen, dat, daar alle Oosterſche volken 'er op geſteld waren, om alle hunne voorſchriften van den Godsdienst, de Zede- en Staatkunde, beeldſpraakig, te vertoonen, deeze gewoonte zinnebeeldig was, en aanduidde de Staatkundige vermeerdering van het gewigt zyner Majeſteit ten aanzien van gezag, magt en heerſchappye:

pye: 't geen rechtmaatig groote vreugde moest baaren by de getrouwe Onderdaanen zyner Majeſteit.

Of, om myne giſſingen eenigzins verder uit te ſtrekken, is het onmogelyk, dat dit nu volſtrekt Oppermagtig Ryksbeſtuur, eertyds eene bepaalde Regeeringsvorm gehad hebbe, wanneer het noodig was de balans daar van op te maaken, om het juiste evenwigt te bewaaren? In welk geval het hoogst waarſchynlyk is, dat zyne Majeſteit wierd opgewoogen tegen eenig tegenwigt, —— of, om duidelyker te ſpreeken, dat men onderzogt, hoe het Vorstlyk voorregt ſtondt, tot de regten en vrydommen der Onderdaanen. ——— 't Geen my in dit gevoelen verſterkt, is de dag tot dit weegen uitgekoozen; de Geboortedag zyner Majeſteit: een dag, op welken men mogt verwagten, dat hy in een goeden luim was; en waren de Geſchenken zeer geſchikt om hem daar in te brengen, zo hy ongelukkig in een kwaaden luim mogt weezen: deeze omſtandigheden ſchynen voorbereidende verzagtingen geweest te zyn, tot het volvoeren eener plegtigheid, die anderzints den Vorst niet aangenaam kon weezen.

Tegen deeze myne giſſing betekent het weinig in te brengen, de tegenwoordige volſtrekt eigendunklyke Regeeringsvorm des Mogolſchen Ryks: vermids eene zeer middelmaatige Geſchiedkunde genoegzaam is om te weeten, dat alle thans willekeurig geregeerde Vorſtendommen oorſpronglyk vrye Staaten geweest zyn, van dat voorregt, op veelerlei wyzen, ontzet.

Dit zal, naar alle waarſchynlykheid, ook het geval te *Indostan* geweest zyn, waar de Edelen, en zy die het Volk verbeeldden, het voorzigtig en beleefd oordeelden, niet al te ſcherp tegen zyne Majeſteit op te weegen: maar hun eige ſchaal eenigzins te verligten, om die van den Vorst wat te doen overſlaan: dit weinige vermeerderde de menigte hunner Opvolgeren, door 'er ſteeds meer en meer by te doen.

Hoogst denkelyk behaagde dit doorſlaan des evenaars zyne Majeſteit, en hy ſchiep genoegen, dat het langs hoe verder ging. De jaarlykſche geſchenken, hem gegeeven, ſtelden hem in ſtaat, om de weegers van de zyde des Adels en des Volks om te koopen, tot dat, eindelyk, al het gewigt in de Vorstlyke ſchaal kwam, zonder eenig tegenwigt in de andere. In deezer voege is allengskens eene gewoonte, oorſpronglyk ingevoerd tot verzekering van de Staatsgeſteltenisſe, in eene enkele plegtigheid veranderd, die 's jaarlyks

lyks het Volk met groote kosten vertoond wordt, voor 't verlies hunner Vryheid.

Wilde ik nu het voorbeeld volgen der beroemdste Oordeelkundigen, ik zou myne gissingen kunnen versterken, door ontelbaare getuigenissen zo van Ouden als Hedendaagschen; en, onwederleglyk betoogen, uit de natuur der zwaarlyvigheid, dat het onmogelyk is, dat een Vorst kan wenschen, zeer in Lichaamszwaarte toe te neemen, of dat een goed Onderdaan zich daar over konne verheugen. Doch ik zal my vergenoegen met zeer weinig op dit stuk te zeggen.

Dikheid en Domheid worden aangezien als zo onafscheidelyke Gezellinnen, dat men ze voor wisselwoorden gebruikt; en alle de eigenschappen van Lichaamszwaarte, tot de ziel overgebragt, geeven logheid, traagheid, vadzigheid, en dergelyke hoedanigheden te kennen.

De *Pinguis Minerva* der Ouden toont ons hun gevoelen, dat de Godin der Wysheid en der Kunsten zelve, te zeer in vetheid toeneemende, ook dom zou worden: is dit kwaad voor eene Godesse, 't is ook kwaad voor een Vorst of Vorstin.

Het *Pingue Ingenium* van HORATIUS dient om een dom, beuzelend en onvatbaar Schepzel aan te duiden.

De *Beötiers*, in ouden tyde, stonden voor dikbuiken en domkoppen bekend; en 'er bestaat nog heden ten dage een Volk, uitsteekend door de zwaarte en omtrek van hunne Lichaamen, en niet min bekend door de logheid hunner verstandlyke vermogens.

Naa het bybrengen en behoorelyk nadenken van alle deeze voorbeelden, zou het niet alleen onheusch, maar onbetaamlyk, weezen, te veronderstellen, dat eenig Vorst zou wenschen, door een last van vleesch, die bekwaamheden, van welker helderheid en vaardigheid het welvaaren zyns Volks, en zyn eigen roem, zo zeer afhangt, te vermasten en te bezwaaren: behalven dat lichaams vlugheid een Prins zeer te staade komt. Een vlug, vaardig, en lustig Vorst kan gereeder en schielyker zyne afgelegene heerschappyen, waar zyne tegenwoordigheid menigmaal vereischt wordt, bezoeken. Zyne krygsverrigtingen volvoert hy met meer vuurs, om niet te zeggen, dat zyne dikheid hem in andere opzigten zou kunnen hinderen.

In deezer voege beweezen hebbende, dat deeze gewoonte oorspronglyk zinnebeeldig geweest zy, en nooit letterlyk heeft kunnen plaats grypen om te verneemen of zyne

In-

Indostanſche Majeſteit, in 't verloop van een jaar, zwaarder dan ligter geworden was, zal ik voortgaan met te onderzoeken, of deeze gewoonte, hier in *Engeland*, vervolgens niet verdiene aangenomen, en, ten opzigte van onze Staatsgeſteltenisſe, met voordeel zou kunnen gebruikt worden.

My dunkt onze Regeeringsgeſteltenis zelve raadt ons aan, dit in gebruik te brengen tot derzelver behoud. De drie deelen van de Wetgeevende magt, vormen eene ſoort van Staatkundige drievoudige Schaal: in ieder der ſchaalen, is wyslyk eene behoorelyke maate van gewigt geplaatst: ten einde ze alle even hoog hangen, en nogthans, onafhangelyk van elkander. Dit laatſte zeg ik met allen eerbied, voor zeker Kerkvoogd. Wat nu is natuurlyker, dan een jaarlyks onderzoek van deeze drievoudige Schaal?

Dat deeze wyze van de Staaten en Vorſtendommen te weegen zeer oud is, blykt uit HOMERUS, die ons zegt, dat JUPITER het Lot van *Troijen* en *Griekenland* opwoog: welk eene ſoort van Schaal hy gebruikte, vind ik, noch by EUSTACHIUS, noch by eenig ander Uitlegger; doch het is blykbaar, uit de zyde die 't ligtst bevonden wierd, dat hy zich van geen *Troys* gewigt bediende.

Zodanig, ik beken het, is het geluk onzer tegenwoordige dagen, zo groot de wysheid en braafheid van allen, die thans aan 't roer van Staat gezeten zyn, en, zo juist de evenheid der Schaalen, dat het nazien tegenwoordig geheel noodloos werk zou weezen; doch voorzigtigheid ziet verder, en wapent zich tegen toekomſtige en mogelyke gevaaren.

Dan dewyl ik, in de tegenwoordige Eeuw, geene gevaaren te gemoete zie, ſtel ik alleen voor, dit onderzoek aan te vangen met het jaar 1800, wanneer, gelyk dit natuurlyk te wagten is, alle perſoonen, die dan in Regeering zullen zitten, zodanigen zyn, die nog gebooren moeten worden, en geen Sterveling thans kan zeggen, hoe noodig het dan zyn zal hun te weegen, —— dikwyls te weegen, —— met veel oplettenheids te weegen. ——— Wy kunnen het in dit Ryk te gemaklyker doen; dewyl wy de Balans van *Europa* in onze hand hebben, en die wel een dag of twee te leen zullen kunnen krygen tot dit huislyk gebruik.

Het ſchynt volſtrekt noodzaaklyk tot het welvolvoeren deezer verrigtinge, dat alle overleverbaare geſchenken tuſſchen de Leden die gewoogen moeten worden, te eenemaal

maal moeten verboden zyn; dewyl ze eene onbehoorelyke zwaarte zouden kunnen geeven aan de ſchaal in welke ze geworpen worden, en hier dezelfde heillooze gevolgen naa zich ſleepen, als zy, myns oordeels, in *Indostan* gehad hebben. En, indien het ooit gebeurde, dat, uit beleefdheid, of uit eenige andere beweegoorzaak, 's jaarlyks greintjes of drachmas in de Koninglyke Schaal kwamen, dan zou dezelve, in 't einde zo verre doorſlaan, dat het bezwaarlyk, zo niet onmogelyk, zou worden, die te rug te trekken: ja een ander geval zou 'er kunnen plaats grypen, 't welk zeer belachlyk zou weezen, naamlyk, dat de ſchaal des Konings en des Volks, hangende aan de uiterſten des Evenaars, beladen wierden met het gewigt van de middelſte, wanneer deeze geheel ledig ſchommelende in 't midden zou hangen.

Wat ik tot hier toe gezegd heb, betreft alleen het zinnebeeldig weegen, 't welk ik ernſtig der oplettenheid van de naakomelingſchap aanbeveel tot behoud onzer gelukkige Ryksgeſteltenisſe, dezelve raadende naauwlettend te zyn om 'er geene de minſte verandering in te dulden. ——— Doch ik ben nog niet ten vollen verzekerd, of het daadlyk weegen van verſcheide Perſoonen niet grootlyks zou kunnen ſtrekken ter bevordering van dit goede einde. Ik hel 'er te meer toe over: dewyl ik berigt ontvangen heb, hoe eene proeve van dien aart, eenige jaaren geleden, met een zeer goeden uitſlag genomen is. Men verzekert my, dat, op het Landgoed van zeker Geestlyken, in een groote zaal een heerlyk paar ſchaalen hangt: waar de Heer van 't huis en zyne talryke Gasten 's jaarlyks gewoogen, en bevonden worden 's jaarlyks veel in zwaarte toe te neemen. ——— Hier van kan men, myns bedunkens, zich met veele verbeteringen bedienen; en, by den aanvang of het einde der zittinge van het Parlement, Schaalen of Unſters gebruiken: ſchoon de Schaalen, mag ik myn gevoelen nederig zeggen, my het gevoeglykst voorkomen: dewyl het belachlyk zou weezen, en dus de geheele plegtigheid eene klugt worden, wanneer lieden van den eerſten rang in Kerk en Staat aan 't einde van Unſters hingen te ſpartelen.

Doch dit gaat vast, dat, langs den eenen of den anderen weg, te komen tot het innerlyk gewigt der Leden, die onze Wetgeevende magt uitmaaken, en nauwkeurig te onderſcheiden welk innerlyk gewigt zy elk op zichzelve hebben, en welk gewigt zy van buiten aan kunnen krygen, zulks grootlyks zou ſtrekken om het behoorelyk evenwigt te bewaa-

waaren tusſchen de onderſcheide Leden onzer Ryksgeſtel-tenisſe.

Ik moet bekennen, 'er zyn verſcheide zwaarigheden in dit plan: maar, dewyl ik onvermoeid ben in het aanwenden myner poogingen ten beste des Lands, zal ik dit ſtuk dieper doordenken, tot ik een middel gevonden heb om het daadlyk te werk te ſtellen: wanneer ik myne ontdekking, ten beste der Naakomelingſchap, aan de wereld zal mede deelen. ——— Ondertusſchen zal ik zeer verpligt weezen aan elk verſtandigen, die my zyne gedagten over dit onderwerp mededeelt, en my helpt in het bepaalen van de vereischte zwaarte, die elk Lid van den Staat moet hebben, zo wel als in het aanwyzen van het middel om dit juist af te weegen.

PROEVE OVER DE HUWLYKS-GENEGENHEID.

(Uit Mejuffrouw GRIFFIT'S, *Eſſays addreſſed to Young Married Women.*)

Liefde is een woord, gelyk het gemeenlyk gebruikt wordt, zo zeer onbepaald, en zo weinig onderſcheiden, dat het zeer moeilyk zou vallen, uit de uitwerkzelen de natuur daar van op te ſpeuren, in eenig ander geval dan dat van den Huwelyken ſtaat: dewyl de wyze van dezelve te voelen of ten minſten aan te duiden, verſchilt naar de geaartheid, de zeden, of den toeſtand van elk, die deeze Drift voelt, of veinst ontwaar te worden.

Maar Huwelyks-genegenheid is geenzins onderworpen aan zulk een twyfelagtig voorkomen: deeze is Tederheid door Drift vermeerderd, en geſterkt door Agting: niet vermengd met zelfzoekenheid of dierlyke voldoening, ſtrekt zy alleen om het Geluk haars voorwerps hier en hier namaals te bevorderen.

Zulk eene verheevene Gelukſtaat als uit deeze Genegenheid moet voortvloeijen, wanneer zy wederzydsch is, moet zeker het toppunt des Menschlyken Geluks weezen. Maar, dewyl het toppunt van volmaaktheid ligt verlooren wordt, is 'er veel oplettenheids en zorgs noodig (ſchoon deeze van geen onaangenaamen aart zyn,) om te wege te brengen, dat het altoos wentelend rad van ondermaanſche zaligheid ſteeds de beklomme hoogte behoude, of althans niet neder-

val-

valle langs de oneffe ſteilte, waar jalouſy, wederzin, en ſmerte den ſchriklyken weg hebben afgebaakend.

De te leurſtellingen des menschlyken leevens zullen altoos geëvenredigd zyn aan de buitenſpoorigheid onzer verwagtingen. Al te groote drift tot heil is meermaalen de bron van elende geweest. Een leeven van verrukking is het deel niet der Stervelingen. Wanneer wy vreugde genieten, moeten wy ze maatigen: om ze, door overmaat, niet te verderven.

Die overeenſtemming der Zielen, welke het Geluk des Huwelyks uitmaakt, vordert, dat, even als in een Concert, alle de Partyen ten rechten tyde en plaatze ſpeelen: want, ſchoon het hart den toon geeve en alles met de grootſte eenſtemmigheid aanvange, één misgeſpeelde noot brengt alles in verwarring. Om deeze rede agt ik eene gelykheid van Verſtand en Geaartheid zo noodzaaklyk tot het vormen van een gelukkig Huwelyk, als gelykheid van Jaaren, Rang en Middelen.

Maar, eens toegeſtaan, dat alle deeze omſtandigheden zamenloopen om de Huwelyks-vereening volkomen te maaken, denkt dan nog, myne ſchoone Vriendinnen, dat *Voldaanheid* zo zeker op *Verrukking* volgt, als de nagt op den dag. Het is, derhalven, uw post zorg te draagen, dat het hart uws Egtgenoots niet bevangen worde door de ongeneeslyke kwaale van ſmaaklooze onverſchilligheid. Vertrouwt niet te zeer op uwe perſoonlyke bevalligheden, hoe groot ook, om de eens behaalde overwinning te behouden.

Door eene behoorelyke oplettenheid op uwen Egtgenoot, zult gy ligt zyn hoofdneiging ontdekken. Vestigt daar op uwe gedagten, laaten uwe woorden en daaden alleen tot dat hoofddoel zyn ingerigt. Het vriendlyke uwer oplettenheid zal de zyne wakker maaken; dankbaarheid zyne Genegenheid verſterken, ongemerkt voor hem verſterken.

Onze Stamvader ADAM regtvaardigt zyne genegenheid tot EVA op deezen grond voor den Engel RAPHAËL.

Noch haar uitwendige gedaante, zo vol ſchoon,
Noch 't aangenaam genot van haar bekoorlykheden —
— — — — —
— — — — —
Behoorden my zo veel te ſtreelen, als de trekken
En zwieren, die ik in haar houding kom te ontdekken,
Als dat onnoembaar tal bevalligheden, die
Ik daaglyks uit haar reên en werken vloeijen zie,

Ge-

Gemengd met liefde en toegeevenheid, die toonen
Hoe de eensgezindheid kan in twee gemoed'ren woonen,
Of eerder eene ziel in beide: ô wonderbaar
En zeldzaame eenigheid in een verbonden paar!

In eene eeuw als deeze, waar in wy mogen veronderſtellen, dat elke jonge Juffrouw den bynaam van *volmaakt* verdient, welken ADAM zyne *Hulpe* geeft, moet het min bezwaarlykheids ſchynen in te hebben dan in vroegeren tyde, om de genegenheden van eenen Egtgenoot, reeds met haar ingenomen, te vestigen. Laaten zy dezelfde begaafdheden, met dezelfde begeerte om te behaagen, welke zy aanwendden vóór het Huwelyk, blyven te werkſtellen, en ik durf 'er voor inſtaan 't zal haar gelukken.

Een zugt tot magt en gezag is den Mannen natuurlyk eigen: en waar die neiging 't meest gevierd wordt, zal de plaats hunner verkiezing weezen. Elk Man behoort het hoofdvoorwerp te zyn van de aandagt zyns Gezins; en dus zal hy, dit zynde, zich t'huis gelukkiger agten dan elders. Ongetwyfeld is het een der groote bezigheden van 't leeven der Vrouwen, haaren Egtgenooten eigen Huis èn Haard aangenaam te maaken: dan zal hy het genoegen in haar gezelſchap zoeken, en niet overal omzwerven om het elders te vinden. 't Is zeer mogelyk dat een Man, in zyne dagelykſche verkeering, veele Vrouwen ziet, die hy ſchooner vindt dan zyne Wederhelft: doch 't is doorgaans een misſlag als hy denkt 'er eene beminnelyker aan te treffen. Eene begeerte om te behaagen mist zeldzaam in haare uitwerking: doch by eene Huisvrouw, moet die begeerte, met de uiterſte kieschheid, beſtuurd worden, en eer zich vertoonen in 't uitwerkzel dan in het oogmerk: de gelegenheid doe zich van zelve op, en 't geſchiedde nooit gedwongen. Deeze kleine dienstvaardigheden vullen best de groote pligten des leevens aan, en maaken de zamenwooning genoeglyk. Gelyk een welopgedischt Deſert, voltooijen zy den Feestmaaltyd, en laaten geen wensch onvoldaan.

Tot dus verre hebben wy alleen den ſchoonen kant van het ſtuk, en den Huwelyken ſtaat in 't gunſtigst licht, beſchouwd. Laaten wy het nu omkeeren en ook de gebreken opmerken.

Men veronderſtelle, en dit dunkt my is de jammerlykſte toeſtand van alle, eene beminnelyke Jonge Vrouw, vervuld met

de tederſte Genegenheid tot haaren Egtgenoot, terwyl hy door de verkeerdheid en onſtandvastigheid van aart, zyne Liefde haar onttrekt, en beloont aan eenig onwaardig voorwerp, by 't welk hy tyd en middelen ſpilt.

Welk een weg zal, in zulk eenen verlegen toeſtand, de verſmaadde Huisvrouw inſlaan? De eerſte ſtap, welken ik haar zou aanpryzen, is, dat zy haar eigen gedrag ernſtig, naauwkeurig en onbevooroordeeld naagaa, zelfs de kleinigheden van kleeding en opſlag van 't oog niet uitgezonderd, van den tyd haarer Egtverbintenisſe af. Indien zy, naa zulk een onderzoek, geen misſlag in zich kan ontdekken, die aanſtoot heeft kunnen geeven of wederzin baaren, laat zy dan beſtendig, op dien voet, voortgaan: want, wanneer het hier niet haapere, is het onmogelyk dat eenige verandering 'er meer kragt aan kan byzetten. Zich geraakt te toonen, te verwyten, en hem met gelyke munt te betaalen, ſtrydt tegen Pligt en Godsdienst.

Een welvergenoegd gelaad te toonen, terwyl misnoegen het hart pynigt, is, ik beken het, een dér moeilykſte posten voor eene edelmoedige en gevoelige ziel. Maar eene volkomene overtuiging, dat het haare zaak is den dwaalenden te regt te brengen, zo om zyns zelfs als om haaren wille, en de verzekerdheid, dat 'er geen andere middelen zyn om dit gewenschte einde te bereiken, zal haar in ſtaat ſtellen tot deeze zwaare onderneeming: tot dat of haar hart zal juichen over het welgelukken, of, door herhaalde te leurſtellingen, onverſchillig worden, ten opzigte van het onwaardig voorwerp haarer voorgaande agtinge en liefde.

Veronderſteld zynde dat dit laatſte ongelukkig geval haar geval is, heeft zy regt om te verwagten, dat de wereld een goed gevoelen van haar gedrag zal hebben; doch zy kan ſtaat maaken op eene grooter en zekerder vergelding; te weeten zelfgoedkeuring, ontſtaande uit de bewustheid van haar pligt gedaan, en het eenig geſchikte middel tot een gelukkig ſlaagen, by de hand genomen te hebben. Nooit, nooit, myne Vriendinnen, werd Liefde door weenend klaagen en ſchamper verwyten weder binnen genoodigd. Het eerſte moge, zomtyds, medelyden verwekken, doch brengt dikmaaler veragting voort; het laatſte wekte nooit eenige andere drift noch kan ze wekken dan opſtuivende woede, of diep in 't hart gewortelden haat.

Herdenking zal myne Leezereſſen verſcheide voorbeelden opleveren, waar in geduldig verdraagen beloond is, met wederkeerende Liefde; doch ik den zy zullen 'er naauwlyks

lyks één enkel aantreffen, waar in Vrouwlyke tegenkanting Manlyke mishandeling overwon, of waar verſpilling en coquettery, ſchoon ze den hoogmoed kwelling baarden, de vervreemde genegenheid eens Egtgenoots te rugge riepen.

Rechtſchaape Liefde wykt, zo min, als rechtſchaape Deugd, op den eerſten aanval: zy verdraagt veele ſchokken eer zy geheel bezwykt. Dewyl zy niet ſtrydt om de overwinning, maar om den prys, houdt zy zich niet op met den ydelen tooi van woordenpraal, maar bezigt kragtiger middelen, ſpreekende daaden. Zy laat niets onbeproefd, 't geen ten betoone van haare opregtheid kan ſtrekken; doch zal nimmer, zelfs niet by het voorwerp opgeeven van 't geen zy gedaan hebbe, veel min nog zal zy haare verdienſten ophaalen by eene Vertrouwde, of zich by de wereld beklaagen, wegens de onvriendelyke bejegening, welke haar ontmoet.

'Er zyn zo veele omſtandigheden, die het geluk des Huwelyksleevens kunnen ſtooren, dat het onmogelyk is ze alle byzonder op te haalen: doch, dewyl eene deugdzaame Vrouw het verlies van de Genegenheid haars Egtgenoots moet aanmerken als het grootſte aardſche onheil, 't welk haar kan treffen, zal Pligt en Voorzigtigheid haar, eer het ongeluk gebeure, by elke gelegenheid regels van gedrag voorſchryven. En het vertrouwen, 't geen ze noodwendig heeft op de tederheid van zyne verknogtheid aan haar, gepaard met de opregtheid van de haare te hemwaards, zal haar onderſteunen in alle zwaarigheden, die door toeval, ongeluk, of onvoorzigtigheid, ontſtaan. Waare Huwelyksgenegenheid blyft ſtand houden tegen allen lotwisſel: tegenſpoed vermeerdert de tederheid, en de traanen van druk niet zelden de verkleefdheid der Egtgenooten. Zulk eene verééniging van zielen kan de kragt des Tyds braveeren, ja de Dood zelfs zal niet magtig zyn ze geheel te verbreeken.

DE ONGELUKKIGE BRUID.

Eene Zedelyke Vertelling.

Reeds lang was *Ada*, de wellust van *Gerard* — *Gerard*, het verlangen en genoegen der jeugdige Schoone. Beider deugd was voorbeeldig; beider leeven onbeſprooken. In den vroegſten tyd hunner huwbaarwording, hadden zy elkander leeren ken-

nen, die kennis hadt achting —— achting liefde voortgebragt. Nog geen van beide twintig jaren oud zynde, of zy hadden onderling zig reeds aan elkander verlooft; niets ſterker verlangende dan eene wettige Vereeniging. Daar toe, was de hulp en toeſtemming der wederzydſche Ouderen noodig. *Gerard* was de eerſte, die de zyne 'er over onderhield. Aan zyn kant, was het in 't kort gevonden; men vreesde dat het aan de andere zyde zo gemakkelyk niet gaan zou: om reden dat de ſchaal waar op de vermogens der beide ouderen gelegt zouden worden, te zeer zou overſlaan aan de zyde van *Ada*. Dit was eene gewigtige zwaarigheid! egter ſtond het te beproeven.

Na deeze ontdekking, ging de Minnaar zyne Minnaares ſpreeken: en verhaalde haar de zwaarigheid die men aan zyn zyde waande te zien. Hun beider onervaarenheid in de dingen der waereld, konde hen niet doen beſeffen, dat de genoemde reden genoegzaam was, om twee jonge lieden van elkander te ſcheuren: Ouderliefde, dagt hen, kon voor zulk eene geringe zwaarigheid niet ſtaan blyven: de jeugdige Schoone dagt dat de haaren zig wel zouden laaten vinden: zyn Vader moest maar verzoeken.

Gerard, vol verlangen, deedt zyn Vader verſlag van de meening van *Ada*; zette hem aan, en haalde hem over om het verzoek voor te ſtellen. De oude Man ging daarop *Ada's* Vader ſpreeken, en meldde de genegenheid zyns Zoons; 'er byvoegende, hoe lang de Verliefden reeds kennis aan elkander gehad hadden, nevens de gunſtige gedagten, die zy voor den anderen voedden: en verzogt eindelyk, dat zyn Zoon, als Minnaar van *Ada*, acces genieten mogt.

Men verhaalt, en de Dichters ſpreeken daar in 't byzonder van, dat 'er een tyd geweest is, waar in de Ouders, by het uithuwelyken hunner Kinderen, min op de gelykheid van vermogen, dan op dat geene letten, 't welk in de daad den Echt van de jonge Lieden gelukkig kon maaken. In zulk een tydkring leefden *Ada's* Ouderen niet, —— ten minſte waren zodanige gevoelens hen niet eigen. Geld, goederen, rang, waren de welluidendſte klanken in hunne ooren; 't waren de conſonanten in hunne geldmuzyk. Goede zeden, verdienſten, deugd waren, zo als de kenners der muzyk ſpreeken, disſonanten, die van de eerstgenoemde moesten vergezeld gaan, zouden ze eenige uitwerking doen.

Men begrypt ligt, dat de verzoeker, by zodanige lieden, over zulk een voorſtel, de wind van vooren moest krygen —— zo was 't 'er ook juist meê gelegen! 't Verſchil van vermogen was in de oogen van *Ada's* Ouderen te groot —— hemelsch breed! dus kon —— zou 'er niet in gedaan worden.

Hoe onaangenaam zodanig een tyding een' verlieften Minnaar moet zyn, valt met geen drie woorden te zeggen. *Gerard* was ten

ten uiterſte moeijelyk over de Schip-breuk, die zyne liefde, zo eensklaps, ſcheen te lyden. Hy zeide —— 't geen hem als Minnaar niet kwaalyk te neemen is, —— liever te willen ſterven, dan van *Ada* afzien! Gelukkig, dat zyn ziel, onder dit folteren, meerder ſterkte bezat, dan die van eenen *Werther*! hy klaagde, en zugtte, doch bleef leeven.

De jeugdige Schoone wierd terſtond, na het afgeſlage verzoek, ſtrikt bevoolen, geene de minſte verkeering voortaan met *Gerard* te houden, — hem nooit weêr toe te ſpreeken, hoe genaamd ook! op ſtraffe van Vader's en Moeder's genegenheid voor altoos te verliezen. De veelheid van zodanige bedreigingen mogen gelyk geſteld worden met de veelheid dier Minnaars bedreigingen, van zig te zullen ombrengen, indien de Minnaaresſen de hunne niet worden. Zelden vind men Ouders, die onnatuurlyk —— en Minnaars, die dwaas genoeg zyn, om daar in woord te houden. *Ada* antwoordde niets op het gehoorde; ja, noch neen! Een bewys, dunkt my, dat zy niet zou gehoorzaamen; en dit kwam juist zo uit. Weinig tyds verliep 'er, of de gelieven ſpraken elkander weêr. Hunne ontmoeting was ſchroomagtig, —— hun geſprek ſomber, en klaagende, —— en hun ſcheiden, verliefder, dan immer. Van dit tydſtip af, leerde *Ada*, daar zy, buiten het ſtreng verbod, mogelyk nooit anders aan gedagt zoude hebben, —— namentlyk, veinzen.

Aldus ſtonden de zaaken, omtrent het Minnende Paar. Twee jaaren rolden weg, zonder dat 'er eene gunſtige verandering voor hen was opgedaagd. In den eerſten tyd, ſpraken zy elkander des avonds op de ſtraat, —— naderhand, aan de huizen van vertrouwde Vrienden, —— en nooh verder, bezogt de Vryer zyn Schoone, als 'er aan haar huis gelegenheid was. —— Dit echter kon zo geheim niet geſchieden, of het moest ter ooren van de wederſtreevende Ouders komen; dit gebeurde ook. Zy onderhielden *Ada* daar over; op een toon, die ver van Kinderlievend was. De Jonge Juffer, bekende, — noch ontkende, —— en 't geen Vader en Moeder 'er door wonnen, was —— dat *Ada*, nooit gewoon haar Ouders wil tegen te gaan, thans wederſtreevende wierdt.

Echter zouden de jonge lieden, waarſchynelyk, elkander nooit gekreegen hebben, was 'er niet een onverwagt, byzonder gelukkig, verſchynzel, aan den hemeltrans van *Gerards* Ouderen opgedaagd. Een verre Oom was deezer waereld overleeden; de helft zyner bezittingen vervielen by testament op des Minnaars Ouderen... waarlyk, een gelukkig geval voor de teedere gelieven! Want de vermogens hunner Ouderen ſtonden thans niet enkel gelyk, maar de eertyds mindere mogten thans de meerdere heeten.

Vliegens werêt het rugtbaar, welk geluk *Gerards* Ouderen ten deel gevallen was: en dat de erfenis groot moest zyn,

oordeelde men zeker te weezen, uit het hoed afneemen van *Ada's* Vader, voor den ouden *Gerard*.

In deeze geſteldheid van zaaken, vergat de Minnaar geenzints zyne Minnaares; zelfs was zyn huwelyks-lust nimmer ſterker geweest! Zyn Vader werd dagelyks aangemaand, het verzoek toch te hervatten; 't zou nu buiten twyffel los loopen. De oude *Gerard* dagt, voor een burger man, al heel fiks, —— hy zeide, na verſcheide maalen door zyn Zoon aangezogt te zyn: „ Wel aan! ik zal gaan; om dat het niet de Dogter, maar de „ Vader geweest is, die my eertyds heeft afgeſlagen. 't Zou on„ redelyk zyn, haar, om haar Vaders dwaasheid, te doen lyden."

De oude *Gerard* ging heen. Zo men waant, dat 'er, aan de zyde van *Ada's* Vader, nog eenige ſtribbeling plaats hadt, vergist men zig! Met de komst van de erſenis, was die Man, ten opzigte des verzoekers, geheel veranderd! hy was, als een Lam! en hoorde het voorſtel, met groot genoegen. De menſchen zyn zelden zo wreed als men zig voorſtelt. Het Huwelyk werd toegeſtaan, tot overgroote blydſchap der vuurigminnende Gelieven.

Thans waren de jonge lieden, op één treê na, tot den hoogſten ſtand van hunnen wensch opgeklommen: de vrye verkeering maakte hun zo bly, zo verheugd, dat zy van vreugd, blydſchap, en liefde, zig haast vergaten... maar —— laat ons een weinigje ernſtiger worden! het vervolg eischt het met reden.

De ééne treede, die het lieve Paar nog hadt te doen, om hun geluk volmaakt te zien, was de openbaare Huwelyksplegtigheid. Zy ſpraken de Ouders, en deeze elkander 'er over; en niemand van hun allen dagt het noodig te weezen, daar mede te vertoeven: dus werd de dag van Aantekeninge bepaald. Intuſſchen leefden *Gerard* en *Ada*, in de grootſte vryheid; altoos by elkander —— altoos vergezeld, of eenzaam, naar hunne verkiezing. De Morgen, de Middag, de Avond, de Nagt, elk gedeelte van den Dag, bevatten tydſtippen voor hun, van volkome vryheid, om over en weder elkander liefde te betuigen en te betoonen. Eindelyk —— de gewenschte dag verſcheen! en de Verliefden tekenden, in het byzyn hunner Ouderen, eene Verbintenis, die hunne harten reeds lang te vooren bezwoeren hadden.

Op den volgenden Zondag werd het voorneemen van den Predikſtoel algemeen bekend gemaakt, en 's Avonds verſcheenen vrienden en bekenden aan 't huis van *Ada's* Ouderen, om Bruidegom en Bruid heil te wenſchen. Het gezelſchap was vrolyk, en elk betuigde zyn genoegen, over een Echt, die geen eenig redelyk mensch konde afkeuren. Hoe na *Gerard* thans ook aan den dag van zyn volkomen geluk zyn mogt, —— hoe veel reden hy thans ook hadt om zig geheel verheugd aan te ſtellen, hy was in deezen Avond, niet zo vrolyk als wel anders. Dit werd aangemerkt, en de Bruid vroeg 'er hem de reden van.

Zyn

Zyn antwoord was, „een weinig pyn in den rug belette hem, „ min of meer, zig aan de vreugd over te geeven."

De Avond, en een deel van den Nagt, verliep, eer het gezelſchap ſcheidde. De Bruidegom, anders gewoon zyne aanſtaande Echtgenoote nog wat gezelſchap te houden, nam mede afſcheid, als thans niet vlug zynde, en vertrok.

Den volgenden morgen, bleef *Gerard* het bed houden —— hy was in de daad niet wel. 't Werd de Bruid verwittigd: zy kwam, zag, en betoonde zig ongerust. De Zieke ſprak haar moed in; 't was, zeide hy, ſlegts pyn in den rug, en in 't hoofd. ——— Om het verhaal te bekorten —— *Gerard* werd meer en meer onpaſſelyk! na drie dagen, openbaarde zig by hem de Kinder-ziekte: hy werd zeer krank. Eene algemeene ontſteltenis beving de Bruid, en wederzydſche Bloedverwanten. Men ſtelde alle middelen te werk, en ſchroomde, noch kosten, noch moeite. Echter vererzerde de ziekte van dag tot dag! en eer de negende was doorgebroken, was de hupſche Jongeling een Lyk.

Moest de Bruid niet in de ziel bedroefd zyn over dit verlies? Haar toeſtand was verſchrikkelyk! Men billykte het, doch begreep haar ongeluk niet volkomen. Het Lyk werd, onder een algemeen beklag, ter Aarde beſteld; want *Gerard* was waarlyk een achtingwaardig mensch geweest. De Tyd zegt men, wist alle indrukzelen uit. ——— De Tyd deed het thans niet! *Ada's* droefheid bleef dezelfde: verteerde haare ligchaamskragten, zo dat zy zigtbaar afnam. Een iegelyk zag aan haar een groote verandering. Eindelyk, eer de derde maand na *Gerards* afſterven, zig geſlooten hadt, volgde *Ada*, nevens eene onvoldraage vrugt, haaren Bruidegom: eene vrugt haarer ontydige liefde.

Laat ons ſtellen, dat dit verhaal, zo als het is, een verdigtzel zy —— dat het nimmer is voorgevallen. Is het mogelyk? wie twyfelt 'er aan? Nu, Gy dan, eerlyke deugdzaame Verliefde! hebt gy waarlyk elkander lief? wenscht gy waarlyk dat het voorwerp van uwe min, nevens U, gelukkig mag zyn? ach! ziet dan toe, dat ge niet bederft in ſtede van gelukkig maakt! 't Is altoos zielgrievend, een jonge Dogter, Vaderloos, Moeder te zien! en nog veel meerder zodanig een, die al uwe liefde, eerbied, en achting waardig was. En gy lieve Minnaresſen! Gy! laat 'u nimmer, door de nabyheid van vryheid, van uwen pligt trekken! Gy kunt veel —— gy kunt alles verliezen! *Ada*, is myne getuige!

* * *

NIEUWE AANPRYZING VAN EENE OUDE ZAAK.

Het ſtrekt voorzeker tot geen geringe blyk van de vorderingen der beſchaafd- en menschlievendheid, dat men nu en dan in onze thans uitkomende Couranten en periodique Geſchriften, tegen verſchillende ziekten en lichaamskwaalen, deeze en geene op de proef goed bevonden middelen openbaar maakt; en dus den onvermogenden gelegenheid verſchaft om op eene onkostelyke wyze zigzelve van 't grootſte nut te zyn. Ja dat Vorſten zelfs in zo verre hunne menschlievende denkwyze doen blyken, dat zy het hunner aandagt niet onwaardig, noch hunne veelvermogende ſchatten te goed houden, om in dit opzigt eerst zelve deelgenooten van kunstgeheimen te worden; 't welk hun daar na de gelegenheid verſchaft; om niet alleen hunne Onderdaanen, maar zelfs het gantſche Menschdom, door het openbaaren van zulke geheimen, aan zig te verpligten.

't Is waar, men kan deeze belangloosheid, op verre na, nog niet algemeen noemen. Zommige menſchen, om aan de ichyven der onkundige menigte te komen, weeten van de grootſte yodderyen eenen magtigen ophef, en van derzelver bereiding het diepſte geheim, te maaken. En aan den anderen kant zyn 'er ook zo veel en zo onderſcheidene ligchaamsongeſteldheden, dat het algemeen, 't zy door onbekwaam- of ongelegenheid, aan den beöefenaar der geneeskunde altoos geheimen genoeg zal overlaaten, om 'er hun, die van dezelven een betaamlyk gebruik poogen te maaken, de middelen tot hun beſtaan in te doen vinden.

Deeze en ſoortgelyke overweegingen zyn de dryfveeren, welke myne pogingen thans in beweeging brengen, om mede iets ten algemeenen nutte uit te werken; door mynen Landgenooten een middel, nog onlangs met de gewenſchte gevolgen beproefd, op het allerernſtigſte aan te pryzen. Men verbeelde zig niet, dat ik iets nieuws te openbaaren hebbe, neen; het middel waar van ik ſpreeke, is een der oudſte welke ooit met nut zyn aangewend. Dan eene te verregaande achteloosheid heeft het zelve, maar al te dikwils, in eene genoegzaame vergetelheid gebragt, om geene nieuwe aanpryzing te behoeven. 't Is ook op verre na myn oogmerk niet, om iets ten nadeele van kundige Hippokratesſen of welmeenende Eskulapen te verrigten; door dit te doen zoude ik zelfs eenigzins tegen myn eigenbelang aan werken; en daarenboven verhindert het voorwerp myner aanpryzinge nimmer het betaamelyk gebruik maaken van hunne voorſchriften. ——— Dit zal nader blyken uit de voortreflyke eigenſchappen, welken aan dit herſtelmiddel byzonder eigen zyn.

Ze

Ze zyn onder anderen deeze; dat men 'er ten allen tyde, — by alle gelegenheden, — tegen alle, hoe ook genaamde, on-gemakken, — onder- en door alle bedenkelyke Geneesmiddelen gebruik van kan maaken. —— Dat men 't nimmer te veel, zeer ligt te weinig by der hand kan neemen. ——— Dat hetzelve; wel gebruikt, volſtrekt geen nadeelige gevolgen *kan*, — maar noodzaakelyk heilzaame *moet* opleveren; en dat het zig, wegens deszelfs kostloosheid, zo wel van een Bedelaar als van eenen Koning laat gebruiken. Ik beroep my, ter ſtaaving hier van, op 't getuigenis van alle weldenkende Geneesheeren.

Dan, gelyk meest by het gebruik van alle middelen, eenige dingen in acht dienen genomen te worden, om 'er de beste gevolgen van te ondervinden; zo dient men ook hier mede alle omzigtigheid te oeffenen; om door 't misbruik, in de verwagting van een gewenscht gevolg, niet te leur geſteld te worden. By voorbeeld; hoe meer verwyderende voorwerpen zig aan onze zintuigen voordoen, en hoe meer wy onze aandagt daar op vestigen, des te minder vrugt zullen wy gemeenlyk van ons middel ondervinden. 't Is derhalven niet onvoorzigtig, 't zelve zo afgetrokken en eenzaam als mooglyk is te gebruiken; ten ware 'er meer Lyders, of zodanigen, dien ons lyden ter harte gaat, zig voordoen: in dit geval heeft een gemeenſchaplyk gebruik dikwerf wonderen verricht. ——— Men dient ook wel zorge te draagen hetzelve nimmer koud of laauw te gebruiken; 't zou zelfs zeer veel in werkende kracht verminderen, wanneer men, onder de gebruikmaaking, ter voorkoming van bekoeling, niet de uitterſte zorgvuldigheid aanwendde; het doet, door een daartoe in 't byzonder geſchikt vuur, heet gemaakt, altoos de best euitwerkingen ontwaaren. ——— Voor het overige moet niemand de heilzaamheid van ons geneesmiddel in twyfel trekken, wanneer het al eens gebeurde dat 'er zig, na herhaalde gebruikmaakingen, nog geen gewenschte gevolgen opdeeden. In zodanig een geval onderzoeke men, met de naauwkeurigſte oplettenheid, deels of 'er ook een, alvoorens onopgemerkt, gebrek, in 't een of 't ander der verſchillende onderdeelen heeft plaats gehad; waardoor dezelven geen volkomen geheel konden opleveren; en deels ook, of men, in de bereiding, wel eene zo gelyke vermenging en welvoeglyke te zamenvoeging hebbe in acht genoomen, dat de aandringende kragt van 't middel, daar door, het klemmendſte vermogen wierdt bygezet. En al is 't dat men, in alle opzigten, by nader onderzoek, zigzelve kan overtuigen, pligtmaatig gehandeld te hebben, dan nog kunnen duizend redenen de gewaarwording van herſtel in dit geval verhinderen. Ja zelfs kan het ſchynbaar onvermogen van ons middel, voor den Lyder, van de heilzaamſte vrugtgevolgen zyn; indien hy daar door ſlechts aangeſpoord worde, tot eene aanhoudende, en in aandrang enſterkte ſteeds toeneemende, gebruikmaaking van 't zelve.

Thans

Thans zou 'er aan onze raadgeeving niets meer ontbreeken, dan eene nadere verklaaring van de wyze op welke dit aangepreezen Middel best toegepaſt worde. Doch wy achten het niet ondienſtig, dit, voor tegenwoordig, aan de eigene bedenking der Leezeren over te laaten: veelligt zullen wy eerlang denzulken, die 'er te kort in ſchieten, wel te gemoet komen.

DE OMKOOPBAARHEID DER DIENSTBOODEN.

Eene Italiaanſche Geſchiedenis.

Een Edelman van groot aanzien, in *Italie*, hadt den nabuurigen Adel op een heerlyk Gastmaal genoodigd, alle de lekkernyen, welke het Saiſoen opleverde, waren tot de Tafel in gereedheid. Eenige van 't gezelſchap hadden zich reeds ter Paleize vervoegd, om by tyds hunne opwagting by den Gastheer te maaken: wanneer de Hofmeester, op 't onverwagtst, ter zaale intradt, zeggende: „ Zyne Exellentie, hier beneden „ is een wonderlyke Visſcher; en heeft een der ſchoonſte „ Visſchen, welke *Italie* kan opleveren, medegebragt; doch „ hy eischt 'er zo veel voor!" —— " Bekreun u niet over " den prys „" riep de Marquis, " betaal hem terſtond dien ten " vollen." —— „ Dat wilde ik doen," antwoordde de Hofmeester, „ maar hy weigert geld aan te neemen." —— " Wat wil „" vroeg de Marquis, " de Knaap dan hebben?„ —— „ Honderd ſtokſlagen op zyn blooten rug," ſprak de Hofmeester, „ en geen één ſlag minder."

Hier op liep 't geheele gezelſchap na beneden, om deezen wonderlyken Visſcher te zien. " Een ſchoone, een allerheerlykſte Visch „" riep de Marquis uit: " Wat eischt gy 'er " voor, myn Vriend? ik zal u terſtond betaalen." —— „ Geen Oortje, myn Heer," was zyn zeggen, „ ik wil geen „ geld altoos ontvangen. Wilt gy den Visch hebben, gy „ moet bevelen my honderd ſtokſlagen te geeven op myn naakten rug: zo niet: ik zal met myne Waar elders gaan." —— " Dat de knaap „" ſprak zyne Exellentie, " zyn grilligen zin " hebbe, en wy den Visch!„ Hier op beval hy een zyner knegts. " Voldoe den eisch deezes Mans, doch leg het ſlap " aan, en laat de arme Drommel niet te veel lyden." De Visſcherman werd uitgekleed, de knegt maakte zich gereed om zyn's Heeren last uit te voeren. „ Vriend," zeide de Visſcher, „ gy moet wel tellen: want ik begeer geen één ſlag meer dan „ men my ſchuldig is."

De betaaling begon. 't Gezelſchap ſtondt opgetoogen van ver-

verwondering. Toen de knegt den vyftigſten ſlag gegeeven hadt, riep de Visſcher. „ Hou op, ik heb myn aandeel van „ den bedongen prys reeds weg". ——— " Uw aandeel,„ voerde de Marquis hem te gemoet, " wat meent gy daar " mede?„ ——— „ Myn Heer," ſprak hy, „ gy moet weeten dat ik een Deelgenoot heb in deezen koop. Ik heb, op „ myn woord van eer, hem beloofd, dat hy de zuivere helft „ zou hebben van 't geen ik ontving, en ik verbeeld my, dat „ uwe Exellentie wel zal willen erkennen, dat het duizend „ jammer zou weezen, hem één enkelen ſlag te kort te doen." ——— " Zeg my dan,„ vorderde de Marquis, " wie uw " Deelgenoot is, in deezen vreemden handel?„ ——— De Visſcher verklaarde: „ 't Is de Portier, die, aan de poort van „ het Paleis uwer Excellentie, de wagt houdt. Hy weigerde „ my in te laaten, of ik moest hem belooven, dat hy de helft „ zou hebben van 't geen ik voor myn Visch maakte." ——— " Ho!„ riep de Marquis lachende uit, " hy zal niet verkort " worden; maar zyn eisch dubbel ontvangen.„ ——— De Portier werd gehaald, uitgekleed, en twee knegts telden hem, op de onzagtſte wyze ieder vyftig ſtokſlagen toe. Hier op beval de Marquis den Hofmeester, den Visſcher twintig *Zechinen* toe te tellen, hem verzoekende, dat hy 's jaarlyks dezelfde ſom zou komen eiſchen, als eene belooning voor den vriendlyken dienst hem gedaan.

NABERIGT.

De toegezonden *Gemengde Gedagten over de Muziek* komen ons niet wel geſchikt tot ons *Mengelwerk* voor. Onzes oordeels zou de Schryver, een Stukje van dien aart willende ſchryven, het beter als een Stukje op zig zelve kunnen voltooijen, dan het dus ſtukswyze gebrooken af te geeven.

Het Stukje aan *Eunice* is ons wel ter hand gekomen, maar wy hebben geoordeeld 'er geen gebruik van te kunnen maaken zo als het is; veelligt doen wy zuls nog wel eens, in 't vervolg, op de eene of andere wyze.

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, JULI, 1782.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	29. 0-3	64	W	4	betr.
	— 0-3	71	———	6	wolkig
	28. 11-7	59½	———	5	z. betr.
	— 11-6	63	———	4	———
2	— 10-6	69	———	6	—— R.
	— 9-5	56	WzW	4	onk.zw.Rb.
	— 10-8	59	NWtW	5	zw. wolken
3	29. 0-4	61½	W	5	onker R.
	— 0-0	56	———	5	— iets R.
	28. 11-6	61	———	4	———
4	— 11-6	71	———	5	—— z. b.
	— 11-7	53*	NNW	4	zw. wolken
	— 11-7	60	W •	2	donker
5	29. 0-0	73	———	2	z. betr.
	— 0-2	60	NW	1	———
	— 0-0	65	OZO	0	———
6	— 0-0	76	—— 2	NO 2	———
	— 0-0	64½	OtN	3	—— iets R.
	28. 11-5	60	———	1	R.
7	— 11-3	67	NO	2	donk. R.
	— 11-0	59½	———	2	R.
	— 10-6	59	N	4	R. donker
8	— 10-7	65½	NtW	5	donker
	— 11-5	55½	———	6	——— R.
	— 11-6	60½	NNW	2	z. betr. o. h.
9	— 11-5	75	NW	0	wein. wolken
	— 11-1	60	W	1	donker
	— 10-6	63	WNW	4	iets R. donk.
10	— 11-5	69	NW	4	z. betr.
	29. 0 5	57½	WNW	3	donker
	— 0-5	62	W	2	—— iets R.
11	— 0-1	72	ZW	2	z. betr.
	28. 11-0	60½	———	1	donker R.
	— 9-8	67	ZZW	6	—— Rb.
12	— 11-2	70½	WZW	5	wolkig
	29 0-2	58½	ZW	2	o. helder
	— 0-8	63	WZW	2	betrokken
13	— 1-5	77	ZW	2	———
	— 1-2	65½	ONO	2	z. betr.
	28. 11-8	68	ZO	0	wat betr.
14	— 11-8	78	O	1,5	———
	29. 0-5	64	WtZ	8	z. betr.
	— 1-3	65	NW	2	wolkig
15	— 2-3	72½	———	3	———
	— 1-6	60	NNO	2	o. helder
	— 1-0	64	OZO	2	betr. iets R.
16	— 0 0	75	ONO	2	z. betr.
	28. 11-7	61	———	2	o. h. donker

	Bar:	Th:	Wind.		
	28. 11-5	61	O	3	donker
17	29. 0-2	68	NO	4	z. betr.
	— 2-0	56	N	4	donker
	— 3-0	58	NW	4	wolkig
18	— 3-7	67½	———	4	z. betr.
	— 3-7	53½	WtN	0	o. helder
	— 3-2	66½	———	2	wolkig
19	— 3-6	71	NW 4 NNO	2	z. betr.
	— 3-8	54	N	0	helder
	— 4-2	61	———	1	donker
20	* 4-5	72½	Stil.		wolk. o. h.
	— 4-3	58	NO	1	wolkig
	— 4-4	64	OZO	1	z. betr.
21	— 4-4	73½	O	0	o. helder
	— 3-3	64½	———	3	———
	— 2-2	66	OZO	4	helder
22	— 1-1	82	O	4	———
	— 0-7	69	ZOtO	2	———
	— 0-5	73	ZZO	o W o	o. h. betr.
	— 1-6	82½	NW	ρ	—— ——
23	— 1-8	69½	NO	0	zw.wolk.Wl.
	— 0-8	71	NtO	8	wat betr.
24	— 1-4	85*	W	1	betr. z. b.
	— 2-3	63	WtN	2	o. helder Wl.
	— 2-2	67½	W	2	wolkig
25	— 2-4	78½	NW	2	betr.
	— 1-4	65	OtN	1	———
	28. 11-5	66½	———	6	R. wolkig
26	29. 0-1	78½	W 1	NNO 1	donker
	— 1-3	62	N	1	helder
	— 0-7	68	ZO	1	donker R.
27	28. 11-5	79	O 1.10	N 1	zw.w.DBHR
	— 10-6	67½	ZW	6	z. betr. Wl.
	— 10-8	65½	WZW	8	zw.wolk.Rb.
28	— 11-0	70½	ZW	6	———
	— 10-6	57½	———	5	——— iets R.
	* 9-4	61½	———	4	z. betr.
29	— 9-8	73	NW	2	——— iets R.
	— 10-6	58	———	2	———
	— 10-7	62½	WtN	2	wolkig Rb.
30	— 11-6	63½	NW	5	z. betr. Rb.
	— 11-7	57	NNW	2.6	donker R.
	— 11-6	60	W	3	zw. Rbuien
31	— 11-5	69	ZW	4	z. betr. iets R.
	— 10-7	56	NZW	2	wolkig
	29. $0\frac{43}{50}$	$65\frac{48}{50}$	3—		

1h. den 2 nam. 3½ u. 62½
23 's mo. 6 u. 68. 8¾ u. 80½ nam. 3½ u. 83
24 —— 6 u. 69. 8¾ u. 75. nam. 3½ u. 78½
27 nam. 3 u. in 't onweer 68. 4½ u. 74.
30 —— 3 u. 66.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

GEDAGTEN OVER DEN NYD, EN DIE ONDEUGD IN 'T BYZONDER MET DEN TOORN VERGELEEKEN, TER AANTOONINGE VAN HAARE GROOTERE BOOSHEID.

Envy came next, envy with squinting eyes,
Sick of strange disease, his neighbour's health;
Best then he lives when any better dies
Is never poor but in another's wealth:
On best men's harms and griefs he feeds his fill
Else his own maw doth eat with spiteful will;
Ill must the temper be, where diet is so ill.

FLETCHER.

NYd, is het zeggen van BACON, *heeft nooit gedaan werk.* Misschien kan 'er geen leevendiger en treffender beschryving dan deeze gegeeven worden van den elendigen staat der geenen, die zich geplaagd voelen, of liever zichzelven plaagen, door die Ondeugd. Men agt een geest van Nayver voor een beginzel van de grootste vorderingen; en 'er valt geen twyfel aan, of de sterkste mededinging zal de heerlykste uitwerkzels hervoortbrengen; doch het is te dugten, dat een geduurige mededinging het gestel zodanig zal benadeelen, dat het kwaad, bezwaarlyk door eenige andere voordeelen, zal kunnen worden opgewoogen. Zy, die de spoedigste vorderingen maaken, veragten ligt hunne mingelukkige Mededingers, die, op hunne beurt, zeer gestoord worden op de gelukkiger. —— Onder weezenlyk deugdzaamen, kan deeze veragting en jalousy geen plaats hebben: dewyl elke vordering in Godsvrugt vergezeld gaat met een' evenredigen aanwas van Nederigheid, welke hun aanzet, om hunne eigene voortgangen met zedigheid, en de misslagen van anderen, met een oog van medelyden, te beschouwen.

Wanneer een Nydig Man een droevig geláad vertoont, mag men hem met de woorden van BION vraagen: *wat kwaad hem zelve overgekomen, of wat goed een ander wedervaaren is?* Dit laatste dient hem ten maatstok, naar welke hy voornaamlyk zyn geluk afmeet: de geneugten der geenen die hem omringen dienen tot vermindering van

zyn eigen geluk. De behoeften zyner Natuurgenooten, maaken zyn rykdom uit; en hy waardeert zyne ſchatten, niet zo zeer naar zyne eigene bezittingen, dan naar 't geen anderen ontbreeken.

Als de kwaadaartige Nydigaart voor heeft, een diepen en zwaartreffenden ſlag zynen naasten toe te brengen, begint hy doorgaans van verre: pryst den bedoelden, uit hoofde van eenige beuzelagtige hoedanigheid, of eenig voordeel, nauw bezittenswaardig: voorts betuigt hy zyne genegenheid en agting voor hem in 't algemeen: dus weert hy allen vermoeden van eenigen toeleg, en neemt alles weg wat den verraaderlyken ſlag zou kunnen hinderen: want wie zal hem verdenken van eenig beledigend oogmerk, ten aanziene van 't betuigde voorwerp van hoogagting? Het geloof des aanhoorders neemt toe, naar maate van den ſchynbaaren wederzin, met welken het verhaal gedaan wordt, en de overtuiging, die hy heeft, dat de verhaaler geen byzondere veete, tegen den anderen, in 't hart omdraagt: doch dat het verſlag hem zyns ondanks als afgedwongen wordt, en eer voortkomt uit zyne zuivere liefde tot de waarheid.

Toorn redeneert minder, doch is opregter, dan Nyd. —— Toorn barst éénsſlags uit, Nyd maakt veel omhaals. —— Toorn wil in éénen verſtaan worden: Nyd is geſteld op afgelegene aanduidingen en dubbelzinnigheden; doch hoe duister zyne voorſtellen mogen weezen, hy houdt niet op eer hy ze ten vollen heeft doen bevatten. —— Toorn herhaalt ſteeds dezelfde omſtandigheden: Nyd voegt nieuwe by ieder herhaaling. —— Toorn is afgebrooken en geweldig in 't voordraagen; Nyd zich zelven meer gelyk, en doet een waarſchynlyker, ſchoon valſcher verſlag. —— Toorn is zeer onbeſchaamd, onverduldig om alles te ontdekken: Nyd handelt met meer beſchaafdheids, daar dezelve veel te verbergen heeft. —— Toorn ſlaat nooit agt op tyden of gelegenheden; Nyd wagt op het gelukkig oogenblik, wanneer hy de bedoelde wonde ſmertlykſt en diepſt kan toebrengen. —— Toorn is oploopender; Nyd doet meer kwaads. —— Toorn loopt zich als uit den adem, en is uitgeput aan 't einde des verhaals; doch Nyd heeft, tot dat tydſtip, den ſcherpſten pyl bewaard in zyn geheelen kooker. —— Toorn brengt een Mensch buiten zich zelven: dan de rechte Nydigaart bezit doorgaans zich zelven, en kan hier door te meer uitvoeren. —— De Toornige Man verliest by zynen naasten allen geloof op éénmaal:

want

want hy betuigt, openlyk, zyn' afkeer van het voorwerp op 't welk hy het gemunt heeft, terwyl de Nydigaart zorgvuldig allen eigen aandeel van wrok verbergt. —— De Toornige Man bereikt het einde zyner geraaktheid niet: vermids hy ſteeds zich zelven in ſtede van zynen Vaynd voor oogen houdt; daar de Nydigaart kunſtig het voorwerp zyner boosaartigheid op den voorgrond plaatst, en zich zelven buiten het gezigtpunt. —— De Toornige ſpreekt met veel opheſs van het leed hem aangedaan; de Nydige handelt in 't breede over de Onregtvaardigheid zyns Tegenpartyders. —— Een oploopend Man, wiens haat met geen Nyd vergeseld gaat, zondigt, en toont berouw: en daar de gramſtoorige driften niet ſteeds werkzaam kunnen weezen, heeft zyn hart zomtyds rust. —— Toorn is eene geweldige vlaag; Nyd een' byblyvende hebbelykheid: niemand kan altoos Toornig, doch wel altoos Nydig weezen. —— De vyandſchap eens Toornigen Mans zal, (indien hy alle braafheid niet hebbe uitgeſchud) bedaaren, wanneer het ongeluk zynen vyand treft; doch de Nydigaart kan voedzel voor zyne kwaadaartigheid uit rampſpoed haalen, indien de Benydde dien manmoedig verdraagt, of 't medelyden en de hulpe van anderen verwerft. —— De woede des Toornigen bedaart geheel door den dood zyns Vyands; maar de boosheid des Nydigen wordt in 't graf zyns tegenſtanders niet begraaven: hy zal op den nagelaaten goeden Naam aanvallen: hy benydt hem de traanen zyner Weduwe, den voorſpoed zyner Kinderen, de hoogagting zyner Vrienden, den lof zyns Grafſchrifts, ja de Lykſtatie waar mede men hem vereert.

Het oor des Nydigen hoort alle dingen —— en dikwyls, om zo te ſpreeken, meer dan 'er gezegd wordt: zulks maakt het gezelſchap der Nydigen zeer gevaarlyk. Wanneer men in 't byweezen dier boozen iets verhaalt eenen ander overgekomen, zullen zy, ſchoon volkomen bewust van wien gy ſpreekt, zich aanſtellen als des onkundig, en op den naam niet te kunnen komen, of u in 't een of ander opzigt verkeerd verſtaan: en dit alleen om gelegenheid te hebben tot het voldoen hunner kwaadaartigheid, door het vermelden van eenig kwaad of perſoonlyk gebrek 't welk hem aankleeft, en niet te vrede, met dus alle dwaaling, omtrent den naam, te voorkomen, zullen zy, tot verdere opheldering voortgaan, met het vermelden van de misſlagen zyns Vaders, en de ongelukken zyner Familie; dit alles verrigtende met de ſchynbaarſte opregtheid en eenvoudigheid,

om alle misſlagen te vermyden; en geen twyfel altoos over te laaten, welken Perſoon men bedoelt. ——— Spreekt gy, by voorbeeld, van eene Juffrouw, zy zullen vraagen of gy die meent, wier Overgrootvader een bankroet maakte, ſchoon zy de trotsheid heeft van haar koets te houden, daar anderen, van veel beter afkomst, te voet gaan, —— vervolgens zullen zy zich als 't ware bedenken, dat gy mogelyk haare Nigt meent, van denzelfden naam, wier Moeder een ongelukje gehad heeft, ſchoon de Dogter haar Fortuin maakte door een Huwelyk.

Het van verre aanduiden van een' misſlag doet veel meer kwaads, dan dien voluit te vermelden: want het geen ter aanvullinge open blyft, wordt meer dan genoegzaam aangevuld. 'Er ſteekt minder boosheids en minder nadeels in het noemen van iemands Naam, dan in het bybrengen der voorletteren alleen: zulk eene gevaarlyke dubbelzinnigheid kan de onaangenaamſte vermoedens verwekken.

't Is niet zeldzaam voor Nydigaarts, dat zy, naa dus voorbedagtlyk hun best gedaan te hebben om de beste Characters te ontluisteren, bevangen door den ſchroom der ontdekkinge hunner boosaartigheid, die verdenkingen zoeken af te weeren, met u te verzekeren, dat het geen zy gezegd hebben niet meer is dan het loopend gerugt; zy zelve kunnen geenszins gelooven dat het zo ſlegt met de zaak gelegen zy als men zegt: zy hebben tot een' grondregel altoos het beste te hoopen: en nooit het ſlegtſte van iemand te gelooven of te vertellen. ——— Nogthans zullen zy de geſchiedenis in alle gezelſchappen voortpraaten, om hun Vriend den dienst te doen, dat zy betuigen, 'er niets van te gelooven. Meer goede Naamen zyn, op deeze wyze, door valſche Vrienden geſchonden, dan openlyk door bekende Vyanden geſchandvlekt. Een *indien*, een *maar*, een oogſlag, een zwakke verdeediging, een twyfelaanduidende hoofdſchudding; of een haastig ontvallen woord, kunſtig te rug geroepen, krenken een character meer dan de geheele battery der Kwaadaartigheid, openlyk daar tegen losgebrand.

Men denke niet dat Nyd nimmer pryst. ——— Liet hy dit agterwege, dan zou hy zich zelven ontdekken, en zyne kwaadaartigheid aan den dag leggen: en hy heeft den besten uitſlag te wagten van het bedekken zyner bedoelinge. Wanneer de Nyd voor heeft, een allertreffendſten ſlag toe te brengen, pryst hy 't meest; ſchoon meest al zorg draagende, dat het Voorwerp zyner loffpraake een on-

onverſchillig of gemeen character betreffe, en dus verzekerd dat deeze lof niet zal klemmen.

't Is de ongelukkige geaartheid van een Nydigen, dat hy niet genoeg hebbe aan 't weezenlyk verdriet, 't welk hem knaagt; maar ſteeds zyne zelfplaageryen vermeerdert, door het oog geduurig gevestigd te houden op de voordeelen van anderen. Hy verliest het voorwerp, 't geen hem ontrust, nooit uit het gezigt, en kan het 'er niet van afwenden, om, voor eene poos, verligting te krygen.

Mogelyk maakt men zich te gereeder en veelvuldiger aan Nyd ſchuldig, om dat die ondeugd, even als Leugen en Ondankbaarheid, ſtrafloos kan gepleegd worden: doch dat 'er geen menschlyke wetten tegen deeze misdryven zyn vastgeſteld, is zo verre van eene aanſpooring te zyn om ze te begaan, dat die bedenking alleen genoegzaam zou weezen, om Wyzen en Braaven 'er van af te ſchrikken: want van hoe haatlyk eene natuur moeten die Zonden zyn, die geoordeeld worden boven het bereik der Menschlyke Straffe te weezen, en aan GODE worden overgelaaten!

AANMERKINGEN OVER DE ZINKING-KOORTS, WELKE VOORNAMELYK IN DE MAAND JUNY DES JAARS 1782, TE AMSTERDAM, GEHEERSCHT HEEFT.

Door

J. P. MICHELL, M. D.

Niets is 'er, 't welk de beoeffening der Geneeskunst moeijelyker maakt, dan de geneezing der heerſchende Ziekten (*Morbi epidemici*), welke dikwerf, onder eene ongewoone gedaante voorkomende, eene gewoone geneeswyze vereiſchen; daar zy, in tegendeel, ſomwylen als gewoone Ziekten verſchynende, op eene geheel andere wyze moeten behandeld worden. De waarneemingen van *Sydenham*, *Pringle*, *Huxham*, *van Swieten*, *de Haan*, *Stoll* en anderen, bewyzen dit onwederſpreekelyk.

In die gevallen geeft eene volmaakte kennis van het Land, alwaar de Ziekte *epidemice* graſeert, deszelfs eigenſchappen en ligging, de leevenswyze der inwoonderen (*), en de te vooren aldaar geheerscht hebbende Ziektens, den Geneesheer dikwerf eenig licht, en baant hem den weg, tot de onderſcheiding der Ziekte, en haa-

re

(*) De geſteldheid (*Conſtitutio*) der ligchaamen.

re geneezing. ——— En zo dra men dit op ons Land, en de onlangs geheerscht hebbende Ziekte, toepast, zal een ieder, die de Natuur met wysgeerige oogen beschouwt, en de oorzaaken der dagelyks voorvallende dingen navorscht, ras ontdekken, welke de oorzaaken van de hier algemeen gegrasseerd hebbende Ziekte geweest zyn, en in staat gesteld worden, te oordeelen, in hoe verre de tegenwerping, die veelen tegen de zekerheid der Geneeskonst, uit de schynbaar verschillende behandeling dier Ziekte van verscheidene Geneesheeren, gemaakt hebben, gegrond zy?

Sommige immers genazen de Lyders door aderlaatingen en verkoelende middelen, terwyl anderen, losmaakende en ontlastende gebruikten, met even goed gevolg: daar weder anderen zig van andere middelen bedienden: en sommigen zelfs, de geheele Ziekte aan de natuur overlaatende, niets dan eene goede leevensmanier aanraadden. Op het Land, herstelden de meeste Lyders (schoon van Geneesmiddelen ontbloot,) gemakkelyk; in de Steden kwamen 'er veelen by om; moest het algemeen, dat een zaak slegts oppervlakkig inziet, dus niet twyfelen aan het nut en de zekerheid der Geneeskonst? Ik meen egter zeker te kunnen betoogen, dat die schynbaare verschillendheid geene tegenwerping tegen de kunst zy, neen; maar dat de Geneeswyze, die van kundige Geneesheeren in het werk gesteld is, hoe verschillende zy ook in den eersten oplag schynen moge, op de Reden gegrond geweest zy, ja dat de aart der Ziekte eene dusdanige behandeling vereischt hebbe. Deeze bedenkingen hebben my aangezet, eenige aanmerkingen op het papier te stellen, niet om alle behandelingen, welke in deeze Ziekte somwylen van onkundigen gebezigd zyn, te verdedigen, noch om die geene, welke een eenige geneeswyze als (*Specifieq*) eigenaartig voor deeze Ziekte hebben aangepreezen, voor te staan: maar om het algemeen het onvoordeelige vonnis, het welk zy, over de onzekerheid der Geneeskonst, uit de oppervlakkige beschouwing van den loop en de behandeling deezer epidemische Ziekte, geveld hebben, zo het moogelyk was, te doen herroepen. Dan laat ons tot de zaak zelve overgaan.

Dat de meeste ziekten, welke wy in ons land *epidemice* zien grasseeren, uit de beleete doorwaasseming voortkomen, hebben alle Geneeskundigen aangetekend, welke over de Ziekten van ons Land geschreeven hebben: de Heer Dr. *van den Bosch*, heeft dit ook in zyne Prysverhandeling betoogd en bewezen: ja zelfs schynen de aanleidende oorzaa-

zaaken der Ziekten, welke haare zitplaats in de Ingewanden hebben, en welke wy, onder den naam van Ontſteeking, Gal- en Rotziekten behandelen, voor het grootſte gedeelte in de belette uitwaasſeming te beſtaan: hier door immers worden de ſcherpe vogten naar de Ingewanden gebragt, de verteering bedorven, de gal ſcherp, de vogten ontaard, en 'er ontſtaat, inzonderheid zo de ingewanden reeds met eene rottige ſtof (*faburra putrida*) vervuild zyn; eene Gal- of Rotkoorts (*): blyven die ſcherpe vogten, op eene andere plaats, in de zelfſtandigheid der ingewanden van den buik en borst, by voorbeeld, vast zitten, zo koomt 'er eene plaatzelyke pyn, koorts en ſomwylen ontſteeking, indien de ligchaamen, in welke het valt, ſterk volbloedig en prikkelbaar (*irritabilis*) van aart zyn.

Ondertuſſchen maakt ons de plaatzing en ligging van het Land, het welk wy bewoonen, en dat laag, moerasſig en wateragtig is, de menigvuldige veranderingen van het weêr, dat meest al koud en nat is, het misbruik der koffy en thee, gepaard met zwaar verteerende ſpyzen, en geeſtryke dranken, het ſtilzitten, het verzuim van beweeging en ligchaamsoeffening, de viſch, welke in ons land in geene geringe hoeveelheid genuttigd wordt, om kort te gaan; de geheele leevensmanier, geſchikter om Ziekten te krygen, welke van eenen minder heeten aart zyn: en deeze krygen wy van de minst aanleidende oorzaak.

De ongevoelige uitwaasſeming (*perſpiratio inſenſibilis*) immers belet zynde, bederft door haare rottige geaartheid alle de andere vogten des ligchaams, en doet inzonderheid de ſtoffen, welke in de maag en ingewanden zyn, en door de vogtige warmte allergeſchiktst zyn tot rotting, ontaarten: de gal, het vogt dat in de maag, in de darmen en van de alvleeschklier (*pancreas*), wordt afgeſcheiden, en het ſlym (*mucus*) zelve, 't welk het voedzel-kanaal (*tubus alimentaris*) voor ongemak beveiligt, worden aangedaan en rotagtig: en dus ontſtaan, uit de belette uitwaasſeming, verre de meeste Gal- en Rotziekten, die in ons land *epidemice* grasſeeren.

Dan worden de ingewanden zo ſterk niet aangedaan door de

(*) De waarheid van deeze ſtelling blykt allerklaarst uit de uitmuntende beſchryving, welke de zeer Geleerde Heer Dr. *de Mann*, van de oorzaaken, loop en genezing der Rotkoorts, welke te Maurik, in den Ampte van Neder-Betuwe, in de jaaren 1770 en 1771 heerſchte, gegeven heeft.

de belette uitwaasseming: is 'er geene rottige stof (*faburra putrida*) in de eerste wegen (*primæ viæ*), zo komt 'er eene eenvoudige Zinking-Koorts (*febris catarrhalis*) uit die oorzaaken voort.

Deeze Koorts is alle jaaren meer of minder algemeen in ons Land, inzonderheid in het voorjaar; wanneer de lugt ontlaat, en de Zon de wateragtige dampen van het aardryk, het welk zig dan, als het ware opent, begint op te trekken: dan immers droogen de landeryen, welke onder water staan, langzaamerhand uit, de lucht wordt met vochtige en rotagtige dampen vervuld, welke door de Zon, die nog weinig kragts heeft, even boven het Aardryk opgenoomen, in den Avond- en Morgenstond weder neerdaalen. De oorzaaken, die de uitwaasseming beletten, blyven voortduuren. —— Het natte koude weêr belet de uitspanningen, die in ligchaamsbeweegingen bestaan: het gebruik egter, van zwaar verteerende spyzen, geroökt en gezout vleesch, by voorbeeld, vermindert niet: de ligchaamen worden dus geschikter tot de beletting der uitwaasseming. De lucht, ondertusschen, wordt opgevuld met brandbaare en zwavelagtige deeltjes, en het weêr wordt warmer, schoon het vogtig blyft. —— Men ontbloot zig, en kleedt zig dunner; (dat in ons Land een der grootste misbruiken is,) en dus wordt men op de eerste Dondervlaag (welke noodzaakelyk, zo de lugt genoegzaam met die brandbaare deeltjes (*phlogisticæ particulæ*) bezwangerd is, volgen moet) aan eene Verkouding (*catarrhus*) of Zinking-Koorts (*febris catarrhalis*) bloot gesteld.

Deeze Weêrkundige (*meteorologische*) Waarneemingen, zyn door eene langduurige ondervinding beyestigd, en men heeft bevonden, dat hoe vogtiger de Winter, hoe natter en kouder het Voorjaar, en hoe veranderlyker het weêr was, hoe meer Zinking-Koortzen 'er gegrasseerd hebben.

Deeze Koorts is dus, als men het zo noemen mag, een ons Land eigene Voorjaarsziekte; op verschillende plaatzen komt zy onder verschillende gedaanten voor (*). Zinkin-

(*) In het Overmaassche, by voorbeeld, regeert zy onder den naam van *bofziekte*: welke in eene pynelyke opzetting der Klieren bestaat, het geheele hoofd is gezwollen, de adem stinkt, en geeft duidelyke tekenen van rotting in de vogten te kennen. In Rhynland zyn het puisten en bloedvinnen, welke de landlieden in het Voorjaar kwellen: zomwylen komt zy als een heelziekte voor. Zie BERKEY'S *Natuurlyke Historie van Holland*, IIde D. 5de St. p. 224.

kingen, rôos, verkoudheid, verſtopping in het hoofd, ruizen der ooren, oogontſteeking, pyn door de leden, zyn de gemeenſte toevallen, welke zig by die Koorts voegen: —— de Buiksingewanden zyn meest al eenigzins aangedaan. —— Men geneest ze door de belette uitwaasſeming te herſtellen. —— Niemand, dan die reeds door voorgaande Ziekten verzwakt, gefolterd, of aan den rand van het graf gebragt is, ſterft 'er aan, indien de Ziekte wel behandeld wordt.

Dan hier uit kan men afleiden, waarom 'er zo veele zwakke, teeringagtige en ſukkelende Lyders, in het Voorjaar ſterven? en waarom de maand May, eigenlyk, 'er zo veelen weg ſleept? —— Deeze maand immers is, voor zodanige Lyders, meer dan de Maart, te vreezen (*).

Dog in het algemeen is de Ziekte zeer goedaartig, friſſche lucht, eene geſchikte leevenswyze, beweeging, en eenige zagt op de huid werkende middelen, als de Vlier, Camille, en diergelyke Plantgewaſſen, komen de Ziekte voor, en geneezen ze. Zyn de Ingewanden aangedaan, zo is 'er zomwylen een zagt braak- (*emeticum*) of buikopenend- (*eccoproticum*) middel van noden: zelden behoeft men eene aderlaating te doen, of blaartrekkende plaasters aan te leggen, in geval 'er plaatſelyke pyn is. In deze Koortzen koomt de *Kina* weinig te pas. Dr. *van den Bosch* tekent dit ook aan.

Zyn nu de oorzaaken deezer Zinking-Koorts algemeenen geweest in het voorledene Voorjaar; hebben de geduurige veranderingen van het weêr, de ligchaamen geſchikter gemaakt tot deeze Ziekte: en zyn ze zelfs aanleidende oorzaaken van de epidemiſche conſtitutie geweest: heeft de aanhoudende natte en vochtige geſteldheid van het weêr, gevoegd by de ſchielyk op de kou volgende warmte (welke de ligchaamen tot de rotting meer bevattelyk maakte,) eindelyk, de Ziek-

(*) De Heer KERSSEBOOM heeft dit volledig uit de Doodlysten beweezen: en de Heer BERKHEY heeft zyne Tafelen overgenomen, en in zyne *Natuurlyke Historie van Holland*, IIde D. 5de St. p. 1758 en volgende, geplaatst. —— De meeste ſterfgevallen vallen dus hier te Lande, met de verandering der Saizoenen voor: en geduurende het klimmen der Zonne, van omtrent den 21 Maart tot omtrent den 21 Juny toe, ſterven er een vyftiende deel meerder Menſchen, als in eenig ander van de drie Getyden des Jaars. Men kan hier over, BERKHEY en KERSSEBOOM, breeder naſlaan.

Ziekte zelfs algemeen veroorzaakt, (gelyk wy ſtraks betoogen zullen) zo twyffel ik geen oogenblik, om deeze Ziekte te bepaalen, als eene Zinking-Koorts (*febris catarrhalis*,) dat is eene uit de belette, doorwaasſeming voortkomende Ziekte, welke de maag en ingewanden der Borst en Buik, reeds door de te vooren opgenoemde oorzaaken verſlapt, voornamelyk heeft aangedaan.

Dan behoeven wy onze toevlugt niet te neemen tot vreemde naamen, als *gripe*, *fluxion* of *influenza*; zeker is het, dat wy hier te Lande zeer geſchikt zyn, om het geen van afgelegene volken koomt over te neemen, en in een algemeen gebruik te brengen: en of dit in een Land, 't welk door den Koophandel beſtaan en bloeijen moet, meer voordeel, dan nadeel, toebrengt, zal ik niet beſlisſen; dan dit is onwederſpreekelyk, dat het Wysgeeren, noch Geneeskundigen, vry ſtaat, een naam aan eene zaak te geeven, die voor het algemeen onverſtaanbaar is, indien zy in ſtaat zyn, in hunne moedertaal, met verſtaanbaare woorden te bepaalen, wat de zaak zy? Dog laat ons niet over woorden twisten, maar veel liever overgaan tot de beſchouwing der oorzaaken, van de meerdere algemeenheid der Zinking-Koorts.

De voorgaande Winter heeft, door de ſchielyke veranderingen van het weêr, de Natuurkundigen zelfs verbaasd: De geleerde Heer *Houttuin* heeft 'er waarneemingen op genomen, waar uit de ſchielyke veranderingen, van koud en warm, en van warm en koud, weêr, allerduidelykst blyken kunnen. Zie *de Geneesk. Jaarb.* Vide D. 3de St. p. 107. van de *byzondere berichten*; en verg. Vide D. 5de St. p. 163.

Dit vochtige koude Weêr maakte de Menſchen geſchikter tot de belette uitwaasſeming, verſlapte de deelen, ontbond de vochten, en maakte dus de ligchaamen vatbaarder voor bederf en rotting. Inzonderheid, toen de warmte, die wy in May buitengewoon hadden, door eene in het laatst van die maand gevallene Dondervlaag, in eene vochtige natte koude veranderd wierd; zo kon het niet anders zyn, of de lieden, die, door de voorgaande oorzaaken, reeds allergeſchiktst waren, om koude te vatten, en eene ontbinding der vochten te ondergaan, moesten algemeen in eene Zinking-Koorts, of een andere, uit de belette uitwaasſeming voortkomende, Ziekte, vallen.

Die ſchielyke veranderingen van het Saizoen zyn, in het geheêle Noordelyke gedeelte van Europa, waargenomen ge-

wor-

worden, en hebben dezelfde uitwerkzelen gehad op de ligchaamen van Inwoonderen, nog minder, dan wy Hollanders, die een laag wateragtig Land bewoonen, tegen die veranderingen beſtand. Deeze is de reden, dat die Zinking-Koorts, niet dan door het verſchillende climaat van het Land, door het temperament en leevenswyze der Inwoonderen, van onze Ziekte verſchillende (*), in Rusland, Poolen, Zweeden, Denemarken, Duitschland, Engeland, Frankryk, kortom, door geheel Europa, geheerscht heeft; gelyk men uit de gemelde *Jaarboeken*, Vde D. 3de, 5de en 6de St., en het eerſte Stukje van het eerſte Deel der *Nieuwe Geneeskundige Jaarboeken*, zien kan.

Maar ik hoor, dunkt my, tegenwerpen, 'er is overal eene beſmetting in de lucht geweest; de eene immers heeft de andere aangeſtooken, en de Ziekte is van plaats tot plaats overgegaan. Ik antwoord dat alle algemeene oorzaaken de ligchaamen aandoen, en bevattelyk maaken, tot de eene of andere aandoening; dat dus de hoedanigheden der lucht, die wy allen moeten inademen, niet altyd behoeven beſmettelyk te zyn; neen, maar dat de lucht zelve de ligchaamen, onmiddelyk, dat is, zonder van den een naar den ander over te gaan, kan aandoen; waarom moet men dan voort beſmetting (*contagium*) ſtellen, indien men het uit de verandering der bekende hoedanigheden van de lucht genoegzaam kan uitleggen (†). My dunkt dat men de epidemiſche Ziekten, (dat is, die algemeen heerſchen,) te veel met de beſmettelyke (dat is, die door haare uitwaaſe-

(*) Dit blykt uit de beſchryving der Ziekte, welke door de Geneeskundige Faculteit te Praag, en in de *Acta Wittenbergica*, gegeven is: en uit de korte Schetzen, welke de Franſchen en Engelſchen van deeze Ziekte in de Tydſchriften geplaatst hebben. Zie gemelde *Jaarboeken*, Vde D. 3de, 5de, 6de St. en het vervolg.

(†) Het is immers geene tegenwerping tegen deeze ſtelling, dat de Ziekte overal niet op één tyd geheerscht heeft: noch dat de aanleidende oorzaak der *Epidemie*, in alle landen dezelfde geweest zy: het is ons genoeg, beweezen te hebben, dat het weêr, de ligchaamen in het algemeen, vatbaar gemaakt heeft, om, van de minst aanleidende oorzaak, zulk eene Ziekte te krygen: deeze oorzaak moet men ook in de lucht zoeken; en die is 'er overal niet op één tyd geweest: den 26 Maart, by voorbeeld, hadt men te *Helſingör* vorst, daar men op den 23 te *Weenen* een Zomerſchen dag hadt.

ſemingen, uit haaren aart, de ligchaamen aanſteeken) verwart, en ik vinde geen reden, hoegenaamd ook, om eene Zinking-Koorts, die niet beſmettelyk van aart is, om dat ze algemeen (*epidemice*) heerscht, beſmettelyk te noemen. Eene verdere graad der Ziekte kan misſchien beſmettelyk worden, wanneer de lugt, namelyk, door ſtinkende uitwaasſemingen aangeſtoken wordt, zo moet zy noodzaakelyk de Ziekte verder voortplanten: dog hier van nader.

Wat aangaat de loop der Ziekte, zo kan men in het algemeen aanmerken, dat zy met eene Hoest begon, die droog was; daar kwam benaauwdheid, een lelyken ſlymagtigen ſmaak in den mond; zwaare pyn in het hoofd en de lendenen, ſomwylen ook in de ledemaaten; loomigheid, geene trek in het eeten, walging, winden, ſlaapeloosheid, dorst en koorts by: — in meest alle Lyders was 'er eene plaatzelyke pyn op de krop der maag, (*cardia*) of in het hartekuiltje, gelyk men zegt. — By ſommigen was 'er eenigzins Loop (*diarrhea*) by: in deeze graad der Ziekte, welke de ligtſte was (*), kwamen de te vooren opgenoemde, en in de gewoone Zinking-Koorts aangepreezene, middelen te pas: de friſſche lugt, en de onthouding van dierlyke voedzels, en ſomtyds een aftrekzel van Vlierbloemen, met Honig en Azyn (*oxymel*,) enz. genazen de Lyders in weinige dagen, met ontlasting van lelykſmaakende fluimen en ſlym, en eene ſtinkende urin en zweet: 't welk eene duidelyk blyk oplevert van de min of meer rottigen aart deezer Zinking-Koorts; — op andere tyden immers, wanneer men die Ziekte heeft waargenomen, was de ſlym, de urin, noch het zweet, dat by de ſcheiding der Ziekte ontlast wierd, ſtinkende.

Dan meestal waren de maag en de eerſte wegen eenigzins vervuild; en dus was de maag inzonderheid, die door de voorgaande oorzaaken reeds aangedaan was, lyden-

(*) Men kan immers de enkelde verkoudheid, (de *coryza*, of *catarrhus*) tot deeze Zinking-Koorts niet brengen: het is eene pooging der natuur om de belette uitwaasſeming te herſtellen, en zig van de in het hoofd of borst geplaatſte ſcherpe ſtoffen te ontlasten, welke meest altyd voldoende is, en byna nooit de onderſteuning der konst vereischt, zo de Lyders ſlegts geene misſlagen in hunne leevenswyze begaan: men kan ze op zyn best eene ongeſteldheid noemen, en om dezelve te verzaaken, wordt 'er ook zodanig eene ſamenloop van oorzaaken niet vereischt dan tot eene Zinking-Koorts.

dende; de toevallen waren eenigzins heviger; de pyn op de *cardia* was ſnydende, en werd door het hoesten erger; de Lyders klaagden dat zy niet doorhoesten konden, —— alle voedzel benaauwde, en de verteering was geheel bedorven: de Lyders braakten ſomwylen ſlym en rottige, vuile ſtoffen, met verligting: meest allen waren zy misſelyk, en hadden neigingen tot overgeeven en ſpanning op de borst: zy loosden, door de hoest, niet dan een weinig lelykſmaakende taaije ſlym, en dat nog met veel moeite: de huid was geſpannen en droog: de pis rood, weinig, en ſtinkende: de afgangen dun en rotagtig, de koorts onregelmaatig: de geneezing der Ziekte wierd door dezelfde wegen volbragt: alleen de afgangen deeden hier meer nut, voornamelyk van gebonden ſtoffen: en de opgegeevene ſluimen waren ſtinkender en galagtig: ſomtyds zwart en groen van kleur.

Somwylen verplaatſte zig de ſtof naar de longen, naar de borſtſpieren, of naar de buiksingewanden, ſomwylen naar het hoofd, naar de oogen, enz. Gebeurde dit in ſterke, volbloedige, en gevoelige Lyders, dan kwam 'er ſomtyds ontſteeking by.

Van die verplaatzing der ſtof heb ik zwaare hoofdpyn, ſlaapzugt, (*coma*) de uitzweering van het oog, (*hypopyon*) razerny (*phrenitis*), zotheid (*fatuitas*), buikpyn (*colica*) en zydewee (*pleuritis*), waargenomen (*). Dan indien 'er eene rottige galſtoffe (*faburra putrida bilioſa*) in de buiksingewanden was, gelyk in menſchen, by voorbeeld, welke zig lang aan eene ſlegte leevensregel hadden overgegeeven, die verſchooning en friſſche lugt misten, en aan rottige uitwaaſemingen waren blootgeſteld, die de geeſtryke dranken misbruikten, die reeds door koorts, ziekte, aderlaatingen, of andere ontlastingen waren afgemat, wien de ingewanden verzwakt, of daar verkeerde middelen gebruikt waren, enz. zo wierd de ziekte meer ſamengeſteld,

(*) In twee gevallen plaatſte zig de ſtof op de blaas: in de eene kwam 'er opſtopping (*iſchuria*) der pis: in de ander *catarrhus veſicae*: in beide liet ik een *Empl. de labdano et de veſicat. aa* aanleggen; op de pynelyke plaats, een lavement zetten; en verzachtende, verdunnende drank drinken: de eene was daar door geheel herſteld, zodra namelyk de plaaster een blaar had getrokken: in het laatſte geval bleef de pyn nog ſchoon minder hevig; ik gaf daarop de *alumen* met *pulv. radiſaleb*, en dit genas de lyderesſe ſpoedig.

ſteld, en dus, als het ware uit een Gal- en Zinking-Koorts beſtaande, begon zy den aart eener Rot-Koorts te krygen.

Dan was, buiten de reeds opgenoemde toevallen, de koorts heviger en meer verzwakkende, de tong was met een geele, bruine, en dikwerf zwarte korst bedekt, de mond droog, de ontlastingen hadden een ondraaglyken ſtank, zy liepen met de urin den Lyder onwillig af: en in die gevallen kwam 'er altyd ſprouw, (*apthae*) en dikwerf ſtuipen en raazende yling (*delirium phreniticum*) by: de kragten bezweeken, de pols viel in, en zo de Ziekte van den beginne aan niet was tegengegaan, of zo de Lyders door aderlaatingen, of voorgaande ziekten verzwakt waren, en men ondersteunde dan de krachten niet met den koortsbast, wyn, enz. volgde 'er ſpoedig de dood op.

Ik heb van twee allerkundigſte Geneesheeren gehoord, dat, na eene aderlaating in eene volbloedige, jonge en ſterke Lyder, de krachten zo waren ter nedergeploft, dat niet alleen de middelen, om de krachten aan te wakkeren, van geen nut waren: maar zelfs de na de aderlaating aangelegene Spaanſche Vliegen geen de minſte uitwerkzelen hadden. ——— De Lyder ſtierf drie dagen na het begin der ziekte.

Dan het is aanmerkingswaardig, dat die graad der ziekte, en die ſamenloop van oorzaaken, weinig, dan in gemeene Lieden, welke eene bekrompene leevenswyze hadden, wierden waargenomen. En de reden hier van dunkt my is gemakkelyk uit te leggen. Niets is 'er namelyk, (en dit is alderzekerſt) het welk in eene Ziekte, die van de ſchadelyke hoedanigheden der lucht voortkomt, meer goed doet, dan de verbetering dier ſchadelykheid van de lucht. ——— Niets dat de Ziekte erger maaken kan, dan derzelver verdere beſmetting door uitwaaſemingen. Gemeene lieden, welke klein behuisd zyn, zig met het ſlegtſte voedzel behelpen, en byna geen verſchooning hebben, zyn dus altyd meer blootgeſteld aan Rot-Koortzen, en ziekten, welke uit de beſmetting der lucht voortkoomen.

De ſchadelyke uitwaaſemingen, welke in deeze Ziekte inzonderheid wierden waargenomen, moesten dus noodzaakelyk de lucht meer en meer beſmetten, ſtaken een geheel huishouden aan, en maakten door haaren invloed de lieden bevattelyk voor de Ziekte, welke anders, door haare gezonde geſteldheid, waarſchynelyk, zouden vry gebleeven zyn, en liepen dus met de te vooren opgenoemde oorzaaken zamen, om ze in eene eigenlyk gezegde Rotziekte te doen overgaan; het geen, naar myne gedagten, algemeener gebeurd

beurd zou zyn, was het weêr niet buitengemeen koel geweest (*).

Zo men nu de teringagtige, zwakke en ziekelyke Lyders, welke de Ziekte, zelfs in haare eerſte of tweede graad, geen wederſtand bieden konden (†), en dus onder dezelve hebben moeten bezwyken, optelt, by de geene, welke door de verplaatzing (*metaſtaſi*) der ſtof op de edele deelen en by die, welke door den zamenloop van de Zinking- en Gal-Koorts omgekomen zyn, zal men zig over het getal der dooden zo niet meer verwonderen, 't welk in eene week hier te Amſterdam tot 364 gekomen is, daar het gewoone getal naauwlyks de helft in dit Saizoen bedraagt.

Onder de fatzoenelyke Lieden, welke eene goede leevensregel volgden, en zig van het ſchadelyke myden konden, de friſſche lucht inademden, en dikwerf van linnen veranderden, vondt men byna geene ſterfgevallen: integendeel was de ſterfte groot onder de kleine Gemeente: in eene week, meen ik, zyn 'er by de honderd Lyken op een Kerkhof begraaven, daar men anders niet meer dan een derde van dat getal had.

Dan de oorzaaken van deeze ſterfte op het land geen plaats gehad hebbende, zo blykt ook de reden, waarom 'er op het land byna geene Lyders door omgekomen zyn.

De geſteldheid immers der lichaamen op het land is ſterker en gezonder, dan in de Steden: zy zyn meer gehard tegen de aandoeningen der lucht, en minder geſchikt, om van de veranderingen van het weêr, waar aan zy dagelyks bloot geſteld zyn, aangedaan te worden: en worden zy al van de Ziekte aangegreepen, zo is hunne ſobere levensregel, hunne zindelykheid, en inzonderheid de friſſche lucht, oorzaak, dat zy de Ziekte minder hevig ondergaan, en 'er ſpoediger van geneezen. Indien men nu hier by voegt, dat zig de Souverain in ons Land, voornamelyk aan het wel-

(*) Te Koppenhagen immers, daar het weêr, ten tyde dier ziekte, droog en heet was, ſtierven 'er, dagelyks, meer menſchen aan. Zie *de Nieuwe Jaarb.* 1ſte *Deel* 1ſte *St. Byzondere Berigten*, *p.* 44.

(†) Onder deeze behooren voornamelyk ook de aamborſtigen (*aſtmatici*) de bakkers, by voorbeeld, ſchilders, lieden die in kalk werken, om kort te gaan, allen, die, door hun beroep, ſchadelyke deelen met de lucht vermengd inademden, kreegen de ziekte erger, inzonderheid, zo zy reeds eenige aandoening op de borst hadden.

welzyn der Landlieden, veel laat gelegen leggen, en dat 'er dus dikwerf kundige Geneesheeren, naar het Land, op hooge Orders, vertrekken, om de Lyders met raad en daad by te ſtaan (*), zo kan men gemakkelyk reden geeven, van het kleinere getal Lyders, dat op het Land, in vergelyking der Steden, door de grasſeerende Ziekten, omkomt. Daarenboven blykt uit deeze beſchouwing, de reden van het groot getal dooden, dat men te Haarlem, in de maand Juny voornamelyk, ten tyde der grasſeerende Zinking-Koorts, waargenomen heeft. De Lucht immers is daar veel meer gevuld met rottige, zwavelagtige deeltjes; zy is 'er veel natter en vochtiger; door dien de dampen, welke uit de modderpoelen des Meirs, die men *wielen* noemt, door de Zon opgenomen, in het digt op elkander geplante Bosch, dat aan de ſtad ligt, hangen blyven: deeze dampen zyn allerſchadelykſt, inzonderheid 's Morgens en 's Avonds, wanneer zy nederdaalen: en dan ſtellen 'er zig de Inwoonders van die Stad het meest aan bloot.

Die Luchtsgeſteldheid maakt niet alleen de Inwoonders vatbaarder voor Zinking- en Rotziekten, maar is 'er zelfs dikwerf de aanleidende oorzaak van, en altyd een beletzel in de geneezing: dit is de reden, dat de doorgaande Ziekten, te Haarlem, heviger woeden, en langer duuren: hier door zyn de ſterflysten altyd grooter (†), en, door dien, uit die doorgaande Ziekten, veelen een langduurige kwaal (*morbus chronicus*) behouden, zo begrypt men ligtelyk, dat zodanige zukkelende, zwakke, en ziekelyke Lyders, niet geſchikt om de minſte ongeſteldheid te verdraagen, ten tyde eener doorgaande Ziekte, noodzaakelyk het getal der dooden moeten vermeerderen (§).

Dan

(*) Dus hebben de Heeren DE MANN en VOLTELEN geen klein getal Lyders, welke aan de voor eenigen tyd gegrasſeerd hebbende Rot-Koortzen en Loop, (*dyſenteria*) ziek lagen, gered.

(†) Daar zyn weeken geweest, dat 'er te Haarlem, meer dan driemaal zo veel menſchen, dan gewoonlyk, aan die Zinking-Koorts geſtorven zyn.

(§) Men werpt my misſchien tegen, dat de Epidemien in vorige jaaren, te Haarlem, zo doodelyk niet geweest zyn, ſchoon de ligging der Stad dezelfde gebleeven is. Dan, indien men nagaat, dat de oorzaaken dier ſterfte noodzaakelyk moeten vermeerderen, met den aangroey van het aan de Stad liggende Bosch: en met de vergrooting van het aantal ſukkelende, en

aan

Dan laat ons tot de geneeswyze deezer Ziekte overgaan:

In de eerſte graad der Ziekte, kwam voornamelyk eene goede leevensregel te ſtade, en hier door wierden de meeſte Lyders geneezen. De zoete Hui, of Wey, de Groenten, en de onthouding van alle dierlyk voedzel, waren de beste Geneesmiddelen. Zo de ſlym vast zat op de Krop der Maag, gaf men, met een goed gevolg, kleine giften van de Ipecacoanha-Wortel, of liever van den Braakwynſteen; hier door ontlastten de Lyders veel taaije ſlym, en geraakten aan het uitwaasſemen; en zo men dan die uitwaasſeming door een goeden leevensregel, door veel drinken, door een aftrekzel van Vlier en Kamillebloemen, Conſerf van Vlier, enz. onderhield, herſtelden de Lyders ſpoedig.

Dan in den tweeden graad der Ziekte, waren de middelen, die uit Spiesglas bereid worden (*antimonialia*) onontbeerlyk: de ſlym zat vast aan den bovenſten Maagmond, en kon door geene middelen zo ſpoedig, dan door deeze, worden verdund, los gemaakt en ontlast; hierom moest men ze zomwylen voorſchryven, om braaking te verwekken: en ik heb in het algemeen waargenomen, dat de Lyders, die gebraakt hebben, ſpoediger geneezen zyn.

Na die ontlasting kwamen ze in kleinere giften te pas, dan bevorderden ze alle ontlastingen, en de Lyders wierden 'er zeer door verligt.

Dikwerf vereischte de vervuiling der Buiksingewanden zagte ontlastmiddelen (*Laxantia*); onder welke my de Senebladen, Tamarinden, Caſſia, Rhabarbar, Cremortartari, Ammoniak- en andere Middelzouten, den meesten dienſt ſcheenen te doen. De Lavementen (*clysmata*) deeden in de meeste gevallen eene heerlyke uitwerking. Deeze middelen waren het, die de oorzaak der Ziekte wegnamen, en de Lyders ſpoedig deeden herſtellen, indien zy een goeden leevensregel volgden, zig van dierlyke en verhittende voedzels onthielden, en de Wey in groote hoeveelheid dronken.

Dog de toevallen dier Ziekte eischten verzagting. —— De pyn en de benaauwdheid op de Krop van de Maag, waren zomwylen hevig: en de ſlaaploosheid matte de Lyders af: dit waren die toevallen, welke de meeste opmerking verdienden. De aderlaating wierdt van veelen, tegen de pyn,

aan langduurige Ziekten-kwynende Lyders, (welke by elk eene grasſeerende conſtitutie in getal aangroeijen,) zal men begrypen, dat deeze waarlyk de oorzaaken zyn.

pyn, ſpanning en benaauwdheid, aangepreezen; en ook met een goed gevolg, van zommigen, in het werk geſteld, indien de Lyders volbloedig, jong en ſterk waren; en zy voorzigtig gebruikt wierdt.

Dan dit Goddelyke hulpmiddel, het welk een van de magtigſte en ſpoedigſtwerkende middelen is, welke de Geneeskonst van de Voorzienigheid ontvangen heeft, wierd niet minder misbruikt; de pyn was voor zommigen reden genoeg om ader te laaten; bleef zy, na de aderlaating, of wierd zy erger, (gelyk zomwylen gebeurde), men herhaalde de bloedaftapping; en wanneer 'er dan benaauwdheid (*) by kwam, zo was 'er by onkundigen dubbele aanwyzing, om zelfs in de zwakſte Lyders *lucht te maaken*, (een uitwerkzel, dat veelen te vergeefs in dit geval van de aderlaating verwachten;) en merkten zy dan eene Spekkorst (†) (*crusta phlogistica*) op het bloed, dan waren 'er redenen genoeg van verantwoording, voor diergelyke lieden, om de Lyders dood te laaten, zo de pyn en de benaauwdheid niet week, of zo de plotzelyke verzwakking der krachten des Lyders, hem na de eerſte of tweede aderlaating niet reeds hadden doen verhuizen.

Dan de meeste Geneesheeren, welke dien eernaam waarlyk verdienen, zagen het geval beter in: zy begreepen dat de Ziekten uit haaren aart na de rotting overhelden: en dat dus de aderlaating niet dan by toeval, en door zamenloop van omſtandigheden, te pas kwam. Zy lieten, met een goed gevolg, een ader openen, in jonge, volbloedige, ſterke Lyders; zo de pyn hevig was, en 'er reeds tekenen van ontſtee-

(*) Deeze kwam gemeenlyk voort uit de vervuiling der Bovenbuiks-ingewanden, zomwylen uit winden, en uit het aangedaane ſlym: de laating deed 'er geen dienst in; dog een lavement, en zomwylen een rustend, (*anodynum*) zomwylen een ontlastend (*evacuans*) middel, verzachte dit toeval, het welk meest altyd van een ſtuipagtigen aart (*ſpasmodicæ naturæ*) ſcheen te zyn.

(†) Men weet tegenwoordig, en het is door de Proeven van den Heer *de Haan*, en anderen, volledig beweezen, dat die Korst geen teken van ontſteeking is, daar men ſtaat op kan maaken: men vindt ze immers op het bloed van gezonde Menſchen, zwangere Vrouwen, enz. dog zy is alleigemeenst waargenomen in Ziekten, die van de belette uitwaasſeming voortkomen.

ſteeking waren, of konden komen; zy herhaalden ze niet dan in weinige gevallen; en zy ſlaagden gelukkig.

In het algemeen wierdt de pyn na de aderlaating niet, dan voor een korte wyl, verminderd, en de benaauwdheid bleef; de reden hier van is, dat de oorzaak niet in ontſteeking, maar in een ſcherpe ſtof, die op de *cardia* vast zat, of in eene vuile ſtof in de Maag, te zoeken was: de Lyders immers, welke gebraakt hadden, hebben die benaauwdheid byna niet gehad. En in deezen nam eene plaaster, die uit het Empl. *de meliloto*, *galbano*, enz. met een gelyk deel Empl. *de veſicatorio* vermengd, zamengeſteld was, de pyn geheel weg: zonder dat men genoodzaakt was ader te laaten. In weinige Lyders bleef de pyn, na het aanleggen der plaaster; dan, zo dra de uitwaasſeming bevorderd wierdt, verminderde zy langzamerhand (*). Somwylen vereischte de ſpanning op de Borst, raauwheid, kug, dog voornamelyk de ſlaaploosheid, een zagt rustmiddel; ik heb van de *ſyrupus papaveris albi*, *diacodii*, enz. met antimonialia vermengd, de best mogelyke uitwerkzelen ondervonden; deeze middelen immers verminderden de ſpanning en de pyn, en openden de huidvaten (*vaſa cutanea*) en maakten dus de poogingen der natuur regelmaatiger tot voordeel der Lyders.

De toevallen, die, door de verplaatzing der ſtoffen, naar de edele deelen veroorzaakt wierden, vereischten, ieder naar zynen aart, verſchillende hulpmiddelen. Zo de krachten genoegzaam waren, kwam 'er somwylen eene aderlaating te pas: was 'er ontſteeking, zo moest zy herhaald worden. ——— In de andere gevallen, deeden de Spiesglas-middelen (*antimonialia*) goede uitwerkzelen, door de ſtof naar de huid te bepaalen, of de ontlasting, welke de natuur tot ſcheiding der Ziekte verkoozen had, te bevorderen. Zo de krachten weg waren, heb ik, met een goed gevolg, wyn laaten gebruiken, en de *Kina* by het *Spiesglas* gevoegd. Lavementen deeden altyd veel dienſt. ——— En de in de Ziekte zelfs reeds aangepreezene middelen, kwamen meest al-

(*) De geleerde Heer Dr. *Deiman* heeft een geval gehad, waar in de pyn en benaauwdheid, met de ſpanning op de Borst, bleef, ſchoon 'er alle middelen waren aangewend: hy vermoedde ſtuipagtige beweegingen, uit de aandoeningen van het Zenuwgeſtel voortkomende: en daarom gaf hy de Koorts-baſt, welke de uitwaasſeming en de andere ontlastingen in dit geval bevorderde, en de Lyderesſe ſpoedig genas.

altyd te ſtade. In veele gevallen, voornamelyk zo de leevenskracht opgewekt moest worden, (het zy de ſtof op de hersſenen of zenuwen gevallen was, of de Lyders door aderlaatingen verzwakt waren) heb ik tot behoud der Lyders Spaanſche-vliegen laaten aanleggen.

Op deeze wyze heb ik eenen Lyder, die, op last van eenen Apotheker, reeds twee maalen was adergelaaten, en die, door de verplaatzing der ſtof naar de hersſenen, eerst in een ſlaapzucht, (*coma ſomnolentum*,) en daar na in een raazende yling, met zwaare Koortzen (*phrenitis*), gevallen was, behouden.

De Man was zestig jaaren oud, en krachteloos, toen hem de Zinking-Koorts overviel: het leevensbeginzel (*principium vitæ*) was door die twee aderlaatingen nog meer uitgedoofd.

Het extrakt van de Koortsbast met de *Sulphur Auratum Antimonii*, de Wyn, prikkelende Lavementen, en de op verſchillende plaatzen herhaald aangelegde Spaanſche-vliegplaasters, Fomenten uit de Campher-Brandewyn, enz. hebben hem behouden: en hy zou zeker nog geſtorven zyn, zo niet een onzer beroemdſte en kundigſte Geneesheeren, myn verbod van meer aderlaatingen te doen (welke in dien ſtaat der Ziekte, door een ander, die zig den naam van Geneesheer aanmaatigde, nog waren aangeraaden, om, zo men my zeide, de Koorts en de yling te verminderen) bevestigd, en myne behandeling goed gekeurd had.

Dan laat ons overgaan tot de Geneezing van den derden graad der Ziekte; welke men dikwerf door braak- ontlast- en rottingſtuitende middelen voorkomen kon. Dan, zo 'er reeds rotting in de vogten was, of de krachten ten eenemaal gebroken waren; zo moest men de Lyders ſpoedig te hulp komen, of zy ſtierven. Dat de aderlaating in dit geval niet te pas kwam, maar allerſchadelykst, ja niet zelden doodelyk voor den Lyder was, heeft men uit het voorgaande ligt kunnen opmaaken. Herhaalde aderlaatingen, waren niet zelden de aanleidende oorzaak van deeze Rotziekte, inzonderheid zo 'er eene ſlegte levenswyze, eene met ſchadelyke uitwaasſemingen vervuilde lucht bykwam: dan moest men eerst een Braakmiddel geeven, uit de *tartarus emeticus*; vier of vyf greinen van dit middel, in water ontbonden, en in drie gelyke deelen verdeeld, (waarvan men om het uur een gedeelte gaf,) ontlastten ſtinkende, rottige ſtoffen, en veel ſlym; zo door den mond, als door de afgangen, welke ſchuimagtig waren, en een ondraagelyken ſtank by zig hadden: waren dan de krachten ge-

genoegzaam, zo kwamen de ontlastmiddelen, welke eene rottingweerende kracht hebben, voornamenlyk te pas: de Tamarinden, Cremortartari, Rhabarbar, de Middelzouten, het Ammoniakzout inzonderheid, en kleine giften van den Braakwynſteen, deeden de Lyders die ſtinkende ſtoffen met verligting ontlasten. De Koorts en de Yling wierden minder, de afgangen minder ſtinkend, en gebondener: de Urin wierd in groote hoeveelheid geloosd, en was met een zetzel; en de Lyders begonnen den veertienden, zeventienden, of eenentwintigſten dag te herſtellen: de trek tot eeten kwam weder: de Sprouwkorſten ſcheidden zig af: dog zy waren, ſchoon niet adergelaaten, doodelyk zwak, en men moest, om de wederinſtorting te beletten, de Koortsbast, Wyn, enz. tot verſterking laaten gebruiken.

Een ſterke volbloedige Lyder heeft, na die Ziekte ondergaan te hebben, eene trilling en ſtuipagtige aandoening op de Zenuwen, drie weeken lang, behouden, welke niet dan met de herſtelling der krachten, door Kina, Gentiaan, Oranjeappelen-ſchillen, Contragerva, Cascarille, enz. ophield. Ik heb, tegen de *Apthæ*, de Borax, in groote hoeveelheid, met goed gevolg, doen gebruiken: tegen de Yling, Mostaardpappen aan de Beenen laaten leggen; en, zo de rotting het vereischte, Fomenten aan laaten leggen, van Campher-Brandewyn, enz. In deezen ſtaat der Ziekte, heb ik geene Spaanſche-vliegen laaten aanleggen, wyl ik dagt, dat zy niet dan ſchade doen konden, in geval de eerſte wegen met eene rottige ſtof bezet, en de krachten nog genoegzaam waren.

Dan, was de leevenskracht door de hevigheid der Ziekte, of door herhaalde aderlaatingen, zo verzwakt, dat zy onderſteuning vereischte, dan moest men de Campher, de Wyn, en de Spaanſche-vlieg-plaasters by het gebruik van den Koortsbast, en de Spiesglasmiddelen, voegen: de Lavementen moesten ontlastende en rottingweerende zyn: en in deeze gevallen was het, dat de vaste lucht zomwylen te pas kwam.

Ik heb in eene Vrouw waargenomen, dat de Ziekte door de Urin, die een dik zetzel gaf, en door puisten (*anthraces*) op de huid haare ſcheiding had, welke eene ſtinkende en knaagende etter (*ichor*) loosde; deeze Lyderes was in de hevigheid der Ziekte, (en dit heb ik noch eens waargenomen) by na niet zonder ſtuipen geweest. —— Blusch-vlakken (*petechiæ*) heb ik in een anderen Lyder, welke,

door de aderlaatingen, te veel verzwakt was, om de Ziekte wederſtand te kunnen bieden, waargenomen.

De leevensregel moest, in deeze gevallen, verſterkend en rottingweerend zyn: dunne Vleesch-ſoupen met groenten en veel zuur, Hui met Wyn, Ooft, enz. was het beste voedzel voor zodanige Lyders: de Lucht moest ververscht en verbeterd worden, door Kruid te doen branden, Azyn uit te waasſemen, enz.: de Zieken zelfs, zo het mogelyk was, dikwerf van linnen veranderen; om kort te gaan, men moest alles doen, wat men in diergelyke Ziekten gewoon is, om de rotting tegen te gaan.

Dit was de gewoone loop en geneezing deezer Ziekte, zo als zy door de kundigſte en bekwaamſte Mannen, in de kunst is in het werk geſteld; de beroemde Heer *Deiman*, (wiens getuigenis in dit geval naar myne gedagten veel afdoet) heeft my, onder anderen, betuigd, dat hy de te vooren beſchreevene geneeswyze in deeze Ziekte, met het beste gevolg, gebezigd heeft: en waarlyk, zo men den loop en de toevallen der Ziekte, met het groot getal Zieken, welke, in deeze volkryke Stad, aan deeze Zinking-Koorts gelegen hebben, nagaat, zo zal men bekennen moeten, dat het getal der dooden klein geweest is; en men zal de Geneeskonst, welke hier by uitneemendheid bloeit, de verſchuldigde dankerkentenis niet weigeren, doordien het zeker is, dat zy eene medewerkende oorzaak geweest zy, waarom 'er niet meer Lyders aan deeze Ziekte zyn omgekomen.

VERTOOG, OVER DEN SCHYNBAAREN WEG, WELKEN DE IN HET VOORLEEDEN JAAR ONTDEKTE PLANEET, VAN DEN 1 October DEEZES JAARS, TOT DEN 1 April VAN HET VOLGENDE JAAR, ZAL BESCHRYVEN,

Door

J. F. HENNERT,

Hoogleeraar in de Wiskunde te Utrecht.

De Planeet, door HIRSHEL in Engeland, omtrent de maand Maart van het voorleeden jaar, ontdekt, heeft de verwondering en de oplettendheid der Starrekundigen opgewekt. Dit zeldzaam verſchynſel, het eenige van zyne ſoort, in deeze eeuw waargenomen, zal mogelyk tot nieuwe

we naavorſchingen over het Hemelſtelſel aanleiding geeven. Ten einde den Liefhebberen der Starrekunde eene bekwaame gelegenheid te verſchaffen, om dit verſchynſel te beſchouwen en waar te neemen, heb ik de plaatſen van deeze Planeet berekend, van veertien tot veertien dagen; beginnende met den *eerſten October* deezes Jaars. Tevens heb ik derzelver op- en ondergang, als mede doorgang door den meridiaan, of de middaglyn, bepaald. Vervolgens heb ik 'er eene Tekening bygevoegd, welke de plaatſen en de beweeging der Planeet, ten opzigte van twee vaste Starren, vertoont.

§. 1. Ik zal, by eene andere gelegenheid, de beginzelen openleggen, uit welken ik de *Theorie* deezer Planeet afgeleid heb. Men onderſtelle thans met my, dat de loopbaan weinig van een Cirkel verſchilt; en dat de helling der loopbaan klein is; vervolgens, dat men de verkorte afſtanden voor de waare aanneemen kan, zonder eene merkelyke dwaaling te begaan. Stellende den middel-afſtand der Aarde van de Zon = 1, heb ik den afſtand der Zonne van de Planeet = 18,83510; de helling van den loopkring = 50'. 55"; en de plaats van den opklimmenden knoop in 2^t 14° 30' gevonden. Deeze grondbeginzels heb ik aan veertien waarneemingen, te *Parys* gedaan, getoetst; en het grootſte verſchil in lengte ſlegts van één minuut bevonden. Volgens deeze *Theorie* heb ik de *geocentriſche* of aardkloots-middelpuntige lengte en breedte op deeze wyze bepaald. Men ſtelle dat L p N de loopkring van de Planeet, en t T A die van de Aarde is. (*Fig.* 1.) Verder ſtelle men de Aarde by T, en de Planeet by O, in de *oppoſitie*, welke voorgevallen is te *Parys*, den 26 *Dec.* 18 u. 3' middeltyd; dus te *Utrecht*, den 21 *Dec.* 18 u. 14' (*). De plaats der *oppoſitie*, dat is, de *geocentriſche* of *heliocentriſche* lengte, was 3^t 0° 52' 10".

Deeze plaats der *oppoſitie* by O heb ik aangemerkt als een vast punt, van 't welk ik de middel- of waare *anomalien*, die in de onderſtelling van een Cirkel-vormigen loopkring niet verſchillen, gerekend heb. De lengte der *oppoſitie* kan men thans voor het *Aphelium* aanneemen; het welk egter in een cirkelvormigen loopkring geen plaats vind. Men ſtelle dat de Planeet by *p*, en de Aarde by *t* zal zyn, den

(*) Het verſchil der middaglynen tuſſchen *Parys* en onzen Starre-toorn, is 11' 15" in tyd. Ik neeme thans 11' voor den omtrek van de Stad *Utrecht*. De pools hoogte is 52° 5'.

den 1 *Oct.* 13 u. 11′ te *Utrecht*. Vermits nu S *t*, of de afſtand der Zonne van de Aarde = 0,99980, en S *p*, of die der Zonne van de Planeet = 18,83510; en de lengte der Zonne = 6ᵗ 8° 56′ 49″, bekend zyn, zo zoude men den hoek *p t* S, of de *Elongatie*, en dus de *geocentriſche* lengte van de Planeet *p* vinden; indien de *heliocentriſche* lengte bekend ware; vermits het verſchil tuſſchen de lengte der Aarde, en de *heliocentriſche* lengte van de Planeet, den hoek der verandering (*Commutatio*), of *p* S *t*, evenaart. Om de *heliocentriſche* lengte te vinden, heb ik de boog O *p*, of de verwydering der Planeet van de plaats der *oppoſitie*, op de volgende wyze bepaald. Men ſtelle den afſtand *p* S = *f*; den omloopstyd der Planeet = *p*; het getal van dagen tuſſchen den tyd der *oppoſitie* en den gegeeven tyd, = D; en den afgeloopen boog O *p* = *a*; dan zal de bekende *analogie* van *Kepler* deeze proportie leveren: 1 : f^3 : = (365,25)² : p^2; of 1 : $\sqrt{f^3}$ = 365,25 : *p*. Verder zyn de tyden als de doorgeloopen ruimten in de eenvormige of cirkelvormige beweeging; dus, 360° : *a* = *p* : D. Deeze *proportien* door elkander vermenigvuldigende, verkrygt men, 360° : *a* $\sqrt{f^3}$ = 365,25 : D; en dus

$$a = \frac{360^\circ}{365{,}25\ \sqrt{f^3}}\ \text{D}.$$

Men dient aan te merken, dat de

$$Log.\ \frac{360^\circ}{365{,}25\ \sqrt{f^3}} = 8{,}0812605$$

eene beſtendige grootheid is; bygevolg vind men den boog *a* zeer gemaklyk door de *Logarithmen*; dus is, *Log. a* = 8,0812605 + *Log.* D. Het verſchil der dagen tuſſchen de *oppoſitie*, of den 21 *Dec.* 18 u. 14′ van 1781; en den gegeeven tyd in 1782, den 1 *Oct.* 13 u. 11′, is = 283,799 dagen = D. Dus vind men *a* = 3° 25′ 19″ = *p* O; bygevolg is de *heliocentriſche* lengte = 3° 25′ 19″ + 3ᵗ 0° 52′ 10″ = 3ᵗ 4° 17′ 29″. Nu is de lengte der Aarde = 6ᵗ 8° 56′ 49″; dus is de hoek *p* S *t* = 85° 20′ 40″: bygevolg zal men uit de twee zyden *p* S en S *t*, en den hoek *p* S *t*, den hoek *p t* S = 91° 36′ 50″ afleiden. Eindelyk, deezen hoek aftrekkende van de lengte der Zonne, of 6ᵗ 8° 56′ 49″, verkrygt men de *geocentriſche* lengte der Planeet = 3ᵗ 7° 19′ 59″, voor den 1 *Oct.* 13 u. 11′, middeltyd te *Utrecht*.

§. 2. De *geocentriſche* breedte heb ik op de volgende wyze berekend. Ik heb ten eerſten de *heliocentriſche* breedte bepaald, door middel van de lengte van den knoop, en van de helling der loopbaan. Men ſtelle in

(*Fig.*

(*Fig.* 2.) dat de boog V E de *Ecliptica*, en de boog N O de loopbaan van de Planeet is, die by B ſtaat, dus is de loodrechte boog B R de *heliocentriſche* breedte. Nu is V R, de *heliocentriſche* lengte, = ☌ 4° 17′ 29″, en V N, de lengte van den knoop = ☌ 14° 30′ (§. 1.); derhalve N R = 19° 47′ 29″. En verder, den hoek der helling N = 50′ 55″ (§. 1.) bekend zynde, zal men, volgens de klootſche *Trigonometrie*, vinden *tang.* B R = *tang.* N × *ſin.* N R; dus zal B R, of de *heliocentriſche* breedte, zyn = 17′ 14″½. Voorts zal men op de gewoone wyze de *geocentriſche* breedte vinden; namelyk, (*Fig.* 1.) *ſin.* *p* S *t*: *ſin.* S *t* *p* = *tang.* *helioc.* breedte : *tang.* *geoc.* breedte, welke = 17 10½″ zal bevonden worden.

§. 3. Naar de twee opgegeeven wyzen, heb ik de volgende Tafel berekend. Tevens heb ik, uit de lengten en breedten, de *ascenſien*, of de rechte opklimmingen, en de *declinatien*, of de afwykingen, volgens de gewoone manier afgeleid.

Middel-tyd.			Lengte.	Breedte.	Ascenſie.	Declinatie.
1782.						
1 *Oct.*	13u 11′	a	☌ 7° 19′ 39″	17′ 10½″	98° 0′ 14″	23° 33′ 10″
15 *Oct.*	12 11	b	— 7 22 49	17 39	98 3 20	33 29
1 *Nov.*	11 11	c	— 7 13 35	18 5	97 53 7	34 26
15 *Nov.*	10 11	d	— 6 53 19	18 24	97 28 58	35 50
1 *Dec.*	9 11	e	— 6 21 42	18 44	96 56 47	37 45
26 *Dec.*	8 43	f	— 5 19 30	19 3	95 48 49	41 0
Oppoſitie.						
1783.						
5 *Jan.*	8u 11′	g	— 4 53 46	19 13	95 10 0	42 21
15 *Jan.*	7 11	h	— 4 29 17	19 15	94 54 41	42 53
1 *Feb.*	6 11	i	— 3 53 1	19 17	94 14 35	43 51
15 *Feb.*	6 11	k	— 3 29 35	19 13	93 49 0	44 39
1 *Maart*	7 11	l	— 3 20 34	19 10	93 39 8	44 40
15 *Maart*	8 11	m	— 3 15 20	19 4	93 33 35	44 39
1 *April*	9 11	n	— 3 28 53	18 56	93 48 14	44 25

§. 4. Volgens die lengten en breedten heb ik de hier nevensgaande Tekening vervaardigd; waar van de lyn E C het gedeelte der *Ecliptica*, tuſſchen de twee en agt graaden der Tweelingen, bevat. De ſchynbaare loop van de Planeet volgt de orde der letteren *a*, *b*, *c*, enz. Hier uit blykt, dat de Planeet voortgaat, volgens de orde der tekens, tot den 13 *Oct.*; en daarna ſchynt terug te wyken, tegenſtrydig met de waare beweeging, tot den 1 *Maart*; wan-

wanneer de Planeet weder de waare beweeging hervat; naderende allengskens de *Conjunctie*. De tyden, wanneer de Planeet zal ſchynen ſtil te ſtaan, heb ik, volgens de *formule* $\sin. e = a \sqrt{\frac{a-b}{a^3-b^3}}$ berekend; waarin e de *elongatie* of den hoek $p\ t\ S$ (*Fig.* 1.); a den afſtand der Planeet van de Zon; en b den afſtand der Aarde van de Zon, betekent (*). Dewyl b zeer klein is, ten opzichte van a, kan men aan de voorgaande *formule* eene bekwaamere gedaante geeven, naamelyk, $\sin. e = \sqrt{\frac{a^3-a^2b}{a^3-b^3}} = \sqrt{\frac{1-\frac{b}{a}}{1-\frac{b^3}{a^3}}} = \sqrt{1-\frac{b}{a}}$; den Term. $\frac{b^3}{a^3}$ wegens de kleinheid weglaatende. Men zal dus, $e = 103° 20'$ vinden: in die *elongatie*, zal de Planeet omtrent den 13 *October* en den 10 *Maart* gezien worden; wanneer hy zal ſchynen ſtil te ſtaan. ——— Den tyd der *oppoſitie* heb ik op de volgende wyze bepaald. Om de betrekkelyke beweeging der Zon tot die der Planeet te vinden, heb ik een tyd van 60 dagen genomen; in welken de Planeet een boog van $43' 24''$ in haar loopkring (volgens §. 1.) en de Zon, $59° 8' 20''$ doorgeloopen heeft; dus is de betrekkelyke beweeging $= 58° 24' 56''$. Vervolgens zal men, door deeze proportie, den *ſynodiſchen* tyd, of den tyd tuſſchen tweeagtervolgende *oppoſitien*, vinden, zeggende, de betrekkelyke beweeging ſtaat, tot de beweeging der Zonne, gelyk de omloopstyd der Aarde tot den *ſynodiſchen Tyd*; welke dus 369d 18 u. 20′ zal bedraagen. ——— Deeze nu by den tyd der *oppoſitie* van het voorleeden Jaar gevoegd, zal de aanſtaande *oppoſitie* op den 26 *Dec.* 12 u. 34′ vallen; wanneer de lengte der Zonne zal zyn in $9^t 5° 28' 56''$, en die der Planeet in $3^t 5° 19' 32''$; bygevolg was de *oppoſitie* reeds voorby. Om nu den tyd der *oppoſitie* naauwkeuriger te vinden, dient men deeze *proportie* te gebruiken. De betrekkelyke beweeging ſtaat, tot 60 dagen, gelyk het verſchil der gevonden lengten van de Zon, en van de Planeet, of $9' 24''$, ſtaat tot 3 u. 51′ dus zal de *oppoſitie* invallen den 26 *Dec.* 8 u. 43′; zynde de plaats van de Planeet in $3^t 5° 19' 30''$. —— De waarneeming der *oppoſitie* zal van een groot belang voor de Theorie deezer Planeet zyn. Vermits de

(*) Zie myne *Elementa Aſtronomiæ*. § 402.

de *heliocentriſche* en *geocentriſche* plaats dezelfde zyn ten tyde der *oppoſitie*; zo zal men, door middel der gevonden *heliocentriſche* lengten, ten tyde der twee *oppoſitien* van 1781 en 1782, de breedten, de helling des loopkrings, en de plaats van den knoop naauwkeuriger kunnen bepaalen; gelyk ik by eene andere gelegenheid zal aanwyzen. Met nog meer zekerheid zal men, over de helling en den knoop des loopkrings, als mede over de natuur der loopbaane, naa de derde *oppoſitie*, welke in 't begin van het Jaar 1784 plaats zal hebben, kunnen oordeelen. Hier door bekend zynde de helling der loopbaan, de lengte van den knoop, en drie *heliocentriſche* lengten, zo zal men in ſtaat worden, om de *excentriciteit*, of uitmiddelpuntigheid des loopskrings, ook vry naauwkeurig te bepaalen. Alhoewel de navorſchingen over deeze Planeet, welken voor het Jaar 1784 gedaan worden, aan misſlagen blootgeſteld mogen zyn, zullen egter myne berekeningen reeds tot een grondſlag kunnen verſtrekken, ter beoordeelinge van de gedaante des loopkrings. Ondervind men, dat de uit de waarneemingen afgeleide lengten, omtrent 2 of 3 minuuten, grooter zyn dan de berekenden, zo zal men 'er veilig uit mogen beſluiten, dat de afſtand der Zonne van de Planeet grooter moet zyn, tegen het einde van dit of het volgend Jaar, dan dezelve geweest is; dat gevolglyk de Planeet zich van de Zon verwydert, en het *Aphelium* nadert. —— Het tegendeel moet plaats hebben, naamelyk dat de Planeet tot de Zon nadert, wanneer de waargenomen lengten kleiner bevonden zullen worden, dan de berekenden. Doch, indien men bevind, dat de berekende en waargenomene *aſcenſien* en lengten minder dan twee minuuten van elkanderen verſchillen, zo zal men nog niet in ſtaat weezen, om over de natuur der loopbaan veilig te oordeelen (*).

§. 5. Alhoewel myne *Theorie* niet ten volle naauwkeurig mogte bevonden worden, dezelve is egter juist genoeg, om de plaatſen van de Planeet den Liefhebberen der Starrekunde aan te wyzen. Men ziet in de nevensgaande *Figuur* de Aftekening van den voorvoet van *Caſtor* in de *Conſtellatie* der Tweelingen, alwaar de Starren ϵ en μ, in de knie, en aan den hak van *Caſtor* aangeſtipt zyn. In dien voorvoet is de beweeging van de Planeet bevat. Wanneer men eene lyn trekt tuſſchen die twee Starren, welken van de derde groot-

(*) Indien de middelafſtand der Zonne van de Planeet, als § 1 gedaan is, = 18,83510 kan geſteld worden, zal de Planeet zyne loopbaan in 81 jaaren 271 dagen volbrengen.

grootte zyn, kan dezelve tot een leidraad verſtrekken; vermits voorts, omtrent deeze lyn en de loopbaan van de Planeet, geene Starren gezien worden. Men kan derhalve verzekerd weezen van de Planeet te zien; wanneer men in dien omtrek een bleek Starretje waarneemt, niet zo ſchitterend als eene vaste Star, van de vierde of vyfde grootte. Intusſchen vertoont de Planeet zich nogtans wel onder de ſchynbaare gedaante van eene Star der vierde of vyfde grootte; ook zou dezelve zichtbaar genoeg zyn voor het bloote oog, indien het licht maar helderer ware. Door een kyker van 18 duimen, welke vyftienmaal vergroot, kan men de Planeet gemaklyk onderſcheiden. Van den 1 *October* tot den 25 *January*, zal de Planeet ten Oosten van de Starren ε en μ verſchynen. Omtrent den 1 en 15 *October* maakt hy met die Starren een rechten hoek ε *b* μ welks kleinere zyde *b* ε naar de ſtar ε gerigt is: vervolgens nadert hy de lyn ε μ, onder een ſtompen hoek. Omtrent den 5 *January* ſtaat hy in gelyken afſtand van de Starren ε en μ; niet verre van de lyn ε μ. Hy zal tegen den 15 *January*, tuſſchen de Starren ε en μ een weinig nader by μ gezien worden. Vervolgens beweegt hy zich Westwaards af van de lyn ε μ, en nadert allengskens de Star μ, tot den 10 *Maart*; wanneer hy, terugkeerende, de lyn ε μ nadert, tot het midden van de maand *May*; wanneer de Planeet zich in de Zonneſtraalen zal verliezen. De lengte van de Star ε zal in 't begin van 't Jaar 1783, zyn 3ᵗ 6° 54′ 37″, en de Noordelyke breedte 2° 2′ 19″.

De lengte van de Star μ zal zyn 3ᵗ 2° 16′ 2″, en de Zuidlyke breedte 50′ 37″. Voor het overige kan men deeze Starren zeer gemakkelyk onderſcheiden; dezelven ſtaan in eene rechte lyn met de Star α in het Hoofd van *Castor*; welke eene Star van de eerſte grootte, en de eenige van die grootte in de Tweelingen is.

§. 6. Wanneer men de rechte *ascenſie* van eene Star in tyd verandert, en dezelve tot den doorgang van het begin van *Aries* addeert, verkrygt men den tyd van den doorgang der Starre, door den Meridiaan. Verder zoekende, of door rekening, of door middel der Tafelen, den halven dagboog voor de gegeeven *declinatie*, en voor de poolshoogte van 52 graaden, zo zal men den op- en ondergang eener Starre voor de middel-breedte van *Nederland* vinden. Den op- en ondergang van de Planeet, benevens de doorgangen van de Planeet en die der twee Starren ε en μ door den Meridiaan, heb ik in de volgende Tafel bevat.

Dagen	opgang,	onder-gang,	doorgangen door den Meridiaan. vandePlan.	van ε	van μ
1 *Oct.*	9 u 42′	——	17 u 58′	17 u 56′	17 u 35′
15 *Oct.*	8 50	——	17 6	17 4	16 43
1 *Nov.*	7 45	——	16 1	15 59	15 38
15 *Nov.*	6 47	23u 19′	15 3	15 3	14 42
1 *Dec.*	5 38	22 10	13 54	13 56	13 35
26 *Dec.*	3 43	20 17	12 0	12 6	11 45
5 *Jan.*	2 56	19 30	11 13	11 22	11 1
15 *Jan.*	2 11	18 45	10 28	10 39	10 18
1 *Febr.*	0 47	17 31	9 4	9 28	9 7
15 *Febr.*	——	16 33	8 16	8 31	8 10
1 *Maart*	——	15 41	7 24	7 39	7 18
15 *Maart*	——	14 49	6 32	6 48	6 27
1 *April*	——	13 48	5 31	5 46	5 25

§. 7. Men dient te weeten, dat de rechte *ascenſie* van de Star ε is 97° 38′ 40″, in het begin van het Jaar 1783; en de Noordelyke *declinatie* 25° 19′ 18″. Dus is het kleinſte verſchil der *declinatien* van de Planeet en de Star ε, van 1° 34′ 38″, en het grootſte van 1° 46′ 8″. Men moet dus een verrekyker gebruiken, welks ſchynbaar veld niet kleiner dan twee graaden is; om het verſchil der *ascenſien* en *declinatien* waar te neemen. Een kyker van 18 duimen, voorzien met een oogglas van een duim brandpunt, en 10 lynen opening, vergroot de voorwerpen agttienmaal, en ontdekt een veld, welks *tangens* $= \frac{10 \text{ lynen}}{18 + 1} = \frac{0{,}83333}{19} = 0{,}04380 =$ *tang.* 2° 30′ (*). Wanneer men zodanigen kyker gebruikt, zal men de Planeet en de Star ε, zedert den 1 *October* tot 1 *December*, gelyktydig in den kyker zien; vermits het verſchil der *ascenſien* dan ſlegts 2 minuuten in tyd bedraagt; het welk uit het verſchil der doorgangen door den *Meridiaan* blykt. Men kan de Planeet met de Star ε, van *September* tot *April*, vergelyken; vermits het grootſte verſchil der *ascenſien* dan niet meer dan 15 minuuten tyds is. —— De *ascenſie* van de Star μ is 92° 26′ 20″; en de Noordelyke *declinatie* 22° 36′ 13″. Dus is het grootſte verſchil der *declinatien* van 1° 8′ 27″; en het kleinſte van 57′. Dus zal een Kyker, die een veld van 1° 30′ ontdekt, tot de waarneeming genoegzaam geſchikt zyn. Men kan egter de Star μ niet wel

(*) Zie myne *Elementa Opticæ*. §. 309.

wel voor den 26 *December* met de Planeet vergelyken; dewyl het verſchil der *ascenſien* dan eerst merkelyk begint te verminderen; als uit de verſchillen der doorgangen door den *Meridiaan* blykt: 't is opmerkelyk, dat de Planeet, en de Star ε, omtrent den 15 *November*; en vervolgens de Planeet en de Star μ, omtrent den 2 *February* gelyke *ascenſien* zullen hebben: wanneer ze gelyktydig in den vertikaalen draad van den Kyker, of in den uur-cirkel, zullen verſchynen.

§. 8. De Liefhebbers kunnen hunne Waarneemingen, op de twee volgende wyzen, zeer gemaklyk en vry naauwkeurig inrigten. Men ſpanne twee draaden, in den kyker, die zich rechthoekig in het middelpunt des kykers doorſnyden. Door middel van een Zak-horologie, dat de ſeconden aanwyst, of door middel van een ſlinger, moet men het veld van den kyker bepaalen. Men rigte den Kyker indiervoege naar de Star, dat dezelve één van de draaden naauwkeurig doorloopt; vervolgens moet men den Kyker in deeze ſtelling houden, en den tyd, of het getal der ſeconden, gadeſlaan, in welken de Star den geheelen draad doorgeloopen heeft. Deeze tyd door 15, en door den *coſinus* der *declinatie* vermenigvuldigd, geeft te kennen, de grootte van het veld, uitgedrukt in ſeconden of in deelen van een grooten cirkel. Wanneer men dus het veld van den Kyker bepaald heeft, kan men uit het voorgaande artikel beoordeelen, of de Kyker tot deeze waarneemingen geſchikt zy. Onder verſcheidene methoden nu zyn my inzonderheid de twee volgende als zeer eenvoudig en vry naauwkeurig voorgekomen, kunnende dezelven door alle Liefhebberen gemaklyk in 't werk geſteld worden.

Men moet op het ſeconden-horologie naauwkeurig waarneemen den tyd, wanneer de Star, (zie *Fig.* 3.) by B in den Kyker komt, en dien, wanneer ze by A 'er weder uitgaat; verder, wanneer de Planeet by M en L gezien word. Men onderſtelle dat de Star by B, om 7 u. 6′ 20″, en by A om 7 u. 11′ 30″ gezien word; dan heeft de Star de pees AB in 5′ 10″ doorgeloopen. Men onderſtelle dat de Planeet by M om 7 u. 9′ 15″, en by L om 7 u. 16′ 35″ gezien is, dan heeft dezelve de pees ML in 7′ 20″ afgeloopen. Men ſtelle dat 'er uit het middelpunt des Kykers eene loodrechte lyn DE getrokken is, op de peezen AB en LM; welke, de paraſſel-cirkels vertoonende, by D en E, in twee gelyke deelen geſneeden worden. Dus verbeeld DE den uur-cirkel, welken de Star by D, om 7 u. 8′ 55″, en de Planeet by

E,

E, om 7 u. 12′ 55″, geraakt hebben: derhalve is het verſchil der *ascenſien* = 4 minuten in tyd; het welk, in deelen van den Evenaar veranderd zynde, voor het verſchil één graad geeft. Dit eindelyk tot de *ascenſie* van de Star addeerende, verkrygt men de *ascenſie* van de Planeet; dewyl dezelve in dit geval naa de Star door den uur-cirkel gaat. Om de *declinatie* van de Planeet te vinden, moet men de helft der tyden, waar in de Peezen B A en L M beſchreeven zyn, in deelen van een grooten Cirkel veranderen; dan verkrygt men de halve Peezen D B en E M. Men ſtelle dat de *declinatie* van de Star, is = 22° 36′; nu zyn D B in 2′ 35″, en E M in 3′ 40″ afgeloopen; deeze tyden, veranderd in deelen van den grooten Cirkel, geeven de boogen van 2325″ en 3220″; en als men die met de *coſinus* 22° 36′ vermenigvuldigt, zo verkrygt men D B = 2146″, en E M = 2974″. Men onderſtelle nu dat het veld van den Kyker een hoog van 2° 10′ omſpant, zo zal de halve middellyn C B het halve veld = 3900″ zyn. Dus, de rechthoekige driehoeken, de lynen C B, D B en C M, E M bekend zynde, zal men vinden D C = 54′ 16″, en C E = 42′; bygevolg is het verſchil der *declinatien* = D C + C E = 1° 36′ 16″; wanneer de eene Star boven, en de tweede beneden het middelpunt van den Kyker doorgaat. Eindelyk het gevonden verſchil van de *declinatie* der Starre aftrekkende, vind men de *declinatie* van de Planeet. ——— Men behoeft ſlegts het horologie, of den ſlinger, volgens eene middaglyn, te reguleeren; vermits de eigene beweeging van de Planeet zo langzaam voortgaat, dat die in een uur naauwlyks een weg van twee ſeconden aflegge.

§. 9. Alhoewel de voorgaande methode zonder eenigen verderen toeſtel gehouden kunne worden, kan dezelve egter aan misſlagen onderhevig zyn; vermits het niet gemakkelyk is, den in- en uitgang der Starren in den Kyker waar te neemen: om deeze rede zal ik eene andere methode voordraagen. Men ſpanne (*Fig.* 4.) drie draaden, A B, F H, G D; welken zich in het middelpunt in hoeken van 45 graaden doorſnyden. Men behoort drie tyden waar te neemen; naamelyk die wanneer de Starren, de drie draaden by *a*, *d*, *b*, en by *e*, *f*, *g* raaken. Men ſtelle die tyden = *m*, en *n*, in welke de lynen *a d*, *d b* doorgeloopen zyn. Men trekke door het middelpunt *c* de loodlyn *p q*, op de twee parallel-lynen *a b* en *e g*. ——— Deeze loodlyn verbeeld als te vooren den uur-cirkel. ——— Dan moet de tyd, in welken de lyn *d p* afgeloopen is, van den tyd langs *a d* af-

afgetrokken worden; wanneer $a\,d$ grooter dan $d\,b$ is. Nu is de tyd langs $p\,d = \frac{m^2n - n^2m}{m^2 - n^2}$. Voorts de waargenomen tyden, veranderd in deelen van een grooten Cirkel, ſtelle men $= M$ en N; zo zal men hebben $c\,p = \frac{M^2N + N^2M}{M^2 + N^2}$. Dus bekend zynde de tyden, wanneer de Starren door den uur-cirkel gaan, en verders de lynen $c\,p$ en $c\,q$, vind men, als in §. 8., de *ascenſie* en *declinatie* van de Planeet. Deeze Methode heeft de Heer DE LA CAILLE, in de *Mem. de l'Academie de Paris* van 't Jaar 1742, betoogd en aangepreezen. Hy heeft, volgens dezelve, de Comeet van het Jaar 1742 waargenomen, niet voorzien zynde met eene *parallaktiſche Machine* en *Mikrometer*, om een van de draaden volgens de ſtrekking van den Evenaar te kunnen rigten. Door deeze behandeling worden zoortgelyke waarneemingen zeer verkort. Egter moet ik de voorgaande methode ook gebruiken; vermits de quadranten van onzen Starretoorn, met geene *Mikrometer* voorzien zyn; en ik ook geen *parallaktisch* werktuig bezit; en evenwel kan ik die waarneemingen vry naauwkeurig doen.

Utrecht, 20 *July*, 1782.

NATUURLYKE HISTORIE DER COLIBRIETJES.

Volgens den Heer DE BUFFON.

De Natuur, zo veele ſchoonheden ſchenkende aan de *Vliegenvogeltjes* als wy gezien hebben (*), heeft de *Colibrietjes*, hun nabuuren en bloedverwanten, niet onbedeeld gelaaten. Zy zyn in een en dezelfde Lugtſtreeke voortgebragt, en als in denzelfden vorm gegooten. Het *Colibrietje* zo ligt en levendig als het Vliegenvogeltje, gelyk 't zelve van de Bloemen leevende, praalt ook met de rykſte kleuren, en al wat dezelve zagt, vloeijend en weerſchynend hebben. 't Geen wy aantekenden van de ſchoonheid der *Vliegenvogeltjes*, van derzelver vlugheid, ſnorrende en vaardige vlugt, geduurig af- en aanvliegen der Bloemen, nes-

(*) Zie de *Alg. Vad. Letteroef.* IVde D. bl. 354.

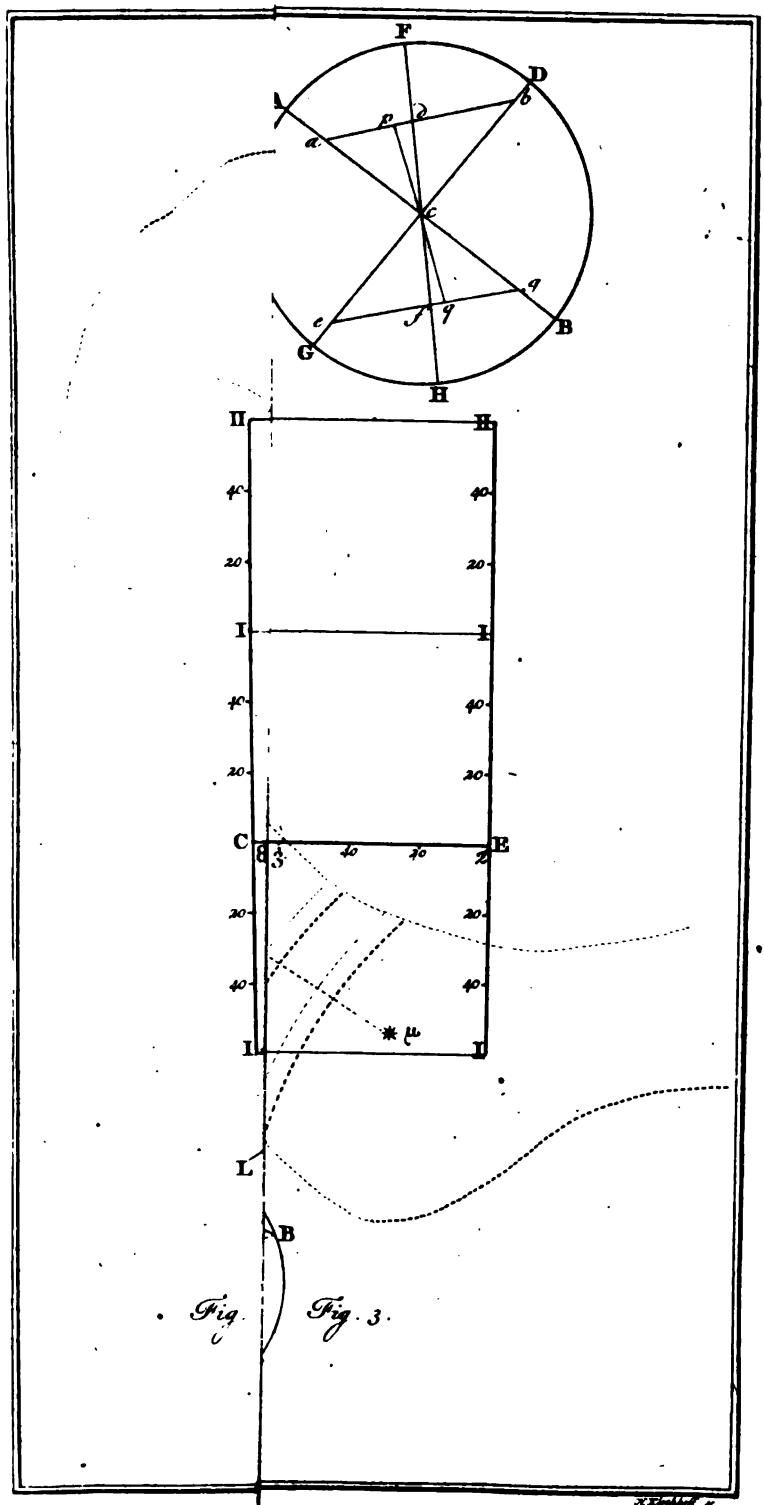

Fig. Fig. 3.

nesten maaken en leevenswyze, past op de *Colibrietjes*: een zelfde Inſtinct bezielt deeze twee ſchoone Vogelſoorten: en, daar zy elkander bykans in alles gelyken, heeft men ze dikwyls onder denzelfden naam verward: de naam van *Colibriet* is ontleend uit de taale der *Caribes*. MARCGRAVE onderſcheidt de *Colibrietjes* en *Vliegenvogeltjes* niet, ze onverſchillig met den *Braſilſchen* naam *Guaniumbi* beſtempelende. Ondertuſſchen verſchillen zy van elkander door een in 't oog loopend en beſtendig kenmerk: dit onderſcheid is in den Bek, die der *Colibrietjes* is effen en dun, aan 't einde wat dik, en niet recht gelyk by de *Vliegenvogeltjes*, maar in de langte eenigzins geboogen, ook veel langer naar evenredigheid. Voor 't overige is de gedaante van het ligt geraamte der *Colibrietjes* wat langer dan dat der *Vliegenvogeltjes*; ook zyn ze doorgaans grooter; ſchoon men kleine *Colibrietjes* vindt, die kleinder zyn dan de grootſte *Vliegenvogeltjes*.

Ongetwyfeld behooren de *Colibrietjes* tot het Geſlacht der *Boomkruipertjes*, ſchoon zy 'er van verſchillen in geſtalte en in langte van den Bek, in 't getal der Staartpennen, die twaalf zyn by de *Boomkruipertjes* en tien by de *Colibrietjes*, en eindelyk in 't maakzel der Tonge, die enkel is in de *Boomkruipertjes*, en in de *Colibrietjes*, even als in de *Vliegenvogeltjes*, verdeeld in twee half rolronde buizen.

Alle Vogelbeſchryvers kennen, met rede, aan de *Colibrietjes* en *Vliegenvogeltjes* dezelfde wyze van leeven toe: een enkelde heeft dit tegengeſprooken; maar dezelfde reden, die ons bewoogen om het algemeen gevoelen ten opzigte van de *Vliegenvogeltjes* te blyven aankleeven, laaten wy hier ook gelden. De gelykheid, welke zich in al het overige tuſſchen deeze Vogeltjes opdoet, ſtrekt tot onderſchraaging van het getuigenis der Schryveren, die beweeren dat zy dezelfde ſoort van voedzel gebruiken, en in leevenswyze overeenſtemmen.

Het valt even ongemaklyk de jonge *Colibrietjes*, als de kleine *Vliegenvogeltjes* op te voeden: even teder zynde komen zy om, in den gevangen ſtaat. Men heeft gezien dat een Mannetje en Wyfje, ſtout door liefde tot hun kroost, tot in de handen des wegneemers kwamen, om den jongen voedzel te verzorgen. Vader LABAT geeft 'er ons een optekenens waardig voorbeeld van.

„ Ik vertoonde, ſchryft hy, aan Vader MONTDIDIER, „ een neſt van *Colibrietjes* op een afdak aan myn huis: „ hy

„ hy nam het weg met de Jongen, die vyftien of twin-
„ tig dagen oud waren, en zette ze in een kouwtje aan
„ zyn kamervenſter: het Mannetje en Wyfje bleeven niet
„ in gebreke om hunnen Jongen ſpyze te komen bezor-
„ gen, en werden zo tam, dat ze bykans de kamer niet
„ verlieten, maar zonder dwang of kouw daar kwamen
„ eeten en by hunne jongen ſlaapen. Menigmaalen, zegt
„ Vader MONTDIDIER, heb ik ze alle vier op myn vinger
„ gehad, wanneer zy zongen als of zy op een tak van
„ een boom zaten. Hy gaf ze zeer dun voedzel, beſtaande
„ uit Tweebak, Spaanſchen Wyn en Zuiker: hier in ſta-
„ ken zy de tong; verzadigd zynde vloogen zy heen en
„ zongen. Ik heb nooit iets aangenaamer gezien dan dee-
„ ze vier kleine Vogeltjes, die allerwegen in en buitens-
„ huis vloogen, en wederkwamen zo ras zy de ſtem van
„ hunnen Voedſtervader hoorden. Hy hieldt ze, op dee-
„ ze wyze, tuſſchen de vyf en zes maanden, en wy
„ hoopten 'er welhaast afſtammelingen van te zien, wan-
„ neer Vader MONTDIDIER, 's avonds vergeeten hebbende
„ het kouwtje op te haalen, 's morgens het hartzeer hadt
„ van zyne kleine lievelingen doodgebeeten en opgeëeten
„ te vinden."

MARCGRAVE, die geen onderſcheid maakt tuſſchen de *Colibrietjes* en de *Vliegenvogeltjes*, beweert dat zy allen geen ander dan een zagt geluid ſlaan: en geen der Reizigeren ſchryft deeze Vogeltjes eenen zang toe. De Heeren THEVET en LERY alleen, verzekeren van hunnen *Gonambouch*, dat hy in 't zingen den *Nagtegaal* tart: deeze Schryvers volgende, hebben *Coréal* en eenige andere dezelfde zaak herhaald. Doch het is, naar alle waarſchynlykheid, eene mistasting; de *Gonambouch*, of 't kleine Vogeltje door THEVET en LERY bedoeld, hadt een witte en ſchitterende Pluimadie, een heldere en zuivere ſtem, is geen *Colibrietje*: dit Vogeltje maakt, gelyk LABAT optekent, alleen een aangenaam ſnorrend geluid.

Het blykt niet, dat de *Colibrietjes* zo verre in *Noord-America* gaan als de *Vliegenvogeltjes*; althans, CATESBY heeft te *Carolina* maar eene ſoort van de laatstgemelde gezien; en CHARLEVOIX, die voorgeeft, een *Vliegenvogeltje* in *Canada* aangetroffen te hebben, verklaart, dat hy 'er geen *Colibrietjes* ontmoet heeft. Ondertuſſchen is het de koude dier Landſtreeke niet, welke hun belet om 'er in den Zomer te komen: want zy vliegen hoog genoeg op de *Andes*, om 'er een zo koude lugt te ademen. De Heer

DE

DE LA CONDAMINE, heeft nergens de *Colibrietjes* in grooter aantal gevonden, dan in de tuinen van *Quito*, waar de Lugtſtreek niet zeer heet is. Zy ſcheppen, derhalven vermaak, zich te onthouden op de twintig en één en twintig Graaden, in een onafgebrooken genot van vermaaken, vliegende van den openſtaanden bloem op den even opengaanden, hier is het jaar zamengeſteld uit eene opeenvolging van ſchoone dagen, en zy levert hun een beſtendig zaiſoen van Liefde en Vrugtbaarheid.

DE RECHT AANGEMOEDIGDE GOEDHARTIGHEID VAN DE JONGE LOUISA.

(*Uit het Fransch van den Heer* BERQUIR.)

Naa verſcheide bedrieglyke aankundigingen van wederkomst, was het Voorjaar, eindelyk, gekomen. De Sneeuw ſmolt, de Velden groenden, de vroegſte Bloempjes braken door 's aardryks opperkorst heen. De gevederde Bende hief liefdetoontjes aan. De kleine LOUISA was, met haaren Vader, na 't Land gegaan. Zy hadt de eerſte Zangen der Voorjaarsvogelen gehoord; de vooruitloopende Bloempjes geplukt. —— Maar het Weer veranderde éénsſlags. Een ſterke Noordewind' ſtak op, en voerde Sneeuwbuijen aan. De kleine LOUISA tradt beevende in haar bed, en dankte GOD, dat hy haar, in zulk een nood weer, eene zo veilige ſchuilplaats gunde.

Toen zy 's morgens opſtondt, lag, helaas! alles wit: den geheelen nagt was 'er dikke Sneeuw gevallen. LOUISA bedroefde zich; de kleine Vogeltjes ſcheenen nog bedroefder. Dewyl de grond zeer digt bedekt was, konden zy nergens eenig graankorreltje of Inſect vinden, om den honger te ſtillen.

Alle de gevederde Boschbewoonders namen de vlugt na Steden en Dorpen, om by de Menſchen voedzel te zoeken. Geheele benden van Mosſchen, Leewrikken, Vinken, vloogen over de wegen, ſtreeken neder op de voorpleinen, op de daken, met bek en klauwtjes alles omhaalende, om eenig aas te vinden.

Een vyftig deezer Gasten vertoonden zich op 't Plein van haars Vaders Landhuis. —— LOUISA ziet ze, en loopt, geheel met medelyden vervuld, na haars Vaders Kamer. —— „Wat „ is het, myne Dogter?" zegt hy. —— „Ach! Vader," is haar antwoord, „ die arme Vogeltjes, die korts nog zo lieflyk „ zongen, zyn alle op 't voorplein: het ſchynt, de koude heeft „ ze bevangen; zy zoeken eeten; mag ik ze een weinig graan

„ geeven?" ——— „ Zeer gaarne," voegt haar de Vader toe.

De Koornſchuur ſtondt aan den anderen kant van den weg. Zy gaat derwaards, en ſtrooit handjes vol garst en hennipzaad. De Vogeltjes zweefden by geheele benden om haar heen, en zogten het kleinſte graan. Louisa zag het, en was geheel vol vreugde. Zy ging haar Vader en Moeder opzoeken, op dat zy mede deelen mogten in dit vervrolykend gezigt.

Welhaast waren de handjesvol op. De Vogeltjes gingen zitten op den kant der daken, en zagen Louisa droevig aan, als of zy vraagen wilden: Hebt gy ons niet meer te geeven? Louisa verſtondt hunne taal: en ging heenen om nieuwe voorraad van graan te haalen. Den weg overloopende ontmoette zy een kleinen Jongen, die op verre na geen hart zo meêlydend als 't haare in den boezem droeg. Hy droeg aan zyn arm een kouw vol Vogeltjes, en ſchudde dezelve zo ſterk, dat ze alle oogenblikken den kop tegen de tralien ſtietten. Dit baarde Louisa wee. „ Wat wilt gy met deeze Vogeltjes „ doen?" vroeg zy den Jongen. ——— „ Ik weet het nog „ niet," antwoordde hy, „ ik zoek ze te verkoopen; en in„ dien niemand ze wil koopen, zal ik 'er myn Kat op onthaa„ len." ——— „ Uw Kat!" riep Louisa, „ uw Kat! Ach! gy „ zyt een booze Jongen."

„ Het zouden," ſprak hy, „ de eerſte niet weezen, die „ zy leevend kraakte." En zyn kouw rond draaijende, ſtondt hy gereed om weg te loopen. ——— Louisa hieldt hem ſtaande, en vroeg, „ hoe veel hy voor zyn Vogeltjes hebben wil„ de?" ——— „ Ik zal ze," ſprak hy, „ voor een oortje „ het ſtuk geeven, daar zyn 'er achttien."

„ Ik zal ze alle wel neemen," zeide Louisa. Zy liet den kleinen Jongen volgen, en liep na haar Vader, om verlof tot het koopen te vraagen. Haar Vader ſtondt het gaarne toe: en gaf zyn Dogtertje een ledige kamer om 'er die gasten in te ontvangen.

Jacob, (zo heette de kleine Jongen) keerde, zeer wel voldaan over zyn verkoop, te rugge; en vertelde zyne Makkers, dat hy een jong Juffrouwtje gevonden hadt, die alle Vogeltjes kogt.

Naa 't verloop van eenige uuren kwamen 'er zo veele kleine Landjongens aan de poort van 't Landhuis, dat men het plein voor een markt zou gehouden hebben. Zy drongen op haar aan: met beide de handen de kouwtjes opheffende, elk wilde de eerſte zyn om zyne Vogeltjes aan haar kwyt te raaken.

Louisa kogt ze alle, en bragt ze, by de eerſte, in de haar vergunde kamer. De nagt kwam. Louisa hadt, in langen tyd, met geen zo welvoldaan harte zich ter ruste begeeven. „ Ben „ ik niet gelukkig," ſprak zy, „ daar ik het leeven van zo „ veele onſchuldige Schepzelen heb kunnen redden; en dat ik „ ze kan voeden. Wanneer de Zomer komt zal ik in de vel-

„ den

„ den en bosſchen gaan; alle myne kleine Gasten zullen hunne „ lieffte toontjes ſlaan: om my te bedanken voor de gedraagene „ zorge." ——— Zy viel met deeze gedagten in ſlaap: en droomde, dat zy zich in een ſchoon lommerryk bosch bevondt. De boomen zaten vol met Vogelen, die door de takken heromvloogen, hunnen wildzang zongen, en hunne Jongen voedden. Welk een genoeglyke droom!

Zy ſtondt 's morgens vroeg op, om eeten te geeven aan haare kleine gasten, in de kamer en op het plein: doch was zo wel voldaan niet, als 's avonds te vooren. Zy wist hoe veel gelds zy in haar beursje gehad hadt, en dat 'er maar weinig in kon overgebleeven zyn. „ Indien," dagt zy, „ de Sneeuw „ nog eenige dagen blyft liggen, wat zal 'er dan van de ove„ rige Vogeltjes worden? De kleine ſtoute Jongens zullen ze „ alle leevende aan de Kat geeven: dewyl ik te weinig gelds „ heb om ze alle te koopen." ——— Vervuld met deeze droeve gedagten, haalde zy haar beursje uit, om haar kleinen ſchat te tellen. ——— Doch hoe zeer ſtondt zy verſteld, als zy het zelve zo zwaar vondt! Zy opent het beursje, en zag het gevuld met geld van allerlei ſoort. Zonder te tellen, vliegt zy na haaren Vader, en verhaalt, met verrukte vreugde, het geluk haar wedervaaren. ——— De Vader drukte LOUISA aan zyn hart, en bevogtigde haar wangen met zyne traanen. „ Myn „ lieve Dogter," voerde hy haar te gemoete, „ nooit hebt gy „ my zo veel voldoenings geſchonken als op dit oogenblik; „ ——— vaar voort met lydende Schepzelen te helpen; naar „ gelange gy uw beurs op deeze wyze ledigt, zult gy dezel„ ve zien vullen."

Welk een blydſchap voor LOUISA! Zy loopt na de Vogelkamer met haar voorſchoot vol zaad. Alle de Vogeltjes vlooogen rondsom haar heenen; en aten greetig. Vervolgens ging zy na 't voorplein, en boodt aan de verhongerde Vogeltjes een ruim onthaal.

Op deeze wyze verſchafte zy de kost aan omtrent honderd Vogeltjes: en ſmaakte daar in een onuitſpreekelyk genoegen. ——— Naa den middag de hand ſteekende in een zak met hennipzaad, vondt zy 'er een briefje in, met deeze woorden: *De Vogels des Hemels, Heere, wagten op u, gy geeft ze ſpyze; gy ſtrekt uwe hand uit, en verzadigt alles wat 'er leeft.* ——— Haar Vader was haar gevolgd. Zy keerde zich tot hem, zeggende: „ Ik doe, dan, tegenwoordig als GOD? De Vogels „ des Hemels vliegen na my toe, en wanneer ik myn hand „ uitſtrek, verzadig ik ze met myne weldaaden."

„ Ja, myne lieve LOUISA," hervatte de Vader, „ zo dikwyls „ gy aan eenig Schepzel wel doet, handelt gy, gelyk GOD. „ Wanneer gy grooter geworden zyt, zult gy uwe Naasten te „ hulp kunnen komen, gelyk gy nu de Vogeltjes doet, en

„ dan nog meer naar GOD zweemen. Welk een geluk voor „ een Mensch, wanneer hy naar zyn Hemelſchen Vader mag „ gelyken!"

Acht dagen lang ſtrekte LOUISA haar zegenende hand uit, en verdreef den honger der Vogelen rondsom haar heenen. De Sneeuw ſmolt, de Velden namen het lachend groen weder aan, en de Vogelen, die zich van Huis niet hadden durven verwyderen, vloogen na de bosſchen.

De gehuisveſtte in de kamer bleeven nog opgeſlooten. Zy zagen de Zon, vloogen tegen de raamen, en pikten aan de glazen. Te vergeefsch: zy waren te wel bezorgd. LOUISA bemerkte niet wat hun deerde.

Op zekeren dag, dat zy ze eeten bragt, tradt haar Vader, eenige oogenblikken naa haar, in: zy verheugde zich, dat haar Vader deelgenoot en getuigen van haar genoegen was.

„ Myne waarde," ſprak hy, „ waarom vertoonen zich uwe „ Vogeltjes zo bedroefd? het ſchynt dat zy iets verlangen. „ Zouden zy op 't Land geene Makkers gelaaten hebben, die „ zy gaarne wilden wederzien?" ——— „ Gy hebt gelyk „ Vader,' antwoorddeL OUISA, „ zedert het wederkomen der „ ſchoone dagen, ſchynen zy bedroefd. Ik zal een venſter „ open zetten, en ze laaten vliegen.' ——— „ Gy zult 'er „ wel aan doen, myn Kind; dit uw bedryf, zal de vrolykheid „ op 't land doen leeven, alle die kleine Gevangenen zullen „ hunne Vrienden gaan opzoeken, en deeze hun te gemoet „ vliegen, gelyk gy na my toekomt, als ik eenigen tyd ben „ uit geweest?"

Hy hadt niet uitgeſprooken, of alle de venſters ſtonden open. De Vogeltjes bemerkten het draa, binnen twee minuuten was 'er geen één meer in de kamer: deezen zetten zig op den grond, geenen vloogen in de hoogte, anderen namen de wyk op de nabyſtaande boomen: zommigen vloogen, onder een vreugdegezang, voorby de venſters heen en weder.

LOUISA ging alle dagen op 't land wandelen. Van alle kanten zag en hoorde zy Vogeltjes. Nu eens ſchoot 'er een *Leeuwrik* by haare voeten op, die, zich in de Wolken verheffende, een vrolyk deuntje zong. Dan eens ſtreelde een *Syſje* haar uit een lommerryken boom. En, wanneer zy een Vogeltje aan den zang onderſcheidde, betuigde LOUISA: „ dat is een van myne „ Kostgangers; zyn ſtem wyst uit dat hy het in den verloopen „ Winter wel gehad hebbe."

MIR-

MIRTIL EN DAPHNE.

(Uit het Hoogduitsch.)

MIRTIL.

Reeds zoo vroeg, myne zuster; noch is de zon niet agter gindſchen berg weg. Nauwlyks heeft de ſwaluwe haar gezang begonnen; de vroege haan heeft noch nauwlyks den morgen gegroet, en gy zyt reeds in den dauw uitgegaan. Welk feest zult gy heden bereiden, dat gy zoo vroeg uw korfje vol bloemen zamelt?

DAPHNE.

Zyt gegroet, lieſſte broeder, van waar in den vogtigen morgen? wat vangt gy aan in de ſtille ſchemering? ik heb hier viooltjes gezogt, en maibloemen en rooſen, en ſtraks zal ik ze, terwyl onze Vader en onze Moeder noch ſlaapen, op haar bed ſtrooijen; dan zullen zy onder een aangenaame reuk ontwaken, en zich verblyden, als zy zich met bloemen omſtrooid zien.

MIRTIL.

Ô Gy lieve zuster! myn leven beminne ik niet zoo zeer, als ik u beminne, en ik, gy weet het zuster, gister, by 't avondrood, als onze Vader na onzen heuvel heenzag, waarop hy dikwils rust: lieflyk was het, (zoo ſprak hy) ſtond daar een boom, die ons aldaar beſchaduwde: ik hoorde het, en deed als of ik het niet gehoord had: maar vroeg voor de morgenzon ging ik uit, en bouwde die lommer; en bond die vladderende hazeltakken aan haare zyden vast. Ô Myne zuster, zie daar, het werk is voleindigd, verraad niets, tot dat hy het zelf ziet; de dag zal ons vol vreugde zyn!

DAPHNE.

Ô Myn broeder, hoe aangenaam zal hy verbaasd ſtaan, wanneer hy het lommer van verre ziet! terſtond gaê ik heen, ſluip ſtilletjes na haar bed toe, en ſtrooje deze bloemen om haar heen.

MIRTIL.

Wanneer zy onder die lieflyken reuk ontwaken, dan zullen zy elkander met vriendelyk gelach aanzien, en zeggen, „dat „ heeft Daphne gedaan, waar is zy, dat beste kind? zy heeft „ voor onze vreugde by onze ontwaking gezorgd".

DAPHNE.

En broeder! wanneer hy dan van het venſter af die lommer ziet, „ hoe bedrieg ik my? (zegt hy dan) eene lommer ſtaat

„ ginds op den rug van den heuvel! gewis, die heeft myn „ zoon gebouwd, gezegend zy hy! de rust des nagts houd hem „ niet af, om voor het genoegen van onzen ouderdom te zor- „ gen"! dan broeder, dan is ons den geheelen dag vol blyd- ſchap. Immers, wie des morgens iets goeds begint, dien gelukt alles beter, en op ieder ogenblik vermeerdert zyne vreugde.

PHILLIS EN CHLOÉ.

(Uit het Hoogduitsch.)

PHILLIS.

Gy Chloë, altyd draagt gy uw korfje aan den arm.

CHLOÉ.

Ja, Phillis, ja, altyd draag ik dat korfje aan den arm; ik wilde het om eene geheele kudde niet geven; neen, ik wilde het niet geven, ſprak zy, en drukte het lachgende aan haare zyde.

PHILLIS.

Waarom, Chloé, waarom houd gy uw korfje zo in waarde? wil ik raden? Zie gy word rood, wil ik raden?

CHLOÉ.

Hoe! —— rood?

PHILLIS.

Ja, gelyk wanneer iemand het avondrood in het aangezicht ſchynt.

CHLOÉ.

Hoe! Phillis! —— ik zal het u zeggen. De jonge Amintas heeft het my geſchonken, die ſchoonſte herder; hy heeft het zelve gevlogten. Ach! zie hoe net, zie hoe ſchoon die groene bladeren en die roode bloemen in dat witte korfje gevlogten zyn, en ik houde het in waarde, waar ik heen gaa, daar draag ik het aan den arm; de bloemen lyken my ſchoner, zy ruiken lieflyker die ik in myn korfje draage, en de vrugten zyn zoeter, die ik uit het korfje eete, Phillis —— doch zal ik 't alles zeggen? ik — ik heb het reeds dikwils gekust, hy is toch de beſte, de ſchoonſte herder.

PHILLIS.

Ik hebbe het hem zien vlegten: weet gy, wat hy toen tot het korfje zeide? Maar Alexis, myn herder, is even zoo ſchoon; gy zult hem hooren zingen, ik zal u dat liedje zingen 't welk hy my gister voorzong.

CHLOÉ.

CHLOÉ.

Maar, Phillis, wat heeft Amyntas aan 't korfje gezegt.

PHILLIS.

Ja, ik moet eerst dat liedje zingen.

CHLOÉ.

Ach, het is zo lang?

PHILLIS.

Hoor maar: „ Vrolyk ben ik, wanneer het avondrood aan „ den heuvel my beſchynt. Doch Phillis, noch vrolyker ben „ ik, wanneer ik u lachgen zie: zoo vrolyk keert de koornzig- „ ter niet huiswaarts, wanneer hy zyne laatſte ſchoof in zyne „ volle ſchuur draagt, als ik, van u gekust, in myne hut gaa." Zoo heeft hy gezongen.

CHLOÉ.

Een ſchoon lied! maar, Phillis wat ſprak Amyntas tegen het korfje?

PHILLIS.

Ik moet lachgen: hy zat op den grond in een teenbosch, en terwyl zyne vingers de groene en de bruine en de witte teenen door een vlogten, terwyl ——

CHLOÉ.

Nu dan, waarom zwygt gy?

Ondertusſchen, ging Phillis lachgend voort: onderwylen, ſprak hy, „ gy korfje, ik zal u aan Chloé ſchenken, de ſchoone Chloé, „ die zoo bevallig lacht toen ze gister de kudde voor my voor „ by dreef; zyt gegroet, Amyntas, ſprak ze, en lagchte zoo „ vriendlyk, zoo vriendlyk, dat my het hart klopte. Buigt u „ gehoorzaam, gy bonte teenen, en breekt niet onder het vleg- „ ten; dan zult gy aan der lieffte Chloés zyde hangen; ja, „ wanneer zy 't in waarde houd, ô wanneer zy 't in waarde „ hield, wanneer zy het dikwils aan haare zyde droeg"! —— Zo ſprak hy, en intusſchen was het korfje gemaakt, en fluks ſprong hy op, en huppelde, omdat het hem zoo wel gelukt was.

CHLOÉ.

Ach! ik gaa! daar agter gindſchen heuvel dryft hy zyne kudde, ik zal hem voorbygaan; ziet, zal ik zeggen, ziet Amyntas, ik heb uw korfje aan den arm.

DE ZWAKHEID DER DEUGD ZONDER GODSDIENST, GESCHETST IN 'T GEVAL VAN ELENORA.

——— A cruel ſpoiler came
Croppd' this fair roſe, and riſled all its ſweetnes;
Then threw it: like a loathſome weed, away.

De Ziel van ELENORA was zuiver, en haar Perſoon ſtak uit in ſchoonheid: de onſchuldigheid van den opſlag haarer oogen, de zedigheid in haar gedrag, drukten het zegel van Deugd op haar voorkomen.

Ten zelfden dage dat ELENORA ter wereld kwam, verloor zy haare Moeder. Het uur, op 't welke zy ter wereld intradt, was het uur van een der grootſte rampen, die iemand op deeze wereld kunnen treffen.

De Opvoeding van ELENORA werd het hoofdvoorwerp van haars Vaders zorgen. Zyne Middelen waren groot; hy bezat eene uitgeſtrekte Geleerdheid; doch kende beter Boeken dan Menſchen: hy oordeelde over anderen naar de maate van zyne eigene Opregtheid. De Vader van ELENORA was een Philoſooph; den Godsdienst hadt hy niet dan oppervlakkig onderzogt, en het verhaast beſluit gevormd, dat alle *Godsdienst* enkele *Staatkunde* was. *Zedelykheid* alleen hadt men, zyns oordeels, voor den eenigen grondſlag van Geluk in dit en het toekomend leeven aan te merken. Vervuld met deeze beginzels beſtondt hy de Opvoeding zyner hem waarde Dogter.

ELENORA werd door haaren Vader geleerd, dat de grootheid en waardye der Deugd beſtondt, in de gemaklykheid, de nutheid en het vermaak der *Deugdsbetragting* zelve: dat deeze ter bron ſtrekte van alle Menschlyke vermaaken; en dat de regels, welke zy voorſchreef, dienden om de beſtendigheid des genots te verzekeren: en de Deugd, overzulks, om haars zelfs wille, moest gezogt en gevolgd worden. Hy ſpoorde haar aan tot het doen van alle goede werken; zy was een zegen voor allen die rondsom haar woonden: oud en jong ſloegen het oog op haar, als een bykans meer dan menschlyk ſchepzel. Veel, zeer veel, hadt ELENORA in de Zedeſchriften der *Heidenen* geleezen; doch die der *Christenen* niet geopend. De *Godsdienst* —— de *Christelyke Godsdienst* was haar vreemd.

Een Student, bragt eene Zomer-vacantie door, niet verre van ELENORA's huis; hy geraakte in kennis met haar Vader.

De Heer M***. hadt een manlyk gelaat, een doordringend oog. By eene fraaije geſtalte voegde hy de bevalligheden, in

Scherm-

Schermen Dansſchool geleerd. Hy hadt gereisd, en wereldkennis opgedaan. Meesterlyk ſpeelde en zong hy; het *Fransch* en *Italiaansch* was hem gemeen, en in beſchaafde kunſten uitgeleerd, kon hy den Heer van Fatſoen, en den Student, beide vertoonen.

Ongelukkig voor ELENORA was de Heer M***. gelyk haar Vader, een *Philoſooph* —— doch helaas! hy bezat noch *Godsdienst*, noch *Zedelykheid*. ELENORA's Vader hadt beginzels van Eerlykheid en Menschlievendheid, hy miste deeze te eenemaal.

Dikwyls geraakten de Oude Heer en de Student aan 't redentwisten: ELENORA zat 'er by, en werd zomtyds verzogt, het geſchil te beſliſſen. Zy kon 'er geen reden van geeven; doch bevondt dat een ongewillige Invloed haar overhaalde om de zyde van M***. te kiezen, zelfs wanneer haar Oordeel voor haar Vader ſprak. —— Dit was *Natuur*.

In den ommegang met den Heer M***. ſchiep ELENORA een zonderling genoegen — dit was *Natuur*. De bedaardheid haars gemoeds werd, voor de eerſte keer geſtoord door ongewoone aandoeningen: deeze wrogten op haar hart, en vertoonden zich in haar oogen. Haar uitzigt en verkeering kreeg meer leevendigheid. Zy, die te vooren nimmer haar ſpiegel raadpleegde dan om zich voegelyk te kleeden, bezogt dien dikwyls, om te zien hoe 't een en ander optooizel haar aanzigtte. —— Dit was wederom *Natuur*. —— ELENORA deedt alles, om het oog van M***. te trekken: en wat zy dagt dat haar zyns waardig zou maaken.

De Heer M***. was een ſnoodaart, —— hy kende de Vrouwen: hy beſpeurde de werkingen van ELENORA's drift, en beſloot zyn dierlyken lust te voldoen, al ware het ten koste van haar bederf. Hy vermeerderde zyne bezoeken, vermenigvuldigde zyne oppaſſingen, ontdekte haare zwakheden en willigde ze in: hy leende haar zulke Boeken, als het hart aandoènlyk doen worden, en wist eerlang de Liefde tot het eenig onderwerp huns geſpreks te maaken. Alle de behaaglyke denkbeelden deezer Drift drukte hy diep in 't hart van ELENORA, en hy werd het voorwerp van haar tederſte wenſchen, eer hy verklaard hadt, dat hy haar beminde. ELENORA ontving zyne liefdeverklaaring met verrukking, en men beloofde elkander eeuwige trouwe.

De arme ELENORA hadt geen *Godsdienst*: en niets om haare *Deugd* tegen de aanvallen van *Natuur* en *Kunst* te beſchermen, dan haare *Philoſophie* — *Natuur* bezat haar hart, waar M***. bevel voerde. Op een ongelukkigen avond was ELENORA's *Philoſophie* niet op haar hoede. *Natuur* gaf zich aan den Vyand over, en de *Deugd* bezweek.

De Vacantie uit zynde, keerde de Heer M***. na het Hof-

Hoogeſchool, laatende ELENORA in een toeſtand, die men natuurlyk moest verwagten uit die gemeenzaamheid. Korten tyd daar naa, vernam zy zyn Huwelyk: zy viel in flauwte, en ontdekte haaren ongelukkigen toeſtand aan haar Vader. De Vader van ELENORA zogt te vergeefsch troost in zyne *Philoſophie*, en het ſteunzel van den Godsdienst, in dit tydsgewrichte misſende, ſtierf hy van hartzeer. —— ELENORA overleefde hem niet lang: en zy werden, binnen één maand, in 't zelfde Graf begraaven.

DE DEÏST, OF HET CHARACTER VAN NICANDER.

NICANDER is een Ongeloovige door Ligtgeloovigheid. Hy heeft, op 't gezag van eenige fraaije Geesten, aangenomen, 't geen zy hem dikmaals, op een vertrouwenden toon, verzekerden, dat de Godsdienst een harſenſchim is, een bullebak voor oude Vrouwen en Kinderen: deeze leer maakte op hem te dieper indruk, om dat ze vergezeld ging van een ſmaadenden lach, en ondersteund werd door eenige ſchandelyke vertellingen. —— NICANDER heeft, om zich in 't Ongeloof te vestigen, eene menigte Deïstiſche Stukjes gekogt: hy leest ze, hy leert eenige drogredenen en ſtoute zetten van buiten, en wordt de Echo dier Schryveren. —— Vindt hy 'er aanhaalingen in ten nadeele des Christendoms; zy geeven hem te veel genoegen, om derzelver gegrondheid of ongegrondheid te onderzoeken. Ontmoet hy, by toeval, in eenig geſchrift eene aanmerking, ten voordeele van den Godsdienst, hy wendt alle poogingen zyns vernufts aan; niet om te ontdekken of de Schryver gelyk hebbe, maar om hem in 't ongelyk te ſtellen. —— Slaat hy, op een ſpottenden trant, eene ſmaadreden tegen de Christenheid, in gezelſchap, uit: hy is zo wonder in zyn ſchik over de wondere bekwaamheid van zyn geest, dat zyn Ongeloof hem, van dag tot dag, dierbaarder wordt. —— NICANDER zoekt alle Geloovigen te bevegten, en Aankomelingen in het Ongeloof te maaken: ten einde hy 'er zich meer en meer in bevestige: want hoe minder vast iemand is in zyne beginzelen ten deezen opzigte, hoe meer hy dezelve anderen zoekt te doen aanneemen. —— Onvermoeid is hy bezig om tegen het *Euangelie* en de Belyders van 't zelve te ſchreeuwen. —— Het is niet meer dan ſchreeuwen; maar het geſchreeuw verdooft, en heeft zomtyds op klein verſtandigen dezelfde uitwerking, als op NICANDER.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

De Waarheid heeft veel overeenkomst met de Zon; zy kan, even als deze, wel eens door dikke nevels, of wolken van valschheid omgeven worden, en voor eene wyle tyds haar luister en glans voor ons ſchynen te verliezen: maar nimmer word derzelver ſchitterende glans volkomen uitgedoofd. Wanneer zy te voorſchyn komt, ſchynt zy met eenen verdubbelden luister: en zy dient den Mensch tot verlichting op het pad des levens. Zy is de veiligſte Gids, waar op men zich verlaten kan, ons hoedende tegen alle dwaling. —— Derzelver fakkel verlicht, in weerwil van alle duisternis van valschheid en leugen; zy leidt den Mensch op het regte ſpoor, waar op men nimmer dwalen kan, zo lang men hare voorlichting opvolgt.

Zou het dwalen misdadig zyn? Indien het aan ons hapert, by gebrek van eene genoegzame kundigheid, welke wy door een naarſtig onderzoek hadden kunnen verkrygen, dan is het dwalen ongetwyfeld misdadig. —— Dog men kan dwalen buiten zyne ſchuld, uit gebrek van genoegzame kunde; maar van zodanig eene die men uit zich zelven niet bekomen kan, en dan is de dwaling niet misdadig. —— Maar met welk eene zorgvuldigheid heeft men dierhalven niet altoos op zyne hoede te wezen, en zorg te dragen dat men niet dwale; dewyl de gevarelykheid, van het door onze eigen ſchuld te doen, ten allen tyde zeer groot is.

Alle Menſchen, zonder onderſcheid, van wat rang, en in wat plaats, hebben het grootst belang, hoe ze gelukkig zullen ſterven: maar by de minſten is dit een point van aandagt.

Ik heb altyd gedagt, dat de Deïstery uit onkunde beſtaat; en dat deze die dampen uit de harten der beſtryderen van Gods woord doet opryzen, waar mede zy den Hemelſchen glans der Openbaring aan ons gezicht pogen te onttrekken; dewyl Menſchen, van een gezond verſtand, door deze nevels niet belet worden, dien Hemelſchen luister te aanſchouwen: Dan het is middelerwyl te verwonderen, dat Menſchen, die zo veel natuurlyk verſtand bezitten, als velen onder de Beſtryderen der Openbaring, nochtans geen meer doorzigt hebben, in zaken van het uiterſt aanbelang.

Hy is een dwaas, die altyd gelyk wil hebben; om dat hy zich dan voorſtellen moet, iets meer dan een Mensch te wezen.

Hy, die onder eene Maatſchappy behoort, moet zich noodwendig verbinden aan derzelver wetten. —— Dan hy, die zon-

zonder Godsdienst leeft, zal zich der gehoorzaamheid aan de wetten zo dra onttrekken, als hy zulks ongeſtraft kan doen. Ook zyn dezulken, die zonder Godsdienst leven, doorgaans gedrogten, die zich aan de uitbandigſte losheid, en alle buitenſpoorigheden, overgeeven. ——— En zodanigen kunnen dierhalven, onmogelyk, de gewenschte voordeelen van de Zamenleving trekken.

Laat de Godsdienst al voor eenigen tyd met duistere nevels omgeven worden, die nevels zullen te eeniger tyde zekerlyk verdwynen; dan, wanneer de waarheid met haren vollen luister als van den onbevlekten Hemel zal afſchitteren, en al die nevels doen verdwynen.

Nergens is de Mensch doorgaans meer op uit, dan om de meeste zyner daden zo aan te leggen, dat zy van onder het oog van zynen evenmensch blyven. Maar is 'er dan wel iets zo treffend, als het geen men in de Heilige Schrift leest, daar gezegd word: „ God zal alle dingen in het gerigte brengen, en de Mensch zal van alles, wat hy gedaan heeft, eens rekenſchap moeten geeven; daar is niets verborgen, dat niet openbaar zal worden, daar is niets in het geheim geſchied, dat men niet weten zal?" ——— Wat ſchaamte zal de zulken dan niet aangrypen, welke hunne euveldaden in hun leven zorgvuldig wisten te verbergen, en de agting hunner tydgenooten wegdroegen! Hoe beſchaamd zullen zy ſtaan, als het dekkleed van hunne misdaden word opgerold; en zy hunne ſchande voor het oog van Engelen en Menſchen ontdekt zullen zien! ——— Hoe zal de Huichelaar van ſchaamte wegkrimpen, wanneer hy zich zal zien blootgeſteld, aan de veragting van Engelen en van Menſchen! —— Hoe ondragelyk zal het hem zyn, die den Godsdienst gebruikt heeft, om zyne ſnode daden te vernisſen! wat zal hy antwoorden, die, onder voorgeven van regtvaardigheid, het grootſte onregt pleegde; die Landen en Volken aan zyne ſnoode Winzugt, de vervloekte Geldzugt, opofferde; die een pest der Maatſchappy, en het verderf van een Volk was! ——— Wat zal 'er in 't hart van een Vorst omgaan, die aan kwade raadſlagen het oor geleend, en het heil zyner Onderdanen ſchandelyk verwaarloosd heeft; of by zulk een, die duizend en duizend zielen, aan zyne ſnoode heerschzucht, heeft opgeofferd! ——— Hoe moet hier de ontrouwe Rentmeester, Amptenaar en bedriegelyke Koopman; hoe de valſche Vriend; hoe de ontrouwe Egtgenoten, die, onder ſchyn van onderlinge liefde, elkanderen verraden hebben; hoe verſlagen zullen zy ſtaan, wanneer alle hunne heimelyke onregtvaardigheden, hunne trouwlooze godloosheden, openbaar zullen worden. Als dan zal hunne ſchande zich voor de geheele Wereld vertoonen; en alles zal opkomen om te-

gen

gen hun te getuigen; terwyl de Godheid verſchynen zal als een verterend vuur, om hen ten vuure te doemen, in den poel van ſulpher, die brand, tot in alle eeuwigheid. —— Waar zal zich dan de vertwyfelde Zondaar verſteken; daar 'er nergens voor hem eene verberginge zyn zal.

Al wie den Godsdienst veragt, en waant, zonder Godsdienst, gelukkig te kunnen zyn, bedriegt zichzelven jammerlyk; want zonder Godsdienst is 'er geen geluk noch in, noch na, dit leven, te wagten.

De Heerlykheid, de Grootheid van een Vorst, of Koning, moet dalen, zo dra het geluk zyner Onderdaanen afneemt; en, met den ondergang van het zelve, verdwynt zyne heerlykheid en grootheid ten eenemaal.

Wie gerust wil leven, beware een zuiver gewisſe.

Het leven is een zonderling geſchenk, alhoewel het aan vele verdrietelykheden onderhevig zy, en door vele jammeren en elenden gedrukt konne worden, in zo ver dat men wel eens van het zelven als eenen afkeer toont te hebben. —— Maar het is een kring, ons geſchonken, ten einde wy ons binnen denzelven zo bewegen, dat wy ons voor een duurzaam geluk bereiden.

C. V. D. G.

NADERE OPHELDERING DER NIEUWE AANPRYZINGE VAN EENE OUDE ZAAK, VOORGESTELD, *Bladz.* 380 — 382.

Wy twyfelen niet of de meesten onzer Leezeren hebben zelven gereedlyk kunnen opmaaken, op welk eene wyze ons aangepreezen Middel het best toegeſteld worde: ten gevalle egter van hun, die daar in te kort geſchoten mogten zyn, willen wy in dezen nog wel kortlyk melden; dat ze, zo ze al uit ons gezegde, den waaren aart en naam van dit Almagt en Goedheid in beweegingbrengend Middel niet hebben kunnen opmaken, op deeze onze herinnering, terſtond ligtlyk zullen begrypen, dat in ieders handen zyn, de volmaaktſte voorſchriften van

EEN WELGESTELD CHRISTELYK GEBED.

W. H.

HET GOED VERTROUWEN.

Oront betaalde onlangs *Dorant* een rekening,
Die hy voor twéé jaar reeds ontving.
Van hem, die zo veel tyds behoeft tot brieſjes leezen,
Wilde ik de Schuldheer niet graag weezen.
En echter dit gebruik ſchynt niet zeer zonderling;
Ja 't gaat wel eens ——, zo men de koopliên mag gelooven,
De maat der billykheid te boven.
Maar, dit behoort niet tot ons plan...
Oront voldeed zyn reek'ning dan;
Wendde onmagt voor, en vroeg verſchooning voor zyn draalen,
Volſtrekt van oogmerk om voortaan
Zyn ſchulden ſpoedig te betaalen.
„ Dit kwam 'er nog zô zeer," was 't antwoord, „ niet op aan.
„ Men kan zig altoos niet bepaalen;
„ En is dit lang, naar uwen zin?
„ Hier" — wyzende op zyn boek — „ ſtaan nog wel and'ren in."
, Is 't moog'lyk', ſprak *Oront*, , dit zyn eerst klaare blyken
, Dat gy vertrouwen in my ſtelt!
, Ik had den tyd nog wel....! Ai laat my dan het geld
, Voor ditmaal weder naar my ſtryken,
, 'k Ben ligt in de and're week wat beter nog by kas.'
„ Neen, 'k bidde u" — zei *Dorant* — „ laat leggen!
„ 't Koomt thans byzonder my te pas.
„ Maar vriend, wy zyn gewoon iets van dien aart te zeggen."

W. H.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

BEDENKINGEN OVER DE ZIELSVERHUIZING.

De Leer der Zielsverhuizing is één der oudſte en meest verbreide ſtelſels. Volgens deze Leer gaan de zielen van Menſchen en Dieren, by den dood van elk Mensch of Dier, in het lichaam van een ander over. PYTHAGORAS wordt gemeenlyk voor den eerſten gehouden, die dit ſtelſel geleeraard hebbe; doch of hy 'er de uitvinder van zy, dan of hy het van de Brachmannen in de Indiën ontleend hebbe, is onzeker. En het komt my zeer waarſchynlyk voor, dat deze meening, welke byna door het geheele Oosten verſpreid, en daar nog algemeen aangenomen is, ten minſten onder hun, die den Christlyken of Mahomedaanſchen Godsdienst niet belyden, en nog aan de gevoelens hunner Voorvaderen gehegt blyven, eenen veel vroegeren oorſprong, dan de tyden van dien Wysgeer, zal gehad hebben. In 't vyftiende boek der *Metamorphoſes* van OVIDIUS, vindt men het ſtelſel van PYTHAGORAS met al die kragt en fraaiheid, welke de konst van dien grooten Dichter wist op te leveren, voorgedraagen.

PLATO heeft, ſchoon met eenige veranderingen, het gevoelen van PYTHAGORAS aangenomen. De Egyptenaaren gebruikten dit ſtelſel, om reden te geeven van de wonderbaare verſcheidenheid, welke men onder de menſchen beſpeurt. De ongelukkigen, zeiden zy, lyden de ſtraffen van het kwaad in een vroeger leeven begaan; de gelukkigen, integendeel, genieten de belooning van 't goede, dat zy in een ander lichaam bedreeven hebben. Zy dagten, dat de menſchen, na een genoegzaam getal van verhuizingen, al het kwaad, door hun begaan, geboet hebbende, in eene dwaalſter werden overgevoerd, welke hun vervolgens tot woonplaats dient.

Dit laatſte alleen uitgezonderd, zyn de Indiaanen, Chineezen, Siammers, en alle de Volken van Indië, aan deze en geene zyde des Ganges, gelyk als ook de meeste Afrikaanen, van dezelfde meening met de Egyptenaars; zelfs vindt men deze meening, by de Japoneezen van den

aanhang van Budsdo en by de Koreërs aangenomen. En de Siamſche Talapoins, een ſoort van Heidenſche Monniken, houden onbeſchaamd ſtaande, dat het hun zeer wel voorſtaat, welke lichaamen zy van te vóoren bezield, en wat daaden zy in dezelve begaan hebben.

CÆSAR leert ons, dat de Gaulen insgelyks het ſtelſel der zielsverhuizingen omhelsd hebben; even gelyk ook de Germanen en meest alle de Noordſche Volken. Zelfs ontmoet men het by de Wilden in Amerika. En, onder de oude Joden, namen de meesten der Farizeen de verhuizing der zielen aan.

Een ſtelſel, oudtyds zo algemeen aangenomen, is by ons genoegzaam in 't geheel vergeeten, en luidt by het gros onzer Tyd- en Landgenooten als de belachlykſte ongerymdheid, en eene dwaaze godloosheid.

Het grootere licht, 't welk de Christlyke Godsdienst over de wereld verſpreid heeft, de meerdere zekerheid en duidelyker denkbeelden omtrent het toekomende, welken wy in de gewyde Schriften vinden, hebben het oude ſtelſel geheel verbannen.

En, zeker, de Leer van toekomende belooningen en ſtraffen, in een leeven na dit leeven te wagten, in het welke wy gantsch andere ſoorten van lichaamen hebben zullen, geſchikt voor de huishouding, tot welke wy dan zullen overgaan; het begrip van een voor alle eeuwigheid onherroeplyk lot, 't welk de meeste Christenen in de Heilige Schrift meenen te vinden, en dat van de verryzenis van 't zelfde lichaam, ſchoon met andere bykomende hoedanigheden, welke de meesten verwagten; alle deze gevoelens hebben nooodwendig de Leer der Zielsverhuizing moeten verbannen.

Deze Leer kan ook niet wel beſtaan met het begrip van ſtraffen en belooningen. Ten zy men de onbeſchaamdheid der Talapoinen, boven gemeld, bezitte, en ſtaande houde, het geheugen te hebben van de andere lichaamen, die men bezield heeft, kan men niet zeggen, waarom onze ziel een meer of minder volmaakt lichaam bewoont; en men kan gevolglyk onzen tegenwoordigen ſtaat niet aanmerken, als een ſtaat van ſtraf of belooning: want wat ſtraf of belooning kan men veronderſtellen, als men geen geheugen heeft van de eene of andere verdiend te hebben; geen geheugen, van voorheen wel of kwalyk gedaan te hebben?

Het is dan, met reden, dat men de zielsverhuizing, met betrekking tot den mensch, verwerpt: maar zouden 'er geene

ne gronden zyn, die dezelve, ten opzigte der Dieren, eenigzins, aanneemlyk maaken?

Dat de Dieren, elk naar zynen aart, gevoel en bewustheid hebben, ſchynt, uit het geen wy in hunne daaden beſpeuren, zo klaar, dat men 'er alleen aan twyffelen konne, door eene zo fyn geſponnene redeneering, dat zy genoegzaam het gezonde menſchen-verſtand verbanne.

Hebben nu de Dieren gevoel en bewustheid, dat is, met andere woorden, hebben zy Zielen; zo zyn die zielen eenvoudige, ondeelbaare zelfſtandigheden; dewyl het uitgemaakt is, dat alleen een eenvouwdig, niet zamengeſteld ding, bewustheid hebben kan.

Een eenvouwdig, ondeelbaar ding, is in zyne natuur onvergangelyk; het kan niet ophouden te beſtaan door ontbinding; het moet dan of vernietigd worden, of altyd aanwezig blyven.

Een van beiden moet dan waar zyn; of de Schepper vernietigt de zielen der Dieren by hunnen dood, of zy blyven beſtaan. Dit laatſte nu ſchynt alleen overeen te komen, met de volmaaktheden van den Schepper, en den loop der dingen; in welken wy wel omwentelingen en gedaanteverwisſelingen, maar geene vernietiging van het minſte ding, beſpeuren.

Wat dan? waar blyven, wat worden die ontelbaare millioenen van dierlyke zielen, wier lichaamen alle oogenblikken ontbonden worden? Hoe veele millioenen van grootere en kleinere Dieren hebben niet ſedert de ſchepping beſtaan? Beſchouw alleen die ontelbaare menigte van Gekorvenen, van Visſchen! ô Wat een aantal! En dat ſedert de ſchepping! Zo veele millioenen van voortbrengingen! Elk dier ſchepſelen eene byzondere, eene nooit verdelgbaare ziel! Waar blyven, wat worden alle die zielen?

Het is der menschlyke naſpooringe niet gegeeven, hier op met zekerheid te antwoorden: maar zoude het eene ongerymdheid zyn te giſſen, te vermoeden, als mooglyk, als niet geheel ongerymd, voor te ſtellen, dat de zielen der Dieren van het eene lichaam in het andere overgaan?

Ik weet het niet, maar my dunkt, de onderſtelling, welke ik ga opperen, is niet ongerymder, dan veele andere onderſtellingen, welken niet alleen in de Wysgeerte, maar ook in andere weetenſchappen, zo niet aangenomen, ten minſten geduld zyn.

Alles ſchynt ons te leeren, dat de Schepper door die daad van zynen wil, welke men de Schepping noemt, alle die

Wezens daar geſteld heeft, welken ooit of ooit het geheel der ſchepping zouden uitmaaken. Alles wat God maakte, was goed; en was zo voor alle de eeuwen, voor alle de omwentelingen van 't geſchapene. Het geen toen voortgebragt was, was genoegzaam voor altyd. Het uurwerk was daar; het was opgewonden; en de veeren en raderen, eens in beweeging gebragt, hadden niet nodig, dat 'er naderhand nieuwe ſtukken ingevoegd zouden worden.

Alle de lichaamen, welke dit Wereldgebouw uitmaaken, zyn zamengeſtelde Wezens, gevolglyk verdeelbaar, en op te losſen in kleinere deelen. Maar in die verdeeling moet eens een einde zyn, juist niet zo zeer voor het verſtand van den Wiskundigen, als wel voor de ondervinding des Natuurkundigen; want ging de verdeelbaarheid der lichaamen in 't oneindige, zo zouden de lichaamen geheel ontbonden kunnen worden, daar wy zien, dat zeer veelen aan alle verdeeling wederſtaan. De Natuurkunde, ten minſten, leert ten aller klaarſten, dat de deelbaarheid der ſtoffe niet in 't oneindige gaat (*).

Daar zyn dan ondeelbaare lichaamen, niet in het verſtand des beſchouwers, maar ondeelbaar in de natuur. Zouden nu niet de beginſels der Dieren zodanige lichaamen kunnen weezen; geſchikt om in zekere omſtandigheden ontwikkeld te worden, en, die omſtandigheden weder verdwynende, terug te keeren tot hunnen ouden ſtaat?

Indien men nu veronderſtelt, dat, aan ieder dezer beginſels, tot dierlyke lichaamen voorgeſchikt, een ondeelbaar beginſel, vatbaar voor bewustheid, of, om met de Leibnitziaanen te ſpreeken, bekwaam, om, naar zyne plaatſing in de Wereld, zig die voor te ſtellen, verknogt is. Men vooronderſtelle, met andere woorden, dat 'er eene ziel mede verbonden is, welke in eenen ſtaat van duistere voorſtellingen blyft, tot den tyd toe, dat haar lichaampje ontwikkeld wordt; en in dien ſtaat van klaare voorſtellingen volhardt, tot dat dit lichaampje door den dood van de by de ontwikkeling verkregene deelen beroofd wordt; wanneer zy wederkeert tot den ouden ſtaat van verwarring en duistere voorſtelling, uit welken zy op nieuw verryst, wanneer het lichaampje, waar aan zy gehegt is, door eene nieuwe geboorte wederom ontwikkeld, en tot een leevend Dier gemaakt wordt. Wanneer men dit, zeggen wy, veronderſtelt, hebben wy dan niet eene ſoort van zielsverhuizing? En is die on-

(*) Zie MUSSCHENBROEK, *Intr. ad Philoſ. Nat.* §. 59—66.

onderſtelling zo ongerymd, dat zy niet geduld konne worden?

Het lichaam van deze Vlieg, die nu voor my zit, is dan mooglyk het honderdduizendſte lichaam, 't welk dezelfde ziel bewoond heeft.

Men weet, welke verſchillen de Wysgeeren over de voortplanting der Dieren verdeelen; en hoe onder die geenen, welken aan onverdelgbaare zaaden, van de ſchepping af aan voorgeſchikt om eens tot gewerktuigde lichaamen ontwikkeld te worden, gelooven, ſommigen eene inſluiting van zaaden, anderen eene verſtrooijing van dezelven veronderſtellen; en hoe zelfs de groote BONNET, die deze ſtoffe met zo veel wysgeerige ſcherpzinnigheid behandeld heeft (*), tusſchen deze twee ſtelſels geene uitſpraak heeft willen doen. Dan, daar de inſluiting (†) door de onverbeeldlyke kleinheid der laatst te ontwikkelen zaadtjes, eene zeer groote zwarigheid oplevert, komt het my voor, dat het ſtelſel der verſtrooijing of verſpreiding (§) der zaaden meer waarſchynlykheid heeft; en met deze veronderſtelling laat zig de voortplanting der Dieren, in onze meening, taamlyk wel verklaaren.

De ziel eener Vlieg, of van wat ander Dier men wille, verbonden aan een in de natuur onverdeelbaar beginſel, of door de lugt omgevoerd en dus in 't lichaam eener Vlieg geraakt, of wel door 't voedſel daar binnen gekomen, wordt door zekere omſtandigheden, welken men de bevrugting noemt, in beweeging gebragt, ontwikkeld, en wordt eene Vlieg. Door den dood worden de door de voeding tot het ondeelbaare lichaampje toegevoegde deelen ontbonden; dat lichaampje blyft beſtaan, dryft weder om in de lugt, of legt hier of daar, tot dat het wederom in 't lichaam eener Vlieg geraakt, op nieuw bevrugt en geboren wordt. In alle die omwentelingen ſtelt zig de ziel der Vlieg de wereld voor naar haaren ſtaat in dezelve. Verbonden met een gewerktuigd lichaam, gevoelt en begeert zy als eene Vlieg; wedergebragt tot den ſtaat van een enkeld zaad, dat is in den dood, heeft zy geheel verwarde denkbeelden, waarvan haar by de nieuwe ontwikkeling denk-

(*) Byzonderlyk in zyn doorwrogt Werk, *Conſidérations ſur les corps organiſés.*

(†) *Emboëtement.*

(§) *Desſémination.*

denklyk geen geheugen overblyft; ſchoon het niet onmoogelyk zy, dat de zielen der Dieren, by haare geduurige omwentelingen, iets overblyft van haare voorgaande ſtaaten. Een hedendaagsch bekwaam Schryver (*), niet vreemd van diergelyke gedagten als de onze, drukt zig hieromtrent op deze wyze uit: „ Zouden de zielen der Dieren niet over„ gaan in gewerktuigde en op 't ontwikkelen ſtaande lichaa„ men van dezelfde ſoort? De bekwaamheid der jongen, „ terſtond na hunne geboorte, tot alles wat hun geſlagt ei„ gen is, ſchynt te pleiten voor de verhuizing van de zie„ len der Dieren. Zeker, hunne vermogens zyn bekwaam „ tot alle beweegingen, zodra de werktuigen van hun li„ chaam die kunnen uitvoeren; daar de vermogens der „ menſchen eene ontwikkeling noodig hebben, door mees„ters en oeffening geholpen. Dit komt, denk ik, dat de „ ziel des menſchen nieuw en als eene gladde tafel is, om „ my van eene uitdrukking der Platonisten te bedienen, en „ dat de ziel der Dieren reeds alle de denkbeelden van haa„ ren ſtaat heeft."

O. O.

(*) *Dict. Encycl.* D'YVERDON. Tom. XXVIII. p. 511 en 513.

AANMERKINGEN OVER DEN AARD DER UITWAASSEMINGEN VAN BEDORVEN WATER.

DOOR

A. YPEY,

Lector Anatomes &c. te Franeker.

Er is naauwelyks eene ſtelling, hoe onwaarſchynelyk ook in haaren aard, uit te denken, welke niet op den een of anderen tyd is te voorſchyn gebragt, en met meer of min waarſchynelyke redenen aangedrongen. Onder de zodanigen is voorzeker onzer aandacht thans zeer waardig het gevoelen van zommige, dat de dampen van ſtilſtaand, drabbig en ſtinkend Water, niet alleen geen der voornaamſte medewerkende oorzaaken zouden zyn van onze gewoone Herfſtziekten, welke altoos meer of min van eenen rottigen aard worden bevonden, maar dat men integendeel zodanige uitwaasſemingen voor een voorbehoedend middel tegen alle kwaadaardige Koortzen zou moeten houden.

Om over deeze ſtoffe naar behooren te oordeelen, moet men

men vooraf aanmerken, dat buiten den ſtaat des geſchils moeten worden geſlooten, zommige der zogenoemde *epidemique* Ziekten, die eene meer of min algemeene verwoesting aanrechten, en door beſmetting van den een' tot den anderen overgaan. Zodanige kwaalen hangen immers dikwerf af van een onzichtbaar vergif, het welk, uit meestentyds geheel onbekende oorzaaken geſprooten, zyne kwaadaardigheid als op een oogenblik openbaart, en dikwerf, in de gezondſte Jaargetyden, en in de gezondſte Gewesten, zeer beſmettelyke en doodelyke Ziekten veroorzaakt; terwyl nabuurige en minder gezonde plaatzen, weinig of niets; door zulk eene heerſchende kwaale worden aangedaan. Hoewel ook meermaalen, ja meestentyds, het tegendeel wordt waargenomen.

Tot het voorgeſtelde geſchil behooren derhalven voornaamelyk die Volkziekten, welke men *morbi endemici* noemt, en die jaarlyks, veelal op gezette tyden, verſchynende, een onmiddelyk verband hebben met de levenswyze, de ligging en de luchtsgeſteldheid der plaatzen; hoedanige hier te lande, behalven de gemeene anderendaagſche en derdendaagſche Koortzen, de niet volkomen afgaande Galziekten zyn, die, hoewel doorgaans niet kwaadaardig, echter op zommige tyden en plaatzen in gevaarlyke heete Gal-, of Rotziekten, of ook in Zenuwkoortzen overgaan. Ook ziet men dikwils gelyktydig het Bort, den galachtigen Loop en zomwylen den Roodenloop, hoewel doorgaans zeer verſchillende in kwaadaardigheid van de *epidemique* Roodeloopen, die uit een byzonder vergif ontſtaan, en eene geheel andere geneeswyze vorderen.

De uitmuntende PRINGLE heeft, in zyne keurige *Verhandeling over de Legerziekten*, den aard en loop der gemelde Ziekten, met groote naauwkeurigheid, en teffens bondig, beſchreeven. Onder anderen merkt hy aan (a), dat deeze Ziekten zich ſchikken naar den loop der Zaiſoenen: dat, indien de Zomerſche hitte vroeg begint, en lang aanhoud, geduurende den Herfst, zonder gemaatigd te worden door winden en regens, de Ziekten zich vroeg vertoonen, heevig zyn en gevaarlyk worden: dat, indien de Zomer laat begint, en door veel winden en regens wordt gemaatigd, of de Herfst, vroeger dan naar gewoonte, koud en onſtuimig weder oplevert, insgelyks minder, goedaardiger en lichter geneesbaare Ziekten te voorſchyn komen. Dat

(a) *Obſervations on the Diſeaſes of the Army*, Chap. I.

Dat de drooge en heete Zomers zeer gevaarlyk zyn, dewyl zy eene groote menigte van rottige dampen in de Lugt verzamelen; terwyl insgelyks geweldige regens, gevolgd door hitte, zeer menigvuldige en kwaade Ziekten doen verſchynen; dewyl het Water, dus den grond ſterk bevogtigende, veel gelegenheid geeft tot kwaade dampen, welke in de Lugt opgeheeven, door hunnen rottenden aard, de natuur der gewoone kwaalen veel verergeren.

De genoemde Ziekten, (gaat hy voort) beginnen nooit, dan na dat de hitte lang genoeg heeft aangehouden, om eene genoegzaame uitwaaſeming van rottend Water te veroorzaaken: waarom men het tydperk van het begin deezer Ziekten kan bepaalen tot het laatst van Hooimaand, of 't begin van Oogstmaand; terwyl zy wederom afneemen met het vallen der bladeren, en met het begin der vorst verdwynen. Schoon de hitte in Herfstmaand vermindert, houden echter dezelfde Ziekten noch aan, dewyl de dagen heet, doch de nachten koud en mistig zyn, waar uit voor allen, die zich eenigzins moeten bloot ſtellen, licht eene belette uitwaaſeming, een vruchtbaare bronader van allerleye kwaalen, volgt, welke in dit geval de uitdryving der opgeſlurpte rottige dampen belet, ja zelfs gelegenheid geeft tot derzelver vermenging met het bloed, door de werking van de inſlorpende adertjes van het vel en der longen.

Eindelyk, moet ik met den Heer PRINGLE aanmerken, dat het hooge Land van Vlaanderen, over de Lis en Schelde, zeer gezond is; terwyl het nabuurig laag en moeraſig gedeelte, en vooral Voorne en Sluis, zeer ongezond wordt gevonden: ook dat men op de binnenkusten van Zeeland, gelyk teſſens op die van Staats-Vlaanderen en Braband, een byzonderen ſtinkenden damp beſpeurt, welke zig in de laage getyën verheft boven de ſlykige boorden, en zo veel geſchikter is tot het bederf, dewyl het Verswater zich hier met het Zeewater vermengt: zynde het gevolg hier van, dat de Bewooners deezer plaatzen aan allerhande Ziekten onderheevig zyn; terwyl die van Ooſtende, eene plaats aan den Oceaan gelegen, doorgaans zeer gezond zyn, dewyl zy geene moeraſen in hunne nabuurſchap hebben.

Deeze en gelykzoortige Aanmerkingen van den Heer PRINGLE zyn geene losſe ſtellingen, maar waarheden, door eene langduurige ondervinding bevestigd, en geeven reeds een zeer ongunſtig denkbeeld van het gevoelen van hen, die

die de dampen van bedorven water voor onſchadelyk, of zelfs voor heilzaam willen doen doorgaan: dan eer ik my hier over verder uitlaate, zal ik vooral onderzoeken de redenen, welke doorgaans voor zodanig een gevoelen worden te voorſchyn gebragt. Voor eerst zeggen de voorſtanders van dit gevoelen, dat de Gal- en Rotziekten doorgaans hun begin neemen ten platten lande, en van daar tot de Steden overgaan; waar uit zy deeze gevolgtrekking maaken. In de Steden heeft men doorgaans een bedorven en ſtinkende lucht, terwyl ten platten lande doorgaans een meer zuivere wordt ingeademd: beginnende des niettegenſtaande de gevaarlyke Herfſtkwaalen laater in de Steden dan op het Land, zo blykt het, dat de genoemde kwaade dampen niet onder de medewerkende oorzaaken, maar eerder onder de voorbehoedende middelen, tegen zodanige Ziekten moeten worden geſteld.

Hoe zeer ik de waarheid der voorgeſtelde waarneeming erkenne, zo ſterk ontkenne ik de gevolgtrekking daar uit afgeleid, en wel om de volgende redenen.

1. Hoewel de Lugt ten platten lande in de meeste plaatzen onzes Lands gezonder moge ſchynen, dan wel in de Steden, zo heeft dit echter in der daad geen plaats; het is waar, men beſpeurt op het luchtige veld geenzins zo klaarblykelyk de rottige dampen, dan wel op eene Amſterdamſche gragt, alwaar het ſtinkend water beſlooten is tusſchen twee ryen van hooge gebouwen; maar dit neemt derzelver tegenwoordigheid niet weg: het Land is immers overal vervuld met meer of min modderige Slooten, men ziet meenigvuldige meer of min groote uitwaasſemende plaſſen, die eene genoegzaame meenigte van rottige dampen kunnen geeven om de Lugt te vergiftigen.

2. De dampen der rottende wateren in de Steden, verſpreiden zich met de winden in eene genoegzaame hoeveelheid over het platte Land, om aldaar nadeel te doen; wil men derhalven de gezondheid op het platte Land met die der muffe Steden vergelyken, zo moet men ten dien einde nagaan, den loop der gelyktydige Ziekten in de hooge Dorpen van de Veluwe, van Twente, 't Kleefſche, enz. alle plaatzen, in welke men, buitengewoone beſmettingen uitgezonderd, weinige Ziekten vindt.

3. De Luchtsgeſteldheid en Levenswyze, ten platten Lande, geeft eene natuurlyke reden, waarom de Ziekten, welke uit het climaat voortkomen, zich aldaar eerder, dan in de Steden openbaaren. Het is immers eene bekende zaak,

dat 'er tot het verwekken eener heete Ziekte, behalven de voorbereidende oorzaaken, noch daarenboven doorgaans eene toevallige noodig zy, welke veeltyds in de verhindering der onzichtbaare uitwaasſeming beſtaat. Zulks heeft nu veel lichter plaats op het Land, dan in de Steden, dewyl de wisſelvalligheid van warmte en koude veel grooter is in de eerſte, dan in de laatſte, plaatzen; zynde de Morgen- en Avondluchten op het veld veel koeler, en dus veel gevaarlyker.

Dit voordeel der Steden is voorzeker van het uiterst belang voor derzelver Inwoonders, en waarſchynelyk een der voornaamſte, of de eenige reden, waarom de ſchadelyke aanleidende oorzaaken der Ziekten aldaar veel minder uitwerking doen, dan men anderzins met reden zou mogen verwagten. Hoe grooter de Steden zyn, zo veel te aanmerkelyker is dit verſchynzel; dus zegt de Heer J. FOTHERGILL (*b*), dat de Lucht, buiten London, geduurende de ſchraale Noordelyke Voorjaars-winden, veel gelyker en zagter is aan den Zuidkant, dan aan den Noordkant dier groote Stad, door het overwaajen der luwe dampen, die eene geduurige rookkolom boven dezelve maaken: zo dat die anderzints ſchraale en beledigende wind byna al zyn vermogen verliest, om, door het verhinderen der uitwaaſeming, kwaad te doen. De uitwerking is volgens zyn Ed. zelfs zo zichtbaar, dat de dubbele Amandelboomen dikwils twaalf dagen eerder bloeijen te Chelſea, dan buiten den Noordkant der Stad, op plaatzen anderzints even goed gelegen.

4. De levenswyze der Stedelingen met die der landlieden vergeleeken. De eerſte zyn 's morgens zelden vroeg uit het bed, of werken binnenshuis; terwyl de laatſte met of voor het krieken van den dageraad uit het bed komen, en met een open en dikwils zweetend lichaam zich in de morgenlucht begeeven, die by hen door 't verhinderen der onzichtbaare uitwaaſeming eene vruchtbaare moeder is van allerleye rampen. Ik weet wel, dat, door een gemeen vooroordeel, de morgenlucht voor zeer gezond word gehouden, doch ook dat het tegendeel door den Heer LIND in zyne *Middelen, tot bewaring der gezondheid van het Scheepsvolk aangepreezen*, zeer klaar is aangetoond; zynde hem door menigvuldige waarneemingen gebleeken, dat die vroege morgenwachters doorgaans in 't best van hun leven ſterven, of,

(*b*) *Medical. Obſerv. and Inquir, &c.* T. V. p. 363.

of, geduurende het overſchot van hetzelve, met zinkingen en jigtziekten worden geplaagd.

Het tweede bewys, 't welk de voorſtanders der ſtinkende wateren voor hun gevoelen bybrengen, is eene verzekering, dat in die Steden, in welke eene geweldige ſtank wordt waargenomen, dikwerf geen meerder ziekten of ſterfgevallen voorkomen, dan in plaatzen, op het oog gezonder en beter gelegen. Onder anderen zegt men, by voorbeeld, men hoort dikwerf meer van ziekten en ſterfgevallen te Haarlem, dan in 't nabuurig Amſterdam, welks modderige graften geduurende den geheelen Zomer ſtinken.

Hier op dient tot antwoord, vooreerst het reeds aangehaalde voorrecht der bewooners van groote Steden, boven die van kleinere plaatzen en van 't vlakke veld, waar door zy, hunnen warmen dampkring langer behoudende, minder gevaar loopen van de verhindering hunner ongevoelige uitwaasſeming, door welk voordeel alleen een groot gedeelte der ziekte verwekkende oorzaaken by hen zyne kragt verliest.

Doch, in de tweede plaats, valt het niet bezwaarlyk te bewyzen, dat hier omtrent veel bezyden de waarheid wordt verzekerd. By voorbeeld Amſterdam bevat, volgens de telling in 1748 gedaan, 41,561 Huisgezinnen en dus door eene vermenigvuldiging met 3¾ nagenoeg 155,853 inwooners: daarentegen ſterven aldaar jaarlyks, volgens veertigjaarige doodlysten, 8038 menſchen, waar uit volgt, dat er jaarlyks ongeveer een uit de negentien komt te ſterven; terwyl, volgens naauwkeurige Rekeningen, het getal der levende tot dat der jaarlyks ſtervende te Haarlem is als 24 tot 1, gelyk de reekeningen van den Heer STRUIK aantoonen (c). Amſterdam is derhalven veel ongezonder dan Haarlem, en ik twyffel niet, of zulks moet meerendeels aan het rottend Amſterdammer binnenwater worden toegeſchreeven.

Thans, zo ik meene, de bewysredenen voor de onſchadelykheid der dampen van ſtilſtaand en rottend water genoegzaam hebbende ontzenuwd, zal ik nu verder derzelver groot nadeel, uit onwraakbaare bewyzen, zoeken aan te toonen. Reeds boven ſprak ik van de ſchadelykheid der vermenging van Zout- en Zoetwater, en de daar uit voortkomende rottende uitwaasſemingen. Indien myne gedagten daaromtrent waar zyn, zal er noodzaakelyk uit volgen, dat, in-

(c) Zie zyn Eds. nadere ontdekkingen, nopens den Staat van het Menſchelyk Geſlagt. p. 142 en 143.

indien drie plaatzen aan een vaarwater leggen, wiens water aan 't beneden einde door genoemde vermenging altoos bedorven is, doch in 't midden veel minder en zeldzaamer die ontaarding ondergaat, en aan het boveneinde alleen voor korten tyd, en in byzondere gevallen; de uiterſte plaats ſteeds de ongezondſte, de middelſte veel gezonder, en de bovenſte de gezondſte van Drieën zal zyn. In zodanig eene plaatzing liggen nu Harlingen, Franeker en Leeuwarden. Te Harlingen is het binnenwater, door gemelde vermenging van Zout- en Zoetwater, altoos bedorven, te Franeker gebeurt zulks dikwils door zwaare droogte in den Zomer, of wanneer men het binnenwater der Provincie, tot onherſtelbaar nadeel der binnenlandſche Scheepvaart, Vischvangst en Fabryken, doch zonder iemands billyk voordeel, door de Engwierumer ſluizen te veel doet uitſtroomen, en dus, door een noodwendig gevolg, de meeste binnenwaters van Westergo, door het te Harlingen binnenloopend Zoutwater, laat bederven. Te Leeuwarden eindelyk gebeurt het voornoemde bederf zeldzaamer en in minder maate, en zo er in Herfstmaand wat regen valt, is deeze Stad, door het toevloeyend Zoetwater uit de nabuurige wouden, ook veel raſſer van dit nadeel ontſlagen.

Dan de Hoog Geleerde en Wydberoemde Heer P. CAMPER heeft onlangs uit verſcheiden vergelykingen (*d*) beweezen, dat indien de inwooners van Harlingen worden gereekend op 7320, die van Franeker op 3500 en die van Leeuwarden op 12000, dan jaarlyks ſterft te Harlingen 1 van de 25; te Franeker 1 van de 35, en te Leeuwarden 1 van de 38½ zo men voorts de naauwkeurige volktellingen van de Jaaren 1744 en 1748, die op bevel der Edele Mogende Heeren Staaten zyn gedaan, raadpleegt, zal men bevinden, dat het gemiddeld getal der inwooners dier jaaren is geweest in Harlingen 7273, in Franeker 3582 en in Leeuwarden 13866, in welk geval er, volgens de doodlysten van den Heer CAMPER te Leeuwarden jaarlyks maar 1 van de 44 zou ſterven. Waar uit zeker volgt, dat Franeker gezonder dan Harlingen, en Leeuwarden weder gezonder dan Franeker moet zyn. Zo dat deeze waarneeming volkomen met myne redeneering overeenkomt.

Maar mogelyk zal een voorſtander van ſtank en verrotting zeggen, Franeker legt nader aan Zee dan Leeuwarden, Har-

(*d*) *Alg. Vaderl. Letteroef. IV D. bl.* 224.

Harlingen is eene Zeeplaats, en het verſchil der gezondheid deezer plaatzen is niet toe te ſchryven aan het meer of min bedorven water; doch aan de ongezondheid der Zeelucht.

Ik antwoorde hier op, dat Ooſtende, volkomen aan de Noordzee geleegen, altoos voor eene zeer gezonde plaats is gehouden, en vraage, waarom de Zeelucht, indien zy ſchadelyk is in Vriesland, insgelyks niet van denzelfden kwaadaardigen aard aan de hooge Vlaamſche Kusten wordt gevonden?

Maar om noch verder te gaan, neeme ik aan, wiskonſtig te bewyzen, dat de Zeelucht in de nabuurſchap van ongezonde plaatzen op zich zelve zeer gezond zy, en dan eerst ongezond word, wanneer de landdampen haare zuiverheid beſmetten, zullende ik ten dien einde alleenlyk eenige der overtuigendſte plaatzen aanhaalen uit het keurig Werkje van den Heer LIND, genoemd *Middelen ter bewaaring der gezondheid op de Oorlogſchepen, uit het Engelsch vertaald en met Aanteekeningen vermeerderd door den Heer* P. DE WIND. De geheele inhoud van dit werkje bewyst ten klaarſten, dat men op Zee zo gezond kan leven, dan te lande, in de gezondſte gewesten, mits men de volgende zaaken genieten moge: een bejaard en bevaaren Schip; zindelyk volk en niet te veel manſchap, op dat aan een ieder eene zuivere lucht en plaats moge gebeuren; dagelykſche beweeging; ververſching van ſpyzen en goed water. Dan om de zaak nader aan te dringen, dient inzonderheid des Schryvers getuigenis op p. 34. „Dat de kwaadaardigheid der lucht, waar van „ wy nu ſpreeken, dikwils haaren invloed niet laat voelen „ op een' aanmerkelyken afſtand, wordt door menigvuldige ondervinding bevestigd. In 't jaar 1747, wanneer een„ nige Britſche Troupen in Zeeland in 't veld leggende, „ en eenige andere in de Dorpen geplaatst, meestal ziek „ waren, door de kwaade moerasſige lucht, in zo verre, „ dat het zevende deel dier manſchap niet in ſtaat was om „ dienst te doen, lag het Esquader van Commandeur MIT„ CHEL, op den zelfden tyd, tusſchen Zuidbeveland en het „ eiland van Walcheren, in beide welke plaatzen de ziekte „ woedde, en had echter deszelfs manſchap noch koorts „ noch buikloop, maar genoot, tusſchen alle die ziekten „ in, eene volmaakte gezondheid". Kan men derhalven op de rhede van een ongezond Zeeſtrand veilig leggen, zonder door de aldaar heerſchende ziekten te worden aangedaan, zo blykt zonneklaar, dat de ongezondheid der kust niet

niet aan de kwaade hoedanigheden der Zeelucht, maar aan de nadeelige eigenſchappen des lands zelve, dat is aan zyne moerasſige gronden en ſtinkende waters, zy toe te ſchryven.

De gegrondheid deezer waarneeming word noch nader bevestigd, door de aanmerking van den Heer J. J. ANDRIESSEN, *M. Doctor te Veere*, hebbende Z. Ed. opgeteekend (*e*) dat Veere, veel hooger gelegen dan Middelburg, en dus minder aan moerasſige dampen onderhevig, insgelyks veel gezonder zy. Zo dat, wanneer te Middelburg de Epidemique ziekten huis aan huis rondgaan, Veere dikwerf in 't geheel niets, of ten minſten weinig, heeft te lyden.

De Heer LIND verhaalt op de aangehaalde plaats, dat terwyl Commandeur LONG's Esquader in 1744 in den mond des Tybers lag, eenige weinige Schepen, die het naast aan den wal lagen, door de aldaar heerſchende ziekten werden aangetast, terwyl de overige Schepen zonder zieken waren, 't geen wederom onwederſpreekelyk bewyst, dat die ziekten niet uit de Zeelucht, maar uit de rottende uitwaasſemingen van het ziltig ſlyk voortvloeiden.

Dikwils, zegt LIND, zyn de Engelſche Esquaders op ongezonde rheden ten anker leggende, door ziekten vernield, terwyl de uitleggers op Zee zich volmaakt wel bevonden. Niet minder aanmerkenswaardig is ook het geval, door den Heer DE WIND (*f*), uit TITZING's *Geneeskonst ten dienſte der Zeevaart*, aangetekend. Het Schip van Oorlog, *Middelburg*, kwam in 1750 met gezond volk op de rhede van Curacao, doch was naauwlyks aldaar, of het bootsvolk werdt door Roodeloop, Chocolaadziekte, enz. aangetast. Men ſtak met die kwaalen in Zee, en dezelve verdweenen, doch kwamen met groote hevigheid te rug, zo ras men op de rhede te rug keerde, tot dat eindelyk de friſſche winden en regens van Zomermaand, de rottige dampen verdreeven hebbende, de gezondheid herſtelden.

De Zeelucht, hoewel de vochtigſte van allen, is derhalven, op zich zelven beſchouwd, gezond; terwyl de plaatzen, aan den wal geleegen, hoe vogtiger, zo veel te ongezonder zyn; waar uit men recht kan opmaaken, dat de ongezondheid, daar ter plaatze, niet afhanglyk zy van de vog-

(*e*) Verhandeling der Natuur- en Geneeskundige Correspondentie in 's Hage. Iſte Deel, 2de Stuk. p. 141.

(*f*) L. C. p. 107.

vogtige uitwaasſemingen, op zich zelven beſchouwd, maar van de rottige en ſtinkende deelen, welke het uitwaasſemende water met zich ſleept. Indien derhalven eene Stad gelegen op eene vogtige, doch anderzints zuivere, plaats, gezond is, zal dezelve oogenblikkelyk ongezond worden, zo ras haare waterachtige uitwaasſeming, door de kwaade dampen van een opkomend moeras, bedorven wordt.

De zekerheid deezer gevolgtrekking blykt wederom wiskonſtig uit den toeſtand van Batavia. Deeze Stad, hoewel vogtig, gelegen aan eene ſnelvlietende zuivere Rivier, was wel eer eene der gezondſte plaatzen in het Oosten; doch toen, door een zamenloop van oorzaaken, de rivier bedorven, en in derzelver mond een uitgebreid moeras gevormd werdt, veranderde zy in eene der ongezondſte plaatzen, en werdt tot een Kerkhof voor de Europeaanen. Dat zulks alleen aan het moeras zy toe te ſchryven, blykt hier uit, dat de nabuurigſte ſtraaten aan den haven, de ongezondſte zyn, ſtaande de huizen aldaar thans by hoopen ledig. Het zelfde wordt ook uit den toeſtand van het guarnizoen beweezen: want zy, die by de Vierkantspoort en het Kasteel de wagt hebben, moeten, zo ras hun taak geëindigd is, meerendeels naar het Ziekenhuis; terwyl zy, die aan de Diest- en Nieuwe Poort, dat is aan den Landkant, het verst van het ſtinkend moeras', wagt houden, doorgaans gezond blyven.

Een nieuw en alleſovertuigendst bewys van het nadeel der ſtinkende dampen, zal ons wederom uitleveren de beſchouwing der betrekkelyke gezondheid van de Britſche troepen, in hunne verſchillende kwartieren, geduurende den oorlog van 1742 en volgende jaaren, in Braband en Vlaanderen, door den Heer PRINGLE naauwkeurig aangetekend (g).

Te Gend lagen, geduurende den nazomer van 1742, Britſche troepen, gedeeltelyk in 't hoog, gedeeltelyk in 't laag gedeelte der Stad, alwaar de rioolen geene geſchikte uitwatering hadden, en de Soldaaten dus in vogtige en ſtinkende plaatzen moesten huishouden. Het gevolg hier van was, dat de Soldaaten in de Bovenſtad volmaakt gezond bleeven, terwyl de overige door zwaare Ziekten bezogt werden.

Te Cortryk was insgelyks een Bataillon wel, en een ander kwaalyk gehuisvest, waar door het laatſte onderwor-

(g) L. C. Cap. II—VIII.

worpen aan de dampen van ſtilſtaand en vuil water, ſteeds tweemaal zo veel Zieken had, dan het eerſte.

Na de overgave van Oſtende, in 't einde van Oogſtmaand 1745, werdt de bezetting geleid naar Mons, toen ter tyd zeer ongezond, door de nabuurige *inundatien*; 't welk ten gevolge had, dat de troepen, welke in Oſtende maar tien Zieken agter lieten, in hun nieuw kwartier, binnen drie weeken, reeds 250 telden, welke men daar moest agter laaten, dewyl de bezetting verlegd werdt naar Brusſel.

De bezetting van 't Kasteel van Antwerpen, 't geen zeer naby aan een ſtinkenden en moerasſigen oever gelegen is, had ook veel te lyden, terwyl alles te Brusſel, en in de nabuurige hooge landen, in eene volmaakte gezondheid was.

's Hertogenbosch wordt gehouden voor eene gezonde plaats; en met reden, want het getal der Zieken is aldaar, volgens de beste berichten, doorgaans maatig, en 'er ſterft jaarlyks ongeveer een van de 33 of 34 leevende Perſoonen. Ondertusſchen werdt deeze plaats, en vooral haare nabuurſchap, in den veldtogt van 't jaar 1748 een toneel van Ziekten, door den Heer PRINGLE in 't breede beſchreeven. De oorzaak derzelve was ook kennelyk, als zynde alleen te vinden in de uitgebreide inundatien, welke men door geheel Hollandsch Braband had gemaakt, en uit welke een kwaadaardige ſtinkende damp oprees: inzonderheid werdt dezelve en daarna ook het getal der Zieken, aanmerkelyk, toen men, in aanmerking des naby zynden Vredes, het water midden in den Zomer liet wegloopen; dewyl de ſtinkende modder toen alomme boven kwam, 't welk ten gevolge had, dat men, om de verdere onheilen, zo veel mogelyk was, voor te komen, de moerasſen wederom met water moest opvullen.

De Hollandſche troepen campeerden, toen ter tyd, te Gilſen, op een'grooteren afſtand van de moerasſen en op een open Heidveld, alwaar zy zich zeer wel bevonden. De Engelſchen daarentegen, het digtst aan de moerasſen gelegen, ondervonden de grootſte ſchade: zodat dikwils de helft, of noch meerder, der Bataillons ziek was. Alleen was een Regiment leggende te Helvoet, eene halve myl van de Vuchtſche moerasſen, doch op een hoogen zandgrond, byna bevryd van de toen anderzins zo menigvuldige en kwaadaardige Koortzen.

Met de waarneemingen van den Heer PRINGLE, en alles, wat wy daar reeds over deeze ſtoffe gezegd hebben, komt zeer

zeer naauwkeurig overeen met het bericht van den Heer JACHS (*h*), ten opzichte van 't beloop der Ziekten te Philippine, geduurende het jaar 1779. Daar ter plaatze zyn eene enkele en eene dubbele Caſerne. De enkele is aan den Oostkant der plaats, tuſſchen een ſtinkend moeras en hoog geboomte, doch de dubbele is aan den Westkant, ziende de eene naar binnen, tegen een boomgaard, en de andere naar den wal, die zonder boomen is, en over welke doorgaans een zuivere wind ſpeelt, zo dat met recht de eerſte Caſerne zeer nadeelig, de tweede maatig, en de derde zeer gezond kan genoemd worden: gelyk ook de uitkomst bevestigde, want by de Compagnie, welke de eerſte Caſerne bewoonde, was alles in den Herfst dood ziek, terwyl de Compagnie der tweede Caſerne ook veel, doch merkelyk minder, had te lyden, en by de Soldaaten, welke in de gezonde Caſerne logeerden, alwaar men genoegzaam tegen den damp der moerasſen beveiligd was, in de ergſte Maanden nooit boven de 7 Zieken werden gevonden.

Iets diergelyks heeft men ook meermaalen te Franeker waargenomen, de zogenoemde voorſtraat, aldaar, is de ruimſte der geheele Stad, loopende Oost- en Westwaards, zo dat de winden dier richting, en vooral de Weste winden, door dezelve eene ruime ſpeeling hebben. De bewooners dier graft zyn meerendeels vermogender lieden, en het doorloopend water is daar wyder, dan elders in de Stad, zodat hier minder rotting en ſtank plaats heeft, dan in haare andere ſtraaten en graften. Oude lieden hebben my verzekerd, dat 'er, in de Epidemie van 1728, bynâ geen Zieken op die graft zyn geweest. Ook is het zeker, dat toen in 1765 eene kwaadaardige Rotkoorts, by ons, veele Perſoonen wegrukte, zeer enkele lieden door die kwaale op deeze graft werden aangetast, en dat hoog meerendeels zeer kennelyk door ſterke beſmetting.

Wy hebben boven reeds gezien, dat de waterachtige dampen, op zich zelven beſchouwd, onſchadelyk zyn; zo dat 'er geen reden van twyffeling overblyft, of het nadeel van moerasſige dampen moet alleen afhangen van de bedorven deelen, welke het water met zich voert. Doch wil men in tegendeel ſtellen, dat zodanige moerasſige uitwaasſemingen heilzaam zyn, zo moet dit voordeel alleen uit de rottende deel-

(*h*) *Natuur- en Geneesk. Correspondentie.* Iſte D. 2de St. p. 106.

deeltjes zyn oorſprong neemen: maar is 't bederf heilzaam voor de gezondheid, dan moet het, hoe ſterker, zo veel te vermogender zyn. Nergens zal het dan in den Herfſt ongezonder zyn, dan op de hooge Veluwe, in 't Kleefſche, in 't hoog gedeelte van Vlaanderen en Braband, en in gelykzoortige gewesten, alwaar onze hevige Herfſtziekten byna onbekend zyn. Daarentegen zal het nergens gezonder zyn dan te Sluis, en hoe nader aan de ſlikkige en ſtinkende boorden der Schelde, hoe beter!

Niet minder heeft dan de ondervinding de Italiaanſche Geneesheeren bedroogen, door hen te doen opmerken, dat zy, die te na aan de Pontynſche moeraſſen woonen, of by Oſtia, aan allerhande Rotziekten onderhevig zyn. De tegenwoordig regeerende Paus doet dan ook zeer verkeerd, met deeze moeraſſen op te droogen: hy behoorde ze dan eerder te vergrooten, en door eene dagelykſche vermenging met zout water nog ſtinkender te maaken!

Is 'er by ſtank en bederf voordeel te behaalen, zo zullen wy, geduurende den Nazomer, de gezondheid moeten gaan zoeken in Heirlegers, gelegerd aan vuil water en ſtinkende moeraſſen, alwaar de Rotziekten en Roodeloopen grooter ſlagtingen aanrechten, dan dikwils de hevigſte Veldſlagen hebben kunnen doen!

Is eindelyk de uitwaaſeming van een vuilen en ſtinkenden grond nuttig voor de gezondheid, zo moeten wy deezen heilzaamen ſchat gaan zoeken op de Kerkhoven en in de Kerken, alwaar dagelyks een groot aantal van Lyken wordt begraaven! Is eindelyk een ſtinkende en bedorven lucht heilzaam, zo moeten wy dezelve op onze Oorlogſchepen vooral niet door *Luchtwentelaars* zuiveren; maar dezelve in tegendeel meer en meer zoeken te bederven.

Franeker, den Augusti. 1782.

NATUURLYKE HISTORIE DER PAPPEGAAYEN.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

De Dieren, door de Menſchen meest bewonderd, zyn de zodanigen, die hun voorkwamen het meest te deelen in de Menschlyke natuur. Zy ſtaan verbaasd zo menigmaal als zy dezelven eenige hunner bedryven zien nabootſen;

zen; de *Aap* heeft door zyne gelykheid in uitwendige gedaante; de *Pappegaay*, door het navolgen van de ſpraak, hun toegeſcheenen bevoorregte weezens te zyn; tuſſchenſoorten tuſſchen den Mensch en de Beesten uitmaakende. — Eene valſche oordeelvelling, gegrond op het eerſte voorkomen, doch welhaast omverre geworpen door onderzoek en nadenken.

De Wilden, zeer ongevoelig voor het groot ſchouwtoneel der Natuure: zeer onverſchillig omtrent alle wonderen welke het oplevert, hebben alleen hunne verbaasdheid vertoond op het gezigt der *Aapen* en het hooren der *Pappegaayen*: deeze Dieren alleen wisten hunne bezwaarlyk verwekbaare aandagt te doen opwekken. Zy hielden hunne Vaartuigen eenige uuren ſtil om de klugten der *Aapen* te beſchouwen en de *Pappegaayen* zyn de eenige Vogels, welke zy met vermaak opvoeden, en hebben zoeken te volmaaken: zy hebben de kunst gevonden, by ons nog onbekend, om de ſchoone kleuren, welke op de Pluimadie deezer Vogelen ſchitteren, te veranderen en ryker te doen worden. Dit verrigten zy, zo men wil, met het bloed van Kikvorſchen, 't geen zy, by druppels, laaten vallen in de wonden, jonge *Pappegaayen* toegebragt, door ze de vederen uit te trekken: deeze, weder uitgroeijende, veranderen van kleur, en worden, van groen of geel Oranje, roosverwig of geſtippeld, naar de verfſtoffe welke zy daar in mengen.

Het gebruik der voorpooten, als handen, het voortgaan op de twee achterſte, de gelykvormigheid, hoe ruw ook, van het aangezigt, het gemis van een ſtaart, de van haar ontbloote billen, de gelykheid der deelen, die de Sexen onderſcheiden, enz. hebben aan den *Aap* den naam van een *Wild Mensch* doen geeven, door menſchen die in de daad halve wilden waren, en hunne vergelykingen niet verder wisten door te zetten, dan wat het uitwendige betrof. Wat zou het gevolg geweest zyn, indien, door eene zamenvoeging der Natuure, zo mogelyk als alle andere, de *Aap* de ſtem van een *Pappegaay* gekreegen, en, gelyk deeze Vogel, het vermogen om te kunnen ſpreeken ontvangen hadt? De ſpreekende *Aap* zou geheel het Menschlyk geſlacht hebben doen verſtommen en de Wysgeer zou de misleide menigte bezwaarlyk hebben kunnen bewyzen, dat de *Aap*, ondanks alle die ſchynbaare menschlyke hoedanigheden, een Dier bleef. Gelukkig is het, derhalven, dat de Natuur de nabootzing van onze ſpraak en van onze gebaaren afgezonderd, en in twee zeer onderſcheide ſoorten geplaatst heeft; dat zy alle Dieren met

dezelfde zintuigen als ons Menſchen, en zommige met ledemaaten en werktuigen, gelyk aan die der Menſchen, beſchonken hebbende, voor den Mensch het vermogen bewaard heeft om zich te volmaaken: een éénig en roemryk kenmerk, waar in onze voortteffelykheid beſtaat, en den Mensch de Heerſchappy over alle andere wezens geeft.

Want men moet, wel degelyk, twee ſoorten van volmaaking onderſcheiden; de eene *onvrugtbaar*, welke zich bepaalt tot de opvoeding van een enkel wezen, en de andere *vrugtbaar*, welke zig tot de geheele ſoort uitſtrekt, en vermeerdert naar gelange zy wordt aangekweekt door de inſtellinge der Maatſchappye. Geen Dier is vatbaar voor deeze *ſoortlyke volmaaking*: zy zyn heden, die zy altoos geweest zyn, en altoos blyven zullen: dewyl hunne opvoeding zich tot één bepaald, kunnen zy aan hunne Jongen niet overleveren, dan 't geen zy zelve van hunnen Vader of Moeder ontvingen: daar de Mensch de opvoeding, om zo te ſpreeken, van alle eeuwen ontvangt, alle de onderwyzingen van andere Menſchen verzamelt, en, door het welbeſteeden van den kostbaaren tyd, alle oogenblikken, zo lang zyne ſoort duurt, kan aanwenden om dagelyks meer en meer te vorderen. Hoe veel ſpyts moeten wy dan niet hebben over die nadeelige eeuwen, waar in de barbaarschheid niet alleen onze vorderingen vertraagd, maar terug gebragt heeft tot de ontworſtelde onvolmaaktheid! Zonder deeze ongelukkige omwentelingen zou het Menschdom ſteeds voortgeſtreefd zyn, en nog voortſtreeven in die roemryke Volmaaktheid, welke de ſchoonſte tytel is van deszelfs meerderheid, en alleen zyn geluk kan uitmaaken.

Maar de volſtrekt wilde Mensch, die allen leeven in de Maatſchappy derfde, geene andere dan de opvoeding van wezens, op zich zelven ſtaande, ontfangende, zou, zelfs ten opzigte van het verſtand, niet verſchillen van de Dieren, aan welken men ten onregte den naam van Mensch geeft; hy zou niet ſpreeken, zyn gezin ontvlieden, en de Kinderen, korten tyd na de geboorte, verlaaten. Aan de tederhartigheid der Moederen zyn wy de eerſte zaaden van gezelligheid verſchuldigd: aan derzelver geduurige bekommerdheid en de onafläatende zorgen, moeten wy de ontwikkeling der kostbaare zaaden dank weeten. De zwakheid van het Kind vordert beſtendige oppaſſing, en brengt de noodzaaklykheid te wege van dien duur der genegenheid, ſtaande welken het ſchreijen der behoefte en de antwoorden der tederheid eene Taal beginnen te vormen, wier uitdrukkingen beſten-

dig

dig en wederzyds begreepen worden, door de herhaaling van twee of drie jaaren onderlinge beoefening: terwyl, by de Dieren, die veel ſchielyker groeijen, de wederzydſche tekens van behoefte en byſtand, ſlegts zes weeken of twee maanden herhaald wordende, geene andere dan zeer ondiepe en vlugtige indrukzels maaken, welke verdwynen op het oogenblik dat het Jong zich van de Moeder afzondert. 'Er kan, overzulks, geene Taal, 't zy in woorden of tekens beſtaande, plaats hebben dan by 't Menſchlyk geſlacht, om die reden alleen, welke wy zo even bybragten: want wy moeten de vorming onzer ſpraake niet toeſchryven aan 't byzondere maakzel onzer ſpraakdeelen; dewyl de Pappegaay de woorden, even als de mensch, kan voortbrengen; doch klappen is geen ſpreeken, en de woorden maaken geen Taal uit, dan wanneer zy een verſtandig begrip uitdrukken en 't zelve kunnen mededeelen. Deezen Vogelen nu, aan welken niets ontbreekt, om gemakkelyk woorden voort te brengen, ontbreekt die verſtandige uitdrukking, welke alleen de groote bekwaamheid van ſpreeken uitmaakt: zy zyn hier van even zeer verſtooken als alle andere Dieren, en dit wel om dezelfde redenen: te weeten hun ſchielyken aangroey in den eerſten leeftyd, hun kort verblyf in 't gezelſchap hunner Ouderen, de zorg van wier opvoeding zich alleen tot het lichaam bepaalt; terwyl zy niet lang genoeg by den anderen blyven om wederzyds diepe indrukzels te maaken, niet lang genoeg om eene ſtandhoudende vereeniging eener Familie te vormen; de eerſte ſtap van alle Maatſchappy, de eenige bron van alle kennis.

Het vermogen, om onze Spraak en Gebaaren na te bootzen, geeft geen voorregt of meerderheid aan Dieren begaafd met dit ſchynvertoon van eene natuurlyke begaafdheid. De *Aap*, die kuuren maakt, de *Pappegaay*, die onze woorden naklapt, zyn daar door niet in ſtaat om te meer in kennis toe te neemen, en hunne ſoort te volmaaken: deeze begaafdheid bepaalt zich in den *Pappegaay* om dien voor ons van meerder aangelegenheids te maaken; maar veronderſtelt in dien Vogel geene meerderheid boven andere Vogelen, of het moest zyn, dat hy, meer dan andere, het vermogen hebbende om onze woorden na te klappen, ook voorzien is met gehoor en ſpraaktuigen, die meer overeenkomen met die der Menſchen; deeze overeenkomst, welke de *Pappegaay* in de hoogſte maate bezit, treft men ook eenigermaate aan, in verſcheide andere Vogelen, die een dikke, ronde tong hebben, omtrent gelyk die van den *Pappegaay*: en ook

leeren klappen. Vogels met een gevorkte tong, gelyk meest alle onze kleine Vogeltjes, fluiten veel eer dan klappen: en de zodanige, wier werktuiglyke geſchiktheid om te fluiten gepaard gaat met een keurig gehoor, en de herinnering van aandoeningen door dat zintuig ontvangen, leeren ligt airtjes herhaalen, dat is te zeggen, muzyk fluiten; hoedanige men 'er veele aantreft. —— De *Pappegaay* kan, 't zy uit gebrek van zintuigen of van geheugen, niets verſtaan dan geſchreeuw of zeer korte uitdrukkingen; hy kan niet zingen, of airtjes herhaalen: niet te min volgt hy alle geluiden na, welke hy hoort, het maauwen van eene Kat, het blaffen van een Hond, en het gekras der Vogelen, volgt hy even goed, als de woorden der Menſchen: hy kan, derhalven, klanken uitdrukken, en zelfs byzonder uitdrukken: maar weet ze niet in zekeren toonval te brengen, 't geen ten blyke ſtrekt dat hy min geheugen of min buigzaamheid in zyne werktuigen bezit dan de zingende Vogeltjes.

Daarenboven moeten wy ook onderſcheid maaken, tuſſchen twee ſoorten van Naavolging; de een opgemerkt en gevoeld, de ander werktuiglyk en zonder toeleg: de eerſte verkreegen, en de andere, om zo te ſpreeken, aangeboo-ren; de een ontſtaat uit het algemeen Inſtinct, verſpreid in eene geheele ſoort, en is gelegen in eene gelykheid van beweegingen en werkzaamheden, elk eigen, waar door zy allen ſchynen opgeleid en als gedwongen te zyn om dezelfde zaaken te doen. Hoe dommer zy zyn, hoe meer die afgeperkte naavolging in de ſoort volmaakter is: een *Schaap* doet niets, en zal niets anders doen dan alle andere Schaapen doen en gedaan hebben; het eerſte Honighuisje eener *Bye* gelykt volkomen op het laatſte; de geheele ſoort, zamengenomen, heeft geen meer verſtands dan één enkeld uit dezelve; hier in beſtaat het onderſcheid tuſſchen Verſtand en Inſtinct: dus is de natuurlyke naavolging, in elke ſoort, niet anders dan een gevolg van gelykheid, eene noodzaaklykheid zo veel min verſtandig, en zo veel te blinder, als dezelve te gelyker verſpreid is. —— De andere naavolging, die wy kunſtig mogen heeten, gaat niet tot de ſoort over, zy behoort tot dat enkel weezen, 't welk dezelve ontvangt en bezit, zonder ze te kunnen mededeelen; de best geleerde *Pappegaay* zal nimmer het klappen aan zyne jongen leeren. Alle naavolging, door kunst en moeite den Dieren medegedeeld, berust in het voorwerp, 't welk ze ontving: en, ſchoon die naavolging, even als de eerstgemelde, geheel afhangt van de zin- en werktuiglyke geſtel-

te-

teniſſe, verondersteelt ze, nogthans, byzondere bekwaamheden, die aan 't verſtand grenzen, als aandoenlykheid, oplettenheid en geheugen; weshalven de Dieren, vatbaar voor deeze naavolging, die duurzaame indrukzels en eene ſoort van opvoeding van den Mensch kunnen ontvangen, in den rang der bezintuigde Weezens onderſcheiden zyn: en valt deeze opvoeding gemaklyk, kan de Mensch die ligt aan alle byzondere weezens van zekere ſoort geeven, als aan de *Honden*, dan verkrygt die ſoort eene meerderheid boven andere ſoorten van Dieren, zo lang zy die betrekking tot den Mensch blyft behouden: want de *Hond*, aan zyne eigene natuure overgelaaten, komt weder op dezelfde hoogte met den *Vos* of *Wolf*, en kan 'er zich niet boven verheffen.

Wy kunnen, over zulks, alle ſoorten van ſchepzels veredelen, door ze ons nader te brengen: maar wy zullen nooit de Dieren leeren, zich zelven te volmaaken; elk Dier, op zichzelven, kan van ons ontleenen, zonder dat 'er zyne ſoort door bevoordeeld worde: verſtandlyke onderlinge gemeenſchap ontbreekt hun: geen derzelven kan aan andere mededeelen, wat hy van ons ontvangen heeft; maar ieder op zichzelven is bykans even vatbaar voor de opvoeding aan hem beſteed: want, ſchoon de Vogels, door de evenredigheden des lichaams, en de gedaante hunner Leden, zeer van de Viervoetige Dieren verſchillen, zullen wy, egter, zien dat zy, gelyk ze dezelfde zintuigen hebben, ook vatbaar zyn voor dezelfde maate van opvoeding: men leert de *Agamis* bykans 't zelfde verrigten 't geen onze *Honden* doen: een wel opgebragt *Kanarie-vogeltje* geeft zyne genegenheid te verſtaan, door zo leevendige, ſchadeloozer, en min bedrieglyke liefkoozingen, dan een *Kat:* 'er zyn treffende voorbeelden van de kragt der opvoedinge op *Roofvogelen*, die de woeſte en ontembaarſte ſchynen. In *Aſie* verſtaat men het kunſtje om *Duiven* af te rigten, tot het brengen en herbrengen van Brieven, op een afſtand van honderd mylen. De veel grooter en bekender kunſt, om Valken tot de Jagt te kweeken, wyst uit, dat men het natuurlyk Inſtinct der Vogelen zo veel kan volmaaken, als dat van andere Dieren. —— Dit alles ſchynt my te bewyzen, dat, indien de Mensch zo veel tyds en vlyts wilde beſteeden aan de opvoeding van een Vogel of eenig ander Dier, als men te koste legt aan een Kind, zy door naavolging alles zouden doen wat hetzelve door verſtand doet: het eenig onderſcheid zou gelegen zyn in 't gevolg; het verſtand, altoos vrugtbaar, deelt zich mede,

de, en ſtrekt zich uit tot de geheele ſoort, ſtreeds vermeerderende; terwyl de naavolging, noodwendig onvrugbaar, zich niet kan uitbreiden, of zelfs overgebragt worden, van die ze ontvangen hebben.

Die opvoeding, ondertuſſchen, waar door wy de Beesten en Vogelen nutter of aangenaamer voor ons maaken, ſchynt hun haatlyk te doen worden, by alle de andere, en bovenal by die van hunne ſoort; zo ras een Vogel uit zyn kooy wegvliegt en het Bosch kiest, verzamelen zich de andere rondsom hem, als om den vreemdeling te bewonderen, dan welhaast mishandelen zy hem als of hy van eene vyandlyke ſoort ware: ik heb het in verſchèide ſoorten waargenomen. Zy laaten de getemden niet toe in hun gezelſchap, eer zy alle teekenen van geneigdheid tot den Mensch, en alle de hoedanigheden, welke hun van de Wilden deeden verſchillen, afgelegd hebben, even of die hoedanigheden in hun deeden opkomen de laſtige aandoening van vreeze, welke zy hebben voor den Mensch, hun Dwingeland, en den haat dien zyne Dienaars en Slaven verdienen.

Voor het overige, zyn de Vogels van alle weezens in de Natuur de onafhanglykſte, en de fierſte op hunne Vryheid: dewyl dezelve volkomener en uitgeſtrekter is dan van alle andere Dieren. Een Vogel heeft ſlegts een oogenblik noodig om allen hinderpaal te ontwyken, en zich te verheffen boven zyne vyanden. Daar hy dezelve voorby ſtreeft in ſnelheid, en het voordeel heeft van eene hoofdſtoffe te verkiezen waar zy hem niet kunnen volgen, ziet hy alle Dieren des aardryks aan als log en kruipende aan den grond verbonden. Hy zou zelfs geen vrees voor den Mensch hebben, indien lood en pyl hem niet geleerd hadt, dat deeze, zonder van plaats te veranderen, op een afſtand kan treffen, en den dood aanbrengen. De Natuur, de Vogelen met vleugelen begiſtigende, heeft hun de eigenſchappen van onafhanglykheid, en de werktuigen der uitgebreidſte vryheid, gegeeven: zy hebben geen Vaderland dan eene Lugt die hun voegt, zy voorzien 'er de veranderingen van, en verwisſelen van lugtsgeſteltenisſe, de Jaarſaiſoenen vooraf weetende; zy onthouden zich nergens, dan naar de gematigdheid beproefd te hebben: de meeste komen niet dan naa dat de zagte voortyd de bosſchen met groen bekleed heeft, en de kruiden, tot voedzel noodig, doen uitſpruiten, wanneer zy 'er zich kunnen nederzetten, nestelen, onder de bladeren verſchuilen; wanneer, eindelyk, de Natuur de kragt

der liefde wekkende, Hemel en Aarde hunne weldaden ſchynen te vereenigen om 't geluk deezer Schepzelen te voltooijen. — Ondertuſſchen wordt dit jaargetyde van vermaak een tyd van onrust. Te aller uure hebben zy te vreezen voor die vyanden van beneden, boven welken zy korts met verſmaading heen vloogen; de *Wilde Kat*, de *Marter*, de *Bontzem*, zoeken 't geen hun dierbaarst is te verſlinden; de kruipende *Slang* weet, om de eitjes uit te ſlurpen en 't gebroedzel te verdelgen, de hoogſte Boomen te beklimmen; de kinderen zoeken de nesten, en, door ledigheid, kwaad doende, berooven zy de bewaarplaatzen der heilige liefdepanden; dikwyls offert de tedere Moeder zich zelve op, in de hoop om haare Jongen te beſchutten, en laat zich liever vangen dan dat zy die verlaat; zy verkiest eer een zelfde lot en ongeluk met hun te ondergaan, dan 't zelve alleen aan haar Wederga te kennen te geeven, die haar enkel zou kunnen troosten door in de ſmert te deelen. Moederlyke genegenheid is, derhalven, ſterker dan Vreeze, gaat dieper dan Liefde; dewyl deeze hier de overhand heeft, en de Moeder liefde, vryheid en leeven doet vergeeten.

Waarom is de tyd des grootſten vermaaks, ook die des grootſten kommers? Waarom zyn de keurigſte genietingen altoos vergezeld met wreede ongerustheden, zelfs by de vryſte en onſchuldigſte weezens? Is dit geen verwyt, 't welke men de Natuur, die algemeene Moeder van alles wat leeft, konne doen? Haar gunstbewyzen zyn nooit onvermengd, nooit van een langen duur. Het gelukkig Paar, door vrye verkiezing vereénigd, 't welk zamen een nest vervaardigd, en een huis der Liefde geſticht heeft, daar de tederſte zorgen betoont voor een opkomend geſlacht, vreest, ten allen oogenblikke, dat men 't zelve zal wegrooven: gelukt het hun ze eenigen tyd op te kweeken, nog gedugter vyanden komen het, met meer voordeels, beſpringen. De Roofvogel ſchiet neer als een blixem op het geheele Gebroed, de Vader en Moeder zyn dikwyls de eerſte ſlagtoffers, en de kleinen, nog onbekwaam in de kunst van vliegen, kunnen het niet ontkomen. De Roofvogels jaagen alle andere Vogelen zulk een ſchrik aan, dat zy op derzelver aanzien zidderen; Vogels zelfs, die zich in veiligheid vinden in onze vlugten, beeven op 't oogenblik, dat zy een Roofvogel, op hoe ver een afſtand ook, ontdekken: de in 't wilde vliegenden worden door dezelfde vreeze bevangen, en geeven hier van blyk, door hun geſchreeuw en verhaaſte

vlugt, na plaatzen, waar zy zich zoeken te verbergen. De vryſte ſtaat der Natuur heeft dus zyne Dwingelanden; en ongelukkig zyn zy de eenigſten aan welken de hoogſte vryheid, die zy misbruiken, toekomt, als mede de volſtrekte onafhanglykheid, die hun de fierſte van alle Dieren maakt: de *Arend* veragt den *Leeuw*, en ontneemt hem ongeſtraft den prooi: hy handelt even dwingelandsch met de Bewoonderen der Lugt als met die des Aardbodems; en zou, misſchien, de heerſchappy over een groot gedeelte der Natuure in zyn geweld gekreegen hebben, indien de wapens van den Mensch hem niet op de toppen der hoogſte bergen, en in de ontoeganglykſte plaatzen, gedreeven hadden, waar hy nog, ongeſtoord en zonder mededingen, alle de voordeelen eener dwingelandſche Regeering geniet.

Het vlugtig oog, 't welk wy geſlaagen hebben op de bekwaamheden der Vogelen, is genoeg om ons te overtuigen, dat zy, in de groote keeten der weezens, naa den Mensch, den eerſten rang bekleeden. De Natuur heeft, in het klein beſlag hunner lichaamen, meer kragten gegeeven dan gelegd in de groote klompen van veel magtiger Dieren; hun meer vlugheids geſchonken zonder iets te ontneemen van de vastheid huns werktuiglyken geſtels; hun een veel uitgeſtrekter gebied afgeſtaan voor de bewoonderen der lugt, der aarde en des waters; hun heerſchappye afgeſtaan over 't geheele geſlacht der Inſecten, die niet ſchynen te beſtaan dan om het geſlacht hunner verdelgeren te onderhouden en te verſterken, daar zy 't zelve ten voedzel ſtrekken: zy heerſchen zelfs over het kruipende Gedierte, waar van zy het aardryk zuiveren zonder derzelver vergiftigende hoedanigheden te vreezen; over de Visſchen die zy uit het water opligten om ze te verſlinden; en eindelyk, over de viervoetige Dieren, aan welke zy, op hunne beurt, ook ten prooije ſtrekken. Men heeft gezien dat de *Gier* den *Vos* beſprong; dat de *Valk* de *Gazelle*, de *Arend* het *Schaap*, wegnam, den *Hond* als een *Haas* aanviel, doodde, en in de lugt opvoerde; en, wanneer wy, by alle deeze voorregten van ſterkte en vlugheid, nog de hoedanigheden voegen, die de Vogels den Mensch naby doen komen, als het gaan op twee pooten, het navolgen der ſpraak, het geheugen om muzyk te zingen, zullen wy ze veel nader by ons vinden dan hunne uiterlyke gedaante ſchynt aan te wyzen: terwyl wy, teffens, zullen moeten bekennen, dat zy, door met vleugelen beſchonken te zyn, en den voorrang die het vliegen

gen boven het loopen heeft, eene meerderheid hebben boven alle Dieren der aarde.

Maar laat ons van deeze algemeene aanmerkingen over de Vogelen treeden tot het byzonder onderzoek van het geslacht der *Pappegaayen*: dit talryke gezin, veel talryker dan eenig ander, zal ons sprekende voorbeelden opleveren van eene nieuwe waarheid: naamlyk, dat, onder de Vogelen, even als onder de viervoetige Dieren in de Zuidelykste deelen der nieuwe Wereld, geene der soorten bestaat van de Zuidelyke deelen des Ouden Vasten-Lands, en dat deeze uitsluiting wederzyds is; geen der *Pappegaayen* van *Africa* en *Indie* vindt men in *Zuid-America*, en geen uit dit gedeelte der Nieuwe Wereld komt over op 't oude Vaste-Land. Onder de meer dan honderd soorten van *Pappegaayen*, ons bekend, is 'er geen een aan de beide Vaste-Landen gemeen. Is 'er dan wel een klemmender bewys voor de algemeene waarheid, door ons te neder gesteld in de Historie der viervoetige Dieren? Geen der zodaanige, die de strengheid der konde gewesten niet kon doorstaan, heeft van 't eene Vaste-Land in 't ander kunnen komen; dewyl deeze nooit vereenigd geweest zyn dan in het Noorden. 't Is even zo gelegen met de Vogelen, die, gelyk de *Pappegaayen*, niet kunnen leeven en vermenigvuldigen dan in heete Landstreeken; zy zyn, ondanks de kragt hunner vleugelen, bepaald gebleeven, deeze in de Zuidelykste deelen der Oude, geene in die der Nieuwe Wereld, en zy beslaan in ieder derzelven niet meer dan een riem van vyf en twintig graaden te wederzyden van de Middaglyn.

Dan, men zal, misschien, hier op in 't midden brengen: dewyl de *Olyphanten*, en andere Viervoetige Dieren van *Africa* en *Indië*, eerst de Noordlyke Landschappen in beide Vaste Landen beslaagen hebben, moeten dan de *Kakatoes*, de *Lorris*, en de andere Vogels van die zelfde Zuidelyke Gewesten onzes Vasten-Lands, zich niet eerst bevonden hebben in de Noordlykste deelen der twee werelden? Hoe komt het dan by, dat zy, die eertyds in *Noord-America* huisvestten, de warme streeken van *Zuid-America* niet betrokken hebben? want zy konden, gelyk de *Olyphanten*, niet wederhouden worden door de hooge bergen, of door de Landengte, en de rede, welke men ontleend heeft uit die hinderpaalen, kan niet toegepast worden op Vogelen, gemaklyk in staat deeze bergen over te vliegen: desgelyks veronderstellen de verschillendheden, welke bestendig plaats hebben tusschen de Vogelen van *Zuid-Ame-*

America en die van *Africa*, eenige andere oorzaaken, dan het Stelzel, wegens het bekoelen der Aarde, en de verhuizing van alle Dieren van het Noorden na het Zuiden.

Deeze tegenwerping, die, in den eerſten opſlag, gegrond ſchynt, is niets meer dan eene nieuwe zwaarigheid, die, hoe men ze ook zoeke te doen gelden, aan de uitlegging van de algemeene gebeurtenisſen, de eerſte geboorte der Dieren in het Noorden, hunne verhuizing na 't Zuiden, en hunne uitſluiting van *Zuid-America*, geen nadeel kan te wege brengen: deeze gebeurtenisſen zyn, welke zwaarigheid zich ook moge opdoen, niet te min waar, en men kan, zo 't my toeſchynt, op de thans ingebragte, voldoende antwoorden, zonder van het Stelzel af te wyken: want de ſoorten van Vogelen, die eene groote maate van hette noodig hebben om te beſtaan en te vermenigvuldigen, zouden, ſchoon met vleugelen begiftigd, niet beter dan de *Olyphanten*, de Ystoppen der bergen zyn overgekomen: nooit zouden de *Pappegaayen*, en andere Vogels van het Zuiden, zich zo hoog in de lugt hebben opgeheeven, dat ze aangetast wierden door eene koude, ſtrydig met hunne natuure, en, bygevolge, hebben zy nimmer in de Landen van *Zuid-America* kunnen komen; maar zouden omgekomen zyn, gelyk de *Olyphanten* in de Noordlykſte gedeelten van dat Vaste-Land, naar gelange deeze verkouden. Deeze zwaarigheid, derhalven, wel verre van het gemelde Stelzel te verzwakken, ſtrekt om het te verſterken en algemeener te maaken: dewyl niet alleen de Viervoetige Dieren, maar zelfs de Vogels van het Zuiderdeel onzes Vasten-Lands, niet hebben kunnen komen in het bykans op zichzelven liggend deel van *Zuid-America*. Wy ſtemmen, egter, toe, dat deeze uitſluiting zo algemeen niet is voor de Vogelen, als ten opzigte van het Viervoetig Gedierte, van 't welke 'er geen eene ſoort aan *Africa* en *America* gemeen is, terwyl men onder de Vogelen een klein getal telt, wier ſoorten in die beide Vaste-Landen voorkomen, doch dit ontſtaat uit byzondere redenen, en valt alleen voor in zekere Geſlachten van Vogelen, die, by eene ſterke vlugt, het vermogen hebben om zich in 't water op te houden en te rusten, door vliezen aan de Pooten, en dus in ſtaat zyn om de wyduitgeſtrekte Zeeën, die, ten Zuiden, de twee Vaste-Landen van een ſcheiden, over te komen. En, naardemaal de *Pappegaayen* geen gevliesde pooten, noch een hooge en lang uithoudende vlugt hebben, heeft geen derzelven, van

't

't eene in 't andere Vaste-Land, kunnen komen, of Menſchen moesten ze overbrengen. „ De *Pappegaayen*, ſchryft de „ Heer DE LA BORDE, zyn kort en zwaar van vlugt, zy „ kunnen geen Zeegaten overſteeken, die zeven of acht „ mylen wyd zyn: elk Eiland van *Zuid-America* heeft „ zyne byzondere *Pappegaayen*: die van de Eilanden *St.* „ *Lucia*, *St. Vincent*, *Dominique*, *Martinique* en *Guade-* „ *loupe* verſchillen van elkander, die van de *Caraïbes* ge- „ lyken 'er niet na, en deeze vindt men niet by de *Oro-* „ *noque*, het Land naast aan deeze Eilanden geleegen.

De *Grieken* kenden, in 't eerst, maar éene ſoort van *Pappegaay*, die op het Vaste-Land in *Indië* voorkomt. De eerſten deezer Vogelen werden van het Eiland *Trapobane*, in *Griekenland*, gebragt door ONESICRITES, Vlootvoogd van ALEXANDER: zy waren zo nieuw en zeldzaam, dat ARISTOTELES ze niet ſchynt gezien te hebben, en 'er alleen, uit hooren zeggen, van ſpreekt. Maar de ſchoonheid deezer Vogelen, en derzelver bekwaamheid om der Menſchen ſpraak na te bootzen, deeden ze welhaast een voorwerp van de Weelde der *Romeinen* worden: de ſtrenge CATO verwyt dit hun, te midden van den Raad uitroepende: „ ô Raadsheeren! ô ongelukkig *Rome!* welk „ een kwaadſpellend teken voor u! welke tyden beleeven „ wy, daar de Vrouwen *Honden* op haaren ſchoot troete- „ len, en de Mannen *Pappegaayen* op de hand draagen!" Zy hielden deeze Vogels in zeer koſtbaare kouwen, en de prys eens *Pappegaay's* liep by hun wel eens hooger, dan die van een Slaaf.

Te *Rome* kende men geen *Pappegaayen*, dan die uit de *Indiën* kwamen, tot den tyd van NERO, wanneer de uitgezondenen van dien Vorst ze vonden op een Eiland in den *Nyl* tuſſchen *Siene* en *Meroë*; dit komt volmaakt overeen, met de grensbepaaling van vier- of vyf- en twintig graaden door ons voor deeze Vogelen geſteld, en welke zy tot nog niet ſchynen overſchreeden te hebben. Voorts leert ons PLINIUS, dat de naam *Pſittacus*, door de *Latynen* aan den *Pappegaay* gegeeven, afſtamt van den *Indiaanſchen Pſittace* of *Sittace*.

De *Portugeezen*, die eerst van allen de *Kaap der Goede Hoope* omgezeild, en de kusten van *Africa* ontdekt hebben, vonden de Landen van *Guiné*, en alle de Eilanden van den *Indiſchen Oceaan*, even als het Vaste-Land, vervuld met verſcheide ſoorten van *Pappegaayen*, alle onbekend in *Europa*, en in zo grooten getale, dat op *Calicut*,

Ben-

Bengalen, en op de kusten van *Africa*, de *Indiaanen* en *Negers* verpligt waren, zich in hunne Landen met *Maiz* en Ryst beplant, wanneer 't zelve ryp was, te onthouden, om de Vogels weg te jaagen en het gewas voor vernieling te veiligen.

Deeze groote menigte van *Pappegaayen*, in alle Landen waar zy zich onthouden, ſchynt te bewyzen, dat zy hun broeden herhaalen, dewyl elk weinig talryk is; maar niets haalt, by de verſcheidenheid der ſoorten van Vogelen in dit geſlacht, welk den Scheepslieden voorkwam in de Zuidelyke deelen der Nieuwe Wereld, toen zy die ontdekten; verſcheide Eilanden kreegen den naam van *Pappegaay Eilanden*. Zy waren de eenige Dieren, welke COLUMBUS ontmoette op het eerſte, 't welk hy aandeedt: en deeze Vogels dienden ten prys van den eerſten handel, dien de *Europeaanen* met de *Americaanen* dreeven. —— In 't einde bragt men *Pappegaayen* uit *America* en *Africa* in zo groot eene menigte, dat de *Pappegaay* der Ouden in vergetelnis geraakten: ten tyde van BELON kende men dien alleen uit de beſchryving daar van nagelaaten. Wy hebben, ſchryft ALDROVANDUS, ſlegts een gedeelte gezien van die ſoorten, waar van de Landen en Eilanden der Nieuwe Wereld eene zo groote menigte voeden, dat men, om derzelver ongelooflyke verſcheidenheid, als mede om den ſchitterenden glans hunner kleuren uit te drukken, de pen zou moeten nederleggen en het penſeel opvatten.

Wy zullen, naa deeze keurlyke algemeene aanmerkingen over het geſlacht der *Pappegaayen*, in 't vervolg niet alle, maar ſlegts de voornaamſte ſoorten, en waar van de huishouding 't bekendst en zonderlingst is, in ons *Mengelwerk*, opgeeven.

PROEVE OVER DE PRAATZUGT OF SNAPPERY.

——— *Loquácem delaſſare valent Fabium.*

Niemand zal lochenen, dat Praatzugt of Snappery eene Ondeugd is, die ſchroomlyke gevolgen naa zich ſleept. De ſlegte uitwerkzels daar van worden overal, en onder lieden van allerlei rang, gevoeld. De Ouden hebben 'er over geklaagd, en de Wyzen van vroegeren dage hunne welſprekenheid in 't werk geſteld, om, tot weering daarvan, waar-

ſchu-

ſchuwingen en voorſchriften te geeven, die tot de laate Nakomelingſchap zyn overgereikt.

Dan, ondanks alle deeze afmaaningen der oude Wysheid, ondanks al den wederſtand der deftigſten en braafſten van laateren tyde, vliegt 'er geene Ondeugd ſtouter in het aangezigt der overtuiging, of laat zich minder bedwingen. En zullen wy ons des in 't minſte verwonderen, wanneer wy ſlegts in aanmerking neemen, de trotsheid en het zelfbehaagen der Praatzugtigen en Snapperen. Zeker gevoelen, in 't welk Menſchen van eene min onbeſnoerde tong niet kunnen troeden, heeft by alle Lieden van deezen ſtempel de overhand: te weeten, dat de hoogſte verdienſte, welke een Sterveling kan bezitten, gelegen is in geduurig te praaten. In dit gevoelen, moeten zy zeker overeenſtemmen, ſchoon zy in meest alle andere ſtukken verſchillen: en geen Menſchen meer op verſchil van begrippen geſteld zyn dan zy. Snapagtigheid baart Twistzugt: en met welk een vast en onwrikbaar opzet verweert elk zichzelven toejuichend Spreeker zyn geliefd ſtelzel! Doch, welk is het hoofdvoordeel, 't geen zy op elkander zoeken te behaalen? Ongetwyfeld het onſchatbaar voordeel, het *Laatſte Woord.*

De trotsheid der zodanigen, die met dit zielsgebrek behebt zyn, duldt niet dat zy onkundig ſchynen van eenig ding. Zo onverzaadelyk is hunne begeerte om voor Wyzen, en Lieden van aangelegenheid, gehouden te worden. —— Hieldt de Praatzugt hier ſtand, ging zy geen voetſtap verder, zy zou de Maatſchappy weinig beledigen, en meest met ſchande op den kop des Praatzugtigen t'huis komen. ——— Maar de Praatzugt wil voorraad hebben: en, om deezen op te doen, in onze byzonderſte belangen indringen; indien het mogelyk is, weeten wat wy zeggen, wat wy doen, in den kring onzer gemeenzaamſte Vrienden: zy is gereed om gisſingen te vormen, en, by het gebeurde, omſtandigheden te voegen, die het beter doen vertellen.

Berisp- en Vitzugt ſtaan doorgaande der Snapagtigheid ten dienſte: want, hoe kan het Praatend geſlacht hoope ſcheppen, om, ten eenigen tyde, wyzer of beter geagt te worden dan hunne Naasten, zonder het behulp van Faamrooving. De Snapagtigen berispen onze onſchuldigſte naalaatigheden, en maaken haatlyke aanmerkingen op onze verſchoonbaarſte zwakheden: ten einde zy, op de puinhoopen van onze te nedergeworpen agting, een gedenkteken van hunnen roem mogen opregten. ——— Trotsheid doet hun hoopen van ons te

te zullen kunnen doen gelooven, dat hun aanzien hun zulk een onuitputbaaren ſchat van kundigheden verſchaft; dat hun vernuft zo ſchitterend, hunne welſpreekenheid zo inneemend en overreedend, is, dat niemand zyne verwondering kan weigeren, of zyne hoogagting te rug houden: te deezer oorzaake verheugen zy zich, eene gelegenheid gevonden te hebben om anderen te verpligten, door eene niets agterhoudende mededeeling van alles wat zy gehoord hebben, of zich kunnen verbeelden. Doch, met de daad, komt al de kundſchap, welke zy kunnen zamenſchraapen, uit eenen geheel anderen hoek. Doorgaans beſtaat dezelve uit enkele brokken, hun gegeeven in vergelding van den vloed der nieuwstydingen, door hun (half waar, half valſch,) eerst uitgegooten. Want geen Mensch, van eenige voorzigtigheid, zal een geheim van eenig aanbelang vertrouwen aan een Snapper: en hem voor alles wat hy oplevert niets ſchenken, dan beuzelingen van geene aangelegenheid altoos. Ja, dikwyls worden hun dingen verteld, alleen met oogmerk, dat zy ze zullen voortvertellen. Niemand bykans is 'er of hy heeft, ten eenigen tyde, iets, 't geen hy wenscht dat op aller tongen zweeft. En wat beter middel kan hy ter hand neemen, om het der geheele wereld mede te deelen, dan dat hy het ontdekke aan perſoonen, wier Tong nooit in rust is.

Ongelukkig gaan 'er twee weezenlyke ongelegenheden gepaard met deeze wyze van Gemeenmaaking. Geduurige Praaters hebben zelden een goed Geheugen, en door dit gebrek veranderen zy zomtyds de omſtandigheden eener gebeurtenisſe op eene verbaazende wyze: dan het ergſte van alles beſtaat hier in, dat zy zich nooit veel moeite geeven om een onergerlyk Geweeten te bewaaren: zy bekreunen zich der ſtrikte waarheid in geenen deele; hunne overheerſchende Praatzugt is daarvan geheel afkeerig; hier omtrent keurig te zyn, houden zy voor eene zeer beuzelagtige zaak; ook kunnen zy zich nooit tyds genoeg geeven, om eenig ſtuk in den grond te onderzoeken, deels door haast om voort te praaten, deels door ſchroom dat een ander hun zal voorkomen. Zwygen moet hun lastiger en moeilyker vallen dan vasten.

Het vermaak, 't welk zy vinden in zichzelven te hooren ſpreeken, vervoert hun om alle wetten van regt en voegelykheid te ſchenden. 't Is onbillyk, 't is onregtvaardig, dat zy zich zelven alleen alle praat aanmaatigen. Welvoeglykheid verbiedt zelfs zulk een alleenhandel. Ieder, die men in gezelſchap toelaat, agt men doorgaans waardig, op zyne beurt

beurt gehoord te worden. Laat de zedige, en die zich niets meer dan hem toekomt aanmaatigt, begaan; laat hy niet geſtoord worden door het geraas, of verſtomd door de gefronſte voorhoofden en donker getrokken wenkbraauwen der FABIUSSEN van onzen tyd, en 't zal zelden misſen of zy zullen iet der aandagt waardig voortbrengen: want by Zedigheid wil de Wysheid woonen; in Zielen, met deeze Deugd verciert, kan zy alleen vrugt van haare lesſen en leeringen verwachten. Deeze Stillen mogen, met regt, niet zelden vergeleeken worden by een vat met kostbaare Waaren opgevuld, 't welk, hoe ſterk ook geſlaagen, weinig geluid geeft; en de Snapagtigen by een ledig vat, 't welk klinkt en bromt op het minſte getik.

Daarenboven leidt de Praatzugt in de Gezelſchappen tot verdrukking. De zichzelven wantrouwende verliest den klem van een goed bewys, wordt den mond geſtopt, en tot ſchaamte gedreeven, daar hy zich niet behoeft te ſchaamen. De bedaardſte redenen gaat men met luidrugtig geweld te keer, de gezondſte en dugtigſte bewyzers worden verplet door de donderſlagen van ydel geraas; rammelary neemt de plaats van vernuft in, en ſtoutheid handhaaft de onvoegelykheden, die altoos in zulk eene verkeering heerſchen: terwyl het gros der weinig oordeelkundige wereld den prys eener volkomene overwinning toekent aan hem die met ſtyve kaaken het laatſte woord heeft.

Zodanig eene handelwyze is niet alleen onregtvaardig; maar ook ongenadig, wreed. Wat verdient een' anderen naam dan ongenadig als men de tedere aandoeningen der Zedigen zo hevig eene ſchok geeve! dan wat een' anderen naam dan wreed, als men de kieſchen en wantrouwenden dus foltert! En nogthans juichen alle Praaters en Snappers, wanneer zy zulks kunnen doen, en ſcheppen blykbaar een kwaadaartig vermaak, wanneer zy zagtaartige aandoeningen en welleevendheid uit de Gezelſchappen kunnen verbannen.

Behalven de beledigingen, welke Snapagtigheid het gezond verſtand aandoet, en den wanſmaak dien zy verwekt by alle verſtandigen, bepaalen haare heillooze uitwerkingen zich niet alleen tot de ziel, maar ſtrekken zich desgelyks uit tot het Lichaam. —— Onophoudelyk ſnappend geraas doet geweld op het geheele Zenuwgeſtel. Ons gehoorvlies ontvangt den eerſten ſchok, deeze gaat voort tot het hart, en van 't zelve door 't gantſche geſtel. En naardemaal Zenuwkwaalen heden ten dage veel algemeener zyn dan eertyds, moet alle luidrugtig geſnap in de verkeering voor onvrien-

delyker gehouden worden, ja aanſtootelyker voor een groot getal, zommigen zouden misſchien zeggen voor het grootſte getal, der verzwakte Landzaaten. Mogt, om den wil dier veelvuldige zwakken, en ligt ontſtelden, de ſtem des Medelydens gehoord en na dezelve geluisterd worden. Hoe zeer moeten zy zich verlegen vinden, wanneer zy, uuren agter den anderen, in 't geſnap zitten, boven al, als, gelyk menigmaal gebeurt, drie of vier teffens, of, zonder tusſchenpoozing, den aanval hervatten. Het Gezelſchap te verlaaten zou voor onbeleefd worden uitgekreeten, doch 'er te blyven moet allerverveelendst weezen.

Eenige hebben deeze Ondeugd voor een kwaal gehouden; dan of het eene kwaal des Lichaams of der Ziele is, valt bezwaarlyk te onderſcheiden; dewyl deeze zo nauw en wonderbaarlyk vereenigd zyn, dat wanneer een deezer deelen lydt het andere niet onaangedaan blyft. Misſchien zou men de Snapagtigheid kunnen wyten aan eene byzondere geſteltenis der harsſenen, welke zulk eene ſpoedige vloed van denkbeelden veroorzaakt, dat er ſchielyk ruimte aan moet gegeeven worden, of zy zouden geheel verlooren gaan (en welk een deerlyk verlies zou dat weezen!) of, als zy wederhouden werden, hoofdpyn en hartewee veroorzaaken. — Ook kan men ze toeſchryven aan eene meerdere ſterkte en werkzaamheid in de Tongſpieren, die dat lid geen rust laaten — of, eindelyk, aan eene gisting in 't bloed. — Wat my betreft, indien men dit gebrek enkel als Lichaamlyk beſchouwt, hel ik over tot de laatſte veronderſtelling; en deeze toegeſtaan zynde, zal men het niet onvoeglyk oordeelen een verkoelender Leefregel voor te ſchryven. In ſtede van ſterken drank en wyn, alle verkoelende vogten. Ik ben geen vyand van de Distelateurs en Wynkoopers: ik wensch hun een ruim en ryklyk vertier; doch de dranken, welke zy leveren, zyn, door lange ervaarenisſe, allerſchadelykst bevonden voor Lieden met de bovengemelde kwaale behebt. Kunnen zy er zich niet geheel van onthouden, dat zy ze dan zelden, en die weinige reizen nog in geringe hoeveelheid, gebruiken — Thee wordt onder de verkoelende dranken gerekend; doch ik durf ze niet aanpryzen: dewyl de Theetafel het tooneel is, waar de Snapagtigheid haare hoofdrol ſpeelt: byzonder onder de Kunne. De Broederſchap der eeuwige Snappers zal, indien dezelve niet halſtarrig is in 't weigeren van deezen raad, groote baat vinden by myn Voorſchrift. En wat hier van ook zyn moge, ik waag het myn Geneesmiddel onder 't oog van verſtandigen en opmerk-

zaa-

zaamen te brengen. Ten ſlot moet ik hier nog byvoegen de aanmerking van een *Neger*, over de uitwerking die de wyn hadt op zyn Hart en op zyn Tong. Eenige glazen gedronken hebbende, werd hem gevraagd, voor welk een vogt hy dien drank hieldt? en antwoordde: „My dunkt, dat „ dit vogt komt van eene Vrouwe tong en een Leeuwen „ hart; want, wanneer iemand het gedronken heeft, kan hy „ altoos praaten, altoos vegten."

DE WENSCH.

(*Naar het Hoogduitsch van* S. GESZNER.)

Durf ik van het lot de vervulling van mynen éénigen wensch hoopen? (want anders zyn myne wenſchen droomen; ik ontwaak, en weet niet dat ik gedroomd heb, ten ware dan, dat het een wensch voor het geluk van een' anderen zy.) Durf ik de vervulling van mynen éénigen wensch hoopen? dan wenschte ik voor my geen overvloed; ook niet om over broederen te heerſchen; noch dat verre landen myn naam kenden. Ô Kost ik onbekend en ſtil, ver van het gewoel der ſtad, daar den deugdzaamen onvermydelyke valſtrikken gelegd zyn, en daar de zeden duizend dwaasheden verädelen; kost ik in een éénzaam oord myn leeven gerust genieten, in een klein landhuis, by een' landſchappelyken tuin, onbenyd en onbemerkt!

In 't groene lommer, onder het verwelſſel der nooteboomen, ſtond dan myn éénzaam huis, voor welks venſters koele windjes en ſchaduwen en zagte rust, onder het groen verhemelte der boomen, woonden. Voor deszelfs intrede ware dan eene kleine plaats afgeperkt, langs welke eene verkoelende beek onder den wyngaard ruischte; aan welker afvlietend water het eendje met zyne jongen ſpeelde; of de tedere duifjes van het beſchaduwd dak afvlogen, en knikkend in 't gras wandelden; terwyl de majestieuze haan zyne klokkende hennen in den hof rond leidt; ze zouden dan, op myn bekend lokken, zich naar het venſter ſpoeden, en met vleijend gewemel voedſel van hunnen heere eiſchen. —— Op de naaste ſchaduwryke boomen zouden de vogels in ongeſtoorde vryheid nestelen; van den eenen tot den anderen tak elkanderen buurswyze toeroepen, en gemeenſchaplyk zingen. In den eenen hoek van dien kleinen hof zouden dan de gevlogtene hutten der byën ſtaan; heur nuttige ſtaat is tog een lieflyk ſchouwſpel! Gaarne zouden zy op myn landgoed woonen, indien het waar is, 't geen de landman zegt, dat zy ſlegts woonen, daar rust en vrede in het huisgezin heerscht.

Agter myn huis zy myn ruime tuin; in welke de eenvouwige kunst, aan de aangenaame fantazyën der natuur, met gehoorzaame behulpzaamheid, byſtand biedt; zonder haar met geweld tot heure ſlavinne te maaken, met haar bevallig ſchoon in groteske beelden te misvormen. Muuren van nootebladen omringen hem; en in iederen hoek ſtaâ eene groene hut van wilde rozynen. In dezen zou ik dikwerf de heete zonneſtraalen ontwyken; of van daar zien, hoe de bruine tuinier de bedden omſpit, om ſmaakelyke tuinvrugten te zaaïen. Vaak zou ik hem, door zyn vlyt tot den arbeid geſpoord, de ſpade uit de hand neemen, om zelf te ſpitten; of hem helpen, om de nederhangende takjes aan ſtokken op te binden; of de roozenboompjes, de verſtrooide anjelieren en leliën gade te ſlaan: wanneer hy zekerlyk dikwerf gelegenheid zou hebben, om te lagchen van wegen myne zwakkere kragt en mindere handigheid. Aan het einde des tuins moest eene kleine beek myne grasryke weide doorloopen; hy liep dan door het zombere boschje van vrugtbaare boomen, met jonge en tedere ſtammetjes doormengeld, welke myne zorgvuldige vlyt zelve zou gadeſlaan. Ik zou haar in het midden een kommetje laaten vormen; in welks midden een priëel, op een klein opgeworpen eilandje, moest ſtaan. Ontſtond 'er dan nog aan de zyde in de openlucht, een klein beekje, dat een klein veld met ruiſchende airen beſpoelde, was dan de pragtigſte Koning voor my wel benydenswaardig?

Verre zy intusſchen myne wooning van het landhuis, door *Dorantes* bewoont! die onäfgebroken in gezelſchap leeft. By hem leert men, of Frankryk al of niet zal overwinnen; en wat Mops doen zou, wanneer hy der Britten Koning ware; aldaar worden, by eene welgedekte tafel, de weetenſchappen beoordeeld, en de gebreken van den ſtaat ontvouwt, terwyl een majestieuze trek voor het breinloos voorhoofd zweeft. Verre zy ook van *Orontes* myne éénzaame wooning! In zyne oogen is de natuur ſlegts ſchoon, om dat 'er voor hem lekkere beeten in de lugt vliegen, in het woud zweeven, of in den vloed zwemmen; en hy vergadert van alle oorden de fynſte wynen in zynen kelder. Hy vliegt naar het land om onverhinderd te kunnen raazen: nadien het hem bange is binnen de verwenſchte muuren, daar de domme nabuur zyne bedryven bemerkt! Nooit laate u, ô *Orontes!* nooit laate u één éénzaame dag by u zelven alleen! een éénzaame dag! welk een onverdraaglyk gezelſchap voor u! veelligt deede u een ontroerende blik u zelven zien. Maar neen, wel geſpoorde paarden brengen u, al brieſchende, hunne onwaardige lasten, die, al vloekende, van het onſchuldig dier ſpringen. Geſchreeuw, onverſtand en raazend vernuft begeleiden het gezelſchap ter tafel; en een magteloosheidbaarende roes eindigt het woelend Tooneel. Nog verder van u, vrekke *Harpax!* wiens deuren door magere honden bewaakt worden; die, hongerend, den by u afgeweezenen armen het elders

ders verkreegen betraande brood ontrukken. Alomme in het ronde is de arme landman uw gepynigde ſchuldenaar. Hoe zelden ryst de rook uit uwen ſchoorſteen; want zoudt gy niet hongeren, daar gy uwen rykdom den weenenden armen ontrooft!

Maar hoe wyd vervoert my het onſtuimig verdriet! koomt terug aangenaame beelden, koomt terug; en vervrolykt myn gemoed; geleidt my weder ter plaatze daar myn klein landhuis ſtaat.

De vroome landman, in zyne zomber beſchaduwde wooning zy myn nagebuur! Minzaame herbergzaamheid en vriendſchappelyke raad maaken den eenen voor den anderen tot een vriendlyk lagchenden buurman; want wat is zaliger dan bemind te zyn; dan de blyde groet van hem die wy wel gedaan hebben! ——— Mogt ik in zulk een ſtaat, in zodanige omſtandigheden, myne leevensdagen ſlyten!

Wanneer een rustverſtoorend geraas den ſtadsbewoonder uit zynen ſlaap wekt, als de omringende muur de lieflyke ſtraalen der morgenzonne weert, en het ſchoon morgen-tooneel aan zyn ingeſlooten oog niet vergund wordt; dan zou de allengskens naderende dageraad, met het ſtreelende zonnelicht, en het vrolyke concert der vogelen, my zagtelyk wekken. Dan vloog ik van myn rustbedde, en ging Aurora te gemoete, op bloemryke weiden, of op de nabuurige heuvelen, en zong verrukt blyde zangen.

Wat tog ſtreelt den opmerkzaamen meêr, dan de ſchoone natuur, als zy haare oneindig veelvuldige ſchoonheden, in eene te zamenſtemmende verſcheidenheid, onderling aan elkanderen verknogt! Verwaaten mensch, wat vermeet gy u, de natuur, door van verre nabootzende kunſten, op te zieren! Bouw labyrinthen van groene muuren; laat de geſpitſte taxus in afgemeetene verten omhoog ſtaan; dat alle uwe paden van rein zand zyn, en geen kruidje den wandelenden tred verwarre. My behoort de landſchappelyke weide, en het verwilderde bosch; hunne ongekunſtelde menigvoudigheid heeft de natuur, naar geheimer regelen van overéénſtemming, in eene ſchoonheid verördend, welke onze harten vol tedere verrukking gevoelen.

Dikwerf zou ik, by den zagten maaneſchyn, tot den middernagt wandelen, in eenzaame ernſtige beſchouwingen over ons waereldſtelzel; en over de ontelbaare waerelden en zonnen die boven my lichten.

Ook bezogte ik den landman, daar hy by zyn ploeg neuriet; of de vrolyke reijen der maaijers, daar zy hunne veldzangen zingen; ik hoorde hunne blyde gebeurtenisſen, en zag met vermaak hunne vrolyke wakkerheid. Of, als de herfst naderde, en zy de boomen veelverwig maakte, dan zou ik de zangryke wynbergen bezocken, daar de maagden en jongelingen in reijen danzen, terwyle de rype druiven verzamelen. Wan-

neer de rykdom van den herfst vergaderd is, dan keeren zy juichende naar hunne hutten, in welken eene blyde maaltyd hen verwagt. De eerſte honger is geſtild; thans koomt de landäartige ſcherts en het lieve lagchen, terwyl de vriendelyke huiswaard de wynflesſchen vult, en 't gezelſchap tot vrolykheid aanſpoort. *Doris* vertelt nu welke verre reizen hy gedaan heeft, tot zelfs in Zwaben; hoe hy huizen heeft gezien, nog grooter en ſchooner dan de kerk van 't dorp; en hoe zes fraaije paarden, die allen veel ſchooner waren dan het beste ros van den molenaar, een heer in een' glazen wagen voorttrokken. Deeze en veele andere zoortgelyke vertellingen maaken den jongen knegt zo opmerkend; dat hy, met open monde luisterende, en op de onderſteunende hand leunende, haast zou vergeeten hebben, dat *Daphne* aan zyne zyde zit, had zy hem niet lagchend in den wang gekneepen. Thans treeden zy uit de hut, om zich in den maaneſchyn te verlustigen, tot dat de middernagt hen ter ruste roept.

Maar als donkere dagen, van regenbuyen verzeld, of de koude winter, of de zwoelige hette des zomers, my het wandelen verboden, dan zou ik my in het éénzaam vertrek opſluiten; daar onderhiele my dan het edelſte gezelſchap; de roem en eer van elke eeuw; de groote geesten; die hunne wysheid in leerende boeken hebben uitgeſtort. —— Edel gezelſchap, 't welk onze ziel tot haare waardy verheft! Deeze leert my de zeden van vreemde volken, en de wonderen der natuur in afgelegen waereldeelen. Geene ontdekt my de verborgenheden der natuure, en leidt my in haare geheime werkplaats. Die ſtelt my de huishouding van geheele natiën en haare geſchiedenis voor oogen; ontvouwende de ſchande en de eere des menschdoms. Een ander toont my de grootheid, de beſtemming onzer ziele, en de rykvolle deugd. Rondsom my ſtaan de beroemde wyzen; en de lofwaardige dichters van vroegere en laatere dagen. Hun pad is het pad tot het waare ſchoone; maar ſlegts weinigen waagen zich op hetzelve. Het breinlooze hoofd doet duizenden bedwelmend te rug gaan op eene ligtere baane, vol klatergoud en reukelooze bloemen.

Zal ik het waagen, om hier de beroemdſte Dichters van Duitschland te melden? —— Gy ſcheppende *Klopſtok*, en gy *Bodmer*, gy die met *Breitinger* den fakkel der kritiek ontſtoken hebt; en gy *Wieland*; veelmaals bezoekt uwe zangſter haare zuster, de wysbegeerte, en haalt de verhevenſte ſtoffen, uit haare geheimſte vertrekken, om ze tot verrukkende gratien te vormen. Hoe vaak zullen uwe zangen my in heilige verrukking vervoeren! Ook gy, ſchilderende *von Kleist*, zagtelyk verrukt my uw lied, als een helder avondrood; hoe te vreede is dan myn hart, hoe ſtil, gelyk het eenzaame oord by de ſchemering der maane! Ook gy *Gleim*, als gy de lagchende gewaarwordingen onzer harten, en den onſchuldigen ſcherts zingt. —— Doch zoude

de ik u allen noemen, gy weinigen? De verwaande Natie ontkent uwe waarde; voor een beter nageſlacht zy het bewaard om u te waardeeren.

Leefde ik in die ſtille geruſtheid, dan ſchreef ik ook de zangen, die ik in eenzaame wandelingen, in 't zombere woud, of by den ruiſchenden waterval, of in den maaneſchyn, bedacht hebbe. En wanneer ik in plaaten beſchouwde, hoe groote meesters de natuur naabootſten; zou ik veelligt genoopt worden, om zelf te beproeven, hoe ik hunne ſchoone taferéelen, op het geſpannen doek, konde afbeelden. —— Stoorde my dan eens een hard kloppen aan myne deur; hoe verrukt zoude ik zyn, als my, by het openen, een vriend in de open armen vloog! welk eene vreugde zou ik ſmaaken, als ik, van 't wandelen terug koomende, myn éénzaam huis naderde, en eenige myner heuſche vrienden my minzaam begroetten! Gezamentlyk zouden wy dan de ſchoonſte plaatzen doordwaalen; ernſtige geſprekken, met vriendſchappelyken ſcherts doorvlogten, zouden de uuren ſnellyk doen voortvliegen. By onze terugkomst, zouden wy de ſpyzen, die myn tuin, myn veld en myn akker my zouden geeven, in een priëel van wyngaardbladen, of in het beſchaduwd tuinhuis, opgedischt vinden, en de honger zou ons die ſpyzen kruiden. Niet zeldzaam zaten wy dan ook by den maaneſchyn, in het priëeltje, onder een beſcheiden kelk, ons verlustigende met vrolyke zangen, en leevendigen ſcherts; tenzy dat het betoverende gezang der filomeele onze aandagt eischte.

Maar, wat droom ik? —— Te lang, reeds te lang heeft myne verbeelding, u, ydelen droom! ydelen wensch! gevolgd! Nooit zal ik uwe vervulling zien. —— Steeds is de mensch te onvrede; wy zien van verre uit op vreemde velden van geluk, maar doolhoven houden den ingang geſlooten; wy zugten des, en vergeeten inmiddels het goede te zien, dat elk onzer op de aangeweezen baan des levens beſchooren is. —— Ons waar geluk is immers de Deugd; en hy is wys en gelukkig, die gewillig die plaats vervult, welke de Bouwmeester, die het plan van 't gantſche Heelal doorgrondt, voor hem beſtemd heeft. Ja gy, goddelyke Deugd! gy zyt ons geluk; gy ſtrooit vreugde en zaligheid, in elken ſtand, over onze dagen. ô! Wien zou ik zyn lot benyden, als ik, onder uwe beſtiering, naar uwen raad, de loopbaane mynes leevens volëinde? Dan ſtierf ik vrolyk, van braaven beweend, die my om uwent wille beminden: beweend, van u myne vrienden! Als gy den heuvel mynes graſs voorbygingt, dan zoudt gy elkanderen de hand drukken en u onderling omarmen. Hier ligt zyne aſche, zoudt gy zeggen, het ſtof des braaven; dan God beloont thans zyne pooging, om gelukkig te zyn, met een eeuwig geluk; weldra zal ook ons ſtof daar liggen, en Gods genade doe ons dan met hem dat eeuwige geluk genieten! Valt dus het ſterflot my vroeger dan u te beurt,

en gevalt het des, geliefde vrienden, dat gy myn graf voorbygaat, dat de madelieven van myn graf u wenken, dan klimme in uw oog één traane van vriendschap: en is het den zaligen vergund, om het oord dat zy bewoonden, om de stille velden, daar zy veelmaals, in zalige stonden, aan de groote bestemming hunner zielen dagten, te bezoeken, dan zeker zal myne ziele vaak rondsom ulieden omzweeven. Als gy, vol van een edel gevoel, éénzaam uwes pligts gedagtig, hieromstreeks wandelt, dan zal een lieflyk windje uwe wangen beroeren; en gebeurt dit, dat 'er dan eene zagte ziddering door uwe ziele gaat!

DE BEELDHOUWER DOOR DE INQUISITIE GEDOEMD, OF HET UITEINDE VAN TORRIGIANO.

(*Uit* Mr. CUMBERLAND'S *Anecdotes of Eminent Painters in Spain.*)

Het uiteinde van TORRIGIANO, een *Florentyner*, die in den Jaare MDXXII overleed, toont ons de schriklykheid des Bygeloofs op 't klaarste. Naa dat deeze niet onwaardige Leerling en Mededinger van MICHAËL ANGELO, *Andalusie* met verscheide Kunststukken verrykt hadt, werdt hy door de Inquisitie ter doodstraffe verweezen, en stierf, in de Gevangenis te *Seville*, onder de schroomelyke verwagting eener naderende Gerigtsoefening. Het geval droeg zich in deezer voege toe. TORRIGIANO hadt op zich genomen een MARIA Beeld met het Kind leevensgrootte te vervaardigen, voor een *Grande* van *Spanje*. Hy zou het maaken naar een modél door hem gehouwen: de belooning zou geëvenredigd zyn aan de verdienstен van het Werkstuk. TORRIGIANO beloofde zich veel van de edelmoedigheid des aanzienlyken Mans, die hem te werk gesteld hadt, en zyne kunstbekwaamheid kennende, was zyn voorneemen het Kunststuk beter te maaken dan het getoonde model. Een groot gedeelte zyns leevens hadt hy gesleeten met van Land tot Land te reizen, en verbeeldde zich thans eene plaats gevonden te hebben, waar hy van al zyn arbeid zou rusten: hy spande het uiterste van zyn Kunstvermogen en Vlyt in, maakte het Beeld af, en vertoonde den *Spaanschen Grande* een volkomen stuk van Beeldhouwkunde. Deeze was 'er wonder mede in zyn schik, vernief TORRIGIANO's bekwaamheden hemelhoog; onverduldig om 't zelve te bezitten, zondt hy terstond om het te haalen, en tessens twee Lyfknegts, met zakken gelds, om zyne edelmoedigheid te beter te toonen, door vaardig, en by de aflevering, te betaalen. Het liet zich aanzien of de betaaling ryklyk zou wezen: maar toen TORRIGIANO de zakken uitstortte, vondt hy dat alles koper was, en de som in 't ge-

't geheel niet meer dan dertig ducaaten bedroeg. Zyne te leurgeſtelde hoop, en geraaktheid over den hoon, zyner kunſte aangedaan, vervoerde hem, om, in toorn, zonder te letten op de ſchoonheid zyns werkſtuks, of ('t geen voor hem nog nadeeliger was,) zonder te denken wat het verbeeldde, 't zelve met den hamer in ſtukken te ſlaan, en hy zondt de Lyfknegts met de zakken gelds te rugge: hun gelastende te vertellen wat 'er gebeurd was. Zy volvoerden dit —— De *Spaanſche Grande*, vervuld met ſchaamte, ſpyt en wraakzugt, klaagde hem aan by 't Hof der Inquiſitie over de gepleegde ſchenddaad aan 't MARIA Beeld. Te vergeefsch beweerde TORRIGIANO, dat hy, als Maaker, meester was over zyn eigen werk. De Rede pleitte voor hem; doch de ſtem des Bygeloofs overſchreeuwde haar: het beſluit was, hem een harden dood aan te doen. Dan TORRIGIANO ſtierf in de ſchriklykheden eens naaren Kerkers, en ontkwam dus de handen der Beulen.

DE STERVENDE WYSGEER.

In de voorſtad van *St. Marcellus* te *Parys*, waar, door een zamenloop van omſtandigheden, Elende en Ziekte heerschten, lag een arm Man, in een jammerlyk verblyf, op zyn uiterſte. Een Monnik kwam hem bezoeken. De Grysaart hadt niets om zyn hoofd op neder te leggen dan een hoop ſtroo, en dit ſtrekte hem ook ten bedde. Geen ſtoel, geen ſtuk huisraads, was 'er voorhanden. Alles hadt hy, in den eerſten aanval zyner ziekte, verkogt om een beete broods te bekomen. Aan de voorts geheel ontblootte wanden hing een Byl en twee Zaagen. Deeze waren de eenige bezitting van den ſtervenden. *Myn vriend*; ſprak de Geestlyke, *dank* GOD, *op dit oogenblik, waar op gy eene wereld verlaat, in welke gy niets dan kommer en elende geleden hebt.* ——— „ Wat elende!" hervatte de kranke met ſtervende lippen. „ Gy bedriegt u. Ik heb welvergenoegd geleefd, „ en nooit over myn lot geklaagd. Haat en nyd kende ik nim„ mer. Ik ſliep altoos gerust. Daags moest ik zwaar werken. „ Die byl en zaagen verſchaften my brood, 't geen ik met „ ſmaak at, nooit haakte ik na een overvloedige tafel. Ik „ heb gezien dat de Ryken aan meer kwaalen onderhevig „ zyn dan anderen. Ik was arm, doch heb tot nu toe ge„ zond geleefd. Indien ik herſtelle, ('t geen ik niet ver„ wagt) zal ik myn voorigen arbeid hervatten, en GOD zegenen „ die my dus lang bewaarde." ——— De Monnik ſtond verſteld, en wist niet hoe zich te gedraagen by zulk een Kranken. De armoedige toeſtand, waar in de Lyder zich bevondt, deedt niets minder verwagten dan zulk eene berusting in de Voorzienigheid; hy hervatte nogthans zyne aanſpraak. *Myn Zoon, ſchoon gy in dit Leven niet ongelukkig geweest zyt, leeft*

hoort gy egter te beſluiten om 't zelve te verlaaten; wy moeten ons aan den Godlyken wil onderwerpen. —— *Zeker!* antwoordde de ſtervende, met een groot vertrouwen ſpreekende, *de Dood is het onvermydelyk lot van alle Menſchen. Ik heb geweeten hoe ik moest leeven; ik weet hoe ik moet ſterven. Ik dank* GOD *dat hy my het leeven geſchonken heeft, en in de, valeie des doods geleidt. Ik voel het* —— *het oogenblik is gekomen. Vaar wel.*

Ziet hier een rechtſchapen Wysgeer in een Man, die, ongezien, ongeagt, zyne dagen ſleet: maar de eenvoudigſte en troostrykſte beginzels volgde.

HET VOORSCHRIFT VAN MAHOMETH.

„ Getrouwe Muſulmannen, wagt u wel van Zwynen-vleesch
„ op uw tafel te zetten; 'er is aan dat Dier zeker gedeel-
„ te, waar van niemand myner Leerlingen kan eeten, zonder
„ zich ongelukkig en rampzalig te maaken." Dus ſprak MAHOMETH, en de geheimzinnige toon, op welken hy zich uitdrukte, verwekte groote verlegenheid onder zyne Aanhangers. „ Indien MAHOMETH," zeiden zy tot elkander, „ duide-
„ lyk aangeweezen hadt, van welk deel wy ons moesten ont-
„ houden, zouden wy ten minſten de overige, met gerustheid,
„ hebben kunnen eeten; maar om een enkel ſtukje zich van het
„ geheel te ſpeenen is te hard."

Elk verpynde zyn geest, om uit te vinden, welk dat verboden ſchadelyk deel mogt weezen. Deeze hieldt 'er den Buik, geene den Rug voor. Een derde den Kop, een vierde beweerde dat de Propheet zeker den Staart meende. In 't einde, werd de geheele zwaarigheid weggenomen, en de Muſulmannen aten, elk volgens zyn ſmaak en verkiezing, van het Varken.

Gy lacht Leezers, en gy hebt gelyk. Maar paſt deeze Fabel toe, en gy zult misſchien nog meer lachen. „ Vliet de We-
„ reld en haare Begeerlykheden," wordt ons geleerd. De menigte antwoord: „ Wy vlieden de Wereld", en dit zeggende, gaat de een na de Herberg, en vindt het geen groot kwaad zich daar in den drank te verloopen; de ander verkwist tyd en geld in 't ſpel, zonder des veel knaagens te voelen; een derde loopt na de Schouwburgen, en keurt dit een zeer onſchuldig tydverdryf; een vierde rost en jaagt dag aan dag, enz. Dus is de Wereld altoos gehaat en altoos bemind, altoos gevlooden, en gezogt gelyk een tafel, welks ſchotelen alle ſchielyk geledigd worden. Elk aanzittende gast heeft wat te zeggen op de ſpyzen, die den naastzittenden ſmaaken, ſchoon hy zich zelve het vermaak niet ontzegt om hartig te eeten van het geen hem mondt. Men doopt de ſpyze in den Saus van een weinig drogredenkunst, en het geheele Zwyn word van den Kop tot den ſtaart opgeëeten.

AF-

AFSCHEIDS-GROET AEN MYN VADERLAND.

Vaerwel, myn dierbaer Vaderland,
Vaderland, vaerwel in al uw tegenheden:
Daer u de wreede *Brit* zoo ſnood heeft aengerand,
En op den nek durft treeden;
ô Groote God!
Verſtrooi het rot
Der *Britten* die den Vreê doen treuren,
Om ons op 't end',
Wanneer, is u alleen bekend,
Het vredelievend hart uit onze borst te ſcheuren.

✝ ✝ ✝

ô Neêrlandsch God! ſtryd met ons meê,
Bepael de wreede macht der Britſche waterhonden:
Bewaer myn Vaderland, beſcherm de zoete Vreê,
Die ſnoodlyk is geſchonden!
ô Opperheer
Stryd, als weleer,
Verëend met onze waterhelden:
Zo word de magt
Van Albiön ter neêr gebragt:
Zoo zal elks dankbaer hart uw groote daên vermelden!

A. SOEK.

Vlaerdingen,
den 28 September,
1782.

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, AUGUSTI, 1782.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	28. 9-3	60	ZW	4.8	donk.zw.Rb.
	— 9-2	70	WZW	4	z. betr.
	— 9-0	59	ZW	2	wolkig
2	— 8-8	64	ZtW	4	o. held.wolk.
	— 8-7	74	ZZW	4	wolkig
	— 8-0	62	——	4	z.betr. iets R.
3	— 7-5	61	——	8	z. betr. Rb.
	— 7-6	68	ZW	10	— zw. Rb.
	— 8-7	60	——	10	wolkig R.
4	— 9-5	63	——	8	——
	— 9-8	74	WZW 4	NW 2	z.b.zeer zw.R.
	— 9-2	59	WtZ	6à12	- zw.R.H.Wl
5	— 10-5	61	WtN	12	D. zw. w.Rb.
	— 11-6	68	——	9	wolkig
	— 11-7	57	WZW	6	—— iets R.
6	— 10-9	60	ZW	6	z. betr. Rb.
	— 10-4	71	WtZ	4	wolkig
	— 9-3	56	NNW	2	o. helder
7	— 6-9	62	ZO	6	wat betr.
	— 5-5	70	Z	9	z. b. zw. Rb.
	— 5-1	56	ZtW	6à10	wolkig
8	— 4-2	59	——	10	zw.wolk.Rb.
	— 3-8	66½	ZW	8	—— Rb.
	— 4-5	57	WNW	2	——
9	— 6-2	58	NW	3	zw. R.
	— 7-3	67	WtN	9	zw.wolk.Rb.
	— 7-0	58	W	4	R. donker
10	— 7-3	58½	NW	4	zeer zw. R.d.
	— 8-4	67	WtN	6à10	zw.w.z.zw.R
	— 8-8	56	W	6	donker R.
11	— 8-6	59	NW	8	—— R.
	— 10-3	64½	NWtN	7	—— z. b.
	— 10-9	57	W	3	——
12	— 10-8	56	WtZ	2	R. donker
	— 10-4	68½	——	4	zw. wolken
	— 7-4	57½	——	2	donker R.
13	— 4-4	54	NO 12	N 10	zeer zw. R.
	— 7 5	61	NW	3	R.
	— 8-2	57	ZW	2	z.betr. iets R.
14	— 6-0	57	ZtO	8	zw. R.
	— 4-5	65½	ZW	10	donker R.
	— 3-7*	61½	——	12	—— R.
15	— 5-7	62	WtZ	10	R. z. betr.
	— 8-5	70	——	9	z. betr.
	— 9-5	61	ZW	4	——
16	— 9-2	64	Z	2	——
	— 6-0	82*	ZZO 10	W 10.14	2½u.DB.R.Hzw.w.
	— 8-3	61	ZW	14	o. helder

	Bar:	Th:	Wind.		
17	28. 9-1	59	ZW	12	zw. Rb.
	— 8-5	64	——	10	zw. Rb.
	— 8-2	59	——	8	o. helder
18	— 6-9:5	58	——	6	zw. R.
	— 7-0	66	——	8à10	zw. Rb.D.R.
	— 10-0	53	WNW	10	wolkig
19	— 9-9	56	NZW	4.8	—— z. b.
	— 10-4	68	WtN	6	——
	— 10-6	52½	ZW	1	——
20	— 10-9	58	——	2	wein. wolkig
	— 11-8	67½	WtN	6	—— ——
	— 11-8	56½	ZW	4	o. b. wolkig
21	— 11-7	63	——	2	z. betr. iets R.
	— 11-8	76	ZZW 2	Z	wolkig
	— 11-6	65½	Stil.		z. betr.
22	— 10-9	69½	ZZW	1	nagt R.donk.
	— 11-0	72	WtZ	2	donk. z. b.
	— 10-5	58	W	1	o. helder
23	— 9-0	64½	ZW	4.10	R. wolk. Rb.
	— 10-3	68	——	13	wolkig
	— 11-9	61	WZW	8	——
24	29.0-3:5	61	ZZW	4	donker
	— 0-2	75	Z	4	z. betr.
	28. 10-6	64	——	2	o. helder
25	— 10-0	64	ZW	4.8	donker R.
	— 11-0	65	——	6	R. z. betr.
	29. 0-3	57	——	4	o. helder
26	— 0-7	59½	WZW	5.8	wolk. iets R.
	— 1-1	68½	——	10	z. betr.
	— 0-6	63	ZW	10	——
27	28. 10-9	59½	——	10	—— Rb.
	— 9-9	67½	——	12	—— Rb.
	— 9-0	58½	——	9	—— Rb.
28	— 7-0	54	——	5	zw. R.
	— 8-0	62½	WtN	8	z. betr. R.
	— 9-2	52	——	4à8	zw. Rb.
29	— 8-9	54	WZW	6	——
	— 8-8	62½	——	8	——
	— 8-8	53	——	8	——
30	— 9-5	52	——	4	——
	— 10-8	66½	WtN	5	wolk. iets R.
	29. 0-2	49½*	WNW	2à6	z. b. zw. Rb.
31	— 1-3	52½	NW	1	vr.zw.R.[illegible]
	— 1-9	65½	WNW	3	wein. wolk.
	* — 2-0	55 -	W	3	betr.
	28. 9 23/90	61 81/90			6 1/2

Den 2 's mid. 1 u. denk de Therm. 78 gr. Den 25's mo. 8u.68 De 19.20en 24 alleen zonder Regen
14 nam 3 u. 67½ 30 's av. 11u.48 De Barometer laager dan ooit in
16 nam. 3 u. 73 ze maand aangeteekend is. Ze wi
dig als Maart dezes jaars, en be
ven die geen zoo windige mo
waargenomen na Febr. 1775, en
zoo windig in Augusti.

De tafel van Juni staat de Th. den 16 { 6 / 88 / 68½ } moet zyn { 68 / 81 / 68½ }

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

AANPRYZING DER MILDDAADIGHEID.

Het is zaliger te geeven dan te ontvangen.

Hand. XX. vs. 35.

Dat de waare Milddaadigheid ééne der beminnelykſte, ééne der edelſte, deugden is, die haaren beoeffenaaren onſchatbre voorregten en genoegens oplevert; en dat zy den ſtervelyken mensch der Godheid het naast doet komen, is eene onbetwistbaare waarheid.

God, in wiens oneindig volmaakt weezen zy, als eene der luisterrykſte volmaaktheden, doorſtraalt, heeft hierom zoo dikwerf, in het Euangelie des Vredes en der Liefde, de voortzetting deezer zoo minnelyke gemoedsneiging in den mensch doen aanpryzen, en aan dezelve de grootſte belooningen, de ruimſte zaligheden, toegezegd.

Gelyk de deugd in het algemeen haare belooningen in zig zelve vind, is dit ook een byzonder voorregt van de deugd der Milddaadigheid. Men mag toch, naar de uitſpraak van het onfeilbaar woord, vertrouwen, dat zy, die hunnen medemensch, in bekommernisſen en nooden, onderſteund, beſchonken en beweldaadigd hebben, eens deelgenooten zullen worden van die belooningen, van die onuitſpreeklyke zaligheden, die eeuwig zullen geſmaakt worden, in die gewesten, waar kommer en verdriet, waar kwynende armoede en alle haare treffende gevolgen, onbekende dingen zullen zyn. Dan dit is 't niet alleen. Wy kunnen ons tevens verzekerd houden, dat, reeds aan deeze zyde van het Graf, den waaren Menſchen-vriend, den Weldoener der armen en behoeftigen, geen loon ontſtaan zal. Ik beroep my op de ondervinding van U, ô Edelmoedige Zielen! die zoo dikwerf de naakte armoede gekleed; de uitgeteerde hongerigen geſpysd; de verſmagte dorſtigen gelaafd, en de kwynende kranken verſterkt hebt; wat gevoelden uwe harten by de uitvoering deezer plichten? Zaligheden! geneugten! die nimmer door den laagen Vrek geſmaakt kunnen worden.

Het is van 'die beloonìngen, welken den zodanigen, reeds hier in den tyd, te beurte vallen, dat ik in deezen gewaagen zal. De woorden, ten opſchrifte van myn Vertoog uitgekoozen, geeven my hier toegepaste aanleiding. Immers de ſpreuk: *het is zaliger te geeven dan te ontvangen!* vooronderſtelt eene zaligheid, die aan het liefderyk geeven verknogt moet zyn: daar, in tegenoverſtelling, hy, die liefdegaven ontvangen moet, deeze zaligheid niet kan deelachtig worden.

Twee byzonderheden zal ik my uit deeze woorden trachten ten nutte te maaken.

1. Zal ik aantoonen, welke zaligheden die mensch reeds hier by aanvang ſmaakt, die zig over zynen behoeftigen medemensch ontfermt, en hem weldoet.
2. Zal ik betoogen, in welke opzichten het zaliger zy te geeven dan te ontvangen.

Die zachte gerustheid, die kalmte des gemoeds, welke wy gevoelen na dat wy eene loffelyke pooging verrigt hebben, is, dunkt my, eene der grootſte belooningen, die wy genieten kunnen. Zy doet de ziel eene zaligheid erlangen, die ons door niemand ontroofd kan worden; en ſtelt ons, op die oogenblikken, in eene zekere gelykheid, aan die geſteltenis, die onzer aller Stamvader Adam, vóór zynen beklaagenswaardigen val, in den ſtaat der onſchuld en rechtheid moet bezeten hebben.

Het is deeze zaligheid, die aan eenen liefderyken Milddaadigen te beurte valt; zyn hart verheugt zig, dat hy een middel in Gods hand heeft mogen weezen, om zynen, door rampſpoed, ongelukkig geworden Broeder te kunnen redden. —— Nu, denkt hy, heb ik my van myne groote verplichting kunnen kwyten; ik heb myn' Maaker eere aangedaan, want immers die zich des nooddruftigen ontfermt eert God. —— Alle myne goederen, die ik bezitte, zyn ſlegts leengoederen van mynen grooten Schepper; waarom zou ik dan mynen noodlydenden medemensch niet iets van die bezittingen ſchenken! —— God, aan wien dezelven toebehooren, gebied het my; maar tevens hegt hy ook, aan de uitoefening van dat gebod, eene ſtreelende belofte: die zig des armen ontfermt, leent den Heere, en hy zal hem zynen weldaad vergelden. —— Dit, myne vrienden! moet 'er omgaan in het hart van een weldaadig Christen, na de betrachting van werken der Barmhartigheid. En wat moet het gewigt deezer zaligheid niet vergroot worden; wanneer de door hem

beweldaadigde Stervelingen, met harten vol gevoel, hem, als hunnen Redder, hunnen Weldoener, de handen komen kuſchen, en dezelven met traanen van dankbaarheid beſproeijen!

Verbeeldt u, (op dat ik u des te ſterker deeze zaligheid afſchetze,) verbeeldt u, zeg ik — een huisgezin, waar in de ſeis des wreeden doods de leevensader van den braaven Huisvader heeft afgeſneeden. ——— Verbeeldt u eene ſchreiende Weduwe, aan wier ontroerde en door droefheid uitgedroogde borst eene naakte zuigeling gekleefd is. — — Beſchouwt verders aan haare beevende knien, een drietal weerlooze telgjes. — Ziet de traanen, — hoort de ſnikken der byeen geroepen maagen en bloedverwanten! ——— Verbeeldt u wyders de van alles beroofde Vrouw, in droevige wanhoop, haaren teedren zuigeling van zich werpende, en ſchreiende op het kille Lyk haares geliefkoosden Echtgenoots nedervallen! —— Hoort haar deeze, door ſnikken telkens afgebrookene, woorden uitboezemen: ——— Myn God! welk een akelige toeſtand! wat ſlag! myn Man, — myn dierbaare Echtgenoot, uit myne liefdearmen geſcheurd! de ſteun myns Huisgezins voor eeuwig verlooren! — myne weerlooze telgjes tot Vaderlooze Weezen gemaakt! — myn hart bloed my van wêedom! — myne vrienden! verwydert myne Kinders van my, — hun gezicht! — de traanen der ſchreiende onnozelheid doorgrieven myne afgefolterde ziel! — neen; laat ik ze voor het laatst omhelzen! — koomt teedre wichtjes, — kuscht my, kuscht het zielloos Lyk uws Vaders, — Vader der Weezen! Zorgt voor deeze ſpruiten! ——— De droefheid overſtelpt haar hart! — Zy ſterft!....

Verbeeld u nu, in deeze barning van zielroerende rampen, mynen liefdaadigen Christen, zoo als hy het aaklig klaaghuis intreed. ——— Met eene bedaardheid, aan groote zielen eigen, beſchouwt hy, de treffende omſtandigheden. Dierbre vrienden! (dus rigt hy zyne aanſpraak aan de weenende omſtanders,) Ik billyk uwe droefheid; uwe traanen; myn menschlievend hart ſchreit met u! dan laaten wy die geweldige hartstogt paalen zetten, laaten wy de Reden verſtandig gebruiken. Wie is het die ons in de hoogte opbeurt; dan ook vaak in 't ſtof ter neder ſtort? Het is de alleen wyze, de alléen machtige God! in wiens hand onze adem', en ons leeven is! wy moeten zyne beſchikkingen eerbiedigen; zyne kastydingen zyn tot onze verbetering geſchikt, en moeten, zoo wel als de ruimſte zegeningen, uit-

loopen ter bevorderinge van ons tydlyk en eeuwig geluk! —— Zwygen wy dan den Heere! —— Zyn hier vier onnoozele wichtjes van den ſteun hunner Ouderen beroofd; — geen nood! God! die God! die zoo oneindig wys, zoo onnagaanbaar goed is, heeft my met eene maate van tydelyke goederen gezegend, welke genoegzaam is, niet ſlechts voor my zelven, maar ook om mynen medemensch, ten nutte te kunnen zyn. Ik zal voor deeze Kinderen zorgen. Zy zullen voor naar gebrek en kommerlyke armoede bevryd zyn. ——— Ik neem ze onder myn opzicht; en zal hen, onder Gods zegen, eene opvoeding verleenen, waar door zy vervolgens, naar maate hunner bekwaamheden, nuttige leden der Maatſchappye worden kunnen. ——— Droogt des uwe traanen, waardige vrienden; ik zal voor dit Huisgezin zorgen.

Wat dunkt u! zou de tederſte dankbaarheid, die gewislyk de ziel deezer beweldaadigden tot ſchreiënde vreugde heeft aangedreeven, geene belooningen, geene genoegzaame zaligheden aan mynen braaven Christen hebben opgeleverd? voorzeker ja.

By elk traantje, dat uit de oogjes der onnoozelheid ontſchoot,
Denk ik dat myn liefdryk Christen eene Hemelvreugd genoot.

Ik zou nog meer proeven hiervan kunnen opgeeven; dan ik achte door het aangevoerde voorbeeld genoegzaam getoond te hebben, dat 'er aan de uitoeffening der Milddaadigheid, buiten den loon in den juichenden Hemel voor eeuwig toegezegd, ook op deeze Aarde eene groote zaligheid verknogt is. ——— Ik gaa des over tot myn tweede Stuk, om aan te wyzen, in welken opzigte het zaliger zy te geeven, dan te ontvangen.

De mooglykheid van te kunnen geeven vooronderſtelt een zekeren overvloed van bezittingen, terwyl te moeten ontvangen, in zig ſluit een zeker gemis van noodwendigheden, die wy ter onderhoudinge en veraangenaaminge onzes tydelyken leevens noodig hebben. Het eerſte gaat gepaard met genoegens, met aardſche zaligheden; terwyl het laatſte veeltyds niets dan ſmarte en droeffenis te wege brengt. Gevolgelyk is het in 't algemeen *zaliger te geeven dan te ontvangen*; doch ik zal deeze waarheid, buiten dit, nog verder door eenige byzonderheden poogen te ſtaaven.

Schoon het genot van aardſche en tydelyke goederen niet altoos die genoegens oplevere, welken een armoedig mensch vermeent daar in opgeſlooten te zyn; ſchoon die goederen niet

niet zelden den bezitteren ten nadeele ſtrekken, door hen aan te ſpooren, om zig, in 't genot van weelde en wellust, te baaden; zoo heeft nochtans de gunſtmilde Voorzienigheid zekerlyk aan de genieting van tydlyke en aardſche zegeningen zodanige genoegens en zoetheên gehegt, die de ſchamele armoede nimmer ſmaaken kan. Behaagt het nu der wyze Voorzienigheid deeze goederen uit te deelen aan hem, die door de natuur met een teder gevoelig, met een aandoenlyk, hart begiftigd is, zoo ſmaakt deeze onloochenbaar, boven anderen, het heil dat 'er zoo mildlyk in opgeſlooten ligt.

Hy, die zulk eene maate van aardsch geluk verkreegen heeft, dat hy boven 't geene hem tot onderhoud zynes leevens benoodigd is, overvloedig kan zyn in weldaaden aan zynen behoeftigen medemensch uit te oeffenen, is gewisſelyk ontheeven van het knellend juk der dienstbaarheid; dat, hoe gemaklyk men zulks ook voorſtellen moge, altoos vergezeld gaat van duizend onaangenaamheden; en ſtrydig is tegens de neiging tot vryheid, die wy van natuure in onze zielen gevoelen. Aan deeze onaangenaamheden nu is, integendeel, de behoeftige onderworpen: misdeeld van die goederen, door welker bezitting hy onafhangelyk van anderen zou kunnen leeven, moet hy anderen dienstbaar zyn; en niet zelden vind hy zynen arbeid met ſmaadheên, of zyn dienst met een gering loon, voldaan. In dit geval is het zeker zaliger te geeven, dan te moeten ontvangen.

Van anderen te moeten ontvangen, gaat daar benevens altoos gepaard met eene vernedering, zoo ſtrydig tegens onze natuur. —— Beſchouwt eens oplettende den eerlyken behoeftige. Met nedergeſlaagen oogen, met oogen, waar in de ſchaamte woont, nadert hy het huis des rykaarts: met ſtamelende lippen, — met t'ſaamgevouwen handen zal hy eene aalmoes afvraagen: de vrees van ongetroost wederom henen gezonden te worden, bevangt zyne ziel, boeit zyne tong; en niet dan zyne ſchamele kleeding, zyne naare zuchten, geeven zyne nooden, zyne begeerten, met nadruk, te kennen. —— Hoe vernederend is het niet voor een mensch, dat hy zynen natuurgenoot, die door de handen van eenen en denzelfden Schepper als hy is voortgebracht, een beete broods, een teugje waters, ter zyner onderhoudinge, moet afſmeeken! —— Byzonder moet dit grievend zyn, voor hen, die, in vroegere dagen, in den ſchoot der weelde, in het vol bezit van aardſche goederen, zyn opgebragt; doch nu, door tegenheden, door de onttrekking

van den vrymachtigen zegen Gods, tot zulk een ſtaat van elende gebragt zyn. ô, De armoede heeft altoos de verachting tot haare Gezellinne! hoe veel zaliger is het dan, ook in deezen opzichte, te geeven, dan te ontvangen.

Myne verbeelding voert my weder in een ſchamel hutje, in het droevig verblyf der armoede, waar een afgeleefde Gryzaart, ſlechts op een weinig ſtroo, door gebrek en kommer, ligt te zieltoogen. Zyne Kinderen ſtaan ſchreiënde aan zyne zyde; kusſchen de ſtervende lippen van hunnen Vader; maar kunnen hem verder geene verkwikking, geene verzagting, in zyn deerniswaardig lot, toebrengen; de armoede heeft hen van alles beroofd: niets ſchiet hen over, dan van eenen menschlievenden eenige onderſtand af te ſmeeken. ——— Wat dunkt u? De noodzaaklykheid van in dien Wintertyd des leevens, door armoede geperst, nog om eenigen byſtand met gevouwen handen te moeten ſmeeken; — met welk eene bitterheid moet dit gepaard gaan! ô God! hoe veel zaliger is het, door uwe gunst aan zulk eenen deerniswaardigen te kunnen geeven, dan in het geval te zyn, om te moeten ontvangen.

Ziet daar, in welke opzichten het zaliger is te geeven, dan te ontvangen; ziet daar afgeſchetst welke zaligheden 'er, reeds hier in den tyd, aan het geeven verbonden zyn! Het zy my vergund, by dit alles, ten ſlot nog eene opwekking te voegen, ter aanpryzinge van die beminnelykſte alier deugden, de Goddelyke Milddaadigheid!

Geliefde Vrienden! Dierbre Landgenooten! wier harten niet, door eene laage gierigheid, voor de traanen uwer noodlydende broederen zyn toegeſchroeid; Vrienden des Menschdoms! gevoelige Zielen! is 'er ooit een tyd geweest om milddaadig te zyn, het is voorzeker nu. Kwamen ooit de Aalmoesſen, die gy uit uwen milden ſchoot ſtortte, te ſtade, zy zullen, in deeze kommervolle tyden, niet minder onontbeerlyk, niet minder heilzaam, zyn. —— Wy beſchouwen reeds de akelige gevolgen van het alverwoestend Oorlog; en zullen dezelven, is te dugten, hoe langs hoe meer ontwaar. worden. ——— Onze geſtremde Scheepvaart, de daar door kwynende Koophandel, en verſtervende Fabrieken, worden allengskens meer buiten ſtaat, om den vlytigen Arbeidsman het noodige onderhoud voor Gade en Huisgezin te verzorgen! De aannaderende Winter zal het naar gebrek vergrooten. Welk eene behoefte ſtaat 'er niet voor de deur, zoo Gods Vaderlyke zorg 'er niet nog by tyds

tyds 'ten goede in voorziet! Hoe ſterk eene ſpoore moet dit ons zyn, ter beoeffeninge der Milddaadigheid; gedagtig, hoe veel zaliger het in zulke omſtandigheden zy, te geeven, dan te ontvangen! ô Myne Vrienden! voor zoo verre Gods onbegrenste liefde ons, den eenen meerder dan den anderen, echter allen eenigermaate in het vermogen geſteld heeft, om te kunnen weldoen, welaan, laat ons dan weldoen! ieder penningje dat wy uitſchieten, om onzen gebreklydenden natuurgenoot te onderſteunen, zal blinken in het oog van 't alziende Opperweezen! het zal zyne goedkeuring wegdraagen! het zal zynen Godlyken zegen op ons aftroonen! —— Wat zou het ons een genoegen geeven, de traanen der dankbaarheid te zien vloeijen, uit de oogen van hen, die door ons beweldaadigd wierden! Wat zou het onze ziel treffen, wen eene Moeder haare Kinderen toeriep, daar gaat die Man, die edelmoedige weldoener, die u, myne geliefde wichtjes, door zyne liefderyke onderſteuning, van den dood bevryd heeft! —— Wat zou het uitreiken der handjes, van deeze tot dankbaare erkentenisſe aangeſpoorde telgjes, niet eene meer dan menschlyke, niet eene Godlyke vervoering van vreugde in ons te wege brengen! ——— Myn hart is te aandoenlyk, myne ziel te teder, om u zulks verder af te ſchetzen, en welk eene belooning verbeidt ons in den juichenden Hemel! —— Bron van liefde, die in de eeuwigheid woont! die de volmaakte liefde zelve zyt! ontvonk onzen killen boezem met een vonkje uwer Goddelyke liefde; op dat wy, naast u, als onzen Schepper en Weldoener, ook onzen medemensch mogen liefhebben, en onzen rampſpoedigen natuurgenoot kunnen beweldaadigen.

WAARNEEMING WEGENS EENE LANGDUURIGE LIENTERIE, DOOR HET GEBRUIK VAN DE ARABISCHE GOM, OPIUM, EN ALUIN GENEEZEN.

Door *... M. D^r.

Zoo zeer de Lienterie, in meer dan een opzigt met de *fluxus Cœliacus* overeenſtemt; zo zyn dan beide deeze Ziekten, zo wel met betrekking tot de zitplaats, als ook ten aanzien van de verſchynzelen, zeer verſchillende: in de Lienterie, welker zitplaats voornamentlyk in de Maag

te zoeken is, gaan de ſpyzen, byna onmiddelyk naa dat ze genoomen zyn, onveranderd en onverteerd, uit de Maag in de ingewanden over, en verwekken eenen afgang. Hierdoor, zo wel als door de groote vermagering, welke de Lyders, uit hoofde van gebrek aan voedzel, ondergaan, laat zig deeze Ziekte, van andere veel overeenkomst met dezelve hebbende Ziekten, zeer gemakkelyk onderſcheiden. Veele der beroemdſte Medici zyn van gedagten, dat de oorzaak deezer Ziekte in eene verſlapping der Maag te zoeken is, en wel voornamentlyk in eene verſlapping van de *Pylorus*. —— Men kan ook niet ontkennen, dat, in zeer veele gevallen, by deeze Ziekte eene verſlapping van de Maag plaats heeft, het zy nu dat men deeze verſlapping als een oorzaak, of als een gevolg, der Ziekte wil aanmerken. — Ondertuſſchen hebbe ik zeer veel reden, om te vermoeden, dat de waare en eigentlyke oorzaak in eene te groote gevoeligheid van de Maag gelegen is; niet alleen de afgelegen Oorzaaken, welke deeze Ziekte bepaalen, de Toevallen, die dezelve vergezellen, maar ook de Geneeswyze, overtuigen ons daarvan ten eerſten. —— Gewoonlyk is deeze Ziekte een gevolg van langduurige Maag-pynen, van ſterke Purgeermiddelen, van Scorbut, en andere zoortgelyke ongemakken, welke in ſtaat zyn de ſlym, waarmede de Maag inwendig bekleed is, weg te neemen, en even daardoor eene grootere gevoeligheid te veroorzaaken: de Lyders klaagen, naa dat zy eenig voedzel genomen hebben, over eene krimpende pyn in de Maag, die gewoonlyk zo lange aanhoud, tot dat de Maag zig van het gebruikte voedzel weder ontlast heeft.

Ik hebbe, voor eenigen tyd, een Lyder onder myne behandeling gehad, die, reeds zedert geruimen tyd, aan deeze Ziekte gelaboreerd had, en die, door een aanhoudend en onvoorzigtig gebruik van purgeermiddelen, was veroorzaakt geworden. —— Alles overtuigde my, dat by deezen Lyder eene groote gevoeligheid van de Maag, als de waare oorzaak van deeze Ziekte, moest aangemerkt worden. — Diensvolgens ſchreef ik hem eene leevenswyze voor, die met dit myn denkbeeld het best ſtrookte, en liet hem daarby een Medicament gebruiken; beſtaande uit een once Arabiſche Gom, een half lood Aluin, en agt grein Opium, verdeeld tot zestien poeijers; waarvan ik den Lyder 's daags drie liet gebruiken. —— Reeds naa dat hy agt dagen deeze poeijers had ingenoomen, beſpeurde ik eene merkelyke beterſchap, — het voedzel bleef langer in de Maag, en verwekte ook niet

niet meer zo veel pyn: —— de afgangen wierden minder, en de Lyder voelde zig in allen opzigte beter.

Ik liet met het gebruik der poeijers aanhouden, en had het genoegen van den Lyder, naa verloop van omtrent vier weeken, herſteld te zien, hebbende hy geen andere Geneesmiddelen, dan de genoemde, gebruikt.

NATUURLYKE HISTORIE DER KAKATOËS.

Volgens den Heer DE BUFFON.

De grootſte *Pappegaaijen* van het Oude Vasteland zyn de *Kakatoës*. Zy zyn alle oorſpronglyk uit, en natuurlyk eigen, aan de Lugtſtreek van 't Zuider deel van *Aſia*. Het is ons niet bekend, dat ze in *Africa* gevonden worden; doch zeker dat ze in *America* niet voorkomen. In alle Zuidelyke gewesten van *Indie* zyn ze overvloedig. Volgens het getuigenis van MANDESLO, vindt men de boomen van de Stad *Amadabat*, de Hoofdſtad van *Guzaratte*, en die langs den weg ſtaan van *Agra* tot *Brampour*, een weg van vyftig *Duitſche* mylen, een ongelooflyk groot getal *Pappegaaijen*, en, onder deezen, witten of paarlkleurde met een rooden kuif, men noemt ze *Kakatoës*: dewyl zy dit woord vry wel onderſcheiden en natuurlyk als hun zang uitſpreeken. Deeze Vogels zyn door geheel *Indie* zeer gemeen; zy maaken hun nest in de Steden, op de daken der huizen, even als de *Zwaluwen* in Europa. Zy komen, naar 't eenpaarig berigt der Reizigeren, voor, op alle de Eilanden in den *Indiſchen Oceaan*, op *Ternate*, *Banda*, *Ceran*, de *Philippynſche* en *Sundaſche* Eilanden.

Gemaklyk zyn de *Kakatoës* van de andere *Pappegaaijen* te onderkennen, door hunne witte Pluimadie, hun meer gekromden en geronden Bek, doch bovenal door een kuif van lange pluimen, waar mede hun Kop vercierd is, en welken zy, naar welgevallen, overeinde zetten of nederleggen.

Bezwaarlyk leeren de *Kakatoës* praaten; 'er zyn ſoorten die het nimmer doen; doch dit gebrek wordt vergoed, door hunne leerzaamheid in andere opzigten, en de gemaklyke wyze waar op zy zich laaten temmen. Zy ſchynen, op zommige plaatzen, in de *Indiën*, Huisvogels te zyn, daar zy hunne nesten, gelyk wy zo even aanhaalden, op de daken vervaardigen. De gemaklykheid om dezelve op te

voeden, ontſtaat uit de vatbaarheid van hun begrip, 'twelk die van andere *Pappegaaijen* te boven ſtreeft; zy hooren, zy verſtaan, zy gehoorzaamen beter: doch doen dezelfde poogingen niet om na te klappen, 't geen men hun voorzegt; zy ſchynen dit te willen vergoeden door andere uitdrukkingen van kennis en genegenheid aanduidende ſtreelingen: in hunne beweegingen hebben zy eene zagtheid en bevalligheid, welke niet weinig tot hunne ſchoonheid toebrengt. In Maart des Jaars MDCCLXXV, zag men op de jaarmarkt te *Parys* twee *Kakatoës*, een Mannetje en een Wyfje. Zy gehoorzaamden, met groot betoon van leerzaamheid, aan hunnen Meester, door het overeinde zetten van hun Kuif, door de aanweezenden met een buiging des Kops te groeten, door de aangebode voorwerpen met de Tong of met den Bek aan te raaken, door op de vraagen van hun Meester te antwoorden met het teken van toeſtemming, 't welk een toeknikkend *ja* volmaakt uitdrukt; zy gaven ook, door herhaalde tekenen, het getal te kennen van de Perſoonen in het vertrek, van den tyd, van de kleur der kleederen, enz. Zy kusten elkander, den Bek over en weder vattende; uit zichzelven begonnen zy minnekoozeryen, ten teken van paarzugt; en de Oppaſſer verzekerde, dat zy dikwyls, zelfs in ons land, paarden. ——— Schoon de *Kakatoës*, even als de andere *Pappegaaijen*, zich van hun Bek bedienen, om op en af te klimmen, hebben zy dien traagen en onbevalligen gang niet; in tegendeel zyn ze vlug, en treeden huppelende voort.

De *Kakatoës* zyn van verſchillende grootte en onderſcheide Pluimadie; wy zullen ons tot die ſoortbeſchryving niet inlaaten; doch alleen aanmerken, dat men *Kakatoës* vindt met een *witte*, *geele*, *roode*, en *zwarte* Kuif. De Heer DE BUFFON hadt 'er een met een geele kuif gezien te *Nanci*, toebehoorende aan eene Dame, en geeft 'er ons dit berigt van. De wyze op welke deeze *Kakatoe* zyne blydſchap betuigt, beſtaat in den Kop verſcheide keeren op en neder te beweegen, een weinig met den Bek te krasſen, en de ſchoone Kuif over einde te zetten; ſtreelen beantwoordt hy met ſtreelen; hy raakt het aangezigt met de Tong aan, en ſchynt u te likken; hy geeft zagte en ſmaaklyke kusjes: eene byzondere aandoening ſchynt hy te voelen, wanneer men de platte hand onder zyn lyf legt, en met de andere de rug aanraakt, of enkel den Bek nadert om hem te kusſen, als dan zet hy zich ſchrap, ſlaat met de Vleugelen, haalt den adem met den Bek half open, en

ſchynt

ſchynt' de grootſte wellust te ſmaaken: dit laat men hem zo dikwyls herhaalen als men wil. Een ander zyner geliefde vermaaken is, dat men hem krauwt, hy wyst met den poot na zyn Kop, ligt de Vleugels op, ten einde men hem daar krauwe, dikwyls ſcherpt hy den Bek aan 't hout: hy kan niet dulden in een kouw opgeſlooten te zitten; doch maakt geen gebruik van zyne vryheid, dan om zich te ſchikken naar den zin zyner Meestreſſe, die hy niet uit het oog verliest; hy komt, wanneer hy geroepen wordt, en gaat op 't bevel heenen; hy betoont zyne moeilykheid daar over door zich dikwyls om te keeren, en te kyken of het teken van weder te komen niet gegeeven wordt; hy is zeer zindelyk; alle zyne beweegingen zyn vol bevalligheid en hoogst behaaglyk; hy eet vrugten, moeskruiden, alle ſoorten van meelſpyzen, eijeren, melk, en alles wat zoet, maar niet te veel gezuikerd, is.

BERIGT VAN DEN HARMATTAN, EEN ZONDERLINGEN WIND IN AFRICA.

Door MATTHEW DOBSON, M. D. F. R. S.

(Uit *The Philoſophical Tranſactions.* Vol. LXXI. *For the Year* 1781. P. I.)

De Wind, *Harmattan* geheeten, die op een gezetten tyd op de kust van *Guinea* waait, uit de binnenſte deelen van *Africa* na den *Atlantiſchen Oceaan*, heeft zeer zonderlinge eigenſchappen. De byzonderst opmerkenswaardigſte zyn, dat een allerſterkſte Droogte dien vergezelt, ſchoon 'er altoos een Damp of Nevel mede gepaard gaat, zo dik dat de Zon 'er nauwlyks kan doorbreeken, dan alleen op den vollen middag. —— Het Gras verſchroeit als de *Harmattan* waait, en wordt droog als Hooy: waarom de Inboorlingen van die gelegenheid zich bedienen om den brand te ſteeken in 't gras en jong geboomte, boven al naby de wegen: niet alleen om deeze open te houden voor de Reizigers, maar ook om de ſchuilplaatzen, die lang gras en digtgegroeid jong geboomte aan de loerende vyanden verleenen, te verwoesten. De takken van verſcheide Boomen hangen, de Bladeren verſlensſen: en, indien deeze Wind tien of twaalf dagen aanhoudt, kan men ze tuſſchen de vingeren tot ſtof wryven. De deurpaneelen van wagenſchot ſplyten, en de naaden van een welgeleg-

den

den vloer van droog hout worden wyd genoeg om 'er een vinger tusſchen te kunnen krygen: doch zy ſluiten, als de *Harmattan* ophoudt, weder zo digt als voorheen. —— De opdroogende uitwerkzels van deezen Wind voelt men, zeer aanmerkelyk, op de lichaamsdeelen, daar aan bloot geſteld. De oogen, neusgaten, lippen, en het gehemelte des monds worden droog; en, binnen den tyd van zes of zeven dagen, valt de opperhuid van 't aangezigt, de handen, en andere deelen, af. Het zweet, door 't werken verwekt, op de bedekte deelen des lichaams, wordt zeer ſcherp, en ſmaakt als geest van hartshoorn, in water ontbonden. —— Zout van Wynſteen, aan de nagtlugt bloot geſteld, in ſtede van te ſmelten, blyft niet alleen droog, maar wordt, ſchoon zo nat gemaakt dat het langs een tegel loope, ſchielyk droog. —— Uit eenige proeven door Mr. NORRIS genomen, berekent Dr. DOBSON, dat, by aldien deeze Wind een geheel jaar door waaide, de jaarlykſche uitwaasſeming meer dan 133 Duimen zou bedraagen: die te *Leverpool*, naar zyne waarneeming, was, jaarlyks, niet meer dan 30 Duimen.

Deeze Wind, zo verderflyk voor het groeiend Leeven, is zeer gezond voor de Menſchen. Dezelve ſtuit den voortgang van Rotziekten; zy, die aan Koortzen en Loop ſukkelen, mogen zich bykans van eene ſpoedige herſtelling verzekerd houden, wanneer de *Harmattan* opſteekt. —— 't Is waar, de ſchrandere Dr. LIND ſchryft een geheel ander character toe aan deezen Wind: maar de ſchadelyke uitwerkzels, daar aan ten laste gelegd, behooren, volgens Dr. DOBSON, toegeëigend te worden aan de nadeelige dampen, door de hette der Zonne verwekt, uit de ſtortregens, die, in de maanden Maart en April, daar te lande vallen.

HET VRAAGSTUK, WAAROM ZYN WY DE NUTTIGSTE UITVINDINGEN AAN DE EEUWEN VAN ONKUNDE VERSCHULDIGD?

BEANTWOORD, *door den Heer* LE PRINCE, *le Jeune.*

Om het Vraagſtuk, *Waarom zyn wy de nuttigſte Uitvindingen aan de Eeuwen van Onkunde verſchuldigd?* te beantwoorden, zal men mogelyk zeggen, dat men, in Tyden van Onweetenheid, zich meer toelegt op Nutte en Nood-

Noodzaaklyke Kunſten, dan op die van Weelde en Vermaak. Ik antwoord, dat, zints den val des *Romeinſchen Ryks*, tot de herleeving der Letteren in *Europa*, de gedenkſtukken der Kunst en der Geſchiedenisſe getuigenis draagen, dat de nutte en aangenaame Kunſten beoefend zyn.

Tot verklaaring hier van dient, dat de Schilder- en Beeldhouwkunst, als mede die om in Edelgeſteente te graveeren, enz. hunne Kunſtenaars gehad hebben; zonder deezen zouden de werkſtukken der Oudheid voor de Naakomelingſchap verlooren geraakt zyn. Daarenboven is 'er geene vergelyking te maaken tusſchen de voortbrengzels dier eeuwen, met die der beste dagen van *Griekenland* en *Rome:* eeuwen, waar in de Kunſtenaars de ſchoone Kunſten verrykten, met alles wat Vernuft en Smaak konden opleveren. De trekken hier van vertoonen zich nog in de Gedenkſtukken, welke wy voor oogen hebben, en op welken men dit heerlyk zeggen van een der Ouden kan toepaſſen: *De ſtem des Vernufts dringt door den nagttyd heen, en laat zich verre in het toekomende hooren.* ——— Om de Kunſtenaars der Middeleeuwen te kentekenen, is het genoeg op te merken, dat hunne Werken een verbaazend mengzel vertoonen van ruwheid en beſchaafdheid, van onkunde en kennisſe. Eene zonderlinge ſtrydigheid, in de daad; ondertusſchen is deeze zeer geſchikt om te bewyzen, dat de Eeuwen van Onkunde, Mannen van vernuft in de werktuiglyke kunſten kunnen hervoortbrengen: maar de Kunſten, die de naavolging der Natuure beoogen, maaken geene ſpoedige voortgangen, dan wanneer Vernuft en Smaak elkander vergezellen. Dus doen de Schoone Kunſten geen eèr aan 's Menſchen Geest, dan in de Eeuwen van ALEXANDER en AUGUSTUS. ——— Wat hier van ook zyn moge, men zal misſchien tot het ontknoopen van het Vraagſtuk zeggen, dat men, aan 't Geval, de Uitvindingen der Middeleeuwen te danken hebbe. 'Er zyn, buiten twyfel, gelukkige Gevallen; doch deeze zyn alleen geſchikt voor groote Vernuften en zonderlinge bekwaamheden: en het geval heeft zeker veel deels in 't ontdekken van 't Werktuigkundige.

Slaan wy het oog op het Vraagſtuk, dan heeft het Vernuft, door alle tyden heen, plaats gehad; vestigen wy 't zelve op de oude en hedendaagſche Geſchiedenis, deeze getuigt, dat 's Menſchen geest niet dan langzaam voortgaat in uitvindingen, wier geboorte en volmaaking in 't zelfde tyd-

tydperk vallen. Hier uit beſluiten wy dat de Vernuften, geſchikt om de grenzen der Kunſten uit te breiden, niet dan op zekere tydsafſtanden te voorſchyn komen. In de daad, welk eene tusſchenruimte is 'er niet tusſchen den eerſten Uitvinder der Handmolens, tot hem die ze door Water deedt gaan (*)! Welk een afſtand weder, tusſchen deezen, en die de Windmolens vervaardigde (†)! Hoe veel heeft men, van eeuw tot eeuw, niet gedaan om den tyd af te meeten! Met één woord, hoe veele poogingen hebben de menſchen, in alle landen, niet te werk geſteld om Raderuurwerken te maaken, ondertusſchen komt ons deeze Uitvinding de eerſte keer voor in de *Twaalfde Eeuw* (§); en 'er verliepen omtrent drie eeuwen, na deeze uitvinding, tot onze Slingeruurwerken (*). ——— Deeze bewysſtukken toonen, dat de overeenkomst eene ryke bron van uitvinding geweest hebbe, en men ziet, dat de zamengeſteldſte werktuigen afgeleid zyn van de eenvoudigſte; zy draagen ook getuigenis, dat, indien veele ontdekkingen den Ouden onbekend bleeven, zulks daar uit ontſtondt, dat zy de eerſte ſtappen niet gedaan hadden; de eerſte vinding baant den weg tot eene andere. Men mag vrylyk zeggen, dat wy, zonder het kousſen breijen, de kunst om dezelve te weeven niet zouden bezitten, nogthans komt de eerſte vinding met de tweede nauwlyks in vergelyking. Het breiwerk is op zich zelve eene vernuftige vinding; maar het weeven, op dezelfde wyze als breijen, vertoont ons een zamengeſteld werktuig, zo kunſtig als misſchien ooit menſchen handen maakte. Het voert bykans alles zelfs uit, en maakt, in één oogenblik, alle de onderſcheide beweegingen, die de breinaalden op verſcheide tyden verrigten. Deeze, gelyk ook veele andere uitvindingen, zyn wy aan de Landlieden verſchuldigd. De Natuur brengt, van tyd tot tyd, Mannen met buitengemeene bekwaam-

(*) Ten tyde van JULIUS CÆSAR in gebruik. Zie een Epigram van ANTIPATER DE THESSALONICA in het *Journal des Savans*. Anno 1779. p. 504, 505.

(†) Het oudſte tydperk klimt op tot het jaar 718. Zie HERINGIUS *de Molendinis*. p. 45 col. 1. in 4to. 1625.

(§) Zie *Comm. ſur la regle de St. Benoît* P. D. CALMET. Tom. I. p. 279, 280.

(*) Zie een *Sonnet van* GASPAR VISCOUNTE *dans ſes Poeſies*, gedr. in 't jaar 1493.

kwaamheden voort, begaafdheden, door beoefening, vlyt of geleerdheid niet te verkrygen. De verlichtſte Eeuwen hebben verſteld geſtaan over zulke zeldzaame verſchynzels. Heeft in deeze Eeuw *Rome* zich niet verwonderd over ZABAGLIA, een ongeletterd Man, die de verbaazendſte werktuigen uitvondt, tot het volvoeren van verrigtingen, die de Bouwkundigen als onuitvoerelyk aanzagen; maar, van alle vernuften, door de natuur alleen gevormd, evenaart mogelyk geen aan RENNEQUIN, den uitvinder van het Waterwerktuig te *Marly*, die niet kon leezen.

Uit alles wat wy gezegd hebben, mogen wy dit beſluit trekken, dat eene Eeuw niet verlicht behoeft te weezen om die zonderlinge Vernuften voort te brengen, welke de Natuur, in alle tydperken, ten nutte van het Menschdom, verwekt heeft. De Geſchiedenis der Kunſten levert ons eene opmerkenswaardige zaak op, te weeten, dat veele Uitvindingen der Ouden blyk geeven van de paalen, binnen welken 's Menſchen geest zich ſchynt te beperken: want men ziet, dat dezelve ſtaan bleef op een punt waar nog maar een enkelen ſtap te doen ſtondt, om te komen tot Uitvindingen, die de Eeuwen van Onkunde beroemd gemaakt hebben. —— 't Zal geenzins onnut weezen in gedagten te houden, dat verſcheide Volken van *Europa*, naa den Val des *Romeinſchen Ryks*, gebruik maakten van eene menigte behulpzels waar aan zy voorheen geene kennis hadden, en, men weet dat het nieuwe treft, en, in Menſchen van vernuft, tot gelukkige ontdekkingen aanzet. Als men hier by voegt, dat de Kunſtenaars, die zekere kunst hanteeren, altoos de geſchiktſten niet zyn om 'er ontdekkingen in te doen, zal men eenigermaate rede kunnen geeven, waarom wy verſcheide gewigtige ontdekkingen aan de Eeuwen van Onkunde hebben dank te weeten, als mede welke hinderpaalen de vordering der menschlyke kundigheden belet hebben.

REDENVOERING OVER DE LATYNSCHE HEKELDICHTERS, HORATIUS, PERSIUS EN JUVENALIS.

Door den Heer DUSAULX, op den 31 Nov. 1781 voorgeleezen in de openbaare Zitting der *Academie Royale des Inſcriptions et Belles Lettres à Paris.*

't Is, in 't menschlyk harte, veel min erkennend het geen 't zelve ſtreelt, dan opſtuivend, over 't geen aanſtoot geeft, dat men den waaren geest van 't oude Hekeldicht, welken wy thans zullen overweegen, te zoeken hebbe: een geest, die, zints de vroegſte tyden, tot onze dagen, zich vertoond heeft in alle Lettervoortbrengzelen, geſchikt om de Menſchen te onderwyzen of te vermaaken.

't Romeinſche Hekeldicht, in den eerſten oorſprong ruw en ongebonden, onderging allengskens verſcheide veranderingen. Volmaakt door Mannen van Vernuft, mogt het eindelyk eene School van Zeden en Smaak heeten. Het handelde over Misſlagen en Ondeugden. In 't eerſte geval dartelend en boertend; in 't laatſte deftig en ernſtig.

Wat HORATIUS eischt van *de Reije* op 't Treurtoneel der Ouden, komt volmaakt overeen met het bedryf eens Hekeldichters, zo als ik hem beſchouw.

De pligt der Reije was, het zy ze zong of ſpeelde
Op wind- of ſnaartuig; 't zy ze een' ſpeeler zelf verbeeldde,
Den vroomen haaren gunst; den vrienden hulp en raad
Te reiken; 't gram gemoed te ſtillen: die het kwaad,
En kwaad doen, haaten, lief te hebben; ſober leeven,
Geregtigheid en tugt en vrede lof te geeven:
Zy heelde het vertrouwde; en riep de Goden aan,
Dat voorſpoed en geluk den trotſen moge ontgaan,
En by onſchuldiglyk verdrukten wederkeeren (*).

PELS.

Het Hekeldicht, zomtyds zo zeer gelaakt, was niets anders dan Zedekunde en Smaak, toegepast op der Menſchen bedryven en woorden. JUVENALIS begreep het indiervoege,

(*) HORATIUS *Art. Poet.* vs. 195.

ge, daar hy verklaart, dat alle de roerzels der Menſchen, de ſtoffe zyner Schriften uitmaakten.

Quidquid agunt, homines, votum, timor, ira, voluptas,
Gaudia, discurſus, noſtri & farrago libelli.

Welk eene wyduitgeſtrekte loopbaane! Niet af te loopen voor één Mensch, in welk een eeuwe hy ook leefde, hoe groot zyn vernuft ook moge weezen; dewyl een zelfde Tydperk niet alle voorbeelden oplevert; dewyl de veranderingen der Ryksbeſtuuren de Zeden en Neigingen der Volken veranderen; dewyl de bekwaamheid afhangt van omſtandigheden, die invloed hebben op 't character; en, eindelyk, dewyl elk Schryver zyn eigen byzondere hoedanigheden bezit, onbeſtaanbaar met die van anderen.

Hy, die met HORATIUS de bedaardheid bezit om niet dan van ter zyde de heerſchende Ondeugd tegen te gaan, zal geene rondborſtige en treffende taal voeren, die de Dwingelanden op den Throon doet zidderen. PERSIUS, opgetoogen in het zoeken na 't hoogſte goed, ſterk ingenomen met eene meer dan *Romeinſche Vryheid*, ik wil zeggen, met de Vryheid der *Stoicyniſche Wysgeeren*, kon de bevalligheid niet hebben van een HORATIUS; noch de kragt van JUVENALIS. Kon hy, die niets anders zag dan bloed en traanen, met een character als het zyne, iemand anders dan de Godinne NEMESIS aanroepen? anders dan onder haaren invloed ſchryven?

Die loopbaane, welke ons nu zo beperkt voorkome; dewyl wy eenen MOLIERE hebben, was veel uitgebreider te *Rome*, vermids het Nationaal Tooneel niet veel betekende. PLAUTUS en TERENTIUS vergenoegden zich om de *Griekſche* Zeden ten tooneele te voeren; de ondeugden en misſlagen hunner Medeburgeren daar laatende. Het Hekeldicht was toen niet, gelyk tegenwoordig, door het Blyſpel bepaald; en alleen aan te zien voor iet bykomends; alle ſtoffen van den Blyſpeldichter vielen den Hekeldichter in handen; de laatſte was door den eerſten niet voorgekomen of den voet geligt. BOILEAU heeft misſchien het ſtuk der Zeden maar zo even aangeroerd, om dat hy het tegen MOLIERE niet durfde waagen.

HORATIUS werd gebooren in de gunſtigſte tyden voor de Letterkunde. Behalven de heerlyke voorbeelden, welke hy in zyn eigen land aantrof, lag hy zich, met zyn twintigſte jaar, te *Athenen*, toe, op de fraaije Letteren en de Wys-

begeerte; op zyn zes-en-twintigſte werd hy door VIRGILIUS en VARIUS aan MECENAS aangebooden; en, korten tyd daar naa, door MECENAS zelve, aan AUGUSTUS.

In den ſchoot des nieuw verkreegen Vredes gezeten, dien *Italie* in 't einde genoot, had OCTAVIUS, met zyn Medeſtanders, noodig vermaakt en opgehemeld te worden: 't was, daarenboven, hun ſtaatkundig belang de kunſten te beſchermen, en boven al de Dichters aan te moedigen, als meer dan anderen in ſtaat om hunne oogmerken te onderſchraagen: te weeten, het voltooijen van het werk der uitbanninge, en het hervormen der Burgeren in Hovelingen.

De bekwaamheid, die HORATIUS by de Grooten ingang hadt doen krygen, was op zichzelve niet genoegzaam om hem in blaakende gunſte te houden: hy moest kunst en behendigheid tc baate neemen; ook bezat hy eene groote maate van Voorzigtigheid, de eenige Deugd, welke men kan betragten, wanneer het ongeoorloſd is andere te oefenen. Hoe zeer wist hy zich te bedienen van Lof en Blaam, en deeze op eene waarlyk oorſpronglyke wyze onder een te mengen: men zal moeten bekennen dat hy het opregt ſchynt te meenen, zelfs wanneer hy ten koste van iemand vleit. Hy verſtondt de kunst, om zyne loſſpraaken zo verleidelyk op te ſtellen, dat de meesten zyner Leezeren nog heden dermaate 'er door ingenomen worden, als of zy behoorden tot de aanzienlyke Familiën, die hy, beſtendig, den wierook der loftuiterye toezwaait. —— 't Geen dien Dichter het grootſte getal van Leezeren verſchaft, beſtaat hier in, dat men hem niet te ſtreng deugdzaam, noch te verregaande ondeugend vindt; de ruime toegeevenheid door hem met voordagt gebruikt, maakt dat hy veeleer een Vriend dan een Berisper ſchyne.

Het werk eens Hekeldichters zou, naa HORATIUS, die alles uitgeput hadt 't geen op zyne Tydgenooten kon paſſen, niet lang aan den gang hebben kunnen blyven, indien andere tydsomſtandigheden geen nieuwe dwaasheden, of liever nieuwe gedaanten, waar in men zich verlaagde, hadden opgeleverd.

De Opvolgers van AUGUSTUS veranderden het Tooneel. De Staatkunde van TIBERIUS geleek niet naar die van zynen Voorganger: hy bediende zich van andere middelen om zyne oogmerken te bereiken, dan van verzen, ſpeelen, en ſchouwburgvermaaklykheden. Deeze ſombere en wreede Keizer, die zichzelve geweld aandeedt om zomtyds openbaare vermaaken te dulden, toonde genoeg, door zyn gedrag,

drag; dat hy geen andere eerzugt hadt, en niets anders mogt, dan het voltooijen der Slavernye des *Romeinſchen* Volks.

Het einde deezer lange Regeeringe liet *Rome* enige jaaren, zonder verdeediging, over aan eenen Dolleman, van wien de Krygsgemeensman CHEREA het niet verloste, dan om het over te leveren aan een zwakhoofdigen; want het ombrengen van een Dwingeland is bykans nooit het verdelgen der Dwinglandye. 't Was eerst naa den dood van CALIGULA, dat men in den Raad bedagt wierd op het herſtellen van 't Gemeenebest; doch de Ondeugden der Keizeren ſtrekten veelen tot voordeel.

De Regeering van dien CLAUDIUS, die zich liet beſtuuren door eene ſchaamtlooze Hoer, en door zyne Vrygemaakten, en bovenal die van NERO, vernederde het character der *Romeinen* ten eenemaal. De geest van Vaderlandliefde ſloeg geheel aan 't kwynen. Aanzienlyke Mannen, het voorbeeld volgende van LABEON, die de Vryheid van zyn Vaderland niet hadt willen overleeven, bragten zichzelven om. Dit gaf alleen voet tot die droeve en ſchriklyke les, om altoos gereed te weezen dit leeven zonder morren te verlaaten, wanneer, het geen men 't *Noodlot* noemde, doch met de daad niets anders was dan de grilligheid van een Mensch, het geboodt.

Mismoedig, verſlaagen, of bevreesd, begaven zich de meesten der treffelykſte Mannen, en die door hun character of bekwaamheden boven anderen uitſtaken, na de Schoole van ZENO; min om te leeren leeven dan om te leeren ſterven: eene allernoodzaaklykſte weetenſchap in zulke hachlyke tydsomſtandigheden: 't was zo zeldzaam, een Man van adelyke herkomſte, of in 't hofbewind geſteld, een hoogen ouderdom te zien bereiken, dat de Geſchiedenis het optekenenswaardig keurt. Wanneer men in TACITUS leest, LUCIUS PISON, *ſchoon Priester en Overſte van Rome, ſtierf onder* TIBERIUS *eenen natuurlyken dood*, gaat ons eene huivering aan: dewyl wy ons verbeelden, op het graf van één enkel Man, het Grafſchrift te leezen van eene menigte voornaame omgebragte Mannen.

De omſtandigheden, door my bygebragt, hebben meer betrekking tot JUVENALIS, dan tot den Schryver van wien ik nu moest ſpreeken. Doch de weinige tyd welke my overig is, noodzaakt my agter te houden, 't geen PERSIUS betreft, deeze is my ook altoos voorgekomen, wat zyne Schryfwyze aanbelangt, meer zonderling dan oorſpronglyk

te weezen; en, ten opzigte van zyn Styl, eer kort dan nauwkeurig. Voor het overige heeft een ander, 't geen hy als Hekelſchryver te verrigten hadt, zo wel volvoerd, dat, zints AUGUSTUS, tot diens dertienden Opvolger, het Romeinſche Hekeldicht zonder gaaping blyft.

JUVENALIS onder CALIGULA gebooren, en meer dan tachtig jaaren daar naa overleden, bragt drie vierde deelen zyns langen levens door met alle de trappen van Slaaverny en Zedebederf nauwkeurig na te gaan. 't Geweld, waar mede hy zich in zyne jeugd bedwongen hadt, maakte, dat hy, in een verder gevorderden ouderdom te heftiger uitborst: want zeer laat vervaardigde hy zyne Hekeldichten, waar in de oorzaaken van de grootheid der *Romeinen*, en boven al die van derzelver val, worden opgetekend: hy ſchilderde ze, en diende teffens tot een Orakel.

Eeniglyk ingenomen met de verkeerdheid zyner Eeuwe, laat hy zichzelven nauwlyks zien in 't geheele beloop zyns Werks, waar in alle de beweegoorzaaken van de onbeſtendigheid der Menſchen, in een weegſchaal, met een vaste hand gehouden, worden opgewoogen: hy ſchryft waarheid, doch ſtreng en onverzettelyk. De Opſteller zyns Levens zegt, dat men niet weet, of hy de Zoon dan de Kweekeling eens Vrygemaakten ware: dit is van geene beduidenis by allen, die gelooven dat in Deugd de eenige waare Adeldom beſtaat.

Hy heeft ons zestien Hekeldichten naagelaaten, verondersteld zynde dat hy ook de Maaker zy van het laatſte, dat zeer twyfelagtig is. Zy zyn met vuur en kragt geſchreeven. De manlyke en vrye toon daar in heerſchende, en die ze onderſcheiden merktekent, hadt geen Voorgangers, en heeft tot nog geen Naavolgers gevonden, en ik twyfel of ze zullen te voorſchyn komen: behalven dat ons Ryksbeſtuur en Zeden veel omzigtigheids vorderen, ſchroomt het Gemeen te veel op zyn zeer getrapt te worden; en de Dichters ontzien, op hunne beurt, het Gemeen. Zy willen daarenboven genot van hunnen arbeid hebben; doch, zoo wel in de Kunſten als in de Zeden, ſchynt alles het geen niet overeenkomt met de gewoone wyze van zien en voelen, hoe uitſteekend het ook zyn mogt, eer vreemd dan agtenswaardig.

Ik zal de twee gemelde Hekeldichters, HORATIUS en JUVENALIS, tegen over elkander ſtellen. Naardemaal men gewoon is JUVENALIS, om hem te drukken, met HORATIUS te vergelyken, zal ik toonen, dat die twee Dichters het groo-

groote veld der Hekeldichten, 't welk met de zeden verandert, als 't ware onder zich verdeeld hebben: de een zoekt alleen te vermaaken, de ander is geheel ernsthaftigheid. Zy hebben beiden, getrouw aan 't oogmerk, 't welk zy zich voorſtelden, met denzelfden uitſlag hun loopbaan volloopen, ſchoon zeer verſchillende en zomtyds rechtſtreeks van elkander wykende wegen in ſlaande.

Om dit te doen zien, zal 't noodig weezen, zich te binnen te brengen, in welke omſtandigheden zy zeer verſchillende Zeden ſchilderen, en in te dringen tot hunne denk- en ſchryfwyze.

Het Werk van HORATIUS is, gelyk die Hekeldichter van dat van LUCILIUS optekent, een getrouw tafereel van zyn heerſchenden ſmaak, van de aandoeningen zyner ziele, en de lotgevallen zyns leevens. Deeze Dichter, eenig in zyne ſoort, beminde den roem niet dan in zo verre dezelve beſtaanbaar was met zyne vermaaken, met het opvolgen van alle de grilligheden zyns vernufts, en boven al met zyn trek om van zichzelven te ſpreeken: hierom vertoont hy zichzelven zo zeer in zyne verzen, als JUVENALIS zich in de zyne tragt te verbergen. Dit zou een gebrek weezen, indien hy ſlegts gemeene begaafdheden bezeten, gemeene kennisſe, en laage neigingen, gehad hadde: maar, wanneer iemand, uit het gemeene Volk afkomſtig, wanneer de Zoon eens Vrygemaakten, zich boven den middelſtand verheft, en eene hooge vlugt neemt; wanneer hy alle de Grooten eens uitgeſtrekten Ryks verrukt, en een geheel Volk genoegen ſchept in het ophaalen zyner Verzen, weet de Naakomelingſchap hem dank, dat hy zyn leeven heeft weeten te ſchikken op de leest der groote Mannen, en overeenkomſtig met de tyden waar in hy leefde. Men is altoos geſteld op eene menigte van berigten, betrekkelyk tot zyne Ouders, Vrienden, Tafelgenooten, Slaaven, Landgoederen en Werken. Het zou ons zelf ſpyten, wanneer hy hadt nagelaten, 't geen hy zo dikwyls doet, ons eene Schildery te geeven van zyne neigingen, van zyne luimen. Hier door is het, dat hy, om zo te ſpreeken, onder ons leeft, en wy zo veel belangs in hem ſtellen, als ware hy onze Tydgenoot geweest.

JUVENALIS leert alles aan zyn pligten op te offeren: de weekle en de dwinglandy te verfoeijen: maar HORATIUS is beurtlings de Zededichter en de Oordeelkundige. Deeze dubbele rol ſpeelende, verſchaft hy ons regelen in de

kunst des leevens en in 't ſchryven: zyn Werk alleen kan, in zeker opzigt, de plaats van veele andere bekleeden. Ondertusſchen, ſchoon hy zich veel meer gelaat de Wysgeer dan de Dichter te zyn, en veel meer aanpryst zich toe te leggen op 't geen in 't leeven wel luidt, dan op de welluidenheid der Verzen, is hy veel vryer en overvloediger in 't behandelen der Letterkunde dan der Zeden. Tien eeuwen roems betekenden by hem minder dan één oogenblik agtens.

Wy hebben opgemerkt, dat Lof en Blaam, weezenlyk, tot het Hekeldicht behoorden; ik voeg 'er by, dat ze 'er de twee voornaamſte deelen van uitmaaken, en dat, het een of 't ander weggenomen zynde, de ziel en 't doel deezer Dichtwerken geheel vernietigd wordt.

Laat ons eerst van den Lof ſpreeken. —— JUVENALIS, die zyne Tydgenooten veel meer beklaagde dan agtte, heeft ze weinig gepreezen: maar den lof toegezwaaid aan alle de oude Helden van beide de Sexen, en aan alle Handhaavers der Vryheid; van BRUTUS af, die TARQUIN verdreef, tot aan hem die CESAR ſtraft, wegens het verſlaaven zyns Vaderlands. Hy komt zeer dikwyls tot dat ſtuk weder, en zyne aanſpraaken aan die eerwaardige Schimmen zyn veel veelvuldiger, dan die van HORATIUS, aan zyne magtige Beſchermheeren ingerigt. Zyne lofredenen hebben met die van den Hofdichter niets gemeens.

HORATIUS zogt bevordering: hy verkreeg ze; maar hoe, met welk een regt? Door AUGUSTUS op te hemelen, en hem te beſchryven als een verſchynzel, 't welk men nooit gezien hadt, en nimmer weder zien zou. Hadt deeze, ſtervende, hem niet onder zyne Efgenaamen geteld, ik twyfel niet of hy zou zich meermaalen beklaagd hebben, dat hy zich in de noodzaaklykheid gebragt hadt, om ſchaamtloos een Man te pryzen, die alles voor zichzelven deedt; een Man, wiens naagedagtenis nog heden ten dage te zeer vereerd wordt, ſchoon het bekend is dat hy een bloed- en wreedaart was: want de laatſte helft zyns leevens kan de gruwelen van de eerſte niet boeten. Wanneer eer- en ſtaatzugtige Vorſten beeken bloeds hebben doen ſtroomen, om zonder Mededinger over te blyven, zyn ze buiten ſtaat zo veel goeds te doen als zy kwaads gedaan hebben; en ik durf beweeren, dat een eerlyk Man het nooit Deugd moet noemen, 't geen, ten hunnen opzigte, niets meer is dan

eene

eene altoos te kortſchietende vergoeding aan de beledigde naakomelingſchap.

Om de eer van HORATIUS wenschte ik wel, dat wy met AUGUSTUS hier niets te maaken hadden: doch 't is genoeg hier op te merken, dat het character van deezen Dichter zich verëdelt, en dat de wierook zyns lofs zuiverder wordt naar maate hy meer verwydert van de altaaren, op welke hy dien bedoelde aan te ſteeken.

Wy moeten het ſtuk nu van den kant der Blaame beſchouwen. PERSIUS zegt, dat HORATIUS, niet dan boertende, de misſlagen zyner Vrienden aanroerde; dat hy, zonder tot het hart door te dringen, aan de oppervlakte hangen bleef: wat hier van zy, wy mogen 'er byvoegen, want dit is een allerkenmerkendſte trek, dat hy zich dikwyls van de Blaam bediende, op eene wyze, dat 'er Lof uit de Berisping voortkwam; of ten minſten dat deeze hem geen hinder kon baaren. Daarenboven, wanneer hy met de eene hand ſlaat, ſtreelt hy met de andere: zeldzaam zult gy zien dat hy het waage zich eenen vyand te verwekken, zonder ten zelfden tyde zorge gedraagen te hebben om zich een yverig verdeediger te verſchaffen. Nu en dan ſchuilt hy agter eenig groot Perſoonadie, die ſchootvry was, om een pyl, op hem gemikt, te ontwyken. 't Is door deeze kunst, die JUVENALIS ſchynt verſmaad te hebben, dat hy ſtrafloos zyns gelyken kon belachen. Het ware te wenſchen, dat zy, die zich van het belachelyke, met een goeden uitſlag, weeten te bedienen, zo veel rechtſchaapenheid van inborst, als ſchranderheid, bezaten: want, in het zedekundige, moet men dit middel van verbetering met niet min voorzigtigheids gebruiken, dat men zich van vergift in de Geneeskunde bedient.

Het bygebragte is genoegzaam om te toonen, dat HORATIUS, hoe men 't ook neemt, meer gezogt heeft te behaagen dan te verbeteren, en dat hy, eenmaal opgereezen uit de armoede, welke hem zyn eerſte Verzen had doen zingen, alleen de gunst zogt te bejaagen van allen, die zyn leeven konden veraangenaamen, en tot zyne vermaardheid medewerken.

't Is waar, dat de bloedige Omwenteling, die de Romeinſche Vryheid den laatſten ſnik deedt geeven, tot nog de zielen niet geheel vernedert hadt; een overblyfzel van goede zeden vondt nog plaats: men was zo algemeen bedorven niet als in 't vervolg van tyd. Behalven dit, wist de

wreede, doch ſtaatkundige, OCTAVIUS de wegen, die op volſtrekte alleenheerſching uitliepen, met bloemen te beſtrooijen: de Kunſten van *Griekenland*, in het Capitool overgebragt, bloeiden onder zyne beſcherming. Het herdenken aan zo veele burgerlyke onlusten, die ſteeds weder opſlaken, deedt den aanbrenger deezer nieuwe kalmte aanbidden. Men wenschte zich geluk, dat men niet meer te vreezen hadt, by het ontwaaken, zyn naam op de lyst der uitbanninge geſchreeven te vinden: en de *Romein*, in ſchut en ſcherm genomen, vergat, onder de ſchaduw der lauwrieren van zyne Voorvaderen in de Amphitheaters en Renſpelen, de voorregten eens Burgers, waar op zyne Voorzaaten, bykans acht eeuwen lang, zo nayverig geweest waren. Nooit heeft de Dwinglandy, die zich welhaast, onwrikbaar zou vestigen, verleidelyker eerſtelingen aangeboden. De begogeling was algemeen, of, indien iemand in verzoeking kwam om den nazaat van CESAR te vraagen, volgens welk regt hy den meester ſpeelde, was één oogſlag des Overweldigers genoeg om hem tot zwygen te brengen.

HORATIUS, zich van deeze omſtandigheden bedienende, en het onmogelyk oordeelende de pligten van een' Gemeenebestgezinden te volbrengen, vergat de eere van onder BRUTUS de wapenen gedraagen te hebben. Een beter Hovsling, dan hy Soldaat geweest was, bemerkte hy, hoe hoog hy, zonder moeite, het kon brengen, door het aanwenden van het groot vermogen zyns vernufts, door hoedanigheden, tot nog weinig geagt by een onrustig Volk, altoos op vermeesteringen geſteld en tot opſtand genegen. Overzulks hadt de beſchaafdheid, de luister, en de heillooze gerustheid dier kwynende Regeering niets haatlyks voor een Dichter, wiens geheele Zedekunde, wanneer men ze wel inziet, op wellust, zomtyds op meer dan *Epicuriſchen* wellust, uitliep: want daar JANUS twee aangezigten hadt, vertoonde HORATIUS zich onder meer dan eene gedaante, nu eens was hy de Wysgeer, dan weder de Man van de Wereld, nu eens een deftig Man, dan weder een Losbol. 't Is bekend op welk eene aanſtoodyke wyze AUGUSTUS gewoon was hem boertende aan te duiden.

Deeze *Proteus*, die onder zyne Vrienden en Bewonderaars telde, zelfs de zodanigen wier begrippen en bedryven hy doorſtreek, ſprak meest van burgerlyke Deugden of Volksgebreken, de eenige die toen ſtraffoos konden genoemd

noemd of beſtraft worden: maar het misbruik van magt en overmaat van onheil, moest in 't einde verontwaardiging verwekken, en het Hekeldicht, tegen Byzondere perſoonen gemunt, in een Openbaar veranderen; hier over moeten wy nog ſpreeken, en zal de derde Hekeldichter zich in dit ſtuk zeer wel kwyten.

JUVENALIS, zo zeer Waarheid ſchryvende als de Geſchiedenis, en zich zomtyds daar in ruimer bot vierende, begon zyne loopbaane in het Hekeldicht, waar de ander de zyne geëindigd hadt. Ik wil zeggen, hy deedt voor de Zeden en de Vryheid, wat HORATIUS gedaan hadt voor den Smaak en de Welvoegelykheid: welke, gelyk bekend is, niet altoos veronderſtelt, dat men zyne eigene waare agting bewaart met anderen agting toe te draagen. HORATIUS kon zyn hals onder 't juk van een Meester krommen en de laagſte Dwingelanden vergooden. JUVENALIS verſmaadde alle ſoort van kunſtenaaryen en verhief zich boven de wetten eener valſche beſchaafdheid: 't niet genoeg rekenende met dezelfde roede de Edelen, die zich op het Tooneel vertoonden, en het Volk, 't welk de onbeſchaamdheid hadt om hunne ſpelen by te woonen, geſlaagen te hebben, verklaarde hy zich volmondig tegen eene aangemaatigde en misbruikte magt. Onophoudelyk herinnerde hy de ſchoone dagen van onafhanglykheid den verſlaafden *Romeinen*, die voor Zelfmoord hunne oude Dapperheid verruild hadden; dit was de hoofdſtof zyner verzen opgezongen voor de verbaſterde *Romeinen*, die, zints den tyd van AUGUSTUS tot op dien van DOMITIANUS, geene wraak genomen hadden wegens de verdrukking, dan met geeſtige ſlagen; en die welhaast tot Regeeringloosheid zouden moeten vervallen om de Dwinglandy te ontkomen.

Zyn Character was kragt, vuur en verontwaardiging; men merkt, nogthans, op, dat hy zomtyds meer bedroefd, dan met verontwaardiging vervuld, is. Zyn eenig oogmerk was de Snooden te verſchrikken, en, ware het hem mogelyk geweest, de bykans gewettigde Ondeugd te verdelgen. Manmoedig beſtaan! Maar hy ſchreef in eene geheel ontaarte eeuw, toen men de wetten der Natuur openlyk ſchondt; toen de Vaderlandliefde dermaate in 't hart van bykans alle Medeburgeren was uitgedoofd, dat dit geſlacht, ſchandelyk vernederd door ſlaverny, wellust, weelde, en alle misdryven, welke daar mede gewoonlyk gepaard gaan, eer beulen dan een berisper verdiende.

JUVENALIS, weetende, dat het welgevallige en haatlyke, met elkander onbeſtaanbaar waren, verſmaadde het belachlyke zo vaak door zynen Voorganger gebezigd: hy haalde het zwaard des Hekeldichts geheel uit de ſcheede of liever hy vervaardigde een nieuw van geharder ſtaal. Van den Throon tot de Kroeg, van de Poorten van *Rome* tot de grenzen des Ryks, beſtrafte hy de Geveinsden, de Overſpeelders en de Knevelaars; zonder onderſcheid van Perſoonen, valt hy elk aan, die de wegen der Natuur en het ſpoor der Eere verlaat. Hier ontmoeten wy geen Dichter gelyk HORATIUS, die, zoetvoerig en begaafd met de valschlyk zogenaamde wysgeerige onverſchilligheid, zich vermaakt met de Ondeugd uit te ſluiten, of eenige misſlagen van weinig aangelegenheids te beſtraffen, op een toon en in een ſtyl, die, luttel afwykende van den gemeenen, ingang vindt zonder te treffen; maar een ſtrengen Beſtraffer, die zegt het geen hy voelt, 't geen hy denkt, die het zegt voor de naakomelingſchap: een Dichter, die, vervoerd en verrukt, zich zomtyds met zyn onderwerp verheft, en tot den toon van het Treurſpel opklimt.

De hevigheid van deezen vuurigen Hekeldichter, en de driftvervoering zyner kunſte, heeft hem zomtyds te verre gebragt; maar de braafheid zyner oogmerken, de zuiverheid zyner gevoelens, en de verhevenheid zyner grondregelen, verontſchuldigen hem bykans altoos. Indien hy te verre gegaan is, 't welk niet zo dikmaals gebeurde als zommigen willen, was zulks een dooling des verſtands, geen misſlag van het hart: was hy ſtreng, hy was regtvaardig: dat de ſnoodaarts beeven, dat de braaven hem beminnen.

Het valt, ondertuſſchen, gemaklyk te begrypen, waarom HORATIUS meer Voorſtanders gehad hebbe dan JUVENALIS. Men weet dat de Deugd, zints lang, zonder de inmenging van eenige andere ſtoffe, geen gangbaare munt geweest hebbe: dat zy, die dezelve in haare zuiverheid leeraarden, altoos meer tegenſtanders dan leerlingen vonden, eer wederzin baarden dan overtuigden. Veronderſtelt eens, dat dezelfde oorzaaken en hog veel ſlimmer dan die zo veele groote Ryken en bloeiende Gemeenebesten ten val bragten, over ons uitſtorten alle rampen die uit Zelfzoekenheid en Begeerlykheid hervoortkomen; veronderſtelt dat de Grooten en Ryken ſchaamte noch Godsdienst hadden, wanneer zulks kon dienen om nog Grooter nog Ryker te worden; dat het goud en de leevensmiddelen in ſtede van vrylyk om te loopen, en leeven te ſchenken aan alle de

Le-

Leden van den Staat, bedriegelyk in andere kanaalen geleid wierden; alleen dienende om de onbeſchaamde weelde te voeden der bedryfallen, der opgetoogen n, der Hovelingen 't zy Adelyke of uit den Burgerſtand opgehevenen, wat zou, bid ik u, het lot weezen van twee Redenaaren, welker eene de zaak der Overdaad, en de andere die der Behoefte, bepleitte. 't Is blykbaar dat de eerstgemelde het zou winnen by onze CRESUSSEN, dat hy met weinig moeite een goede tafel en een jaargeld zou krygen. Maar de laatſte?.... Geene dan ongelukkigen tot vrienden hebbende, zou ik voor hem beeven.

Uit alle deeze bedenkingen zamengenomen, mogen wy opmaaken, dat HORATIUS ſchreef als een bekwaam Hoveling, JUVENALIS als een volyverig Burger; dat de eene voldoet aan een geoefenden, kieſchen en wellustigen geest; de ander aan een rustig en ſtreng gemoed. —— Wy mogen 'er byvoegen, dat de omſtandigheden, geſchikt om groote Hekeldichters te maaken, zich verzetten tegen de hervorming, welke zy zoeken te wege te brengen. In de daad, wanneer de heerſchappy der goede zeden uit is onder een Volk, en het zedelyk gevoel verdoofd, kunnen zy, wat ze ook mogen beſtaan, niets uitvoeren: dewyl zy als dan op doode lichaamen werken.

VERHANDELING OVER 'T ZELFBEHAAGEN (*).

(*Uit het Fransch.*)

Menſchen, die naar het vleesch in onreine begeerlykheid wandelen, en die heerſchappye veragten, die ſtout zyn en zichzelven behaagen.

PETRUS. IIde Brief. IIde H. vs. 10.

Men verſtaat, door Zelfbehaagen, en moet 'er door verſtaan, eene geduurige opoffering van anderen aan 't geen ons voldoet: deeze opoffering van anderen aan ons zelven is eigen aan alle botgevierde Driften, aan alle Ondeugden.

(*) Het Franſche *Egoïsme* zetten wy door *Zelfbehaagen* over, en niet door *Zelfliefde* of *Eigenliefde*, om dus alle dubbelzinnigheid voor te komen; en 't geen waarlyk eene heilzaame Eigenſchap onzer Natuure is, niet te vermengen met eene haatlyke Ondeugd.

den. De Driften, die ons allen geluk doen ſtellen in 't bezit van derzelver voorwerpen, zetten ons aan, om alles op te offeren tot verkryging van 't begeerde. De Ondeugden, laage en ongeregelde Neigingen onzer Natuure, beweegen ons desgelyks alles aan onzen ſmaak en hebbelykheden op te offeren. 't Schynt, derhalven, dat het Zelfbehaagen de grond uitmaakt van alle verkeerde Driften, van alle Ondeugden, van alle onze kwaade bedryven, en ſtrafwaardige beweegingen onzes harten.

Niets gaat zekerder. Elke Drift zet, door haare buitenſpoorigheid en afwykingen, elke Ondeugd, door de kragt, welke de hebbelykheid daar aan geeft, ons aan, om het Geluk van anderen te ſtooren, ten einde wy, 't geen wy ons geluk agten, verkrygen, en maakt ons dus Zelfbehaagers.

Maar dit Zelfbehaagen heeft niet dan één voorwerp, niet dan éene wyze, waar op het zich voordoet, en werkt; het ontleent den naam van de Drift of de Ondeugd, die den meester ſpeelt. —— Terwyl het weezenlyk Zelfbehaagen zich op allerlei wyzen, en zonder eene heerſchende drift, vertoont: het is eene in ons gevestigde Hebbelykheid, of een Stelzel door ons aangenomen. ——— Het kan eene Hebbelykheid of een Stelzel weezen; het een zonder het ander zyn; en dit is de rede, dat ik die twee ſoorten van Zelfbehaagen onderſcheide.

De eerſte beſtaat alleen in Hebbelykheid, en is gelegen in een buitenſpoorige neiging voor onszelven, in het enkel zoeken van ons gemak en vermaak, en de begeerte dat alles, wat ons omringt, daar toe medewerke. Veel hangt dit af van ons zintuiglyk geſtel, het ſluit de driften uit, die de zielen verheffen en veredelen: het is in tegendeel een teken van eene laage ziel, die alle aandoenelykheid voor zichzelve uitput, en van een klein verſtand, 't welk niets begrypt van die wederkeerige genegenheden en onderlinge dienſten, 't geluk des gezelligen leevens uitmaakende. ——— Dit Zelfbehaagen is niet zelden de vrugt eener zagte en te veel toegeevende opvoeding: en treft men het daarom veeltyds aan, by Ryken en Grooten. De Sexe is 'er niet vry van; doch dit gebrek vertoont zich in dezelve zo hard en haatlyk niet: eenigermaate kan het zelfs in de Vrouwen ons behaagen; dewyl wy het aan haare zwakheid toeſchryven en verſchoonen; en 't zich vermomt onder den ſchyn van 't verlangen om bemind te worden; terwyl onze zugt om haar te believen die neiging begunſtigt.

ſtigt. Maar, als Zelfbehaagen de hoofdtrek van haar character uitmaakt, wordt die Hebbelykheid ondraagelyk, en verwekt afkeer. Wy kunnen wel dulden, dat de Vrouwen zeer met zichzelven ingenomen zyn; doch niet verdraagen dat zy zich ongevoelig betoonen omtrent alles wat haar zelven niet raakt.

Ik zou gaarne dit Hebbelyk Zelfbehaagen in werkzaamheid vertoonen; doch dit afbeeldzel is reeds gemaakt door een groot Meester, en ik zal niet onbeſchaamd genoeg weezen om een afbeelding van BRUYERE te verhaalen, ſchoon BRUYERE een *Tartuffe* heeft durven naamaaken, ik wil liever myne Verhandeling opcieren met een ſchoon ſtuk van eene vreemde hand.

„ GNATON leeft voor niemand dan voor zichzelven: en „ alle Menſchenzyn, ten zynen opzigte, als of zy niet be„ ſtonden. Niet te vrede met de eerſte plaats aan een „ tafel, beſtaat hy die van twee anderen; hy vergeet dat „ 'er voor hem en voor 't geheele gezelſchap is opgedischt; hy maakt zich meester van de hoofdſchotel en „ laat geen tweeſpyze ſtaan; tot niets van 't geen op tafel „ ſtaat bepaalt hy zich, eer hy van alles geproefd hebbe: „ hy zou wenſchen alles te gelyk te kunnen proeven. Hy „ eet gulzig, men hoort hem ſmaakmonden; hy ſtookt de „ tanden uit, en valt op nieuw aan: in de Kerk, in de „ Schouwburg wil hy even ruim zitten als in zyn Kamer; de gemaklykſte plaats op een rydtuig neemt hy „ in: met anderen reizende, maakt hy de eerſte te wee„ zen in de Herberg, weet de beſte Kamer, het zagt„ ſte bed, te krygen; alles doet hy ten zynen gebruike „ ſtrekken; zyne knegts, en die van een ander, moeten hem „ ten zelfden tyde ten dienſte ſtaan; hy brengt alles in „ beweeging om zynen wil, en bekommert zich omtrent „ niemand: hy beklaagt geen Mensch, en kent geen ram„ pen dan die hem drukken; hy beſchreit den dood van „ niemand, en vreest alleen voor zyn eigen, dien hy „ gaarne voor de uitrooijing van geheel het Menschlyk „ geſlacht zou afkoopen."

De andere ſoort van Zelfbehaagen is een voorbedagt Stelzel, eene beſtendige genegenheid om alleen voor onszelven te leeven, en alles ten onzen gevalle te doen uitloopen. Het Hebbelyk Zelfbehaagen kan zonder dit beſtaan: maar dit veronderſtelt het ander noodwendig.

Dit Zelfbehaagen is veel zagter in 't voorkomen, het ſchroomt zich te vertoonen, en beleidt alles met behendigheid.

heid. —— Het veronderſtelt een bedaard Mensch, die zyne driften weet te regelen, en alle zyne daaden naar den maatſtok zyner belangen af te meeten. —— Het is niet ſtrydig met een veelbevattend begrip, beſtaande in eene gemaklyke en gelukkige verbintenis van denkbeelden; doch kragt van geest, uit welke alles, wat groot is, hervoort komt, ſluit het buiten. —— Men treft het niet aan in allerlei ouderdom, het vormt zich door overleg en gewoonte: het kan althans geen plooi in 't character leggen dan in een rypen ouderdom.

Ondertusſchen vertoont het zich dikwyls vroegtydig; dewyl het ontſtaat uit dat Zelfbehaagen, 't welk, gelyk ik aanmerkte, veel afhangt van ons zintuiglyk geſtel, en in de ziel vat krygt door oordeelvellingen, waar toe een Kind vroegtyds in ſtaat is, en door voorbeelden, welke het nog raſſer weet toe te paſſen. —— Men kan niet te ſchielyk in de weer zyn, om het grondbeginzel van dit kwaad uit te rooijen: en 'er is maar één middel op; naamlyk een Kind lang te laaten in de beproeving van die afhanglykheid, welke de Menſchen onderling hebben. Verpligt hulpe te vraagen, zal hy leeren op welke voorwaarden men die verkrygt. Ook moet men in 't zelve aankweeken die zugt tot goeddaadigheid, waar van geen Mensch geheel verſtooken is.

Dit voorbedagt Zelfbehaagen is veel zeldzaamer dan men denkt. 'Er is iets te dieps en te doordagts in, om voor veele Menſchen geſchikt te weezen.

Het groot grondbeginzel der Zelfbehaaginge is, dat alle Menſchen Zelfbehaagers zyn; en gevolglyk dunkt hun de Zelfzoekenheid niets anders dan eene wedervergelding. —— Tot zulk een uiterſte kan ons de algemeene veragting onzer Natuurgenooten vervoeren, welke wy zo ligt opvatten, wanneer wy meer aanziens dan edelmoedigheids van hart bezitten.

De eerstgemelde ſoort van Zelfbehaagen, waar van wy geſprooken hebben, is aan alle eeuwen, aan alle landen, eigen. De tweede beſpeurt men niet dan in tyden van verregaand Zedebederf der Maatſchappye; doch als dan kan dezelve verbaazend ſterk worden, en zich, op eene vervaarlyke wyze, uitbreiden. Overal, waar de Liefde des Vaderlands niets meer is dan eene Deugd zonder uitwerkzel, zonder voorwerp, een enkele klank; overal, waar men van de Huislyke Zeden niets meer behouden heeft dan zo veel noodig is, om onverſchilligheid te vermommen, en de wel-

welvoegelykheid in agt te neemen; overal, waar het Geld de eenige dryfveer, het begin en einde van alles geworden is; waar de genietingen der Weelde de vermaaken der Natuur hebben doen vergeeten, en behoeften geworden zyn; waar de Eer beſtaat in het bedryven van eenige zaaken, omtrent welke men overeenkomt; waar alles, Vermaak en Agting zelfs, op prys gezet wordt; waar de Menſchen, voor elkander noch agting, noch vriendſchap, noch vertrouwen hebbende, nogthans zamen kunnen leeven, dewyl zy genoegen ſcheppen in 't geen, waar in dit alles niet te pas komt, en een masker van beleefdheid aangedaan hebben, onder 't welke zy hun haat, hunne veragting en wederzydſche ſchurkeryen, kunnen verbergen; overal, waar dit plaats heeft, zullen Menſchen gevonden worden, die deeze of dergelyk eene taal voeren. „ Alles is bedriegery: ik zie „ rondsom my niets dan ondeugd en wanorde: waarom zou „ ik beter weezen dan de Eeuw in welke ik leef? Ik „ zoek myn byzonder belang, dat is geoorlofd: ik zoek „ het ten koste van allen: en hier in gelyk ik de rest des „ Menschdoms. Ik zal, derhalven, wegens niemand, dan „ myzelven, bezorgd zyn: en niet ten ſpeelbal ſtrekken van „ gemaakte overeenkomſten der gezelligheid, noch ten „ ſlachtoffer der neigingen van myn hart. Ik zal niet wagten tot men my myn deel des geluks geeve, ik zal het „ neemen. Alle andere Menſchen zoeken 't zelfde einde als „ ik te bereiken; maar zy verwyderen 'er zich van door „ hunne driften; ik zal my door de zelve niet laaten ſlingeren, maar myn voordeel doen met de dwaasheden, „ welke zy door het involgen bedryven. Met voorzigtigheid kan ik my van alles bedienen, door ongevoeligheid „ kan ik my onafhangelyk van allen maaken; dat wy, overzulks, voorzigtig en ongevoelig zyn, en dat al die bedrieglyke toeſtel der Maatſchappye, ten minſte indien „ het mogelyk is, diene om één enkelen gelukkig te maaken." — Ziet daar de beginzels van eenen Zelfbehaager, en wilt gy zyn gedrag beſchouwen, de volgende trekken zullen het u, als in ſchildery, vertoonen.

De Zelfbehaager ziet eenig voordeel in Braafheid, hy heeft ze; doch juist zo veel als hy noodig hebbe om niet geagt te worden daar in gebrekkig te weezen.

Hy oordeelt zyne beginzels de wysheid zelve; doch hy bemerkt dat ze haatlyk zouden weezen; hierom zal hy 'er niet mede pronken, noch zich gelaaten tegenovergeſtelde

aan

aan te neemen; hier in verſchilt hy van den *Cyniſchen* Wysgeer en den Veinsaart.

Hy heeft in zyne zeden de ruwheid niet, welke men zou verwagten van een Mensch alleen met zichzelven ingenomen; hy weet, hoe zeer hy noodig hebbe de hardheid van zyn hart onder een inneemend voorkomen te verbergen; maar zyne beleefdheid ſpruit niet voort uit eene begeerte om te behaagen of anderen dienst te doen; zy komt ook uit op kleine oplettenheden, die weinig kosten en hem tot niets verpligten.

Hy is op vermaak geſteld; doch hy vreest voor de gevolgen; hy is geen Ligtmis.

Geld te verkrygen is zyn heerſchende drift; maar hy zoekt het om te gebruiken, niet om het op te hoopen en te verbergen, gelyk de ſchraapende Gierigaart.

't Geen hem in Ampten en Waardigheden 't meest raakt, zyn de klinkende voordeelen daar aan vast; hy zoekt ze niet met de drift eens Eer-en Staatzugtigen.

Hebbelyk is hy koel, en onverſchillig omtrent alles wat hem niet betreft; hy wordt wreed, als zyn belang het vordert, doch zyne wreedheid vertoont zich meer door weigeringen dan door gewelddaadigheden. Hy bedient zich, zonder medelyden, van het uiterſte zyns regts; doch is niet verzekerd van ſtraffoos inbreuken op dat van anderen te kunnen doen: en vermydt zulks.

Eén enkel denkbeeld houdt hem ten allen tyde, en in alle omſtandigheden, bezig, naamlyk wat voordeel hy kan trekken van zaaken, plaatzen en perſoonen: dit bezielt hem ten dage van algemeenen rampſpoed, dit komt by hem op in huislyk ongeluk, dit vergezelt hem by het ſterfbedde van zynen Vader. Op het oogenblik dat de Grysaart den laatſten leevensadem uitblaast, treedt zyne vadermoordende verbeelding reeds in 't bezit der erfenisſe.

Deeze gedagte vergezelt hem in 't ſtuk der Liefde. Waarom zou hy, eene Vrouwe ſchoon en beminnelyk vindende, niet in Liefde tot haar ontbranden? 't Is een voorwerp, 't welk hem geluk belooft, waarom zou hy zyn best niet doen om het te verkrygen, en 'er zich van te verzekeren? Hy zal zich zelfs beminnelyk maaken zo veel hy kan: dewyl hy dikwyls zo moet weezen om bemind te worden, en ten opzigte van dit voordeel is hy niet ongevoelig; in tegendeel, zou dit in 't algemeen hem zeer het hart raaken, en wonderlyk vleijen: als een heerlyk middel, om al de wereld te doen zamenſtemmen in zich ſteeds aan hem op

te

te offeren. ——— De Zelfbehaager kan dus verliefd worden; doch hy treedt niet in den Egt. In het Huwelyk ziet hy niets dan belemmeringen, voor welke hy ſchrikt, en de vermaaken, welke het zelve aanbiedt, kan hy elders vinden. Nogthans zal hy trouwen, als hy 'er ryk en vermogend door kan worden; en dan moeten Egtgenoot en Kinderen zich bezig houden tot het bevorderen van zyn geluk; hy vergunt ze geene andere bezigheid.

Zulk een Egtgenoot, zulk een Vader, is een Zelfbehaager. Als Vriend vertoont hy zich in geen gunſtiger licht. Gy ontlast in zyn' ſchoot een boezem vol drukkend hartzeer: heeft hy zelve eenig leed van dien aart ooit geleden, hy zal, met een inwendige zelfvoldoening, zeggen: *Ik heb my ook in die omſtandigheid bevonden, maar nu niet meer*! Hy ſchept dus genoegen uit de ſmert, die een ander hem, in vertrouwen, openbaart. Hy kan u wel eenige tekens van belangneeming vertoonen, eenige troostredenen toevoegen; maar verbeeld u geenzins, dat uw leed eenigen indruk van medelyden op zyn hart maakt.

Hy ziet in alle daaden, die men heerlyke en fraaije daaden noemt, niet dan bedrieglyke bedryven, welke een voorzigtig man niet doet, en waar van deeze zich wel met woorden kan kwyten; in zyne Vrienden niet dan Perſoonen, wier gezelſchap men dan de voorkeus geeft; in zyne Bloedverwanten lieden van welke men erfenisſen wagt; doch met welke men ongelukkig dikwyls moet deelen; in alle menſchen geen andere weezens dan die meer of min naar hem gelyken, en van welke hy gevolglyk niets moet verwagten. Zodanig is de *Zelfbehaager*.

BEDENKINGEN, OVER HET BIDDEN VOOR DE WAPENEN VAN DEN STAAT.

In dezen tyd, daar ons Gemeenebest in eenen Oorlog ingewikkeld is, en onze Overheden in alle, ten minſten in de meeste, plaatſen van ons Vaderland, niet alleen bevolen hebben openlyk by de gewoone Godsdienstoeffeningen te bidden om zegen over onze Wapenen, om de Overwinning, maar ook zelfs daar toe opzetlyke Bedeſtonden hebben ingeſteld; vindt men Menſchen, die zulk een Gebed afkeuren, en ongerymd agten. „ Wat wil een Gebed zeggen, (dus redeneeren zy,) „ het welk lynregt ſtrydt met het Gebed van een ander, die

„ mooglyk even zo veel regt heeft om op verhooring te hoopen
„ als wy? Terwyl wy God bidden, dat hy onze Wapenen
„ wille zegenen, en ons doe zegenpraalen over onze Vyanden,
„ bidt de Vyand juist het tegendeel, en roept den Hemel aan
„ tegen ons. Zegt men, dat de regtvaardige zaak de onze is,
„ en dat wy daarom meer regt hebben om op verhooring te
„ hoopen, dan onze Vyanden: de zwaarigheid blyft dezelfde;
„ dewyl de ondervinding duizend en duizendmaalen geleerd
„ heeft, dat God, om wyze redenen, heeft toegelaaten, dat
„ de onſchuld leed, en 't onregt, ten minſten voor eenen tyd,
„ zegenpraalde. Te bidden om de Vrede, welke beide de
„ Volken wenſchen, is goed; maar te bidden om de overwin-
„ ning is ongerymd."

Deze reden heeft, in den eerſten opſlag, eenigen ſchyn, doch ze is, by eene naauwkeuriger beſchouwing, van geen gewigt ter wereld; gelyk een ieder dit nagaande terſtond beſeffen zal, die de beginſelen wel heeft begreepen, welken wy, voor eenigen tyd, omtrent het Gebed in 't algemeen, hebben opgegeeven (*).

Dat 'er Menſchen zyn, die van het bidden om zegen en overwinning geheel ongerymde gedagten hebben; die zig verbeelden, dat men door een ieverig Gebed de Godheid op zyne zyde brengen, en van die des Vyands aftrekken konne; en dat van twee vyandige Volken dat geene, 't welk het yverigst in den gebede is, de overwinning te wagten hebbe, is zeker; en het is tevens zeker, dat zulke Menſchen geene betere begrippen van het Gebed hebben dan de Heidenen. Zulke begrippen zyn de ongerymdheid zelve, en veel ſtrydiger met het waare zamenſtel van 't Christendom, dan met dat van 't Heidendom; welks meening was, dat de eene God voor een zeker Volk, en de andere God daartegen ſtond. *Mulciber in Trojam, pro Troja ſtabat Apollo*, is het bekende zeggen van VIRGILIUS. Maar, wanneer wy, met regte begrippen van de natuur van het Gebed, het Opperwezen naderen, en om zegen bidden over de Wapenen, die wy tegen eenen onregtvaardigen Vyand genoodzaakt zyn te voeren, verbeelden wy ons niet, dat wy om ons Gebed de Overwinning zullen behaalen: even zo weinig als wy ons met grond kunnen verbeelden, dat ons bidden ons leeven of onze gezondheid verlengen, droogte of regen geeven, of eenige verandering in de natuurlyke wereld veroorzaaken zal. Maar, gelyk ieder goed Burger de welvaart van zyn Vaderland wenscht, moet hy, daar de wet van zelfverdediging den oorlog regtvaardigt, wenſchen, dat de overwinning aan onze zyde zy: en wanneer hy dan te gelyk, als een Godsdienſtig Man, God voor den regeerder van 't Heelal erkent, van wiens wil en beſtelling alles afhangt, moet hy noodwendig wenſchen, dat Gods wil en ſchikking zo-

(*) Zie boven, bl. 297, enz.

zodanig zy, dat wy den zegen behaalen, en dat wy onze Vyanden overwinnen mogen. Zulk een Gebed is niet anders dan de natuurlyke uitdrukking eener getroffene Vaderlandschgezinde ziel, die 't goede voor den Staat wenscht, die voor het kwaade beeft; eene uitdrukking, die dan ook plaats heeft, ſchoon men weete, dat deze wensch niets tot deszelfs vervulling zal toedoen. Het is niet anders, dan eene opwelling van Vaderlandsliefde, en eene erkentenis van Gods beſtier over alles.

Uit dit oogpunt beſchouwd, dunkt my, verdwynt de geopperde bedenking geheel en al. En terwyl een Engelschman, die mooglyk ter goeder trouwe niet twyffelt, of de regtvaardigheid der zaake is aan de zyde van zyn Vaderland, God yverig ſmeekt om zegen over de Wapenen, die tegen ons gevoerd worden, en verpligt is zulks te doen als Vaderlander en Christen; is de Hollander even uit de zelfde gronden verpligt, juist het tegendeel te doen. Het is dan uit dezen hoofde zeer pryslyk in onze Overheden, dat ze op deze wyze blyken geeven, tevens van hunne liefde tot het Vaderland, en van hunne Godsdienſtigheid, in God te erkennen voor den Beſtierder van alle dingen. En het is, uit den zelfden grond, de pligt van ieder Ingezeten van ons Vaderland, zig niet te onttrekken om openlyk te gehoorzaamen aan deze Godvrugtige bevelen.

Laaten wy dan, waarde Medeburgeren, in dezen tyd, zo wel in onze binnenkameren als in 't openbaar, niet aflaaten, het Opperwezen aan te loopen om zynen zegen over de Wapenen van dit Land. Laaten wy bidden, dat wel dra een einde gemaakt moge worden van alle bloedſtorting en verwoesting; en dat, indien het Gode behaagt, de Volken nog eenigen tyd te ſtraffen door hunnen eigenen arm, de rampen van den kryg toch mogen verzagt worden; maar dat ook tevens, daar wy onze regten en bezittingen met het zwaard moeten verdedigen, onze Overheden mogen vervuld worden met Wysheid, in het beraamen der middelen ter verdediging; dat zy, die de beraamde middelen moeten ten uitvoer brengen, met allen yver mogen bezield worden; en dat onze Krygshelden, waar zy den Vyand mogen ontmoeten, vol van die dapperheid, welke onze Voorouders zo roemrugtig heeft gemaakt, mogen aanvallen, ſtryden en overwinnen; op dat de roem van dit Gemeenebest, onder de Volken herſteld, onze regten bevestigd, onze bezittingen behouden of herwonnen, en onze koophandel en welvaard herſteld mogen worden, tot aan het laate Nageſlagt.

O. O.

ANECDOTE VAN CZAAR PETER DEN GROOTE.

(Ontleend uit de *Histoire de Ruſſie*, par M. LEVESQUE.)

De Dronkenſchap van den Czaar en zyne Oploopenheid waren even verſchriklyk: als dan kon hy zyne beste Vrienden op 't wreedst mishandelen, en liepen zy zomtyds gevaar van hun leeven: dan waarlyk groote Characters geeven wel eens, te midden der vervoeringen van Overdaad en Drift, blyken van Grootheid. 't Volgende tot nog onopgetekend geval kan 'er ten ſtaal van ſtrekken. —— In den Jaare 1721, bevond zich Czaar PETER in een Sloep, hy werd met woede vervuld tegen een Heer, die, in den Raad, hem vrymoedig hadt durven tegenſpreeken: hy vatte hem op, en ſtondt gereed hem in de Rivier te werpen. De Raadsheer voerde hem, op een zeer ernſtigen toon, te gemoete: *Gy kunt my doen verdrenken; maar uwe Leevensgeſchiedenis zal het vermelden!* De Vorst bedaarde, en zette zich ſtilzwygend neder op een bank van de Sloep. Deeze trek maalt de grootheid van zyn geest. Gramſchap voerde hem buiten zichzelven: hy dagt niet meer, en ſtondt op 't punt om een ſchriklyk misdryf te begaan; dan hy bedwingt zich, zo ras hy zich het Oordeel der Naakomelingſchap te binnen brengt. Hoe veel grooter Man zou hy geweest zyn, hadt hy eene beter Opvoeding mogen genieten, verſtandige, beſtendige en deugdzaame Vrienden aangetroffen!

AANSPRAAK, AAN DE NEDERLANDERS, DIE DE LEZER EEN *Voorbericht* NOEMEN KAN.

Schryven is iets, waar over ik altyd met eene verliefde teederheid gedacht heb; van myne eerſte jeugd af was het eene myner Liefhebbery-Studiën; en de zucht, die daartoe altyd in my geheerscht heeft, is, om de waarheid te zeggen, zo als ik nu bevinde, niet verminderd, maar, integendeel, zo vermeerderd, en toegenomen, dat ik die, zedert eenigen tyd, als eene *lex interna* heb beginnen te beſchouwen: —— en nu denke ik nooit aan het woord *Schryven*, of ik zeg tegen my zelven, —— „ myn Heer! gy moet Schryven."

Nu zou ik reeds lang, als Schryver, zyn te voorſchyn getreden, en, zo ik vertrouwe, nog al *en bon habit*; maar daar is één ding, dat my dus ver met die qualiteit heeft doen t'huis zitten; en dat is, —— dat ik een zeer byzonder Schryver ben, zo wel als een byzonder Mensch; —— welke hoedanigheid, naar myn oordeel, het beste middel is, om, zo wel in de eene als in de andere betrekking, een in 't ooglopend figuur in de wereld te maken.

Myne byzonderheid als Mensch, zal de Lezer, hoop ik, van

van tyd tot tyd, uit myne Voortbrengzels kunnen ontdekken; maar myne byzonderheid als Schryver is van dien aart, dat zy nimmer zou kunnen geweten worden, ten zy ik zelve die met duidelyke woorden openbaarde, waarom ik dan befloten heb, dezelve aan het algemeen aan te kondigen, gelyk ik thans doe op de volgende wyze.

Wanneer ik ſchryven zou, —— zeide ik tegen myzelven, —— want niemand weet nog het geheim, dan ik; —— dan wilde ik wel zo ſchryven.

1. Dat ik den Boekdrukker geene kosten of moeite aandeed; want ik begeere daarvoor geenen rooden duit.

2 Dat ik 'er zelve geene kosten of moeite om behoefde te maken; want ik heb befloten, geen ſtuiver, geen uur, nutloos, ten behoeve van het algemeen der Lezeren en Lezeresſen, te verſpillen.

3. Dat 'er geen enkel blad ſchoon drukpapier om wierd vuil gemaakt.

4. Dat myne ſtukken de figuur hadden van een groot Werk.

5. Dat ik het aan myne keuze kon overlaaten, veel of weinig te gelyk te ſchryven.

6. Dat zy het patrocinium genoten van het geſlacht der denkende Lezers, bekende en geachte lieden.

7. En, eindelyk, dat myne geſchriften gelezen wierden van veele, —— van allerleie, —— van aanhoudende Lezers, onverſchillig tot welk geſlacht zy ook behoren.

De belangeloosheid, —— de redelykheid, —— de eigenaartigheid, —— en het natuurlyke van alle deze Schryversbedoelingen, zal denkelyk veelen, van dit oogenblik af, reeds een goed vooroordeel ten mynen opzichte inboezemen; en, byaldien dit niet zo ware, zou ik ongelukkig genoeg zyn, van myn hoofddoel niet te bereiken; ——— doch, daar even die byzonderheden, in het caracter van alle myne geliefde Medebroeders, —— *ſit veniam verbis!* zo zeldzaam voorkomen, ben ik genoodzaakt geweest, wel zo veel tyds, als nodig zou zyn, om voor de waereld een nuttig boekdeel vol te ſchryven, en nog meer, door te brengen, enkel en alleen met het uitdenken van een plan, het geen aan alle deze vereischten mogt beantwoorden; en echter zoude kunnen gezegd worden te zyn, ongedwongen, uitvoerbaar, — en zo min te verheven als te laag, om van een verſtandig man te worden goedgekeurd.

Een ſchoone morgen, — het was de ſchoonſte, geloof ik, die ons deze zomer baarde, — heeft my dit plan eindelyk zeer toevallig doen ontdekken, en zo dra was het niet ontdekt, of het Geheim Cabinet myner denkende Ministers, hadt het zelve reeds in overweging genomen; en, als alleszins gepast, met eene groote meerderheid van ſtemmen, overgenomen; en nog, nog op dit oogenblik, danke ik u, beminlykſte van alle morgens! dat gy myne doffe ziel met zulk eene edele ſtraal van de Zon der Wysheid verlicht en verlevendigd hebt.

Simplex ſigillum veri. ——— In de daad, gylieden zult u, waarſchynlyk, over de eenvouwigheid der gantſche zaak zo zeer moeten verwonderen, als ik my verwonderde, in het eerſte oogenblik der ontdekking, daarover, dat iets diergelyks niet al lang te voren my voor den geest gekomen was; daar myne ziel 'er zo menige malen dezelfde gunſtige gelegenheid toe gehad hadt als toen. ——— Maar! wat zal ik zeggen? — het gaat met de vinding van kundigheden en plans, even als met het vinden van een ſtuk geld; men loopt 'er negen-en-negentig malen met den voet over heen, en de honderdſte reis ziet men eerst iets ſchitteren, raapt het op, en ſteekt het, zeer omzigtig, in den zak, en, als het daar is, is het veilig.

Na het dejeuné zat ik in een ſtukje van de *Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen* te lezen; ——— ik las, —— ik dacht, —— ik las weder, —— ik leide het boek ter neêr. ——— Ik dacht, — ik las nogmaals. ——— Ik ſprong vaardig naar het ſchulfraam. ——— En wat, (zeide ik tegen myzelven) de handen in een wryvende; en wat, zeide ik, indien ik nu eens, ——— onder het welnemen van de Heeren Uitgevers, ——— van de *Letteroefeningen* gebruik maakte?

Ik heb u begrepen, ——— ſprak het *Verſtand.*

Daar is niets tegen te zeggen, ——— zeide het *Oordeel.*

Amen! ——— riep de *Wil.*

Hm! hm! ——— zeide de *Verbeelding.*

Indien, maar..... zeide de *Voorzichtigheid.*

Indien, maar..... ſprak de *Achterdogt.*

Indien, maar..... ſchreeuwde de *Macht.*

Doch, daar vier, één meer is dan drie, ging het plan wel zo gerust door, als gylieden thans in dit IVde *Deels* 12de Stukje, deze myne Aanſpraak, die UEds. ook een *Voorbericht* noemen kunt, zit of ſtaat te lezen.

Of nu dit gemaakte plan in alle deelen *practice* zo wel zal kunnen doorgaan, als het zich *Theoretice* voordoet; daar van zal de waereld zo ras en zo goed, als ik zelve, kunnen oordeelen. Het zy voor tegenwoordig genoeg, ulieden de ſchoone *Theorie*, by my daarover ontworpen, mede te deelen; en u daardoor in ſtaat te ſtellen tot een meer of min beſliſſend oordeel, of myn gedrag meer te pryzen dan te laken, of meer te laken dan te pryzen zy.

1. Het ſpreekt, zo klaar als iemand ſpreken kan, van zelve, dat, volgens myn plan, geen een Boekdrukker, wie hy zyn moge, zelfs niet die van de Letteroefeningen, eenige kosten of moeite met my heeft, al vond ik goed ——— een genoegzamen voorraad voor een geheel foliant te ſchryven, en de Heeren Letteroefenaars het zelve, van tyd tot tyd, uit te geven; dewyl ik daarvoor, naar myne gezetlyke begeerte, geen duit trekken zou; en 'er geen nieuw of grooter werk, om mynen wil behoeft te worden aangelegd.

2. Ik zelve worde daardoor ontheven van de kosten, om, indien de Drukker, ('t geen zeer waarſchynlyk is,) myne pro-

duc-

ducten niet voor zyne rekening hadt willen in de waereld zenden, enkel *par hazard* myn geld daar voor uit te ſchieten, waarvan misſchien wel de helft zou zyn in den loop gebleven; terwyl ik tevens vry ben van de laſtige bemoeijing van de Proeven naar te zien, die men zig getroosten moet; zo men eenigszins hoop wil voeden op een gelukkig vertier van zyne Schriften: —— dit geſchiedt nu, denklyk beter, en evenwel buiten my.

3. En vermits toch maandelyks een 50 paginas van dit Periodiek ſtuk werks, met allerlei *Mengelwerk*, gevuld worden, zie ik niet, dat 'er om myne Stukjens te plaatzen, één eenig blad ſchoon drukpapier behoeve vuil gemaakt te worden, meer dan anders; en 't geen zou zyn geſpaard geworden, byaldien niet dit, maar ander, Mengelwerk daarop gedrukt was.

4. Gelyk het al mede geen bewys behoeft, maar zelfs als een *principium indemonſtrabile* kan worden aangemerkt, dat, in dit geval, myne kleine Verhandelingen, die, te zamen genomen, nog maar een *libel* zouden kunnen uitmaken, van den kring, waarin zy geplaatst worden, de gedaante van een volumineus Werk ontleenen zullen; 't geen, behoudens beter oordeel! een der beste middelen is, om zynen arbeid in 't ryk der Letteren in gedachten's, en op prys, te houden.

5. Voorts ziet elk, die zien kan, dat my, op deze wyze, de beste gelegenheid geboren wordt, om, naar verkiezing, by gedeelten, en veel of weinig te gelyk, te ſchryven; alles naar de omſtandigheden van tyd, plaats, perſoonen, enz. enz.

6. Dit Artikel ging over het patrocinium myner Stukken: van welk gewicht nu dit voor my zy, byaldien zy het geluk hebben van in dit Periodiek Werk geplaatst te worden, zal ik, om den ſchandnaam van *vleier* te ontgaan, niet zeggen, maar denken, en aan elken Lezer ſlechts herinneren.

7. En gy alle, M. V., die dit zelfde 12de Stukje leest, gelezen hebt of lezen zult, —— gy allen zyt myne getuigen; by hoe velen, hoe velerleie, meestal aanhoudende Lezers, en daar onder denkelyk wel ½ deel onderzoekenden, —— alle myne kleine Verhandelingen maandlyks zullen kunnen gelezen worden; —— en, 't geen het voornaamſte is, —— zonder eenige nieuwe onkosten te doen; vooronderſteld zynde, dat hun Eds. toch ieder maand, het zy voor zichzelven, het zy met elkander in eenig Collegie, de *Letteroefeningen* koopen.

Al het welk te zamengenomen zynde, van dien aart is, dat noch ik, noch gylieden, noch iemand anders in de waereld, reden ſchynen te hebben, om te wenſchen, dat myn gelieffkoosd plan, als eene *embrijo* nimmer tot rypheid kome, of ten minſte in de geboorte reeds worde onderdrukt.

Vaart wel. O******.

† † † † † † † † † † †

Wy hebben, den Heer *Schryver* ten gevalle, in verwagringe dat zyne Producten wel aan den Man zullen willen, geen zwaarigheid gemaakt van deeze zyne *Aanſpraak*, op zyn verzoek, terſtond te plaatzen: doch het zou ons zeer aangenaam zyn, de gelegenheid te mogen hebben, om hem, door een Brief, over de verdere uitvoering nader te onderhouden.

LUCHTS-

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, SEPTEMBER, 1782.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	29. 2-2	58	W	2	wat betr.
	— 3-4	68	WNW	2	——
	— 3-8	58½	WtN	4	donker R.
2	— 4-0	61½	W	2	wat betr.
	— 4-8	71	NW	4	zw. wolken
	* 4-9	52½	NNW	2	o. helder
3	— 4-7	53	NW	0	damp. wolkig
	— 4-5	69	NO	0	o. helder
	— 3-5	53	O	0	——
4	— 3-2	55	OZO	2	helder
	— 2-5	69	O	3	——
	— 2-1	58½	——	2	——
5	— 2-0	56½	OZO	4	——
	— 2-2	73	O	4	——
	— 2-5	58½	OZO	2	——
6	— 2-9	55	ZO	2	——
	— 3-1	72	OZO	2	——
	— 3-5	60	——	0	——
7	— 3-8	59	O	2	——
	— 3-9	72	——	3.5	——
	— 3-9	63	——	2	——
8	— 4-1	62	——	3	——
	— 4-4	74	——	4	——
	— 4-6	61½	——	2	——
9	* 4-9	60	——	2	—— omtr.
	— 4-8	73	——	4	——
	— 4-5	61½	——	3	—— ——
10	— 4-2	61½	——	3	——
	— 3-6	73	——	3	——
	3-0	63	——	3	——
11	— 2-0	62	——	2	z. betr.
	— 1-4	74	——	3	o. helder
	— 1-1	61½	——	2	betr.
12	1-0	60	NOtO	2	o. helder
	— 1-0	73	——	4	wolkig o. h.
	— 1-3	58½	NO	2	betr.
13	— 1-2	59½	N	3	wein. wolken
	— 0 8	71	——	3	z. betr.
	— 0-5	52	NNO	2	o. helder
14	28. 11-7	54	—— 2	N 2	bet. zw. dauw
	— 11-5	66	NtO	2	—— iets R.
	— 11-2	48*	N	2	o. helder
15	10-4	53	——	1	z. betr.
	— 9-6	69½	W	0	——
	— 8-5	53½	——	0	——
16	28. 6-8	58	OZO	1.4	z. betrokken
	— 5-5	74	ZO	2	—— donker
	— 4-5	62	ZW	12	zw. R. z. b.
17	— 5-7	59½	ZZW	15	zw. w. R.
	— 7-5	68½	WtZ	11	wolkig
	— 7-7	58	ZW	4à8	zw. w. D. B. zw. R.
18	— 6-7	59	——	2	donk. D. zw. R.
	— 5-6	68	——	4	wolkig R.
	— 4-5	57	ZZO	4à8	zw. w. R.
19	* 2-6	53-	ZtW NW	8 16à20	zw. R. builen
	— 7-5	54	——	14	—— H.
	— 11-0	50	——	6à8	——
20	29. 0-2	53	WtN	6	zw. w. iets R.
	— 0-1	59	W	6	donker R.
	28. 10 4	53	ZtW	4à8	—— R.
21	— 9-5	59	ZW	7	—— R.
	— 10-6	69	WNW	2	——
	— 10-5	61	W	2	—— iets R.
22	— 10-4	58½	ZW	3	R. z. betr.
	— 10-8	67	——	2	donker ——
	— 9-9	59	Z	1	—— ( )
23	— 8-5	59½	ZW	3	R. wolkig
	— 8-8	65	WZW	7	zw. w. R.
	— 8-4	54½	ZZW	4à10	zw. Rb. H.
24	— 9-8	55½	W	8	zw. w. Rb. [illegible]
	29. 0-2	60½	NW	6	z. betr.
	— 1-6	50	WtN	4	—— iets R.
25	— 1-6	54	ZZW	6	donker R.
	— 1-2	67	ZW	8	R. z. betr.
	— 1-4	63	——	7	z. betr.
26	— 1-9	59	ZZW	3	o. helder
	— 1-8	77*	ZtW	3	wat betr. R.
	— 0-3	66	——	2	z. betr. R.
27	28. 10-5	65	ZW	5	wolk. Rb. [illegible]
	— 10-7	66	——	6à8	R. z. betr.
	29. 0-3	58	WZW	4à8	Rb. wolkig
28	— 2-0	54½	W	3.4	wolkig
	— 3-4	64	——	4	wein. wolken
	— 3-1	54	WtZ	4	—— ——
29	— 1-5	52	ZW	8	R.
	— 0-8	57	——	6à8	donker R.
	28. 10-2	57	——	9	zw. R.
30	— 7-1	57	WZW	10.8	zeer zw. R.
	— 9-1	61	NW	10	zw. Rb. [illegible]
	— 10-7	49½	WNW	6	R. H. [illegible]
	29. $0\frac{26}{30}$	$60\frac{87}{93}$		$4\frac{2}{7\frac{6}{8}}$	

Den 14 Th. 's mo. 6 u. 49. 's av. 12 u. 45.
19 — nam. 3½ u. 55½
27 — 's mo. 8½ u. 69.
Den 19 's mo. 10 à 12 u. allerhevigſten ſtorm.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER HET GEBREK VAN EENS ANDERS FOUTEN TE ZIEN, EN ZYN EIGEN TE BEDEKKEN.

Men ziet in de Zamenleving vele, en zeer onderſcheiden, gebreken heerſchen; maar 'er is mogelyk geen gebrek algemener, en waar van bykans geen mensch, in eenen meerderen of minderen trap, vry te ſpreken zy, dan dat van zyne eigen fouten over het hoofd te zien, zyne eigen gebreken te verbergen, en die van zynen evenmensch te berispen, ja te vergroten. Een gebrek, waaruit een oneindig getal andere gebreken voortvloeien; dat ten uiterſten zondig en in den hoogſten graad verdervelyk is voor de Maatſchappy, en daarom een gebrek, dat nimmer genoeg beſtreden kan worden. —— Gemerkt het intusſchen veelal niet ſterk beſtreden, en 'er weinig agt op gegeven ſchynt te worden, zelfs van de zogenaamde verbeteraars der Zeden; die, mogelyk om dat zy zelven van dat euvel zeer beſmet zyn, dit hoofdgebrek minder regtſtreeks aanvallen; zo acht ik het des te meer een onderwerp van aandagtige overweging, dat onze nadere betragting wel waardig is: waarom ik het zelve, in zyne nadelige en allerſchadelykſte gevolgen, eens zal affchetzen.

Het is grootlyks te verwonderen, dat men, daar men zo vele pogingen doet, om in de Maatſchappyen eene verbetering te wege te brengen, en de menſchen van fouten te zuiveren; daar men, met zo veel omſlags, op byzondere ondeugden en gebreken los gaat; dat men, zeg ik, by dit alles, niet zeldzaam, den grond en de oorzaak van het kwaad over het hoofd ziet, verwaarlozende de bronnen op te ſpeuren, waaruit het kwaad zynen oorſprong neemt, met welker ſtopping men egter allen toevoer aan de ergſte en nadeligſte gebreken zou ontnemen. Zulk eene handelwyze is zeer gelyk aan die van zodanige Geneesheren, welke hunne Lyders van kwalen en ongemakken pogen te ontheffen, zonder den grond van het kwaad op te ſporen, en de oorzaken weg te nemen, waar uit de ziekten voortkomen. Hoe ongelukkig dusdanige Artzen in 't helpen hunner Lyders

ſlagen, kan de bevinding ons genoegzaam leren. ——— En even zo ongelukkig ſlagen zy, die ſlegts de gebreken aanwyzen, en willen, dat de mensch zich van dezelve ontdoen zal, zonder eerst de grondoorzaken weg te nemen, waar uit die gebreken ontſtaan. Zodanige Zedemeesters moeten natuurlyk geringe vorderingen maken in de gebreken hunner Medemenſchen te verbeteren, ſchoon zy al de grootſte en ſterkſte in 't ooglopende wanbedryven en gebreken ſtrenglyk berispen. Byaldien zy, om zo te ſpreken, den grond der kwaal niet opſporen, niet ontdekken, en dus het kwaad in zyn grond en oorſprong niet aantasten, zal hun arbeid ſteeds vrugteloos bevonden worden; en zy zullen de menſchen laten in denzelfden ſtaat, waar in zy hen gevonden hebben. Men moge duizend en duizend heerſchende gebreken berispen; men male dezelve met de hatelykſte verwen, in de affchuwelykſte Schilderyen, af, wanneer men de bronnen der gebreken ongeſtopt laat, zullen ze dezelfde blyven, en met gene mogelykheid verbeterd kunnen worden.

Uit dit hoofdgebrek, dat by vele Zedeleeraars zelven huisvest, ontſtaat het, dat men over het algemeen zulke geringe vorderingen maakt in der menſchen gebreken te verbeteren; en een twede voorname oorzaak hier van is, dat ieder zich dadelyk gereed toont, om de hatelyk afgeſchilderde gebreken in anderen te vinden, en van zich zelven af te wenden. Men ſchuift, gewoonlyk, alles van zyn eigen op den hals van anderen. Zich zelven van de afgeſchetſte gebreken vry kennende, vind men die in hunne hatelykſte koleuren in zynen naasten. ——— Men zal ze, dat meer is, in het algemeen, by anderen niet ſlegts afkeuren, maar in den hoogſten trap veroordelen. ——— Ziet men ze daadlyk van zynen Evenmensch bedryven, dan zal men veelal geneigd zyn, al het affchuwelyke 'er van te ontdekken, om ze in alle hunne verzwarende omſtandigheden te vergroten. ——— Zo gaat men te werk, ſchoon men zelve dikwils oneindig melaatſer is dan zyn naasten. —— In hoe vele gevallen ziet men zulk een verkeerd zulk een haatlyk gedrag niet by vele menſchen? Van daar alle de liefdeloze veroordelingen, waar mede men in de Zamenleving den eenen den anderen ziet behandelen. — Van daar dat hatelyk ten toon ſtellen van zynen evennaasten. Van daar al dat berispen zyner handelingen, het mispryzen van zynen arbeid, en dat veelal op eene wyze, dat men zich voor de waereld verbergt, waardoor men zynen even-

evenmensch beſpotlyk of gehaat, en deszelfs arbeid nutteloos, of verachtlyk, maakt. Van daar dat meesteragtig beoordelen van eens anders werken, zonder zelfs het gebrekkige dikwils eens te noemen; terwyl men zyne eigen fouten door dusdanig eene wyze van handelen voorby ziet, en nimmer leert opmerken. Van daar die beſlisſende taal, die men velen hoort voeren, waarin ze, op eene onbeſchofte wyze, met ter zyde ſtelling van alle beſcheidenheid, de daden van anderen afkeuren, die vol gebreken vinden; terwyl ze niet gewaar worden, dat zy zelven geduriq in de onvergeeflykſte feilen neerſtorten. ——— Zy kennen die ſchoone Spreuk van onzen Godlyken Leermeester niet, of ten minſten ze overtreden die ieder ogenblik „ Wat Gy niet wilt, dat U geſchiedde, zult gy eenen anderen niet aandoen." ——— Men vindt menſchen, en wel in groten getale, die zich een meesteragtig regt toeëigenen, en zich ſchynen te verbeelden, dat hun alleen het regt toekomt, om over alles, wat van hunnen naasten geſchied, willekeurig te mogen oordelen; die 'er dikwils op de beledigendſte wyze over vonniſen; terwyl ze zich, op de aanduiding van de allergeringſte fout, beledigd agten. ——— Van waar anders toch komt het, dat de menſchen, gelyk de bevinding ons leert, veelal zo verkeerd handelen, dan dat zy hunne eigen gebreken voorby zien, of, ziende, voorbedagtelyk verbergen; en die van anderen zien, en, ziende, in het hatelykſte licht plaatzen? ——— Hoe vaak ontdekt men, gelyk onze grote Leermeester, dit kwaad beſtraffende, zegt, den ſplinter niet in het oog zyns broeders, terwyl men den balk in zyne eigen ogen of niet ziet, of tragt te verbergen.

Is dit alles eene handtastelyke waarheid; verzuimen de Zedeleeraars veelal die bron te ſtoppen; zyn de Menſchen gewoonlyk zo genegen, om de berispingen der Zedeleeraars van zichzelven af te wenden, en op anderen te ſchuiven; en is dit eene zo algemene bron van vele heilloze gebreken; hoognodig is het dan, om 'er met des te meerder ernst op te letten, dat men ieder mensch inzonderheid tot zichzelven zoeke te bepalen, en hem aanzette, tot een nauwkeurig onderzoek van zyn eigen hart; tot een bepaald onderzoek van zichzelven en wel van zichzelven in het geheel, zo in gedagten als woorden en werken; om na te gaan, niet alleen zyne bedryven, maar ook tevens de gronden, waar uit dezelven voortvloeien. Men moet hen vooral onder het oog brengen de nadelige gevolgen, van alzins el-

lerlei zoorten van gebreken buiten zichzelven in anderen te begrypen; hem zichzelven in tegendeel leren aanmerken als in de daad vol wanbedryven, vol gebreken, vol walchelyke ondeugden, die voor het oog van anderen zo zigtbaar zyn, als die van anderen voor hun; des zy ook dadelyk in het oog moeten lopen van zynen Evenmensch, even op die zelfde wyze, als die van anderen hem doen. ——— Kan men een mensch hier toe brengen, dat hy, zo dra hy een gebrek in zynen naasten ontdekt, terſtond zichzelven beſchouwt, op gene andere wyze dan hy eenen anderen doet; dat hy nauwkeurig zichzelven onderzoekt, of hy die eigen gebreken niet bezit, die eigen ſouten niet begaat, of met dat zelfde euvel niet beſmet is, dat hy in zynen Evenmensch ontdekt; dan zal zulk een mensch eerst recht tot zichzelven keren, en dat geen in zichzelven tragten te verbeteren, wat hy in anderen als wanſtaltig afkeurt. ——— Wanneer men zo den mensch bepaalt, om zichzelven, zonder eenige misleiding, gade te ſlaan, ik houde my verzekerd, dat men meer vorderingen zal maken, in de verbetering van het Menschdom, en het kragtdadiger zal opleiden, om zich zorgvuldig te wagten, van zich aan anderen ten toon te ſtellen.

Dan om hierin te beter te ſlagen, zal het der moeite wel waardig zyn, ons nog enige ogenblikken op te houden, by het naſpeuren van de oorzaken, waar uit het voortkomt, dat de menſchen veelal hunne eigen gebreken voorby zien, en die van anderen opmerken.

Bekend is de geestige Fabel, dat Jupiter den mensch twee zakken ſchonk, plaatzende dien, gevuld met de gebreken van anderen, op de borst, en dien gevuld met eigen fouten op den rug. Men heeft 'er mede willen afbeelden, het gedrag der meeste menſchen, dat zig wezenlyk op zodanig eene wyze gedraagt, als of ze de fouten van den Naasten gedurig voor het oog hadden, en hunne eigen niet zien konden. Was het zo met 'er daad geſteld, en had men hierin de rede van dat gedrag te zoeken, dan was het zeker niet de ſchuld van den Mensch, maar die van zynen Maker; gemerkt het dan buiten ons vermogen zyn zoude, juist over onze gebreken te oordelen, dewyl ze buiten het bereik onzer beſchouwing geplaatst waren. Doch dit is, gelyk wy weten, een zinnebeeldig verdichtzel, en het tegendeel is waarachtig; want onze eigen fouten vertonen zich inderdaad wel degelyk voor ons gezigt, wanneer wy onze ogen maar willen openen,

nen, om ze te beſchouwen. Zy worden door ons niet verborgen agter onze ruggen bedreven; maar wy ſtaan 'er nog veel nader toe, om ze te ontdekken, dan die van onzen naasten, om dat wy 'er al de omſtandigheden volmaakt van kennen: en 't is derhalven onze eigen ſchuld, wanneer wy niet juist over onze eigen gebreken oordelen.

De eerſte en voorname grond, waar uit deze verkeerde handelwyze veler menſchen in de Maatſchappy geboren word, is zekerlyk nergens anders te zoeken, dan in de *Eigen-Liefde*, de *Verkeerde Eigen-Liefde* namentlyk. Deze tog veroorzaakt, dat wy omtrent ons zelven eenzydig denken; ons zelven altyd in het voordeligst licht plaatzen; en dan anderen beſtendig uit een tegenovergeſtelt gezigtpunt beſchouwen. ——— Het is niet te zeggen, hoe ſlaafsch de mensch veeltyds dienstbaar is aan eene verkeerde eigenliefde; hoe overheerſchend zy ons regeren, en alle onze handelingen beſtieren. Men mag in de daad de Eigenliefde aanmerken, als de eerſte, de voornaamſte dryfveer, welke den mensch beweegt; die alle zyne handelingen beſtiert, zyne byzondere oogmerken regelt, en hem tot een dadelyk werkend wezen maakt. ——— Dan dit zo zynde, is het niet te verwonderen, dat eene verkeerde, onbeſtierde, en ongeregelde eigenliefde, ons vele buitenſporigheden doet begaan. Het is niet te verwonderen, dat zy geenzins verdragen kan, dat wy ons zelven veroordelen; onzen evenmensch vryſpraken; dien in 't gelyk, en ons zelven in 't ongelyk ſtellen, wanneer de ſchuld ligtlyk op hem geleid kan worden. Zy laat niet toe, dat wy, ten koste van zo duur eene offerande, te weten die van ons eigen belang, zo edelmoedig zullen zyn: en noopt ons, om ons zelven altyd te verſchonen, en de ſchuld altoos van onzen hals op dien van een anderen te ſchuiven.

Zo lang men nu den mensch in dezen grond niet verbetert, door deze bron van het kwaad op te ſpeuren, en hem dien eerſten oorſprong van dit kwaad onder het oog te brengen, om hem langs dien weg te verbeteren, en op deze wyze zyn verkeerd gedrag af te leren, is 'er voorwaar, omtrent andere gebreken, welke uit deze heilloze bron ontſpruiten, weinig hoop van beterſchap te wagten. Het is derhalve de zaak der Zedeleeraren, die verkeerde Eigenliefde vooral tegen te gaan; daar zy 't inzonderheid is, die ons aandryft, om zelfs onze eigen gebreken, met welken wy zo vaak beſmet zyn, in anderen te vinden. Ja

deze verkeerde Eigenliefde oefent haar gezag zo verre op den mensch, dat hy de gebreken, welke hem het meest aankleven, in anderen het allerſterkst zal berispen. —— Dit ſlag van menſchen is in de zamenleving al zeer talryk, en ze zyn der Maatſchappye, door hunne menigte, tot een vervelenden ballast. ——— En even zo is 'er een groot aantal van menſchen, die, ſchoon zy anders verſtands genoeg bezitten, om zich te overtuigen, dat alle de gebreken, welke zy in anderen berispen, overvloedig in hunne eigen perzoon zamen lopen, nochtans, zelfs bomp, bot, en onwellevend, een ieder zyne gebreken in het aangezigt verwyten; hem alles zeggen, wat hun voor den mond komt; ja zich niet ſchamen hun misdaden aan te wryven, welken zy zelve dikwils plegen, en van welken zy zelven het meest beſmet zyn. Zo meent men zyn voordeel te doen met een gewaande triumf, welken men zichzelven toezwaait, en die nergens anders op gegrond is, dan op eene verkeerde Eigenliefde.

Behalve deze Verkeerde Eigenliefde is 'er nog eene tweede Bron, die met de eerstgemelde zeer veel gemeenſchap heeft, en niet min ſchadelyk is in hare uitwerkzelen. Deze is een te groote trap van hooggevoeligheid omtrent zyne eigen voortreffelykheden: waardoor men al te gunſtige gedagten van zichzelven voed. Een gebrek, waarmede het merendeel der Stervelingen beſmet is, waar door het onmogelyk dulden kan, van iemand over zyne gebreken berispt te worden. Bykans alle menſchen, de een meer, de ander minder, bezitten 'er eene zekere doſis van: en naar mate deze doſis groter is, ontdekt men de gebreken van zynen evenmensch ſchielyker, terwyl men die van zichzelven des te zorgvuldiger bedekt. ——— Zyne gebreken onder het oog gebragt te worden is voor den mensch zeer vernederend, daarentegen anderen te mogen berispen, ſtreelt onbedenkelyk den hoogmoed. En wie is 'er, die niet altoos boven zynen Evenmensch wil uitſchitteren? —— Elk beeld zich in iets groots, iets verhevens, te bezitten, boven anderen; al is men zelfs nog zo gering, en in nog zo ſlegten ſtaat, men zal nog altoos geneigd zyn, om zichzelven, of zynen ſtaat, in vele gevallen, aan eenen anderen voor te trekken, en den zynen te verkiezen, of die te blyven welke men is. ——— Zulk eene voorkeuze nu ontſtaat nergens anders uit, dan uit den waan, dat men iets voortreffelyks boven zynen naasten bezit; minder gebreken dan zyn Evenmensch heeft; en hier door, namentlyk door deze meer-

meerderheid, het regt verkrygt, van zich niet flegts van fouten vry te kennen; maar ook eens anders gebreken op te mogen merken; terwyl het aan anderen niet geoorloofd is, die in hem te zien.

Het zyn al verder die zelfde trotfche en hoogmoedige gevoelens van zich zelven, welke zo menig mensch aandryven, om de daden en handelingen van hunnen naasten te bedillen; om bykans alles af te keuren, wat zy door anderen zien verrigten; om op alle de bedryven van hunnen Evenmensch iets te zeggen te weten; 't zy in moeijelyke, 't zy in ligte, gevallen; 't zy in omftandigheden, waar in de kundigfte geen doorzigt hebben, 't zy dezelve van gemenere omftandigheden vergezeld gaan. En dit gefchied dikwils van menfchen, die, als zy in dezelfde gevallen komen, door hunne eigen geringe bekwaamheden, door eenen flegten en verkeerden aanleg van zaken, alles bederven; en zichzelven in duizend meer ongelegenheden ftorten, dan andere menfchen doen, wier bedryven zy zo ftreng berispt hebben. ——— Van dusdanige bedillers, die hunne eigen zaken niet behoorelyk kunnen beftieren, hoort men duizend en duizend keren. „ Als het myne zaak was, zou ik zo „ op eene andere wyze aanleggen; ik zou 'er dus of zo „ meê handelen:" en 'er zyn gene gevallen zo moeijelyk, gene zaken zo zwaar, of zy oordelen 'er beflisfend over, en wanen dat zy het ftuk op eene veel betere wyze zouden beftieren. ——— Van den grootften tot den kleinften; van den aanzienelykften tot den veragtften; van den Vorst tot den Bedelaar; zy ftaan allen onder de ftrengfte berispingen van zulke menfchen. ——— Menfchen door zo geweldig een hoogmoed, of geest van hooggevoeligheid, omtrent hunne eigen volmaaktheden gedreven, zien op hunnen Evenmensch laag neder, houden hem vol gebreken, en achten zichzelven volmaakt. Dit is geen zonderling verfchynzel in de zamenleving. Neen, voorwaar; men vind het in tegendeel zo menigvuldig, dat 'er maar weinige menfchen van dit gebrek geheel vrygekend kunnen worden; en nog minder ontdekt men 'er, die nederig genoeg zyn, om de fouten van hunnen Evenmensch te bedekken, en de hunne te erkennen.

Zie daar de gevolgen der verkeerde Eigenliefde. ——— Zie daar derzelver verderfelyke uitwerking, op de bedryven, op alle de handelingen, der menfchen. ——— Zie daar de Hoofdbron, uit welke zo vele verkeerdheden opwellen; verkeerdheden zo verderfelyk, dat ze de voornaam-

naamſte ondeugden en gebreken in de Maatſchappy uitleveren. ——— Zy tog is die vuile Modderbron, waar uit het eerſte en voornaamſte kwaad zynen oorſprong neemt; en waarmede zig die twede beſmettende Bron verenigt, uit welke de verderfelyke Trotschheid, Hoogmoed, en te hoge gevoeligheid van zichzelven, opwelt. Uit dezen te zamen vloeien voort alle die gebreken, die men, onder allerleien rang van menſchen, in de zamenleving zo overvloedig ontdekt; en die zo ten uiterſten verderfelyk zyn voor des menſchen zedelyk karakter; die de Maatſchappy bederven, en de zamenleving verpesten.

Dat wy, hier van overtuigd zynde, ons dierhalven benaarſtigen, en 'er vooral ons werk van maken, om die verderfelykſte Bronnen onzer gebreken geſtopt te krygen; om de eerſte beweegoorzaken onzer ondeugden met magt te beſtryden. ——— Laten wy 't 'er voor alle dingen op toeleggen, om toe te zien dat gene verkeerde Eigenliefde ons vermeestere, en dat wy ons nimmer door een trotſche waan van hooggevoeligheid laten vervoeren! ——— Dan, en dan alleen, hebben wy grond om te verwagten, dat wy over onze gebreken, en, niet onze gebreken, over ons zelven, zullen regeren!.

C. V. D. G.

BRIEF

VAN

JAN PETERSEN MICHELL, M. D.

Aan den Wel Edelen zeer Geleerden Heere,

A. YPEY,

A. L. M. Philoſ. & Med. Doct. Lector in de Ontleedkunde, enz. te Franeker, Lid van de Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem, &c. &c.

BEVATTENDE

EEN ONDERZOEK, OVER DE VERMEENDE SCHADELYKHEID DER DAMPEN VAN ROTTEND WATER.

Wel Edele zeer Geleerde Heer!

Niet lang, na dat ik de Zinking-Koorts, welke in de maand Juny dezes Jaars, te Amſterdam geheerscht had,

had, afschetste (a), en daar in de blaam, als of deze Stad veel dooden aan die Ziekte gehad had, trachtte te wederleggen, en te beweeren, dat 'er meer Menschen in evenredigheid te Haarlem gestorven waren; zo las ik uwe Geleerde Aanmerkingen, over de Uitwaassemingen van Rottend Water. —— Zy maakten my zo veel te opmerkzaamer, dewyl ik van gedachten was, de gezondheid der Inwoonderen dezer Stad, welke uit haare Natuurlyke Historie voortvloeit, in een aanzienlyk Genootschap voor te draagen. ——— Het was my dus niet mogelyk daarin voort te gaan, of ik moest uwe Aanmerkingen ter toetse brengen — te meer, daar eene wel opgestelde en met bewyzen gestaafde Verhandeling, altyd, op den weetgierigen Leezer meer indruk maakt, dan eene Redenvoering op den Aandachtigen Hoorder, daar men minder redeneerkundig — minder Systematisch, en meer met voorbeelden afdoen moet: ik zeg, zodanig eene Verhandeling maakt zo veel te meer indruk, zo de Schryver in de Geleerde Waereld bekend, beroemd, en door zyne schriften vermaard geworden is, dan immers is 'er geene reden, om aan zyne redeneeringen, op gronden van ervaring gebouwd, te twyffelen. ——— Dit dacht ik, na dat ik myne Redenvoering had voorgeleezen. ——— Dit moest ik zo veel te meer onderstellen, wanneer my kundige lieden verzekerden, dat uwe bewyzen hun zeer gegrond voorgekomen waren. ——— Dit zelve zette my aan tot naauwkeuriger onderzoek. ——— Het geschil scheen my van te veel gewigt, om oppervlakkig beoordeeld te worden. —— Nadere overweegingen hebben my in myne stelling, die van de uwe eenigzins verschilt, bevestigd; — voornamelyk, wyl my klaar bleek, dat zy op Natuurkundige Proeven en Ervaringen, op Geneeskundige Waarneemingen steunden. ——— Nooit had ik egter gedacht deze myne Aanmerkingen algemeen te maaken, — neen ik had alleen getracht my zelve in dit stuk eenigzins licht te verschaffen. —— Dog uwe heusheid, die my door myne en uwe goede Vrienden wierdt afgeschetst, noopte my aan, om ze aan uw oordeel, en dat van het algemeen, te onderwerpen. —— Verschoon dus den voordraager, zyne jeugd en mindere ervaarenheid. — Zyn oogmerk is niet om te twisten: maar, om was het mogelyk, de waarheid aan den dag te brengen. —— Hy streeft dus U in uw oogmerk naa, en hy is verzekerd, dat gy zyne Aanmerkingen, als alleen tot dat oogmerk inge-

(a) *Mengelwerk.* Zie boven, p. 389. enz.

gericht, niet geheel verwerpen zult. Dan ter zaake. — De ſtaat des geſchils komt hier op uit, of de Lucht, bezwangerd met dampen van ſtilſtaand drabbig en ſtinkend Water, een der voornaamſte medewerkende oorzaaken zy der Herfſtziekten, welke in ons Land heerſchen; welke altoos min of meer van eenen rottenden aart zyn; en waar onder buiten de anderen- en derdendaagſche Koortzen, de Galkoortſen, het Bort, de galachtigen Loop, en ſomwylen de Roode Loop (in kwaadaartigheid, evenwel, van de epidemique verſchillende,) behooren? — Dan of men in tegendeel zodanig eene Lucht als een voorbehoedend middel, tegen alle kwaadaartige Koortzen zoude moeten houden (*b*)?

Wat het eerſte gedeelte dier vraage aangaat, om dit te ontliſſen moet men opmerken, dat de Jaargetyden in ons Land by de nadering en afwyking der Zonneſtraalen, een verſchil van byna 20 graaden uitmaaken (*c*), men moet de verandering, welke de dampkring in zyne droogte en vochtigheid, koude en warmte, enz. daar door ondergaat, overweegen, men dient de veranderingen, by de koele avond- en nagtſtonden, in den Herfſt waargenomen wordende, na te gaan, en zo men dan de levenswyze, het meerdere gebrek aan Groente, het toeneemende gebruik van vet Varkensvleesch, het voorafgegaane misbruik der Boom- en Aardvruchten, de dunnere kleeding, en andere toevallige oorzaaken, welke dit Jaargety medebrengt, hier by in het oog houdt, zo men de uitwerkzelen van deze oorzaaken op het Menſchelyk ligchaam naauwkeurig overdenkt, zo zal men den oorſprong der Herfſtziekten ras ontdekken kunnen.

De Herfſtziekten in ons Land zyn immers van eene Zinkingachtigen aart: het Spys-kanaal in den Zomer, door de groote hoeveelheid voedzel, uit het plantenryk genomen, door de warmte, en het misbruik der waterachtige dranken verſlapt, moet noodwendig aangedaan worden, — de vochten, welke de Spysverteering bevorderen, ontaarden, — de Gal wordt ſcherp, — de uitwaaſeming wordt door de voorgemelde oorzaaken belet, — en daaruit komen de Herfſtziekten voort, die altyd van eene rotti-

(*b*) Zie de *Aanmerkingen over den aart der Uitwaaſemingen van bedorven Water*, door den zeer Gel. Heer A. YPEY. *Mengelwerk.* Zie boven, p. 439.

(*c*) Zie Dr. VAN DEN BOSCH, *over de Ziekten van ons Land*, *Holl. Maatſch.* XVIIde D. p. 116.

tigen aart, niet verſchillen, dan door de verſchillende geſchiktheid der ligchaamen, welke zy aantasten.

Deze Ziekten zyn overal in ons Land dezelfde, —— want, ſchoon de grond, de levenswyze, de geſchiktheid der Inwoonderen op verſchillende plaatzen, hier eenige verandering maakt, zo komen zy egter nagenoèg in het wezenlyke, door ons geheele Land, overeen. ——— Dit bewyzen de berichten, welke, door de voornaamſte Geneeskundigen van ons Land, aan Dr. VAN DEN BOSCH medegedeeld zyn, zonneklaar (*d*), en wy zullen dit ſtraks nog door eenige voorbeelden betoogen.

De Herfstziekten, daarenboven, worden in alle Landen waargenomen. HIPPOCRATES, CELSUS, ARETÆUS CAPPADOX, AVICENNA, SYDENHAM, BOERHAAVE, HOFFMANN, DE Baron VAN SWIETEN, kortom alle Geneeskundigen, hebben ze op alle plaatzen in dit Jaargetyde waargenomen, en zy zullen ook, zo lang de verandering der Saiſoenen plaats heeft, waargenomen worden. ——— Zy moeten dus ook van oorzaaken afhangen, die overal plaats vinden, dit kan men wel van de bovengemelde oorzaaken, maar niet van de dampen van rottend Water, ſtellen.

De Heer PRINGLE heeft den aart en eigenſchappen dier Ziekten zeker uitmuntend beſchreeven (*e*). Zyne waarneemingen, dat ze naa heete Zomers, of naa hette op zwaare Regens volgende, menigvuldiger en kwaadaartiger zyn, worden door de dagelykſche ondervinding bevestigd.

De reden is, uit het bovengemelde, gemakkelyk af te neemen, — in beide gevallen, immers, zyn de vochten meer tot bederf geſchikt, het Spyskanaal meer verzwakt: en, in het laatſte, zyn de oorzaaken der belette uitwaasſeming menigvuldiger, door de vochtigheid der Lucht, der Huizen, en des Gronds. Dit kan aan de dampen van rottend Water niet toegeſchreeven worden, dewyl die oorzaaken dezelfde uitwerkzelen hebben, zelfs op plaatzen, daar de Lucht met diergelyke uitwaasſemingen niet bezwangerd is.

Om dezelfde reden is het, dat hoogere Landen gezonder zyn dan laagere, —— in deze immers, is de Lucht en de Grond vochtiger, en dus ook de Huizen; — en hier door zyn 'er meer oorzaaken, welke de uitwaasſeming beletten. ——— Schoon dit zelfs in het algemeen niet doorgaat. —— Zo gemeen immers de Najaars-Koortzen in Zeeland, Vlaande-

(*d*) Zie de aangeh. *Verhandel.* op de aangeh. plaats.

(*e*) Zie *Aanmerk.* van den Heer YPEY, I. c. p. 439, 440.

deren en de Overmaasſche Eilanden, en in Friesland zyn, zo ſpaarzaam beſpeurt men die, buiten overſtroomingen, in de Betuwe, en andere van de Zee verwyderde plaatzen: daar die intusſchen dikwerf gewoon zyn te Geertruidenberg, langwylig ſomtyds te Dordregt, en te Maasſluis, aan te houden (*f*).

De waarneemingen van den beroemden PRINGLE betreffen eigenlyk ſlegts de Legerziekten, en kunnen dus de min of meerdere gezondheid der plaatzen niet beſlisſen. —— Elk onderſcheiden deel van ons Vaderland heeft eene byzondere eigenſchap van Luchtſtreek. ——— De Inwoonderen zyn daar aan gewoon, en leeven dus overal gezond; terwyl de ſchielyke veranderingen van tegenovergeſtelde eigenſchappen, zich egter in ongeſtelden, zwakken, en menſchen, die 'er niet aan gewoon zyn, en die van de eene plaats naar de andere verhuizen, niet onverſchillig doen gevoelen.

Hier van daan, en niet van de Uitwaasſemingen van rottend Water, moet men afleiden, dat men doorgaans de meeste Ziekten verneemt onder Krygslieden, die, door verwisſeling van Guarniſoenen, van drooger naar vochtiger, van hooger naar laager, Steden komen, zelfs op zulke tyden, wanneer onder hunne Stedelingen geene wezenlyke, veel min epidemicque Ziekten plaats hebben (*g*). In Staats-Vlaanderen, b. v. ontdekt men geene epidemiſche Rot-Koortzen, dan by Militairen (*h*).

Het Regiment Zwitſers, van den Lieutenant Generaal BOUQUET, wierdt voorleden Jaar, naa de verandering van hun Guarniſoen van *Graave* naar *Leyden*, in de laatstgenoemde Stad, daar egter de Lucht met diergelyke uitwaasſemingen niet bezwangerd is, door eene kwaadaartige Zenuw-Koorts aangetast; ten minſten de helft van het Guarniſoen was aan deze Koorts bedlegerig; daar men byna geene Ziekte onder de Inwoonderen waarnam. —— Niemand, evenwel, zal daarom Leyden voor ongezond verklaaren.

Wat aangaat de Waarneeming door de Voorſtanders van de onſchadelykheid dier dampen als een bewys opgegeeven, dat namelyk de Gal- en Rot-Ziekten, doorgaans in den Herfst

(*f*) Zie Dr. VAN DEN BOSCH, l. c. p. 28.
(*g*) ——————— l. c. p. 112, 113.
(*h*) ——————— l. c. p. 30.

Herfst hun begin neemen ten platten Lande: en van daar naar de Steden overgaan; deze ſchynt my waarlyk niet voor het gevoelen van UWelEd. zeer Gel. te pleiten.

De lucht ten platten Lande is zeker zo niet bezwangerd met dampen van rottend Water, als in de Steden, te Amſterdam b. v. — te meer dewyl de winden in de Steden de lucht zo niet verdeelen en zuiveren kunnen (*i*) —— en dus het water meer gelegenheid heeft om ſtil te ſtaan en te rotten; —— hier koomt by, dat de Ligchaamen der Boeren meer gehard zyn, tegen de veranderingen des Weders, dan die der Stedelingen —— dat de levenswyze der laatstgenoemde veel weeker is, en hun dus geſchikter maakt tot Ziekten, welke geſchiktheid, door de meerdere luwheid der Lucht in de Steden, nog (*k*) bevorderd word. Men moest dus noodzaakelyk in de Steden meer en hardnekkiger Herfstziekten waarneemen dan op het Land, zo de dampen medewerkende oorzaaken van die Ziekten waren —— dan dit is zo niet. — In de Beverwyk, b. v. zyn de Koortſen meer en hardnekkiger in den Herfst, dan te Amſterdam (*l*). In de hoogere landen zyn dezelfde Herfst-Koortzen ook zeer gemeen, en op de hooge Veluwe zelfs, dat UWel Ed. voor zeer gezond opgeeft, vindt men zedert tien jaaren veel Rot-Koortzen (*m*), welke men te Amſterdam zeer zelden, naar de grootte van de Stad, waarneemt. Leyden en Delft hebben in den Herfst ook geen minder aantal Zieken, en daar kan men die dampen egter niet beſchuldigen.

Wat het tweede bewys aangaat, dat men namelyk in Steden, waarin een geweldigen ſtank waargenomen word, niet meer Zieken en dooden telt, dan op plaatzen, welke op het oog gezonder en beter gelegen zyn — dit gaat vry zeker; en men kan het, ten minſten wat Haarlem en Amſterdam aangaat, uit de ſterflysten betoogen. — Immers daar UWelEd. de berekeningen van den kundigen STRUIK niet alleen naauwkeurig noemt (*n*), maar dezelve ook ten op-

(*l*) *Mengelw.* Zie boven, p. 442. en de daar aangeh. plaats van Dr. FOTHERGILL.

(*k*) Zie Dr. FOTHERGILL, *Med. Obſ.* by den Heer YPEY, p. 442.

(*l*) Zie VAN DEN BOSCH, l. c. p. 231. en Dr. VERVEER, *over de Ziekten van de Beverwyk.*

(*m*) Zie VAN DEN BOSCH, p. 257, 260, 261.

(*n*) *Mengelw.* Zie boven, p. 443.

opzichte van Haarlem voor den grondſlag van uwe redenering verkiest, en dus met den Heer STRUIK ſtelt, dat 'er 's jaarlyks een van de vier-en-twintig menſchen in die ſtad ſterft: zo moet ik my ten hoogſten verwonderen, dat UWelEd. berekeningen, welke de voorgemelde Heer met zo veel moeite en vlyt gemaakt heeft, om het netto getal der inwoonders van Amſterdam te bepaalen, niet gevolgd is; daar uit zou UWelEd. gebleken zyn, dat 'er reeds in dien tyd meer menſchen ſtierven te Haarlem, dan te Amſterdam. — Hy ſchatte de ſtad op omtrent tweemaal honderd duizend inwoonderen in het jaar 1752 —— het gemiddelde getal dooden was 8249 —— en dus ſterft 'er, volgens zyn rekening, ſlegts een van de vier-en-twintig en een vyfde (o); of liever het getal der dooden, tot dat der levendigen, is als 1—24$\frac{1}{5}$. —— De beroemde WAGENAAR, die zelfs veel moeite gedaan heeft om het getal der inwoonderen naauwkeuriger te bepaalen, neemt uit voorzigtigheid de berekening van STRUIK als zyn grondſlag aan (p). Ik vind dus geene reden om de berekening van UWelEd. boven die van STRUIK te ſtellen. — Het is immers zeker, dat elk huisgezin meer dan 3$\frac{1}{2}$ menſchen bevat (q). Dit is te Franeker mogelyk, dan te Amſterdam heeft het geen plaats. —— Hoe veele duizende zielen bevatten niet de Godshuizen en publicque Geſtichten, —— deze allen zyn niet onder uwe rekening begreepen.

Dog Amſterdam (om van uwe berekening af te ſtappen) is, na het jaar 1752, zeker meer bevolkt. —— Men beſchouwe ſlegts de laatſte uitlegging der Stad, en men zal overtuigd zyn, dat het getal der inwoonderen merkelyk vergroot is. Daarenboven vermeerdert 's jaarlyks het getal vreemdelingen, welke 's zomers van alle oorden der waereld na deeze ſtad toevloeijen, zo om het vermaak, als wel voornamelyk, om met werken hunne kost tegen den winter te winnen. —— Deze vertrekken in het najaar, en vermeerderen dus het getal der inwoonderen niet —— dog, in het half jaar, wan-

(o) Zie den Heer STRUIK, *Nadere Ontdekkingen nopens den ſtaat van het Menſchelyk geſlagt.* —— SUSZMILCH, *die Gottliche Ordnung in den veranderungen des Menschlichen geſlechts. Berl.* 1775. VI. Th. p. 82.

(p) Zie WAGENAAR, Beſchryving van *Amſterdam*, Iſte D. p. 51.

(q) In Steden telt men gemeenlyk 4$\frac{1}{2}$ perſoon in een huishouden. Zie SUSZMILCH, l. c. p. 238.

wanneer zy in deze ſtad zyn, ſterft 'er zeker één van de vyftig. — Welk een aanmerkelyk getal Vreemdelingen dus, dat men van de eigenlyke ſterflysten der Stads Inwoonderen moest aftrekken?

Maar het is ons genoeg aangetoond te hebben, dat 'er in Amſterdam, daar zo over den verſchrikkelyken ſtank der Burgwallen geklaagd wordt, minder menſchen ſterven, dan te Haarlem (*r*), en dat dus het bewys der voorſtanders van die rottende Waterdampen, door UWelEdlens redeneeringen, niet wederlegd is.

Dan onderſtelt eens voor een oogenblik, uwe berekening was op goede gronden ſteunende, zo was zy nog geen bewys voor de ſchadelykheid dier dampen. — Daar zyn immers zo veel andere redenen, uit het verſchil van een groote en een kleine Stad voortvloeijende, welke de ſterflysten grooter maaken, dat, al was het, dat het getal der dooden te Amſterdam, dat der geſtorvene te Haarlem, zo aanmerkelyk, als UWelEd. ſtelt, te boven ging, het gemakkelyk van andere oorzaaken, welke in groote Steden meer plaats hebben, dan in kleine, zou af te leiden zyn (*s*).

Te Harlingen ſterven zeker meer menſchen, dan te Franeker, te Franeker meer dan te Leeuwarden: dit heeft de ſchrandere berekening van den Grooten CAMPER (*t*) noch onlangs buiten bedenkelykheid geſteld.

Dan dat deze meerdere ſterfte te Harlingen en te Franeker van de Uitwaasſemingen van rottend Water moet afgeleid worden, is niet waarſchynelyk. Harlingen ligt aan, ja zelfs gedeeltelyk in, zee. — Door geene bosſchen omcingeld, zo heeft het niets om de hevige kracht der winden te breeken, zy waaijen dus aanhoudende en langdurig, — zy beweegen, verdunnen en verfriſchen de lucht, en zuiveren ze van haare dampen door toevoer van nieuwe lucht. — De luchtkolom wordt dus gedurig door verſche lucht vervangen, en de dampen en uitwaasſemingen waaijen landwaards in. Harlingen mist dus noodzaakelyk de voordeelen van een luweren dampkring, welke andere ſteden, die meer voor de winden beſchut zyn, hebben (*u*). De ſchraale Noordelyke winden doen de ligchaamen onmiddelyker aan. — Hierom klaagt

(*r*) Zie myne *Aanmerk.* I. c. p. 400.

(*s*) Zie SUSSMILCH, I. c. I. Th. p. 102.

(*t*) *Mengelw.* Zie boven, p. 224. en vergel. den Heer VREY, I. c. p. 444.

(*u*) FOTHERGILL, I. c.

klaagt men te Harlingen meer over de kou en het guure weer (*v*): zo dat de boomen zelfs hier door in hunne groeij geſtremd worden (*w*). Daar by koomt dat de winden hier door veel van hunne veerkragt misſen, en terwyl zy gedurig aanhouden de lucht ligter maaken, en dus de gevolgen van zodanig eene lichte lucht veroorzaaken, welke voor de ligchaamen niet dan ſchadelyk zyn kunnen (*x*). De Ridder PRINGLE zelve merkte de ſchadelykheid van die lang aanhoudende winden, op diergelyke plaatzen, reeds aan (*y*). Geen wonder dus, dat Harlingen, het welk meer aan die oorzaaken is bloot geſteld, een grooter getal dooden telt dan Franeker, het welk 'er minder door aangedaan wordt, en vooral dan Leeuwarden, dat niets van diergelyke oorzaaken te vreezen heeft. — Daarby koomt noch de vochtigheid der lucht, en de daar uit voortſpruitende vochtigheid des gronds en der woonhuizen, welke te Harlingen meer dan te Franeker, te Franeker meer dan te Leeuwarden plaats heeft, en welke, door de uitwaaſeming te beletten, zekerlyk Ziekten, en voornamelyk in den Herfst, wanneer 'er ſchielyke en aanmerkelyke luchtsveranderingen plaats hebben, voortbrengen.

In de waarneeming van den Heer LIND, welke UWelEd. als een bewys voor uwe ſtelling aanhaalt, is niet beweezen, dat het Guarniſoen uit oorzaak van de beſmetting der lucht door zodanige dampen, ziek was. — In tegendeel men kan van de Ziekten, welke Militairen, by het veranderen van hun Guarniſoen krygen, niet tot de meerdere gezondheid of Ziekte der plaatſen beſluiten (*z*).

De geforceerde marſen, die men het volk laat doen, het natte guure weêr, het 's nachts legeren in het veld, de weinige verſchooning, gebrek aan noodwendigheden, en andere oorzaaken, beletten de uitwaaſeming, en bederven de vochten.

Wanneer zy dus in een plaats komen, daar de Lucht de uitwaaſeming niet ſterk bevordert door haare vochtig-

(*v*) Zie VAN DEN BOSCH, XVIIIde D. der *Holl. Maatſch.* p. 289.

(*w*) Zie denzelfden, p. 114.

(*x*) Zie JOB. BASTER, IIIde D. der *Holl. Maatſ.* p. 71. — GAUBIUS *Inſt. Path.* §. 435. VAN DEN BOSCH, l. c. p. 94.

(*y*) Zie hem op de aangeh. plaats, by Dr. VAN DEN BOSCH, p. 292.

(*z*) *Mengelw.* Zie boven, p. 528.

tigheid (*a*), en de ſpyzen, gelyk in Zeeland de Mosſelen, Alykruiken, Oesters, Wilken, kortom de Zeevisch, medewerkt, om de perſpiratie te ſtremmen (*b*); zo is het geen wonder dat een Guarniſoen, het welk zig, meer dan de Stedelingen, in diergelyke ſpyzen te buiten gaat, in zodanig een plaats ziekten krygt: waar van het Zeevolk op de Rhede, meer beweeging hebbende, en zich daar minder in kunnende te buiten gaan, bevryd blyft.

Waarom hooger Landen gezonder zyn dan laagere, hebben wy reeds te voren aangetekend: —— contagieuſe Ziekten behooren niet tot ons beſtek, en dus kunnen de Waarneemingen van de Heeren LIND en TITSING (*c*), niet anders bewyzen, dan dat de Lucht op Zee dikwerf niet beſmettelyk is, daar zy op het Land, door haar gif, Ziekten veroorzaakt. ——— Misſchien is ook in dit geval de levenswyze, en de meerdere rust of beweeging, onder de oorzaaken te tellen.

Een ſnelvlietende Rivier, door een moeras geſtopt, maakt den grond der Stad of Plaats, waar hy doorloopt, zeker vochtiger; de Huizen worden dus ook vochtig, en 'er zyn, derhalven, meer oorzaaken tot belette uitwaasſeming. Zeker is het te gelyk, dat inundatien dikwerf Rotziekten veroorzaaken. ——— Zy maaken eene ſchaarsheid van levensmiddelen, om dat de toevoer geſtremd is; zy vervullen de Lucht dikwerf met arſenikaale dampen (*d*): —— daar komen gemeenlyk gemoedsaandoeningen by, —— en de doorweekte grond moet noodzaakelyk de Huizen, welke niet van behoorlyke grondſlagen, met bekwaame betraste muuren, en boven de peil van het water uitſteekende, zyn bezorgd, nat, koud, en vochtig maaken; en dus zeer geſchikt om de Uitwaasſeming te beletten. ——— Dit is eene oorzaak, welke ten platte Lande, meer dan in de Steden, plaats heeft. ——— Hierom zyn de laagere moerasſige Landen ongezonder; —— om deze reden zyn de Kelders, en Onderhuizen, in de Steden, nadeelig; ——— en even daarom is het ſchadelyk, de ſlaapplaatzen en bedſteden laag by den grond te hebben (*e*). Batavia immers was

(*a*) Zie JOB BASTER, l. c. p. 127.

(*b*) Ibid. l. c.

(*c*) Zie *Aanm.* van den Heer YPEY, p. 446.

(*d*) Zie VAN DEN BOSCH, l. c. p. 276.

(*e*) ——————— l. c. p. 322, 323.

was eertyds gezond, de Rivier had een behoorlyke loozing van haar water: dan nu men den mond van de Rivier geſtopt heeft, zuigt het water in den grond: de Huizen zyn dus vochtiger, en daar door ongezonder. ——— Hier door zyn de Soldaaten, op en by moerasſen gelegerd, of, in cazernen wonende, op diergelyke plaatzen gebouwd, dikwerf, meer aan Ziekten onderhevig, dan die hooger en drooger woonen. Dit bewyst zelfs eene Waarneeming, welke UWelEd. (*f*) aanhaalt. ———. Te Helvoet immers, ſlegts een halve myl van de Vuchtſe moerasſen, was het Guarniſoen gezond, —— daar de Engelſchen, terwyl zy laager plaatzen bewoonden, ziek wierden; —— dit moet men van de meerdere of mindere vochtigheid des gronds, en niet van den verſchillenden dampkring, afleiden. ——— Men kan niet ſtellen, dat die weinig hoogere grond een anderen dampkring had. ——— De hosſchen kunnen die dampen zeker ſchadelyk maaken, zy houden de Lucht op, doen ze ſtilſtaan, en bederven. ——— Zy neemt hoe langer hoe meer uitwaasſemingen van den grond aan, zy wordt dus als het ware geſuperſatureerd door die dampen, en dan wordt zy waarlyk ſchadelyk. ——— Dit bewyst de meerdere ſterfte in Haarlem (*g*), en dit bewyst de Waarneeming van den Heer DACHS te Philippine, van UWelEd. (*h*) aangehaald, allerklaarst. ——— Ons beſluit is dus dat de dampen van ſtilſtaand rottend Water in de gemeene Lucht niet ſchadelyk zyn, of zy moeten opgehouden worden: dan wordt de Lucht 'er als het ware mede over verzadigd, en dan ademen wy, eigenlyk gezegd, geene Lucht, maar rottige dampen, (ten minſte voor een groot gedeelte,) in. ——— Ik zal dit door Natuurkundige Proeven zoeken op te helderen.

De dampen en uitwaasſemingen van ſtilſtaand rottend water zyn, gelyk die van moerasſen, van eenen phlogisticquen aart. ——— De ſchrandere Italiaan VOLTA heeft dit door Proeven beweezen (*i*). Deze Lucht is ontvlambaar, en deelt den dampkring veel phlogiston mede.

(*f*) L. c. p. 448.

(*g*) Zie myne *Aanmerk.* l. c. p. 400. en de Berekening der dooden te Haarlem.

(*h*) L. c. p. 449.

(*i*) Zie de *Pryſv.* van den beroemden Dr. M. VAN MARUM in TEYLER'S *2de. Genootſch.* 1ſte D. p. 53.

de. —— Door de ademhaaling, het vuur, de verrotting en ontbinding der ligchaamen, wordt de Lucht ook phlogisticq (*k*). —— De Lucht kan maar een zekere hoeveelheid phlogiston aanneemen, —— en wanneer zy met phlogiston verzadigd is, is zy onbekwaam ter ademhaalinge, en 'er kan geen vlam noch vuur in beſtaan (*l*).

Hoe meer phlogiston nu de gemeene Lucht heeft, hoe minder zy aanneemen kan; en dus hoe ſchielyker zy ſchadelyk kan worden. —— Ons bloed, namelyk, door het ligchaam circuleerende, ontlast zig gedurig, van een menigte overtollig phlogiston; dat zich met de gemeene Lucht, wyl de dampkring nooit door phlogiston geſatureerd is, vereenigt, en daar door opgeſlorpt wordt. —— Wanneer nu de Lucht met phlogiston geſatureerd is, zo kan zy, dat door het dierlyk ligchaam haar medegedeeld wordt, niet meer opſlorpen; het phlogiston wordt dus in de Longen opgehoopt, en het Dier ſterft, dewyl het, die phlogisticque deelen by zig houdende, onmoogelyk adem haalen kan, en dus den omloop des bloeds in de Longen geſtremd wordt. Dit zyn natuurkundige waarheden, op de Proeven van PRIESTLEY en andere Natuuronderzoekeren ſteunende, die de groote HALLER zelfs, door de ontleedingen van Dieren, die in zodanige Lucht waren omgekomen, bevestigd heeft (*m*).

Uit deze Proeven trekt men een Gevolg, *dat* namelyk *hoe meer phlogiston de gemeene Lucht bevat, hoe ſchadelyker zy is*; en zelfs, deze gevolgtrekking bewyst men door Proeven, waar uit blykt, dat een Dier, in een Lucht, daar minder phlogiston in is, langer blyft leeven, dan in eene Lucht, welke met meer phlogiston bezwangerd is. —— Dog, zo men de Proeven overweegt, waar door het betoogd is, dat een Dier niet eer ſterft in beſloote Lucht, voor dat het de Lucht met phlogiston geheel heeft opgevuld (*n*); zo is het ontegenſpreekelyk, dat de ſcha-

(*k*) Vergel. de *Verh.* van den Geleerden DEIMAN, en den kundigen PAATS VAN TROOSTWYK, *over het nut van den groei*, enz. p. 13, 14. met Dr. VAN MARUM, l. c.

(*l*) Zie PRIESTLEY *on differents kinds of Air.* —— En de aangeh. *Verhandeling.*

(*m*) Zie HALLER *Auctar. ad Phyſiol. lib. VIII. ſect. III.* p. 20.

(*n*) Zie VAN MARUM, l. c. p. 38.

ſchadelykheid der phlogisticque Lucht voor het dierlyk leven, alleen daar uit voortſpruit, dat het Dier zyn phlogiston aan zodanige Lucht niet overgeeven kan. —— Zo lang dan de Lucht bekwaam is, om het overtollig gedeelte phlogiston, het welk een Dier ontlast, op te ſlorpen; zo kan men ook zodanig eene Lucht niet ſchadelyk noemen. —— Want, ſchoon het zeker is, dat Lucht, met een zeker gedeelte phlogiston bezwangerd, minder geſchikt is, voor het leven van een Dier, dan gedephlogisticeerde Lucht, wanneer men ze onder een recipient, of molglas, affluit, —— zo kan men egter uit deze Proef niet beſluiten, dat eene gedephlogisticeerde dampkring geſchikter zyn zoude voor het dierlyke leven, dan die met een zekere hoeveelheid phlogiston bezwangerd is. —— De reden immers, waarom een Dier onder een glas in gedephlogisticeerde Lucht langer leeft, hangt ſlegts alleen daar van af, dat zodanige Lucht meer geſchikt is, om phlogiston aan te neemen. —— Noch het eene, noch het andere, Dier, ſterft immers, voor dat de Lucht met phlogiston geſatureerd is, dat is, voor dat zy ongeſchikt is om het overtollige phlogiston, het welk het Dier ontlast, op te ſlorpen. Dit heeft men niet genoeg in het oog gehouden, in het maaken van gevolgtrekkingen, tot de ſchadelykheid van het phlogiston.

De ſchrandere Schryvers van de doorwrochte Verhandeling, *over het nut van den groei der Boomen, en Planten, tot zuivering der Lucht*, zyn de eenigſte, voor zo verre ik weet, welke dit in haare gevolgtrekkingen in het oog gehouden hebben; —— zy beweezen de ſchadelykheid van de Lucht, met phlogiston verzadigd, voor het dierlyk leven: dan zy toonden te gelyk aan, dat de phlogisticque Lucht, niet dan nadeelig, voor onze gezondheid zyn konde, terwyl zy eene te groote hoeveelheid phlogiston uit onze Longen zouden opneemen, en dus ons ligchaam verzwakken, en de levensgeesten moest uitputten (*o*).

En waarlyk de ondervinding bevestigt deze, op Proeven en Waarneemingen gebouwde, redeneeringen. —— Een naauwkeurig Waarneemer (*p*) merkte op, dat de ſtuipen menigvuldiger, langduriger, en hardnekkiger waren op de bergen, dan in laager liggende plaatzen. Hy leide dit

(*o*) Zie de aangeh. *Verh.* p. 24 en 25.

(*p*) VIRIDET, *Traité des Vapeurs*, p. 184.

dit van het zuur in de Lucht af, — en misschien niet te onregt, — daar het zeker is, dat, naar maate de Lucht minder phlogiston heeft, zy zo veel te meer vaste Lucht, die van een zuuren aart is, bevat; dewyl die vaste Lucht door het phlogiston uit de gemeene Lucht gepraecipiteerd wordt; gelyk de Heeren DEIMAN en PAATS VAN TROOSTWYK (*q*) beweezen hebben. Dat de Lucht op hooge bergen ligt is, hebben veele Reizigers aangetekend, en door Proeven met den Barometer bevestigd. ——— Dan het is nu daarenboven door Proeven met de Eudiometer van den Heer LAUDRIANI gebleken, dat de Lucht op de bergen, naar de verschillende hoogten, een verschillende hoeveelheid phlogiston bevat; — dat zy op de toppen der bergen veel minder phlogiston heeft, dan op de laagere vlakte; — en deze mindere hoeveelheid phlogiston gaat met eene verminderde zwaarte gepaard. ——— Misschien zyn wy de zwaarte der Lucht voor een gedeelte aan het phlogiston verschuldigd.; ——— het is ten minste zeker, dat de phlogisticque Lucht haare uitgebreidheid vermindert, naar gelang zy phlogiston aanneemt. ——— Het is waar de vaste Lucht praecipiteert: dan kan men daar van wel eene vermindering van een derde gedeelte der Lucht, door de vlam van een kaars, afleiden (*r*)? Dit vereischt nadere Proeven, eer men iets zekers kan bepaalen. ——— Het is ons genoeg, als wy aantoonen, dat zodanige min phlogisticque Lucht schadelyk is. ——— ZIMMERMAN (*s*) zegt, dat het Zenuwgestel niet alleen, maar ook de Ziel, door de Lucht op hooge Bergen aangedaan wordt. ——— En schoon men voorbeelden vindt van Reizigers, die op den Berg *Pichincha* in Peru, op de Piek van *Teneriffa*, enz. zonder nadeel geklommen zyn, zo bewyzen egter de Waarneemingen, by HALLER (*t*) aangehaald, en het voorbeeld van JOSEPH A COSTA zelve, die een bloedspuwing op het Pyreneesche gebergte van deze oorzaak kreeg (*u*); de schadelykheid dier dephlogisticque Lucht in het algemeen, onwederspreekelyk. ——— Niemand immers zal alle

(*q*) Zie de aangeh. *Verh.* l. c. p. 21.

(*r*) Zie VAN MARUM, l. c. p. 9.

(*s*) Vor der erfahrung.

(*t*) *El. Phyf. Tom.* III. p. 197.

(*u*) HALLER, *ibid. in not.*

le deze gevallen van vermoeidheid afleiden, daar men Reizigers waargenomen heeft, welke 'er met Rytuig na toegevoerd, en aan dezelfde ongemakken onderworpen geweest zyn. ——— CHEYNE (*y*) zegt, die Lucht veroorzaakt onmacht; —— en HALLER heeft waargenomen, dat de Zwitsers, die zwak van Long zyn, op hoogere plaatzen zeker omkomen (*w*). ULLOA heeft dit in zyne Reisbeschryving (*x*) ook aangetekend.

De Almachtige Schepper heeft dus het phlogiston in de Lucht, als nuttig en noodzaakelyk voor het dierlyk leven, gebracht; hy heeft bronnen gegeeven, waar uit de Lucht met eene genoegzaame hoeveelheid phlogiston bezwangerd worden kan. Onderaardsche vuuren, brandende Bergen, de menigte Vuuren, welke 'er op den Aardbodem gestookt worden, de Dierlyke uitvloeizelen, de rotting en ontbinding der Ligchaamen, de Planten by nacht of in de schaduw (*y*), de Wortels, Bloemen en Vruchten, zyn alle zo veele Bronnen, welke het phlogiston aan de Lucht mededeelen (*z*). Het moet dus tot het dierlyk leven noodzaakelyk en heilzaam zyn (*a*). Men zou immers de Almacht en de Wysheid van het Opperwezen, door het tegendeel te stellen, te kort doen. ——— Dan, deze Lucht zou door het phlogiston kunnen gesuperfatureerd, en dus schadelyk aan het dierlyk leven, worden; ja wat meer is, zy was reeds voor eeuwen een vergif voor ons geweest, waren 'er geene herstelmiddelen welke de zuiverheid des dampkrings in stand hielden, en als het ware het evenwicht van het phlogiston, met de andere bestanddeeden der Lucht, bewaarden. ——— De Lucht moest altyd geschikt zyn, om phlogiston te kunnen ontvangen; zy moest het overtollige phlogiston, daar een Dier zich van ontlast, tot zich kunnen neemen, en opslorpen. ———

Zo

(*y*) *De Sanitate infirm. tuend.* p. 14.

(*w*) *Ibid.* l. c.

(*x*) *Voijage.* p. 59.

(*y*) Zie INGENHOUSZ, *Exper. upon Vegetab. Lond.* 1779. P. II. Sect. V.

(*z*) Zie VAN MARUM, l. c. p. 72.

(*a*) De Zeeuwsche Kalveren, en Lammeren, die op de schorren, daar de Lucht zeer phlogisticq is, weiden, zyn overal zeer getrokken: en dit is mede geen bouzelachtig bewys voor het heilzaame der phlogistieque lucht. Zie JOH BASTER. l. c. p. 126.

Zo lang zy daar toe bekwaam is, is zy niet ſchadelyk voor het Dierlyk leven. —— De beroemde PRIESTLEY. deed ons het eerst bezeffen, dat de Boomen en Planten dit overtollig phlogiston uit de Lucht opſlorpten. —— INGENHOUSZ bewees, dat zy zelve gedephlogisticeerde Lucht aan den dampkring mede deelden; — of liever, dat de Lucht, welke de Planten phlogisticq inademden, door dezelve gedephlogisticeerd, dat is, zonder phlogiston uitgeademd wierdt; voornamelyk wanneer zy aan het licht of de warmte wierden blootgeſteld. —— Doctor DEIMAN, en de Heer PAATS VAN TROOSTWYK, herhaalden die Proeven in ons Land, en beweezen, dat de Planten, met het inademen van het phlogiston, vaste Lucht uitademen; —— welk eene fraaije overeenſtemming! Dat het zelfde phlogiston, het welk ons ſchadelyk zou kunnen worden, de Planten tot voedzel ſtrekke. —— Het water dient mede tot verbetering der Lucht.

Phlogisticque Lucht, en wel die met phlogiston geſatureerd is, wordt door 't ſchudden van het water weder zuiver, en geſchikt tot de ademhaaling (*b*). —— Het water, aan de zonneſchyn blootgeſteld, geeft eene groote hoeveelheid dephlogisticque Lucht (*c*); — en zuivert dus de Lucht op meer dan eene wyze. Dit zyn de herſtelmiddelen, welke tot noch toe ons bekend zyn, en welke zo veel te ſterker werken, als de Lucht met meer phlogiston bezwangerd is (*d*).

De Natuur heeft zeker nog meer middelen: de bewerkingen in het ryk der Delfſtoffen brengen misſchien ook hier toe iets by; voornamelyk, dewyl men weet, dat uit de kalken der Metaalen, en andere aardachtige ſtoffen, met Mineraal zuuren verëenigd, door de warmte, de gedephlogisticeerde Lucht ontwikkeld wordt (*e*).

Dan tot het herſtel der Lucht is het nodig, dat zy behoorlyk verdund, verfynd, en het phlogiston 'er in verſpreid wordt. —— Hier toe heeft de natuur ook haare werktuigen. —— De dampen, welke door de Zon opgenoomen, en met de Lucht verëenigd, haar phlogiston aan dezelve mededeelen, maaken door hunne veerkracht de

(*b*) Zie HALLER *Auctar.* l. c. p. 21.

(*c*) Zie PRIESTLEY Vol. II. p. 64. VAN MARUM, l. c. p. 28.

(*d*) Zie Dr. DEIMAN en PAATS VAN TROOSTWYK, l. c. p. 104.

(*e*) Zie VAN MARUM, p. 20.

de Lucht gaande, veroorzaaken dus wind, en hier door nieuwen toevoer van minder phlogisticque Lucht (*f*). De Winden zelve, het ſtroomende Water, de ritſelende bladeren der Boomen en Plantgewaſſen, de Zon, de Vuuren, en wat dies meer is, beweegen den dampkring, en verdeelen dus die dampen; —— om van geene Regens, Hagel, Sneeuw, Donder, Blixem, of andere Verhevelingen te melden. ——— En waarlyk, die beweeging des dampkrings is ons, in veele opzichten, voordeelig; —— want, buiten dat zy de rotting verhindert, zo wordt het phlogiston behoorlyk door de Lucht verſpreid, —— en de verwandſchap van de Lucht, met het phlogiston, maakt ook, dat het evenredig in den dampkring verdeeld blyft. —— Daar immers de Lucht, waar in een kaars gebrand heeft, door een zevende gedeelte gedephlogisticeerde Lucht, weder geſchikt wordt tot het dierlyk leven (*g*); zo moet de uitwerking der Winden, en der gedephlogisticeerde Lucht, welke de Plantgewaſſen, en het Water, ontwikkelt, ook voordeelig zyn voor onzen dampkring.

Derhalven is de Lucht, met phlogisticque deelen bezwangerd, heilzaam voor het leven der Dieren en Plantgewaſſen.

Plaatzen die eene dampkring hebben, met minder phlogiston, zyn zelfs ſchadelyk voor de gezondheid. ——— Was, by voorbeeld, te Harlingen de Lucht meer phlogisticq, zo zouden de Boomen 'er weeldriger groeijen, de dampkring zou luwer zyn, en 'er zouden waarſchynelyk minder Menſchen ſterven. ——— De Waarneeming van FOTHERGILL bewyst immers, dat die luwheid in de Steden voordeelig is, —— dus leeven de Inwoonders van London, aan den Zuidkant der Stad, voordeeliger, de Boomen groeijen 'er weeldriger, (ſchoon in een gedurige rookkolom), dan aan den Noordkant dier Stad (*h*), daar de Lucht zuiverer is.

Zy kan egter ſchadelyk worden door toevallige oorzaaken, — dog deze maaken zelfs gedephlogisticeerde, dat is, de zuiverſte, Lucht nadeelig. ——— Wanneer namelyk Lucht afgeſlooten, en van den gemeenen dampkring geheel wordt afgeſcheiden, wanneer 'er geene werktuigen omtrent zyn, die de Lucht in beweeging brengen, en haar overtollig phlogiston wegneemen kunnen, wanneer 'er even-

(*f*) Zie MUSSCHENBROEK, *Introductio ad philoſoph.* §. 55.

(*g*) Zie DEIMAN en PAATS VAN TROOSTWYK, l. c. p. 14.

(*h*) *Mengelw.* Zie boven, l. c. p. 442.

evenwel gedurige bronnen zyn, die zodanig eene afgeſlooten Lucht met phlogiston opvullen, —— dan, dan eerst wordt de Lucht ſchadelyk voor het dierlyke leven, wyl zy, in dit geval, het overtollige phlogiston, dat zig by een Dier ontwikkelt, niet opſlorpen kan.

Dit ſchynt dierhalven plaats te hebben in de Grotta Del-Cane by Napels, in de Perouls by Montpellier, aan de Pontynſche moerasſen, in Putten en Kelders, welke in langen tyd aan de friſſche Lucht niet zyn blootgeſteld, in Zieken- en Gasthuizen, op onze Oorlogſchepen, in digtgeſlotene Kamers en Vertrekken, daar veel Menſchen zyn, daar kaarſen, of brandende koolen, de gemeenſchap van de buitenlucht noodzaakelyk maaken, — en zelfs in onze Kerken; en daarom is op alle die plaatzen de Lucht ſchadelyk.

De ſtank is geen teken van de ſchadelykheid der Lucht; ——— Stinkende Lucht kan zeer geſchikt voor de ademhaaling zyn; dit leeren ons de Proeven van de Heeren DEIMAN en PAATS VAN TROOSTWYK (*i*). Deze proefneemingen nu krygen zo veel te meer krachts, zo men den loop der Herfſtziekten te Amſterdam nagaat, het verband dat zy met den ſtank der burgwallen hebben, onderzoekt, en ze, met die in andere plaatzen waargenomen worden, daar de Lucht minder phlogiston heeft, vergelykt.

Te Amſterdam immers zyn de Herfſtkoortzen niet kwaadaartig, niet hardnekkig; wy hebben, zedert het jaar 1727, geene kwaadaartige epidemie gehad: de grootte van de Stad maakt dat de gewoone epidemiën altyd meer Menſchen aantaſten: dog de dooden zyn altyd minder, in evenredigheid, naar die van andere Steden (*k*). ——— Daarenboven is 'er geen verband tuſſchen den Stank der burgwallen, en de Herfſtziekten. ——— In het Voorjaar, en dat wel in de maand May, ſterven hier de meeste Menſchen (*l*). In den Zomer, wanneer 'er de ergſte ſtank is van de burgwallen, zyn hier de minſte Zieken (*m*). In het Najaar, daarentegen, wanneer 'er geen of minder ſtank is, wanneer de ſtormen en regens het allermeest plaats hebben, en de Lucht

(*i*) Zie Dr. DEIMAN en PAATS VAN TROOSTWYK, l. c. p. 15. in de Aant.

(*k*) Zie VAN DEN BOSCH, l. c. p. 288. Uitgez. Verhand. Ao. 1759——1765.

(*l*) Zie den Heer LE FR. VAN BERKHEY, *Nat. Hiſt. van Holland*, IIIde D. p. 1758.

(*m*) Zie de Lysten van den Heer KERSSEBOOM, l. c. p. 1758.

Lucht dus meer bewogen en gezuiverd wordt, vindt men veel meer Ziekten, dan in den Zomer; —— en dat wel Ziekten, welke ons geheele Land door waargenomen worden: kwamen zy van den ſtank der burgwallen, zy zouden eene min of meer verſchillenden aart hebben. De drooge hitte, die, of lang aanhoudende is, of, op ſterke regenvlaagen, volgt, en andere te voorengemelde oorzaaken, zyn dus hier ook de oorſprong der Herfſtkoortzen. —— De gedurige regens en ſtormen hebben ons in dit jaar, zo wel van die drooge hitte, als van haare uitwerkzelen, de Herfſtziekten namelyk, vry doen blyven. —— De burgwallen hebben egter, in October, tegens gewoonte, ſterk geſtonken; —— en het heugt de oudſte Geneesheeren niet, van zo weinige Ziekten, in die maand, hier te Amſterdam te hebben waargenomen. —— De kundige VAN DER HAAR bekent, dat hy evenmin Ziekten in 's Hertogenbosch, als te Amſterdam, van die moerasſige ſtinkende dampen heeft waargenomen (*n*). Een beroemd Geneeshoer dezer Stad heeft my medegedeeld, dat 'er, by den aanleg van een Sluis, op de Nieuwemarkt, zodanig een ſtank veroorzaakt wierdt, dat men ze naauwlyks verdraagen konde. —— Hy had 'er egter niet alleen geene Ziekten omtrent waargenomen, maar zelfs van vyftig Menſchen, zo Inboorlingen als Vreemdelingen, welke 'er dagelyks, gedurende twee maanden, aan werkten, is 'er geen een zo als hem door onderzoek gebleken is, ziek geworden.

Eindelyk zo zyn de Herfſtziekten niet minder gemeen op andere plaatzen daar de Lucht minder phlogiston heeft. —— In de Beverwyk beſlaat het Zilver nooit, en de Herfſtziekten zyn 'er gemeener en hardnekkiger, dan te Amſterdam; —— Dr. VERVEER, en Dr. VAN DEN BOSCH (*o*) zyn myne getuigen. —— Te Delft, alwaar de Dampkring gezonder geacht wordt, de Wateren nooit rotten of ſtilſtaan, en de Lucht de vrye doorſtraaling heeft, neemt men de Herfſtziekten zo wel waar als op andere plaatzen (*p*). In Gelderland, en wel in Nymegen, die men voor de gezondſte Stad der zeven Provincien houdt, zyn de Ziekten in het Najaar van eenen meer rotachtigen aart, en dus kwaadaartiger dan hier (*q*).

Am-

(*n*) Zie VAN DEN BOSCH, l. c. p. 140, 141.
(*o*) Zie —— l. c.
(*p*) Zie —— l. c. p. 495--500.
(*q*) Zie —— p. 144, 145.

Amſterdam is dan zeker een der gezondſte Steden van ons Land. —— De Heer KERSSEBOOM berekende immers, reeds in zyn tyd, dat 'er hier meer Menſchen gebooren wierden dan 'er ſtierven (r). En 'er is geene reden, waarom dit nu noch geen plaats zou vinden; —— en onderſtelt eens voor een ogenblik, het was nu zo niet meer; —— zo kon men die meerdere ſterfte nergens anders dan aan de vermeerdering der weelde en wellust toeſchryven. —— Want de geſteldheid der Stad is zedert vyftig jaaren niet merkelyk veranderd. —— Dog, ſchoon 'er misſchien nu meer Menſchen ſterven, zo worden 'er ook meer gebooren, het getal immers der Inwoonderen is, zints vyftig jaaren, merkelyk vermeerderd; —— en de huwlyken zyn hier ook menigvuldiger dan elders: niet alleen in ons Land, maar zelfs meer in getal dan te Parys (s). De Menſchen bereiken hier, daarenboven, een hoogeren ouderdom (t). —— Het welk alles de gezondheid der Stad onwederſpreekbaar betoogt.

Te Haarlem zyn de huwlyken veel zeldzaamer (u), en het getal der dooden was, reeds ten tyde van KERSSEBOOM, grooter dan dat der geboorene (v). Hoe veel te meer moet dit nu plaats hebben, daar de Herfstziekten 'er 's jaarlyks eene zo groote verwoesting aanrechten. —— Ja zelfs daar 'er noch onlangs aan de Zinking-Koorts, in het Voorjaar, zo veele Menſchen omgekomen zyn.

Amſterdam is dus om den ſtinkenden damp van haare Burgwallen niet ongezond; — in het tegendeel, de dampkring dier Stad is heilzaam voor de gezondheid haarer Inwoonderen, dewyl deze altyd geſchikt is, om het phlogiston, dat zich uit het dierlyk ligchaam ontwikkelt, aan te neemen en op te ſlorpen. En hier toe zal de Lucht zo lang geſchikt zyn, als zy met den geheelen dampkring gemeenſchap heeft; zo lang het water door de grachten vloeit,

(r) Zie BERKHEY, l. c. IIIde D. p. 1150. Vergel. met p. 1772. en de Lysten van den Heer KERSSEBOOM.

(s) Zie ZUSZMILCH, I. Th. l. c. p. 137.

(t) Zie BERKHEY, IIIde D. p. 1778. verg. met de Doodenlysten van het jaar 1781, in de *Geneesk. Jaarboeken* opgegeeven.

(u) Zie ZUSZMILCH, l. c.

(v) Zie BERKHEY, l. c.

vloeit, en haare boorden met Boomen omcingeld zyn; zo lang geene Bosſchen de vrye doorſtraaling der Lucht hinderen, noch andere beſchutſels den dampkring zullen ſtil doen ſtaan.

Wy hebben dus het eerſte Lid der Vraage zo duidelyk mogelyk beantwoord; —— wat aangaat het tweede Lid, of men namelyk zodanige Lucht, als een voorbehoedend middel tegen alle kwaadaartige Koortzen, zoude moeten houden? daar zullen wy maar alleen op aanmerken; dat zodanige Lucht waarlyk heilzaam is, in ſommige Ziekten, als Borſtkwaalen b. v. van een Teeringachtigen of Asthmaticquen aart.

Hierom vindt men te Amſterdam de Teeringen, Asthmata, enz. veel zeldzaamer dan in den Haag en in Rotterdam (*w*): hierom zyn zy in Zeeland ook minder in getal (*x*). Phlogisticque Lucht is voor zodanige Lyders eene balſem. —— Zy koomt na genoeg overeen met de Uitwaasſemingen van brandbaare Gommen en Harſten, welke men Teeringachtigen aangeraaden heeft, — zy doet dezelfde uitwerkzelen op ons ligchaam, als de Lucht in de Beesten-ſtallen, waar van de Heer READ zeer goede uitwerkzelen op Teeringachtigen gezien heeft (*y*). —— Het ſchynt dat diergelyke Lyders de groote hoeveelheid vaste Lucht, welke 'er in een meer gedephlogisticeerden dampkring, op hoogere plaatzen is, niet verdraagen kunnen (*z*). Een gevoelige Lyder, aan een Borſtkwaal ſukkelende, kreeg, zo dikwerf hy van Amſterdam te Loenen kwam, een aanval van het Asthma, het beterde niet, voor dat hy de Amſterdamſche Lucht ademde. —— Dan is die phlogisticque Lucht het behoedmiddel van alle kwaadaartige Koortzen? — Ik geloof niet, dat iemand dit ooit beweerd heeft, of beweeren zal; die de oneindige oorzaaken dier Koortzen, zo wel binnen als buiten ons ligchaam, nagaat. —— Dan dit is zeker, dat men te Amſterdam, daar zodanige Lucht is, weinige Rotziekten, Roode Loop, of andere beſmettelyke kwaalen waarneemt. —— Terwyl zy egter in Gelderland, en Overyſel, alwaar de Lucht minder phlogiston heeft, gedurig heerſchen. —— Dit is zeker dat men reeds voor lang eene zodanige Lucht gebruikt heeft,

(*w*) Zie VAN DEN BOSCH, p. 28, 29, 186, 188. in een Aant.

(*x*) *Ibid.* p. 130. verg. p. 340.

(*y*) *Sur les effets ſalutaires du ſejour des etables dans la phthiſie.*

(*z*) Verg. HALLERS Aanmerking, p. 537 aangehaald.

heeft, om de pest af te weeren, en het gif van de plaats, daar het zich ophield, te verwyderen, met een goed gevolg. —— Men brandde immers groote Vuuren, waardoor de Lucht met phlogiston bezwangerd wierdt. Dan of men hier uit tot de voorbehoedende kracht van de phlogisticque Lucht tegen kwaadaartige Koortzen besluiten mag, zal ik niet beslisfen, — ik laat het aan uw wys oordeel over; terwyl ik de eer heb van my, met hoogachting, te noemen,

Wel Edele zeer Geleerde Heer,

UWelEd. zeer Gel. onderdaanige Dienaar,
J. P. MICHELL.

Amsterdam, den 8 Nov. 1782.

WYSGEERIGE TWYFELINGEN AAN DE GELEERDEN VOORGESTELD.

Door den Heer DE LA COUDRENIERE.

(*Journal de Physique. Juin.* 1782.)

Indien het waar is, gelyk DESCARTES, reeds ten zynen tyde, beweerde, dat een rechtschaapen Natuurkundige niets moest vaststellen, en leeren aan alles te twyfelen, mogen wy zeggen, dat deeze Geestgesteltenis bovenal noodzaaklyk mag gekeurd worden, om zich te hoeden tegen eenige valsche beginzelen, in de Hedendaagsche Natuurkunde ingesloopen.

Men heeft geschreeven, en men herhaalt het alle dagen, *dat Groot en Klein niets volstrekts hebben*, dat een Lichaam niet klein of groot moet geagt worden, dan in vergelyking met een ander Lichaam. Volgens dit beginzel hebben beroemde Natuurkundigen beweerd, dat de Voortteeling niets anders is dan eene Ontwikkeling, dat wil zeggen, dat de eerste Mensch, het eerste Paard, de eerste Muis, ieder, alle de Menschen, Paarden en Muizen in zich bevatte, die tot het einde der wereld zullen gebooren worden, en dat alle deeze op zichzelven staande weezens alleen zich agtereenvolgende ontwikkelen, alle reeds de een in den ander gevormd zynde, in de evenredigheid van een volwasfen Dier tot de Vrugt in het zaad opgesloten; op dezelfde wyze zyn alle Gewasfen by de Schepping gevormd: de eerste Ei-

ken-

kenboom beheisde in zich alle de Eikenboomen, die vervolgens groeyen, in de evenredigheid van een Eikenboom en een Eikel.

Dit Stelzel, thans bykans geheel verlaaten, zou ik hier geene plaats gegeeven hebben, indien een ander Stelzel, niet min ongelooflyk, desgelyks niet beweerd geworden was door Natuurkundigen van grooten naam, en die op het zelfde beginzel bouwen. Over de Wonderen des Heelals handelende, hebben deeze Geschiedschryvers der Natuure gezegd, dat de *Microscoop-Diertjes*, ten opzigte van anderen, veel kleinder zyn, gelyk als een *Olyphant*, ten opzigte van een *Ziertje*; en dat deeze tot andere nog veel kleinder in dezelfde evenredigheid staan; deeze weder tot andere, al kleinder en kleinder tot in het oneindige. Maar, dat wy, zonder ons in te laaten tot het nagaan van alle gevolgen, welke men uit dergelyk eene veronderstelling zou kunnen trekken, alleen de ondervinding raadpleegen, de Natuur vraagen ten aanzien van de orde en overeenstemming, welke zy in 't Heelal heeft vastgesteld.

De Viervoetige Dieren leeven doorgaands veel langer dan de Kruipende, deeze langer dan de Insecten, en de laatste langer dan de Microscoop-Diertjes. Dit zelfde neemen wy waar in het groeyend Ryk: Boomen duuren langer dan Heesters, deeze langer dan Kruiden, en de laatste langer dan Eendagplanten. De Leevensduur is, derhalven, over 't algemeen, geëvenredigd aan de kragt en grootheid van elk Schepzel. Ik weet 'er zyn uitzonderingen op deezen regel. De Mensch, by voorbeeld, leeft langer dan een Paard of een Koe: maar dit bewyst niets tegen de algemeene orde van den Leevensduur in elk geslacht. Dit beginzel, op waarneeming gegrond zynde, dunkt het my, dat, indien 'er Diertjes waren, klein genoeg, om, ten opzigte van de *Microscoop-Diertjes*, even 't zelve te zyn als een *Ziertje* tot een *Olyphant*, derzelver bestaan niet meer dan één oogenblik zou weezen: en dat eindelyk de veronderstelde nog veel kleinder Diertjes geen tyd altoos zouden hebben om te bestaan.

Wanneer de Verbeeldingskragt der Wysgeeren eens verhit is, gaat zy zo verre dat de bedaarde Reden haar niet kan volgen. Men heeft de vermetelheid gehad, om te beweeren, dat elk ondeelbaar deeltje (*Atome*) een Heelal kon bevatten, waarin Zonnen, Planeeten, en Inwoonders bestonden, in dezelfde evenredigheid als die Weezens bestaan in het zigtbaar Heelal, waarvan wy een gedeelte uitmaaken. —— Hoe veele andere, even onredelyke, verborgen-

he-

heden heeft men uitgevent, en door den druk gemeen gemaakt? Indien de byzondere uitgeſtrektheid van elk Lichaam geen volſtrekte grootheid is betrekkelyk tot die van 't Heelal, waarom zegt men dan nog, *dat het geheel evenredig is aan zyne deelen?* In deezer voege zouden veele onzer *Axiomas*, of eerſte waarheden, tegen elkander ſtryden, als men zich de moeite gaf om ze met elkander te vergelyken: en zou men dan de algemeene twyfeling der *Sceptici* kunnen wraaken!

Ik wil liever gelooven, dat het Maakzel des Heelals niets wilds, niets onbepaalds, hebbe. Alles in de Natuur is zamen verknogt, en volgt uit elkander: alles is eindig, met betrekking tot het geheel, gelyk het betrekking heeft tot de deelen. De eenvoudige en kragtdaadig werkende Natuur volgt een plan, een algemeen ſtelzel, waar van orde en overeenſtemming den grondſlag uitmaaken. De uitgeſtrektheid en duurzaamheid van alle Weezens op zichzelven zyn bepaald, zo in 't groot als in 't klein; en in de drie Ryken zyn paalen van grootte, welke de kragten der Natuure niet kunnen overſchreeden. Veronderſteld zynde, dat een Dier van eene overmaatige monſterâgtige grootte zich kon vormen, men mag vry gelooven, dat het zou omkomen eer het zynen waschdom verkreegen hadt, en zyne ſoort niet zou kunnen voortzetten. — In deezer voege zyn alle Weezens op zichzelven betrekkelyk tot de plaats, welke zy in 't Heelal beſlaan, en men kan dit Heelal aanmerken als een Weezen op zichzelven, 't welk eene menigte van andere Weezens bevat; wier uitgeſtrektheid en duurzaamheid noodzaaklyk bepaald zyn naar rede van de algemeene zamenſtemming.

Deeze denkbeelden, die my eenvoudig en baarblyklyk voorkomen, zullen zeker allen niet ſmaaken: want, naa beweerd te hebben, dat Groot en Klein op zichzelven volſtrekt niets zegt, heeft men ſchitterende Stelzels gebouwd die men noode zal verlaaten. Terwyl ik, nogthans, denk, dat waare Geleerden de Waarheid boven Stelzels agten, bid ik hun deeze Zwaarigheden, welke ik hun mededeel, op te losſen en myne Twyfelingen te verdryven; zulks zal my kunnen verſtouten om hun nieuwe, over andere ſtukken der Hedendaagſche Natuurkunde, voor te draagen.

DE

DE VRAAG, WAT IS EEN AMERICAAN? DOOR EEN AMERICAAN BEANTWOORD.

(*Uit het Engelsch.*)

Ik wenschte wel te weeten, welke denkbeelden het Verſtand, welke aandoeningen het Hart, vervullen van eenen kundigen *Engelschman*, wanneer hy eerst den voet in *America* aan land zet. Hy moet zich grootlyks verblyden, dat hy een tyd beleeft, waar in dit ſchoone Land ontdekt en bevolkt is, hy moet noodwendig zyne Volks-hoogmoed gevoelen, als hy die keten van Vastigheden ziet, welke deeze uitgeſtrekte kusten vercieren. Wanneer hy tot zichzelven zegt, dit is het werk myner Landgenooten, die, toen zy door Partyſchappen gedreeven, door veelvuldige elenden en behoeften aangetast wierden, rustloos en onverduldig, herwaards de toevlugt namen. Zy bragten met zich hunnen Volksaart, aan welken zy voornaamlyk verſchuldigd zyn de Vryheid, die zy genieten, de Goederen welke zy bezitten. Hier ziet hy de vlyt zyns Geboortelands op eene nieuwe wyze ten toon geſpreid, en ontdekt, in het werk der Ingezetenen, de eerſte vrugtbeginzels van alle *Kunſten*, Weetenſchappen en Bevlytiging, die in *Europa* bloeijen. Hier beſchouwt zyn oog ſchoone Steden, groote Dorpen, uitgeſtrekte Velden, en een ongemeeten Land, bezet met geſchikte Wooningen, voorzien van goede Wegen, vrugtbaare Boomgaarden, vette Weidlanden, gemaklyke Bruggen, ter plaatze waar, een honderd jaaren geleden, alles wild, woest en onbebouwd lag.

Welk eene aaneenſchakeling van aangenaame denkbeelden moet zulk een ſchoon Tooneel in hem verwekken: 't levert een verſchiet op, 't welk een braaf Burger niet kan nalaaten met het hartſtreelendst genoegen te vervullen. De eenige zwaarigheid is gelegen in de wyze, om zulk een wyd Veld over te zien. Hy heeft den voet gezet op een nieuw Vastland: eene hedendaagſche Maatſchappy biedt zich zyner beſchouwing aan, verſchillende van 't geen hy tot nog gezien heeft. Dezelve beſtaat niet, als in *Europa*, uit groote Heeren, die alles bezitten; en eene menigte Volks, die niets heeft. Hier zyn geen Aanzienlyke Familien, geen Hoven, geen Koningen, geen Biſchoppen; hier is geen Kerklyke Heerſchappy, geen onzigtbaare Magt, die aan weinige eene zigtbaare byzet; hier vindt men geen groote Manufac-

tu-

turiers die duizenden werk verſchaffen, geen verregaande verfyningen der Weelde. De Ryken en Armen zyn zo verre niet van elkander onderſcheiden en afgezonderd, als in *Europa*. Eenige weinige Steden uitgezonderd, zyn wy alle Landbouwers, van *Nieuw-Schotland* af tot *West-Florida* toe. Landbouwers verſpreid over een ongemeeten Landſtreek, met elkander gemeenſchap houdende, door welaangelegde wegen en vaarbaare rivieren, vereenigd door de zagte banden van een minzaam Staatsbeſtuur, allen de Wetten eerbiedende, zonder voor derzelver magt te vreezen: dewyl ze de billykheid zelve zyn. Wy voelen ons allen bezield met een geest van vlytigheid, die onbedwongen en onbepaald is: vermids ieder voor zichzelven werkt. Indien hy reist door onze boerſche Landſtreek ontdekt hy geen vyandlyk Kasteel, geen trotsch Heerenhuis, 't welk afſteekt by de laage en elendige Hut, waar Mensch en Vee gebrekkyk, morsſig en behoeftig zamen woonen. Eene bevallige eenpaarigheid, waar in elk blykbaar zyn beſcheiden deel geniet, belpeurt men in onze Wooningen. Het geringſte onzer Huizen is een droog en voeglyk verblyf. Regter of Koopman zyn de grootſte tytels in onze Steden. 'Er zal eenige tyd verloopen, eer hy kan te regt raaken met ons Woordenboek, zo ſchaars in woorden van Waardigheid en Eertytels. Op Zondag ontmoet hy eene menigte van braave Boeren met hunne hupſche Vrouwen, allen gekleed in eigen gereed gewaad, te paarde zittende of rydende in hunne eenvoudige wagentjes. Onder hun is geen Schildknaap, uitgezonderd de ongeletterde Overheidsperſoon. Hy ziet een Leeraar zo eenvoudig als zyne Gemeente, een Landman, die niet leeft van anderer arbeid. Wy hebben geen Prinſen, voor welken wy werken, hongeren, en ſterven: en leveren de volmaaktſte Maatſchappy in de wereld op. Hier is de Mensch vry, gelyk hy behoort te weezen, en deeze bevallige gelykheid is zo voorbygaande niet als veele andere. 't Verloop van verſcheide eeuwen zal de oevers onzer groote Meiren niet vervuld zien met Inlanderen, noch de onbekende grenzen van *Noord-America* geheel bevolkt. Wie kan zeggen hoe verre zy zich uitſtrekken? Wie de millioenen van Menſchen bepaalen, welke het kan bevatten en voeden? want geen *Europiſche* voet heeft tot nog de halve uitgeſtrektheid van dit magtig groote Vaste land betreeden.

Een daar op volgende wensch van deezen Reiziger zal weezen te mogen weeten van waar al dit Volk kwam?

Het beſtaat uit een mengzel van *Engelſchen*, *Schotten*, *Ieren*, *Franſchen*, *Hollanders*, *Duitſchers* en *Zweeden*. Uit deeze vermengde geſlachten heeft het Volk, thans *Americaanen* geheeten, den oorſprong genomen. De Oostlyke Landſchappen moeten hier van worden uitgezonderd als onvermengde Afſtammelingen van de *Engelſchen*. Ik heb veelen hooren wenſchen, dat zy ook meer vermengd mogten weezen: doch, naar myn eenvoudig begrip, is het beter zo als het tegenwoordig is. Zy maaken een alleruitſteekendst figuur in deeze groote en veelkleurige ſchilderyy: zy hebben ook een groot deel in het aangenaam voorutzigt, 't welk zich voor deeze Dertien Staaten opent. ——— Ik weet, men is gewoon hun ſchamper te bejegenen: maar ik draag ze agting toe om 't geen zy gedaan hebben, om de ſtiptheid en wysheid met welke zy zich vestigden; om de beſchaafdheid hunner zeden; om hunne vroege zugt tot de Letteren; om hun *Oud Collegie*, het eerſte in dit Halfrond; om hun vlyt, welke by my, die ſlegts een Landman ben, als het beste kenmerk van alles voorkomt. Nooit was 'er een Volk, dat, in omſtandigheden, gelyk aan die, waar in zy zich bevonden, op zulk een onvrugtbaaren grond, in zulk een korten tyd, meer uitvoerden, dan zy. Zouden de Vorstlyke hulpmiddelen, die in andere Staatsbeſtuuren meer vermogen, hun van alle vuile vlekken gezuiverd hebben? De Geſchiedenisſen getuigen het tegendeel.

In deeze groote *Americaanſche Vryplaats*, zyn de Armen van *Europa*, uit verſcheide oorzaaken, eenigermaate zamengekomen, en waarom zouden zy elkander vraagen, welk een Landsman zyt gy? Helaas! twee derden hunner hadden geen Vaderland. Kan een elendige omzwerver, die naauw van 't eene brood aan 't ander kan komen, wiens leeven eene aaneenſchakeling is van nypende armoede en gebrek, *Engeland* of eenig ander Land, zyn Vaderland noemen? Een Land, 't welk geen brood voor hem heeft, welks Velden voor hem geen Oogst opleveren, waar hy niets ontmoet dan den gefronſten wenkbraauw des Ryken, dan de ſtrengheid der Wetten, met Gevangenisſen en Straffen; waar hy geen enkelen voet gronds, op de uitgeſtrekte oppervlakte deezer Planeet, zyn eigen kon noemen? Neen. Genoopt door onderſcheide beweegredenen, kwamen zy herwaards. Alles wrogt mede tot hunne hervorming; nieuwe Wetten, eene nieuwe Leevenswyze, een nieuw ſtelzel van Maatſchappye. Hier zyn ze Menſchen geworden; in *Europa*, wa-

waren zy als zo veele overtollige planten, dien 't aan goeden grond en beſproeijing ontbrak; zy verwelkten: gebrek, honger en oorlog teerden ze uit, maar nu hebben zy, door verplanting, wortel geſchooten en bloeijen. Voorheen werden zy op geen Burgerlyst huns Lands, dan alleen zommigen, op die der Armen aangeſchreeven: hier worden zy onder de Burgers opgetekend.

Door welk eene onzigtbaare kragt is deeze verbaazende gedaanteverwisſeling volvoerd? Door die der Wetten en door die van hunne vlyt. De Wetten, de zagte Wetten beſchermen hun, by hunne aankomst op hun het teken der aanneeming drukkende: zy ontvangen ryklyke belooning voor hunnen arbeid: voor deeze koopen zy land, dit land verſchaft hun den tytel van Vryman, en aan deezen tytel is allen voordeel gehegt, 't welk een Mensch kan wenſchen. Deeze groote werking wordt dagelyks volvoerd door onze Wetten. Van waar zyn deeze Wetten herkomſtig? Uit ons Staatsbeſtuur. ——— Van waar dit Staatsbeſtuur? Uit het oorſpronglyk vernuft en de begeerte des Volks, door de Kroon bekragtigd en verſterkt. Dit is de groote keten, die ons allen zamenhegt, dit de Schildery, welke ieder Gewest oplevert. *Nieuw-Schotland* uitgezonderd. Daar heeft de Kroon alles gedaan. 't Zy 'er geen Volk was dat verſtand bezat, of dat men 'er geen agt op ſloeg: het gevolg is, dat dit Landſchap in de daad zeer ſchaars bevolkt wierd; de magt der Kroone heeft de Menſchen belet zich daar neder te zetten. Eenige ſtreeken bloeiden, nogthans, voor zekeren tyd, en 'er woonde een goed ſchadeloos ſoort van Volk: doch om den misſlag van eenige weinige Opperhoofden, werden zy allen gebannen. De grootſte ſtaatkundige dooling, ooit door de Kroon in *America* begaan, beſtondt in Menſchen uit een Land te dryven, 't welk niets dan Menſchen noodig hadt!

Welk eene verkleefdheid kan een arm Verlaater van *Europa* hebben, aan een Land, waar hy niets bezat? De kennis der Taale, de liefde van eenige weinige Bloedverwanten, waren als hy zelve, waren de eenige banden, welke hem bonden. *America* geeft hem Land, Brood, Beſcherming, en Aanzien. *Ubi Panis ibi Patria* (*Waar Brood is, is het Vaderland*) ſtrekt ten zinſpreuk, aan allen die hun geboortegrond verlieten, om zich hier neder te zetten.

Wat is dan de *Americaan*, die nieuwe Mensch? Hy is of een *Europeaan*, of de Afſtammeling van een *Europeaan*;

van hier dat vreemde mengzel van bloed, 't welk men in geen ander Land aantreft. Ik ken eene Familie, welker Grootvader een *Engelschman* was, aan eene *Hollandsche Vrouwe* getrouwd, zyn Zoon huwde met eene *Fransche*; zyne vier Zoonen hebben thans vier Vrouwen uit onderscheide Volken. —— Hy is een *Americaan*, die, alle zyne oude Vooroordeelen en Zeden agterlaatende, nieuwe aanneemt uit de nieuwe Leevenswyze door hem omhelsd, uit het nieuwe Staatsbestuur, waar aan hy gehoorzaamt, en den nieuwen Rang, welken hy bekleedt. Hy wordt een *Americaan*, door zyne opneeming in den ruimen schoot van onze groote *Alma Mater*. Hier worden de byzondere Persoonen, uit alle Volken, tot een nieuw geslacht van Menschen gevormd, welks arbeid en naakomelingschap ten eenigen tyde groote veranderingen in de Wereld zullen veroorzaaken. De *Americaanen* zyn de Westersche Pelgrims, die de Kunsten, Weetenschappen, en Bevlytiging, zints lang in 't Oosten begonnen, met zich omvoeren, en zy zullen dien grooten kring voltrekken. De *Americaanen* waren, ten eenigen dage, over geheel *Europa* verspreid, hier zyn ze ingelyfd in een der schoonste stelzels van Bevolking, welke ooit bestonden, en in laater tyde zal uitmunten door de kragt der onderscheide Lugtstreeken, welke zy bewoonen.

De *Americaan* moet, derhalven, dit Land veel meer beminnen, dan dat, waarin hy, of zyne Voorvaders, het leevenslicht eerst aanschouwden. Hier volgen de belooningen zyner Nyverheid, met eenpaarige schreeden, den voortgang zyns werks; zyn arbeid rust op den natuurlykſten grondslag, *Zelfbelang*: kan 'er iets sterker weezen? Vrouw en Kinderen, die voorheen hem te vergeefsch om eene beete Broods vroegen, helpen, nu vet en vrolyk, den Vader in het bearbeiden der Landen, die hun allen voedzel en dekzel geeven: zonder dat een eigendunkelyk Vorst, een ryke Abt, of magtig Heer, 'er een gedeelte van eischt. —— De Godsdienst vordert slegts weinig van hem; eene kleine vrywillige gift aan den Leeraar, en dankbaarheid aan GOD, kan hy deeze weigeren? —— De *Americaan* is een nieuw Mensch, die uit nieuwe beginzelen handelt; hy moet, derhalven, nieuwe denkbeelden, nieuwe gevoelens, vormen. Uit ongewillige ledigheid, slaafsche afhanglykheid, armoede en vrugtloozen arbeid, is hy overgegaan tot werkzaamheden van onderscheiden aart, —— Dit is een AMERIKAAN.

BERIGTEN WEGENS DEN GENERAAL ELLIOT.

Aan de Heeren Schryveren der *Algem. Vaderl. Letteroef.*

MYNE HEEREN!

„ Hoe wel uw *Mengelwerk*, zelfs te midden van zo veel „ Staatkundige Geſchriften, als thans de Drukperſen doen „ zweeten; weinig van dien aart bevat, en daarom te aange„ naamer is voor Leezers, wier aandagt zich gaarne eens op „ andere voorwerpen vestigt; hebt Gl., nogthans, van tyd tot „ tyd, een en ander ſtukje van dien aart geplaatst. Dit vry„ moedigt my de nevensgaande *Berigten, wegens den Generaal* „ ELLIOT, Ul. uit het *Engelsch* vertaald, toe te ſchikken. —— „ Dat hy Generaal is in dienst van onzen Vyand, zal hem „ geen plaats in uw Maandſchrift, zo ik hoop, ontzeggen. „ Hy, die eene zo aanmerkelyke rolle ſpeelt; hy, van wien „ dagelyks geſprooken wordt; hy, dien de vyanden de eer „ van Dapperheid toekennen; hy, dien men hier te Lande „ uit den mond van oog- en oorgetuigen heeft hooren pryzen „ als braaf en menschlievend, en van wien men zo veele „ bewonderens- en agtenswaardige trekken in de Nieuwspa„ pieren leest, verdient nader gekend te worden; te meer „ daar zyne Leevensgeſchiedenis, zo verre deeze *Engelſche* „ berigten loopen, met genoegen zal geleezen worden, van „ den Menſchenvriend, en den Waardeerder van Verdienſten, „ die alleen den Heer ELLIOT uit eenen laagen Staat, tot „ dien trap van Aanzien, hebben opgebeurd. —— Met het plaat„ zen zult gy hem verpligten, die de eer heeft, enz."

* * * * * * * * * * * *

De bekwaame en dappere Generaal ELLIOT maakt eene uitzondering op den ſtelregel der Wysgeeren, dat Geboorte en aanzienlyke Bloedverwantſchap geheel niets beduiden in 't vormen van een groot Character: 't welk te eenemaal moet ſteunen op de perſoonlyke verdienſten van hem, die na 't zelve dingt. ELLIOT's bewustheid, dat hy van aanzienlyken Bloede was, deedt hem een Held worden.

Hy werd gebooren uit Ouders, aan welken de Voorzaaten niets hadden naagelaaten dan de gedagtenis eener reeks van Voorouders, uitſteekend door Krygsverrigtingen, en die in 't Leger zeer gewigtige posten bekleedden. Zyn Vader en Moeder waren *Schotten* van geboorte, en in dat Land zag hy ook het eerſte leevenslicht. Zy waren beide van zeer oude en aanzienlyke Familien, en vermaagſchapt aan zommige van den eerſten Adel diens Koningryks; doch ongelukkig vonden zy

zich in zo laage leevensomſtandigheden, dat zy, met hoe veel wederzins ook, eenige hunner Kinderen op een handwerk moesten doen: onder deezen bevondt zich de tegenwoordige Verdeediger van *Gibralter*, wiens lot het in zyne vroegſte jeugd was, by een Kleermaker beſteld te worden.

Dikmaals hadt hy zyne Ouders hooren ſpreeken van Perſoonen uit hunne wederzydſche Familien, die Legers aangevoerd en dapper geſtreeden hadden: 't veelvuldig ophaalen hunner Heldendaaden vervulde den jongen ELLIOT met eene drift om hunne voetſtappen te volgen, en na roem te ſtreeven. Het zal, derhalven, niemand verwonderen, dat hy met verſmaading nederzag op een handwerk, waar toe de nood, niet de neiging zyner Ouderen, hem geſchikt hadt. Voor een Jongeling van zynen eerzugtigen en moedigen aart, wiens begeerte zich ſterk tot de wapenen uitſtrekte, was de Snydersbank, letterlyk zo wel als figuurlyk, een *Hel* (*), hy nam, daarom, even als zyn Landgenoot, die de *Schietſpoel* wegſmeet, en thans een aanzienlyk Regtsgeleerde is, het beſluit om, voor altoos, eene bezigheid, die hem te laag was, vaarwel te zeggen.

Dit beſluit te werk ſtellende, verliet hy *Schotland*, en ſtak over na *Duitschland*, waar hy, als Vrywilliger, in dienst trádt. Zyne bekwaamheden, en ongemeene oplettenheid op zyn pligt, waren zyne beste Vrienden, en eenige aanpryzers; doch hy kon 'er geen beter hebben: want binnen kort vondt hy zich vereerd met een Vaandel. In deezen verhoogden ſtaat betoonde hy, in verſcheide ſchermutzelingen, zo veel dapperheids, dat hy ſchielyk tot Luitenant bevorderd wierd: en, drie of vier jaaren laater, tot Luitenant-Colonel. De ſchielykheid zyner bevorderingen gaf geen aanſtoot by zyne Mede-officieren: want deeze bevorderingen liepen zyne verdienſten niet vooruit, maar gingen daar mede in gelyken tred: hy klom van den eenen rang tot den anderen, ſteeds ingevolge van eenig krygsbedryf, 't welk hem zulks waardig maakte. Deezen rang van Luitenant-Colonel bekleedde hy, op 't Vaste land; toen hy met den aanvang des jongſtleden Oorlogs zyn dienst by zyn eigen Vorst aanboodt, onder voorwaarde, dat hy, in 't *Britſche Leger*, denzelfden rang zou bekleeden als hy in *Duitschland* hadt. De toenmaalige Minister der Krygszaaken nam deeze aanbieding en voorwaarde gaarne aan, en gaf dus zyn Land een Officier te rugge van veel ervaarenis en kunde in zyn beroep: die op 't Vaste land bekend ſtondt, als een dapper Held, voorzien met alle Deugden die een Mensch en Krygsman paſſen.

In den *Engelſchen-dienst* betoonde hy zich een ſtrikt waarnee-

(*) Dit woord ſchynt, by de *Engelſchen*, gebruiklyk voor een *Snyders tafel*: by ons wordt, gelyk bekend is, het *hol* daar onder, de *Hel* geheeten.

neemer van de Krygstugt, zonder des veel gerugts te maaken. Maatigheid en Zindelykheid waren de twee ſtukken waar op hy zich voornaamlyk geſteld toonde; en als hy eene afwyking van een derzelven ontdekte, ſtrafte hy den Overtreeder op eene wyze, meer geſchikt om het wedervervallen tot denzelfden misſlag te voorkomen, dan den Overtreeder te verbitteren: zyne ſtraffen ſcheenen veeleer die eens Vaders dan eens Legerhoofds. Hy merkte zichzelven aan als de Vader van zyn Regiment, en als geſchikt om voor de Zeden en het tydlyk geluk zyner Soldaaten zo wel te zorgen, als om hun den Krygsdienst te leeren. Ingevolge hier van was hy geagt en bemind by zyne Bende: een houding van afkeuring van den Colonel ELLIOT betekende by zyn Volk meer dan by veele anderen zwaare krygsſtraffen.

Niet lang in *Engelſchen-dienst* geweest zynde, vertoonde hy aan den Secretaris van Oorlog, de noodzaaklykheid van eenige Ligte Ruitery om in *Duitſchland* te dienen: dewyl men bevondt dat de zwaar gewapende *Engelſche* en *Perſche Ruitery*, in deeze landſtreeke, zeer gebrekkig de krygsverrigtingen volvoerde, en niet in ſtaat was de ſtrooperyen der *Huſſaaren* en Ligte Ruiterbenden der *Franſchen* en *Oostenrykeren*, wier vlugheid het maazetten der zwaare Ruiteren, dikmaals, te leur ſtelde, te weeren. Men tradt welhaast in zyne maatregelen, en 'er werd last gegeeven om verſcheide Regimenten Ligte Ruiters in *Engeland* en *Ierland* op te regten. De Luitenant-Colonel ELLIOT kreeg bevel 'er een te werven, en werd benoemd om 'er over te gebieden met den rang van Colonel.

Welhaast vervoegde hy zich na *Londen*; de goede naam van zyne menschlievendheid, en tedere bezorgdheid voor zyn Volk, bragt te wege dat zyn Regiment ſchielyk vol was. 't Is opmerkelyk, dat een groot gedeelte zyner Manſchap uit Kledermaakers gasten beſtondt. —— Dit herinnert ons een geestig zeggen aan Koningin ELIZABETH toegeſchreeven. Die Koningin hadt een Regiment Ligte Ruiters laaten werven, om in de *Nederlanden* te dienen. De Officier, belast met het werven, vondt goed, om rede durf ik niet zeggen, dit Regiment *Merryen* te geeven: de Manſchap beſtondt grootendeels uit *Snyers*. De geheele Bende werd in een gevegt tegen de *Spanjaarden* van het groote Leger afgeſneeden en krygsgevangen gemaakt. Wanneer de Koningin dit hoorde, voegde zy, zich niet verzet willende toonen over dit ongeluk, den Graaf van LEICESTER te gemoet. „ De *Spanjaarden* hebben geen reden om hier over „ zich te verheffen: want, ſchoon zy trotslyk zullen ſnorken, „ een *Engelsch Regiment* afgeſneeden te hebben, kan ik met „ waarheid zeggen, te deezer gelegenheid, geen *Man* of *Paard* „ verlooren te hebben."

Een berigt te geeven van de daaden door den Colonel ELLIOT uitgevoerd met zyne Ligte Ruiterbende, terwyl hy in

Duitschland diende, 't welk duurde tot het eindigen des laatſten Oorlogs, zou een kort berigt van den Oorlog zelve weezen: nauwlyks viel 'er in vyf jaaren iets van aanbelang voor; of hy hadt 'er deel in, en meest altoos gelukkig.

De Colonel ELLIOT klom op, tot den rang van Luitenant-Generaal, en werd, ter belooning van zyne goede dienſten, ſtaande het Luitenantſchap van Lord HARCOURT over *Ierland*, tot Hoofdbevelhebber van het Leger, in *Ierland*, benoemd, en was de eerſte, die, zints den dood des Graaven VAN ROTHES, met dien post vereerd werd. In *Ierland* was hy, om zo te ſpreeken, de Afgod des Legers, en zeer gezien by de Inwoonders der Steden, waar een gedeelte der Krygsbende gewoonlyk legerde: nooit klaagden zy by hem over het maaken van ſchulden, door zyne Officieren of Soldaaten, zonder ſpoedig regt en geld te krygen. Op een morgen buiten *Dublin* rydende, om zich te verlustigen, ontmoette hy, by zyne terugkomst, twee Regimenten de Stad uittrekkende; het Smaldeel digtst by hem, deedt hy ſtil ſtaan, en vroeg of zy de ſchulden in de Stad betaald hadden? Zy gaven een ontkennend antwoord: en verſchoonden zich met in te brengen, dat zy het geld, gewoon vooruit te geeven als het Leger uittrok, niet ontvangen hadden. Dit verſtaande, belastte hy hun te rug te keeren, en de Betaalslieden ontbooden hebbende, beſtrafte hy hun heftig, met bevel om de gewoone ſom op de hand te betaalen. Ondertuſſchen waren de Schuldeiſchers byeen geroepen, alle ſchulden werden afgedaan, en de arme Soldaaten hielden nog iets over om zich onder den weg goed te doen: zy trokken uit, biddende voor hunnen braaven Generaal: terwyl een hoop toekykers hem drie keeren hartlyk toejuichten.

Doch, tot groot leedweezen des *Ierſchen Legers*, lag hy welhaast het bevel daar over neder: dewyl hy oordeelde, met eere voor zichzelven, in dien post niet te kunnen blyven. Hy begreep, dat de beſchikking over 't Leger hem als hoofdbevelhebber toekwam, of dat ten minſten, geene bedieningen, buiten zyn weeten, behoorden begeeven te worden; doch Colonel BLAQUIERE, eerſte Secretaris van Lord HARCOURT, dagt hier anders over, en beſchikte, zonder den raad van den Generaal ELLIOT in te neemen, over alle Krygsbevorderingen: hier aan verkoos hy zich niet te onderwerpen: en bevindende, dat hy geen meester kon worden van 't geen hy oordeelde, hem, van regtswege, als eigen aan zyne waardigheid toe te komen, deedt hy afſtand van deezen post, waarin Sir JOHN IRWIN hem opvolgde.

Kort daar op viel het Gouvernement van *Gibralter* open, door den dood van den Generaal CORNWALLIS, en de braave ELLIOT wierd benoemd om diens plaats te vervullen: de geheele Natie keurde met eenpaarige ſtemmen deeze ſchikking goed: de moed, de koenheid, de ſtandvastigheid, de yver en kunde deezes Generaals, geduurende een reeds driejaarig beleg, hebben geheel

Er-

Europa overtuigd, dat het *Britſche Miniſterie* geen beter keuze kon gedaan hebben.

't Is de wensch van elk *Engelſchman*, dat deeze held bewaard moge blyven voor het hartzeer der overgave van eene Sterkte, zo lang, en zo dapper, door hem verdeedigd, —— doch de overgave van *Gibralter*, in de tegenwoordige omſtandigheden, zal den roem deezes bekwaamen Verdeedigers niet doen taanen: want geheel *Europa* zal de toepaſſing van HECTORS woorden tot ENEAS op hem billyken.

——————— *Si Pergama dextra*
Defendi poſſent, etiam hac defenſa fuiſſent.

MORAN.

Eene vertelling voor het Gemeen.

Men verbeelde zig een perſoon, van laage maar deugdzaame, Ouders herkomſtig; die den ouderdom van omtrent 26 jaaren bereikt heeft, en nu ſints een jaar, door den dood zyner Moeder, in het bezit van eene ryke goudkist, (de vrugt eens zo voorſpoedigen als geringen koophandels,) is geſteld geworden; welke, wel aangelegd, hem jaarlyks een goed beſtaan verſchaffen kan. ——— Zulk een is Moran, die, buiten deeze erfenis zyner Ouders, niets dan verwaandheid en ondraagelyken hoogmoed bezit. ——— Daar nu Moran, met deeze geſteldheid, niets minder dan aanzien by de groote Waereld geniet; daar hy niets vuuriger wenscht dan dit; ſtelt hy alle poogingen in het werk, welke hem hiertoe dienſtig ſchynen. ——— Hy draagt een vergulde vest, fraaien degen, en eene ryke ſnuifdoos. Hy waant, dusdoende, verdienſten, rang, verſtand, opvoeding, enz. in zyn perſoon te vereenigen: —— dog, terwyl hy, uitgedoscht, daaglyks de aanzienelykſte ſtraaten zyner geboorteſtad doorwandelt; den ogtend in het Koffyhuis vernielt; Bals, Operas, Aſſemblees, Concerts en Kerken bezoekt; terwyl hy overal en altyd ſchitteren, en zig aanzienelyk maaken wil by het edelſte deel der Maatſchappy, vereenwigt hy veel eer zyne Zotheid, door aan de boertende tongen der Grooten geſtadig nieuwe ſtoffe te verleenen. ——— Word 'er elders van Moran gerept; monſtert men zynen weidſchen tooi, enz. het ſlot der zaake is dit; *dat ſlegte Waar opſmukking nodig hebbe.* ——— Ontmoet men hem in gezelſchappen, de ſtyfheid zyner houding, de ruwheid zyner zeden, de onbeleefdheid, die in alle zyne daaden doorſtraalt, zyn zigtbaar genoeg om hem verägtelyk te maaken, zelfs in het oog der alleraandoenelykſte ſchoonheid.

Moran heeft gevolgelyk tot dus verre nog niet bereikt, wat hy zocht; en, 't is meer dan waarſchynelyk, dat hy zulks nooit bereiken zal. ——— De bewustheid hier van heeft zints eenigen tyd eene omwenteling in zyn plan veroorzaakt. Moran

wil

wil gezien zyn; en kan hy dit by de Grooten niet verwerven, hy heeft beſloten om zig eenen naam te maaken, by dat deel der Maatſchappy, 't welk men het Gemeen noemt; en hier in ſlaagt hy een weinig beter. Deeze lieden tog laaten zig betoveren door het uitwendig fraai, of bewonderen iemand, om dat hy hunne keelen balſemt, dog niet langer dan de Man in hun gezicht is. —— Zo gaat het met Moran; want, terwyl zyn Kapper hem met pligtpleegingen in de oogen ſtuivt, terwyl de Keukenmeid van den Heer D. zyne beenen roemt, terwyl Schoen- en Kleermaker zyne ſchoone Lighaamsleest en perſoonlyke verdienſten opvyzelen, verbeeldt zig Moran een kleine Vorst te zyn, en ſlonkert in zyne denkbeelden, van glorie. —— Die arme Man! begreep hy dat deeze lofredenen de vrugt zyn van eenige vuile tongen, die, ten koste van zyne goudbeurs, hem verëdelen, en, na zyn vertrek, in ſteê van ſtreelende pluimen, vaak de kleinmendſte geesſels van zynen goeden naam worden; wist hy, dat zyne grootſte bewonderaars agter zynen rug zyne beſpotters zyn; hoe weinig zou dit ſoort van eerdienst by hem gelden!

Met dit alles, weet Moran zig eenig ontzag by deeze menſchen te verwerven, door de blaffende grootſpraaken, waarvan hy zig bedient, in het verhaalen van zyne dapperheid, en gemeenzaamen omgang met de kling. —— Wanneer hy van zyne Tweegevegten, en herhaalde overwinningen ſpreekt, bekleedt hy een aantal logens met vloekende bevestigingen, en een grimmig gelaat. —— Op het ſtuk van eer is hy, zo hy zegt, allertederst, en de eerſte, die hem eeniger wyze beledigt, moet verwagten, dat Moran zyne ontglansde kling in zyne dye ſchuuren zal. —— Wanneer hy diergelyke geſprekken voert by het domme Gemeen, dan ſtaat eerbied en ontzag op aller gelaat te leezen, en hunne roemende tong word los gemaakt door de laavenis, die Moran's Goudbeurs aan dezelve op dit pas toebrengt. —— Zie daar zyne grootheid! Onlangs bevond zig Moran in de Herberg van een nabuurig Dorp, werwaard eene Land-verpagting eene menigte Boeren had doen t'ſamenvloeiën. Deeze meenden in hem ten minſten eene halve Godheid, in het goud bedolven, te ontmoeten; en, wanneer hy hun zyne gewoone les voorprevelde, zeeg het diepst ontzag, de kennelykſte eerbied, op elks gelaat neder. Men vroeg hem toevallig naar zynen naam; en hierop verhaalde Moran, dat hy nog onlangs aan zeker Heer de kloekheid van zynen degen getoond had. —— Een der omſtaande Boeren, ſprak hem, by die gelegenheid, zonder eenig oogmerk om te beledigen, dus aan. „ Ja myn Heer, „ ik merk, dat het voorouderlyk bloed u nog door de aders „ ſpeelt, —— dat gy nog niet ontaart zyt. —— Uw Grootva„ der, ik heb hem byzonder wel gekend, dat was ook zulk „ een dapper en onverſchrokken man, als gy zyt; —— hoe „ menigen kop heeft hy voor het Raadhuis doen tuimelen!"

Moran betaalde zyn drinkgelag, en verzoek weder naar de

DE VERGELDING.

Fileet, een arbeidsman, zat, in den avondſtond,
Eens laater dan gewoon, een pyp tabak te rooken;
Als hy, door 't blaffen van een hond,
Ontdekte, dat 'er by Heer Bernard wierdt gebroken.
Hy, met zyn Spaê gewapend, ging
De dieven in hun oogmerk ſtooren;
Dien, op 't gerugt van volk, de ſchrik weldra beving;
Des zy het haazenpad verkooren.
Heer Bernard, reeds te bed, doch in zyn ſlaap geſtoord,
Hadt alles beevende aangehoord;
En dagt; „ ô braave man! de Hemel zal hem loonen!
„ Terwyl ik zelf ook, by geval,
„ Hem niet ongunſtig wezen zal,
„ Indien myn hulp of raad tot zyn geluk kan ſtrekken."
Fileet, gewoon vroeg op te ſtaan,
Was, zonder nader zig te ontdekken,
Reeds weder naar zyn Hutje en op zyn bed gegaan.
Maar hoe verſchoot de man, toen hy des nagts ontdekte,
Dat een verdikte damp hem, door benauwdheid, wekte;
En hoe veel meer, toen deze damp,
Veroorzaakt door het druppen van zyn lamp,
Op ligtontvlammend riet, hoe dapper hy zig weerde,
Geheel in vlam verkeerde;
Die, in het kort, van al zyn Schat,
Niets dan den grond en de asch hem nagelaaten hadt.
Nu is 't, Heer Bernard, tyd, zo ge ooit een blyk wilt geeven
Dat dankbaarheid uw hart bewoont.
Door hem behieldt ge uw goed, ja zelfs misſchien uw leven,
Welaan, welaan, uw gunst betoond.....!

Maar volgen wy Fileet! — Hy, 't brandend Hutje ontloopen,
Klopte aanſtonds by Heer Bernard aan,
Geen wonder, hier was hulp te hoopen —
Hy riep; „ach goede Heer! ik bidde u doe my open!
„ 'k Zal hier van felle kou' vergaan!
„ Ik ben het die zo ſtraks uw dieven dorst verjaagen.
„ Al te onbedagt deed ik, door drift, myn lamp niet uit.
„ Nu is myn Hutje in brand geſlaagen....!
„ Naakt.... arm....!' Heer Bernard riep, „ komt gy by nagt hier klaagen!
„ Gy moet, dewyl ik nooit zo laat myn deur ontſluit,
„ Nu eens voorby gaan; maar kom morgen om een duit."

W. H.

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, OCTOBER, 1782.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	28. 11-7	47½	NW	2	wolkig R.
	29. 0-8	55	N	2	Rb, wolkig.
	— 1-3	47	NW	2	donker Rb.
2	28. 10-5	44½	ZtW	10	——— R.
	— 5-9	45½	Z	14	zw. R. donker
	* 3-7	50½	———	6	donker R.
3	— 3-9	50½	———	0	z. betr.
	— 6-1	61*	N	3	gts R. z. betr.
	— 9-2	52	———	10,12	R. donker
4	— 10-6	46	NtW	10	z. betr. R.
	— 10-5	55½	———	8	——— R.
	— 9-6	49½	———	10	donker R.
5	— 9-1	48½	NO	2	——— R.
	— 9-9	52	———	2	R. donker
	— 10-0	49½	———	2	R.
6	— 8-8	47½	NNW	6	R.
	— 8-0	51	———	9	R.
	— 7-5	53	NO	2	R.
7	— 8-5	52½	NOtN	1	R. donker
	— 8-9	56	NNO	2	donk. iets R.
	— 9-6	49	NO	2	——— z. b.
8	— 10-2	49	ONO	1	betr.
	— 10-7	59	OtN	1	z. b. iets R.
	— 11-5	47½	———	6	donker.
9	— 11-5	42	ZO	3	o. helder
	— 11-2	53	OtZ	4	———
	— 10-1	42	OZO	2	wein. wolken
10	— 8-3	39	OtZ	2	z. betr.
	— 6-2	51	———	4	donker R.
	— 5-0	45½	O	4	———
11	— 4-4	44½	———	6	——— z. b.
	— 4-5	53½	ONO	5	——— iets R.
	— 4-7	45	———	7	———
12	— 5-5	43	NO	5	z. betr.
	— 6-8	55	N	5	wein. wolken
	— 8-8	40	———	2	———
13	— 9-7	41½	———	0	R. ———
	— 10-9	58	———	1	wolk. iets R.
	29. 0-2	39½	NO	1	o. helder
14	— 1-2	34½*	O	0	helder
	— 1-8	53½	ZW	0	w. wolken R.
	— 1-4	46	Stil.		donker R.
15	— 1-4	41	———		wolkig
	— 2-0	53	NW	0	———
	— 2-6	45	W	0	——— iets R.
16	— 2-9	41½	Z	0	nevel. o. held.
	— 3-2	56½	ZW	2	z. b. iets R.
	— 3-5	41	Z	0	helder
17	29. 3-3	43	ZW	2	z. betr. R.
	— 3-3	55	WZW	2	——— R.
	— 4-1	43	NtW	1	o. helder ((
18	— 3-5	46	W	2	betr.
	— 2-4	52½	———	10	donker
	— 0-0	53	———	9	———
19	28. 9-4	51½	———	8	R.
	— 8-1	51½	WtN	6	donker zw.
	— 6-2	45	———	12à14	zw. wolk. R. H.
20	— 5-0	39½	WNW	11à15	zw. R. H.
	— 7-6	49½	NW 14 NNW	10	——— R. H.
	— 9-9	43	WNW	8	donker R. H.
21	— 8-8	46	WZW	4	z. b. R. mistig
	— 8-6	59	ZW	4	ſtofr. z. betr.
	— 9-6	51½	———	4	wolkig
22	— 9-6	53	———	8.10	R.
	† — 9-8	57½	———	8	donker R.
	— 9-2	57	———	7	——— R.
23	— 9-2	49	N	1	zw. R. donker
	— 10-6	55½	NW	2	wolkig
	29. 0-3	41	NNW	2	R. H. o. helder
24	— 1-4	42	NW	2.8	zw. wolk. R.
	— 2-6	52½	———	4	———
	— 3-1	42½	W	6.2	z. betr. R.
25	— 3-1	39	NW	2	wolkig betr.
	— 2-1	47½	WZW 8 ZW	10	donker zw.
	28. 10-7	51	WtZ	8	zw. R.
26	29. 0-6	49	NW	2	o. helder
	— 2-1	58	NWtN	2	z. betr.
	— 4-3	52	———	2	donker vogt
27	* 4-7	51½	NNW	0	damp. betr.
	— 4-5	61*	———	0	donker
	— 3-9	52	———	0	———
28	— 2-4	50	ZZW	2	———
	— 1-4	53	ZW	3	Stofregen
	28. 11-2	51½	ZZW	2	———
29	— 7-9	49	Z à ZW	4	zw. R. donker
	— 6-1	51½	ZZW	7.3	R. zw. wolken
	— 7-5	46	NNW	16	R. donker
30	— 11-3	42½	———	8 N 6	zw. w. iets R.
	29. 0-5	49	———	4	——— iets R.
	28. 10-9	41	WtZ	8	wolk. donk. R.
31	— 6-5	47½	W	8	R. wolkig
	— 6-0	53	———	8	wolk. z. R. H.
	— 4-4	44½	———	5	zw. R.
	28. 10 46/56		48 57/60		4 12/16

Den 1 nam. 3 u. Th. 57.
20 ——— 5½ u. — 39½
21 nam. 3½ u. — 53½
22 ——— 3½ u. — 59-
29 's mo. 8 u. — 47-

Van 16 Sept. to 5 Nov. in 51 dagen, 5 geheel droog.

DE STERVENDE CHRISTEN.

Ene Beſpiegeling.

Levert de Godsdienst, de weldadige Godsdienst van Jeſus, een genoegzamen troost op, tegen alle de moeilykheden dezes levens; zy is vooral ene bron van ware vertroosting, in de uure des doods. Dit ondervind hy, die, naar het voorſchrift van het Euangelium, zyne gangen heeft ingerigt. —— Deze verkeert even als alle zyne natuurgenoten, in een tydſtip, in het welk zyn vleesch bezwykt, en de levensgeesten afnemen, tot dat, de wederzydſche invloed tusſchen hart en harsſenen verbroken zynde, de vlugge Ziel een, nu voor zig onbewoonbaar, lichaam verlaat, en overſtapt in de gewesten der Euwigheid .... Hy ſtervt ... daar hy, nog levende, reeds ſterven geleerd heeft; waar van hy, by zyn afſcheid uit deze wereld, de treffendſte blyken doet zien. ——— Thands ligt hy op zyn leger uitgeſtrekt ... terwyl ene ſombre ſtilheid —— ene nare droefheid der omſtanderen —— het vervaarlyk hygen van zyn borst den naderenden dood aankondigen. Intusſchen verſpreid zig een ſtille bedaardheid over zyn bleek gelaat; —— hy overdenkt zyne wegen, —— zoekt zyn hert meerder van het aardſche los te maken; ——— en bereid zich zo nader voor de Euwigheid. ——— Ik moet thands deze wereld verlaten, (dus zyn zyne overdenkingen) ik moet deze wereld verlaten, en dat, ó! troostryke gedagte! om Euwig by myn Vader te leven ..... Maar zagt' (het Ongeloov werpt hem deze gedagte in) zal ik in Euwige heerlykheid leven? ——— is niet myn leven een aanhoudend zondigen geweest? —— en is God niet de Heilige —— de Rechtveerdige? ——— Kan God dan met my gemeenſchap hebben? —— myn leven hoe zeer het myn begeerte was, om overeenkomſtig de voorſchrivten van den Godsdienst te wandelen —— myn leven was egter verzeld, door menigvuldige misdryven: ——— hoe? hoe zal ik dan voor God beſtaan? —— ai my! ik moet in Euwigheid verloren gaan! zo God met my, naar het ſtrenge zyner Ge-

rechtigheid wilde handelen! ——— Maar (dus word dit door zyn Geloov beantwoord) geen nood ——— myn Goël! ——— myn Verlosſer leevt! ——— Deze kwam ——— Onbegrypelyke Lievde! ——— deze kwam, uit enkele goedheid, op deze wereld ——— vervulde Gods wet ——— en volbragt, hier door, de onverbrekelyke voorwaarde der zaligheid ——— en dat voor my ——— my onwaardige ——— voor my, die een vyand van God was; doch nu verzoend, door den dood zyns Zoons. ——— Bewerkt door Gods Geest, omhelsde ik gelovig, den, door God, geopenbaarden weg der Zaligheid: ——— hier door, met Christus verenigd, wierd ik rechtveerdigheid Gods in hem. ——— Ik ontvong een Geestelyk leven ——— een leven ——— dat in een euwige heerlykheid zal worden voortgezet. ——— Met dit alles (dit erken ik met ſchaamte) met dit alles, leevde ik, niet genoeg overeenkomſtig myne beſtemming, ——— myn Vader wierd niet genoeg door my verheerlykt, ——— Christus wierd, door my, niet genoeg als Zaligmaker geëerbiedigd, ——— en de Heilige Geest niet genoeg, door my, als Heiligmaker erkend. ——— Veelal verwaarloosde ik de lievde tot God — en hier door, ô jammer, was ik ook nalatig, in de betragting der lievde, tot den naasten; ——— Maar Gy, Gy ô Hertenkenner! Gy weet — hoe menigmaal ik dit, met hete tranen, voor uwen throon, betreurd, en beweend hebbe: ——— 't is U bekend, ——— hoe dikwerf ik, ſteunende, op de Borg-gerechtigheid van uwen groten Zoon, by U, in zyn bloed, hier over, verzoening, en, hier tegen, kragt tot heiligmaking, gezogt en gevonden hebbe ——— wanneer ik die ſtille kalmte en vrede des gemoeds, gewerkt door uwen Geest, in my ondervond; waar door ik die aangename bewustheid ontvong dat Gy myn God waart ——— waar door ik van Uw woord, het welk my verzekerde, dat uwe trouwe, door myne ontrouwe, niet konde te niete gedaan worden, een recht gebruik kon maken. ——— Nu verkere ik op den rand van het grav. ——— Zo, zo, zal ik de euwigheid inſtappen ——— zo, zo, zal ik in het hemelsch Vaderland aanlanden. ——— Uwe Gerechtigheid immers, ô myn verlosſer! Uwe Gerechtigheid immers, bedekt myne ongerechtigheid ——— Uwe Heiligheid myne onheiligheid! ——— hierop ſteune ik; — hierop ga ik de Euwigheid in; — en hierop, bly vooruitgezigt! hierop verwagt ik het vryſprekend vonnis, van Uwen, en mynen Vader; ——— maar, wat hoor ik? ——— wat houd myn hert nog zo verkleevd aan dit jammerdal? ô God! myne Echt-

Echtvrindin! —— de vreugd van myn leven; —— myne Kinderen, de dierbare panden onzer wederzydſche lievde; —— die hier ſchreiende en ſnikkende myne aandagt ſtoren. ——— Ja, die zyn het, welke myn hert zo drukken, en de tranen uit myne ogen perſen ——— u myne lieve Vrouw! ——— ulieden myne dierbare Kinderen! ——— ulieden moet ik, als weduwe en wezen, nalaten! —— ach! hoe benauwd my dit? —— hoe prangt my dit het hert? —— Dan, waar toe deze myne benauwdheid? —— is God niet een Man der weduwen? —— en een Vader der wezen? —— wil hy deze niet tot byzondere voorwerpen zyner zorge maken? —— wel zullen zy dan niet, onder hoger opzigt, beter beſchermd worden, dan, wanneer zy, nog langer, myn gebrekkig opzigt bleven genieten? —— ik wil my dan in dezen niet bekommeren — de Here leevt, en regeert; —— hy zal zig, zeker, de waarmaker zyner belovten betonen — ô God! betoon u dan een beſchermer der mynen! —— laten zy uwe goedgunſtigheden ondervinden! —— en, terwyl zy leven, voor de onſtervlykheid worden voorbereid! —— Hier bezwykt hy ... allengskens berſteld hy zig; —— vergadert alle zyne krachten; — en keert zig tot de omſtanders, die hy, in dezer voege het laatſte vaarwel zegt: —— „Myne beminde „ Echtgenote! vrindinne myner Ziele! —— deelgenote „ myner lotgevallen, op deze wereld! —— hoe zo treurig? —— hoe zo ſchreijend? —— zing Gode lov; —— „ beur my hier mede op; —— droog uwe tranen af, die „ my door het hert ſnyden, en myn geest ontrusten, in „ de uure des doods. ——— Ik moet u dan verlaten „ myne waarde! —— ik ga naar de gewesten der on„ ſtervelykheid; ——— ik verlate u; —— maar, ô troost! „ ik laat u, onder het opzigt van den Almagtigen, —— „ die in alles zig als uw man wil gedragen. ——— Deze „ zal voor u zorgen; —— troost u hier mede over myn „ afſterven; —— bezorg onze lieve kinderen; — betoon „ u nu over hun, als Vader en Moeder; —— voed hen „ op in de vreze des Heren; ——— ſmeek veel by den „ throon der genade, om hunne bekering; ——— ſtigt „ hen door uwe leer en wandel. ——— berei hunne teed„ re herten voor de deugd en Godzaligheid. ——— Laat „ ik u nog eens omhelzen myne Vrindinne! ——— voor „ het laatst omhelzen. ——— Ik ga u voor naar ons bei„ der Vaderland; —— daar zal ik u, onder de Choren der „ Engelen afwagten, om met my in d'euwige heerlykheid „ te delen. ——— En gy, myne Kinderen! —— waardſte

„ Panden my door God geſchonken; —— koomt ——
„ laat ik ulieden omhelzen; —— hoort een ſtervend Va-
„ der! —— Hy bemint ulieden. —— Hy wenscht ulie-
„ den gelukkig; —— en daarom, weest uwe getrouwe
„ Moeder gehoorzaam; —— troost haar door uwe ge-
„ hoorzaamheid, in hare ſmerte over myn Dood. ——
„ Weest haar tot vreugde; —— vooral vreest God,
„ koom zyne geboden na; —— die heilige, die wel-
„ dadige geboden. —— Bewaart uwe teedre herten voor
„ de verleiding der ondeugd: —— wydt ze vroeg den
„ Here en zynen dienst toe? —— Hier toe wil u
„ God zelve de kragten ſchenken; —— wanneer gy 't
„ ſlegts, nedrig en ootmoedig, by hem zoekt. —— Leert
„ uit myn voorbeeld; hoe getroost het ſterven van een
„ Christen zy. —— Leert gy dit ook, alle, die my in
„ den jongſten nood hulpe zoeken te bieden! —— Leert
„ alle, terwyl gy leevt, ſterven; —— op dat, uw leven
„ voor Christus — en uw ſterven voor u gewin, zyn mag.
„ —— Ik bezwyke; — de dood nadert; —— myn
„ Jeſus ſtaat reeds gereed, om my te ontvangen. ——
„ Hy is myn rotsſteen —— en myn deel in Euwigheid;
—— hier zwygt de Christen. —— En terwyl hy zyn geest in Jeſus handen beveelt —— ſtervt hy!

Zo groot is de troost van den Godsdienst voor den Christen wanneer de dood, die anders een Koning der verſchrikking is, nadert. Wel aan! dat wy dan, die deze heerlyke Godsdienst belyden, dezelve ook beleven! ten einde wy van derzelver troost-gronden tegen den Dood, —— dan, wanneer ze nadert, kunnen gebruik maken!

J. V. L.

GENEES- EN HEELKUNDIGE GEVALLEN EN AANMERKINGEN OVER HET ZWELLEN, VERGROTEN EN UITZAKKEN VAN DE TONG.

Door

JACOB VAN DER HAAR.

De Tong kan ſomwylen zodanig zwellen, dat ze eenige duimen buiten den mond blyft uithangen. K. TRIOEN verhaalt van eene Kuipers Dogter te Leyden van vyftien jaren, dat, van toen zy een kind was en eenige weken

ken van eene Koorts bezogt, de Tong aan haar, langzamerhand, zodanig was uitgezet geworden, dat dezelve nu, byna vier duimen, buiten den mond, ja lager dan de kin, afhing, en in een zilveren koker, ter verberging, en ook, zo ik berigt ben, ter verzameling van de kwyl, gedragen wierd (*a*). De beroemde VAN SWIETEN ſpreekt van dit geval (*b*), en de groote GAUBIUS pleeg het jaarlyks, in zyne Academiſche lesſen, aan te halen. Heden, veertig jaren, na het verhaal van TRIOEN, leeft dit Mensch nog, volgens het getuigenis van den zeer kundigen Leydſchen Heel- en Hand-Arts, BALTHAZAAR (*c*). Was dit geval in *Hollandsch Atheen*, niet gebeurd, waarſchynlyk had 'er nooit iemand van geſproken. Ik meen elders, op een Dorp, een ſoortgelyk verouderd geval gezien te hebben.

Ik zou 'er insgelyks verſcheiden uit GALENUS, SCHENKIUS, BENEDICTUS, VALESIUS, TRINCAVALLA, RIVERIUS, CLAUDINUS, FORESTUS, en anderen, dog met weinig nut, konnen opgeven. Twee voorbeelden, voor de oeffenende Heelkunde van meer aangelegenheid, ſchoon, naar myne gedagten, wat ſterk behandeld, kan ik niet ſtilzwygende voorbygaan.

De Leydſche Hoogleeraar SANDIFORT verhaalt een geval uit de *Actis Litterariis Sueciæ, anni* 1732, door SPÖRING opgegeven, van een Meisje van tien jaren, aan welke de Tong, ter lengte van vier duimen buiten den mond, door den kundigen Heelmeester H. M. HOFFMANN, met behulp van een daar by afgebeeld werktuig, is afgeſneden, met dat gevolg, dat zy naderhand klaar en duidelyk ſprak, daar zy te voren geen woord konde uitbrengen (*d*).

De beroemde Parysſche Heelmeester LOUIS heeft ons, in eene *Natuur- en Ziektekundige Verhandeling over de Tong*, veelal ingerigt, om aan te tonen, dat men zonder Tong ſpreken kan, XVIII Waarnemingen, zo van zig zelven, als van anderen, medegedeeld; beſtaande in haastige, langzame, goed- en kwaadaartige gebreken van de Tong;

(*a*) *Genees- en Heelkundige Waarnemingen.* Leyden, 1743.

(*b*) *Tom.* I. §. 55. p. 72.

(*c*) By een verpligtenden Brief, van den 1ſten October, 1782.

(*d*) *Genees- en Natuurkundige Bibliotheek*, IVde Deel, p. 750.

Tong: onder anderen zegt hy, dat, onder het gebruik van Kwikmiddelen, de Tong verbazend kan opzwellen. SLEGEL, een beroemd Hoogduitsch Geneesheer, zag zulks, by een Burger van *Parys*, wiens Tong zeer ſchielyk, en zo groot, opzwol, dat hy ze niet in den mond konde houden. Een Heelmeester, vrugtloos alles aangewend hebbende en voor een verſterving vrezende, ſneed de helft af, en de Lyder genas, ſprekende als te voren.

De Heer LOUIS beſchouwt deze handelwys veeleer roekeloos, dan noodzaaklyk, en zegt; in vele ſoortgelyke gevallen, het dringend gevaar te boven gekomen te zyn, met een of twee Aderlatingen, eenige Buikzuiverende Clyſteren en verandering van Lucht; alsmede, dat het openen van de Kikvorsch-Aderen, en het aanleggen van Bloedzuigers, van veel dienst konnen zyn (*e*).

Dan dit ſchynt, naar myne gedagten, alleen te pas te komen, by haastige, en den dood dreigende ontſteking, zwelling en verſterving van de Tong. En het is ook, dog alleen in deze gevallen, dat M. DE LA MALLE, in het zelfde Werk (*f*), met J. VAN MEEKREN (*g*) en anderen, aanraden, om de Tong, met twee of drie lange, vry diepe, inſnydingen, te klieven, om, door de bloeding en ontlasting der Vaten, de zwelling te verminderen, en een dreigende verſterving, of verſtikking, voor te komen. Want, by veroude zwelling en uithanging van dit Deel, by welke de eerſte toevallen reeds verdwenen, en welke aldus zonder gevaar zyn, ſchynt het my toe, dat deze handelwys nauwlyks kan te ſtade komen. ——— Men behoort de haastige, gevaarlyke, wel degelyk te onderſcheiden, van de langzame verouderde en niet gevaarlyke uitzakking van de Tong, en zyne handelwys daar naar te rigten.

De weinige Schryvers, die my bekend zyn, en over het uitzakken van de Tong geſchreven hebben, ſpreken wel van de *eerſte aanleidende*, maar geenzins van de *twede voortbrengende*, *oorzaak*, dat is, het kwylen, en het daar door veroorzaakte vooröverbuigen van het hoofd. En zonder de ware oorzaak te kennen, dwaalt men niet zelden in de behandeling.

Naar

(*e*) *Memoir. de l'Academ. Roial. de Chirurg. Tom.* V. p. 486, enz.

(*f*) p. 513, enz.

(*g*) Hoofdſt. XXI. p. 140, enz.

Naar myne geringe ondervinding, ontſtaat deze Ziekte merendeels, of na het gebruik van Kwikmiddelen, of by kwylende Kinderpokken, Scharlaken-, Rot-, en alle ſoort van Kwyl-Koortzen, zeere Kelen, langdurende Sprouw, en, kortom, in alle Ziekten, by welke een hevig kwylen gepaard gaat, en de Lyders gedwongen zyn, om, tot voorkoming van verſtikking, met het hoofd naar den grond de kwyl te ontlasten. ——— Deze *twede oorzaak* gaf my het eerſte en het meeste licht, om dit gevreesde kwaad ſomwylen vry gemaklyk voor te komen, of, reeds daar zynde, ſpoedig te genezen.

In alle deze omſtandigheden zwelt en zakt de Tong, door den indrang der vogten, en verwyding van Vaten, dikwils, verbazend lang, zo als wy uit de voorbeelden gezien hebben, buiten den mond; en blyft, ſchoon ook de *eerſte oorzaak*, of door de natuur, of door de konst, is weggenomen, zitten, en vooral zo de Lyder, gelyk meest altoos, met een voorôverhangend hoofd, blyft kwylen, en de Tong zelfs door een doek aanhoudend gedrukt en gewreven word: ook zakt de Tong veelal eenigzins naar die zyde, op welke de Lyder het meest gewoon is te liggen. De zwaarte van dit Deel maakt de zwelling en uitzakking noodzaaklyk. En het is zeer te verwonderen, dat dit kwaad niet meermalen gebeurt.

Wanneer de Tong, eerst onlangs gezwollen, de tanden doordringt, vermeerdert daar tusſchen, gelyk ik zo even zeide, de uitzetting, gedurende de eerſte oorzaak, tot eene bepaalde grootte, in welke zy vervolgens ſchynt te blyven. En het is juist dan, dat de Geleerden vry gereed zyn, om dit verwonderlyke kwaad, aan een al te ſterken groei of wasdom van de Tong, toe te ſchryven. Maar dat dit, naar myne gedagten, nog de reden, nog de oorzaak is, nog zyn kan, blykt, uit het voorheen gezegde, maar ook vooral uit het bekende Leydſche geval van TRIORN; waar van de zeer oordeelkundige Heer BALTHAZAAR de goedheid gehad heeft, my, onder meer andere byzonderheden, te melden; *dat de Tong zedert veertig Jaren in grootte niet vermeerderd is, en in den gewonen zilveren koker, die zy van tyd tot tyd opligt om 'er het kwyl te doen uitlopen, gemaklyk kan bewogen worden, enz.* (*h*).

Schoon

(*h*) By dit berigt heeft de Heer BALTHAZAAR, waar voor ik hem hier openlyk dank zeg, nog gevoegd, een juist modél der zilveren koker; zeggende wyders: *indien men deze Lyderes-*

Schoon de Schryvers, zo veel ik weet, van deze laatſte of *twede oorzaak* van het uitzakken van de Tong, niet ſpreken; en aldus ook niet geweten hebben, hoe zy moest worden te regt gebragt, zo meen ik nogthans, datze, ſchoon niet als eene *eerſte*, ten minſte als de *voornaamſte of volgende oorzaak*, moet worden aangemerkt. Ik behoef ook, dunkt my, dit niet verder te betogen; de natuur der zaak, de reden en de allereenvouwigſte geneeswys die men bedenken kan, en in de volgende verſche en verouderde voorbeelden is gevolgd, kunnen, en zullen, zo ik my niet geweldig bedrieg, dit ten klaarſten tonen; en ik hoop, dat ze, ten minſte voor *myne Vaderlandſche Letteroeffenaren*, ten ſpore mogen dienen.

I. GEVAL. Aan een Man van in de veertig Jaren, voor vier, of vyf weken, in eene zware krankte en in een zeer benauwde keelziekte gevallen, zwol de Tong zo geweldig, dat hy, om vryer te konnen ademhalen, de mond wyd open, en, om een overvloedig en taai kwyl te losſen, denzelven byna altoos vooröver buigen moest. Hier door zakte de Tong, meer dan twee duimen lang, buiten den mond. Herhaalde aderlatingen, purgeermiddelen, pappen om, en inſpuitingen in, de keel, geholpen door de goede natuur, namen wel de eerſte toevallen weg, zo, dat de Koorts weinig, en het doorſlikken vry gemaklyk was geworden; maar een aanhoudend kwylen, het welk een uitgezakte Tong altoos, zo veel ik weet, verzelt, grote honger, het niet kunnen kauwen nog verſtaanbaar ſpreken, maakten zynen tegenwoordigen toeſtand wel niet meer gevaarlyk, maar niet te min elendig.

In deze omſtandigheid by dezen lyder gevraagd, vond ik zyne Tong, zo als gezegd is, ruim twee duimen buiten

ſe hoorde ſpreken zonder dezelve te zien, zoude men niet konnen geloven, dat zy een zo dikke en lange Tong had: zo duidelyk en vlug is hare ſpraak. En betreffende de kaauwing en ſlokking, dezelve zyn ook redelyk wel genoeg. —— Twee dagen na dit berigt, ſchreef my *de groote en altoos opmerkende* CAMPER, die dit Mensch meermalen gezien en geſproken had: *Ik meene dat men haar de onderſte tanden weggenomen heeft, om de ſchaaving voor te komen.* Dit ſchynt my toe, zo om de Tong te bergen, als om het kauwen met de kiezen te helpen, van de uiterſte noodzaaklykheid. In myn twede of volgende *geval* ziet men, dat de natuur, door de Tong, de tanden zelf had vooröver-gebogen.

ten den mond; en vernam, dat dit reeds zedert 15 of 16 dagen, alzo geweest ware. De Tong was buiten den mond veel dikker en breder dan binnen denzelven, dog zagt, lopende gedurig eene dunne wateragtige kwyl, van onder de Tong langs de kin. Ik nam een bierglas met geurigen Moezelwyn, die voor de hand ſtond, mengde daar onder een rauwen Doyer van een Ei, en daar in een zwagteltje ter lengte van eene Elle, en twee vingeren breed, genat hebbende, omwond ik dit, redelyk ſtyf, om de Tong. Wyders deed ik een ſtrookje linnen, van op het hoofd tot over de ooren, afhangen, nemende daar na een twede ſtuk, twee duimen breed, het welk ik meest van onder en van voren tegen de Tong leidde, en op het agterhoofd vastknoopte; ligtende daarmede de Tong, by wyze van een ſchortband, eenigzins in de hoogte en in den mond. En, op dat deze band niet verſchuiven mogt, knoopte ik de afhangende einden, over de ooren, boven op het hoofd vast; het welk den Lyder, in de eerſte minuten, wel eenig ongemak ſcheen te baren, dan dit was ras gedaan. Wyders deed ik den zieken altoos op den rug en met het hoofd zeer laag liggen; ſlikkende alzo alle kwyl of ſpeekzel naar de maag. En om zulks meer en meer te bevorderen, gelastte ik zyne Vrouw, dat ze het zwagteltje, om de Tong, alle quartier uurs, met twee of drie theelepeltjes Moezelwyn en een Doyer van een Ei, langs de bovenlip, moest bevogtigen, en hem tot het neder-ſlikken, aanzetten; als mede, nu en dan, den Tong-Schortband, agter op het hoofd, een weinig aanſluiten, zo als geſchiedde.

Dit verband, dien eigen avond willende vernieuwen, zag ik, dat het zwagteltje om de Tong ten deele daar van was afgeſchoven, als ook, dog met geene kleine vreugde en verwondering, dat de Tong byna een duim breed, terug en in den mond was getrokken: ik beſloot dan hierom op dezelfde wys voorttegaan; en zag met genoegen, dat de Tong, in minder dan twee dagen, ſchoon nog eenigzins ſtyf en gezwollen, egter geheel binnen de tanden, en, na verloop van nog eenige dagen, geheel herſteld was.

Ik zal over dit geval, waar van my alle omſtandigheden onbekend of vergeten zyn, geene aanmerkingen maken, vertrouwende dat ieder oordeelkundige dit zelf kan en behoort te doen. De volgende waarneming is, zo ik meen, doorſtekender en zal aan de voorgaande meer licht byzetten.

II. GEVAL. Den 2 September, 1782, bragt men eene elendige Vrouw, eenige uuren buiten deze Stad wonende, by my, welke onder en na een aangewende kwik- en kwylbehandeling, de Tong, zedert zes-en-twintig weken, ruim drie duimen lang, buiten den mond en over de kin afhing. Het uithangende deel der Tong was, buiten den mond, veel dikker en breder, dog dezelve was niet aanmerklyk verhard, als alleenlyk ter plaatze, alwaar zy op de onderſte Tanden, welke reeds door het gewigt voorôver waren gebogen, gerust had en gedrukt was geworden: ook had de Tong, welke buiten den mond breder en dikker was, op de hoogte der Tanden, als het ware, een ingetrokken kring of vernauwing; het welk, misſchien, aan anderen aanleiding kan gegeven hebben, om ze, daar ter plaatze, af te ſnyden, en de bloeding door een brand-yzer, enz. te ſtuiten.

Onze Lyderesſe, let wel, zat altoos met het hoofd voorover, en kwylde onophoudelyk. Voor het overige was zy, gelyk men ligt denken kan, vermagerd, bleek, bol, dog anders vry gezond, zelfs hongerig; kunnende niets, waar toe zy begeerte had, kauwen nog eeten, nog ook eenigzins verſtaanbaar ſpreken.

By verhaasting van haar vertrek moest ik aanſtonds raad verſchaffen; en, by gebrek daar van, zo als ik naderhand verſtond, had men reeds beſloten, om de uithangende Tong, door iemand anders, te doen affnyden. Dan, kennende haar ongeval en deszelfs ware reden en oorzaak, beſloot ik, om haar het zelve opſchortend verband, van den lyder in het voorgaande Geval, aan te doen; dog zonder het zwagteltje om de Tong. Dit verband was aanſtonds, door de uitlopende kwyl, doornat; maar zo ras ik haar gelastte, het hoofd agterôver te houden, en het ſpeekzel neer te ſlikken, droogde het zelve, binnen een kwartier uurs, geheel op. Wyders gebood ik haar, met aanbeveling aan die geene, welke haar verzelden, dat zy, t'huis gekomen zynde, altoos met het hoofd laag agterôver en op den rug liggen, en het ſpeekzel doorſlikken moest, en dat dit verband in dezelfde orde, van tyd tot tyd, moest worden hernieuwd; en telkens, eenigzins vaster, aangebonden.

Weinige dagen daar na berigtte my de Secretaris van die plaats, dat de Tong, in drie dagen, geheel in den mond en binnen de Tanden gekomen was, dat de Lyderesſe dezelve wel niet wederom kon uitſteken, bewegen

nog

nog kauwen, maar egter duidelyk kon ſpreken, zonder zelfs eenigzins meer te kwylen, enz.

Vermits haar onderſte kaakbeen, in 26 weken, niet merklyk was bewogen wegens de uithangende Tong, en deze, ongetwyffeld, nog dik en gezwollen was; als meede dat hare onderſte tanden buiten hare gewone rigting waren gedrongen, begreep ik, dat het, naar alle gedagten, nog eenigen tyd vereischte om dezelve wederom in hare gewone beweging te brengen. Intuſſchen gebood ik dat men haar gedurig een weinig Malagawyn, met een Doyer van een Ei gemengd, moest in den mond doen houden, en langzaam doen ſlikken, en voorts haar aanſporen, om de ſtyve kaak en Tong meer en meer te bewegen, eenig vast voedzel te kauwen, te ſpreken en wyders te doen als voren.

Van hare bediende Geneeshere bekwam ik geen het minſte naberigt, hoe zeer ik zulks met verlangen verzogt had. —— Het verlies is misſchien gering. —— Dan, na verloop van zes weken ontfing ik, buiten hun, een brief van den Secretaris van die plaats, VRIEZEKOLK, waar in gemelde Heer tot myn grootst genoegen ſchreef: *De Tong van Angenes van Tuyl is aan de regte zyde, op welke zy voorheen het meest gelegen heeft, nog eenigzins dik en hard; zy eet en drinkt zonder eenige verhindering, maar hetzelve moet niet zeer heet zyn. De ſpraak gaat hoe langer hoe klaarder: —— Als de dikte van de Tong weg is, zal de ſpraak wezen als voorheen.*

Meer kan ik derhalven niet mededelen, egter geloof ik, dat ik aan haar en myn oogmerk, om namelyk de Tong, welke 26 weken den mond had uitgehangen, in denzelven wederom in te brengen, geheellyk voldaan heb.

Laat het my gegund zyn, deze Waarnemingen met de voorafgaande te vergelyken en 'er eenige leerzame gevolgen uit af te leiden.

I. Dat, by aldien de twee laatſte gevallen niet op myne of dergelyke wyze waren behandeld, maar overgelaten aan de natuur, zo als tot hier toe ſchynt gedaan te zyn, de uithangende Tong ongetwyffeld, even als in het geval van TRIOEN en anderen, buiten den mond gebleven, of, misſchien, afgeſneden zoude zyn geworden.

II. Dat by aldien men in het geval, van TRIOEN gemeld,

meld, aanſtonds na het bedaren der eerſte toevallen, de Tong, naar onze wyze, had behandeld, dezelve, waarſchynlyk, zeer ras wederom binnen de Tanden zoude gekomen zyn.

III. Dat dezelfde handelwys, in de gevallen door SPÖRING en SLEGEL gemeld, naar alle gedagten, het afſnyden der uithangende Tong zou hebben voorgekomen.

IV. Dat men, by alle kwylende keelziekten, waar in de Tong deel heeft, en wezenlyk buiten den mond zakt, niet vrezen moet, dat ze altoos buiten denzelven blyven zal; en dat, zo ras de eerſte toevallen bedaren, en de kwyling voortduurt, men het voorover hangen van het hoofd moet beletten, den Lyder op den rug doen liggen, hem de kwyl doen nederſlikken, en dit meer en meer bevorderen, door hem gedurig een weinig Wyns of iets anders aangenaams, in den mond te geven. ——— Immers door het gedurig ſlikken trekt de Tong ook telkens agterwaards.

V. Dat men, by eene zeer grote uitzakking, zig niet moet verhaasten, om de Tong, door het bovengemeld verband, binnen den mond te brengen, maar liever *langzaam* te werk gaan, wyl de mond de verouderde gezwollene Tong niet zo ſchielyk kan bevatten, en dezelve binnen de Tanden van de onderkaak kan beklemd raken.

Ik geloof dat dit laatſte, in myn twede Geval, eenigzins heeft plaats gehad.

VI. Dat, (ſchoon ik 'er geene bevinding van heb) waarſchynlyk dezelfde geneeswys by zeer verouderde en zeer groot uithangende Tongen, zonder eenig gevaar, zoude kunnen worden beproefd; vooral, zo men de Tong eerst eenige dagen of zomtyds weken, met een zwagteltje omwond, dunder maakte, en tevens met een ſchortband langzaam poogde terug te brengen. ——— Misſchien zouden ſterke Purgeermiddelen hier toe mede dienstbaar kunnen zyn. ——— De tyd, helaas! de tyd, moet en zal alles leren.

VII. Dat het uitzakken van de Tong, in de Genees- en Heelkundige zamenſtelzels, mede eene plaats verdient.

VIII. Dat, *in de grootſte eenvouwigheid de hoogſte wysheid uit-*

uitblinkt; en dat zy, die zig daar van weten te bedienen, het allergelukkigst ſlagen.

Zo deze geringe Aanmerkingen, over het uitzakken van de *Tong*, maar eenigzins ſtrekken konden tot Verheerlyking van HEM, die de *Tong* gemaakt heeft, en tot heil van hun, wier pligt het is om dezelve ter zyner Eere te gebruiken, dan, ja dan, is myn wensch vervuld.

's Hertogenbosch,
den 31 *October*, 1782.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN GRAUWEN PAPPEGAAY.

Volgens den Heer DE BUFFON.

Onder de veelvuldige ſoorten van *Pappegaayen*, is 'er geen die in grooter menigte, heden ten dage, na *Europa* overgevoerd, en die meer bemind wordt, van wegen zyne zagtaartigheid, bekwaamheid en leerzaamheid, dan de *Grauwe Pappegaay*; hy bezit alle goede hoedanigheden van den *Groenen*, zonder dat onaangenaam geſchreeuw te maaken. Gaarne ſchynt hy het woord *Jaco* uit te ſpreeken, en van daar ook den naam van den *Jaco* gekreegen te hebben.

Het geheele Lichaam deezes Vogels is Paarl- en Arduinkleurig, donkerst op den ſchoft, helderder boven op 't Lyf en onder aan den Buik; een Vermiljoenroode Staart, zet luister by aan zyne ſchoone, ſchitterende, en als gepoederde Pluimadie. Het Oog ſtaat in eene witte, kaale en meelagtige huid, die de kaak bedekt; de Bek is zwart, de Pooten zyn grauw; de Iris van 't oog, goudkleurig; de geheele langte des Vogels is een voet.

De meeste deezer *Pappegaayen* worden ons uit *Guinée* gebragt, zy komen uit de binnenſte ſtreeken van dit deel van *Africa*; men vindt ze ook te *Congo*, op de kust van *Angola*. Zeer ligt leeren zy praaten, en ſchynen, by voorkeuze, de ſtem der Kinderen na te bootzen, en van deeze liefst onderweezen te worden. De Ouden hebben reeds opgemerkt, dat alle Vogels, bekwaam om der Menſchen ſtem te volgen, liefst Kinderen hooren, en derzelver ſtem gemaklykst volgen, als min ſterk getoond, en door de helderheid

der

der klanken meer zamenſtemmend met hun ſpraakvermogen: niet te min volgt de *Pappegaay* ook den zwaarder toon van de ſtem der volwasſene; doch deeze naavolging ſchynt hen moeilyker, en hy ſpreekt de woorden, van hun geleerd, min onderſcheiden uit. Een *Guinéſche Pappegaay*, op de reis door een oud Matroos onderweezen, hadt volkomen diens ſchorre ſtem, en door hoesten en rochelen afgebrooken, overgenomen: en wel zo volmaakt, dat men niet wist wien men hoorde. Vervolgens ontving hy het onderwys van een jonger Perſoon, en ſchoon hy den ouden Matroos nooit weder hoorde, vergat hy de leſſen van zyn' eerſten Meester niet, en 't was aartig te hooren, als hy, op een aangenaamen en bevalligen toon geſprooken hebbende, de harde en rochelende taal des ouden Matroos uitſloeg.

Niet alleen bootst deeze Vogel, gemaklyk, de Menſchen ſtem naa, hy ſchynt 'er zelfs vermaak in te ſcheppen: dit toont hy door zyn aandagtig luisteren, en zyne herhaalde poogingen om na te ſnappen; geduurig eenige ſylaaben herhaalende, van 't geen hy gehoord heeft: ook zoekt hy den boventoon te krygen van allen, die hy hoort ſpreeken: dikwyls ſtaat men verwonderd dat hy woorden of klanken herhaalt, om welken hem te leeren, niemand ooit eenige moeite deedt, en die men denken zou dat hy *nimmer* gehoord hadt. Getuige de *Pappegaay* van Koning HENDRIK DEN VIII, van welke ALDROVANDUS ſchryft, die, in den *Theems* gevallen, de Schuitevoerders te hulpe riep, even als die over wilden op den oever riepen. Deeze *Pappegaayen* ſchynen alle dagen hun les te willen opzeggen: en zyn zo op praaten verſlingerd, dat zy in den droom praaten; MARGRAVE zegt dit dikwyls gehoord te hebben. ——— Bovenal vertoonen zy die bekwaamheid om te leeren in de eerſte jaaren, het geheugen ſchynt dan ſterkst, en dit geheugen, vroegtyds aangekweekt, levert verbaazende verſchynzels op. RHODIGIUS vermeldt van een *Pappegaay*, die een Cardinaal voor honderd gouden Kroonen kogt, om dat hy het Symbolum der Apostelen nauwkeurig kon opzeggen; de Heer DE LA BORDE verhaalt ons, een *Pappegaay* gezien te hebben, die, aan boord, het Gebed voor de Matroozen deedt, en de Roozekrans opzei: doch bejaarder wordende, zyn ze balſtuuriger en min leerzaam. OLINA keurt den avond, naa dat de *Pappegaayen* geëeten hebben, voor den besten tyd om ze te onderwyzen: dewyl ze dan 't oplettendst zyn.

Men

Men heeft de opvoeding eens *Pappegaay's* by die eens Kinds vergeleeken: men zou dikwyls meer reden hebben om de opvoeding der Kinderen, by die der *Pappegaayen*, te vergelyken. Te *Rome* hieldt hy, die de *Pappegaayen* onderwees, een kleine roede in de hand, en ſloeg hun op den kop. PLINIUS zegt, dat ze zeer hard van kop zyn, en dat gevolglyk ligte klapjes niet veel by dien Vogel betekenen. Doch eene *Pappegaay* myner Zuster, Madame NADAULT, die de goedheid gehad heeft, my eenige haarer aanmerkingen, dien Vogel betreffende, mede te deelen, vreesde zo zeer, en meer, voor de roede, dan een Kind, 't welk dezelve menigmaal gevoeld hadt. Naa den ganſchen dag op zyn kruk gezeten te hebben, en 't uur om te verplaatzen gekomen zynde, was, wanneer hy te vroeg of te ſchielyk 'er van afkwam, ('t geen zelden gebeurde,) het toonen van, en het dreigen met, de roede, genoegzaam om hem weder te doen keeren, en ſchielyk weder te gaan zitten; hy kwam 'er niet weder af; doch betoonde zyn moeilykheid en ongeduld, door met de vleugelen te ſlaan en te ſchreeuwen.

't Is, vervolgt myne Zuster, zeer eigenaartig te gelooven, dat de *Pappegaay* ons ſpreeken niet verſtaat; doch ondertuſſchen waant dat wy tegen hem ſpreeken: dikwyls vraagt hy zichzelven om een Poot; hy antwoordt op zyn eigen vraag, en ſteekt met de daad den Poot toe. Schoon hy gaarne Kinderen hoort praaten, heeft hy 'er geen genegenheid voor; hy vervolgt ze, en zou, kon hy ze bykomen, niet nalaaten ze deerlyk te byten. Even als myn *Pappegaay* perſoonen heeft, welke hy haat, zo heeft hy 'er mede, op welken hy zeer geſteld is. Zyn ſmaak was, in de daad, de kieſchſte niet, doch beſtendig. Hy beminde, ja hy beminde met drift, de Keukenmeid, hy volgde haar overal, zogt haar op waar zy mogt weezen, en bykans nooit vergeefsch: hadt hy haar in eenigen tyd niet gezien, dan klom hy, bek en klaauwen te baat neemende, op haar ſchouder, deedt veele minnekoozeryen, en verliet haar niet, welke moeite zy ook aanwendde, om van hem ontſlagen te worden. Trof hy ze vervolgens aan, hy bewees haar alle tekenen van vriendſchap. 't Gebeurde dat zy een ongemak aan den vinger hadt, 't welk lang duurde, en haar van pyn deedt ſchreeuwen: al den tyd dat zy hier mede ſukkelde, ging hy niet uit haar kamer, hy zag droevig, ſloeg een beklaaglyk geluit, niet anders dan of hy zelve de pyn voelde: alle dagen was zyn eerſte werk, te gaan zien

hoe

hoe zy het hadt: dit duurde zo lang als het ongemak des vingers, en zo ras het geneezen was, zag men den Vogel even lustig als te vooren, en even zeer op haar gesteld. Ondertusschen scheen zyne genegenheid tot die Keukenmeid, herkomstig uit eenige omstandigheden, betrekkelyk tot haar Keukenwerk, en niet bepaald op haar Persoon gevestigd: want eene andere Keukenmeid in haare plaats gekreegen hebbende, veranderde de genegenheid des *Pappegaays* alleen van voorwerp, van den eersten dag af, en dus voor dat eenige oppassing, of gunstbetooning de genegenheid kon opwekken of vestigen, was deeze Keukenmeid even als de andere meest van hem bemind.

De bekwaamheden der *Pappegaayen* van deeze soort bepalen zich niet alleen tot het naavolgen onzer Spraake: zy leeren ook eenige gebaaren en beweegingen naabootzen. SCALIGER heeft 'er een gezien, die den dans der *Savojaarden* nadeedt, hun deun opheffende. De *Pappegaay* myner Zuster hoorde gaarne zingen, en als hy zag dansen, danste hy mede; doch op de ongevalligste wyze zyne klauwen inhaalende, viel hy dikwyls plotszeling voor over; nogthans vondt hy er veel genoegen in; een zotte vrolykheid en onbedwingbaar gesnap was het gevolg van dronkenschap; want alle *Pappegayen* lusten gaarne wyn, inzonderheid Spaanschen en Muscaat wyn: ten tyde van PLINIUS, hadt men reeds opgemerkt, dat deeze geestryke dranken een dartelheidwekkend vermogen op de *Pappegaayen* hadden. In den Winter zogt hy het vuur, en 't was zyn hoogst genoegen, in dat jaargetyde op den Schoorsteen te zitten; doorwarm zynde, betoonde hy zyn genoegen, door allerlei vreugdetekenen. Even veel vermaaks verschafte hem de regen in den Zomer, uuren lang kon hy 'er in blyven, en spreidde, om te beter geheel bevogtigd te worden, zyne vleugels uit; begeerende eerst in huis te komen, als hy doornat was. Op de kruk gekomen, nette hy alle vederen, een voor een met den bek; by droog weêr, baadde hy zich gaarne in een vat met water, ging 'er herhaalde keeren in, altoos zeer zorgvuldig oppassende, dat zyn Kop niet onder 't water kwam: doch zo zeer hy het baaden in den Zomer beminde, zo zeer schroomde hy 'er voor in den Winter: wanneer men hem in 't laatstgemelde saisoen een vat met water voorhieldt, liep hy schreeuwend weg. Hy fluitte met meer kragts en netheids, dan een Mensch; doch schoon hy veele toonen sloeg, heeft men hem nooit een airtje kunnen leeren fluiten. Volmaakt wist hy het geluid

luid van Wilde en Huisdieren naa te bootzen, bovenal het gekras van een *Kraay*, tusschen zyn geluid en dat diens Vogels was geen onderscheid te hooren. Nooit bykans praatte hy in een vertrek, waar Menschen zaten; doch alleen, in een kamer daar naast, gezet, praatte en schreeuwde hy te meer, naar gelange van de luidrugtigheid in 't andere vertrek; dan herhaalde hy alles wat hy wist, schielyk naa elkander, en was nooit luidrugtiger dan in dit geval. Met het vallen van den avond, ging hy uit eigen beweeging in zyne Kouw, van welke hy over dag schuw was: dan ging hy met den eenen poot ingetrokken, of aan de tralien van de Kouw geslaagen, met den Kop in de veeren gestooken; slaapen tot den anderen dag; dikwyls ontwaakte hy met het aanbreeken van den dageraad, dan scherpte hy zyn klauwen, dezelfde beweeging maakende als een krabbelende *Hen*. 's Nagts ligt ziende, praatte hy zomtyds; doch in den donker zweeg hy altoos stil.

De soort van Maatschappy, welke de *Pappegaay* met ons aangaat, door het praaten, is veel nauwer en aangenaamer, dan die, in welke de *Aap* treedt, door zyne grillige naabootzing onzer beweegingen en gebaaren. Indien de gezelligheid van een *Hond*, van een *Paard*, van een *Olyphant* van meer aanbelangs is, uit hoofde van de weezenlyke nuttigheid, de gezelligheid van een praatende Vogel is verrukkender door 't vermaak: dat praaten verlustigt, wendt de gedagten af; is in de eenzaamheid gezellig; hy antwoordt, hy roept, hy betuigt zyne genegenheid; hy lacht; de korte gezegdens, hem ontvallen, treffen ons, dewyl ze zomtyds zo weinig te pas, en by wylen zo wel ter sneede, komen. WILLUGHBY verhaalt met CLUSIUS, van een *Pappegaay*, die, als men hem gezegd hadt, *lach, Papje, lach*, met de daad lachte; doch een oogenblik daar naa, met een verheven stem, zeide, *welk een groote zot, die my doet lachen*! Ik heb 'er een gezien, die, met zyn Heer oud geworden, met hem in de ongemakken der hooge jaaren deelde, en geduurig gewoon te hooren: *Ik ben zwak*; op de vraag, *Papje* hoe vaart ge? met een klaagenden toon antwoordde, *Ik ben zwak*. Dit snappen der *Pappegaayen* heeft iet vreemds en zonderlings, en, schoon even zeer zonder zin als veele andere gesprekken, nogthans iet vermaakends.

Benevens dit vermogen, om onze klanken naa te bootzen, schynt ook de *Pappegaay* eenigzins onze neigingen en

zeden over te neemen: hy bemint, hy haat, hy heeft zyne verkiezingen, zyne jalouſyen, zyne grilligheden, hy verwondert zich, hy juicht toe, hy is bedroefd, hy toont zich aandoenelyk voor liefkoozingen, en geeft kusjes; in het klaaghuis klaagt hy mede; en, dikwyls gewoon den geliefden naam te herhaalen van een afgeſtorvenen, herinnert hy gevoelige harten hunne vermaaken, en wekt hunne droefenis.

De groote bekwaamheid der *Pappegaayen*, om verſtaanbaare woorden voort te brengen, vordert een byzonder en zeer volkomen werktuig der Spraake; de vastheid van geheugen, ſchoon 'er geen verſtandswerking bykome, veronderſtelt eene maate van oplettenheid, en eene kragt van werktuiglyke herinnering, welke geen Vogel in die maate bezit. Ingevolge hier van, hebben alle Natuurkundigen de byzondere gedaante van den Bek, de Tong, en den Kop des *Pappegaays* in opmerking genomen. Zyn Bek, van buiten rond, van binnen uitgehold, vertoont eenigermaate de holte van den mond, waar in de Tong zich vrylyk beweegt, de klank, fluitende tegen den ronden rand des beneden Kaaks, vormt zich daar als tegen een ry tanden, terwyl de holte van het bovenſte deel des Beks tot een gehemelte dient; hier door gaat de ſtem niet fluitende uit, maar wordt verdubbeld en geleid. Voor 't overige is het de Tong, die de onbepaalde klanken, welke alleen een wildzang, of geſchreeuw, zouden uitleveren, vormt, die Tong is rond en dik, en in de *Pappegaayen*, naar evenredigheid, veel grooter dan in den Mensch: veel ligt beweeglyker zou dezelve weezen, was ze niet van een harder zelfſtandigheid dan het vleesch, en niet bedekt met een harde en hoornagtige huid.

Maar deeze werktuiglyke ſchikking, hoe kunſtig, moet in kunſtrykheid wyken, voor 't geen de Natuur gedaan heeft om het bovenſte gedeelte van den Bek des *Pappegaays* beweegbaar te maaken, om aan die beweegingen kragt en gemaklykheid te geeven, zonder de opening te benadeelen, en om een lid, aan 't welk zy geen peezen ſcheen te kunnen hegten, kragtig genoeg te verzorgen. Zy konden niet geplaatst worden aan den wortel des bovenkaaks, hier zouden zy geen kragt geoefend hebben; aan de zyden voegden zy even min, dan hadden ze de opening verhinderd. De Natuur heeft een ander middel gekoozen, en aan den grond des Beks twee beenderen geplaatst, die aan beide de zyden, en onder de twee koonen, om zo te ſpreeken, der-

derzelver zelfſtandigheid verlangen, wat de gedaante betreft, gelyk aan de beenderen in den Mensch, *Pteregoïdes* geheeten, uitgenomen dat ze niet met derzelver achtereinde ingeplant zyn in een ander been, maar vry zyn in hunne beweegingen: dikke ſpieren, van het achterhoofd komende, en aan deeze Beenderen verbonden, beweegen ze, en met dezelve den Bek. Men zie, by ALDROVANDUS, de kunſtige ſchikking van dit alles breeder beſchreeven (*). Deeze Natuurkenner merkt, met rede, op, dat 'er achter het Oog op de beneden Kaak eene ruimte is, die men eigenaartiger een Wang zou kunnen noemen, dan in eenigen anderen Vogel, waar de opening van den Bek dezelve beſlaat: deeze ruimte verbeeldt in den *Pappegaay* te meer een weezenlyk Wang, door de ſpieren welke 'er doorloopen, en dienen zo om de beweeging van den Bek te verſterken, als om het verſtaanbaar voortbrengen der woorden te bevorderen.

De Bek des *Pappegaays* is zeer ſterk; hy kraakt 'er zeer gemaklyk de doppen mede van Nooten en andere dergelyke Vrugten: hy kan hout ſtukken breeken, en de tralien van zyn kouw, indien ze niet ſterk gemaakt zyn, 'er uitrukken, als het hem verveelt opgeſlooten te zitten: hy bedient 'er zich meer van dan van zyne klauwen om op te klimmen: in het afklimmen verlaat hy zich op zyn Bek, als op een derden Poot, die zyn loggen gang onderſchraagt; vallende, bedient hy 'er zich van, om den eerſten ſtoot af te keeren: met één woord de Bek is als 't ware de rechte hand des *Pappegaay's*.

Aan de beweeglykheid van het bovenſte gedeelte des Beks is hy de bekwaamheid verſchuldigd, die andere Vogels misſen, te weeten die van zyne Spyze te kaauwen: alle graan- en vleeschvreetende Vogels hebben, om zo te ſpreeken, aan hun Bek niets meer dan eene hand, met welke zy hun voedzel neemen en in de keel werpen, of een werktuig waar mede zy het knaagen en verſcheuren: de Bek des *Pappegaay's* is een mond, hy brengt 'er de ſpyze in met zyne vingeren, hy houdt ze op zyde, en knaagt ze op zyn gemak. De Onderkaak heeft weinig beweeging, en meest van den rechten na den ſlinken kant, dikwyls ſchynt hy te kaauwen, ſchoon de Bek ledig is, dit heeft eenigen doen vermoeden, dat hy herkauwde; doch het is veel waarſchynlyker, dat hy, als dan de ſneede

(*) ALDROVANDUS, *Av.* I. p. 640, 641.

de van dat gedeelte des Beks, waar van hy zich bedient om te ſnyden en knaagen, ſcherpt.

De *Pappegaay* neemt bykans alle ſoort van voedzel even greetig: in zyn Vaderland leeft hy van alle ſoorten van vrugten en graanen. Men heeft opgemerkt, dat de *Guinéſche Pappegaay* vet wordt, door het eeten van een Graan *Carthame* geheeten, 't welk voor den Mensch een geweldig buikzuiverend middel is. In den huislyken ſtaat eet hy bykans alles wat wy eeten; doch vleesch, hoe gaarne hy het ook luste, is hem zeer nadeelig; hy krygt daar door trek om aan zyne Pluimadie te byten, en de veeren uit te plukken, zo verre hy met den Bek 'er by kan komen. De Grauwe *Guinéſche Pappegaay*, is boven alle andere aan deeze kwaal onderhevig, hy haalt de veeren geheel uit het Lyf, zelfs uit den Staart, en, wanneer deeze eens uitgeplukt zyn, krygt hy nooit die ſchoone roode weder.

Zomtyds krygt deeze *Pappegaay*, naa het ruijen, eene andere kleur, die, of aan eene ziekte, of aan den onderdom moet worden toegeſchreeven, terwyl zommigen daar van verſcheidenheden gemaakt hebben. Deeze *Pappegaay* is, even als andere ſoorten, onderworpen aan de Vallende Ziekte en de Jicht: des niet tegenſtaande zyn ze ſterk en langleevende. Schoon OLINA het leeven der *Pappegaayen* dooréén op twintig jaaren bepaalt, verzekert de Heer SALERNE te *Orleans*, een *Pappegaay* van zestig jaaren gezien te hebben, die nog zeer leevendig en vrolyk was. De Heer VOSMAAR gewaagt 'er van een, die zints honderd jaaren van Vader tot Zoon was overgegaan.

Zeer zeldzaam ziet men de *Pappegaayen*, in onze gemaatigde Lugtſtreeken, voortteelen, dan 't is niet zeldzaam, dat zy onvrugtbaare eijeren leggen: ondertuſſchen heeft men eenige voorbeelden van *Pappegaayen*, in *Frankryk* geboren. De Heer DE LA PIGEONIERE heeft te *Marmande* in *Angénois*, een Mannetje en Wyfje gehad, welk Paar vyf of zes jaaren achter elkander niet miste, in den voortyd Jongen te krygen, en dezelve op te voeden. Elk legzel was van vier eijeren, onder welken 'er altoos drie goede waren, en een vuil gevonden werd. De wyze, om ze op hun gemak te laaten broeden, beſtondt hier in, dat men het Vogelpaar opſloot in eene kamer, in welke niets gevonden werd dan een ton aan 't eene einde open, en met zaagzel van hout gevuld: de ſtokken binnen en buiten het vat, waren derwyze geſchikt, dat het Mannetje 'er op allerlei wyze kon opklimmen en zich by 't Wyfje vervoegen. Men moest

het

het niet waagen in die kamer te komen, dan gelaarsd, en de beenen te dekken tegen de beeten van den jalourſchen *Pappegaay*, die alles verſcheurde, 't geen zyn Wyfje naderde. Vader LABAT gewaagt ook van twee *Pappegaayen*, die te *Parys* meermaalen Jongen voortbragten.

BERIGT WEGENS DEN MAMMOUTH, EEN GROENLANDSCH DIER, VAN 'T WELKE MEN GROOTE BEENDEREN EN TANDEN VINDT IN EUROPA, ASIA EN AFRICA.

Door den Heer DE LA COUDENIERE.

(*Journal de Phyſique, May*, 1782.)

De overblyfzels van vreeslyk groote Dieren, welke men dikwyls in *Europa* en de Noordlykſte Deelen van *Aſia* en *America* aantreft, hebben den Natuuronderzoekeren niet weinig bezig gehouden. De Graaf DE BUFFON, aan wien de Natuurlyke Historie zo gantsch veel verſchuldigd is, denkt, dat de *Olyphanten*, de *Rhinocerosſen*, de *Hippopotamusſen*, en andere Dieren van het Zuiden, in vroegeren tyde, het Noordelyk gedeelte der beide Vastelanden bewoond hebben: dat zy, naa eene aanmerkelyke verkoeling deezer deelen des Aardkloots, zich verſpreidden in de warme Landen van *Aſia* en *Africa*. Maar, indien deeze Dieren bewoonders geweest zyn van *Canada*, van de oevers der Rivieren de *Ohio* en *Miſſiſippi*, waarom zyn ze dan niet, naa de verkoeling deezer Landſtreeken, getrokken na *Zuid-America*? Is het wel waarheid dat de Landengte van *Panama*, die ten minſten vyftien mylen breed is, altoos een onoverkomelyke hinderpaal voor de *Olyphanten* geweest hebbe? Deeze veronderſtelling wordt ligtvaardig aangenomen: maar, wanneer men ze toeſtondt, moest men dan dit Dier niet aantreffen in *Guatimala*, in *Jucatan*, en 't geheele oude Ryk van *Mexico*? —— Daarenboven, de eerſte gronden van deeze veronderſtelling wankelen. De Aarde wordt niet kouder. *Europa* was, twee duizend jaaren geleden, veel kouder dan tegenwoordig. Men heeft aangemerkt dat de bearbeiding der gronden deeze vermindering van koude veroorzaakt hebbe; doch deeze aanmerking is zelfs ſtrydig met het ſtelzel van den Heer DE BUFFON (*): want

(*) De Leezer zie, wegens dit gevoelen van den Heer DE BUF-

want de grond, door de ontginningen beroofd van 't Geboomte, 't welk denzelven dekte, is veel meer blootgeſteld aan den invloed van koude winden, aan ſneeuw en bevriezing: zulks moest de verkoeling verhaasten. Eindelyk, de Aarde, aan de Poolen plat geworden, moest op die plaatzen min bevriezen dan op andere: dewyl ze veel nader zyn aan het vermeende middelpuntig vuur.

De Ridder DE LAMANON heeft beweezen, dat de dierlyke Overblyfzels, aan den *Ohio* gevonden, geen deelen waren van *Olyphanten*. De Heer COLLINSON hadt dit reeds medegedeeld aan den Heer DE BUFFON, die zich in zyne verdeedigende aantekeningen dus uitdrukt. „ Alles wat de „ Heer COLLINSON zegt is zeer overeenkomſtig met de „ waarheid, die groote Tanden verſchillen geheel en al „ van de Baktanden des *Olyphants*"..... Men heeft reden om zich te verwonderen, dat de Heer DE BUFFON, dit erkend hebbende, nog beweert dat de Slag- of Voortanden, onder deeze Kiezen vermengd, de Voortanden van *Olyphanten* zyn: want, indien het waarheid was, dat die Voortanden van *Olyphanten* waren, moest men ze by de Baktanden deezer Dieren, en niet by die van een onbekend Dier, vinden.

Volgens de veronderſtelling van den Heer DE LAMANON beſtaat dit Dier, van 't welk deeze Tanden zyn, nog in *Syberie* en *Noord-America*, en hy houdt het voor een Beest van 't Walviſchen geſlacht, en geen Landdier. Deeze veronderſtelling krygt veel waarſchynlykheids, medegedeeld door de pen van een zo bekwaam Schryver; doch gaat met onoverkomelyke zwaarigheden vergezeld.

Groote Zeeën zyn 'er noodig om Walvischaartige Dieren van die verbaazende grootte te bergen en te voeden. De Meiren van zout water die men zou moeten veronderſtellen in de Woestynen van *Syberie*, kunnen niet groot genoeg weezen om bewoond te worden, door zulke gedrogtlyk groote Schepzelen. De *Caspiſche Zee* levert 'er ons een bewys van op. Deeze Zee, veel uitgeſtrekter dan de Zoute Meiren van *Syberie* zouden hebben kunnen weezen, huisvest geene Dieren dan van eene middelbaare grootte. PLINIUS en verſcheide andere Dierbeſchryvers hebben vermeld, dat de *Caspiſche Zee* meer Zee-monſters be-

BUFFON, 't geen hier, cenigzins, ter opheldering kan dienen, ons *Mengelwerk*, boven, bl. 459.

bevatte dan alle andere Zeeën; maar, naa een nauwkeuriger onderzoek, blykt, dat deeze Zee-monſters Witviſchen zyn van twintig voeten lang, Zee-honden, en groote Viſſchen, die op zyn best in ſtaat zyn om kleine Viſſchersſchuitjes te doen omſlaan. Het blykt, derhalven, dat de diepe valeien der bergen in *Syberie* geene Zoute Meiren kunnen bevatten, groot genoeg om ter verblyfplaats te ſtrekken van Schepzelen zo groot als de *Mammouth*.

Men voege hier by, dat deeze Walvischaartige Dieren zich niet verre van 't zout water kunnen verwyderen. Indien eenige deezer Dieren het kruid aan de oevers komen afknaagen, gaan zy weinig van de Zee af, en blyven niet lang buiten hun natuurlyk element. Hoe zou het dan mogelyk zyn dat de Walvischaartige Dieren verre genoeg gingen om op plaatzen te komen, waar men de Overblyfzels van den *Mammouth* nog fris, en zelfs bloedende, gevonden heeft?

Deeze redenen ſchynen overtuigend aan te toonen, dat die groote Tanden en Beenderen aan Landdieren behoord hebben. Dit alles neemt niet weg dat de veronderſtelling van den Heer DE LAMANON zeer gelukkig uitgedagt is, om de formeering der laagen Zeeſchulpen uit te leggen, en niet verpligt te zyn tot de veelgewaagde veronderſtellingen eeniger Natuurkundigen. En men kan niet zeer twyfelen, of de beide Vastelanden hebben eene menigte Zoutwater-Meiren gehad, die thans niet meer beſtaan.

Met reden mogt dan de Heer COLLINSON, in een Vertoog den 10den van Wintermaand des Jaars MDCCLXVII, aan de *Koninglyke Societeit* voorgeleezen, zeggen, dat deeze Overblyfzels, aan de Rivier *Ohio* gevonden, de Overblyfzelfs zyn van een zeer groot onbekend Dier, 't welk de Slagtanden van een *Olyphant* en Baktanden hadt byzonder eigen aan zyn ſoort. Dit Dier is niet onbekend aan de Wilden van *Canada*, noch ook aan de *Ruſſen*, onder welken eenige verklaaren, 't zelve leevende gezien te hebben. Vertellen, zo de een als de andere, veele fabeltjes, ten dien opzigte, dit bewyst niets meer, dan dat dit Dier zeldzaam is, en eene groote ſchrik verwekt in die het zien. Maar welk een gedaante heeft het? Wat is deszelfs voedzel? In welk gewest komt het meest voor? — Ik antwoord op deeze Vraagen. Zyne gedaante gelykt naar die der *Beeren*; het eet alles; het wordt in *Groenland* meest gevonden.

Naa de Overblyfzels van den *Mammouth* in *Europa*, *Afia* en *America* gevonden te hebben, hadt men ten minſten de weinige beſchryvingen van *Groenland*, die voor handen zyn, moeten raadpleegen; dewyl dit Land tuſſchen de drie genoemde Werelddeelen gelegen is. Ik heb my onlangs hier op toegelegd, en, zonder my des zeer te verwonderen, geleezen, dat dit Dier by de *Groenlanders* bekend is. Zy zeggen dat het een zwarten huid, en de gedaante van een Beer heeft, dat het zes vademen hoog is (*). De Schryver van dit verhaal voegt 'er by, dat vrees de hoogte van dit Dier heeft doen vergrooten. Dit toegeſtaan zynde, zal nog overblyven, dat het zeer groot en ontzaglyk moet weezen: dewyl alle Volken, die voorgeeven dit viervoetig Monſter gezien te hebben, daar door verſchrikt zyn.

Men kan, derhalven, niet twyfelen aan 't beſtaan van een Landdier in 't Noorden, 't welk in grootte den *Olyphant* verre overtreft; men kan niet twyfelen of de *Mammouth* der *Ruſſen*, de *Vader der Koeijen* der Wilden in *Canada*, en de *Groote zwarte Beer* der *Groenlanderen*, een en 't zelfde Dier zyn. —— Doch waarom is dit Dier zeldzaamer in *Afia* en *America*, dan in *Groenland?* Om deeze vraage te beantwoorden, veronderſtel ik, op goeden grond van rede, die ik in een ander Werk zal opgeeven, dat *Groenland* aan *Afia* en *America* vast is door twee Landengtens. Wanneer de *Mammouths*, door honger zich in *Groenland* gepraamd vinden, trekken zy na *America* en *Afia*, door 't Noorden van *Syberie*: als dan zich alleen vindende onder eene vreemde lugtſtreek, misſchien al te warm voor hunne ſoort, kunnen zy niet voortteelen, en komen om, verre van hun geboortegrond verwyderd. Misſchien is deeze ſoort van Dieren reeds zints verſcheide eeuwen aan 't afneemen, en kan, te dier oorzaake, onder onze Lugtſtreeke, niet voortteelen. Deeze gisſing is te waarſchynlyker: dewyl verſcheide ſtukken ſchynen uit te wyzen, dat de Dierſoorten hun opkomst en verval hebben even gelyk elk Dier hoofd voor hoofd.

Ziet daar, zo ik meen, het beſtaan van den *Mammouth* beweezen. 't Ware zeer te wenſchen, dat de Geleerden te *Koppenhagen* nadere berigten inwonnen, wegens de Gedaante en Huishouding van dit verbaazend Viervoetige Landdier; middelerwyl mogen wy gisſen, dat de geſtalte die

(*) *Hiſtoire Generale des Voyages*, Tom. XIX. p. 39.

die der *Beeren* nabykomt, dat het, even als deezen (*), alles tot voedzel gebruikt, of Kruiden, Visschen, Schulpen Schaal- en Landdieren verslindt. Zulk eene alles inslingerende graagte schynt zelfs noodzaaklyk voor een Dier, van zulk eene grootte in 't barre Noorden, waar het voedzel in 't Ryk der Planten zo schaars voorkomt.

Ik besluit dit Berigt met aan te merken, dat de *Olyphanten* niet in 't Vasteland van *America* bestaan hebben, dat de Dieren, die het Zuiden bewoonen, niet uit het Noorden gekomen zyn; dat de Natuur niet bezwykt, onder de bevroozene Lugtstreeken: dewyl de grootste Land- en Zeedieren, de *Mammouth* en de *Walvisch*, zich in *Groenland* onthouden. Dit zelfde heeft plaats in verscheide andere soorten, die de Zeeën en het Land onder de bevroozene Lugtstreek bewoonen. De *Arend*, by voorbeeld, is 'er zo groot en sterk, dat dezelve jonge Zeekalven in de hoogte opvoert, en de *Schaapen*, door de *Deenen* derwaards overgebragt, zyn grooter en sterker geworden dan in *Europa*. Deeze dingen zullen ons minder bevreemden, als wy in aanmerking neemen, dat de *Condor*, de grootste van alle vleeschvreetende Vogelen, zich niet onthoudt in de warme streeken en laage Landen der *Nieuwe Wereld* en van *Africa*, maar op de hoogste Bergtoppen, waar men weet dat eene felle koude heerscht. De *Lammer-gier* der *Alpische Gebergten*, eene soort van *Condor*, levert nog een voorbeeld op. —— Het blykt, derhalven, dat de Heer DE BUFFON zich al te zeer gehaast heeft in 't bybrengen van stukken tot bewys van zyn Theorie des Aardkloots. 't Ware te wenschen, dat dit doorlugtig verstand zich voorzien hadt van betere bewyzen, om zyn Stelzel te onderschraagen (†).

(*) 'Er zyn misschien geen verslindender Dieren dan de *Witte Beeren*.

(†) Naa het vertaalen van dit Stukje, herinneren wy ons, reeds jaaren geleden, iets geplaatst hebben in ons *Mengelwerk*, dit Dier en deeze Tanden betreffende. By 't naazien, bevonden wy het de *Waarneemingen over de Beenderen, die men gemeenlyk veronderstelt, Olyphants-beenderen te zyn, gevonden by de Rivier Ohio in America.* Door den Heer WILLIAM HUNTER. Wy lazen het met genoegen over, en zullen onze Leezers, die in dit slag van naspeuringen genoegen scheppen, 't zelfde kunnen smaaken, als zy onze *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen*, IV. D. 2de St. bl. 195, enz. opslaan.

REIZE NA SALENCY IN PICARDYE,

Door * * *,

In eenen Brieve van 8 Juny 1781. aan den Graaf DE CASSINI, *Directeur van het Koninglyk Obſervatorium, van de Academie der Weetenſchappen.*

„ Zeer onlangs hebben wy, in ons *Mengelwerk*, een „ Berigt medegedeeld van het *Feest der Rooze, te Sa-* „ *lency in Picardye*, zo als de Gravinne DE GENLIS 't zelve „ zeer bevallig beſchreef (*): in 't zelve vindt men eeni- „ ge trekken van de geſteldheid der Inwoonderen dier „ Plaatze; doch zy dienen meer om onze graagte, tot „ eene volkomener kennisſe aan dezelve, gaande te maa- „ ken, dan te verzadigen. Meer zal hier toe kunnen „ dienen, de volgende Brief, welken wy, zonder verdere „ aanpryzing, hier plaats gunnen."

✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝ ✝

MYN HEER!

Ik heb, myn Heer, de gewigtige reis afgelegd; ik heb het Dorp gezien, welks omtrek vrede, geluk, en de deugden bevat, die geheel zuiver, van de vyfde eeuw onzer Tydrekeninge, zyn overgeleverd. Ik heb de zedige *Salencyers* gezien; ik voel my nog aangedaan over derzelver beſchouwing. Dit Dorp is thans eveneens als ten tyde van CLOVIS, alles bykans wordt 'er, op dezelfde wyze, behandeld, en de Menſchen zyn 'er heden zo deugdzaam als in die dagen.

Verbeeld u drie honderd Wooningen, van elkander afgeſcheiden, door een Boom-, een Wyngaard, of een klein Park, 't welk de eenzelvigheid van een geregelde ſtraat wegneemt, en opening laat voor eene gezonde ſpeeling der lugt. Het dak, waar onder een *Salencyer* huisvest, is zyn eigen; de grond, rondsom het huis, de waardige naalaatenſchap zyner Ouderen. Men ziet hier niet, gelyk elders, met den hoed in de hand, eenen gierigen Landeigenaar, eenige morgens land te huur vraagen, ten einde hy

(*) Zie *Mengelwerk*, boven, bl. 237, enz.

hy zich met't zweet des arbeiders verryke. Hy wordt niet vernederd door de nabuurſchap eens trotſchen Rykaarts. Zyn Buurman, een Landman, gelyk hy, werkt even als hy van den vroegen morgen, is even fris, even vrolyk. Drie morgens zyn genoeg tot het ſober onderhoud eener Familie. De jaarlykſche uitlevering, tot geld gebragt, beloopt twaalf Stuivers daags. 't Is weinig, maar genoeg tot het voldoen hunner behoeften. Zy zyn arm, (indien zy arm mogen heeten, die hunne behoeften voldoen kunnen,) maar zy kómen nooit in verzoeking om 's nabuurs akker te berooven; nimmer vervoegen zy zich by een Regtbank om het regt van eigendom op te helderen. In geen Gedingſtukkamer vindt men den naam der *Salencyers*: geen een vonnis is tegen hun geveld, één enkel is ten hunnen voordeele uitgeſprooken in den jaare 1775, en 't was hun Heer, die hun tot het vervorderen van hunne zaak drong.

Het Weeskind kan ſlaapen in de hut, hem door zyn Vader nagelaaten, zonder een Voogd noodig te hebben; en nooit was een Voogd verpligt een balſtuurig Jongeling te ſtraffen. Den Vorst en de Wetten kennen zy alleen by naame. De jonge Knaap vreest altoos dat een misſlag van zyn kant, zyne Zuster, zyne Nigt, of eene verdere Bloedverwante, zou kunnen berooven van de Roos; de Vader neemt zich in agt voor zyne Dogter of Nigten: de Moeder, die de eere genooten heeft om de Roos weg te draagen, onderwyst haare Dogter in alles, wat zy te werk ſtelde om zich zulk een gedenkteken van Deugd waardig te maaken. De Roozenhoed verſtrekt dus by den *Salencyer* voor Wet, Wetboek, en Regter. Eéne Roos is het beginzel van duizend Deugden, en plant ze voort van geſlacht tot geſlacht.

Herinneren wy ons de geſchiedenisſen van alle Heerſchappyen. Hoe veele ommewentelingen op deezen Aardkloot, zints den tyd van CLOVIS! Alles is veranderd, alles deelt in het beſmettend verderf. *Salency* heeft niets van de oorſpronglyke zuiverheid verlooren. De Roos was de Beſchermſter van de Deugd, van het geluk, der Inwoonderen. Ontelbaare verſlingeringen, van geene of ſlegte Huwelyken gevolgd, hebben overal ſtrenge wetten ten dien opzigte noodig gemaakt. De *Salencyſche Maagd*, onverbreeklyk aan't oud gebruik gehegt, trouwt nimmer dan aan een *Salencyer Jongeling*, en bewaart haare goede zeden. Zes Naamen zyn de geſlachtnaamen van alle de Gezinnen: dus hebben

vier-

vierhonderd vyftig Inwoonders zes Voorvaders gehad, wier afſtammelingen, de een aan de ander getrouwd, zints langen tyd, niet meer dan eene Familie uitmaaken: en op deezen heiligen Geſlachtboom zyn geen vreemde takken ingeënt. „ Ach!" riep de Heer DE CAYLUS uit, als hy de *Hetruriſche*, *Griekſche* en *Romeinſche Oudheden* in 't licht gegeeven hadt, „ wie zal my de Oudheden der *Galliers* „ verſchaffen? De wyze, op welke men in *Frankryk* leeft, „ zal ons welhaast buiten ſtaat ſtellen eenige voetſtappen „ van het oude te vinden!" ——— Hy hadt gelyk. Waren hem de *Salencyers* te binnen geſchooten, hy zou zich vertroost hebben over 't verlies van zo veele dikwyls noodlooze oudheden. *Frankryk* mag in deeze ſoort zyne mededingers hebben: maar het ſchouwtooneel, 't welk *Salency* aan alle Volken geeft, naa het verloop van zo veele eeuwen, behoort dat Ryk alleen, het wordt nergens vertoond, en is het ſchoonſte gedenkſtuk der Oudheid, waar op het zich mag verheffen.

De *Salencyers* zyn arm; en, dewyl zy weinig gronds hebben, kunnen zy niet meer aankweeken dan het noodig leevensonderhoud: ondertuſchen hebben zy genoeg, zelfs in ſchraale jaaren: en, in ſtrenge Winters, is Ziekte het eenig ongemak waar voor zy vreezen. Ziekte vermeerdert de behoefte, en de handen blyven werkloos op het krankbedde; dan moeten zy onderſtand vraagen. ——— By wien? By hun Priester. Ach! welk een onderſtand? Geneesmiddelen. ——— Ik moet u bekennen, waarde Graaf, ik wist wel dat 'er een braaf Priester kon zyn; te *Salency* heb ik gezien dat 'er met de daad een beſtondt. De Heer SAUVEL, dus is hy geheeten, is een aandoenlyk, opregt, verſtandig en braaf Man, de Vader, de Vriend, de Geneesheer, de Beſchermer zyner Gemeente. Vraagt de Hertogen DE LA TRIMOUILLE, DE LA ROCHEFOUCAULD, DE LUYNES, DE BRANCAS, DE LA VAUGUYON, den Biſchop Graaf DE BEAUVAIS, zy hebben het Feest der Rooze bygewoond, en zyn wedergekeerd, vervuld van verwondering over de *Salencyers*, en van eerbied voor den Priester SAUVEL.

Waarom is dit Feest zo lang onvermaard gebleeven? 't Is om dat men zeer zelden de Deugd, zonder weelde, zonder prägt, zonder aanpryzing, zoekt. 't Geval bragt 'er, in den Jaare 1766 eene verſtandige Dame; en dit was genoeg om 'er den ouden luister aan by te zetten. Een geleerd Heer vergezelde haar, en heeft dit Feest aan geheel

Eu-

Europa bekend gemaakt. Misschien is het hier de plaats om den Geleerden eene eere te schenken die hun met het hoogste regt toekomt. Welke benaaming men ook wil geeven aan die Wysgeerige Schryvers, 't is zeker, dat zy met een lichtende fakkel de duisternisſen hebben opgehelderd, die aan onze oogen eene menigte van heilzaame instellingen onttrokken. „ Zy hebben," (ik bedien my hier van de woorden van den Heer TARGET,) „ eenen „ roem verworven, van welken men hun niet kan beroo„ ven, den roem, dat zy het oog vestigden op voorwer„ pen van een algemeen belang; en daaden, nuttig voor het „ Menschdom, uit de duisterheid der vergetelnisſe her„ voortbragten." ——— Nyd, ondankbaarheid en roerzels van een nog slegter aart, kunnen alleen zo veele weldaaden, door de Wysbegeerte toegebracht, lochenen. Dat het my vry staa, den Heer de SAUVIGNY, die eerst dit Feest bekend maakte, eene hulde, hem verschuldigd, toe te brengen.

Uwe verbeelding, Heer Graaf, vervoere u niet buiten de waarheid. Verbeeld u de Draagster van den Roozenhoed niet als wonder fraai opgeschikt, stel u dezelve niet voor, als eene zedige Schoonheid; zet haar de dubbele bekooring van Schoonte en Deugd niet by: dus zouden te veel voordeelen zamenloopen. Zy is dikwyls ver van Schoon; maar altoos Deugdzaam. De gedaante komt niet in aanmerking, men ziet noch na de boersheid, noch na de leelykheid, zy is met den Roozenhoed vercierd, en deeze alleen genoeg om haar te verfraaijen. De Oudsten, die de beste uitkiezen, hebben alleen ooren om het verhaal te hooren der Deugden, dat de algemeene vergadering der Inwoonderen voorstelt. Schoonheid zal nooit eene goede hoedanigheid in eene Mededingster opweegen. De Heer van *Salency* heeft den Inwoonderen de eer van de drie *Salencyers*, die naa den Roozenhoed dongen, te kiezen, willen ontneemen. 't Is hem mislukt: hy heeft alleen het regt behouden, om uit de drie, hem voorgesteld, 'er éene te kiezen om met den Roozenhoed te praalen. Och! hoe ras zou deeze heilige Instelling ontaarten en verbasteren, indien het schenken van de Roos aan den Heer stondt! ——— Een jong Heer! —— ik zeg 'er niets meer van —— gy raadt wat ik zeggen wil. ———

ô, Myn Heer, gy, die in uw Landschap, dit eerwaardig Feest hebt willen volgen, gy hebt, buiten twyfel, welgedaan met het zaad der Eere te zaaijen, om Vrug-

ten

ten van Deugd in te oogſten, doch wagt u van 'er te veel omſlags en optooys by te maaken: gy hebt de Draagſters van den Roozenhoed te zeer opgeſchikt; uwe Gastmaalen zyn te pragtig, uwe Huwlyksgiften te groot, uwe Dansſen te kunſtig: 't Is veeleer uw Feest dan het Feest der Deugd. Laat het meer naar dat van *Salency* gelyken; volgt minder de Feesten der Stad: geef de Roos niet in eene Zaal, maar aan den voet der Altaaren. Ach! wist gy hoe veel roems de *Salencyers* 'er in ſtellen, dat zy een' Heilig als Grondlegger van het Feest groeten! Wist gy, welk een heilig merk deeze oorſprong op de Roos zet! Zy, die dezelve ontvangt, bloost, ſtort traanen van vreugde, en beeft, deeze gift aanneemende; als kreeg zy ze uit de hand van den H. MEDARD zelve. —— Deeze oorſprong is een dier plaatslyke ſchoonheden, welke men niet kan overvoeren, of elders zo wel naavolgen. Allen, die uwe bekranste Meisjes gezien hebben, vonden ze te ſchoon. Laat, indien gy buiten verdenking wilt blyven, alle jaaren geene zo bevallige met die eere pronken. —— Niets heb ik te zeggen op den beroemden Advocaat, die in de Parochien van *Canon*, *Vieux-Fumée*, *Meridon*, het Feest der goede Lieden heeft ingeſteld. 't Is niet alleen voor de deugdzaame ſchoonheid, dat de Heer ELIE DE BEAUMONT dit Feest verordende; maar ook voor den Gryzaart, die, nedergezeten op den ſteen, welke welhaast zyn graf zal dekken, kan uitroepen, naa een ſtreng onderzoek zyns voorgaanden gedrags: Ik ben altoos een goed Vader, Ik ben altoos een goed Burger geweest! —— Voor de braave Huismoeder, die, in haaren ouden dag, vol vertrouwen, by haaren Heer betuigt: Ik heb alle myne Pligten betragt; myn borst heeft myne Kinderen gezoogd, en alle myne Kinderen zyn deugdzaam; myn Land, door myne hand bearbeid, heeft alles, wat het kon, voortgebragt. Welk een troost brengt ELIE DE BEAUMONT niet aan de Grysheid toe! Hou moed, roepen de braave Lieden van *Canon* elkander toe, de prys wagt ons! Gelukkige arbeid, die den weg baant tot eene zo roemryke belooning! Smaak, ô Stigter van dit Feest, ſmaak langen tyd het genoegen om braave Lieden te bekroonen; bewyst, jaaren achter een, dat het gebruik van rykdommen, op eene edele wyze, door verſtand gewonnen, van regtswege aan de Deugd toekomt.

Men vindt geene Schoonheden te *Salency*; doch die leelykheid is een Dogter des arbeids. Ik heb gedagt, dat dee-

deeze Volkplanting, zich niet vermengende met vreemd bloed, klein gebleeven was, en de oorſpronglyke geſtalte behouden hadt. Dit den Priester voorſtellende, antwoordde hy: „ 't kan zyn; doch de arbeid heeft 'er 't groot„ ſte deel in. Ziet deeze Velden; ze zyn vrugtbaar; een „ zelfde grond brengt drie gewaſſen voort; alles is bedekt; „ Boomen, Vrugten, Veldgewaſſen, niet ligt ledig. „ 's Menſchen hand werpt hier met de Spade den grond „ om: de Ploeg is hier onbekend. De Kinderen onderhee„ men, vroegtyds, werk boven hunne kragten; dit doet „ ze mismaakt en leelyk worden: doch," voegde hy 'er glimplachende by, „ men heeft te *Salency* nooit prys op de „ Schoonheid geſteld, waar toe zou dezelve den Inwoon„ deren dienen?"

Wat de Geſchiedenis der Stigting van het Feest der Rooze, en het breed verſlag der plegtigheden betreft, wys ik u, myn Heer, na het Werk van den Heer de SAUVIGNY. Ik heb 'er niets by te voegen, dan dat zy, die den Roozenhoed wegdraagt, vyf- en twintig Livres ontvangt, haar gemaakt door den H. MADARD, die verſcheide morgen lands beſtemde om die ſom op te leveren. Deeze Landen zyn, by de inſtelling der Leenen, het *Leen der Rooze* geheeten. De bekranste Maagd ontvangt, op 't Leen der Rooze, de verheergewaadingen, een boeket bloemen, een pyl, twee kaatsballen, twee witte ballen, een hoornen fluitje, op 't welk driemaal moet geblaazen worden eer men 't haar overreikt. Deeze plegtigheden ſtammen af van de zonderlinge gebruiken by het invoeren der Leenen vastgeſteld. Voorts krygt zy een tafel met twee banken, een wit tafellaken, zes ſervetten, twee meſſen, twee glazen, een zoutvat vol zouts, vyftig nooten, twee brooden elk van één ſtuiver, een kaas van drie ſtuivers, twee kannen wyn en een halve kan water.

De *Salencyſche* Maagd, die ik zag kroonen, heete LOUISE QUISLET, Dogter eens Kastenmaakers; ik heb deel genomen aan den Maaltyd welken zy gaf: de koekjes waren van haar eigen bakzel, en de wyn was van haar eigen wyngaard.

Ik moet, eer ik deezen ſluit, nog met een kort woord iets zeggen van het character der *Salencyers*. Zy zyn niet lustig vrolyk, zy hebben geen kennis aan de luidrugtige volksvreugde; zy zyn vreedzaam; van hunne kindsheid af, alle beweegingen van ongeſtuime driften bedwingende: dewyl een misſlag, een enkele vervoering, hun zou berooven

van

van de eere om ooit onder 't getal te komen der geenen die na den Roozenhoed dongen: zy geeven zich aan geene buitenſpoorigheden over, deeze zouden eene vlek achter laaten, die vier volgende geſlachten niet in ſtaat zouden weezen uit te wisſchen: zy laaten niet toe, dat de beweegingen der tederheid hun hart inneemen. Welke *Salencyſche* Maagd zou aan de zugten van een Minnaar het oor durven leenen? De Roozenhoed vermag meer dan de Liefde; dit is de oorzaak van de bedaarde en bedagtzaame Vrolykheid der *Salencyers*. ——— Ik heb by dit alles niets tot optooi gevoegd: ik ben altoos binnen de perken der waarheid gebleeven, en ik zal ſteeds onbekwaam blyven u te vermelden, wat ik gevoeld heb.

Ik blyf, enz.

XIX. BERICHT,

wegens een Prentwerk, *volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heere*

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z.

Mede-Directeur van de Teken-Academie der Stad Amſterdam; van het Zeeuwſche Genootſchap der Weetenſchappen te Vliſſingen, en van de Keurvorſtelyke Schilder- Beeldhouw- en Bouwkunst-Academie te Dusſeldorp, —— Lid van de Holl: Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem.

Zynde de 34ste *Prenttekening*. Door LUCAS VAN LEYDEN.

De verdiende roem van *Lucas van Leyden* is by ieder, die geen Vreemdeling in de Teken- en Schilderkunst is, genoegzaam bekend. *Karel van Mander* gedenkt in zyn Schilderboek niet alleen op zulk eene gunſtige wyze aan hem, onder de Nederlandſche Schilders; maar *Vaſarius* had reeds ten aanzien van zyne Prenten getuigd, dat zyne bekwaamheid in 't graveeren boven die van *Albert Durer* te ſtellen is; dat zyne Ordonnantien, wel geſchikt, gegroept, juist geteekend, en vol uitdrukking zyn; dat hy de regels van 't perſpectief verſtond, en de verdeeling van licht en donker, benevens de wyking, zoo wel heeft waargenomen, dat dezelve ten zynen tyde aan de Kunstoefenaars ten voorbeelde geſtrekt hebbe. Ja, de grootſte Meesters in Italien en Nederland hebben, in laater tyd, zig van zyne

zyne Kunst met een goed gevolg bediend, en geen wonder: zyn Naakt is van een' waaren en juisten omtrek, volgens het Leven; zyne Tronien zyn vol uitdrukking, zyne Kleederen natuurlyk geplooid, Hoeden, Mutzen en Hulzels, naar 't gebruik zyns tyds, met verscheidenheid te pas gebragt. Ten bewyze hier van, strekt het Kunststuk, 't welk nu den Liefhebberen door den Uitgeever wordt aangeboden, en gevolgd is naar het origineel, thans in zyn Kabinet berustende, zynde voor deezen bewaard geweest, in de alömberoemde Verzameling van wylen den Heere *Jer. Tonnemans*.

Dezelve verbeeldt Salomon's eerste Rechtspleeging.

Die Vorst wordt hier vertoond, zittende in 't midden, als Koning van Israël, op den Throon van zyn Vader David, verzeld van eenige Hovelingen, om de uitspraak van 't Vonnis te vernemen.

De beide Vrouwen heeft de Kunstenaar, als twee partyen, ter wederzyde van den Throon op den Voorgrond geplaatst, en het doode Kind, waarover het geschil ontstaan is, ligt op den benedensten trap. Voorts schynt hy hier te hebben willen verbeelden het tydstip, dat een der dienaars, op 's Konings bevel, het zwaard uittrekt, om het leevende Kind, 't welk hy in den arm houdt, in twee stukken te doorsnyden, terwyl de waare Moeder door Salomon ontdekt wordt in de Vrouw, die, in eene smeekende houding voor den Throon geknield liggende, aanbied haar Kind tot behoud van deszelfs leven te willen missen, aan welke Salomon het leevend Kind als aan de waare Moeder toewyst, intusschen dat de andere Vrouw in eene vertwyfelde houding staat, als verlegen over haare toelaating tot de onmenschelyke verdeeling van een Kind, 't welk zy wel verzekerd was, geenzins haar eigen te zyn.

De verwondering en goedkeuring over het Vonnis van den wysten der Koningen, ziet men op 't gelaat van alle de omstanders, volgens onderscheid van jaaren, rang en karakter. Salomon heeft alleen de houding van een Regter, zyn gelaat drukt eene deftige zachtzinnigheid uit, verzeld van eene soort van verontwaardiging, welke men ook in de beweeging van zyne hand gewaar wordt, als een betuiging zyner afkeuring omtrent het laaghartig bestaan van de Vrouw.

Men beſpeurt in deeze Tekening een zekeren ſmaak, die, aan den tyd van *Lucas van Leyden* eigen, ook zelf nog in dien van *H. Goltzius* in gebruik ſchynt geweest te zyn; maar denkelyk nu niet voldoen zou; te weten, om de hooge en vermaarde Perſonaadjen der Oudheid, naar die der Moderne van dien tyd te doen gelyken. Dus gelykt hier Salomon op zyn Regterſtoel in kleeding en houding, naar een Graaf of Hertog, de Man, die 't zwaard trekt, naar een Krygsman van de 15 of 16de eeuw; de ſtaande Vrouw is op dezelfde wyze, als de toenmaalige voornaame Vrouwen, gehuld: de knielende Vrouw, als eene Weduwe gekleed.

De Edellieden, de Geleerden, Geestlyken en anderen, by deeze Regtspleeging tegenwoordig, zyn alle gekleed naar den tyd die onzen Kunſtenaar beleefde. In dien ſmaak is ook de Bouwkunst van 't Paleis en den Throon, omtrent welk laatſten ik in 't voorbygaan aanmerk, dat dat in veel overeenkomst te beſpeuren is met de Bouwkunst en Sieraaden die in 't Herculaneum voorkomen.

Dan dit alles vermindert egter geenzins de kunst van deeze uitmuntende Tekening, welke anders zo juist en vast van omtrek, als natuurlyk van groeping, licht en donker, en plooijing van kleederen is. En al wilde men het aangehaalde voor een gebrek of misſtal houden, zou zulks aan deeze duistere en ongeleerde tyden, gemaklyker, toe te geeven zyn, dan de misſlag, die men in Kunſtenaars van laatere en verligtere dagen ziet; te weten, dat zy, in de genoemde Rechtspleeging, Salomon plaatzen op een elpenbeenen Throon van zes trappen, met twaalf Leeuwen, ter zyde dezelve, daar, volgens de gewyde Boeken, die Throon eerst een geruimen tyd na die gebeurdtenis is gemaakt geworden.

Deeze Ordonnantie, zoo uitvoerig als meesterlyk, met de pen, op eene toetsachtige wyze getekend, en vervolgens met een geelachtigen Inkt luchtig geſchaduwd, is denkelyk gemaakt om op eene koperen Plaat doorgetrokken, en vervolgens in Prent uitgegeeven te worden, naardien alles gverechts om is getekend, en dat geen, 't welk regtswegen moest ſtaan, links ſtaat, gelyk, onder andere, Salomon den Scepter in de linkerhand houd; de Krygsman trekt met zyn linkerhand ook het zwaard, en zoo valt insgelyks ook het ligt, ſtrydig met de gewoonlyke manier, op een verkeerden dag.

't Is waar, dat de ſmaak van *Lucas van Leyden* ver be-

ne-

heden den verheven ſmaak van *Rafaël* en zyne Navolgers te ſtellen is; nogtans erkent ieder kunstminnaar zyne verdienſten. *Rafaël* heeft het ſchoone en bevallige der Griekſche Antike Standbeelden gelukkig in zyne Werken gebragt. Met even goed gevolg, wist *Lucas van Leyden* van de eenvoudige Natuur gebruik te maaken. Onze oude en beste Meesters, gelyk onder anderen *Goltzius*, wierd niet alleen door zyne manier bekoord, derwyze, dat hy zyn Werk van de Paſſie, in Ao. 1598 in deeze manier gemaakt, uitgaf; ſchoon hy te vooren, en naderhand, veele dingen in den ſmaak der Ouden gemaakt heeft en uitgegeeven, maar de Italiaanen vonden nog lang na den tyd van *Lucas van Leyden*, veel behaagen in zyne manier. Verſcheide, en onder andere *Goltzius*, gelyk in 't gemelde Werk van de Pasſie te zien is, hebben deeze zogenaamde Gottiſche Styl veeläl tot het uitbeelden van gewyde Geſchiedenisſen gebruikt, even gelyk men dikwils, nog heden ten dage, de Gotthiſche, of Hoogduitſche, Letter tot het drukken van gewyde Schriften verkiest. Heeft voorts *Rafaël* door zyn hoogen ſmaak de kunst in Italie herſteld en in top gevoerd; *Albert Durer*, door de Geometrie en proportie, dezelve in Duitschland aangekweekt en geregeld; *Lucas van Leyden* heeft, van zyn 9 Jaar af tot zyn 39ſte, byna van zyn kinderſtoel tot op zyn doodbed, de Kunst in haare volkomenheid gezogt, uit de eenvoudige Natuur ontdekt, en door zyne Werken een onſterflyken Kunſtroem voor zyn Vaderſtad Leyden (*) nagelaaten.

De 35ſte Prenttekening is gevolgd naar eene origineele, berustende in de Kunstverzameling van den Heer *Louis Metayer*, en geteekend door

THOMAS WYCK.

Verbeeldende een binnengezicht van een Poort, en een gedeelte van de wallen te Romen, met Roet of geelachtigen Inkt gewaſchen. De Kunſtenaar heeft tot de daaging van zyn Stuk een helderen Zonneſchyn verkooren, waar door de Poort, die met het daar aan behoorende Ge-

(*) Hy was gebooren te Leyden 1494, en is daar geſtorven 1533. Op 't Stadhuis te Leyden is nog van dien Meester voor handen een uitmuntend Schildery, verbeeldende *'t Laatſte Oordeel*. 't Zelve is in een Kas met twee Deuren daar voor.

Gebouw, of gedeelte van een' Muur, een groote party in de ſchaduw maakt, helder gereflexeerd uitkomt tegen den ſterk verligten Voorgrond, waarop ter zyde een Fontein in de ſchaduw geplaatst, de Wallen, en agter dezelve, eenige toppen van Gebouwen in 't verſchiet uitſteekende, zeer natuurlyk doet wyken. De boog van de Poort laat ook door eene geestige ſlagſchaduw het ligt van agteren tegen den beſchaduwden Voorgrond inkomen, waar door een gedeelte der buitenzyde gezien wordt; voor de Deur van 't Gebouw vertoont zig iemand by een Ezel, waar nevens een Voêrmandje ſtaat. Alles is ongemeen helder en Zonagtig gedaagd, en fiks behandeld in die bevallige manier, waarin deeze Meester byzonder heeft uitgemunt.

De 36ſte Prenttekening, gevolgd naar het originel, van

ALLARD VAN EVERDINGEN,

verbeeld een Dorpgezigt, waar in zig ter zyde op den tweeden grond vertoont, een Herberg, voor welke eenige Perſoonen en Beesten te zien zyn, ter zyde Rytuigen, Schuuren, Boerenwooningen, en gewoel van Dorpelingen. In 't verſchiet ziet men een' Dyk, of den hoogen Weg, met Geboomte, tuſschen 't welk een Kerk uitkomt; voorts eenige Vaartuigen en een Wagen langs den Weg. Op den Voorgrond leggen eenige ſtammen van Boomen en Vaatwerk, in 't Gras, ter zyde van 't Water. Alles is even natuurlyk, en, als naar 't Leven getekend, met een ongemeen bevallige, edele en ſmeltende behandeling, deezen grooten Meester byzonderlyk eigen; gewaſchen met geelachtigen Inkt of Roet; zynde deeze Tekening altoos by den kundigen Heer *Sybrand Feitema*, uit wiens Kabinet dezelve in dat van den Uitgeever gekomen is, gehouden geweest voor de beste, welke die keurige Kunstkenner van deezen Meester bezat.

HA-

HAGAR IN DE WOESTYNE.

Eene Tooneel-zamenſpraak.

Door de Gravinne DE GENLIS.

PERSOONEN.

HAGAR.

ISHMAËL.

Een ENGEL.

Het Tooneel eene Woestyne.

EERSTE TOONEEL.

HAGAR, ISHMAËL.

HAGAR, *leidende haaren Zoon aan de eene hand, en draagende eene Waterkruik in de andere.*

Welk eene ongevallige plaats!.., welk eene doodſche eenzaamheid!

ISHMAËL.

Moeder, laaten wy tot Vader wederkeeren, wy hadden het zo goed by hem.

HAGAR.

Helaas! myn Kind, haat en jalouſy hebben ons uit zyn Huis gedreeven, zo dat wy 'er nooit weder in zullen mogen komen.

ISHMAËL.

Haat! wat heb ik gedaan om gehaat te worden? En, Moeder, is het mogelyk dat iemand u zou haaten?

HAGAR.

Nyd, myn Zoon, brengt ongeregtigheid en wreedheid voort, uit deeze welt Haat op; een allergruwzaamſte en verfoeijens-waardigſte drift.

ISHMAËL.

Kan een gevoelig een aandoenlyk hart daar mede ooit beſmet worden?

HAGAR.

't Aandoenlykst en gevoeligst hart kan afwyken. —— Hoogmoed, myn Zoon, de medelydendſte geaartheid bederven, en tot het uiterſte van dolle wraakzugt doen overſlaan.

ISHMAËL.

Ach! Moeder, indien 'er eenige Hoogmoed in my ſchuile, ſpaar geene moeite om my daar van te ontdoen.

HAGAR.

De Rede alleen is genoeg om ons te beveiligen. De Maaker der Natuure heeft niets voortgebragt dan 't geen goed is, aan Hem moeten wy alle onze Deugden dank weeten; onze Ondeugden alle onszelven wyten.

ISHMAËL.

Zyn wy dan zonder Hoogmoed gebooren?

HAGAR.

De Almagtige heeft eene heilzaame begeerte onze harten ingedrukt, welke ons aanzet, waarde in onszelven te ſtellen, en het geen eerlyk is na te jaagen.

ISHMAËL.

Is dat geen Zelfliefde?

HAGAR.

Ja, myn Zoon, 't is dat Godlyk beginzel, 't welk groote Mannen en Helden vormt; 't is dan zuiver, en zodanig als wy het uit de hand der Godheid ontvangen: maar de bedorven Mensch misbruikt die heerlyke gave, hy verlaagt en verandert derzelver natuur, en zy veraart, door ydele en beuzelagtige voorwerpen na te jaagen, eindelyk in Hoogmoed.

ISHMAËL.

God Almagtig, myne Moeder, is goed, en zal ons, wanneer wy hem gehoorzaamen, zekerlyk beminnen.

HAGAR.

Hy is dan onze Vader.

ISHMAËL.

Waarom ſchreit gy? Waarom zyn wy hulploos, en in deeze Woestyne alleen gelaaten?

HAGAR.

GOD bewaakt ons, en heeft alleen voor, ons te beproeven.

ISHMAËL.

Intuſſchen worden wy, door vermoeidheid en kwelling gevolgd. Hoe kunnen wy, van voedzel en beſcherming beroofd, zo veel ramps uitſtaan?

HAGAR.

Door moed, die dezelve verſmaadt, en onderwerping, welke, zonder morren, het hardſte lot draagt. Te lyden is het deel deezes leevens; het leeven zelfs eene beproeving; doch de tyd daar van is kort, ſnelt ſchielyk heen, en wordt gevolgd door onſterflykheid, eere en gelukzaligheid, als het loon der Deugd. Dat wy dan niet meer klaagen; maar denken aan de gelukzaligheid, welke ons wagt, en tragten ons dezelve waardig te maaken.

ISHMAËL.

Moeder vreest dan niet voor den dood?

HAGAR.

Helaas! ik vrees niets dan u te zullen overleeven.

ISHMAËL.

De dood is dan niets! —— Dezelve is slegts een oogenblik! —— maar te lyden, dorst en honger te verdraagen, Moeder!

HAGAR.

'Er is eene nog grievender kwelling, myn Zoon; het onvermogen van die my lief hebben by te staan en te helpen.

ISHMAËL.

Heb ik die niet gevoeld? Heb ik u niet zien weenen?

HAGAR.

Ach! myn Kind; kon ik uw Leeven redden door het myne op te offeren!

ISHMAËL.

Wat zou ik zonder u kunnen uitvoeren, Moeder?

HAGAR.

Myn dierbaare ISHMAËL! —— Wreede SARA, indien gy hem hoorde, —— indien gy hem zaagt; —— uw ongevoelig hart zou vertederd worden. —— En wat moet ik gevoelen? —— Ach! myn Zoon, laat ons niet wanhoopen: ons lot is hard; doch de Almagtige beschermt ons; hy kan het veranderen en verzagten.

ISHMAËL.

Deeze Woestyne levert zeker eenige wilde vrugt op, welke ons tot voedzel kan dienen; doch, onder zulk eene brandende Zon, zouden wy door dorst verteerd worden, en geen bron of beek is ergens te vinden.

HAGAR.

Misschien zullen wy 'er een ontdekken. —— Daarenboven, deeze Waterkruik, thans ons eenig eigendom, is nog niet geheel ledig. Ik bewaar het overige voor u; dat weinigje waters is de laatste toevlugt van moederlyke teederheid.

ISHMAËL.

Ik wil het met u deelen.

HAGAR.

't Is alleen door het behouden van uw leeven dat ik het myne kan rekken.

ISHMAËL.

Moeder!

HAGAR.

Wat wilt gy, myn Kind?

zyn, ô Stut en ſteun der ongelukkigen, verwaardig u een medelydend oog op my te ſlaan. ——— Indien het uw wil is, ô God! ik onderwerp my; doch myn Vertrouwen op uwe Goedheid is gelyk aan myne Onderwerping. Bewaar het dierbaar Pand, dat gy my gegeeven hebt: of HEERE, laat ik althans dit Kind niet overleeven. ——— Ik wagt op uw beſluit. ——— Die het herſteit is een Vader.

(Zy gaat by haaren Zoon nederleggen met het aangezigt overdekt. — Na een lang ſtilzwygen.)

De ENGEL, *agter op het Tooneel.*

HAGAR? ———

HAGAR.

Wat hoor ik? Welk een hemelſche ſtem doet myne ziel herleeven?

(Een welzamenſtemmend muzykſtuk wordt op eenigen afſtand gehoord.)

Waar ben ik?

(Het gordyn achter op het Tooneel wordt opgehaald, en 'er vertoont zich een Engel, zittende op een wolk, met een palmtak in de hand. Het Tooneel verandert in een aangenaam Landſchap, met Bloemen en Vrugten verciert.)

TWEEDE TOONEEL.

DE ENGEL.

HAGAR? ———

HAGAR.

Wat zie ik? *(Zy houdt het oog gevestigd op haar Zoon, beweegloos op den grond liggende.*

De ENGEL, *nader treedende.*

HAGAR! Droog uwe traanen af.

HAGAR.

Myn Zoon is my dan weder gegeeven! Maar, ô Hemel! hy blyft nog zonder beweeging. —— ISHMAËL! ISHMAËL! —— Hy is geweest! —— Hy is niet meer! *(Zy ſtaat verbaasd op, en werpt zich voor de voeten des Engels neder.)* Moet ik dan alle hoop opgeeven? ——

DE ENGEL.

Is uw Geloof en Vertrouwen gelyk aan uwe Onderwerping, HAGAR?

HAGAR. *(Nog aan de voeten des Engels.)*

Ja, ik berust volkomen. ——— Helaas! Indien GOD het vordere: dan zal ik zelfs niet meer klaagen. Maar de moed begeeft my, —— eene vlaag van twyfeling beſtormt myn hart. ——— Is het de wil van GOD my te beproeven; of my door overlast van ſmerte te onderdrukken.

DE ENGEL.

Wilt gy, zonder morren, alles wat u op wereld overig is, opofferen, —— dat geliefde Kind?

HAGAR.

Van GODS goedheid ontving ik het. GOD kan zyne zegeningen te rug neemen. (*Zy ſtaat op, en gaat na haar Zoon.*) Myn Kind! ——— Ik roep te vergeefsch. Leefde hy nog, hy zou my hooren. De ſtem zyner verlegene Moeder zou hem tot zichzelven brengen. Myn roepen betekent niets. —— ISHMAËL kan niet antwoorden. ——— ISHMAËL! ô naam, die, tot dus lang, zo aangenaam in myne ooren klonk. ——— Lieve naam, dien ik voortaan niet dan beevend en ſtamelend zal noemen. ——

DE ENGEL.

HAGAR! waarom geeft gy uzelven over aan raadlooze wanhoop? —— Gy beweent uwen Zoon. Hy ſchynt dood in uwe oogen. Maar twyfelt gy aan de Magt des alleen Onſterflyken?

HAGAR, (*zich opbeurende.*)

Zyne Magt! —— Ach! ongetwyfeld kan hy doen wat hem behaagt, hy kan de bron myner traanen opdroogen: —— hy kan myn Zoon herſtellen. ——— Dwaaze die ik ben. —— Ik ween. ——— GOD nogthans hoort en ziet my. ——— Mogelyk is hy beledigd door de buitenſpoorigheid myner droefenisſe. Die gedagte valt my zwaar en drukkend. ——— ô God! vergeef my myne ſtraffchuldige driftvervoeringen. Zie met een oog van Vaderlyke tederheid neder op dit Kind, dat deszelfs onſchuld by u pleitte. ô Dat myn Zoon het ſlachtoffer niet zy van de misſlagen en zwakheden zyner Moeder! ô Hemel! laat uw wraak alleen op myn hoofd nederdaalen, en behoed myn Kind: dat het leeve, dat ik tot hem ſpreeke, en hem hoore! ô Myn God! met ſtervende lippen zal ik u aanbidden, uwe Regtvaardigheid en Goedheid zegenen.

DE ENGEL.

HAGAR, alle dingen thans rondsom u verkondigen zyne oneindige Goedertierenheid. Hy heeft de dorre Woestyn, waar in gy omzwerfde, in een lustig Paradys veranderd. Zyne Magt en Heerlykheid omringen u.

HAGAR.

Helaas! één eenig voorwerp houdt myn oog gevestigd. Ik kan niets zien dan ISHMAËL van 't leeven beroofd.

DE ENGEL.

ô HAGAR! wees niet mistroostig. ——— Gy zyt geloovig en onderwerpelyk. Bezit gy niet het heerlyk voorregt van alles goeds te kunnen verhoopen? Welk een wonderdaad is onmogelyk voor den Almagtigen, die uw hart kent. Hy oordeelt

en

en beſchermt u. Hy ſtraft ligt, en hy alleen kan u zonder maate beloonen.

HAGAR.

ô Hemel! wat hoor ik, welk een vertroostende en Godlyke taal!

DE ENGEL.

Open uwe oogen, ô HAGAR! en zie hoe de Godheid, ten uwen beste, genadiglyk een nieuw wonder werkt. (*De Engel raakt den grond met den Palmtak aan, en oogenbliklyk welt 'er een ryke Waterbron op.*)

HAGAR.

ô Myn GOD! zulke zegeningen kunnen niet te vergeefsch aan my verleend worden; 't is uw wil dat ik ze geniete; ISHMAËL zal herleeven!

De ENGEL *treedt digt by* ISHMAËL.

HAGAR, kom nader!

HAGAR, *toevliegende, werpt zich op haare knien aan de voeten van haaren Zoon.*

ô Genaryke GOD! myn Zoon! maar is dit geene begogeling? Hy krygt zyn kleur weder. Bedrieg ik my. —— (*Zy vat zyne hand.*) Zyn hand is niet langer koud. —— ISHMAËL! —— ô Myn GOD voltrek dit begonnen werk. ——

(*Naa een kort ſtilzwygen ziet zy zeer ſtipt na haar Zoon.*)

Hy doet zyn oogen open, —— ô Myn Zoon! — ik ſterf. ——

(*Zy bezwykt, en valt op den grond neder.*)

DE ENGEL.

HAGAR! HAGAR! herrys, om GOD te danken en te verheerlyken.

HAGAR, *zich herſtellende.*

ISHMAËL!

DE ENGEL.

Bedaar, HAGAR, en zie na uwen Zoon.

HAGAR.

Myn Zoon! —— Hy is my weder gegeeven! —— Is 't geen droom?

ISHMAËL, *zelve opſtaande.*

Ik herleef.

HAGAR.

ô Myn Zoon! myn dierbaarſte Kind, kom omärm my, en omhels de gelukkigſte aller Moederen! Wat zeg ik. —— Neen. —— Laaten wy nederknielen en den Hemel danken.

ISH-

ISHMAËL.

Ach Moeder! wat zyn wy niet verſchuldigd aan den Hemel, die ons aan elkander heeft weder gegeeven.

DE ENGEL.

Geniet voortaan, ô HAGAR! een ongeſtoord genoegen. De HEERE beval my u te beproeven; hy is voldaan; en uwe bekommernisſen zyn weg genoomen. Voed uw Kind op. —— Leer hem Deugd, vervul hem met de vreeze des Allerhoogſten, en boven al met Liefde tot GOD. Dit is de welbehaaglykſte offerande, welke uwe Dankbaarheid kan toebrengen.

HAGAR.

Zou ik, naa zo groote en veelvuldige weldaaden, gebrekkig blyven in myn pligt?

DE ENGEL.

Dat uw voorbeeld, ô HAGAR! eene leſſe voor het Menschdom blyve; dat het de murmureeringen der dwaaze Stervelingen verbetere, en hun leere, dat GOD Lydzaamheid, Onderwerping, Moed, en Deugd, kan beloonen.

EENE ZEER AANDOENLYKE ONTMOETING.

(*Uit het Engelsch.*)

Zeker Heer, in 't vallen van den avond, te *Edenburg* wandelende, ontdekte eene jonge Dogter, ſlegt gekleed, met traage ſchreeden voortſleepende. Haar voorby gaande, kwam zy eenigzins na hem toe en ſtondt ſtil, zonder een enkel woord te ſpreeken. „ Ik ben," zegt de Heer, die deeze ontmoeting hadt, en verhaalde, „zo ongenegen om iemand in „'t aangezigt te zien, dat ik eenige ſtappen voortging, eer ik „myn oog op haar ſloeg". Zy hadt, intuſſchen, haar ouden tred weder aangenomen. Ik ontdekte zekere fraayheid in haare geſtalte, die door haare ſchamele kleeding heen ſtak. Zy was teder en bevallig; en iets treffends was 'er in de houding van haar hoofd, en de ſchynbaare zwakheid, met welke zy wandelde. Door dit alles aangedaan kon ik my niet wederhouden na haaren ſtaat en omſtandigheden te verneemen. Ik trad daar op te rug, en ging haar voorby met zulk een oogſlag (want ik kon van my zelven niet verkrygen meer te doen,) als haar kon aanmoedigen, om my te zeggen, 't geen zy, weinig oogenblikken geleden, ſcheen te willen zeggen. Het hadt de gewenschte uitwerking.

„ Heb deernis," ſprak zy, „ met eene arme Weeze!" Haar ſtem was zwak en beevende. Ik ſtond ſtil, en ſtak myn hand in myn zak. Thans had ik beter gelegenheid om haar

te

te beſchouwen. Haar aangezigt was ſchraal en bleek: een gedeelte haar van bedekt met ligt bruin hair, 't welk verward over 't voorhoofd en los op de ſchouders hong; om deeze hadt zy een oud en geſcheurd kleed; 't welk zy met de eene hand voor haar boezem vast hieldt, de andere half uitſtrekkende om den aalmoes, welken ik haar ſtondt te geeven, te ontvangen. Haar groote blaauwe oogen hieldt zy op den grond geſlaagen. Zy trok haare hand te rug toen ik 'er eene kleinigheid in ſtak: naa het ontvangen, ſtrekte zy die wederinywaards uit, eenige woorden mompelende, welke ik niet kon verſtaan; toen liet zy haar kleed los, en haare handen zamenvouwende, borst zy uit in traanen.

Zulk eene houding was de houding niet eener gewoone Straatbedelaaresſe, myne nieuwsgierigheid voelde 'er zich zeer door opgewakkerd. Ik verzogt haar my te volgen na 't huis van eenen Vriend niet verre van ons, wiens goedhartigheid my meermaalen gebleeken was. Toen zy daar kwam, was zy zo vermoeid en afgemat, dat zy niet, voor het aanwenden eeniger middelen om haar te doen bekomen, in ſtaat was, een verſlag van haare ongelukken te geeven.

„ Myn naam," dus luidde haar berigt, „ myn naam is COLLINS. Ik werd gebooren te ***** in *Cumberland*. Myn Vader, die reeds zints eenige jaaren overleden is, liet myne „ Moeder naa, belast met de zorge voor my, toen *nog* een „ Kind, en over éénen Broeder, toen zeventien *jaaren* oud. „ Zyne naarſtigheid, nogthans, gepaard met die van myne „ Moeder, verſchafte ons een genoegzaam onderhoud. Myn „ Vader was by zyn overlyden bezitter van een kleine Landhoeve, met het regt om op eene nabygelegene Meente te „ mogen weiden: wy agtten onszelven gelukkig: doch in den laatſtvoorgaanden Zomer, kreeg myn Broeder kennis aan een „ Wervend Officier, die zich in een Dorp niet verre van onze „ Wooning onthieldt; deeze haalde hem over om Dienst te neemen, en welhaast trok hy met ander nieuw geworven Volk „ na het Regiment. Dit vertrek brak myne arme Moeder het „ hart, en zy hadt, naderhand, geen gezond uur: en helaas! „ nu ruim drie weeken is zy geſtorven. —— Onmiddelyk naa „ haar dood lag men beſlag op alle onze goederen, om het betaalen van agterſtallen te vinden. —— Ik had gehoord dat „ het Regiment van myn Broeder, toen hy Dienst nam, in „ *Schotland* was: ik begaf my herwaards om hem te zoeken; „ want, behalven hem, heb ik geen Bloedverwant in de Wereld. „ Hier komende kreeg ik berigt, dat het Regiment, eenige „ maanden geleden, ingeſcheept, en thans zeer verre weg was, „ — ik weet niet waar. — Ach! myn Heer, die tyding „ ontſtelde my doodlyk; en ik ben zedert geheel ongeſteld geweest. By eene Vrouw, in deeze Stad, die ik myn geval „ verhaalde, en deernis met myn lot ſcheen te hebben, huurde

„ ik

„ ik een bed, en beſtelde my in de kost. Ik had een pakje
„ goederen mede genomen, 't welk my toegeſtaan was, naa
„ den dood van myne Moeder: doch gisteren nagt heeft
„ iemand, terwyl ik ſliep, my alles ontſtoolen: en de Vrouw
„ verklaarde, my nu niet langer te kunnen huisvesten; zy zet-
„ te my op ſtraat, waar ik tot nu toe heb omgezworven, by-
„ kans van gebrek bezwykende!....

Zy was nu in beter handen, maar alle byſtand kwam te laat. Eene geſtelteniſs, natuurlyk teder, was bezweeken onder de moeilykheden der reize, en de hardheid van haar lot. Zy nam van tyd tot tyd in kragten af, en blies welhaast den laatſten adem uit. Weinige oogenblikken, eer zy ſtierf, verzogt zy my te zien, en uit haar boezem een klein zilveren ſlootje haalende, 't welk zy verhaalde, haar Moeder toebehoord te hebben, en 't geen ze, hoe zeer de nood drong, niet hadt willen verkoopen, dit verzogt ze my te willen bewaaren, voor haaren beminden Broeder, en het hem te geeven, indien hy ooit wederkeerde, tot een teken om aan haar te gedenken.

Diep, zeer diep, deelde ik in het ongeluk van de arme Dogter: en ik vrees dat 'er veelen zyn, die, met NANCY COLLINS, geen Bloedverwant in de wereld hebben, behalven die in 's Lands dienst geweeden zyn. Het lyden der zodanigen, die het hartgrondigst medelyden verdienen, is dikwyls onbekend. De ziel, die haare ſmert niet kan openbaaren in 't oor des medelydens, wordt door dezelve felst gedrukt, en voelt haare eigene bitterheid.

In het denkbeeld, 't welk wy van den Kryg vormen, vergeeten wy te ligt de ongelukken des Volks. By de nederlaage betreuren wy het lot des Krygsbevelhebbers, by de Overwinning denken wy aan den glans der eere, welke hem beſtraalt. Zelden overweegen wy by onszelven, hoe veelen 'er, en by nederlaage en by overwinning, elendig gemaakt worden. Hoe veelen vinden zich, te midden van het zegenvieren, behoeftige Weduwen, hülplooze Weezen! en voelen, terwyl de Overwinning feestvlert, in een vergeeten hoek gezeten, alle de elenden van bittere behoefte!

DAMON EN CLOË.

Ik ben niet verliefd, zeide Damon, en terwyl hy het zeide, begaf hy zich naar het venſter van zyne hut, en loerde door de wyngaardbladeren, die te vooren eene aangenaame ſchaduw gaven, maar nu noodzaaklyk moesten worden opgeſchooren, of hy ook zomtyds Cloë voor haare hut ontdekken mogte. —— 't Was niet waarſchynelyk dat hy Cloë voor haare hut ontdekken zoude; en evenwel, Damon ging

aan

aan het venſter, of zyn oog haar ook ontdekte. Tienmaalen 's daags ging Damon voor de deure zyner wooning ſtaan; éénmaal ontdekte hy Cloë, en nu ging hy veel vrolyker onder zyn dak te rugge.

Ik ben niet verliefd op Cloë, zeide Damon. —— De bruine Phillis hadt te vooren het hart van Damon vermeesterd; thans was Phillis eenen anderen Herder te beurte gevallen, en toen had Damon beſloten, nimmer op eene Herderinne te verlieven: —— want hoe zoude hy de rust van zyn harte ſtooren?

Ongelukkige Herder! hoe blyde was hy, indien hy Cloë ſpreeken konde, indien Cloë hem met een vriendelyken blik ontmoette; maar verliefd was Damon niet. 't Is eene lieve Herderinne, die Cloë! zeide Damon; maar nimmer zal Damon eene Herderinne beminnen, en om haare wedermin aanhouden, eer hy haar geheele beſtaan gekend zal hebben: haare deugden, haare zwakheden, moet Damon kennen, en eerder zal Damon niet verlieven.

Ongelukkige Damon! ongelukkige doorgronder van Cloë's harte! Hy ziet nu en dan zyne Cloë, nu en dan ſpreekt hy zyne Cloë; en hoe vriendelyk is Cloë. Damon was in de oogen van Cloë een goede Herder; geen wonder dan dat Cloë by Damon vriendelyk is; haar hart is zoo wel geſteld, alle nevelen trekken op als Cloë Damon aan haare zyde heeft. Indien Cloë zich iets vinnigs ontglippen laat, dan is Cloë levendig; want hoe zou de goede Cloë vinnig kunnen zyn; geeft Cloë aan eene arme Herderinne eenig brood tot ſpyze, eenige vrugten tot verkwikking, ô! dan is Cloë het medelyden zelve; weigert Cloë haare hand te openen, dan is Cloë de wyze Cloë, die de luiheid van ondeugende Herderinnen geen voet wil geeven, en zoo de buurt bederven: doet Cloë iets, dat de arme Damon met all' zyne vinding niet op de lyst der deugden ſchikken kan, —— ô, wie weet dan, hoe veel het arm meisje hier by zich zelf om lyden moet.

Nu kent Damon Cloë; nu kan hy veilig ſtrooken en ſtreelen; nu ſteelt hy kusjes, en Cloë kust Damon. Zy worden naar den Tempel van God Hymen geleid. Nu zyn Damon en Cloë gehuwd; en meent ge nu dat Damon en Cloë ongelukkig zyn? Damon heeft zyne gebreken, en Cloë heeft de haare; zy weeten nu beiden dat zy ze hebben, en hun beider belang heeft hen geleerd, toegeevend te zyn. Damon en Cloë leeven gelukkig; zy zyn ééne ziel, ééne wil geworden, en danken den goeden God, dat hy hun zamen voegde.

Maar, arme Damon! waande gy, bevooroordeelde, waande gy Cloë te kennen, Cloë, die wel niet veinsde, maar by u niet wel anders dan goed, dan de beste der Herderinnen, zyn konde? —— —— —— *Gaat het niet zoo?*

DE

DE OORSPRONG DER NIEUWEJAARS-GIFTEN, KORTLYK UIT DE OUDHEID TOEGELICHT.

Waarom worden, op den *Eerſten van Louwmaand*, meer Giften geſchonken, dan op eenigen anderen Dag van 't Jaar? ——— De oorſprong deezer algemeen heerſchende Gewoonte brengt men tot den tyd der Regeeringe van ROMULUS en TATIUS, Koning der *Sabynen*, die in 't zevende jaar van *Romens* Bouwing te zamen in die Stad heerſchten. Men wil, dat TATIUS, op den *Eerſten van January*, beſchonken wierd met eenige Takken uit het Woud der Godinne STRANIA, ten teken van Goed Geluk, en dat deeze Giften, *Sterne* geheeten, het beginzel waren van de Nieuwejaars geſchenken. De *Romeinen* maakten van deezen Dag een Heiligen Dag, en vierden denzelven, ter eere van JANUS, hem offerandeu toebrengende: het Volk begaf zich in groote hoopen na den Berg *Tarpia*, waar JANUS een Altaar hadt, met een nieuw Kleed overdekt, zy verkoozen hun werk op deezen Dag aan te vangen: zy wenſchten elkander Goed Geluk, en droegen nauwkeurig zorg om niets, 't welk naar twist of onmin geleek, zich te laaten ontvallen. De Gewoone Geſchenken, onder de geringſte ſoort van Menſchen, beſtonden, in Dadels, Vygen en Honig, doorgaans met een blad goud bedekt: de zodanigen, die, onder de beſcherming van Grooten ſtonden, voegden 'er een ſtuk Gelds by. Onder de Regeering van AUGUSTUS, zondt het Volk, de Adel, en de Raad hem Nieuwejaars-Giften, en bragten ze, wanneer hy zich niet in de Stad bevondt, op het Capitool. Van de *Romeinen* is deeze Gewoonte overgegaan tot de *Grieken*, van de *Heidenen* tot de *Chriſtenen*, die reeds zeer vroeg Nieuwejaars geſchenken aan de Overheden deeden. Eenigen der Kerkvaderen hebben 'er ſterk tegen uitgevaaren, ter oorzaake van de Zedelousheden; welke men onder dien dekmantel bedreef. Doch, zints de Staatsbeſtuurders der meeſte Volken in *Europa*, *Chriſtenen* geworden zyn, heeft men dit gebruik laaten ſtand houden, als een Teken van Vriendſchap, Liefde en Hoogagting.

DE VLIEG EN HET PAARD.

(Een Fabel.)

Een Vlieg ſtak een Paard geweldig op het Kruis; het Paard ſloeg 'er met den Staart na, maar het was by ongeluk mis.

De kleine Rover marcheerde meer naar voren, en ſtak nog heviger.

Ik zal u vinden! —— ſprak het Paard, driftig omziende.

De Vlieg zette zig aan zynen Hals neder, en deedt eenen derden aanval.

Straks breek ik u den kleinen nek, — zei het Paard, de Maanen ſchuddende.

Edelmoedig! riep de Vlieg, en zat vrymoediglyk neder op den rand van de Kreb, omtrent tegen over den Bek van zynen Vyand.

Het Paard beet 'er na, — maar, een, twee, drie, vloog de kleine dief op, en nam zyn gemak voor eenige oogenblikken in zyn linker Neusgat.

De D....l ſteeke u! — zeide het Paard, ſnuivende.

Ziet gy wel, antwoordde de Vlieg, triompheerende op zyne trillende vleugeltjes, dat gy, groote Hanzen, dikwyls meer moeite hebt om over kleine, dan om over groote, Dieren den baas te ſpelen?

DE MIEREN, EN DE MIERENLEEUW.

Eene andere, die in 't zelfde Jaar gebeurd is.

In de Republiek der Mieren, waarvan de oude Geſchiedenisſen ons berichten, dat zy eene Ariſtocratiſche Regeering voor de beste houden, — vielen, eenige eeuwen geleden, veele onaangenaamheden by aanhoudenheid voor, die, door den tyd, een groot verval in den nationaalen welvaart ten gevolge hadden. —— Elke Mier regeerde, en elk Regent handelde, despotiſk.

Wy willen eenen Koning hebben! —— riep het meerderdeel.

En wy willen hem niet hebben! —— riepen eenige proteſteerende Leden.

Het gevoelen van de meerderheid ging door. —— Men oordeelde, tot voorkoming van alle Oproeren en Staatsreſolutien, in het vervolg, eenen heldhaftigen en aanzienlyken perſoon, uit de groote diergaarde der Inſecten, tot de kroon te moeten roepen, die, met één woord, meer kon doen, dan honderd gemeene burgers met een ganſchen dag babbelens. —— Een ſchoon Kaerel! zeide de eligeerende Vergadering.

Nu dan — het lot viel op den Mierenleeuw — myn Heer de Leeuw! wilt gy wel onze Koning zyn?

Mids —— zeide de Mierenleeuw; dat gylieden my, naar mynen ſtaat en hofhouding, van ruime inkomſten verzorgd?

Dit niet alleen —— myn Heer de Leeuw! zeiden zy, maar wy zullen ook, onder uw geleide, tegen de rebellen oorlog voeren; en dan kan uwe Majeſteit al hun goed aan de Kroon trekken.

Het zy zo! —— ſprak de Mierenleeuw.

In twee dagen was de Koning gekroond, en in eenen woedenden Oorlog tegen de rebellen ingewikkeld; (want, onder uw welneemen, by dit Volk weet niemand van Oorlogsmaniſesten of termynen van repreſailles;) en, zo de Geſchiedenis waarheid

held ſpreekt; anders is dit ongelooflyk; in minder den 14 dagen zat het proteſteerende gedeelte van de Natie reeds in de maag van zyne Majeſteit krygsgevangen; of was bereids daar door gemarcheerd —— naar de andere waereld der Mieren.

Maar de Vorst was door zyne menigvuldige fatigues zo hongerig, en door deeze triomphes zo verlekkerd geworden op Mierenvleesch, dat hy maar niets anders pretendeerde te eeten; — derhalven behaagde het zyner Majeſteit eenen genadigen wil te laaten uitgaan, waarby hy, tot maintien van zyn goed recht, een tienden man van alle ſtrydbaare Mieren eiſchte.

Zedert dien tyd rebelleerden de Mieren; en myn Heer de Koning werdt een Tiran.

ANECDOTE.

Een goede Catholiek kreeg met eenen Proteſtant verſchil over het ſtuk der Heilige Dagen.

Het was beter, zeide de Proteſtant, dat gy ze allen op éénen dag hunne maag vol gaaft, en de overige Feestdagen aan uw werk bleeft.

Phol ſprak de Catholiek —— des bekreunen wy ons niet het minſte; want zie, ſchoon wy meer dan 50 dagen minder werken dan gy, wy eeten even goed met ons huisgezin.

Maar — antwoordde de andere; ik heb ook nooit gehoord, dat uwe voorraad van vleesch langer duurde dan de onze.

Elk ging zynen weg.

DENKEN, SPREEKEN, DOEN.

By elken mensch heeft, doorgaands, of één van die drie de overhand, of geen van allen. —— De *Melancholicus* denkt veel; de *Sanguineus* ſpreekt veel; de *Cholericus* doet veel; en de *Phlegmaticus* — van alles dezelfde quote dat is.....

Hier uit blykt, dat alle temperamenten, in dit opzicht, tydig gebruikt, —— hunne degelyke nuttigheid hebben.

Gelukkig was de man! die zyne tyden zo wist te verdeelen, en hy zyne temperaments *præſidia* zo onder de knie hadt, dat hy

in zyne Studeerkamer dacht,
by de Vrouwen —— ſprak,
in de Maatſchappy —— deed,
En..... het alle drie naliet.

Waar? —— wanneer? —— waarom?

Dit zult gy niet raaden, lieve E.. al hadt gy met my eene flacon bourgogne gedronken, maar ik zal het u wyzen.

Wilt gy, echter, nog een byzonder kenmerk van deeze lieden? —— Zie daar,

denkers gaan gewoonlyk langzaam;
ſpreekers (of praaters) vliegen;
doende ſieden houden de middelmaat, of gaan, naar het uitkomt.

De vierde clasſe is zelden op de been.

O******.

LUCHTS.

LUCHTSGESTELDHEID te AMSTERDAM, NOVEMBER, 1782.

	Bar:	Th:	Wind.			Bar:	Th:	Wind.		
1	28. 7-0	41	NW	8	zw. w. R. H.	16	28. 10-5	44½	NW	2	wolkig R.
	— 9-2	42	NNW	9	R. H.		— 10-0	46½	——	4	—— R.
	— 10-9	39½	——	6	R. H. zw. w.		— 10-7	42	——	2	z. b. iets R.
2	— 10-6	37	W t N	4	wolkig z. b.	17	— 11-7	35	N	0	wolkig R.
	— 10-0	42	WZW	3	R. donker		— 11-3	44	N t W	6. 10	zw. wolkenk.
	— 6-8	41	——	10	wolkig		— 11-0	37	NNW	4 à 8	R. H.
3	— 3-9	41	Z	8	donk. iets R.	18	— 10-8	35	——	4 à 8	zw. w. R. H.
	— 3-0	45	——	8	——		— 9-8	40	——	4 à 8	——
	2-5	46	ZW	8	ſtofregen		— 11-2	32	NO	2	o. kelder
4	— 3-5	45	NW	6	R.		— 11-6	34	Z	0	z. b. donker
	— 5-9	47	——	6	R. H. wolk.	19	29. 0-2	38	ZW t Z	2	Sn. ——
	— 7-6	40	W t N	3	R. H. ——		28. 11-8	35	ZZO	2	motregen
5	— 7-5	35	ZW	2	wein. wolken		29. 1-3	32½	QZO	2	wein. wolken
	— 7-4	39	Z o O	0	donker.	20	— 1-7	37	O 2 NO	2	wolkig
	— 8-4	89	ONO	6	—— iets R.		— 2-1	28	——	2	o. kelder
6	— 10-8	37	NO	2	wein. wolken		— 1-9	29	——	0	z. bew.
	29. 0-2	45½	N	2	——	21	— 1-0	38	NW	1	R. dreig
	— 1-5	34	NO	1	o. helder N. L.		— 1-0	32	O	1	z. bew. w.
7	— 2-1	94½	N t O	1	H. wolk. Sn.		— 0-5	31½	Stil.		wolkig
	— 2-6	44	NO	4	wolkig Sn.	22	28. 11-8	38	Z	6	——
	— 2-4	85	N	1	betrokken		— 10-8	30	Stil.		helder
8	— 1-2	32	——	0	—— dampig		— 10-0	26½	——		—— nevel
	— 1-1	43	N t O	0	—— iets R.	23	— 9-6	32	ZO	2	o. helder
	— 1-0	35½	N	0	donker		— 9-0	26½	——	2	helder
9	— 1-2	31½	——	0	mist 9 u. R.		— 7-8	25	——	2-4	betr. donker
	— 1-2	40½	Stil. O	2	——	24	— 7-1	30	OZO	2	wolkig
	— 0-0	36	N	2	R.		— 7-4	22	——	0	helder
10	28. 10-5	40	O	2	donk. motr.		— 8-0	20°	O	0	betrokken
	— 10-4	43½	O t N	4	motr. donker	25	— 8-8	29½	——	1	donker
	— 11-2	41	O	4	R.		— 9-8	29	——	0	——
11	29. 0-7	34	Z O	3	donker,		— 11-4	28½	ONO	0	——
	— 1-4	38	ZZO	3	z. betr.	26	29. 1-2	32	NO	0	o. helder
	— 2-0	29½	ZO t Z	1	helder		— 2-0	30	Z	1	Sn. donker
12	— 1-7	34½	ONO	2	donker mist		— 2-4	26	——	0	nevelig
	— 1-7	41	NO	1	——	27	— 2-4	33	ZW	2	iets Sn. donker
	— 2-7	37	NNW	0	——		— 2-0	28	ZZW	1	donker
13	— 3-6	43½	NW	3	—— iets R.		— 2-0	22	ZZO	2	wolkig
	— 5-6	48	NNW	4	wolkig	28	— 1-4	30½	——	3	betr. o. helder
	— 7-2	40	——	2	——		— 0-2	23	——	2	donker ——
14	7-6	32	——	0	——		28. 9-8	26	Z t O	6	Sn. H. yzel
	— 7-5	48	NW	2	o. helder	29	— 7-8	32½	Z 3 WZW	3	Sn. donk. R.
	— 6-0	43	W	1	z. betr.		— 7-9	35½	Z W	0	R.
15	— 4-0	46	——	2	donker iets R.		— 7-6	35	Z	0	donk. mist
	— 2-2	48½	——	7	—— ſtofr.	30	— 8-5	38	ZZO	1	iets R. ——
	— 0-0	48	——	7	ſtofregen.		— 10-7	34	NO	0	donker

Den 6 nam. 4 u 40.
7 —— 3 u 37½
10 mid. 12 u 45

Den 19 's mo. vr. denk 30
21 nam. 3½ u. 40
24 's av. 12 u. 21

28. 11 17/30 | 36 17/96 | 2 1/16

NB. Deze November was de koudſte na 't Jaar 1739.

DE EER.

AAN MYNEN VRIEND * * *.

Gevolgd naar het Fransch.

Ja, de Eer, myn halsvrind, word alom bemind op de aarde;
Elk roemt met kracht van taal haar gedeelooze waarde;
Elk ſtelt in haar zyn heil; en waar men zich ook keer',
't Roept alles hier om laag: de Eer! de Eer! lang leve de Eer!
Doorkruis ons Waereldrond, te lande en op de baren,
Vraag Pachters, Amptenaars, Krygslieden, Landsdaren,
Of Rechters; over geen', zo 'k hen geloven mag,
Voert immer 't Zelfbelang, maar de Eer alleen 't gezag.
Wanneer ik midderwyl, tot waarheid hoogst genegen,
Aandachtig onderzoek wat driften elk bewegen,
Beſpeur ik waarlyk niets, dan List, dan Scheinmery,
Dan Staatzugt, dan Bedrog, en dwaze Hovaardy,
Die, op zichzelv' vernet, waard' te zyn geprezen.
De waereld ſchynt my toe een groot tooneel te wezen,
Waarop elk, openlyk, zyn' meesten leevenstyd,
Een rol ſpeelt, die rechtſtreeks met zyn Karakter ſtryd:
Men ziet daar ſteeds den dwaas, ontzind in alle deelen,
Door Kunst vermomd, vol waan de rol des wyzen ſpeelen;
Den trotſchen weetniet zich gedragen als geleerd;
En zelfs den ſnoodſten ſchelm als een wien deugd regeert.
Maar aan hoe ſchoonen ſchyn hun trots hen moog' gewennen,
De waarheid breekt haast door; men zal hen dra herkennen.
Dat elk zyn feilen vry door Kunst te dekken poog';
Het hekelziek Gemeen zal, met een ſcherpziend oog,
Onze ondeugd, hoe vermomd, in 't einde toch ontdekken.
Dan merkt Berisping ſtraks, met ſtraffe wezenstrekken,
De Veder in de vuist, alle onze feilen aan,
En maakt ons keunelyk met alle onse euveldaên.

De Waarheid zal altoos de Logen doen verdwynen.
Wy moeten eerlyk zyn, om èerelyk te ſchynen.
Nooit kan een ſterveling, hoe ſchoon hy zich vernisſ',
In ieders oogen zyn 't geen hy niet waarlyk is:
De Menſchenhater zoekt zyn ſombre wezenstrekken
Door een' gemaakten lach, vergeefs voor 't oog te dekken:
Zyn geemlyke inborst ſtraalt door al zyn blydſchap heen;
Zyn lach derft de aartigheid: de ſpyt bezielt zyn reên:
Zyn vleytaal zelfs is ruw, en geeft van afkeer blyken;
En hoe hy zich verneer', zyn trots zal nimmer wyken.
't Natuurlyk in den mensch komt altyd voor den dag;
Wy gaan 't vergeefs te keer; 't gehoorſaamt geen gezag;
't Verydelt alle kunst; 't weet eindlyk door te breken.
Maar ik ben reeds te verr' van myn ontwerp geweken.
Laat ons tot onzen tekst terſtond terugge treên.
De Eer, zeiden we, is op de aard bemind van iedereen:
Maar de Eer die in ons hart verwondring moet verwekken,
Waarin beſtaat die, Vrind? Kunt gy me dit ontdekken?
De Krygsman ſtelt die meest in plondring, brand en moord;
De Deugniet in 't geſtaâg verbreken van zyn woord;
De Vrek in kist by kist met ſchatten te overladen;
De Zwetſer in 't gepoch op nooit bedreven daden;
De Rymer in 't verdwaasd bemorſen van 't papier;
De Hoovling in het niet betaalen van zyn zwier;
De Vrygeest in Gods wil en wys beſtier te onteeren;
De Dwaaze, zonder Eer, in 't roekloos eerbraveeren.
Heeft een van hen gelyk? Wie denkt zo dwaas, myn vriend?
Waarin beſtaat dan de Eer die ieders lof verdient?
In myn welſprekendheid te zien in top verheffen?
In anderen in ſterkte en loosheid te overtreffen?
In elk te ſiddren doen voor myn gezigt alléén?
In eigenaar te zyn van duizend Kostbaarheên?
Och! met zo veel geluks voor lyf en geest te gader,
Is vaak een Vorst niets, dan een eerlooze, een Verrader,
Dan een HERODES, een TIBERIUS, elks vloek.
Waar vind ik dan toch de Eer, de ſchoone, die ik zoek?
Hoe fraai SAINT EVREMOND ons heden voor moog' preken,
'k Hoor geen PETRONIUS, 'k hoor SENEKA thans ſpreken.
Op 't aardryk is niets ſchoon dan de eedle Billykheid.
Van haar ontbloot, zyn moed en goedheid en beleid,

En

En alle deugden, hoe geroemd van alle kanten,
Niets dan geſlepen glas, dan valſche diamanten.
Een onrechtvaardig Vorst, die alles beven doet,
Die zonder oorzaak zich naar honderd oorden ſpoed,
En land op land verwoest, of volk by volk doet ſneven,
Is boven een' CARTOUCHE in 't roven ſlechts verheven.
't Bedryf van CESAR word met lof alom vermeld:
Maar voor wat rechterſtoel, daar recht en reden geld,
Kan hy zyn wetloos woên in 't minst met klem verſchoonen?
Men lever' zyns gelyke, om 't openbaar te toonen,
't Gerecht eens over; en die Roem der oorlogsliên
Zult ge op 't ſchavot zyn hoofd en lauwren derven zien.
EenVorst (*) leerde ons dees ſpreuk, met recht elks eerbied waardig:
Om waarlyk groot te zyn, gedraag' men zich rechtvaardig.
Noem Koning ATTILA en MITHRIDATES vry,
Voeg SYLLA, GENSERIK, en TAMERLAN daarby,
Al die Verwinnaars, die Monarchen, Prinſen, Helden,
Zyn kleiner in myn oog, dan, om 't vry uit te melden,
De Atheenſche burger (†), die, door driften nooit verleid,
De grootſte glori ſtelde in ware Billykheid.
Ja, 't is de Billykheid, door wie wy roem erlangen.
't Moet alles op deze aard' van haar zyn' glans ontfangen.
De reên, dat ieder hem, die onrecht doet, bemint,
Is, dat hy ons door ſchyn van recht te doen verblind.
Het ſchoon van Billykheid heeft onbepaald vermogen.
Een booze is vreesſelyk zelfs in een' booswigts oogen.
En hy, die deugdzaamheid uit hart en zinnen weert,
Eischt haar veeltyds ten ſtrengſte in die met hem verkeert.
Noch meer: daar is geen ziel zo verr' door 't kwaad verwonnen,
In wie men niet één trek van recht zou vinden konnen.
't Is waar, de Billykheid licht ieder juist niet vóór;
Doch, waar men zich ook keer', men vind altyd haar ſpoor.
Zy immers is bekend zelfs in die waerelddeelen,
Waar 't alles enkel leeft van plonderen en ſteelen;
Zy deelt daar 't roversrot den ongerechten buit,
De vrucht van 't woest geweld, naar elks verdienſten, uit.
Maar laat ons zelfs tot in den grond der zake dringen.
De fyne, die, gezet op vasten, bidden, zingen,

(*) AGESILAUS.
(†) SOCRATES.

Alle aardſche vreugde doemt, als zondig vruchtgenot,
Is, zo hy onrecht doet, affchuwelyk voor God.
De Bybel leert ons niet: wees fyn; maar: wees goedaartig,
Eenvoudig, liefderyk, verdraagzaam, en rechtvaardig.
Want van den fynen tot den waren Christen is
Een grooter afſtand, zo ik me anders niet vergis,
Dan tweemaal tuſſchen noord- en zuiderpool kan wezen.
Men wane nogthans niet dat ik rechtſtreeks, in dezen,
Een huichelaar, een TARTUFFE, of zulk een' guit bedoel;
Ik meen een' Christen, die, verblind, geen waar gevoel
Van Christen deugden heeft; die de Evangelie waarheid
Verkeerdelyk begrypt, of niet in all' haar klaarheid;
Die door haar' eedlen geest, zich niet beſtieren laat;
Die zich van haar bedient tot vryſpraak van het kwaad;
Die ſteeds de Grooten, door zyne averechtſche gronden,
Tot hunnen val misleid, hen ſterkende in hunn' zonden;
Die door Kerkplechtigheên, zich zelven, zo hy waant,
Ondanks zyn wangedrag, een weg ten Hemel baant.
Zie daar den vreeslykſten der averechtſche vromen.
Maar laat ons, om ten ſlot van myn vertoog te komen,
Beſluiten, dat op de aard' de alleen-waarachtige Eer
Beſtaat in 't volgen van de waarheid en haar leer';
In recht en reden ſteeds bedaard gehoor te geven;
In zacht met andren en geſtreng met zich te leven;
In al het goed te doen waartoe Gods geest ons leid;
In 't kort, in 't oefenen van ware Billykheid.
Het ligt verblind gemeen, naar ik met grond mag menen,
Zal myn Vertoog misſchien geenszins geloof verleenen;
En, op dat ik daarvan de reên u mededeel',
Zo ſchets ik ze u in een leenſprenkig Dichttafreel.
In Vorst Saturnus eeuw, in 's aardryks blydſte dagen,
Beſtierden, waarde Vrind, naar 's hemels welbehagen,
De Billykheid en de Eer, met onderlingen lust,
Tot 's ſtervelings geluk, al de aarde in diepe rust.
't Leefde onder 't edel paar all' in gemeen vertrouwen.
Men wist van muuren noch van heiningen te bouwen.
De deugd ſtondt noch niet bloot aan ballingſchap en blaam,
Noch noemde naar CALVYN of LUTHER haren naam.
De Eer, uit zich zelve ſchoon, geenszins door Kunstvermogen,
Verblindde niet door goud noch diamanten de oogen;

Zy onderhield in kracht, nooit van haar' plicht verleid,
All' de eedle regels van haar zuster, Billykheid.
Maar door de Goôn eenmaal ten hemel op ontboden,
Verbleef zy langen tyd in 't zalig ryk der Goden.
Intusschen maakte een boeks, (rollend in ſtreek op ſtreek,)
Daar ze in geſtalte, in zwier en aanzien de Eer geleek,
Dat afzyn haar ten nutte, en riep den ſtervelingen
Stout toe: „Ik, ik ben de Eer, geraakt uit 's hemels kringen."
Zy ſchreeuwde alom op de aard', dat zy, haar plicht getrouw,
Voortaan alleen den last des ſtaepers voeren zou;
Dat elk voortaan alleen naar hare wet moest leven.
Men ſchroomt die logentaal geenszins gehoor te geven.
De opreebte Billykheid, verjaagd naar vreemde lucht,
Vind naauw een woesteny, waar zy de ſchande ontvlugt.
Terſtond zien we op een' troon, vól ſchittrende robynen,
De Staatsbedriegeres in trotſchen praal verſchynen.
't Geweld, de Stoutheid en de Waan omringen dien,
Terwyl wy haar door Pracht en Hoogmoed kronen zien.
Hoe fier toont ze echter nu een meer bekommerd wezen.
Het twistziek broederpaar, het *Myne* en 't *Uw'*, te vreezen
Als 't pestvuur, op haar' last den oorlog en 't krakeel
Invoerend', ſcheidde ſtraks deze aarde in deel en deel.
En ſtelde ſchaamtloos vast, door trotſchen waan bezeten,
Dat ſteeds des ſterkſtens recht alleen zou wettig heeten.
De Aartsdwingſter triomfeert; zy ziet haar heil in top,
En ſtelt bedrieglyk een verderflyk Wetboek op;
Beveelt den menſchen zich, voor alles, ſtreng te wreeken;
Elkaêr, om 't minst vergryp, door 't zwoegend hart te ſteeken;
En ſchryft in ieders ziel, hoe die voor wroeging beev',
Met letteren van bloed, dees woorden: *Slagt! of ſneef!*
Toen was het dat de elend' den menſchen wierd beſchoren;
De droevige yzren eeuw wierd toen op de aard' geboren:
De Broeder greep terſtond den Broeder woedende aan;
De Zoon ontzag zich niet den Vader neêr te ſlaan;
De dolle heerschlust baarde ontzinde dwingelanden,
Die, zwervend' de aarde rond, 't all' kluisterden in banden;
De ſtaatzucht was de deugd die elk vermeesterd had;
't Gelukkig kwaad was recht, en niet meer kwaad geſchat;
Men zag niets meer dan haat, partydigheid, vervoering;
Verwarring, afgunst, ſchrik, vervolging en beroering.

De alleen-waarachtige Eer kreeg, in het hemelsch licht,
Van al dit doodlyk kwaad in 't einde een klaar bericht.
Zy, zonder uitſtel van den hemel afgeſteegen,
Daalt neêr op 't aardryk en vertoont zich allerwegen.
Doch haar gezicht baart hier nu niets dan ergernis,
En elk verwerpt een deugd, die reeds vergeten is.
Zy, als Verleidſter zich van ieder ziende onteeren,
Moet voor de Schyneer zelfs zich in het ſtof verneêren.
In 't eind', van hoon op hoon te veel vermoeid, laat zy
Den dwazen mensch ten prooije aan zyne ſlaverny;
Spoort haare Zuster op, en ſnelt, ſtraks, zonder dralen,
Met haar van trans tot trans naar de opperhemelzalen.
Sints word, door de avrechtſche Eer, die ſtaatlyk zegeviert,
't Geblinddoekt aardsch geſlacht tot hunnen val beſtierd.
Zy wil, zy werkt het all' in 't ondermaanſche leven.
En mooglyk heeft zy zelf deez' Brief my ingegeven.
Doch, hoe het zy, 'k beſluit uit haar geſchiedenis,
Dat wettige Eer alleen by God te vinden is.

P.

GEDACHTEN OVER EEN AANGENAAMEN MORGENSTOND.

De Maan verbergt zich; de donkere Nevel verdwynt zagtkens; de glinſterende Sterren verdooven; de Zonne ryst op uit het Oosten, als Vuur; haar gouden glans wekt alle Schepſelen uit hunne zagte rust. —— De Hemel ſchynt geverwd met purper en ſaphieren; het vroege morgen-rood lacht ons vriendelyk toe; de beekjes beginnen té ruiſchen; en de dauw, die de aarde bevogtigt, die zig over alle gewaſen met zilveren dropjes verſpreid heeft, word door de warmte der Zonne opgedroogd. —— ô! Zielaanminnige Morgenſtond! ô Gy! die van alle Stadgewoel ontheven zyt, die met het aanbreeken van den dag uwen Schepper verheerlykt, zing met my den Eeuwigen tot Lof! —— Door het brandende morgenrood verliezen de Sterren haaren glans voor het oog der wereld; de afzakkende wolken gloeijen als blinkende Robynen; —— en een vuurig Goud bedekt de Velden. —— De Roozen openen haare knoppen, en ſpiegelen zich in den glans der Zonne. —— De koele morgendauw verlaat onze Velden, de tedere bladeren droogen. —— De wakkere Veldman heeft reeds het zorgelooze bed verlaaten; hy ſpoeit zich na zyne bewaſen akkers; of dryft met vreugde den zwaaren ploeg. —— Aan

gee-

geene zyde, op de groene heuvelen, hoor ik de ſtreelende Herderstoonen, die aangenaame Melodyen der wakkere Herders. ô! Gy eenvoudige, die in het veld uw vermaak vind, wat zyt gy verheugd by uw wollig Vee! Hoe vergenoegd zit gy aan eenen met riet bezoomden Oever, die zich met den ſtroom om de bergen heen kronkelt! Hoe vrolyk dartelen de Schaapjes onder uw lieflyk ſpeelen op den Veldfluit, of welgeſneeden Ruispyp. —— Het Vogelen-heir verheft hunne keelen; met hun ſchel gezang juichen zy den dageraad te gemoet; geen ſterveling zal hier hunne ſtille verblyfplaatſen ſtooren. —— ô! Groot en Eeuwig Opperweezen, al wat ik beſchouwe, zyn de werken van uwe Almagtige hand; door u alleen leeft de geheele Natuur! De loop van het licht der Zonne, de kragt van derzelver gloed, is van u oorſpronkelyk. Gy begiftigt de Maan met haaren glans; gy regelt den loop der Sterren; gy ſchenkt Vleugelen aan de Winden; de dauw, welke onze Velden des nagts bevogtigt, word door uwe hand verſpreid! Het Firmament is, op uwen wil, op zyne plaats verheven; een wolken-kleed bedekt het voor onze oogen, als gy de Aarde wilt drenken. —— De Hemelhooge bergen zyn uit Niet door U voortgebragt; uwe wysheid verleende der Aarde eene onnadenkelyke verſcheidenheid van gronden, geſchikt ter voortbrenginge van ontelbaare ſoorten van gewaſſen; ter onderhoudinge van eene onnaſpoorelyke reeks van verſchillende Schepzelen; die allen door uwe hand geſchaapen zyn. Uwe magt heeft hun het beſtaan gegeeven; uwe wysheid zorgt voor hunne volduuring, en uwe goedertierenheid gaat over alle de werken uwer handen! —— Eeuwige Schepper van het gantsch Heelal! wat ſterveling zal uwe Magt, uwe Wysheid, uwe Goedheid naar waarde verheffen! zy zyn te oneindig groot; myne oogen ſchemeren, myne gedagten zyn bedwelmd, myne tong ſtamelt, woorden ſchieten my te kort, en myne ziel verliest zig in eene ſtilzwygende eerbiedigheid en dankbaarheid. Geef gy, ô God! dat het den rechten invloed op mynen handel en wandel hebbe!

K. W.

LUCHTSGESTELDHEID TE AMSTERDAM, DECEMBER, 1782.

	Bar:	Th:	Wind.		
1	28. II-1	32	NO	1	Sn. donker
	— 10-8	34	———	1	Sn.
	— 10-8	32	———	1	donker Sn.
2	— 10-9	29½	Z o ZW	0	———
	— 11-6	32	Stil.		——— nev.
	29. I-1	30	NO	0	———
3	— 1-8	28½	———	2	——— nev.
	— 2-3	27½	O	3	nev. donker
	— 3-2	29½	———	1	donker
4	— 3-4	32	———	8	———
	— 3-2	33½	———	3	o. helder
	— 2-3	32	———	3	donker
5	— 1-0	31	———	2	———
	— 0-1	33	———	2	———
	28. II-7	31	———	2	———
6	29. 0-0	31	O t Z	1	———
	— 0-2	34½	ZZO	2	———
	— 0-0	32	OZO	2	———
7	28. II-5	32	O	1	———
	29. 0-0	36	———	2	z. b. helder
	— 0-7	30	———	5	donker.
8	— 1-2	29	———	4	———
	— 1-3	29	———	6	———
	— 1-3	28	———	3	———
9	— 1-2	28	O t Z	2	———
	— 0-6	29	ZO	1	———
	28. II-6	28½	O t Z	2	———
10	— 10-7	29	Z O	2	———
	— 10-8	30	O	3	———
	— 11-7	26*	———	3	———
11	29. 0-1	29	O t N	2	———
	— 0-2	29	———	2	——— yzel
	— 0-1	28	———	1	———
12	28. II-5	27½	Z	0	———
	— 10-6	29	———	4	———
	— 10-4	30	———	4	———
13	— 10-3	31	———	2	Sn. donk. nev.
	— 10-8	34½	Z W	0	o. helder
	— 10-0	30½	———	2,6	helder z. b.
14	* 5-2	35	ZZW	10	donk. R. Sn. o. h.
	— 5-7	89½	W	3	z. betr. R. H.
	— 6-5	36	———	8	———
15	— 6-4	33	Z W	2	H. zw. w. Sn.
	— 6-3	36	———	1	donk. Sn. nev.
	— 7-4	32	W	1	o. helder nev.
16	— 10-0	27	WZW	0	nev. o. helder
	— 10-9	32	———	0	helder
	29. 0-1	28½	Z t O	1	o. helder

Th. den 13 's av. 7 u. 28.

	Bar:	Th:	Wind.		
17	29. 0-4	28½	Z	3	o. helder z. b.
	— 1-0	35	———	3	———
	— 1-1	32	———	5	betr.
18	— 1-3	36½	Z W	2	nist
	— 1-4	41½	———	6	motregen
	— 1-6	41½	———	8	z. betr. R.
19	— 4-2	36½	W t N	2	betr. helder
	— 5-6	40½	———	2	helder
	* 6-5	36½	W	3	o. helder
20	— 6-1	40½	———	5	donk. iets R.
	— 5-7	42½	———	4	———
	— 5-6	40	———	6	betr. o. h.
21	— 4-9	41	———	6	z. b. iets R.
	— 4-5	42½	———	3	donker
	— 3-8	40	N W	4	wat betr.
22	— 3-5	38½	NNW	6	z. betr. R.
	— 4-6	41½	———	4	———
	— 4-8	36½	N t W	8	betr.
23	— 3-3	38½	W t Z	6	donker R.
	— 2-1	40½	W	4	———
	— 0-8	41	W t N	8	———
24	28. II-7	42½	———	4	——— iets R.
	— II-5	44	WNW	6	——— R.
	— II-3	43½	———	6	——— R.
25	29. I-3	42½	NW	4	——— vogt
	— 2-5	42½	———	4	——— n. mist
	— 4-1	40½	———	4	———
26	— 3-9	43	W t N	4	———
	— 4-5	45*	———	2	betr.
	— 5-1	41½	———	2	———
27	— 5-4	42½	———	2	donker betr.
	— 5-0	42½	———	6	———
	— 4-2	41	———	4	———
28	— 3-3	40	W	4	——— iets R.
	— 2-2	41	———	5	stofregen
	— 1-6	41½	———	8	R.
29	— 1-2	40½	WNW	5	z. betr.
	— 0-8	44	NW	4	———
	— 0-3	42	WNW	5	donk. iets R.
30	28. II-3	43½	———	6	R. donker
	— II-0	42	NW	3	R. ———
	29. 0-0	37	NNW	5	wolkig
31	— 1-1	33½	——— 6 N	4	H. Sn. zw. w.
	— 2-0	38½	——— 4 à	8	wolkig Sn.
	— 2-1	34-	NW	2à4	——— Sn.

29. $\frac{28}{30}$ | $35\frac{11}{29}$ | $31\frac{3}{16}$

Th. 18 Nov. à 17 Dec. gemiddeld 30"

BLAD

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de Tweede Stukken des Derden en Vierden Deels.

(III en IV dienen ter aanduiding van het IIIde en IVde Deel.)

A.

Aandoenlykheid (Bedenkingen over de Zamenſtemming der) en Rede, III. 312. 526

Aanmerkingen, (Gemengde) III. 135

Aanpryzing (Nieuwe) van eene oude zaak, IV. 380; Opheldering hier van. 431

Aanſpraak aan de Nederlanders, die de Leezer een Voorbericht noemen kan, IV. 512

Aanſpraaken (Over de vryheid welke de Geſchiedſchryvers neemen, om opgecierde of bedagte) in hunne Werken te voegen, III. 569

Aapen, waarom zo zeer van de Menſchen bewonderd, IV. 451

ACHILLES, bedenkingen over zyn Character, IV. 24; byzondere gedagten over het ſpreeken van zyn Paard *Xanthus*. 27

Aderlaating met een ongelukkig gevolg te werk geſteld in de Zinkingkoorts, IV. 402

Afgodery, (Aanmerkingen over den oorſprong der) III. 457. De geeſtgeſteltenis der Menſchen alleen in aanmerking genomen zynde, is het niet vreemd te ſtellen, dat zy de Hemelſche Lichaamen eere beweezen, *ald.* Doch het ſtemt niet overeen met de Geſchiedenis van MOSES, die GOD als onderregter der Menſchen beſchryft, 458. Dit denkbeeld is eerst met den tyd verlooren geraakt, 459. Onder eenige Volken bewaard gebleeven, *ald.* Op welk eene wyze men onbezielde weezens tot Goden gemaakt, en als zodanige geëerd heeft, 461. Menſchen vergood, 462. Zoenoffers en Beeldendienst daar van oorſpronglyk, 463. Eene bedriegende Prieſterſchap zet de Afgodery voort, 464. Vernietigt de waare Godsvrugt. 465 enz.

——— Hoe dezelve, by beſchaafde en verlichte Volken, heeft kunnen ſtand houden, III. 497

Afkeer van Misdryf en Ondeugd is een onbedorve Ziel eigen, III. 542. Zy kan nogthans gebragt worden onder de Heerſchappy der verfoeilykſte ondeugden, 544. De verandering van Leevensſtand werkt hier in grootlyks mede. 547

BLADWYZER.

Airs, (Aanmerkingen over het geeven van) IV. 115. Deeze uitdrukking niet wel in 't Nederduitsch over te brengen, 118. Wat zy zaaklyk betekent, 119. Oorſprongen hier van, 120. Belachlykheid, *ald.*

—— Dit woord door *Trotsch* overgezet, IV. 212

Aleütiaanſche Eilanden in de *Noorder Archipel*, ontdekt. Geſteltenis en Huishouding der Inwoonderen, III. 163 enz.

ALI behaalt de overwinning op *Ayesha*. Weduwe van MAHOMETH, IV. 35

Alpen, (Dichtkundige Beſpiegelingen der) III. 349. 't Geluk der Bewoonderen geſchetst, 350. Vervolg, 390

America, (*Noord*) (Klinkdicht, op de Vryverklaaring van) IV. 216

Americaan, (De Vraag wat is een) door een *Americaan* beantwoord, IV. 548. Hunne vorderingen en Vryheid, 549. Uit onderſcheide Volken zamengeſteld, 550. Reden die de *Americaanen* hebben om *America* te verwinnen. 551

Amſterdam, vergelyking van de ſterfte aldaar met die te *Haarlem*, IV. 443. Aanmerkingen hier over, 530. Een der gezondſte Steden in ons Land. 543

AMYNTAS van S. GESZNER, III. 626

Arabieren, (Van den ſtaat en den invloed der Vrouwen by de) IV. 34. Zy neemen deel in de Staats- en Krygszaaken. 36

Archipel, (Beſchryving van de Noorder) tuſſchen *Aſia* en *America*; met een keurig berigt van de Zeden en Gewoonten der Inwoonderen; als mede van den Koophandel der Ruſſen op die Eilanden, III. 161 enz.

Aſſa Fœtida, met eene goede uitwerking gebruikt in een hevige Maag- en Darmpyn, door uitzetting van Winden veroorzaakt, III. 203

—— dienſtig in de ongemakken der Zenuwen, III. 555

AYESHA, Weduwe van MAHOMETH, haar invloed op Staatzaaken, IV. 35. Door ALI overwonnen. 36

B.

Batavia, van eene gezonde een ongezonde Stad geworden, IV. 447. 533

Bedenkingen, (Zedekundige) III. 42. 233. 409. 487. IV. 125. 214. 336. 429

BEHRING, ontdekkingen door hem gedaan in de Zee, tuſſchen *Aſia* en *America*, III. 163

—— *Eiland*, ontdekt en beſchreeven, III. *ald.*

Beleefdheid, (Waare en valſche) tegen elkander vergeleeken, III. 483

BELTON, (J.) (Berigt wegens het hoogstpryswaardig gedrag van) jongſte Luitenant op het Schip de *Neſtor*, III. 567

Bergen, (*Brandende*) veelvuldige overblyfzels daar van op de Eilanden in de *Noorder Archipel*, III. 168

—— (Waarneemingen van de Lugtsgeſteldheid op de) IV. 537

Beroep, zie *Leevensſtand*.

Bezweering by den Doop der Kinderen in de Pruiſſiſche Lan-

Landen ; verordening daar omtrent, III. 240
Bidden (Bedenkingen over het) voor de wapenen van den Staat, IV. 509
Blaauwborstje, Naamen, Leevenswyze, III. 387. Voedzel, Pluimadie, 388. Woonplaatzen. *ald.*
Blaauwſpecht, Naamen, Eigenſchappen, IV. 234. Verblyfplaatzen, Leevenswyze, 235. Pluimadie. 236
BOCCAGE, (Voornaamſte Leevensgevallen van Madame DU) IV. 204. Geboorte en Afkomſt, *ald.* Huwelyk, Kennis in Moderne Taalen. Reist na *Engeland*, 205 Komt in *Holland*; ontmoeting by den Heer VAN KRUININGEN, 206. Briefwisſeling met CHESTERFIELD, 207. Reist na *Italie*, 208. Bezoekt VOLTAIRE, 209. Vertaalingen, door haar vervaardigd, beoordeeld, 211. Hoe zy MILTON's *Paradys Verlooren* behandeld hebbe, *ald.*
Bochels, of *Bulten*, hoe algemeen in ons Land, IV. 140. Veelal veroorzaakt door de kleeding der Kinderen, en voornaamlyk de *Rug-* en *Keurslyven*, 142. Meer onder de Vrouwen dan onder de Mannen, 144. Hoe te voorkomen en te verbeteren. 146
Boomkruipertje, Algemeene Eigenſchap deezer Vogeltjes, IV. 308. Onderſcheid tuſſchen dezelve en de *Colibrietjes*, 309. Naamen, 310. Voortteeling, *ald.* Plaatzen waar zy zich onthouden, en Pluimadie. 311
Brand, (Beſchryving van eenen gebluſchten) met aanmerkingen over de Aandoeningen daar door, in de toegevloeide ſchaare veroorzaakt, III. 26
Brandſpuit, (*Slang*) beſchryving van een Werktuig, om 't zelve daar by te gebruiken, III. 23. Welke voordeelen het aanbrengt. 25
Brem, is waarſchynlyk de Plant die in de H. Schrift onder den naam van *Retama* voorkomt, en door onze Overzetters, *Jeneverboom* vertaald is, III. 148. Welk een *Bremplant* bepaaldlyk bedoeld wordt. 152
Brood, ſchaarsheid van 't zelve op *Yſland*, III. 19. Daar van eene ſoort van Mosch gebakken. *ald.*
Bruid. (De ongelukkige) *Zedelyke Vertelling*, IV. 375
Buiten. (Het Leerzaam) *Dichtſtukje*, III. 138
Burger. (De gehoorzaame) *Dichtſtukje*, III. 384
Bygeloof, welk een trein van haatlyke Ondeugden 't zelve vergezelt, IV. 1. Hoe zeer onderſcheiden van den waaren Godsdienſt. 5

C.

Calomel, dienſtig in 't uitdryven van Spoelwormen, III. 502
Carthago, en haare Volkplantingen, IV. 290
Catholyken, (Proeve over het menigvuldig vloeken, en byzonder het ydel gebruiken van GODS naam by de) hier te lande, III. 616. Dit ſtuk nader bevestigd, en de reden daar van naagevorſcht, IV. 28. Zy ontvangen hier toe aanleiding door hunne Ge-

BLADWYZER.

Gebedeboeken, 29. Waarom zy by *Proteſtanten* den naam van MARIA en de Heiligen min gebruiken. 30

Caracters, (Vertoog over de Dichterlyke) IV. 21. 66

China, Regtbank der Geſchiedenisſe aldaar, IV. 215

Chineezen, (Berigt van de jaarlykſche Feesten der) ter eere van den Landbouw, III. 642

Christen, (De ſtervende) IV. 561

Colibrietjes, Schoonheid, IV. 416. Waar in onderſcheiden; waar in gelyk aan de *Vliegenvogeltjes*, 417. Kunnen opgekweekt worden, *ald.* Waar zy voorkomen. 418

CROTCH, (WILLIAM) zyne vroege en verbaazende vorderingen in de Muzyk, III. 629

D.

Dag (*Dank- Vast- en Bid-*) *vierende* Nederlander, IV. 85

DAMON treurig over 't afzyn van zyne SILVIA. *Alleenſpraak*, III. 318

——— en CLOË, IV. 607

DANTE (Het gemeene Volk in *Italie* geloofde dat de Dichter) waarlyk in de Hel geweest was, III. 404. Duister in zyne werken, IV. 108

Dariën, vryen Vrouwen en Mannen zonder onderſcheid, III. 96

Delst, (Character van een) IV. 428

Denkbeelden, (Keurige aanmerking over de uitbreiding onzer) III. 609

Denken, *Spreeken*, en *Doen*, IV. 611

Deugd, eigen aan onze Ziel, III. 542. Hoe wy, des niettegenſtaande, onder de Heerſchappy der Ondeugd vervallen. 544

Deugd. (De) *Dichtſtukje*, III. 647

——— (De) behoort als eene aangenaame zaak geleerd te worden, IV. 177. Hoe men zich dezelve als iet vermaaklyks zal voorſtellen, 178. Wat daar toe vereischt wordt. 180

——— (Zwakheid der) zonder Godsdienst, IV. 426

Diabetes, (Eene) door 't gebruik van de Kina met de Tinctuur van Spaanſche Vliegen geneezen, IV. 347

Dichter, (De Onſterflyke) *Dichtſtukje*, III. 235

Dichtkunst, hoe een gewrogt der Aandoenlykheid en Rede, III. 314

——— Zonder eene aandoenlyke Ziel zal niemand tot Dichtkunst slaagen, III. 398. 't Natuurlyke is een eerſte regelmaat voor de Dichtkunst, 400. Zy wil waarheid of waarſchynlykheid, 401. Alle Dichterlyke vinding moet beſtaanbaar weezen met de Algemeene Ervaarenis, 403. Met de aangenoome denkbeelden of het heerſchend Volksbegrip, *ald.* Beſtaanbaar zyn met zichzelven, en gepaard met waarſchynlyke omſtandigheden, 405. Onderſcheide ſoorten van Dichtſtukken vorderen eene verſchillende maat van waarſchynlykheid, 407

——— Geeft een ſtelzel der Natuure op, eenigzins van 't weezen der dingen verſchillende, III. 568. Hoe dee-

deeze daar in te werk behoort te gaan. 570
Dichtkunst, hoe zeer, en waar in, onderſcheiden van de Geſchiedenis, III. 608
—— Welke Characters voor dezelve best geſchikt zyn, IV. 21. Veelvuldige deugdzaame Characters ſchynen de bekwaamſte niet, 22. Hoe zy moeten weezen om 'er deel in te neemen, opgehelderd door voorbeelden uit oude en laatere Dichteren. 23
—— Over de Dichterlyke ſchildering, wat dezelve uit de Geſchiedenis te ontleenen, en naar welke regels hy dit te bewerken hebbe, IV. 195
—— (De Uitweidingen en Tuſſchenredenen in de) moeten in verband ſtaan met de Fabel of het Onderwerp. IV. 201. Op zichzelve voortreffelyk zyn, 202. Medewerken tot het oogmerk des Dichters. *ald.*
—— (De ſchoonheden der) zyn plaatslyke of algemeene, IV. 242. Hoe zy dezelve verzamelt. 244
Dienstboden, (Onkoopbaarheid der) IV. 382
Dirrm, onderzoek over de Verhuizing hunner Zielen, IV. 435 enz.
—— Voor geene foortlyke volmaaking vatbaar, IV. 452. 454
Dood, (Redenvoering over de onvermydelykheid van den) en deszelfs niet min onvermydelyke gevolgen, IV. 45
—— Beſchouwd als zeker in zyne komst en onzeker wanneer, IV. 48. Aangemerkt als onze Verhuizing uit deeze Wereld, 52. Deszelfs uitwerkingen op Ziel en Lichaam, 129. Waar toe deeze bedenkingen ons moeten opleiden. 153 enz.
Dood (Over den wederzin, dien de meeste menſchen betoonen van omſtig aan den) te denken, en de bronnen waar uit dit voortvloeit, IV. 261
Doorn (De) en de Roos, IV. 294
Driften, hoe zeer een gedeelte onzer Geſtetenisſe, III. 526
Drukkunst op *Vlaand* reeds tuſſchen de Jaaren 1520 en 1530 gebragt, III. 22
Dulcamara, heilzaam in *Rheumatique* pynen, IV. 6
Dwaalen, in hoe veele opzigten gelukkiger te agten dan de *Wyzen*, III. 230
Dwinglandy, (*Manlyke*) boertende gegispt, III. 326

E.

Eer. (De) *Dichtſtukje*, IV. 613
— Hoe een voortbrengzel van Aandoenlykheid en Rede, III. 316
Eeuwen, (Vergelyking van de voorgaande met de tegenwoordige) III. 585. Voorgaande altoos als *beter* dan de tegenwoordige beſchouwd, zo dat de woorden *woeger* en *beter* wieſelwoorden ſchynen, *ald.* Dit heeft niet alleen plaats by de Dichters; maar ook by de Geſchiedſchryvers, 586. 587. Hoe wy, om billyk te handelen hier in behooren te werk te gaan. 588
Eigenliefde, (De Verkeerde) de Hoofdoorzaak dat wy de Gebreken van anderen zien en de onze niet opmerken, IV. 521
Eikels, (Over het gebruik der) in ſtede van Koffy, III. 603. Eetbaar en Medicinaal, 604.

Hoe

SLADWYZER.

Hoe veel het gebruik daar van onder de Koffy zou uithaalen, 605. Maagverſterkend, eenigzins na de *Kina* gelykende, in Koortſige ongeſteldheden ook dienſtig voor Aamborſtigheid. 606

Electriciteit, met een gewenschten uitſlag gebruikt, ter geneezinge van eene onnatuurlyke en onwillige aflooping van de Pis, III. 428

——— met vrugt tegen het *Kolyk* van *Poitou* gebruikt, IV. 189

ELENORA, een voorbeeld dat Deugd zonder Godsdienst te zwak is, IV. 426

Elixirium Guajacinium Volatile, ter geneezinge van een *Rheumatismus* gebruikt, III. 101

ELIZABETH., (Nauwkeurig verſlag van de vervolgingen die Prinſes, naderhand Koningin) leedt onder Koningin MARIA, III, 256. Waarom by Koningin MARIA gehaat, 257. in de *Tower* gezet en daar ſtreng behandeld, 259. Na *Woodſtock* gebragt, 260. Vertrekt met THOMAS POPE na *Hertfortshire*, 261. Wordt daar wel behandeld, 262. De Koning van *Zweeden* verzoekt haar vergeefsch ten Huwelyk, *ald.* Bykans geheel met MARIA verzoend, 263. Huwelyks voorſlag met den Hertog van *Savoije*, desgelyks verworpen, *ald.* De Koning van *Zweeden* vernieuwt zyn aanzoek, toen zy Koningin was, 265. Haar afkeer van het Huwelyk, *ald.* enz. Hoe zy haar afgezonderd leeven ſleet. 266

ELLIOT. (Berigten van Generaal) IV. 653. Zyne Afkomst, en laage ſtaat, 554. Zyne vorderingen in den Krygsdienst in *Duitschland*, *ald.* en treedt in *Engelſchen* dienst, 555. In *Ierland* Hoofdbevelhebber des Legers, 556. Gouverneur van *Gibraltar*. *ald.*

Ermenonville, Tempel der Wysbegeerte, geheiligd op die Lustplaats, III. 567

Euſtatium, (*In Inſulam* St.) a Rodneo *captam & direptam*, III. 327

Ezelshoofd, (Concept van verbetering van het) op 's Lands Oorlogſchepen, III. 113

F.

Feest der Rooze, te *Salency* in *Picardye*, IV. 237

FENELON, ('t Character van) door D'ALEMBERT geſchetst, III. 300. Zyne Eenvoudigheid, *ald.* Zyne Menschliefde, 301. Zyne kieſche liefde tot de Deugd, 303. Zyne Verdraagzaamheid, en Staatkundige begrippen, 304. Hoe hy zich, in ongenade vervallen, aanſtelde, *ald.* Zyn uitmuntende ſchryftrant, 305. Hoe hy zich in ſtrydſchriften met BOSSUET gedroeg, 306. Zyne *Telemachus* volkooid. Zyne ongenade ten Hove, 307. Lotgevallen van dit Werk, 308. Van zyn ſchryven tegen de *Janſenisten*, 309. Deugd en Godsdienstbevorderende aart zyner Werken, *ald.* Niet onverſchillig ten opzigte van den *Christlyken Godsdienst*, 310. Zyn denkbeeld over 't reizen der Vorſten, *ald.*

Ge-

Gereedheid om zyne eigene misslagen te bekennen, 311. Grafschrift. 312
Forka. Eene Adelyke Vrouwe, eene dappere tegenstreefster van Mahometh, IV. 36
Fouten (Verhandeling over het gebrek van eens anders) te zien, en zyn eigen te bedekken, IV. 517
Franeker, getal der Inwooneren, IV. 225
Friesland (Over de Bevolking van) in 't algemeen, IV. 230. Byzonderder berekening, 232. Uit welken hoofde de laatste jaaren zo veel vermeerderd. 233

G.

Galileërs, zie *Sabeërs*.
Gastvryheid, (Treffend voorbeeld van) by een Landman in *Nederfilasie*, III. 624
Gebed, (Zwaarigheden tegen de noodzaaklykheid van het) IV. 297. Beantwoord, 298. Redenen voor 't Bidden, schoon wy overtuigd zyn dat ons Gebed den vastgestelden loop der dingen niet zal veranderen. *dld.*
Gebreken (Over de gereedheid van een's anders) te zien, en zyn eigen te bedekken, IV. 517. De oorzaaken hier van opgespeurd 520. Eigenliefde, 521. Hoogmoed, 522
Gedagten, (Zedelyke) III. 367
——— over een aangenaamen Morgenstond, IV. 618
Geldvertier, dat de weelde en overdaad het zelve bevordert, tegengesprooken, IV. 325
Geldzugt, de Bron van veele ongelukkige Huwelyken, III. 219
Gemaaktheid, (De gestrafte) III. 325
Geschiedschryvers, over de vryheid welke zy neemen om opgecierde of bedagte aanspraaken in hunne Werken te voegen, III. 569
Gevoelens, (Over de gelykheid der) voor zo verre deeze het geluk der Maatschappye betreft, III. 582
Gewassen, (Gedagten over de Ontbranding der) III. 507
Geweeten, hoe door Aandoenlykheid opgewekt, en door Rede bestuurd, III. 317
Gift. (De) *Eene Allegorie*, III. 237
Giften, (*Nieuwejaars*) derzelver oorsprong uit de Oudheid opgespoord, IV. 609
Gisting, (Drie soorten van) in de ontbranding der Gewassen onderscheiden, III. 507
Glaris, (Beschryving eener algemeene Volksvergadering, in het Canton) III. 441
God, (Verkeerd denkbeeld van) oorzaak van veel jammers, IV. 2
Godsdienst, de Waarheden en Pligten van denzelven, kunnen, door 't gemeen Menschenverstand, gekend en begreepen worden, III. 329
——— (Onbeschroomd onderzoek van den) overwoogen en aangepreezen, III. 373
——— (Schets van den waaren) IV. 1. Waar aan te kennen, 3. Hoe wydverschillend van den valschen en Bygeloof. 4
——— (Aanmerkingen van den Koophandel op den) IV. 71. Zie voorts *Koophandel*.
Godsdienstoefening (Openbaare) onder de Protestantsche Christenen; gedagten daar over, III. 413. Gebreken in de Leer-

Leerredenen, in 'de Gezangen en de Gebeden, 414 enz Het aanhooren der Leerredenen verkeerd voor de Godsdienstoefening zelve gehouden, 418. Hulpmiddelen tegen deeze verkeerdheden aangeprees zen. 420
Goedertierenheid en *Regtvaardigheid*, hoe ze zich vereenigen, III. 519
Goedhartigheid, in een Kind aangemoedigd, IV. 419
Goudhaantje, Naamen van dit Vogeltje, III. 559. Kleinheid en radheid; Leevenswyze, 560. Woonplaatzen, 561. Kuif en Pluimadie, 562
Graf, (Het Ledige) III. 222
GRANVELLE, (Cardinaal van) Naspooring zyner Afkomste, IV. 329
Grasmusch, Bastaard Nagtegaal, beschreeven, III. 253

H.

Haarlem, waarom zo zeer aan *Zinking*- en *Ratkoortzen* blootgesteld, IV. 400. Sterven naar evenredigheid minder Menschen dan te *Amsterdam*, 443. Aanmerking hier over. 530
HAGAR in de Woestyne. *Een Tooneel-zamenspraak*, IV. 597
HALLIFAX, stelt zich als een Dichterlyk Kunstregter, dwaaslyk, by POPE aan, IV. 82
Handschriften, (Misstve van eenige) van een zonderlingen aart, IV. 40
Hangertje, (*Penduline*) Natuurlyke Historie van dit Vogeltje, IV. 107
Hangnestje, (Het Europisch) Naamen van dit Vogeltje, IV. 103. Zonderlinge schikking van het Nest, 104. Huishouding, *ald.* Bygeloovige Eerbied op zommige plaatzen daar aan bewezen: waar zy gevonden worden, 105. Zang en Pluimadie. 106
Harlingen, over 't getal der Inwooneren aldaar, IV. 222. Lysten der Gestorvenen van den Jaare 1728, tot 1779, 223. 't Getal daar uit, en uit de hoofdgelden, begroot, 224. Over de Geboorenen aldaar, 226. Oorzaaken dat 'er meer naar evenredigheid sterven dan te *Leeuwarden* en te *Franeker*, 229. Aanmerkingen over de Lugtsgesteldheid aldaar, 531
Harmattan, een byzondere Wind in *Africa*, in derzelver aart en uitwerkzelen beschreeven, IV. 487
HAROLD, (De dappere) een gedeelte van zyn Minnezang, aan een Russisch Meisje, III. 38
Havik (De) *en de Ojevaars*. Een Fabel, III. 282
HAZAËL, (Het Character van) geschetst, III. 541
Hekeldicht, der *Franschen* smaak ten dien opzigte, III. 614
Hekeldichters, (Redenvoering over de oude *Latynsche*) IV. 492. Aart en vordering van het Hekeldicht onder de *Romeinen*. *ald.*
Held. (De) *Dichtstukje*, III. 326
Helden. (Op en aan 's Lands) *Dichtstukje*, III. 455
Herderskout, tusschen MELIANDER en DAMON, III. 517

Herfst-

Herfstmorgen, (De) volgens s. GESZNER, III. 470
Herfstziekten in ons Land, waar uit herkomſtig, IV. 526. Over die te *Amſterdam* in 't byzonder. 541
Hertogenbosch, hoe gezond, door eene bykomende oorzaak, voor een tyd, zeer ongezond geworden, IV. 448
Hervormers, zo verdraagzaam niet als men gemeenlyk wil, III. 46. Waar in hunne Onverdraagzaamheid beſtondt, 47. De tydsomſtandigheden wettigde dien onverdraagzaamen yver eenigzins, 48, 49
HODIZ, (Zonderlinge Leevenswyze des Graaven), III. 447
HOMERUS, beoordeeling der Characters, door hem gekoozen, IV. 26, 66
Hoogmoed, (De te leurgeſtelde) IV. 295
——— hoe zeer eigen aan den Mensch, IV. 342
——— een der hoofdoorzaaken dat wy de gebreken van anderen zien, en onze eigene niet opmerken, IV. 522
Hooi, (Gedagten over de Ontbranding van) III. 507. Welke gistingen het in de Hooibergen ondergaat, *ald.* Door bykomende oorzaaken geraakt het in brand, 510, enz. Middelen om dit voor te komen. 512
HORATIUS, als Hekeldichter beſchouwd, IV. 493. Met JUVENALIS vergeleeken, 496 enz. Waarom hy meer Voorſtanders badt dan deeze. 502
Huisdieren, (Vraag wegens den oorſprong der genegenheid van eenigen, en des afkeers van anderen, omtrent zomige) III. 389. Beantwoord. 437
Huishoudelykheid, aangepreezen, IV. 322. Zie voorts *Spaarzaamheid.*
Huwelyk. (Het) *Een Fragment*, over de Voordeelen en Nadeelen van 't zelve, III. 276
——— (Wegens de verpligting tot het in agt neemen der Burgerlyke Inſtellingen, by het aangaan van het) III. 480
——— (Het onverwagte) *Een Aandoenlyke Geſchiedenis*, III. 636
——— van de Huwelyksgaven by de *Arabieren*, IV. 38. Kostbaarheid der Huwelyksplegtigheden. 39
Huwelyken, (De Geldzugt, de bron van veele ongelukkige) III. 219
Huwelyks Contracten, Aanmerkingen over dezelve, III. 216
——— Genegenheid. Proeve over dezelve, IV. 371. Waar in gelegen, en hoe bevorderd, *ald.* Wat eene Vrouwe van haaren kant te doen hebbe, 372. Hoe by verdooving weder op te wekken. 373 enz.
Hydrocephalus Internus, het nut van de Mercurius daar tegen, III. 378

J.

Jaar. (*Nieuwe*) Beſpiegeling van 't zelve, III. 31
Jeneverboom (Opheldrende aanmerkingen over de plaatzen der H. S., waar in van den) geſprooken word, III. 148, enz.
JOANNES DE DOOPER., by de *Sabeërs*, of *Galileërs*, in groo-

ten eerbied gehouden, III. 516. Zy doopen in zynen Naam, *ald.* Feesten, ter zyner eere gevierd. 517
Job XXX. 4. toegelicht, III. 149
Jooden, maaken zich ſchuldig aan 't ontheiligen van Gods naam in den gemeenen omgang, IV. 33
Juvenalis, als Hekeldichter beſchouwd, IV. 495. Met Horatius vergeleeken, 496 enz. Waarom hy min voorſtanders gehad hebbe dan deeze. 502

K.

Kakatoës, waar ze gevonden worden, IV. 485; leeren bezwaarlyk praaten, *ald.* Hunne leerzaamheid in andere opzigten. 486
Kalk, in de looden gooten gevallen, of deeze hinder baare dan niet, IV. 186
Kerkgeſtoelten, Aanmerkingen over derzelver onvoeglykheid in veele opzigten, III. 130 Tegenbedenkingen. 133
Keurslyven, te tellen onder de oorzaaken van de veelvuldige gebochelden en gebulten in ons Land, IV. 142. Hoe ze hieruit ontſtaan, *ald.* enz. Hoe te vervaardigen om de Bochelwording te voorkomen, 146. Hoe te rygen om dezelve, ontſtaan zynde, te herſtellen, 147 enz.
Kina, met de *Tinctuur van Spaanſche Vliegen*, tegen de *Diabetes* met vrugt gebruikt, IV. 347
Kinderen, welk een zegen in den Huwelyken ſtaat, III. 279
——— (Over 't mankgaan der) IV. 96. Zie verder *Mankgaan.*
Kleederpragt, (Rondgaande Brief over de) van wegen den Groot Hertog van *Toscaanen*. IV. 80
Klitander's Beſpiegeling by de geboorte van een Zoon, IV. 171
Kloosterleeven, oorſprong van 't zelve, IV. 286
Kok. (De ſnedige) *Dichtſtukje*, III. 538
Kolyk van Poitou, de Electriciteit met voordeel daar tegen gebruikt, IV. 189
1 Kon. XIX 4. toegelicht, III. 149
2 Kon. VIII. 12. 13. verklaard, III. 54
——— XX. 1. Redenv. daar over, IV. 45, 129
Koophandel, (Aanmerkingen over den invloed van den) op den Godsdienst, IV. 71. Het beſlommerend leeven eens Koopmans verwydert hem van den Godsdienst, 73. Doch hy vindt zich in ſtaat om de voornaamſte en gewigtigſte deelen daar van uit te oefenen, 74. Heeft reden om verdrietig te worden in de Kerk, wanneer aardſche ſchatten op een onvoegzaame wyze afgemaald worden, 75. Onderzoek, of 'er minder Godsdienſtigheid is in de Steden waar de minſte Koophandel gedreeven wordt. 77
Koorts, (Waarneemingen wegens eene *Scharlaken*) en zeere Keel, met zonderlinge toevallen vergezeld, III. 53
——— (Aanmerkingen over de *Zinking*-) die in Juny des Jaars 1782 te *Amſterdam* geheerscht heeft, IV. 389. Oorzaaken, 391. Geneezing, 393. Byzondere oorzaaken en geneeswyze. 394, enz.

BLADWYZER.

Koortſen, (Waarneeming wegens de afgaande) IV. 267
Koper Eiland in de *Noorder Archipel* ontdekt, beſchryving van 't zelve, III. 163
KRUININGEN, (VAN) zyne ontmoeting met Madame DU BOCCAGE, IV. 206
Kunſtregter (De vermeende) in Dichtſtukken, ontdekt, IV. 82
Kwaad (Bedenkingen over het toelaaten van't) in de Wereld, III. 266. Onderzoek wat *kwaad* is, 267. GOD is oorzaak van het *goede* dat de Schepzelen genieten, niet van het *kwaade*, 268. Onvolmaaktheid, eigen aan alle Schepzelen, *ald.* Aaneenſchakeling der Schepzelen, 269
——— (Zedelyk) niet ſtrydig met de Godlyke Eigenſchappen, III. 271. Hoe wy ons omtrent het Natuurlyk en Zedelyk kwaad te gedraagen hebben. 274
Kwikſtaart, (Witte) Naamen, Vlugt, Gemeenzaamheid, Pluimadie, III. 504. Leevenswyze, 505. Trekvogel, waar hy gevonden wordt, 506

L.

Laagheid van geest, meermaalen met Nederigheid verward, IV. 345
Land (Op 't) is de ſterfte veel minder dan in de Steden, IV. 228. Vergelyking van de gezond- of ongezondheid op 't Land, met die in de Steden, 441. Aanmerkingen hier over. 529
Landbouw, (Verhaal van de Jaarlykſche Feesten der *Chineezen*, ter eere van den) III. 642
Ledigheid (De) *ſchuwende. Dichtſtukje*, III. 495
Leerredenen, (Onderzoek na de oorzaaken, waar uit het voortkomt dat het Leezen der) meer dan voorheen plaats grype, III. 339. Middelen om dezelve uit den weg te ruimen. 341
——— veelal te geleerd en te diepzinnig voor de Toehoorderen, III. 413. Verkeerd voor de Godsdienſtoefening zelve aangezien. 418
Leeurik, Naamen van deezen Vogel, III. 7. Soorten, 8. Zang, *ald.* Paaren, 9. Opvoeding der Jongen, 10. Voedzel, 11. Leerzaamheid, *ald.* Vlugt, 12. Waar zy zich 's Winters onthouden, 13. Waar zy voorkomen, *ald.* Vrugtbaarheid, 14. Een goed voedzel. *ald.*
——— (Witte) Aanmerkingen daar over, III. 14
——— (Zwarte) beſchreeven, III. 15
——— (Boom-) Naamen, Geſtalte, en Leevenswyze, III. 55
——— (Gras-) Naamen, Pluimadie, Leevenswyze, III. 57
——— (Piep-) zyn Zang, en andere byzonderheden, III. 59
——— (*Springhaan*-) beſchreeven, III. 60
——— (De Groote en Kleine Gekuifde) beſchreeven, III. 102
Leeuwarden, ('t Getal der Inwoonderen der 's jaarlyks ſtervenden te). IV. 225
Leevensſtand, (De verandering van) dikwyls oorzaak van de ver-

verandering en het bederf onzer Beginzelen, III. 547. De verſchillende eigen en noodzaaklyk aan een ſtaat van Beproeving, 551. Van hoe veel aanbelangs op de keuze van denzelven agt te geeven, 552. Eene hooge, niet altoos verkieslyk, 553. Wy behooren over den zelven niet al te bekommerd te zyn. 554

Liefde, (Kragt der) IV. 124

—— en *Vriendſchap*, hoe ze zamenſtemmen, III. 315

Liefdeſpoor aan de *Nederlanders*, om de door de Waterſtrooming noodlydenden te helpen. *Dichtſtukje*, III. 189

Lienterie, Aanmerkingen over de oorzaaken dier Kwaale; door 't gebruik van Arabiſche Gom, Opium en Aluin geneezen, IV. 483, 484

Londen, het getal der Leevenden tot de Dooden aldaar, IV. 228

Loodſtoffe, hoe het Regenwater in ſteenen Bakken bezwangert, IV. 185. Aart van het *Lood*, *ald.* Hoe het door het bykomend zuur der Planten het Regenwater beſmet, 186. Van waar het bykomt dat alle Perſoonen 'er niet even zeer, en zommigen geheel niet, door aangedaan worden, 189. Middelen ter voorkoming. *ald.*

Loopertje, Naamen en Eigenſchappen van dit Vogeltje, III. 556. Verblyfplaats en Leevenswyze. 557

LUCIANUS (Zamenſpraak tuſſchen) en Lord LYTTLETON in de *Elizeeſche Velden*; ſtrekkende tot opheldering van des eerstgemeldens Character, III. 355

Lugt, (Ontvlambaare) hoe dezelve uit opeengehoopte Gewaſſen gebooren wordt, III. 510

—— (Uitwerking der) op den groei der Planten, IV. 313

—— (Zee-) op zichzelve niet ongezond, IV. 445

—— (Dampen van ſtilſtaand en rottend Water *in de* gemeene) niet ſchadelyk, *of zy* moeten opgehouden worden, IV. 534, 540. Verkeerde gevolgen uit de Waarneeming, wegens het Phlogiſton aangetoond. 535

—— door welke middelen ze gezuiverd en ter ademhaaling bekwaam gemaakt wordt, IV. 538 enz.

—— (Stinkende) kan zeer geſchikt voor de Ademhaaling zyn, IV. 541

—— (Phlogiſtique) voor Teeringagtigen, enz. heilzaam, IV. 544

Lugtsgeſteldheid (Uitkomst der Waarneemingen op de) in 't Jaar 1780. III. 170

Lumbrici, zie *Spoelwormen.*

Lutheriſchen in *Duitschland*, by hun is het Misbruik van 's Heeren naam veelvuldiger dan hier te Lande by lieden van dienzelfden Aanhang, en de *Proteſtanten*, IV. 32

M.

Maagpyn, (Hevige) door het uitbraaken van vreemde Lichaamen geneezen, III. 466

Maatigheid, hoe deeze onze Aandoenlykheid regelt, en ons geluk bewerkt, III. 527

Magt, hoe ze gebruikt moet wor-

worden, zal ze ons geluk bevorderen, III. 529
Magt, hoe gevaarlyk dikwyls voor de Deugd, III. 549
MAHOMETH, hoe zeer door zyne Vrouwen ondersteund, in het volvoeren van zyn groot ontwerp van Geestdryverye, IV. 35. Wat zyne Weduwen hier in deeden, *ald.* Vindt in FORKA, eene Adelyke Vrouwe, eene sterke Wederstreefster. 36
——— (Het Voorschrift van) IV. 474
Mammouth, welk een Dier, IV. 583. De overblyfzels daarvan in *Asia* en *America* gevonden, 584. Komt in *Groenland* voor; hoe 't beschreeven wordt, *ald.* Waarom het zeldzaamer in *Asia* en *America* dan in *Groenland* voorkomt. *ald.*
Man. (De Ryke) *Eene Oostersche Vertelling*, IV. 292
Mankgaan (Brief over 't) der Kinderen, IV. 96. Hangt niet meest altoos af, van een breuk in 't Dyebeen, *ald.* maar van het ontwrichten van het hoofd des Dyebeens, 97. Misslag van GALENUS hier omtrent, *ald.* Hoe zich het Mankgaan ontdekt in Kinderen, en toeneemt, 98. Hoe algemeen te *Franeker*, 99. Vrugtloos beproefde middelen daar tegen, *ald.* Een Nieuw voorgesteld, in het openen van den Beursband, en het overtollige Lidwater veilig te ontlasten, *ald.* Nader ontvouwd en de handbewerking voorgesteld. 100
——— (Nader onderzoek over de oorzaaken van het) IV. 349. Middelen daar tegen aangeweezen. 352
Mannen, (Of het doen der eerste Liefdeverklaaring door de) aan de Natuur of aan Gewoonte moet worden toegeschreeven, III. 35
——— hoe in hunne Natuurlyke geaartheid en neigingen van de Vrouwen onderscheiden, en welk een voordeel de verkeering met de laatste den eersten aanbrengt, III. 80 enz.
——— hunne Dwingelandy over de Vrouwen, boertende, gegispt, III. 320
MARIA, (Koningin) waarom zy Prinses ELIZABETH haatte, III. 257; en gevangen zette, 258. Zie voorts ELIZABETH.
Medelyden, zonderlinge aangenaamheid deezer aandoening, IV. 365
Mees (*Groote Kool-*) of *Plakker*, Naamen, IV. 7. Zomtyds zeer moorddaadig, *ald.* Waar zy zich onthoudt, Zang en Paaren, 8. Pluimadie. 9
——— (*Kleine Kool-*) of *Zwartkop*, Naamen, IV. 10. Over 't bygeloovig gevoelen, wegens het oneven getal der Eitjes. Waarin van de *Groote Koolmees* onderscheiden, *ald.* Waar zy zich onthouden. 11
——— (*Grauwe Moeras-*) eene verscheidenheid van de *Kleine Koolmees*, IV. 11. Woon- en verblyfplaats. 12
——— (*Pimpel-*) Naamen, IV. 56. Pluimadie, schadelyk voor de Boomknoppen, *ald.* Voedzel. Waar zy zich onthouden. Blyven in den gevangen staat leeven. 57
——— het *Baardmannetje* geheeten: waar dezelve voorkomt, IV. 58. Byzonderheden

den in de Leevenswyze, *ald* Pluimadie. 59
Mees, (*Langſtaartige*) Naamen, IV. 191. Waar in dit Vogeltje met de andere *Meezen* overeenkomt, *ald.* Hoe het zyn nest vervaardigt, 192. Broeden, Zang, *ald.* Strydige berigten, wegens de verblyfplaats, overeen gebragt, 193. Pluimadie. *ald.*
——— (*Gekuifde*) Naamen, Eigenſchappen, Verblyfplaats, IV. 194. Pluimadie. 195
Meezen, (Natuurlyke Historie der) in 't algemeen, III. 598. Geaartheid, Zomer en Winter Verblyfplaats, *ald.* Voedzel, 599. Stoutmoedigheid der Byenhouderen ſchadelyk, *ald.* Voortteeling, 600. Beſchryving der *Europiſche* in 't algemeen, *ald.* Met welke Vogelen zy veel gelykheids hebben, 601. Van hun Zang, *ald.* Van hunne ſleepzugt in ſpyze byeen te gaderen. 602
Meisje. (Het Teder) *Dichtſtukje*, IV. 44
MELANCHTON, niet vry van Onverdraagzaamheid, III. 46
Mensch (De) kan onmogelyk vliegen, IV. 359
——— hoe voor eene ſoortlyke volmaaking vatbaar boven de Dieren, IV. 452
Mercurius, met nut in de *Hydrocephalus Internus* gebruikt, III. 378
METASTASIO, (Verſlag wegens den Dichter) IV. 319. Zyn dood, *ald.* Zyne Dichtkunde op den voet der Ouden ingerigt, 320. Zyne bekwaamheid. 321
Middaglinie, (Giſſing waarom het ten Zuiden van de) kouder is dan ten Noorden, op gelyke Graaden van Breedte, III. 436
Mieren (Snuiftabak, een gereed en onkostlyk middel om) te verdryven, III. 348
——— (Witte) zie *Termites*.
——— (De) en de *Mieren-Leeuw*, IV. 610
Milddaadigheid, (Aanpryzing der) IV. 477. Verheevenheid dier Deugd, *ald.* Welke zaligheden de *Mensch* reeds by aanvang ſmaakt, die zich over zyn *Medemensch* ontfermt, 478. Hoe veel zaliger het is te geeven dan te ontvangen. 481
Minorca, ligging van dat Eiland, IV. 13. Lotgevallen van 't zelve, *ald.* Grootte, Grondgeſteltenis en Voortbrengzels, 15. Waarom zo zeer door Noordewinden geteisterd, 16. Aart en Leevenswyze der Inwoonderen, *ald.* Hoe zeer van hunne Voorvaders ontaart, 17. De Weetenſchappen daar niet gekweekt, *ald.* De Kunſten, Koophandel en Handwerken hebben 'er geen beter lot, *ald.* Van de Dieren, Vogels en Viſchen, 18. Voortbrengzels, 19. Waarom 'er niet meer werks van gemaakt wordt. *ald.*
——— Oudheden aldaar, 60. Wetten en Godsdienst, 61. Verdeeling des Eilands, 62. *Mahon* beſchreeven, *ald.* Sterkte van het Fort *St. Philippe*, 63. Vermeestering van 't zelve, in den jaare 1756. Door de *Engelſchen* verſterkt, 64. Van welk eene aangelegenheid voor hen. 65
MIRTIL en DAPHNE, IV. 423
Misdaadige, (De) IV. 123

Moed en *Eer*, hoe voortbrengzels der Aandoenlykheid en Rede, III. 316
Monniken, derzelver oorſprong, IV. 286
MORAN. *Eene vertelling voor 't Gemeen*, IV. 557
Mouton, 't gering getal der ſtervenden aldaar, IV. 228
Muurkruipertje, Naamen, Woonplaats en Pluimadie, IV. 312
Muzyk, hoe ze werkt op onze Aandoenlykheid, III. 314
——— Voorbeeld van verbaazend vroege bekwaamheden tot dezelve, in WILLIAM CROTCH, III. 629
———(*Kerk*-)(Voorſlag van een verbeterd) IV. 335

N.

Naam (GODS) onder de Catholyken zeer veelvuldig misbruikt, III. 616. De rede hier van onderzogt, en waarom zy het meerder doen dan de *Proteſtanten*, enz. IV. 28
Naavolging, (Proeve over de) en het vermaak daar uit ontſtaande, IV. 362
——— (Aanmerkingen over de twee ſoorten van) de een opgewekt en gevoeld, de ander werktuiglyk en zonder toeleg, IV. 454
Nagtegaal, Naamen van deezen Vogel, III. 153. Zyn Zang beſchreeven, en aanmerkingen over denzelven, 154 enz. Alle zingen zy niet even ſchoon, 157. Wyfjes zingen zo wel als de Mannetjes, ſchoon min ſterk, 158. Vrugtlooze poogingen om dien Zang na te bootzen, op eenig Speeltuig, *ald.* Door Menſchen ſtem gelukt het zomtyds, 159. Hoe op te paſſen, om derzelver zang in den opgeſlooten ſtaat te genieten, *ald.* Van derzelver praaten en zelfs redeneeren, 160. Kunstje om ze een geheel jaar zingende te hebben, *ald.* Verknogtheid aan zyne Oppaſſers, 205. Nesten, *ald.* Broeden en Opvoeding der Jongen, 206. Zyn Trekvogels, 207. Waar zy voorkómen, 208. Van derzelver ſlaapen, 209. Grollen van deeze Vogeltjes verteld, *ald.* Voedzel, 210. Hoe ze gevangen worden, 211. Hoe de Mannetjes en Wyfjes te onderkennen, *ald.* Pluimadie, 212. Verſcheidenheden. *ald.*
Nagtegaal, (Witte) III. 213
——— (Bastaard) Algemeene aanmerkingen over deeze Vogeltjes, III. 248. Leevenswyze en Nesten, 249. 250. Trekvogels 251. Met een *zwarten kop* beſchreeven; de Grol dat de *Vygenzeters.* daar in veranderen, verworpen, en den oorſprong van die gewaande gedaantverwisſeling getoond. 251
——— (Bastaard) *Grasmusch* geheeten, verſlag daar van, III. 253
——— (Bastaard) het *Rietzingertje* genaamd, III. *ald.*
——— (De gevlekte Bastaard) waar dezelve voorkomt, Leevenswyze, III. 254
——— (Muur-) Benaamingen, III. 295. Zang en Geaartheid, en Pluimadie, *ald.* Leevenswyze, 297. Verſcheidenheden. 298
Natuur, (Over het vermaak en de Leering, ontſtaande uit het

het beoefenen van de werken der) by het aankomend Voorjaar, IV. 154
Natuur (De) bezwykt niet in 't voortbrengend vermogen onder de bevrooze Lugtſtreeke, IV. 585
Nederigheid, (Waare) ſchaarsheid derzelve, IV. 341. Rede hier van, *ald.* Waar in gelegen, 343. Hoe ligt men de uiterlyke Vertooning daar mede verwart. 344
Nederlander, (De Dank- Vast- en Biddagvierende) IV. 86
Nyd, ongelukkige ſtaat van een Mensch aan die ondeugd overgegeeven, IV. 385. Hoe de Nyd te werk gaat, 386. Met den *Toorn* vergeleeken, en aangetoond, dat dezelve dien in boosheid overtreft, 386, enz. Gevaarlykheid eens Nydigaarts, 387. Hoe hy de vinnigſte ſlagen toebrengt, 388
Nydigen. (Raad aan een) *Dichtſtukje*, IV. 83

O.

Omkoopbaarheid der Dienstbooden, aartig geſtraft, IV. 382
Onbeſchaamdheid. (De oorſprong der) *Eene Allegorie*, III. 90
Onbeſtendigheid (De) van het Ondermaanſche, beſpiegeld, III. 93
Onderzoek, (Onbeſchroomd) in den Godsdienst aangepreezen, III. 373
Ondeugd, (Eene onbedorve Ziel heeft natuurlyk eene Afkeer van de) III. 542. Zy kan nogthans gebragt worden onder de Heerſchappy der verfoeilykſte Ondeugden, 544. De verandering van Leevensſtand werkt hier toe dikwyls grootlyks mede. 547
Ontbranding (Waarneeming over de) der Gewaſſen, en boven al van opeengehoopt Hooi, waar in men mogelyk het rechte kenmerk zal vinden, om de drie ſoorten van gisting te onderſcheiden, III. 507
Ontdekking. (De) *Dichtſtukje*, III. 283
Ontmoeting, (Eene zeer aandoenlyke) IV. 605
Onverdraagzaamheid (Aanmerkingen over de) der Hervormeren, III. 45
Oogen, (Thebaiſche Tinctuur van goede uitwerking in de ontſteeking der) III. 293
Oorlogszang der Bezetting te *Berlyn*, toen dezelve te velde trok, III. 371
Opregtheid, hoe met Aandoenlykheid en Rede gepaard, III. 526
——— (Bedenkingen over de) en *Openhartigheid*, III. 580
Opvoeding, (Treffend voorbeeld van Kinder-) by een Landman in *Nederſilefie*, III. 621
Oranje-water, uit *Italie* herwaards gezonden, met *Lood*ſtof bezwangerd, hoe te herſtellen, IV. 29
Overſpeeler (Een) geeft berigt van de trappen hoe hy tot dit misdryf kwam, III. 86. en hoe hy zich bekeerde. 87

P.

Paapje, Naamen, Eigenſchappen en Pluimadie van dit Vogeltje, III. 433. Leevenswyze en Verblyfplaatzen. 434
Paard, (Het) en de *Wesp*. Een *Fabel*, III. 44

PALEMON, volgens S. GESSNER, IV. 173
Pappegaay. (Grauwe) Pluimadie, IV. 573. Waar zy vallen, derzelver Praatagtigheid, *ald.* Voorbeelden van zonderlinge bekwaam- en vaardigheid om te ſpreeken, 574. Over 't leeren praaten, *ald.* Geſteldheid op perſoonen hun eigen, 575. Leeren meer dan praaten, ook dansſen, 576. Derzelver Gezelligheid en Aandoeningen, 577. Van de geſchiktheid des Beks tot ſpreeken, en aanmerkingen over deszelfs zonderling maakzel, 578. Voedzel en Leeftyd, 580. Leggen in deeze Lugtſtreek eijeren, en teelen zomtyds voort. *ald.*
Pappegaayen, waarom zo zeer van alle Menſchen, ook van de *Wilden*, bewonderd, IV. 450. Hun praaten geeft hun geen voorregt boven andere Dieren; zy zyn even min als dezelve voor ſoortlyke volmaaking onvatbaar, 453. Bezitten dit vermogen onder de Vogelen niet alleen, *ald.* Rede, waarom geen der *Pappegaayen* van *Africa* en *Indië*, in *Zuid-America*, en geene uit de Nieuwe Wereld, op het Oude Vasteland gevonden worden, 459. Bepaaldheid van hun vlugt, 461. Welke by de Ouden alleen bekend waren. 461
Parys, het getal der Leevenden tot de Dooden aldaar, IV. 228
Patriot, (De) III. 281
PEDRO en THERESIA. *Eene Spaanſche Geſchiedenis*, III. 331
PERSIUS, als Hekeldichter beſchouwd, IV. 493 enz.
PETER DE GROOTE, (Anecdote van) IV. 512
PETRARCHA, als Dichter en Minnaar beſchouwd, IV. 108. Beoordeeling zyner Dichtwerken, 109. Inhoud van een Lierzang aan IMOLAS RIEUZI, een Vaderlandlievend *Romein*, 111. Zyne klagten over LAURA. 113
Phlogiston, verkeerde gevolgen daaromtrent, uit de waarneemingen getrokken, IV. 536. Hoe dienſtig voor het Dierlyk leeven. 538
Phyſiognomiekunde. (De) *Dichtſtukje*, III. 494
Pis, (Eene tegennatuurlyke en onwillige afloóping van de) door de Electriciteit geneezen, III. 428
Piſang, (Berigt van de vroegtydige Vrugtbaarheid van een) IV. 102
Plakker, zie *Mees*. (*Groote Kool-*)
Planeet (Vertoog over den ſchynbaaren weg, welken de in het voorleden Jaar ontdekte) van den 1 October deezes Jaars, tot den 1 April van 't volgend Jaar zal beſchryven, IV. 406
Planten, (Uitwerking en nuttigheden van Lugt en Water op de) IV. 313
Pleiſtertjes (Zwarte) op het gelaat, van waar herkomſtig, IV. 40
Praatzugt, (Proeve over de) IV. 462. Geſteldheid der geenen die 'er mede behebd zyn, 463. Heerſchende gebreken daar mede gepaard, 464. Of dezelve eene kwaal des Lichaams dan der Ziele is. 465

PREDIKER I. 9 en 10. en II. 16. wat daar geleerd wordt, III. 591
——— VII. 10. toegelicht, III. 590
Predikwyze, Vorstlyke ſchikking daar op in *Pruiſen*, III. 287. Regelen daar omtrent, 288. Zie *Leerredenen*.
Preutwerk, (XVII Berigt wegens een) van den Heere C. PLOOS V. AMSTEL, J. CZ., III. 74
——— XVIII Berigt, III. 513
——— XIX Berigt, IV. 592
PROBUS, 't Character van een dankbaar en ſtilleevend Man, III. 186
Proteſtanten, waarom zy minder den Naam van GOD misbruiken dan de *Catholyken*, IV. 30
Pruiſen (Verst afgelegene oorzaaken, die de Algemeene Verdraagzaamheid in) ondet de *Proteſtanten* bewerkt hebben, III. 194. Nadere oorzaaken hiervan, 198, 237. De naaste oorzaaken, 241. Van de inſtellingen omtrent de *Roomſchen* en de *Joden*, 243. Verandering ten voordeele van de Verdraagzaamheid op de Hooge en Laage Schoolen gemaakt, 285. Predikwyze daar, op Vorstlyk beſtel, veranderd, 286. Wat de Wysbegeerte van WOLFF daar aan toebragt. 290
PSALM VII. (Oordeel- en Taalkundige Bedenking over) III. 1
——— CXX. 4. toegelicht, III. 149
Pſalmen, (De *Kerk-*) op een jammerlyke Muzyk geſteld: voorſlag van verbetering, IV. 335

R.

Rede, (Bedenkingen over de zamenſtemming der) en der Aandoenlykheid, III. 312
Regenwater, (Scheidkundige Aanmerkingen omtrent gemeen) met Loodſtof bezwangerd, IV. 185. Zie verder *Loodſtoffe*.
Regter, (De Omkoopbaare) III. 454
Regtvaardigheid en *Goedertierenheid*, hoe ze zich vereenigen, III. 529
REINBECK voert de Wolffiaanſche Wysbegeerte in de Predikkunde in, III. 292
Retema, (Verhandeling over de) onderzoek of het de *Jeneverboom*, dan de *Brem* zy, III. 148. Redenen tegen het eerſte, 150. Redenen voor het tweede gevoelen. 151
Rheumatismus, geneezen door het *Elixirium Guajaci Volatile*, III. 101
——— Pynen daar uit ontſtaande, door de *Dulcamara* geneezen, IV. 6
Rietzingertje, een Bastaard Nagtegaal, beſchreeven, III. 253
RIEUZI, (IMOLAS) een Vaderlandlievend en Gemeenebestgezind *Romein*. Lierzang van PETRARCHA aan hem, IV. 111
ROCHE, (LA) (Aandoenlyke Geſchiedenis van den Eerw.) IV. 249
Roodborstje, Naamen, Pluimadie, III. 383. Plaatzen des Onderhouds, Geaartheid, 384. Het leeren praaten gewraakt. 386
Roodſtaart, welk een Vogeltje, III.

III, 298. Pluimadie, *ald.* Verblyfplaats. 299
Roomschgezinden, zie *Catholyken.*
ROUSSEAU, (J. J.) zyne afkomst, III. 473. Wanneer eerst als Schryver bekend geworden, *ald.* Welk gerugt verſcheide zyner Schriften maakten, 474. Tast den Christlyken Godsdienst aan, 475. Moet *Parys* ruimen, en vertrekt na *Neufchatel*, *ald.* Verzaakt de Geloofsbelydenis der *Roomſche Kerke*, 476. Verhuist na *Engeland*; ongenoegen met HUME, *ald.* Keert weder na *Frankryk*, en krygt verlof te *Parys* te woonen, onder beding, 477. Begeeft zich na het Landgoed *Ermenonville*, *ald.* Zyn Character en Schriften geſchetst, door Dr. BEATTIE, *ald.* enz. Opmerkenswaardige omſtandigheden, welke zyn ſterven vergezelden, 562. Zyne Graftombe op het *Populieren Eiland*, op de Lustplaats *Ermenonville.* 566
Ruſſen, over de Handel, welken zy op de Eilanden in de Noordſche *Archipel* dryven, III. 169

S.

Sabeërs, (Opheldering, ten opzigte van den Godsdienst en de Taal der) III. 515. Zyn geen *Joden*, of geen *Christenen*; maar hebben grooten eerbied voor JOANNES DEN DOOPER, in wiens naam zy gedoopt worden; zy noemen zich *Galileërs*, 516, 517
Salency in *Picardye*, het Feest der Rooze aldaar beſchreven, IV. 287
Salency Reize derwaards, berigt van het Dorp, V. 586. Deugdzaame armoede der Ingezetenen; zy trouwen altoos onder elkander, 587. Aanmerkingen over het Feest der Rooze, 588. Characters der *Salencyers.* 591
Saltsburg, Vlugtelingen van daar, door FREDERIK WILLEM opgenomen, III. 289
Schaapenhoedery in *Spanje*, verſlag daar van, III. 107. Twee ſoorten van Schaapen *ald.* Grootheid der Kudden en wien ze behooren, 108. Hoe men ze 's Winters en Zomers bezorgt, 109. Van het ſchceren. 111
Schatten, (Het verzamelen van) door de Predikanten dikwyls zeer verkeerd gehekeld, IV. 75. Hoe men ze behoorde voor te ſtellen. 76
Schilders, wat zy omtrent de Kleeding hebben in agt te neemen, III. 611
Schip, (Beſchryving van 'tVliegend) van den Heer BLANCHARD, IV. 358. De onmogelykheid van 't vliegen getoond, 359 enz.
Schipbreuk. (De Gelukkige) *Eene Vertelling*, III. 490
Schoolen, (Hooge en Laage) Veranderingen in de Pruiſſiſche gemaakt, ten voordeele der Verdraagzaamheid, III. 285
Schoonheid, (Raadgeevingen tot het vermeerderen en bewaaren der Vrouwlyke) III. 621
Schryvers, hun Character ſtraalt veelal door in hunne Schriften, III. 573 enz.
Smaak en *Vernuft*, hoe zamenwerken, III. 313

Smert (Wat) is, III. 76 Bedenkingen over derzelver natuur, 77——79. Over het beginzel, waar uit de onderſcheide ſoorten voortkomen, 114
Snappery, (Proeve over de) IV. 462
Snuiftabak, een middel om de Mieren uit de Boomen te verdryven, III. 348
Spaarzaamheid aangepreezen, IV. 322. moet met Gierigheid niet verward worden, *ald.* Welke voordeelen voor Lichaam en Geest daar aan verknogt zyn, 323. Voor 't Huislyk geluk, 324. Stelt ons in ſtaat om weldaadigheid te betoonen, 325. Tegenwerping wegens het Geldvertier opgelost, 327
Spanje, van de Schaapenhoedery aldaar, III. 107 enz.
—— Wol, hoe groot eene hoeveelheid dit Ryk uitlevert, III. 113
Spillen, (Concept om de) waar mede men het Anker opwint, op 's Lands Oorlogſchepen van meerder nut te doen zyn, door 'er eenige verandering in te maaken, III. 213
Spiritus aethereus. vitriolicus, goede uitwerking daar van, in Epileptike toevallen, IV. 303
Spoelwormen, (Wegens de goede uitwerking van de *Calamel* en de *Tinctura Jalappæ*, in het uitdryven der) III. 502
Staat (Voorſlag om de Leden van) te weegen, IV. 366
Stank, geen teken van de ſchadelykheid der Lugt, IV. 541
Steden, in dezelve ſterven naar evenredigheid meer Menſchen dan ten platte Lande, voorbeelden hier van, en de oorzaaken, IV. 228
—— derzelver geſchiktheid tot Gezond- of Ongezondheid met het platte Land vergeleeken, IV. 441. Aanmerkingen hier over. 529
SWIFT, gegispt over 't onnatuurlyke in zyne *Houyhnhnms*, III. 406 en 500. Zyne geestgeſteltenis ſtraalt door in zyne Werken; zyn eigen gemaakt Graffchrift behelst 'er eene korte ſchets van. 574

T.

Tarwe, (Nieuwe Proefneemingen van het pooten der) III. 380. Oorſprong deezer handelwyze, 381. Voordeelen en Bewerking. 382
Teering, zeldzaamer in plaatzen waar men eene Phlogistique Lucht heeft, dan elders, IV. 544
Tempel der Wysbegeerte, geheiligd op de Lustplaats *Ermenonville*, III. 567
Termites, of *witte Mieren*, verſchillende benaamingen daar aan gegeeven, IV. 159. Vernielende aart, 160. Rangen onder dezelve, *ald.* Soorten, ſchade en voordeelen welke zy toebrengen, 161. Talrykheid op het *Banana* Eiland, en de naby gelegene vaste kust van *Africa*, 162. Heuvels door hun opgeworpen; derzelver verbaazende hoogte, ſterkte en inwendig maakzel, 163 enz. Nesten der *Boom-Termites*, 166. Welke ſchade

zy veroorzaaken. Hoe zy, en de *Termites Bellicosi*, hout enz. vernielen, 168, 169. Onderſcheiden Rangen, 275; loopende Staat en vliegende, 276. Vyanden, die ze belaagen, tot ſpyze gebruikt, 277. Koningen en Koninginnen, 278. Voortteeling, het eitjes leggen der Koninginne, 279. Hunne wyze van bouwen, vegten en optrekken. 280 enz.

Tinctura Jalappæ, en de *Calomel*, dienſtig in 't uitdryven der Spoelwormen, III. 502

Tinctuur van Spaanſche Vliegen met *Kina*, met vrugt tegen de *Diabetes* gebruikt, IV. 347

Tinctuuren van Spaanſche Vliegen, Waarneemingen wegens het verſchillend gebruik daar van, III. 6

——— (Thebaiſche) van goede uitwerking in de ontſteeking der Oogen, II. 293

Tong, (Het vergrooten, zwellen en uitzakken van de) beſchreeven, IV. 564. Oorzaaken hier van, 567. Geneeswyze in twee gevallen getoond, 568. Aanmerkingen daar over. 571

Toorn en *Nyd* tegen elkander vergeleeken, en de grootere boosheid der laatstgemelde ondeugd aangeweezen, IV. 386

TORRIGIANO, door de Inquiſitie gedoemd, zyn elendig uiteinde, IV. 472

Treurſpel, welke de reden zyn, dat wy ons, by de droeve vertooningen, die 't zelve oplevert, vermaaken, IV. 364

TRONCHIN, (TH.) de voornaamſte Leevensgevallen en 't Character van dien Geneesheer, IV. 148. Zoekt in *Engeland* vergeefsch zyne bevordering, 149. Bepaalt zich tot de Geneeskunde, en wordt Leerling van BOERHAVE; hoe zeer van deezen geagt en geroemd, 150. Oefent de Geneeskunde in *Holland*, *ald.* Vertrekt na zyn Vaderſtad *Geneve*, *ald.* Gaat na *Parys*, oefent de Inënting, 151. Zyn doorgaande Geneeswyze, *ald.* Grootmoedig en ſtandvastig tegen den Nyd, 152. Zyne ziekte en dood, 153. Beminnelykheid van zyn Character. *ald.*

Troost- (Droefheidbaarende) *Dichtſtukje*, III. 627

TSCHIRIKOFF, ontdekkingen door hem gedaan in de Zee, tuſschen *Aſia* en *America*, III. 163

TURKAN-KHATIM, een *Tartaarſche Vrouwe*, voert de Kharezmeenſche Vrouwen ten ſtryd aan, IV. 37

Tuſſchenredenen der Dichters, zie *Uitweidingen*.

Twyfelingen, (Wysgeerige) IV. 545

Tydgenooten (Van waar het kome dat men doorgaans een ſlegter denkbeeld van zyne) vormt, dan van de vroegere Menſchen, III. 585. Onbillykheid hiervan. 588 enz.

U.

Uitvindingen (De vraag, waarom wy de nuttigſte) aan de Eeuwen der domheid verſchuldigd zyn? beantwoord, IV. 488

Uitwaaſeming, (Belotte) zeer ge-

gemeen hier te Lande, en welke Ziekten daar uit herkomſtig, IV. 319, enz.
Uitwaasſeming van bedorven Water; aanmerkingen over den aart daar van, IV. 438. Zie *Water*.
Uitweidingen der Dichters moeten in een verband ſtaan met een Fabel of het Onderwerp — eene eigene voortreffelykheid bezitten — en tot het oogmerk des Dichters medewerken, IV. 201
Unalaska, een Eiland in de *Noorder Archipel*, ontdekt; beſchryving van de Leevenswyze der Inwooneren, III. 164

V.

Vaderland, (Afſcheid aan myn) *Dichtſtukje*. IV. 475
——— (Liefde tot het) of dezelve eene ingeſchaapen zugt is, IV. 88. Dit verworpen, 89. Hoe zeer *Nederland* een beminnenswaardig Vaderland is, *ald.* Leſſen over de Liefde tot het zelve, 92 enz.
Vaderlander, (Brief van een) aan zyn Broeder, by deszelfs aanſtelling tot Luitenant ter Zee, IV. 333
Vaderlanders aangemoedigd. *Dichtſtukje*, III. 92
Veelgodendom, hoe het 'denkbeeld daarvan onder beſchaafde en verlichte Volken heeft kunnen ſtand houden, III. 497, enz. Door veelen onder de *Heidenen* niet geloofd. 499
——— der *Heidenen*, hoe zedebedervend, IV. 2
Verbeelding, (De vermaaken der), III. 521
Verdraagzaamheid (Geſchiedkundig verſlag van 't geen, langzaamerhand, aanleiding gegeeven heeft tot de Kerklyke) der *Proteſtanten*, in de *Pruisſiſche Staaten*, III. 193. Of dezelve aanleiding geeve om een geheel verval der Christlyke Geloofsleere te dugten, *ald.* Zie verder *Pruisſen*.
Vergadering (Algemeene Volks-) in 't Canton *Glaris*, beſchreeven, III. 441
Vergelding. (De) *Dichtſtukje*, IV. 559
Vermaak (Wat) is, III. 76. Beſpiegeling van deszelfs natuur, 77—79. Over het beginzel, waar uit de onderſcheide ſoorten van Vermaak voortkomen. 114
——— (Welk een) wy uit Naavolging ſcheppen, IV. 362. Waarom wy 't zelve vinden in 't beſchouwen van treurige Naavolginge der Menschlyke bedryven, 364
Vernuft en *Smaak*, hoe ze zamenſtemmen, III. 313
Verſtand, (Natuurlyk) allen Menſchen Gemeen, III. 329. Genoegzaam, om de weezenlyke Waarheden van den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst te begrypen, 330. Dit aangetoond ten aanzien van 't beſtaan eener eerſte en verſtandige Oorzaak, met de hoogſte Natuurlyke en Zedelyke Volmaaktheden bekleed, *ald.* enz. Het onderrigt ons van onzen Pligt, en het lot dat wy te wagten hebben, 333. Het ſtelt hem een Openbaaring wenschlyk voor, 334. Hoe 't zich van de Godlykheid der Christly-

ke verzekere, 335. Verpligtingen, welke hier uit voor den Mensch voortvloeijen. 387
Vertaaler (De) en Dichter. *Dichtſtukje*, IV. 259
Veſuvius, (Nauwkeurig berigt der Uitbarſtinge van den Berg) in Augustus 1779, III. 61. Berigt van verbaazende uitgeworpen ſteenklompen, 72. Van de Vuurberg-bomben, 73. Van natuurlyk geſponnen Glas. *ald.*
Vinding, (Dichterlyke) aanmerkingen over de Regelmaat daar van, III. 397. Zie verder *Dichtkunſt*.
Violen-Syroop, Opmerking by de bereiding daar van, IV. 54. Nadere en wederleggende bedenkingen hier over, met Proeven verſterkt. 268 enz.
VIRGILIUS, Aanmerking over de Helden door hem ingevoerd, IV. 69
Viſch, op *Tyland* veelvuldig, III. 19
Vlieg, (De) en 't Paard. *Een Fabel*, IV. 609
Vliegen, (Spaanſche) Waarneeming wegens het gebruik der verſchillende Tinctuuren daar van, III. 6
——— *Vogeltjes*, derzelver ſchoonheid, IV. 354. Waar zy voorkomen. Benaamingen, *ald.* Voedzel en Tong, 355. Geaartheid en Leevenswyze, *ald.* Vermeende geur en geſtalteverwiſſeling tegengeſprooken. 357
Vloeken, (Proeve over het menigvuldig) en byzonder het misbruiken van Gods Naam, onder de *Roomſchgezinde Christenen* hier te lande, III. 616. Dit ſtuk bevestigd, en de rede daarvan gezogt, IV. 28
Voedzel (Aanmerkingen over 't beste) voor eerstgeboore Kinderen, IV. 304. Zog ontbreekende, heeft men ſchadelyke Pappen uitgevonden, 305. Pap, meest naar de Moedermelk gelykende, voorgeſchreeven. 306
Vogels, (Getemde) onder de Wilde komende, worden vyandlyk aangezien en behandeld, IV. 456. Van alle Dieren de onafhanglykſte en fierſte op hunne vryheid, *ald.* Egter niet vry van onderdrukking, 457. Voorregten hun geſchonken. 458
Voorjaar, hoe het ons tot een Leerzaame en vermaaklyke beſchouwing der Natuure noodigt, IV. 154
Voſſen-Eilanden, in de *Noorder Archipel* ontdekt. Beſchryving van de Zeden en Leevenswyze der Inwoonderen, III. 164 enz.
Vrede, (De verbrooke) of Vertoog over de ondeugden in *Nederland* heerſchende, III. 141
Vriendſchap en *Liefde*, hoe beide de uitwerkzels van Aandoenlykheid en Rede, III. 315
Vrouwen (Proeve over den gelukkigen invloed, die de verkeering met) op de Mannen heeft, III. 80. Blykbaar uit het onderſcheid tusſchen de Volken, waar zy niet of al plaats heeft, *ald.* Uit byzondere voorbeelden. 83
——— van derzelver Opvoe-

ding,

ding, in ouden tyd, hebben wy weinig berigt, III. 120. Hoe by de *Grieken*, *ald.* Beſchaafder by de *Romeinen*, 121. Hoe ten tyde der *Ridderſchappe*, 122. Geleerdheid onder dezelve in zwang, 123. Weder geheel in onbruik, 124. Schets der tegenwoordige Vrouwlyke Opvoeding, 125. Op de Kostſchoolen, 126. Heillooze gevolgen hier van, 128. Geleerde en Letterkundige Vrouwen. 129

Vrouwen (Merkwaardige voorbeelden van het aanbelang en den invloed der) in het *Oosten*, met eenige byzonderheden, haare Kleeding, Character en Zeden betreffende, IV. 34

Vrydenkerye, (Dwaasheid der) III. 188

Vryery, (Geſchiedkundig verſlag van de) onder verſchillende Volken, III. 34. Onderzoek, of de aanvang der Vryerye door de Mannen, op de Gewoonte dan op de Natuur, rust, 35. Hoe algemeen het onder de Mannen begonnen wordt, lydt dit, egter, eenige uitzondering, 36. Hoe ze toeging by de *Grieken* en de *Romeinen*, 37. By de *Noordſche Volken*, 38. In *America*, 39. Hoe by de *Groenlanderen*, *ald.* By de *Franſchen* en *Spanjaarden*, 40. By de *Engelſchen*. 41

Vrygeest (De) verbeterd, III. 89

Vygeneeter, verandert niet in een *Nagtegaal* met een zwarten kop, III. 251. Naamen, Pluimadie, Woonplaats, 345. Reden van hunne Benaaming, 346. Een Lekker beetje. 347

W.

Wandeling, (Sentimenteele) III. 408

Wapenen (Bedenkingen over het bidden voor de) van den Staat, IV. 509

Water, (Uitwerking en nuttigheden van) op de Planten, IV. 313

——— (Aanmerkingen over den aart der Uitwaasemingen van bedorven) IV. 438. Redenen der zodanigen, die ze voor gezond willen doen doorgaan, onderzogt, en verworpen, 441. Regtſtreekſche bewyzen voor derzelver nadeeligheid. 443

——— (Onderzoek over de vermeende ſchadelykheid der dampen van Rottend) IV. 524. Natuurkundige Proeven, om te toonen, dat dezelve in de gemeene lugt niet ſchadelyk zyn, of zy moeten opgehouden worden. 534

Wensch, (De) IV. 467

Wereldkennis, (Bedenkingen over de vroegtydige) welke men de Jeugd zoekt te doen verkrygen, IV. 217. Onderſcheid tusſchen de waare en goede, en de valſche en kwaade Wereldkennis, *ald.* Slegte beginzels en gevolgen van de laatſte. 218

Wight, geſteldheid van dit Eiland en deszelfs Inwoonderen, III. 16

Winterhanden en *Wintervoeten*, aanmerkingen hier over, III. 592: Komen niet alleen door uitwendige Koude voort, maar ook uit inwendige oorzaaken, III. 593. Welke Men-

Menſchen 'er meest aan onderworpen, 594. Dient ter ontlasting van ſchadelyke ſtoffe, *ald.* Uitwendige middelen gewraakt. 595
Winterkoningje, Naamen, Eigenſchappen, Leevenswyze van dit Vogeltje, III. 557, 558. Voortteeling en Plaatzen waar het zich onthoudt. 559
Witſtaart, Naamen, Geſtalte, Pluimadie, III. 468. Leevenswyze en Woonplaats. 469
Wol, welk eene hoeveelheid *Spanje* uitlevert, III. 113
WOLFF, wat zyne Wysbegeerte toegebragt heeft, tot het bevorderen der Verdraagzaamheid in *Pruisſen*, III. 290. Aanmerking over zyn Character als Wysgeer. *ald.*
Wysgeer, (De ſtervende) IV. 479.
Wysgeeren, (Oosterſche) derzelver gevoelen over de Uitvloeizels der Godheid, gaven aanleiding tot denkbeelden van Veelgodendom, III. 500
Wysheid, hoe ze ons geluk bevordert, III. 526
Wyzen (De Stelregel, de) alleen gelukkig, onderzogt, en gebrekkig gevonden, III. 228. Hoe veel meer verdriets zy veelal hebben, dan de *Dwaazen*. 231

X.

Xanthus, (Aanmerkingen over het ſprecken van ACHILLES Paard) III. 23

Y.

Yſland, welk een voorkomen het hebbe, III. 17. Getal der Opgezetenen, 18. Volksplanting daar in de XIde Eeuw opgerigt, *ald.* Aart der Inwoonderen, 19. Huizen en Voedzel, *ald.* Vischrykheid, *ald.* Rundvee, 20. Zeldzaamheid van 't Houtgewas in den tegenwoordigen tyd, *ald.* Staat der Geleerdheid, 21. Drukkunst daar reeds tusſchen de Jaaren 1520 en 1530 geoefend. 22

Z.

Zamenſpraak tusſchen LUCIANUS en Lord LYTTLETON, in de *Elizeeſche Velden*, III. 355
Zedigheid. (Oorſprong der) *Een Allegorie*, III. 90
Zeelugt, op zichzelve niet ongezond, IV. 445
Zeewormen, hoe ſchadelyk dikwyls, doen ook dienst, IV. 168
Zelfbehaagen, waar in die ondeugd gelegen is, IV. 503. In hoe verre eene Hebbelykheid, 504. Character van een hebbelyken Zelfbehaager, 505. Anderen pleegen dit kwaad volgens zeker ſtelzel, *ald.* In welke omſtandigheden dit laatſte alleen en ſterkst werkt, 506. Zyn boos Character geſchetst. 507
Zenuwziekte, (Waarneeming wegens eene) III. 247
Ziekten, (Volks-) hangen zeer veel van de Saysoenen af, IV. 439
Zielverhuizing. Dichtſtukje, IV. 175
——— Oorſprong en algemeenheid dier Leere, IV. 433. Met betrekking tot de Menſchen, verworpen, 434. Of dezelve ten opzigte van de Dieren aanneemelyk zy, onderzogt. 435
Zinking-Koorts, zie *Koorts*.

BLADWYZER.

Zoenofferanden, derzelver oorſprong, III. 463
Zuur (Waarneeming wegens de goede uitwerking der abſorbeerende middelen, in gevallen waar een ſcherp en vergiftigd) is ingenomen, IV. 183
——— der Kinderen, te verhelpen door het Doyer van een Hoenderey met een weinig Zuiker of Stroop, IV. 306
Zwartkapje, een *Bastaard-Nagtegaaltje*, beſchreeven, is geen veranderde *Vygeneeter*, III. 251, enz. Benaamingen, aart en eigenſchappen van dit Vogeltje. 435
Zwelling, (Waarneeming over eene Œdemateuſe) zynde het gevolg van eene Scharlaaken Koorts, III. 344

ZINSTOORENDE DRUKFEILEN.

III. Deel. Bl. 543. Regel 32 *ſtaat* vergelykt *lees* vergoelykt
——— 33 ——— veragting ——— verzagting

BERIGT

VOOR DEN

BINDER.
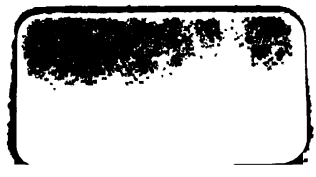
MENG. Het Kaartje van *Minorca* te plaatſen, tegen over . . . . . bl. 64
——— De Afbeelding van de Nesten der *Termites* 284
——— ——— van den Weg eener nieuw ontdekte *Planeet* 416